Murat Bardakçı

Şahbaba

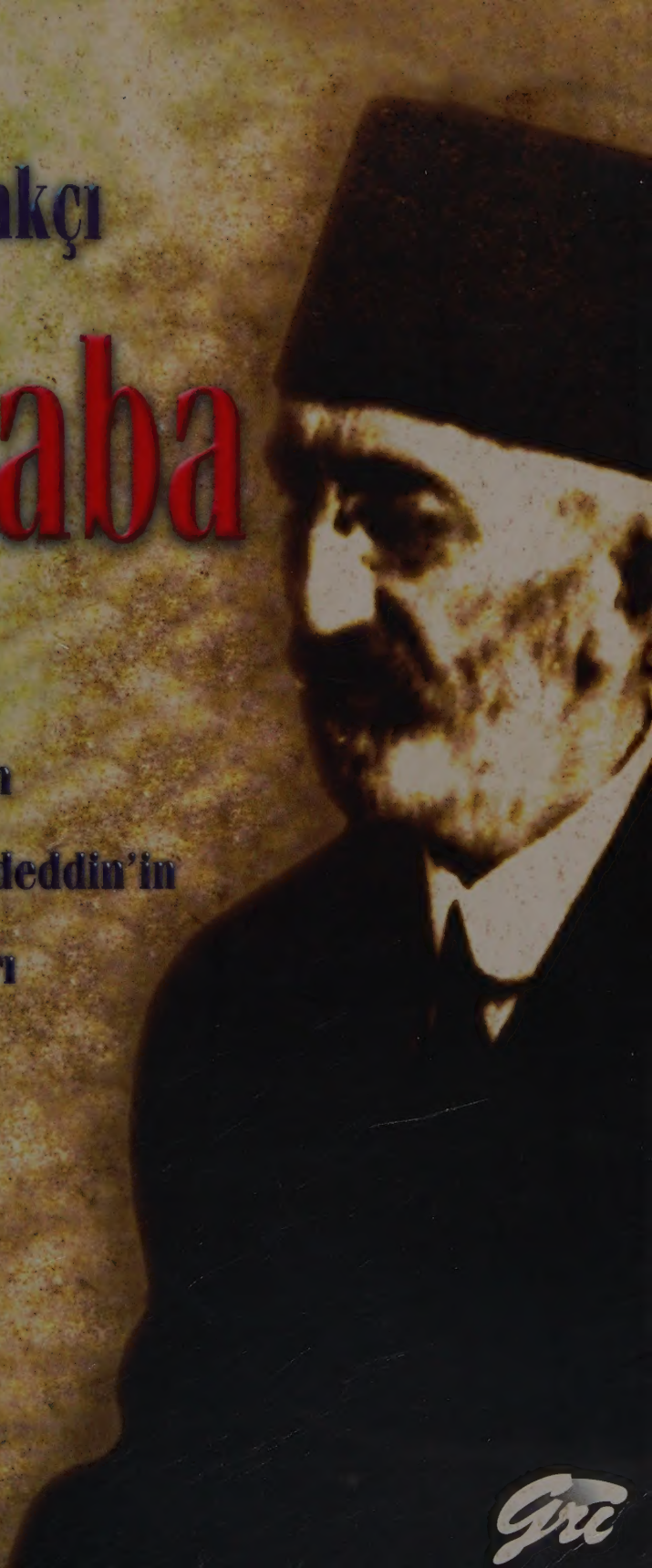

Osmanoğulları'nın
son hükümdarı
VI. Mehmed Vahideddin'in
hayatı, hatıraları
ve özel mektupları

Gri

Murat Bardakçı

ŞAHBABA

Gri Yayın Dizisi: 8

Pan Yayıncılık
Barbaros Bulvarı 74/4
Beşiktaş 80700 - Istanbul
Tel: (0212) 261 80 72 • Faks: (0212) 227 56 74
http://www.pankitap.com

Birinci basım : Kasım 1998
İkinci basım : Kasım 1998
Üçüncü basım : Kasım 1998
Dördüncü basım : Aralık 1998
Beşinci basım : Şubat 1999
Altıncı basım : Mayıs 1999
Yedinci basım : Kasım 1999

Kapaktaki kavuklu amblem Sultan Vahideddin'in şehzadeliğindeki inisyalleri, sırttaki mühür hükümdarın ölümünden sonra ailesi tarafından muhafaza edilen ve torunlarından Neslişah Osmanoğlu'nun 18 Kasım 1998'de Topkapı Sarayı'na hediye ettiği mühr-ü humâyunudur. Hükümdarın tuğrası ise arka kapaktadır.

Kapak fotoğrafı: Sultan Vahideddin'in son resmi. Sanremo, 1925.

© Murat Bardakçı 1998
© Pan Yayıncılık 1998
Kitabın Türkçe yayın hakları Pan Yayıncılık'a aittir.

ISBN 975-7652-75-X

• Sayfa düzeni: Sanlı Ergin
• Kapak grafiği: Fatih Durmuş
• Baskı: Yaylacık Matbaası (0212) 612 58 60
• Cilt: Sistem Mücellit (0212) 482 11 01

Murat Bardakçı

Şahbaba

Osmanoğulları'nın
son hükümdarı
VI. Mehmed Vahideddin'in
hayatı, hatıraları
ve özel mektupları

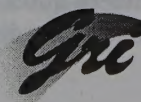

© Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın hiçbir bölümü, metin kısmı, belgeler ve fotoğraflar, yazarın yazılı izni olmaksızın mekanik veya elektronik metodlarla yahut ileride icad edilecek sistemlerle hiçbir şekil ve biçimde iktibas edilemez, yeniden satış amacıyla fotokopi de dahil olmak üzere hiçbir sistemle çoğaltılamaz. Dergi, gazete veya radyo-TV'lerce yapılacak alıntılar veya kitapta yeralan belgelerle fotoğrafların bilimsel-akademik yayınlarda kullanılması, kaynak gösterilmesi şartıyla bu hükmün dışındadır.

© All rights reserved. No part of this publication may be transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any information storage and retrieval system not known or to be invented, without permission in writing from the writer, except by a reviewer who wishes to quote brief passages for inclusion in a magazine, newspaper, broadcast or academic publication.

Ben tarihçi değilim... Memleketiyle birlikte bedenen ve ruhen yıkılmış bahtsız bir hükümdarın kızıyım...

Bana dinimin İslâm olduğunu, ecdâdımın kurduğu vatanın sevgisiyle beraber telkin ettiler... Bu iki akideyi kanımın içinde duyarak büyüdüm ve ihtiyarladım...

Gönlüm ister ki Türk Milleti tarihine karşı hürmetkâr olsun, geçmiştekilerin hizmetlerini, büyüklüğünü unutmasın... Onlara tam kıymetlerini versin, Osmanlı Devleti'nin tarihte kazandığı azametli, vekarlı yeri küçümsemesin... Maziye karışan bedbaht hükümdarlara şimdiye kadar yüklenen ithamların yerinde olup olmadığını tam bir müsamaha ve titizlikle tedkik etsin...

Bugün Cumhuriyet kurulmuş, ailemiz vazifesini yapıp geçmiştir... Türk milletinin bizleri artık dedikodu mevzuu etmesi ayıptır, çünki milletimiz için Osmanlı Tarihi iftihar edilecek bir mirastır... İmparatorluk ayrı bir devirdi, fakat o da Türk'ün idi, bugünkü Cumhuriyet de Türk'ün malıdır...

Sayfanın üzerindeki mühür Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan'a aittir ve *Rukiye Sabiha binti Mehmed Vahideddin* yazılıdır.

Taşıdığım kandan içimdeki imana kadar kendisine her şeyimle bağlı olduğum babamın kuvvetli varlığını o dünyayı terketmiş, ben bu yaşa gelmişken hâlâ duyarım...

Babamın yolunu şaşırtmaya uğraştılar... Bir kısmı kasden hareket ediyordu, bir kısmı ise gizli ellerle idare edilen zavallı ve zayıf ahlâklı insanlardı...

Kanaatini ve sözünü bütün hayatında tutmasını bilen babam kendisine verilen söze de tam bir emniyetle inanmıştı...

Yazdıklarım sırf şahsî kanaatlerimdir... Hakikate nisbetleri hakkında iddiada bulunamam... Ama tarih için bu gibi tahliller elzemdir ve tarihe intikal etmiş kimseler hakkında umumî efkârı yanlış hükümlere sahip olmaktan korumak bir insanlık borcudur...

*

Saltanat ve hilâfetin ilgasından sonra Osmanlı hanedanı hakkında muhtelif risaleler, kitaplar neşredildi; gazete sütunlarında romanlaştırılan bir takım yazılar görüldü... Fakat bunların hiçbiri kanı ve tarihiyle Türk yurdunun ve Türk Milleti'nin bir cüz'ü olan son Osmanoğulları'nın hayat ve hüviyetlerini tedkik etmemiş, çekdiklerini bilememiş ve haklarında doğru bir fikir edinmeye lüzum bile görmemiştir...

Bu bir serencamdır... Türk saltanat ve hilâfet tarihinin son devirlerinin, saray hayatının son günlerinin ve nihayet son padişahın kızı olarak içinde geçirdiğim hayatın hikâyesidir...

Ben, aileme kanımla olduğu kadar ızdırabımla da bağlıyım.

Sultan Vahideddin'in kızı
Sabiha OSMANOĞLU'nun
(1894-1971)
bir mektup zarfının
arkasına yazdığı notlardan...

Yazar, kitabın kaleme alınmasının hemen her aşamasında devamlı desteklerini; resmî ve özel çok sayıda belgenin sağlanması, kaynak temini ve Türkiye dışındaki resmî arşivlerin araştırılması hususlarında unutulmaz yardımlarını gördüğü dostları Bülend ve Jeannine Osman çiftine müteşekkirdir.

KİM KİMDİR?

Şahbaba, oyuncu listesi oldukça kalabalık bir dramı andırır. Aşağıda, isimleri kitapta sık geçen kişilerin kısa kimlikleri yeralıyor:

ABDÜLMECİD EFENDİ (Istanbul 1868 - Paris 1944):
Sultan Abdülaziz'in oğlu, Sultan Vahideddin'in amcazadesi, dünürü ve son Halife. Şehzade Ömer Faruk Efendi'yle Dürrüşehvar Sultan'ın babası. Sürgünde öldü.

ALİ HAYDAR BEY (GERMİYANOĞLU) (Istanbul 1889 - 1968):
Sultan Vahideddin'in damadı. Hükümdarın büyük kızı Ulviye Sultan'ın ikinci eşi.

AVNİ PAŞA (Batum 188? - Cünye 1930'lar):
Bahriye Nazırı ve Sultan Vahideddin'in başyaveri. Anadolu hareketini desteklediği için Damad Ferid Paşa'nın baskısıyla saraydan uzaklaştırıldı. 30 Ağustos zaferinden sonra Romanya'ya gitti. 150'likler listesine alındı, iki sene kadar Köstence'de kaldı. Sultan Vahideddin'den davet alınca San Remo'ya, onun yanına geçti. Hükümdarın son gününe kadar yanında bulundu, padişahın vefatından sonra İtalya'dan ayrılıp Lübnan'a yerleşti ve 1930'lu senelerde Lübnan'ın sahil kasabası Cünye'de öldü. Sultan Vahideddin döneminde bir ara Harbiye Nazırlığı yapan Şakir Paşa'nın damadı olan Avni Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Samsun yolculuğu öncesindeki hazırlıkları organize edenlerdendi.

DÜRRÜŞEHVAR SULTAN (Istanbul 1914):
Halife Abdülmecid Efendi'nin kızı, Sultan Vahideddin'in damadı Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin kızkardeşi. Haydarabad Nizamı Osman Cah'ın oğlu Âzam Cah'la evlendi. Halen Londra'da yaşıyor ve *Berar Prensesi* unvanını taşıyor.

EMİNE NAZİKEDA KADINEFENDİ (Sohum 1866 - Kahire 1944):
Sultan Vahideddin'in *Kadınefendi* unvanını taşıyan ilk hanımı, Ulviye ve Sabiha Sultanlar'ın annesi. Mısır'da, sürgünde öldü.

ERTUĞRUL EFENDİ (Istanbul 1912 - Kahire 1944):
Sultan Vahideddin'in tek oğlu. Hükümdar sürgüne giderken, ailesinden yanına aldığı tek kişi Ertuğrul Efendi'ydi. Bir tenis maçı sonrasında aniden rahatsızlandı ve birkaç saat sonra can verdi.

FERİD PAŞA ("DAMAD" FERİD) (Istanbul 1854 - Nice 1923):
Sultan Vahideddin döneminin meşhur sadrazamı ve hükümdarın eniştesi. Hükümdarın ablası Mediha Sultan'la evlendi, çocuğu olmadı. Istanbul'un işgalden kurtulduğu 6 Ekim 1923 günü Nice'de, sürgünde öldü.

HANZADE SULTAN (ZEHRA HANZADE İBRAHİM OSMANOĞLU) (Istanbul 1923 - Paris 19.3.1998):
Sultan Vahideddin'in torunu, Sabiha Sultan'la Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin ortanca kızı. Mısır hanedanından Prens Muhammed Ali İbrahim'le (Kahire 1900 - Paris 1977) evlendi.

HÜMEYRA HANIMSULTAN (SUADE HÜMEYRA ÖZBAŞ) (Istanbul 1917):
Sultan Vahideddin'in kızı Ulviye Sultan'ın çocuğu, hükümdarın ilk torunu. Söke eşrafından Halil Özbaş'la (1921) evlendi. Halen Kuşadası'nda yaşıyor.

İSMAİL HAKKI BEY (OKDAY) (Atina 1881 - Istanbul 1977):
Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu, Sultan Vahideddin'in damadı. 1916'da hükümdarın büyük kızı Ulviye Sultan'la evlendi, 1922'de ayrıldı, ikinci evliliğini Bülent Ecevit'in annesi Nazlı Ecevit'in teyzesi Ferhunde hanımla yaptı. Hümeyra Hanımsultan'ın babası.

MEDİHA SULTAN (Istanbul 1856 - Manton 1928):
Sultan Abdülmecid'in kızı, Sultan Vahideddin'in beş yaş büyük ana-baba bir ablası. İlk kocası Necib Paşa'nın ölümünden sonra Damad Ferid Paşa'yla evlendi ve Paşa'nın yükselmesinde büyük rolü oldu. Güney Fransa'da, sürgünde öldü.

NECLA SULTAN (NECLA HİBETULLAH AMR OSMANOĞLU) (Nice 1926):
Sultan Vahideddin'in torunu, Sabiha Sultan'la Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin küçük kızı. Mısır hanedanından Prens Amr İbrahim'le (1903 - 1977) evlendi. Şimdi, Lozan'da yaşıyor.

NESLİŞAH SULTAN (FATMA NESLİŞAH ABDÜLMÜN'İM OSMANOĞLU) (Istanbul 1921):
Sultan Vahideddin'in torunu, Sabiha Sultan'la Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin büyük kızı. Mısır'ın son hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın oğlu ve kral naibi Prens Abdülmün'im'le (İskenderiye 1899 - Istanbul 1979) evlendi. Şimdi, Istanbul'da yaşıyor.

NEVZAT HANIM (Istanbul 1902 - Istanbul 199?):
Sultan Vahideddin'in son hanımı. Hükümdarın ölümünden sonra Türkiye'ye döndü, bir denizciyle evlendi ve ismini değiştirdi.

ÖMER FARUK EFENDİ (Istanbul 1898 - Kahire 1969):
Halife Abdülmecid Efendi'nin oğlu, Dürrüşehvar Sultan'ın ağabeyi, Sultan Va-

hideddin'in damadı. 1920'de hükümdarın kızı Sabiha Sultan'la evlendi, 1948'de Kahire'de ayrıldı. Neslişah, Hanzade ve Necla Sultanlar'ın babası. Mısır'da sürgünde öldü; kemikleri 1977 Mart'ında Istanbul'a, Sultan Mahmud Türbesi'ne nakledildi.

REŞAD PAŞA (Istanbul 18?? - San Remo 1924):
Sultan Vahideddin'in hususi doktoru, sarayın baştabibi. Hükümdarın en yakınlarındandı. Türkiye'den Sultan Vahideddin'le beraber aynı gemiyle ayrıldı; Sanremo'da intihar etti.

SABİHA SULTAN (RUKİYE SABİHA OSMANOĞLU)
(Istanbul 1894 - Istanbul 1971):
Sultan Vahideddin'in küçük kızı. Halife Abdülmecid'in oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi'yle evlenip ayrıldı. Neslişah, Hanzade ve Necla Sultanlar'ın annesi.

SAMİ BEY (Istanbul 1880 - Londra 1961):
Sultan Vahideddin'in ablası Mediha Sultan'ın, ilk kocası Necib Paşa'dan olan oğlu. Üvey babası Damad Ferid Paşa'dan öz evlâd muamelesi gördü, *Prens Sami Bey* diye tanındı. Dayısı Sultan Vahideddin'in sırdaşıydı.

TEVFİK PAŞA (Istanbul 1845 - Istanbul 1936):
Osmanlı İmparatorluğu'nun son sadrazamı ve Sultan Vahideddin'in dünürü. Oğlu İsmail Hakkı Bey (Okday), hükümdarın büyük kızı Ulviye Sultan'la evlenip ayrıldı.

ULVİYE SULTAN (FATMA ULVİYE GERMİYANOĞLU)
(Istanbul 1892 - İzmir 1967):
Sultan Vahideddin'in büyük kızı. Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey'le evlenip ayrıldı, sonra Germiyanoğulları'ndan Ali Haydar Bey'le evlendi. Hümeyra Hanımsultan'ın (Özbaş) annesi.

ZEKİ BEY (Adapazarı 188? - Nice 1930'lar):
Sultan Vahideddin'in dört sene evli kalıp 1909'da boşadığı ikinci karısı İnşirah Hanım'ın ağabeyi. Istanbul'dan Sultan Vahideddin'le beraber ayrıldı ve hükümdarın sürgündeki son parasını sefahat alemlerinde yedi. Sertabip Reşad Paşa'yı öldürmekle suçlandı, İtalya'da tutuklanıp serbest bırakıldı, Türkiye'de gıyabında yargılandı ve idama mahkûm oldu. Sultan Vahideddin'in damadı Ömer Faruk Efendi'nin Nice'deki evinde havagazıyla intihar etti.

ÖNSÖZ

"...Facialara ve olaylara kalkan olamadım ise de, paratoner vazifesi gördüm. Bütün musibetleri üzerime çektim... Kendimi feda ederek vatanı kurtarmaya çalıştım"
(Sultan Mehmed Vahideddin'in hatıralarından)

Şahbaba, yapayalnız bir insanın öyküsüdür.

Şartların doğru karar vermesine imkân bırakmadığı, hatta olup bitenleri değerlendirmesine bile izin vermediği çaresiz bir insanın öyküsü... Huzuruna el-pençe girildiği günlerin hemen ertesinde hain ilân ediliveren *sarayın yalnız adamının,* Osmanoğulları'nın son hükümdarı Mehmed Vahideddin'in, torunları arasındaki ismiyle *Şahbaba'*nın hikâyesi...

Tâc sahiplerinin gerçi hemen hepsi yalnızdır ve yalnız olmayan belki tek bir hükümdar bile yoktur ama aralarında derin bir mesafe de bulunsa, içlerini dökebilecekleri tek-tük dostlara sahiptirler.

Peki, Sultan Vahideddin'in hiç dostu olmadı mı?

Cevabı hükümdarın bizzat kendi kızı veriyor; Sabiha Sultan yayınlanmamış hatıralarında *"...Babam, yaradılış itibariyle çekingen, çok mütevazi, muhiti çok dar, dostu, arkadaşı yok denecek kadar az bir insandı"* diyor.[1]

Vahideddin iktidar yıllarında da yalnızdı... Bu yüzdendir ki hep tek başına kaldı ve nihayet bir zamanlar suretâ da olsa kendisinden yana görünenler tarafından bile terkedildi.

O, bütün bu olup bitenlerin galiba en başından beri farkındaydı... Bu

---

[1] Sabiha Sultan'ın hatıralarının tam metni için bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (20) numaralı belgeye bakınız.

idrak ediş, sürgünde yazdıklarında apaçık görünüyor... Mektuplarında tahtından ve memleketinden olmuş bir hükümdardan ziyade küskün, yalnızlığın darbesi altında ezilmiş, dönüş ümitleri yavaş yavaş erirken vatan ve aile hasretini alaturka şarkılar besteleyerek terennüm eden, herşeyiyle kadere teslim olmuş bir insan konuşmaktadır...

Vahideddin'in tarihteki rolü 70 küsur yıldan beri tartışılıyor ve daha çok zaman tartışılacak gibi...

Hayatının son dört yılında acımasız bir sürgünü bütün ağırlığıyla yaşayan, siyasetten ve hatta hayattan bile elini-eteğini çekmiş olan sabık hükümdar bu kitapta sözkonusu tartışmaya şimdiye kadar yayınlanmamış notlarıyla, mektuplarıyla ve nâtamam hatıratıyla, yani kendi kalemiyle katılıyor... *"Hain miydi, yoksa vatansever mi?", "Memleketini niçin terketti?", "Mustafa Kemal için ne düşünüyordu?", "İstiklâl Savaşı'nı nasıl değerlendirdi?"* gibisinden yıllardır sorulan sorulara ve devam eden tartışmalara bizzat cevap veriyor.

Birkaç yıl önce çıkarttığım bir kitabın, *Son Osmanlılar*'ın önsözünde de yazmıştım: Türkiye'de Osmanlı hanedanı, özellikle de son padişahlar üzerine yapılan yayınlar sadece iki yönde olmuştu: Ya medhederek göklere çıkarmışlardı, yahut eleştirmişlerdi... Hem de en ağır, en acımasız üslûpla...

Bu karalama faaliyeti aslında yalnız bizim değil, bütün Şark dünyasının adetiydi. *"Veyl mağlûba!"* düsturunun çarkları dönmüş, Sultan Vahideddin de bütün öteki mağlûplar gibi çarkların arasında kalmış ve nasibini almıştı.

Bir kesimin gözünde *haindi.* Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde tahta geçmiş olmasına rağmen, Türkiye'nin savaş neticesinde uğradığı musibetlerin sebebi bile neredeyse oydu.

Ama karşı tarafa göre *İstiklal Harbi'nin gerçek mimarı* ve *büyük vatanseverdi...* Onunla sevinip onunla üzülüyorlardı, zira *mazlumdu...*

Hiçbir zaman insanî tarafıyla, zaaflarıyla yahut geçmişte resmen dile getirilmemiş bile olsa varolan hayırlarıyla sözkonusu edilmedi Vahideddin...

Kitapta, bunu yapmaya çalıştım...

Bu *ihanet* iddiasıyla ilgili olarak bir hususun gözardı edilmemesi gerekir: Ben sadece Sultan Vahideddin'in değil, hükmettiği toprağın çocuğu

olan hiçbir hükümdarın memleketine ihanetinin mümkün olabileceğine inanmıyorum. Zira en demokratik monarşiyle idare edilen ileri ülkelerin hükümdarları bile iktidarın kendilerine *Allah tarafından lûtfedildiğine* inanırlar... Başlarında bulundukları memleket *Allah'ın onlara ihsanı olan bir mülktür* ve *mülke ihanet* diye bir kavram onlar için mevcut değildir... Sultan Vahideddin'in mütareke senelerinde Rauf Orbay'a söylediği rivayet edilen *"Bir millet var, koyun sürüsü... Buna bir çoban lâzım, o da benim"* mealindeki söz de bu mantığın ifadesidir[2]. Sultan Vahideddin'in bazı siyasi kararları belki hatadır, hatta büyük hatalardır ama bunların *ihanet* noktasına getirilmemeleri gerekir.

O halde, Sultan Vahideddin'in yetmiş küsur seneden beri hâlâ tartışılan politikasının temelinde nasıl bir düşünce yatıyordu?

Cevabı yine kızı Sabiha Sultan'dan alalım:

> *"...Babam imparatorluğu kırk yıl boyunca idare eden ağabeyi Sultan Abdülhamid'in "İngiliz dostluğu, Fransız yakınlığı" politikasını benimsemişti. Esasen çözülmüş ve zayıflamış olan imparatorluğu toparlayıp dağılmaktan kurtarmak için amcam Abdülhamid, kendi tabiri ile "Ali'nin külâhını Veli'ye, Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmekle otuz yıldır canım çıktı. Öyle kurtardık. Adamlar -yani İttihadçılar- kimseye danışmadan, hatta kendi aralarında bile istişare etmeden sanki yağma varmış da geç kalınacakmış gibi Balkan Harbi'ne ve arkasından Birinci Cihan Harbi'ne ve Alman dostluğuna kapılarak maceralara atıldılar ve bu hale getirdiler! Yazık değil mi?" derdi. ...Babam da bu siyase-*

---

[2] Hükümdarın *çoban*, teb'anın da da *koyun* olarak ifade edilmesi Sümer ve Babil zamanlarından başlayıp Mezapotamya'dan Mısır'a, oradan da hemen bütün medeniyetlere yayılmış bir nitelendirmedir. Eski metinlerde, meselâ Sumer tabletlerinde *çoban-kral Dumuzi* şeklinde geçen kavram zamanla İncil'e de girmiş; dolayısıyla Hristiyan teolojisinde, sonraları da İslâm dünyasında da sıkça kullanılmıştır. (Tabiatın doğurganlığını ve verimliliğini sembolize eden tanrıçanın kocası olan çoban-kral Dumuzi, sonraları birçok dile *Temmuz* şeklinde geçer. Çoban ve koyun kavramlarıyla Dumuzi için bak: *Frankfort, Wilson, Jakobsen ve Irwin;* 78, 90, 93, 102, 109, 161, 166, 351 ve özellikle 198).

tin devamı tarafdarı idi ve yazık ki tahta çıktığı zaman iş işten geçmişti...

...İç siyasette harp sonrası huzur en çok düşündüğü hususdu. Dış politikada ise ancak İngilizler'le iyi münasebet kurarak harbin ağır kayıplarını telâfi edebileceğini düşünüyordu! Bunların çok kısa zamanda olamayacağını çok iyi biliyordu" [3]

Sultan Vahideddin'in şimdiye kadar tek bir bilimsel makale[4] ve yine tek bir kitap -Tarık Mümtaz'ın eseri- dışında ciddî şekilde ele alındığını, hakkında doyurucu bir yayın yapıldığını söyleyemeyiz.

Son padişahı konu alan ilk kitaplardan birini 1975'te Necip Fazıl Kısakürek yayınladı: *"Vatan Haini Değil, Büyük Vatan Dostu Sultan Vahidüddin"*. Kitap, Mustafa Kemal'in manevî hatırasına hakaret edildiği gerekçesiyle çıkmasının akabinde toplatıldı.

Necip Fazıl'ın kitabı yazmadan önce hükümdarın kızı Sabiha Sultan'a müracaat ettiğini ama Sultan'ın isteği geri çevirdiğini eski başbakanlardan Suat Hayri Ürgüplü'nün notlarından öğreniyoruz.

Sultan Vahideddin'le ilgili olarak şimdiye kadar yazılanlar içerisinde gerçeklere en yakın olanı Damad Ferid Paşa'nın yaverlerinden Tarık Mümtaz Göztepe'nin 1978'de yayınlanan ve kendi şahsî hatıralarına dayanarak kaleme almış olduğu eseriydi... İki ayrı cilt halinde çıkan *"Sultan Vahideddin Mütareke Gayyasında"* ve *"Sultan Vahideddin Gurbet Cehenneminde"* adlı kitaplar, yer yer abartılı ifadelerine rağmen, öteki yayınlara göre, Vahideddin'le ilgili en güvenilir kaynaklar olarak kaldı.

Türkiye son senelerde yakın tarihini tartışıyor ama tartışma olayların

---

[3] Bu ifadeler eski başbakanlardan Suat Hayri Ürgüplü'nün 1968 ve 1969 senelerinde Sabiha Sultan'dan tuttuğu notlardan alındı. Notların tam metni için bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (25) numaralı belgeye bakınız.

[4] BACQUE-GRAMMONT, Jean-Louis ve MAMMERI, Hasseine: *"Sur le Pelerinage et Quelques Proclamations de Mehmed VI en Exil"*; TURCICA XIV, 226-247, Paris, 1982.

ayrıntısında değil, *resmî* ve *gayrı resmî tarih* ekseninde oluyor.

Resmî tarih her memlekette varolan birşeydir. Bazı kişiler veya gruplar yüceltilir, bazı olaylar resmî ideoloji doğrultusunda ön plana alınır.

Ama resmî tarihin alternatifi gayrıresmî olanı değildir, zira tarihe konu olan olaylar aynıdır ve fark sadece olayların yorumundadır. Dolayısıyla yapılması gereken, resmî tezin gerçek sınırının ötesine taşması halinde ortaya tartışılan olayın belgelerini koymak, *bizim tarih* yahut *onların tarihi* gibisinden ayırımlara girmemek, değerlendirmeyi okuyucuya ve en âdil yargıç olan zamana bırakmaktır.

Bir başka önemli husus tarihin *iyisinin* ve *kötüsünün* olmadığı, bir *küll* halinde kabul edilmesi gerektiğidir. Her milletin tarihinde acı ve tatlı devirler tabii ki vardır ama bizde sık sık yapıldığı gibi *"Fatih Sultan Mehmed iyiydi, Abdülhamid kötü"* yahut *"filânca hükümdar kahramandı, falanca ise hain"* gibisinden ifadelerle geçmişin bir döneminin benimsenip bir diğer döneminin reddedilmesi hatadır. Bir milletin tarihi o millete her yönüyle aittir ve milleti bağlayıcıdır.

Bu kitabın yazılış maksadı kişileri, kurumları yahut yerleşmiş yargıları yıkmak, zihinleri bulandırmak, okuyucuyu gayrıresmî tarih çizgisine çekmek ve en önemlisi bir tarafı savunurken öbür tarafı suçlamak değil; bugüne kadar bilinmeyen, tartışılmayan ve üzerine pek gidilmemiş bazı önemli olayların perde arkasını belgeleriyle ortaya koymaktı. Dolayısıyla bazı bölümlerde rastlanacak olan şimdiye kadar bilinenlerin dışında kalmış hadiselerle işitilmedik yorumların, hemen yanıbaşlarında yeralan o konuyla alâkalı belgelerle yahut kitabın *Notlar* bölümünde gösterilen kaynaklarla beraber değerlendirilmesi gerekir.

Şahbaba'da 1918'le 1922 arasındaki dağdağalı günlere derinlemesine girmekten ve o günlerin olaylarını ayrıntılarıyla yazmaktan özellikle kaçındım... O dönemin Türkiye'sini değerlendirmeye gerek yoktu, kitabın konusu da zaten bu değil, hükümdarın bizzat kendisiydi. Önemli olaylara sadece temasla yetindim ve yorumu kendi yazdıklarını aynen naklederek bizzat Sultan Vahideddin'e yaptırmaya çalıştım.

Lâyık olduğu önem verilmemiş bir başka konu, Sultan Vahideddin'in sürgün günleriydi. Hükümdarın sürgün hayatı hakkında bilinenler sadece Sanremo'da kısa sürelerle onun yanında bulunmuş olanların yazdıklarıyla ve bir hayli söylentiyle sınırlı kalıyordu.

18

Sultan Vahideddin'in özellikle sürgün yılları hakkında bugüne kadar yanlış bilinen yahut hiç bilinmeyen bazı hususların bu kitapla aydınlığa çıkacağını sanıyorum. Sürgünden yazdığı mektuplar ve o dönemden kalan aileye ait belgeler bu bilinmezlik örtüsünü şimdilik aralamış görünürken, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışının yine hiç bilinmeyen bir cephesini oluşturan *Samsun Belgeleri* başlıklı bölüm de, yakın tarihimizi değiştiren bu çok önemli olayın üzerinde durulmamış bir sayfasını açıyor.

Son karar, hükümdarın yazdıklarını ve öteki belgeleri o günlerin şartlarını gözönünde tutarak değerlendirecek olan okuyucuya aittir.

Sultan Vahideddin'le mesaide bulunanların hiçbiri bugün hayatta değil... Bu kişilerin çocukları bile, bir-ikisi dışında artık yaşamıyor... Halen hayatta olanlar şimdi 70'ini geçkin torunlar...

Şahbaba'yı yazarken, Vahideddin'in soyundan gelenlerin dışında hükümdarı bizzat görmüş olanlardan hayatta kalanlarla yahut onun yakın çevresinde bulunmuş kişilerden tesbit edebildiklerimin aileleriyle de görüştüm... Büyüklerinin vaktiyle anlattıklarını, aileleri içerisinde geçmişte seneler boyu konuşulmuş hadiseleri ve yorumları naklettiler. Bu nakillerin çoğu birbirini tutuyor, doğruluyordu.

Kitabın asıl kaynağını bugüne kadar hiç yayınlanmamış belgeler oluşturdu... İlk sırada Sultan Vahideddin'in özel arşivinin yeraldığı ve bunu aile içi yazışmaların takib ettiği yüzlerce belge...

Burada, Sultan Vahideddin'in özel arşivinden kısa da olsa bahsetmem gerekiyor:

Hükümdarın bugüne kalan evrakı arşivinin maalesef tamamı değil... Bu eksikliğin sebebi son padişahın evrakını iki defa elden geçirerek *muzır* bulduğu bazı belgeleri imha etmiş olması...

İlk imhayı bizzat hükümdar söylüyor. Kızı Sabiha Sultan'a Sanremo'dan 11 Haziran 1923'te gönderdiği mektupta bazı belgelerden sözediyor ve *"Ben Istanbul'dan çıkmadan evvel bu gibi evrakı tamamiyle mahvettim"* diyor.

Sanremo yıllarını hatırlayanlar da birçok belgeyi yine bizzat Sultan Vahideddin'in Villa Nobel'de, ablası Mediha Sultan'ın oğlu Sami Bey'le beraber şöminede yaktığını anlatıyorlar.

Ve bu imhaların iki sebebe dayandığı anlaşılıyor: Birincisi, hükümda-

rın vaktiyle kendi tarafını tutan ve Istanbul'dan ayrılmamış olan bazı dostlarını koruma arzusu; onların geçmişte kendisine yazdıklarının günün birinde *Kemalîler*'in eline geçme endişesini bertaraf etme çabası... Öbürü de *"Artık herşey bitti, geçmişi gömmek lâzım"* şeklindeki ruh hali...

Sonraları yazmaya başladığı hatıralarını yarım bırakması da herhalde bu ruh halinin neticesidir...

Sultan Vahideddin'in arşivinden kalanlar hükümdarın dünyadan ayrıldığı 1926 Mayıs'ından sonra ailesi tarafından itinayla muhafaza edildi. Türkiye'ye hiç uğramadan, bir kıt'adan ötekine dolaştı bu arşiv... Önce İtalya'dan Fransa'ya gitti, oradan Mısır'a taşındı, bir ara İsviçre'de durdu, sonra yeniden Fransa'ya götürüldü. Padişahın torunları büyükbabaları konusunda 70 sene boyunca suskun kaldılar. Ne dedelerini suçlayanlara cevap verdiler, ne yoruma girdiler. Bu arşive ulaşabilmem yıllar sürdü... Torunlar, Şahbabalarının evrakını yayınlamamı ancak 1993 Ekim'inde kabul etti.

Bu kitabın bilimsel olmak gibi bir iddiası yoktur ve sadece bir gazetecilik ürünüdür. Ben, Sultan Vahideddin'in öyküsünü şahsî arşivine ve yakın çevresindeki kişilerin ailelerinde bulunan belgelere dayanarak, gazeteci gözüyle vermeye çalıştım. Sultan Vahideddin'i konu alacak olan ileride bilimsel çalışmaların artık resmî arşiv belgelerine dayandırılması gerekmektedir.

Bu münasebetle, önemli bir hususu ifade etmem lâzım:

Milyonlarca evrakın yeraldığı Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bugün Sultan Vahideddin'le ilgili *işe yarar* tek bir siyasi belge bulunmuyor. Varolanlar sadece nişan tevcihi, cülûs yıldönümü kutlaması yahut doğum günü tebriki gibisinden beşinci, onuncu derecedeki protokol yazışmaları... İşin vahim tarafı, arşivlerde bulunması gereken siyasi belgelerin şimdi nerede olduğunu kimselerin bilmemesi...

Tarihin eksik şekilde kaleme alınmasıyla neticelenen böyle bir bilinmezlik karşısında söylenecek birkaç kelime var: Ayıp, yazık ve günah!..

Kitabın yazılması hususunda herşeyden önce hükümdarın torunların-

dan rahmetli Hanzade Sultan'a (Osmanoğlu), büyükbabası Sultan Vahideddin'in ve annesi Sabiha Sultan'ın senelerce kutsal bir emanet gibi sakladığı evrakını kullanmama izin veren bu zarif prensese şükran borçluyum. Onunla buz gibi bir Paris öğleden sonrasında Passy'deki ufacık bir fotokopi dükkânında ayakta geçirdiğimiz uzun saatleri her zaman minnetle ama kitabın yayınlanışını görememiş olmasının üzüntüsünü hissederek hatırlayacağım.

Aynı şükranımı hükümdarın bir başka torununa, Neslişah Sultan'a (Osmanoğlu) da ifade etmem lâzım... Gerek senelerce devam eden sohbetlerimiz sırasında anlattıkları, gerekse aileyle alâkalı çok sayıda vesikayla fotoğrafı kullanmama izin verdiği, yıllar süren sorularımı bıkmadan cevapladığı ve kitabın müsveddelerini defalarca gözden geçirdiği için...

Ve, Sultan Vahideddin'in Sanremo'daki sürgün kafilesinden bugün hayatta olan tek kişiye, diğer torunu Hümeyra Hanımsultan'a (Özbaş)'a da pek çok teşekkürler... Ailenin bu zarif hanımsultanı, günler boyu Ege'nin belki de en güzel köşesi olan Kısmet Oteli'nin nefis terasında seneler öncesini, Sanremo'daki acılı günleri sanki dün yaşıyormuşcasına aktardı ve elindeki belgelerle fotoğrafları istifademe açtı.

Şahbaba, Sultan Vahideddin'in ölümüyle ve cenaze macerasıyla noktalanmaktadır. Hükümdarın geride bıraktığı çocuklarının, torunlarının ve yakınlarının bugünlere uzanan çarpıcı ve hazin öyküleri benim *Son Osmanlılar*'ın genişletilmiş baskısında etraflı bir şekilde yer alacaktır.

Bu kitap sadece Sultan Vahideddin'in değil, ailesinin de hikâyesidir. Kızı Sabiha Sultan'ın yazdığı gibi *"masalı andıran bir hayat yaşayıp baş döndürücü iniş çıkışlar ve taşkın fırtınalar atlattıktan sonra pek de kolay olmayan bir şekilde ayakta kalabilen insanların"* öyküsüdür ve sadece ızdırabla doludur.

Şimdi söz artık sarayın yalnız adamının, *Şahbaba*'nın...

Murat Bardakçı
Paris-Istanbul
Kasım 1993 - Mayıs 1998

İstimbotlar rıhtımdan peşpeşe kalktı... Açıkta demirli zırhlıya varmaları, sadece birkaç dakika sürdü... İskele indirildi ve istimbottan gemiye çıkan 60'ını geçkin gözlüklü adam güverteye ayağını attığı anda askerler selâma durdu...

Güneş daha yeni doğmuştu...

Biraz sonra demir alındı... Gözlüklü adam zırhlının kıç tarafında, ayaktaydı... Şehrin sisler içinde hayale dönen siluetini seyrediyordu... Gözleri hafiften yaşarmıştı herhalde... Belki çıktığı sonrasız yolculuğun muhasebesini yapıyordu, belki 61 yıllık ömrünün... Belki de ufukta artık seraba dönen şehri bir daha görüp göremeyeceğinin elemindeydi...

Sonra bir yağmur başladı... Marmara ağlıyordu, Istanbul ağlıyordu, ve güvertedeki gözlüklü adam, Abdülmecid Han oğlu Sultan Altıncı Mehmet Vahideddin de ağlıyordu... Istanbul, 1922'nin 17 Kasım Cuma sabahına gözü yaşlı girdi...

Son hükümdarın 1275 gün devam eden ve ölümüyle bile noktalanmayan dönüşsüz yolculuğu, böyle başladı...

Ankara Hükümeti'nin Istanbul'daki temsilcisi Refet Paşa'nın (Bele) bir akrabası, yıllar sonra bir dostuna *"Padişah'ı gitmeye ikna edebilmek için, bizim Paşa günlerce az mı dil dökmüştü?... 'Kalırsanız kan akacak efendimiz... Hiç olmazsa birkaç aylığına gidin; payitahtınıza ortalık yatışınca yeniden avdet buyurursunuz...' diye az mı uğraşmıştı?"* diyecekti...

*

Şimdi bu yolculuğun yıllar öncesine gidelim... Bir asır öncesine; Istanbul saraylarında kara, kapkara bir mizahın yaşandığı günlere...

Yataktaki hasta adam[1]

"...Cenâb-ı hak bize pek çok seneler fırsat verdi. Ne çare ki biz adam olup da istifade edemedik ve ...bütün bütün fenalığa yüz tuttuk. Elhâsıl en ziyade istifade olunacak eyyâm-ı fırsatta bir garip girîve-i gaflet ve dalâlete gidildi..."
(Cevdet Paşa'nın Tezâkir*'inden)*

İkinci Mahmud 1839'un 1 Temmuz günü öldü. Amcası Üçüncü Selim'in başlattığı ve Kabakçı Mustafa ihtilâliyle yarım kalan batılılaşma reformlarını o devam ettirmişti. Bu işi reformların önündeki en büyük engel saydığı yeniçeri ocağını topa tutarak ortadan kaldırdıktan sonra yapabilmişti.

Büyük oğlu Abdülmecid tahta çıktığı sırada daha 16 yaşındaydı.

İmparatorlukta birşeyler değişmeye başlamıştı.

Eski şehzadeler gibi kafes arkasında yetişmemişti Abdülmecid. Topkapı Sarayı'nda bir zamanlar mebzul miktarda olan şehzadelerin kapatılmasına mahsus hapishaneyle ikametgâh arası Şimşirlik'e girmemiş, eğitimi pek öyle alaturka olmamıştı. Kendisi de, yedi yaş küçük kardeşi Abdülaziz de gençliklerinde rahat, gönüllerince bir hayat sürmüşlerdi. Sonraları Abdülâziz de ağabeyinin çocuklarını olabildiğinde serbest yaşatacaktı.

Abdülmecid'in tahta çıktığı 1839 yılında imparatorluğun vaziyeti hiç de parlak değildi. Devlet bir âlem, saray daha da âlemdi. Paşalar birbirini yemede, kadınların israf yarışı hazineyi tarumar etmedeydi. Istanbul'un dört bir yanında saray üstüne saray inşa ediliyor hatta varolanlar bile yıkılıp yeniden yapılıyor, Galata bankerleri saray kapısında cirit atıyordu.

*

1800'lerin ilk çeyreğine kadar Istanbul'da hayat rabıtalıydı. İnsanlar hesabını kitabını bilir, ayağını yorganına göre uzatırdı. Şehzadeler zaten

kafes arkasında yaşar; saray kadınları dışarıyla pek değil, hiç temas etmez ve sarayda aşırı masraf olmazdı.

Ne zaman ki Mısır'ın zenginleri Istanbul'a gidip gelmeyi adet edindiler, şehir o zaman zıvanadan çıktı. Önce Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu Birinci Abbas Hilmi Paşa Mısır valisiyken halası, yani Mehmed Ali Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım geldi Istanbul'a. Onu Mısır'ın öteki prensesleri, beyleri, paşaları ve vekil-vükelâsıyla bunların kadınları takip etti. Bol para harcadılar. Yalılar, konaklar satın alıyor; pahalı eşyalarla tefriş ediyorlardı.

Ve o zamana kadar konağından dışarısını pek bilmeyen Istanbul sosyetesi sefahatte Mısırlılar'la aşık atmaya başladı, başlayınca da iş çığrından çıktı..

Vekil-vükelâ hanımları masrafın ne demek olduğunu o zaman öğrendiler. Sultanlar ve saraylılar protokolde kendilerinden gerideki vükelâ hanımlarından her sahada, para harcamada bile ileri olmalıydılar. İsraf yarışına girildi ve maliyenin altı üstüne geldi. Masrafın, lüzumsuz harcamanın haddi hesabı yoktu artık. Tahsisatı harcamalarına yetmeyen sultanlar bu defa borç etmeyi adet edindiler. Zaten hesap-kitaptan da pek anladıkları yoktu. Meselâ borçla 100 bin kuruşluk eşya aldıklarında satıcıdan üzerine 50 bin kuruş nakit alır 250 bin kuruşluk senet verirlerdi.

Sarayın biriken borçları üç senede üç milyon keseye dayandı.

Kadınları dizginleyebilecek tek kişi vardı: Abdülmecid'in annesi Bezm-i Alem Valide Sultan. Ama o zamana kadar görmediği israf valide sultanın da hoşuna gitmiş ve o da bol bol sarfetmeye alışmıştı. 1853'te öldü ve artık haremi zapt-u rapt altına alacak kimse kalmadı sarayda.

Sadece kadınlar değil, erkekler de katıldı israfa. Yeni yalılar, köşkler alınıyor; bağlar-bahçeler düzülüyor, masalar donatılıp ziyafetler veriliyordu. Ev eşyaları da değişmiş, minderin yerine sandalye geçmişti. Yemekler artık masada yeniyor, çatalla kaşığa alışılıyor, yazlığa gidildiğinde kışlıktaki eşyaları taşıma adeti terkedilip yeni eşyalar, yepyeni takımlar yaptırılıyordu.

Hayat tarzı başkalaşmaya başlamıştı ve bu işin öncüsü bizzat padişahtı.

Küçük bir örnek: Osmanlı hükümdarları yemeklerini tek başına yerlerdi. Devletin taaa ilk zamanlarından beri bu böyleydi. Geleneği bizzat Abdülmecid bozdu. Rus Çarı'nın kardeşi Konstantin Kudüs'ü ziyaretten dönerken Istanbul'a uğramıştı. Padişah Küçüksu kasrında Konstantin'le aynı masada *kuşluk taamı* etti. Gerçi Abdülmecid'in babası İkinci Mahmud Avusturya imparatorunun kardeşi Istanbul'a geldiğinde sarayda zi-

yafet vermişti ama masaya oturmamıştı. Misafirle beraber sofraya geçip geçmeyeceği sorulduğu zaman *"Ben Avrupa ile olan münasebetleri sarayda ziyafet vermeye kadar getirdim. Ondan ilerisini benden sonra gelenlere bıraktım"* demişti ve bu iş oğlu Abdülmecid'e nasib oldu.

İnşaat histerisi

1858'e gelindiğinde saray kadınlarının israfı yüzünden hazine-i hassanın ödenemeyen borçları 1,5 milyon keseyi bulmuştu. Bu öylesine bir masraftı ki, saraylıların aldığı elbise ve eşyanın tutarı Rumeli ordusunun olağanüstü masrafıyla aynı miktardaydı.

Istanbul'un her yerinde yeni saraylar yükseliyordu. Ihlamur köşklerinin inşaatı daha bitmeden eski ahşap Çırağan sarayı yıkılıp kâgire çevriliyor, henüz tamamlanmış olan Küçüksu kasrına nazire diyerek Göksu'da bir başka kasır inşa ediliyor, Edhem ve Mahmud Paşalarla nikâhları kıyılan Refia ve Cemile sultanlar için iki yeni saray daha yapılıyor, Adile Sultan'ın sarayı tekrar inşa ediliyor, Fatma Sultan için de bir kışlık saray dikiliyordu.

İnşaatlar hükümdarın gözünde devletin en mühim işi haline gelmişti ve zamanla sadrazamların başını yiyecek derecede önem kazandılar.

Meselâ Sadrazam Âlî Paşa, bir defasında Abdülmecid'in saray merakı yüzünden sadaretten atıldı. Hükümdar, Çırağan'ın yıkılıp yeniden yapılmasını istemişti. Paşa *"İnşallah hazine-i hassa yoluna girince daha iyisini yaparız. Şimdi sıkıntısı vardır"* deyince ertesi gün azledildi ve eski sadrazam Reşid Paşa tekrar geldi sadarete.

Ve gün oldu israf yüzünden değil hazinede, paşalarda bile beş para kalmadı. Meselâ bir sûr-ı humayun, yani düğün yahut sünnet sırasında vezirlerin hediye vermeleri geleneği bile parasızlık yüzünden bozuldu. Sarraflarda da itibarları kalmamıştı, borç alamıyorlardı. Abdülmecid hediye takdiminden affetti onları.

Sultanların ve saray kadınlarının israfı zamanla haddi öylesine aştı ki, masrafta onlardan hiç de geri kalmayan Abdülmecid bile çileden çıktı. Önce ihtarla başladı işe. Kızı Münire Sultan'a kızlar ağasını gönderip *"Akıllarını başlarına toplasınlar. Artık aşırıp taşırdılar. Tekdir şöyle dursun, adeta döğdürürüm"* dedi. Sultanın yeni aldığı yirmi bin keselik eşyayı da iade ettirdi.

Zamanla hazine-i hassa maliye hazinesine dayandı, sarayın 3 milyon kese tutan borcu maliyeye devredilince maliyeyi bile batıracak gibi oldu. Maaşlar zamanında verilemedi, yüzlük mecidiye altını 160 kuruşa çıktı,

iflâslar başladı. Saray masrafları için tüccar ve sarraflardan yüzde 45 faizle borç bile alındı.

Her yer huzursuzdu ve halkın gözünde huzursuzlukların bir tek sebebi vardı: *Gâvurlar...*

İngiliz, Fransız ve Avusturya sefaretlerine imzasız bildiriler gönderiliyordu. *"Ulema ve şeyhlerin sefaretleri basıp Hünkâr'ı ecnebi müdahalesinden kurtaracakları"* yazılıydı bildirilerde.

Sonraları devletin başına tam bir belâ açacak olan ilk dış borçlanma işte bu sırada, 28 Haziran 1855 günü yapıldı. Fuad Paşa İngiltere ve Fransa'dan yüzde dört faiz ve yüzde bir amortismanla beş milyon İngiliz altını istikraz etti. Devletin gelirleri ve bilhassa Mısır vergisiyle İzmir ve Suriye gümrük hasılatı borca garanti gösterilmişti. Haber Istanbul'a gelince altın düşmeye başladı. Hazine nefes aldı ama sonraları yine sefahate dalındı.

Sultanlar mehtabda gezerken

Asıl kıyamet 1858'in 27 Ağustos Cuma günü, Abdülmecid Bâbıâlî'ye gittiği zaman koptu.

Hükümdar atından inip kimseyle konuşmadan dairesine girdi. Kızkardeşi Adile Sultan'ın kocası Kapdanıderya Mehmed Ali ve Serasker Rıza Paşa'yı çağırdı. Mehmed Ali Paşa'dan gelini Refia sultanın 60 bin keselik borcunun hesabını sorup *"Niye mani olmadın?"* dedi. Abdülmecid'in kızı Refia Sultan, Paşa'nın oğlu Edhem Paşa'yla evliydi. Paşa haberi olmadığını söyleyince hünkârdan fasîh bir cevap aldı: *"Kethudası olacak Eşref katırı senin adamın değil midir?"*. Sonra, *"Siz bunları yapıyorsunuz tâ ki ben kederimden öleyim deyu. Lâkin Abdülmecid düşmanlarını gönderir de sonra gider. Sen Aziz Efendi'ye dahi tarafdarsın. Hain herif! Sen din ü devlete ve padişaha hainsin, hem katilsin. Avrupa'da düello derler bir adet var. Ben de seninle birer tabanca alıp karşı karşıya çıkalım. Birbirimize tabanca atalım"* buyurdu hünkâr.

Derken gazeb-i humayundan öteki damadlar da nasiplerini aldı. Abdülmecid hepsini karşısına dizdi ve hayli ağır konuştu:

"Sultanlar gece mehtablarda gezermiş. Benim gece mehtabda gezer kızım yoktur. Onları da reddedeceğim. Bu heriflerin harekâtı artık namusuma dokunur oldu. (Kızı Fatma Sultan'la evli olan Damad Ali Galip Paşa'yı -Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın oğluydu- kastederek:) *Bu borç maddesine ibtida bu köstebek kıyafetli herif sebep oldu. Bunu bir vakit hazine-i hassa nazırı etmiştik. Bana Fatma Sultan'ın 30 bin kese akçelik borç defterini gösterdi. O vakit babasının fesadından korkuyordum. O ce-*

hennem oldu, kurtulduk (Olay 1858 Ağustos'unda geçiyor. Ali Galip Paşa'nın babası Mustafa Reşid Paşa aynı senenin Ocak ayında ölmüştü). *Lâkin bu babasından müfsid olacak..."*

Damadlarının yüzlerine haklarında düşündüğü herşeyi söyledi. Dünürü Mehmed Ali Paşa'ya *"Hain kerata"*, öteki damadlarına da *"Bunların cümlesi namussuzdur"* dedi ve masraflara artık bir son verilmesi için hatt-ı humayun okuttu.

Damad paşalar devlet işinde acemi olmalarına rağmen önemli mevkiler ister, eşleri olan sultanlar ne yapıp edip kocalarının tayinlerini çıkarttırırlardı.

Ertesi gece damadların hepsi işlerinden kovuldu.

Boğaz'da lüfer avı

İşsiz damad paşalar kendilerine bir meşgale buldular: Geceleri sıradan birer Istanbullu gibi Boğaz'da sandalla lüfer avlıyorlardı. Salı günü bütün sultan kethudaları azledildi, yerlerine tecrübeli ve itimad edilen eski devlet memurları getirildi. Serasker Rıza Paşa saray kadınlarının binmemesi için arabalarını zincirle birbirine bağlattı.

Bâbıâlî'de tasarruf için vekiller komisyonu kuruldu. Boğaz'daki yalılarında toplanan paşalar Fransızca *crise* kelimesinin Türkçesini bulmaya çalıştılar ve *buhran* sözü bu toplantılarda doğdu.

Beş çiftelere binilmesini ve elmas kenarlı çubuk kullanılmasını yasaklamakla meşgul oldu komisyon.

Beş çifte, devlet protokolünün ön sırasındakilere tahsis edilmiş makam kayığıydı.

Beş kürekçinin çektiği çifteler hayli masraflıydı. Dışları beyaz üzerine altın bordürlü ve kabartmalı, döşemeleri sırma işlemeli olurdu. Makam sahibinin bunlara binmesi şart gibiydi, zira çifteler makamın saygınlığını gösterirdi.

Sadrazam ve vükelâ beş çifteleri bırakıp üç çiftelere bindi. Dört çifteye binenlerin üç, daha aşağıdakilerin de iki kürekçili kayığa binmesi kuralı kondu. Ama tasarruf tedbirlerinden ilk vazgeçen bu defa hükümdarın kendisi oldu. Abdülmecid sadrazamı çağırıp *"Beş çifte adeti terkedilmesin, zahmet çekersiniz. Hem bizi bu hale getiren beş çifteler değildir, başka şeylere bakmalı. Beyhude yere maaş verip adam kullanmamalı"* dedi. Hemen ertesi günü beş çifteler yine denize salındı. Tüccarlar olup bitenleri telgrafla Avrupa'ya bildirince bu defa istikraz hisseleri düştü, altın fırladı.

Aynı günlerde Bâbıâlî'de ve resmî dairelerde tensikata gidildi. Ağa ve

kavasların bazısı işten çıkartıldı ama bazıları sadrazama yahut öteki paşalara yakınlıkları sayesinde yerlerinde kaldılar. Kalınca da dedikodular başladı: *"Zât-ı şahane ıslahat uğruna damadlarını feda etti. Ama vükelâ dalkavuklarından vazgeçemedi".*

Damadlarını her şeye rağmen bir türlü gözden çıkartamadı Abdülmecid. Önce kızkardeşi Adile Sultan'ın hatırını kıramayıp herkesin önünde rezil ettiği Mehmed Ali Paşa'yı kaptanlığa iade etti, öteki damadlar da yavaş yavaş eski mevkilerine döndüler.

Neticede kriz aşılmadı, daha da derinleşti ve devam edip gitti.

Cevdet Paşa *Tezâkir*'inde bu malî buhran günlerini çok güzel anlatır:

> *"...Cenab-ı hakk bize pek çok seneler fırsat verdi. Ne çare ki biz adam olup da istifade edemedik ve belki ol vakit bütün bütün fenalığa yüz tuttuk. Önceleri Reşid Paşa, damad paşalar ile uğraşırken sonradan kendisinin yetiştirmiş olduğu Âli ve Fuad Paşalar ondan ayrılıp Reşid Paşa öteden beri İngiltere politikasına meyilli iken onlar Fransız politikasını tuttular ve iki taraf dahi yekdiğerini yenmek için her türlü vasıtalara teşebbüs ederek birbiriyle uğraşmaya başladılar ve hazinenin bir para borç etmesine razı olmayan Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin vücuduna hastalık ve zayıflık geldiği gibi donandığı güzel ahlâkına dahi za'f gelerek seccadenin dört ucunu salıverdi ve vekillerinin önde gelenlerinin böyle diğeriyle uğraşmasından usanıp her işi tabiatına bırakdı ve hazine borçlarının olağanüstü şekilde sıkışmasını umursamaz oldu. Velhâsıl en istifade edilecek fırsat günlerinde bir garib gafletin çıkmaz yoluna ve dalâlete gidildi. Bu hallerden dolayı dikkat sahipleri hayret ettiler..."*

Ve bütün bunlar olup biterken Abdülmecid haremde başka türlü dertler çekiyor, sonradan ikinci ikballiğe yükselecek olan gözdesi Serfiraz'ın bütün kaprislerine göz yumuyor, hatta gece Serfiraz'ın odasına gideceği sırada huysuz gözdenin harem ağasıyla haber gönderip *"Hünkâr Rıza Paşa'dan ruhsat tezkeresi almış mı?"* demesini bile sineye çekiyordu [2].

Ama beşinci kadın Bezm hanımı *bed-huyluğu* sebebiyle boşuyor ve o zamana kadar hiç görülmemiş birşey yapıp eski karısını bir başkasına, Ressam Tevfik Paşa'ya nikâhlıyordu.

Sarayda hitab şekilleri

Hükümdarın sarayda yakın çevresine hitabı pek öyle resmî değildi.

Abdülmecid hissiyâtını gayet samimi ifade ederdi.

Meselâ Rus Çarı memleketinin en kıymetli nişanını yollamıştı Abdülmecid'e: Birinci rütbeden bir Saint Andre. Nişan Serasker Rıza Paşa'ya göre *pek birşey değildi, sadece altındı.* Bunu duyan Abdülmecid baş mabeyncisi ile baş kâtibine Rıza Paşa'yı kastederek, *"Şu eşek herife bak. İki hükümdar arasında teati edilen nişanın kıymetine mi bakılır? Ondan maksad itibar ve imtiyazdır"* dedi. Nişanın mücevherli ve bütün öteki nişanlardan daha ağır olduğunu anlayınca da *"Şu herifin yalanına bakınız"* buyurdu.

Paşaların patavatsızlık ettikleri de vakiydi. Kıbrıslı Mehmed Ali Paşa'nın yaptığı gibi.

Sarayda hükümdarın huzurunda yapılan bir toplantıda gümrüklerden bahsedildiği sırada Mehmed Ali Paşa *"Merhume valide sultan buradan da rüşvet yemiş"* deyiverdi. Paşa'nın suçladığı valide sultan hükümdarın annesiydi. Abdülmecid sadrazamının patavatsızlığına önce ses çıkartmadıysa da sonra *"Bu herif benim ölmüş validemden ne istiyor? Onu rüşvet yemekle itham ediyor"* dedi ve Paşa ertesi gün sadaretten atıldı.

Sonra yeni bir giyim modası hakim oldu Istanbul'a:

Zengin çevrenin kadınları bir müddetten beri atlas ferace giyip ince yaşmak takıyordu. Bu da Mısırlılar'ı taklitti ve Istanbul halkının fazla dindar olanlarını çileden çıkartmadaydı. Bu iş için kurulan vekiller komisyonu atlas feraceyle ince yaşmağı yasakladı. Giymekte ısrar edenlerin feraceleri kesilecek, kocalarına ceza verilecekti. Karar ilân halinde kaleme alınıp hükümdarın tasdiki için mazbatayla saraya gönderildi. Mazbatayı okuyan Abdülmecid hayli sinirlendi, Serasker Rıza Paşa'yı *"Bunun icrası kabil midir? Bu şiddeti benimkilere mi edecekler? Sen bu mazbatayı nasıl mühürledin?"* diye azarladı ve mazbata değiştirildi.

O sırada paşalar birbirini yemede, herbiri bir sefareti arkasına almadaydı.

Meselâ Âlî Paşa sadaretteyken Istanbul'daki İngiliz sefiri Redcliffe Bâbıâlî'den Fransız dostu bilinen Paşa'nın azledilmesini, yerine Reşid Paşa'nın getirilmesini istiyebiliyordu. İşin garibi istediği oluyor ve Reşid Paşa sadrazam yapılıyordu. Sarayın borçlu olduğu tüccarlar alacaklarını tahsil edemeyip Bâbıâlî'den de ümidi kesince soluğu İngiliz, Fransız ve Rus sefaretlerinde alıyor, sefirlere dilekçeler verip tahsilâtı onların sağlamasını istiyorlardı.

Abdülmecid'in bu hadiseler sırasında feragati düşünüp tahtı kardeşi Abdülaziz'e teklif ettiği ama Abdülaziz'in ağabeyinin ayaklarına kapanıp *"Aman efendim, senin neler çektiğini ben görüyorum. Lutf u merhamet bu-*

yurun. Bana bu teklifi etmeyin" dediği söylenir..

Hasta adama son dua

Bütün bunların yaşandığı bir saraydan idare edilen devlet, şaşaadan ve güçten tabii ki çok uzaklarda olacaktı.

İdarede gerçi ıslahata gidiliyordu. 3 Ekim 1839'ta Tanzimat fermanı okundu ve padişah, Hırka-i Şerif dairesinde vükelâ ve ulemayla beraber kanun çerçevesinde kalacağına dair yemin etti.

Fermanın Gülhane'de ilânı sırasında bazı gariplikler yaşandı.

Fermanların okunmasından sonra dua edilmesi adetti ve bu işi Bâbıâlî kadrosundaki *duacı* denilen memurlar yapardı. Gülhane hattı Müslümanlarla Hristiyanları eşit seviyeye getirdiği için Hariciye Nazırı Fuad Paşa bir hocanın dua etmesinin hoş karşılanmayacağını düşünmüş ve duacının çağırılmamasını tenbih etmişti. Şeyhülislamın ise bundan haberi yoktu. Fermanın okunması bitince Şeyhülislâm, papazların arkasında duran bir hocaya *"Gel, dua et"* dedi, hoca ortaya çıktı, papazların, hahamların ve yabancı elçilerin gözlerinin içine baka baka *"Yarabbi! Sen Muhammed ümmetinin düşmanlarını kahret!"* mealinde bir dua okudu ve bir anda buz gibi bir hava esti.

Tatsızlık bu kadarla da kalmadı. Merasimden sonra paşazadelerden biri namaz kılan bir hocaya *"Ne kılıyorsun Hoca Efendi? Ferman okundu görmedin mi? Artık gayrımüslimlerle beraber olacağız" deyiverince sadaret kaymakamı paşazadeye "Senin ağzını yırtarım!"* buyurdu.

Gülhane Fermanı'nın arkasından başka ıslahat kararları geldi. Gelişigüzel asker toplanmasına son veren yeni bir askere alma usulü kabul edildi, idadîler kuruldu, Maarif-i Umumiye Nezaretiyle bir çeşit Osmanlı Akademisi olan Encümen-i Dâniş açıldı. Türkiye'nin ilk telgraf hattı Istanbul-Edirne-Varna arasında o senelerde çekildi.

Tek-tük reformlar yapılıyor ama devletin başındaki gaileler arttıkça artıyordu.

Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa meselesi gün geçtikçe büyümüş ancak Avrupa'nın askerî yardımıyla hafifletilebilmişti. Güçsüz Bâbıâlî artık Kavalalı'nın Mısır valiliğini resmen tanıyor, hatta bu makamın Paşa'nın oğullarına geçmesini yani Mısır'da bir hanedanın teşekkülünü kabul ediyordu.

1853'te Kavalalı derdine ilâveten bir de Teselya'yla Epir isyanları patladı ve imparatorluk yıllarca Makamat-ı Mübareke işiyle uğraştı. Rusya, Bâbıâlî'den Ortodoks kiliseleri için ayrıcalıklar ve değişmez teminatlar istiyordu. Osmanlı Devleti'yle ilgili olarak tarihlere geçen meşhur *hasta*

adam ifadesi işte bu sırada ortaya çıktı. Çar Birinci Nikola Petersburg'daki İngiliz sefiri Sir Hamilton Seymour'la konuşurken Osmanlı İmparatorluğu'ndan *hasta adam* diye bahsetmişti ve devletin adı artık böyle anılageldi.

O yılın 3 Temmuz'unda Rusya, Bâbıâlî'yi isteklerini kabule zorlamak için Osmanlı toprağı olan Memleketeyn'i işgal edince 4 Ekim'de Rusya'ya harp ilân edildi. İngiltere ve Fransa'yla ittifak yapıldı, Türk topraklarına müttefik orduları gelmeye başladı. Meşhur Kırım Savaşı başladı, Sivastopol kuşatıldı. Şehir 9 Eylül 1855'te müttefiklerin eline geçti ama Anadolu cephesi yarılmıştı ve Kars 28 Kasım'da Ruslar'a teslim oldu.

Savaş Paris'te 30 Mart'ta imzalanan anlaşmayla sona erdi. Sivastopol Ruslar'a iade edildi, Kars geri alındı. Anlaşmanın en önemli tarafı belki de 7. maddesiydi. Bu maddeyle Türkiye Avrupa devleti sayılıyor, bağımsızlığıyla toprak bütünlüğüne Avrupalılar kefil oluyorlardı.

9. madde Avrupalılar'ın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmayacağını hükme bağlıyordu. Ama maddeyi bizzat ayni Avrupa çiğniyor, İngiliz sefiri Redcliff saraya gidip beğenmediği sadrazamın yerine başkasını tayin ettirebiliyordu.

18 Şubat 1856'da Abdülmecid, meşhur Islahat Hatt-ı Humayunu'nu neşretti. Bu yeni fermanda Gülhane Fermanı'nını tamamlayan hükümler vardı. Askerlik artık mecburiydi, Hristiyanlar da askere alınacaktı ve tabii Müslümanlar kadar Hristiyanlar da fermanın aleyhindeydi. Fermanın okunduktan sonra atlas keseye konulması sırasında İzmit piskoposu *"Allah'a dua edelim de şu ferman bir daha o keseden çıkmasın"* dedi.

Fermanın Hristiyanlar lehindeki maddeleri Müslüman teb'ayı huzursuz etmişti. Tahrik edilen hacılar 15 Temmuz 1858 günü Cidde'de halka saldırıp Fransız konsolosuyla İngiliz konsolos yardımcısını öldürünce İngiliz ve Fransız donanması Cidde'yi bombaladı. Bütün bunlar olup biterken İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'yle savaş değil, barış halindeydi.

1859 Mayıs'ında bu defa Lübnan patladı. Beyrut limanına Fransız, İngiliz, Rus ve Avusturya savaş gemileri demirledi. O yılın 24 Nisan'ında Süveyş'te kanal kazısı başlarken 14 Eylül'de kimi tarihlerde *ihtilal teşebbüsü,* kimisinde de *irticanın başkaldırması* diye geçen ama gerçek yönü tam olarak hâlâ anlaşılamayan meşhur *Kuleli Olayı* yaşandı.

Kırkikinci ve son çocuk

Serdar-ı ekrem Ömer Paşa Hersek'e doğru yola çıkarken Abdülmecid'e vedaya gitmişti. *"Allah selâmet versin"* dedi hükümdar. *"İnşaallah*

muvaffak olup gelirsin. Fakat beni bulamayacaksın. Yakın vakitte gelsen de bulamazsın. Beni karılarım ile kızlarım bitirdi".

Dediği çıktı, 25 Haziran 1861'de dünyaya veda etti. Yerini yedi yaş küçük kardeşi Abdülâziz aldı.

*

Abdülmecid'in 41 çocuğu olmuştu.

1861'in 4 Ocak günü Dolmabahçe Sarayı'nda bir çocuğu daha oldu. Gülistû hanımdan doğmuştu. Erkekti, adını Mehmed Vahideddin koydular.

Şehzadenin doğumunu haremde *"21 Cemaziyelahır 1277: Velâdet-i Mehmed Vahideddin Efendi Hazretleri. Dördüncü ikbal hanımefendiden"* diye kaydettiler.[3]

Abdülmecid'in 42 çocuğunun sonuncusuydu.

Sarayın Yalnız Adamı işte böyle bir ortamda ve böyle bir sarayda doğdu.

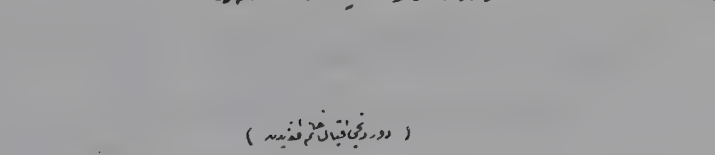

Şehzade Vahideddin Efendi'nin doğumu hakkında haremden yazılan not.

Birinci bölüm:

BİR DADI, BİR LÂLA VE BİR ŞEHZADE

1.
Tepedeki maymunlu köşk

Çocuğun kaderine ızdırab dolu bir yalnızlık yazılmıştı...

Sultan Abdülmecid 1861'in 25 Haziran günü öldü. Dördüncü ikbal Gülistû kocasından sonra sadece dört sene yaşadı ve 1864'te, o da dünyaya veda etti[1].

Bu, Abdülmecid'in 42. ve son çocuğunun, Mehmed Vahideddin'in daha bir yaşına bile basmadan yetim, dört yaşındayken de öksüz kalması demekti.

O sırada tahtın onuncu varisiydi.

Vahideddin'in hayat macerasını anlatmadan önce Osmanlılar'da taht sırasının nasıl belirlendiğinden ve bu belirlemede zamanla meydana gelen değişikliklerden söz etmek gerekir.

Taht, devletin ilk devirlerinde babadan oğula miras kalan bir mülktür. Bu dönemde tahta geçen padişahlar hep bir öncekinin oğludur ve tahtın yeni sahibi küçük kardeşlerini ortadan kaldırma hakkına sahiptir. *Nizam-ı âlem* için yapılan bu iş Fatih tarafından kanunnameye zaten konmuş ve meşrulaştırılmıştır[2].

Tahta geçen oğulun kardeşlerinden yaşça büyük veya küçük olmasının pratikte önemi yoktur ve yaş konusu bir kaideye yahut kanuna bağlanmamıştır. Taht için sadece iki şey gereklidir: Siyasi güce sahip bulunmak ve devlet büyüklerinin desteğini sağlamış olmak. Meselâ Birinci Murad ağabeyi İbrahim Bey'in feragat etmesi üzerine babası Orhan'dan sonra tahta geçer. İkinci Murad amcalarını bertaraf ederek hükümdar olur; İkinci Bayezid'in oğlu Yavuz Selim tahtı babasından zorla alır, sonra da kendisinden yaşça büyük kardeşlerini bir bir ortadan kaldırır.

Kanunî Süleyman, Yavuz Selim'in tek erkek evlâdı ve dolayısıyla tahtın tek varisidir. Oğullarından ikisini bizzat kendisi idam ettirmiş olduğu için üçüncü oğlu Selim tahta tek başına sahip olur. Ama 1574'te Selim'in yerine geçen Üçüncü Murad beş kardeşini birden boğdurur.

"Nizâm-ı âlem" için kardeş boğdurma rekoru ise aynı gün 19 kardeşini birden idam ettirmesiyle Üçüncü Murad'ın oğlu Üçüncü Mehmed'e aittir.

Saltanatın *amûd-ı nesebî* denilen babadan oğula geçme usulü Birinci Ahmed'in 1603'teki cülûsuna kadar devam eder. Yeni padişah daha 14 yaşında olduğundan ve henüz bir erkek evlâda sahip bulunmadığından, hanedanın sona ermesi endişesiyle aklî muvazenesi bozuk olduğu zaten bilinen küçük kardeşi Mustafa'ya ilişilmez ve haremde bir odaya kapatılır. Fatih Kanunnamesi'ndeki *nizam-ı âlem* maddesinden sarfınazar edilmesi ancak bu tarihten sonradır.

Kardeşin canına kıyma âdeti gerçi Birinci Ahmed'den sonra da aralıklarla devam etmiştir ama teamül artık değişmiş ve taht babadan oğula değil, hanedenanın *ekber ve erşed erkeğinin* yani *en yaşlı ve reşid şehzadenin* hakkı olmuştur.

Bu teamüle Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sadık kalınır. Meselâ 1839'da ölen İkinci Mahmud'dan sonra tahta önce büyük oğlu Abdülmecid geçer, onun ölümüyle Mahmud'un küçük oğlu ve Abdülmecid'in kardeşi Abdülâziz hükümdar olur. Abdülâziz'i ağabeyi Abdülmecid'in çocukları takip eder. Abdülâziz'den sonra tahta oturan dört padişah, Beşinci Murad, Abdülhamid, Mehmed Reşad ve Mehmed Vahideddin birbirleriyle kardeştir ve hepsi Abdülmecid'in çocuklarıdır[3].

Saraydan ilk sürgün

İşte, Abdülmecid'den sonra tahta çocuklarının değil de hanedanın en yaşlı erkek şehzadesi olan kardeşi Abdülâziz'in geçmesi bu teamülün gereğidir ve Abdülâziz'in hükümdarlığı Abdülmecid çocuklarının, özellikle de henüz küçük yaşta olanların anneleriyle beraber Dolmabahçe'den çıkartılması, başka yerlere gönderilmesi demektir[4].

Sultan Abdülmecid'in dul karısı Gülistû iki çocuğuyla, beş yaşındaki kızı Mediha ve beş buçuk aylık oğlu Mehmed Vahideddin'le Eyüp'e, eskiden sultanlardan birine aid olan bir sahilsaraya yollanır. Gülistû burada dört sene geçirecek ve Istanbul'u kasıp kavurup yalıya kadar girebilmeyi başaran meşhur kolera salgınlarından birinde can verecektir.

Abdülmecid'in kızıyla oğlu artık hem annesiz, hem babasız, hem de evsiz-barksızdır.

Üstelik hastadır küçük şehzade. Bünye olarak birhayli zayıftır ve bu zayıflığın ırsî olduğu, babasından miras kaldığı sanılmaktadır. Zafiyet sonraki senelerde ciğerlerinden birini dumura uğratacak ve kalbini de sürekli tekler hale getirecektir.

Çocuklar iki ayrı üvey anneye, Abdülmecid'in dul kadınlarına gönde-

rilir. Mediha Sultan artık ağabeyi Kemaleddin Efendi'nin annesi 3. Kadınefendi Verdicenan'ın, Vahideddin Efendi de Naile Sultan'ın annesi beşinci İkbal Şâyeste Hanım'ın yanında büyüyeceklerdir.

Mediha Sultan'ın Verdicenan Kadınefendi'nin yanında ne kadar kaldığını, üvey annesiyle mutlu bir çocukluk ve gençlik geçirip geçirmediğini bilmiyoruz. Ancak küçük şehzadeyle Şâyeste Hanım'ın yıldızı pek barışmaz. Sebep, analığın lüzumundan fazla otoriter olmasıdır. İlk gençliğe adım attığı günlerde üvey annenin konağından çıkar, Abdülâziz'in Ortaköy'de kardeşi Abdülmecid'in açıkta kalan çocukları için yaptırdığı Feriye Sarayları'nın[5] orta kısmındaki bir daireye yerleşir. Yanında üç emekdarı vardır: Doğumundan itibaren kendisine göz-kulak olan Râhıdil kalfa, babası Abdülmecid'in ikinci haznedarı Mihrifelek hanım[6] ve Anadolu'dan gelip sarayda yetişmiş bir uşak.

Sanat: Bir aile geleneği

İlk gençliğinde yalnız başına kalan, koruyup gözetecek bir büyüğü olmadan dadılarla yahut uşaklarla büyüyen bir çocuğun iyi yetişmesi hayli güçtür.

Genç şehzade bu zorluğu yenmeye çalışır, kendi kendisinin hocası olur. Çocukluğu okumakla, özel dersler almakla geçer. Bol bol okumakta, değişik konulara merak duymaktadır.

Dedelerinin, büyük dedelerinin, profesyonel seviyede çalıştığı konulardır bunlar: Edebiyat, musiki ve hat.

Edebiyatla, şiirle, musikiyle ve güzel sanatların diğer dallarıyla uğraşmak Osmanoğullarında aile geleneğidir. Padişahların ve şehzadelerin birçoğu hem şair, hem bestekârdır. Meselâ Fatih, Şehzade Cem, Yavuz, Kanunî Süleyman, Birinci Ahmed ve diğerleri divan teşkil edecek sayıda şiir kaleme almışlar; Üçüncü Selim, İkinci Mahmud, Abdülâziz ve Şehzade Korkud gibi isimler profesyonel ayarda besteci, Üçüncü Ahmed ve İkinci Mahmud da aynı ayarda hattat olmuşlardır.

Vahideddin'in musikiyi kimden öğrendiğini bilmiyoruz[7].

Kızı Sabiha Sultan hatıralarında *"...kendisi hiçbir saz çalmamakla beraber musikinin bütün gavamızına (sırlarına) vâkıf ve ayni zamanda iyi denilecek derecede bir bestekârdı"*[8] diye yazıyorsa da musiki çevrelerinde Vahideddin'in sazende olduğu ve kanun çaldığı bilinmektedir. Kanunu sadece şehzadeliğinde ve padişahlık yıllarında değil sürgün senelerinde de tek yakın dostu olacak, San Remo'daki villalarda saatler boyu loş bir salona kapanarak teselliyi kanununun tellerinde arayacaktır.

Fakat hiçbir eserinin notasını ortaya çıkarmaz. Ne şehzadeliğinde, ne

padişahlığında... Bazılarını icra ettirir ama notaları kimselere vermez.

İbnülemin'e göre Vahideddin'in şarkıları sadece tahtta bulunduğu senelerde Dolmabahçe Sarayı'nda çalınmıştır. Mızıka-i Humayun'un alaturka kısmı şefi Muallim İsmail Hakkı Bey'e birkaç defa şarkılarının notasıyla beraber *"Eski kalfalardan birinindir. İşe yarar birşey ise çalıp okusunlar, değilse bıraksınlar"* diye haber göndermiş; İsmail Hakkı Bey şarkıları üstadâne bulmuş ve *"pek kalfa işine benzemediklerini"* söylemiştir. Hadiseyi bizzat İsmail Hakkı Bey'den duyan İbnülemin *"Vaktiyle gaflet edip de o notaları tedarik etmediğime pek müteessifim. Şimdi ara da bul"* diye yazmaktadır[9].

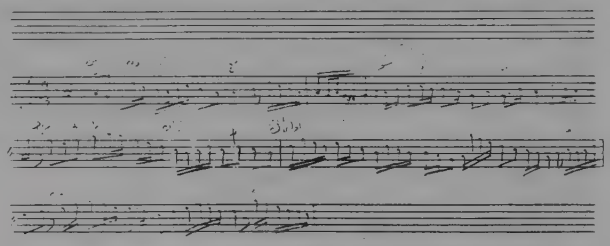

Sultan Vahideddin'in el yazısıyla Uşşak makamında Ağır Aksak şarkısı: *Benden ey mâşûkam enzârın girîzân olmasın.*

Vahideddin bestelerini birlikte çalıp söylediği bazı müzisyenlere de gösterecek, fikirlerini soracak ancak notalarını hiçbir zaman, hiç kimseye vermeyecektir.

Edebiyatla alâkası da musikiyle olduğu gibidir; yani amatörlük sınırlarının ötesindedir.

Sabiha Sultan bu konuda *"...Edebiyata vakıfdı. Vezin ve kafiye usullerini tamamiyle bilirdi. Hatta gençliğinde yazdığı şiirleri de varmış. Bunları maalesef elde etmek kabil olmadıysa da vefatında evrakı arasında bulduğum yurdundan uzakta yazdığı hazin parçaları muhafaza etmekteyim"* diye yazacaktır.

Hükümdarın kızının sözünü ettiği *"hazin parçalar"* bugün elimizde değil. Şairliğine örnek teşkil edebilecek şiirleri sadece şarkılarının yine kendisine aid olan güfteleri.

Medresede bir şehzade

Ama bütün bunlardan önce gelen merakı fıkıhtır. Fıkıh, yani şeriatla ilgili olarak ibadet ve muamelât ilmi.

Bir ara Fatih Medresesi'nde verilen dersleri saraya duyurmadan gizlice takip eder. Fıkıh, kelâm, Kur'an tefsiri, hadîs, Arapça ve Farsça derslerine gitmektedir. Arapça'yla Farsça'nın gramerini gayet iyi öğrenmiş,

ağdalı metinleri rahatça okuyup anlayacak seviyeye gelmiştir ama pratiği yoktur. Bu iki dili sadece okuyabilmekte, konuşamamaktadır.

Fıkha ve öteki İslâmî bilgilere böyle derinlemesine girmesindendir ki, padişahlığında bazı fetvalara doğrudan müdahale etme ve metinlerini değiştirtme hakkını kendisinde bulmuş ve bunu yaparken Şeyhülislam'ın reddedemediği dinî deliller ortaya koyabilmiştir. İslâmî bilgilere karşı olan meylinden hatıralarında bizzat kendisi de söz edecek ve *"...benim şehzadeliğimden beri ulûm-ı şarkiyye (doğu bilimleri) ve felsefe-i İslâmiye (İslâm felsefesi) ile tavaggulüm vardı (devamlı olarak uğraşırdım). Mutasavvıf ulemadan ve mütebahhirînden (engin bilgiye sahip kişilerden) birçok zevat ile de mecâlis-i ilmiyyede (ilmî meclislerde) bulunurdum"* diyecektir[10].

O senelerde tarikatlerle de münasebet kurar, şeyhliğini Dağıstanlı Ömer Ziyaeddin Efendi'nin yaptığı Babıalî civarındaki Gümüşhânevî Dergâhına bağlanır, *Nakşî-Halidî* olur.[11]

Hat ve hattatlıkla alâkası konusunda kızı Sabiha Sultan *"...Ecdadından birçoğu gibi iyi denecek derecede bir hattattı. Bilhassa rık'a hattı mükemmeldi. Sonraları yalnız kurşun kalemle yazdığından hüsn-ü hattı oldukça kaybetti"* diyecek, mabeyn başkâtibi Ali Fuad Bey de hatıralarına *"...Kitabeti ve imlâsı düzgündü. Fikirlerini kâğıt üzerine koymakta zahmet çekmezdi. Yazıyı kurşun kalemle yazardı"* kaydını düşecektir.

Sultan Vahideddin'in şehzadeliğinde yazdığı ve *Vahideddin Efendi* diye imzaladığı *Allah, Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin* istifi.

Aynı yıllarda binicilikle ve atıcılıkla da uğraşmaktadır. Binicilik kostümleri o devir Istanbul'ununun en lüks mağazalarından olan Maison Baker'dendir. Tabanca toplamaya başlar, silâhlı dolaşmayı adet haline getirir, atış talimleri yapar ve amcasının oğlu şehzade Abdülmecid Efendi'yle beraber ara-sıra Boğaz sırtlarının gerisindeki ormanlarda av partilerine çıkar. Gençliğinde en yakın olduğu akrabası, sonraki senelerin halifesi Abdülmecid Efendi'dir. İleride, kızı Sabiha'nın Abdülmecid Efendi'nin oğlu Ömer Faruk'la evlenmesi üzerine dünürlüğe kadar uzanan bu yakınlık siyasî sebeplerle bozulacak, Sultan Vahideddin ve Abdülmecid Efendi birbirlerine düşmanlıktan da öte bir husumet besleyeceklerdir.

Silâhı bu yıllardan itibaren artık hayatı boyunca yanından ayırmayacak, hatta padişahlığı zamanında mabeynde silâhla dolaşacaktır[12].

Sürgün yıllarında bile iki adet 45'lik toplulu Colt marka tabancası vardır. Biri cebinde, öbürü her zaman için yatak odasındadır. San Remo'da bir gün ablası Mediha Sultan'ın torunlarıyla beraber şehre iner. Torunlardan Bahaeddin bir atış müsabakasına katılacaktır. Kurşunlar peşpeşe atılır, müsabaka sona erer ama çekilen tetikler seyirciler arasındaki eski bir atıcıyı heveslendirmiştir. Yanındakilere kendisinin de birkaç hedef vurmak istediğini söyler.

Hedef yedi adet güvercindir ve peşpeşe uçurulurlar. Atıcı, 25 metre geridedir; saniyeden de kısa bir anda nişan alarak ardarda çeker tetiği.

Sultan Vahideddin güvercinlerin yedisini de vurmuştur.[13]

Şaşkınlığa düşen seyircilerden ne şekilde hayret nidaları yükseldiğini bilmiyoruz. Ama birkaç kişi *Vive le Sultan!..* diye haykırmış olmalıdır...

Çengelköy'deki ayrı dünya

Vahideddin asıl ikametgâhına, tahta çıkışına kadar herkesten uzak, asude bir hayat geçireceği yere ancak ağabeyi Abdülhamid'in saltanatında kavuşacaktır.

Abdülmecid'in oğullarından Kemaleddin Efendi'nin Çengelköy'ün tepesinde, etrafında birkaç bendegân binasının bulunduğu bir köşkü vardır. Binanın temelleri Üçüncü Selim zamanından kalmadır. Senelerce Istanbul'un meşhur Ermeni ailelerinden olan Köçeoğulları tarafından kullanılmış sonra Kemaleddin Efendi'ye satılmıştır.

Abdülhamid küçük kardeşi Kemaleddin Efendi'nin köşkünü etrafındaki geniş araziyle beraber satın alır ve bir başka kardeşine, Vahideddin'e hediye eder. Yeni tapu Vahideddin'in üzerine yapılmıştır. Bir başka söylenti de mülkün takas suretiyle alındığı, Vahideddin'in Istanbul'daki bir diğer gayrımenkulüyle değiş-tokuş yapıldığıdır[14].

Buraya önce çocukluğunu yanında geçirdiği üvey annesi Şâyeste Kadın için bir köşk inşa ettirir. Analığıyla geçmişte pek anlaşamamış olmasına rağmen emeklerini unutmamıştır. Plânı kendisi çizer, inşaatı Süleyman isminde bir ustaya yaptırır. Derken eski asıl köşkü yıktırır, inşa edilecek yeni binanın iç taksimatını yine bizzat kendisi hazırlar ve planlarını mimar Vallaury'ye çizdirir. Ama malî müzayaka yüzünden inşaatı bir türlü tamamlatamaz.

Şehzade Vahideddin Efendi padişahlığına kadar ailesiyle ve bendegânıyla beraber Çengelköy'de, şehirden ve insanlardan uzak korunun içindeki bu köşklerde münzevîye benzer bir hayat geçirecektir. Önceleri kış

aylarında Feriye'de kalıp Çengelköy'e sadece yaz aylarında giderken zamanla tamamen buraya taşınmış, şehre ayda-yılda bir, sadece merasimler ve resmî vazifeleri için iner olmuştur. Öyle ki, veliahdlığında bile Dolmabahçe'ye veya bir başka saraya taşınmayacak, Çengelköy'de oturmaya devam edecektir.

Neler vardır Çengelköy'deki malikânede?

Bir ana köşk, hemen ilerisinde bendegâna mahsus bir adet bina, üvey anne Şâyeste kadın için inşa ettirilmiş bir başka köşk, ormanlara uzanan geniş bir arazi, nadir balıkların yaşadığı büyük akvaryumlar, bahçede çok sayıda maymun ve bir de çiftlik.

Sabiha Sultan Çengelköylüler'in babasını hâmî gibi gördüklerini söyleyip orada geçen yıllardan sözederken, *"...Kendisi pek küçük yaşta öksüz ve yetim kaldığı için kimsesizlere karşı büyük bir merhamet duyardı. Fakirlerle alâkadar olur, çocuklarının mektep paralarını, ölenlerin cenaze masraflarını temin eder; hastalarına ve cenaze masraflarına yardımda bulunurdu. Çengelköy halkı arasında o zamanı yaşayanların babamın hayırseverliğini hatırlayacaklarını zan ve ümid ediyorum"* diyecektir.

Ve, ilk izdivac

Kendisinden 18 yaş büyük ablası Cemile Sultan'ın (1843-1915) Kandilli'deki sarayında genç bir kız çarpar gözüne. Gözleri bal rengine çalan, uzun kumral saçları incenin de incesi beline inmiş genç bir kız...

İsmi Emine Nazikeda'dır kızın... Abazalar'ın asil bir boyundan, Marşanlar'dandır. Babası Marşan prensi Hasan Bey'dir; Sohum'da, 1866'da doğmuştur.

Hasan Bey daha küçük bir çocukken Istanbul'a getirir, saraya teslim eder kızını. Sütninesi de yanındadır. Sultan Mecid'in kızı Cemile Sultan'ın Kandilli'deki sarayına gönderilir, taşıdığı Kafkas ismi hemen bir saray adıyla değiştirilir ve *Emine Nazikeda* yapılır.

Sultan'ın küçük kızı Fatma hanımsultan veremlidir. Cemile Sultan Marşan Hasan Bey'in kızı Nazikeda'yı hanımsultanına canyoldaşı yapar.

Seneler geçmiş, Nazikeda genç kızlık çağına gelmiştir. Cemile Sultan artık kendi kızından ayırmamaktadır onu. Kafkasya'dan gelen sütnine hâlâ sarayda, Nazikeda'nın yanındadır. İsterse memleketine dönebileceği söylenir ama *"Bırakırsam Hasan Bey kıyametleri kopartır, öldürür beni"* der ve dönmez. Son nefesini verinceye kadar Nazikeda'yla beraber kalacaktır.

İşte, daha 20'lerindeki şehzade Vahideddin Efendi gönlünü büyük ablasının sarayındaki 17'sine yeni basmış bu Çerkez kızına kaptırmış, söy-

lendiğine göre ilk görüşte vurulmuştur.

Ablasından Nazikeda'yı kendisine vermesini ister. Cariye mi yoksa zevce olarak mı istediğini bilmiyoruz ama bilinen, Cemile Sultan'ın önce şiddetle karşı çıktığıdır. Reddetmesinde belki veremli kızının yalnız kalması endişesi rol oynamıştır fakat asıl sebep başkadır: Kendi kızı gibi gördüğü Nazikeda'nın üzerine Vahideddin Efendi'nin bir başka gül koklaması ihtimali... *"Şehzadeye kız vermem!"* der. *"Sadece sana değil, hiçbir şehzadeye"*.

Kardeşinin bir-bir buçuk sene boyunca devam eden yalvarmalarından sonra ikna olur Cemile Sultan. Ama bir şartı vardır: Vahideddin Efendi Nazikeda'nın üzerine başka bir kadınla nikâh yapmayacağına dair yemin edecektir.

Genç şehzade sultan ablasının şartına uyar ve istediği yemini eder. Nikâh 1885 Haziran'ının 8'inde, Ortaköy'deki saraylardan birinde kıyılır. Damad 24, gelin 19 yaşındadır.

Ardarda üç kız ve başka kadınlar

Çift, nikâhtan sonra Feriye'deki dairede yaşamaya başlar. Bu üç katlı ahşap sarayda birkaç sene geçirirler. Ama gecelerden birinde nereden geldiği belli olmayan bir yangın Vahideddin Efendi'nin dairesine de sıçrayacak, genç şehzade üzerindeki gecelik entarisinin ve elinde alevlerden kurtarabildiği tek eşyasının, büyükbabası Sultan Mahmud'un yaptırttığı, hem Sultan Mahmud'un, hem Abdülmecid'in, hem de gençliğinden itibaren kendisinin kullandığı tepsisi bağa, hokkası yıldız taşı, tepsi kulpları ve hokka kapakları som altından bir yazı takımının dışında herşeyinin küle dönmesini hüzün içerisinde seyredecektir.

Gidebilecekleri tek bir yer vardır: Planını Mimar Vallaury'e çizdirdiği ama parasızlık yüzünden inşaatını bir türlü bitiremediği Çengelköy'deki yeni köşk. Karısıyla beraber oraya taşınırlar.

Biniciliğe ikisi de meraklıdır ve köşkün arkasındaki geniş arazide hemen her gün saatler süren at gezintileri yapmaktadırlar. Nazikeda'nın binicilik kıyafetleri Avrupa'dan getirtilmektedir. Çengelköy sakinleri belinin inceliğinden hayrettedirler. Öylesine incedir ki, şehzade iki eliyle sarabilmektedir o beli.

İlk çocukları evlenmelerinden üç sene sonra, 1888'de doğar. İsmini Fenire koyarlar. Genç şehzadenin bu ilk sultanı sadece birkaç hafta yaşayacaktır.

Derken 1892'nin 12 Eylül'ünde Fatma Ulviye dünyaya gelir; iki sene sonra, 19 Mart 1894'te Rukiye Sabiha...

Ve doktorlar, Nazikeda'nın artık çocuk yapamayacağını söylerler.

Vahideddin'in başka kadınlar alması işte bundan sonradır ve öteki evlilikleri herzaman için ilk gözağrısı Nazikeda'nın verdiği izinle olmuştur[15]. O zamanlar tahta veraset bakımından birhayli geride bile sayılsa, bir şehzadenin erkek evlâda sahip olması gerektiğini bilen Nazikeda, kocasının kendisinin üzerine başka kadınlar alma isteklerini hep kabul etmiş ve Vahideddin böylelikle bir yerde ablası Cemile Sultan'a ettiği yemini bozmuş ama meşru şekilde bozmuştur.

Bütün bu yeni zevceler Vahideddin'in tahta geçtiği zaman *Başkadınefendi* unvanını verdiği Nazikeda'ya davranışında ve gösterdiği kıymette herhangi bir değişiklik yapmayacak, hatta San Remo'daki sürgün yıllarında bile sabahları ilk işi odası kendi dairesiyle aynı katta bulunan bu ilk kadınefendisini ziyaret edip sabah kahvesini onunla beraber içmek olacaktır.

Seneler sonra, 1912'nin 5 Ekim'inde bir çocuğu daha olur: İlk ve tek şehzadesi Mehmed Ertuğrul... Şehzadenin annesi Meveddet Hanım sonraları *İkinci Kadınefendi* unvanını alacak ama genç şehzadenin talihi de babasının kaderi gibi sönük olacak ve Kahire'de 1944 yazında, mahiyeti anlaşılamayan sadece bir günlük bir hastalıktan sonra hayata veda edecektir.

Öldüğünde henüz 32 yaşındadır...

Hergün aynı, sade hayat

Vahideddin'in günlük hayatı, davranışları ve alışkanlıklarıyla ilgili ayrıntıları yine kızı Sabiha Sultan'ın yazdıklarında buluyoruz.

Sabiha Sultan babasının hayatının birhayli sade olduğunu yazmaktadır. Debdebeden ve gösterişten uzaktır ama kaliteye önem vermektedir. En iyi giyinen şehzadelerdendir. Elbiseleri Mir, Kotero ve Maison Baker'den alınmakta, öteki alışverişlerde Pigmalion mağazası tercih edilmektedir.

Maiyetindekilere her zaman nazik ve insaflı davranmaktadır. Hatta maden suyu yerine yanlışlıkla neftyağı içmesine sebep olan bir kalfayı bile yanından uzaklaştırmamış, hususi kilercisi yapmıştır.

Fer'iye sarayında yaşadığı yıllarda sarayın orta katındaki üç odalı daire ona aittir. Kapılar ve tavan Türk motifleriyle süslüdür. Bir sofa hem salon hem yazıhane olarak kullanılacak hâle getirilmiştir. Misafirlerini bu sofada kabul etmekte, geceleri ilmî sohbetler yapılmakta ve eğitimleriyle bizzat meşgul olduğu musikişinaş kalfalardan meydana gelen fasıl takımıyla gene burada sık sık musiki âlemleri düzenlemektedir.

Zamanın bazı meşhur müzisyenleri Levon, Melekset ve Aleksan Efendilerle Asdik Ağa, haftada iki gün Çengelköy'dedir.[16] Kalfalara keman, ud, kanun, santur ve hanendelik öğretmekte, şehzadeyle beraber musiki yapmaktadırlar.

Kendi giyim-kuşamına gösterdiği hassasiyetin aynısını kızlarına da gösterdiğini Sabiha Sultan sonradan uzun uzun anlatacaktır:

> *"...Bizlere de bu hususda çok dikkat ederdi. Bilhassa bayramlarda Yıldız Sarayı'na gittiğimizde daima iki elbise yaptırır, birini saraya gidip dönerken, diğerini de "huzur"a çıkıldığı zaman giyerdik. O devirde hatta kendi kızlarının bile (Abdülhamid'in kızlarının) bizler kadar moda ve mevkie muvafık giyinmediklerini hatırlarım. Sultan Abdülhamid müteaddid defalar bizzat ve bizlerle bilvasıta anneme takdir ve iltifatlarını göndermişti. Annem bizler için her şeyde olduğu gibi giyinmemize de çok ihtimam ederdi. Kendisi emsalinin mevcudiyetinden bile haberdar olmadıkları giyinme usullerini bilir ve her fırsatta tatbik ederdi.*
>
> *Halam Mediha Sultan bazen zevci Ferid Paşa'nın Avrupa seyahatine çıktığı zamanlar bize Çengelköy'e gelir, onbeş-yirmi gün kadar kalırdı. Paşa İngiliz usullerine çok riayetkâr olduğundan halam akşam yemeklerine dekolte elbise ile oturur ve annem de kendisine bu kıyafetde refakat ederdi. Babam o zaman smokin giymek Türklerde adet olmadığından siyah ceket ve yollu pantalon giyerdi. Babam her zaman kendisinden büyük kimselerin karşısına kostüm komple ile çıkar ve misafirlerini de bu kıyafetle kabul ederdi".*

Ağabeyin mirası: Siyasî çizgi

19. asrın son çeyreğinde, Abdülhamid'in hükümdarlık ettiği senelerde Vahideddin'in ileride tahta geçmesi hayal gibidir. Tahtından indirilmiş büyük kardeş Beşinci Murad önce Çırağan'a kapatılmış, Ali Süavi baskınından sonra Fer'iye Sarayları'na nakledilmiştir ve Fer'iye'de altın kafesteki bir kuş gibi hapis hayatı sürmektedir. Ağabeyi Reşad Efendi, bir diğer ağabeyi Kemaleddin Efendi, kendisinden sadece birkaç ay büyük olan Süleyman Efendi ve amcası Abdülâziz'in büyük oğlu Yusuf İzzeddin Efendiler tahta verasette Vahideddin'in önündedirler.

Sonra bu şehzadelerden Reşad Efendi hariç, üçü de peşpeşe ayrılırlar dünyadan. Önce Kemaleddin Efendi ölür. Sene 1905'tir ve Abdülhamid henüz tahttadır. 1909'da tahtından indirilip yerini Sultan Reşad'ın alma-

sından birkaç ay sonra da Süleyman Efendi vefat eder. Taht sırasında Vahideddin'in önünde bir şehzade daha vardır: Yusuf İzzeddin Efendi. 1916'nın 1 Şubat'ında onun da şüpheli bir şekilde can vermesiyle Vahideddin birdenbire veliahd bulur kendisini.

Vahideddin'in şehzadelik yıllarını bilenler, onun ağabeyi Abdülhamid'le yakınlığının saraya mensup hemen herkesi kıskandırdığını söylerler.

Bu yakınlık sonraları Vahideddin'in ağabeyi Abdülhamid'i dışarıda olup bitenler konusunda *bilgilendirdiği;* saraydaki hadiseler, özellikle de öteki şehzadelerin hal ve hareketleriyle temasları konusunda bir çeşit "jurnalcilik" ettiği şeklinde yorumlanacaktır.

Kardeşlerine ve hattâ kendi çocuklarına bile her zaman mesafeli duran Abdülhamid Vahideddin Efendi'ye niçin yakındır?

Belki daha birkaç aylıkken yetim kalmış ve himayeye muhtaç en küçük kardeşi olduğu için, belki de bilmediğimiz bir başka sebepten dolayı.

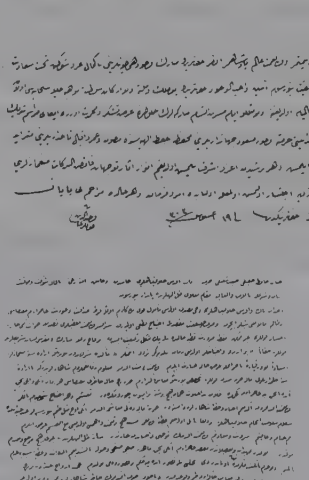

Şehzade Vahideddin Efendi'den ağabeyi Sultan Abdülhamid'e: Bir *tebrikname* (üstte) ve tahsisatıyla ilgili mektubu (yanda). Mektubun tam metni için bu kitabın Belgeler bölümündeki (4) numaralı belgeye bakınız.

Söylentiler bilmediğimiz bu sebepler yüzünden çıkmış ve giderek yayılmış olacak ki, Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan bile seneler sonra *"...Babam pek genç yaşında kendi kendine müstakil bir hayat geçirdiğinden saray entrikalarının tamamen te'siri haricinde kalmıştır. Ailenin şeref ve haysiyyetine taallûk eden meselelerde pek titiz olması itibariyle bu hususta beğenmediği ve aile efradı için lâyıksız bulduğu halleri Sultan Abdülhamid'e arzdan çekinmezdi. Tabii ki bundan hoşlanmayanlar tarafından aleyhinde bir takım suçlamalarda bulunulmuştur ki kendisini yakînen tanıyanlar içinde maalesef buna inananlar da olmuştur"* diye yazmak zorunda kalacaktır.

Abdülhamid başını sokacak tek bir evi bile olmayan küçük kardeşine sadece Çengelköy'de geniş bir arazi içerisindeki köşkü hediye etmekle kalmamış, devletten aldığı cüz'i tahsisatla zar-zor geçinen Vahideddin'e her ay ayrıca cep harçlığı da vermiştir[17].

Ağabeyi Sultan Abdülhamid'le yakınlığı ihsan-ı şâhâneden yahut Çengelköy'deki köşklerden daha başka şeyler de sağlar genç şehzadeye: Siyasî çizgi. Temelinde İttihad ve Terakki'den nefretin ve İngiltere'yle yakınlık siyasetinin yattığı, atak girişimlerden ziyade uygun olmayan şartların değişmesini zamana bırakan, bekle-gör politikasının hâkim olduğu bir siyaset.

Ana hatları bu şekilde olan düşünce aslında sadece ağabeyinin değil babası Abdülmecid'in de politikasıdır ve 1855'ten, Kırım Savaşı'ndan İttihat ve Terakki'nin Almanlar'la ittifak kurmasına kadar uygulanagelmiştir. Vahideddin'in sonraları en başta gelen suçlanma konusunu teşkil edecek olan *talihini İngilizler'e bağlama* iddiasının temelinde yatan sebep de işte babasından miras kalan, yahut ağabeyi Abdülhamid'in ilham ettiği bu siyaseti kendi iktidarında ve bilhassa mütareke senelerinde tatbik etmeye çalışmasıdır.

Yayınlanmamış hatıralarında bizzat kendisi, politikasının temelini bu düşüncenin oluşturduğunu söylemektedir:

> *"...Dört sene devam eden dünya savaşının toplayıp getirdiği zorlukların ve hataların topuna birden mütarekeden sonra göğüs vermek durumunda kaldık. Bir aralık devletin mevcudiyetini tehlikede ve Istanbul sürüncemedeydi. Ancak mütarekeden sonra Istanbul'un Türkiye'de kalmasına galip devletler rıza gösterdiler. Mütareke sırasında da hatalar olmadı denilemez. Ne çare ki hükümetler ve başkanları çare bulamadılar. Meşrutiyet padişahı sıfatıyla biz de onların hata ve sevablarına katılıyorduk. Şahsen tek başına ve bağımsız bir siyasetimiz de yoktu. Yalnız, dünya savaşından önce babamdan miras kalmış olan itilâf devletleri siyasetini kurtuluş dayanağı kabul edenlerdendim. Kaderin eseri olan yenilgimizden sonra zafer neş'esiyle mağrur ve intikam hesabı yapma mevkiinde bulunan İngilizler'in zıddına hareket etmemek, Fransız ve İngilizler'i gücendirmemek şeklinde uysal bir uyuşma politikamız vardı.*
>
> *Mümkün olursa onlarla yeniden uyuşmak, Kırım Savaşı silâh arkadaşlığını, eski büyük siyaseti canlandırmak başlıca arzumuzdu. İtilâf devletleriyle dostluğu devam ettirmeye ve uyuş-*

ma mümkün olmazsa hiç olmazsa husumetlerini, öfkelerini ve şiddetlerini hafifletmeye ve ortadan kaldırmaya çalışıyorduk. Her üçü ile de hurûf-ı hecâ tertibi ile görüşüyorduk. Bununla beraber, İngilizler mütarekede siyasetin efendisi mevkiinde bulunuyorlardı"[18].

Sultan Vahideddin'in İstiklâl Harbi senelerinde *İngiliz tarafdarlığı* damgası yiyen politikasının esası işte bu inanca, daha doğrusu bu alışkanlığa dayanmaktadır.

Kızı Sabiha Sultan da seneler sonra aynı yolda fikir beyan edecektir:

"...Meselâ İttihadçılar'ı beğenmezdi. ...Bu anlaşmazlık neden ileri geliyordu? Babam kırk yıl imparatorluğu idare eden ağabeyi Sultan Abdülhamid'in "İngiliz dostluğu, Fransız yakınlığı" politikasını benimsemişti. Esasen çözülmüş, zayıflamış olan imparatorluğu toparlamak, dağılmaktan kurtarmak için amcam Abdülhamid kendi tabiri ile, "Ali'nin külâhını Veli'ye, Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmekle otuz yıldır canım çıktı. Öyle kurtardık. Adamlar -yani İttihadçılar-, kimseye danışmadan, hattâ kendi aralarında bile istişare etmeden sanki yağma varmış da geç kalınacakmış gibi Balkan Harbi'ne ve arkasından Birinci Cihan Harbi'ne ve ilk defa Alman dostluğuna kapılarak maceralara atıldılar ve bu hale getirdiler! Yazık değil mi?" derdi. ...İşte, babam da bu siyasetin devamı tarafdarı idi. Ve yazık ki tahta çıktığı zaman iş işten geçmişti.

...İç siyasette harp sonrası huzur en çok düşündüğü hususdu. Dış politikada ise ancak İngilizler'le iyi münasebet kurarak harbin ağır kayıplarını telâfi edebileceğini düşünüyordu! Bunların çok kısa zamanda olamayacağını çok iyi biliyordu"[19]

Osmanlı tahtına verasette, o senelerde ilk üç varisin gerisinde olan Şehzade Vahideddin Efendi böyle bir çevrede ama kendisine aid bir dünyada yaşamaktadır ve o dünyada yapayalnızdır.

İkinci bölüm:

SARAYIN YALNIZ ADAMI

2.
Dolmabahçe Noteri'nin korkusu

Zarif insandı Sultan Reşad... Zarif ve zerafetinin aksine, siyasette o derece zayıf...

Zayıflığı, iktidarın gerçek sahibi olan İttihad ve Terakki'den çekinmesine, hattâ korkmasına bağlandı. Bu yüzdendir ki, partinin istediği herşeyi hemen yerine getirdiği ve hayatî hadiseler karşısında bile *"Memnun oldum!"* yahut *"Mahzuz oldum!"*dan başka tek bir söz etmediği ve yorum yapmadığı yazılıp söylendi. Hattâ Topkapı Sarayı'nda 27 Nisan 1909 günü yapılan cülus merasiminde maiyetindekilere *"Sadrazam Paşa niçin gelmedi?"* diye sorduğu, *"Tevfik Paşa hazretleri burada efendimiz, karşınızda duruyor"* cevabını alınca da *"Yaa... Fark etmemişim"* dediği anlatılıyordu...

Ağabeyi Abdülhamid'in indirildiği tahta 1909'un 27 Nisan'ında oturduğunda, 65 yaşındaydı. Kapalı bir hayat sürmüş, dünyayı tanımamış, Abdülhamid'in 33 yıllık iktidarı onun için sadece gözaltı olmuş, her adımı takip edilmişti.

Ağabeyinin ona aşırı bir antipatisi olduğu bile söylenmişti. Abdülhamid'in, kendisinden iki yaş küçük kardeşinin mavi gözlerinin *nazarından* korktuğu, bayramlarda tebrik için geldiği saraydan ayrılmasından hemen sonra kurbanlar kestirip dualar ettirdiği, tütsüler yaktırdığı, halkın dilindeydi. Kardeşinin bir patavatsızlık edebileceği endişesiyle *"Kendisini halka göstermemekle, bizim biradere çok büyük iyilik ediyorum"* dediği bile işitilmişti. Uğursuzluğuyla ilgili inanış, ağabeyiyle beraber sarayın ahırlarını dolaşırken beğendiği bir kısrağın birkaç saat sonra çatlayıp öldüğünün duyulmasıyla başlamıştı. Padişahlığı sırasında Rumeli'de ziyaret ettiği yerlerin sonraları peşpeşe elimizden çıkması yahut işgale uğraması, daha da pekiştirmişti uğursuzluk söylentilerini.

Birşeylerden hakikaten korkuyor muydu Sultan Reşad?

Davranışlarına bakılırsa, evet. Meselâ Enver Paşa Bâbıâlî baskınında Sadrazam Kâmil Paşa'nın elinden tehditle istifa mektubunu alıp saraya geldiği ve Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazam olmasını istediği zaman, hükümdar sadece *"Peki o halde... Hayırlı olsun"* demişti.

Kendisinden önce ölen kardeşlerinden birinin damadının idam kararını imzalarken de ağzını açıp birşey söylememişti. Kardeşi Kemaleddin Efendi'nin kızı Münire Sultan, eski sadrazamlardan Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğlu Salih Paşa'yla evliydi; Salih Paşa Sadrazam Mahmud Şevket Paşa suikastına karışmakla suçlanmış, muhakeme edilip idama mahkûm olmuş, Sultan Reşad kararı imzalayınca da asılmıştı. Hatta Cemal Paşa'nın padişahı kararı tasdike zorlamak için *"İmzalamazsan, seni de tahttan indiririz"* diye tehditler savurduğu söyleniyordu.

Bayezid meydanındaki infaz öncesinde yaşanan bir hadise, dillere destan olmuştu: Sehpaya çıkartılan Salih Paşa cellâdlarından birine paçasını gösterip *"Rica ederim, şu paçamı düzeltiveriniz, çarpık duruyor"* demiş, cellâd ricasını yerine getirdikten hemen sonra damadın altındaki sandalyeyi tekmelemiş, hükmü infaz etmişti.

Paşa'nın karısı Münire Sultan kocasının idamına cevaz veren dayısı Sultan Reşad için *"Sakalı kana boyanır inşaallah!"* diye beddualar ederken, yaşlı hükümdar kendisini *"Ne yapabilirdim ki? Enver tabancasını başıma dayadı, imzaladım"* mealinde sözlerle müdafaa etmiş, vicdanındaki rahatsızlığı da kararı imzaladığı kalemi kırmakla telâfiye çalışmıştı.

İttihad ve Terakki'den işte böylesine korku ve endişe duyan Sultan Reşad, korkusunun sebebini kendisiyle beraber götürdü. Ama dikkat çeken iki husus, hükümdarın tahtta bulunduğu 3 bin 355 gün, yani dokuz küsur sene boyunca niçin *Dolmabahçe Noteri* olduğunu biraz olsun açığa çıkartıyor:

Birincisi, kendisinden hemen önce Osmanlı tahtında oturan üç hükümdarın, amcasıyla iki ağabeyinin yani Abdülâziz'le Beşinci Murad'ın ve Abdülhamid'in peşpeşe tahttan indirilmiş olması. Üstelik, Abdülâziz'in devrilmesinden beş gün sonra intihar mı yoksa cinayet mi olduğu hâlâ tartışılan kanlı bir şekilde hayata veda etmesi; büyük ağabey Murad'ın çıldırdığı iddiasıyla tahtından olması ve ölümüne kadar tam 28 sene hapis hayatı yaşaması; öteki ağabeyi Abdülhamid'in de devrilmesinin hemen sonra Selânik'te bir köşke, derken Istanbul'da bir saraya, Beylerbeyi'ne kapatılması.

Sultan Reşad'ın, Operatör Cemil Paşa'ya *"Paşa, benim ecel veya kazadan korkum yoktur. Lâkin Sultan Murad gibi Çırağan Sarayı'nda sene-*

lerce hapsedilmekten ürkerim" demesinin[1]; kadınefendilerine ve yakınlarına *"Allah bana hal' göstermesin. Beni hal' ettireceğine canımı alsın, daha iyi"* diye konuşup her namazında bu duayı etmesinin arkasında, herhalde geçmişteki bu olup-bitenler yatmaktaydı.

İkinci sebep olarak ailesinin, yani Osmanoğulları'nın başına yıllar sonra gelecek bir felâketin önceden yaşanmasını engelleme çabası olduğu söylenir:

1924'teki sürgün felâketinin benzeridir bu.

Yaşlı hükümdar manevî bağ içerisinde olduğu bir yakınına, Sütlüce Sâdî Tekkesi Şeyhi Elif Efendi'ye bir gün *"Herkes benim hiçbir işe karışmadığımdan, hatta Kanun-ı Esasî'nin bana verdiği hakları bile kullanmadığımdan şikâyetçi. Halbuki böyle yapmasam bu herifler* (İttihadçılar'ı kastediyor) *beni Konya'ya gönderip Cumhuriyet ilân ederler. Ecdad mirası saltanatın bekaası için böyle yapıyorum"* diye yakınmış[2]; İttihad ve Terakki'nin tozu dumana kattığı günlerde, hiçbir şeye niçin müdahale etmediğini soran bir başka yakınına da tahttan indirilen ağabeyi Abdülhamid'in akıbetine uğramaktan duyduğu endişeyi dile getirmiş ve *"Herkes bana işlere karışmıyor diyor. Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam biraderin suçu neydi?"* cevabını vermişti.

Üstelik geçmişte yaşanmış benzer bir hadise hâlâ hatırlardaydı: Sadrazam Midhat Paşa'nın bazı meclislerde *"Âl-i Osman oluyor da, Âl-i Midhat niçin olmasın?"* mealinde sözler etttiğinin duyulması... Paşa gerçi apar-topar sürgün edilmiştir ama artık *Âl-i Osman'ın da değişebileceği* fikri vücud bulmuştur...

Aynı korku sadece padişahta değil, veliahdı Yusuf İzzeddin Efendi'de de vardı. Cumhuriyet ilânı endişesindeki veliahd, Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'ya bu şekilde haberler aldığını söyleyip doğruluk derecesini soracak, Paşa, veliahdi böyle bir şey olmadığına dair namusu üzerine yeminler ederek ikna edebilecekti[3].

İlk cumhuriyetçiler?

İttihadçılar arasında cumhuriyet fikrinde olanlar mutlaka vardı. Zaten İttihad ve Terakki'nin iktidar yıllarında cumhuriyet söylentileri her zaman gündemde olmuş ama bir başka hususun, rejimin değil, *hanedanın değişmesi* ihtimalinin üzerinde pek durulmamıştı:

> *"...Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Orduları Başkumandan Vekilliği eden ve asîli bulunan lâpa ve pelte padişahı kılıcının tersiyle ürküten Enver'in, geleceği hesaplayarak hanedandan bir*

sultancıkla evlenmeye can atmasının sebebi, kanaatimce harp kazanıldığı takdirde Babıali baskını taklidi bir darbe ile Osmanlı tahtına geçmek, şu acayip Enveriye kabalağı (4) gibi başımıza bir de devlet bakımından o derece acayip bir Enveriye Saltanatı ve hanedanı geçirmekti! Damadlık (Şehzade Süleyman Efendi'nin damadı, dolayısıyla da hanedanın damadı olması) ve başkumandan vekilliği, ayağının altında bir basamaktı".

Bu sözler o devrin en canlı şahitlerinden birine, Refik Halid'e (Karay) aitti[5].

Yıkılışa yakından, hatta yakından değil çöküşün bizzat içinden şahit olan Falih Rıfkı da seneler sonra *"Ama Cumhuriyet? O kimsenin hatırında yoktu. Olsa olsa, eğer dünya savaşını kazanırsak, bu zafer Enver'in sayılacağı, o da damad ve Harbiye Nazırı olduğu için önce diktatör, sonra yeni bir hanedan kurucusu olacağı yolunda yakıştırmalar duyardık"* diye yazacaktı[6].

Hanedan değişikliği ihtimalini doğrulayabilecek mahiyetteki görebildiğimiz bir belge, yine Enver Paşa'ya ait. Şevket Süreyya Aydemir, Paşa'nın açığa çıkartmadığı bazı tasavvurlarından sözederken, evrakı arasında bulduğu şöyle bir notu neşrediyor:

"Harbin sonu zaferle bitince, Osmanlı tahtında da artık birtakım yaşı geçmiş, kapalı saray duvarları içinde tükenmiş insanlar her halde bırakılamazdı. Demek ki ileride "münhal", yani boşalmış bir de Osmanlı tahtı olacak?.."[7]

Bugün hanedanın bazı mensupları, Sultan Reşad'ın İttihad ve Terakki'nin her istediğini sorgusuz-sualsiz yerine getirmeye mecbur bulunduğunu; zira partinin Âl-i Osman iktidarına her an son verebileceğine inandığını ve bu endişesini ailenin çok iyi bildiğini anlatıyorlar.

O yıllarda savaş içerisindeki bir ülkede iktidarı elinde tutan Enver-Talât-Cemal üçlüsünün hanedanı yerinden edip edemeyeceği, yahut bunu yapacak gücünün bulunup bulunmadığı tartışma konusudur. Ama koskoca imparatorluğu kimselere haber vermeden, bir gecede kendi başlarına savaşa sokan, hatta yine Sultan Reşad'ın ifadesiyle, hükümdarın kafasına silâhı dayayıp kardeşinin damadının idam hükmünü imzalatan bir idarenin böyle bir işe de kalkışması ihtimali yüksek ve Sultan Reşad'ın korkusunda bir haklılık payı var gibi görünüyor.

Hep parasız bir saray

Çoğumuz, saraylarda bolluk içerisinde yaşandığını, sultanlarla şehzadelerin kuş sütüyle beslendiklerini, yediklerinin önünde, yemediklerinin arkalarında olduğunu zanneder ve böyle söyleriz.

Ama sarayda hâkim olan, aslında sadece darlık ve sıkıntıdır. Birkaç istisna dışında sultanları, şehzadeleri, kadınefendileri, hatta hükümdarın kendisini bile saran bir sıkıntı. Tahsisat hep yetersiz kalmış, hanedan her zaman borç içinde yaşamış, bankerler daima sarayın kapısında beklemişler, şehzadelerle sultanları borçlarınının vadesi geldiği zamanlarda hafakanlar basmış, alacaklıların tahsil edemedikleri borçlarına karşılık icraya gittikleri bile olmuş, sıkıntılar İttihad ve Terakki'nin iktidarında artık dayanılmaz bir hal almıştır.

İttihad ve Terakki'nin Maliye Nazırı Cavid Bey'e[8] yazılan ve şimdi özel arşivimde bulunan bazı mektuplar, hanedanın mali sıkıntısını tam manasiyle aksettirmektedir. En dikkat çeken taraf ise, hanedanın derdlerinin devasını ailelerinin reisi olan hükümdardan yani Sultan Reşad'dan değil, devletin o dönemdeki gerçek hâkiminden, İttihad ve Terakki'den, partinin önde gelen bir mensubundan aramalarıdır.

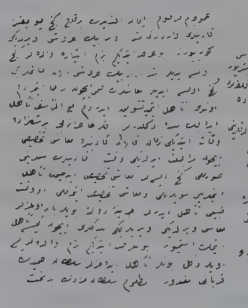

Hadice Sultan'dan Maliye Nazırı Cavid Bey'e.

Meselâ Beşinci Murad'ın kızlarından Hadice Sultan[9]... Babasının ölümünden sonra ortada kalan kadınlarının sıkıntılarını anlatıp aylıklarının arttırılmasını istemekte, bu arada önemli bir de bilgi vermektedir: ölen şehzadelerin geride bıraktıkları genç kadınlarının, maaş bağlanması yerine başkalarıyla evlenmeye teşvik edildikleri bilgisini.

Sultan, mektupta amcası Abdülhamid hakkında birhayli ağır ifadeler kullanmakta ve *"Allah belâsını versin"* demektedir. Bu sözler, babasını tahtından etmiş olan amcası Abdülhamid'e duyduğu kinin gerçek ifadesi değilse, Abdülhamid'i deviren İttihad ve Terakki'nin hoşuna gitmesi maksadıyla kaleme alınmışlardır demektir[10].

2 Mayıs 1326 (1910) tarihli bir başka mektup, Abdülhamid'in kızlarından Şadiye Sultan'a[11] aittir. İttihad ve Terakki, Şadiye Sultan'ın yazdık-

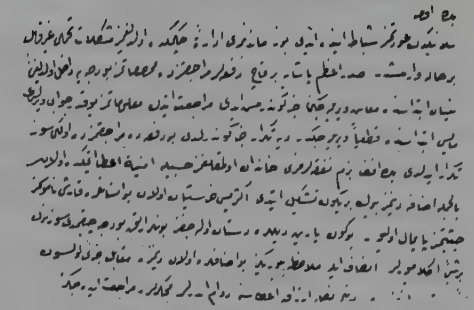

Şadiye Sultan'dan
Maliye Nazırı Cavid Bey'e.

larından anlaşıldığı kadarıyla tahtından ettiği hükümdarın çocuklarına aylık vermemekte, bahane olarak da bütçenin henüz çıkmamış olmasını göstermektedir. Üç aydan beri aylığını alamayan Şadiye Sultan gözyaşı akıtarak yazdığını söylediği mektubunda *"Biz de hanedan üyesiyiz, biz de maaşları her ay ödenen diğer sultanlar gibi sultanız"* demekte, borçları yüzünden mahkemelere düşeceğinden söz edip alacaklıların baskısından yakınmaktadır[12].

Saray, sultanların tedavi maksadıyla sık sık Avrupa'ya gitmelerini bile hoş karşılamamaktadır. Sultan Reşad, İslâm hilâfetini ve Osmanlı saltanatını bünyesinde barındıran hanedana mensup kadınların Avrupa şehirlerinde dolaşmalarının kötü niyetliler tarafından başka şekillerde yorumlanacağı gerekçesiyle, 4 Eylül 1916'da bir irade çıkartır ve Avrupa'ya gidişleri yasaklar. İradede *"Osmanlı doktorlarını ve memleketin çeşitli yerlerindeki kaplıcaları kullanınız"* denmektedir.[13]

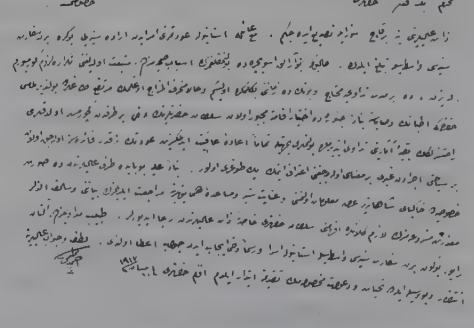

Damad Ahmed Nami Bey'den
Maliye Nazırı Cavid Bey'e.

Yine özel arşivimde bulunan bir mektup, bu kararın hanedanı nasıl etkilediğini göstermektedir. İttihad ve Terakki'nin Maliye Nazırı Cavid Bey'e hitaben yazılmış 10 Nisan 1917 tarihli mektup, Abdülhamid'in kızlarından Ayşe Sultan'ın kocası Ahmed Nami Bey'e[14] aittir ve İsviçre'den gönderilmiştir. Damad Ahmed Nami Bey, Avrupa'ya oğullarını tedavi ettirebilmek için geldiklerini söylemekte, padişahın Istanbul'a dönmelerini emrettiğini ama bu emre uydukları takdirde tedavinin yarım kalacağını yazmaktadır. Hatta, sarayı ikna edebilmek için, Istanbul'a bir de doktor raporu göndermiştir Ahmed Nami Bey. Ancak bu raporun kifayetsiz kalacağını bildiği için, karısının amcası olan Sultan Reşad'ı ve diğer ilgilileri ikna etmesini

Maliye Nazırı Cavit Bey'den, istemektedir[15].

Bu şekildeki maddî sıkıntıları şehzadelik senelerinde Vahideddin Efendi de çekmiş, ayın daha ilk haftasında tahsisatından elinde tek kuruş bile kalmayan şehzade, gençlik senelerinde hayatını ağabeyi Sultan Abdülhamid'in *ihsân-ı şâhâneleriyle* idame ettirebilmiştir.

Bunu, Vahideddin'in 1899'un 21 Aralık günü Sultan Abdülhamid'e gönderdiği bir mektuptan öğreniyoruz. Genç şehzadenin her ay aldığı *ihsan* iki buçuk aydır gelmemiş ve Vahideddin hem sıkıntıya düşmüştür, hem merakla... *"Acaba siz efendimizi incitecek birşey mi yaptım?"* diye sormakta, *"habis ruhlardan birinin şerrine uğrayıp uğramadığını"* merak etmekte, *"Benim hayatım, geleceğim, servetim ve saadetim velinimetim efendimin teveccühünden ve ihsanından ibarettir"* demekte ve nihayet, harçlığının eskiden olduğu gibi aynı şekilde gönderilmesini rica etmektedir[16].

Şaban Efendi'nin açtığı iş

Vahideddin'in politikasının İngiliz dostluğu-Fransız yakınlığı temelinde olduğunu ve bu siyasetin ona babası Abdülmecid'le ağabeyi Abdülhamid'den miras kaldığını önceki sayfalarda görmüştük.

Dolayısıyla devletin sadece kurumlarını ve ordusunu değil, kaderini de Berlin'e bağlamış olan İttihad ve Terakki'nin, kendisinin tamamen karşısında düşünenleri, şehzade bile olsalar hoş karşılamayacağı tabiidir ve öyle olur: Vahideddin, Sultan Reşad'ın veliahdı Yusuf İzzeddin Efendi'nin 1916'nın 1 Şubat'ında intiharından sonra kendisinin veliahd ilân edilmesine kadar geçen yıllar boyunca Çengelköy'de bir çeşit gözaltında yaşar. Hareketleri takip edilmekte, hatta ziyaretçileri bile kontrol altında tutulmaktadır.

Sabiha Sultan o günlerden bahsederken, babasını İttihadçılar'ın takibinden çekinmeden sadece iki kişinin aradığını söyler ve bunlardan birinin, Mahmud Muhtar Paşa'nın ismini verir[17]. Vahideddin'in, sonraki senelerde talihini bağlarcasına yakın olduğu Damad Ferid Paşa ise, ayağını bile atmamıştır Çengelköy'e.

Köşkteki gözaltı, bir ara geçici bir kuşatmaya döner, şehzadenin arazisi zamanın kudretli adamı Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın emriyle ablukaya alınır. Sebep, köşke sığınan bir İttihad ve Terakki muhalifinin, Mülâzım Şaban Efendi'nin ele geçirilmeye çalışılmasıdır.

Şaban Efendi, Vahideddin Efendi'nin bendelerindendir. Önceleri İttihad ve Terakki'ye yaklaşmış ama Babıali baskınından sonra cemiyetin

uygulamaya başladığı diktatörlüğe uzanan politikaları tenkid ettiği için gözden düşmüş ve tehditler almaya başlamıştır. Tehditler artınca, eski efendisi Vahideddin'in köşküne sığınır. Muhalifin orada olduğu haberini alan Mahmud Şevket Paşa Şaban Efendi için tevkif emri çıkartır ve köşkü dört bir yanından kuşattırır. İçeriye girenler karşılarında Vahideddin'i bulurlar.

Efendi, sert konuşur:

> *"Bana mensup olan, sarayıma iltica eden, masumiyeti de bence malûm bulunan bir adamı, garazkâr düşmanlarına teslim edemem. Cebren içeri girmek isteyenleri vururum. Beni öldürmedikçe Şaban Efendi'yi alamazlar!"* [18]

Şehzade, bütün baskılara rağmen Şaban Efendi'yi teslim etmez ve bir yolunu bulur, birkaç gün sonra Mısır'a yollar.

Çengelköy'de yaşanan bu hadise sırasında Mahmud Şevket Paşa'nın Vahideddin'e *edep dışı* davrandığını seneler sonra yazılmış bir mektuptan, Vahideddin'in tahta geçmesiyle veliahd olan Abdülmecid Efendi'nin yazdıklarından öğreniyoruz. Abdülmecid, 1920'nin 16 Eylül günü Vahideddin'e gönderdiği mektubunda yıllar önce Çengelköy'de olup bitenlerden sözediyor ve şöyle diyor:

> *"...Mahmud Şevket'in size karşı gösterdiği unuf u şiddete (hakaret ve şiddete) karşı biraderiniz Mehmed Hân-ı Hâmis (Beşinci Mehmed) ve biraderim Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi merhumlar hazerâtı (hazretleri) nezdinde her türlü mehâlike (tehlikelere) rağmen hukuklarını müdafaa etmiş ve onları iknaya ve vâkî olan muamele-i bî-edebâneyi (edepsiz muameleyi) bertaraf etmeye muvaffak olmuştum"* [19].

Bu ifadeler, herşeyi açıklıyor: 1909 ile 1913 arasının güçlü adamı Mahmud Şevket Paşa, Mülâzım Şaban Efendi hadisesi sırasında zamanın ikinci veliahdı Vahideddin'e karşı hakarete varan, şiddet dolu harekette bulunmuş; Abdülmecid Efendi padişah ve veliahd nezdinde tavassut ederek Paşa'nın *edep dışı* davranışını nihayete erdirmiştir.

İttihadçılar'ın o zamanki Istanbul Polis Müdürü Azmi Bey, seneler sonra İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken, işin Şehzade Vahideddin Efendi'nin tevkifine kadar vardığını ve şehzadeyi bizzat kendisinin tevkif ettiğini söyleyerek hadiseyi doğrulayacaktır[20].

Kızları, sadece kızları

Çengelköy, yalnız adamın hem çevresi, hem dünyasıdır. O çevrede kadınlarıyla iki kızı vardır ve kızlarının üzerine titremektedir.

Meselâ bir geceyi Çengelköy'de değil, Maslak'taki talimhanenin civarındaki av köşklerinden birinde geçirmiştir. Sabaha karşı talime çıkan askerler peşpeşe atış yapınca, silâh seslerinin Boğaz'ın karşı sahilinden işitilip kendi köşk halkını da telâşlandıracağı hatırına gelmiş ve hemen bir pusula göndermiştir küçük kızına. *"Merak etmeyin, sıradan bir talim"* diyen bir pusula:

"Meleğim,

Dünden, bir kıt'a askerin Talimhane ve Ahmed Rıza Bey çiftliği civarlarında gece talimleri icra edeceklerinden malûmatım var idi. Bu sebeple telaşımızı mucib olmadı. Yalnız sabah uykusu biraz rahat olamadı o kadar. Lâkin size uzaktan aksettiğinden ve evvelce de malûmatınız olmadığından fena tesir etmiştir. Cenab-ı hak duanız vechile cümleye akıl ve iz'an ihsan buyursun. Yarın Kadriye Sultan ve Filisan Hanım'a gitmek arzu buyurulmuş. Pek münasib olur, teşrif ediniz güzelim.

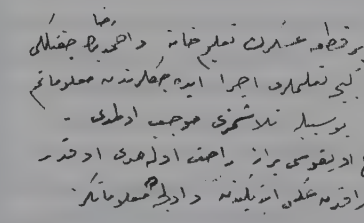

Sultan Vahideddin'den kızı Sabiha Sultan'a

Pederin

M.V.

Ertuğrul[21] şefkatli ablalarının nermin ellerini takbil ve teşekkürler eyler. Hemşirenizin gözlerinden takbil ve validenize selâmımı tebliğ buyurmanızı ihtar eylerim"

Bursa'dan Viyana'ya

Yalnız adam Istanbul'dan dışarıya ilk adımını 1909'da, 46 yaşındayken, resmî bir heyetin mensubu olarak atar. Şehzade Vahideddin Efendi, ağabeyi Sultan Reşad'la Bursa'ya gider.

Seyahatten maksad, devletin artık Yıldız'daki kapalı dünyadan idare edilmediği imajını vermek ve tabiî, yeni padişahı halkın içinde, halkla bi-

rarada göstermektir. Bu ilk *seyahat-i humayun,* imparatorluğun ilk başşehri Bursa'yadır. 2 Eylül sabahı Ertuğrul yatıyla Mudanya'ya gidilir, oradan trenle Bursa'ya geçilir. Veliahd Yusuf İzzeddin ile şehzade Vahideddin Efendiler, Sadrazam Hüseyin Hilmi, Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşalar ve vak'anüvis, yani devletin resmî tarihçisi Abdurrahman Şeref Efendi de padişahla beraber Bursa'dadır. Üç gün boyunca resmî daireler şereflendirilir, padişah türbelerinde dualar edilir, camilerde namazlar kılınır, okullarla yetimhaneler dolaşılır ve padişah, kendi seyahati şerefine açılan sergiden bol bol alışveriş eder.

Vahideddin'in eski tarihle 21 Ağustos, yenisiyle 3 Eylül günü Bursa'dan Istanbul'daki kızlarına gönderdiği telgraf ve telgrafına cevap beklediğini söylemesi, Çengelköy'den birkaç günlüğüne de olsa ilk defa uzaklaşan şehzadenin aklının geride, kendisine ait o dünyada kaldığını göstermektedir:

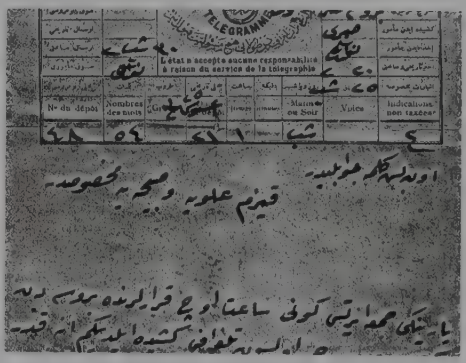

Sultan Vahideddin'den kızlarına

"Mahrec merkezi: Bursa kasr-ı humâyûnu
Onbeş kelime cevablıdır

Kızlarım Ulviye ve Sabiha'ya mahsusdur
Yarınki Cumartesi günü saat üç kararlarında, Bursa'dan hareketimiz mukarrerdir (kararlaştırılmıştır). Hamdolsun, telgrafı keşide ettiğim (çektiğim) ana kadar sıhhatim berkemaldir. Kemâl-i iştiyakla (özlemle), her ikinizi derâguş eylerim (kucaklarım). Telgrafımın karşılığına intizâr eylerim (beklerim). Validenize selâmımızı tebliğ ediniz. 21 Ağustos 325.
Vahideddin"

Hükümet, ertesi senenin Ekim'inde bu defa Edirne'ye yollar yaşlı padişahı. Heyette veliahd, Sadrazam Hakkı'yla Hariciye Nazırı Rıfat Paşalar, Dahiliye Nazırı Talât Bey ve Vahideddin Efendi vardır. Istanbul'dan 27 Ekim sabahı trenle ayrılır, 2 Kasım'da dönerler.

Edirne'de birkaç haftadan beri devam eden askerî manevralar henüz bitmiştir. Seyidler bölgesinde padişahın şerefine büyük bir geçit resmi

yapılır ve Vahideddin Efendi padişahla beraber seyreder geçit resmini.

Aşağıda, Vahideddin'in, 30 Ekim günü Edirne'den yine Çengelköy'e, kızlarına yolladığı bir mektubun bugünün Türkçesiyle, tam metni yeralıyor. Mektup hanedan, memleket ve millet konusunda samimi ifadelerle doludur. *"Osmanlı yiğitleri, necîb Osmanlı milleti, mukaddes vatan, dahilî ve haricî ihanet, düşman tecavüzü"* gibi kavramları işlemekte, dualarla nihayete ermekte, en önemlisi de Vahidedin'in tac ve taht mefhumlarıyla alâkası olmadığı günlerdeki hissiyatını aksettirmektedir:

> *"Muhterem validenize mektubu okuyunuz. Selâmlarımı tebliğ ediniz. Ayrıca mektup yazamadım, kusuruma bakmasınlar. Zira vaktim yok. Gezip, misafir kabul etmekten üç gündür sersem oldum. Talihimize hamdolsun, cuma sabahından beri havalar fevkalâde uygun gidiyor.*

Benim meleklerim,

Telgrafımda bildirdiğim gibi, Edirne istasyonuna beş buçukta ulaştık. Zat-ı Şahanenin ikametine ayrılan Belediye dairesi şehrin tâ ortasında yer alıp istasyondan kara yoluyla tam bir saat mesafede olduğundan, araba ile ancak üç çeyrekte katedildi. Orada bir mikdar dinlenilip zât-ı şâhânenin izniyle, veliahdla bana ayrılan askerî klübe saat yedide gelebildik. Klübün binaları içeriden iki daireye ayrılmaya elverişli olduğundan, kapılar kapanınca her türlü irtibat kesiliyor. Üçü üst kat ve üçü de alt katta olarak altı odamız var. Umduğumun aksine herşey mükemmel, bina şehrin seçkin bir noktasında bulunuyor, kısaca herşey harikûlâde. (Özellikle askerî manevra, Dersim geçidindeki düzen, azamet, yetmiş binden fazla sayıda değişik sınıflardan meydana gelmiş Osmanlı yiğidlerinden oluşan bir kutsal ordunun ruha ve vicdâna verdiği iftihar duygusunu ve sevinci ne lisan ve ne kalem anlatabilir. Hele vilâyet sakinlerinin padişahlarına ve Osmanlı hanedanına gösterdikleri saygı, özellikle de erlerden kumandanlarına kadar askerin gerek görünüşleri, gerek sözleri, gerek gösterdikleri içten sevgi ve hürmet, her türlü tasavvurun üzerinde olduğundan tarifi mümkün değildir dersem belki kısa bir fikir verebilirim. Sultan Beşinci Mehmed, hakikaten bahtiyardır. Keza, Osmanlı Hanedânı da. Hamdolsun, çok çok

hamdolsun.

Cuma günü hepimiz büyük üniformalarımızı giymiş olarak Yavuz Sultan Selim'in büyük camiinde cuma namazını kıldık. Gidiş gelişlerimizde sanki askerle halkın koruyucu ellerinde ve göğüslerinde hareket etmedeydik. Feyizler ihsân eden Allah, bu temiz Osmanlı milletine vicdânımın yalvaran temennileriyle lâyık olduğu ve hakettiği mertebede dünyevî ve uhrevî gelişmeyle ihsan versin ve mukaddes vatanımızı iç ve dış ihanetten, din ve devlet düşmanlarının saldırısından korusun. Amin, sümme amin.

Güzellerim, dönüş için perşembe günü sabahı saat birde Edirne'den hareket edilmesi kararlaştırıldı. Akşam on buçuk-on birde, Allah'ın izniyle Istanbul'dayız. Eğer karar değişecek olursa, telgrafla bildiririm. Hafız Kâmil'e istinbot tenbih olunsun. Perşembe günü siz sarayda bulunursanız, sonra birlikte köşke gideriz. Hasretle her ikinizi de kucaklar, gözlerinizden öperim benim gözbebeklerim. 17 Teşrinevvel 326

Pederiniz

Mehmed Vahideddin

Evdekilerin cümlesine, özellikle de Nâzrâz'a selâmlarımı tebliğ için sizleri vekil ediyorum. Bizim gevezeye, yani Nisârşevk'e söyleyin ki, Edirne'nin havasından mıdır nedendir bilinmez, mideler bol miktarda gaz yapıyor. Bu vesileyle de .....[22] *olarak hususi surette yola çıkarılmıştır.*

Güzellerim, mektubumun karşılığını isterim. Her ikinizinki ayrı olmalıdır. İhmal etmeyin, çabuk postaya teslim ediniz. Gözüm yoldadır."[23]

Aileye ilk damad

1914 Kasım'ının 12'sinde, büyük kızı Ulviye'yi evlendirir.

Uygun bir damad seçilmesi epey zaman almıştır. Vahideddin için iyi bir damad *bulaşık* olmamalı, yani İttihadçılarla münasebeti bulunmamalıdır. Eski sadrazam ve o sırada Londra Sefiri olan Tevfik Paşa'nın Almanya'dan, askerî akademiden mezun oğlu İsmail Hakkı Bey uygun görülmüştür damadlığa.

Nikâhı, Dolmabahçe Sarayı'nda Şeyhülislam Hayri Efendi kıyar. Mihr-i müeccel 1001, mihr-i muaccel 100 kese altındır. Damadın vekilliğini Sultan Reşad'ın başyaveri Salih Bey, Sultan'ınkini Başmabeynci

Mehmed Tevfik Efendi yapar. Mefruşat Müdürü Akif ve Mabeyn Kâtibi Şevki Beyler erkek tarafının; mabeyn doktoru Ahmed Reşad Bey'le İkinci Kahveci Abdülhadi Efendi de, kız tarafının şahididir[24].

Ve, nikâh sözleşmesine göre *ismet,* yani boşama hakkı erkeğe değil kadına, Ulviye Sultan'a aittir.

İsmet hakkı, hanedan kadınlarının nikâhlarında tatbik edilen bir kuraldır. Maksat, sultan ve hamınsultanların kocaları tarafından boşanması halinde hoş olmayan durumların ortaya çıkmasını önlemektir. Ancak evlilik yürümeyecek, arada ismet hakkı çiğnenecek, İsmail Hakkı Bey İstiklâl Harbi sırasında Anadolu'ya geçecek, geçerken karısını bir boş kâğıdı yollayarak boşayacak, Ulviye Sultan bunun altında kalmayacak ve bu defa da o, şahitler huzurunda kocasını boşadığını açıklayacaktır[25]

*

Sakin görünen ama iktidar partisine günü gününe rapor veren hafiyelerin ve tarassut memurlarının bakışları altında akıp giden Çengelköy'deki hayat, 1916'nın 1 Şubat'ından sonra, birdenbire bambaşka bir mecraya girer.

O güne kadar, sadece İttihad ve Terakki'nin nefretiyle dolu bir havayı teneffüs etmeye mecbur bırakılan şehzade Vahideddin Efendi, artık veliahddır. Tahtın kendisinden önceki varisi Sultan Abdülaziz oğlu Yusuf İzzeddin Efendi gece intihar etmiş, Vahideddin fiilen olmasa bile resmen devletin ikinci adamı mevkiine geçmiştir. İsmi, artık padişahtan sonra gelmektedir.

Vahideddin'e hiç beklemediği bir anda taht yolunu açan Yusuf İzzeddin Efendi birkaç seneden beri hastadır ve hastalığı sadece sarayın dar çevresinde bilinmektedir.

Veliahdın rahatsızlığı, zihnindedir: Kanser olduğuna inanmakta, bu yüzden veliahdlıktan her an azledilmeyi, yerine amcasının oğlu Vahideddin Efendi'nin getirilmesini beklemektedir.

Ama topluluk içine çıktığı zamanlarda hastalığından eser görünmemektedir. Merasimlere katılmakta, heyetler kabul etmekte ve müttefik memleketlerin elçileriyle harbin gidişatı konusunda sağlıklı tartışmalar yapmaktadır. Üstelik, halkın gönlünü kazanmıştır. Savaşın bütün ızdırabını sırtında taşıyan Istanbul, yaşlı ve hasta hükümdarın, Sultan Reşad'ın yerini yakında alacak olan görünüşü hayli heybetli veliahddan çok şeyler beklemektedir.

Bir ara Avrupa'ya, tedaviye yollanır ama tedaviyi yarıda kesip Istanbul'a döner. Yokluğunda, Vahideddin'in tahta çıkartılabileceğinden endi-

şe etmiştir. Artık herşeyden kuşkulanmakta, her an azil haberi beklemektedir. Meselâ Çanakkale Cephesi'ni teftişe gittiğinde, cepheden işitilen top seslerini Vahideddin'in cülûs topları zannetmekte; bayramlarda saraydan gelmesi âdet olan tebrik heyetleri geciktiği takdirde melankolisi zirveye çıkmaktadır.

Bu kanser ve azil saplantısıyla artık devletin önde gelenlerinden yeminli mektuplar yazmalarını isteyecek hale gelmiştir.

Bir çeşit, taahhütnamedir bu mektuplar. Meselâ Doktor Cemil Paşa (Topuzlu) 13 Aralık 1913'te ona hitaben *"...seratanın mevcudiyetine (kanserin varlığına) dair bir taraftan bir günâ (herhangi bir) iftira vuku bulursa, bir tabib sıfatıyla gerek tahrîren ve gerek şifahen (yazılı ve sözlü olarak) kizb-i sarih (apaçık yalan) ve iftiray-ı mahz (su katılmamış iftira) olduğunu ilân ve müdafaa etmezsem, namussuzum"* diye yazacak; Istanbul milletvekili İsmail Hakkı Bey 11 Ocak 1915'te, *"Meclis-i Mebusan müzakeratında (görüşmelerinde) veliahd-ı saltanat devletlû necabetlû Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleri'nin veliahdlık muhassesatı (ödeneği) olan 200 bin kuruş Vahideddin Efendi'ye verildiyse, efendimizin veliahdlıktan ıskatı hakkında Meclis-i Meb'usan müzakeratında (görüşmelerinde) bir karar verildiyse, haremim (karım) talâk-ı selâse ile (üç defa) boş olsun"* diye yemin verecektir. [26]

Ve bu karabasan, 1916'nın 1 Şubat gecesi veliahdın Zincirlikuyu'daki köşkünde noktalanır. Yusuf İzzeddin Efendi, o gece yatak odasında usturayla sol el bileğinin damarlarını keser ve kurtarılamaz[27].

Arkasında biri erkek öbürü kız iki küçük çocuk bırakmıştır ve bir diğer çocuğu, kızı Mihrişah (1916-1987), henüz annesinin karnındadır.

Bitmeyen bir tarassut

İttihad ve Terakki'nin Vahideddin'i tarassutu veliahdlığında da devam edecek, şehzade kayıtlardan ve takiplerden, ancak tahta çıktığında âzâd olabilecektir.

Şehzade Vahideddin Efendi'yle ilgili bir rapor, yeni veliahdın sadece hususi hayatının değil resmî temaslarının bile gözaltında olduğunu gösteriyor:

Avusturya-Macaristan'ın yaşlı İmparatoru Franz-Joseph 21 Kasım 1916'da ölür ve Viyana'da yapılacak cenaze töreninde Istanbul'u, veliahd Vahideddin Efendi'nin temsil etmesi kararlaştırılır.

Istanbul'dan 14 Ekim'de trenle ayrılan veliahdın refakatinde bulunan eski başmabeynci Lütfi Simavi Bey, yolculuğun hemen her anını, dönüş-

te bir raporla Bâbıâlî'ye bildirir[28]. Protokol ziyaretlerinden sonra merkezi bilgilendirmek maksadıyla bu çeşit raporların yazılması rutin bir iştir ama, raporun ilginç tarafı sonunda yeralan bir cümledir: *"...Veliahd hazretlerinin Viyana'ya yaptıkları bu görev gezisinde, devletin ve milletin şan, şeref ve haysiyyetini yücelttiklerini ve kendileriyle temasda bulunanlara kıymetli bir hatıra bıraktıklarını arzetmeyi bir vicdan vazifesi kabul ediyorum"* denen cümle.

Lütfi Simavi Bey, hatıralarında raporun metnini verdikten sonra, şöyle yazar:

> *"...Bu raporu Sadrazam Said Halim Paşa'ya vermeden evvel kabinenin en sözü geçen unsuru olan Dahiliye Nazırı Talat Bey'e gösterdim. Büyük bir dikkatle inceledikten sonra, "Size bütün memleketin emniyet ve itibarı vardır. Bu satırları başkası yazmış olsaydı, inanmazdım. Demek ki Vahideddin Efendi tahminimiz gibi değilmiş" dedi. Hükûmette okunan raporumun Vahideddin Efendi'ye büyük bir reklâm yaptığını muhtelif zevâttan işittim"*[29].

3.
Yıldızın parladığı an

Binlerce senedir söylenenlere bakılırsa insanın geleceği önceden, çok çok önceden bellidir. Gelecek yazılmıştır, kader en küçük detayına kadar tesbit edilmiştir ve kişiye o kaderi sadece yaşamak düşer. İnançlarda, dinlerde, dinlerin yorumlarında ve geleneklerde bu hep böyledir. Geleceği, kaderi değiştirmek imkânsızdır; değiştirmeye çalışmak ise lüzumsuz...

Kaderini öğrenebilmek için yollar aramış, bir kapıyı bırakıp ötekini çalmış, geleceğinden haberdar olmak istemiştir insanoğlu... Fallar açıl-

mış, sulara bakılmış hatta transa geçip başka âlemlerden geldiklerine inanılan varlıklara sorulmuştur gelecek... Ve bazan da yıldızlardan medet umulmuştur... Asırlardan beri, kaderin tecellîsini şerhetmeye yarayan bir vasıtadır yıldızlar...

Bu işin erbabının, yani müneccimlerin gözünde insanın hayatında iki önemli an vardır ve herşey kişiyi etkisi altında tutan yıldızın bu anlardaki durumuna bağlıdır: *Nuhus* zamanı ve *kıran* zamanı denir buna... Birincisi iyi, öbürü kötüdür onlara göre. Nuhus anında yıldız en yüksek yerine yerleşmiş, iyiye doğru gidiş başlamıştır kaderde. Artık baht kapıları ardına kadar açılacak ve hiç durmadan yükselecektir insanoğlu...

Kıran zamanı, tam tersidir bunun. Yıldız düşmüş, aşağılarda bir yere inmiş, kader fenalığa meyletmiştir. Mani olmanın yolu yoktur, zira her ayrıntısı önceden yazılı olan istikbal, o yazının dışına asla çıkamaz. *"Kıran girdi"* sözü, buradan gelir...

Birbirine bağlı iki ayrı kaderin aynı anda değiştiği de vakidir. Kaderler beraber yükselir, beraber söner veya istikbal kapıları sadece biri için açılırken öbürünün önünde ardarda kapanır. Nuhus ve kıran zamanları aynı anda karşılıklı olarak yaşanmaktadır...

İşte, ayrı dünyalara mensup iki kişi, 1917 Aralık'ında böyle bir an yaşamıştır. Gerçi dünyaları farklı, hem de çok farklıdır ama maksatları aynı gibidir. Ve bu maksat yolunda birinin yıldızı sönmeye yüz tutarken öbürününki parlamaya başlamış ama kaderleri her zaman birbirine düğümlü kalmış, birinin mutsuzluğu öbürünün başarısını getirmiş; biri ikbal kapılarında yükselirken, öteki o kapıyı arkasından sessizce çekmiş, tarihe süzülme yoluna adım atmıştır.

Libya'da 1910'lu senelerde, kehanetleriyle meşhur şeyhlerden biri karşısına bağdaş kurmuş olan mavi gözlü genç yüzbaşının yıldızına bakıp *"On yıla varmayacak, ikbal merdivenlerinden tırmanıp başa geçeceksin"* derken ilk basamağın adımlandığı 1917 Aralık'ını kasdetmiş olmalıdır...[1]

*

Dünya, kan ve ateş içindedir o günlerde. Herkes birbiriyle harbe tutuşmuştur, bu harpte Osmanlı ülkesi de taraftır ve üç kıt'ada birden açılan cephelerde sadece ölüm-kalım ve varolma mücadelesi vardır.

Müttefiklerin en güçlüsünün imparatoru, Alman Kayzeri İkinci Wilhelm Osmanlı hükümdarını memleketine davet eder. Ağırlamak ve cepheleri gezdirmek istemektedir. Her ne olursa olsun harbi kazanacağına emindir ve daha o zamandan harp sonrasının planlarını yapmaktadır.

Galip bir Almanya'nın nüfuzu altına herşeyiyle girmiş bir Osmanlı'yı kullanabilmenin planlarını... Davet sırasında sultana hem gücünü gösterecek, hem de -eğer yapabilirse-, gözünü boyayacaktır.

Ama yaşlıdır, dermansızdır ve prostatından muzdaribdir Sultan Reşad. Almanyalar'a gitmesi imkânsızdır. Davete hükümdarı temsilen veliahdinin, Vahideddin Efendi'nin katılmasına karar verilir.

Kader bağının öbür tarafında genç bir general vardır: Mirliva, yani Tuğgeneral Mustafa Kemal. Birkaç hafta öncesine kadar Suriye taraflarında, *"Yıldırım Ordusu"* denilen Yedinci Ordu'dadır; grup kumandanı Falkenhein'la anlaşamamış, kendi ifadesiyle *"her türlü akıbeti evvelden kabul ederek usul ve teamül harici ...biraz isyankâr bir şekilde kendi kendisini ordu kumandanlığından af ve hatta vekilini de bizzat tayin ederek"*[2] istifasını verip Istanbul'a gelmiştir. Çanakkale Savaşları sırasında parlayan şöhreti hâlâ yerindedir ve ordunun böylesine meşhur genç bir generalinin Istanbul'da âtıl vaziyette kalması göze batmaktan da öte gizli fısıltılara sebep olmaktadır.

Enver Paşa, Perapalas'taki genç generalin Almanya'ya gidecek veliahda refakat edebileceğini düşünür. Hem fısıltıları bitirecek, hem de pek hoşlanmadığını zaten herkesin bildiği bu meslekdaşını birkaç haftalığına dahi olsa Istanbul'dan uzakta tutmuş olacaktır. Zihninde belki de, Almanlar'la ittifaka muhalif olduğunu saklamayan genç generalin seyahat sırasında görecekleriyle ittifak konusunda ikna olabileceği ihtimali de yatmaktadır.[3]

Önce ağzını aratır, kabul edeceğini öğrenince vazifeyi resmen tebliğ eder.

Veliahd Vahideddin Efendi'nin resmî heyeti artık tamamlanmıştır. Askerî müşavir Miralay Naci Bey (sonraların generali Naci Eldeniz), başmabeynci Lütfi Simavi, Teşrifatçı İhsan, ve Doktor Reşad Beylerle (ileriki yılların sertabibi Reşad Paşa) ordu temsilcisi Mustafa Kemal Paşa vardır heyette.

Bir hükümdarlık zincirinin son halkasıyla onun yerini alacak olan yeni devrin ilk halkasının kader sahasında buluşması, işte bu yolculuk kararının verildiği andır...

İlk temas ve ilk bakış

Birbirleriyle ilk karşılaşmaları, 1917'nin 13 Aralık'ındadır. İki gün sonra, 15 Aralık'ta yola çıkarlar.

Mustafa Kemal karşılaşmalarının hikâyesini ve Almanya günlerini

seneler sonra şöyle hikâye edecektir:[4]

"...Istanbul'da Pera Palas Oteli'nin bir dairesine yerleşmiştim. Artık, herşeyin mahvolduğuna kani (inanmış) bir adam gibi meyûs düşünüyordum. Ancak mahvolan bu herşeyin tekrar kurtarılabileceğine kani bir adam gibi müteselli (teselli olmuş) idim.

Bu halet-i ruhiye içinde iken birgün bana, Padişah'ın vekili sıfatıyla Enver Paşa bilvasıta (aracıyla) müracaatta bulundu ve dedirtti ki, sonra bizzat şifahen (sözlü olarak) dedi ki:

- Almanya İmparatoru Zat-ı Şahaneyi (padişahı) karargâh-ı umumisine (genel karargâhına) davet etti. Zat-ı Şahane böyle bir seyahati yapamayacak halde bulunduğundan, düşündük. Veliahd hazretleri, Zat-ı Şahane namına bu seyahati yapsın. Kendisinin refakatinde bulunmayı kabul eder misiniz?

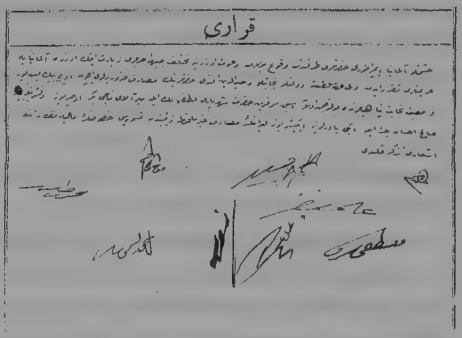
قرارى

Veliahd Vahideddin Efendi ile maiyetinin Almanya harcırahlarıyla ilgili Meclis-i Vükelâ kararı.

Ben böyle bir zat ile böyle bir seyahati kendim için enteresan gördüğümden, derhal muvafakat (kabul) cevabı verdim.

...Bana denildi ki:

- Seyahate çıkmadan evvel, veliahd hazretleriyle tanışmalısınız! Naci Paşa, Mekteb-i Harbiye'de benim terbiye-i askeriyye hocamdı. O zaman zannedersem Miralay Naci Bey, onun da Vahideddin ile beraber bulunması tensib olunmuştu.

Birgün hareketimizden evvel, Vahideddin'in sarayında birleştik. Bizi sarayın içinde Arap hasırlarıyla örtülmüş bir salona açılan kapıdan bir odaya soktular. Redingotlu adamlarla dolu olan odanın eşyası, bir kanepe, kanepenin iki tarafında birer koltuktan ibaretti. Henüz girdiğimiz bu odada ayakta dururken, çok lâubali görünen redingotlu adamların içinde diğer redingot-

lu bir adam peyda oldu. Bu yeni gelenin kim olduğunu, ne olduğunu ve ne olmak lâzım geldiğini ne ben, ne de arkadaşım farketmedik. İçeri girdi, bizim bulunduğumuz tarafa teveccüh etti (yöneldi). Kanepenin sağ köşesine oturdu. Ben, karşısındaki koltuğa oturdum. Mütenazır (karşıdaki) koltuğu Naci Paşa işgal etti. Bu zat bir defa gözlerini kapadı, derin bir vecde daldı, neden sonra tekrar gözlerini açtı, bize lûtfen iltifat etti:

- Sizinle müşerref oldum, memnunum!

Tekrar gözlerini kapadı, bu nazikâne sözlere cevap vermeye hazırlanırken, bîhuş (şaşkın) bir şahsiyetin huzurunda bulunduğumu farkettim, cevap vermek mi, yoksa vermemek mi lâzım geldiğinde tereddüt ettim. Naci Paşa'nın yüzüne baktım, o da çok durgundu. Onda bir defa daha tekellüm (söz söyleme) kudreti mevcud olup olmadığını anlamak için beklemeyi tercih ettim. Biraz sonra gözlerini açtı:

- Seyahat edeceğiz değil mi?

Ben çok sıkılmış, çok muazzeb (azap içinde) bir halde:

- Evet, seyahat edeceğiz! Dedim.

İtiraf edeyim ki, bir mecnunla karşı karşıya bulunduğumuzu derakap (hemen) hissetmiş fakat mantıkî mükâlemeye girişmekten kendimi menetmiştim. Hemen ayağa kalkıp dedim ki:

- Efendi hazretleri, beraber seyahat edeceğiz. Seyahat iki gün sonra başlayacaktır. Perşembe akşamı garda hazır bulunacaksınız, oradan hareket edeceğiz.

Veda ettik ve çıktık. Mükellef bir saray arabasına binmiştik. Naci Paşa ile aramızda, takriben şöyle bir muhavere oldu:

- Zavallı, bedbaht, şâyân-ı merhamet... Bunlarla ne olabilir?

- Öyledir.

- Bu zavallı yarın padişah olacaktır. Kendisinden ne beklenebilir?

- Hiç... Biz ki aklımız, mantığımız vardır, biz ki memleketin mukadderatını, hâlini ve âtîsini (geleceğini) anlamış insanlarız, ne yapabiliriz?

Naci Paşa:

- Güç!... Dedi.

*

Perşembe akşamı gara gittim. Yalnız daha evvel Vahideddin'in etrafındaki adamlara haber göndermiştim ki, bizim seya-

hatimiz, bir yerde askerî bir seyahat olacaktır. Zatıalîleri üniformasını giymelidir. Gara geldiğim vakit, Vahideddin'in sivil giyinmiş olduğunu gördüm. Veliahdın teşrifatçısı olan İhsan Bey isminde bir adam vardı. Kendisine dedim ki:

- Ben, veliahd hazretlerinin üniforma giymesi için haber yollamıştım. Söylemediniz mi?

Bana saray an'anelerinin (geleneklerinin) verdiği bir gururla:

- Siz kim oluyorsunuz? Dedi.

- Ben, sana kim olduğumu izah edecek vaziyette değilim. Yalnız, soruyorum: Ben sana veliahd hazretlerinin üniforma giymesi lâzım olduğunu söylettim. Kendisine söyledin mi, söylemedin mi?

Bu cümleleri biraz sert telâffuz ettim. O zaman bana cevap vermeye mecbur kaldı:

- Ben söyledim, fakat yapmadı.

- Neden?

- Müsaade ederseniz, izah edeyim... Dedi.

Anlattığına göre, veliahde feriklik (korgenerallik) rütbesi tevcih olunmuş (verilmiş), sonra mirliva (tuğgeneral) olduğunu bildirmişler, o da bundan muğber (gücenmiş) olarak "Madem ki benden ilk rütbeyi nez' etmişler (kaldırmışlar), ikinci rütbeye tenezzül etmem" demiş ve hiçbir rütbeye lâyık olmayan Vahideddin, işte bu sebeple gara sivil gelmeyi tercih etmiş. İhsan Bey denilen adamla fazla meşgul olmaya lüzum görmedim. Bineceğimiz tren hazırdı. Bir askerî müfreze, saffıharb nizamında (düzeninde), veliahdı teşyie muntazırdı (uğurlamayı bekliyordu). Veliahdin yanına yaklaştım. Başkumandan vekili Enver Paşa da orada idi.

- Bu asker, sizi teşyi (uğurlama) için hazırdır. Kendilerini selâmlayınız. Dedim.

Vahideddin yüzüme baktı. Bu bakışıyla:

- Nasıl?

Demek istiyordu. İşaret ettim:

- Siz yürüyünüz, arkanızdan biz geleceğiz.

Vahideddin askerin önünden geçerken, iki eli de yukarıda, gayrıtabiî ve gayrışuurî (şuursuzca) selâm vererek yürüdü. Geriye dönüp trene bindik, içine girdiğimiz salonun pencerelerini açtırarak, tren hareket edeceği sırada Vahideddin'e:

- Bu pencereden askeri ve ahaliyi selâmlayınız. Dedim.

- Niçin lâzımdır? Dedi.

- Evet, lâzımdır!

Vahideddin, benim bîpervâ (çekinmeden yapılmış) ihtarıma râm olmuş (başeğmiş) gibi görünerek, dediğimi yapıyordu. Tren, Istanbul'u terketti. Vahideddin, beraber bulunduğumuz salonun gerisindeki diğer bir salonda, kendine hazırlanan kompartımana gitti. Beni bıraktığı salon bana aitti. Ben, burada yatacaktım. Fakat salonun her tarafına bir takım bavullar, sepetler, vesaire yığılmış olduğunu gördüm. Daha evvel, Vahideddin'in çok yakını Refik isminde bir zata demiştim ki:

- İstiyorum, Vahideddin'in yakınında yatayım, onunla beraber bulunayım ve kendisini mütalâa edeyim.

Bu adam bana evvelâ söz vermişken, sonra öyle bir tertip yapmış ki, Vahideddin'in yakın adamları her tarafı doldurmuş ve bana, bahsettiğim salon kalmış.

- Niçin böyle yaptınız? Dedim.

Bana güzel bir cevap verdi:

- Efendimiz, bendegânı ile hemkârîn (aynı yerde) olmak ister. Zatıaliniz efendimizi ve o da sizi rahatsız edebilir. Bu sebeple, sizi onun vagonuna muttasıl (bitişik) bir yerde bulundurmayı tercih ettim.

Refik Bey'in sözünü gayrımakul bulmadım. Evet, lâzımdı ki, Vahideddin'in yanında uşaklar ve Refik Bey de o uşakların başında bulunsun.

Trenimiz Istanbul'dan birhayli uzaklaşmış, Trakya topraklarında ilerliyorduk. Bir zat geldi:

- Efendimiz sizi salona davet ediyor. Dedi.

Doğrusu, bu davet beni memnun etti. Yarınki padişahı yakından tedkik etmek fırsatlarından birincisi bahşediliyor (veriliyor) demekti. Vahideddin'in salonuna girdiğim vakit kendisini ayakta, bana muntazır (bekler) buldum. Oturdu. Bana da oturmak için yer gösterdi. Bu dakikada, sarayında ekseriya gözleri kapalı konuşan zatı büsbütün başka bir vaziyette buldum. Bilâkis gözlerini çok kuvvetle açmış ve dikkatle bana bakıyordu. Bir nutuk iradeder (söyler) gibi, şu tarzda beyanatta bulundu:

- Affedersiniz paşa hazretleri, birkaç dakika evveline kadar kiminle seyahat etmekte olduğumu bana izah etmemişlerdi. Ancak, trenin hareketinden sonra aldığım malûmat üzerine gıyaben çok tanıdığım ve takdir ettiğim bir kumandanımızla beraber

bulunduğumu anladım. Ben, sizi çok iyi bilirim. Arıburnu'nda ve Anafartalar'da yaptığınız bütün icraat, kazandığınız muvaffakiyetler tamamen malûmumdur. Siz, Istanbul'u ve herşeyi kurtarmış bir kumandanımızsınız. Beraber seyahat etmekte olduğum için çok memnun ve müftehirim (övünüyorum).

Vahideddin, bu sözleri çok ağır fakat muntazam söylüyordu. Hayret ettim. İcab ettiği gibi cevaplar verdim, aramızda mükemmel ciddî ve samimi müsahabeler (sohbetler) oldu.

O gece için görüştüklerimizi kâfi addederek (yeterli sayarak), kendisini fazla rahatsız etmek istemediğimi söyleyip müsaade aldım. Salona avdet ettiğim (döndüğüm) zaman, inşirah (ferahlık) hissediyorum. Düşündüm ki, bu zat akıllı olmalıdır. Istanbul'da ilk buluştuğumuz vakit, o devri bilenlerce anlaşılması kolay olan esbab ve şeraitin (sebeplerin ve şartların) tesiri altında garip bir hal gösteren veliahd, Istanbul'u terkettikten, kendisini tamamen serbest gördükten ve bilhassa muhataplarının şâyân-ı emniyet (güvenilir) adamlar olduğunu anladıktan sonra, şahsiyetini olduğu gibi göstermekte artık beis (zarar) görmüyor. Buna göre ben de kendisine bütün ahvali (durumları) ve zaruretleri anlatabilirim. Hatta kendisince yapılabilecek bazı zeminler üzerinde faaliyete geçebilirim ümidine kapıldım.

Seyahat günleri birbirini takip ediyor, her gün biz kısa veya uzun bir mülâkat yapıyorduk. Bende hasıl olan kanaat şu idi ki, bu adamla kendisini tenvir etmek (aydınlatmak) ve kendisine yakından ve samimi müzaheret (yardım) etmek şartiyle, bazı işler yapmak mümkündür. Bu nokta-i nazarımı gerek Naci Paşa'ya, gerek diğer zevata söyledim ve veliahdı bu şekilde hazırlamak, memleket menafii (çıkarları) namına bir vazife olduğunu işaret ettim. Arkadaşlar ve ben bu nev'i (çeşit) temaslarda bulunarak seyahatimize devam ediyorduk.

.....

...Adlon Oteli'ndeyiz. Birgün, birkaç gazete muhabiri, veliahtten yine mülâkat istemişler, mülâkatta ben de hazır bulundum. Veliahd, Istanbul'dan son güne kadar aldığı fikirlerle mülhem (ilham almış) görünüyor, kiminle görüşse, daima aynı fikirlerle konuşuyordu. O gün ecnebi gazetecilerle musahabesinden (sohbetinden) de memnun oldum.

Gazeteciler çekildikten sonra, salonda ikimiz yalnız kaldık.; Bana sordu:

- Ne yapmalıyım?

Şu yolda idare-i kelâm ettiğimi hatırlarım:

- Osmanlı tarihini biliriz, bu tarihin bir takım safhaları vardır ki, sizi korku ve endişeye sevkeder ve bunda haklısınız. Ben size birşey söyleyeceğim, o nisbette hayatımı size teşrik (ortak) edeceğim. Memnun olur musunuz?

- Söyleyiniz!..

- Henüz padişah değilsiniz fakat Almanya'da gördünüz ki imparator, veliahd ve prensler hep bir iş üzerindedir. Neden siz bütün işlerden uzak kalasınız?

- Ne yapabilirim? diye sordu.

- Istanbul'a gider gitmez bir ordu kumandanlığı isteyiniz. Ben, sizin erkânıharbiye reisiniz (kurmay başkanınız) olurum.

- Hangi ordunun kumandanlığını?

- Beşinci Ordu'nun kumandanlığını...

Bu isimdeki ordu, Liman von Sanders'in emrinde bulunan veya bulunmak lâzım gelen ve Boğazlar'ın müdafaasına memur ordu idi.

Vahdettin:

- Bu kumandanlığı bana vermezler.

- Siz isteyiniz...

- Istanbul'a gittiğim zaman düşünürüm.

Cevabını verdi. Benim için ümidsiz bir cevaptı..."

Bu satırlarda bazı ifadeler dikkat çekmekte ve dikkat çekmekten de öte, okuyanı şaşırtmaktadır.

Meselâ genç paşanın Sirkeci İstasyonu'nda Vahideddin'e hitaben *"Yürüyün, arkanızdan biz geleceğiz"*, yahut *"Bu pencereden askeri ve ahaliyi selâmlayınız.. Lâzımdır!"* gibisinden ihtarı andıran talimatları...

Genç bir subayın, rütbesi general bile olsa, imparatorluk veliahdına böyle hitabı imkânsız gibidir. Hattâ o zamanın değil, bütün zamanların protokol kurallarına terstir ve bu şekilde konuşması bir yana, yüksekten tavır takınması bile mümkün değildir. Hemen o anda nihayet verilir vazifesine...

Dolayısıyla ifadelerin kâğıda bu şekilde geçirilmesinin arkasında hatıraların sahibi değil, onları dikte eden kişi, Falih Rıfkı mı yatmaktadır acaba?

*

Şimdi bir de hadisenin diğer kahramanının, o zamanın veliahdı Vahi-

deddin Efendi'nin bu ilk karşılaşmayla ilgili yazdıklarını görelim:

İşte, Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal hakkındaki ilk intibaları:

> *"Almanya seyahatine çıktığımda, Mustafa Kemal Paşa ve Albay Naci Bey benim yaverlerimdi. Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa o zaman tanımıştım. Çok parlak bir zekâya sahipti ve sonraları onun bu zekâsını değerlendirmeye çalıştım. Ama asıl ilgimi çeken tarafı daha yükseklere çıkma tutkusu ve Enver Paşa'ya karşı duyduğu sınırsız nefret olmuştu.*
>
> *Mustafa Kemal Paşa, yolculuk boyunca Enver Paşa aleyhine konuştu, hareketlerini ve büyüklük kompleksini eleştirdi, hattâ Osmanlı Hanedanını yıkmaya çalıştığını bile söyledi.*
>
> *Almanya'dan dönmemden hemen sonra tahta çıkar çıkmaz, eğer kabul ederse onu kendime yaver yapmaya karar verdim. Her fırsatta bana sadakatını ispat ediyor ve Almanlara karşı duyduğu nefreti saklamıyordu"* [5].

Bir ortaklık teklifi

Her gönlün emeli başkadır. Kimi şana, şöhrete düşkündür, kimi servet ister, kimisi iktidar...

Genç paşanın, Mustafa Kemal'in gönlündeki emelin mahiyeti kendi ifadelerinde bellidir: *Büyük adam olmak!* Buna daha Selânik yıllarında karar vermiş ve büyüklüğün ne olduğu yolundaki düşüncesini etrafındakilere anlatmıştır:

> *"...Bir adam ki büyük olmaktan bahseder, benim hoşuma gitmez. Bir adam ki memleketi kurtarmak için evvelâ büyük adam olmak lâzımdır der ve bunun için bir de numune intihab eder, onun gibi olmayınca memleketin kurtulamayacağı kanaatinde bulunur; bu, adam değildir"*
>
> *"...Büyüklük odur ki hiç kimseye iltifat etmeyeceksin, hiç kimseyi aldatmayacaksın, memleket için hakiki mefkûre ne ise onu görecek, o hedefe yürüyeceksin! Herkes senin aleyhinde bulunacaktır, herkes seni yolundan çevirmeye çalışacaktır. İşte sen, bunda mukavemetsiz olacaksın. Önüne nâmütenahî manialar yığacaklardır. Kendini büyük değil küçük, zayıf, vasıtasız, hiç telâkki ederek kimseden yardım gelmeyeceğine kanî olarak bu maniaları aşacaksın. Ondan sonra, sana büyüksün derlerse, bunu diyenlere güleceksin"* [6].

Büyük adamlık için gidilecek yol da bellidir: İktidar!.. İktidara oynamak, o iktidara gelmek ve geldikten sonra zihinde önceden varolanları tek tek tatbik etmek.

İktidara bizzat sahip olmasından önce, kudreti o anda ellerinde tutanlardan, aralarında kendisine de yer vermelerini ister Mustafa Kemal. Başlangıçta mahiyeti açıkça ifade edilmeyen bu makamlar zamanla belirlilik kazanır, istenen nazırlıklar adıyla-sanıyla söylenir ama isteğe ulaşılamayınca, artık o makama bilfiil sahip olunma safhasına girilir.

Bu teşebbüslerin ilkini, bildiğimiz kadarıyla 1914'ün 9 Kasım'ında, Sofya'daki ataşemiliterliği sırasında yapar. İttihad ve Terakki'nin en güçlü üç isminden birine, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta kapalı bir üslûpla konuşmakta ama neticede *"Ben buradayım, beni hatırlayın"* demektedir:

> *"...Son günlerde bakanlardan birkaçının istifası, Tal'at, Şükrü beylerin olduğu gibi zat-ı alinizin de diğer bir bakanlığın önemli işlerinin yürütülmesine çalışmaları ve bu insan gücünün üstündeki mesainin -asıl bundan sonra gelişecek ve cidden sizin zekâ ve iktidarlarınızın kullanılmasını gerektirecek safhalar ve olaylar için pek lüzumlu ve kıymetli olan- fikrî ve maddî kuvvetlerinizi yormakta olması, size cidden yardımcı olabilecek bir zatdan yararlanılması konusunun hatırlattırılmasına vesile olmuştur. Bu zatın kim olabileceği tahmin buyurulmuştur"* [7].

Aynı mektupta âmirini, maiyetinde çalıştığı büyükelçiyi, çok sonraları bizzat kendi başbakanlığına getireceği Fethi Bey'i (Okyar) de Istanbul'a çağırarak kabineye almalarını istemektedir.

Sofya'da zaten küskündür. Hem maaşlarının zamanında gelmemesinden sıkıntıdadır, hem beklediği terfinin hâlâ yapılmamış olmasından. 1914'ün 17 Ocağında *"...Derne'deki hizmetlerimden naşi Enver'in vaktiyle takdîm eylediği defterde ismimin hizasında "Terfi ve nişan ile taltife müstehakdır" denmişti. Son zamanlarda Akdeniz Kumandanlığı'ndan da resmen verilen defterde de "mutlaka terfie şayandır" kaydı bulunmuştu. Bu kayıtları tabii ki eski yönetim göremezdi. Fakat bugün orduyu gençleştirmek üzere iktidar mevkiini alan arkadaşlar için bu kayıtlı belgeler aranıp bulunamayacak fırsatlardan değil midir?.."* diye yazacak, *"Her ne hâl ise, adam olanlar, maddeten küçük kalarak da vatana medyûn oldukları büyük fedâkârlıkları yapmanın yolunu bulurlar"* sözleriyle bitirecektir mektubunu [8]

İmparatorluk dünya savaşına girdiği sırada o hâlâ Sofya'dadır ve yanlış müttefik seçildiğini izaha çalışan mektuplar göndermektedir Istanbul'a. Yıllar sonra bu mektuplarından sözederken, dikkate alınmamış olmalarına kinayeli bir dille temas edecektir:

> *"...Bütün Alman müttefiklerinin ve Türkiye'yi bilerek veya bilmeyerek aldatmak için çenelerini işletenler, isabetli bir iş yapmış olmaktan mütevellid neş'e ile sermest oldukları günlerde bir Sofya ataşemiliteri çıkıyor, Istanbul'da bazı zevata sahifeler dolusu mütalâalar yazarak yanlış bir iş yapıldığından bahsediyor. Bu adam mecnun değil de nedir?"* (9)

Devlet gemisinde söz sahibi olabilme yolundaki ilk teşebbüsler, üstü kapalı ama kendi varlığını hatırlatmaya yarayan bu mektuplardır. Cevapsız kalmaya mahkûmdurlar, zira Sofya'daki yalnız yarbay hakkında karar verecek olan kişi, birbirlerinden pek hazzetmediklerini artık herkesin bildiği bir isimdir... Sarayın damadı, devletin icrada bir numarası ama gençlik senelerinden beri ezelî rakibi olmuş bir kişi: Enver Paşa...

Hiçbir netice vermeyen bu mektuplardan sonra ikinci safha başlayacaktır: Saraya yakın görünen ama sembolik değil, aktif olan vazifelerin artık açıkça istenmesi. Talepler hem şifahi, hem yazılıdır...

Vahideddin'e bir tren kompartımanında, ritmik tekerlek seslerinin refakatinde yapılan talep bunlardan sadece biridir. Veliahdı bir ordunun, meselâ Boğazlar'ı korumakla vazifeli Beşinci Ordu'nun kumandanlığını almaya teşvik edip onun kurmay başkanı olmak. Mustafa Kemal bu askerî talebiyle beraber hayatını veliahda *teşrik,* yani ortak etmeyi de teklif etmektedir. Bu ortaklığın esaslarını, yani hayatını neyin karşılığında ortaya koyduğunu tek bilen sadece kendisidir.

Vahideddin'le Mustafa Kemal arasında bir *hayat ortaklığı* asla yaşanmayacak ama kaderlerindeki ortaklık ölümlerinden sonra bile devam edecektir. Bu ortaklığın temelinde, birinin yükselmesi karşısında öbürünün silinmesi vardır.

Tarihin Almanya'da kendini yeniden yazdığı bu anlar, Bâbıâlî arşivlerine yine Lütfi Simavi imzalı bir raporla, bir protokol seyahatinin rutin ayrıntıları şeklinde girecektir: Veliahdin şampanya kadehini içer gibi yapıp içmemesine kadar ayrıntıyla dolu bir raporla... (10)

*

Seyahat 21 gün sürer ve hep beraber Istanbul'a dönerler. Mustafa Ke-

mal dönüşten sonra hastalanır, Viyana'ya gider, oradan kaplıcalarıyla meşhur Karlsbad'a geçer.

Sultan Reşad'ın vefat ettiği ve yerine veliahd Vahideddin Efendi'nin geçtiği haberini Karlsbad'dayken alacaktır.

4.
"Tahta değil, kubura oturdum..."

İttihad ve Terakki iktidarı ilk büyük şaşkınlığını 1918'in 3 Temmuz günü yaşar.

Siyasetin değil, bir başka âlemin darbesidir bu. Tahtta kaldığı dokuz sene iki ay altı gün boyunca partinin bir dediğini iki etmemiş olan yaşlı ve hasta hükümdar, Sultan Reşad, o gün diğer âleme göçüverir. Boşalan taht, işin en başından itibaren İttihad ve Terakki'den uzak durmuş, hattâ nefret etmiş olan 57 yaşındaki veliahd Vahideddin Efendi'ye aittir.

Sadrazamlık koltuğunda ise partinin güçlü adamı Talât Paşa vardır.

Sultan Reşad'ın son nefesini vermesiyle iktidarın gerçek sahipleri yani İtttihad ve Terakki erkânı veliahd Vahideddin Efendi'yi tahta davet için Çengelköy'e giderler. Vahideddin'in misafirleri üç kişidir: Sadrazam Talât Paşa, başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Şeyhülislâm Hayri Efendi.

Ama, tahtı hemen kabul etmez Vahideddin. O gece düşüneceğini söyler. Şartları gözden geçirecek, cevabını ertesi gün verecektir.

1918'in 3 Temmuz gecesi, Vahideddin'in herhalde o güne kadar geçirdiği en uzun gece olmuştur ve daha da uzun ve çok daha kavurucu bir geceyi Istanbul'dan ayrılmasından bir gün önce, 16 Kasım 1922'de geçirecektir.

Saatler boyu düşünür. O günlerin şartlarında tahta oturmak sadece bir fedâkârlık, kabul etmemek ise *vazifeden kaçmaktır* ona göre. Bir başka endişesi daha vardır: Tahtı kabul etmese, verasette kendisinden sonra gelene, yani amcazadesi Abdülmecid'e itimadsızlığı.

Sabaha doğru abdest alır, istihareye yatar ve ertesi gün ağabeyi Sultan Reşad'ın Eyüpsultan'a merasimle defnedilmesinden sonra İttihad ve Terakki erkânını yanına çağırıp tahtı kabul ettiğini söyler. Söyler ama, bu kararı içinden gelen sese uymadan verdiğinin farkındadır [1].

Sanremo'da kaleme aldığı hatıralarında birbirinden zor o iki günden bahsederken *hata ettiğini* yazacaktır:

> *"...Rahmet olsun, biraderim Sultan Reşad'dan sonra saltanat makamını kabul etmekle hata ettim.*
>
> *...Harbin sonlarında hasta ve ölüm halinde bulunan biraderim Sultan Reşad'ın vefatı saatinde Talât bana, Çengelköyü'ne saraydan telefon etti: Ziyaretime geleceklerini söyleyip ne vakit kabul edebileceğimi soruyordu. Bununla bana kara haberi bildirmiş oluyordu. Tabii anladım ve müteessir oldum. Cevap veremedim. Kim ne derse desin, Sultan Reşad hakikaten melek huylu bir kişiydi. Kaybından içim kan ağladı. Esasen ben saltanat âşıkı da değildim. Çengelköyü'nün saf havasına ve köy hayatına alışmıştım.*
>
> *Talât Paşa benden hemen cevap alamayınca biraz sonra telefonla tekrar etti ve gece geleceklerini bildirdi. İskeleye araba gönderdik. Talât, Enver Paşalarla Hayri Efendi geldiler. Başsağlığından ve tesellîden sonra biat töreninin ne vakit ve ne yolda olacağını sordular. Ben de cevaben "Hele bir defa rahmetli biraderime gerekli olan hürmet ve hizmeti yerine getirelim, dinî töreni yapalım, sonra konuşuruz" dedim. Böyle çekingen ve üzgün ifadelerimden ve kara haberi bir müjde gibi alacağımı sandıklarından dolayı hayretten suskun kalan resmî heyet bir duraklama ve tereddüd geçirdi. Nihayet Talât, "Efendimiz, Allah'ın kanunu neyse, o olur. Emr-i hakk vaki' oldu. Teessür ve hürmet tabiî olmakla beraber anayasa gereği hanedanın en yaşlı erkeği ve veliahd olmanız dolayısıyla evvelâ biat etmemize müsaade buyurunuz" diyerek kalkıp elimi tutmak istedi. Ben de "Acele etmeyiniz. Bu konuda benim de bazı düşüncelerim, endişelerim vardır. Bana yarına kadar süre veriniz. Bu gece bir defa daha salim fikir ile düşüneyim. Hal ve vaziyeti tedkik edeyim. Biraderin son hizmetinde bulunayım. Ben de kat'î kararımı vereyim".*
>
> *Bu gibi muallel cevaplarımdan, tereddüdlerimden büsbütün şaşıran hey'et beni yalnız bırakarak dönüp gitti. O gece ibadet ve tâatle meşgul oldum ve abdestli olarak yattım ve adeta istihare-*

ye daldım. Nefsimle murakabe ve mücadele ettim. Nihayet bi'l-irs ve'l-istihkak nasib olan saltanat sorumluluğunu kabul etmeyerek nazlanırsam veya istifa edecek olursam vatanî vazifeden kaçmış, şahsımı düşünmüş olacağım" dedim. Alelhusus bana halef olacak zatın benden daha ziyade makul ve makbul bir surette hareket edeceğine ümidli değildim. Bir fedakârlık duygusuyla, saltanatı kabule temayül ettim.

Eyüb'deki cenaze merasiminden dönüşümdem sonra yanıma gelen Talât Paşa ve arkadaşlarına karşı şu sözleri söyledim: "Şimdi ben iki yönden taziyete ve teselliye muhtac bulunuyorum. Biri biraderimi ve meşrutiyeti hakikaten koruyan bir padişahı kaybettiğimden, diğeri de dağılan devlet makamının ve belki cihanın en nazik bir anında işgale mecburiyetimden... Fakat enine-boyuna düşündüm. Sizlerin deruhte etmekte olduğunuz mes'uliyetlere ve ifası vacib hizmetlere kıyasen ben de vatanî bir hizmette bulunabilmek ümidiyle ve cenâb-ı hakkın yardımı ve vekili olduğum şânı yüce peygamberin ruhanî mededyle işbirliğine karar verdim. Tevfik Allah'dan".

Bu sözlerim üzerine evvelâ Talât sevinerek bey'at etti. Alışılmış merasimle biat töreni tamamlandı. Saltanatın değişmesi üzerine, usulen kabine istifa ederek mevkiinden ayrıldı. Kim ne derse desin, ben Talât Paşa'yı vatanperver bilirdim. Onun için kabine teşkili vazifesini tekrar Talât Paşa'ya verdim. Başka türlü de yapamazdım. Çünki başlamış oldukları cihadı yine kendileri başarabilirlerdi. Bir de benim ile İttihad ve Terakki arasında âmiyane tabiriyle, karakedi geçmişti. Bu vadide münasebetli münasebetsiz mütalâalara, dedikodulara tesadüf olunuyordu.

...Bu defa hazır sırası gelmişken onu da Talât ile hallettim.

Talât'a dedim ki: "Ben az söyleyeyim, siz çok anlayınız. Bugün benim hiçbir siyasî kanaatim olamaz. Girdikleri bu büyük badirede milletimin muzaffer olmasını temennî etmekten başka bir endişem de bulunamaz. Esasen milletin tamamı tek bir kütle halinde bir parti farzedilse, onun tabiî başkanı ben olacağım. Fakat sorumlu hey'et sizlersiniz. Sizi takviyeden başka bir fikir ve emelim ve hususi mesleğim yoktur. Benden emin ve müsterih olarak vazifenizi yapmaya devam edersiniz. Cenâb-ı Hakk yardımcınız olsun. Anayasaya ve meşrutiyet hükümlerine sadıkım". Bu ifadelerimden Talât Paşa cidden müteessir ve müsterih oldu" [2].

Topkapı Sarayı'nda 4 Temmuz'daki cülûs merasiminde bir gariplik yaşanır...

Başmabeyinciler merasim sırasında hükümdarın oturduğu tahtın saçağını tutmakta, devlet erkânı bu saçağı öpmekte ve merasim dualarla sona ermektedir...

Sultan Reşad'ın başmabeyincisi Tevfik Bey işinin başındadır ama Sultan Vahideddin İttihadçılar'a yakın bildiği bu başmabeyinciden hoşlanmadığını açık açık söylemektedir. Tevfik Bey merasim başlar başlamaz saçağı tutmak üzere ilerlediği sırada hükümdar sert bir el işaretiyle uzaklaşmasını emreder. Sonra, orada hazır bulunanlar arasında bekleyen ikinci mabeyinci Nüzhet Bey'i çağırır ve saçağı ona tutturur:

> *"...Tevfik Bey bir kenara sinmiş ve yüzünde şamar yemişcesine bir elem, uzun boyunda beline bir tekme vurulmuşcasına bir çöküklükle saatlerce durmuş"* [3].

Sultan Vahideddin, Meclis-i Mebusan'daki merasimde *"Şer'-i Şerîf ve Kanûn-ı Esâsî ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğime vallahi billahi"* diye ettiği yeminden sonra milletvekilleriyle âyâna hitaben *"Ey huzzâr-ı kirâm (salonda hazır bulunan saygın kişiler)! Bu aynı kelimât-ı kasemimi (yemin sözlerimi) tekrar buyurmanızı talep ederim"* diyecek, yemin metnini Talât Paşa'ya okutacak, Meclis *"Vallahi billahi"* sözleriyle yemine iştirak edecektir.

Yeni hükümdarı ilk tebrik eden yakın geleceğin meşhur bir ismi, enişte si Damad Ferid Paşa; hakkında en tantanalı konuşmayı yapan ise Ayan Meclisi Reisi Ahmed Rıza Bey'dir. Geçmişin bu meşhur Jöntürk'üne göre *"Vahideddin'in cülûsuyla memlekette kanun ve adalet devri başlamıştır"* ve yeni hükümdarın lâkabı *"Gazi"* değil, *"Âdil"* olacaktır [4].

Kılıç kuşanma merasimi çok daha sonra, 31 Ağustos'ta icra edilir. Merasim yerine gidileceği sırada Sadrazam Talât Paşa Boğaz'dan düşman tayyarelerinin geçtiği haberini aldığını söyleyip telâşlanınca Sultan Vahideddin tehlikeyi umursamadığını söyler: *"Onlar mütedeyyin (dinlerine bağlı) adamlardır; böyle dinî merasim esnasında taarruz etmezler"*.

Eyüpsultan'da yapılan kılıç kuşanma merasimleri Osmanlılar'da Avrupa'nın taç giyme töreninlerinin muadili bir merasimdir ve hakimiyet alâmetlerindendir. Yeni padişaha kılıcını Konya'da oturan Mevlânâ Çelebisi'nin takması adettir ama Sultan Vahideddin bu adete uymaz. Çelebi'nin, ağabeyi Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra *"Sen, benim ecdâdımın taktığı kılıcı taşımaya lâyık değilsin"* mealinde telgraf çektiği-

ni unutmamıştır ve Libya şeyhi Sunusi'nin elinden kuşanır kılıcını.

Sıra o zamanlar bir çeşit millî marş olan *Marş-ı Sultanî*'nin seçimine geldiği zaman kendisi için yeni marş besteletmez. Büyükbabası Sultan Mahmud'un İtalyan kompozitör Guisseppe Donizetti'ye yaptırttığı marşın okunmasını irade eder.[5]

Saraya, güle oynaya girilir

Kızı Sabiha Sultan, babasının tahta geçtiği gün Çengelköy'de ve Dolmabahçe Sarayı'nda yaşananları yıllar sonra hatıralarına *"Cülûs gününe aid"* başlığı altında kaydedecek ve şöyle yazacaktır:

> *"...Sultan Reşad'ın hastalığını saraydan bildirdikleri vakit Çengelköyü'nde bulunuyorduk. Babam, kendisini son ziyaretinde çok yorgun bulduğunu zaten bize söylemişti. Hemen üç çifte kayıkla karşıya geçti ve akşam geç vakit döndü. Çok üzgündü. Ertesi gün tekrar gidip dönüşünde doktorlarla uzun uzadıya görüştüğünü, maalesef vaziyetin ağırlaştığını söyledi.*
>
> *İki gün sonra korktuğumuza uğramıştık. Memleket iyi yürekli, müşfik padişahını; babam da hayatta tek kalan kardeşini kaybetmişti. Hepimiz üzüntü içinde kalmış, şaşkına dönmüştük. Hiçbirimiz başka birşeyi düşünemiyorduk. O esnada Enver Paşa'nın geleceği söylendi. Ben ancak o anda kendime gelerek mühim bir vaziyet karşısında bulunan babamı düşündüm ve yanına gittim. Rengi atmış, çok kederli ve düşünceli görünüyordu. Beni görünce yüzüme baktı, yüzünün ifadesinden de anlaşılan bir şekilde "Başıma gelenleri görüyor musun kızım?" buyurdu. Kendisine başsağlığı diledim ve bir emri olup olmadığını sordum. "Kızkardeşine telefonla haber ver" dedi. Köşkte büyük bir hareket başlamıştı. Bir müddet sonra Enver Paşa gelip gitti. Babam biraderinin cenaze merasiminde bulunmak arzusunu gösterdiği için ona göre tertibat alınıyordu. Ertesi gün Topkapı Sarayı'nda Altıncı Sultan Mehmed'in biat ve cülûs merasimi icra edilecek ve Beşinci Sultan Mehmed'in cenazesi kaldırılacaktı. Çengelköyü'nü terkederken babamın teessürü son haddini bulmuştu. Arkasında sakin ve sade bir aile hayatını bırakıp güçlük ve mes'uliyetle dolu bilinmeyen bir yola çıkıyordu. Hepimiz ayni tehassüsle duygulanmayla susmuş ve adeta donmuştuk. Anneme dönerek, "Siz öğleden sonra kızlarımla birlikte Dolmabahçe Sarayı'na gitmek üzere hazırlanın. Yanınıza hemen lâzım olan hususi eşyala-*

rınızı alırsınız. Ben şimdi karşıya geçmeniz için lâzım gelen emirleri veririm" dedi. Kendisi köşkten yanına yaveri Asaf Bey'i alarak faytonla hareket etti. Diğer yaveri Hulusi Bey at üzerinde, bütün bendeleri de yaya olarak takip ettiler. Vak'ayı haber alan Çengelköylüler de sevinç tezahürleri göstererek bu kafileye katılmışlardı.

Dolmabahçe Sarayı'na yeni hükümdar ailesinin gidişi pek hazin olmuştu. Kapıda bizi sarayın eski kalfaları ve haremağaları karşıladılar. Annem de, hemşirem de, ben de, üçümüz de göz yaşlarımızı tutamayacak kadar müteessirdik. Sultan Abdülaziz zamanını yaşamış olan başkâtibenin -haremde teşrifatçıların lâkabı- bize: "Aman, ne yapıyorsunuz efendim? Cülûs günü ağlamak uğursuzluk getirir. Allah, şevketmeâb efendimizin kadem-i şahanelerini mübarek ve hayırlı etsin. Ömr-ü şahanelerini arttırsın, uzun etsin. Gülünüz! Sarayınıza gülerek giriniz" demesiyle kendimizi topladık. Bu sözdeki isabeti sonradan, bir çok defalar hatırlamışımdır" [6].

Sadece genç sultanlar değil, yeni padişahın bizzat kendisi de *uğursuzluk* getirecek işler edecektir:

Cülûs günü Vahideddin'in romatizmaları zonklamakta, güç-belâ yürüyebilmektedir. Merasimin yapılacağı Topkapı Sarayı'na girişte Çengelköy'den beraber geldiği adamlarına döner, bastonunu vermelerini işaret eder. *"Unuttuk efendimiz!.. Köşkte kalmış"* olur aldığı cevap.

Sadece üç kelime, *"Bu bir felâket!.."* sözleri çıkar Vahideddin'in ağzından...

Saraya padişah olarak adımını attığı anda söylediği söz, işte budur: *Felâket...*

Vahideddin, tahta çıktığı gün unuttuğu bastonunu 1922'nin 17 Kasım sabahı dönüşsüz yolculuğuna çıkarken bu defa unutmayacak, Yıldız Sarayı'nı elinde bu abanoz bastonla terkedecektir.

Bütün baskılardan, tarassutlardan, takiplerden sonra, taht artık Sultan Vahideddin'indir. Ve bu taht, ona daha önce sahip olan amcası Abdülâziz'le iki ağabeyinin, Abdülhamid'in ve Beşinci Murad'ın devrildiği; bir başka ağabeyinin, Reşad'ın iktidarın dizginini hiçbir zaman eline geçiremediği tahttır...

Anî bir darbe mi?

İttihad ve Terakki Vahideddin'in hakimiyetini hemen kabul etti mi?

Gerek Vahideddin'e ilk bey'at eden kişinin İttihad ve Terakki'nin en önde gelen siyasetçisi Talât Paşa'nın olması, gerekse görünürdeki diğer hadiseler ve Vahideddin'in yazdıkları, parti tarafından tahtın yeni sahibine karşı açıkça bir tavır alınmadığını gösteriyor. Ama İttihadçılar harbin tamamen aleyhlerine döndüğü bir sırada yaşanan bu taht değişikliğinden son derece huzursuz olmuş ve yalıların perdeleri çekilmiş geniş salonlarında belki öfkeyle, belki de tedirginlikle yoğrulmuş kader tartışmaları yapmış olmalıdırlar...

Resmiyet kazanmamakla beraber İttihad ve Terakki'nin Vahideddin'i safdışı bırakmaya ve iktidarın dizginlerini ellerinden almayacak bir başka şehzadeyi tahta çıkarmaya teşebbüs ettiği yolunda bazı söylentiler vardır.

Bu teşebbüslerden birini, Sultan Reşad'ın uzun seneler başkâtipliğinde bulunmuş olan Halid Ziya Bey yazıyor: İttihadçılar'ın veliahd Yusuf İzzeddin Efendi henüz hayattayken taht sıralamasında ondan sonra gelen Vahideddin'in önüne bir ara Beşinci Murad'ın oğlu Selâhaddin Efendi'yi geçirmeyi düşündüklerini ama Selâhaddin Efendi'nin veliahddan önce ölmesi üzerine teşebbüsün yarım kaldığını...[7] Ve bu söylentiler Vahideddin'in tahta geçmesinden sonra kansız bir saray darbesiyle bertaraf edilmesinden başlayıp silâhla ortadan kaldırılmasına kadar uzanan geniş bir çeşitlilikte devam ediyor...[8]

Her yerde gizli temaslar

Arşivler, o günlerde taht değişikliği konusunda sadece içeride değil dışarıda da teşebbüslerin yapıldığını gösteren belgelerle doludur.

Bu teşebbüslerden biri, İngiltere'nin Enver Paşa'yla götürdüğü teklif tir.

Paşa'yla anlaşmaya varmaya çalışan isim İngiltere Başbakanı Lloyd George, aracısı da Istanbul'da Düyun-u Umumiye'nin yönetim kurulu başkanlığını yapmış olan ve o sırada Vincent silâh şirketinin mali işler müdürlüğünde bulunan Vincent Caillard'dır.

Caillard, Paşa'yla temasta meşhur silâh tüccarı Basil Zaharoff'u kullanır. Zaharoff, Londra'ya gönderdiği raporlarda 1917 ve 1918'de Cenevre'de Enver Paşa'yla yüzyüze temas ettiğini yazmaktadır.

Lloyd George, İngiltere'nin şartlarını kabul ederek savaşı bırakması karşılığında çok parlak teklifler yapar Enver Paşa'ya. Arabistan'ın bağımsızlığını, Ermenistan'la Suriye'nin özerkleşmesini, Mezapotamya'yla Filistin'in Mısır gibi Osmanlı egemenliğinde kalarak İngiliz himayesine verilmesini ve Çanakkale'de geçiş serbestliği sağlanmasını istemektedir.

Buna karşılık kapitülasyonlar kalkacak, Türkiye'ye cömert ekonomik yardımlar yapılacak üstelik Enver Paşa'ya da çok iyi bir meblâğ ödenecektir ama Paşa tekliflerin hepsini reddetmiştir.[9]

Bir diğer iddia İttihad ve Terakki'nin liderlerinden Cemal Paşa'yla ilgilidir ama teklifin Paşa'dan geldiği yolundadır. Paşa, gûya başkenti Şam'a taşımak ve sultan olmak karşılığında müttefik ordularla Istanbul'a yürüyüp Enver Paşa'yı devirecek, Alman danışmanları tutuklatacak, Ermeniler'le çatışmalara son verecek, Istanbul'dan vazgeçecek ve Türkiye'yi savaştan çıkaracaktır.

İddiaya göre Paşa teklifini 1915 Aralık'ında Ruslar'a yapmış, aralarında bir taslak anlaşma imzalanmış ve Ruslar konuyu diğer müttefiklere iletmişlerdir.

Sözü edilen anlaşmanın maddeleri şöyledir:

1. Cemal Paşa *"Sultan"* ilân edilecek ve sultanlık babadan büyük oğula veraset yoluyla geçecektir.

2. Yeni sultanın *"Türkiye Asyası"* devleti Suriye, Filistin, Irak, Arabistan ve Kilikya eyaletleriyle Ermenistan ve Kürdistan muhtar eyaletlerinden meydana gelecek, müttefikler bu yeni devletin korunmasına ve bağımsızlığına kefil olacaklardır.

3. *"Sultan Cemal"*, Istanbul hükümetiyle sultanını Almanlar elinde esir ilân ederek Almanlar ve Sultan aleyhine harekete geçmeyi taahhüt edecektir.

4. Paşa'nın Istanbul üzerine askerî sefer yapması halinde müttefikler kendisini silâh, erzak, mühimmat ve topçularla teçhiz edeceklerdir.

5. Müttefikler, savaş sonunda Cemal Paşa'ya maddî yardım yapacaklardır.

6. Cemal Paşa Istanbul'un ve Boğazlar'ın boşaltılmasına razı olacaktır.

7. Paşa, Ermeniler'i şimdiden *kurtarmak* ve savaşın sonuna kadar bakmak konusunda tedbir almayı taahhüd edecektir.

İngiltere, Fransa ve Rusya bu konuda aralarında bir hayli yazışırlar ama bir neticeye varılamaz. İngilizler o sırada Araplarla başka pazarlıklar içindedirler, gündemde Arabistan'ın savaş sonrasında bağımsız olması vardır ve Cemal Paşa'nın adı Araplar için hiç de hoş bir isim değildir. Dolayısıyla, İngilizler konuyu Araplarla yaptıkları temaslarda gündeme getiremezler. Planın Ermeniler'i ilgilendiren kısmını Fransa üstlenmiştir ama Araplar'ın yanısıra Ermeniler de Paşa'ya karşı nefret doludur. Neticede, teşebbüs rafa kaldırılır.[10]

5.
Harbiye Nazırlığı mı?

Karlsbad'da böbreklerinden tedavi olan genç general, birkaç haftalığına kiraladığı evinde 1918'in 5 Temmuz Cuma günü misafir ağırlamaktadır. İzmirli bir zat yanında birkaç arkadaşıyla ziyarete gelmiş, "Allah cümleye ve yeni padişaha ömür versin" demiştir...

Genç general, Mustafa Kemal, Sultan Reşad'ın iki gün önce vefat ettiğini ve yerine Mehmed Vahideddin'in geçtiğini böyle haber alır. İlk işi eski yolculuk arkadaşı yeni hükümdara bir tebrik telgrafı çekmek olacaktır.

Sonraları taht değişikliğini öğrenmesi üzerine aklının Istanbul'a takılı kaldığını, o sırada başkentte bulunmasının gerekip gerekmediğini düşündüğünü ama bir karara varamadığını yazar:

> *"...Hakikat şu idi ki ne ölen padişaha acımıştım, ne de yeni padişahın ömrünün uzun veya kısa olmasıyla alâkadardım. Acaba teessürümün sebebi bu tebeddül (değişiklik) esnasında Istanbul'da bulunmamak mıydı? Buna dair de kat'i bir fikir söyleyemem, yalnız bir durgunluk geçirdiğimi hatırlarım. Birkaç gün içinde mütemmim malûmat (tamamlayıcı bilgi) geldi. Ben, Vahideddin'i telgrafla tebrik ettim. Cevabı verildi".*[1]

Derken, hemen Istanbul'a dönmesini söyleyen bir telgraf alır genç paşa. Telgraf emir üslûbuyla değil, *"Dönerseniz iyi olur"* mealinde bir ifadeyle yazılmıştır. 2 Ağustos'ta Istanbul'a gelir ve telgrafın yeni padişahın yaveri İzzet Paşa'nın talimatıyla gönderildiğini öğrenir:

Birkaç ay önce bir tren kompartımanında geceler boyu konuştuğu kişi artık devletin başında ve o zamanlar bir hayal gibi görünen emellerin hakikat olması, şimdi bu yol arkadaşının iki dudağının arasındadır.

5 Ağustos'ta yeni hükümdarla karşı karşıyadır. Bu defaki buluşmada konuyu gene Enver Paşa meselesine getirir. Padişah'a başkumandanlığı üzerine bizzat almasını ve kendisine bir kurmay başkanı bulmasının doğru olacağını söyler. O sırada başkumandanlık vekâletle idare edilmekte, Enver Paşa *"Başkumandan Vekili"* unvanını taşımaktadır ve genç generalin sözleri *"Enver'i işin başından al!"* demektir. Gerçi görüşme sırasında hiçbir isim geçmemiştir ama telkinleri bir yerde *"Başkumandanlığı siz alın, beni de kurmay başkanınız yapın"* manasına gelmektedir.

Mustafa Kemal, gene yıllar sonra, yeni hükümdarla ilk buluşmasını anlatırken şöyle yazacaktır:

> *"...Geldiğimi İzzet Paşa'ya bildirdim. Hatırımda kaldığına göre, Pera Palas'taki dairemde kendisiyle görüştüm. Davet sebebinin ne olduğunu merakla anlamak istiyordum. İzzet Paşa hiçbir sebep olmadığını ancak yeni padişahla veliahdlığındaki seyahatim münasebetiyle çok yakından temaslarım olduğunu bildiği için bu temasları tekrar devam ettirmek suretiyle faydalı olabileceğini düşünerek böyle bir arzu göstermiş olduğunu beyan etti. Paşa'ya beni hatırladığından dolayı teşekkür ettikten sonra dedim ki:*
>
> *- Herhalde genel durumun fenalığını izale için, yeni padişahı yeni bir istikamete sevketmek lâzımdır. Bu nokta-i nazardan kendisiyle görüşmekliğimi münasip bulur musunuz?*
>
> *Uygun buldu. Derhal Naci Paşa[2] delâletiyle yeni padişahtan mülâkat istedim. Muayyen bir saat için müsbet bir cevap geldi.*
>
> *Seyahat arkadaşım Mehmed Vahideddin'le birkaç ay ayrılıktan sonra, yeni padişah Vahideddin'in salonuna Naci Paşa delâletiyle girdim. Bu andaki duygularımı şöyle izah edebilirim: Tahta oturmadan evvel çok şeyleri çok açık görüştüğümüz ve benim bütün düşüncelerime onaylayıcı karşılıklar veren bu zat acaba hükümdar olduktan sonra benim aynı tarzda görüşmekliğime müsaade eder mi ve aynı mukabelede bulunur mu? Bundan müteredditim. İşte, padişah Vahideddin ile bu tereddüt içinde karşı karşıya geldik.*
>
> *Beni çok nazik kabul ettiğini söylemeliyim. Veliahdlığı zamanında olduğundan daha fazla iltifat ediyordu. Oturdu, bana da karşısında yer gösterdi ve aramızdaki tabure üzerinde bulunan sigaralıktan bir sigara alıp verdi, kendisi de bir sigara aldı ve yaktığı kibriti bana uzattı. Bu tavırdan çok ümidvar oldum. Ev-*

velâ kendisini münasip bir lisanla tebrik ettim. Sonra çok mühim bir anda Osmanlı tahtını işgal etmiş olduğunu izah ederken dedim ki:

- Seyahatimiz esnasında bütün fikirlerimi çok açık lisanla söylemiştim. Bu dakikada aynı tarzda görüşmekliğime müsaade buyurulur mu?

- Hay hay! Dedi.

Uzun mütalâalarım içinde esaslı nokta şu idi: "hemen başkumandanlığı üzerinize alınız, kendinize vekil değil bir kurmay başkanı tayin ediniz... Herşeyden evvel orduya sahip ve hâkim olmak lâzımdır. Ancak ondan sonra düşünülecek münasip kararlar tatbik olunabilir".

Vahideddin bu teklifim üzerine tıpkı kendini ilk defa veliahd iken ikamet ettiği sarayda gördüğüm vakit olduğu gibi, gözlerini kapadı ve az sonra şu cevabı verdi:

- Sizin gibi düşünen başka komutanlar var mıdır?

- Vardır, dedim.

- Düşünelim.

Konuşmamız kendiliğinden kesilmişti. İzin aldım"[3]

Anlaşıldığı kadarıyla, ısrarlı talepler Vahideddin'i ürkütmüştür. Sadece dinlemiş, ordunun yüksek kumanda heyetinde bu kanaatte başka subaylar olup olmadığını merak etmiş, *"Vardır!"* cevabını alınca isimlerini bile sormamış ve *"Düşünelim"* demekle yetinmiştir.

Tesadüf müdür bilinmez ama, üç gün sonra Enver Paşa'nın üzerindeki *"Başkumandan Vekili"* unvanı değiştirilecek, *"Başkumandanlık Erkânıharbiye Reisi"*ne çevrilecektir.

Yeni hükümdar genç paşa, 9 Ağustos'ta tekrar karşı karşıyadır. Bu defa saraydan gelmiştir davet. Tam bir hafta sonra yeniden buluşurlar. Gene isteklerle, telkinlerle ve mukabilinde nazik redlerle dolu konuşmalar geçer aralarında:

"...Birkaç gün sonra Naci Paşa, padişahın beni İzzet Paşa ile beraber kabul etmek hususundaki iradesini tebliğ etti.

İkimiz, Vahideddin'in huzurundayız. Ben bu daveti aynı fikir ve mütalâa üzerine ikimizi birden dinlemek arzusunda bulunmuş olmasıyla yorumluyordum. Konuştuğumuz esnada bu nokta-i nazarımı takibe çalıştımsa da mükâlemeyi umumi mevzulardan çıkarmaya muvaffak olamadım. Vahideddin çok

ihtiyatkâr tavırlıydı. Nihayet neticesiz bir mülâkatla padişahın yanından ayrıldık.

Günler geçti, tekrar yalnız olarak padişahla görüşmek istedim. Beni bu sefer de kabul etti. Ben ilk nokta-i nazarımda ısrarcı görünen bir adam tavrıyla belki de giriş yapmadan aynı konuda konuşmaya başladım. Vahideddin söylediklerimi serî bir bir şekilde anlayarak bana cevap verdi:

- Paşa, ben herşeyden evvel Istanbul halkını doyurmak mecburiyetindeyim. Istanbul halkı açtır, bunu temin etmedikçe alınacak her tedbir isabetsiz olur.

Bu cümlenin nihayetinde Zat-ı Şahane gözlerini kapadı. Ben tilki tabiatinde her entrikanın her gün şahidi olduğum yüzlerce misallerinden biri karşısında bulunduğuma büyük teessürle kani oldum. Düşündüğüm şu idi: "Zat-ı Şahane evvelâ Istanbul halkını kazanmak istiyor, kendisinin gelecekteki girişimleri için kuvvet ve dayanak noktasını burada arıyor". Fakat yine düşündüm ki, genel şartlar ıslah edilmedikçe politikacılık nokta-i nazarından doğru olmasa bile bu arzunun temini kabul olabilir miydi? Bunun için bir fikir daha söylemekten kendimi menedemedim:

- Çok doğru düşünüyorsunuz fakat Istanbul halkını doyurmak için alınması lâzım gelen tedbirler, Zat-ı Şahanenizi bütün memleketi kurtarmak için alınması gereken mecburi ve acele tedbirlere başvurmaktan menedemez. Bütünün selâmetini temin edecek mesai ancak makinenin tamamının işlemesiyle mümkün olur ve bu bütün işlemedikçe makineden bir kısım netice dahi almak kabil olamaz. Söylediğimin isabetine kaniim. Belki Zat-ı Şahanelerinde fazla telâkkî buyurulur, lâkin bildirmeye mecburum ki yeni padişahın hareketinin başlangıcı evvelâ kuvvete sahip olmak olmalıdır. Devleti, milleti ve bütün menfaatleri müdafaa eden kuvvet başkasının elinde bulundukça sizin padişahlığınız dahi sözde olmaktan kurtulamaz. Biraz tedbirsizce olduğuna kaniim.

Padişahın verdiği cevaba, şu cümle karıştı:

- Ben icabeden şeyleri Talât ve Enver Paşa hazretleriyle görüştüm!

Bunu söyleyen zat, daha birkaç ay evvel veliahdlığında Talât ve Enver Paşalardan nefret ettiğini anlatan ve bu adamların memleketi mahvolmaktan başka bir neticeye ulaşması mümkin

olmayan teşebbüslerini tenkid eden Vahideddin idi.

Şimdi padişah ve halife Vahideddin bu zevatla görüşmüş, memleketin selâmeti için icabeden tedbirleri almış bulunuyor. Vahideddin demek istiyordu ki:

- Siz vazife ve salâhiyetiniz üzerinde benimle lâubalilik etmek mi istiyorsunuz?

Bu maksadı anladıktan sonra Vahideddin karşısında benim vicdanî vazifem nihayet bulmuştu. Ayağa kalktım. Müsaade talep ettim. Gözlerini kapadı ve hiçbir kelime telâffuz etmeksizin elini uzattı.

Salondan çıktığım vakit Naci Paşa gözlerimdeki teessürü okumuş gibi göründü. Kelime teati etmeden, uzaklaştım. Pera Palas'taki daireme geldim ve düşünmeye başladım. Hacı zannettiğimiz zatın koltuğunun altında haçı çıkmıştı. Artık, başka birşey aramak lâzımdı" (4)

Yeniden Suriye yolları

İsteği yine yerine getirilmeyen genç paşa hiddetli olmalıdır. Ama isteklerinin kabul edilmeyişinin sebebi de hayli derindir.

Vahideddin belki *"Devleti, milleti ve bütün menfaatleri müdafaa eden kuvvet başkasının elinde bulundukça, sizin padişahlığınız da sözde olmaktan kurtulamaz"* sözlerinden gocunmuş yahut yeni bir Enver Paşa yaratmaktan ürkmüştür.

Saraya bir hayli sık girip çıkmaya başlayan, üstelik hükümdara telkinlerde bulunduğu da duyulan genç generalin Istanbul'daki varlığı birilerini endişeye sevketmiş olmalıdır. Bundan dolayıdır ki bir müddet sonra Suriye'ye, karargâhı Nablus'ta olan Yedinci Ordu'ya yeniden tayin edilir genç paşa.

Tayin emrini aynı ayın ortalarında, bir cuma selâmlığından sonra *"Sizden talebim şudur: O tarafları düşman eline geçirmeyeceksiniz!.. Verdiğim vazifeyi muvaffakiyetle ifa edeceğinizden eminim"* sözleriyle bizzat Vahideddin tebliğ etmiştir paşaya. Kumandanlığına getirildiği ordu, birkaç ay önce grup kumandanıyla anlaşamadığı için istifasını verip Istanbul'a geldiği aynı ordudur. Sadece grup kumandanı değişmiştir ordunun. General Falkenhein gitmiş, Liman von Sanders gelmiştir yerine.

Genç paşayı Istanbul'dan uzaklaştıran asıl gücün Enver Paşa olduğu muhakkaktır. Mustafa Kemal Paşa, bundan dolayıdır ki padişahın yanından çıktıktan hemen sonra bekleme salonunda rastladığı bu ezelî rakibi-

ne *"Bravo, tebrik ederim, muvaffak oldunuz! ...Teamül harici birşey yaptınız, bizzat padişaha bana emir verdirdiniz"* diyecek, muhatabı bu sözleri sadece tebessümle karşılayacaktır.

Genç generalin birşeyler yapmak istediğini, yapamasa bile en azından hükümdara başkumandanlık hususunda telkinlerde bulunduğunu ve altındaki zeminin artık kaymakta olduğunu hissetmiş olmalıdır Enver Paşa. Belki bir tesadüftür ama Sultan Vahideddin çok kısa bir müddet sonra başkumandanlık sıfatını bizzat kendi üzerine alacak, Yıldız'da haremin hemen bitişiğine bir *"hususî kurmay teşkilâtı"* kurup başına büyük kızı Ulviye'nin Prusya Harp Akademisi'nden mezun kocası ve *Maiyyet-i Seniyye Erkânı Harbiye Reisi Binbaşı İsmail Hakkı Bey*'i getirecek ve harbin gerçek safahatını bizzat damadından öğrenmeye başlayacaktır[5].

Şam'dan Adana'ya kadar bir bozgun

26 Ağustos'ta Halep'e varır, iki gün sonra Nablus'a geçer ve Yedinci Ordu'nun kumandasını eline alır genç paşa.

Ve 19 Eylül sabahı Genaral Allenby'nin emrindeki İngiliz birliklerinin aylardır beklenen genel taarruzu başlar. Mustafa Kemal'in Yedinci Ordusu çevrilme tehlikesine karşı önce Şeria Nehri'nin doğusuna çekilir. Yavaş yavaş yapılan çekilme artık gün geçtikçe hızlanacak, Şam 1 Ekim'de düşecek, Istanbul 5 Ekim günü ateşkes hususunda tavassutta bulunması için Birleşik Amerika'ya müracaat edecek, Halep 26 Ekim'de elimizden çıkacak, 30 Ekim günü Mondoros'ta malûm mütareke imzalanacaktır.

Asırlardır Istanbul'dan giden valilerin, mutasarrıfların idare ettiği topraklar birkaç gün içinde peşpeşe kopup gitmiştir imparatorluktan. Bu sırada Mustafa Kemal 22 Eylül günü *"Fahrî Yaver-i Hazret-i Padişâhî"*, yani *"padişahın fahrî yaveri"* olmuş, mütarekenin imzalandığı 30 Ekim'de Liman von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Kumandanlığı'na getirilmiş, bir gün sonra Adana'ya gelmiş ve kumandanlığı devralmıştır.

Mustafa Kemal'in Halep'in İngilizler'in eline geçmesinden iki buçuk hafta önce, 1918'in 7 Ekim günü Istanbul'a çektiği ve *ateşkesten başka çare kalmadığını* yazdığı bir telgrafı vardır ve bu telgraftan kaynaklarda pek söz edilmez. Paşa birliklerinin İngiliz hücumu karşısındaki ric'atini müdafaa etmekte, sonra *"Artık barıştan başka yapılacak birşey kalmamıştır"* demektedir:

> *"Eylül on dokuzuncu gecesi düşman evvelâ yedinci orduya taarruz etmeye başladı. Düşmanın iki taarruzunu tevkif ettim (durdurdum). On dokuz sabahı garbımızda (batı tarafımızda)*

bulunan sekizinci ordu -Cevad Paşa- kısa bir düşman taarruzu karşısında birkaç saat zarfında inhilâl etti (dağıldı).

Bundan dolayı yedinci ordunun sağ cenahı ve hatt-ı ric'ati (geri çekilme yolu) tamamen düşman tarafından tutuldu. Sağımızda bulunan dördüncü ordu-Mersinli Cemal Paşa- hissizliğin azamîsini ibraz etti (gösterdi). Elzem olan muavenetden istinkaf etti (gerekli yardımdan kaçındı). Buna rağmen her taraftan düşmanla muharebe ederek, cenuba olan cephemi garba tebdil (güneye olan cephemi güneye çevirerek) ve Vadi-i Şeria nehrinden orduyu geçirerek Cebel-i Aclûn dahilinde ve Der'a-Mezrib hattında ve oradan kemal-i şeref ve namus ile gerek İngiliz takip kıtaatı (kıt'aları) ile ve gerek Şerif kıtaatı (kıt'aları) ile muharebe ede ede Şam'a kadar gittim.

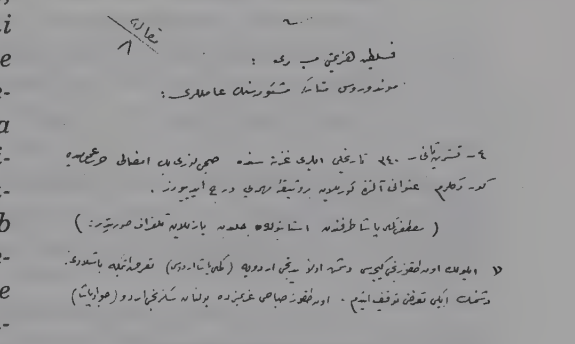

Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'ten çektiği telgrafın, Sultan Vahideddin'in evrakı arasında bulunan kopyası.

Orada Liman Paşa'nın emriyle Şam'ın muhafazası için maateessüf Cemal Paşa'nın taht-ı emrine (emri altına) terk ile kendim de Riyak cephesini tutmak ve orada elde edeceğim kuvvetleri tensîk etmekle (düzenlemekle) tavzif eyledim (görevlendirdim).

Cemal Paşa dahi, Şam'ı Rabu Boğazı'na kadar geldiğinden bîhaber kaldığı düşmanın cüz'i (az) kuvveti karşısında kendi ordusuyla beraber benim ordumu dahi terkederek yalnız başına Riyak'a geldi. Ben bundan sonra Riyak'da teşkil ettiğim kuvvetleri şimale tahrik ederek (kuzeye doğru hareketlendirerek) Şam'da kalan kuvvetlerin dahi İsmet Bey -elyevm başvekil- taht-ı emrinde (emri altında) olarak şimale (kuzeye) hareketini emretmek için vasıta buldum. Şimdi üç günden beridir orduyu yeniden Haleb cenubunda (güneyinde) toplamakla meşgulüm.

Düşmanın malûm faikiyeti (bilinen üstünlüğü) karşısında ve bizim ordu namı altında tutulan beş-altışar bin neferimizin ric'ati (geri çekilmesi) tabii idi. Fakat bu ric'at (geri çekilme) daima bir şekil muhafaza edilerek icra edilebiliyor idi:

Enver Paşa gibi bir ahmak müdir-i harekât-ı umumiye (genel harekât müdürü) olmasa idi ve burada beş-on bin kişilik bir hey'et-i askeriyenin (askerî heyetin) başında ilk top sadasında ordusunu bırakıp kaçan ve şahsını kurtarmak için şaşkın tavuk gibi öteye-beriye iltica eden kumandan -Cevad Paşa- bulunmasa idi, hiçbir vaziyet-i askeriyeyi (askerî durumu) takdir edemeyen bir dördüncü ordu kumandanı -Cemal Paşa- bulunmasa idi. Ve bunların başında muharebenin ilk gününden itibaren hiçbir tesir ve nüfuzu kalmayan bir grup karargâhı olmasa idi..

Bu andan sonra, artık sulhden (barıştan) başka yapılacak birşey kalmamıştır. 7 Teşrinevvel 334 (7 Ekim 1918), Halep.

Mustafa Kemal" [6]

Mustafa Kemal'in Suriye cephesindeki silâh arkadaşlarından biri, General Ali Fuad Erden, çok sonraları Paşa'nın cephede geçirdiği günlerde bile Enver'i yerinden etmeyi düşündüğünü anlatacaktır:

"...Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, bir gün Halep'te bana demişti ki: "Harp iyi sevk ve idare edilmiyor. Enver, başkumandanlık vazifesini yapamıyor. Bu gidiş felâkete doğru bir gidiştir. Enver'in çekilmesi lâzım. Ben kendisine söyleyebilirim: "Sen harbi iyi idare edemiyorsun. Çekilmelisin, senin yerine ben gelmeliyim".

Bu sözlere şaştım kaldım. Enver Paşa'ya böyle bir şey söylenebilir miydi? Bu, ihtilâl yapmak gibi birşey olurdu. Şöyle arzettim: "Zât-ı devletiniz böyle söyleyebilirsiniz. Fakat Enver Paşa cevap olarak ince altın zincir takılı sağ elinin şehadet parmağını yanıbaşındaki zile basar. Seryaveri gelir. Ona "Paşa hazretlerini yanımdaki odada misafir ediniz. Kimse ile ihtilât buyurmayacaklardır!" diyecek olursa ne yaparsınız? Zât-ı devletiniz nasıl "Sen çekilmelisin, senin yerine ben gelmeliyim" diyebilirse o da seryaverine böyle diyebilir".

Mustafa Kemal Paşa sustu. Hiçbirşey söylemedi, yalnız "Hıu" dedi ve muhavere kesildi" [7]

*

Genç Paşa, bütün bu hay-huy içindeki günlerde senelerdir beklediği nazırlık için bir teşebbüs daha yapar, Halep'in düşmesinden iki hafta önce saraya, Başyaver Naci Bey'e *"Gayet mahremdir-Seryâver-i Hazret-i*

Şehriyârî Naci Beyefendi'ye" diye başlayan ve padişaha verilmek üzere bir telgraf yollar. Istanbul karmakarışıktır o sırada. Sadrazam Talât Paşa'nın istifasını vermesiyle İttihad ve Terakki'nin on senelik iktidarı çöküvermiş, Tevfik Paşa yeni hükümeti bir türlü kuramamıştır. Bu defa İzzet Paşa denemektedir aynı işi.

Mustafa Kemal, yeni hükümeti İzzet Paşa'nın kurmasını istemekte ve bir de *hükümet listesi* göndermektedir saraya. Listeye kendi ismini de yazmıştır:

> *"Talât Paşa Kabinesi'nin meflûç (felçli) bir halde, Tevfik Paşa Hazretleri'nin de muayyen bir kabine teşkilinde müşkilâta maruz bulunmakta olduğunu haber alıyorum. Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten kuva-yı mevcude (mevcud kuvvetler) müdafaadan aciz bir hale getirilmiştir. Düşman hergün daha müsaid ve ezici şurût (şartlar) ihraz etmektedir (kazanmaktadır). Müttefikan (müttefiklerle beraber), olmadığı takdirde münferiden (ayrı olarak) ve behemehal sulhu takarrür ettirmek (yerleştirmek) lâzımdır. Bunun için fevt olunacak (kaçırılacak) bir an dahi kalmamıştır. Aksi takdirde memleketin kâmilen elden çıkması ve gayr-ı kabil-i telâfi mehâlike (telâfi edilemeyecek tehlikelere) maruz kalması bâidü'l-ihtimal (ihtimalden uzak) değildir.*
>
> *Muhterem padişahımıza olan sadakat ve merbutiyetim (bağlılığım) ve vatanımın temin-i selâmeti itibariyle (selâmetinin sağlanması için) arzederim ki, Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkilâta tesadüf etmişlerse (gerçekten de zorlukla karşılaşmışlarsa) sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretleri'ne tevcihi ve müşarünileyhin de (adı geçen kişinin, yani İzzet Paşa'nın da) esası Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Canbulat, Şeyhülislâm Hayri ve âcizlerinden mürekkep (oluşan) bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Zevât-ı mezkûrenin (sözü geçen kişilerin) vücuda getireceği kabine vaziyete hâkim olabileceği zan ve itikadındayım. Tevfik Paşa Hazretleri size isimlerini saydığım zevâta müracaat ettiği takdirde mazhar-ı teshilât olabilir (kolaylık sağlanabilir) zannederim. Münasip ise bu zevatın şevketmeâb efendimize (padişaha) arzını rica ederim.*
>
> *Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyârî*
> *(Padişahın fahrî yaveri)*
> *Mustafa Kemal"*[8]

Paşa telgrafında gerçi Harbiye Nazırlığı'nın sözünü etmemekte ve sadece hükümete alınmayı istediğini söylemektedir ama kasdettiği koltuğun bu makam olduğu sonraki telgrafından açıkça anlaşılacaktır.

İzzet Paşa hükümetini 14 Ekim'de kurmuş, Harbiye Nazırlığı'nı kendi üzerine almış, Mustafa Kemal Paşa'ya hemen ertesi günü yolladığı telgrafta *"Barıştan sonra, Tanrı'nın lûtfu ile işbirliğimizi yaparız"* demiştir.

Hükümete bu defa da giremeyen genç paşanın hâlet-i ruhiyesini anlatmaya gerek yoktur. Bu hisler içerisinde yeni sadrazama *"Barış gecikecektir, barışa kadar çok buhranlı anlar geçireceğiz. Bu devrede vatana faydalı olabilirsem düşüncesiyle Harbiye Nezareti'ni istemiştim. Yoksa barışa kavuştuktan sonra, onun huzur ve sükûnu içinde Harbiye Nazırlığı'nı benden çok mükemmel yapacak kişiler bulunabilir. Buna nazaran, barıştan sonra işbirliğimizi hiç de zorunlu görmüyorum"* mealinde bir cevap gönderecektir.[9]

Sonraki günlerde mütareke devrine girilmiş, bozgun resmiyet kazanmıştır. Yıldırım Orduları 7 Kasım'dan itibaren zaten yoktur. Bir fermanla lâğvedilmiş, orduların başındaki genç paşa Harbiye Nezareti emrine verilmiş ve 13 Kasım'da Istanbul'a dönmüştür. Marmara'ya demirlemiş düşman zırhlılarını kasteden *"Geldikleri gibi giderler!"* sözü işte o gün söylenmiştir.

*

Devlet işte böyle bir ortam içinde Mütareke'ye sürüklenecek, sonraları Ankara Hükümeti'nin başbakanlığına gelecek olan *Hamidiye Kahramanı* ve Bahriye Nazırı Rauf Bey'le (Orbay) arkadaşları 1918'in 30 Ekim günü Mondoros'ta meş'um mütarekeyi imzalayacaktır. Saltanatının daha dördüncü ayını bile doldurmamış olan Vahideddin, o günden itibaren bir kesimin gözünde artık bütün belâ, afet ve dertlerin sorumlusudur.

Bir özelliği daha vardır Mondoros Mütarekesi'nin: Rauf Bey'in mütareke metnine imzasını koymasından sonra dünyada bağımsızlığını muhafaza eden artık tek bir Müslüman devlet kalmamıştır; hepsi Hristiyan dünyasının esareti yahut himayesi altındadır.

*

Vahideddin genç paşadan gelen bütün tekliflere niçin hep *"Hayır!"* demiştir?

Suriye'nin bir karabasan gibi birkaç gün içinde elimizden çıkıvermesinin şaşkınlığı içinde bozgundan güçleri sadece kâğıt üzerinde varolan orduları değil de kumandanları sorumlu gördüğü için mi acaba?

Seneler sonra Mekke'de yayınladığı bildirisinde o günlerden bahsederken Yıldırım Orduları'nın kumandanını ve Mondoros'u imzalayanları *"felâketlerin müsebbibi"* olmaktan *zillete* kadar uzanan sözlerle itham edecektir:

> *"...Anayasa gereğince sorumsuz olan hükümdarlık makamı için sorumlu hükümetin sunduklarını onaylama gereği gibi itiraz edilemeyecek bir sebeb bulunduğu halde, ne yazıp imza ettiği mütarekenin uygulaması demek olan felâketlere karşı sonraları muhalefette önayak olmak küstahlığını gösteren Rauf Bey için, ne de devletin varolan belli-başlı kuvvetlerinden çoğunu esir vererek zilletle Toros eteklerine iltica etmesi yüzünden mütarekenin imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getiren Mustafa Kemal için, kabul edilebilecek hiçbir mâzeret yoktur"* [10].

6.
Ya Istanbul giderse?

Sultan Vahideddin son devir Türk tarihinin en tartışmalı isimlerindendir ve bu tartışmanın tek sebebi vardır: 1919'un 19 Mayıs'ından itibaren, İstiklâl Harbi boyunca tatbik ettiği politikası...

Cedlerinin altı asır boyunca elinde tuttuğu iktidarın varisi olan son padişahın bu iktidarı bir İngiliz harp gemisinin güvertesinde noktalamaya mecbur olup ihanete kadar uzanan suçlamalara maruz kalmasının gerisindeki tek sebep, işte bu politikasıdır.

Dolayısıyla, Sultan Vahideddin tarih önünde değerlendirilirken iki husus mutlaka gözönünde tutulmalıdır: O zamanın şartlarına göre başka türlü davranmasına imkân olup olmadığı konusu ve o günkü ruh haliyle devlet ve sistem anlayışı.

Biz, bu ikincisinden başlayalım...

Uygulamalarından ve uygulamalarıyla ilgili yazdıklarından anlaşılan, son padişahın *mutlak gücü* sevdiğidir. Gerçi meşrutiyet döneminin hükümdarıdır, anayasaya bağlılık yemini etmiştir ama görünen o ki, gönlünde yatan sistem meşrutiyet değil mutlakiyettir. Bunu açıkça göstermiş, Meclis'i ilki 1918'in 21 Aralık'ında, öbürü 1920'nin 11 Nisan'ında olmak üzere iki defa feshetmiş, Mütareke devrinde memleketi kararnamelerle idare etmiştir.

İstediği, babası Abdülmecid ve ağabeyi Abdülhamid dönemlerindeki gibi bir mutlakiyettir. Güçlü ve kalabalık bir danışman kadrosuyla donatılmış mutlak bir halife-hükümdar olmak. Hadiseler hakkında etrafındakilerin kanaatini soran, dinleyen, ama son kararı sadece kendisi veren bir padişah. Abdülhamid'in yaptığı gibi devreye bazan başkâtibini sokan ama acil hallerde valilerle, kumandanlarla, sefirlerle bizzat doğrudan temas eden bir sultan.

Ama bazı vasıfları Abdülhamid'den yüksektir. Meselâ mabeyincisi Ali Fuad Bey'e göre *"ağabeyine göre daha aklı başında ve daha vukuflu olduğu halde inad ve ısrarının ve vehhamlık ve kararsızlığının kurbanı olmuştur"*[1].

Mutlakiyetçi yanı sürgünde yazdıklarında da ortaya çıkmaktadır. Konuşan, kendisini savunan yahut karşısındakini suçlayan, mutlak bir otoritedir. Saltanatsız bir hilâfet ise zaten düşünülemez ona göre. Meselâ Mekke'de yayınladığı bildiride *"gerek ...anayasa gereğince sorumsuz olan hükümdarlık makamı için*[2] *sorumlu hükümetin sunduklarını onaylama gereği gibi itiraz edilemeyecek bir sebeb bulunduğu halde, ne ...Rauf Bey, ...ne de Mustafa Kemal için, kabul edilebilecek hiçbir mâzeret bulunmadığını"* söylemekte, hatıratında *"...Benim nazarımda ve meşruiyet karşısında Kemalî hükümet veya Cumhuriyet yoktur. Belki halife ve hakanına, din ve mukaddesatına karşı hıyanet etmiş bir Mustafa Kemal ...vardır"* şeklinde ifadeler kullanmaktadır.

İngiliz'le dost, Fransız'la yakın

Tahta, Osmanlı İmparatorluğu için hemen herşeyin çoktan bittiği bir zamanda çıkmıştır. Balkan Savaşları'nda yaşanan ardarda mağlubiyetlerden sonra apar-topar dünya harbine girilmiş, hem müttefiklerimizin cepheleri, hem bizimkiler peşpeşe çökmüştür. 1918 Temmuz'unun 4'ünde tahta çıkışıyla Mondoros'ta aynı senenin 30 Ekim'inde imzalanan ve devletin çöküş belgesi olan mütareke arasında, sadece 119 gün vardır.

Mütareke, galip tarafın mağlûba istediği herşeyi dikte ettirmesi de-

mektir ve Vahideddin'e göre devletin bu aşamadan sonra içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için tek bir çare vardır: Babasından ve ağabeyinden miras kalmış politikayı uygulamak; yani iki güçle, İngiltere'yle ve Fransa'yla iyi münasebette bulunup hadiseleri zamana bırakmak, başka bir ifadeyle vakit kazanmak.

Kızı Sabiha Sultan onun bu politikası hakkında *"...Babam 40 yıl imparatorluğu idare eden ağabeyi Sultan Abdülhamid'in 'İngiliz dostluğu, Fransız yakınlığı' politikasını benimsemişti. ...Bu siyasetin devamı tarafdarı idi. Ve yazık ki, tahta çıktığı zaman iş işten geçmişti"* derken Vahideddin de *"...dünya savaşından önce, babamdan miras kalmış olan itilâf devletleri siyasetini kurtuluş dayanağı kabul edenlerdendim. Kaderin eseri olan yenilgimizden sonra zafer neş'esiyle mağrur ve intikam hesabı yapma mevkiinde bulunan İngilizler'in zıddına hareket etmemek, Fransız ve İngilizler'i gücendirmemek şeklinde uysal bir uyuşma politikamız vardı"* diye yazacaktır[3].

Ama bu *"İngiliz dostluğu, Fransız yakınlığı"* politikası zamanla tadilata uğrayacak, politikanın Fransa ayağı bir yana bırakılacak ve Vahideddin memleketin tek kurtuluşunun İngiltere'ye bağlı olduğuna inandığı intibaını verecektir.

Zira devir değişmiş, milletlerarası vaziyet artık Abdülhamid zamanından çok başka hal almıştır. Gerçi Abdülhamid'in de zor anlarında sırtını İngiltere'ye dayadığı olmuştur ama başka zamanlarda koz olarak İngiltere'nin dışında bir diğer gücü daha kullanmıştır: Rusya'yı. Onun oyununun kuralı *"İngiltere'ye karşı Rusya, Rusya'ya karşı İngiltere"*dir.

Vahideddin'in zamanında ise artık Rusya yoktur; 1917 devrimiyle hem savaştan hem milletlerarası arenadan çekilmiştir. Fransa zaten eski gücünde değildir ve Abdülhamid'in kozları teke inmiş, sahnede sadece İngiltere kalmış, üstelik kozdan ziyade istediği her şeyi yaptırabilecek bir güç olmuştur.

Bugünün Amerikası gibi...

Vahideddin'in Türkiye için İngiltere'nin önemini hemen her demecinde vurgular şekilde ifadeler kullanması bu gerçeğin gayet iyi farkında olmasındandır. Meselâ İngiliz Daily Mail Gazetesi'nin muhabiri Ward Price'a 24 Kasım 1918'de verdiği demeçte dünya savaşı sırasında yaşananların sorumluluğunun halka değil, o zamanki idarecilere yani İttihad ve Terakki erkânına aid olduğunu, halkın suçunun bulunmadığını ve İngiltere'yle dostluğun devamı için var gücüyle çalışacağını söyleyecek ve bu düşüncelerinin *kalbinden geldiğini* ilâve edecektir.

"Kırım Muharebesi'nde İngiltere'nin müttefiki bulunan pederim Sultan Abdülmecid'den İngiliz milletine karşı sevgi saygı beslemek duygularını miras olarak aldım. Şimdi saltanat makamında bulunduğum cihetle, memleketim ile İngiltere devleti arasında eskiden beri yerleşmiş bulunan dostça ilkişkilerin yenilenmesi için bütün kuvvetimle çalışacağım. Necib milletinizin çoğunluğu tarafından elîm olaylarda bütünüyle günahsız bulunan halkıma karşı aynı duygularla karşılık verileceğinden ümidliyim. Türk halk kütlesi İngiltere'ye karşı söylediğim gibi ve belki de daha kuvvetli bir şekilde teveccüh hisleri beslemektedir. Milletimin büyük kısmının kendisine isnad olunan fenalıklarda hiçbir iştirakinin bulunmadığını ve yalnız sınırlı sayıda bazı şahısların bu fenalıklardan sorumlu olduklarını İngiliz ahalisine bildirmenizi, namuslu bir zat sıfatıyla sizden rica eylerim. Bütün bu sözler kalbimden geliyor" [4]

Bu çizgiden hiç sapmayacak, 1919'un 15 Temmuz'unda bu defa bir başka İngiliz gazetesine, Morning Post'a konuşurken de aynı mealde ifadeler kullanacaktır:

"Ben, babam Abdülmecid gibi daima İngiltere'nin dostu oldum. İngiltere'nin insaf ve adaleti sağlayacağına inanıyorum. Ben, milletimin babasıyım. Halk, Rum çeteleri tarafından kırılıyor. Onları kurtarmak teşebbüsünde bulunmak zorundayım" [5]

İngiltere'den beklediği anlayışın sınırı yoktur ona göre. Meselâ Mondoros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra mütareke şartlarının sertliğinden her vesileyle yakınmasına rağmen İngilizler'den bir *lûtuf* geleceğinden emindir. Sadrazam İzzet Paşa 27 Ekim 1918'te Mondoros'tan gelen ve mütarekenin imzalandığını söyleyen telgrafı kendisine gösterince *"Bu şartları çok ağır olmalarına rağmen kabul edelim. Öyle tahmin ederim ki İngilizler'in doğuda asırlarca devam eden dostluğu ve lûtufkâr siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde ederiz"* diyecektir.[6]

Politikasının ikinci bir ayağı daha vardır: Hadiseleri zamana bırakmak... Meselâ İzmir'in işgalinden sonra saraya gelen vatandaş heyetine nasihati sadece *"Bağıralım fakat elimizi kaldırmayalım"*dır [7]. Ve İngiltere'yle Fransa'nın göstereceği himmet yalnız padişahın değil, veliahdın da temennisidir. Veliahd Abdülmecid Efendi, Morning Post'ta 7 Aralık'ta ya-

yınlanan demecinde *"Padişah ve ben sizin yardımınızı hararetle istiyoruz. Biz Türkler bütün kültürümüzü Fransa ve İngiltere'den aldık"* diye konuşmaktadır.

O günlerde İngiltere'den meded umanlar yahut politika icabı ummakta görünenler sadece padişah, veliahd yahut devletin tepesindekiler değildir. Meselâ genç bir paşa da Minber Gazetesi'nde 17 Kasım 1918 günü çıkan beyanatında aynı şekilde konuşmakta ve şöyle demektedir:

"Bu harpte İngilizler'le Arıburnu, Anafarta ve Filistin cephelerinde karşı karşıya birçok muharebeler verdim. Ben bu muharebelerde ve genellikle bu saydığım cephelerden başka cephelerde, başka mıntıkalarda, diğer milletlere karşı verdiğim muharebelerde daima vatanın müdafaasından ibaret olan aslî bir vazifeyi ifa ve bunun için askerlik hizmetini tahattur etmiyorum. Binaenaleyh kalbimde nefret ve düşmanlık duyguları yer bulmamıştır. İngilizler'in Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin istiklâline riayette gösterdikleri hürmet ve insanlık karşısında yalnız benim değil bütün Osmanlı milletinin İngilizler'den daha iyiliksever bir dost olamayacağı kanaatiyle duygulanmaları pek tabiidir"

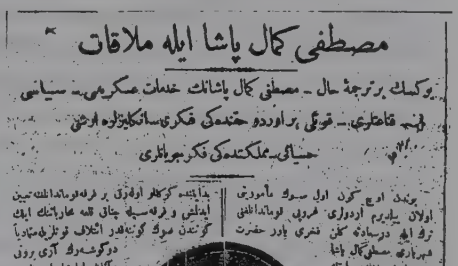
مصطفى كمال پاشا ايله ملاقات

Minber Gazetesi'nde çıkan Mustafa Kemal Paşa mülâkatı.

Bu sözler, Mustafa Kemal Paşa'ya aittir.[8]

Vahideddin'in damadı İsmail Hakkı Okday, hatıralarında padişahın İngiliz tarafına olan bu yakınlığının sadece temenni seviyesinde kalmadığını, tahta çıkmasından hemen sonra çeşitli vasıtalar kullanarak Londra'yla temasa geçip müstakil bir barış sağlamaya çalıştığını anlatır. Okday'ın yazdıkları şöyledir:

"Sultan Altıncı Mehmed Han, tahta çıktığından beri münferid bir sulh akdetmek istemişti. 1 Ekim 1918'de İsviçre'deki İngiliz sefaretinin mutemedi bulunan Dr. Parodi ile gizli olarak bu he-

defe ulaşmak için üç yol düşündüğünü bildirmişti:

1. İsviçre üzerinden bir temas çaresi bulmak.

2. İzmir'deki vali Rahmi Bey delâlet ve vasıtasiyle İzmir-Midilli üzerinden İngilizler'e başvurmak (Padişah bu yolu tercih ediyordu).

3. Suriye hududu üzerinden İngilizler'le temas kurmak.

Aynı gün, nazırlardan İaşe Nazırı Kara Kemal ve Maarif Nazırı Şükrü Beyler de Bern'de aynı teklifte bulunmuşlarmış" [9].

Heyulâ gibi çöken korku

İşgal ve İstiklal Harbi senelerinde Ankara'yla Istanbul arasındaki düşünce farklarının başında gelen husus mücadelenin yapılma sebebidir.

Ankara için öncelik Misak-ı Milli ile çizilmiş sınırların dahilindeki toprakların kurtulmasıdır ama saray için başta gelen hedef Istanbul'un elden çıkmaması olmuştur. Onlar için varsa-yoksa Istanbul'dur; Vahideddin'in, sadrazamlarının ve Bâbıâlî'nin başta gelen endişesi budur. Bütün hareketler, politikalar ve tatbikat *Istanbul'un elden gidebileceği* endişesine ve ihtimaline endekslidir. Vahideddin'in hemen her davranışında bu endişenin izi vardır ve endişesini zaten kendisi de birçok defa ifade etmiştir.

Meselâ bir örnek: 1920'nin 12 Ocak'ında yeniden açılan son Istanbul Meclisi'ne Hakkâri milletvekili sıfatıyla katılmak için Ankara'dan Istanbul'a gelen Mazhar Müfit Bey bir gün Vahideddin tarafından saraya davet edilir. Söze *"Heyet-i Temsiliye benim saltanat tâcımın pırlantalarıdır..."* diye başlar Vahideddin. *"Allah sizden razı olsun, vatan ve milleti ve saltanatı ve hilâfeti kurtardınız. Mustafa Kemal Paşa hazretleri inşaallah afiyettedirler. Istanbul'u teşrif etmeyecekler mi? Kendisiyle mülâkata hasretim"*.

Sonra *"Beyefendi, düşmandan memleketimizi kurtarmak için ne gibi çare düşünüyorsunuz?"* diye sorar. Mazhar Müfid'in *"Efendimizin Anadolu'ya ve hattâ Bursa'ya kadar teşrifleriyle mesele hallolur"* demesi üzerine sorusu bu defa *"Ne suretle?"* olur. "Çünki halk padişahlarını başlarında görürse bir kıyam-ı umumi olur ki düşman buna mukavemet edemez" cevabını alınca hiddetlenir, sert bir tavırla ayağa kalkar ve *"Beyefendi, ecdâd-ı izâmımın payitahtından bana firar mı teklif ediyorsunuz?"* diye bağırır. Mazhar Müfid'den *"Hayır, milletin ve vatanın bu sıkışık ve zor zamanında ecdâd-ı izâmınız gibi milletin başına geçmenizi teklif ediyorum"* sözlerini işitince de başını çevirir, denize bakmaya başlar. Bu, görüşme-

nin bittiği anlamına gelmektedir[10].

Istanbul konusunda duyduğu endişeleri, Sanremo'daki sürgün senelerinde kaldığı villaların birinde, Manolya'da, ablası Mediha Sultan'a herkesin önünde açıkça söylemiştir:

Mediha Sultan sert mizaclıdır, aile bu sertliği yüzünden büyükbabası Sultan Mahmud'a benzetmektedir onu. Manolya Villası'nın bahçesinde kardeşi Vahideddin'le ve torunlarıyla beraber bir öğleden sonra yürüyüşünde *"Ah birader, birbirinizi vurdunuz!"* deyince, Vahideddin'in cevabı *"Gitseydim, Istanbul Rum'undu"* olur. *"Her namazımda dua ediyordum hemşire! Istanbul'u dualarım muhafaza etti"*. Sonra kandırıldığından söz eder, Istanbul'u birkaç aylığına terketmeye ikna edildiğini söyler; Mustafa Kemal'in zamanı gelince *"Padişahla anlaşmıştık. Vahideddin memleketin kurtarılması için ikili oynadı"* demesinden sonra Istanbul'a yeniden dönebileceğine inandırıldığını anlatır[11].

Şahbaba Istanbul endişesinde bir yerde haklıdır, zira Osmanlı payitahtının Türkler'de bırakılıp bırakılmaması konusu sadece orada yaşayanların değil Avrupa'nın da zihnini meşgul etmektedir.

Meselâ, 1919 Kasım'ının ilk haftasında Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği görevlilerinden T.B.Hohler tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve başkentin Bursa'ya taşınabileceğinden sözeden bir yazı, Istanbul'un geleceği konusunda Vahideddin'le çevresini büyük endişelere düşürecek ifadelerle doludur:

> *"...Barıştan sonra Türk İmparatorluğu Küçük Asya'dan yontulacak Arabistan, Suriye, Mezopotamya, Trakya ve adalar bir başka yönetime geçecektir...*
>
> *...Wilson Prensiplerinin uygulanması durumunda doğuda ve batıda Kürt ve Ermeni devletleri kurulacak, Büyük Efendi'nin (yani padişahın) bir anlaşmanın ilk iki sahifesini dolduran tantanalı unvanları sona erecek, müphem bir dinî liderliğin belirsiz unvanını taşıyan önemsiz bir yerel idareci haline gelecektir...*
>
> *...Istanbul'un İslam'ın kutsal bir şehri sayılmasına imkân yoktur. ...Türkler yenildiklerini bilmiyorlar veya kabul etmiyorlar. Saltanat şimdi zevksiz ve sahte bir gösteriş halinde. Tahtta oturan kişi yüksek prensiplere ve gayelere sahipmiş gibi görünüyorsa da zayıf bir karaktere ve çok az cesarete sahip. Kendisini bu duruma düşüren Milliyetçiler'le beraber çalışmaya tamamen karşı. Yıldız'da titreyerek oturuyor.*
>
> *...Osmanlı hanedanı tükenmiş gibidir ve halkını yönetebilme*

kabiliyetine ve enerjisine sahip tek bir prens bile yoktur" [12].

1920'nin 4 Şubat'ında bizzat İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından kaleme alınan bir memorandumda da Türkler'in Istanbul'dan *kesinlikle* atılmalarının gerektiği vurgulanmakta ama bu konuda Fransızlar'la anlaşma sağlanamadığı ifade edilmektedir.

"Padişah Istanbul'dan uzaklaştıktan sonra istediği yere gidebilir" diye konuşmaktadır Lord Curzon. Yedi yıl boyunca Hindistan Genel Valiliği yapmış bir kişi olarak Müslümanlar'ı iyi tanıdığını ve Halife'nin Istanbul'dan *atılmasının* Hindistan Müslümanları tarafından tepkiyle karşılanmayacağını söylemektedir. Bunun Türkler'in Yunanistan, Makedonya, Teselya, Bulgaristan, Girit, Mısır ve diğer birçok yerlerden uzaklaştırılmaları konusunda asırlardır devam eden sürecin devamı olduğunu anlatmakta ve *"Türkler'in Istanbul'dan atılmaları için, Türk yenilgisinin yarattığı fırsatın kaçırılmaması gerekir"* demektedir [13].

İngiltere bütün bunlara rağmen Hind Müslümanları'nın muhtemel tepkilerini her zaman endişeyle bekleyecek ve bu ihtimali daima göz önünde tutacaktır.

Londra'da, Avam Kamarası'nda 1920'nin 27 Şubat'ında yapılan görüşmelerde de Istanbul'un geleceği ele alınacak, Sir Donald Mac Leanqui *"...Sulh konferansının (Sevr öncesi görüşmelerin) Türkler'in Istanbul'da bırakılmasına dair kararı halkın ekseriyeti için büyük bir sürpriz teşkil etmiştir. Tarafımızdan hiçbir tahrike maruz kalmadan harbe giren ve Almanya'nın samimi ve faydalı müttefikleri haline gelen Türkler'e karşı hiçbir taahhüdümüz yoktur. Türkler Istanbul'da kalacak olurlarsa eski entrikalı politikalarına devam edeceklerdir"* derken, Edward Carson *"...Türkler'in Istanbul'dan kovulmaları teklif edildi. Bu, tatbiki imkânsız bir tekliftir. Türkler'i Istanbul'dan kovmaya kalkışacak olursanız yeni ve küçümsenmeyecek bir harbe sebep olursunuz. Ordu ve donanmanın masraflarını kısmaktan bahsettiğiniz şu sırada hükümeti Türkler'i Istanbul'dan kovmuyor diye takbih edemezsiniz"* diyecektir.

Başbakan Lloyd George'un ayni oturumda sarfettiği şu sözler ise, Istanbul'u ve sarayı hakikaten endişeye düşürecek mahiyettedir:

> *"...Türkler'e Boğazlar'ı İngiliz gemilerine kapamak fırsatını bundan sonra hiçbir zaman vermeyeceğiz. Avusturya-Macaristan'ı yoketmek veya Akdeniz'den Karadeniz'e geçiş yolunun milletlerarası bir vaziyete getirilmesi şartıyla başkenti Istanbul olan bir Türk İmparatorluğu'nun devamına engel olmak için çarpışmayacağımıza dair Ocak 1918'de yaptığımız vaadi de yerine ge-*

tireceğiz. Aynı vaad gereğince Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin ayrı birer millet olarak tanınmak hakkına sahip olacaklardı. ...Bizim dünyanın en mühim Müslüman devleti olduğumuz ve Türkler'in Istanbul'dan kovulması ihtimalinin Müslüman imparatorluğunda derin bir teessür uyandırdığı unutuluyor. Asya'da İngiltere'nin sözüne güvenilemeyeceği düşüncesini uyandırmak dünyanın bu kısmında İngiliz nüfuzu için çok zararlı neticeler verebilir. Türkiye ile imzalanan barış şartları neşredildiği zaman Türkler'in suçları ve bütün çılgınlıkları için kâfi derecede cezalandırılmadıklarını düşünecek olan tek bir Türk dostu görülmeyecektir. İmparatorluklarının yarısından fazlasını kaybedecek, payitahtları müttefik toplarının tehdidi altına girecek, ordu ve donanmalarının itibarı kalmayacak olan Türkler'e verilmesi tasarlanan ceza en sert hakimlere bile korkunç gelecektir"[14].

Sarayın, işgal sonrasında yaşadığı endişeler, 31 Mart 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporunda da açıkça yazılıdır:

"...Padişah kendisine karşı bir darbe yapılmasından ve yerine veliahdın getirilmesi ihtimalinden endişeli. Saray muhafızları arttırıldı, koridorlara nöbetçiler yerleştirildi. Regaib Kandili münasebetiyle özel tedbirler alındı, sarayın bütün girişleri güçlendirildi ve salonda çok sayıda ajan yer aldı. Sarayda padişahla şehzadelerin katıldığı bir toplantıda müttefiklerin Istanbul'u Türkler'in elinden almaları halinde yapılacaklar tartışıldı. Veliahd bu durumda hanedanın Anadolu'ya geçerek Konya'da ikamet etmesi gerektiğini söyledi"[15].

Teslimiyete doğru mu?

Devletin hemen her kademesine hâkim olan bu uzlaşmacı siyaset zamanla teslimiyetçi bir hal mi aldı?

Bu sorunun cevabını bugün bile tam olarak veremiyoruz. Gerçi arşivlerimizde varolan bol miktarda belgeden İzmir'in işgali öncesinde böyle bir yola girilmiş olduğu hissediliyor ama, bu yol siyaset icabı mı kullanıldı? İşte, muamma burada.[16]

Böyle bir ihtimalin ilk işaretlerini, bizzat Mustafa Kemal Paşa veriyor...

Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin Şeyhülislamı Dürrizade Abdullah'ın

meşhur fetvalarının yani Mustafa Kemal'le arkadaşlarını ve Anadolu'da başlayan hareketi mahkûm eden kararların yayınlamasının üzerinden henüz iki hafta geçmiştir. Ankara'daki yeni Meclis'in açılışının ikinci günü yapılan gizli celsede söz alan Mustafa Kemal Paşa aynı fikri beyan etmekte, *"...Müslümanlar'ın halifesinin bundan başka birşey düşünmesine imkân tasavvur ediyor musunuz? Ben, şahsen hiçbirşey düşünmem. Zat-ı Şahanenin ağzından işitsem, bunun zorlama ve baskı altında olduğuna hükmederim"* demektedir. Hattâ Ankara'yı o günlerde epey uğraştıran ve çürütülmesi için birhayli ter döktüren Dürrizade fetvaları bile Mustafa Kemal Paşa'ya göre *"Halife'nin hürriyetine sahip olamamasının işaretidir"*.

Aşağıda, Paşa'nın sözkonusu konuşmasından bazı bölümler yeralıyor:

> *"...Istanbul düşmanın resmen ve fiilen işgali altındadır. Bugün Istanbul demekle Londra demek arasında hiçbir fark yoktur. İşte, Londra mahiyetinde bulunan Istanbul'da maateessüf bütün İslam âleminin tapınırcasına bağlı olduğu halifemiz ve büyük ecdâdımızın bize en kıymetli yadigârı olan padişahımız kalmış bulunuyor.*
>
> *...Mukaddes halifemiz hazretleri namaz için camiye gittikleri zaman kendilerini koruyan askerî kıt'alar İslam askeri değildir, İngiliz askeridir. Bu elîm şartlara duçar olmuş olan padişahımızla hususi temas dahi mümkün olamaz. Umumi surette birşey arzedeyim: Farzedelim ki resmî ve hususi her türlü temas mümkündür. Ne anlamak istiyoruz? Bu temastan millet istiklâlini, bütünlüğünü, hilâfet ve saltanat makamlarının müstakil ve dokunulmaz olmasını vicdanî bir emel saymıştır. Bunun için burada çalışıyoruz ve çalışacağız. Müslümanlar'ın halifesinin bundan başka birşey düşünmesine imkân tasavvur ediyor musunuz? Ben, şahsen hiçbirşey düşünmem. Zat-ı Şahane'nin ağzından işitsem, bunun zorlama ve baskı altında olduğuna hükmederim.*
>
> *...Daha dün okuduğumuz bir uydurmadan ibaret olan fetvayı hepimiz biliyoruz. Hürriyetine, serbestliğine sahip olan böyle bir Halife verdirir mi?"* [17]

*

Şahbaba meydanda sadece İngiltere'nin kaldığını ve oyunun artık bu tek kaleye karşı oynandığının farkında değil miydi, yoksa hakikaten İngiltere'den başka bir çıkış yolu bulamayacak kadar çaresiz mi kalmıştı?

İşte bunu bilmiyoruz.

Ama bir hanedanın bir başka hanedanı yani İngiliz sarayının Osmanlı sarayını yıkabileceğine ihtimal vermemesi, onun hatası olmuştur...

7.
Sultan sadrazamına feda olur mu?

Osmanlı tarihinde, kimi padişahlar sadrazamlarıyla beraber anılırlar. Kanuni'nin Sokollu Mehmed'i, Üçüncü Ahmed'in Nevşehirli Damad İbrahim'i, Abdülmecid'in Mustafa Reşid'i, Abdülhamid'in Said ve Kâmil Paşa'sı gibi.

Şahbaba'nın da böyle iki sadrazam paşası vardır: Ferid ve Tevfik Paşalar'ı. Her ikisiyle de akrabadır ve her ikisi de hükümdar üzerinde seneler boyunca bir hayli etkili olmuşlardır.

Vahideddin'in millî mücadele yıllarındaki politikasından bahsedildiğinde ismi bu paşaların birincisiyle, tam beş defa sadrazamlığa getirdiği eniştesi Damad Ferid Paşa'yla beraber anılır. Padişahı ihanetle suçlayanlar *"Vahideddin ve Damad Ferid haini"* der, savunanlar *"millî mücadeleyi beraberce ateşlediklerini"* söylerler.

Aslında ne birincisi doğrudur bunların, ne ikincisi. Padişah, kaderini sadrazamının ellerine teslim etmiş görünürse de ilk başlarda uysal ve kendisine râm olduğu zannedilen Ferid'i yukarıda sözünü ettiğimiz *İngiliz dostluğu, Fransız yakınlığı* ve *vakit kazanma* politikasını uygulamada vasıta olarak kullanmak istemiş ama zamanla herşey tersine dönmüş, kendisi Ferid'in etkisi altına girmiş, Ferid ise *düvel-i muazzamanın* oyuncağı haline gelmiştir. Dikkat edilirse, Sevres'in imzalanmasından sonra tarih sahnesinde artık *Sadrazam Damad Ferid Paşa* diye bir isim yoktur. Anlaşma 1920'nin 10 Ağustos'unda imzalanmış ve 17 Ekim günü İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileriyle bir de Amerikalı'dan oluşan bir heyet

Vahideddin'le görüşüp Paşa'yı görevden almasını istemiş ve işini tamamlamış olan Ferid Paşa aynı gün istifa ettirilmiş, yerini Tevfik Paşa almıştır.

Peki, kimdir bu Damad Ferid?

Tam ismi Mehmed Ferid'dir, Şura-yı Devlet azasından Seyyid Hasan İzzet Efendi'nin oğludur, 1853'te Istanbul'da doğmuştur. Genç yaşta hariciyeye girmiş Paris, Berlin, Petersburg ve Londra sefaretlerinde çalışmış, Londra'da ikinci kâtipken Bombay başkonsolosluğuna tayin edilmiş ama tayini kabul etmemiş, o arada sultanlardan birine, Sultan Abdülmecid'in kızı Mediha'ya koca seçilmiş, saraya damat oluvermiştir.

Mediha Sultan o sırada 30 yaşındadır, duldur ve altı yaşındaki oğlu Abdurrahman Sami'yle beraber Hazine-i Hassa'nın kendisine tahsis ettiği Baltalimanı'ndaki sarayda yaşamaktadır[1].

Şeametiyle ve damadların başına felâketler getirmesiyle meşhur bir yalıdır burası. Önce, Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan'la kocası Reşid Paşazade Ali Galib Paşa'ya tahsis edilmiştir. 1858 Eylül'ünde bir gece, genç Paşa'yı evine götüren sandal devrilir, Paşa'yla sadık uşağının birbirine sarılmış cesedleri günler sonra Boğaz'ın uzak bir köşesinde bulunur. Fatma Sultan bu defa bir başkasıyla, Mabeyin Müşiri Nuri Paşa'yla evlendirilir. Çift aynı yalıda yaşamaya devam eder ama damadın üzerine gene bir felâket çöker, damad paşa Abdülaziz cinayetine karışmakla suçlanır, Taif'e sürülünce de çıldırır ve orada can verir.

Yalının tahsis edildiği son kişi Mediha Sultan'la kocası Samipaşazadeler'den Necip Paşa'dır. Bu damad da fazla yaşamaz... 1885'te tifoya yenildiğinde henüz 30 yaşındadır...

Ferid Paşa'nın damad olduğu Baltalimanı Sarayı, gelen her içgüveyisinin başını yiyen işte bu yalıdır.

1800'lerin son çeyreğinde henüz Paşa değil *"Bey"* olan Mehmed Ferid'in Mediha Sultan'la kimlerin vasıtasıyla evlendiği yolundaki rivayetler değişiktir. Bir söylentiye göre sultan, kocasının cenazesinin kalktığı gün kafes arkasından gördüğü Ferid Bey'i beğenmiş, ağabeyi Abdülhamid aradan zaman geçtikten sonra yeniden evlenmesi gerektiğini söylediğinde de Paşa'nın ismini vermiştir.

Bir diğer söylenti ise fotoğraf üzerine kuruludur. Ferid Bey'in Londra sefaretinde bulunduğu senelerde Necip Paşa Paris sefaretinde üçüncü kâtiplik yapmakta, Ferid Bey Londra'daki mesai arkadaşı olan sonranın *şair-i âzamı* Abdülhak Hamid Bey'le beraber hafta sonlarında Paris'e gelmekte ve üç genç diplomat beraberce hoş vakit geçirmektedirler. Mediha Sultan Ferid Bey'in varlığından işte böyle bir hafta sonunda çekilmiş bir

grup fotoğrafı vasıtasıyla haberdar olmuş ve Abdülhamid yeniden evlenmesini istediği zaman adaylar arasından ölmüş kocasının bu yakın arkadaşını seçmiştir.

Mediha Sultan'la Ferid Bey'in evlilikleri konusunda bilinen tek belge Sultan Abdülhamid'e hitaben yazılmış, defalarca sadrazamlık yapmış olan Kâmil Paşa'nın imzasını taşıyan 5 Şubat 1886 tarihli bir rapordur.[2]

Bir çeşit *damat adayları raporu* sayılan belgede Mediha Sultan'a talip olan diğer isimler hakkında bilgi verilmekte ve Ferid Bey'in uygun bulunduğuna işaret edilmektedir. Sarayın damad seçimindeki kıstaslarını ve seçimin nasıl yapıldığını göstermesi bakımından önem arzeden belge, günümüz Türkçesiyle şöyledir:

> *"...Mediha Sultan Hazretleri'nin izdivacı hususunda gözönüne alınan şartların birincisi padişahla akrabalık şerefi kazanacak kişinin aile itibariyle devlet-i âliyeden gelmesi, ikincisi iyi bir ahlâka sahip bulunması, üçüncüsü asla kadın yüzü görmemiş ergen olması, dördüncüsü de otuzundan az ve kırkından fazla olmamasıydı.*
>
> *Bu esaslar çerçevesinde gözden geçirilen bendelerden birçoğu yapılan tahkikatta lâyık bulunmayarak listeden çıkarılmıştır. Meselâ eski sadrazam Reşid Paşa'nın soyundan gelen Reşid Bey asalet ve yaş bakımından isteğe uygun ise de geçimsiz olduğundan seçimi uygun görülmemiştir. Süreyya Paşa'nın oğlu Şekib Bey'in de diğer vasıfları uygundur ama ahlâkca terbiyesi eksiktir, dolayısıyla bu da lâyık bulunmamıştır. Bunlar gibi akla gelen daha birçok bendenin bazısı görüntü, bazısı da huy bakımından seçime alınmamış, düşünmeye ve aramaya devam edilmiştir.*
>
> *Nihâyet Şûrâ-yı Devlet âzâsından rahmetli İzzet Efendi'nin oğlu Ferid Bey kulları hatıra gelmiştir. Adı geçen kişi Londra sefareti başkâtipliğinden geçenlerde ayrılmış olmasından dolayı hemen Istanbul'a çağırılarak görülmüştür. Gerçekten de şekil bakımından pek yakışıklı olmakla beraber iyi ahlâka sahip ve yaşının da isteğe uygun bulunmasıyla seçime diğerlerinden daha fazla lâyık görülmüştür. Uygun bulunduğu takdirde taşıdığı rütbenin bir derece terfii, Şurâ-yı Devlet üyeliğine getirilmesi ve rütbesinin nikâhtan sonra bir derece daha yükseltilmesi hususundaki emir ve ferman padişah hazretlerinindir.*
>
> *Kulları*
> *Kâmil"*

Bu evlilik talimat eseri olmasına rağmen Mediha Sultan kocasına büyük bir sevgiyle bağlanacak, onun mevki ve iktidar sahibi olması için var gücüyle çalışacaktır. Paşa da ilerdeki sık sık kaçamaklar yaşayacak ama karısına hürmette en ufak bir kusur göstermeyecek, vasiyetinde bile *"...hâsılı bir kıymeti haiz olan her nev'i eşyanın cümlesi zevcem Mediha Sultan'ındır"* diyecektir[3]. Ama Mediha Sultan, Baltalimanı Sarayı'nda *küçük bahçe* denilen havuzlu avluya bakan üst kattaki odasında asılı duran eski kocası Necib Paşa'nın fotoğrafını indirmeyi, Ferid Paşa'yla evliliği boyunca hiçbir zaman düşünmeyecektir.

Tarih sahnesine girişini, işte bu izdivaca borçludur Ferid Paşa. Zaten izdivaçla beraber Şura-yı Devlet'e tayin edilir, vezirlik rütbesi alır ve "Paşa" olur. Sonra, Âyân Meclisi'ne getirilir. Türkçe'nin Lâtin harfleriyle yazılmasını ilk isteyenlerden biridir. Baltalimanı'ndaki bahçıvanlar bu gibi hareketleri yüzünden ve devamlı birbirine vurup çatır çatır sesler çıkarttığı manikürlü uzun tırnaklarıyla rugan ayakkabılarına bakarak *Gâvur Paşa* diye bahsetmektedirler ondan.

Onun politikası da kayınbiraderi gibi İngiliz dostluğuna dayalıdır. Sadrazamlığı sırasındaki siyasi temaslarında İngilizler'e bunu hissettirmiş olması bir yana zaten açıkça da söylemiş, *"Allah'tan ve İngiltere'den başka bir kurtuluş ümidi bulunmadığını"* ifade etmiştir[4].

Abdülhamid zamanında bir ara sefaret kâtibiyken bıraktığı Londra'ya büyükelçi olarak gitme hulyasına kapılır, karısı Mediha Sultan'ı tavassut için padişaha gönderir. Hükümdardan *"Hemşire, orası mektep değildir! Pek mühim bir sefarettir, siyasi işlerde vukufu ve tecrübesi olanlar tayin edilir"* cevabı gelince Abdülhamid'e gücenir, tavşanın dağa küsmesi misali bir daha saraydaki merasimlere katılmaz olur.

Meşrutiyet'in ilânından sonra sıkı bir İttihadçıdır. Her yerde parti lehinde konuşmalar yapmakta, İttihad ve Terakki'yi ve yeni ilân edilmiş olan meşrutiyeti göklere çıkartmaktadır. Ama İttihadçılardan beklediği iltifatı göremez, bu defa onlara muhalif kesilir. Sonraları İttihad ve Terakki'nin bir numaralı düşmanı ve rakip bir partinin, Hürriyet ve İtilâf'ın liderlerinden olacaktır. Hattâ Kuvâ-yı Milliye'yi iktidardan düşmüş İttihadçılar'ın kurduğuna inanacak, kendisi gibi düşünmeyen herkese ve Anadolu hareketine de düşman olacak, Vahideddin'i de aynı çizgiye çekebilmek için elinden geleni yapacaktır.

Sürgünde 12 cilt tutan bir hatırat kaleme alır, bir de Osmanlı Tarihi yazar ve hepsini yakın bir dostuna, Sevres'e imza koyanlardan biri olan Bern eski sefiri Reşad Halis'e bırakır. Reşad Halis, Paşa'nın emanetini yıllar sonra bir başka işte kullanacak, İkinci Dünya Savaşı'nın devam et-

tiği çetin bir kış günü, Alman işgali altındaki Paris'te sobaya atıp bir güzel ısınacaktır...

Ferid Paşa'nın saraya damad olduğu yıllarda, o zamanlar taht sırasının henüz çok gerisinde bulunan Şehzade Vahideddin Efendi'yle münasebeti sonraki senelerle mukayese edildiğinde iyi değil kötü, hem de çok kötüdür. Meselâ Paşa nikâhtan sonraki günlerde Baltalimanı'ndaki cariyelerden biriyle fazla ilgilenmeye başlamış, bu iş Mediha Sultan'ın bir hayli canını sıkmıştır. Sultan konuyu bir gün kendisini ziyarete gelen kardeşi Vahideddin Efendi'ye açar. Bahçede konuşarak dolaşmaktadırlar. Bahçenin öbür ucunda birdenbire Ferid Paşa görünür. Yaklaşır ve kayınbiraderine yerden bir temenna eder. Şehzadenin eniştesinin bu selâmına karşılığı, elindeki at kırbacını var gücüyle Paşa'nın suratına aşketmek olacaktır.[5] Vahideddin, çok sonraları da Ferid Paşa'dan bahsederken *"...iç meselelerde çok bilgisizdi. İngilizlerle Mustafa Kemal Paşa'nın kurnazlığının kurbanı oldu ve bizi tam bir yenilgiye götürdü. Zavallı Ferid Paşa dünyaya İngilizlerin gözlüğüyle bakıyordu. Allah onu affetsin"* diye yazacaktır.[6]

Meçhul mecburiyet

Şahbaba bütün bunlara rağmen Ferid Paşa'nın gemi azıya aldığı sadrazamlık günlerinde bu makama bir başkasını niçin getirmediğini soran kızlarına ya *"Elimde başka kim var ki?"* yahut *"Ferid Paşa haricinde hiç kimse sadrazam olmayı kabul etmedi"* diyecektir.

Kızı Sabiha Sultan da sonraları aynı şekilde yazacaktır. Vahideddin Ferid Paşa'dan hoşlanmamakta ama sadarete getirme hususunda *mecbur edildiğini* söylemektedir:

> *"Halam Mediha Sultan bazan zevci Ferid Paşa'nın Avrupa seyahatine çıktığı zamanlar Çengelköyü'ne bize gelir, onbeş-yirmi gün kadar kalırdı. Paşa İngiliz usullerine çok riayetkâr olduğundan halam akşam yemeklerine dekolte elbise ile oturur ve annem de kendisine bu kıyafetde refakat ederdi. Babam o zaman smokin giymek Türklerde adet olmadığından siyah ceket ve yollu pantalon giyerdi.*
>
> *Baltalimanı'ndaki yalı -ki Ferid Paşa'nın hiçbir ilişiği yoktur ve Hazine-i Hassa'ya aiddir- hayatı tamamen değişti. Çok azametli ve haris bir zat olan Ferid Paşa yalıyı bir saray teşrifatına sokmuş suvareler, yemekler, sefirli toplantılar tertiplemiş ve yemeklere bile kendisi smoking, halam açık dekolte tuvaletle inme-*

ye başlamışlardır.

Hiç unutmam, bir gün halamı ziyarete gittiğimde salona aldıkları zaman halam bir koltukta oturuyor ve Ferid Paşa da ona org-piyanoda Haydn çalıyordu. Bunun bir gösteriş, tesir yapmak için bir mizansen olduğuna eminim!

Babam, Ferid Paşa'yı sevmezdi. Karakterleri bu kadar zıt iki insan bulunamaz. Sonuna kadar da sevmedi. Ferid Paşa Avrupa'da bilhassa İngiltere'de bulunmuş, kimseyi ve muhitini beğenmeyen, küçük gören bir adamdı.

Birgün babamın yanına girdim.

-"Ooo Sabiha, gel bakalım. Ne haberler getirdin, ne var, ne yok?" deyince evvelâ sustum, sonra:

-" Darılmazsanız bir haber duydum" diyerek Ferid Paşa'nın sadrazam olacağını duyduğumu söyledim. Babam "Buna inandın mı?" dedi. İnanmadığımı ama söylendiğini tekrarladım.

O zaman, "Benim onun hakkkındaki kanaatimi bilirsin. Olmaz böyle şey, inanma!" deyince ben de sevindim ve çıktım.

Aradan kısa bir müddet geçti ve Ferid Paşa sadrazam oldu. Çok üzülmüştüm ve babama bunu açıklamaktan kendimi men' edemedim.

-"Oldu, mecbur oldum, bir gün bunları sana anlatırım" deyince;

-"Ne olur, şimdi anlatın... Neye mecbur oldunuz?" dedim.

Söylemedi, saç perçemlerimi eliyle kaldırıp okşadı, öptü, ben de onu öptüm.

Babam o kadar itimad etmedi ki, Ferid Paşa Sevres'e giderken sırf kontrol etmek ve yanlışlardan korumak için tecrübeli Tevfik Paşa'yı da arkasından yolladı" [7].

Ferid Paşa, devlet ricalinin önceki senelerde de pek rağbet etmediği bir isimdir. Meselâ Balkan Harbi'nden sonraki günlerde barış konferansı için Londra'ya yollanacağı söylentileri çıkınca zamanın sadrazamı Kâmil Paşa *"Bu adam deli"* deyivermiştir. Milletlerarası bir konferans sözkonusu olduğu zaman bazı Avrupalı diplomatların isimlerini sıralamakta, bu kişilerin yakın dostu olduğunu anlatmakta, toplantılara iştirak ettiği takdirde istediğini yaptırabileceğinden söz etmekte ama isimlerini saydığı diplomatların çoğu dünyadan senelerce önce ayrılmış kişiler olmaktadır.

Paşa Mondoros öncesinde de hareketlenir, görüşmelere gitmeye kalkışır. Hattâ şartlarını kabul ettirmesi halinde Londra'ya gidip o zamanki

İngiliz Kralı Beşinci George'un babası Yedinci Edward'ın eski dostu olduğunu söyleyeceğini ve böylelikle İngiliz tarafını ikna edeceğini anlatmaktadır. Vahideddin, Ferid Paşa'nın da görüşmelere katılması hususunu o günlerin sadrazamı İzzet Paşa'ya açınca sadrazamın cevabı *"Aman efendimiz, Ferid Paşa mecnundur. Bu gibi görevler kendisine verilemez"* olacaktır.

Sultan Vahideddin'in Ferid Paşa konusunda çevresine ifade ettiği görüşü hep böyle, olumsuzdur. Meselâ birgün veliahdı Abdülmecid Efendi Ferid Paşa hakkındaki kanaatini ve sadarete getirip getirmeyeceğini sorunca *"A birader, ben deli miyim? Onun ne mezhebi, ne meşrebi bana uyar. Ben ona hemşiremin hatırı için iltifat ederim. Yoksa hiç sadrazam yapar mıyım?"* der, hattâ *"mecnun ve isterik herif"* tabirini kullanır ama birkaç gün sonra sadrazam yapar.

Abdülmecid'in Ferid Paşa aleyhindeki teşebbüslerini ise daha sonra göreceğiz...

Zamanın ileri gelenlerinden Hüseyin Kâzım Bey bir ara istifa etmiş olan Ferid Paşa'nın yeniden sadrazam olmasıyla memleketin ve saltanatın felâkete uğrayacağını söyleyince Vahideddin'in cevabı bu defa *"Ben istersem Rum Patriğini de Ermeni patriğini de getiririm, hahambaşıyı da getiririm"* olur. Maiyetindekiler içerisinde kendisine en yakın olan Hazine-i Hassa Müdürü Refik Bey ise Vahideddin'in şehzadeliğinde *"Dünyada üç mel'un vardır, bunlar bir saçayağıdır. Biri bizim hemşire, biri zevci olan Ferid Paşa, biri de oğlu Sami"* dediğini söylemektedir. Ama Vahideddin sürgün senelerini kızkardeşi Mediha Sultan'la geçirecek, Sultan'ın oğlu Sami Bey'le de arasında baba-oğul münasebetini andıran bir yakınlık doğacaktır.

Ve bütün bu hadiselerin ışığı altında, Vahideddin'in *"Enişte Paşa"*ya inanmasından ve oyuncağı olmasından ziyade onu kendi siyaseti için vasıta olarak kullandığı manzarası belirir. İnanmanın arkasında, Paşa'nın bazı zamanlarda hükümdarı iknaya muvaffak olması yatmaktadır. Zaten İtilâf Devletleri'nin aşırı taleplerini İngilizler'e yakınlığı vasıtasıyla sadece Ferid Paşa'nın frenleyebileceğine emindir ve Paşa iktidarda kaldığı müddetçe kendi *bekle-gör* politikasını bizzat sürdürebileceğine kanaat getirmiştir.

Dikkat edilirse, Sevres'in imzalanmasından sonra Ferid Paşa artık tarih sahnesinde değildir.

Vahideddin'in gene bir gün memleket ahvali hakkındaki fikrini sorduğu Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi'nin Ferid Paşa'yı kastederek verdiği cevap, *"...Eski sadrazamlar padişahları uğruna kendilerini feda*

ederlerdi... Siz sadrazamınız uğruna kendinizi feda ediyorsunuz" sözü, hükümdarla eniştesi arasındaki münasebetin zannedersem en gerçekçi ifadesidir.

Sefaretten sadarete

Vahideddin'in diğer paşası, dünürüdür: Tevfik Paşa...

Paşa, Kırım hanlarının soyundan gelir; 1845'te Istanbul'da doğmuştur. Askeri okula gider, süvari teğmeni çıkar ve *paşalardan birinin bayramını tebriğe gitmesi sayesinde terfi ettiği* iddia edilince ordudan ayrılır. Bâbıâlî'ye girer, oradan Hariciye'ye geçer. Kâtiplikten başlar, zamanla büyükelçi olur ve sefaretten sefarete dolaşır. İkinci Meşrutiyet'le kurulan Said Paşa hükümeti'nin hariciye nazırı, 31 Mart hadisesinde sadrazam, dünya savaşına girdiğimiz sırada da Londra'da büyükelçidir. 1918 Kasım'ıyla 1919 Mart'ı arasında iki defa daha sadarete gelecek, bir yerde Ferid Paşa'nın yaptıklarını temizlemekle vazifeli olan son hükümetini 21 Ekim 1920'de kuracak, saltanatın ilga edildiği 1922 Kasım'ına kadar iktidarda kalarak *Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı* unvanını alacak, imparatorluğun cenazesini kaldırmak da ona düşecektir.

Tevfik Paşa'yla Ferid Paşa, Vahideddin için Abdülhamid'in birbirlerini ikame ederek kullandığı iki sadrazamını, Said ve Kâmil Paşalar'ını andırır. Vahideddin, Tevfik Paşa'nın uzak kalmayı tercih ettiği veya öyle davranması gerektiği dönemlerde sadarete Ferid Paşa'yı getirmiş, sonra onun yaptıklarını temizlemekle Tevfik Paşa'yı vazifelendirmiş, hattâ onu Ferid Paşa'nın gerisinde kontrol mekanizması gibi kullanmış ve zaman zaman kendine sırdaş etmiştir. Meselâ 21 Aralık 1918'deki ilk meclis feshine Tevfik Paşa'yla beraber karar verdiğini söyleyecek, *"İhtiyarla tertib ettik, Meclis-i Mebusan'ı feshediyoruz"* diyecektir...[8]

Paşa, İsviçreli bir hanımla evlidir ve ikisi erkek dört çocuğu vardır. Büyük oğlu İsmail Hakkı Bey 1916'da Vahideddin'in büyük kızı Ulviye Sultan'la evlenir ve Paşa'nın *hükümdar dünürlüğü* işte bu evlilikle doğar.

Tevfik Paşa'nın 1914 Mart'ında Londra sefiriyken Almanya'da tahsilde bulunan oğlu İsmail Hakkı Bey'e gönderdiği ve şimdi bende bulunan bir mektubundaki şu cümleler, onun kişiliğini gösterir mahiyettedir.

> *"...Mektubunu alıp okudum. Ali'ye (Paşa'nın diğer oğlu) gönderdiğim kadar sana da yolladım. Eline geçtiğini bildir. Almanya Genelkurmayı'ndan para ödülü kabul etme. Kanunen de yasaktır. Yazmış olduğun eserin iyi bir şekilde kabul edilmiş olması bir şerefdir. Para için söylemediğini ve yazmadığını icab eden-*

lere bildir. Kendi hesab ve masrafına öğrenime gelmiş bir Osmanlı subayının bir ecnebi hükümetten para alması her ne isim ile olursa olsun pek ayıp ve yasaktır. Sakın kabul etme, dedikoduya sebep olur ve arkasından da kazanmış olduğun şeref ve haysiyyete kusur getirir. Paskalaya yortusunda ikiniz de Londra'ya gelebilirsiniz. Gerçi fazladan masraf gerektirir ise de o zamana kadar çaresini düşünüp tedarik etmeye çalışırım".

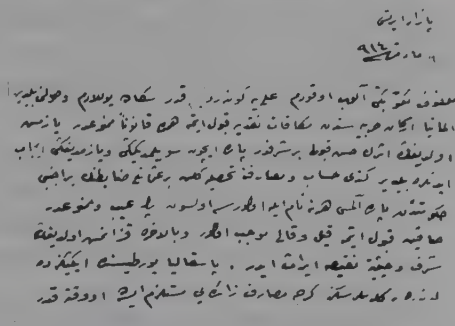

Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan
oğlu İsmail Hakkı Bey'e

Tevfik Paşa'nın rolünü ve Vahideddin üzerindeki etkisini ileriki sahifelerde bizzat hükümdarın kaleminden okuyacağız...

*

Bu çevrede, Ferid ve Tevfik Paşalarla beraber hadiselerin tam içinde bulunmuş ve Vahideddin'in kararlarında hatırı sayılır hissesi bulunan bir başkası daha vardır: Sami Bey...

Mediha Sultan'ın Necip Paşa'yla olan ilk evliliğinden doğan tek çocuğudur, *Prens Sami* diye bilinmekte ve gerek zamanın padişahlarından, gerekse hanedanın diğer mensuplarından muhabbet görmektedir. Meselâ Yıldız Camii'nde 1905 Temmuz'unda Abdülhamid'e karşı yapılan bombalı meşhur suikast teşebbüsünden birkaç saniye sonra hükümdar kendi kullandığı atlı arabasına ayağını attığı sırada Sami Bey'e dönmüş ve *"Hemen hemşireye git"* demiştir. *"Afiyette olduğumu söyle. Merak etmesin!"*.

Ve, Mediha Sultan'dan çocuğu olmayan Ferid Paşa, Sami Bey'i kendi evlâdı yerine koymuş, bir ara onun oğlu Bahaeddin'i varis tayin etmiştir kendisine. Sami Bey zamanla dayısı Vahideddin'in sırdaşı olmuş, herşeyi görmüş, yaşamış ama hayatının sonuna kadar sessiz kalmıştır. Londra'da 1961'de öldüğü zaman bildiği ve şahit olduğu birçok hakikati de kendisiyle beraber götürecektir.

Şimdi yine *Şahbaba*'ya, o zamanın tartışmalı günlerine dönelim...

Hükûmetler katarı

1918 ile 1922 arasındaki hükümetleri gösteren aşağıdaki liste bile hükümdarın her an başka bir hal alan şartlara ayak uydurabilmek için ne kadar sık arayla kabine değişikliğine gittiğini göstermektedir:

- 8 Ekim 1918: Talat Paşa'nın istifası, İttihad ve Terakki'nin işbaşından gidişi.
- 14 Ekim 1918: İzzet Paşa'nın sadareti.
- 8 Kasım 1918: İzzet Paşa'nın istifası.
- 11 Kasım 1918: Tevfik Paşa'nın 1. sadareti.
- 12 Ocak 1919: Tevfik Paşa'nın istifası ve 2. sadareti.
- 3 Mart 1919: Tevfik Paşa'nın istifası.
- 4 Mart 1919: Damad Ferid Paşa'nın 1. sadareti.
- 15 Mayıs 1919: Damad Ferid Paşa'nın istifası.
- 19 Mayıs 1919: Damad Ferid Paşa'nın 2. sadareti.
- 20 Temmuz 1919: Damad Ferid Paşa'nın istifası.
- 21 Temmuz 1919: Damad Ferid Paşa'nın 3. sadareti.
- 30 Eylül 1919: Damad Ferid Paşa'nın istifası.
- 2 Ekim 1919: Ali Rıza Paşa'nın sadareti.
- 3 Mart 1920: Ali Rıza Paşa'nın istifası.
- 8 Mart 1920: Salih Paşa'nın sadareti.
- 2 Nisan 1920: Salih Paşa'nın istifası.
- 5 Nisan 1920: Damad Ferid Paşa'nın 4. sadareti.
- 30 Temmuz 1920: Damad Ferid Paşa'nın istifası.
- 31 Temmuz 1920: Damad Ferid Paşa'nın 5. sadareti.
- 17 Ekim 1920: Damad Ferid Paşa'nın istifası.
- 21 Ekim 1920: Tevfik Paşa'nın 3. sadareti.
- 4 Kasım 1922: Tevfik Paşa'nın istifası ve Ankara'nın Istanbul'un idaresine el koyması.

Sonun bir öncesi

Mütareke'den sonra 2 Kasım gecesi İttihad ve Terakki'nin lider kadrosu ortadan kaybolmuş, İzzet Paşa kabinesi istifa etmiştir. Yeni hükümeti Tevfik Paşa kuracaktır, Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal Istanbul'a dönmüştür ve Tevfik Paşa değil, yeniden İzzet Paşa sadrazam olmalıdır ona göre. Zira Meclis'te çoğunluk hâlâ İttihad ve Terakki'nin elindedir, dolayısıyla hükümeti bu çoğunluğa dayanarak yeniden İzzet Paşa kurmalıdır. Hattâ yeni hükümet listesi de hazırdır ve *Harbiye Nazırı* makamının yanında, Mustafa Kemal Paşa'nın ismi vardır.

Kendisi gibi düşünenlerle biraraya gelir, Tevfik Paşa'nın sadaretini önlemek için Meclis'te tatbik edilecek bir program hazırlanır ve herkes ayrı bir vazife üstlenir. Mustafa Kemal'e 1918'in 19 Kasım'ındaki güvenoylaması öncesinde milletvekilleri arasında kulis yapıp hükümetin kabul edilmesini önlemek düşer. Oylama günü ziyaretçi olarak gittiği Meclis'te rastladığı hemen her milletvekiliyle konuşur, iknaya çalışır, hattâ Fethi Bey'in biraraya getirdiği İttihadçı milletvekillerine hitab eder ama sarayın isteği ağır basar ve Tevfik Paşa güvenoyu alır.

Mustafa Kemal için son çare saraya gidip Vahideddin'le konuşmaktır. Üç gün sonra, 22 Kasım'da padişahla karşı karşıyadır:

"...Derhal Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının sarayını terkettim. Evime döner dönmez saraya telefon ederek Vahideddin'den mülâkat istedim. Onunla hemen bir mülâkatta bulunmayı faydalı buluyordum.

Maksadım kendisiyle açık görüşmek, tedbir olarak düşündüğümü açık söylemek ve bu tedbirin tatbikinde zarureti izah etmekti. Padişahı tasavvur ettiğimiz teşebbüse ikna edebileceğimi zannediyordum. Mülâkat talebi için vazifesi itibariyle delâlette bulunan Naci Bey'e maksadımı ima ettim. Naci Bey'in bu mülâkatın o gün veya ertesi gün olması için çok çalıştığına eminim. Fakat kafasında gizli bir kararı şeytanî bir surette saklayan Vahideddin saflık ve samimiyet gösteren aldatıcı tavrıyla önümüzdeki Cuma günü selâmlıkta hazır bulunmaklığımı ve orada benimle görüşeceğini bildirdi. Cumaya çok gün vardı maamafih yapılacak başka birşey de yoktu.

Cuma selâmlığına gittim, namazdan sonra salona davet eden Vahideddin'le hariçte dinleyenler tarafından çok uzun olarak yorumlanmış bir mülâkatta bulunduk. Hakikaten mülâkat zaman itibariyle çok devam etti. Lâkin fikir teatisi itibariyle pek kısa olmuştur. Ben tahmin edebileceğiniz zemin üzerinde onu aydınlatma ve ikaz için mukaddeme giriş yaparken o çok mahirane bir tarzda izahatıma takaddüm etti. Dedi ki:

- Ordu kumandan ve zabitleri eminim ki seni çok severler. Bana teminat verir misin ki onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir?

Birdenbire böyle bir sualin maksad ve manasına intikal edemedim. Sordum:

- Ordu tarafından aleyhinizde harekete ait bilginiz ve gördük-

leriniz mi var efendim?

Gözlerini kapadı. Müsbet veya menfî cevap vermedi, aynı suali tekrar etti. Cevap verdim:

- Vakıa ben Istanbul'a geleli birkaç gün oldu. Buradaki durumları yakından bilmiyorum fakat ordu kumandanlarının ve subaylarının Zat-ı Şahanenizle karşı karşıya bulunması için bir sebep olabileceğini zannetmiyorum. Onun için temin ederim ki hiçbir fenalık beklemeyiniz.

Çok müphem bir tarzda ilâve etti:

- Yalnız bugünden bahsetmiyorum. Bugünden ve yarından.

Son cümle bende bir şüphe uyandırdı. Demek ki yarın padişahın öyle bir hareket yapmak ihtimali vardır ki ordu vatanperver kumandan ve zabitleri müteessir olabilirler. Zat-ı Şahane beni aldatarak vasıtamla onlardan emin olmak istiyor. Fakat bu düşüncemi kendisine nasıl izah edebilirim ve böyle bir izahatta bulunmak kendim için ve maksat için faydalı olur muydu?

Karşımdaki adam kararını çoktan vermiş görünüyordu. Biz ise bu kararın ne olduğunu anlıyamayan veya anlamak istemeyen kimselerle temasta kalmış, mukabil hiçbir tedbir almaya zaman ve fırsat bulamamış vaziyette idik. Padişah gözlerini açarken ayağa kalktı ve şu sözlerle mülâkata nihayet verdi:

- Siz akıllı bir kumandansınız. Arkadaşlarınızı aydınlatıp sakinleştireceğinizden eminim.

Çok ümidsiz ve müteessir fakat teessürümün hakiki sebebini dahi anlayamamış halde Vahideddin'in salonundan çıktım" [9]

Tesadüf müdür bilinmez ama Meclis-i Mebusan, yani parlamento bu görüşmeden birkaç gün sonra, 21 Aralık 1918'de feshedilecektir.

Artık padişah sarayında, genç Paşa Pera Palas'tadır. Sonra Şişli'ye, şimdi müze olan eve taşınır.

Bu arada 1919'a girilmiş, Tevfik Paşa 12 Ocak'ta istifa etmiş ama hükümeti yeniden kurmuş, bu ikinci hükümet 3 Mart'a kadar devam edebilmiş ve 4 Mart günü tarih sahnesine bir başkası çıkmıştır.

Vahideddin sadrazamlığı enistesi Damad Ferid Paşa'ya vermiş ve o gün ilk hükümetini kurmuştur Paşa.[10]

8.
Maymun ısırığı

Sadrazam Damad Ferid Paşa, 1919'un 14 Mayıs sabahı telefonla konuştuktan sonra bayıldı ve tam bir buçuk saat baygın kaldı...

Baltalimanı sarayındaki çalışma odasının telefonu çaldığında Paşa kahvaltıdan kalkalı daha birkaç dakika olmuştu...

Kapının hemen önünde üvey oğlu Sami Bey'in çocuklarından ikisi, Bahaeddin'le Fethi misket oynuyordu...

Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Richard Webb'di arayan. Mondoros Mütarekesi'nin müttefiklere gerektiğinde İmparatorluğun diledikleri yerini işgal hakkı veren 7. maddesi uyarınca İzmir'in işgal edileceğini haber verdi Amiral. *"Müttefik birlikleri, yarın İzmir'e çıkacaklar"* dedi, işgali böylelikle resmen tebliğ ettiğini söyledi sadrazama.

Rengârenk misketlerin yuvarlanıp gitmesinin büyüsüne kapılmış olan iki çocuk, aniden sıçradı. Çalışma odasının kapısı ardına kadar gürültüyle açılmış, Paşa kıpkırmızı bir yüzle, haykırarak koşmaya başlamıştı.

Hareme, karısı Mediha Sultan'ın dairesine koşuyor *"Sultan efendi, Sultan efendi, felâket!. İzmir işgal edilecekmiş"* diye avaz avaz bağırıyordu...

Ama sultan efendisinin dairesine gidecek takat kalmamıştı Paşa'da. Çalışma odasını koridora bağlayan salonun ortasında birdenbire yere, Romen kerestesi döşenmiş zemine yığıldı. Bayılmıştı...

Hemen kapıdaki polislere haber verildi. Polisler koşa koşa Arnavutköy'e gittiler, oradaki Rum gazinolarından getirdikleri buzları başının ve kalbinin üzerine koydular Paşa'nın.

Sadrazam tam bir buçuk saat sonra ayıldı, saraya ve Sadaret'e gitmek üzere yalıdan ayrıldı.

Gece geç vakit döndüğü zaman bitkindi. *"Padişahın yüreğinin titrediğini"* söylüyor, *"Silâhlanıp gitmeli... Sonuna kadar dövüşmek lâzım"* diyordu ama bu fikrini sonraları niçin değiştirdiğini kimseler öğrenemedi.

Paşa'yı o gün görenlerden şimdi hayatta olanlar, Damad Ferid'i pençesine alan ve kriz anlarında kimselerin akıl-sır erdiremediği işler ettiren onikiparmak bağırsağındaki kanserin işte bu hadiseden sonra başladığını söylüyorlar.[1]

*

Hizmetkârların Ferid Paşa'yı ayıltmaya çalıştıkları sırada Istanbul tarafında, Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halid Bey, İzmir'den Başmüdür Vekili Naşit imzasıyla bir telgraf aldı: *"Maliye Müfettişi Muvaffak Bey'in Yunan ordusunun birkaç saate kadar şehri işgal edeceğini haber verdiği"* yazılıydı telgrafta.

Refik Halid Bey telgrafı Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'e götürdü. Ve nazır, tarihte eşine herhalde asla rastlanmayacak bir gariplikte bulundu: İzmir Valisi'ne bir telgraf yollayıp *"küçük düşürücü ve gereksiz yere heyecan yaratıcı açıklamalar yaptığı"* için müfettiş Muvaffak Bey'in tutuklanmasını, muhafaza altında Istanbul'a getirilmesini emretti.

Haber, yalandı nazıra göre. Muvaffak Bey uyduruyordu, zira eski Âyân Meclisi Reisi Rıfat Bey'in oğluydu ve üstelik İttihadçıydı.

İzmir'in işgal edilebileceğine ihtimal vermemişti Dahiliye Nazırı.

Sadrazam ertesi sabah makamına gelip hükümeti topladığında işgal çoktan tamamlanmıştı. İzmir'le irtibat kurabilmek için akşamın geç saatlerine kadar telgraf başında boş yere vakit harcayıp ter döktüler [2].

Ferid Paşa işgal günü İzmir'den başka hatlar üzerinden güç-belâ alınabilen birkaç telgrafı saraya gönderirken, ahaliye yapılan zulüm ve hakaretlerden sözeden bahisleri çiziyor, üzerlerine sadece *"elim vak'adan sonra"* ibaresini koyuyordu. Zat-ı Şahaneyi üzmek, huzurunu kaçırmak istemiyordu Paşa.[3]

Bâbıâlî'nin ümidi ise işgali Yunanlılar'ın tek başlarına yapmamış olmasıydı. İşgalin milletlerarası kimlik taşıması ihtimali hükümetin gözünde nimet gibi görülmedeydi.[4]

Zamanın Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halid Bey seneler sonra bu hükümetin başkanı Ferid Paşa'dan bahsederken şunları yazacaktı:

> *"...İkbal atının sırtından inmemeyi anlarım. Hattâ son raddeye kadar durmayı bile... Fakat ya o at sana alışkındır veyahut da geme güvenir, kamçının darbesinden emin olursan... Yoksa ne*

atta ünsiyet, ne bazuda kuvvet, ne de elde metanet olmazsa insan o zaman cambazhanelerdeki sarsak palyaçolara döner!..

Siyasetlerdeki vuzuha ve fikirlerindeki samimiyete rağmen Damad Ferid Paşa kabineleri hep böyle oldular, teşkilâtsız ve istinadsız başaramayacakları bir iş başında gaipten bir kudretle durabileceklerini zannettiler, hayvanın kâh başına, kâh kuyruğuna, kâh yelesine yapışarak bir gün sırtında süvari vaziyeti alamadılar" [5].

*

Herşeye, yaşanan bütün bu facialara aslında bir maymun sebep oldu...

Yunanistan'ın Alman kanı taşıyan kralı Konstantin Prusya'dan, Alman askerî akademisinden mezundu. Alman ordusunda subaylık yapmış, Alman İmparatoru Wilhelm'in kızkardeşi Prenses Sophia'yla evlenmişti.

Balkan Savaşı'nda Yunan ordusunun başında o vardı. Balkanlar'daki Osmanlı topraklarının Yunanistan'ın olmasını o sağlamış ve savaştan hemen sonra, 1913'te Yunan tahtına geçmişti.

Gönlü Almanya'dan yanaydı ama Birinci Dünya Savaşı patladığında memleketinin tarafsızlığını ilân etti. Müttefiklerin ve başbakanı Eleutherios Venizelos'un baskısına sadece iki sene dayanabildi. 1916'da bir müttefik donanmasının Yunan sahillerini ablukaya alıp bazı yerleri işgali üzerine 1917'nin 12 Haziran'ında tahttan feragat etti, tacını küçük oğlu Aleksandr'a bırakıp sürgüne gitti. Müttefikler yerine büyük oğlu Yorgo'nun gelmesine bile izin vermemişlerdi.

Aleksandr daha 27 yaşındaydı ve iktidarın dizginlerine babasını tahtından eden Başbakan Venizelos hâkimdi. Yunanistan'ın herşeyiyle savaşa katılması, İzmir ve Ege'nin işgali maceraları Aleksandr'ın krallığında yaşandı.

Tahtta sadece üç sene kalabildi. Evcilleştirdiği ve eliyle beslediği maymunu, Atina sarayında her sabah şakalaştıkları sırada dişlerini genç kralın boynuna geçirdi. Aleksandr birkaç gün sonra hayata veda etti, yeni kralı seçmek için 5 Aralık 1920'de yapılan referandumdan Konstantin'in adı çıktı; tahtın eski sahibi sürgünden kahraman gibi döndü ve üç yıl önce zorla indirildiği tahta bu defa halkının desteğiyle oturdu.

Konstantin Atina'ya dönerken bu defa bir başkası sürgün yolundaydı: Kralı üç sene önce tahtından etmiş olan Başbakan Venizelos. Krallık oylamasından birkaç hafta önce, 14 Kasım'da genel seçimler yapılmış, halk Yunanistan'ı Anadolu macerasına atıp İzmir'e asker çıkartan Venizelos'un yayılmacı politikasını reddetmişti.

Kral Atina'ya, sabık başbakan Paris'e doğru gidiyordu ama Venizelos'un yarım bıraktığı Anadolu macerasını bu defa Konstantin devam ettirecek, ettirince de iki yıl sonra herşeyin hezimete döndüğünü görecekti. Tahttan feragat etmeye alışmış gibiydi artık. 1922'deki büyük bozgundan sonra ikinci defa bıraktı tahtını. Konstantin tekrar gittiği sürgünde sadece bir sene yaşayabildi ve 1923'te, İtalya'da öldü.

İzmir'in kurtarıldığı gün, 1922'nin 9 Eylül'ünde, galip Türk ordularının başkumandanı Mustafa Kemal Paşa şehre girmeden önce Nif'te Belkahve denilen tepeye çıkmış, buradaki Rum lokantalarından birinde oturmuştu. Tepeden, hâlâ dumanları tüten şehri tek söz söylemeden seyretmiş, sonra *"Kral Konstantin İzmir'e geldiği zaman burada rakı içti mi?"* diye sormuştu yerlere kadar eğilen Rum garsona. Paşa'nın yanındakiler, garsondan *"Gelmemistir Pasam!.."* cevabını işiten muzaffer başkumandanın birkaç kelime mırıldandığını, *"Eşek! Öyleyse niye işgal etti ki İzmir'i?"* dediğini duydular...

Seneler süren kan, gözyaşı, acı, elem ve ızdırabın artık sona ermek üzere olmasının verdiği huzur bu sözlerde gizliydi...

İzmir'in niçin ve nasıl işgal edildiğini şimdi daha yakından görelim...

Koyun sürüsü ve çobanı

Hamidiye Kahramanı ve Bahriye Nazırı Rauf Bey'in Limni Adası'nın Mondoros Limanı'nda demirli İngiliz Agememnon zırhlısında 1918'in 30 Ekim'inde imzaladığı mütareke hemen ertesi günü hem Istanbul'u, hem Avrupa başkentlerini birbirine soktu.

Mütarekenin 7. maddesi *güvenliklerini tehdit eder mahiyette bir hadise yaşanması halinde,* müttefiklere İmparatorluğun stratejik noktalarını işgal hakkı veriyordu. Rauf Bey maddeye önce karşı çıkmış ama Amiral Calthrope *"Istanbul'un işgal olunmayacağına eminim. Müttefikler hiçbir zaman Istanbul'u işgal etmek fikrinde değillerdir. Lâkin mütarekeye Istanbul'un işgalini istisna eden bir fıkra koymak yersizdir"* deyince ikna olmuş ve imzasını atmakta sakınca görmemişti.[6]

Mondoros'un Istanbul'u ve en başta Vahideddin'i ürküten tarafı işte bu maddeydi. Bu yüzdendir ki, Rauf Bey anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Istanbul'a dönüp bilgi vermek için padişahtan randevu istediği zaman Vahideddin *yorgun olduğu ve hareme çekildiği* haberini göndermiş, murahhası ancak günler sonra, bir cuma selâmlığında kabul etmişti.

Hem de oldukça beşûş bir çehreyle. Görüşme sırasında öyle bir hiddetlenmişti ki elleri titremeye başlamış ve parmaklarının arasındaki sigarayı yere düşürmüştü hükümdar. Mabeyincilerden biri izmariti alıp bir kül

tablasına koyduğu sırada meşhur sözünü etmişti Vahideddin: *"Beyefendi!"* demişti... *"Ortada bir millet var, koyun sürüsü! İdaresi için bir çoban lâzım, o da benim!.."* [7]

Rauf Bey 7. madde konusunda kamuoyunu yatıştırmak için o günlerde sık sık demeçler verip maddenin sadece bir *formalite* olduğunu söyleyecek, hattâ Istanbul'un işgalinde bile *"Ama Amiral Calthrope bana söz vermişti"* diyecek, daha sonra *"Namussuz İngilizler beni aldattılar. Söz verdilerdi, tutmadılar"* diye konuşacak, Amiral Calthrope hakkında *"Yalancı, namussuz!"* ifadelerini kullanacaktır.[8] Vahideddin ise sonraki senelerde Mekke'de yayınladığı bildiride Rauf Bey'den sözederken işgallerin Mondoros'tan kaynaklandığını yazacak ve Ankara yönetiminin başında bulunanların mütarekeyi imzalayan kişiler olduğuna işaret edecektir:

> *"...Mütarekenin akdine memur murahhasların şimdi Ankara'daki Hey'et-i Vekîle Reisi Rauf Bey'in başkanlığında ve o zaman memleketin en mühim askerî kuvvetlerinin de şimdiki Ankara Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in kumandası altında bulunduğu herkesin hâtırındadır. ...İşgallere dayanak olan Mondoros Mütarekenâmesi'ni akde bilfiil iştirâk eden Rauf, Fethi ve askerî vaziyetiyle ile devleti böyle bir elîm mecburiyete düşürmekte cidden zîmedhâl bulunan Mustafa Kemal gibi milletin bugünkü reislerinin sorumlu ve müttehem olması lâzım gelir"* [9]

Avrupa başkentleri ise Londra'ya kızgın ve İngiltere'nin mütarekeyi yaparken kendilerini devreden çıkarttığına inanmadaydılar. [10]

Mondoros Mütarekesi aslında müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu'yla yaptıkları bir ateşkes sözleşmesi değil, sadece Londra'yla Istanbul arasında geçerli olan ikili bir belge gibiydi. Gerek görüşmelerde, gerek imza aşamasında İngiltere haricinde bir müttefik devletin temsilcisi hazır bulunmamış, Amiral Calthrope Rauf Bey'e yangından mal kaçırır gibi imzalatmıştı belgeyi. Müttefik başkentlerin hemen hepsi, en başta da Paris büyük tepki gösterdi ama Fransızlar daha önce İngiltere'ye danışmadan Bulgaristan'la mütareke imzaladıkları için daha sonra susmak zorunda kaldılar.

İngilizler acele davranmakta haklıydılar, zira savaş sırasında bölgeye en fazla asker göndermiş olanlar onlardı. Osmanlı topraklarında bir milyona yakın İngiliz askeri vardı ve Londra hem harcamaları kısmak, hem de artık hoşnutsuzluğunu açıkça belli etmeye başlamış olan kamuoyunu yatıştırmak için birliklerini terhis etmek istiyordu. Üstelik Başbakan

Lloyd George eski günlerdeki gibi tek başına iktidarda değildi; koalisyon ortağıydı ve hükümeti de her an gidebilirdi.

İngiliz dış politikasının değişmez bir kuralına, o günlerde bir ayrıntı ekleniyordu: Hindistan yolunun bekçiliğinde değişim ve yeni bekçinin kim olacağı.

19. asır boyunca İngiliz politikasının temelinde bir Hindistan endişesi yatmadaydı: Hindistan'ın her ne olura olsun korunması, Hind yarımadasına uzanan kara ve deniz yollarının kontrolünün Londra'nın elinde olması... İngiltere'nin o zamanlarda Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü desteklemesinin, Istanbul'un ihtiyacı olduğu anlarda Rus yahut Mısır tehlikesine bizzat karşı durmasının sebebi de buydu: Osmanlı'nın kara kaşı, kara gözü değil; Hindistan'a uzanan yolun emniyet içinde olması...

Ama bölgede artık yeni bir müttefik, müttefikten de öte bir vekil bulmuştu İngiltere: Venizelos'un Yunanistan'ını. Londra'nın icab ettiği anda yapabileceği herşeyi destek sağlanıp güçlendirilmiş bir Yunanistan da aynı şekilde, *vekâleten* yerine getirebilirdi. Başbakan Lloyd George Yunanlı meslekdaşı Venizelos'a zaten hayrandı ve hayranlığının neticesi olarak ortaya çıkan *Türkiye kini* başbakana Avam Kamarası'nda *"...Türkiye ile aktedilen sulh şartları neşredildiği zaman Türkler'in suçları ve bütün çılgınlıkları için kâfi derecede cezalandırılmadıklarını düşünecek olan tek bir Türk dostu görülmeyecektir. İmparatorluklarının yarısından fazlasını kaybedecek, payitahtları müttefik toplarının tehdidi altına girecek, ordu ve donanmalarının itibarı kalmayacak olan Türkler'e verilmesi tasarlanan ceza en sert hakimlere bile korkunç gelecektir"* şeklinde sözler sarfettirebiliyordu.[11]

Savaşın galibinin müttefikler olacağının anlaşılmasından sonra, çarpışmalar devam ederken, mağlupların topraklarının paylaşılmasına kâğıt üzerinde çoktan başlanmıştı. Yunanistan Arnavutluk tarafındaki Kuzey Epir'i, Ege adalarını, Kıbrıs'ı, İzmir ve Aydın'la Bursa taraflarını talep etmedeydi ama istediği yerler daha önce resmen İtalya'ya *verilmişti* bile: Saint Jean de Maurienne Anlaşması'yla.

Anlaşmanın temeli, 1917'nin 19 Nisan'ında Fransız Alpleri'ndeki Saint Jean de Maurienne kasabasında biraraya gelen İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanlarının, Anadolu'nun savaş sonrasında taksimi konusunda imzalayıp gizli kalmasını kararlaştırdıkları belgeye dayanıyordu. Hükümetlerin belgeyi tasdikinden sonra aynı senenin Ağustos ve Eylül'ünde bir dizi diplomatik mektup alışverişi yapılmış ama Rus tarafının onayını da gerektiren anlaşma Rus hükümeti Bolşevik devrimiyle ortadan kalktığı için resmiyet kazanamamıştı.

Anlaşmaya göre İzmir'in kuzeyinden çekilen çizginin Ürgüp'ten güneye doğru indirilmesiyle belirlenen bölge İtalya'ya vaadediliyor, ayrıca İzmir'den kuzeye, Bursa eteklerine kadar uzanan bir diğer saha da gene İtalya'nın nüfuzuna bırakılıyordu.[12]

Yunanistan'ın talepleri, özellikle de İzmir konusundaki ısrarı Saint Jean de Maurienne Anlaşması'na ters düşmedeydi ama Atina'nın isteklerine başlarda karşı çıkan Fransa ve İngiltere, zamanla geri adım attılar. Fransa İtalya'nın bölgede nüfuz kazanmasından endişe duyuyor, İngiltere ise bölgedeki çıkarlarını Yunanistan'ın İtalya'dan daha fazla koruyabileceğine inanıyordu. Bu iki müttefik bir yandan İtalya'ya *"Anlaşma metninin Ruslar tarafından onaylanmamış olması sebebiyle geçerli sayılamayacağını"* ima ederken bir yandan da Yunanistan'a gizliden gizliye destek vermeye başladılar. İtalyan Başbakanı Emanuele Orlando yalnız bırakılmıştı.

Yunan taleplerini kabul etmeyen sadece bir kişi vardı: Amerikan Başkanı Wilson.

Amerika, müttefiklerin yanında yer almasına rağmen Türkiye'ye savaş ilân etmemişti ve işin başından itibaren çarpışan taraftan ziyade arabulucu rolüne soyunmuştu. Başkan Wilson'a göre savaş sonrası çözümün temelinde âdil ve ahlakî değerlere dayanan bir barış yatıyordu.

Wilson'un Yunan isteklerine karşı olmasının sebeplerinden biri işte buydu. Türk topraklarının denizle irtibatının kesilmesi adaletle bağdaşmıyordu Wilson'a göre. Zaten Yunan çoğunluğun yaşadığı yer sadece İzmir'di, Rum nüfus diğer bölgelerde azınlıktaydı ve dolayısıyla Anadolu'dan toprak almaları gereksizdi.

Wilson için aynı şey İtalya konusunda da geçerliydi. Yayınladığı prensiplere ve milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayini hakkı kuralına göre, İtalyanlar'ın Türk topraklarını işgal etmesi için geçerli hiçbir sebep yoktu.

İzmir'in işgaline ve Yunan birliklerinin Anadolu içlerine yayılmasına yol açan gelişmelerin hızlanması işte bu döneme rastlar. Hızlanmayı etkileyen faktör ise İtalya'nın kendi başına yaptığı askerî teşebbüslerdir:

> *"...İtalya'da parlamento ve kabine milliyetçi bir çılgınlığa kapılmıştı. Başbakan ve dışişleri bakanı müttefiklerin savaşta İtalya'ya verdikleri sözleri tutmamalarının yurt içinde kendi politik durumlarını sarsacağından korktukları için eyleme geçme zorunluluğu hissediyorlardı.*
>
> *İtalya, düzeni sağlamak bahanesiyle 1919 Mart'ında Antal-*

ya'ya asker çıkarmaya başladı. Askerler sonra yine gemilerine bindiler. İki ay sonra artık Antalya'da ve daha ilerideki Marmaris'te düzenli birlikleri olmuştu. Müttefikleri, İtalyanlar'ın içerilere yürüyerek Anadolu'nun hakları olduğunu iddia ettikleri büyük bölümünü işgal etmesinden korkuyorlardı. ...Dünün müttefiki İtalya birdenbire barışı tehdit eden emperyalist bir saldırgan olmuştu. Müttefikler onun aleyhinde birleştiler." (13)

Ege ve Akdeniz sahillerini birlikleriyle doldurmaya başlayan İtalya, müttefikleri tarafından aldatılıp yalnız bırakılmasının verdiği kızgınlık neticesinde Osmanlı tarafıyla temasa geçiyor, Istanbul'la iyi ilişkiler kurup güvenini elde etmeye çalışıyordu. Ama daha da önemlisi bir başka bölgede, Adriyatik taraflarında yayılmacı teşebbüsleri vardı.

Müttefikler arasında Paris'te yapılan toplantılarda Adriyatik'le ilgili taleplerinin reddedilmesi üzerine, İtalya 24 Nisan 1919'da görüşmelerden çekildi ve Mayıs'ın ilk günlerinde İzmir'e çok sayıda savaş gemisi yolladı. Bardağı taşıran damla da bu oldu: Ilımlı çizgide giden Wilson bile çileden çıktı; Amerikan, İngiliz ve Fransız liderler yeniden biraraya geldiklerinde Lloyd George İtalyanlar'ı durdurabilmek için İzmir'e gemilerle birkaç Yunan tümeni yollanmasını ve şehrin geçici olarak işgalini teklif etti. Başkan Wilson'la Fransa Başbakanı Clemenceau'nun kabul etmesinden sonra Yunanistan Başbakanı Venizelos'la temasa geçildi ve Makedonya'da bulunan iki Yunan tümeni, hemen gemilerle yola çıkarıldı.

Harekât gizli tutulacak, İtalya karardan son anda haberdar edilecekti.

15 Mayıs sabahının erken saatlerinde İzmir'e önce İngiliz, Fransız ve İtalyan öncü birlikleri çıktılar, Türk mevzilerini sembolik olarak teslim aldıktan sonra hemen Yunan birliklerine devrettiler.

Haberin duyulması üzerine Istanbul'daki Osmanlı Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey *"Allah Allah, ne küstahlık! Protesto edeceğiz!.."* derken ilk fetva Denizli Müftüsü Ahmed Hul'si Efendi'den geldi: *"İşgale uğrayan memleket halkının silâha sarılması ve savaşması farz-ı ayındır! Fetva veriyorum, silâh ve cephane azlığı veya yokluğu mücadeleye mani olamaz!.."*

Bütün bu olup bitenlerin ertesi günü, 16 Mayıs öğleden sonrasında, Istanbul'dan *Bandırma* isimli bir gemi kalktı.

9.
Vizeli 48 yolcu ve eğerli atlar [1]

Bu bölüm Samsun yolculuğunun *bilinmeyen yüzünün,* Bandırma vapurunda bulunan 48 kader yolcusunun Samsun'a bugüne kadar yayınlanmamış belge ve bilgilere dayanan *bir başka* gidişinin öyküsüdür...

*

Mütareke sonrası Istanbul'unda henüz resmî bir işgal yoktu ama şehir müttefik askerleriyle kaynıyordu. Hele Fransız Doğu Orduları Başkumandanı General Franchet d'Esperey'in 8 Şubat 1919'da şehre beyaz bir atın üzerinde fatihâne bir edayla girmesi ümidsizliği daha da arttırmıştı.

Herkes çıkış yolu aramadaydı. Saraydan hükümete, paşalardan sokaktaki vatandaşa kadar herkes. İlk akla gelen silâhlı mücadeleydi. Ama nasıl yapılacak, nerede başlayacak ve en önemlisi başına kim geçecekti?..

Padişah hiçbir şekilde düşünülemezdi; zira Istanbul'u terketmesi gerekecekti ve böyle bir teşebbüs başkentin bir daha geri dönmeyecek şekilde elden çıkmasıyla neticelenebilirdi. Şehzadelerden biri de olamazdı, çünki *düvel-i muazzamanın* hiddetlenmesi halinde aynı neticenin yaşanması yani Istanbul'un gitmesi ihtimali vardı.

Dolayısıyla, iş askere düşmekteydi. Geçmişi meslekî başarılarla dolu, güçlü bir generale... Bu general Anadolu'ya gönderilecek, bir kısmı silâhtan çoktan arındırılmış ama bazısı hâlâ silâhlı birliklerin başına geçirilecekti. Gelecekte barış masasına oturulduğunda karşı tarafa bir ordunun varlığı da hissettirilebilecekti böylece.

O günleri sarayın yakınında yaşamış olanların anlattıklarına göre, ordunun önde gelenleri 1919 Mart'ında bir gece, Erenköy'de bir köşkte top-

landılar ve mücadelenin mahiyetiyle lideri üzerinde saatlerce tartıştılar.[2]

Liderliğin Nuri Paşa'ya[3] verilmesine karar kılındı. Herşey tartışılmış, karara bağlanmış ve toplantıya katılanlar ayrılmak üzere köşkün kapısına çıkmışlardı ki, bir otomobilin yanaştığını gördüler. Otomobilden genç bir albay çıktı: Sonraki senelerin meşhur Refet Paşa'sı, o günlerin Miralay Refet Bey'i...

Davetli olduğu toplantıya zamanında yetişemediği için özürlerini beyan etti ve bir neticeye varılıp varılamadığını sordu Refet Bey. Nuri Paşa'nın ismini işittiğinde de *"Kanaatimce pek makul bir karar değil"* dedi... *"İşin, mazisinde daha büyük muvaffakiyetleri olan ve daha meşhur bir askere verilmesi lâzım... Meselâ Mustafa Kemal Paşa'ya.. Arkasında Çanakkale işi var. Çanakkale'deki müdafaası hâlâ hatırlarda."*

Evlerine gitmek üzere köşkün kapısına çıkmış olan askerler bir anlık duraksamadan sonra birkaç dakika evvel terk ettikleri salona döndüler. Herşey baştan tartışıldı ve Refet Bey haklı bulundu.

Silâhlı mukavemetin lideri Erenköy'deki köşkte o gece işte böyle belirlendi ve karar Babıâli'ye, Sadrazam Ferid Paşa'ya gönderildi. Üzerinde tartışılan adayların bir listesi de yapılmış, en başa Mustafa Kemal Paşa'nın ismi yazılmış, ona ve diğer adaylara muhalefet edenlerin gerekçeleri isimlerin yanına kaydedilmişti.

Sadrazam, kararı son sözü söyleyecek olan Padişaha bizzat kendisi götürdü ve *"Askerler Mustafa Kemal Paşa'yı istiyorlar"* dedi.[4]

Mustafa Kemal'in ordu müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesine toplantıya katılanların yalnızca biri karşı çıkmıştı: Harbiye Nazırı Şakir Paşa. Paşa'nın isminin altını kırmızı mürekkeple çizmiş, yanına gene kırmızı mürekkeple *"En iyi askerimizdir, ama bazı sebeplerden dolayı bence muvafık değildir"* diye yazmıştı. *"Üstelik, cumhuriyetçi olduğu söylenir"*

Vahideddin, Şakir Paşa'nın muhalefet şerhi koyduğu listeyi sadece bir kişiye, ablası Mediha Sultan'ın oğluna, uzun zamandır sırdaşlığını yapan Sami Bey'e gösterdi. Fikrini sordu; geçmişte kalan ama külleri hâlâ sıcak olan bir macerayı kastederek *"Enver'i hatırla!"* dedi. *"Sence hangisi daha iyi asker? Enver mi, Mustafa Kemal mi?.."*

Sami Bey *"Hanedanınızı düşünün!"* dedi dayısına. *"Cumhuriyet tarafdarı olduğundan söz etmişler. Hanedanınızı düşünün!"*.

Cevabı *"Nerede, hangi hanedan?"*dı Vahideddin'in. *"Hepsi hanendegân oldu.*[5] *Madem ki "en iyi askerimizdir" diyorlar, onun gitmesi lâzım. Cumhuriyet, vesaire gibisinden şahsî fikirleriyle bu işin alâkası yok"*.

Sonra Şakir Paşa'nın şerhine işaret edip fısıldarcasına konuştu:

-"Eski paşalar kıskanıyorlar onu."

Kararı imzaladı ve tek bir cümle etti: *"Bu adam bir iş yapacak!.."*

Tarih, Sultan Vahideddin'in iradenin altına imzasını koyduğu işte o anda değişti.

Resmî muamelenin birkaç günde tamamlanmasından önce, padişahın tasdikini Mustafa Kemal'e Sami Bey gayrı resmî şekilde tebliğ etti. Sami Bey sonraları bir başka iddiada bulunacak ve sadece bu tebliğin değil, Paşa'yı Anadolu'ya geçmeye ikna etmenin de kendisine düştüğünü söyleyecek, *"Gitmeyi değil kalıp Harbiye Nazırı olmayı istiyordu. Ama Anadolu'ya geçtiği takdirde vaziyeti kurtarıp çok daha faydalı işler yapabileceği hususunda ikna ettik"* diye anlatacaktı.

Vahideddin seneler sonra Sanremo'da sürgündeyken bir gece yeğeninin ve çocuklarının önünde bazı evrakını imha ettiği sırada Sami Bey bir hayli dil dökmüş, hiç olmazsa listeyi ve Şakir Paşa'nın kırmızı mürekkeple yazdığı muhalefet şerhini saklamasını istemiş, hattâ yalvarmıştı *dayı-babasına.* Ama Vahideddin bir türlü ikna olmamış, gözleri şöminede yalazlanan alevlerin çok daha derinindeki bir yerleri süzdüğü sırada elinde tuttuğu bir kurdeleyle bağlı evrakı hafifçe o alevin içine uzatmıştı.

*

Yolculuk arefesindeki günlerde Nişantaşı'ndaki Hariciye Konağı'nda sık sık göründü, Damad Ferid Paşa'yla bir odaya kapanıp saatlerce birşeyler konuştu Mustafa Kemal Paşa. Ama hep geceleri, karanlığın en derin anında oldu bu buluşmalar. Herşeyi Susan Ruff organize etti...

Ferid Paşa'nın Almanya'dan getirdiği hizmetçisiydi Susan Ruff. Aslında hizmetçiden daha ileri bir yerde olduğu, Paşa'nın çek defterinin koçanlarında ismine sık sık rastlandığı söylenirdi.

Vakit geceyarısına yaklaşırken Paşa konaktaki herkesi evine gönderir, yanında sadece Susan kalır, genç Alman kız alt kata iner ve arka tarafta, bahçeye uzanan küçük kapının gerisinde durur, Paşa'nın uğruna binada kim varsa saatler öncesinden kapıdışarı ettiği misafirinin gelmesini beklerdi. Sonra vurulan kapıyı aralar, kaputunun yakasını kaldırmış gençten bir misafiri karşılar ve yukarıya, Paşa'nın odasına buyur ederdi.

Misafirin sabahın dördünden önce konaktan ayrıldığı pek vaki değildi.

O günlerde konakta kalan ve Paşadede'nin geceleri birşeyler çevirdiğinin farkında olan çocuklar, bu herkesten saklanan gizli misafirin kimliğinden ancak sürgün senelerinde, onun Istanbul'dan gelen gazetelerin ilk sayfalarındaki fotoğraflarını görünce emin oldular.[6]

*

Bahriye Nazırı Avni Paşa ve Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey... İlk ha-

zırlıkları Erenköy'deki bir köşkte yapılan ve Samsun limanında sona eren yolculuğun hazırlık aşamasının iki önemli simasıydılar... Ama hep perde arkasında kaldılar, isimlerinden çok az bahsedildi...

Avni Paşa, zamanın Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın damadıydı; Sultan Vahideddin'in yakın çevresinde tuttuğu emin isimlerdendi ve Mustafa Kemal'le çok öncesinden, dünya harbi yıllarından tanışıyordu.

Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey ise Mustafa Kemal'in çocukluk ve okul arkadaşı Ali Fuad Paşa'nın kuzeniydi ve Sadrazam Ferid Paşa'ya yakındı. Mustafa Kemal Paşa'yı Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'le birarayа getiren Avni Paşa oldu. Padişahla temas Avni Paşa kanalıyla kurulurken, sadrazamla ilişkileri Mehmed Ali Bey sağladı. Mirliva Mustafa Kemal Paşa'yla beraberindekileri Samsun'a götürecek geminin hazırlatılıp bekletilmesi vazifesi de Avni Paşa'ya düştü. Mustafa Kemal, Samsun'a çıkmasından hemen sonra Avni Paşa'ya yolladığı telgrafta Paşa'nın çabalarına *"Yüksek teveccühlerinizle emin ve müreffeh bir şekilde Samsun'a varılmış ve göreve başlanmıştır"* sözleriyle teşekkür edecekti.

Avni Paşa ve Mehmed Ali Bey sonraları Mustafa Kemal'e muhalif oldular ve zaferden sonra 150'likler listesine alınıp sürgüne gönderildiler.[7]

*

Paşa'nın Samsun yolculuğu ve yolculuk öncesi hazırlıklar Istanbul'da dedikodular yarattı. Rıza Tevfik bu söylentilenlerden birini, Said Paşa'dan işittiklerini, hatıralarında şöyle anlatacaktı:

> *"...Mustafa Kemal Paşa'yı Damad Ferid Paşa'ya İngilizler tavsiye etmişler ki kendisi Anadolu müfettişliğinde bulunsun ve Istanbul'dan biran evvel uzaklaştırılsın diye! Halbuki bu Mustafa Kemal Paşa'yı topçu feriği Rıza Paşa ve kabinede makamsız nazır olarak bulunan diğer birkaç zat Damad Ferid Paşa'ya götürüp takdim etmişler, sadrazam da onların teşvikiyle Mustafa Kemal Paşa'yı padişahın huzuruna çıkararak:*
>
> *- Sâye-i şâhânelerinde yetişen en muktedir ve genç kumandanlarımızdan olan Mustafa Kemal Paşa kulunuz Yunanlılar'ı memâlik-i mahrusa-i şâhâneden çıkarabilecek kabiliyettedir. İnşaallah, sâye-i seniyyenizde buna muvaffak olacaktır" diye teminat vermiş, hünkâr da:*
>
> *- Efendim zaten kendilerini pek iyi bilirim, kapı yoldaşıyız! Diyerek vaktiyle Mustafa Kemal Paşa'nın kendi yaverliğinde bulunduğunu ve birlikte Avrupa'da seyahat ettiklerini ima suretiyle yabancısı olmadığını anlatmak istemiş ve Paşa huzurdan ay-*

rılırken de padişah eliyle arkasını sıvazlayarak Allah muvaffak etsin! Duasıyla kendisini selâmetlemiş"[8]

*

Samsun yolculuğu öncesinin, bugüne kadar yayınlanmamış belgelere göre gün gün seyri şöyledir:

Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliği'ne resmen tayini hakkındaki irade 30 Nisan günü o zamanın resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de yayınlandı.

Harbiye Nezareti o gün Sadaret'e bir yazı gönderdi; 3. ve 15. kolordular bölgesinde bulunan Sivas, Van, Trabzon, Erzurum ve Samsun'daki mülki memurların Mustafa Kemal tarafından yapılacak tebligata uymaları konusunda bir tamim çıkartılmasını istedi.[9]

Mustafa Kemal aynı gün Harbiye Nezareti'ne Samsun'a götüreceği karargâh mensuplarının listesini verdi. Bazı görevlerin karşısındaki isimler henüz belirlenmemişti. Bu liste Samsun'a beraberce çıkacağı askerî erkânın ilk tasarlanmış biçimiydi ve sonraki günlerde değişikliğe uğrayacaktı.[10] Hemen başlangıç kısmında geçen *"Emr-i şifâhî-i Nezaretpenâhî'ye tevfikan"* yani *"Bakanlığın şifahî emrine dayanarak"* sözünden de anlaşılacağı gibi, işin yazılı aşamaya gelmesinden önce, belki de o günün sabahı yapılmıştı.

6 Mayıs günü karşılıklı yazışmalarla geçti. Harbiye Nazırı Şakir Paşa müfettişlik bölgesindeki faaliyetleriyle ilgili talimatnameyi Mustafa Kemal Paşa'ya resmen tebliğ etti.[11] Mustafa Kemal Paşa ise o gün, Harbiye Nezareti'nden İtilâf Devletleriyle imzalanmış mütareke metniyle bilmesinde faydalı olan bazı yazışmaların Hariciye'den alınarak kendisine verilmesini istedi.[12] Belgelerin bazıları hemen o gün tedarik edildi.[13] Paşa Harbiye Nezareti'ne bir başka yazı daha gönderdi ve görev sırasında kullanılacak altı adet mührün kazdırılmasını istedi.[14]

Talimatname, Osmanlı Tarihi'nde bir Paşa'ya verilmiş en geniş yetki belgelerinden biriydi. Bu talimatnameyle Mustafa Kemal'e benzeri belki de 17. asrın vezir ailesi Köprülüler'e verilmiş olan yetkilerinin aynısı tanınıyor; Paşa sadece askerî değil mülkî erkâna da emir verme hakkına sahip oluyor, meselâ müfettişlik bölgesindeki tayinler ve görev değişiklikleri bile onun yetkisine giriyordu.

Mustafa Kemal Paşa üç gün sonra, 9 Mayıs günü Sivas'taki Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na çektiği şifreli telgrafla kumandan Albay Selâhaddin Bey'e kendisini Samsun'da beklemesi talimatını verdi.[15] Cevap ertesi gün geldi: Selâhaddin Bey yola çıkmak üzere olduğunu ve Sam-

sun'da bekleyeceğini söylüyordu.[16] Paşa Samsun'a ulaşmasından sonra Albay Selâhaddin Bey'i geçici olarak Canik Mutasarrıflığı'na tayin edecekti.

Mustafa Kemal 13 Mayıs'ta bu defa Matbuat Umum Müdürlüğü'ne bir yazı gönderdi: Ertesi gün öğleden önce Genelkurmay'da bir toplantı planladığını ve karargâh görevlilerinin bu toplantıdan haberdar olabilmesi için haberin günlük gazeteler vasıtasıyla duyurulmasını istedi.[17] Harbiye Nezareti'nden de karargâhının sabit değil seferi olması dolayısıyla üç aylık tahsisatının peşin verilmesini, beklenmeyen masraflara harcanmak üzere bir miktar ödeme yapılmasını ve iki binek otomobili tahsisini talep etti, bu işlemlerin bir haftadan buyana neticeye bağlanmamış olmasından yakındı.[18]

Artık işin ikinci aşamasına gelinmişti: Müfettişlik heyeti görev yerine deniz yoluyla, Karadeniz'den gidecekti ama Karadeniz resmen olmasa bile fiilen İngiliz donanmasının işgalindeydi. Boğazlar'dan çıkışlar ancak vizeyle mümkündü. Paşa 14 Mayıs'ta maiyetindekilerin listesini Harbiye Nezareti'ne gönderdi ve İngilizler'den vize alınmasını istedi.[19]

Listeler bir gün önce, 13 Mayıs'ta hazırlanmış ve ertesi gün Müfettişliğin Erkân-ı Harb Reisi Albay Kâzım Bey (sonraların generali Kâzım Dirik'i) tarafından imzalanıp mühürlenmişti. En başta Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın ismi vardı.

İngiliz İrtibat Bürosu Kumandanı Binbaşı Millingen 23 subay, 25 erle erbaş ve *altı adet eğerli attan* ibaret listeyi 15 Mayıs'ta tasdik etti. Ertesi gün isimlerin yazılı olduğu kâğıtların arka tarafına vize basıldı. Vizede *"Müttefik Pasaport Kontrol Bürosu, İngiliz Bölümü. Samsun'a gidiş için geçerlidir. Istanbul, 16 Mayıs 1919"* yazılıydı ve o zaman irtibat zabitliğinde bulunan sonraları istihbarat subaylığına getirilecek olan Yüzbaşı John Godolphin Bennett tarafından imzalanmıştı.[20] Sivas'taki 3. Kolordu'nun kumandanlığına tayin edilen ve Bandırma vapuruyla yola çıkacak olan Albay Refet Bey'le (Refet Bele) beraberindeki iki kişinin vizesi de aynı anda verildi.[21] Müfettişlik heyeti İngilizler'in gemide yapabilecekleri muhtemel bir aramada mesele çıkarmamaları için Samsun'a götürmekte oldukları atlara da vize almışlardı.[22]

İşgal Istanbul'unda *İşkenceci Bennett* diye nam salmış olan Yüzbaşı John Godolphin Bennett bu hadiseden tam 55 sene sonra yayınladığı hatıralarında vizeyi verişini şöyle hikâye eder:

> *"...Günün birinde farketmeden kaderin vasıtası oldum.*
> *15 Mayıs'ta Yunan kuvvetleri İzmir'e çıkmış ve beklenmedik*

direnişle karşılaşmıştık. Sultan, başında Gelibolu kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu bir heyetin Türk ordusunun ihtilâfın dışında kalmasını sağlamak maksadıyla gönderilmesi konusunda Müttefikler'in Yüksek Komiserleri'yle anlaşmaya varmıştı. 22. doğum günümde[23] *garip bir rastlantı olarak bir Türk subayı odama geldi ve Mustafa Kemal Paşa'yla maiyetindekiler için vize istedi.*

When I read the list I recognized the names of thirty-five of the most active generals and staff colonels in the Turkish Army. I did not like to give the visas. Major van M. was, as usual, away on private business. I decided to take the list to G.H.Q. and ask for instructions. I said to the staff officer on duty that it looked to me more like a war-making than a peace-making mission. I was told to wait while the British High Commission was consulted. After about an hour I was called in and instructed to go back and give the visas. "Mustafa Kemal Pasha," I was told, "has the complete confidence of the Sultan."

Yüzbaşı Bennett, Samsun vizelerini verişini anlatıyor (Witness saf:14).

Listeyi okuyunca Türk Ordusu'nun en faal 35 generaliyle albayının isimlerinin yazılı olduğunu gördüm. Vizeleri vermek istemedim. Binbaşı van M., her zaman olduğu gibi özel işleri için dışarıdaydı. Listeyi karargâha götürüp talimat istemeyi kararlaştırdım. Görevli subaya "Bu liste bende barışçıdan ziyade savaşçı bir heyet intibaı uyandırıyor" dedim. İngiliz Yüksek Komisyonu'na danışılacağını söyleyip beklememi istediler. Yaklaşık bir saat sonra çağırıldım ve gidip vizeleri verme talimatı aldım. Bana 'Mustafa Kemal Paşa, Sultan'ın güvenine tam olarak sahiptir' dendi" [24]

Bennett, kendisiyle yapılan bir mülâkatta da bu vize bahsi açıldığı zaman şunları anlatacaktır:

"...Mustafa Kemal'in vize müracaatı sırasında irtibat zabitiydim. Bir müfettişlik heyeti yapmıştı ve Mayıs'ın onunda yahut on ikisinde bizden ruhsatname istediler. Ruhsatname, yani permission. O zaman bir Türk zabitinin Boğaz'dan geçebilmesi için vize alması lâzımdı.

Vize talebi geldiği zaman Mustafa Kemal'i tanıyordum. Sultan'a yakınlığını da biliyordum. Padişah'ın emin bir adamı olduğunu anlamıştık. Vahideddin ona çok güveniyordu. Gitmeden önce padişahla görüşmüştü.

Yalnız teşkil ettiği heyet çok kalabalıktı. Üç-dört kişi yerine 35 kişi. Büyük zabitler, miralay, mirliva falan. Erkân-ı harbin en mühim isimleri gidiyordu. Bunun bir müfettişlik için çok olduğunu hissettim ve benim mes'uliyetimin üzerinde olduğunu gördüm. Zaten bana "Üç-dört kişi gidecek, vize vereceksiniz" gibi bir emir gelmişti. Levazım yahut mülazım olmayan yüksek rütbeli 35 kişinin ismini görünce dosyayı aldım, bizim Şişli'deki kumandanlığa gittim. Onlara "Üç-dört kişi yerine 35 kişi gitmek istiyor. Vizeyi vereyim mi?" diye sordum.

İngiliz başkomiserliğine, Rumbolt'a telefon ettiler. O zaman sefir yoktu tabii. "Mustafa Kemal gitsin, ne lâzımsa yapsın. Padişah onlara itimad ediyor. Vizeyi verin" dediler. Ofisime döndüm, vizelerini imza edip teslim ettim. Bizimkilerin anlamadığı birşey vardı. Ben, vize isteyenlerin heyecanlı olduklarını farketmiştim zira onları tanımaya başlamıştım. En ileri gelen, en zeki zabitler seçilmişti. Sadece bir müfettişlik için çok fazlaydı. Ama mes'uliyet bana ait olmadığı için rahattım. O sırada hiç kimse milliyetçilerin bir ordu kurabileceğine inanmıyordu. İzmir de daha işgal edilmemişti.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da pek acelesi yoktu. Harbiye Nezareti'ndeki hazırlıklar tamam değildi. Ama Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettiği haberi gelince hemen gitmeye karar verdiler. Bunun için biz 35 kişi için vize verdiğimiz halde, 19'u gitti, çünki hepsi hazır değildi.

...İsmet Paşa da isteseydi giderdi. Gitmemesi için hiçbir mani yoktu. Vizesi tamamdı ama biraz geç kaldı. Birkaç hafta sonra gitti zannedersem." [25]

Vize işlemleri yapılırken hazırlıklar ve yazışmalar da devam ediyordu. Mustafa Kemal Paşa 14 Mayıs'ta Samsun'daki Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na şifreli bir telgraf çekti. *"Cuma günü öğleden sonra Bandırma Vapuru'yla Samsun'a hareket edeceğini ve beraberinde 23 subay bulunduğunu"* haber veriyor, *"geçici olarak kalabilecekleri bir yer temin edilmesini"* istiyor ve sadrazamın da bu konuda mutasarrıflığa yazacağını söylüyordu. [26]

15 Mayıs günü müfettişliğin kurmay başkanı Albay Kâzım Bey Harbiye Nezareti'ne *bir gün sonra* yola çıkacaklarını ve yolcu adedini bildirdi. Listede 48 kişi, üç binek hayvanı ve bir otomobil bulunuyordu. Samsun'a vizeleri hazır duran altı adet atın sadece üçü götürülüyordu. [27]

"Paşa!.. Devleti kurtarabilirsin!"

Mustafa Kemal ve Cevad Paşa'lar, 14 Mayıs akşamı Nişantaşı'ndaki konakta Sadrazam Ferid Paşa'yla akşam yemeğindedir. Bu buluşma geçmiş gecelerde Susan Ruff'un düzenlediklerinden değildir, resmi iş yemeği havasına bürünmüştür.

Yemekten sonra harita üzerinde Samsun havalisindeki durum tartışılır ve sadrazam, Mustafa Kemal Paşa'ya *ertesi günü, Zat-ı Şahane'yi ziyaret etme* talimatı verir.

Paşa bir gün sonra Yıldız Sarayı'nda, Küçük Mabeyn'in ilerisindeki kütüphanede Vahideddin'le karşı karşıyadır.[28] Hatıralarında padişahla görüşmesini şöyle anlatacaktır:

"...Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahideddin'le âdeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine muvazi (paralel) hatlar üzerinde düşman zırhlıları! Bordalarındaki toplar, sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı görmek için, oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa-sola çevirmek kâfi idi.

Vahideddin, hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:

- Paşa, paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir. (Elini demin bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve ilâve etti:) Tarihe geçmiştir.

O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum:

- Bunları unutun, dedi. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin!

Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahideddin benimle samimi mi konuşuyor? O Vahideddin ki ecnebi hükümetlerin yüzüncü derece aletleri ile temas arayarak devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu. Bütün yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahmin ile başka bahislere girişmeyi tehlikeli addettim. Kendisine basit cevaplar verdim:

- Hakkımdaki teveccüh ve itimada arz-ı teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz.

Söylerken, kafamdaki muammayı da halletmeye uğraşıyordum. Çok iyi anladığım, veliahdlığında, padişahlığında bütün his

ve fikirlerini, temayüllerini, sahtekârlıklarını tanıdığım adamdan nasıl yüksek ve asîl bir hareket bekleyebilirdim? Memleketi kurtarmak lâzımdır, istersem bunu yapabilirmişim. Nasıl hemen hüküm veririm? Vahideddin demek istiyordu ki hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz (dayanağımız) Istanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim onların şikâyet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edebilirsem memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri te'dib edersem (cezalandırırsam) Vahideddin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım.

- Merak buyurmayın efendimiz, dedim. Nokta-i nazar-ı şâhânenizi (görüşünüzü, düşüncenizi) anladım. İrâde-i seniyeniz (emriniz) olursa hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım. "Muvaffak ol!" hitâb-ı şahânesine mazhar olduktan sonra, huzurundan çıktım.

Naci Paşa padişahın yaveri fakat benim hocam, derhal benimle buluştu. Elinde ufak mahfaza içinde birşey tutuyordu.

- Zat-ı Şahanenin ufak bir hatırası, dedi. Kapağının üzerine Vahideddin'in inisyalleri işlenmiş bir saatti.

- Peki teşekkür ederim, dedim. Yaverim aldı.

Sonra, sanki Yıldız Sarayı'ndan çıktığımızı ve hareket etmek üzere olduğumuzu gizlemek, saklamak ister gibi ihtiyatla, ayaklarımızın patırtısını işittirmekten korkarak saraydan uzaklaştık" [29]

Mustafa Kemal Paşa yıllar sonra, 1932 Ağustos'unda Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Sherill'e bir sohbet sırasında bu görüşmeyi hikâye ederken Vahideddin'le biraraya geldiği odanın şeklini kâğıda dökecektir. Nereye nasıl oturduklarına ve padişahın koltuğunun altında duran kırmızı kaplı tarih kitabına kadar çizecek, Vahideddin'in gözünün devamlı pencerenin dışında olduğunu anlatacak ve *"Sizce sultan, sarayın penceresinden nereye bakıyordu?"* diye soracaktır elçiye. Cevabı yine kendisi verecek, kâğıda itilâf donanmasının gemilerini işaret edip başkenti Anadolu'ya, Ankara'ya taşımasının sebebini anlatacaktır.

Yıldız'daki görüşme sonuçları bakımından sadece Osmanlı Tarihi'nin değil bütün Türk Tarihi'nin en önemli ikili temaslarından biridir ve işin ilginç tarafı Mustafa Kemal'in hükümdarla başbaşa yaptığı görüşmeye hatıralarında yer vermesine karşılık, Vahideddin'in bu konuda tek kelime bile etmemesidir. Vahideddin bu görüşmeden ne yarım bıraktığı hatıralarında söz etmektedir, ne de mektuplarında bahsi vardır.

Vahideddin *"Paşa, devleti kurtarabilirsin!"* ve *"Muvaffak ol!"* hitâb-ı şâhâneleriyle ne şekilde bir *kurtarmayı* kasdetmişti dersiniz?

*

Ertesi gün 16 Mayıs'tı, günlerden cumaydı...

Padişah cuma selâmlığına çıkmış, Yıldız Camii'ne gitmişti...

Hüzün her zerreye sinmişti. İzmir'in bir gün önce işgal edilmesinin hüznü...

Namazını bu elem havasını teneffüs ederek tamamladı Vahideddin. Sonra camiin hükümdarlara ayrılan yerine, *mahfil-i humâyuna* geçti. Vedaya gelen bir yolcuya *"uğurlar olsun"* diyecekti.

Odada dört kişiydiler. Zat-ı Şahane, yani Vahideddin; Sadrazam Ferid Paşa, başyaver Avni Paşa ve Mirliva -Tuğgeneral- Mustafa Kemal Paşa.

Ortadaki ayakları altın varaklı mermer masanın üzerinde bir Kur'an-ı Kerîm duruyordu. Yazısı tezhibinden, tezhibi cildinden nefis elyazması bir Kur'an.

Sadrazam dışında herkes askerî üniformalarını giymişti... Zat-ı Şahane de... Bej bir üniforma vardı üzerinde...

Masaya doğru birkaç adım attı Vahideddin... Sadrazamla Avni Paşa da hükümdarı takip edip bir adım gerisinde durdular...

Herkes ayaktaydı...

Mustafa Kemal Paşa asker adımlarıyla ilerledi, masanın öteki tarafına, padişahın karşısına geçti. Askerî tavrına ruhanî bir hava verip, sağ elini Kur'an'ın üzerine koydu ve öbür elindeki küçük kâğıdı okumaya başladı:

> *"Hükümet tarafından düzenlenip padişahın tasdikine iktirân eden 21 maddelik özel talimatta açıkça belirtilmiş olan geniş yetkilere dayanarak Anadolu vilâyetlerindeki bütün mülkî ve askerî memurlar üzerinde icrasına memur bulunduğum teftişleri ve tahkikatı halife hazretlerinin arzusu dahilinde iftihar kaynağım ve padişah kullarının övüncü olan tam bir sadakatle ve elimden gelen bütün kuvvetle yerine getireceğime vallahi billâhi".*

Sonra, mırıltı halinde *"Cenâb-ı Allah muvaffak etsin"* sözleri işitildi.

Vahideddin bu yemin merasimini seneler sonra Sanremo'da kendisiyle beraber sürgünde olana eski başyaveri Avni Paşa'ya hatırlatacak ve Paşa hatıralarına şöyle yazacaktı:

> *"...Zat-ı Şahane elbise-i askeriyeleri lâbis olduğu halde ayak-*

ta bulunuyorlar. Önlerinde masanın üzerinde dahi Kelâm-ı Kadîm duruyordu.

Sadrazam Paşa, Yaver Paşa, padişahın iki tarafında bir adım gerisinde idiler. Mustafa Kemal Paşa tavr-ı askeriyesine dinî bir eda dahi vererek ilerledi ve sağ elini Kelâm-ı Kadîm'in üzerine koyarak şu yemini eyledi:

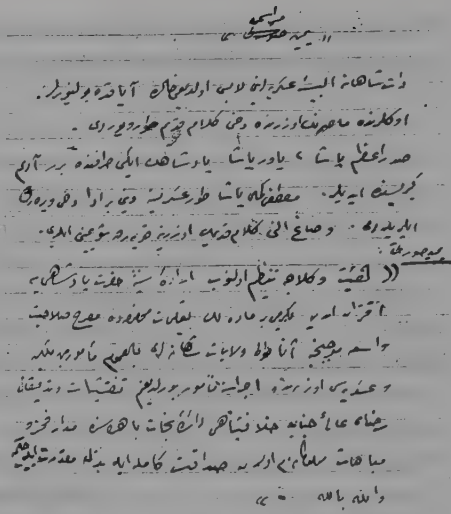

Seryaver Avni Paşa'nın elyazısıyla yemin merasiminin öyküsü ve yemin sureti.

"Hey'et-i vükelâca tanzîm olunup irâde-i senîyye-i hazret-i padişâhîye iktirân eden 21 maddelik tâlimat-ı mahsusâda musarrah salâhiyet-i vâsia mucibince Anadolu vilâyât-ı şâhâneleri bi'l-umum memûrîn-i mülkiye ve askeriyesi üzerinde icrasına memur bulunduğum teftişat ve tahkikatı rızây-i âlî-i cenâb-ı hilâfetpenâhî dâire-i necât-ı bâhiresinde medâr-ı fahr ve mübahât-ı memlûkânem olan sadakat-ı kâmile ile bezl-i makderet eyleyeceğime vallahi billâhi" [30]

Politikacı, asker yahut sivil, Mustafa Kemal'e ve cumhuriyete muhalif olanların seneler boyu söyledikleri *"Yeminini tutmadı"* ifadesinde kastedilen yemin, zannedilenin aksine Paşa'nın 10 Şubat 1902'de Harbokulu'ndan mezun olurken ettiği *Padişaha sadakat yemini* değil, işte buydu.

*

Bu, son karşılaşmalarıydı.[31] Yıldızlarının sözünü daha önce ettiğimiz buluşmaları artık sona ermiş, ayrı yollara sapmışlardı. Şahbaba'nın yıldızı *kıran,* genç paşanınki *nuhus* çizgisinde yükseliyordu.

O gün mahfil-i humâyunda sadece yemin merasimi yapılmamış, bir gün önce işgale uğrayan İzmir'den ve Türkiye'yi bekleyen zorlu günlerden bahsedilmişti mutlaka. Ama mahfilde neler konuşulduğundan bir daha ne hükümdar söz etti, ne de Mustafa Kemal Paşa. Bilinenler sadece Avni Paşa'nın bu yazdıklarıyla sınırlı kaldı.

Mustafa Kemal Paşa, uğurlamaya gelmek isteyenlere *"İngilizler'in nazar-ı dikkatini celbetmemek veyâhud yoldan geri çevrilmemek için teşyîe zahmet edilmemesi"* ricasında bulundu.[32] Şişli'deki evine giderek annesiyle ve kızkardeşiyle vedalaştı, otomobili sonra Galata rıhtımına yöneldi. Oradan bir motorla Kızkulesi açıklarında bekleyen Bandırma Vapuru'na bindi.

Bahriye Nazırı Avni Paşa vapurun hazırlanması işini günler öncesinden halletmişti. Biraz sonra demir alındı, Karadeniz'e açılmalarından hemen önce bir devriye hücumbotuyla gelip Bandırma'nın güvertesine çıkan İngiliz denizcileri vizeleri kontrol ettiler ve *"Please proceed sir!"*, yani *"Lütfen devam ediniz efendim"* dediler.

*

Burada, son senelerde üzerinde bir hayli söz söylenen Bandırma vapuru konusunda bazı bilgiler vermek gerekiyor.

Lloyd's sigorta kuruluşunun kayıtlarına göre gemi, 1878'de İskoçya'nın Paisley bölgesindeki MacIntyre kuruluşu tarafından Hutson and Cardett tezgâhlarında 21 numarayla, 279 grostonluk yolcu ve yük gemisi olarak inşa edildi. Yelken ve buhar donanımlı, demir uskurlu ve 48,9 metre uzunluğunda, 6 metre genişliğindeydi.

Denize indirildiğinde ismi *"Trocadero"*ydu. İlk sahibi Dousey and Robinson şirketi gemiyi 1883'te Yunanlı armatör H. Psicha'ya sattı; Pire limanına kaydedildi ve 1885'te adı *"Kyma"* (Yunanca'da *"dalga"*) olarak değiştirildi. 1890'da Kaptan Andreadis'in mülkiyetine geçti, *"Rama P. Derasimo-Istanbul"* kumpanyasına satıldı, kaydı bir yıl sonra Istanbul limanına alındı ve 1893'te bu defa İdare-i Mahsusa satın aldı. İsmi önce *"Panderma"*ya, İdare-i Mahsusa 1910'da *"Osmanlı Seyrüsefain İdaresi"* olunca da *"Bandırma"*ya çevrildi ve posta vapuru yapıldı.

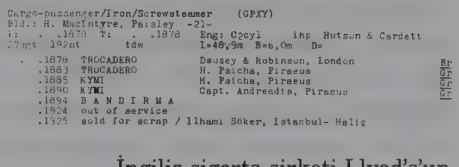
Cargo-passenger/Iron/Screwsteamer (GPXY)
Bldr.: H. MacIntyre, Paisley -21-
t: . .1878 T: .1878 Eng: C2cyl inp Hutson & Cardett
27apr 192ut tdw l=48,9m B=6,0m D=
.1878 TROCADERO Dousey & Robinson, London
.1883 TROCADERO H. Psicha, Piraeus
.1885 KYMI H. Psicha, Piraeus
.1890 KYMI Capt. Andreadis, Piraeus
.1894 B A N D I R M A
.1924 out of service
.1925 sold for scrap / Ilhami Söker, Istanbul- Haliç

İngiliz sigorta şirketi Llyod's'un Bandırma vapuruyla ilgili kaydı.

İki defa batma tehlikesi geçirdi: 12 aralık 1891'de Erdek yakınlarında kayalara çarptı, batmak üzereyken yüzdürüldü. 1915 Mart'ında Silivri açıklarında bir İngiliz denizaltısından torpil yedi ve gene yüzdürüldü. Samsun seferinden sonra posta hizmetine devam eden Bandırma 1925'te arızalandı, tamir edilemeyince Haliç Feneri'ndeki gemi bozmacısı İlhami Söker'e satıldı ve 1925'te dört ayda parçalandı.

Türkiye'de 1995 sonbaharında yaşanan *"Bandırma"* tartışmasında *"büyük ve zamanına göre son derece gelişmiş bir gemi"* olduğu iddia edilen *"Bandırma"* ise bir başka Bandırma'ydı. 1926'da İngiltere'den satın alınan 929 grostonluk geminin isim benzerliği dışında ilk Bandırma'yla bir alâkası yoktu. Bu geminin daha sonra ismi de değiştirildi ve *"Ülgen"* yapıldı.[33]

*

Mustafa Kemal, 19 Mayıs sabahı Samsun'a ayak basmasından sonra Istanbul'a beş ayrı şifreli telgraf çekti: Padişaha, Sadarete, Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'ne ve Genelkurmay'a.

Vahideddin için Mabeyin Başkâtipliği'ne yolladığı telgrafta *"Öğleden evvel saat sekizde Samsun'a ulaşıp göreve başladığının padişaha iletilmesini"* istedi; Sadarete, Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'yle Genelkurmay'a gönderdiği telgraflarda da *"vazifeye başladığını arz"* etti.[34]

Ertesi gün, 20 Mayıs sabahı Istanbul'a bir telgraf daha yolladı. *"Bahriye Nazırı Avni Paşa Hazretleri'ne: Yüksek teveccühlerinizle emin ve müreffeh bir şekilde Samsun'a varılmış ve göreve başlanmıştır. Kayınpederiniz Şakir Paşa Hazretleri'nin âfiyetlerini sorar, olaylar ve siyasi vaziyetle ilgili olarak ara sıra aydınlatıp irşâd buyurmanızı istirhâm ederim"* diyordu.[35]

Sadrazam Damad Ferid'in cevabı 21 Mayıs'ta geldi. Paşa müttefiklerin karaya asker çıkartmalarıyla ilgili bir konuyu açıklıyor ve *"Tam bir sıhhat ve âfiyetle Samsun'a ulaşmanızın verdiği büyük sevinçle bütün işlerinizde büyük başarılarınızı temenni ediyorum"* diye yazıyordu.[36]

*

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gidişiyle ilgili olarak Cumhuriyetin ilk senelerinde ortaya iki iddia atıldı ve söylentiler bugüne kadar geldi ve hâlâ da devam ediyor: Vahideddin'in Paşa'ya bir ferman ve binlerce altın verdiği iddiaları... Altının miktarı her iddia sahibine göre değişti, 20 ilâ 40 bin arasında azaldı yahut çoğaldı ama genellikle 40 binde karar kılındı.

Ferman konusunu ilk defa Anadolu hareketine muhalefetiyle bilinen Serbestî Gazetesi'nin sahibi 150'liklerden Mevlânzade Rif'at ortaya attı ve Halep'te 1929'da çıkarttığı kitabında, *"Türkiye İnkılâbı'nın İçyüzü"*nde bir ferman metni yayınladı. Sultan Vahideddin'in sadrazamlarından İzzet Paşa fermanın varlığını seneler sonra doğrularken[37] yine Vahideddin'in dahiliye nazırlarından Ahmed Reşid Bey de varolduğunu yazdı.[38]

Hükümdar, Mustafa Kemal'in hareketinden iki gün öncesinin, 1919'un

14 Mayıs'ının tarihini taşıyan fermanında bugünün diliyle şöyle diyordu:

"Yaverlerimden Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa'ya!

Dünya Savaşı'nın müttefikler tarafından kaybedilmesi üzerine ortaya çıkan siyasi durum ceddimin toprağını, hilâfet ve saltanat makamını zor ve tehlikeli bir sahaya sürüklediğinden hükümetimin kararı uyarınca tayin olunduğunuz bölgede düzenin sağlanmasının, razı olamayacağım durumların ortaya çıkmasının önlenmesinin, saldırıların defedilmesi için hep birlikte ve elden geldiğince çalışıp gayret gösterilmesinin, milletimin dokunulmazlığının sağlamlaştırılması ve ülkemin saldırgan ellerden kurtarılması için tek bir vücud olarak hareket edilmesinin, hükümdarlara mahsus selâmımla beraber askere, memurlara ve ahaliye tebliğini emrettim 14 Mayıs 1919. Mehmed Vahideddin" [39]

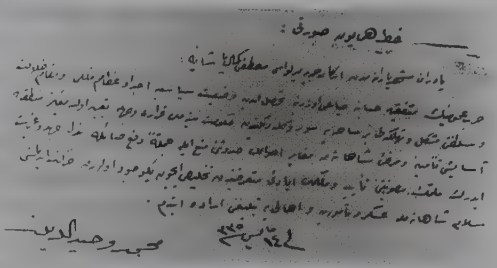

Mustafa Kemal Paşa'ya verildiği iddia edilen hatt-ı humâyunun hükümdarın evrakı arasından çıkan ve bir başkasının elyazısıyla olan metni.

Bu metin, açık söylemek gerekirse bir fermanın gerektirdiği *aslî şekil şartlarına* pek uymamaktadır ama *ferman* değil, *hatt-ı humâyun* olarak verilmiş olması ihtimalinin de gözardı edilmemesi gerekir.

Ben, Osmanlı arşivlerinde bu fermanın izine rastlayamadım. Tamamının tasnifi için daha en az yarım asır gereken ve daha da önemlisi son dönem evrakının izine pek rastlanmayan arşivlerdeki bütün belgeler ortaya çıkmadan bu konuda kesin karar verilmesi imkânsız.

Ancak fermanın bir suretini Vahideddin'in evrakı arasında bulmama ve hükümdarın değil bir başkasının elyazısıyla kaleme alınmış bu metnin Mevlânzade'nin yayınladığı metinle aynı olmasına rağmen, resmen varolup olmadığı konusunda kesin bir söz edemiyorum.

*

Ve, Vahideddin'in Mustafa Kemal'e verdiği söylenen onbinlerce altın konusu:

Osmanlı arşivlerinde sözkonusu altınlarla ilgili ne bir belge ne de bir kayıt var ve olmaması da normal. Zaten Vahideddin'le Mustafa Kemal'in yazdıklarında da altınlardan tek bir kelimeyle bile olsa sözedilmiyor. Üstelik bir altının yaklaşık 8 gram olduğu düşünülürse, Bandırma vapurunda 40 bin altının, yani 320 kiloluk bir hazine sandığının hakikaten varolup olmadığı da tartışmaya açık bir konu.

Vahideddin altınlardan değil, Mustafa Kemal Paşa'ya yaptığı bir başka ödemeden, 30 bin liradan sözediyor ve *"Hazinenin tamamiyle müttefiklerin kontrolu altında bulunduğu ve oradan bir kuruş bile alınamadığı sırada ona maddi yardım yaptım, kendi cebimden 30 bin lira verdim"* diyor.

Konuyu bilen aile mensuplarının ifadelerine göre sözkonusu paranın temini ve ödenmesi şu şekilde cereyan eder:

Vahideddin tahta çıkışından seneler önce, Çengelköyü'ndeki köşkünün arka tarafında bulunan çiftliğinde cins at yetiştirmeye başlamış ve bir hayli ata sahip olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya verilen 30 bin lira, Samsun yolculuğu öncesinde işte bu atların tamamının satışından elde edilen meblâğdır.

Satış partiler halinde olmuş, dolayısıyla ödeme bir değil birkaç seferde yapılmış ve Sultan Vahideddin paraları Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırma vazifesini ablası Mediha Sultan'ın oğlu Sami Bey'e vermiştir.

Sami Bey Paşa'yla perşembe günleri öğleden sonraları Perapalas'ta buluşmakta, zarfları orada teslim etmektedir. Oğlu Ömer Fethi Mekteb-i Sultanî'de, yani Galatasaray'da yatılı okumakta, Sami Bey cuma tatili için Baltalimanı'ndaki yalıya gelecek olan oğlunu almak üzere her perşembe günü okula gitmekte, Galatasaray'dan beraberce Perapalas'a geçmektedirler. Paşa lobide Sami Bey'i beklemekte, küçük Fethi otelin alt katındaki salonda şerbetini yudumlarken babası Paşa'yla beraber yukarıdaki odalardan birine çıkmakta ve en az bir saat sonra dönmektedir.[40]

Bütün bunların yanında, Mustafa Kemal'e Samsun'a giderken yapıldığı bilinen tek *resmî* ödeme Harbiye Nezareti'nden verilen 1000 liradır[41] ve Paşa'yla arkadaşlarının Samsun sonrasında çektikleri parasızlık, birçok kaynakta kayıtlıdır.[42]

O halde Sultan Vahideddin 1919'un 30 Nisan günü Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gitmesi kararını hangi düşüncelerle imzalamıştı?

Şu iki sebepten dolayı:

1. Samsun ve havalisinde asayişi temin edip müttefiklerin Mondoros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak güvenlik gerekçesiyle Samsun'u, öteki şehirleri ve daha da ileri giderek Istanbul'u işgalini önlemek,

2. Görev yerinde kendi başına harekete geçerek silâhlı bir mukavemet oluşturacağından emin olduğu Mustafa Kemal'in bu gücünü yeri geldiği zaman kullanmak ve bilhassa barış masasına arkasında bu gücün varlığını hissettirerek oturmak.

Anadolu'ya Mustafa Kemal'den önce giden, yahut onunla beraber geçen veya Millî Mücadele'ye sonraları katılan üst rütbeli bütün subaylar bu iki ihtimalin mutlaka farkındaydılar. Zaten hükümdarın bizzat kendisi *"Istanbul düşman süngüleri altındayken Mustafa Kemal Paşa'yı Yunanlıların üzerine göndermek kararını almak gibi kutsal bir mutluluğun zevkini tattığını"* yazmakta[43], ondan *"İşgalci Yunanlılar'a karşılık vermek için mümkün ve gizli vasıtaları kullanarak Anadolu'ya memur eylediğim yaverim Mustafa Kemal"* [44] diye sözetmektedir.

*

Mustafa Kemal Paşa'nın yetki belgesini tasdik eden hükümetin üyelerinden olan eski sadrazam Ahmed İzzet Paşa, Samsun'a gönderiliş konusunda hatıralarına şunları yazacaktır:

> *"...Bu olaylar olurken Istanbul'da seçkin bir kişilik ortaya çıkmıştı. O da Yedinci Ordu, ya da kendi tevcihince -çünki hükümetçe verilmemiştir- Yıldırım Ordusu eski komutanı, Padişah fahri yaveri Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa'dır. Sultan Vahideddin veliahdken Avrupa'ya yaptığı bir gezide maiyetine tayin edilmiş olan bu Paşa eski yakınlık ve yaverlik özelliğinden faydalanarak saraya gidip geldiği gibi "Vakit" gazetesi başyazarı Emin Bey'e yazdırarak yayınlattığı bir hayat hikâyesinden anlaşıldığına göre Maraşal Falkenhein'la arası açılıp Yedinci Ordu Kumandanlığı'ndan çekildiği zaman beş baş atını Cemal Paşa'ya -hükümet hesabına- beş bin altın liraya satın aldırmış olduğundan cebi de dolu olarak Beyoğlu âlemlerine atılmış, işgal kuvvetleri subaylarıyla da görüşmeye başlamıştı.*
>
> *Sadrazam Ferid Paşa ise sarayda ve İtilâf Devletleri mahfillerinde rekabete tahammül edemezdi. Fazla olarak bu ... Paşa iç politikayla açıkça uğraşıyor ve hele benimle de çekinmeden görüşüyordu. Padişahın hakkında sevgi göstermesi, para suistimali ve Ermeni öldürmek gibi açık bir suçlama nedeni de bulunmadığından diğer hasım ve rakipleri gibi bir vartaya atmaya çare bulamayınca bu zorlu rakibi yumuşak bir şekilde Istanbul'dan uzaklaştırmaya vesile aramaya başladı. Sultan Vahideddin de*

izlenen yaltakçılık ve miskinlik siyasetinin iflâs ettiğini anlayınca belli etmeden Anadolu'da bir direnme vücuda getirmek ve değişik cemiyetleri kendi yararına olarak birleştirmeyi düşünmüş, hattâ daha önce Rauf Bey'i bu maksadla kendisine çekmek için epeyce çalışmıştı. Fakat bu kişilik sahibi, inatçı ve ağırbaşlı vatanperver kendiliğinden Anadolu'da savaşa koşmuş olduğu halde Padişah'ın vaad ve ısrarına boyun eğmeyince Padişah fahrî yaverini hatırladı. İşte bu suretledir ki, başka başka görüş açısı izleyen hükümdarla sadrazamı bu kişiyi Anadolu'ya gönderme amacında birleştiler.

...Mustafa Kemal Paşa istediği kadar padişahın özel memuru olarak bu işe başlamış olduğunu inkâra savaşsın. Benim bu husta kanaatim sağlamdır. Çünki kendisine verilen yetki, şimdiye kadar hiçbir faniye nasib olmamış genişlikteydi. Kendisi teftiş dairesindeki askeri kıt'alardan başka, komşu kolordulara ve bütün Anadolu vilâyetlerine emri geçerli olacak, memurları istediği gibi görevinden alacak veya tayin edecektir.

Benim bildiğim Bâbıâlî bu gibi işlerde, özellikle askerlerin yöneticileri hükmü altına alması meselesinde çok kıskançtır. Hele gurur ve kıskançlığı delilik derecesinde olan Ferid Paşa'nın sadaret makamında olmayan yetkileri başkasına bahşetmek istemesi doğal olmayan bir durumdur. Bu tarihlerde padişahın eski politikasının ilkelerini değiştirerek gûya halka hoş görünmek ve güven vermek için Tevfik Paşa'yla benim kabinelerimizden seçtiği ve tayin ettirdiği on iki nezaretsiz bakanın katılmasıyla oluşturulan kabinenin içinde ben de vardım.

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik tayinini içine alan ve yetkilerini belirleyen belge görüşülüp tasdik olunmak üzere Vükelâ Meclisi'ne verildiği tarihten bir hafta-on gün önce Paşa fermanını, yetki mektubunu taşıyarak hareket etmiş bulunuyordu. Bu haller açıkça gösterir ki memuriyet resmî hükümetin değil, padişahın düşüncesinin ürünü ve tedbirinin eseridir. Bâbıâlî ve Harbiye Nezareti saraydan aldıkları işaretle bunu uygulamaya koymuşlardır. Fakat bu gerçeğin gizlenmesi Mustafa Kemal Paşa'ca olduğu kadar sinsi padişahca da gerekliydi. Paşa büründüğü esrarlı kisveye, gelecek için beslediği emeller ve hayallere uymaması yönünden saraya bağlılığını gizlemek, memur ve mensubu olduğu hükümdara karşı işlediği iğfal, sözünden caymak, küfrânı nimet gibi basitlikleri halkın gözünden saklamak, hiç olmazsa

hafifletmek istiyor; padişah da ne şekilde olursa olsun bir kimse tarafından aldatılmış olmayı kibrine yediremiyor, bir yandan da yabancılara el altından oyun yapmak istediğinin anlaşılmasından korkuyordu" (45)

Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişi sırasında Damad Ferid Paşa Kabinesi'nde bulunan Rıza Tevfik'in yazdıkları ise kehaneti andırmaktadır:

"...Bir gün Meclis'te hepimiz hazır bulunduğumuz sırada pek hararetli bir münakaşa oldu. Bu münakaşaya da ben sebep oldum. Sadrazama dedim ki:

- Paşa Hazretleri, Mustafa Kemal Paşa'yı buradan uzaklaştırmışsınız ve kendisini müfettişlik hizmetiyle bütün Anadolu'yu dolaşmaya memur etmişsiniz. Hattâ İzmir'i haksız olarak istilâ eden Yunan ordusunun tepelenmesi vazifesini de kendisine vermişsiniz. Bu işlerin uhdesinden gelecek bir zat olduğuna benim de kanaatim vardır. Fakat size şimdiden arzediyorum ki, gider gitmez sizin o emrinizi hafife alarak tenkid ve reddeyleyecek ve kendi başına istediği gibi ve anladığı gibi hareket edecektir.

Ben bu mizaçta azim sahibi adamları pek iyi bilirim. Yunanlılar'ı Anadolu'dan çıkartacağına da inanırım. Fakat zannetmeyin ki bu muvaffakiyeti sizin adınıza kaydedecektir. O bu işleri yaptıktan sonra sizin vücudunuza bu makamda ne lüzum kalır? Bakınız, kendisi ne yapacaktır? Bunu da duvara yazıyorum, dostlarımız şahid olsun. En evvel ufak bir vesile ile gücenecek, istifasını verecek, sivil ve müstakil bir vatandaş olarak kendi hesabına çalışacaktır ve sırası gelince de isyanını ilân edecektir, dedim.

Ferid Paşa buna karşı sapsarı kesildi ve şu cevabı verdi:

- Beyefendi, siz bu adamı partide kabiliyetli, doğru ve azim sahibi iyi bir askerî kumandan olarak tasvir buyurmuştunuz. Hattâ kendisine Harbiye Nezareti makamını lâyık görmüş ve tavsiye etmiştiniz. Şimdi müfettişliğe lâyık görmeyişiniz gariptir.

- Evet öyle görünür, fakat hakikatte benim istediğim şey Mustafa Kemal Paşa'nın Istanbul'u anında İttihadçılardan temizlemesiydi ve eminim ki bunu birkaç haftada yapardı, dedim ve oturdum" (46)

Son olarak, Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan'ın hükümdarın Mustafa Kemal Paşa'ya bakışı ve Samsun'a gidiş konusunda yazdıklarını okuyalım. Sabiha Sultan, eski başbakanlardan Suad Hayri Ürgüplü tara-

fından tutulan notlarında şöyle diyor:

"...Babamın padişah olmadan evvel ve veliahd iken en çok tanıdığı ve takdir ettiği Mustafa Kemal Paşa idi. Yaveri idi ve onunla Almanya seyahatini de yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa da ona çok bağlı ve hürmetkârdı. Memleketin en feci durumunda başa geçen babam mücadelenin ancak Anadolu'da devam edebileceğine inanmış ve Mustafa Kemal Paşa'yı -bu işi tek başarabilecek insan saydığından- Anadolu'ya kaçmaya teşvik etmiştir. Bunu bize söylediği gibi, bu kararlaşınca yanından çıkıp yaverler odasına giren başyaver Naci Paşa -Naci Eldeniz olacak-, diğer yaverlere bunu gizlice tebşîr etmiş (müjdelemiş) ve "Hele şükür, efendimiz Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya geçmeye ikna etmişler!" demiştir. Rahmetli Yümni Paşa da bunu gayet iyi bilirdi.

Aralarında konuşup mutabık kaldıkları hususlar vardı:

Evvelâ birbirlerini tanımıyor, mutabık kalmamışlar, ayrı ayrı iş göreceklermiş gibi hareket edilecek; iş hangi yönden selâmete götürülürse sonra birleşecekler. Yegâne gaye vatanın selâmeti, kurtulması ve istiklâli olacaktı.

Babam sonradan Mustafa Kemal Paşa'nın sözünü tutmadığından, kendisini ve imparatorluğu hain insanlar gibi göstermesinden çok ama çok müteessir olmuş ve bunu asla hazmedememiştir.

- "Biz herşey olabiliriz. Cahil, tecrübesiz, hatalı bir siyasete kapılmış olabilir ve zararlar da verebiliriz amma Osmanoğlu olarak nasıl vatan haini olabiliriz? Bizi en iyi tanıyan Mustafa Kemal Paşa bunu nasıl söyler!" der, derin bir keder içinde kavrulurdu. Netekim bu keder o kadar devamlı olmuştur ki, bir gece beyninde bir damar kopması hayattan kendisini ayırmıştır.

Ben kızı olarak ve ölümüne kadar başucunda olan en sevdiği bir insan olarak şunu bütün şerefimle temin ederek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün şan-şeref dolu varlığını ortaya koyarak söylemek isterim ki: Babam asla hain değildir. En koyu, sağlam bir vatanseverdi. Öyle yaşamış, öyle ölmüştür" [47]

Şehzade Vahideddin Efendi 10 yaşında (üstte) ve delikanlılığında.

Çengelköy Köşkü, 1940'larda.

Veliahd Vahideddin Efendi.

Veliahd Vahideddin Efendi, 1917 Aralık'ında Almanya'da. Hemen arkasında Mustafa Kemal Paşa var.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in cülus merasimi: Topkapı Sarayı, 4 Temmuz 1918.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin, cuma selamlığına çıkıyor.

Sultan Vahideddin Malta'ya ayak basıyor. Yanında şehzadesi Mehmed Ertuğrul Efendi, arkada solda Zeki Bey ve sağda Sertabib Reşad Paşa.

Sultan Vahideddin İskenderiye'de Montaza Sarayı'nın kapısında. Yanında İskenderiye Valisi Mukbil Paşa var.

Sultan Vahideddin, İskenderiye'de Villa Antoniades'te. Kolunda vali Mukbil Paşa ve yanında emniyet müdürü Remanda Bey var.

Sultan Vahideddin, İran'ın devrik hükümdarı Muhammed Ali Şah'ın Sanremo'daki cenaze merasiminde: Mart 1925.

Villa Magnolia, 1995'te.

Sürgünün fotoğrafı: Sultan Vahideddin'in son resmi. Sanremo, 1925 sonbaharı.

Villa Nobel, 1995'te.

Sultan Vahideddin'in Beyrut'tan hususi trenle getirilen cenazesi, Şam istasyonunda askeri merasimle karşılanıyor.

Cenaze, Şam'daki Sultan Selim Camii'nde. Tabutun başında üniformalarını giymiş eski Osmanlı subayları ve Suriyeliler nöbet tutuyor.

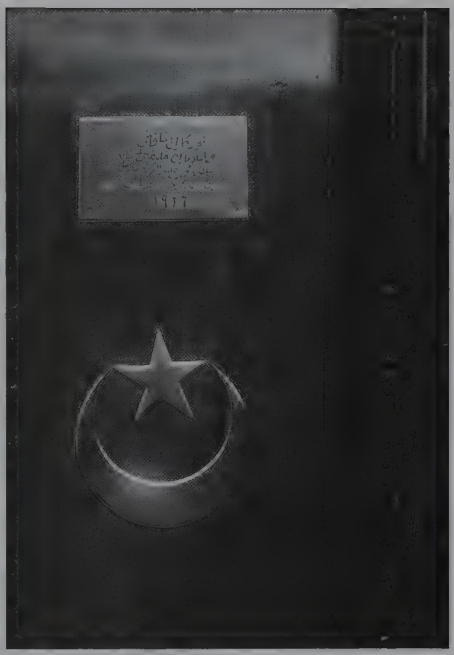

Sultan Vahideddin'in tabutu. Üzerindeki plakada "Türklerin hakanı ve İslamlar'ın halifesi cennetmekân Sultan Mehmed Vahideddin-i Sâdis bin Sultan Mecid Han Hazretleri. 1926" yazılı .

Sultan Vahideddin'in şallara ve ayet işlemeli kumaşlara sarılı tabutu, camide defnedilmeyi bekliyor.

Sultan Vahideddin'in Şam'daki cenaze merasimi. Mevleviler ve diğer tarikat mensupları da var.

Suriye Reisicumhuru Ahmed Nami Bey, cenaze namazına katılmak için camiye geliyor.

Şam'daki hanedan mezarlığının bir bölümü.

Şahbaba'nın lâhdi.

Halife Abdülmecid Efendi'nin fırçasından Sultan Vahideddin'in büyük ağabeyi Sultan Abdülhamid (üstte solda). Altta diğer ağabey Sultan Reşad ve sağda Mediha Sultan.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a hareketinden üç hafta önce. Üniformasına "Yâver-i Hazret-i Şehriyârî", yani padişah yaveri kordonları takılı.

Büyük zaferden sonra basılan kartpostallardan biri. Geçmişin hükümdarları Sevr andlaşmasını yırtan Mustafa Kemal Paşa'yı kutluyorlar. Arkada İsmet ve Kazım Karabekir Paşalar var.

Zonaro'nun
fırçasıyla
Enver Paşa.

Sadrazam
Tevfik Paşa.

Damad Ferid Paşa (soldan 5.), üvey oğlu Mediha Sultanzade Sami Bey (soldan 1.) ve gazeteci Ali Kemal Bey'le (soldan 3.) beraber Galatasaray Lisesi'ni ziyarette.

10.
Cicim ayları ve sonrası

1919 Mayıs'ıyla 1922 Kasım'ı arasında Istanbul'la Anadolu kâh bozuştu, kâh barıştı. Dargınlık zamanlarının sadrazamı 1919 Ekim'inden sonra altı ay için işbaşına gelen Ali Rıza ve Salih Paşalar dışında hep Damad Ferid'di ve Ankara'yla yakınlaşmak gerektiğinde yerini hemen Tevfik Paşa alıyordu.

Vahideddin'in tarihteki rolünün bu derece tartışılır olmasına yol açan gelişmeler işte bu zamana, Bandırma Vapuru'nun Samsun'a varmasından sonraki devreye rastlar. Kuvâ-yı Milliyeciler hakkındaki idam kararları, fetvalar, Anadolu hareketini bastırmak için kurulan Hilâfet Orduları, İngiltere'yle gizlice anlaşma yapıldığı söylentileri, Sevr'in imzalanması ve diğerleri...

Hadiseleri tarih sırasıyla ve ayrıntılarıyla takip etmemize lüzum yok, çünki Anadolu macerasının hemen bütün safahatı zaten bilinen bir şey. Dolayısıyla perde arkasındaki bazı önemli hususlara temas kâfi...

*

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'daydı, Istanbul hükümeti ise Paşa'nın geri çağırılması için İngilizler'in günlük nota bombardımanına dönen baskısı ve işgal korkusu altında.

Sultan Vahideddin 1919'un 8 Temmuz'unda Paşa'nın görevine son veren bir irade yayınladı ve geceyarısına doğru Erzurum'dan *"Kulları Mustafa Kemal"* imzalı bir telgraf aldı. Metin *"Şimdiye kadar gerek kutsal zâtlarına ve gerekse Harbiye Nezareti'ne sunduğum arzlarımda vatan ve millet ile yüce Hilâfet makamının uğradığı ve hâlen içinde bulunduğu acı durumları, buna karşı duyulan üzüntüleri ve milletin aldığı vaziyeti bütün safhaları ile gerçek olarak anlattım. Bunu yapmakla mukaddesâtımın*

âciz nefsime yüklediği en yüksek ve en vicdanî vazifelerden birini yerine getirmiş oldum" diye başlıyor, Paşa *"hükümeti ve saltanat merkezinin içerisinde bulunduğu ağır şartlarla baskıları daha da ağırlaştırmamak için ...bütün iftihar sebeplerini vatanın, milletin ve kutsal makamların feyziyle kurtuluşundan alan pek çok sevdiği askerlik hayatına veda ettiğini"* söylüyordu.

"...Yüksek saltanat ve Hilâfet makamiyle soylu milletlerinin hayatımın son noktasına kadar daima koruyucusu ve sadık bir ferdi gibi kalacağımı tam bir bağlılıkla arzeder, bu hususta teminat veririm. Askerlik mesleğinden istifa ettiğimi Harbiye Nezareti'ne bildirdim. Yüce zâtlarının sıhhat ve âfiyette bulunmasına dua eder ve her türlü âfetlerden korunmanızı Cenâb-ı Hak'dan niyâz ettiğimi" diye bitiyordu mektup. [1]

Sîne-i millete işte o gün dönüldü...

Bir ay sonra, 9 Ağustos'ta bir adım daha attı Vahideddin: Bir başka iradeyle *"...müfettişlik vazifesinden alınıp askerlikten istifa etmiş bulunan Mustafa Kemal Bey askerlik mesleğinden çıkartılmış, taşıdığı nişanlar geri alınmış, üzerindeki fahrî yaverlik rütbesi de kaldırılmıştır"* dedi. İradeyi Damad Ferid teklif etmiş, metni Harbiye Nezareti hazırlamış ve tasdik için saraya sunmuştu.

Ama dört ay sonra, bu defa aynı işlemin tam tersi yapıldı Istanbul'da. Aynı Harbiye Nezareti 28 Aralık 1919'da Sadaret'e bir yazı yazdı, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten tardı ve nişanlarıyla fahrî yaverlik unvanını geri alınması işlemlerinin mahkeme kararına dayanmadan yapılmış olduğunu hatırlattı; nişanlarıyla unvanının iadesini ve Paşa'nın askerlikten istifasının kabulünü teklif etti [2].

Bakanlığın teklifi hemen ertesi gün Tevfik Paşa başkanlığındaki hükümette ele alındı. Benimsendi ve saraydan yeni bir irade çıkartılması için Harbiye Nezareti'ne bildirilmesi kararlaştırıldı [3]. Sadaretten nezarete gönderilen yazıda gereğinin yapılması istendi [4], muamele 30 Aralık günü tamamlandı ve Harbiye Nezareti hazırladığı irade lâyihasını Sadaret'e yolladı [5]. Vahideddin'in eski kararını iptal eden iradesi 3 Şubat 1920'de yayınlandı. İradede *"Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden alınan ve askerlikten istifa eden, hiçbir sıkıyönetim mahkemesinin kararına dayanmaksızın idarî olarak uzaklaştırılan, taşıdığı nişan ve madalyaları geri alınmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın nişan ve madalyaları askerlikten ayrıldığı fakat uzaklaştırılmadığı için geri verilmiştir"* deniyordu [6].

Mustafa Kemal Paşa o günlerde artık Ankara'daydı. Erzurum ve Sivas Kongreleri yapılmış, kongrelerden padişaha sadakat mesajları gönderilmişti. Paşa, Sultan Vahideddin'in Istanbul'da 12 Ocak'ta yapılan yeni

Meclis-i Mebusan'ın açılış merasimine *rahatsızlığı* sebebiyle katılamamış olmasından duyduğu *üzüntüyü* bile telgrafla bildirmişti hükümdara. Ankara'dan yolladığı telgrafta *"Allah mubarek vücudunuzu her çeşit belâlardan korusun"* demiş, Vahideddin bu nezaketi karşılıksız bırakmamış, Paşa'nın telgrafından duyduğu *memnuniyeti* Ankara'ya cevabî telgrafla ifade etmişti. (7)

Protokole titizlikle uyuluyordu. Hükümdarın cülus yıldönümü Anadolu'da da kutlanıyor, Mustafa Kemal mülkî ve askerî erkânın tebriklerini padişah adına kabul ediyor, 17 Eylül 1919'da Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'e çektiği ihtar telgrafında Anadolu hareketinin maksadını anlatırken *"...Doğudan batıya ve güneyden kuzeye doğru Cenâb-ı Hakk'a tam bir tevekkül ile yalnız hilâfet ve saltanat makamını ve milletle devletin istiklâlini sonsuza kadar muhafaza etmekten başka birşeyi düşünmeyen ve sel gibi akan milletin ...arzusuna siz mi mukavemet edecekiniz?"* diyordu.

Hedef o günlerde sadece Ferid Paşa ve hükümetiydi. Mustafa Kemal 18 Eylül 1919'da Erzurum Vilâyeti'ne çektiği telgrafta Ferid Paşa'nın *millet ile sevgili padişahı temas ettirmediğini* yazmaktaydı:

"...Mevkilerini birkaç saat daha muhafaza etmek, ecnebi kesesinden biraz daha fazla para almak kaygısıyla yalan söylemekten utanmayan ve padişah hazretlerini aldatmaktan korkmayan bu hainlerin yeni bir caniyâne teşebbüste bulunacakları belgeli olarak haber alınmıştır. Millet ile sevgili padişahlarını temas ettiremeyen, gerçeklerin kutsal hilâfet makamının kulağına ulaşmasına müsaade etmeyen bu alçaklar bu defa da halifenin kutsal zâtını aldatarak bir beyanname yayınlanmasına çalışmaktaymışlar".

Ankara'yla sarayın münasebeti işte böyle göstermelik bir vaziyette ve karşılıklı jest seviyesindeydi. Asıl karar verilmesine çoktan verilmişti ama açıklamak için daha erkendi. Mustafa Kemal yakın çevresine o anki vazifelerini *"...halkı, vatanı ve esir Padişah'ı kurtarmaya inandırmaktan ibarettir. Zamanında hiçbir şeyi kaçırmamak ve zamansız hiçbir şeye uzaktan yakından tevessül etmemek başlıca dikkati teşkil etmelidir"* diye anlatmadaydı.(8)

Senelerdir kurduğu ama zihnine hapsedip dışarıya bir türlü vuramadığı düşüncelerini ilk defa o günlerde, 7 Temmuz 1919 gecesi, sabaha karşı kâğıda döktürdü Mustafa Kemal Paşa: *"Zaferden sonra hükümet şekli cumhuriyet olacak, Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince gereken muamele yapılacak, tesettür kaldırılıp medenî milletler gibi şapka giyile-*

cek, Latin harfleri kabul edilecektir". [9]

Paşa'nın daha o dönemde böyle fikirler taşıdığını ve cumhuriyet sonrasında yapılacak inkılâplardan sözettiğini Refet Paşa (Bele) da yazar:

"...Gazi Paşa hazretleri ile Anadolu'ya geçmek ve orada bir mukavemet tesis etmek kararını vermiştik. Bunun uygulanma yolunu düşünüyorduk. O günlerde Ferid Paşa ve Mehmed Ali Bey, Gazi Paşa hazretlerine bütün bütün başka bir fikir ile Anadolu'daki müfettişliği teklif ettiler"

...Gazi Paşa ile Samsun'a çıktık. Samsun'da İngiliz kuvvetleri vardı. Ve bizim Samsun'daki askerî vaziyetimiz çok fena bir halde bulunuyordu. Bu vaziyeti düzeltmek üzere ben Samsun'da kalmak mecburiyetindeydim. Fakat bu andan itibaren bizim alemdârımız olan Mustafa Kemal Paşa'nın her türlü tehlikeden korunması için derhal memleketin iç tarafına hareketleri lâzımdı. Bunu rica ettim. Kabul buyurdular. Pek az sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Anadolu'da ne yapacaklarını İngilizler ve Istanbul'daki hükümet anladı. Gazi Paşa'yı Istanbul'a davet ettiler. Tabii ki, gitmedi. Samsun'a çıktığımızdan tahminen yirmi gün sonra, Amasya'da karanlık bir odada başımızda Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Ankara'dan gelen Ali Fuad Paşa ve Rauf Bey'le ne yapacağımızı konuştuk ve karar verdik. Kâzım Karabekir Paşa ile şifreli muhaberelerle fikirler birleştirilmişti. O gece beş kişinin birleşen düşünce ve kararları bir protokol halinde imza edildi. Ertesi gün herkes işinin başına gitmişti.

...Meselâ ilk günden itibaren Mustafa Kemal Paşa hazretleri memleketten düşmanın çıkartılıp defedilmesiyle beraber ayni zamanda bugünkü inkılâbı ortaya koymayı düşünmüş, takib etmiş ve bunun için muhtelif yollar aramıştır. Bunun karşısında ben bütün kuvveti düşmanın atılıp uzaklaştırılmasına yoğunlaştırmamızı, düşmanı kovduktan sonra vaziyete tamamen hakim olarak hainlerin ve fena idare edenlerin hakkından gelebileceğimizi, istediğimiz inkilâbı yapabileceğimizi düşündüm. Kimin haklı olduğunu bugün tartışmakta bile fayda yoktur.

Refet Paşa" [10]

Yoksa imzalandı mı?

Burada, varolup olmadığı hâlâ tartışılan bir teşebbüse temas etmek gerekiyor: Sarayın İngiltere'yle resmen ama gizli bir "himaye anlaşması" imzalayıp imzalamadığı konusuna...

İngiliz arşivlerinde Sultan Vahideddin'in iki defa, 1919'un ilkbahar ve sonbaharında İngiltere'yle gizli bir anlaşmaya varabilmek için girişim yaptığına dair belgeler yeralıyor.

Bu belgelere göre, 1918 sonunda başlayan temaslar şöyle cereyan etmiş:

"...İlk girişim Kasım ayı sonunda oldu. Sadrazam iki ülkeyi çok yakından ilgilendiren bir sorunu görüşmek üzere Londra'ya gizli bir temsilci göndermek istediğini bir haberciyle Yüksek Komiserliğe bildirdi. Bu kimsenin yalnız İngiltere'ye gideceği belirtiliyordu. Kidston'a (İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bir yetkilisi) göre bu, doğuluların yerel temsilcileri aşmak için kullandıkları eski bir oyundu. ...Öneri kesinlikle reddolunacak fakat ne görüşülmek istendiği öğrenilecekti. Gelen cevaptan İngiliz hükümetiyle "siyasal ve iktisadî konuların" görüşülmek istenmiş olduğu anlaşılıyordu" (11)

"İkinci girişim 16 Aralık'ta oldu. Bu sefer farklı olarak Yüksek Komiserliğe değil İngiliz Genel Karargâhı'na başvuruluyor ve somut bazı tekliflerde bulunuluyordu. Karargâha gelen Sami Bey adında biri padişah ve hariciye nazırı tarafından geldiğini söylüyordu. Mümkün olan en kısa zamanda İngiltere'nin Türkiye yönetimine el koyması için "yalvarmakla" görevlendirilmişti. Barışa dek beklendiği takdirde çok geç olurdu. Medine'de ve başka yerlerde İngiliz yönetimi altında "barış ve refah" içinde yaşayan milyonlarca Müslüman'a uygulanan "aydın" yönetimin Türkiye'ye de sağlanması için yardım isteniyordu. Denetlemek ve yönetime yardımcı olmak üzere İngiliz subayların memleketin iç kısımlarına gönderilmesini rica ediyordu" (12).

İngiltere'nin Karadeniz Orduları Kumandanı General Milne aynı gün hükümetine gönderdiği raporda bu görüşmeyi *"Padişah, barışı beklersek geç kalabileceğimizi söyleyerek İngiltere'nin Türkiye'deki idareyi mümkün olan çabuklukla ele almasını istiyor; ...hükümdar, Anadolu'nun iç kısımlarına İngiliz kontrol subaylarının gönderilmesini rica ediyor"* diye bildirdi. (13)

"...Üçüncü girişim uzun yıllar Türkiye'de oturmuş "özel ve bağımsız", "pek saygıdeğer bir İngiliz centilmenin" padişahı ziyareti sonucu ortaya çıkmıştı. Bu zat gelip padişahın anlattıklarını Calthrophe'a (Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri) iletmişti. Vahideddin "her zaman İngilizci olduğunu, bunu zor koşulların baskısı altında söylemediğini,

gerçeği ifade ettiğini, bu yüzden 1908'den beri hep İttihad ve Terakki'nin casuslarıyla çevrildiğini ve çok acı çektiğini, ...şimdi bütün umudunun İngilizler'de bulunduğunu ...söylemişti. ...Yalnız bir korkusu vardı ki, o da girişeceği geniş bir eylemin bir ihtilâli tahrik edip hiçbir yarar sağlanmadan kendisinin tahttan indirilmesine ve belki öldürülmesine yol açmasıydı. Şiddetle hareket ettiği takdirde müttefiklerin desteğine güvenip güvenemeyeceğini öğrenmek istiyor, böyle bir durumda "Türklerin içişleridir" diye karışılmayacağından çekiniyordu. Acaba Yüksek Komiserlik'le temasa geçmenin yolu yok muydu? Oradan gelecek "herhangi bir işarete göre" davranmaya hazırdı.. Vahideddin bundan sonra hilâfet konusunu açmıştı. Onun iki "silâhı" İngiltere'nin yardımı ve hilâfetti. İngiltere'nin kendisinin hilâfet sahipliğini desteklemeye niyeti olup olmadığını öğrenmek istiyordu". [14]

Amiral Calthrope bu görüşmeyi Londra'ya 1919'un 10 Ocak günü aktarıyor [15]; Yüksek Komiser Vekili Webb 11 Mart günü Londra'ya yolladığı raporda *"İtaatli bir ata fazla antreman yaptırıyoruz. Daha fazla adam tutuklarsak bu hükümet istifa eder, daha iyisini de bulamayız. Başbakan her valiye bir İngiliz danışman atamak istiyor. Bizi mahcup ediyorlar"* diyordu.

Yine İngiliz belgelerine göre, teşebbüsler son şeklini o yılın ilkbaharında aldı. Sadrazam Ferid Paşa 30 Mart günü İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'in makamına gitti ve *Padişah adına geldiğini* söyledi. Sadrazam'a göre Osmanlı İmparatorluğu dünya savaşında sadece İngiltere tarafından mağlûp edilmişti, dolayısıyla bir başka galip devlete, yani öteki müttefiklere boyun eğmek dayanılmaz bir hadiseydi. Paşa *Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye tamamen boyun eğdiğini ifade etmek için* gelmişti ve Webb'e *"devletin çözülüşünün nasıl olması gerektiği"* konusunda yazılı bir tasarı verdi.

Bu *gizli* tasarının ana maddeleri şöyleydi:

- Anadolu'yla Arabistan arasında kalan ve Türkler'le meskûn olan bölgelerin hakimiyeti Padişah'a ait bulunacaktı.

- Arap ülkeleri özerk olacak ama dinî bakımdan Halife'ye bağlı kalacak, para basma hakkı padişahın elinde bulunacak, hutbe onun adına okunacak ve bu bölgelerde Osmanlı bayrağı çekilecekti.

- Hicaz bölgesi Avn ailesinde kalacak ama yanında 100 askerli bir Osmanlı siyasi temsilcisi bulunacak ve dış ilişkilerde Istanbul'la uyum içinde olacaktı.

- Medine'de bir Türk generalinin komutasında bir Türk garnizonu kalacaktı.

- Yemen'de savaş öncesi durum devam edecekti.

- Ermenistan bağımsız veya özerk bir Ermeni cumhuriyeti haline gelecekti.

- Bunlara karşılık İngiltere, iç düzeni sağlamak ve dışa karşı Osmanlı bağımsızlığını korumak üzere 15 yıllığına özerk bölgeler de dahil olmak üzere İmparatorluğun gerekli bölgelerini işgal edecekti.

- Istanbul ve Çanakkale boğazlarındaki bütün istihkâmlar yıkılacak, İngiliz birlikleri buraları işgal edecekti.

- İngiltere, Mısır örneğinde olduğu gibi Padişahın gerekli gördüğü nezaretlere İngiliz müsteşarlar atamasını "dostluk icabı" olarak kabul edecekti.

- Her vilâyete 15 yıl süreyle valilerin yanında müsteşarlık edecek İngiliz başkonsolosları tayin edilecekti.

- Meclis seçimleri ve yerel seçimler İngiliz konsoloslarının kontrolü altında yapılacaktı.

- İngiltere başkentte veya taşrada maliye üzerinde denetim kurma hakkına sahip bulunacaktı.

- Kanun-ı Esasi doğu halklarının kabiliyetlerine uygun bir biçimde basitleştirilecekti.

- Padişah dış siyaset konusunda mutlak bir serbestliğe sahip olacaktı.

İngiliz tarafı Paşa'nın teklifini *rüşvet* olarak niteledi ve İngiltere'nin müttefikleriyle arasını açabileceği gerekçesiyle *kabul edilemez* buldu. [16]

Ama aynı İngiltere aynı anlaşmayı beş ay sonra bu defa *kabul edilebilir* gördü ve Ferid Paşa'yla İngilizler arasında 12 Eylül günü gizli bir metnin imzalandığı ileri sürüldü. [17]

Anlaşma iki temel üzerine inşa edilmişti: İngiltere Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü ve Hilâfet'in Istanbul'da kalmasını kabul edecek, Osmanlı tarafı ise bu kabule karşılık bazı tavizler verecekti: İngilizler Osmanlı topraklarının istedikleri yerinde himaye kurabilecek, Babıali Mısır'la Kıbrıs üzerindeki bütün haklarından vazgeçecek, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasına karşı çıkmayacak, ayrıca Padişah Müslüman halkın yaşadığı İngiliz sömürgelerinde Hilâfet'in manevi gücünü gerektiğinde İngiltere lehine kullanacak ama bu husus gizli tutulacaktı.

Anlaşmayla ilgili söylentiler Anadolu'yu tabii ki çok, hem de pek çok karıştırdı. Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa 12 Aralık günü Erzurum'daki Kâzım Karabekir Paşa'yı bir telgrafla durumdan haberdar etti

ve anlaşmanın aslının ele geçirilmesine çalışıldığını yazdı. Mustafa Kemal Paşa, gizli anlaşmanın *öğrenilebilen* maddelerini de bildiriyordu:

"MADDE 1: İngiltere hükümeti, kendi mandası altında Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını üstlenir.

MADDE 2: Istanbul hilâfetin ve saltanatın merkezi olacak ve Boğazlar İngiltere'nin gözetim ve kontrolüne tabi tutulacaktır.

MADDE 3: Türkiye bağımsız bir Kürdistan teşkiline engel olmayacaktır.

MADDE 4: Bunlara karşılık Türkiye, İngiltere'nin Suriye ve Elcezire'deki hakimiyetini gerektiğinde fiili yardım vererek sağlayacaktır. Türkiye hilâfete ait manevi kudret ve salâhiyetini İngiltere'nin gerek Suriye havalisinde ve gerekse Müslümanların yaşadığı diğer bölgelerde kullanmasını taahhüt eder.

MADDE 5: Millî akımların önüne geçebilmek için Türkiye'de yeniden kurulacak olan yarı meşruti idareye karşı vuku bulacak tepkileri yatıştırmak için İngiltere hükümeti bir zabıta kuvveti ayıracaktır.

MADDE 6: Türkiye, Mısır ve Kıbrıs üzerindeki bütün haklarından feragat edecek, hususi ve yarı resmî mahiyeti haiz olan İngiltere hükümeti konferansta Türk delegelerin bu konudaki arzularını yerine getirmeye meyledecek ve kabulünü üstlenecektir.

MADDE 7: Barış şartlarının kararlaştırılmasından sonra, padişah dördüncü maddedeki hususların genişletilmesi için İngiltere hükümetiyle ayrıca bir anlaşma teati edecektir. Bu anlaşmanın hükümleri gizli tutulacaktır.

İşbu anlaşma Istanbul'da iki nüsha olarak düzenlenmiş, taraflarca teati ve kabul edilmiştir" [18]

*

Anlaşma, Istanbul'la müttefikler arasında devam eden barış görüşmelerinde uyuşmazlık çıktığı sırada gündeme gelmişti. Babıali geçmişteki geleneksel *batılı devletleri birbirine düşürme* politikasından artık vazgeçmişti, zaten savaşın mağlûbu olarak bu politikayı uygulama gücünden de mahrumdu. Birkaç devlet yerine tek bir devlete, o günlerin tek gücü olan İngiltere'ye başeğme yolunu seçmişti. Anlaşma üstelik görünürdeki politikalarla da uyum içindeydi. Türkiye o sırada devam etmekte olan barış görüşmelerinde temeli atılan Sevres'e oranla çok daha az miktarda toprak kaybediyordu. Vahideddin saltanat ve hilâfet kurumlarını garanti al-

tına alırken İngiltere hilâfetin manevî desteğini elde ediyor ve üstelik Türkiye üzerinde her türlü askeri ve denetim hakkını elinde bulunduruyordu.

*

Konunun daha da önemli tarafı, bir devlet adamının memleketini en az zararla kurtarabilmek amacıyla da olsa bu şekilde hükümler içeren bir anlaşmayı imzalamaya hakkı bulunup bulunmadığıdır.

Ancak bu tartışma sözkonusu anlaşma hakikaten varsa ve imzalandıysa yapılabilir. Zira 12 Eylül anlaşmasıyla ilgili ilk haberlerin sızmasından hemen sonra taraflar söylentileri derhal yalanladılar. İngiliz diplomatik yazışmalarında anlaşma hazırlığıyla ilgili olarak bir takım ifadeler geçiyorsa da, imzalandığı söylenen gerçek metin aradan 70 küsur sene geçmiş olmasına rağmen bugüne kadar hâlâ bulunamadı.

Şimdi son sözü bu konudaki önemli bir tanığa, hadiselerin yaşandığı günlerde Sultan Vahideddin'in yanıbaşında bulunan damadı İsmail Hakkı Beye bırakalım. İsmail Hakkı Bey, seneler sonra kaleme aldığı notlarda İngilizlerle yapıldığı iddia edilen gizli anlaşmadan sözederken şöyle yazıyor:

"...Sultan'ın İngiliz yanlısı politikasının doruk noktası, 1919'da imzalandığı ileri sürülen ve daha sonra Amerikan gazetelerinde yayınlanan manda anlaşmasıydı. İngiliz hariciyesi bunun tamamiyle bir hayal ürünü olduğunu açıklayarak böyle bir anlaşmanın varolmadığını ispatladı. Ancak şimdi, İngiliz belgelerinde bu hayali anlaşmaya çok benzeyen bir projeyle karşılaşıyoruz. Damad Ferid Paşa, projeyi İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a bizzat veriyor ve projenin Sultan'ın yardımıyla kendisi tarafından geliştirildiğine dikkat çekiyordu. Bu projeye göre Türkiye'nin düşman ülkeler karşısında bağımsızlığını koruması ve ülke içinde düzeni ve huzuru sağlaması için, İngiltere 15 yıl boyunca Türkiye'nin Asya ve Avrupa'daki tüm topraklarını işgal edecek, dostluk çerçevesinde her Osmanlı nazırı için bir müsteşar ve her vilayet için de bir vali atayacaktı. Ermenistan bağımsız yahut özerk bir devlet oluyordu. Beş aylık bir bekleyişten sonra Amiral Webb'in Damad Ferid'e böyle gizli bir anlaşmanın mümkün olamayacağını söylemesi üzerine Sultan büyük üzüntü duymuştu. Sultan bu kez, 1919 yılının Aralık ayında Yüksek Komiser De Robeck'e bir görüşme talebi yapmış ama bu isteği de reddedilmişti.

Ryan [19]*, İngiltere'nin mağlup Türkiye'ye önemli sayılabilecek bazı ay-*

rıcalıklarda bulunabileceğini ümid eden Sultan'ın çok büyük bir yanılgı içinde olduğunu ileri sürüyor.

Buna karşılık Luke [20] *olayı daha doğru yorumluyor: " Sultan ve Damad Ferid, müttefiklerle dürüst bir işbirliği çerçevesinde Türkiye'nin çıkarlarını korumanın peşindeydiler. Şanssızlıkları, müttefiklerin dürüst olmamasıydı".*

Hakikaten, İngiliz Hükümeti'nin Sultan'a dostluğunu göstermek gibi bir niyeti yoktu. Buna rağmen Sultan onların dostluğunu kazanmak için elinden gelen herşeyi yaptı. Ermeni sürgününün suçlularını kanuni yollarla takip ettirmeye başladı, hatta iki kişiyi de astırdı. Vicdan azabını azaltmak için de asılanlardan biri için Şeyhülislam'dan fetva alındı. Buna karşılık Jön Türkler'e yönelik işlemler tamamiyle Sultan'ın kendi tasarrufuydu ve sadece İzzet Paşa Kabinesi kurulurken yakından tanıdığı ve vatansever duygularına tanık olduğu Talat Paşa'yı diğerlerinden ayrı tutuyordu". [21]

Barışın yolu işgalden geçiyor!

Sultan Vahideddin'in korktuğu, başına işte bu sırada geldi; 1920'nin 16 Mart'ında Istanbul işgal edildi.

İngiliz Yüksek Komiserliği baştercümanı Andrew Ryan 16 Mart sabahı saat 9.25'te Sadrazam Salih Paşa'nın konağına gitti. Paşa'ya Istanbul'un işgali kararını tebliğ etti ve yüksek komiserler tarafından kaleme alınmış olan ortak notayı verdi. Sadrazam, Istanbul'a zaten yerleşmiş olan yabancı birliklerin varlığıyla işgal arasındaki farkı önce kavrayamadı. Notayı okudu ve işgalin *"Istanbul'daki hükümetin varlığının sona ermesi demek olduğunu"* söyledi. Ryan *"Olmamasını umarız"* diye cevap verdi ve işgale gerekçe olarak Kilikya'da devam eden olayları gösterdi. [22]

Aynı notayı saraya vermek işi Fransız Yüksek Komiserliği siyasi Müsteşarı Ledoulx'e düştü. Sabah 9.30'da saraya gidip o sırada evinde olan başkâtibi çağırttı. Başkâtip 45 dakika sonra geldi ve Ledoulx'dan müttefiklerin işgalle ilgili notalarını aldı. Sonra haberi vermek için Vahideddin'in yanına gitti, yarım saat sonra döndü ve hükümdarın notayı *üzüntüyle aldığını* nakletti. [23] Hükümdar İtilâf temsilcileriyle işbirliği yapmayı her zaman arzu ettiğini ama işgalden üzüntü duyduğunu ifade ediyor; işgal bildirisinde varolan kendi yetkileriyle ilgili garantileri takdirle karşıladığını, Istanbul'daki belli-başlı milliyetçi liderlerin tutuklanmasından rahatlık duyduğunu, İtilâf devletleri böyle bir karar almamış olsalardı bunu bizzat kendisinin yapmak zorunda kalacağını söylüyordu. [24]

Şehrin Türk yönetiminden alınmayarak sadece işgaliyle yetinilmesinin arkasındaki asıl sebep, İngiliz tarafında varolan endişeydi. Lord Curzon her ne kadar *"Müslümanlar'ı iyi tanıdığını ve Halife'nin Istanbul'dan çıkartılmasının Hindistan'daki Müslümanlar arasında tepki yaratmayacağını"* söylüyorsa da, Hindistan Genel Valisi Istanbul'un Türkler'den alınmasının Hindistan'da bir Müslüman ayaklanmasına sebep olabileceği yolunda Londra'ya devamlı uyarılar yollamadaydı. İşte bu yüzden, Istanbul'un sadece işgaliyle yetinildi.

İşgalden beş gün sonra hazırlanan bir İngiliz istihabarat raporunda ise *Türkler'i Avrupa'dan atmalı* gibi çığlıkların kolayca sarfedildiği ama Türkler'i Bebek'ten atıp Kandilli'de bırakmanın mânâsız olduğu yazılıyor, *"Uzun vadede Türkler'in düşmanlığı Yunanlılar'ın düşmanlığından daha tehlikeli olacaktır. Bundan kaçınmalıyız"* deniyordu. [25]

Yayınlanan bildiride işgalin geçici olduğu, barış imzalanana kadar düzenin korunması için yapıldığı, Istanbul'un Türkler'in elinden alınmayacağı söylenirken bir de gözdağı veriliyordu bu arada: Girişilecek müttefik karşıtı hareketler Istanbul'un akıbetini değiştirebilir, başkent Türkler'den gidebilirdi.

Resmî tebliğ şöyleydi:

"Beş buçuk yıl önce Osmanlı memleketlerinin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin reisleri, Alman telkinlerine kapılarak devleti ve Osmanlı milletini dünya savaşına iştirak ettirdiler. Bu haksız ve meş'um siyasetin sonucu bilinmektedir.

Devlet ve Osmanlı milleti bin türlü felâket geçirdikten sonra öyle bir yenilgiye uğradı ki, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin reisleri bile bir mütarekename yaparak firar etmekten başka bir çare bulamadılar. Mütarekenin imzalanmasından sonra İtilâf Devletleri'ne bir görev düştü. Bu görev eski Osmanlı memleketlerinin bütün halkının cins ve mezhep ayırımı yapılmadan gelecekteki mutluluklarını, sosyal ve iktisadi hayatlarını sağlayacak bir barışın temellerini atmaktan ibaretti.

Barış Konferansı bu görevin yerine getirilmesiyle meşgulken firarî İttihad ve Terakki'nin propagandasını yapan bazı kişiler "millî teşkilât" takma adı altında bir tertip oluşturarak ve padişahla merkezî hükümetin emirlerini hiç addederek savaşın elim sonuçlarından büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, muhtelif unsurlar arasında nifak çıkarmak, "millî iane" bahanesiyle ahaliyi soymak gibi fiillere cür'et ettiler ve bu şekilde barış değil adeta bir savaş devrini açmaya teşebbüs eylediler.

Bu teşviklere ve tahriklere rağmen Barış Konferansı görevine devam etmiş ve nihayet Istanbul'un Türk yönetiminde kalmasına karar vermiştir. Bu karar Osmanlılar'ın kalbini müsterih edecektir. Ancak bu kararlarını Babıali'ye tebliğ ettikleri zaman icrasının ne gibi şartlara tabi olduğunu da ihtar ettiler. Bu şartlar, Osmanlı vilâyetlerinde bulunan Hristiyanlar'ın hayatlarını tehlikeye maruz bırakmamak ve halen İtilâf devletleriyle müttefiklerinin askerî kuvvetleri aleyhinde devamlı şekilde vuku bulmakta olan saldırılara son vermekten ibaretti.

Merkezî hükümet bu ihtara karşı bir dereceye kadar iyiniyet göstermişse de "millî teşkilât" müstear adı altında hareket eden şahıslar, maateessüf teşvik ve tahriklerinden vazgeçmek istemediler. Aksine, hükümeti kendi hareketlerine iştirak ettirmeye giriştiler. Herkesin büyük bir heves ile beklediği barış için büyük bir tehlike oluşturan bu duruma karşı, İtilâf Devletleri yakında karar altına alınacak barış şartlarının uygulanmasını sağlayabilmek üzere gerekli tedbirleri etraflıca düşünmeye mecbur oldular. Bunun için tek bir çare buldular: Bu da Istanbul'u geçici olarak işgal etmekti. Bu karar bugün uygulamaya konulduğundan kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktalar açıkça belirtilir:

1. İşgal geçicidir.

2. İtilâf Devletleri'nin niyeti saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil, bilâkis Osmanlı yönetiminde kalacak memleketlerde o nüfuzu takviye edip güçlendirmektir.

3. İtilâf Devletleri'nin niyeti yine, Türkler'i Istanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat -Allah korusun- taşrada genel bir karışıklık veya katliam gibi olaylar zuhur ederse bu kararın değiştirilmesi muhtemeldir.

4. Bu nazik zamanda Müslüman olsun, gayrımüslim olsun herkesin görevi kendi işine-gücüne bakmak, asayişin sağlanmasına hizmet etmek, Osmanlı Devleti'nin enkazından yeni bir Türkiye'nin meydana getirilmesi için son bir ümidi cinnetleriyle mahvetmek isteyenlerin kandırmalarına kapılmamak ve hâlen saltanat merkezi kalan Istanbul'dan verilecek emirlere itaat etmektir.

Yukarıda zikredilen teşviklere katılan şahısların bazıları Istanbul'da derdest olunarak tabii kendi fiillerinden ve sonra o fiillerin sonucunda meydana gelecek durumlardan sorumlu tutulacaktır.

İşgal Kuvvetleri" [26]

Bu işgal bir yerde hükümdarın hükmünün artık sadece sarayının sınırları dahilinde geçmesi demekti. Istanbul'un elden gitmemesi için müttefiklerin suyundan gidilmesi gerekecekti ve Vahideddin'in sözünü ettiği

zaman kazanma politikası asıl şimdi işlemeye başlamıştı.

İşgal sonrasında sarayın ve Istanbul hükümetinin durumunu en iyi anlatanlardan biri, sonraki senelerin meşhur Maraşal'ı Fevzi Paşa'dır (Çakmak). Ankara'da, Meclis'in açılışından tam dört gün sonra, 1920'nin 27 Nisan'ında kürsüye çıkan Paşa *"Hilâfet makamının büsbütün tehlikeye düşmemesi için, Istanbul'da işgalcilerin suyundan gidildiğini"* anlatır. Paşa'nın söylediklerine göre işgalcilerin baskısı o derece artmıştır ki, padişahın cuma selâmlığında yanında hilâfet alâmeti olan silâhlı askerlerin bulunmasına İngilizler'in izin vermemelerinden bile çekinilmektedir. Vahideddin ise *"Elli senelik kötülüklerin gerek kendisinin ve gerekse kabinenin üzerine yıkıldığını görmekle gönlünün fevkalâde yaralı olduğunu", "enkazın altında ezildiklerini"* söylemekte, *"Aman Anadolu ile irtibatı temin ediniz"* demektedir [27].

Şehid olan kim, farz kılınan ne?

Ankara, Istanbul'daki işgalin neticelerinin nerelere uzanabileceğini meşhur fetvalardan öğrendi: Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi 10 Nisan 1920'de verdiği beş adet fetvada *Kuvâ-yı Milliye mensuplarının kâfir, öldürülmelerinin farz, kitle halinde öldürülmelerinin meşru, bunlara karşı çarpışmanın vacip, çarpışmadan kaçmanın günah, Kuvâ-yı Milliyeciler'i öldürenlerin de gazi* olacağını söylüyordu. İmparatorluk Birinci Dünya Savaşı'na girdiği sırada çıkartılan fetva nasıl Alman imalâtı ise, Ankara'ya karşı verilen fetva da İngiliz malıydı. [28] Hatta İşgal Istanbul'unun İngiliz istihbarat subayı Bennett'e göre fetvalar İngiltere'nin, elçilik baştercümanı Andrew Ryan'ın baskısıyla alınmıştı. [29] Fetvayla beraber bir de hükümet bildirisi yayınlandı. İngiliz işgal kumandanlığı bildiri metnini tam üç defa değiştirmiş zira ilk ikisinin ifadesini hafif bulmuştu. Ferid Paşa bu arada daha da ileri giti, İngilizler'e fetvayla bildirinin Hindistan'da da dağıtılmasını ve Anadolu'da da İngiliz uçakları vasıtasıyla havadan atılmasını teklif etti ama fetvanın Türkiye'deki etkilerini beklemek taraftarı olan Londra, Paşa'nın isteğini sessizce geçiştirdi. [30]

*

Fetvalar Ankara'nın başına İstiklâl Savaşı boyunca neredeyse Yunan birlikleriyle mücadele kadar büyük dert açacaktı. Dürrizade'ye 16 Nisan günü Başta Ankara Müftüsü Börekcizade Mehmed Rıfat Efendi'yle (sonraların Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi) 81'i il ve ilçe müftüsü, üçü

kadı, onu ulemadan milletvekili ve 52'si de müderris olmak üzere 147 kişinin imzasını taşıyan bir karşı fetvayla cevap verildi. *"Düşmana karşı elden gelen gayretin gösterilmesinin farz, bu mücadelede can verenlerin şehid, hayatta kalanların gazi olacakları"* müjdelendiyse de, Dürrizade'nin fetvaları harbin sonuna kadar Ankara'nın sıkıntılarından biri olmaya devam etti.

Anadolu hareketinin maksadının *esir padişahı kurtarmak* olduğunu o sıralarda ısrarla vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, iki hafta sonra bu fetvalar hakkında *"Zat-ı Şahanenin ağzından işitsem, bunun zorlayarak ve tazyik altında olduğuna hükmederim"* diyecekti. [31]

*

Anadolu, 23 Nisan 1920 Cuma günü tarihinin belki de en büyük dini merasimine sahne oldu. İşgale uğramamış bütün vilâyetlerde hatimler indirilip Buharî-i Şerîfler okundu, cuma ezanından evvel minarelerde salâvat getirildi, hutbede Vahideddin'in ismi zikredildi ve dualar edildi.

Asıl merasim, Ankara'da yapıldı. Cuma namazı Hacı Bayram-ı Velî Camii'nde kılındı, namazdan sonra sakal-ı şerif ile sancak-ı şerif çıkartıldı, İttihad ve Terakki Klübü'ne kadar bunlarla beraber yüründü. Binaya girişten önce yeniden dualar edilip kurbanlar kesildi. O gün sabahtan itibaren indirilen hatimlerle okunan Buharîler klüp binasının önünde tamamlandı ve kesilen kurbanların kanları üzerinden sekilerek binaya girildi.

Büyük Millet Meclisi, Ankara'da işte böyle dini merasimlerle açıldı. O zamana kadar İttihad ve Terakki Klübü diye bilinen, inşaatı daha tamamlanmamış olan bina Meclis'e tahsis edildi.

Anadolu, Malazgirt'ten buyana gerek Selçuklu, gerek Osmanlı zamanlarında hiçbir vesileyle bu derece tantanalı dini merasime şahit olmamıştı. [32]

*

Istanbul'daki Meclis-i Mebusan, şehrin 16 Mart'ta işgalinden ve İngiliz askerlerinin Meclis binasını basıp başta Rauf Bey olmak üzere bazı milletvekillerini tevkif ederek Malta'ya götürmesinden sonra çalışmalarını *belirsiz* bir zamana ertelemiş, Sultan Vahideddin de 11 Nisan günü Meclis'i feshetmişti.

Ankara Meclisi kendisini bir yerde Istanbul'dakinin devamı ve hukuki varisi saymakta; sadece Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa değil, Başkanlık Divanı da Anadolu'daki hareketin *esir padişahı kurtarmak için* yapıldığını söylemekteydi. Divan adına 27 Nisan günü saraya çekilen telgrafta *"Tahtınız etrafında her zamankinden daha sıkı bir bağla bağlanmış bulunuyoruz. Istanbul'da düşman askerleri bulundukça, öz vatanın toprakları üzerinde düşman ayakları çekilmedikçe savaşmaya devam edeceğiz"* deniyor; gazeteler telgrafı *"Halîfe-i zîşânımız efendimize milletin sadakati"* başlığıyla veriyorlardı. [33]

Mustafa Kemal'in Vahideddin politikasında kısa bir müddet sonra artık önemli değişiklikler olacak, *Kurtarılması gereken esaret altındaki halife-padişah* zamanla *hain* diye nitelenecekti.

İdam fermanı mı?

Millet Meclisi'nin açılışından tam bir ay sonra, 1920'nin 24 Mayıs günü Istanbul'dan garip bir haber geldi: Mustafa Kemal'le beş arkadaşı, Kara Vasıf, Ali Fuad Paşa, eski Washington elçisi Alfred Rüstem, Doktor Adnan (Adıvar) ve Halide Edib hanım hakkında askerî mahkemenin verdiği kararı, yani *idamları* Sultan Vahideddin tasdik etmişti.

Tartışması aradan geçen bunca sene sonra hâlâ devam eden bu idam kararları üzerinde biraz durmak, hadisenin gözlerden kaçmış önemli bir yönünü tartışmak gerekiyor:

Altında *Sadrazam ve Harbiye Nazır Vekili* olarak Damad Ferid'in, üzerinde ise Vahideddin'in kararın tasdiki manasına gelen imzasının bulunduğu 24 Mayıs 1920 tarihli *iradenin* tam metni günümüz Türkçesiyle şöyledir:

"Kuvâ-yı Milliye adı altında fitne ve fesad çıkartmak, Anayasa'ya aykırı olarak halktan zorla para toplamak, asker almak, aksine hareket edenlere işkence ve eziyet ederek şehirleri yakıp yıkmaya kalkışmak suretiyle içgüvenliği bozanların tertipçisi ve teşvikçisi oldukları iddiasıyla haklarında dava açılan öçüncü Ordu Müfettişliği'nden alınıp askerlik mesleğinden çıkartılmış bulunan Selânikli Mustafa Kemal Efendi, eski 27. Fırka Kumandanı miralaylıktan emekli Istanbullu Kara Vasıf Bey, eski 20. Ordu Kumandanı Mirliva Salacaklı Fuad Paşa ile eski Vaşington elçisi ve Ankara Milletvekili Midillili Alfred Rüstem ve Sıhhiye eski müdürü Istanbullu Doktor Adnan Bey'le Üniversite Batı Edebiyatı eski hocası Istanbullu Halide Edib Hanım'ın ayrıntıları 11 Mayıs 1920 tarihli ve

20 numaralı karar tutanağında yazılı olduğu üzere Mülkiye Ceza Kanunu'nun 45. maddesinin 1. fıkrası delâletiyle 55. maddesinin 4. fıkrası ve 56. maddesi uyarınca sahip oldukları askerî ve mülkî rütbe ve nişanlarla her türlü resmî unvanlarının kaldırılmasına ve idamlarına, halen firarda bulunmaları dolayısıyla kanun hükümleri gereğince mallarının haczedilerek usulünce idare ettirilmesine dair Istanbul 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından gıyaben verilen hüküm ve karar, ele geçirildikleri zaman tekrar yargılanmak üzere tasdik edilmiştir.

Bu padişah buyruğunu yürütmeye Harbiye Nazırı görevlidir". [34]

Kararın önemli tarafı, sonunda yeralan *"...idamlarına (dair) gıyaben verilen hüküm ve karar, ele geçirildikleri zaman tekrar yargılanmak üzere tasdik edilmiştir"* cümlesidir. Cümlenin tamamı orijinal metinde *"...haiz oldukları rüteb-i askeriye ve mülkiye ve nişanlarla her gûne resmî unvanlarının ref'ine ve idamlarına ve elyevm hâl-i firarda bulunmalarına mebni ol bâbdaki ahkâm-ı kanuniye mucibince mallarının haczine, usûlü dairesinde idare etdirilmesine dair Dersaaddet Birinci İdare-i Örfiyye Dîvân-ı Harb'inden gıyaben verilen hüküm ve karar, ele geçtiklerinde tekrar muhakeme edilmek üzere tasdik olunmuştur"* şeklinde yazılıdır. [35]

Bu ifadeden, iradede isimleri geçen altı kişinin hayatlarının sonuna geldikleri, yakalandıkları takdirde canlarından olacakları ve daha da önemlisi, Istanbul'un Anadolu'daki Millî Hareket'in sorumlusu olmakla suçladığı bu kişileri ölüme mahkûm ettiği mânâsı mı çıkmaktadır?

İlk bakışta *evet* ama karara ve kararın gerisinde yatan hukukî temele nazaran *hayır.*

Şimdiye kadar üzerinde pek durulmamış olan husus, iradenin sıkıyönetim mahkemesinin verdiği *gıyabî idam* kararını *mahkûmların ele geçirildikleri zaman tekrar yargılanmak üzere* tasdik ettiğidir. *Mahkûmlar* yakalandıkları zaman derhal idam edilmeyip yeniden yargılanacaklardır ve bu uygulama o dönemde yürürlükte olan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun da gereğidir. Kaldı ki, gıyabi idamlar bu gün olduğu gibi o gün de tatbike değil caydırmaya yönelik olmuştur.

Sözkonusu kanunun gıyaben verilen cezalarla ilgili 382. maddesinde söylenen şudur:

"Müttehim-i gaib kendisini hükûmete teslim eder veyahud hakkında terettüb eden ceza mürûr-ı zaman ile sâkıt olmazdan evvel derdest olunur ise, hükm-i gıyâbî münfesih olacağı gibi, 371. madde mucibince ahz ve gi-

rift emrinden bed' ile vukûa gelmiş olan bilcümle muamelât, bîhakkın münfesih olur ve davası kâide-i mu'tâde üzre rüyet olunur" [36]

Madde, günümüz Türkçesi'yle şöyledir:

"Gıyabında suçlu görülen kişi kendisini hükûmete teslim eder veya hakkında verilen ceza zamanaşımıyla düşmeden önce yakalanırsa, gıyaben verilmiş olan karar ortadan kalkacağı gibi 371. madde gereğince yakalama emrinin başlamasıyla meydana gelmiş olan bütün muameleler tamamen yok sayılır ve davası her zaman uygulandığı biçimde yeniden görülür".

Dolayısıyla, Sultan Vahideddin'in imzasını taşıyan ve *idam fermanı* olarak bilinen belgede Mustafa Kemal'le arkadaşlarının *yakalandıklarında idam edilmeleri* değil, *ele geçirildikleri zaman davalarının yeniden görülmesi* emredilmektedir. Kuvâ-yı Milliyeciler'in millî hareketin daha başında mahkûm edilmeleri ve haklarındaki kararın kâğıt üzerinde kalsa bile gıyabî idam olması tabii ki işin acı olan bir yönüdür ama idam fermanı çıkartmakla şahısları yeniden yargılanmak üzere gıyaben daha doğrusu sembolik olarak idama mahkum etmek ayrı hususlardır.

11.
Sevres: "Keskin bir acı ve korkulu bir ürperti"

1920 yazına gelindiğinde dünya savaşının galipleri mağlûplarla hesaplaşmalarını bitirmiş, savaş meydanını başı önünde terkeden memleketlere sadece adı *barış* olan andlaşmaların kabul ettirilmesi işi tamamlanmıştı.

Almanya'ya 28 Haziran 1919'da Versailles'da, Bulgaristan'a 27 Kasım 1919'da Neuilly'de, Avusturya'ya 10 Eylül 1919'da Saint-Germain'de, Macaristan'a da 4 Haziran 1920'de Trianon'da andlaşmalar imzalatılmış ve henüz hesaplaşılamamış tek mağlûp kalmıştı: Osmanlı Devleti... Bu iş 1920'nin 10 Ağustos'unda yapıldı; Üç Türk murahhası Paris'in porselenleriyle meşhur banliyösü Sevres'deki fabrikanın konferans salonunda, öğleden sonra saat dördü sekiz geçe andlaşmayı imzaladılar. (1)

"...Andlaşma metni ayrıntılı olarak incelendiğinde ve özellikle karşılıklı öneriler ve bunların sunuluş belgeleri gözönünde tutulduğunda ortaya bir yenilgi belgesinin ötesinde, Avrupa emperyalizminin yalnız kendisinin avlanma alanı saydığı Avrupa kıt'asından atmaya kararlı olduğu Türkiye'ye karşı girişilmiş bir yoketme savaşının son aşaması çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'na son veren belgelerden ne Versailles, ne Saint-Germain, ne de Neuilly Andlaşmalarında bu derece insafsız, katı acımasız hükümlere rastlanır..." (2)

Sevres sadece askerî, siyasî ve malî hükümler içermiyor, savaş sonrasında imzalanan bir andlaşmada olmaması gereken bazı garip maddeleriyle, Türkiye'nin müttefiklerin gözünde sadece *mağlûp* değil aynı zamanda *medenileştirilmesi gereken* bir topluluk olduğunu da gösteriyordu.

Andlaşmanın *"Türkiye'nin tren vagonlarını sürekli fren aygıtının işlemesine engel olmayacak biçime sokması"* (madde: 358), *"kazı yapma iznini yalnız yeterli arkeoloji deneyimi olduğu konusunda güvence gösteren kişilere vermesi"* (madde: 421, ek: 7), *"Ağustos 1914'ten önce elde edilmiş tarihi eserleri iade etmesi"* (madde: 422), *"tarihi eser bulanlara maddi ödül vermesi"* (madde: 421, ek: 2), veya *"beyaz kadın ticaretinin yasaklanıp önlenmesine"* (madde: 273/6), *"müstehcen yayınların yasaklanmasına"* (madde: 273/7), *"tarıma yararlı kuşların korunmasına"* (madde: 273/11) ilişkin sözleşmeleri imzalamasını emreden maddeler gibisinden hükümleri ancak müstemlekelerde görülebilecek durumdu.

Zaten andlaşma öncesindeki hazırlık döneminde müttefikler Osmanlı tarafına ve özellikle Sadrazam Ferid Paşa'ya yapılabilecek her türlü hakareti yapmış, Türkiye'yi dünya savaşının neredeyse tek sorumlusu konumuna getirmişlerdi.

İşte iki örnek:

Sultan Vahideddin 27 Mayıs 1920'de İngiliz *meslekdaşına,* Kral Beşinci George'a bir telgraf çekti ve anlaşma maddelerinin hafifletilmesi için kraldan şahsen girişim yapmasını istedi. Şahbaba Türk delegasyonuna dikte ettirilen barış şartlarının Türkiye'yi derin bir ızdıraba boğduğunu söylüyor, *"İngiliz ve Osmanlı İmparatorlukları arasında varolan güçlü tarihî bağlardan ve İngiliz halkıyla kralının adalet ve insaf hislerinden cesaret alarak"* anlaşma şartlarının hafifletilmesi için kralın müttefikler nezdinde girişim yapmasını istiyor ve telgrafını *"Türk ve Osmanlı hanedanı, Majestelerine bundan böyle ebediyyen minnetdar olacaktır"* diye bitiriyordu.

Kralın tipik bir İngiliz üslûbuyla kaleme alınmış olan cevabı 5 Haziran'da geldi: *"Türkiye'nin geleceğinin müttefik hükümetlerin elinde olduğu"* söyleniyor, *"bu hükümetlerin insaflı bir barış içinçalıştıkları"* anlatılıyor ve *"bütün tarafların adil bir şekilde davranılacağından emin olmaları"* isteniyordu cevapta. [3]

Beşinci George, açıkça *Kaderinize razı olun!* diyordu...

Ve bir başka örnek:

Görüşmeler döneminde Ferid Paşa, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bir mektup yazdı ve mektubu bakana iletmesi için Bern sefiri Reşad Halis Bey'e yolladı. Reşad Halis Londra'ya gitti, İngiliz dışişleriyle temasa geçti ve İngilizler'den mektubu *bir hayli güvenli olan şehir postasına vermesi* tavsiyesini aldı. [4]

Istanbul'un andlaşma taslağına itirazlarına müttefik tarafın karşı cevabında yeralan bazı cümleler, galiplerin Türkiye'ye nasıl bir gözle bak-

tıklarını zaten apaçık göstermekteydi:

"...Bütün uluslara karşı düzenlenen suikasdın güttüğü o acıma duygusundan yoksun amaç dünyanın gözlerinde en açık biçimde belirdiği bir zamanda, Türkiye sözü edilen suikasde katılmıştır. Büyük devletler Türkiye'nin bu davranış biçimiyle yarım yüzyıldan beri kendisine birçok kez dostluğunu kanıtlamış olan devletlere karşı pek belirgin bir hayınlıkla, suç işlemiş olduğu kanısındadırlar. Müttefikler kendilerine karşı hiçbir düşmanca amaç beslememekteydiler.

...Osmanlı Devleti'nin sorumluluğu o kadar geniştir ki, bu sorumluluk Müttefikler'in Osmanlı ordularına karşı elde ettikleri zaferin gerektirdiği fedakârlıklarla ölçülemez. Büyük bir deniz ulaşım yolunu kapayarak bir yandan Rusya ve Romanya'nın, öte yandan bunların batısındaki müttefiklerin ulaşımını kesmekle, Türkiye en az iki yıl savaşın uzamasına ve müttefiklerin milyonlara varan insan yaşamıyla yüzlerce milyarlık kayba uğramalarına yol açmıştır.

...Sonsuz ve sınırsız kayıplar karşılığında dünyanın özgürlüğünü yeniden kurmuş olanlara Türkiye'nin vermek zorunda olduğu tazminat, kendisinin ödeyebileceğini çok aşmaktadır. Müttefikler Türkler'in öteki uluslar üzerindeki egemenliklerine artık sonsuzluğa kadar son vermek zamanının geldiğini açıkça görmektedirler. ...Savaş sırasında Osmanlı Hükümeti'nin öldürme, tehcir ve kötü işlemden oluşan fetih sonuçları, geçmişte yaptığı buna benzer eylemlerini fersah fersah aşmıştır. ...Osmanlı Hükümeti'nin Türk olmayan uyruklarını yalnız yağma, saldırı ve öldürülmekten korumak konusunda kusur etmekle kalmayıp üstelik korumak zorunda olduğu halka karşı en vahşi saldırıları düzenlediğini açıklayan birçok kanıtlar vardır. Bu nedenler yüzünden, müttefik hükümetler Türk çoğunluğunun oturmakta olmadığı toprakları Türk boyunduruğundan kurtarmaya karar vermişlerdir.

...Bu andlaşmanın Türk Hükümetleri'nin pek kıyıcı bir biçimde ve pek kötü yönettiği topraklarda Osmanlı Devleti'nin egemenliğine son verdirdiği doğrudur. ...Kararlaştırılan hükümlerden hiçbiri, Türkiye'nin yönetim biçimi iyileştirilirse Türk ulusunun mutlu bir ulus olmasını engelleyecek nitelikte değildir. ...Eğer andlaşma bu koşullar içinde imza edilmeyecek olursa, müttefik devletler durumun gereklerine uygun gördükleri önlemleri alacaklardır" [5]

Korkunun getirdiği andlaşma

Istanbul hükümeti bütün bu hükümlerine rağmen Sevres'e niçin imza koydu?

Telâş içindeki Ferid Paşa duyduğu korku yüzünden andlaşmanın imzasını kaçınılmaz hissetti, *"Ne kurtarabilirsek kârdır"* diye düşündü. Hem çevresine, hem padişaha bunu telkin etti ve delegeler porselen fabrikasının salonunda metni imzaladılar.

Paşa'nın Sevres sonrasında andlaşmanın Anadolu'da uygulanma şansını soranlara verdiği cevap Osmanlı tarafının andlaşmayı kabul etmemesi veya uygulayamaması halinde ortaya çıkabilecekler konusunda duyduğu endişeleri açık biçimde göstermektedir. En büyük korku, her zamanki gibi yine Istanbul'un elden gitmesi üzerinedir:

"...Eğer reddedersek Istanbul'u derhal Yunan askerinin istilâ edeceği şimdi okunan telgraftan anlaşıldı. İmza edersek Yunan askeri gelmeyecek. Hep birden, elbirliğiyle çalışarak Anadolu'daki isyanı bastıralım ve hem de Cenâb-ı Hakk'dan ümid ederim ki bastırırız. Hiç değilse böyle bir ümid kapısı açık bulunuyor". [6]

Ya tasdik ya feragat

Sevr Andlaşması, 1920'nin 10 Ağustos günü işte böyle bir ortam içinde imzalandı. Sultan Vahideddin metni ilk okuduğunda *keskin bir acı ve korkulu bir ürperti hissettiğini* söyleyecek, Sevres'den her bahsedişinde *Mecelle-i Mesâib,* yani *musibetler mecmuası* ifadesini kullanacaktı.

İleriki haftalarda bir başka ortama, hakkında bugüne kadar çok az şeyin yazılıp söylenmiş olduğu bir döneme girildi: Sultan Vahideddin andlaşmayı tasdik etmedi. Dolayısıyla Sevres bir *andlaşma* değil *andlaşma taslağı* olarak kaldı, hiçbir zaman resmiyet kazanmadı ve uygulanmadı. Şahbaba geleneksel politikasını burada da uygulamış, *zaman kazanmak* için beklemiş ve andlaşmayı imzalamamıştı. Sonraları *"Andlaşmayı tasdik etmektense tahttan feragata kararlıydım"* diyecekti.[7]

Sevres'in uygulanmamasının temelinde tabii ki onaylanmamış olmasından doğan hukuki geçersizlik değil, Anadolu hareketinin andlaşma metnini silâh ve kanla yırtmış olması yatar. Ama çok bilinmeyen bu *tasdik* ayrıntısının, yani Sevres'in *yürürlüğe girmemiş olması* hususunun üzerinde biraz durmak ve konunun hukukî yönünü gözden geçirmek ge-

rekiyor:

Miletlerarası bir andlaşmanın imzalanmış olması, yürürlüğe girmesi için kâfi değildir. *"...Hazırlanmış ve üzerinde uyuşulmuş andlaşma metni temsilcilerce imzalanır. Bununla birlikte, andlaşma kural olarak henüz yürürlüğe girmiş değildir. Andlaşmanın imzalanması, görüşmelerde varılan uyuşmanın belgelenmesi içindir.İmzalanmış olsa da, devletlerin anayasalarına göre yetkili organlarınca onaylanmamış bir andlaşma tarafları henüz bağlamamaktadır"* [8]

Andlaşmanın geçerlilik kazanması ancak bundan sonra yapılacak bir başka işlemle, *tasdikle* mümkündür:

"...Devletler hukukuna göre andlaşmalar, ilke olarak ancak onayla (tasdikle) bağlayıcı güç kazanırlar. Andlaşmaların onaylanması, devleti uluslararası bakımdan yüküm altına koymaya yetkili devlet organlarının anayasaya uygun olarak imzalanmış bir andlaşmayı resmen uygun bulmaları ve kabul etmeleridir. Andlaşmanın devletler hukuku bakımından geçerli sayılması, taraflar arasında haklar ve yükümler ilişkisi yaratması için taraflarca iç hukuklarındaki kurallara ve yönteme göre onaylanmış olmasını gerektirmektedir". [9]

Hemen bütün milletlerarası andlaşmalarda onaylamanın ne şekilde yapılacağı genellikle metne bir madde halinde yerleştirilir ve aynı usul Sevres'de de uygulanmıştır. 433. maddede tasdikle ilgili hükümler vardır:

"...Tasdik belgeleri olabildiğince en kısa süre içinde Paris'te sunulacaktır.

...Andlaşma bir yandan Türkiye ile öte yandan başlıca müttefik devletlerden üçünce onaylanır onaylanmaz tasdik belgelerinin bir ilk sunuş tutanağı düzenlenecektir.

Bu tutanak tarihinden başlayarak, andlaşma onu böylece onaylamış olacak bağıtlı yüksek taraflar arasında yürürlüğe girecektir.

İşbu andlaşmada öngörülen bütün sürelerin hesaplanmasında, bu tarih andlaşmanın yürürlüğe konma tarihi sayılacaktır". [10]

Sevres'in hukuki geçerlilikle ilgili maddesi böyle diyor...

Peki, andlaşmaları onaylama yetkisi o dönemde kime aitti?

Zamanın Kanun-ı Esâsî'sine, yani *anayasasına* göre önce hükümdara, sonra da Meclis'e [11]. Buna göre andlaşmayı önce Meclis-i Mebusan onay-

layacak, metin sonra Vahideddin'in imzasına sunulacak ve Sevres ancak bu tasdiklerin yapılmasıyla geçerlilik kazanacaktı.

Ama, bunların hiçbiri yapılmadı. Meclis yoktu, zira dört ay öncesinden, yani 11 Nisan'dan beri kapalıydı ve Vahideddin de metni zaten hiçbir zaman imzalamadı.

Şahbaba Sevres'i tasdik etmediğini ve maksadının sadece zaman kazanmak olduğunu sonraları çeşitli vesilelerle söyleyecek meselâ Avni Paşa'ya dikte ettirdiği hatıralarında şöyle diyecekti:

"...Vaziyet bizde her geçen gün daha da ciddi bir hal alırken müttefikler özellikle de Lloyd Georges ve Clemenceau mağlupları ağır bir şekilde cezalandırmayı düşünüyorlardı.

Her ikisi de savaşın galibi ama ateşkesin mağlubu olan bu devlet adamları Sevr Andlaşmasını kabul ettirmek istiyorlardı. O Sevr Andlaşması ki, ilk defa elime aldığımda keskin bir acı ve korkulu bir ürperti hissettim. Buna rağmen bu iş için kurulan Saltanat Şurası'nda andlaşmayı uzun uzun inceledik ve tartıştık. Avrupa'ya vazifeli gönderilen İçişleri Bakanı Reşid Bey'in telgrafını da okuduk.

Reşid Bey Barış Konferansı'ndaki İtalyan delegesinin tavsiyeleri üzerine andlaşmayı imzalamamızı öneriyordu. İzmir'de yaşanan felaketin bir benzerinin tekrar edilmemesi için, İtalyanların Yunan Ordusu'yla beraber Istanbul'u işgal etmeye kararlı olduklarını söylüyordu.

İzmir'in savaş sırasında kendilerine söz verildiği halde Yunan Ordusu tarafından anî ve habersiz işgali İtalyanları oldukça şaşırtmıştı. Bu sebeple, Yunanlıların Anadolu'da mağlûb olmalarını arzu ediyorlardı.

Sevres Anlaşması bana göre ne bir andlaşma ne de bir paktı; kötülüğün baştan aşağı ta kendisiydi.

Müttefiklerin baskısı neticesinde andlaşmayı uzun bir toplantıdan sonra kabul eden Saltanat Şurası'nı ve andlaşmayı imzalayanları bu hareketlerinden dolayı sorumlu tutamayız. Bana gelince; mecburi ve geçici imza taktiğiyle biraz zaman kazanmaya çalıştım. Saltanat Şurası'nı da zaten her türlü sorumluluğu üstlenerek galipleri ve zaferlerinden sonra Türkiye'ye karşı aşırı düşmanca bir tavır içine giren bu memleketlerin kamuoyunu biraz sakinleştirmek için teşkil etmiştim. Gelişmeleri bu şekilde beklerken biraz zaman kazanmaya çalıştım; çünki olayların gidişatını normale çevirebilecek şey sadece zamandı.

Bu oyalama kararımı Sevr Andlaşmasını kabul etmememi söylemek için bir delege gönderen Hindistan Hilâfet Komitesi'ne de bildirdim. Hadiselerin gelişmesini beklemeyi tercih etmiştim. Eğer işler kötü gider ve bu

oyalamayı başaramazsam andlaşmayı imzalamaktansa tahttan feragata kararlıydım" [12]

Mekke'de yayınladığı bildiride de aynı ifadelerde bulunacak, *uygun zamanın gelmesini beklediğini* söyleyecekti:

"...Tıpkı İzmir hadisesi gibi Sevr andlaşması'na ait uluslararası teklifler de Yunanistan'da siyasal durumun değişmesinden ve devletlerin aleyhimizdeki ittifakını bozmasından etkilenmeyerek ve hiçbir noktasında değiştirme teklifine izin verilmeyerek yirmi dört saat zarfında tamamen kabul veya reddine ilişkin baskıları ve tehdidleri içerdiği cihetle gayet nazik ve tehlikeli bir şekilde meydana gelmişti. Bununla beraber, ben Sevr andlaşmasını kesinlik kazanmış kabul edilecek şekilde tasdik etmedim. Mes'elenin kesinlik kazanmasının Meclis-i Mebûsan'ın kabûlünden sonraki onayımı beklediğini ve hak ve adaletle bağdaşamayacak şekilde gayrıtabiî olan böyle bir andlaşmanın devam edip uygulanamayacağını bildiğimden, hakkımızın anlaşılmasına uygun zamanın gelmesine kadar vakit kazanmaya devam ederek andlaşmanın hükümet tarafından kabûlüne taraftar göründüm.." [13]

Hükümdarın bu ifadelerini damadı da doğrulamaktadır. İsmail Hakkı Bey'e göre Sultan Vahideddin, Sevres'in *geçici* olarak imzalanmasına bile karşıydı ve Ferid Paşa sadece padişahı değil, Sevres öncesi toplanan Saltanat Şurasını aldatmıştı:

"...22 Temmuz 1920 tarihinde Saltanat Şurası'nın barış şartlarının "zayıf olarak varolmak tamamen yokolmaktan iyidir" gerekçesiyle kabulünü tavsiye etmesine rağmen, Sultan Vahideddin Ekim ayında Müttefikler'in onca baskılarına ve Damad Ferid Paşa'nın Anayasal mecburiyet olduğunu hatırlatmasına rağmen Sevr Andlaşması'nı "geçici" olarak bile imzalamayı reddetmişti.

Sevres Andlaşmasını daha sonra imzalamayı reddederek Sultan açık bir biçimde bu barışın koşullarını kabul etmediğini yeterince göstermişti. Saltanat Şurası gibi Sultan'ın kendisi de Damad Ferid Paşa tarafından aldatılmıştı". [14]

Sevres'in kesinleşmesi ihtimali sadece Istanbul'u değil, bütün İslam dünyasını telâşlandırmıştı. Meselâ Hind Hilâfet Komitesi'nin Londra'daki mümessili Talât Bey, Başyaver Avni Paşa vasıtasıyla Vahideddin'den

andlaşmayı imzalamamasını istemişti. Şahbaba'nın cevabı *"Bu Sevr muahedesini ben zaten imza etmeyeceğim"* oldu. *"Son sözüm ise; ben yapacağımı bilirim. Bugünkü muameleler zevahiri kurtarmak ve vakit kazanmak içindir. ...Müsterih olsunlar"* [15]

*

Bütün bu söylenenlerden açıkça anlaşılan, o günlerde sarayda iki taraflı bir oyunun oynandığıdır.

Kurtuluşu sadece İngiltere'den geleceğine inanan Ferid Paşa andlaşmayı imzalamakla Türkiye'nin *takdir edileceğine* inanmakta, yapması istenilen her işi yerine getirmiş uslu bir çocuk edasıyla Londra'nın lûtuflarını beklemekte ve hükümdarı de andlaşmayı tasdike zorlamaktaydı.

Sultan Vahideddin ise eski saray politikasını devreye sokmuştu, bekleyecekti... Bir yandan sadrazamına inanmış görünüp müttefik tarafının daha ileri gitmesini, meselâ işgallerin devamını önlemeye çalışırken öbür taraftan Sevres'in sorumluluğunu hükümetin üzerinde bırakarak kendi tasdikini geciktiriyordu. Zaman her derdin devasıydı ve günlerin geçişi hayır getirebilirdi!

İngilizler'e karşı da hep aynı gerekçeleri öne sürüyordu. Meselâ Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Sevres'in imzalanmasından iki ay kadar sonra, 13 Ekim 1920'de sarayda hükümdarla görüştüğü sırada anlaşmanın hemen tasdikini istemişti. Vahideddin'in cevabı *"Şu anda yapılacak tasdik Anadolu'daki kıvılcımı daha da şiddetlendirir, milliyetçiler hükûmeti teslimiyetçilikle suçlarlar"* şeklindeydi.

Sevres'in Sultan Vahideddin açısından başta gelen başarısı, Hilâfet merkezinin Istanbul'da kalması oldu; İngilizler ise elde ettikleri büyük kâra bir yenisini ilâve ettiler: Hilâfet ve bağımsızlık hasreti çeken Mekke Şerifi Hüseyin tamamen kendi kontrolleri altına alınmıştı:

"...1919'a kadar Şerif Hüseyin'i kendi amacı için kullanan Londra daha sonra onun haddini aşması karşılığında desteğini azaltmış ve Hind Müslümanları'nın hilâfet için yoğun kampanyasına rağmen bütün İslâm dünyasını himaye altına sokan Sevr'i kabul ettirmişti. İngiltere, Hüseyin'in Büyük Arap Krallığı ve halifelik hasretlerini frenlemek için Türk sultan-halifesini Istanbul'da kalmasına izin vermek karşılığında kendi himayesi altına aldı" [16]

*

Ankara'nın Sevres'e tepkisi çok sert oldu. Andlaşmanın kabul edilmeyeceği konusunda yaptığı birçok açıklamanın yanısıra bir de mahkeme kararı çıkarttı Ankara: 7 Ekim'de Cebelibereket Mebusu İhsan, Ayıntab Mebusu Kılıç Ali ve Elâziz Mebusu Hüseyin Bey'den teşekkül eden Anakara İstiklâl Mahkemesi, (1) numaralı kararıyla andlaşmaya imza koyanları ve Sadrazam Damad Ferid Paşa'yı idama mahkûm etti. [17]

Politikalar değişiyor

Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa için önceleri *esaret altındaki bir halife-padişahtı* ve Anadolu hareketinin maksadı onu *kurtarmaktı.*

Resmi ifadelerde açıkça yeralan bu maksad, Ankara'yla saray arasındaki özel yazışmalarda daha da ileri boyutlarda söylenmekteydi. Meselâ Mustafa Kemal, Ankara'dan 1920'nin 19 Ocak'ında Sultan Vahideddin'e iletilmesi için hükümdarın başyaveri Naci Bey'e (sonraki senelerin generali Naci Eldeniz) gönderdiği, çok önemli ama bugüne kadar yayınlanmamış mektubunda Kuvâ-yı Milliye'nin maksadının padişahın sadece istiklâl ve hâkimiyetini yeniden tesis etmek olmadığını, onu *bütün cihanda hâkim kılmaya* çalışacaklarını yazıyordu:

"Muhterem beyefendi,

Varlığını korumak ve geleceğinin selâmetini sağlamak için maddî ve manevî bütün kuvvetlerini birleştirmek suretiyle Allah'a şükür genel siyasi durumumuz üzerinde şâyân-ı şükran iyi etkiler yaratmış ve defalarca hususi anlaşmalarla hazırlanan taksim emellerini gerçekleşme zemininden uzaklaştırmayı başarmış olan Kuvâ-yı Milliye'nin çalışmasının asıl hedefi ve kutsal gayesi, Osmanlı Milleti'nin en yüce ve muhterem gerçek temsilcisi olan Zat-ı şevketsimât-ı hazret-i şehriyârînin bağımsızlığını ve hâkimiyetini her türlü noksandan korumaktır. Temsil hey'etimiz Türkiye'nin padişahı ve bütün İslâm âleminin vicdânî bağını yüce makamında birleştiren kutsal İslâm halifesi sıfatıyla şevketmeâb efendimiz hazretlerinin değil yalnız Anadolu ve Rumeli'ndeki, hududlarımız içerisindeki bütün vatanda, hattâ bütün İslâm dünyası üzerinde maddeten ve ma'nen hâkim ve nüfuz sahibi olmasını, bütün Asya'nın geleceği adına yegâne kurtuluş çaresi kabul ederek çalışmasını geniş bir "ümmet" siyasetine çevirmiş ve doğrudan doğruya hilâfet makamının dokunulmazlığını ve bağımsızlığını gaye kabul eylemiştir.

Şahsen temsil heyetimizi oluşturan kişilerden her birinin ve özellikle

âcizlerinin bu sarsılmaz kanaatine Zat-ı âlîlerinin vicdânını şâhid gösteririm. Vaktiyle bizzat padişahın ayak toprağına kabul şerefine erdiğim zaman arzettiğim bu kanaat ve bağlılık Anadolu'da varolan, bütün şerefiyle ezici kuvveti padişahın namına olan mesai ile de sağlamlaşmıştır. Esasen düşünce ve kanaatimin değişmez bir şekilde olduğu yüce mâlûmlarıdır. Dolayısıyla bu noktayı padişahın ayak toprağına tekrar arzedip ulaştırmanızı faydalı sayıyorum.

Anadolu'da büyük bir güven ve inanarak arzettiğim kutsal gaye etrafında teşkilâtını yoluna koyarak yoğunlaşan Kuvâ-yı Milliye'nin artık noksansız denecek bir tarzda ve bütün köyleri de içine alarak şekillendiğini ve dolayısıyla Zat-ı Şahanelerinin dokunulmazlığı ve hâkimiyeti uğrunda canını fedâya istisnasız bütün milletin kuvvetle ve anlayışla hazırlanmış bulunduğunu arzedip müjdelerim. Başlarında vicdanlarına ve cisimlerine sonsuz bir kulluk hissi ve bağlılıkla hâkim padişahları olduğu halde bütün milletin bugün ortaya çıkardığı birlik ve beraberlikle yakın olan barışın şartları ümidler bahşetmekte olduğu gibi, bilhassa gelecek için büyük yükselme ve ilerlemeler vaad etmektedir. Bir haftadan beri toplantı hâlinde bulunan Meclis-i Meb'ûsân'da aynı gaye ve emeller etrafında pek kuvvetli birleşmiş bir çoğunluk hâsıl olduğu gibi bütün millî teşkilâtların bu çoğunluğa kuvvetle bağlılığı da padişahın isteklerini, teb'asının varlığını ve Allah'ın koruduğu ülkenin bütünlüğünü her zamandan daha fazla emniyet altında bulundurmaktır. Millî teşkilâtımızın yönelmiş olduğu gayelerle millî ve siyasî genel durumumuza ve padişahın isteklerine bağlı olan görüşlerimize dair ayrıntı ve izahatı padişâhımızın ayak toprağına yakından arzetmek üzere eski Bahriye Nazırı Rauf Beyefendi ile valilerden Bekir Sami Beyefendi Istanbul'a gittiler. Padişahın huzuruna kabul şerefine nâil olmalarının sağlanmasına elden geldiğince himmet buyurulmasını istirham ederim.

Âcizleri de bizzat halife hazretlerinin gök kadar yüksek olan eşiğine yüz sürmek şerefinden mahrum kalmamın daha fazla devam etmeyeceğinden ümidli ve her zaman doğruladığımız sadakat ve bağlılık hissinin sonsuz olduğunu padişahın huzûruna bir defa daha tekrarı başarma fikriyle bahtiyâr olarak sonsuza kadar sürecek olan saygılarımı ve ululamalarımı sunmaya aracılık etmenizi rica eylerim efendim.

M. Kemal" (18)

Mektubun varlığını ve muhteviyatını her nasılsa öğrenen Istanbul'daki İngiliz istihbarat servisi 12 Şubat 1920 tarihli istihbarat raporuyla Londra'yı konudan haberdar etti. Raporda Mustafa Kemal'in padişaha

milliyetçi güçler adına bir *telgraf* yolladığı, bağlılıkları konusunda hükümdara teminat verdiği ve padişahın da telgrafa başkâtibi vasıtasıyla cevap gönderdiği söyleniyordu. [19]

Vahideddin'in Mustafa Kemal'e cevap verip vermediği, şayet verdi ise neler yazdığı bugün için meçhul.

*

Halife-hükümdarı kurtarma hedefi sonraları tamamen değişti. Artık bir başka döneme girilmiş, maksat başka türlü ifade edilir olmuştu. Mücadele gene de *saltanat ve hilâfet makamını kurtarmak* için yapılıyordu ama bu defa Vahideddin'den değil, sadece *makamlardan* sözediliyordu.

Üçüncü dönemde ise artık makamlar bile telâffuz edilmemekteydi. Vaktiyle *Vahideddin'i kurtarmak* diye gösterilen hedef şimdi *Vahideddin'den kurtulmak* olmuş, varılması arzulanan nokta hilâfetten ve saltanattan arınmış bir devlet halini almıştı.

Bu değişmelere Sevr Andlaşması'nın veya Istanbul'un Kuvâ-yı Milliye karşıtı politikasının etkilerinin yanısıra Mustafa Kemal'in millî mücadelenin ilk haftalarında yakın çevresine açıkça söylediği geleceğe yönelik düşüncesinin, yani *cumhuriyet* fikrinin [20] uygulanabilme imkânının artmış olması da yatar.

1920 sonbaharında Meclis kürsüsünde artık bir başka Mustafa Kemal vardır ve bu Mustafa Kemal birkaç ay önce, 24 Nisan günü aynı kürsüde padişahtan bahsederken *"ecdâd-ı kirâmımızın bize en kıymetli yadigârı"* diyen, Istanbul'un aldığı kararların işgal baskısından kaynaklandığını anlatan ve *"...Ben, şahsen hiçbirşey düşünmem. Zat-ı Şahanenin ağzından işitsem, bunun icbar ve tazyik altında olduğuna hükmederim"* ifadelerini kullanan Mustafa Kemal'den çok başkadır.

Gizli celsede söz sert olur!

Sevr'in imzalanmasının bir ay sonrasında, 25 Eylül 1920 günü yapılan gizli celsedeki konuşmalar artık ikinci dönemin yaşandığını, padişahın kurtarılması devrinin sona erdiğini, *saltanat ve hilâfet makamı için çalışılacak zamanın geldiğini* göstermektedir. Anadolu'daki mücadeleye esir padişahı kurtarmak için katılan milletvekillerinin bazıları da bunu açıkça söylemekte, Mustafa Kemal Paşa ise bir adım daha atarak, *"Bu milletin zihniyetinde mutlaka padişah ve halife olan zatın emrine bilâkayd u şart ve bilâtefekkür itaat etmek mecburiyetinde bulunduğundan dolayı*

bunu avucumuzda tutalım ve istediğimiz şeyleri kendimiz emrettirelim" demektedir.

Sözü, gizli celse zabıtlarına bırakalım:

"BASRİ BEY - (Karesi) - Hilâfet mevkiini işgal edip de hilâfetin gereğini ifa etmeyen, bilâkis Müslüman'ı Müslüman'a kırdıran bir adamın hâşâ meşru halife tanınmasına taraftar değilim.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) - Arkadaşlar, bu noktadan cenâb-ı hak âkil, kâmil bir padişah, birİslâm halifesi, günahtan kaçınmayarak anlaşmayı imzalamakla kendi kendilerini hal' ettiler.

BASRİ BEY - (Karesi) - Aynen o. Padişah yoktur, hilâfet vardır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) - ...Pek mühim ve nazik olan hilâfet ve saltanat meselesiyle uğraşmayı bendeniz de muvafık görmüyorum. ...Hilâfet ve saltanatın korunması zaten birinci esasımızdır. Hakikaten düşündüğümüz gerçek kurtuluşa ulaşmak için ...hilâfet makamına saltanata olan bağlılığımız ve o makamın gerekli bütün şartlarıyla korunması birinci esasımızdır. Bu, İslâm dünyasının dayanağı olan gerçek rabıtasını tesise birinci derecede merkez olan bu makamı ihmal etmek hiçbir vakitte akıl kârı değildir ve bunu bizden zorla almak mümkün değildir. Maksada ulaşmak için ihtiyaç duyduğumuz kuvvetler birinci derecede İslâm dünyasıdır. Bu İslam dünyasının ikide birde yüce meclisinizin hilâfet ve saltanat, halife ve sultan meselesiyle uğraşmasında mahzurlar Bu mahzurları şimdiye kadar fiiliyatıyla gördük. Bunu bizden zorla almak isterlerse her türlü mücadeleyi yaparız. İkide birde yüce meclisinizin bu mes'ele üzerinde görüşme ve tartışma açması caiz değildir kanaatindeyim. ...Mateessüf şimdi hilâfet makamını ve saltanatı işgal eden zat bu millet ve memleket için hain bir adamdır.

...Halife ve padişah sıfatını takınmış olan kimsenin bu milleti aldatıp fesada uğratmak için bizzat iştigal eylediği birtakım fesad düzenleri vardır. Bu teşkilât ve fesadlara kendisinde cür'et gören bir adam hükümsüz bırakılmıştır ve hükümsüz olacaktır. Bizi reddetmek akıl kârı değildir, aptallıktır.

...Bu milletin zihniyetinde mutlaka padişah ve halife olan zatın emrine hiç düşünmeden ve kayıtsız itaat etmek mecburiyetinde bulunduğundan dolayı bunu avucumuzda tutalım ve istediğimiz şeyleri kendimiz emrettirelim. Fakat biz bu iş ile oynamazsak düşmanlarımız da görürler ki, İngilizler ve İngilizlerle beraber çalışan düşmanlarımızın bütün ümidleri mahvolacaktır.

...Bize sorarlar: "Halifeniz nerededir? Halifeniz esir midir? Nerededir

halife ve padişahınız?"

Ne cevap vereceksiniz? Esir mi diyeceğiz? ...Esir olan adam padişah olamaz. Biz öteden beri diyoruz ki, halife ve padişahımız kuvvetini ve şer'î kudretini kullanmaktan yasaklıdır, hain bir şekilde hareket ediyor. Binaenaleyh bu mesele ile iştigal caiz değildir. "Nerede bizim halife ve padişahımız" deriz ve bugün ya onu tanımak lâzım veyahut onun yerine derhal birisini getirmek lâzım gelir buyurursunuz. Dolayısıyla bu işi böyle anlaşılmaz biçimde yapmak, halife ve padişah nerede, makam-ı hilâfet ve saltanat nerededir, esirdir, yahut kudret ve kuvvetini kullanamaz dersek ilga ederiz. İçinden çıkamayız.

...Yani biz kabul ediyor ve herkese de isbat ediyoruz ki, hilâfet ve saltanat makamını biz de hiçbir vakit başımızın üzerinden atamayız.

...Maksadımız falana düşmanlık etmek değildir. Maksadımız memleketin gerçek saadet ve selâmetidir ve bunun da belirli bir hudud içinde bağımsızlığının korunmasıyla ayakta duracağını düşündük. Dolayısıyla bizim hayatımıza suikasd etmekten ve bizi esir ederek rezil etmekten vazgeçildiği gün biz en koyu düşmanımızla andlaşmaya hazırız.

...Efendiler, kuvvet herşeyde olduğu gibi belki ahlâkiyat noktasında da gözönüne alınmalıdır. Arkadaşlıkta ve kardaşlıkta da kuvvet dengesini gözönüne almak lâzımdır. Zayıf olan, güçlü olanın mutlaka mahkûmudur. İnsanlık, adalet, bütün prensipler, kaideler ikinci derecede kalır. Herşeyden evvel, kuvvettir" [21]

1921'e gelindiğinde Istanbul'a karşı çok daha sertleşmişti Ankara. 8 Şubat'taki gizli celsede Londra'da toplanacak barış konferansına murahhas gönderilmesi konusu tartışılırken artık Vahideddin'in tahttan indirilmesinden bile sözediliyordu:

"HACI AHMED EFENDİ (Muş) - ...Şu anda Halife adını taşıyan sultan, hilâfet hakkını altüst edercesine kamuoyunun ilham etmediği bir anlaşmayı tasdik etmiş ve milletin bahsi geçen kısmıyla şimdiki halifenin ...iyiyi ve kötüyü takdirden aciz, ecnebilere boyun eğen bir mahlûktan başka birşey olamayacağını anlayamamıştır.

İSMAİL SAFA BEY (Mersin) - Istanbul Anadolu'yu ezmek ve kandırmak için hiçbirşeyden çekinmedi. Bazan fetvalarıyla, bazan düşmanla yanyana yürüyen silâhlarla, her türlü vasıtalarla bizi ezmeye, bizi mağlûb etmeye çalıştılar. Istanbul'daki insanlar kimlerden ibaret olursa olsun ve ne mahiyette bulunursa bulunsun, netice itibariyle aynı zihniyette birleşiyorlar ve hepsi Anadolu'nun meşruiyetinden ve Anadolu'nun mukad-

des bir dava takib ettiğinden şüphe ediyorlar.

...Istanbul, söz söylerken vatan endişesinden uzak olarak aklına geleni söylüyor. Bize şaki diyor, haydut diyor. ...Bugün Istanbul hakikaten ters bir vaziyet alırsa biz ona karşı birşey yapacak değiliz. Gerçi zamanı gelirse biz Istanbul'a karşı her türlü vaziyetimizi, her türlü kararımızı serbest vermekte haklıyız. Fakat bu zaman gelmemiştir zannediyorum.

HAMDİ NAMIK BEY (İzmit) - ...Eğer buna padişah itaat etmezse, padişahın tahtından indirilmesi lâzım gelir. Bu nazik nokta ile oynamak şimdi doğru değildir.

MUHİDDİN BAHA BEY (Bursa) - Istanbul'un zihniyeti başka, bizim zihniyetimiz başkadır. Bizim zihniyetimiz milletten doğan bir zihniyettir. Onlarınki kokuşmuş bir zihniyet, bizimki milletin ruhundan doğan bir zihniyettir. Bu kokuşmuş zihniyetin bizi anlamasına imkân yoktur.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) - ...Sevr andlaşması kabul edilmiş ve hilâfet makamı boşlanmıştır. Saltanat Şurası'nda Sevr andlaşmasını padişah bizzat ayağa kalkmak suretiyle kabul etmiştir. Dolayısıyla, olmuş birşeydir. Eğer bu olmuş gibi kabul edilirse, zaten hilâfet makamı boş bırakılmıştır. Halbuki biz bunu itiraf etmek istemiyoruz.

...Biz Zat-ı Şahane Istanbul'da düşman süngüsü altında, iradesini kullanmaya muktedir değil, yani esirdir dedik. Binaenaleyh bizim meclisimizi bir esir tasdik edemez. Bu da doğru değildir" [22]

Bu konuşmalar yapıldığı sırada Mustafa Kemal Paşa'nın Vahideddin'den bahsederken *"ecdâd-ı kirâmımızın bize en kıymetli yadigârı"* demesinin üzerinden daha bir sene bile geçmemişti...

Sultan Vahideddin sonraları bu dönemi yorumlarken *"Mustafa Kemal Paşa her zaman farklı roller oynuyordu"* diyecek ve bu *rolleri* şöyle ifade edecekti:

"1. Ülkenin müdafaası ve kurtuluşu gibi iki asil ve kutsal sebebin arkasına sığınıp her an merkezî hükümeti kötüleyerek millî hareketin hep başında kalmak istiyordu; 2. Halkın içinde bize karşı her türlü propagandayı yaparak Istanbul'daki hükümeti tüm müdafaa unsurlarından ve vasıtalarından arındırmaya çalışıyordu. Hattâ işi bizim yabancılardan para aldığımıza kadar vardırmıştı" [23]

İnzibatın inzibatsızlığı

Ankara'yla Istanbul arasındaki köprülerin atıldığı günlerde Istanbul mülkî ve diplomatik restleriyle beraber askerî bir atağa da kalktı; 1920 ilkbaharında, Kuvâ-yı Milliye'ye *silâhla karşı koyması için* hükümet kararıyla bir ordu kuruldu: *Kuvâ-yı İnzibatiyye.*

Kuruluş maksadı aslında çok başkaydı ve Ferid Paşa hükümetinin vakit kazanma çabasından ibaretti. Istanbul'daki müttefik işgal kuvvetleri Bâbıâlî'ye, Kuvâ-yı Milliye'nin yatıştırılamaması halinde bu işi Girid'de harekete hazır bekleyen Yunan inzibat ve asayiş kuvvetlerine vereceklerini, Yunan birliklerine Edirne'yle Istanbul'un kapılarını açacaklarını söylüyor, nota üstüne nota veriyorlardı.

Kuvâ-yı İnzibatiyye birşeyler yapıyormuş gibi görünüp Yunan birliklerinin gelmesini önlemek maksadıyla, yani göz boyamak için kuruldu ama Ferid Paşa'nın beceriksizliği yüzünden Anadolu'ya karşı silâhlı mücadele şeklini aldı.

O günlerde Ferid Paşa'nın çok yakınında bulunan bir isim, sadaret yaveri Tarık Mümtaz Göztepe, Kuvâ-yı İnzibatiyye'nin kuruluşunun arkasında yatanları ve kuruluş sırasında yaşananları anlaşılır bir şekilde yazmaktadır:

"...Bu tam manasıyla bir muvazaadan ibaretti. Çünki başta padişah olmak üzere gerek sadrazam gerekse Dahiliye Nazırı Reşid Bey çok iyi biliyorlardı ki, Istanbul'un yüzde doksan dokuzu ve Anadolu'nun yüzde sekseni Kuvâ-yı Milliye'ye canla başla taraftardı. Kaldı ki, Istanbul'un banliyö hududlarından öteye söz ve hüküm geçirilemezken bir ordu vücuda getirilmesine de imkân yoktu. Bütün bu imkânsızlıklardan başka, Istanbul Hükümeti'nin elinde avucunda on para yoktu. Memur maaşlarını bile verecek halde değildi.

Gelişigüzel bir inzibat müfrezesi teşkil edilecek, bir de Kuvâ-yı Milliye'yi takbih eden bir hükümet beyannamesi neşrolunarak İtilâf Devletleri'ne karşı verilen söz yerine getirilmiş bulunacak ve gûya bu suretle de tehditlerin yarattığı tehlike önlenmiş olacaktı." (24)

Fakat işler beklenen biçimde yürümedi. Ferid Paşa ipin ucunu kaybetti, Şeyhülislâm Dürrîzade Abdullah Efendi de 10 Nisan 1920 günü İngiliz süngüsüyle Kuvâ-yı Milliye'yi hedef alan meşhur fetvalarını yayınlayıverdi. *"Bu suretle padişahın aylardan beri Anadolu'yla Istanbul arasında bir danışıklı döğüş siyaseti güderek zevâhiri kurtarmak ve Sulh Kon-*

feransı'nı oyalamak hususundaki formülünü Damad'ın kabinesi ...işlemez hale getirmiş, imkânlarını elinden kaçırmıştı" [25]

Hükümet, Kuvâ-yı İnzibatiyye'nin kuruluş kararnamesini 18 Nisan 1920'de yayınladı. Yeni ordu için 1 milyon 250 bin lira tahsisat ayrılmıştı. Erler 30, teğmenler 60, alay kumandanları 150 lira aylık alacaklardı. Ordunun başına 29 Nisan günü Süleyman Şefik Paşa getirildi ama bu *yeni ordunun* kuruluşu alışılmamış, hattâ hayli komik bir şekilde oldu:

"...Istanbul'da birçok büyük kışlalar mevcud bulunduğu halde, Harbiye Nezareti Meydanı'nda (Bugünkü Bayazıt Meydanı) öbek öbek çadırlar kuruluyor ve bu çadırlarda "Kuvâ-yı İnzibatiyye" teşkilâtını vücuda getirecek gönüllüler vur patlasın çal oynasın keyif çatıyorlardı. Harbiye Nezareti'nin Bayazıt Meydanı'na açılan kapısından girerken sol taraftaki köşk bu uydurma teşkilât işini idare etmek üzere Erkân-ı Harbiye-i Hususiye'ye (Kuvâ-yı İnzibatiyye'nin özel genelkurmayına) tahsis edilmişti [26]*. ...Istanbul, Istanbul olalı böyle bir festivale şahid olmamıştı. Harbiye Nezareti Meydanı'nda tozu dumana katarak ve ayakları birbirine dolaşarak geçit resmi yapmaya kalkışan bu başıbozuk alayın hali tam bir komediydi. Fakat düşman muhakkak ki aldanmıyordu. Ecnebi ataşemiliterleri ve İtilâf Devletleri zabitleri gülmemek için dudaklarını kanatıncaya kadar ısırmışlardı."* [27]

Bu arada bir başka isim de kendinden sıkça bahsettirir oldu: Ahmet Anzavur:

"Devlet ve ordu salnâmesinde müzelik ve turşuluk mahsul kalmayınca, Sadrazam dağdan bayırdan paşa aramak ve hiç yoktan paşa imal etmek hevesine düşmüş olmalı ki, ortada hiçbir mucip sebep yokken Ahmed Anzavur isminde bir çerkes sergerdesini tutup paşa yaptığı görüldü. ...Mîrimîrân rütbesiyle yani "saadetlû paşalık" payesiyle mükâfatlandırılan Ahmed Anzavur aynı zamanda Karesi Mutasarrıflığı'na da tayin edilmişti." [28]

Jandarma neferliğinden yetişen ve Ferid Paşa'dan hem paşalık, hem de mutasarrıflık almış olan Anzavur harekete Kuvâ-yı İnzibatiyye'nin kuruluşundan da önce, 21 Eylül 1919'da Balıkesir taraflarında başladı ve hüsrana uğradı.

Aynı akıbeti Kuvâ-yı İnzibatiyye de yaşadı. Ferid Paşa'nın başlattığı macera, Kuvâ-yı İnzibatiyye'nin Haziran ortasında İzmit'te, Ali Fuad Pa-

şa kumandasındaki birliklerin önünde dağılmasıyla noktalandı. Hükümet bir sene iki ay önce kurmuş olduğu orduyu 25 Haziran'da lâğvetti, beş gün sonra da askerleri terhis etti.

Bu "ordu" kimin eseri?

O günlerde sarayda yahut sarayın yakın çevresinde bulunanlar Kuvâ-yı İnzibatiyye teşebbüsünün sadece ve sadece Ferid Paşa'nın eseri olduğunu ve Paşa'nın işi padişahı bile yanıltma taktikleriyle götürdüğünü yazarlar.

Meselâ Sevr Andlaşması'na imza koyanlardan biri olan Rıza Tevfik, Ferid Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'ye karşı bir ordu topladığını haber alınca teşebbüsün yanlış olduğunu söylemek için hemen sadrazamın Baltalimanı'ndaki sarayına gider.

Ferid Paşa o sırada çalışma odasında üvey oğlu Sami Bey'le beraberdir ve şiddetli bir münakaşaya tutuşmuştur. Aslında münakaşa yoktur, Sami Bey bağırmakta, Paşa dinlemektedir.

"Onların niyetleri ne olursa olsun davaları şereflidir ve resmen olsun hamiyyetlerini inkâr etmek her türlü imkânın haricindedir" demektedir Sami Bey. *"Memleketimize zorla girmiş ve girdikten sonra da en ufak vesilelerle herkesten para cezaları almaya kalkışmış bir ecnebi ordusunu her nasılsa ve ne türlü fedakârlıklara mâlolursa olsun çıkarmaya teşebbüs ediyorlar. Bu büyük işte derme-çatma toplanılan bir avuç halkın muvaffak olup olamayacağı bir tarafa. Fakat buna karşı sizin bir hükümet reisi olarak asker toplayıp da düşmanlar menfaatine hizmete kalkışmanız ne mânâ ifade eder? Bir kere düşününüz. Sonra ne kadar mesuliyeti üzerinize almış oluyorsunuz, onu da mülâhaza buyurunuz (iyice düşününüz)!.."* (29)

Sadrazama sadece saray ve çevresindekiler değil, kendi hükümetindekiler, meselâ Bayındırlık Bakanı Dr. Cemil Paşa (Topuzlu) da karşı çıkar. Ferid Paşa'ya yazdığı mektupta Kuvâ-yı İnzibatiyye'yi *eşkiyaya* benzetir:

"...Kuvâ-yı İnzibatiyye komutan olarak yetenekli adamlara ihtiyaç duyuyordu ama tek başınıza davranarak eşkiyalardan oluşan bir güç topladınız.

...Siz Paris'te iken İçişleri Bakanı'na danıştıktan sonra konuyu bakanlar kuruluna sundum. Bakanlar kurulu ve padişah bu gücün kaldırılması kararını verdiler. O anda Paris'ten döndünüz ve kabinenin ilk toplan-

tısında Kuvâ-yı İnzibatiye'nin devamında direndiniz" [30]

Şimdi de hükümdarın en yakınlarından birinin, damadı İsmail Hakkı Bey'in Kuvâ-yı İnzibatiyye'nin kuruluşuyla ilgili olarak yazdıklarını okuyalım:

"Mustafa Kemal'in millî ordusuna karşı savaşmak için kurulan Hilafet Ordusu'nun teşkilinin sorumluluğu kesinlikle sadece Damad Ferid Paşa'ya aitti. Damad Ferid Paşa'nın bir Hilafet Ordusu kurma niyetinde olduğunu Sultan'a ilettiğimde bana bu konuda hiçbir şey bilmediğini ve Türk'ü Türk'e kırdırmanın çok acımasız bir şey olacağını söylemişti. Bu konuşmanın üstünden 24 saat geçmeden Sultan beni kabul odasına çağırdı ve Damad Ferid Paşa'nın önünde bana Hilafet Ordusu hakkında duyduklarımı tekrar etmemi söyledi. Damad Ferid Paşa şiddetle bağırdı ve şunları söyledi: "Efendimiz, bu büyük bir yalan ve palavradır. Damadınıza bu bilgileri getiren kişiler ya yalancıdırlar yahut vatan haini. Mânâsız anlamsız dedikodular hemen yalanlanacaktır".

Bu konuşmaya rağmen, Hilafet Ordusu bir hafta sonra kuruldu. Sultan, Ferid Paşa'nın orduyu kurmasına engel olamayacak kadar zayıf bir karaktere sahipti. Zaten padişahın Türkleri Türklere kırdırtmama isteğine rağmen Paşa yaptıkları konusunda Sultan'a en ufak bir malûmat bile vermiyordu. Ayrıca Hilafet Ordusu'nun mühim bir kısmı silah ve cephaneleriyle beraber hemen millî kuvvetlere katılmışlardı. Ordudaki asker ve subayların çok yüksek meblağlar tutan maaşları sadece bir ay ödenebildi ve zaten sayısı iyice artan asker kaçakları sebebiyle zayıflayan Hilafet Ordusu bir müddet sonra lâğvedildi; ordunun muazzam harcamaları sebebiyle Hükümet de olağanüstü bir mali kriz içine girdi" [31]

Peki, Ferid Paşa böyle bir işe hükümdarı bile haberdar etmeye gerek duymadan kendi başına niçin kalkışmıştı?

Cevabı kendisi veriyor:

"Mustafa Kemal Paşa'yı da müfettişliğe tayin edişimiz İngilizler'in tavsiyesi üzerine oldu. Bu sefer "Bu Kuvâ-yı Milliye'yi de faaliyetten menediniz" diye bizi sıkıştıran yine onlardır. Biz de ne yapacağımızı şaşırdık!" [32]

Zaten herşey, bu *"Ne yapacağımızı şaşırdık"* sözünün arkasında gizlidir.

12.
Sarayda fırtına ve iki nikâh

1919'un hemen sonrasında, Sultan Vahideddin'in başında iki dert vardı: Kendi ifadesiyle *"bir taraftan tehlikeli bölgede kalan hilâfet merkeziyle galip İtilâf Devletleri'nin muhasebe ve muvacehesi; diğer taraftan müstevli Yunanlılar'a mukabele için mümkün olan vasıtalarla ve gizlice Anadolu'ya memur ettiği yaveri Mustafa Kemal'in aldığı vaziyet"*.

Bunlar devletle alâkalı resmî işlerdi ama hanedanı için aynı derecede mühim başka meşgaleleri de oldu: Önce amcazadesi ve veliahdı Abdülmecid'le arasına karakedi girdi, mesele daha tam neticeye bağlanmadan kızını Abdülmecid'in oğluyla evlendirdi, arkasından da kendisi evlendi; daha doğrusu yeni bir zevce aldı. O arada da tahtı bırakacağı, saltanattan feragat edeceği dedikoduları yayıldı etrafa.

*

Şehzade Abdülmecid Efendi, Sultan Vahideddin'den yedi yaş küçüktü. Sultan Abdülaziz'in oğluydu, babası öldüğü yahut öldürüldüğü zaman daha sekiz yaşındaydı. Babasının katledildiğine inanır, *"Sultan Aziz intihar etti"* diyenlerle selâmı sabahı keserdi.

İlk gençliği Ortaköy'deki Fer'iye Sarayları'nın şehzadelere ayrılan kısmındaki dairesinde geçti Abdülmecid'in. Sonra Çamlıca'ya, İcadiye tarafındaki köşküne yerleşti, amcazadesi Vahideddin'in tahta geçmesiyle kendisinin veliahd ilân edilip Dolmabahçe Sarayı'nın veliahd dairesine taşınmasına kadar senelerce Çamlıca'da yaşadı.

Birkaç lisan konuşur, hanedanın entellektüeli olduğu söylenirdi. Ama birşey daha fısıldanırdı hakkında: Kendinden biraz fazla emin olduğu.

Bu tavrı yazdıklarında, davranışlarında ve özellikle Ankara tarafından Halife seçilmesinden sonraki hareketlerinde de görünecekti.

Resme ve musikiye meraklıydı. Köşkü zamanla sanatçıların uğrak yeri, hattâ bir çeşit akademi oldu. İkinci Meşrutiyetten sonra kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin destekçileri arasında yer aldı. Türk resminin önde gelen isimlerinden sayıldı. Besteleri batı formlarındaydı. Üçleme, dörtleme gibi oda müziği eserleri yapar, bunları eşlerinden ve kalfalarından oluşturduğu topluluklara çaldırır, sarayda kapalı kalmaz, halkın arasına girer, popüler olmaya çalışır, *"fes giymediği zamanlarda, iyi yetişmiş bir Fransız'ı andırırdı"* [1]

İngiliz istihbaratının Türkiye'yi konu alan 1920 yılı raporunda Abdülmecid Efendi'den şu ifadelerle bahsedilmekteydi:

"...Tahta uzak olduğu yıllardan bugüne kadar ılımlı ve modern eğilimli bir prens olarak bilinir. Oğluna birİngiliz hoca tutmuştur. Mütarekeden buyana hayli göz önündedir. Milliyetçi hareketten büyük ölçüde etkilenmiş ve milliyetçilerin fikirlerine büyük sempati duymuştur. Ankara liderlerinin Sultan'a ve Istanbul hükümetine karşı başlattıkları isyana kendisini adadığı yolunda sık sık suçlamalara uğramaktadır ama gerçek sebebi söyleyebilmek zordur. Ancak, Sultan'la son iki sene içerisinde gerilen ilişkileri kopma noktasındadır. Damad Ferid Paşa'yla arasında birkaç yıldan beri şiddetli bir şahsî düşmanlık vardır ve Paşa'nın politikalarına destek vermez. İngiltere'ye sıcak bir saygı taşır ve hayranlık hisseder. Türkiye'nin İngiltere hükümetiyle işbirliğine taraftardır. İyi bir tahsil görmüştür, politikayla yoğun bir şekilde meşguldür, resimle ve diğer sanatlarla amatörce ilgilenmektedir. Mükemmel görgü sahibidir ve Fransızca'yı iyi konuşur." [2]

Abartıda bazan ileri gittiği olurdu. Meselâ Morning Post Gazetesi'nde 1918'in 7 Aralık'ında çıkan bir mülâkatında *"Biz Türkler bütün kültürümüzü Fransa ileİngiltere'den aldık"* iddiasında bulunuyor, sonra İttihad ve Terakki'nin hâlâ mevcud olduğunu söyleyip *"Tekrar iktidara gelmek için hep fırsat kollamaktadır. Yalnız başımıza bunu önleyemeyiz, yardıma ihtiyacımız vardır. ...Yardımınızı hararetle istemekteyiz"* diyebiliyordu. [3]

Abdülmecid Efendi 1920'li senelerde, maiyetindekilerden birine hayatını anlatırken çocukluk ve gençlik günlerinden şöyle sözetmişti:

"...Pederim Abdülâziz Han Hazretleri'nin saltanatı zamanında henüz

dört yaşında olduğum halde askeriyenin topçu sınıfına dahil oldum. Önce Halil Paşa sonra Belçika'da tahsil görmüş Said Paşa ve Beyoğlu kışlası kumandanı ve aynı zamanda Avrupa'da tahsil görmüş bulunan Hüseyin Paşa'nın nezaretleri altında sporu ve ata binmeyi öğrendim. Abdülhamid devrinde Abdülâziz zamanındaki spor âlemleri, yani binicilik unutulmuş gibiydi. İşte bu devirde ata en iyi binen Osmanlılar içinde Istanbul'da üç kişi sayılabilir: Arap usulünde binen Şerif Ali Haydar Bey, ben ve enişte m Halid Paşa. Askerlerin dışında, gençler arasında ata binmek, at üzerinde hüner göstermek bizlere mahsustu. Şehzadeler Mektebi'nden fırsat buldukça daima av ile meşgul olurdum.

Pederim gayet kuvvetli olduğundan sporu sever, pehlivan güreşlerine çok rağbet eder ve evlâdlarının da gayet kuvvetli olmasına itina gösterilmesine ferman ederdi. Bu suretle evlâdları arasında en kuvvetlilerinden biri de bendim. Gençliğimde kuvvet bakımından bütün akranlarımdan üstündüm ve yüz kilodan daha ağır insanları tek kolumun üzerinde tutabilirdim. Sonraları tesadüfen tanıdığım bir Avusturyalı subaydan eskrim öğrendim, çok eskrim yaptım. At son derece hızla giderken hedefi tabancayla vururdum. Tüfekle otuz-kırk adım mesafeden bir-iki hata ile isim yazabilirdim, denizde yüzmeyi de severdim." (4)

Ama Sultan Vahideddin'in sadeliğinin aksine şatafata düşkündü ve bu şatafat merakını torunlarına isim konusunda da gösterdi. Oğlu Faruk Efendi'nin Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan'dan üç kızı dünyaya gelmiş ve her iki büyükbaba torunlarına ayrı ayrı isim vermişlerdi. Sultan Vahideddin ilk torunun adını Fatma koymuş, Abdülmecid Efendi Fatma'nın yanına bir *"Neslişah"* ilâve etmiş, aynı işi diğer iki torununun doğumunda da yapmıştı: Zehra'nın yanına *"Hanzade"*, Neclâ'nın yanına da *"Hibetullah"* koyarak.

Siyasi hadiselere yaklaşımı da böyle, yani yukarıdan bakma şeklindeydi. Meselâ 1921 Ocak'ında Sevres konusunda olumlu gelişmeler olduğu takdirde Mustafa Kemal'in daha fazla tavizler isteyip istemeyeceğini soran Fransız *La Gauloise* gazetesinin muhabiriyle arasında şöyle bir konuşma geçmişti:

"- Fakat Mustafa Kemal bu şartları reddederse ne olur?

- Reddetmeyecek.

- Daha fazlasını isteyebilir mi?

- İstemeyecek. İsterse, Ankara'ya şahsen müdahale ederim. Dostlarıma bir söz ederim ve arkasından Mustafa Kemal'in düşüşü gelir.

- Dostlarınız size itaat edecekler mi?
- Edecekler" [5]

Abdülmecid Efendi'nin 1800'lü senelerin sonunda en yakın dostu, o zamanlar tahta oldukça uzak bulunan amcazadesi Şehzade Vahideddin Efendiydi. Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan hatıralarında, biri Çamlıca'nın öbürü Çengelköy'ün tepelerinde münzeviye yakın hayat süren bu iki şehzadenin sık sık buluşup ava çıktıklarından, geceleri saray kalfalarından teşekkül eden fasıl heyetini dinlediklerinden söz eder.

Gençlik senelerindeki bu dostluktan sonraları pek iz kalmadı. Vahideddin'le Abdülmecid'in münasebeti bir *Mecidî- Azizî* çekişmesine döndü.

Olup bitenleri daha iyi anlamak için bu *Mecidî- Azizî* hadisesinin ne olduğunu anlatmak gerekir.

Her ailede olduğu gibi Osmanoğulları'nda da aile içi anlaşmazlıklar yaşanırdı. İlk devirlerde pek su üzerine çıkmayan, çıksa bile hükümdarın bir yan bakışıyla hallettiği bu anlaşmazlıklar sarayın topluma açılma devrinden sonra artık bu şekilde halledilemez oldu ve hadiseler her tarafta konuşulmaya başladı.

19. asrın ortalarında Osmanlı ailesinin iki dalı vardı: Abdülmecid ve Abdülâziz dalları, yani *Mecidîler* ve *Azizîler*. Her iki hükümdar da İkinci Mahmud'un oğullarıydı; Sultan Mahmud ölünce yerini büyük oğlu Abdülmecid almış, söylenenlere ve yazılanlara bakılırsa kendisinden sonra tahta kardeşi Abdülâziz'in değil, oğullarından birinin geçmesi için teşebbüslerde bulunmuştu. Ama teamülü değiştirememiş, teşebbüsleri sadece düşüncede kalmış, ondan sonra yerine kardeşi Abdülâziz geçmiş, aynı teşebbüsü bu defa o yapmıştı.

Abdülâziz'in 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilip dört gün sonra katledilmesiyle iktidar gene Abdülmecid oğullarına geçti: Tahta Beşinci Murad çıktı ama sadece 93 gün kalabildiği tahttan o da indirildi ve Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatı başladı. Sultan Reşad ve nihayet Vahideddin takip etti Abdülhamid'i. Bu, imparatorluğun nihayet bulmasına kadar tahta Mecidîler'in hakim olması, Azizîler'in geri planda kalması demekti ve Vahideddin tahta yaklaştıkça Abdülmecid Efendi'nin gençlik arkadaşından uzaklaşmasının sebebi bir ihtimalle buydu. Bu uzaklaşma rakiplerden birinin dünyadan ayrılmasından sonra bile devam etti, ahıret endişelerine kadar uzadı: Abdülmecid sürgünde yaşadığı Paris'te yakınlarına artık yaşlandığını söyleyip emr-i hakk geldiğinde cenazesinin mutlaka bir Müslüman memlekette defnedilmesini vasiyet ediyor ama bu memleketin Suriye ve özellikle de Şam olmamasını istiyordu.

Şam'ın ihtimalinden bile ürkmesinin sebebi açıktı: Sultan Vahideddin oraya defnedilmişti.

Veliahdın isyanı

1918 Ekim'inin sonunda Sultan Vahideddin Dolmabahçe'yi bırakmış, Yıldız'a çekilmişti. Aslında iyi de etmiş sayılırdı, zira mütarekeden hemen sonra Boğazlar'dan geçip Marmara'ya demirleyen İtilâf zırhlılarının saraya uzanmış namlularını burnunun dibinde seyretmek gibi bir zülden uzaklaşmıştı. Namlular Yıldız'dan da görülüyordu ama Dolmabahçe'ye nisbetle daha uzaktaydılar.

Amcazadesi Abdülmecid Efendi ise Dolmabahçe'nin veliahd dairesinde kalmıştı ve zırhlılardan o da rahatsızdı. Veliahdla temasta olan bir Fransız subayının hanımı Dolmabahçe günlerinden sözederken *"Abdülmecid, Dolmabahçe Sarayı'na yerleşiyor. Merdivenleri Boğaz'a kadar inen, beyaz mermerden yapılmış kocaman bir bina. Tam karşısında birkaç Amerikan torpidosu demirli duruyor. Abdülmecid sabahları borazan sesiyle uyanmaktan ve akşamları bayrak töreninin gürültüsünden yakınıyor. Bu koca gemilerin görüntüsü ona garip geliyor. Torpidolar Boğaz'ın başka bir yerine demir atabilirler ama o sarayını bir başka yere götüremez"* diye yazacaktı.[6]

Istanbul'la Anadolu'nun arasının açılmaya yüz tuttuğu 1919 yazından itibaren Abdülmecid hükümdar nezdinde siyasi girişimlere başladı. Anadolu'nun yanında yer alması sözkonusu değildi; idarede kendisinin de varolduğunu göstermek istiyordu ve asıl hedef sadece Ferid Paşa'ydı onun için.

İlk teşebbüslerini aslında Ferid Paşa'nın sadaretinden önce yapmış, Vahideddin'e tezkereler ve lâyihalar yollayıp *vaziyetin fena olduğundan* sözetmiş, hükümetlerin yetersizliğinden yakınmış, tavsiyeler vermişti.

Veliahdla Ferid Paşa'nın ilk çekişmesi Paşa'nın sadrazam olduğu gün, 4 Mart 1919'da başladı: Sadrazamların vazifeye başlamalarından sonra veliahdı ziyaret etmeleri teamülden olduğu halde Ferid Paşa'nın bu adete uymadığını duyurdu Vahideddin'e. Sonra, birkaç defa şifahî şikâyetlerde bulundu hükümdara: Sadrazamından sakınmasını istedi. Etrafındakilere *"Ferid Paşa milletle padişah arasında siyah bir perde çekti fakat millet nazarında benim mevkiimi yükseltti"* diyor, [7] *"Bu ne biçim padişah? Bana söylediği güzel fikirleri memleket hatırına hiç de kullanmıyor. Ben bu adamın karakterinden doğrusu birşey anlamıyorum. Hayret!.."*; yahut *"Herif gemi azıya almış"* gibisinden ifadeler kullanıyordu.[8]

Başka devlet başkanları nezdinde teşebbüsler de yaptı Abdülmecid. İzmir'in işgalinden sonra İngiliz ve İtalyan krallarıyla Fransa Cumhurbaşkanı'na mektuplar yolladı ve yapılacak barışın *"Osmanlı Devleti'nin fazla zarara uğratacak şekilde olmamasını"* istedi. Sadece Fransa'dan ama cumhurbaşkanından değil Dışişleri Bakanı Pichon'dan, Istanbul'daki siyasi temsilcisi vasıtasıyla bir cevap alabildi Abdülmecid. Pichon *"bu konuda ihmalkâr davranmayacakları"* mesajını gönderiyordu veliahda.

Abdülmecid'in yazışmaları Vahideddin'i sinirlendirdi. *"Efendi bununla övünmek istiyor ve bize tariz ediyor"* dedi hükümdar. *"Fakat Reisicumhur kendisine cevap bile vermeyip Hariciye Nazırı cevap veriyor. Bu haysiyete dokunan bir iş değil midir?"* (9)

Veliahdın şifahî *tavsiyelerinin* yerini sonraları yazılı metinler, hattâ *muhtıralar* aldı.

Vahideddin'e önce 1919 Haziran'ının başında bir mektup yolladı Abdülmecid. Hükümdara gene *tavsiyelerde* bulunuyordu. Barış şartlarının Türkiye için *idam fermanı* olduğunu ve Istanbul'un tabii sınırlarını tahrib ettiğini söylüyor, Vahideddin'den müttefiklere *"bu şartlar altında saltanat ve hilâfet görevlerini yerine getiremeyeceğini ifade etmesini"*, İslâm alemine bir beyanname neşrederek kurtuluşuna kadar *"hilâfet makamının askıda olduğunu duyurmasını"* istiyordu. Anadolu'daki milliyetçilerle hükümet arasındaki mücadelenin sona erdirilmesinde şehzadelerden faydalanılmalı ve Anadolu'ya şehzadelerden birinin başkanlığında bir heyet gönderilip taraflar yakınlaştırılmalıydı. (10)

Saraydan bir cevap çıkmayınca Abdülmecid Efendi yeniden kaleme sarıldı, hükümdara 16 Temmuz'da bir mektup daha gönderdi fakat mektubunu bu defa basına sızdırdı, üstelik *muhtıra* diye isimlendirdi.

Anadolu'da olup bitenleri *Celâlî isyanları* zamanına benzetti ama suçu hükümete yükledi. Memleketi kasıp kavuran particilikten yakındı, Dahiliye Nazırı'nın işgaller neticesinde ayağa kalkan *milleti* yağmacılık ve çetecilikle suçlamasını eleştirdi, bu arada Ferid Paşa'yı da tabii unutmadı; Paşa'nın barış konferansı politikasına veryansın etti ve yedi maddelik bir plan sundu Vahideddin'e:

"1. Milletle devletin dayanak noktası olan hilâfet ve saltanat makamının hiçbir partiye meyilli görünmeyip yüksek mevkiinde tarafsız bir şekilde genel dengeyi koruması. Böylelikle sadece çeşitli fikir akımlarını ve genel hareketleri dengeleyip idare etmesi.

2. Bu önemli dönemde milletin iradesinden kaçılmayacağından ve özellikle bütün sorumluluğu üzerine almak akıl ve mantığa sığmayacak

derecede tehlikeli olacağından, derhal seçimlerin yapılmasına çalışılması.

3. Parti düşmanlıkları tamamen ortadan kaldırılarak ve siyasî temelleri sağlam olmayan partilere iltifat edilmeyerek adalet ve dirayetle milletin itimadına sahip, tecrübeli ve işleri bilen devlet adamlarından bir merkezî hükümet kurulması.

4. Dışarıdaki durum yeterli açıklıkla belirginleştiği için tecrübe ve iktidar sahipleriyle devlet ricâlinden bir danışma kurulu oluşturulması ve bugünkü şartlar dahilinde ortaya konabilecek olan maksadı sağlayacak açık ve makul bir teklifin hemen düşünülüp dünya kamuoyuna duyurulması ve bu suretle memleketin hayati çıkarlarına aykırı bir geleceğe engel olunması.

5. Gerekli icraatı hızlı bir şekilde yerine getirerek bu konuda geçmişle ilişkilerin kesilmesi ve böylelikle uygun olmayan bir takım durumlara son vermek üzere genel af ilânı.

6. Anadolu'da kurulan cemiyetlerin isteklerinin incelenip duruma göre genel yarara elverişli ve faydalı olanlarının kabulü ve yerine getirilmesi.

7. Ahali arasında gittikçe artan genel nefretin giderilmesi için güç kullanılarak İslâm milletinin tek bir kitle haline getirilmesi ve bütün dünyaya tek bir emele ve tek bir menfaate sahip bir millet olarak görünülmesi".

Muhtıra *"Bu önemli noktaların yerine getirilmesinde gösterilecek ilgisizlik - Allah korusun - büyük felâkete yol açacaktır ve bunun padişahtan gizlenmesi ihanet olacaktır. Arzına bu yüzden cür'et edildi"* diye bitiyordu.[11]

Saraydan gene bir ses çıkmadı ama tepki bir başka yerden Anadolu'dan geldi. Mustafa Kemal Paşa 22 Eylül 1919'da 15. Kolordu'ya çektiği tegrafta Abdülmecid'in muhtırasından sözetti, *"Veliahd hazretlerinin lâyihalarındaki iddiaların aslında mevcud bulunmadığını, millî hareket aleyhinde yazılmış ibareler olduğunu ve dikkate alınmaması gerektiğini"* söyledi. Sonra, *"Aleyhimizde yazılmış bir şeyin dikkate alınmamasından meydana gelecek fayda zararına galip görüldüğünden bu bölümlerin çıkartılarak yayınlanabileceğini"* yazdı.

Padişahla veliahdı arasında sürüp giden bu çekişmeler ertesi sene, 1920'nin sonbaharında artık bir *Abdülmecid krizi* halini aldı.

13.
Haremağası kapıları dinliyor!

Veliahdıyla yaşadığı bütün bu tatsızlıklara ve nefrete kadar uzanan çekişmelere rağmen kader hükmünü gene de icra etti: Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan, Veliahd Abdülmecid Efendi'nin oğlu Şehzade Ömer Faruk'la evlendi ve Vahideddin Istanbul'daki bu en büyük rakibiyle dünür oldu.

Sabiha Sultan'ı tanıyanlar, onun hanedanın diğer kadınlarından hayli farklı olduğunu söyler ve *"O başkaydı"* derler sadece.

Güzeldi, zekiydi, üstelik babasının sırdaşı gibiydi. 1894'te doğmuştu ve evlenme yaşına geldiği zaman birçok talibi çıktı.

Önce o zamanlarda *Hamidiye Kahramanı* diye bilinen Rauf Orbay'ın ismi geçti. Harbiye Nezareti Müsteşarı Mahmud Kâmil Paşa Sultan'ı resmen istetti fakat hakkındaki tahkikat babasının vakti zamanında seyis olduğunu ortaya çıkarınca reddedildi. Derken Babanzadeler'den Fuad Bey saraya girdi ama *fazla şişman olduğu için* bu defa Sabiha Sabiha Sultan reddetti talibi.

Sırada hanedana damad olmak isteyen daha çok kişi vardı. O senelerde kurmay yüzbaşı olan Savfet Arıkan'la Şamlı Yüzbaşı Suphi Bey ve başkaları sarayın kapısındaydı.

Derken İran Şahı Ahmed Kaçar Han, Istanbul'daki Büyükelçisi Molohados vasıtasıyla resmen istetti Sabiha Sultan'ı. İstetti ama böyle bir evliliğe bu defa Vahideddin karşı çıktı. *"Sünni bir İslam Halifesi kızını Şii bir hükümdara veremez"* dedi, hattâ o günlerde Istanbul'u ziyaret eden Şah'a talepten haberdar değilmiş gibi davrandı, Şah da konuyu açamadı ve iş böylece kapandı gitti.

Sultan Vahideddin damad adayının babası Muhammed Ali Şah'la

seneler sonra İtalya'da sürgün yoldaşlığı edeceğini nereden bilecekti ki? [1]

*

Taliplerin ardarda geldiği o günlerde bir başka talip daha çıktı Sabiha Sultan'a: Daha 40'ına basmamış meşhur bir asker, Mustafa Kemal Paşa...

Paşa belki ezelî rakibi Enver'in seneler önce yaptığını yapmak, saraya damat olmak istemişti; belki Sabiha Sultan'a hakikaten tutulmuştu ve belki de bir başka fikir vardı kafasında... Bunu bilmiyoruz.

Sabiha Sultan o günlerden 40 küsur sene sonra dünürü olan eski başbakanlardan Suad Hayri Ürgüplü'ye Mustafa Kemal'in damad adaylığından bahsederken talebi doğrulayacak, *"Evet, istemiş"* diyecek ama çok kısa konuşacaktı:

"Evet, istemiş. Benimle konuşmuş değildir ama ben çekindim ve istemedim. Zira önümde hiç de iyi örnek olmayan Enver Paşa ve Naciye Sultan'ın hayatı vardı. Sonra tanınmış, haris bir kumandanla aile hayatı kurabileceğime inancım yoktu". [2]

Vahideddin'in haremağası Mazhar, San Remo'da efendisiyle beraber sürgündeyken etrafındakilere bu talep konusundan sözedecek Paşa'nın Sabiha Sultan'ı araya kimseleri koymadan hükümdardan bizzat istediğini; Vahideddin'in de *"Sabiha başkasını seviyor"* diye gayet samimi bir cevap verdiğini ve Mustafa Kemal'in bu konuşmadan sonra odayı terkederken fısıldarcasına *"Ben sana gösteririm!"* dediğini anlatacaktı.

Ağa'nın işin teferruatını nasıl bildiğini soranlara cevabı sadece iki kelimeydi... Tam haremağalarına mahsus, geleneksel davranışlarını gösteren bir cevap:

"Kapıyı dinliyordum!.."

*

Aranan damad adayı sonunda bulundu: Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın kardeşi Şevki Paşa'nın oğlu olan ve Londra Büyükelçiliği'nde çalışan Mehmed Ali Bey... Çiftin nişanlandıkları bile ilân edildi ve genç diplomat evlilik hazırlıkları için Istanbul'a çağırıldı. Ama Mehmed Ali Bey seçimden birkaç gün önce tutulduğu ve kimselere söyleyemediği bir hastalık yüzünden davete icabet edemedi, hattâ cevap bile vermedi. Vermeyince de damatlığı suya düştü.

Sarayın kapısında bekleyenler *damâd-ı şehriyârî* olma bahtiyarlığına erişmeleri halinde kavuşacakları binbirgece masallarından da zengin rüya gibi bir hayatın hayalindeyken, Sabiha Sultan elbiselerini ters-yüz ederek kullanmadaydı. Zira babası şehzadeliğinde de, hükümdarlığında da servet sahibi olamamıştı. Enver Paşa'yla evli olan kuzini Naciye Sultan harbin en acımasız günlerinde bile elbiselerini Viyana'dan getirtip mücevherler içinde yüzdüğü sıralarda veliahdın kızı Sabiha elbiselerini ters-yüz edip giymeye mecburdu ve babasının tahta geçmesinden sonra da hayatında hiçbirşey değişmedi.

*

Veliahd Abdülmecid Efendi'nin iki çocuğu vardı: 1898'de doğan oğlu Ömer Faruk'la ondan 16 yaş küçük kızı Dürrüşehvar.

Abdülmecid, 1919 sonbaharında birgün Vahideddin'den randevu istedi. Hükümdar veliahdın mutad tavsiyelerinden birini yapmaya geleceğini düşündü ama gene de *"Buyursunlar"* dedi.

Yıldız Sarayı'nın Küçük Mabeyn salonunda karşı karşıyaydılar. Abdülmecid Efendi, Sultan Vahideddin'in tahmin ettiği gibi birşey istemeye gelmişti ama talebi bu defa bambaşkaydı: Hükümdarın kızı Sabiha'yı oğlu Ömer Faruk'a istiyordu...

Vahideddin, şaşırdı. Hem aile içinde böyle evliliklerin mutad olmaması şaşırttı onu, hem talebin kendisini artık her vesileyle tenkide başlamış olan veliahdından gelmiş olmasına. Sonra Azizî-Mecidî çekişmesini hatırladı ve *"Kızım nişanlı"* diyebildi. *"Üstelik hanedanımızda kuzenlerin evlenmesi diye birşey yoktur".*

"İzdivaca izin vermezseniz Faruk canına kıyacak. Oğlumun hayatı kararınıza bağlı" oldu Abdülmecid'in cevabı. Sadece bu kadar söyledi, yerden bir temennayla hükümdarı selâmladı ve çıktı.

Kararı kendisi vermedi, kızına sordu Vahideddin. Sordu ve Abdülmecid'in sözünü ettiği aşkın tek taraflı olmadığını, sadece damad adayının değil kızının da ona aşık düştüğünü o zaman öğrendi.

Sabiha Sultan seneler sonra evliliğinden sözederken üstü kapalı, zarif bir ifade kullanacaktır:

"Ben Faruk'la evlenmeden nişanlıydım. Nişanlım da hariciyeden, o zamanlar galiba Londra'da kâtip olan Şevki Paşa idi. Adam yurda dönmek üzereydi ve düğün yapılacaktı.

Bu arada Şehzade Ömer Faruk, Almanya'dan dönmüş. Bizler sarayda

birbirimizi tanır görüşürdük. Babası babama gelerek beni Faruk için istemiş. Babam şaşırmış, "Nasıl olur? O nişanlı, adam yakında gelecek, evlenecekler!" demiş. Devamlı ısrar karşısında ise "Vallahi, kendi bilir, kararı kendi versin" demiş. Bana da söylediler.

Ben nişanlımı beklemek tarafdarı idim. Fakat arada yakın bir dostumuz bir haber getirdi. Şevki Paşa memlekette durumu iyi görmediğinden ve kendisini tehlikeye karşı bırakmak istemediğinden filan bahsetmiş.

Bunu duyar duymaz babama gidip Faruk'la evleneceğimi söyledim. Şaşırdı ve anlayınca kabul etti. Evlendik. Neslişah ve Hanzade Istanbul'da dünyaya geldiler. Birisi 3 yaşında, diğeri kucağımda vatanı terkettik".

Sonra düğün hazırlıkları başladı.

Nikâhı bir mevlid kandilinde, 1919'un 5 Aralık'ında, Topkapı Sarayı'nın Hırka-i Saadet Dairesi'nde, ikindi namazından sonra Şeyhülislâm Haydarizade İbrahim Efendi kıydı. Mihr-i müeccel 1001, mihr-i muaccel 1000 kese altındı.

Faruk Efendi'nin vekilliğini Serkârin Ömer Yaver Paşa, Sabiha Sultan'ınkini Başkâtip Ali Fuad Bey yapmaktaydı. Vahideddin'in diğer damadı İsmail Hakkı Bey'le Başyaver Naci Paşa damadın, Hazine-i Hassa Müdürü Refik Bey'le [3] Kızlarağası Cevher de gelinin şahidiydi. Okuma yazma bilmeyen ağa, nikâh belgesine mührünü bastı. [4]

Sultan'ın gelinliğini Istanbul'un en gözde terzisi Kalivrusi dikmişti.

Hanedan nikâhlarında asırlar boyu devam eden *ismet hakkı* geleneğine, yani boşama hakkını erkeğin değil kadının elinde tutması kaidesine bu nikâhta da riayet edildi: Boşama hakkı damadın da hanedan mensubu olmasına rağmen Sabiha Sultan'a verildi.

İsmet hakkı Sabiha Sultan'daydı ama bu hakkı Sultan değil Faruk Efendi kullanacak, Sabiha Sultan'ı sürgünde bulundukları sırada, Kahire'nin Maadi semtinde 1948'in 5 Mart günü bir *boş kâğıdı* gönderip boşayacaktı:

"Sabiha Sultan hazretleri

Son cereyan eden hadisat (olaylar) esnasında ben zevcinize karşı almış olduğunuz vaziyet ve evlâdlarımı dahi yanlış harekete mani olacak yerde bana karşı teşvik etmiş olmanız dolayısiyle fimâbâd (bundan sonra) hayat-ı zevciyyemizin (evlilik hayatımızın) devamı mümkinsiz olduğundan, iki şahid huzuruna sizi tatlik etmiş (boşamış) olduğumu maalesef bildirmek mecburiyetindeyim.

Maadi, 5 Mart 1948

Şehzade Ömer Faruk"

Bu hak sonraki senelerde Faruk Efendi'ye karşı da kullanılacaktı. Şehzade Sabiha Sultan'dan sonra yeniden evlenecek, hayatını Sultan Aziz'in torunlarından olan kuzeni Mihrişah Sultan'la birleştirecek ama bu evlilik de yürümeyecek ve ismet hakkını bu defa sultan kullanıp nikâhı feshedecekti.

Şehzadelerin en yakışıklısı

Faruk Efendi 1898'de doğmuştu, yani dört yaş küçüktü Sabiha Sultan'dan. Istanbul'da yakışıklılığıyla bilinirdi. Potsdam'daki Prusya Askerî Akademisi'ni bitirmiş, Alman ekolünün sertliği mizacına aksetmişti.

Nikâhtan sonra Nişantaşı'na, Vahideddin'in 1920 Ekim'inde kızları için Hazine-i Hassa'dan 35 biner liraya satın aldığı konaklardan birine yerleştiler. Yazları Rumelihisarı'nda *Zeki Paşa Sarayı* diye bilinen Sabiha Sultan'a ait yalıdaydılar.

İlk çocukları Fatma Neslişah 4 Şubat 1921'de, Nişantaşı'nda doğdu. Doğum Bâbıâlî'ye üç eski sadrazamın, âyandan Salih Hulusi ve Ahmed İzzet Paşalarla Sadrazam Vekili Ali Rıza Paşa'nın imzaladığı bir tezkereyle bildirildi ve 12 Mart günü hanedan defterinin 51. sahifesine (31) sıra numarasıyla kaydedildi.

Deftere kaydedilen son Osmanoğlu, Neslişah Sultan oldu [5].

Aslında kız değil, erkek evlâd istiyordu Faruk Efendi. Hem de peşpeşe oğullar. Hattâ, doğmamış ilk çocuğun ismi bile hazırdı: Oğuz Osman... Babası hükümdar olduktan sonra taht sırasını değiştirmek, kendisini veliahd ilân ettirip tahtı oğullarına bırakmak istediği söylenirdi. Ama çocuklarının üçü de kız oldu: Neslişah, Hanzade, Neclâ.

Sabiha Sultan Faruk Efendi'yle evlendiği sırada Mustafa Kemal Paşa Sivas'taydı. Haberi işittiğinde neler hissettiğini kimselere anlatmadı...

Ama hadiseler başka türlü cereyan etse, Vahideddin veya Sabiha Sultan genç Paşa'nın teklifine *"Evet!.."* demiş olsaydılar tarih nasıl yazılırdı, kimbilir?

Davetin reddi ve hayal kırıklığı

Şehzade ilk çocuğunun dünyaya gelmesinden sonra Istanbul'da birkaç ay daha kaldı. Derken uzun zamandır zihnini meşgul eden işi yapmaya, Anadolu'ya geçmeye karar verdi ve geçti.

Gitmesi gereken aslında o değil, babası Abdülmecid Efendi'ydi; hattâ

davet bile almıştı Ankara'dan.

Daveti eski yaverlerinden biri, Yümni Bey (Cumhuriyet döneminin generali ve Ulaştırma Bakanı Yümni Üresin) ulaştırdı Abdülmecid'e. Şehzadeye Mustafa Kemal Paşa'yla Hamdullah Suphi ve Dahiliye Vekili Cami Bey'in mektuplarını götürdü ve Mustafa Kemal Paşa'nın şifahî bir mesajını iletti: Sadece Paşa'nın değil hükümetin de kendisini beklediğini, daveti kabul etmesiyle kalben beraber olduğunu bildikleri Anadolu hareketinin kuvvetleneceğini ve böylelikle hanedana da müstesna bir hizmet yapmış olacağını söyledi. *"Bütün tertibat alınmıştır efendimiz. Siz sadece karar verin, yeter"* dedi. Davetin arkasında yatan sebep Mustafa Kemal'in Anadolu hareketini hanedana maletmek istemesi değildi tabii. Abdülmecid'in varlığı bütün ağırlığın cephelere verilmesine engel olan yurtiçi ayaklanmaların bastırılmasında kolaylık sağlayacaktı, o kadar.

Yümni Üresin, Abdülmecid'le görüşmesini sonraları şöyle anlatacaktı:

"...Abdülmecid Efendi böyle bir teklif karşısında kalmaktan ve hele kendi sempatisinin ve müsbet hareketinin Mustafa Kemal Paşa tarafından bilinip ifade edilmesinden duyduğu memnuniyeti gizlemiyor ve bu hali gözlerinin parlamasından belli oluyordu.

Yanında yaverlik ettiğim iki yıl zarfında kavradığım şahsiyetine ve ruhî haletine, hassasiyetine uygun bir ifade ile konuştuğumdan sözlerimin üzerinde tesir yaptığından emindim. Yarım saat kadar bu mevzu üzerinde görüştük. Padişah Vahideddin ile Damad Ferid Paşa'nın yaptıkları menfi işlerin memlekete verdikleri zararlar üzerinde de konuştuktan sonra biraz durarak dedi ki:

- "Bana birkaç gün müsaade edin. Kendilerine güvendiğim insanlarla görüşeyim, onların da fikirlerini alayım, ondan sonra görüşelim."

Kimlerle görüşmek istediğini sordum.

- "Eski sadrazam Ahmed İzzet Paşa, eniştem ve eski Dahiliye Nazırı Şerif Paşa ve diğer eniştem Halil Paşa" dedi.

İki gün sonra kendisini tekrar ziyaretimde Abdülmecid Efendi tereddüdler ve üzüntüler içinde idi ve bu ruhû hâlet içinde nihayet "Anadolu'ya geçmeyi ve bu mücadeleye katılmayı çok isterdim" dedi. "Fakat bu karar ve hareketimin ailevî vaziyetimizle, yani Hanedan vaziyetinde nasıl bir değişiklik göstereceğini, bunun millet ve memlekete faydalı olup olmayacağını sarahatle anlayıncaya kadar beklemenin müreccah (daha tercih edilir) olduğunu düşünmekteyim" [6]"

Davet konusunu Abdülmecid'in Istanbul'da ve sürgün senelerinde

hususi kâtipliğini yapmış olan Hüseyin Nakib Turhan da şu şekilde nakledecekti:

"Veliahd olduğunda, Yümnü Üresin'le beraber yaverliğine atandık. Mütarekede onun isteği üzerine hususi kâtibi oldum. Ankara ile bizlerin teması vardı. İtalyan sefareti yardımcı oluyordu. Tutuklanacağım haberini onlar bildirdi ve İtalyan pasaportu ile Avrupa'ya kaçtım. Ankara'dan "Mecid Efendi'yi getirelim, Halife'nin vekili olarak geldi denecek" diye bilgi gelmiş. Veliahdı ikna etmem için Berlin'de bana haber ulaştırıp gelmemi istediler. İtalyan pasaportu ile Istanbul'a döndüm. Abdülmecid'e "Ankara'ya gidersen hattâ saltanatını da ilân ederler, iş kolaylaşır" demişlerdi. Bir İtalyan çatanası gelecek, onu sarayın rıhtımından alacak, Beykoz'a geçirecek, bir tabur asker koruma altında Ankara'ya götürecekti. Abdülmecid sonucun daha iyi değil daha kötü olacağı düşüncesindeydi. Kabul etmedi. Ben de Almanya'ya döndüm". [7]

Daha önce gene hanedan geleneklerine ters düşüp ikilik yaratmamak için devreye girmekten çekindiğini söyleyen, yapılacak bir darbeye bağlı şekilde getirilen taht tekliflerini reddeden veliahd şimdi de aynı düşünceyle Ankara'nın davetini geri çevirmişti.

Ankara'nın hanedan hakkında kesin bir tavır takınmasının arkasında, Abdülmecid'in *"Gelemeyeceğim"* demesinin büyük rolü olsa gerektir.

*

Gizliden gizliye sürdürülen bu temasların işgal istihbaratının kulağına gitmemesi imkânsızdı ve gitti.

İngilizler'in veliahd üzerindeki şüpheleri aslında bir sene öncesinde, 1919 yazında başlamıştı. Yüksek Komiser Amiral Calthrope, 5 Ağustos'ta Londra'ya *"Veliahdın adı İttihadçılar tarafından "liderleri olduğu" şeklinde ve aşırı biçimde kullanılmaktadır. Böyle bir ilişkinin gelecekte şanssız sonuçlar doğuracağı konusunda veliahdı uyaracağız"* diye yazıyordu. [8]

9 Ağustos'ta Londra'ya bu defa İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb yazıyor, baştercüman Ryan'ın Abdülmecid'le yaptığı görüşmenin muhteviyatını bildiriyordu. Webb raporun girişine *"Veliahdla Sadrazam Ferid Paşa'nın söyledikleri birbirini tutmuyor. Ferid Paşa'nın ifadeleri veliahda şahsî kırgınlığından kaynaklanmış olabilir ama veliahd da dönek bir karektere sahip bulunabilir"* diye bir yorum koymuştu.. [9]

Webb, sonra Ryan'ın Abdülmecid'le görüşmesini ve veliahdın söyledik-

lerini aktarıyordu:

Abdülmecid İttihadçılarla ve Anadolu'yla ilişkisini şerefi üzerine yemin ederek yalanlamış, Türkiye'nin politikasının Reşid ve Âlî Paşalar zamanındaki gibi İngiliz yanlısı olması gerektiğini söylemişti.

Vahideddin'le dostluk ve fikir birliği temeline dayalı olan 45 yıllık bir münasebeti vardı. Aralarında bir anlaşmazlık söz konusu değildi, tek derin görüş ayrılıkları Ferid Paşa'ydı. Sultan'ın Paşa'yı görevde tutması ölümcül bir hataydı. Ferid Paşa İzmir'in işgali konusunda kendisinin suçlu olduğunu kabul etmesine ve Paris Konferansı'ndaki fiyaskoya rağmen yeniden göreve getirilmişti. Halk onu istemiyordu. Gerekli olan halkın güvenine sahip güçlü bir hükümetti. İçerideki, yani Anadolu'daki hareket hainceydi, aptalca ve gaddarcaydı ama halk Ferid Paşa hükümetinden daha iyi bir yönetimin işbaşında olmasını istiyordu. Mustafa Kemal'le Rauf Bey'in kışkırtmalarına kapılınmasının sebebi, halkın isteklerine saygı gösterilmemesiydi. Türkiye'nin tek politikasının İngiltere'yle birarada bulunması olduğuna inanıyordu. Meşrutiyet'ten sonra artan İngiliz yanlısı hislere rağmen İngiltere'nin diplomatik ahmaklıkları Türkiye'yi Almanya'nın eline terketmişti. Ortada şimdi sadece iki büyük güç kalmıştı: İngiltere ve Amerika. İngiltere Türkiye'yi Amerika'nın eline bırakmamalı; Hindistan, Mısır ve Mozopotamya'ya uzanan yolun kuzeyinde *faydalı bir komşu* olarak tutmalıydı.

Veliahd bütün bunları söyledikten sonra baştercüman Ryan'a dairesindeki odalardan birinde asılı duran Lord Palmerston'un portresini gösterdi. [10]

Ertesi sene Abdülmecid'in taht üzerindeki hakkından feragat ettiği söylentileri dolaştı ortalıkta. Istanbul'daki İngiliz İşgal Kumandanlığı'ndan Londra'ya gönderilen gizli notta, 25 Temmuz 1920 gecesi Abdülmecid'in Şipka kahramanı Müşir Fuad Paşa, eski sadrazam Ali Rıza Paşa ve Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey'in yanında taht hakkından feragat ettiğini açıkladığı yazılıydı. *"Abdülmecid hanedan nişanını taht sıralamasında kendisinden sonra gelen Selim Efendi'ye, Abdülhamid'in büyük oğluna teslim etti. Veliahd bunu yaparken 'İngiliz veya başka yabancı kuvvetler tarafından işgal edilen bir ülkeyi yönetmekten utandığını' söyledi"* deniyordu.[11]

Abdülmecid'in her hareketi artık Londra'ya rapor edilir olmuştu. İngiliz İşgal Kumandanlığı 5 Ağustos 1920'de Savaş Bakanlığı'na yolladığı şifrede *"Veliahd Fransızlar'ın ve İtalyanlar'ın yardımıyla Anadolu'ya geçmek istemiyor. Ancak Mustafa Kemal'in kendisine güçlü bir koruma temin etmesi ve güvenliğinin sağlanması halinde bir uçak veya denizaltıy-*

la Anadolu'ya geçebileceğini söylüyor" diye yazıyordu.

Şifre üzerine İngiliz Dışişleri'nde yapılan yorum ise *"Veliahdın Ankara'ya geçmesi halinde padişah ilân edilebileceği ama bunun Mustafa Kemal'in işine yaramayacağı"* şeklindeydi. [12]

Bütün bu tarassut ve raporlar Abdülmecid'in Dolmabahçe Sarayı'nın veliahd dairesine hapsedilmesiyle neticelendi. 1920'nin 7 Eylül'ünde sarayı kuşatan polisler tam 38 gün boyunca, Abdülmecid'in dışarıyla irtibatını kestiler. Sarayda boğmacadan yatan küçük Dürrüşehvar'a doktor ve ilâç getirilmesine bile izin verilmedi.

16 Eylül günü Istanbul'daki İngiliz Başkumandanlığı Savaş Bakanlığı'na yolladığı gizli telgrafta Anadolu'daki milliyetçi liderlerin veliahdı Ankara'ya geçirebilmek için her türlü çabayı gösterdiklerini ve bu iş için 50 bin lira harcamaya hazır olduklarını duyuruyordu. [13]

Kuşatmanın İngiliz baskısıyla yapıldığı sanılıyordu ama olup biten herşey Damad Ferid'in talimatıylaydı ve İngilizleri bile şaşırtmıştı gelişmeler. İşgal Kumandanlığı 13 Eylül'de Savaş Bakanlığı'na çektiği şifreli telgrafta *"Abdülmecid Ankara'ya kaçırılma ihtimaline karşı 16 Haziran'da Çamlıca'dan Dolmabahçe'ye taşınmaya ikna edildi. Damad Ferid veliahdın yat gezilerine mani oldu. Veliahd 7 Eylül'de yatının hazırlanmasını istedi, isteği hükümete duyurulunca Ferid veliahd dairesini ablukaya aldı ve binbir özürle bunun İngilizler'in isteğiyle yapıldığını duyurdu. Oysa bunların hiçbiri doğru değildir"* deniyordu [14].

Halkta homurdanmalar başlamıştı. Istanbullular Dolmabahçe'deki kuşatmanın gerisinde İngilizler'in varolduğuna inanıyor, etraftan kızgın sesler yükseliyordu.

Neticede, Damad Ferid'in başlattığı işin daha vahimleşmesini önlemek İngilizler'e düştü. Yüksek Komiseri Amiral de Robeck 23 Eylül'de Damad Ferid'den göz hapsinin ve kuşatmanın kaldırılmasını istedi ve veliahdın Ankara'ya kaçacağına inanmadıklarını söyledi. Ferid Paşa belki de ilk defa İngilizler'den gelen bir isteği reddetti, *"Eminim, kaçacaktır"* dedi ama göz hapsinin gevşetilmesini kabul etti, bunu yaparken de Abdülmecid'in Anadolu'ya geçmesi halinde sorumluluğun İngilizler'e aid olacağını söyledi [15].

İngilizler geleneksel politikalarını o günlerde bütün inceliğiyle uygulamadaydılar: Kendileri işe karışmıyor gibi görünecek ve bunu yaparken Türk tarafını birbirine düşüreceklerdi. Dışişleri Bakanı Lord Curzon 12 Ekim'de Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri John de Robeck'e acele bir şifreli talimat gönderdi: *"Padişah tahttan çekilir ve aynı zamanda veliahd da Ankara'ya geçerse ortaya çok zor bir durum çıkacaktır. Bu sebeple Da-*

mad Ferid'i veliahdın kaçışının önlenmesi için her türlü tedbiri almaya teşvik edin ama bu tedbirlerin bizim teşvikimizle değil Türk Hükümeti tarafından alınmış gibi gösterilmesine dikkat gösterin" [16].

Abdülmecid Efendi işte bu arada, 16 Eylül 1920'de Vahideddin'e gayet önemli bir mektup gönderdi. *"Allah'tan başka kimseden korkmam ve yardım istemem"* diyen bir ifadeyle meydan okuyarak başladığı mektupta düşürüldüğü vaziyetten haklı olarak şikâyet ediyor, göz hapsinin mimarı Ferid Paşa'yı yerden yere vuruyor, Vahideddin'e hitaben *"bir zamanlar sen bu vaziyetteydin ve sana ben yardım etmiştim"* diyor, hattâ işi gidişâtın elîm neticelerini görmemek için kendi idamını istemeye kadar vardırıyordu:

"...Cenâb-ı kibriyâdan başka hiçbir kimseden yardım istemem.

Hukukum önce gerçek koruyucu olan izzet sahibi rabbe, ikinci olarak da temiz Osmanlı milletine emanet edilmiştir.

Korku, rica ve kulluğu âlemlerin rabbi olan Allah'a yaptığımı; itaati de âdil olan halife ve padişaha ettiğimi yeri geldiğinde kardeşinize (Sultan Reşad kastediliyor) beyân etmiştim. Allah'a hamdolsun, bu fikirden vazgeçmemin ihtimali yoktur [17].

Felâketler, musibetler, yolumu, fikirlerimi ve sözümde durmamı sarsıntıya uğratamaz. Benim sözümün eri olduğumu bunca zamandan beri tecrübe etmiş olmanız lâzım gelirdi. Ben aileme ve milletime ihanet için değil sadakat ve hizmet için yaşamak istediğime kalbimin derinliğini gören ululuk sahibi Allah'ı şâhid gösteririm. İslâmiyet'in böyle feci bir zamanında ayrılmak değil birleşmek, bozuşmak değil barışmak gerektiğine en zayıf fikirli olanlar bile inanmıştır.

Altı asırlık tarih bize bakıyor ve İslâmiyet kan ağlıyor. Beni benden sormayıp şahsınızı elinde ihtiras oyuncağı yapan Ferîd'in yalanlarına nasıl inanıyor ve temiz ailemize karşı hakaretlere nasıl tahammül buyuruyorsunuz?

Ferid beni bilemez ve anlamakta da âcizdir.

"Süleyman olmayan vezirin mikdarını bilmez, insan olmayan da insanın değerini"

Nasıl oluyor da siz bu zekânızla en âdî hilelerle oyunlara kanıyor ve bütün İslâm âlemine ve Avrupa'ya karşı hânedanımızın şeref ve haysiyetini zarara uğratacak vicdansız bir muamelenin çekinilmeden icrasına izin veriyorsunuz? Hükümdarlık makamına geldiğiniz zaman tutulacak yol hakkındaki sualime cevap olarak "Benim mesleğim serdengeçtiliktir" buyurmuştunuz. Nasıl oluyor da bugün yüz milyonlarca Müslüman'ın ve

bütün Osmanlı milletinin barış ve sevgi temennisiyle yükselen yardım seslerine kayıtsız kalarak o anlayışsız Ferid'i fedâ edemiyorsunuz? Mukaddes halifelik ve hükümdarlık vazifelerinizin başarıya ulaşması, hükümdarlık hakkına sahip olmanız ve hayatınızdan emin bulunmanız için ne kadar fedâkârlıkla çalıştığımı bugün hatırlayacağınızı ümîd etmek isterim.

Bugün hiçbir gerçek sebep bulunmadığı halde sırf Ferid'in şahsî maksadlarının sevkiyle İngilizler'i ortaya atarak çeşitli yalan ve uydurmalarla hiçbir milletin tarihinde meydana gelmemiş olan bu muameleyi hakkımda revâ görerek beni dairemde hapsetmek için fermânınızı almaya muvaffak oluyor! İngilizler Babıâlî'ye gelip bu işle zerrece ilgili olmadıklarını resmen bildirdiler. Hattâ yapılan muameleyi dahi hoş görmediklerini ima ettiklerinde hükümet tarafından "Biz veliahdı serbest bırakırız fakat Anadolu'ya geçerse, sorumluluğu üstlenmeyiz" cevabına karşı "Biz prens hazretlerini farzımuhal olarak Anadolu'ya geçse bile büyük bir şanla düşmanlarımızın başında görmeği burada hakkında hiç de lâyık olmayan bir şekilde uygulanan yakışıksız muameleye tercih ederiz" dediklerini kesin şekilde öğrendim. Dolayısıyla bu alçakça hileler alenîleşti ve hakikat tamamen belirdi.

Zat-ı Şahaneleri tahta çıktığınız zaman meşrutiyete ve kanuna sadık kalacağınıza dair bütün Müslümanlar'ın halifesi olarak yemin etmiştiniz. Şimdi icra olunan şu haksız muamelenin ilâhî emirlere ve kanuna uygun olduğu konusunda vicdânınız razı mıdır?

İçeride ve dışarıda herkesin güvenini ve itibarını kaybetmiş, bütün işlerinde başarısızlıkla siyaset yolunda kaybolan Ferid Paşa'ya itimad etmekte ısrar buyurmanız hem hânedanımızı ve hem milletimizi tehlikeden tehlikeye atıyor.

Mahmud Şevket'in size karşı gösterdiği sertliğe ve şiddete karşı biraderiniz Beşinci Mehmed Han ve biraderim merhum veliahd Yusuf İzzeddin Efendi hazretleri nezdinde her türlü tehlikeye rağmen haklarınızı savunmuş, onları iknaya ve yapılan edepsiz muameleyi bertaraf etmeye muvaffak olmuştum. Bugün maruz olduğum iğrenç muamele bunun mükâfatı mıdır?

Şevketmeâb! Mevkiime karşı revâ görülen bu delice tecavüz emîn olunuz ki sizin saltanat namusunuza, hanedanınızın haysiyetine vurulan bir ihanet darbesidir. Yaratan ve sonsuza kadar kalıcı olan Allah'ın adına yemin ederim ki, gördüğüm adi haksızlıklar üzerimde büyük bir tesir icra etmiyor. Bu suretle milletin nazarında her türlü şaibe ve sorumluluktan aklanmış olarak yükseldiğimi hissetmekle mes'ud ve övünmedeyim.

Yalnız bana azap veren ve hayatımdan bıktıran bir sebeb varsa, o da Osman'ın, Birinci Mehmed'in, Fatih'in, Selîm'in soyundan gelen Zat-ı Şahanelerinin böyle bir aczin en aşağısına düşmeleri, devlet ve milletin bugünki felâket ve musibetleridir.

Padişahım! Lûtuf ve inâyetle idam fermanımı çıkart! Artık bu tahammül bırakmayan hallerin elîm neticelerini görmemekle mes'ud öleyim.

Samimiyetle son olarak hâkipây-i şâhânenize arzederim ki, bütün önemli devlet işlerini şahsî maksadları üzerine kuran Ferid'in haince idaresine son veriniz.

"Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder" [18] *emrine uyarak büyük ecdâdınızdan hilâfet ve saltanatınızın gücüne emanet olan kulları koruyunuz. Ve minallahu't-tevfiyk. 2 Muharrem 1339-16 Eylül 336 (16 Eylül 1920).* [19]

Abdülmecid'in önündeki Ferid Paşa engelini yıkmasına bu ağır mektup bile yetmedi. Kuşatma bir ay daha devam etti ve bu arada veliahd dairesi bir mekik diplomasisine sahne oldu.

2 Ekim'de İngiliz istihbarat subayı Yüzbaşı John Bennett Dolmabahçe'ye gidip Abdülmecid'le görüşmüş, Vahideddin'in doktoru ve sırdaşı Reşad Paşa veliahdla hükümdar arasında gidip gelmeye başlamıştı. Veliahdın oğlu Ömer Faruk Efendi de bu sıralarda İngilizlerle temasa geçti ve denize bakan veliahd dairesinin ilerisinde devriye gezen gemiler nihayet geri çekildi, dairenin etrafına çekilmiş olan dikenli tellerle sivil ve resmi asker kordonu 16 Ekim günü kaldırıldı. İşin ilginç tarafı, telleri kaldırtanın Yüzbaşı Bennett olmasıydı [20].

Hükümdarla veliahdı arasındaki ipler bu kuşatmadan sonra tamamen kopacak, Abdülmecid Efendi Sultan Vahideddin'in Istanbul'u terketmesinden sonra demeçlerinde onun hakkında *hain* sözünü kullanan tek hanedan mensubu olacak ve karşılıklı kırgınlıkları sonraları kendisinin de uğradığı sürgünün en sıkıntılı günlerinde bile devam edecektir.

*

Bütün bunlar olup biterken 1921 ilkbaharına gelinmiş, Neslişah iki aylık olmuştu. Faruk Efendi artık gidebilirdi.

Yola çıkmadan önce yakınlarına hitaben birkaç mektup hazırladı Faruk Efendi. Kapı kapı dolaşıp veda edemezdi, zira gidişinin duyulmaması, gizli kalması lâzımdı. Yoksa yoldan çevrilir, İngiliz karargâhına götü-

rülmese bile babası gibi sarayında yahut konağında hapsedilebilirdi.

Kayınpederi Sultan Vahideddin'e gönderdiği mektubu kaleme alırken dostu Ruşen Eşref'in (Ünaydın) yardımını gördü. *"Şevketmeâb efendimiz"* diye başlayan metni sonra temize çekti ve bazı yerlerini yeniden değiştirerek son şeklini verdi:

"Bu değersiz yazıyı yüksek eşiğinize sunmama sebep olan gelişmeler, memleketimizin bugünkü vaziyeti hakkında uygulanmasını gerekli gördüğüm bazı konuları efendimize büyük bir samimiyetle ve kullukla arzetmekden ibarettir.

Devletin ve milletin hayatıyla ölümünün bahis mevzuu olduğu şu günlerde milletin kendini kurtarmak için gösterdiği her türlü fedakârlığa şanlı hanedanımızın kayıtsız durmasını ne tarih, ne millet ve ne de geçmişten gelen gelenekler uygun görebilir. Anadolu'da sırf vatanın müdafaası, saltanatı, hilâfeti ve tahtı kurtarmak maksadıyla sadece din ve millet düşmanlarına karşı doğan meşru hareket gerek açıkça ve gerek alttan alta çalışan türlü yalanlara rağmen özellikle şu son zamanlarda başarıyla taçlanmak üzeredir. Cenab-ı hakkın bir inayeti doğuyor. Türk milletinin sonsuz kararlılığı neticesinde memleketimizin yakın zamanda her türlü afetten kurtulması ümid edilmektedir. Hiç şüphe yok ki padişahımız efendimiz hazretlerinin başlıca arzusu da bu merkezdedir.

Ancak gerek oradan gelen bazı yolculardan, gerekse de bizzat bendenize yapılan maruzattan yakinen öğrendim ve kanaat getirdim ki, millet böyle önemli anlarda kendisini hanedanının yardımından uzak görmekle cidden ve haklı olarak elem içerisindedir. Dolayısıyla, kuruluş anından son dakikaya kadar her türlü zafere ve tehlikelere daima birlikte yürümüş olduğu hanedanının böyle en tarihî zamanda kendisini yalnız başına terketmesini pek hoş görmüyor. Nadir de olsa birkaç kötü niyetlinin bu fırsattan istifade ederek ötede beride şanlı hanedanımız aleyhinde propaganda yapması, Anadolu'da bir takım yeni durumlar meydana gelmesi tehlikesini gösteriyor. Bunun önüne geçebilmenin, bizzat milletin içine hâlisane bir şekilde ve samimiyetle gidip doğru yolu göstermekle mümkün olabileceği kanaatindeyim.

İşte bu gibi sebepler neticesiyledir ki bulunduğum vaziyetin millete taht ve tac arasında Allah göstermesin çıkması muhtemel olan her türlü yanlış anlamaları giderebileceğine kanaat ettim ve bütün tehlikelere rağmen fedakâr askerimize katılmak üzere vatanî vazifemin başına gitmek; hanedanımın hiçbir zaman milletinden ayrı düşünemeyeceğini, kendi hayatını milletinin hayatiyle beraber ve eş bildiğini dosta-düşmana isbat

etmek istedim. Oraya hareketimi birçok bakımdan gerekli sayıyorum. Bir şehzadenin askerin başında bulunması bilhassa bizim memleketimizde manevî kuvveti son derece yükselteceği gibi, hanedanının milletini hiçbir zaman ihmal edemeyeceğini de isbat ederek gerek Türk milletinin kalbine ve gerek halife tarafından en küçük iltifatı bile büyük bir mutluluk sayan üçyüz milyon Müslüman'ın kalbine büyük bir ferahlık bahşedecektir.

Bendeniz gibi henüz taht ve tâcdan nisbeten uzak bulunan fakat akrabalık şerefi dolayısiyle gerek padişahın ve gerek veliahdinin çok yakınında olan bir şehzadenin orada bulunması ile elde edilecek fayda, sayılamayacak kadar çoktur ve gelecek günler bu faydaları gösterecektir. Başarısızlık durumundaysa, asîl hanedanınızdan yalnız bir uzvun bu çeşit bir fikir ve kanaatle feda olması zannederim ki şereflerle dolu olan tarihimizde bir leke oluşturmayacaktır. Fakat öyle düşünüyorum ki, başarı halinde bu şehzade, bütün hükümdarlık ailesine unutulmaz bir hizmet görecektir.

İşte bu büyük arzuyla, tek mutluluğum olan sevgili zevcemi ve evlâdımı da bir an için yalnız bırakarak milletin sînesine koşuyorum. Hareketimin affınıza mazhar olacağını ümid ederek Allah'ın inayetinden, peygamber efendimizin kudsiyyetinden ve şânı yüce ecdâdımızın takdir ve ruhanî desteğinden emin bulunarak millet yoluna gidiyor ve halifemiz hazretlerinin bu temiz Osmanlı milletinin bağımsızlığı uğrunda girişmiş olduğu bu son hayatî mücadelesinde Allah'ın vereceği başarıya mazhar olmaları yolundaki dualarının üzerimizden hiçbir zaman eksik olmayacağını da bilerek ayağınızın toprağına büyük bir hürmet ve sadakatle yüz sürüyorum. Bu ve bütün durumlarda emir ve ferman, siz efendimizindir.

Bendeleri Şehzade Ömer Faruk [21]

Mektubu padişaha ulaştırması işini Sabiha Sultan'a bıraktı. Sabiha Sultan da üzerine *"Velinimetim babacığım"* diye başlayan kendi yazdığı bir başka mektubu iliştirdi ve saraya gönderdi:

"Velinimetim babacığım,

Öyle zannediyorum ki Sabihanız'ın size olan muhabbet ve merbutiyetini (bağlılığını) tamamiyle takdir buyurursunuz. O evlâdınız ki en küçük bir can sıkıntısından en büyük kederlerine, en küçük heveslerinden en büyük emellerine kadar karşınıza dökmek, müşfik ve hâl-âşina (hali bilen) sözleriniz ve nüvâzişlerinizle (okşamalarınızla) kendine bir hisse-i teselli ayırmak için can atardı.

Bugün ise babacığım, size leffen (ilişikte) takdim ettiğim arizayı (mek-

tubu) ariz ve amik (enine-boyuna) tedkik uyurursanız göreceksiniz ki kızınız size karşı bu kabahati icrâda (yapmakta) mazurdu.

Faruk bendenizi ise bu hareketini sırf muhabbet ve gayret-i vataniyesine ve hanedanına olan merbutiyetine (bağlılığına) atıf buyurarak affınızı kemâl-i ciddiyetle istirham ederim. Yalnız şu kadarını teemmül (düşünmek) kâfidir ki, bu yaşta bir genç elbette istirahat ve huzurunu meşakkate, mezâhime (zahmetlere), daha doğru bir tabirle harbe tercih eder. Bu kadar saffet ve samimiyetle vaki' olan bu hareketi kabul etmemek her halde pek günah olur.

Mektubunu bizzat kendim getirmek istiyordum. Fakat huzur-ı humâyununuzda arzı- tafsilâta (ayrıntıları anlatmaya) şimdilik muvaffak olamayacağımdan korktum. Zaten pek mufassal (ayrıntılı) olan mesrûdâtı (söyledikleri), hakikat-i hâli tamamiyle ifade etmektedir. Uzun bir muhakeme ve tedkik neticesinde iştirak ettiğim bu ulvî kararına teşebbüs-ü men' (engel olma teşebbüsü) elimden gelmedi. Ellerinizi, ayaklarınızı bütün merbûtiyet (bağlılık) ve sadakatimle öperek affınızı istirham ederim kıymetli babacığım".

Sultan Vahideddin saraya hadiseden ancak birkaç gün sonra gelen kızına *"Siz çocuk musunuz?"* diyecekti. *"Faruk'un gideceğini taaa başından itibaren biliyordum".*

Hükümdarın başkadını olan kayınvalidesi Emine Nazikeda için de bir mektup bırakmıştı Faruk Efendi. Kadınefendi'den *"Vahideddin'i sakinleştirmesini, kendisini affetmesi için tavassutunu ve dualarını esirgememesini"* istiyordu:

"Pek muhterem ve şefkatli validem,

Saltanatımızın ve istiklâlimizin beşiği olan Anadolu'yu istilâya kalkışan düşmanlara karşı varıyla, yoğuyla, kısaca bütün canıyla uğraşan milletimizin ferdlerine karşı hanedanımızın seyirci makamında kalmasına öteden beri üzülüyordum. Bu istiklâl harbine hanedanımız üyelerinin de katılmasını istiyordum.

İşte yalnız ve yalnız bu arzu ve emelin dürtüsüyle buradaki her türlü rahatımı terkederek, üzerime düşecek görevi yerine getirmeye teşebbüs ediyorum. Bu konuda fikrinizi almadığımdan dolayı affınızı rica ederim. Çünki hakkımdaki teveccüh ve muhabbetiniz dolayısiyle müsbet görüşünüzü esirgeyebileceğiniz düşüncesi beni böyle habersizce gitme kararı vermeye mecbur etmiştir. Ayni düşünce dolayısıyla efendimizin de müsaadelerini istemeye cür'et edemedim. Fakat gerek Kızılay'a olan yardımları ve

gerek vatanın müdafaası uğrunda şehid olanların ruhları için çeşitli camilerde mevlid okutturmaları, bende kalb ve fikirlerinin de bu merkezde olduğu kanaatini yaratmıştır. Dolayısıyla başka bir arzu peşinde koşmadığıma emin olunuz. İsteğim, hanedanımızın her durumda milletle beraber olduğunu göstermek ve o gaye ve münasebet için çalışmaktır. Şu halde müsaade almadan gidişimden dolayı mazur görmenizi ve efendimizin de bundan dolayı affına mazhar olmama aracılık etmenizi rica ile mübarek ellerinizden öper ve her defasında muhtâcı olduğum teveccüh ve hayırlı dualarınızın esirgenmeyip tekrarını istirham ederim". [22]

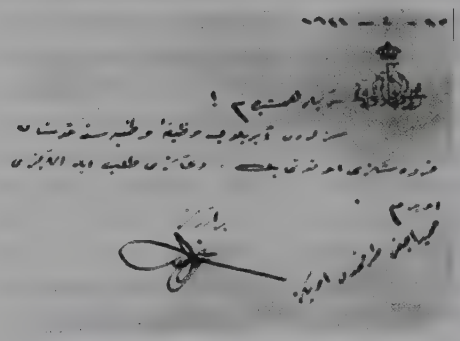

Omer Faruk Efendi'den Ulviye Sultan'a: "Vazife-i vataniyesine koşan kardeşiniz..."

Faruk Efendi, Anadolu'ya geçiş kararının sebeplerini akrabalarına ve dostlarına da aynı şekilde mektuplarla izah etti. Meselâ baldızı Ulviye Sultan'a *"Sevgili hemşirem! "Sizlerden ayrılıp vazife-i vataniyesine koşan kardeşinizi unutmayın. Duanızı taleb ile ellerinizi öperim. Hümeyracığı tarafımdan öpünüz. Biraderiniz Ömer Faruk"* diye yazarken kayınbiraderi İsmail Hakkı Bey'in kardeşi Ali Nuri Bey'e Almanca ve o zamanın modası olan *Bismarck harfleriyle* kaleme alınmış bir kart göndermiş, *"Ruhun sükûnetine ancak saadet ve varlığı göreve feda etmekle ulaşılabilir. Bu görevi bugünlerde hepimiz yurda borçluyuz. Böylelikle bütün sevdiklerimden ve saydıklarımdan üzülerek ayrılırken, beni de unutmamalarını rica ederim"* demişti [23].

Dolabın kapısı ya açılsaydı?

Faruk Efendi, yola Rumelihisarı'ndaki yalıda günün ilk ışıklarının görünmesine kadar devam eden göstermelik bir içki âleminden sonra yola çıktı ve 26 Nisan 1921'de İnebolu'ya geçti.

Geçti ama Ankara'dan hemen ertesi gün gelen bir telgrafla geriye, Istanbul'a gönderildi. Telgrafın altında Mustafa Kemal Paşa'nın imzası vardı. *"Hanedan mensuplarının hizmetlerinden istifade edilecek zamanın gelmesine kadar, şimdilik Istanbul'da kalmalarının daha münasip olduğunu"* söylüyordu Paşa.

Faruk Efendi bu Anadolu macerasını seneler sonra şöyle anlatacaktı:

"Memleketin en karanlık günleriydi. Istanbul işgal altında, Yunanlılar Anadolu'da ilerliyor, Ferid Paşa kabinesi çok müşkil bir durumda bulunuyordu. Bir akşam Nişantaşı'ndaki konakta oturuyorduk. Vakit geceyarısına geliyordu. Kapı vuruldu, "Sizi bir asker görmek istiyor" dediler. Aşağıya indim. Kendi yaverim topçu binbaşısı Faik Bey gayet mühim bir mevzuu görüşmek üzere Anadolu'dan gelen bir zatla birlikte bu gece behemahal bizi görmek istediğini yazı ile bildirmişti.

Gece saat üçte arka kapıdan gelmeleri için kendisine haber gönderdim. Tam vaktinde geldiler. Onları gizlice içeri aldık. Anadolu'dan gelen zat babamın eski yaveri Yümni Beydi.

- "Ben, Mustafa Kemal'den geliyorum" dedi ve bir zarf uzattı. Babam zarfı açtı. İçinden çıkan bir mektupta şunlar yazılıydı:

"İstiklâl için mücadele eden milletimin başına geçmek üere Anadolu'ya geçmeniz mütemennâdır (temenni edilmektedir) efendim. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal".

İkinci mektup Hamdullah Suphi Bey'den, üçüncüsü ise Roma sefiri Cami Bey'dendi. Hepsi de ayni mealde idiler. Babam bunları okuyunca şaşırdı.

Yümni Bey:

-"Bugün gidiyorum derseniz, herşey hazır. Sizi Anadolu'ya geçirmek üzere bütün tertibat alınmıştır" dedi. Memleket işgal altındaydı, nasıl gidebilirdi, anlamıyordum.

Yaver ilâve etti:

-"Siz 'Geliyorum' deyiniz, o kadar".

Babam hâlâ düşünüyordu. O'na:

-"Hiç tereddüd etmeyiniz" dedim. Muvaffak olduğunuz takdirde memleketinizi, ailenizi ve saltanatını kurtarmış olursunuz. Vahideddin tahtında oturuyor. Hiçbirşey değişmez. Gitseniz iyi olur".

Yaver de aynı fikirdeydi. Nihayet Yümni Bey'e:

-"Mustafa Kemal herşeyi yapacağımdan şüphe etmesin. Oraya gelirdim lâkin benim de hilâfetim ilân edilecek. Ben ikilik yapamam, bunu benden beklemesin" dedi.

-"O halde ben giderim" dedim.

Fakat kızım Neslişah o sıralarda doğmak üzereydi. Ailemi doğum esnasında yalnız bırakamayacağımı anladım. Bu yüzden üç ay kaybettim. O esnada vaziyetler değişti, bize artık ihtiyaç kalmadı. Fakat ben bunu pek tabiidir ki bilemedim. Bilemezdim ama kararımı vermiştim. Bir müd-

det sonra Ege manevraları sırasında kazaen vurulan hocam kurmay Nihad Bey'i görerek:

- "Hafi (gizli) teşkilâta haber verin, gitmek istiyorum" dedim.

- "Aman bir sorayım ondan sonra" dedi.

- "Ben bir baloya gitmek istemiyorum. Vazifeye davetle gidilmez" dedim.

Nihad Bey tarafından yapılan istimzaca (düşündüğünü öğrenme çabasına) Recep Peker gayrımüsaid cevap vermişti. Hocam da gitmemekliğim için ısrar ediyordu. Lâkin ben kararımı bir kerre vermiş bulunuyordum. Hiçbirini dinlemedim.

Ruşen Eşref zaman zaman bize gelirdi, onunla dertleşirdim. Kendisine "Ben kararımı verdim, gidiyorum. Vahideddin'e git anlat neden gittiğimi bilsin" dedim. Hattâ o uzun bir mektup yazdı. Hareketimde kayınbabama vermesi için haremime, Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan'a verdim.

Gizli teşkilâtla derhal temasa geçtim. Hareket gününü tesbit ettik. Maalesef elimde evrak yok ki. O zamanki teşkilât reisi Yüzbaşı Necmeddin Bey İtalyan Sefareti önünde beni bir kira arabasında karşıladı. Yaverim Faik Bey'le Nihad Bey de vardı. Faik Bey'le kucaklaştık. O arabadan indi. Necmeddin Bey'le birlikte Galata rıhtımına kadar geldik.

- "Ben de size Allahaısmarladık diyeceğim. Sizi Lloyd's acentasının önünde bir şişman adam bekleyip vapura yerleştirecek. Bizdendir. Her tertibat alınmıştır. Hiç merak etmeyiniz" dedi ve beni kira arabasının içinde yalnız bıraktı.

Kapalı fayton araba acentanın önünde durduğu zaman kapı açıldı, şişman bir adam seslendi:

- "Gidici siz misiniz?"

- "Benim".

Yolda yürürken yüzüme dikkatle baktı ve birdenbire toplanarak "Affedersiniz, sizi tanımadım" dedi. Yanında bir de genç bir tercüman olduğu halde Lloyd's kumpanyasının Remo vapuruna bindik. Fakat birinci veya ikinci mevki kamaralarından birine yerleştirilmeyi ümid ederken vapurun baş tarafına ve alt kata indik. Burada beni bir efrad kabinesine soktular. Kabinenin içi çok pis kokuyordu. Boynu eşarpla bağlı apaş kıyafetli dört gemici uzun uzun yüzüme bakıyorlardı. Zabit olduğunu sonradan öğrendiğim yanımdaki sivil şişman adam, onlara:

- "İşte, kaçıracağınız adam budur" dedi. Onlar hâlâ benim suratıma bakıyorlardı. Nihayet:

- "Hayır, götüremeyiz. Kabul etmeyiz!" dediler.

İki taraf arasında uzun süren bir münakaşa başladı.

Tasavvur buyurun. Evimi bırakmışım, bütün riskleri göze almışım. Şimdi beni vapurdan indirirlerse ne olurdum? Allah saklasın, ya yakalanırsam? Vaziyetimin ne kadar feci olduğunu anlıyordum. Beni lisan bilmiyor sanıyorlar aralarında konuşuyorlardı:

- "Türk değil. İngiliz de değil. Behemahal, bu bir Alman zabiti olacak" diyorlardı. Dokunsalar ağlayacaktım.

Herifin biri yanıma yaklaşarak, Almanca:

- "Sen zabit misin?" diye sordu. Başka kurtuluş çaresi olmadığını anladığım için, hiç tereddüt etmeden Almanca cevap verdim:

- "Ben bir Alman zabitiyim".

Bu sözüm üzerine aramızda bir sempati hâsıl oldu ve beni götürmeyi kabul ettiler. İsmini hatırlamadığım zabit, "Benim vazifem bitti" diyerek kamaradan ayrıldı ve bana:

- "Müttefik askerî kontrol komisyonu gemiye geldiği zaman sizi saklayacaklar. Karadeniz'de de ikinci bir kontrolle karşılaşabilirsiniz. Fakat müsterih olunuz, sizi iyi bir yerde saklayacaklardır. Esasen sizin vaziyetinizde bir subay daha var; Asım Bey (Asım Gündüz) dedi.

Sabahın beşine kadar eşya alacaktık. Bana "Sen otur" diyerek kamarayı üzerime kilitleyip gittiler.

Hapsolmuştum, bu da üzerimde feci bir tesir yaptı. Sigara üzerine sigara içiyordum.

Nihayet sabah oldu, geldiler. Ben tahta bir iskemle üzerinde oturuyordum. Saat sabahın tam yedisiydi. Heriflerden biri "Çabuk kalk!" diyerek beni dışarı çıkardı, efrâdın yemek odasına götürdü. Burası geminin tam burnu idi. Orada bir demir kapı açtı. Bu, küçük bir dolaptı. Ben buraya nasıl girerim demeye kalmadan beni içeri itmesiyle dolabın kapısını üzerime kilitlemesi bir oldu. Zindan kadar karanlık, anahtar deliğinden başka hiçbir yerden ne ışık, ne de hava alıyordu. Geçen dakikalar sene değil asır kadar uzundu. Yarım saat geçti, gelen yok. Bir saat geçti, ses sada yok, gitgide hava da azaldığı için güçlükle nefes alabiliyor, kıvranıyordum. İçimde müdhiş bir azap devresi başlamıştı. Nihayet saat ona doğru vapur hareket etti. Çekilmeye başlanan demir zincirin gürültüsünü bulunduğum yerden duyuyordum. Yirmi dakika kadar seyrettik. Rahat bir nefes aldım; derken ne olsa beğenirsiniz? Vapur tekrar durdu ve zincirlerini korkunç bir gürültü ile yeniden koyuverdi. Son mâneviyâtım da geminin çapasıyla birlikte denize kaydı.

- "Eyvah!" dedim. "Duydular, haber aldılar, beni buradan çıkaracaklar. Tabancamı elime aldım. Gelecekleri vurayım mı diye düşündüm. Gelenleri ve sonra da kendimi öldürecektim.

Uzun bir intizardan (bekleyişten) sonra İngilizce konuşmalar duydum. Bunlar gemide arama yapan İngiliz subayları olacaktı. Saat on ikiyi geçerken gemi tekrar hareket etti. Bir herif dolabın kapısını açarak beni zindandan kurtardığı zaman, saat ikiyi on geçiyordu. Tam yedi saat on dakika, kibrit kutusu kadar dar bir dolapta mahpus kalmıştım.

Olduğum yerden güç hâl ile çıkabildim ve bir sandalyenin üzerine yığıldım kaldım. Hava, ışık yokluğu ve heyecan beni helâk etmişti.

Dolapta sigara içmediğim için derhal bir tane yaktım. Biraz sonra zabit gelerek:

-"Büyük geçmişler olsun efendim" dedi. "Sizin üzüntünüzün bir kısmını da biz çektik. Tam on yedi müttefik motörü gemiyi aradı. Bir ihbar üzerine şüphelenmiş olacaklar".

Güverteye çıkıp biraz yemek yedim. O esnada Asım Bey ile ilk defa orada görüştük. Tabii sivil elbise ile ve başım açıktı. Gemide herkes bana bakıyor ve birbirine göstererek "A.. O da vapurdaymış" diyorlardı.

Ertesi sabah İnebolu'ya varmıştık. Zabit gelerek:

- "Karaya gidiyorum. Bir emriniz var mı?" diye sordu.

Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi Reisi olan Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek "Vazife-i vataniye ve askeriyemi görmek üzere geldiğimin Meclis'e iblâğını (bildirilmesini) rica ederim" dedim.

Eşraftan birinin evinde öğle yemeğini hep birarada yedik. Onlar gittikten sonra ben bahçeye inmiştim. Bir kanun neferi geldi selâm vererek bir telgraf uzattı. Bu telgraf bizzat Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan geliyordu. Açıp okuduğum zaman beynimden vurulmuşa döndüm.

Telgraf, aynen şöyle idi:

"Telgrafınızı büyük bir memnuniyetle aldık. Yüksek zâtınızın Anadolu'yu şereflendirmeleri tarihteki üzücü örneklerinden de görüldüğü şekilde saltanat mensupları arasında bazı fena anlamalara yer verebileceği ve birlik halinde bulunan millî kamuoyunu yeniden karışıklığa düşürmek suretiyle fevkalâde mahzurlara sebep olabileceği için vatan ve milletin bütün saltanat hânedânı mensuplarının hizmetlerinden istifade edecekleri zamanın gelmesini bekleyerek şimdilik Istanbul'da kalmaya devam etmenizin yaradılışınızın verdiği vatan sevgisinin gereği görüldüğü saygı ile arzolunur efendim [24]"

Bunun üzerine derhal ikinci bir telgraf çekerek "Ancak vazife-i vataniye ve askeriye için geldiğimi, siyasi bir düşüncem olmadığını, arzu ettikleri takdirde beni dosdoğru cepheye sevketmelerini ve bunu da muvafık görmedikleri takdirde beni diledikleri yerde enterne etmelerini fakat Is-

tanbul'a dönemeyeceğimi" bildirerek bunu da muvafık görmedikleri takdirde doğru Avrupa'ya gönderilmeme müsaade edilmesini rica ettimse de cevap verilmedi. Derin bir sukût-ı hayâle uğramıştım. O zaman, yirmi üç yaşında idim. Tecrübesizdim, teessürüm pek derin oldu. Çârnâçâr geriye dönmekten başka yapacağım kalmamıştı. Istanbul'a döndüğüm zaman İngilizler tarafından yakalanacak, Kroker Oteli'ne hapsedilecek veya Malta'ya sürülecek, belki de öldürülecektim. Sarayın bana karşı takınacağı hareket, Vahideddin'in intikam almaya kalkması, birer birer gözümün önüne geliyordu.

Üç gün sonra küçük bir Yugoslav vapuruyla yola çıkarıldık. Istanbul Boğazı'ndan girdik. Limana yaklaştıkça korku ve heyecandan titriyordum. Sıhhiye kontrolü sırasında, kamaramda idim. Vapur Sirkeci'de rıhtıma yanaştı. Eşyalarımı bir hamala verdim, doğruca Sabiha Sultan'ın evine gittim. Hamdolsun korkum boşuna çıktı.

Birkaç ay sonra, Millet Meclisi'nde benim için verilen bir suale şöyle cevap verilmişti:

"İngilizler veya saray tarafından gönderilmiş olması ihtimaline karşı kendisini iade etmek mecburiyetinde kaldık"." [25]

Faruk Efendi Ankara'dan gelen telgrafı kendisi için *şeref belgesi* sayacak, sürgün senelerinde çerçeveleterek çalışma odasının baş köşesine asacak, belgenin fotoğraflarını dostlarına gönderecek ve *evlerinin göze çarpan bir yerine koymalarını* isteyecektir [26].

Azap dolu o Anadolu dönüşünü, bir de Sabiha Sultan'dan dinleyelim:

"Çok üzücü, kahredici bir hayat yaşıyorduk. Evde hep vatanın durumu konuşulurdu. Faruk çok vatansever, gözüpek, atılgan bir insandı. Birşeyler yapmak istiyordu. Hiç unutmam, birgün yaver Yümni Paşa -sonra milletvekili ve Ulaştırma Bakanı olan Korgeneral Yümni Güresin rahmetli- gelip kayınpederime Anadolu'ya geçmesi için Mustafa Kemal Paşa'dan davet getirdi. Kayınpederim kabul ediyor fakat kararda tereddüd gösteriyordu. Çok gizli temaslar oluyordu. Babamın yakınlarıyla Faruk'un yakınları uğraşıyor ve işin olmasına çalışıyorlardı. Bunların arasında Hakkı Bey, diğer yaverler, Gül Asım Beyler (Orgeneral, "Kel" lâkabıyla meşhur Asım Gündüz), Cevat Paşa vardı. Ruşen Eşref de biliyordu. Onu Faruk zorla ikna etti ve kitap ve eşyalarını eve naklettirip Anadolu'ya yolladı. Çok sevdiği dostu idi.

Kayınpeder kararsızlık gösterdikçe Faruk sinirlendi ve "O halde ben gideceğim ve bir nefer gibi Mustafa Kemal'in emrinde çarpışacağım" dedi.

Hepimiz şaşırdık. Ben, Neslişah'a hamile idim. Hazırlıklar yapıldı ve o gece evimizde bir davet yaptık. Herkesin dikkati dağıtılmış oldu ve herkes gittikten sonra araba iki neferle geldi. Eşyalarını ben tarif edilmez bir heyecanla hazırladım. Sabaha hayli varken vedalaştık. Bana "Oraya gidince ve bir müddet geçince seni de aldırırım. Çocuğumuzu kucağına alır gelirsin!" dedi. Bana biri babama, diğeri hükûmete iki mektup bıraktı. Bunları iki gün sonra verecektim.

Öylece hareket ettim, ikisini de saraya, babama yolladım.

Bir müddet sonra saraydan haber ve araba geldi. Beni çağırıyordu. Çok korkarak gittim, yanına titreyerek girdiğimde babamı sakin bulunca hayret ettim. elini öptüm, beni öptü ve:

- "Demek gitti. Bakalım, bekleyelim. Ama göreceksin, beş gün sonra buradadır" der demez sarsıldım ve "Nasıl olur bu, olamaz!" diye bağırdım.

- "Sonra anlarsın" dedi ve "Şimdi gelince nasıl kurtaracağız, onu düşünelim" dedi. Derin bir kederle ayrıldım.

Faruk vapurun burnunda, demirler arasında havasız, kapalı bir bölmede İnebolu'ya kadar yolculuk etmiş. Elinde tabancası, vapuru arayanlar bulurlarsa intihar etmeye karar vermiş. İnebolu'ya selâmetle çıkmış ve haberleri olduğu için muhteşem bir karşılama olmuş, o da üniformasını giyip nişanlarını takmış, doğru vilâyete gidip geldiğini, emre hazır olduğunu bildirmiş.

Biliyorsunuz: "İcab edince biz çağırırız, şimdi işimizi güçleştirirsiniz, hemen dönün!" demişler.

Faruk döndü, gizlice eve geldi ve bir çocuk gibi hüngür hüngür ağlayarak masasına kapandı. Bütün hayatımız boyunca ve bu kadar elim olaylar karşısında bile onu bu derece bitkin, meyus görmedim. Pederim doğru görmüştü ve ona dokunmamalarını güçlükle temin ettiler." [27]

Hanedanın milli mücadeledeki rolü Mustafa Kemal Paşa'nın Faruk Efendi'ye gönderdiği bu telgrafla tayin edilmişti ve her satırı aileyi nasıl bir geleceğin beklediğini aksettirmedeydi.

Ankara'ya karşı tek yazılı tepki Faruk Efendi'nin babasından, Veliahd Abdülmecid Efendi'den geldi. Mustafa Kemal'e bir mektup gönderdi, davranışını protesto etti ve *"Hanedanın bütün üyelerinin Ankara'ya gitme ve cephedeki Türk ordusunu ziyaret etme hakkı bulunduğunu"* söyledi [28].

Yük gemisindeki dolabın içinde geçirdiği saatler ise, şehzadeye asla unutamayacağı bir hatıra bıraktı: Hayat boyu çekeceği bir klostrofobi!

*

Faruk Efendi'nin Anadolu'ya geçiş konusu seneler sonra, 1933'te yeniden gündeme geldi. Ankara'da yayınlanan *Milliyet* Gazetesi'nde, o senenin 21 Nisan günü *Millîci* mahlâsıyla çıkan bir yazıda şehzadenin Anadolu'ya *İngilizler'in talimatıyla geçtiği* iddia edildi. Şehzade gazeteye bir tekzib gönderdi, yayınlanmayınca aynı metni o zamanın muhaliflerinden Arif Oruç'un Şumnu'da broşür şeklinde çıkarttığı *Yarın*'a yolladı. Mektup, *Yarın*'ın 6 numaralı sayısında aynen yayınlandı.

Şehzade, *Millîci* mahlâslı yazara hitaben şunları yazmıştı:

"Muharrir Beyefendi,

Her hiddet sahifesine Osmanlı Hanedanı'na uydurma bir itham taşıyan "Ankaralı'nın Defteri" iftirasından naklen şahsıma aid yayınınızı 21 Nisan 1933 tarihli nüshanızda gördüm.

Hilâfetin hicretinden on sene sonra sizi hâlâ devamlı olarak bu eski defteri karıştırmaya mecbur eden sebebin keşfi kehanete ihtiyaç göstermemektedir. Bu ifşâat ile kamuoyunu geçmişe götürerek halkın düşüncesinden bugünün iflâsı tehlikesini örtmeye uğraştığınızı herkes gibi biz de biliyoruz. Dolayısıyla son vaziyetin çok ciddî derdlerini gören ve takdir eden okuyucularınızın müstehzi bir tebessümle okuyacakları bu yalanlara, yalnız tarihi aydınlatma azmiyle cevap veriyorum. Anadolu'ya hareketim sadece şu üç sebebin zorlamasıyla meydana gelmiştir:

1. Düşmanın büyük taarruzu karşısında vatanın müdafaası için açılan istiklâl gazasına vatanın her ferdi gibi katılma konusundaki vicdanî yükümlülüğü idrak ediyordum.

2. Millî hareketi idare eden kişilerle merkezî hükümet arasındaki fikir ayrılıklarının hanedan aleyhine bir akım meydana getirmekte olduğunu görerek bu iki icraat arasında bir uzlaştırma vasıtası olmak istiyordum.

3. Milletin yiğit göğsünden doğan bu müdafa azmine hanedan üyelerinin kayıtsız olmadığını fiilen isbat ile vatanın korunması şerefinin bir-iki müteşebbisin tekelinde kalmamasına çalışıyordum. İşte, özellikle bu üçüncü sebebin -zafer sonrasına ertelenen- Çankaya dosyasında zamanını bekleyen "Sultan'a başkaldırı" programını zorlaştıracağı endişesinden

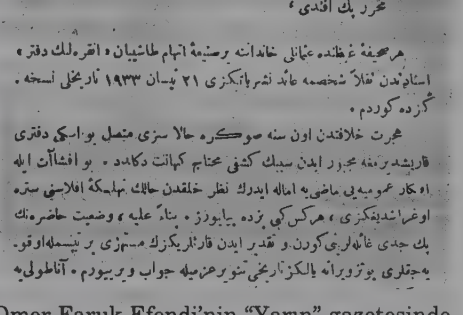

Omer Faruk Efendi'nin "Yarın" gazetesinde yayınlanan mektubunun baş kısmı

dolayıdır ki Mustafa Kemal Paşa beni o fedâkârlık alanından uzaklaştırmış ve böylece maneviyatının belki de en büyük engelini ortadan kaldırmıştır.

Bu maksadları açıklamak için hazırladığım bir mektup hareketimden iki gün sonra merhum sabık hakan hazretlerine takdim edilmiş ve hükûmette de tartışmaya konulmuştur. Bâbıâlî arşivindeki resmî ve tarihî belgeler bakkal kâğıdı gibi mezatla satılmış olmasaydı, bugün o mektubu orada bulmak da kabil olurdu.

Makalenin başlığındaki garip îmâyla beni İngilizler hesabına hareket etmiş gibi göstermek istemeniz şeklindeki düşmanlığı ise o sıralarda ailece İngiliz işgal kuvvetlerinin tarassutu altında kalmış oluşumuz yalanlamaya kâfidir. Özellikle memleket ve vatanperverlik kavramlarını yeniden öğrenmeye ihtiyacı olmayan şahsımın, o zaman lehlerine hareket etmekle itham edildiğim İngilizlerce ne şekilde görüldüğünü; nasıl şüpheye düşerek Anadolu'ya geçmek üzere içinde bulunduğum vapura alışılmıştan fazla entre allies (mütteffikler arası) motor botları gönderip beni arama ve tevkif emri vermeleri açık bir surette gösterir.

Mukaddesatı inkâr edip ahlâkiyatı hakir gördükçe medenîleşeceğine iman eden bugünkü zihniyetin aksine inandırmak imkânsız olduğuna göre, bütün tabiî hakları gibi söz hakkı da kaldırılmış, kuvvetsiz bir hasım halinde sınır dışına atılarak müdafaa imkânı bırakılmamış bir aile erkânına bu devamlı ve haksız hücumların ne kadar nâmerd bir tariz, ne derece ayıp bir tecavüz olduğundan bahsetmek beyhudedir. Yalnız o uğursuz "Ankaralı" [29]*, o pis iftira defterinin bir köşesine şunu da kaydetmelidir ki, üzerinde pek masum haklar çiğnenen o mubarek vatan bir zaman "Celâlîler devrini kahretmiş olduğu gibi bir gün .....* [30] *ve biz de meşru söz hakkımızı hakkın bu nurlu tecellîsinden sonra kullanacağız.*
Şehzade Ömer Faruk" [31]

Gelecek artık belirmeye başlamıştı ve bu gelecekte hanedana pek yer yok gibi görünüyordu.

Şehzadeye değil, damada vize

1922'nin ilk günlerinde sarayda bir aile dramı yaşandı: Sultan Vahideddin'in damadı, kızı Ulviye Sultan'ın kocası İsmail Hakkı Bey Ankara'ya geçip Kuvâ-yı Milliye'ye katıldı.

Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğluydu, Berlin Harp Akademisi'ni bitirmişti ve Anadolu'ya geçmesi halinde bir yıl önce Ömer Faruk Efendi'ye

yapıldığı gibi kibar bir şekilde Istanbul'a geri gönderilmesinin imkânı da yoktu; çünki davet zaten Ankara'dan gelmişti. Büyük taarruza hazırlanan Ankara'nın kurmay subaylara ihtiyacı vardı ve İsmail Hakkı Bey Istanbul'dan gizli kanallarla çağırılan subaylar arasındaydı.

Hükümdarın damadı 27 Ocak gecesi Nişantaşı'ndaki konaktan gizlice ayrılıp Ankara'ya geçti. Beraber yolculuk edecek olduğu sadaret başyaveri yani babasının başyaveri Yarbay Gümülcineli Hüseyin Hüsnü Bey dışında gidişinden kimselerin, karısı Ulviye Sultan'ın bile haberi yoktu. Hattâ yol hazırlıklarının farkedilmemesi için bir hafta önce sudan bir bahane yaratıp karısıyla münakaşa etmiş, yatak odalarını ayırmış, yola böyle sessizce çıkmıştı. Kuvâ-yı Milliye'ye katılacağından babası Sadrazam Tevfik Paşa'nın haberdar olduğunu ama tek kelime etmediğini yıllar sonra yazacaktı.

İsmail Hakkı Bey'in Anadolu'ya geçmesi Ankara'nın Istanbul'da faaliyet gösteren gizli teşkilâtı için kamuoyunda Ankara lehinde puan toplamak bakımından bulunmaz bir propaganda malzemesiydi. Teşkilât, hükümdar damadının yolculuğunu gazetelere sızdırdı. Damadının gidişini gazetelerden öğrenen Sultan Vahideddin aynı gün Tevfik Paşa'ya oğlunun nerede olduğunu sordu; *"Burada, yani sarayda bulunduğunu zannediyorum"* cevabını alması üzerine gazeteleri gösterdi, *"Anadolu'ya geçmiş"* dedi ve yaşlı Paşa'nın bu defaki cevabı *"Öyle ise vazifesini yapmaya gitmiş"* oldu. [32]

Ulviye Sultan böyle habersizce giden kocasına tepkisini onu boşamakla gösterdi. Nikâh sırasında yaptıkları sözleşmeye göre nikâh akdini feshetme yetkisi yani boşama hakkı Ulviye Sultan'a aitti ve Sultan beş ay sonra bu hakkını kullandı. Ama niçin beş ay beklediğini kimseler öğrenemedi.

Sultan, babasından aldığı izinle 22 Haziran 1922 sabahı Nişantaşı'ndaki konağında Şeyhülislâm Mehmed Nuri Efendi'nin huzurunda başmusahib Anber ve ikinci musahib Mazhar Ağalarla padişahın başimamı Hafız Osman Besim Efendi'nin şahitliğiyle İsmail Hakkı Bey'i boşadı. Gerekçe olarak aralarında *geçimsizlik* çıktığını göstermişti. Durum Sadaret'e ve Hanedan Meclisi'ne tezkereyle bildirildi ve hanedan defterine kaydedildi. [33]

Şahbaba kızının boşanmasından takriben beş ay sonra Istanbul'dan ayrılırken bile bu işle alâkadar olacak ve yola çıkmasından bir gün önce boşanma evrakının bir kopyesini istetecekti. [34]

İsmail Hakkı Bey karısının kendisini boşadığından haftalar sonra, cephede haberdar oldu. Hadiseyi nasıl öğrendiğini yıllar sonra anlatırken

"...Gönen şehrini istirdâd ederken (geri alırken), liva (tugay) kumandanımız Ali Bey bana bir gazete getirdi. O gazetede "Sizin hakkınızda birşey var, okuyunuz" dedi. Ben de okudum. Bâirâde-i seniyye (padişahın emriyle) beni sultandan ayırdılar. Albay Ali Bey bana dedi ki, "Hiç üzülmeyiniz. Çok kızlarımız, güzel kızlarımız var, gene evlenirsiniz" diye yazacaktı [35].

Ulviye Sultan kocasını hiçbir zaman affetmedi. Sonraki senelerde aynı yerlerde tesadüfen de olsa defalarca bulunmalarına rağmen İsmail Hakkı Bey'le hiçbir şekile yüzyüze gelmedi ve karşılaşmamak için çaba gösterdi. İsmail Hakkı Bey'in ikinci hanımıyla dostluk bile etti ama eski kocası hakkında *"Onu asla affetmem"* diyordu. *"Ben yatağımda, kızım beşikte uyurken kaçar gibi gidişini asla affedemem"*.

14.
Fırsatlar demir alıyor

İstiklâl Savaşı yılları Anadolu bozkırında yeni bir devletin yükselişi, Istanbul'da ise 600 küsur senelik bir başka devletin çöküşü demekti. Bu çöküşte Bâbıâlî'nin ve özellikle de sarayın Anadolu'yu tanımamakta ısrar edişinin rolü büyüktü.

Sultan Vahideddin'in Anadolu'ya karşı görünürdeki politikası şu beş sebepten dolayı hep *soğuk* oldu:

1. İttihad ve Terakki'den her zaman nefret etmiş, İttihatçılar ise bu nefrete iktidarı elde edişlerinden Vahideddin'in tahta geçtiği 1918 Temmuz'una kadar geçen tam on yıl boyunca onu sıkı bir tarassut altında tutmakla karşılık vermişlerdi. Vahideddin millî mücadelenin başlangıcında Anadolu hareketinin gerisinde İttihadçıların bulunduğuna inandı ve bu İttihadçı allerjisi İstiklâl Savaşı boyunca devam etti. Hattâ bir devlet başkanı olarak tarafsız kalması gerekirken, kurucuları arasında Damad Ferid Paşa'nın da yer aldığı Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni açıkça destekledi.

2. Anadolu'nun lider kadrosu geçmişte İttihad ve Terakki'nin içerisinde ya fiilen yeralmış, yahut onun çizgisinde bulunmuş isimlerdi. Başta Damad Ferid olmak üzere hükümdarın yakın çevresindeki bazı kişiler Vahideddin'i hareketin bir *İttihadçı kıyâmı* olduğuna inandırmak için ellerinden geleni yaptılar. Padişahın Anadolu'yla arasındaki buzların bir türlü erimemesinin önde gelen sebeplerinden biri de buydu.

3. Babasından ve ağabeyinden miras kalan *İngilizle dost Fransızla yakın olma* politikasını kendi ifadesiyle *tek çıkar yol* kabul etmişti. Istanbul'un elde kalması onun için önde gelen şarttı. Başkentin gitmesi ihtimalinin artması ve Ankara'nın giderek hızlanan bir şekilde kendi başına

buyruk olması Anadolu hareketini bir çeşit *huruc ale's-sultan* yani *Sultan'a başkaldırı* şeklinde görmesine yolaçtı.

4. Başlatılacak yeni bir silâhlı mücadelenin veya savaşın mağlûbiyetle sonuçlanması halinde sadece Istanbul'un değil, herşeyin elden gideceğine inanıyordu. Dört yıl devam eden dünya savaşının sorumluluğunun kendisine ait olmadığını her vesileyle ifade ederken Sevres'in uygulanma imkânının varolmadığını farketti ve zaman kazanmak istedi. Müttefiklerin isteği herşeyi yapar gibi göründü ama bu politikası da millî mücadeleyle sıcak münasebetler kurmasına engel teşkil etti ve neticede bilinen akıbet yaşandı.

5. Mustafa Kemal Paşa onun gözünde hükümdarına başkaldırmış bir asi, bir isyancıydı. *"Paşa'yı Anadolu'ya ben gönderdim ama o bütün talimatımın dışına çıktı. Kendi kararlarını kendisi verir oldu ve zamanla bağımsızlığını ilân ederek hükümdarlık otoritemi sarstı"* diye düşünüyordu. Mustafa Kemal'i her zaman *asi* kabul etti, isyancı olarak gördüğü tarafla anlaşmanın ve temasın bir hükümdar için hiçbir şekilde sözkonusu olmadığına inandı.

Şahbaba bu yöndeki endişelerini ve nefretlerini açıklamaktan çekinmedi. Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'la yaptığı bir görüşmede kullandığı ifadeler Mustafa Kemal ve diğer Kuvâ-yı Milliye liderleri hakkındaki hissiyatını açık şekilde aksettiriyordu:

Mustafa Kemal için *"...bir devrimcidir. ...Bekir Sami ise bir Çerkes. Hepsi aynı: ...Hükümetim, maalesef bunlar karşısında güçsüz"* diyordu. Mustafa Kemal'i iyi tanıdığını anlatıp *"Londra'da yirmi veya otuz sene oturtsanız ve sonra 24 saatliğine dağının tepesine götürseniz derhal eski halini alır"* diyor; sözü hilâfet bahsine getirip *"Zorla bir halife ilân edebilirler. Hilâfetin Istanbul'dan doğuya kaldırılması felâketli neticeler getirir. Halifelik puslu havayı seven kurtların elinde alet olur"* diye konuşuyor, *"Şahsi fedakârlığa hazır olduğunu ama şerefini feda edemeyeceğini, mirasını ve tahtının çıkarlarını böylesine utanç verici bir teslimiyetle tehlikeye atamayacağını"* söylüyordu.[1] İngilizler'le sonraki görüşmelerinde de Ankara'nın Bolşevikler'le işbirliği yaptığından bahsedecekti.

Hatıralarında da aynı inancını ifade edecek, *"...Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya biz gönderdik ve o açık bir biçimde bize karşı isyan etti. Damad Ferid Paşa bir gün onu görevden almak ve aklını başına getirtmek istedi ama başaramadı. Mustafa Kemal Paşa ile bir uzlaşma sağlaması için Tevfik Paşa'yı göreve çağırdım ve o da aynı şekilde başaramadı"* diye yazacaktı.[2]

Ankara için askerî başarıların ardından gelen en büyük avantaj Da-

mad Ferid Paşa'nın her taraftan tepki gören politikalarıydı. Ankara, Paşa'ya karşı sadece Anadolu'da değil, bütün İslâm dünyasında haklı olarak uyanan nefreti zamanla Istanbul hükümetlerine ve hükümdara karşı gayet başarılı şekilde kullandı.

Saraya hissedilen antipatinin önce aydın kesimde ortaya çıkıp zamanla tabana indiği bir İngiliz raporunda da açıkça görülüyordu: Esir düşen erler padişaha bağlıydılar ve Mustafa Kemal'i önemsemiyorlardı. Subaylar ise Mustafa Kemal'in tarafındaydılar.[3]

Sultan Vahideddin, bu nefreti Sevres'in uygulanamayacağını anlayan müttefik başkentlerin Anadolu'yla diyalog kurmaya meylettikleri sırada farketti. Politikasını değiştirdi, Ankara'ya yakın hükümetleri işbaşına getirdi ama çark artık tersine dönüyordu. Kısa bir müddet önce maksatlarının *esaret altındaki sultan-halifeyi kurtarmak* olduğunu söyleyen Ankara'da şimdi aynı halifenin *esareti* değil, *ihaneti* konuşuluyordu.

*

Peki, bütün bunlar olup biterken İngilizler Vahideddin hakkında ne düşünüyorlardı?

Cevap 1920 Türkiye'sini konu alan istihbarat raporundadır ve Vahideddin için şunlar yazılıdır:

> *"...İttihad ve Terakki'ye karşı olmasıyla tanınır ama siyasi hayatında bir cephede açık biçimde yeralmamıştır. Hatırı sayılır derecede entellektüel ve hoş tabiatlıdır. Memleketine hizmet ve hanedanını korumak için samimi fikirleri vardır. Tahta çıkmasından sonra sultan-halife olarak şahsi etkisi ve otoritesi iç meselelerde bir faktör halini aldı. Ne şekilde kullanması gerektiğini bildiği fikirlere sahipti ama zayıflığı, ürkekliği ve ihtiyatı, tahtı güçlü bir unsur haline getirmesine engel oldu. Türkiye'yi İngiltere'nin lûtfunun kurtarabileceğine inanır. Aşırı derecede sinirli olmasına rağmen fikirlerini rahat bir şekilde anlatır. Özel hayatı skandallardan uzaktır ama üzüntülerinin tesellisini hanımlarla arkadaşlıkta bulduğu söylenir".*[4]

Yakınlaşma çabaları

Sevres'in imzalanmasından sonra Ferid Paşa'nın sahneden çekilmesiyle sadarete gelen Tevfik Paşa'nın iktidarı, geçmişteki hataları temizleme ve Ankara'yla yakınlaşmaya çalışma devri oldu.

Kozların artık kendisinde olduğunu bilen Ankara bu dönemde Istan-

bul'a karşı artık yukarıdan tavır alıyor hattâ Istanbul'la yazışmalarında emredici ifadeler kullanıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Londra Konferansı öncesinde, 28 Ocak 1921'de Tevfik Paşa'ya çektiği telgrafta olduğu gibi...

Telgraf *"Zat-ı Şahane, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir hatt-ı humâyun ile ilân buyuracaklardır"* şeklinde, dikte ettiren bir cümleyle başlıyor ve Paşa istediklerini maddeler halinde sıralıyordu:

Padişah, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir hatt-ı humâyun ile ilân edecekti. Bu hatt-ı humâyun hilâfet ve saltanat makamlarının dokunulmazlığını esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni şekil, mahiyet ve halen mevcud olan yetkileriyle kabul ettiği hususunu da içine alacaktı. Tafsilâtın ve diğer teferruatın ilâvesi karışıklık yaratabileceği için şimdilik gereksizdi.

Mustafa Kemal, bu hatt-ı humâyunun yayınlanmasından sonra padişahın Istanbul'da oturmaya devam edeceğini söylüyordu. *"Her türlü tecavüzden uzak ve istiklâlin bütün şartlarına sahip bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle hükümet şimdilik Ankara'da bulunur ve dolayısıyla Istanbul'da hükümet adı altında bir heyet kalmaz, sadece padişahın nezdinde Ankara Meclisi'nden görev ve yetkiye sahip bir heyet bulundurulur"* diyor, isteklerinin yerine getirilmesinden sonra Ankara'nın bütçesinden padişahın ve hanedan mensuplarıyla beraber diğer bütün görevlilerin maaşlarının derhal ödeneceğini vaad ediyordu.[5]

*

Vahideddin'in müttefiklerle uzlaşma politikasından vazgeçtiği, Anadolu'ya gidip mücadelenin başında bizzat yer almayı düşündüğü anlar da oldu.

Yakınları, millî mücadele senelerinde *"Kuvâ-yı Milliye'nin önüne geçilmez, başına geçilir"*, *"Milletin tek ferdi olarak kalsaydım memleketi kurtarmak için Mustafa Kemal ile beraber dağa çıkardım"* dediğini, *"Otağ-ı Humâyûn'u Karadeniz'den Samsun taraflarına geçirmek"* ihtimalinden bahsettiğini ama bütün bu düşüncelerine rağmen *"Istanbul'u kime bırakacağız?"* endişesine kapıldığını söylüyorlar.

Cevabı kendisinden, yaveri Avni Paşa'ya Sanremo'da sürgündeyken yazdırdığı hatıralarından alalım:

> *"...Gerçi bilinen haller sebebiyle dinime, vatanıma, milletime arzu ettiğim kadar hizmet etmeye vakit ve imkân bulamadım ise de asla ihanet etmedim. Gerçi sizin fikrinizi kabul edip Anado-*

lu'ya gidemedim. Siz memleketi, arkadaşlarınızı ve onların maksadlarını daha iyi biliyormuşsunuz. Zaman size hak verdi. Şimdi burada zelîl ve sefil bir halde kalmaktansa Anadolu'da at sırtında olmalıydık. Zaten ecdâdımızın taşıdıkları sarıklar kendi kefenleriydi. Haklıydınız, haklı. Fakat ne yapalım. Bu fikri, Anadolu'ya gidip ordunun başına geçmem lüzumunu dünürüm Sadrazam Tevfik Paşa'ya açtığım zaman büyük bir muhalefete uğramıştım. "Böyle bir maceraya giremezsiniz" dedi. Hattâ her kalbe göre şekil alan eski sadrazamlardan İzzet Paşa ile Ali Rıza Paşa bîçaresini üzerime sevketti. Muhtar Paşa'nın sadarete davetinden vazgeçilmesini ve sizin saraydan uzaklaşmanızı ısrarla istediler. Hayli mücadele ettim. Nihayet mağlûb oldum. Çünki bana dediler ki, "Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ve mukabele ettik. Zaferden sonra size mutlaka bey'at edecekler. Onun istemediği, yalnız Damad Ferid Paşa'dır. Galip gelirse galibiyeti sizin adınıza; Allah korusun yenilirse, kendi hesabınadır. Vaktiyle Enver, Tal'at yenildiler.

Siz onların hatalarını düzeltmek için galip devletlerle ile şimdi mücahede ediyorsunuz. Allah göstermesin, Anadolu'da mağlûb olursanız vaziyeti kim kurtarır?" (6)

*

Musibetlerin başlangıcından itibaren *yapayalnız* kalıp *aldatıldığını* gördüğü zaman yani kendisiyle alâkalı gerçeğin farkına vardığında artık çok geçti. Sarayın yalnız adamı, tahta çıkışından önceki senelerde olduğu gibi hükümdarlığı boyunca da yapayalnız olmuştu ve ikbal merdivenlerinde bizzat yükselttiği en yakınları tarafından aldatılmıştı. Anadolu'ya geçme konusunu ayrıntılarıyla anlatırken bunu açık açık söyleyecek ve *"Aldatılmıştım!"* diye yazacaktı:

"...Başyaverim Avni Paşa'ya danışmayı uygun gördüm. Avni Paşa bana açık biçimde şu cevabı verdi: Benim bizzat Anadolu'ya gitmem, parçalanan memleketimizde Kral Konstantin'e karşı kafa tutmam ve Helen ordusunun istilasını önlemek için başkumandanlığı ele almam gerektiğini söyledi. Bu teklif bana önceleri gerçekleşmesi zor gibi göründü çünkü düşman tarafından işgal edilmiş olan başkenti terketmem icab edecekti. Avni Paşa ise işin oldukça kolay olacağını söylüyordu. Önce saltanat yatıyla Boğa-

ziçi'nden Adalara doğru bir geziye çıkılacak; iki gün sonra tekneye misafir olarak veliahd prens alınacak ve ardından Anadolu'ya ulaşmak için herhangi bir noktasına yaklaşacağımız Karadeniz'e açılınacaktı.

Millî gücü kullanmam ve bu gücün mutlaka başında olmam gerektiğini söylüyordu. Rahatça karaya çıkacaktık ve halkla ordu işgalci düşmana karşı savaşmak için mutlaka Zat-ı Şahanelerinin yanında yeralacaktı. Mustafa Kemal Paşa'ya sıradan bir yaver olarak bağlılığını sunacaktı ve böylece Zat-ı Şahanenin emirlerine uyacaktı yahut denizlerin ve karaların hükümdarı olan Sultan- Halife'ye karşı bağlılıklarını sunmak zorunda kalmadan vazifesinden azledilecekti.

Başyaverim Avni Paşa'nın teklifinin ciddiyetini kavramıştım. Şahsî olarak ve gizlice Samsun, Trabzon, Ordu ve İzmit ile çevresindeki hatırı sayılır kişilere danıştım ve Anadolu'ya gitmeye karar verdim. Ama akrabam ve ağabeyim Sultan Abdülhamit'in eski nazırlarından Tevfik Paşa'nın da fikrini almakla tamir edilmez bir hata işledim. Beni bu maceradan vazgeçmeye ikna etti ve bir hafta sonra yakın mesai arkadaşı Müşir İzzet Paşa ve dört eski sadrazam ortak bir harekete girişerek Avni Paşa'nın istifaya zorlanıp uzaklaştırılmasını şiddetle istediler. Bilhassa Müşir İzzet Paşa, Müşir Ali Rıza Paşa'nın aracılığıyla Avni Paşa'nın bir an önce gönderilmesi konusunda ısrar ediyordu.

Onlara karşı iki ay direnebildim ve sonunda en sadık yaverimi saraydan uzaklaştırmak zorunda kaldım. Yine aldanmıştım, daha doğrusu savaştan muzaffer çıkması durumunda bile Mustafa Kemal Paşa'nın sadakatı konusunda garanti veren İzzet Paşa tarafından aldatılmıştım.

Tevfik ve İzzet Paşalar'ın açıklama ve garantilerine göre, Mustafa Kemal Paşa sadece Damad Ferid'in başını istiyordu, her zaman sadık ve adil hizmetkârı olduğunu söylediği hükümdarıyla kat'iyyetle bir alıp veremediği yoktu. Tam bir buçuk sene bekledim ama boşa beklemişim".[7]

O günlerde zaten herkes bir başka havaya girmiş, her kafadan bir ses çıkar olmuştu. Meselâ İngiliz Muhibler Cemiyeti'nin reisi Said Molla, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a 22 Ağustos 1921'de verdiği *raporda* Ferid Paşa'nın aslında İngiliz aleyhtarı olduğunu ve Mustafa Kemal'i milliyetçi bir teşkilât kurması için Anadolu'ya gönderdiğini yazıyor[8]; Lib-

ya'dan gelen Şeyh Sunusi, Mardin'deki bir camide yaptığı konuşmada *"Vahideddin'in Mustafa Kemal'le tam bir uyum içinde olmasına rağmen duygularını gizlemek zorunda bulunduğunu söylüyordu".*[9]

Bavullar boşaltılıyor

Ve, ailenin anlattığı bir hadise:

Sakarya'dan bir buçuk-iki ay önceydi. Sultan Vahideddin'in ablası Mediha Sultan'ın oğlu Sami Bey Baltalimanı'ndaki sarayda bir gece saat 10 sularında haremini ve çocuklarını topladı. Oğullarına *"Sabah erkenden dayıbabayla Anadolu'ya geçiyoruz"* dedi. *"Söğüt yatıyla gidiyoruz. Ben dayıbabanın yaverliğini yapacağım. Annelerinize iyi bakın. Tabancanız var, Rum gelirse vurun".*

Sami Bey bunları söylerken kızı Hatice ağlıyordu.

Yol hazırlıkları hemen başladı. Bavulların yapılması sabahın dördüne doğru tam tamamlanmıştı ki, hizmetkârlar bir ziyaretçinin geldiğini söylediler.

Misafir, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'du. Habersiz, üstelik de böyle bir vakitte gelişinden dolayı sadece birkaç kelimeyle özür diledi ve derhal Yıldız'a çıkıp Vahideddin'le görüşmek istediğini söyledi. Kendisi hükümdarı o saatte rahatsız edemezdi ama Sami Bey'le beraber gidebilirlerdi...

Saraya vardıklarında güneş yeni doğuyordu. Yüksek Komiser yol hazırlığını belli etmemeye çalışan hükümdara hitaben kısa konuştu: *"Siz giderseniz, biz de gideriz"* dedi. *"Istanbul'da tek bir İngiliz neferi bile kalmaz. Çatalca'nın ilerisinde 5 bin Yunan askeri hazır bekliyor. Biz gideriz, onlar gelir. Karar sizin!".*

Sonra *"Majesteleri"* dedi, hafif şekilde öne eğildi, emperyal bir selâm verip salondan çıktı.

Yıldız ve Baltalimanı'nın hizmetkârları hazırlanmış bavulları sabahın erken saatlerinde boşaltmaya başladılar. Elbiseler ve üniformalar çıkartıldıkları gardroplara yeniden yerleştirildi...

Rumbold'un teşebbüsten hangi vasıtayla haberdar olduğu, seyahat hazırlıklarını İngilizler'in kulağına Vahideddin'i kararından vazgeçirmeye çalışanların mı yoksa başka çevrelerin mi fısıldadığı hiç öğrenilemedi.

*

Şahbaba, Ankara'yla yaşadığı bütün bu çekişmelere rağmen millî mücadeleye vermesi gereken desteği sağladığına, Anadolu'ya karşı elinden gelen yardımı yaptığına inanıyordu. *"Anadolu zaferinin tarafımızdan ne*

gibi tehlikeli şartlar altında hazırlandığı" diye yazıyor, *"anayasa gereği hükümdarlık makamının dokunulmazlığından"* bahsediyor, *"memleket sevgim, bana, Istanbul düşman süngüleri altındayken Mustafa Kemal Paşa'yı Yunanlıların üzerine göndermek gibi ağır bir kararı aldırarak kutsal bir mutluluğun zevkini tattırdı"* diye düşünüyor ve *"Istanbul'un bütün kanını Anadolu'ya akıttığını"* söylüyordu. Tahsisatının azaltılmasını istemiş, hükümet isteğini yerine getirmişti.

O günlerde aslında değil sokaktaki Istanbulludan, İngilizler'in bir dediğini iki etmeyen Ferid Paşa'nın yalısından bile Kuvâ-yı Milliye'ye destek gitmekteydi.

Paşa, Baltalimanı'ndaki yalıda küçük bir inşaata girişti, deniz kenarına yığma taştan iki kulübe yaptırdı: Kuvâ-yı Milliye'nin başta Maslak olmak üzere çeşitli semtlerdeki İngiliz ve Türk birliklerinden kaldırdığı silâhları Anadolu'ya nakletmede kullanacağı iki kulübe...

Rıhtıma geceleri Murad isminde ayağı sakat bir subayın idare ettiği takalar yanaşıyor, önceden getirilmiş silahlar alelâcele yüklenip Anadolu'ya gönderiliyordu. Genç subay yükleme sırasında yalının alt katında Sami Bey'le kahve içmekte, sonra Anadolu'ya doğru dümen kırılmaktaydı.[10]

Osmanlı Arşivleri'nde yeni bulunup yayınlanan önemli bir belge şahısların yanısıra Istanbul yönetiminin de Anadolu'ya destek kararı aldığını ve Kuvâ-yı Milliye'nin iaşesini sağlama teşebbüslerinde bulunduğunu gösteriyor[11]:

Harbiye Nezareti Umumî Levazım Dairesi İkinci Şubesi tarafından hazırlanan, *"Kuvâ-yı Milliye iaşesinin suret-i teminine aid talimat"* başlığını taşıyan ve sadece İzmir çevresine münhasır olan 4 Aralık 1919 tarihli belgede yazılanlar şöyle:

Millî kuvvetlerinin iaşesi, bulundukları mıntıkadaki nizamî kıt'alar tarafından karşılanacaktı. Kuvâ-yı Milliye liderleri kıt'a kumandanlarına mevcudlarını ve ihtiyaçlarını bildireceklerdi. İaşeler masraf cedvellerinde ve makbuzlarda Kuvâ-yı Milliye adına değil, *"misafir harcamaları"* olarak gösterilecekti. Kuvâ-yı Milliye mensupları mülkî ve malî memurlardan hiçbir isim altında ve kendi hesaplarına talepte bulunmayacak, vergi olarak toplanmış erzak ve iaşe anbarlarına el koymayacaktı. Kıt'a kumandanları iaşesini sağladıkları Kuvâ-yı Milliye'nin mevcudunu ve iaşe tarzını gizli bir şekilde denetlemek hakkına sahipti. İaşeler başkalarının dikkatini çekmeyecek şekilde verilecek ve bu konudaki yazışmalar daima gizli tutulacaktı.

Arşivlerde bu şekilde başka kararların da varolabileceği ihtimali gözden uzak bulundurulmamalıdır.

Barışma çabaları: Ama sadece kâğıtta

Istanbul'la Anadolu arasında sertleşme artık işgal devletlerini de rahatsız ediyordu ve onlar da bir hal yolu bulma arayışı içine girmişlerdi.

> *"...İslam dünyasının Türkiye lehindeki baskısının gittikçe genişleyerek önemini arttırdığı bir sırada Fransa'da sertlik yanlısı Clemencau'nun siyasetten çekilmesi, Yunanistan'da Kral Alexander'in ölümü, Venizelos'un iktidardan düşmesi ve İtilâf devletlerince pek de sevilmeyen Kral Konstantin'in dönüşü, bu devletleri Yunanlılar'a karşı her türlü taahhüdden kurtarmış olduğundan Türkiye hakkındaki siyasetleri de değişmişti"* [12]

Ferid Paşa'nın 1920'nin 16 Ekim'indeki istifasının hemen ertesi günü, İtilâf Devletleri'nin Istanbul'daki yüksek komiserleri padişaha yaptıkları toplu ziyarette Vahidedin'den Anadolu ile anlaşabilecek bir hükümet kurmasını rica ettiler. Şahbaba, Ferid Paşa'dan boşalan sadarete Tevfik Paşa'yı getirdi.

İlk iyiniyet adımını Tevfik Paşa'nın bu hükümeti attı ve önceki dönemde Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etttikleri için kürek, sürgün gibi çeşitli cezalara çarptırılmış olan mahkûmları affetti. [13] Arkasından, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında daha önce verilmiş olan gıyabî idam kararlarını kaldırdı ve milliyetçiler için kullanılması yasak olan *"bey"* ve *"paşa"* gibi unvanların kullanılmasını serbest bıraktı. Hükümet Kuvâ-yı Milliyeciler aleyhine daha önce askerî mahkemelerde açılmış olan davaları da ele aldı ve 30 Nisan 1921'de *"Vatan müdafaası uğrunda teşekkül etmiş bu kuvvet ile alâkadar olan kişiler hakkında takibat icrasının adalete uygun olmayacağı, bu gibi davaların tamamının düşürülmesi"* kararını verdi.[14]

Millî Mücadele'yi başından beri destekleyen Istanbul halkı 2. İnönü zaferiyle birlikte coşmuş ve mitingler düzenleyerek zaferden duyduğu büyük sevinci dile getirmeye başlamıştı. Anadolu'daki gazilere ulaştırılmak üzere açılan yardım kampanyalarına padişah başta olmak üzere hanedanın hemen bütün mensupları katılıyor, Istanbul camilerinde şehidlerin ruhlarına mevlidler okutuluyordu.[15]

Böyle bir zafer sonrasında Dolmabahçe Sarayı'nda hükümdarın da kıldığı şükür namazına ve indirilen hatime katılanlar, namazdan hemen sonra Marmara'da demirli müttefik zırhlıların namlularını saraya çevir-

diklerini gördüler.[16]

O sırada bir *izci taburu* gerginliği yaşandı.

Vahiddeddin'in yeğeni Sami Bey'in oğulları Mekteb-i Sultanî'ye, yani Galatasaray'a gidiyorlardı. Sami Bey Sakarya sonrasındaki günlerde okulda bir izci taburu kurdurdu ve Sultan Vahideddin taburu himayesine aldı. Üniformalar dikildi, flamalar yapıldı, resmigeçitler tertib edildi ve Sami Bey dayısını izci taburuna sancak vermeye ikna etti. İşte tam o sırada, İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harrington girdi devreye: *"Sancak veremezsiniz"* dedi. *"Bugün sopa taşıyanlar bir de sancağa sahip olurlarsa yarın ellerine silâh alırlar".*[17]

*

Sultan Vahideddin'in son başkâtibi Rıfat Bey hükümdarın büyük zaferden sonra Anadolu'yu tebrike hazırlandığını ama tebrik telgrafının çekilemediğini anlatıyor:

> *"Son mevlid kandili gecesiydi. Padişahın Çit Köşkü'ndeki odasından hemen gelmemi istediğini söylediler. Yanlarında sabık Başkâtip Ali Fuad Bey'in bulunduğunu öğrendim. Hemen Çit Köşkü'ne gittim. Elinde bir kâğıt olduğu halde her zamanki yerinde oturuyor ve karşısında Ali Fuad Bey vardı. Oda kapısından henüz içeriye dahil oldum idi ki, Padişah, "Gel, gel Bey, sen de şu sandalyeye otur. Al şu kâğıdı bir de sen oku, ne dersin!" diye elindeki kâğıdı verdi. Bu kâğıt Ali Fuad Bey tarafından kaleme alınmış ve ilk fıkrasında ordunun kazanmış olduğu zaferden dolayı memnunluğunu ve ikinci fıkrasında Anadolu ile Istanbul arasındaki ayrılığın bir tesviye suretine bağlanması hakkında bazı temennileri ihtiva ediyordu.*
>
> *Padişah: "Bu yolda bir telgraf yazılmasında mütalâan var mı? Sen ne fikirdesin?" dedi. Bunun üzerine biraz vakit gecikmiş olmakla beraber müsveddenin şimdilik ikinci fıkrası çıkarılarak yalnız birinci fıkrasının bir telgraf halinde çekilmesini, eğer Anadolu'dan bir teşekkür cevabı gönderilirse bunda ne türlü dil kullanıldığı anlaşıldıktan sonra ikinci fıkranın yazılıp yazılmamasının o vakit düşünülmesi fikrini ileri sürdüm. Bu sözlerimi Ali Fuad Bey ne zehaba müstenid ise red ve cerh ettiği sırada "Bu benim şahsî düşüncemdir, tensip buyurulur ise keyfiyet bir kere de Sadrazam Tevfik Paşa Hazretleri'nden sual buyurulsun" demem üzerine maksadı hemen kavrayan Padişah: "Evet, evet iyi dedi-*

niz, öyle yapalım daha muvafık olur" deyip elimdeki müsveddenin Ali Fuad Bey'e verilmemesini söyledi ve "Bu müsveddeyi şimdi Tevfik Paşa Hazretleri'ne götür, okut ne diyorlar ise gel söyle. Hadi durma, hemen gidiniz" dedi. Bana da: "Siz de hemen mevlide gidiniz. Ben de geliyorum, çok bekletmeyelim" emrini verdi. Çit Köşkü'nün dış kapısı önünde kundurasını giymekte olan Fuad Bey'e yetişerek birlikte çıktık. Hemen oracıkta Fuad Bey'in kulağına eğilip: "Aman beyefendi ne yapıyorsunuz, atı alan Üsküdar'ı geçti. Bu sırada böyle bir telgraf yazılır ise ne cevap alınır, bu nasıl şey" dedim.

Fuad Bey "Evet" diyerek ayrıldı, gitti. Ben de mevlid okunacak salona girdim. Mevlid yarıyı geçmiş idi ki, verilen haber üzerine Serkârin Yaver Paşa salondan dışarı çıkıp biraz sonra döndü ve Padişahının kulağına bir şeyler söyledi. Bu maruzat Ali Fuad Beyefendi'nin getirdiği cevap olacaktı: "Mevlid bitince bana odaya gel!" dedi. Çit Köşkü'ndeki mahut odaya girdik. "Bak Başkâtip Bey, Tevfik Paşa senden daha ileri giderek hiç telgraf yazılmamasını söylemiş" dedi. Ben de Sadrazam Paşa Hazretleri'nin reylerinden cür'et alarak: "Evet bence de. Evet en doğrusu budur; şimdi hiç sırası değildir" dedim. Vahdeddin: "Vakıâ, öyle.. Sonra düşünelim. Haydi sen de istirahat et" deyip kendisi içeriye gitti. Bu suretle bu telgraf meselesi suya düşürülüp bertaraf oldu"[18]

*

Şahbaba zaferi gerçi tebrik edememişti fakat *ilâhi bir zaferin* geleceğinden her zaman emin olmuştu.[19] Ama birşeylere kurban gitmişti ve sadece kararsızlığının değil, kendisini ve herşeyini ellerine teslim ettiği paşalarının kurbanı olduğunu yazacaktı:

"...Mütarekeyi takib eden senelerde hükümetin idaresini bana ve memlekete ihanet eden Ferid, Tevfik, İzzet ve Rıza Paşalara vermemeliydim. Ama altın nişanlarla taltif edilmiş yaşlılığın, bilgeliğin ve tecrübenin ağırlığıyla iki büklüm olmuş bu şahısların popülaritesi çok yüksekti.

Ruhsuz ve egoist olan bu şahıslar memlekete acımadıkları gibi imparatorluğun içinde bulunduğu felâketin üstesinden gelme kapasiteleri olmadığını itiraf etmeyerek hükümdarlarına da, kendilerine de acımadılar".[20]

15.
Gurbet hazırlıkları

Balkan Savaşı'yla başlayan, Dünya Savaşı'yla daha da şiddetlenen ve on uzun sene boyunca devam eden çarpışmalar 11 Ekim 1922 sabahı, saat altı sularında nihayet buldu. Mudanya'da imzalanan mütareke 15 Ekim geceyarısından sonra yürürlüğe girdi, silâhları susturdu ve acıları kâğıt üzerinde de olsa sona erdirdi.

Trakya'yı teslim almak için gelen Refet Paşa 19 Ekim'de Kabataş iskelesinden Istanbul'a çıktı. Bütün şehir ikinci bir fethi yaşıyormuşcasına ayaktaydı.

Ankara'nın, Istanbul'un akıbeti konusunda çoktan varmış olduğu ama henüz resmen telâffuz etmediği kararın ilk işaretleri o gün Kabataş rıhtımında hissedildi. Refet Paşa kendisine padişah adına hoşgeldiniz diyen Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey'e verdiği cevapta padişahı değil, *hilâfet makamını* selâmladı. Veliahd Abdülmecid Efendi'nin yaverine de sadece hilâfet makamından sözetti ve bu makamı kurtarmak için ahdetmiş olduklarını söyledi. Sadrazam Tevfik Paşa'nın yaveri de aynı cevabı aldı: Paşa Anadolu'nun Istanbul'da varolan bir hükümeti tanımadığını ifade edip teşekkürlerini Tevfik Paşa'nın makamı yerine değil, şahsına gönderdi. Refet Paşa ileriki günlerde şehrin çeşitli yerlerinde yapacağı konuşmalarda hakimiyetin, saltanatın ve hükümetin artık sadece millete ait olduğunu söyleyecek, meşrutiyete geri dönülmeyeceğini anlatacak, *"Hakimiyet hakanın değil ancak ve ancak milletindir", "Artık milleti esaret altına alacak ne ferd, ne de saltanat vardır", "Hanedanın hakimiyeti milleti felâkete sürüklemiştir"* diyecekti.

Şahbaba için asıl büyük endişe ve zorluklar işte o günlerde başladı.

Etrafı önce bir feragat söylentisi kapladı. Kulaktan kulağa yayıldı, zamanla değişti, *"hükümdarın tahtından indirilip muhakeme edileceği ve*

hesap sorulacağı" şekline büründü. Artık Vahideddin'in idamı ihtimalinden bile bahsedilir olmuştu ve söylentiler sadece Istanbullular'ın değil, İngilizler'in arasında bile yaygınlaşmıştı.

Feragat söylentilerinden biri 29 Eylül'de resmiyet kazandı. Istanbul Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen rapor şöyleydi:

"Padişahın tâc ve tahtından feragat arzusu gösterdiklerininin sadrazam paşa hazretlerine özel bir emirle tebliğ edilerek millî çevrelerle temastan sonra Zat-ı Şahanenin şimdiki durumu muhafaza etmeleri ve ferâgat belgesinin ertelenmesinin bakanlardan oluşan özel bir heyet tarafından kararlaştırılarak keyfiyetin arzedildiğine ancak Zat-ı Şahanenin ferâgatta ısrar buyurduklarına dair İkbal kıraathânesini işleten ihtiyat subaylarından Said Bey tarafından bir yazı kaleme alınarak bazı kişilere gösterildiği yolundaki ihbar üzerine adı geçen Said Bey çağırılıp gerekli soruşturma yapıldı. Havadisin hiçbir kaynağı olmadığını ve halk arasında dolaşan söylentiler üzerine alışkanlığı vechile not ettiğini ifade ettiği ve kendisinin de soruşturma evrakıyla savcılığa gönderilmiş olduğu arzolunur"

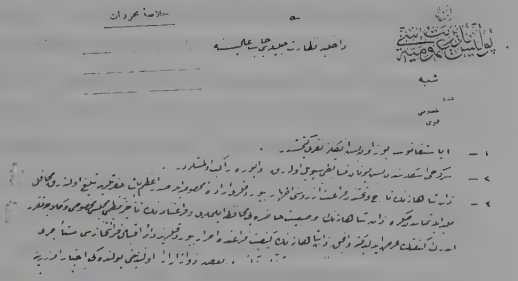

Başbakanlık Osmalı Arşivleri'ndeki feragat söylentisi evrakı: BOA DH.KMS5037.

Dahiliye Nezareti raporun muhteviyatını dikkat çekici buldu ve ertesi gün bir yazıyla Sadaret'i konudan haberdar etti.

Raporun yeraldığı arşiv dosyasında soruşturmanın neticesiyle ilgili bir kayıt bulunmuyor.[1]

Rıza Tevfik, hatıralarında bu söylentiler üzerine sarayın nasıl bir telâşa kapıldığını hikâye eder:

"...Mustafa Kemal Paşa gelecek ve padişahı tahtından indirip idam ettirecek. Çünki bu Türk ihtilâli, Fransız büyük ihtilâlinin tamamiyle aynıdır. Fransızlar 16. Louis'ye ne yaptılarsa Türkler de Vahideddin'e onu yapacaklar!.. Yoksa başka türlü bu inkılâp

olmayacaktır!.. şayiaları yayıldı.

Saraydan birçok sualler yağmaya başladı. Hatta Vahideddin merhumun hekimbaşısı Reşad Paşa merhum -kendisi pek nazik bir dostumdu-, beni çağırtmış.

Gidip görüştüm. Paşa ortalıkta dolaşan bu şayiaları kastederek:

- Beyefendi, dedi. Bunların aslı var mı? Telâş içindeyiz. Ne biliyorsanız rica ederim bana lâyıkıyla anlatın. Zira saray-ı humâyun fena halde heyecan içindedir. Hattâ harem-i humâyundaki telâş o kadar arttı ki,"Aman şevketmeâb efendimizi kaçırın, ne olursa olsun" diye uyku uyudukları bile yok!

Ben de cevaben demiştim ki:

- Zannederim ki İngilizler padişahı buradan kaçırmak istiyorlar. Tabiidir ki öteden beri hilâfete karşı ziyadesiyle aleyhdar ve düşman idiler. Çünki hilâfet I. Selim'den itibaren kuru bir unvandan ibaret kalmışken, Sultan Hamid İngilizler'e karşı babasının politikasını tamamiyle reddetmiş ve memleketinde istiklâlini muhafaza edebilmek için her türlü vasıtaya müracaat etmeyi kendisine meslek ittihaz eylemişti. Meşrutiyet'in ilânı sıralarında İngilizler haklı olarak ümid ediyorlardı ki, hilâfetle meşrutiyet kat'iyyen uyuşmayacaktır. Çünki hilâfette kanun Meclis-i Mebusan'ın kararına değil Kur'ân-ı Kerîm'in değişmez kuralarına tâbidir ve halife o kuralları değiştiremez, olsa olsa tefsir edebilir. Yani hilâfet idaresinde kanun, mahiyeti ve menşei itibariyle ilâhidir. Halbuki Meşrutiyet'te Millet Meclisi üyeleri tecrübe üzerine ve oy çokluğuyla kendisi yapar ve kendisi feshedebilir. Abdülhamid kuru bir unvandan ibaret olan hilâfeti adeta elinde sihirli bir asâ gibi kullanmış ve İngilizler'e hayli zarar vererek İngiliz politikasına engel olmuştu.

Meşrutiyet'in ilânı sırasında İngilizler'in besledikleri bu ümid de boşa çıkınca fena halde meyus oldular. Bu itibarla şimdi halifeyi ellerinde bulundurup küçük düşürmek istiyorlar ki, dışarıda hilâfetin bir itibarı kalmasın.

Reşad Paşa bu cevabı makul bulmuş, ancak:

- Padişaha bu nasıl söylenebilir ve kim söyleyebilir? Demiş ve: "Elhükmülillâh!" diyerek bana veda etmişti" [2]

"Çapkın" çekip gidiyor

Hükümdarı ve memleketi ilk terkeden Damad Ferid Paşa oldu.

Paşa sadrazamlıktan iki sene önce, 1920'nin 17 Ekim'inde istifa etmiş ve ilk iş olarak üvey oğlu Sami Bey'in Erenköy'deki köşkünü satmıştı. Sonra yanına karısı Mediha Sultan'ın büyük torunu Bahaeddin'i alıp Karlsbad'a gitmiş, köşkün paralarını bir güzel yemişti.

1922 Eylül'ünün başında, trenle Istanbul'a döndü. Yeşilköy'de indi, oradan bir İngiliz çatanasıyla Baltalimanı'ndaki saraya gitti. Istanbul o günlerde Kuvâ-yı Milliye'nin 30 Ağustos'taki zaferini kutluyordu. Paşa, Istanbul'da kaldığı günlerde yalısından dışarıya adım atmadı. Rıhtıma sürtünürcesine geçen teknelerden ve yolcu gemilerinden yükselen *"Kahrolsun Ferid Paşa!"* haykırışlarını duymazdan geldi.

22 Eylül günü Karadağlı iki uşağı, Maho ile Raho, Paşa'nın valizlerini yalının rıhtımına yanaşan İngiliz istimbotuna yüklediler. Bir İngiliz subayı, Albay Maxwell de istimbottaydı. Ferid Paşa, karısı Mediha Sultan, sultanın oğlu Sami Bey ve onun oğlu Bahaeddin'le beraber tekneye bindi. Yeşilköy'ün ilerilerinde bir yerde karaya çıkıp tenha bir istasyonda bekleyen Avrupa ekspresine aktarma yaptılar.

Sami Bey geride kalan karısını, cariyesini ve dört çocuğunu Paşa'nın emin adamlarından Miralay Yanyalı Tahir Bey'e emanet etmişti. Onlar da iki gün sonra yola çıktılar, bir İngiliz yük gemisiyle Marsilya'ya gittiler. Aile, orada biraraya geldi.

Mediha Sultan kardeşi Vahideddin'i Istanbul'dan ayrılışlarından haberdar etmedi. Hükümdar eniştesinin sessiz sadasız gidişini bir saray memurunun gönderdiği not vasıtasıyla öğrendi. Notta *"Mediha Sultan burada kaldıkça romatizmasının artacağından ve tedavi için Avrupa'ya gidilmesi hakkında zevci tarafından vaki olan ısrara mukavemet edemediğinden iki saat evvel Avrupa'ya doğru hareket etti"* yazılıydı.[3]

Vahideddin notu okuyunca eniştesi Ferid Paşa için sadece *"Çapkın!.. Hem devleti bu hale koydu, hem gitti"* dedi ve notun yazılı olduğu kâğıdı masanın üzerine attı. O andan sonra da, bir zamanlar sadece tacını ve tahtını değil, herşeyini emanet ettiği eniştesi hakkında tek söz etmedi.

Bu beyanname yayınlansaydı

Refet Paşa, Istanbul'a gelişinin ertesi günü Tevfik Paşa Hükümeti'nin Hariciye Nazırı olan eski sadrazam İzzet Paşa'yı ziyaret etti. Ziyaret resmî değil, hususi olarak yapılıyordu. Refet Paşa ismi Istanbul'da olduğu kadar Ankara'da da itibar görmekte olan bu eski kumandanına, Ankara'nın gelecekle ilgili planlarını altı madde halinde sıraladı:

1. Ankara'yla Istanbul arasındaki ikilik kaldırılacak ama bu

yapılırken Ankara'nın büyük mücadelelerle elde etmiş olduğu serbestliğe sınırlama getirilemeyecekti.

2. Saltanat ve millî hakimiyetten vazgeçilmeyecekti. Millî saltanat *kavramı* cumhuriyet *anlamına gelmemekteydi,* Halife Hazretleri *hilâfet makamında Avrupa'daki meşrutî hükümdarların sahip olduğu hukuk ve salâhiyetle oturmaya devam edecekti.*

3. Fakat arada bir fark bulunacaktı: Hükümet başkanı diğer meşrutî idarelerde olduğu gibi hükümdar tarafından seçilip atanmayacaktı: Hükümet başkanıyla mesai arkadaşlarını Meclis seçecekti ve Ankara bu esastan hiçbir şekilde vazgeçmemek konusunda kararlıydı. Böylelikle hükümdarın tayin ettiği bir sadrazamın -yani Ferid Paşa'nın- yapmış olduğu fenalıklara karşı mukabelede bulunulurken, benzeri hadiselerin tekrarına karşı ihtiyati bir tedbir konulmuş olmaktaydı.

4. Padişah bu esaslar çerçevesinde bir beyanname yayınlayacak ve Ankara Meclisi'nin varlığını tasdik edecekti.

5. İkilik ortadan kaldırıldığı takdirde Istanbul Hükümeti'nin mevcudiyeti de gereksiz olacağı için Sadrazam istifa edecek, yerine bir başka hükümet kurulmayacak ve Istanbul, Millî Hükümet'in bir valisi tarafından idare edilecekti.

6. Millî meclis geçici değildi, daimî olarak kalacaktı.[4]

Refet Paşa yakında toplanması şart olan ve beklenen barış konferansına da temas etti; müttefiklerin konferansa Istanbul'u da davet etmeleri ve Istanbul'un katılmaya karar vermesi halinde, kendilerinin hiçbir şekilde delege göndermeyeceklerini ve dolayısıyla barışın sağlanamayacağını söyledi.

Ankara geleceğin Türkiye'sinde ortak kabul etmeyeceğini açıkça ifade ediyordu. Refet Paşa'nın Istanbul'da yaptığı her konuşmada olduğu gibi İzzet Paşa'yla görüşmesinde de Vahideddin'den *Sultan* değil *Halife* ifadesiyle bahsetmesi kararın çoktan verilmiş olduğunu açıkça göstermedeydi: *Saltanat,* artık sona ermişti.

Ama Refet Paşa hem bu görüşmede hem Istanbul erkânıyla yaptığı diğer temaslarda bir hususun üzerinde ısrarla duruyordu: Sözünü ettiği maddeler Ankara'nın direktifi değildi, kendi şahsî düşünceleriydi. Kabul edilmeleri halinde bir günlüğüne Bursa'ya gidecek ve o günlerde Bursa'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'yla temas ederek kesin bir çözüm sağlayacaktı.

Refet Paşa aynı görüşmede, İzzet Paşa'ya Sultan Vahideddin'in yayın-

lamasını istediği beyannamenin metnini de verdi:

> *"Dünya Savaşı'nın neticesi olarak ortaya çıkan vaziyet ve zorluklar anavatanı hükümetin merkezinden ayırmıştı. Bu zor anlarda milletinin idare ve kaderine fiilen el koyarak giriştiği uzun, çok zor ama pek şerefli mücadele neticesinde elde ettiği kesin başarı ve zafer bir ferdi olmakla iftihar ettiğim azimli milletimin siyasi rüşdünü tecrübeyle isbat etmiş ve eline aldığı hakimiyeti idare ve uygulamadaki başarısını fiilen göstermiştir. (Özellikle bu idare şeklini tamamen takdir ve tasdik ederek) kazandığımız büyük başarıdan dolayı şükran secdesine kapanır, şânı büyük Allah'a hamd ve senâlar eylerim.*
>
> *Milletimin kaderine fiilen el koyup idare ve elde ettiği kuvvet ve kudrete dayanarak bu ulu milletin hakanı ve İslâm Hilâfeti Makamı'nın sahibi olarak milletimin kazandığı büyük zaferden istifadeyle, tahrib edilen çok sevgili vatanımızın saadetine çetin mücadelelerle gayret göstermek tek emelimdir. Cenâb-ı Hak vatanımızı ve milletimizi mes'ud ve bahtiyar etsin"* (5)

Hariciye Nazırı, Refet Paşa'yla görüşmesini sadarete bir raporla bildirdi ve üzerinde birkaç değişiklik yaptığı metni hükümete de götürdü.

İzzet Paşa beyannameye şu şekli vermişti:

> *"Dünya Savaşı'nın neticesi olarak ortaya çıkan vaziyet ve zorluklar anavatanı hükümetin merkezinden ayırmıştı. Bu zor anlarda milletinin idare ve kaderine fiilen el koyarak giriştiği uzun, zor, ama çok şerefli mücadele neticesinde elde ettiği kesin başarı ve zafer, azimli milletimin siyasi rüşdünü tecrübeyle isbat etmiş ve eline aldığı hakimiyeti başarıyla uygulayıp idare etme konusundaki kabiliyet ve kudretini göstemiştir. Böylelikle kazanılan büyük başarıdan dolayı milletimin kaderine fiilen el koymak suretiyle elde ettiği kuvvet ve kudrete dayanarak muazzam milletin hakanı ve İslâm Hilâfet makamının sahibi sıfatıyla vaki olan çetin mücâdeleyle tahrib edilen sevgili vatanımızın saadetinin sağlanıp refahının ve kudretinin iadesine gayret etmek, tek emelimdir. Cenâb-ı Hak, vatanı ve milletimizi mes'ud ve bahtiyar etsin. Yardım, Allah'dandır"* (6)

İzzet Paşa Bakanlar Kurulu'na bıraktığı metnin ertesi gün gazeteler-

de yayınlanacağını, böylelikle Ankara'yla Istanbul arasında senelerdir devam eden ikiliğin sona ereceğini düşünmüştü. Bu ümidle evine döndü.

Hükümet ise bildiriyi saraya değil üç kişilik bir bakanlar komitesine havale etti. Vahideddin böyle bir beyannameye zaten tarafdar değildi, bakanlar *yayınlanmasının lüzumsuz olduğuna* kendi başlarına karar vermişler, hükümdarın canını sıkmamak için sarayı haberdar bile etmemişlerdi ve dolayısıyla boş yere ümidlenmiş oldu İzzet Paşa.

Beyanname hiçbir zaman yayınlanmadı ve Istanbul son fırsatı işte böyle kaçırdı.

İzzet Paşa bütün bu temaslardan bir ay önce, 16 Eylül günü, Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'la görüşürken *"Mustafa Kemal'in Osmanlı Hanedanı'nı deviremeyeceğini ama padişahın değiştirilmesinin mümkün olduğunu"* söylemişti.[7]

Başlatan veya bitiren buluşma

Refet Paşa Istanbul'a 19 Ekim'de ayak basmıştı ve saraya gidip hükümdarla görüşmek için tam on gün bekledi. Ankara, Sultan Vahideddin ve Istanbul hükümeti hakkında ne düşündüğünü göstermek için, bu bekleyişten daha iyi bir ifade biçimini arasa da bulamazdı.

Yıldız Sarayı'ndaki görüşme son dönem Türk tarihinin önemli neticeler getiren ama en esrarlı buluşmalarından biri olarak kaldı. Memleketin eski hâkimiyle yeni hâkimini temsil eden kişinin dört saat boyunca neleri konuşup tartıştıklarının, neler üzerinde pazarlık ettiklerinin ayrıntıları hiçbir zaman ortaya çıkmadı. Görüşmede zabıt zaten tutulmamıştı. Konuşulanlar hakkında bugün elimizde sadece Vahidedin'in tartışılan konuların ana hatlarıyla ilgili olarak yazdıkları ve Refet Paşa'nın seneler sonra yakın çevresine söyledikleri bulunuyor.

Hükümdarın ifadesinden anlaşılan şu: Refet Paşa, Hariciye Nazırı İzzet Paşa'ya sıraladığı maddelerin yerine getirilmesini Vahideddin'den de istemişti.

Şahbaba, Refet Paşa'nın Istanbul'a gelişinden sonraki hadiseleri ve Yıldız'daki görüşmeyi anlatırken şöyle diyor:

> *"...Bilindiği gibi zaferden sonra Refet büyük bir haşmetle Istanbul'a geldi. Koca Tevfik Paşa hükümeti de mevkiini tereddüd etmeden o küçük adama terkederek taahhüdünü yerine getirdi.*
>
> *Meydanı serbest bulan Refet de sesi kısılıncaya kadar söyledi, söylendi. Söylediklerini belki siz de bizzat işittiniz. Gazeteler yazdı. Duymayan yahud duyamayan kalmadı. Bilinen deyimiyle,*

sağır sultan da duydu.

Bu başarılar, bu nutuklar neyi hedefliyordu? Malûm, Kanun-ı Esasî yerine Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tatbiki, -Meşrutiyet yerine Cumhuriyet'in tesisi-.

Bu sırada Tevfik Paşa hükümetinin askıda bıraktığı hilâfet ve saltanat makamı da geleceği bekliyordu. Derken birgün Refet saraya müracaatla bizden mülâkat istedi. Vakit ve zaman tayin ettik. Geldi. Fikrini söyledi. Dinledim. Bu ufak-tefek adam büyük emeller arkasında saklanarak ve hakiki maksadını da gizleyerek bana korunmasına hepimizin yemin ettiğimiz Kanun-ı Esasî ile belirlenmiş meşrutî hükümdarlık yerine daraltılıp sınırlanmış, sanki aslı esası olmayan ve sakat bir hilâfeti kabul edersem şahsımı ve vaziyetimi kurtaracağını ve bir telgraf ile de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu ve Ankara Hükümeti'ni tanıyacak olursam Mustafa Kemal'i .....[8] ikna edebileceğini söyledi.

Cevap olarak o gün için üzerinde düşünülüp tartışılmaya muhtac bir teklif olduğunu söylemekle yetindim. Ertesi gün gazetelerde Mustafa Kemal'in şahsımız ve hanedanımız aleyhindeki ağır sözlerini görünce benim de karar verecek zamanım geldi". [9]

Vahideddin'in görüşmenin öncesi ve sonrasıyla ilgili olarak yazdıkları böyle. Bunların yanında bir de, dört saatlik tartışmadan dışarıya sızanlar ve Refet Paşa'nın yakın çevresine anlattıkları var.

Paşa görüşmede *"Sarayın kapılarını kapattırınız, kimseyi içeri almayınız. Münasebetsiz âdemler gelir, söz olur. Zat-ı Şahaneniz yalnız selâmlık resmini icra için cami-i şerîfe çıkınız, başka bir yere gitmeyiniz"* [10] demiş olmasına rağmen hükümdarı ürkütmek için elinden geleni yapmıştı. Sarayı *"Çekilmezlerse ipe giderler"* diye tehdit ettiği söylenirken[11] Vahideddin'in karşısındaki tavrını seneler sonra *"Padişahın önünde ayak ayak üstüne attım ve koltuğa o kadar yaslandım ki nerede ise papucum burnuna değecekti"* diye nakledecekti.[12] Ama görüşmenin en önemli tarafı, hükümdarı Istanbul'dan ayrılması için iknaya çalışmasıydı. Vahideddin'e *"Memleketten gidin"* dediğini, bu gidişin geçici olacağını ve bir müddet sonra ortalık yatışınca dönebileceğini söylediğini de dostlarına anlatacaktı.

Gelmeyecek sanılan son!

Tahmin edilen son işte o günlerde, Ekim'in nihayetinde geldi. Anadolu zaferi müttefiklere barış masasına oturmaktan başka çare kalmadığını göstermişti ve senelerdir özlenen barış, beklenen sonun bahanesi oldu.

Barış konferansına davet Istanbul ve Ankara hükümetlerine ayrı ayrı yapıldı ve daveti alan Sadrazam Tevfik Paşa 17 Ekim günü Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf yolladı: Yaşlı sadrazam görüşmelere katılacak olan Ankara ve Istanbul heyetlerinin aynı görüşlerde anlaşmaları için Mustafa Kemal tarafından görevlendirilmiş bir yetkilinin Istanbul'a gönderilmesini istiyordu.

Mustafa Kemal Paşa ise ertesi günkü cevabî telgrafında Türkiye'nin tek temsilcisinin Büyük Millet Meclisi olduğunu söylüyor, Tevfik Paşa'ya konferansa katılmaktan vazgeçmesini tavsiye ediyordu.

Telgraf Ankara'nın Istanbul'daki temsilcisi Kızılay mümessili Hamit Bey vasıtasıyla gönderilmişti ama Tevfik Paşa'ya ulaşmadı. Yaşlı sadrazam, 29 Ekim'de Ankara'ya aynı mealde bir başka telgraf daha yolladı: Bâbıâlî'nin konferansa katılmamasının devletin altı asırlık tarihî hüviyetinin çökmesi manasına geleceğini anlatıp beraberce hareket etmek istediklerini yazıyordu.

Sultan Vahideddin o saatlerde Yıldız Sarayı'nda, Refet Paşa'yla biraradaydı.

Ankara, Tevfik Paşa'nın telgraflarını bardağı taşıran son damla saydı. Meclis'te 30 Ekim günü başlayan hareket, 1 Kasım'da saltanatın kaldırılmasıyla nihayet buldu.

Tevfik Paşa hanedana herşeyiyle bağlıydı, üzerinde kara bulutların dolaştığı saltanatın istikbalini son bir teşebbüsle kurtarmaya çalışmış, Ankara'ya çektiği telgraflardan meded ummuş ama hanedanın sonunu getiren de bu teşebbüsü olmuştu.

Saltanatın lâğvı konusunda daha önceleri çok şeyler yazılıp söylendiği için burada ayrıntılara girmeye lüzum yok. Görüşmeler sırasında yaşanan bazı hadiselere ve kullanılan ifadelere temas etmek kâfi.

Vahideddin'den iki-üç sene öncesine kadar *"Millet-i Osmaniye'nin en âlî ve muhterem mümessil-i hakîkisi olan zât-ı şevketsimât-ı hazret-i şehriyârî"* veya *"Bütün âlem-i İslam'ın perestişkârâne merbut olduğu halifemiz ve ecdâd-ı kirâmımızın bize en kıymetli yadigârı olan padişahımız"* gibi ifadelerle söz eden Mustafa Kemal Paşa, kürsüde artık başka türlü ve *açık* konuşuyordu:

> *"...Osmanoğulları'nın otuz altıncı ve sonuncu padişahı Vahideddin'in saltanat devrinde, Türk Milleti en derin esaret çukurunun önüne getiriliyor. Binlerce senelerden beri istiklâl kavramının asil timsali olan Türk milleti, bir tekme ile bu çukurun içine yuvarlanmak isteniyor. Fakat bu tekmeyi vurdurmak için bir ha-*

in, şuursuz, idraksiz bir hain lâzımdı. Nasıl ki kanunen idamı lâzım gelenlerin bile ipini çekmek için kalp ve vicdanı insan yüceliğinden soyutlanmış bir mahlûk aranır, idam hükmünü verenlerin böyle adi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O kim olabilirdi?

Türkiye Devleti'nin istiklâline son veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamiyle kabul etmek istidadında kim olabilirdi?

Maateessüf, bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulundurduğu Vahideddin... Vahideddin, bu alçakça hareketiyle yalnız kendinin lâyık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı".

Meclis'in 30 Ekim'deki celsesinde Istanbul'u ve bilhassa Vahideddin'i ziyadesiyle endişelendirecek bir hadise daha oldu: Başkanlık kürsüsünde Mustafa Kemal Paşa vardı ve Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü, başkanlığa bir takrir verdi. Takrirde *"İslâm'ın mukaddesatına ve İslamiyet'e karşı şeytandan daha kötü ve şen'i olarak son asırda saldırgan bir Lloyd George türemişti. Meğer şeytandan, Lloyd George'dan daha fena alçaklar varmış. Sorar mısınız? İşbu vesikayı yollayan ve düşünenler. Öyle ise başta Vahideddin olduğu halde besmele ile bunları bütün İslamlar'ın taşlamasını teklif ederim"* deniyordu.

Bu metnin arkasından başka takrirler geldi. Istanbul Mebusu Neş'et Bey *"Derhal bir İstiklâl Mahkemesi'nin kurulmasıyla Istanbul'da kendilerine hükümet adı veren şahıslarla fuzuli olarak millet namına söz söylemek ve harekette bulunmak isteyenler hakkında ceza tayinini teklif ederim"* diyor; Burdur mebusu İsmail Subhi Soysallı, barış konferansına Türkiye Büyük Millet Meclisi dışından katılmak isteyenlerin Hıyanet-i Vataniye Kanununa göre cezalandırılmalarını istiyordu.

Mustafa Kemal Paşa bu ve aynı konuda verilmiş öteki takrirleri beraberce oya koydu ve kabul edildiğini açıkladı.

Meclis hükümdarla kabinesini muhakeme etmeye karar vermiş, muhakemenin şeklini ileriye bırakmıştı. Ama konu bir daha ele alınmadı.

Aynı gün Meclis Başkanlığı'na altında 79 imza olan altı maddelik bir başka teklif daha verildi:

"1. Osmanlı İmparatorluğu, otokrasi sistemiyle beraber sona ermiştir.

2. Türkiye Devleti namiyle genç, dinç, millî halk hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.

3. Yeni Türkiye Hükümeti sona eren Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun millî hududlar içerisindeki yegâne varisidir.

4. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'yla hükümranlık hakları milletin kendisine verildiğinden, Istanbul'daki padişahlık yok olmuş ve tarihe intikal etmiştir.

5. Istanbul'da meşru bir hükümet mevcud olmayıp Istanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Binaenaleyh oraların idaresi de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmelidir.

6. Türkiye Hükümeti, meşru hak olan Hilâfet makamını esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır"

Altı asırlık imparatorluğun tarihin sayfalarına doğru süzülmesi işte bu metnin oylamaya konulmasıyla başladı.

136 milletvekili oy kullandı, 134 kabul, iki red iki de çekimser oy çıktı. Muhalif olan İkinci Grup mebusları Meclis'i terketmişlerdi, çoğunluk yoktu ve 25 oy eksikti.

Oylama iki gün sonrasına, 1 Kasım'a bırakıldı. 31 ekim günü saltanatın kaldırılmasını isteyen Birinci Grup'la muhalefeti uzlaştırma toplantılarıyla geçti. Bu arada toplanan Müdafa-i Hukuk Grubu değişiklik tekliflerini ele alarak metne son şeklini verdi.

1 Kasım'daki oylamadan önce değişik metinler komisyonda yeniden görüşüldü. Muhalif milletvekilleriyle hocaların *"saltanatla hilâfetin birbirinden ayrılmasının mümkün olmayacağını"* söylemeleri sırasında görüşmeleri takip eden Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa sıralardan birinin üzerine çıktı ve meşhur konuşmasını yaptı:

"Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim icabıdır diye müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hakimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlar; bu tasallutlarını altı asırdan beri devam ettirmişlerdi. Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hakimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline fiilen almış bulunuyor. Mevzuubahs olan; millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifa-

deden ibarettir. Bu, derhal olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir"

Komisyon, hükümet ve muhalefet tarafından hazırlanmış iki ayrı önergeyi işte bu konuşmadan sonra birleştirdi ve son şeklini verdi. Kanun genel kurulda *"Allah kahretsin!"* sadalarıyla, *"taçlı hain", "Vehimeddin"* gibi benzetmelerle dolu konuşmalardan sonra kabul edildi.

Osmanlı İmparatorluğu, saltanat ve padişahlık artık tarihe aitti; hatta oylamanın yapıldığı 1 Kasım 1922'den değil, Istanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren tarihin malı oluyordu:

"MADDE 1. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'yla Türkiye halkı hakimiyet ve hükümranlık haklarını gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevî şahsiyetinde terkedilemez, parçalanamaz ve vazgeçilemez şekilde temsile fiilen kullanmaya ve millî iradeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Millî sınırları içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka hükümet şekli tanımaz. Dolayısıyla Türkiye halkı, şahsî hakimiyete dayanan Istanbul'daki hükümeti 16 Mart 1336 (1920)'dan itibaren ve sonsuza kadar tarihe intikal etmiş saymıştır.

MADDE 2. Hilâfet Osmanlı Hanedanı'na aid olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilim ve ahlâk bakımından en reşid ve en sâlih olanı seçilir. Türkiye Devleti Hilâfet Makamı'nın dayanağıdır".

Kimler, kimi "kahraman" yapıyor

İşin ilginç tarafı, saltanatın kaldırılması kararının bugün bazı çevrelerde, özellikle de Cumhuriyet dönemindeki uygulamaların muhalifleri arasında "Türk Tarihi'nin gölgede bırakılmış gerçek kahramanlarından" diye tanıtılan bir kişi tarafından hazırlanmış olmasıydı: Rıza Nur tarafından.

Rıza Nur karar metnini hangi düşüncelerle ve ne şekilde yazdığını bakın nasıl anlatıyor:

"...Meclis artık öyle bir heyecana düştü ki, Istanbul hükümeti aleyhine atıp tutuyorlar. Fakat yapılacak çareye dair söz yok. Dü-

şündüm. Meseleyi ciddi bir surette halletmek lâzım. Çözüm şeklini buldum. Millet Meclisi burada ya. Padişahlığı lâğvederiz. Bu suretle Padişah da, Istanbul hükümeti de kalkar. Biz kalırız. Kısa ve kolay bir hal şekli. Benim eski yıllardan beri bir mukaddes emelim vardı. Bu da devlet ile dini birbirinden ayırmak idi. Bence Türkiye'nin felâketlerinin en mühim sebebi lâik olmaması idi.

...Hilâfetin lâğvını hiç hatırıma getirmiş değilim. Lâğvını bilâkis zararlı görürüm. Yalnız onu hükümetten ayrı bir kuvvet haline koymak lüzumuna kaniim. Hattâ onu takviye etmek lâzımdır. Bu sebeple hilâfeti müstakil ve dini bir halde yerinde tutmayı düşündüm. İşte bu şekilde iki kuşu bir taşla vuracağız. Hem artık hareketleriyle iler tutar yeri kalmayan padişahı bu hanedanı ve padişahlığı ortadan kaldırıyorum. Bunlardan millî intikamı alıyorum. Hem din ve devleti ayırıyorum. Devleti lâik yapıyorum. Veliahd Abdülmecid'i Ankara'ya davet ettiğimiz vakit gelmediğini görünce bu aileye büyük bir düşmanlık ve intikam beslemeye başlamıştım. Onun cezasını veriyorum.

Ben hemen Meclis'in kapı yanındaki odasına çekildim. Düşündüğüm takriri yazıyorum. Bir çırpıda yazdım. Ben yazarken birkaç mebus geldiler. Arkamdan okudular. Ben de bitirdim. Dediler ki "Biz de bu takrire imza koyalım". "Pekiyi" dedim. Koydular. Derken akın akın mebuslar geldiler. "Aman biz de bu takrire imza koyalım. Bizim de böyle mühim bir takrirde imzamız bulunsun" dediler. İmza seksen kadar oldu.

Hemen içeri koştum. Müzakere ateşli bir surette devam ediyor. Takririmi verdim. Derhal okundu. Reye kondu. Kafalar kızgın idi. Böyle müdhiş bir şeyi yapmak için en uygun bir an idi. Oybirliğiyle kabul edilip şiddetle alkışlandı. Yapılan iş mühim ve müdhiş bir inkılâp idi".[13]

*

Ve, Istanbul cephesi...
Meclis'in kararını Vahideddin'e Refet Paşa tebliğ etti:

"Refet Paşa Yıldız Sarayı'na giderek Sultan Vahideddin'in huzuruna kabul edilmiş ve büyük saygı ve nezaketle selâmladığı hükümdara Büyük Millet Meclisi'nin kararını parlak cümlelerle arzetmeye çalışmış ise de kendisine "Halife Hazretleri!" diye hi-

tap edilmesine fena halde sinirlenen Sultan Vahideddin Refet Paşa'ya en son ve kat'i cevabını vermekte tereddüd etmemiş ve:

- "Saltanatsız bir hilâfeti hanedanımızın en âciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğine emin olabilirsiniz Paşa!" deyip konuşmaya son vermiştir" [14]

Vahideddin'in *"hanedanın en âciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğini"* iddia ettiği hilâfeti çok değil, sadece 19 gün sonra aynı hanedanın bir başka mensubu, amcazadesi Abdülmecid Efendi kabul edecektir.

Elde kalan altın mühür

Sonraki günler, Sultan Vahideddin için gazetelerde çıkan hakaret dolu yazıların, meydanlarda sarayı tel'in eden gösterilerin ve linç haberlerinin gölgesinde azap dolu bir beklemeyle geçecekti.

Ankara Meclisi'nin hükümdarın ve hükümetinin muhakeme edilip cezalandırılabileceği yolundaki kararı Istanbul'a çoktan ulaşmıştı. Metin muğlâk bir şekilde kaleme alınmış da olsa Vahideddin için tepede sallanan keskin bir kılıç gibiydi.

Gazeteler sarayın *"ihanetini"* yazıyor; *"Padişah yine sahneye çıktı"* diye başlıklar atılıyordu. Istanbul'un eski siyasetçileri artık *"mâhutlar"*, *"baykuşlar"*dı. Sultan'ın bütün unvanlarından feragat ettiği söylentileri çıktı, hemen arkasından *firarından* bahseden yazılar yayınlandı ve bunlar öylesine yoğunlaştı ki saray açıklama yapmak mecburiyetini hissetti. Sadrazam Tevfik Paşa 3 Kasım'da *"Sultan'ın istifa değil, milletin önünde kendisini savunmak arzusunda olduğunu"* duyurdu. Hemen ertesi günü ise herkesi, özellikle de Vahideddin'i şaşırtan bir hareket yaptı: Bazı nazırlar bir gün önce istifa etmişlerdi ve hemen onların ardından da Tevfik Paşa'nın kendisi istifa ediverdi.

Ama bir gariplik vardı bu istifada.

Asırlardır devam eden bir gelenek yerine getirilmemişti: Sadrazamlar padişahların *mühr-i humâyun* denilen saltanat mührülerini koyunlarında taşır, istifalarından veya azillerinden sonra hükümdara hemen iade ederlerdi. Bu âdete Tevfik Paşa'nın son sadaretinde her nedense uyulmadı ve son padişahın saltanat mührü son sadrazamda kaldı.[15]

Tevfik Paşa'nın istifası konusu işte bu yüzden tartışmalı görünüyor. Paşa istifasını sarayda resmen verdiyse hükümdara mührü de iade etmek zorundaydı. Bu iade işleminin asırlardır uygulanan bir kural olması bir yana, Paşa'nın devlet terbiyesi ve hanedana bağlılığı da böyle yapmasını gerektirirdi ve aksini düşünmek mümkün değildi.

Ama mühür verilmedi, zira tahminime göre Tevfik Paşa Sultan Vahideddin'in huzuruna çıkıp istifa ettiğini hiçbir zaman açıklamadı. Gerçi nazırların peşpeşe istifalarından sonra hükümet de 4 Kasım 1922'de üç saatlik bir toplantıdan sonra istifa kararı aldı ve çekildi. Ama Tevfik Paşa bu kararı hükümdara bildirmedi, evine kapandı, Sultan Vahideddin'le temasını kesti ve daha 13 gün Istanbul'da kalan hükümdarla bir daha hiç karşılaşmadı. Saraya gidip nazırları tarafından terkedildiğini ve kendisinin de vazifesini bıraktığını söylemeyi ya kendisine yedirememiş yahut neredeyse üç çeyrek asırdır nimetini gördüğü bir hanedanın son sultanına, onun en zor ânında böyle bir kararı iletme cesaretini bir türlü gösterememişti.

Her ne olduysa oldu ve Sultan Vahideddin sadrazamının bu hareketini hem *istifa* hem *ihanet* saydı. Seneler sonra Tevfik Paşa'dan sözederken *"Üç yıl boyunca sadrazamlık yapan ama gerçekte Mustafa Kemal Paşa'nın sadık bir hizmetkârı olan Tevfik Paşa, tabii olarak sonunda bana ihanet etti. Zaten isteyerek oynadığı rolün tabii neticeleri olan ikiyüzlülüğü ve sahtekârlığı onu çoktan mahkûm etmişti. Ama, vazifesinin başında kalması gereken zamanda istifa ederek, beni en çetin güçlüklerin karşısında yalnız bıraktı. Çünkü, istifa ettiği günlerde, tahtın bir mümessili Avrupa'ya davet edilmişti. Ancak durum tam bir felaketti; Tevfik Paşa yerinde yoktu ve tabii olarak hükümet de yoktu"* diye yazacaktı.[16]

Istanbul o gün sadece hükümetin bitişini değil, Vahideddin'in sessiz sadasız gittiğini de konuşmaya başladı. Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa ertesi günü hükümdarın *firar ettiği* söylentilerini yalanladı ve *"Zat-ı Şahane sultanlıktan da padişahlıktan da vazgeçmemiştir"* dedi. Vahiddedin'in ifadesiyle *"Tevfik Paşa hükümetinin askıda bıraktığı hilâfet ve saltanat makamı geleceği beklemedeydi"* [17]

Ve bütün bunların üzerine, İzmit'ten bir linç haberi geldi: Peyâm-ı Sabah gazetesinin başyazarı Ali Kemal, İzmit'te parça parça edilmişti. Bir ara Dahiliye Nazırı da olan Ali Kemal millî mücadelenin ve Mustafa Kemal'in en sert muhaliflerinden bilinirdi. Senelerce Ankara aleyhine yazmadığını bırakmamış ama büyük zaferin arkasından yazdığı 10 Eylül tarihli makalesinde *"Gayelerimiz bir idi ve birdir"* demiş, vaktiyle hata ettiğini kabul etmişti.

Bu yazı, Ali Kemal'in son makalesi oldu. 5 Kasım günü Beyoğlu'ndaki bir berberde traş olduğu sırada derdest edildi, muhakeme için Ankara'ya götürülürken İzmit'e geçirildi, burada Birinci Ordu Kumandanı Nureddin Paşa'nın talimatıyla linç ettirildi. Haber ertesi günkü gazetelerde *"Ali Kemal mel'unu İzmit'te halk tarafından parça parça edildi"*, *"Artin Kemal*

linç edilerek gebertildi" başlıklarıyla yeraldı.

Anadolu hareketine karşı sarayın tarafını tutmuş olanlar haklı bir panikteydi. Avrupa elçiliklerinden vize alabilenler kendilerini götürecek bir gemi bulabilme telâşındaydılar; henüz vizesi olmayanlarsa İngiliz askerlerinin kontrolündeki kışlalarda muhafaza altında.

Şahbaba'ya en şiddetli darbe işte bu sırada, veliahd Abdülmecid Efendi'den geldi:

Veliahd, Fransız *Le Temps* gazetesinde 11 Kasım günü yayınlanan demecinde Hakimiyet-i Milliye'yi onayladı, desteklenmesi gerektiğini ve Türkiye'nin kalkınması için kendisinin de katkıda bulunmaya hazır olduğunu söyledi. Kararın İslâm aleminde derin çalkantılar yapacağını ifade etti ama *"Türkiye hilâfete daima büyük saygı göstermiş olduğundan hilâfetin etrafındaki İslâm birliği kopmayacaktır. Bu sebepten ve vatanı kurtaran zaferden dolayı gelecekten umutluyum"* deyiverdi.[18]

*

Sarayın yalnız adamı artık daha da yalnız, yapayalnızdı. Bir başka memlekete gitmek üzere olan ve para kopartabilmek maksadıyla sarayın kapısını aşındıranlardan illâllah demiş, hareme çekilmiş, çok önemli temaslar dışında mabeyne çıkmaz olmuştu.

Yalnızdı ve tehlikede olduğunun farkındaydı.

Son cuma selâmlığı 10 Kasım'da, Yıldız'daki Hamidiye Camii'nde yapıldı. Hutbede sadece *"Emîru'l-mu'minîn, halife-i resûl-i rabbu'l-a'lemîn"* deniyor ve Sultan-halifenin adından asırlardan beri ilk defa bahsedilmiyordu.

Sadece bu bile, Şahbaba'nın *gitme* saatinin yaklaştığını göstermeye yeterdi.

*

Ve işte o saatlerde kimselere duyurmadan, *şahsî* bir işini halletti Şahbaba:

Evlendi...

Son hanımının ismi Nevzad'dı ve 19 yaşındaydı.

Çerkes'di, Sultan Vahideddin'in değil, bir önceki hükümdarın sarayından, Sultan Reşad'ın oğlu Ziyaeddin Efendi'nin haremindendi.

Geleneklere göre, taht değişikliklerinde eski hükümdarın maiyeti saraydan son ferdine kadar ayrılır, yerlerini tahtın yeni sahibiyle beraber gelecek olanlara bırakırlardı. Kadınlar ya evlendirilir yahut akrabalarının yanına gönderilirlerlerdi. Haremde eski hükümdarın maiyetinden sadece saray geleneklerini iyi bilen, idare ve teşrifat işlerini yapan yaşlı kal-

falar kalırdı.

Sultan Reşad'ın ölümünde de bu teamüle uyuldu. Hükümdarın oğlu Ziyaeddin Efendi'yle hanımının maiyetinde 36 kadın vardı. Bütün saray mensuplarıyla beraber onlar da taşınma hazırlıklarındaydı.

Sultan Vahideddin, ağabeyi Sultan Reşad'ın vefatından bir hafta sonra Ziyaeddin Efendi'ye bir mabeyinci gönderdi ve *"Saraydan ayrılacak olan kızların hepsini Yıldız'a kabul edebileceğini"* söyledi.

Şahbaba'nın Çengelköyü'nde yaşadığı senelerde haremi olmamıştı. Köşkte sadece birkaç emekdar vardı, o kadar. Harem bir yerde hükümdarın yakın çevresindeki hizmetkârlar topluluğu demekti ve Çengelköy'deki köşkten koskoca bir saraya nakletmiş olan Vahideddin'in böyle bir topluluğa ihtiyacı vardı. Yeni harem kurmak yerine sarayın âdetlerini bilenlerden istifade etmek yani eski haremdekileri yerlerinde tutmak ona daha akıllıca geldi ve ağabeyi Sultan Reşad'ın oğlu Şehzade Ziyaeddin Efendi'ye bu yüzden teklifte bulundu.

Ziyaeddin Efendi haremde kim varsa topladı, *"Eğer ben aç isem sizler de açsınız; tok isem sizler de toksunuz"* dedi onlara. *"Benim evim bundan sonra padişah sarayı gibi olamaz. Gitmeyi arzu edenler varsa gücenmem, kalacak olanların başımın üstünde yeri vardır"*.[19]

Haremdeki 36 kadının 24'ü eski velinimetlerinin yanında kalmayı tercih ederken 12 hanım Yıldız Sarayı'na, yeni hükümdarın yanına taşınmayı seçti. Nevzat Hanım gidenler arasındaydı[20] ve o sırada henüz 15 yaşındaydı.

Şahbaba'nın genç kıza alâkası 1922'nin 1 Kasım günü nikâhla neticelendiği zaman Nevzat hanım 19'una gelmişti. Çoktan beri haremine kapanmış olan padişah nikâhtan sonra oradan artık hiç çıkmaz, ziyaretçilerini bile kabul etmez olmuştu.[21]

Sultan Vahideddin'in yakın çevresindekiler hükümdarın genç kıza büyük bir aşkla bağlandığını anlatırlar. Ama Nevzad Hanım'a her nedense unvan vermedi, *kadınefendiliğe* getirmedi Şahbaba.

Ama hayatını noktalamasından birkaç saniye önceki son sözlerini Nevzad Hanım'a söyledi: Sanremo'daki Villa Magnolli'de 1926'nin 16 Mayıs akşamı apansız bastıran kalp krizinin hemen ilk saniyelerinde, yanıbaşındaki genç hanımına *"Biraz safram kabarıyor, bana bir tas getir"* dedi ve bu cümle Şahbaba'nın son sözleri oldu.[22]

16.
"Kaçmadım, hicret ettim!"

İstanbul'un işgalinden sonraki dönemde Sultan Vahideddin'in İngilizler'le yaptığı resmî temaslarda kendisiyle ilgili olarak gündeme gelen tek konum şahsî güvenliğinin sağlanmasıydı. Bu konu zamanla, özellikle de millî mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra daha da önem kazandı ve *hükümdarın Istanbul'da kalıp kalmaması* tartışmasına döndü.

İngiliz belgelerine göre Sultan Vahideddin'in güvenliği meselesi ilk defa 1919'un 30 Temmuz'unda, Sadrazam Ferid Paşa'nın İngiliz elçiliğinin yetkilisi Hohler'le görüşmesinde ele alındı. Sadrazam bazı bakanların Ankara'nın talimatıyla kendisine ihanet ettiklerini söylüyor ve veliahd Abdülmecid Efendi'den şikâyet ediyordu: Veliahd, padişahı bir gün önceki ziyaretinde hanedan mensuplarının titizlikle uymaları gereken protokol kurallarını bir yana bırakmış ve Ferid Paşa'nın hükümetinin devamına izin verdiği için hükümdara açıkça hakaret etmişti.

Ferid Paşa, aynı buluşmada Hohler'e hükümdarın ve kendisinin güvenliklerinin İngiltere tarafından korunup korunamayacağını sordu. Hohler bunun Londra'ya iletilmesi gereken önemli bir istek olduğunu ama cevabın gelmesinden önce korunmayı gerektirecek bir hadise olması halinde Müttefikler Yüksek Komisyonu'nun talebi yerine getirebileceğini ima etti.

Paşa ise eski ifadesini tekrarladı ve *"Allah'dan ve İngiltere'den başkasına"* güvenmediğini söyledi.[1]

Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck 1 Ekim 1920'de Londra'ya, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yolladığı gizli telgrafta *"Ferid Paşa'nın, milliyetçilerin güçlenmesi halinde kendisinin ve sulta-*

nın güvenliği konusunda kaygı duyduğunu" yazıyor ve koruma konusunda garanti vermek için yetki istiyordu. [2]

Amiral 4 Ekim günü aynı konuda daha tafsilâtlı bir başka telgraf gönderdi: Ferid Paşa Sultan'ın tahttan feragati düşündüğünü söylemişti ama Yüksek Komiser bunun bir mübalâğa olup olmadığını anlayamamıştı. Yüksek Komiser sadrazama memleketi terketmek isterse yardım edeceklerini, kalması halinde kendisinin ve padişahın korunmasına çalışılacağını ama bugünkü şartlarda tahttan feragatin memleket için iyi olmayacağını, durumun daha da karmaşık bir hal alacağını anlatmıştı. Amiral *"Hükümdar feragatte ısrarlıysa Türkiye dışına çıkabilmesi için yardım edecekleri"* yolunda garanti vermeyi düşündüğünü yazıyor, Dışişleri Bakanı'ndan bu konuda talimat bekliyordu.[3]

Lord Curzon cevabını 6 Ekim'de yolladı. Garantileri uygun bulduğunu ifade ediyor; *"Padişaha tahttan feragati halinde Türkiye'den ayrılması için yardım edileceği söylenebilir ama çekilmemesi için şiddetli baskı yapılmalıdır"* diyordu.

"Kaçırma" değil, "kurtarma"

İngilizler, Sultan'ın Istanbul'dan götürülmesi ihtimali karşısındaki ilk hazırlıklara 1922 Ağustos'unun sonunda başladılar.

Savaş Bakanlığı Istanbul'daki işgal kuvvetlerinin kumandanı General Harington'a 22 Ağustos'ta bir yazı yolladı: Hükümdarın güvenliğinin sağlanması için Harington'a her türlü tedbiri alma talimatı veriliyor, Vahideddin'in Istanbul'da kalması ve güvenliğinin tehlikeye düşmesi durumunda İngiliz savaş gemilerinden birinde *ağırlanabilmesi* için donanmayla beraber ön hazırlıkların yapılması emrediliyordu.[4]

General Harington 7 Eylül'de Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'dan *"Hükümdarın sahilden bir İngiliz savaş gemisine ulaştırılması sırasında lüzumlu refakat tedbirlerinin alınabilmesi için ne şekilde ağırlanması gerektiğinin ve bu iş için hangi geminin tahsis edileceğinin"* bildirilmesini istedi.[5] Yüksek Komiser cevabı 11 Eylül'de verdi ve *"Hükümdarın koruma istemesi yahut şehirden ayrılmayı arzulaması halinde sizinle ve Istanbul'daki İngiliz donanma komutanıyla temas edeceğim"* dedi.[6]

Sıra, padişahın Istanbul'dan götürüleceği yerin seçimine gelmişti. Malta ilk durak olmaya müsaitti ama bazı tereddütler vardı. Londra halifehükümdarı himayesine almasının Hindistan Müslümanları arasında tepki yaratmasından ve Fransızlar'ın bazı entrikalar çevirmelerinden endişeliydi. Vahideddin'in Malta'dan sonra bir başka yere, meselâ Tanca'ya

götürülmesi düşünülüyor ama kesin bir karar verilemiyordu.

İngiltere konuyu müttefiklerine de açtı. Istanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri, generalleriyle beraber 10 Kasım'da biraraya gelerek *Halife'nin güvenliği* konusunu görüştüler. İtalyan generali bu işin zor olacağını zira Halife'nin korunmasının büyük kuvvetlere ihtiyaç gösterdiğini söyledi. Bu, İtalya'nın işe karışmak istememesi demekti.

İngiliz dışişlerinin 16 Kasım tarihli raporu, Londra'nın tereddüdlerini açık şekilde göstermektedir:

> *"...Sultan'ın bir İngiliz savaş gemisiyle İngiliz topraklarına götürülmesinin, hattâ hayatının muhafaza altına alınmasının Hindistan'da tepkiyle karşılanacağı açıktır. Malta'ya gitmesine izin verip orada kalacağı yeri temin etme hususunda itidalli davranmalıyız.*
>
> *Bundan hiçbir menfaatimizin olmayacağı, aksine Malta'da sürekli olarak ikamet etmesinin Hindistan'la bazı zorluklar çıkaracağı aşikârdır. Bu yüzden Sultan'a kendisini yakın bir gelecekte Malta'dan bir başka yere nakledebileceğimiz ihtimalini nazikçe ima etmeliyiz.*
>
> *Fakat nereye göndereceğiz? Akla sadece tek bir yer, Tanca geliyor. Bakanlığın Batı bölümü bu konuda itiraz etmediklerini, Sultan'ın Tanca'da kalabileceği uygun yerler bulunduğunu ama Fransızlar'ın muvafakatını almamız gereğinin bunların hepsinden önemli olduğunu söylüyor. Dolayısıyla, Fransız Hükümeti'yle bu konuda temas etmeliyiz. Sultan'ın iktidardan düştükten sonra İslâm dünyasındaki bütün etkisini kaybetmesi ihtimali karşısında Fransızlar'ın gelecekte onunla entrikalara girişmesinin bir tehlikesi olamaz".*[7]

Malta'dan sonraki durak üzerinde henüz bir anlaşmaya varılamamasına rağmen gidiş hazırlıkları tamamlanmış ve sadece bir eksik kalmıştı: Şahbaba'nın müracaatı. İngilizler sultan-halifeyi *götüren* değil *kurtaran* taraf olmak istiyorlardı ve bu kurtarıcılığa sadece Sultan Vahideddin'in isteğiyle soyunacaklarını açıkça söylemişlerdi..

*

İngilizler'in beklediği talep 15 Kasım'da geldi...

Sultan Vahideddin'in, Istanbul'dan ayrılma talebini *sabık kayınbiraderi* götürdü: Fahrî yaver Binbaşı Zeki Bey...[8] İngiliz İşgal Kuvvetleri

Kumandanı General Haringtonʼa gitti, padişah tarafından geldiğini ve hükümdarın *"hayatını tehlikede gördüğü için Istanbulʼdan derhal bir başka yere götürülmeyi istediğini"* söyledi.

General Haringtonʼa, Istanbulʼdaki Yüksek Komiser Vekili Neville Hendersonʼu hemen konudan haberdar etti. İngilizler Zeki beyʼi pek tanımıyorlardı ve emin olabilmek için hükümdarın talebini doktoru Reşad Paşaʼdan tahkik etmeye karar verdiler.

> *"İngiliz Yüksek Komiserliği baş tercüman vekili Matthews aynı gün Reşad Paşaʼyı gördü. Paşa, Vahideddinʼin pek telâşlı olduğunu ve Istanbulʼdan uzaklaşmak istediğini doğruladı. Harington bunun üzerine Matthews ile teğmen Kendallʼı Zeki Bey ile görüşmek üzere Yıldız Sarayıʼna yolladı. İki İngiliz, 15 Kasım akşamı saat 20.00 sularında Galatasaray ile Taksim arasında Ford marka bir taksi kiraladılar. Hava yağışlıydı, sokaklarda pek kalabalık yoktu ve taksi pek dikkat çekmedi. Sarayın etrafı da ıssızdı. Zeki Bey hizmetkârlarına gelenlerin yabancı gazeteciler olduğunu söylemişti. İngilizler şüphe çekmeden Zeki Beyʼi buldular. General Haringtonʼun "Hükümdarı hemen aynı gece, birkaç saat içerisinde kaçırabilecekleri" mesajı Zeki Beyʼe iletildi. Zeki Bey, Halifeʼnin Istanbulʼdan en kısa zamanda gitmeyi istediğini ama Cuma sabahını tercih ettiğini söyledi"* [9].

General Haringtonʼun bir de isteği vardı: O zamana kadar şifahi olan talep yazılı şekilde yapılmalıydı.

Sutan Vahideddin istenen yazıyı bir gün sonra, 16 Kasımʼda yine Zeki Bey vasıtasıyla gönderdi. Mektup General Haringtonʼa hitaben bizzat Vahideddin tarafından kaleme alınmıştı:

> *"Istanbulʼdaki İşgal Orduları Başkumandanı*
> *General Haringtonʼ Cenaplarıʼna;*
>
> *Istanbulʼda hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fehîmânesine iltijâ ve bir an evvel Istanbulʼdan mahall-i âhere naklimi taleb ederim efendim. 16 Kasım 922.*
>
> *Müslümanlarʼın halifesi Mehmed Vahideddin"* [10]

Şahbaba mektubu *sultan* değil, *halife* sıfatıyla imzalamıştı. İsteği hemen ertesi günü yerine getirildi...

Peki ama, niçin gitti?

Şimdi, 70 küsur senedir sorulan *"Vahideddin memleketi niçin terketti?"* sorusunun cevabını bizzat hükümdarın kendisinden alalım; hatıralarının Refet Paşa'nın Istanbul'a gelişinden kendisinin ayrılışına kadar olan bölümünü yeniden okuyalım:

> *"...Bilindiği gibi zaferden sonra Refet büyük bir haşmetle Istanbul'a geldi. Koca Tevfik Paşa hükümeti de mevkiini tereddüd etmeden o küçük adama terkederek taahhüdünü yerine getirdi.*
>
> *Meydanı serbest bulan Refet de sesi kısılıncaya kadar söyledi, söylendi. Söylediklerini belki siz de bizzat işittiniz. Gazeteler yazdı. Duymayan yahud duyamayan kalmadı. Bilinen deyimiyle, sağır sultan da duydu.*
>
> *Bu başarılar, bu nutuklar neyi hedefliyordu? Malûm, Kanun-ı Esasî yerine Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun uygulanması, -Meşrutiyet yerine Cumhuriyet'in kurulması-.*
>
> *Bu sırada Tevfik Paşa hükümetinin askıda bıraktığı hilâfet ve saltanat makamı da geleceği bekliyordu. Derken birgün Refet saraya müracaatla bizden mülâkat istedi. Vakit ve zaman tayin ettik. Geldi. Fikrini söyledi. Dinledim. Bu ufak-tefek adam büyük emeller arkasında saklanarak ve hakiki maksadını da gizleyerek bana korunmasına hepimizin yemin ettiğimiz Kanun-ı Esasî ile belirlenmiş meşrutî hükümdarlık yerine daraltılıp sınırlanmış, sanki aslı esası olmayan ve sakat bir hilâfeti kabul edersem şahsımı ve vaziyetimi kurtaracağını ve bir telgraf ile de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu ve Ankara Hükümeti'ni tanıyacak olursam Mustafa Kemal'i ...*[11] *ikna edebileceğini söyledi.*
>
> *Cevap olarak, o gün için üzerinde düşünülüp tartışılmaya muhtac bir teklif olduğunu söylemekle yetindim. Ertesi gün gazetelerde Mustafa Kemal'in şahsımız ve hanedanımız aleyhindeki ağır sözlerini görünce, benim de karar verecek zamanım geldi.*
>
> *2 Kasım kararıyla saltanat makamının kaldırılmasından sonra beliren elim vaziyet, artık tamamen ortaya çıktı. Bu hain karar aslında bölünemez olan saltanatı ve hilâfeti devletin cisminden ve hükümetin hikmetinden ayırdı. İslam Alemi'nin dayanağını anlamsız bir söz haline getirerek hilâfet merkezini de teh-*

likeli bir sahaya sürükledi.

Böylelikle gücünden ayırılmış çıplak bir hilâfeti red veya kabul etmek mecburiyetinde ve Anadolu'ya saldırıları defetmeye memur eylediğim Mustafa Kemal'in (...) karşısında kaldım. Her tarafı istila eden kör ve nankörler arasında inkılab ve ihtiras içinde bunaldım. Kendimde böyle bir hilâfet biçimine ne karşı koyma ne de başeğme imkânını görmeyerek, kamuoyunda sükun ve durumda açıklık belirinceye kadar geçici olarak tehlikeli bölgeden ayrılmaya karar verdim.

İtilâf ve İşgal Kuvvetleri Başkumandanı sıfatını taşıdığı için İngiliz generali Haringtон'un aracılığını tercih ettim. Ve kutsal topraklara gitmek için bir istasyon demek olan Malta'nın seçimini de ehven-i şer olarak kabul ettim. Bu hareketimle vekili olduğum şanı yüce peygamberin yolundan giderek diyanet ve İslâmi saltanat aleyhinde hareket etmekte olanlardan (...) ayrılarak hicret ettimse de, hiçbir zaman büyük ecdadımdan miras kalmış olan saltanat hakkımdan ve hilâfetten feragat eylemedim ve eylemeyeceğim".[12]

Sultan Vahideddin *"Kaçmadım; kendime peygamberin hicretini, Mekke'den Medine'ye gidişini örnek aldım ve geri dönmek üzere gittim"* demektedir ve gidişi konusundaki tek yorumu da sadece budur...

*

Şahbabalarının memleketi terketmesi konusunda ya torunları ne düşünüyorlar?

Sultan Vahideddin'in sürgün kafilesinden bugün hayatta bulunan birkaç kişiden biri olan torunu Hümeyra Özbaş, *"Kovulacağını biliyordu, 'Padişah atıldı' dedirtmemek ve memlekete bir mani teşkil etmemek için kendi arzusuyla gitti ve en doğrusunu yaptı gibime geliyor"* diyor:

"Bence doğrusunu yaptı. Aslında o zamanı yargılayacak vaziyette değilim, çünki şartlar tam neydi bilmiyoruz. Ama önemli olan kendi hisleriydi.

Ailenin bir kanadı, "Kalsaydı, çok daha iyi yapmış olurdu. Öldürülseydi bile kalması gerekirdi" diyor. Kalsaydı öldürülür müydü acaba? Ona emin değilim. Kendi hissiyatını da bilmiyorum. Ama muhakkak ki memleketini çok seven bir insandı. Çok şanssız bir zamanda çıkmıştı tahta. Kim otursaydı, duramazdı o

tahtta. Bakın, Halife kaldı da ne oldu? O da çıkarıldı. Artık verilmiş bir karar vardı: "Gidecekler" denmişti.

Ama nasıl gidecekti? Kovulmaktansa kendi kararıyla çıkmayı mı tercih etti yoksa öldürülme korkusuyla mı gitti? Mesele burada. Memleketin selâmeti için, memlekete bir şans vermek için ve mani teşkil etmemek, "padişah atıldı" dedirtmemek için gitti gibime geliyor.

Korkup gittiğini zanetmiyorum. Zaten hastaydı, tek ciğerle yaşıyordu. Ama resmen azledilmesinin üzerine bir de atılma ihtimali ona çok ağır gelmişti herhalde. Memleketini yeni bir rejim için terketti, yerini o rejime bıraktı. Bakın, kendi veziri bile Londra'da "Sözü Ankara'ya bırakıyorum" demişti. Bir sadrazam için bunu yapmak kolay değildir. Demek ki başka çaresi yoktu. İşte, bu çaresizlik üzerine gitti. Artık padişahlıktan ümidi kalmamıştı. Çünki Ankara'da olup bitenlerin hepsini biliyordu. Babam vasıtasıyla, Tevfik Paşa vasıtasıyla herşeyi öğreniyordu. Mustafa Kemal'in aileyi çıkartacağını biliyordu, kendisi gittikten sonra ailenin memlekette bırakılmayacağının farkındaydı. Dönmek üzere gittiğini de söylüyorlar ama ben buna inanmıyorum"

Torunu Hümeyra hanımsultana göre, Sultan Vahideddin'in beraberinde servet sayılabilecek hiçbirşey götürmemesinin, memleketinden tatile gidercesine ayrılmasının sebebi *Osmanlı* oluşudur:

"...Ne götürsün? 20 bin sterlin şahsi parası varmış, bir de ağızlığıyla tesbihi. Bizlerden kim hazineden birşey alıp gitti ki? Son dakikada yanındaki mücevher kutusunu bile iade etmiş giderken. Halifeliğine hürmeten Arap memleketlerinin yardım edeceklerini düşünmüş olabilir. Belki de Türk hükümetinin makamıyla münasip birşeyler vereceğini ümid etmiştir. Ama her neyse, 20 bin sterlinle gitti; selamlığıyla, haremiyle, böyle kaç sene yaşayacağını bilmeden damdazlak çıktı. Osmanlı işte böyle çıkar." (13)

Sultan Vahideddin de zaten aynı şeyi söylemektedir:

"Istanbul'u terkederken Osmanlı hanedanına ait olan ve benim için çok büyük kıymet taşıyan eşyaları yanıma almayı düşünmedim. Bu sebeple, şimdi yabancı bir memlekette beş parasız, yüzüstü ve ızdırab içinde kaldık". (14)

Üçüncü bölüm:

ŞAHBABA'NIN SÜRGÜNÜ

17.
Patlak tekerli ambulansın yolcusu

Torunları, Sultan Vahideddin'den *Şahbaba* diye bahsederler...

O gece hiç uyumamıştı Şahbaba...

Yanıbaşındaki sedefli sehpanın üzerindeki sigara tablası tepeleme izmarit doluydu. Sert tütünden yapılmış *Regie Turc* izmaritleriyle.

Yıldız Sarayı'nın Merasim Köşkü'ndeki Boğaz'a nazır geniş odada, denizi ve karşı sahili seyrediyordu. Rengi solgundu, ayaktaydı. Daha yeni doğmaya başlayan güneş Dolmabahçe önünde demirlemiş İtilâf donanmasındaki topların namlularına vuruyor, soluk bir kızıllıkla köşkün camlarına aksediyordu.

Bir gün önce maiyetine geceyi Merasim Köşkü'nde geçireceğini söylemiş, akşam oğlu Ertuğrul'la beraber Köşk'e gelmiş ve senelerdir hiç uğramadığı binada böyle birdenbire kalma merakı kimsede şüphe yaratmamıştı.

Gecenin neredeyse tamamını evrak imhasıyla geçirmişti Şahbaba. Sertabib Reşad Paşa ve üçüncü musahib Hayrettin Ağa'yla beraber tomar tomar evrak yakmıştı şöminede. Taaa veliahdlığından, yıllar öncesinden kalan hususi yazışmalar, ağabeyi Abdülhamid zamanını hatırlatırcasına sıra sıra jurnaller, ihbar mektupları, Anadolu'nun zaferinden sonra Istanbul'dan uzaklaşabilmek için yardım isteyen Kuvâ-yı Milliye aleyhdarlarının arîzaları ve belki de Anadolu'yla seneler boyu gizliden gizliye yapılan yazışmalar, hepsi şömineye gitmişti.

Yanmış evrakın külleri şömineden salonun zeminine taşmıştı.

Yanında götürmek üzere ayırdığı evrak koyu kahverengi kumaşla kaplanmış tahta bir çantadaydı. Kapağı henüz örtülmemişti ve evrakın en üs-

tünde Topkapı Sarayı'ndan gelmiş bir makbuz görünmedeydi. Saray hazinesine ait olan ve kendisinde emaneten duran, her tarafı kıymetli taşlarla bezeli bir mücevher çekmecesinin bir gün önce geri alındığına dair bir makbuz.

*

Kapı saygılı bir tarzda vuruldu. Ellerini önünde kavuşturmuş başı hafif öne eğik siyahî bir harem ağası, üçüncü musahib Hayreddin Ağa girdi içeriye. Uykusuz gecenin yorgunluğu onun yüzüne de aksetmişti. Fısıldar gibi, tek bir cümle söyledi:

- *"Otomobiller hazır şevketmeâb".*

Şahbaba karşı sahilleri bir an daha süzdü. Sonra döndü, derin, çok derin bir iç çekti, ağzından belli-belirsiz birkaç kelime çıktı. Hayreddin Ağa şevketmeâbının âyet yahut hadîs okuduğunu düşündü.

Ceketine çekidüzen verdi Şahbaba. Eteklerini biraz aşağıya çekti ve mermer merdivenden ağır ağır alt kata indi. Hayreddin Ağa önüne kavuşturduğu ellerini hiç çözmemişti. Birkaç basamak geriden geliyordu.

Merasim Köşkü'nün alt kattaki sofasında 11 kişiydiler: On yaşındaki şehzadesi Ertuğrul Efendi, Başmabeynci Ömer Yaver Paşa, Sertabib Reşad Paşa, İkinci Musahib Mazhar ve Üçüncü Musahib Hayreddin Ağalar, Tütüncübaşı Şükrü Bey, Seccadecibaşı Büyük İbrahim'le Esvapçıbaşı Küçük İbrahim Beyler, Berberbaşı Mahmud Bey, Kaymakam Zeki Bey ve Şahbaba.

Kader yolcularının ilk grubu bu 11 kişiydi.

Şahbaba'nın yakası kastor kürklü üç düğmeli kruvaze paltosunu giymesine Esvabcıbaşı Küçük İbrahim yardım etti. Berberbaşı Mahmud, sade abanoz bastonunu uzattı.

Bu baston, 1597 gün önce, 1918'in 4 Temmuz günü Topkapı Sarayı'nda yapılan cülûs merasimi öncesinde romatizma ağrılarının artması üzerine istediği ve *"Çengelköy'de unutulmuş efendimiz!"* cevabını alınca *"Bu bir felâket"* dediği bastondu. Garip ve acı bir tesadüf ama tahta çıktığı sırada yanında bulundurmak istediği abanoz baston memleketi terkederken götüreceği son eşyası olacaktı.

Fesini son bir defa düzeltti ve dışarıya yöneldi Şahbaba. Ama giriş ve çıkışlarında vaktiyle bendegânın *"Padişahım çok yaşa!"* diye haykırdığı ana kapıya değil, Malta Kapısı'na yürüdü. Kapının gerisindeki yolun öbür tarafında kışlalar vardı ve işgalden buyana İngiliz askerleri kalıyordu o kışlalarda.

Biraz önce çiselemeye başlayan yağmur artık seller gibiydi. Geriden

hemen bir şemsiye uzandı Şahbaba'ya. Dış kapıyı Hayreddin Ağa açtı ve efendisiyle maiyetindekiler çıkana kadar kanatlardan birinin arkasında bekledi. Sonra kendisi de çıktı ve usulca çekti kapıyı.

Hayreddin Ağa'nın o anda kapıyla beraber altı asırlık Osmanlı Tarihi'nin üzerine de bir çizgi çektiğinin farkında olması tabii ki imkânsızdı.

Geridekilerin uzattığı şemsiye bir ara kapıya sıkıştı ama hiç aldırmadan, şiddetli yağmur altında yürümesine devam etti Şahbaba. Birkaç adım daha attı, fesinden iskarpinlerinin ucuna kadar sırılsıklam olduğunu hissetti ve istifini bozmadan devam etti yürümesine.

Kapının hemen önünde İngiliz Kızılhaç'ına ait iki ambülans ve bir muhafız taburu bekliyordu. Kader yolcuları, yolculuğa bu ambulanslarla çıkacaklardı.

Bekleyenler sarayın rengârenk üniformalar giyen aşina muhafızları değildi artık. Steele isminde bir İngiliz albayının kumandasındaki İngiliz taburu duruyordu kapıda. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin baş tercüman vekili Matthews'le teğmen Kendall da oradaydılar.. Biraz daha ileride bir başka İngiliz müfrezesi sabah talimine başlamıştı. Talimi acemice yapıp ambulansları kapının önüne sıkıştırmış havasını vermek talimatı almışlardı.

Son hükümdarı ülkesinden çıktığı son yolculuğa Albay Steele'in taburu uğurladı.

Saat sabahın tam sekiziydi.

Sonrası, malûm. Önce Vahideddin'i taşıyan ambulans, ondan on dakika sonra da maiyettekilerin bindiği ve bavulların yerleştirilmiş olduğu araç hareket etti. Balmumcu çiftliğiyle Nişantaşı üzerinden Dolmabahçe'ye inip Tophane'ye doğru devam ettiler yola.

Dolmabahçe rıhtımına yüz kişilik silâhlı bir birlik yerleştirilmişti.

*

İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charles Harington, Tarabya'daki ikâmetgâhında o sabah mutadından daha erken uyanmış, kahvaltısını sabahın dördünde yumurta ve domuz jambonuyla yapmıştı.

Tophane rıhtımına doğru yol alırken ambülanslara refakat eden ama herşeyden habersiz askerleri geldi hatırına. *"Böyle berbat bir sabahta bu görev de neyin nesi?"* deyip subaylarına içlerinden veryansın etmiş olacaklarını düşündü.

Yüksek Komiser Vekili Neville Henderson, Harington'un kurmay başkanı General Hastings Anderson ve Albay Baird çoktan rıhtımdaydı. Selâmlaşmalarından, *"Ne berbat bir gün"* demelerinden hemen sonra Şahba-

ba'nın maiyetindekilerin binmiş olduğu ambülans göründü ve bir hayli telâşlandı Harington. Hükümdarı taşıyan ve gelenden on dakika önce hareket etmesi gereken ambülans ortalarda yoktu. Sık sık saatine bakmaya, sinirlenmeye, *"Bir aksilik oldu mutlaka"* diye düşünmeye başlamıştı ki, Vahideddin'in bindiği araçla muhafızlar da rıhtıma ulaştı.

Hakikaten aksilik olmuş, şanssızlık Şahbaba'yı Istanbul'daki son yolculuğunun ilk dakikalarında da yalnız bırakmamış, bindiği cankurtaranın lastiği patlamıştı. Lastiği alelâcele değiştirip yeniden yola koyulmuşlardı ve gecikme bundandı.

Maslahatgüzarla kumandanın hükümdarı birkaç beylik cümleyle selâmlamasından sonra hiç beklenmedi. Hemen istimbota binildi ve açıkta demirli zırhlıya, *H.M.S.Malaya*'ya geçildi.

İstimbot harp gemisine doğru son hızla yol alırken Şahbaba'nın kendisine ufak da olsa bir hatıra vereceği ümidindeydi General Harrington. Meselâ *"Yardımlarınızın ve bugünün bir hatırası olmak üzere lûtfen kabul ediniz!.."* diyerek daha birisini söndürmeden ötekini yaktığı sigaralarını koyduğu altın tabakayı uzatmasını beklemişti.

Ama tam tersi oldu. Sultan Vahideddin generale mahrem bir sır tevdi edercesine ve fısıltıyla, kadınefendilerine göz-kulak olmasını, müsait bir zamanda yanına gönderilmeleri için tavassutunu rica etti. O sırada Malaya'ya yanaşılmıştı. Şahbaba başka hiçbirşey söylemeden ayağa kalktı, geminin merdivenlerine doğru yürüdü.[1]

Basamakların yukarı ucunda Malaya'nın kaptanı Payne ile bir de amiral bekliyordu: Akdeniz'deki İngiliz filosu kumandanı Amiral Sir Osmond de Beauvoir, Şahbaba'ya İngiltere Kralı ve hükümeti adına *"Hoşgeldiniz"* dedi. *"Artık İngiliz toprağında ve güvenlik içinde olduğunu"* ifade etti, sonra *"Özellikle gitmek istediği herhangi bir yer olup olmadığını"* sordu hükümdara. Hiçbir tercihi bulunmadığını söyledi Vahideddin. Amiral'in *"Malta'nın uygun olup olmadığı"* sorusuna *"Münasiptir"* cevabını verdi. Sadece gidişiyle ilgili olarak yapılacak açıklamada Malta'dan bahsedilmemesini, bildirinin öğleden sonra yayınlanmasını ve Malta'da Türkçe bilen bir tercüman sağlanmasını rica etti, o kadar.

Şahbaba Malta'dan başka bir yeri arzu etmiş olsa, sanki götüreceklerdi.

Refakatçilere veda faslı gelmişti. Kadınefendilerine ve kızlarına emniyette olduğunu söyleyen son bir mesaj göndermek istedi hükümdar. Söylediklerini gemiye bir gece önceden gelmiş olan doktoru Reşad Paşa yazıyordu ve bir hata yaptı yazarken. Vahideddin metanetini işte o anda kaybetti ve geçmişteki herşeyin acısını çıkartırcasına, sertin de serti bir zıl-

gıt çekti doktoruna.

Vedalar yapıldı ve demir alındı. Saat tam 9.15'ti, istikamet Malta'ydı.

İngilizler haberi basına ayrıntılı biçimde verdiler. Halife'nin Harington'a nasıl başvurduğu, saraydan alınıp gemiye nasıl götürüldüğü açıklandı. Kaçırmanın şiddetli yağmur yüzünden farkedilmediği söylendi. İngiliz açıklamasının sonunda *"Kemalistler şüphesiz ki Halife'ye baskı yaptığımızı ileri süreceklerdir ama bunun aslı-esası yoktur. Birliklerimiz onu muhafaza bile etmiyorlardı"* deniyordu. Haber hemen aynı cümlelerle İngiliz, Fransız ve İsviçre gazetelerinde çıktı. İngilizler'in olayın ileride yankıları olursa sorumluluğu kendi üzerlerinden Kemalistler'e çevirmek istedikleri belliydi. Londra gazeteleri bunu biraz daha kuvvetlendirmek ister biçimde haberler yazdılar. Halifenin son selâmlık merasiminde *vatansever gösterilere karşı cesur ve vakur davrandığı,* törende korkmadan hazır bulunduğu ama 17 Kasım Cuma günü yapılacak olan selâmlık merasiminde *hayatına kastedilmesinden korktuğu* ve bu yüzden *kaçtığı* yazıldı. Mustafa Kemal Paşa ile Ankara Hükümeti'nin ileride Vahideddin'i yargılamak istedikleri yolundaki haberler de kaçış sebebi olarak gösterildi.[2]

*

Tarihin garip bir cilvesi olacak. Aynı zırhlı, tam 16 sene sonra, 1938 Kasım'ında bir başka görevle yeniden Istanbul'daydı. İngiliz donanma bakanlığı son Türk imparatorunu gurbete taşıyan gemiye bu defa ilk Türk Cumhurbaşkanı'nın cenaze merasimine refakat vazifesi vermişti.

*

Yüksek komiser Sir Nevil Henderson, Malaya'daki yolcunun uğurlanmasından sonra Londra'ya, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, şunları yazacaktı:

> *"Sultan, her ikisi de hükümdar oldukları için majeste Kral George'dan anlayış beklediğini ve İngiliz himayesini istemesinin sebebinin Kral George'un birçok Müslüman teb'aya hükmetmesi olduğunu söyledi. Tahttan çekilmediğini ve çekilmeye de niyeti olmadığını ısrarla tekrarlıyordu. Istanbul'dan ayrılarak şerefini kurtardığını ve hayatına önem vermediğini ifade etti. Güzergâhın neresi olduğunu sorunca Malta'ya gidileceği, yeni düzenlemelerin Malta'da yapılacağı bildirildi. Majeste sultan Malta'yı geçici bir yer olarak benimsediğini ancak Malta halkının bu seyahatten haberdar olmasını istemediğini söyledi"* [3]

Aynı anda Istanbul'daki Şark Mahfili'nde *"Paşam, Paşam!.."* nidasıyla nefes nefese koşan genç bir bahriye yüzbaşısı Refet Paşa'nın üst kattaki yatak odasına giriyordu. Sağ omuzunda, saray yaveri kordonları vardı yüzbaşının.

Ankara'nın tam yetkili temsilcisi henüz yatağından çıkmamıştı ve yarı uykulu vaziyette *"Hayrola, ne var?"* diye sordu yavere.

- *"Zat-ı Şahane gitti"* dedi yaver. *"İngiliz zırhlısına bindi ve zırhlı demir aldı. Emrini yerine getiremedim paşam, öldür beni".*

İleriki senelerde *Engin* soyadını alıp amiralliğe yükselecek olan saray yaveri Fahri'ye birkaç hafta önce *"Gözün padişahın üzerinde olacak"* dediği aklına geldi Refet Paşa'nın. *"Her hareketini takip edeceksin. Eğer bir yere kaçacak olursa, seni ellerimle öldürürüm, bilmiş ol"* diye korkuttuğunu hatırladı.

- *"Gittiğini gözlerinle bizzat gördün mü?"* diye sordu.

- *"Evet Paşam"* dedi yaver.

O zaman, fırlamak üzere olduğu yatağına derin bir keyifle yeniden gömüldü Refet Paşa. Yaver içten gelen bir *"Oooh!"* çektiğini işitti paşanın. Ve *"Git, dinlen"* dediğini duyup daha da şaşırdı. *"Bugün Cuma, tatil. Birkaç saat daha yatabiliriz. Sonra da, Ankara'yı haberdar ederiz"* [4].

Refet Paşa bu hadiseyi yıllar sonra doğrulayacak ve 17 Kasım sabahını şöyle anlatacaktır:

> *"Vaziyeti düşündüm. Biliyordum ki, her iktidar bir müddet sonra yıpranır. Biz padişahı hapis veya idam edersek halk zamanla onu mağdur görecek ve bizi kabahatli sayacaktı. Bu itibarla hadiseleri gidişine bırakmayı uygun buldum. Kaçan bir hükümdarı halkın hiçbir zaman affetmeyeceğini düşündüm. Kaçtığı gün askerî bir müdahale devletin başına bir derd açabilir dedim. Onun için hiçbir tertibata lüzum görmedim. Son Osmanlı hükümeti istifa ettikten sonra ben Babıalî'de yatıp kalkıyordum. Vahideddin'in kaçtığı sabahın erken saatinde hükümdarın bahriyeli yaveri pek sarsılmış bir halde odama geldi. "Kaçtı efendim" diye ağlamaklı bir sesle olayı hikâye etti. Kendisini teskin ettim ve haberdar olduğumu söyledim"* [5]

Şahbaba'nın gidişi, Refet Paşa'ya göre Ankara'yı bir *yükten* kurtarmıştır:

> *"Her Pazartesi günü İşgal Kuvvetleri komutanlarıyla Harp*

Okulu'nun Hünkâr dairesinde toplanıp görüşürdük. Kaçıştan sonraki pazartesi günü aynı yerde toplantı yapıldı. Cevaplarımı daha iyi hazırlamak için General Harington'la Fransızca konuşmaz ve tercüman vasıtasıyla görüşmeyi tercih ederdim.

Gündem görüşüldükten sonra Harington arkasında ayakta duran tercümanı vasıtasıyla ve biraz da müstehzi bir sesle: "Haber vermeden Hünkâr'ı kaçırmış olduğumuz için Paşa'ya karşı mahcubum" dedi. Ben de gayet soğukkanlı bir sesle ve eldivenlerimi giyerken: "Generale, bizi bir yükten kurtarmış olduğu için ben de şimdi teşekkür edecektim" dedim. Bu söz üzerine General Harington sarsıldı ve nezaketini unutarak hızla kalkıp salonu terketti"[6]

*

İngiliz elçiliğinin *çok şey bilen bir mensubu,* ileriki senelerde yayınladığı hatıralarında *"Refet Paşa sonradan söylendiğine göre kaçışa sinirlenmişti. Benim o sıradaki hissiyatım ise Kemalistler'in Sultan'ın gidişinden haberdar olmamalarının imkânsızlığıydı ve bu gidiş onlar için en uygun çözümdü"* demekteydi.[7]

Istanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Maurice Pelle, Paris'e gönderdiği raporda Refet Paşa'yla Vahideddin'in gidişinden bir gün sonra görüştüğünü ve Paşa'nın imalı bir soru sorduğunu yazıyordu: Vahideddin'in İngilizler tarafından kaçırılarak kendisine siyasi bir rol oynatılmak istenip istenmediğini, bu takdirde Fransa'nın sömürgelerinde ve mandası altındaki ülkelerde yaşayan Müslüman halkın tutumunun ne olacağı hakkındaki kanaatini.[8]

Refet Paşa'nın bir akrabası ise yıllar sonra bir dostuna, Mısır prensesi Vicdan Hilmi'ye *"Padişah'ı gitmeye ikna edebilmek için, bizim Paşa günlerce az mı dil dökmüştü?. "Kalırsanız kan akacak efendimiz... Hiç olmazsa birkaç aylığına gidin; payitahtınıza ortalık yatışınca yeniden avdet buyursunuz" diye az mı uğraşmıştı?"* diye anlatacaktı...

*

Hükümdarın gidişiyle ilgili tek resmî açıklama, İngiliz tarafından geldi. General Harington'un aynı gün öğleden sonra yayınladığı bildiri şöyleydi:

"Resmen beyân olunur ki Zat-ı Şahane vaziyet-i hâzıra (son durum) neticesinde hayatını tehlikede gördüğünden bütün İs-

lamlar'ın halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda Istanbul'dan başka bir yere naklini taleb etmiştir. Zat-ı Şahane'nin arzusu bu sabah ifa olunmuştur. Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri'nin başkumandanı General Sir Charles Harington Zat-ı Şahane'yi almaya giderek bir İngiliz harp sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve Zat-ı Şahane vapurda Bahr-ı Sefid (Akdeniz) filosu umum kumandanı Amiral Sir Osmond de Beauvoir tarafından istikbal edilmiştir (karşılanmıştır). İngiltere fevkalâde komiser vekili Sir Nevil Henderson, Zat-ı Şahane'yi sefinede (gemide) ziyaret ederek Kral Beşinci George'a bildirilmek üzere arzularını sormuştur".

Sultan Vahideddin'in gittiğinin haber alınmasından sonra gazeteciler birşeyler öğrenebilmek için hükümdarın büyük kızının, Ulviye Sultan'ın Nişantaşı'ndaki konağına gittiler.

Sultan konuşmadı, sadece *"Mevkiimin nezaketi ve vaziyetin ehemmiyeti hasebiyle bu konuda hiçbir şey söylememekde ma'zurum"* dedi.[9] Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği ise Türk gazetelerinin muhabirlerine sabık hükümdarın müracaatının sadece *insanî bir arzu* olarak değerlendirildiğini, *"himaye talebinin en çok İslâm nüfusuna sahip bir devletin yetkilileri tarafından kabul edilmesinin tabii sayılması gerektiğini ve bunun ve İngiliz geleneklerine uygun bir hareket olduğunu"* söylüyorlardı.[10]

Mücevherli bir muamma

Yıldız Sarayı'nda, Malaya zırhlısında ve Malta'da o günlerde yaşananlardan kısa bir müddet için uzaklaşıp o zamanın 29 sene sonrasına, 1951'lerin Ankara'sına gidelim.

Vahideddin'in saray hazinesine ait olan ve kendisinde emaneten duran çok kıymetli bir eşyayı memleketi terketmeden önce hazineye makbuz karşılığında iade ettiği konusunda bugüne kadar çok şey yazıldı ve konuşuldu.

Bu parçanın ne olduğu, herkese göre başkaydı. Som altın bir tepsi dendi, mücevherli bir sigara kutusu olduğu söylendi yahut Hafız Osman hattıyla bir Kur'an'dan bahsedildi. Sözkonusu eşyanın murassa bir mücevher çekmecesi olduğu ve iade konusunun resmî yetkililerce seneler sonra, 1951'de doğrulandığı da gözlerden kaçtı.

Hadise şöyle cereyan etmişti:

1951 ilkbaharında Ankara'nın gündeminde bir *açılamayan kasalar meselesi* vardır. Merkez Bankası'yla Maliye Bakanlığı'nda üç ayrı kilitle

kilitlenmiş ve senelerdir kapalı duran bazı kasaların varolduğu farkedilmiş, içlerinde 1927'de Topkapı Sarayı'ndan getirilen mücevherlerin bulunduğu anlaşılmıştır.

Saray mücevherlerinin Ankara'da bulunma sebebi resmen açıklanmasa bile *bedelleri millet işlerine harcanmak maksadıyla* satılmak üzere Istanbul'dan getirtilip Avrupa'dan davet edilen cevahir uzmanlarına gösterildiği ve değer tesbiti yaptırtıldığı ama satma fikrinden sonraları vazgeçildiği bilinmektedir.[11]

Kasalar 1951'in Mayıs ve Haziran aylarında oldukça maceralı biçimde açılırlar. Bu açılışlarda Millet Meclisi Başkanı, maliye ve adalet bakanları, meclis başkan vekilleri, idareci üyeler ve Hesapları İnceleme Komisyonu Başkanı İstanbul Milletvekili Salih Keçeci ve gazeteciler hazır bulunur. Kasadan çıkan eşyalar arasında Sultan Abdülmecid'in murassa sorgucu, Abdülaziz'in iri taşlı yakut yüzüğü, murassa bir taç, çok sayıda kıymetli taş ve mücevherli eşyalar vardır. Vahideddin'in Istanbul'dan ayrılmasından hemen önce hazineye iade ettiği çekmeceyle ilgili tek açıklama işte bu açılamayan kasalar meselesi devam ederken, 27 Mayıs günü yapılır. Istanbul Milletvekili Salih Keçeci o gün açılan kasalardan birinden çıkan murassa çekmeceyle ilgili olarak gazetecilere *"Bu çekmecenin vaktiyle Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki müzesinde bulunduğu söylenmiştir. Bu çekmece son padişah Vahideddin'in fırarından evvel hazine kâhyası Refik Bey marifetiyle hazine-i humâyuna iade edilen çekmecedir"* der.

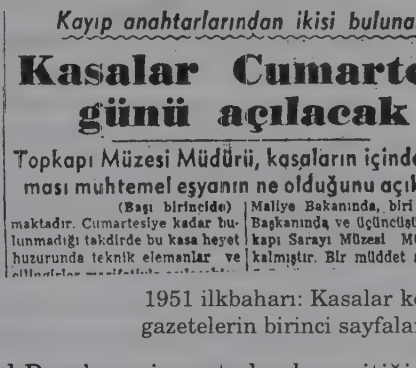

Kayıp anahtarlarından ikisi bulunan

Kasalar Cumartesi günü açılacak

Topkapı Müzesi Müdürü, kasaların içinden çıkması muhtemel eşyanın ne olduğunu açıklıyor

(Başı birincide) maktadır. Cumartesiye kadar bulunmadığı takdirde bu kasa heyet huzurunda teknik elemanlar ve

Maliye Bakanında, biri Sayıştay Başkanında ve üçüncüsü de Topkapı Sarayı Müzesi Müdüründe kalmıştır. Bir müddet sonra, bu

1951 ilkbaharı: Kasalar konusu gazetelerin birinci sayfalarında.

Yine tarihin bir cilvesi olsa gerek; Salih Keçeci bu açıklamasından 26 sene önce, 1925'te, kayınpederi sertabib Reşad Paşa'nın cinayete kurban gitiği iddiasıyla Vahideddin'i suçlamış ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde bu konuda açılan davada ifade vermiş, *"Kayınpederimin öldürülmesini Vahideddin emretmişti"* demiştir.[12]

Bu *açılamayan kasalar* olayının safahatını dikkat çeken bir hadise olması, yer yer acı bir mizahın yaşanması ve şimdiye kadar pek gündeme gelmemesi sebebiyle o günlerin gazetelerinde yoğun şekilde yer alan haberlere dayanarak burada aktarıyorum:

Kasaların varlığının işitilip basında yeralmaya başlamasından hemen

sonra, nakil esnasında, yani 1927'de Topkapı Sarayı'nda önemli bir vazifede bulunmuş olan ve ismini vermeyen yaşlı bir zat, 3 Mayıs günlü Vatan Gazetesi'ne şöyle bir açıklama yapar:

"Daha Osmanlı İmparatorluğu zamanında birçok kıymetli eserleri ihtiva etmesi sebebiyle bir müze halinde bulunan Topkapı Sarayı'nın Cumhuriyet'in ilânını müteakip ilmî esaslara göre tanzim ve tevsiki düşünülmüş ve müze bu bakımdan ele alınmıştı. Bu maksatla yapılan tâdad esnasında bir takım büyük ve kıymetli taşlar nazar-ı dikkati çekmiş, bunların değerleri üzerinde durulunca maddî kıymetlerinin tarihî kıymetlerinden çok üstün olduğu görülmüştür. Bu mülâhaza ile bu kıymetli eşyanın müzede bırakılmayarak Ankara'da muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştı.

Böylece, Topkapı Müzesi'nden alınan mücevherlerin cins ve vasıfları bir zabıtla tevsik edilmiş ve bugün dedikodusu yapılan kasalarla 1927 senesinde Ankara'ya gönderilmişti. Bu kıymetli mücevherler içinde bir tanesi son devrin Osmanlı padişahlarının hükümdarlık alâmeti olarak parmaklarına taktıkları dünyanın en tanınmış elmasları meyanında yer alan "Kaşıkçı Elması" olarak adlandırılan yüzüktür.

Bu arada büyük bir kıymeti taşıyan "Kevkeb-i dürrî" inci tesbih de yer almaktadır. Kasalar üç ayrı anahtarla açılabilir. Kasalar Ankara'ya gönderildiği zaman anahtarlardan biri Topkapı Sarayı Müdürlüğü'nde bırakılmış, diğer ikisi de o devrin Büyük Millet Meclisi Başkanı'na ve Maliye Bakanı'na tevdi olunmuştu. Bilâhare Topkapı Müdürlüğü'ndeki anahtar alınmış ve Divân-ı Muhasebat (Sayıştay) müdürlüğüne teslim edilmişti.

Hatırımda kaldığına göre, bu kasalardaki mücevherat ve sarayda kalan diğer kıymetli eşya üzerindeki taşların hakiki mahiyet ve değerini tesbit için hükümet Avrupa'dan üç mütehassıs davet etmiş ve bu hareket o zamanlarda yani 1926-1927 senelerinde Müzeler Umum Müdürü olan merhum Halil'in, kendisine fikir danışılmamasından dolayı istifasına sebep olmuştu. Mütehassısların verdikleri raporlar kendileriyle eski iktidar hükümeti arasında bir sır olarak kalmış ve müze müdürlüğüne en ufak bir bilgi verilmemiştir.

Istanbul'un fethinden sonra inşa edilen ve Abdülhamid zamanına kadar yeni ilâvelerle büyüyen Topkapı Sarayı yalnız Os-

manlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetini idare eden bir merkez olmakla kalmamış, kurulduğu devirden bu yana birçok kıymetli eşyanın muhafazasını sağlayan bir müessese de olmuştur. Sarayın muhtelif hazinelerine girip çıkan eşya gayet muntazam olarak defterlere kaydedilmiştir. İkinci Bayezid'den itibaren tutulmuş bu defterler emsalsiz kıymette envanterlerdir.

Bugün Topkapı Arşivi'nde mahfuz tutulmakta olan defterlerdeki kayıtlarda bu üç kasa içindeki mücevherlerin de yeralması gerekir. 1927 senesinin kayıtlarına bakılacak ve o zamanın Büyük Millet Meclisi Başkanı ile Maliye Bakanı'na ve Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne sorulacak olunursa, içinde milyonlar saklayan bu kasalara ait anbarlarını bulmak kabil olacaktır."

Aynı gün, kasaların Meclis Reisi Refik Koraltan'ın başkanlığındaki bir heyet tarafından açılmasına karar verilir. Heyette Meclis'in Başkanlık Divanı üyeleri, Maliye Bakanı, maliyenin ilgili genel müdürleri, Sayıştay Başkanı ve gazeteciler hazır bulunacaktır. Ama üçüncü anahtar ortada yoktur ve bulunamadığı takdirde kilitlerin çilingire açtırılması kararlaştırılır.

Topkapı Sarayı Müdürü Tahsin Öz, kasalarla ilgili tartışmaların devam ettiği aynı gün, 1927'deki mücevher nakilleri konusunda bilgiler verir:

"Bahis mevzuu olan mücevherler, 1927'de o gün için Topkapı Müzesi'nde teşhirleri imkânı olmadığından Bakanlar Kurulu'nun kararı gereğince korunmak gayesiyle Maliye Bakanlığı kasalarına konmuştu. Eşyanın müfredatını havi bir zabıt varakasını da o zamanki Maliye Vekili Abdülhalik Renda imza etmişti.

Kasalardaki üç anahtardan biri Maliye Bakanı'nda, biri Sayıştay Başkanı'nda ve üçüncüsü de Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü'nde kalmıştır. Bir müddet sonra bu üçüncü anahtar Bakanlar Kurulu kararıyla Danıştay Başkanı'na verilmiştir. Şu suretle üç anahtarın yeri malûmdur.

Eşyaya gelince; bunlar 82 parça üzerine kayıtlı olup üç gruba ayrılabilir:

1. Zümrüt, yakut gibi çıplak ve kıymetli taşlar,

2. Yüzük, küpe, iğne gibi mücevherat,

3. Pırlantalı şamdanlar, zümrütlü ve elmaslı askılar gibi eş-

yadan ibarettir.

Kaşıklı yüzük dedikleri de yüzük değil, göğüs iğnesidir. Kevkeb-i dürrî de inci tesbih değil, üzeri elmaslı bir askıdır. Esasen teslim edilen eşya arasında inci tesbih yoktur"

Maliye Bakanlığı'ndaki ilk kasa 5 Mayıs'ta açılır. Ayrıntıları 6 Mayıs tarihli Vatan Gazetesi'nden okuyalım:

"Sabah saat dokuzda Maliye kasasındaki kıymetli eşyaların tadad ve tesbiti yapıldı. Meclis Reisi, Başbakan Yardımcısı, Adalet Bakanı, Danıştay ve Sayıştay Başkanları ile Meclis idare amirleri, riyaset divanı azaları, gazeteciler, Maliye binasının zemin katındaki kasa dairesine indik. CHP Grup Başkan Vekilleri Faik Ahmet Barutçu ve Avni Doğan da davet edildikleri halde gelmemişlerdi"

Muhabir, kasadan çıkan eşyaları da şöyle anlatır:

"...Kâğıt talaşlar da alındıktan sonra bir dört köşe sandık, bir de üstü nakışlı ve işlemeli ceviz çekmece göründü. İçinden muhteşem bir altın tepsi çıktı. Üzeri işlemeli, etrafı ve sapı kabartmalı 843 dirhem ağırlığında bir tepsi. Bir başka kutuda som altın çaydanlık, şekerlik, altın tabaklar, altın kaşıklar pırıl pırıl parlamaya başladı. Markaları, numaraları okundu. Istanbul işi bir altın takım.

Her kutu açılışında yeni yeni şeyler görüyorduk. Bu arada 12 adet altın kahve fincanı zarfı ve tabakları, altın zarflı fincan takımı vardı. Kenarı mineli ve altın yaldızlı muazzam bir gümüş tepsi, som altından çay takımı, kapaklı ibriği, sütlüğü. Arkasından Avrupa malı bir altın tatlı takımı, yuvarlak tatlı kâsesinin etrafında kaşıklar asılı duruyor. Çıkan eserler Aziz, Hamid, Reşad devrine ait yerli malı altın eşya. Üçüncü sandıktan çıkanlar, daha şaheser şeyler. Her kutu açıldıkça, şışşt sesleri yükseliyordu. Birkaçını sayayım: Elmas ve yakut işlemeli tuzluk, hardallık ve kaşıklar, altın su bardağı ve altın tabağı. Fakat bardağın kapağı da var. Kapağın üstü elmas ve mine ile müzeyyen. Altından kafes örgüsü fincan zarfları. Felemenk işi pırıl pırıl bir bardak tabağı, bir kutuda mineli fincan zarfları, zarflar inci ve zümrüt işlemeli. Fransız işi altın mineli bir sürahi, bardakları kapaklı,

bu kapakların zirvelerinde elmas işlemeler var. Bilhassa bu takımın zevkine, inceliğine ve kıymetine herkes hayran oldu. Yalnız bunlar su içinde on bin lira ederdi. Zümrütlü, yakutlu, mineli altın fincan takımları o kadar çoğaldı ki, artık kimse yüzlerine bakmıyor. Abdülâziz devrinin üstü som mine kapaklı şerbet takımları herkesi hayran bıraktı. Şerbet takımlarının hepsi kapaklı, kapaklarının üstü elmas işlemeli.

Bakare, kristal takımları, altın meyve ve yemek bıçakları, balık çatal ve bıçakları, altın bir tas, mineli ve pırlantalı zarflar, elmas ve yakutlu su bardağı, altın tepsi. Hepimiz birer mine, pırlanta, elmas, yakut, zümrüt ve kristal mütehassısı haline geldik.

Bu eşyaların zabıtlarla karşılaştırılması saat on üçe kadar devam etti. Hepsinin tamam olduğu anlaşıldı. Bir kamyonla ve polis muhafazasında Meclis sığınağına nakil ve teslim edildi"

Açılışta Vahideddin'in doktoru Reşad Paşa'nın damadı Istanbul milletvekili Salih Keçeci de hazır bulunmuştur. Keçeci, kasadan çıkan eşyaların sarayın *"On beşinci, yirminci derecedeki mücevherleri olduğunu"* söyler ve başka açıklamalar da yapar:

"1927'de Topkapı Sarayı'ndan gelen 3 kilo 700 küsur gram ağırlığında, dünyada emsali olmayan meşhur bir zümrüt var. Bundan başka bir buçuk kilo ağırlığında ikinci bir zümrüt, 500 gram ağırlığında üçüncü bir zümrüt de salı günü Merkez Bankası'ndaki kasalarda görülecektir. Fransa'dan gelen beynelmilel mücevherat eksperi olan Robert Lanzer'in o tarihte tanzim ettiği raporda yazıldığı vechile, elektrik cereyanı ile yapılan teknik muayenede bunların hakiki zümrüt oldukları ve dünya yüzünde emsali olmadığı anlaşılmıştır. Bu mütehassıs bu muayenede büyük bir heyecan duyduğunu da ilâve etmiştir. Bundan başka, vaktiyle Topkapı Hazine-i Humâyununda bulunan ve Meşrutiyet'i müteakip Topkapı Sarayı'nda tabaklar içerisinde dökme suretiyle teşhir edilen mücevherat da vardır.

Bunlara ait saltanat zamanında tutulan defter, arşivden komisyona devredilen 31 defter meyanında yoktur. Dolmabahçe Sarayı'nda Büyük Millet Meclisi Hesapları'nı İnceleme Komisyonu olarak yaptığımız tedkikat, 948 senesindeki defterler üzerinde yapılmıştır. Aşağı yukarı Dolmabahçe ve diğer saraylarla Ankara dahil olmak üzere 785 bin parça eşya mevcuddur. Bunların için-

de tarihî eşya mevcud olmakla beraber, daha ziyade sarayın Mabeyn kısmındaki altın eşya ve Selim devrine ait kahve sitilleri vardır"

Salih Keçeci aynı beyanatında, Halife Abdülmecid'in sürgüne gönderilmesinden sonra Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları'nda yapılan bir sayımdan da bahseder ve bu sayım konusunda manidar ifadeler kullanır, *lâkayıtlıktan* sözeder:

"Halife'nin saraydan ayrıldığı zaman Beylerbeyi'nde ve Dolmabahçe'de yapılan tesbit zabıtları komisyonumuza tevdi edilmiş bulunmaktadır. O zaman yapılan bu tesbitte saraylar Maliye Bakanlığı'na bağlı bulunuyordu. Büyük Millet Meclisi'ne devrini müteakip tanzim edilen defterlerle ilk tesbit arasında mübayenet mevcuddur. Son defterlerde eşyanın vasfı, taşıdığı marka, tabloların imzası nazar-ı itibare alınmamak suretiyle madenî ve porselen eşya da sade çiçekleriyle tarif edilmiştir. Bu lâkaydî, ilk nazarda esefle görülmüştür. Dolmabahçe Sarayı 1854 tarihinde Abdülhamid[13] tarafından inşa edildiğine göre, o tarihten başlayarak Avrupa'nın her tarafından getirilen möble evani, porselen, çok kıymetli eşyaya bu arada rastlanmıştır. Halen sarayda tedkikat devam etmektedir. Bir ay sonunda saraylar hakkındaki raporumuzu Meclis Riyaseti'ne takdim edeceğiz"

Aynı günlerde Istanbul ve Ankara'daki bazı çevreler bir ayna dedikodusuyla çalkalanmaktadır. Hadisenin kahramanı, devrin iktidarı Demokrat Parti'nin önde gelen bir mensubudur. Söylendiğine göre bu politikacı Dolmabahçe Sarayı'nı gezerken çerçevesi varaklı büyük boy bir kristal aynayı beğenmiş ve Ankara'ya, evine yollanmasını buyurmuş, emir yerine getirilmiş ama Istanbul'da yapılan ambalaj Ankara'da açıldığı zaman çerçevenin ve aynanın yolda bin parçaya bölünmüş olduğu görülmüştür.

Kulağa aynı şekilde başka dedikodular da gelmektedir ve 1924 Mart'ından, yani hanedanın sürgüne gönderilmesinden hemen sonra saraylarda bir yağmanın yaşandığı söylenmektedir. Acaba Salih Keçeci'nin beyanatındaki dokundurma bu hadiselerle mi ilgiliydi, bilmiyoruz.

7 Mayıs tarihli gazeteler Merkez Bankası'ndaki kasanın ertesi gün açılacağını ve Basın-Yayın Umum Müdürlüğü'nün açılışı filme alacağını yazarlar.

Ama kasa o gün de açılamaz, zira eldeki anahtarlar kilide uymaz.

TBMM Başkanı Refik Koraltan, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Danıştay ve Sayıştay Başkanları, Istanbul milletvekilleri Nazlı Tlabar'la Salih Keçeci, TBMM idareci üyelerinden İhsan Şerif Özgen, Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, Maliye Bakanlığı Müsteşarı, Hazine Genel Müdürü, Merkez Bankası Genel Müdürü ve gazeteciler, sabah 9.30'da bankanın kasa dairesindedirler.

Elde dört anahtar vardır, dördü de denenir ve kilit açılmaz. Merkez Bankası'nın kasa dairesinde artık bir komedi oynanmaktadır. Çilingirler çağırılır, anahtarları onlar da denerler ve birinin kilide girdiğini ama mandalı çevirmediğini, kasayı oksijenle açabileceklerini söylerler. Heyet, hazinenin Ankara'ya getirildiği 1927'den itibaren anahtarları elinde bulunduran Meclis Başkanlarıyla Maliye Bakanlarının ve Danıştay Başkanları'nın bir dökümünü yapar, devir teslimler sırasında seleflerin anahtarları haleflerine devrettikleri ama 1935'ten sonrasının karanlık olduğu ortaya çıkar.

Kasa başında alınan karar şöyledir: Meclis ve Danıştay başkanlarıyla Maliye Bakanı müştereken çalışacak, hayatta olan eski meslekdaşlarına kayıp anahtarın akıbetini soracak, şayet bulunursa heyet yeniden biraraya gelip kasayı açacak, yoksa *teknik çarelere* başvurulacaktır.

Ankara'da bu kayıp anahtar koşuşturması sürerken Diyarbakır Milletvekili Nazım Önen, konuyu 8 Mayıs'ta Meclis'e getirir. Meclis Başkanıyla Maliye Bakanı'nın cevaplamasını istediği bir önerge verir ve *"Bazı mücevherat, altın ve kıymetli eşyanın hangi tarihlerde ve ne gibi karara istinaden Topkapı Sarayı'ndan Ankara'ya nakledildiğini, içlerinden zayi olanlar bulunup bulunmadığını ve üç anahtarlı kasaların açılıp açılmadığını"* sorar.

Hadise köşe yazılarına da konu olmuştur. Meselâ Selim Ragıp Emeç, sahibi olduğu *Son Posta*'daki köşesinde saraylara ait eşya listesinin birbirini tutmadığını söyleyip bir *parlamento anketi,* yani *meclis soruşturması* açılmasını ister ve şöyle yazar:

> *"Saray eşyası listelere nazaran noksan ve mevcud eşya ile mübayenet halinde bulunduğu gibi, Yıldız Kütüphanesi'yle Topkapı Sarayı Hazinesi'ne ait olan kitap ve taşların durumu; bunları muhafazaya memur olanların birbirlerine halef-selef olarak teslimdeki lâkaydîleri, bu meselenin ancak böyle bir anket yoluyla hal ve tesviye edilebileceğini gösteriyor. Tâ ki umumi efkâr sükûn bulsun ve milletin malına hor bakanlar bundan böyle bir lâubalilik cesaretini nefislerinde bulamasınlar."*

Problem olan kasanın açılması ancak 27 Mayıs günü mümkün olur. Danıştay'daki anahtarın bulunamadığını gazetelerden okuyan bir Danıştay emeklisi başkanlığa gelerek kayıp anahtarın yerini söyler: Danıştay'ın kasalarından birinin içindeki kilitli çekmecede olduğunu... Kasa açılır, bu defa çekmecenin anahtarı bulunamaz, bulunamayınca kırılır, içinden hem kasanın anahtarı çıkar, hem bir belge: 1935 senesinde Ankara'ya Topkapı Sarayı'ndan sonra bu defa Dolmabahçe'den de cevahir nakli yapılmış ve naklin tutanağı bu çekmeceye konmuştur.

Danıştay Başkanı Selahaddin Odabaşıoğlu, Meclis Başkanı Refik Koraltan'ı durumdan haberdar eder ve 27 Mayıs günü daha önceki açılışa katılan devlet ricali gazetecilerle beraber yine Merkez Bankası'ndaki kasa dairesinin bodrumuna inerler. Anahtarlar kasaya uyar ama kasa senelerdir kullanılmadığı için zorlanarak açılabilir. İçinden bu defa bir başka anahtar çıkar: Üst kattaki bir başka kasanın anahtarı.

Önce, mahzendeki asıl kasa açılır. Gazeteler içinden çıkanlar konusuna ertesi günkü nüshalarında yine geniş yer verirler. Mücevherlerin vakti zamanında satılmak için Ankara'ya getirildikleri söylentisi artık kesin bir gerçekmiş gibi yazılmaktadır.

"Kısmen mahfazalar ve kısmen sarılı paketlerde bulunan eşyalar çıkartılmıştır. İlk açılan sargı içinde Sultan Mecid'e ait murassa ve ortasında müstatil şekilde pırlanta büyük bir taş bulunan bir sorguç çıkmıştır. İkinci kutuda Sultan Âziz'in vefat edinceye kadar parmağında taşıdığı ve vefatından sonra bir cariyesi tarafından çalındığı tesbit edilerek bilâhare bulunan büyük yakut taşlı bir yüzük çıkmıştır. Bu yüzüğün rengi harikulâdedir ve kıymeti çok yüksektir, 120 bin lira değerindedir. Yine bir sargı içinde küçük torbalara sarılı ve üzerindeki etiketten gökyakut ve kıymetli taşlar olduğu anlaşılan küçük çıkınlar zuhur etmiştir. Bu çıkınlar yerin müsait olmamasından dolayı açılamamıştır ve bu şekilde birçok eşyanın bulunduğu kasa muhteviyatının başka bir gün tedkikine karar verilmiştir.

Kasalardan meşhur kaşıkçı elmasıyla beyzî şekilde küçük bir de zümrüt çıkmıştır. Bu zümrüdün bir kutu kapağının zirvesi olduğu anlaşılmaktadır. Çıkan eşyalar liste ile karşılaştırılmıştır.

Yukarıdaki kasa da açıldığı zaman içinde muhtelif sandık ve çekmeceler olduğu görülmüştür. Bunlardan yalnız iki tanesi açılmıştır. Birinin içinde iki mineli şerbet bardağı ve diğerinde Abdülhamid'e ait ve üzerinde eski Abdülhamid markası bulunuyor-

du. Bu çekmece kapağı yeşim üzerine som altın ve kapak üzeri tahminen 8-10 kıratlık iki büyük pırlanta taş, markası murassa ve marka üzerinde ayrıca murassa bir taç bulunuyordu. Bunlar görüldükten sonra her iki kasanın muhtevasının tedkikinin başka bir güne bırakılması kararlaştırılmıştır.

Topkapı Hazine-i Humâyununda bulunan kıymetli eşyanın 250 milyon altın değerinde olduğu düşünülerek bunlar satışa çıkarılmak üzere Ankara'ya getirilmişti."

Buraya kadar, Ankara'daki bir kasa dairesinde günlerce süren *cevahir oyununu* o zamanın gazete haberlerine dayanarak verdim. Asıl konumuz, 27 Mart günkü açılış sırasında Büyük Millet Meclisi Hesapları İnceleme Komisyonu Başkanı Istanbul Milletvekili Salih Keçeci'nin yaptığı açıklamadır.

Keçeci'nin açıklamasını 28 Mayıs tarihli Vatan Gazetesi'nden, Ankara muhabirinin yazdıklarından naklediyorum:

"Bu mücevherler hakkında Salih Keçeci'nin malûmatına müracaat ettim. Bana bu hususta şu izahatı verdi:

- Bugün çıkarılan birkaç parça eşya eldeki zabıtlarla karşılaştırıldı ve tamam olduğu görüldü. Diğer eşyalara bakılamadı. "Şebçerağ" namını taşıyan 3,277 kilo ağılığında bulunan büyük zümrütle bir buçuk kiloluk ve ayrıca 500 gramlık zümrüt henüz çıkmamış olmakla beraber bu kasada bulunması lâzımdır. Yukarıki kasada çıkan musanna ve murassa çekmece, bir mücevher çekmecesidir. Bu çekmecenin vaktiyle Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki müzesinde bulunduğu söylenmiştir. Bu çekmece, son padişah Vahideddin'in firarından evvel Hazine Kâhyası Refik Bey marifetiyle Hazine-i Humâyun'a iade edilen çekmecedir. Aranılan eşyanın listelere göre bu kasalarda çıkacağını kuvvetle tahmin ediyorum. Maliye'den gelen büyük kasanın uzun zaman açılmadığı, bugünkü açılış vaziyetindeki güçlükten belli olmaktadır. Bu vaziyette bu kasaya ne konmuşsa onun aynen çıkması lâzımdır.

- Daha ne gibi eşyalar çıkacağını tahmin ediyorsunuz?

- Listeye göre büyük parça zümrütlerden başka çok kıymetli eşyanın bulunduğu anlaşılıyor. Bunların arasında Sultan Mecid'in Medine-i Münevvere'ye vaktiyle hediye ettiği murassa ve çok kıymetli şamdanlarla murassa avânînin de çıkması lâzım-

dır. Gene bu mücevherler meyanında 935'te ayrı bir liste ile kasalara konulduğu anlaşılan Dolmabahçe Sarayı'na ait 18 parça mücevherle eşya da bulunmaktadır. Bu eşyanın çıkışından sanki kendime ait mücevherler çıkmış gibi fevkalâde memnun ve mütehassis oldum."

Kasalar konusu 12 Haziran'da kapanır. O gün daha önce tek tek incelenmemiş olan bütün çekmeceler, kutular ve çıkınlar açılır, eldeki zabıtlarla mutabakatı yapılır ve Şebçerağ denilen meşhur zümrüt de yine o gün bulunur.

Yerlerine gittiler mi?

Topkapı ve Dolmabahçe Sarayları'na ait mücevherler konusunda Hürriyet'teki sayfamda 2 Haziran 1996 günü *"Merkez Bankası'ndaki Mücevherler Ne Oldu?"* başlığı altında yazdığım bir yazıdan sonra, hadisenin yaşandığı yıllarda genç bir maliye memuru olan sonraki senelerin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Avukat Erhan Işıl'dan bir mektup aldım. Işıl, mücevherlerin 1940'lara kadar kasalarda bulunduğunu doğruluyor ve içerisinde kendisinin de yeraldığı bir heyet tarafından Istanbul'a, ait oldukları yere gönderildiklerini yazıyordu.

Hadiseye açıklık getirmesi bakımından Erhan Işıl'ın mektubundaki konuyla alâkalı bahsi aynen naklediyorum:

"...İkinci Dünya Savaşı'nın en alevli yıllarında -ki bunlar 1941-1942 yıllarıdır- Topkapı Sarayı başta olmak üzere çeşitli müzeler ve kurumlardaki bazı tarihi eserlerin Anadolu illerine taşındığını basından öğrenmiştik. O yıllarda Anadolu'ya geçmek isteyen aileler de hükümetçe teşvik edilirlerdi.

Ay ve günü hatırlayamıyorum. Rahmetli İnönü hükümeti zamanında Topkapı Sarayı'ndan gelen ve T.C. Merkez Bankası'nda muhafaza edilen tarihi eserlerin bu müzeye gönderilmesi için bir karar alınmış ve Maliye Bakanlığı Müsteşarı Sayın Ziya Kayla, Müsteşar Yardımcısı Sayın Mehmet Akmansu başkanlığında bir kurul oluşturulmuştu (Sayın Akmansu, bağımsızlık savaşımızın ünlü tümen komutanlarından merhum "Daday"lı Halid Bey'in oğludur. Babamla arkadaş oldukları için, önce Halid Bey'i, sonra meslekdaş olarak Sayın Akmansu'yu tanıdım). Maliye Bakanı'nca bana verilen gizli emirde Hazine Genel Müdür Yardımcısı olarak bu kurulun üyeliği ile görevlendirildiğim yazılı idi. Ku-

rulun diğer üyeleri, Merkez Bankası'nın üst rütbeli yöneticileri idiler. Ne var ki hiçbirimiz mücevherlerden anlamayız. Bu konuda tarih bilgisi olan ve güvenilir kişileri gizlice arayıp bulmak bizi epeyce uğraştırdı. Sonunda, bir gece vakti eserlerin sayım ve kontrol işinin yapılıp müzenin yetkili kıldığı kişiye teslimini planladık. Belirlenen gün Hazine Genel Müdürlüğü'ndeki anahtarları aldım ve kilitli birkaç kapıdan geçerek T.C. Merkez Bankası'nın bu eşya için tahsis ettiği "güçlü oda"sı önünde toplandık. Hazinenin ve bankanın anahtarlarını birlikte kullanarak güçlü odayı açtık. Eşya, birçok sandık içinde idi. Mühürlerine dokunulmadığını saptadıktan sonra sayım ve kontrole başladık. Her bir kalem 20 yıl önceki tutanakla karşılaştırılıp bilirkişilerce incelendikten sonra devir tutanağımıza yazıldı. Topkapı Müzesi'nin yöneticileri pek de önemli olmayan bir kişiyi tesellüm işlemi ile görevlendirmişti. Çaresiz, kabul ettik. Tutanak kurulca ve bilirkişilerce imzalandıktan ve sonra tarihi eserler çıktıkları sandıklara yerleştirildikten sonra bankanın bir taşıtına yüklendi. O zamanlar zırhlı araçlar yoktu, zira gerek görülmüyordu. Emniyet Genel Müdürlüğü koruma görevlileri ve taşıt gönderecekti. Gele gele bir sivil polis çıktı geldi. Bunu beklemiyordum fakat ek koruma olarak daha önce Türk Silahlı Kuvvetleri'nden asker istemiştim. Onlar da bir üstü tenteli pikap içinde altı er ve bir çavuş yollamışlardı. Sabahın saat ikisi olmuştu. Pek işe yaramayacağını bildiğim halde yanımdaki iki maliye memurunu bakanlıktan güç belâ bulduğum bir arabaya bindirip konvoyu izlemekle görevlendirdim. Böylece bizim iki taşıttan oluşan görkemli konvoyumuzun taşıt sayısı üçe yükseldi. Tarihi hazinelerimizi bu konvoyla Istanbul ilimize yolcu ettik.

Gönderdiğimiz eşya arasında yeralan bir kalem, dünyaca ünlü "Kaşıkçı elması" idi. Aklımda kaldığına göre, kaz yumurtası biçiminde ve büyüklüğünde bir mücevherdi.

Bizim görevimiz Ankara'da teslim ile sona ermişti fakat ertesi gün Istanbul'dan teslim-tesellüm haberi gelinceye kadar kimde huzur olabilirdi ki?.."

1922'nin 17 Kasım'ına ve sonrasına şimdi yeniden dönebiliriz...

*

Sultan Vahideddin'in artık Istanbul'da olmadığının resmen açıklan-

masından hemen sonra, Gümüşsuyu'ndaki bir konakta çok yaşlı bir adam hüngür hüngür ağlamadaydı: Son Sadrazam Tevfik Paşa...

Paşa, Sultan Vahideddin'le beraber saltanatın ve hanedanın da bir daha geri gelmemek üzere gittiğini çok iyi biliyor; herşeyini borçlu olduğu, *velînimet* bildiği ailenin ve o aileye dayanan rejimin istikbaline ağlıyordu.[14]

*

Malaya zırhlısı 20 Kasım sabahının erken saatlerinde Malta açıklarındaydı. Silema şehrinin limanına demir atıldı. O tarihten çok değil, daha üç buçuk sene kadar önce Istanbul'dan aynı adaya süngü zoruyla gönderilen sürgünlere yani *Malta Sürgünleri*'ne ev sahipliği yapmış olan ve misafirlerini esir kampında yahut kalede ağırlayan Genel Vali Lord Plumer, Şahbaba'ya kral adına *"Hoşgeldiniz"* dedi. Tahttan ve hilâfetten feragat etmediğini Lord'a da tekrarladı Şahbaba.

Öğle yemeği zırhlıda yendi. Sofrada üç kişiydiler: Vahideddin, Akdeniz Donanması Komutanı Amiral Sir Osmond de Beauvoir ve Genel Vali Lord Plumer. Yemekten sonra istimbotla karaya çıkıldı. Genel vali, Vahideddin'e ikametine tahsis edilen yere, adadaki İngiliz subaylarının lojman olarak kullandığı Pini kışlasına kadar refakat etti.

Sahilden içeriye uzanan surların çevirdiği kışlada, Vahideddin ve refakatindekiler için sekiz odalı bir daire hazırlanmıştı.

Şahbaba ölümüne kadar devam edecek olan 1275 günlük sürgününün 45 gününü burada geçirecek, 1923'ün 5 Ocağına kadar Pini kışlasında kalacaktı.

Sultan Vahideddin'in Malta'ya ayak bastığı 20 Kasım 1922 Pazartesi günü Türk Tarihi'nde yeni bir sayfa yazılıyor, aynı günün sabahı Lozan'da barış konferansının açılış merasimi yapılıyordu.

*

Şahbaba'nın Malta'dan Rumelihisarı'na, kızı Sabiha'ya gönderdiği ilk mektup nasıl bir ruh hâli içerisinde bulunduğunu apaçık göstermektedir. Zihni perişan düşüncelere dalmıştır. Ayrılık ve elem düzgün cümle kurmasına mani olacak derecededir. Satırlarında geride bıraktığı ailesinin merakını çeken dertli bir baba konuşmaktadır.

İşte, Mehmed Vahideddin'in sürgünden yolladığı ilk mektup:

"Benim melek Sabihacığım,
Mektubumu sana ulaştıracak vapur hareket etmek üzere oldu-

ğundan alelacele bu kâğıdı karalayıp postaya verdim. Perişan düşüncelerim gibi cümlelerin birbirleriyle bağlantıdan ve yazılış şeklinin düzgün şekilde ifadeden uzak oluşunu ma'zur göreceğinden eminim. Önce hususi halimdem bahsedeyim. Allah'a hamdolsun, ben ve Ertuğrul sıhhat ve afiyetteyiz. Geçici olarak kaldığımız Malta'daki ikametgâhımız oldukça uygun ve emniyet ve memnunluğumuz ise fevkalâdedir. Şimdilik görmekte olduğumuz hürmet de gelecek için zannederim ki güven vericidir. Yalnız endişem ailenin şimdiki hâli ve ızdırabım ise pek tabii olan hasret ve ayrılığın elemleridir. İnşaallah yakın bir gelecekte daimî bir ikametgâha sahip olup yanımda bulunmaları zaruri olan aile efradını ve ailenin beraberindekileri getirmek teşebbüsündeyim. Bu konuda sana ikinci ve üçüncü mektuplarımda tafsilat vereceğim. Rica ederim güzelim, bu mektubum sana ne vasıta ile ulaşırsa yine o vasıta ile hızlı bir şekilde bana ayrıntılı ve etraflı -ama dikkat et okuyabileyim, acele yazma ha!- bir mektupla ailenin genel durumunu -yani yeme ve içmelerine kim bakıyor ve ne gibi şahıslar nezaret ediyor ve ne haldedirler- ve son durumun da özetini bildir.

Benim güzelim, bu mektubun tarihinden iki gün evvel Istanbul'dan Malta'ya gelen ....." (15).

İkinci sahife kayıptır ve Şahbaba'nın memleketten ayrılmasından sonra kaleme aldığı ilk mektup, burada sona ermektedir.

Sultan Vahideddin sürgünde geçireceği üç buçuk yıl boyunca sadece kızına açılacak ve hissiyatını ona gönderdiği mektuplara dökecekti.

Sabiha Sultan'ın bu mektuba 2 Ocak 1923 tarihli cevabı Şahbaba'nın geride bıraktığı sarayın vaziyetini aksettirmektedir. Aile ve saray mensupları için elem dolu günler henüz gelmemiştir:

"Pek sevgili ve kıymetli babacığım

Sizi fazla müteessir etmemek için kalbimden coşan ve taşan hislerimi bütün kudret ve metanetimi sarfederek bu sefer yazmayacağım. Mektubunuzu karşıma koydum. Derecesini pek iyi tahmin ettiğim endişelerinizi gidermek için birer birer cevap vereceğim.

Ayrılışınızın üçüncü günü kardeşim, General Haringtonton tarafından sıhhat haberlerinizi ve Malta'da bulunduğunuzu bildiren bir mektup almıştı. O biraz yüzümüzü güldürmüştü. Şimdi ay-

rıntılı mektubunuzla tamamiyle müsterih olduk. Hamdolsun cümlemiz afiyetteyiz. İlk cuma günü sıhhati zaten sallantıda olan validemizi saraydan aldırmak için ettiğimiz müracaatlarda muvaffak olduğumuz halde kendisi kabil değil, emanet bırakdığınız aile efrâdını terketmedi ve üstüste ricalarımızı karşılıksız bıraktı. Tabii pek âlicenâbâne olan hareketine biz de karşı durmadık.

.....

Yıldız'dakilerin vaziyeti için kat'iyyen üzülmeyiniz. Şimdiye kadar herşey düşünülenin ve sanılanın dışında düzgün bir şekilde cereyan etti. Saray ilk günden itibaren Merkez Kumandanlığı ve Polis Müdüriyeti tarafından muhafaza altına alındı. Mabeyn dairesiyle sürekli ikâmetgâhınız olan kısım ve dışarıdaki bazı daireler mühürlendi. Hususi daireler, yani harem, tamamiyle eski halini muhafaza ediyorlar. Olayın başlangıcından beri herşey sarayda evvelki hâlini koruyor. İaşeleri hükümet tarafından idare olunuyor. Ðoktorlara kadar herkes vazifeleri başından ayrılmadı. Hemşiremle beraber geçen cumartesi günü Yıldız'a gidip validemizi ziyaret etmek istediğimizi, bunun kabil olup olamayacağını Merkez Kumandanlığı'ndan sorduk. "Hiçbir mâni yoktur" cevabını alınca gittik. O zaman daha mektuplarınızı almamıştık. Yalnız General vasıtasıyla öğrendiğimiz sıhhat haberlerinizin müjdesini aldık. Hamdolsun, cümlesi âfiyettedirler. Geçen çarşamba günü yine Harington'un yaveri hemşirem ve benim nâmımıza iki zarf getirdi. Onunkinde anneme ve ikinci hazinedara mahsus bir zarf ile doktor paşanın ailesine aid bir mektup vardı. Ben de elem ve memnuniyet arasında beni saatlerce ağlatan mektubunuzu alınca ertesi günü olunca doğru Dolmabahçe Sarayı'na gittim. Aldığım emirlerinizi kayınpederime arzettim. Bu ânı hayatım boyunca unutmayacağım. Kendine aid olan kısmı görmek arzu edince görmesinin daha uygun olacağını düşünerek takdîm ettim. Nasıl ciddî ve büyük bir teessürle okuduğunu ve ağladığını gözlerimle gördüm. İnsan böyle anlarda daha hassas oluyor, teessür kabiliyeti artıyor. Bu kadar nazik ve me'yus bir zamanda karşımda elemimle alâkadar bir insan, ağlayan göz görmek beni bu esnada mümkün olduğu derecede tesellî etti. Arzularınızın yerine getirilmesine imkân derecesinde gayret edeceklerini vaad buyurdular. Yalnız bütün idare hükümete ait olduğu için bu husus-

ta yapabileceklerinin gayret ve ısdârdan ibaret olduğunu ilâve ettiler.

.....

Babacığım, bir daha bana yazarsanız Malta'ya kimleri aldırmak arzu buyuruyorsanız bir listesini rica ediyorum. Zira hiç kimse ne olacağını, ne yapacağını bilmiyor. Yalnız hazinedarlar 35 kişiyi buluyor. Hepsini aldırmak kabil olacak mı? Bu hususta tenvîr buyurmanızı çok rica ederiz.

Yazdıkça huzurunuzda bulunuyorum hissi geliyor. Bir türlü kalemi bırakamıyorum.

Birkaç gün sonra tekrar yazmak üzere müsaadenizle burada bırakacağım. Dünyada herkesten çok sevdiği babasını daima artan bir muhabbetle kucaklayan kızınız, ihtiram ve ta'zîmâtını hasretleriyle beraber takdim eder. 2 Kânunsani 922

Kızınız Sabiha

Hâmiş: Gelen mektupları getirmek için Harington'un yaveri kapılarımıza kadar General'in bayrağını taşıyan otomobile binip geliyor. Durum pek normal olmadığından dikkat çekmek doğru değil. Kendilerine muvafık bir surette, aldıkları mektupları diğer bir zarfa koyup adreslerimize postaya vermelerini ihtar buyurmanızı ayrıca rica ederiz." (*)

"Ankara'dan yollanan imam postu"

Saltanat Sultan Vahideddin'in gidişinden 16 gün önce ilga edilmişti ama hilâfet makamı hâlâ vardı ve Vahideddin'e aitti. Ankara'nın Vahideddin'in gidişine cevabı, hilâfete onun yerine bir başkasını, Abdülmecid Efendi'yi getirmek oldu.

Hilâfet, Vahideddin'den 18 Kasım günü fetvayla alındı. Fetvayı Şer'iye Vekili olan Konya Mebusu Vehbi Efendi verdi, metin komisyonda yapılan küçük bir değişiklikten sonra Meclis tarafından oylanıp kabul edildi. Bu oylamayla ince bir diplomasi yapılmış oluyor, *Meclis kararının fetvanın da üzerinde olduğu* gösteriliyordu.

Sıra, yeni halifenin seçimine geldi. 19 Kasım'da yapılan gizli oylamaya 163 milletvekili katıldı; Abdülmecid Efendi 148 oy alırken Abdülhamid'in

(*) Mektubun orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *Belgeler* bölümündeki 34 numaralı belgeye bakınız.

oğullarından Abdürrahim Efendi'ye iki, Selim Efendi'ye de üç oy çıktı. Dokuz milletvekili çekimser kalmıştı.

Görüşmeler devam ederken bazı şehzadeler Abdülmecid Efendi'yi *hilâfeti kabul etmemesi* konusunda uyarmaya çalıştılar. Saltanatsız, tahtsız ve de tacsız bir hilâfeti üzerine almaması için ricada bulundular. Hattâ, Sultan Abdülhamid'in büyük oğlu Selim Efendi *"Şayed böyle bir makamı kabul etseniz dahi bu ikbâliniz geçici olacak ve çok geçmeden selefiniz Mehmed Vahideddin Han'dan daha feci bir akıbete uğrayacaksınız"* diyerek ileride olabileceklere dikkatini çekmeye uğraştı.

Abdülmecid Efendi bütün uyarılara rağmen Meclis'in kararını itirazsız kabul etti ve hemen ertesi günü İslâm âlemine hitaben bir beyanname yayınladı. Meclis'in rüşdünü, anlayışını ve hakimiyetini isbat ettiğini söyleyip kendisini bu makama getirdiği için teşekkür ediyor, İslâm dünyasına saadet temennisinde bulunuyordu.[16]

Abdülmecid'e *biat* merasimi 24 Kasım günü Topkapı Sarayı'nda, Hırka-i Şerif Dairesi'nde yapıldı. Merasimde Ankara'dan gelen bir grup milletvekili de vardı ve Fatih Camii'nde Abdülmecid adına hutbe okundu.

Istanbul'da yaşayan *Şerifler*, yani peygamber soyundan gelenler ise biat merasimine her nedense katılmamışlardı.

Abdülmecid için bir marş bile yapıldı. Marşın adı *"Medhiye-i Hazret-i Hilâfetpenâhî"*ydi ve Kemanî Eyüplü Mustafa Bey[17] tarafından bestelenmişti:

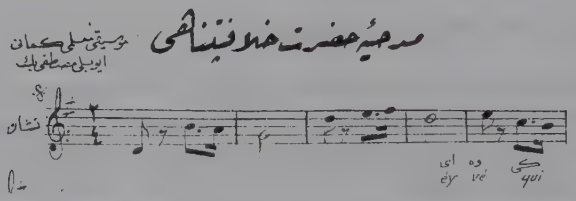

"Ey vekîl-i fahr-ı a'lem ey Emîrü'l-Mü'minîn
Tanrı'dan her dem niyâzım eylesin ömrün mezîd
Rehber-i feyz-i saadet sâhib-i câh-ı berîn
İhtişamla pây-dâr ol Hazret-i Abdülmecîd"[18]

Ankara'nın kararını dünyanın en kalabalık İslam topluluğu olan Hind Müslümanları da benimsedi. O sıralarda hilâfetten sözetmeye ve kendi hilâfetini konuşmaya başlamış olan Mekke Emîri Şerif Hüseyin Hindliler'in gözünde *İngilizler'in hizmetindeki bir haindi* ve Istanbul'daki halife her bakımdan tercih edilirdi.

Gaya'da Aralık ayında toplanan Hind Hilâfet Konferansı, Abdülmecid'e biat kararı verdi.

Yeni halifeyle Ankara arasında ileriki günlerde gerçi büyük sürtüşmeler yaşanacaktı ama Abdülmecid Efendi gerektiği anlarda Ankara'ya protokol telgrafları göndermeyi ihmal etmedi. Mustafa Kemal'e annesi Zübeyde Hanım'ın vefatı üzerine bir taziye telgrafı yolladı[19]; evlenmesini bir başka telgrafla tebrik etti,[20] hattâ cumhuriyetin ilânını da kutladı.[21]

Abdülmecid Efendi'nin hilâfetine en büyük tepkilerden biri Sultan Vahideddin'in şeyhülislâmlarından olan ve sürgün günlerinde bir müddet hükümdarla beraber bulunan Mustafa Sabri Efendi'den gelecekti:

> *"...Aklın ötesinde kalan böyle hilâfette Abdülmecid Efendi Hazretleri Cenâb-ı Peygamber'in değil, şeytanın bile vekili olamaz. Çünki şeytan bile böyle bir hamakatı kabul etmez.*
>
> *...Merhum Sultan Vahideddin'e ve hükümetine Anadolu'da Mustafa Kemal âsî geldiği zaman Abdülmecid Efendi Hazretleri'nin bu isyana gizliden ve açıktan ne derece arka çıktığını ve Mustafa Kemal'in merhum Sultan'ı (Vahideddin'i) Istanbul'dan hicrete mecbur eden pîşkâr kumandanı (Refet Paşa'yı) nasıl bir şevk ile karşıladığını burada tekrara lüzum yoktur. Bir gün evvel Sultan Vahideddin'den münhal kalacak vaad olunan makama kavuşmak için onun emniyetini suistimal eden âsî düşmanı ile birleşmek neticesinde Mustafa Kemal tarafından Abdülmecid Efendi Hazretleri'ne ayrılan ganimet payı hükûmetsiz hilâfetten ibaret olduğuna ve bu şekilde hilâfeti kat'î ve sahih olmadığına rağmen"*[22]

*

Abdülmecid Efendi'nin babası Sultan Abdülâziz tahttan 1876'da indirilmiş ve o tarihten sonra Osmanlı tahtına hep Abdülâziz'in ağabeyi Sultan Abdülmecid'in çocukları oturmuştu. Tahtın olmasa bile sarayın sahipliği, 46 yıllık bu aradan sonra Mecidîler'den Âzizîler'e geçiyordu. Abdülmecid Efendi Refet Paşa'ya birkaç hafta önce *"Saltanatsız bir hilâfeti hanedanımızın en âciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğine emin olabilirsiniz Paşa!"* diyen Vahideddin'i haksız çıkarmıştı.[23]

*

O sırada Malta'da bulunan Sultan Vahideddin, Meclis'in kararını işitince bir hayli hiddetlendi. Şahbaba'nın ilk tepkisi *"Beni ancak şanlı mü-*

vekkilim -yani Hazreti Muhammed- *hal" edebilir"* demek oldu. Abdülmecid'e Topkapı Sarayı'nda yapılan biat merasiminden bahseden ve yeni halifenin ilk cuma selâmlığında kır bir atın üzerinde çekilmiş fotoğraflarını yayınlayan gazeteleri görünce *"Mecid Efendi, nihayet muradına erdi"* dedi. *"Yavuz'un zümrütlü tahtına oturmak kolay amma o kahramanın papucu olmak bile haddi değil. Zavallıya bir imam postu gönderdiler; o hâlâ bilmezden gelerek ve cüppesini sürükleyerek tahta oturmaya yelteniyor"* [24]

Ama Istanbul gazetelerinin sonraki günlerde hakkında yazdıklarıyla çileden çıkacaktı. Hele Istanbul'daki en büyük siyasi rakibinin, yani Abdülmecid Efendi'nin kendisiyle ilgili olarak *"Babam, onun amcasıdır. Bunu da hatırlamadı. Bundan bahsetmek bile ne acı. Artık o kendi kendini yalnız makamından değil, mensub olduğu hânedanın âzâlığından da ıskat etmiş bir ferddir. Bu vak'ayı unutalım ve istikbâle bakalım. Allah bu istikbali milletimiz ve dinimiz için mes'ud ve bereketli etsin"* [25] dediğini okuyunca gazeteleri yere fırlatacak, on yaşındaki oğlu Ertuğrul Efendi'yi göstererek *"Bu masum çocuğun günahı nedir ki ona bu kadar korkunç bir istikbâl bırakıyorum!"* diyecek ve *"Amanın, bana bir daha gazete getireyim demeyin!"* diye haykıracaktı.[26]

18.
Kâbe'ye yüz sürmek

Malta gurbetin ilk basamağıydı ve Sultan Vahideddin'in de söylediği gibi sadece bir *istasyondu.*

Şahbaba adada 45 gün kaldı ve ikâmetine tahsis edilen villadan dışarıya sadece iki defa çıktı; 27 Kasım'da genel vali Lord Plumer'le bir otomobil gezintisi yaptı, adayı dolaştı, sonra Lord'la beraber San Antonio Sarayı'nda ikindi çayı içti. 1923'ün yılbaşı gecesinde de Lord'un tertip ettiği baloya katıldı.[1] Balo davetini nasıl bir mecburiyetle kabul ettiğini ve davet sırasında neler hissettiğini düşünmeye herhalde gerek yoktur...

Kaderinde artık kendi ifadesiyle *fırın hararetini andıran bir hararetin* hüküm sürdüğü bir memlekete, Hicaz'a gitmek vardı: Cidde, Mekke ve Taif'e... Vahideddin, Hicaz Kralı Hüseyin'den gelen daveti kabul edip Hicaz'a gitti.

Seyahatin ayrıntılarına geçmeden önce, o zamanların Hicaz'ındaki durumu bilmek gerekiyor.

Hicaz, Şerif Hüseyin bin Ali'nin[2] hakimiyetindeydi. Şerif Hüseyin, dünya savaşı yıllarında patlayan Arap isyanının lideriydi ve 1916'da Hicaz, 1918'de de Arabistan *Emîri,* yani kralı ilân edilmişti. Taht sahibi olmuştu, *Şerifti,* yani peygamber soyundan geliyordu ve tek bir eksiği kalmıştı: Halifelik... Bir yandan Türk hilâfetine karşı olmadığına dair müteaddid demeçler verirken bir yandan da savaş senelerinden itibaren İngiliz müttefikleriyle hilâfet konusunda temaslar yapmayı ihmal etmemiş ama Osmanlı'ya isyanı karşılığında verilecek olan *"kral"* unvanından başka bir vaad alamamıştı. Zaten Hicaz halkı dışında bir desteğe sahip olmayan, hattâ İslam dünyasında antipatiyle karşılanan bir isimdi. Meselâ Hindistan müslümanlarının gözünde hilâfete, yani Istanbul'a karşı kılıç çekmiş, dolayısıyla âsi olmuştu ve "Bir âsi hiçbir zaman halife olamazdı"[3]

İşin, bir de diğer tarafı vardı: Sultan Vahideddin'in Istanbul'dan ayrılıp gitmesi bazı İslam ülkelerinde hoş karşılanmamış, hattâ tepki bile görmüştü. *"Halife, İngiliz himayesine sığınmakla hilâfetten fiilen istifa etmiş, Müslümanlar'ın saygısını kaybetmiştir"* diyenler bile çıkıyordu.[4] Bütün bunlar, Hüseyin için rüyalarına kadar giren hilâfet meselesiyle daha yakından alâkadar olması için kâfiydi; halifenin memleketinden bir İngiliz gemisiyle ayrılmasından kendisi için siyasi bir menfaat elde etmeye çalışması ve sürgündeki halife-hükümdara mal bulmuş magribî gibi sarılması, bu yüzdendi. Hiç vakit kaybetmedi, Vahideddin'e telgrafla peşpeşe davet mektupları gönderdi ve Mekke'nin ileri gelenlerine de mektuplar yazdırdı. Hüseyin'in ilk mektubu, Şahbaba'nın Malta'ya ayak bastığı günün tarihini taşıyordu.

*

Sultan Vahideddin'in Hicaz'a gidişi konusunda, bugüne kadar birçok senaryo üretildi. Hattâ bazı yazarlar, Kral Hüseyin'in imzasıyla hayalî davet mektupları bile yayınladılar.

Şahbaba, kızı Sabiha Sultan'a yazdıklarında Hicaz seyahatini ayrıntılarıyla anlatmakta, dört ayrı mektup aldığından bahsetmektedir.

Mektupların üçü Kralı Hüseyin, biri de Hicaz'ın ileri gelenleri tarafın-

dan yazılmıştı.

Hüseyin, Malta Valisi vasıtasıyla gönderdiği ilk mektubunda, Vahideddin'i *Allah'ın yeni bir lûtfuna mazhar olmasına* yani *memleketine yeniden dönebilmesine kadar* kendi memleketine davet ediyor, davetin kabul edilmesi halinde bundan büyük şeref duyacağını yazıyordu. Mektup İngilizceydi, Hüseyin *Kral* unvanıyla imzalamıştı. Osmanlı hükümdarlarına *Imperial Majesty* diye hitab edilmesi âdetten olduğu halde Hüseyin, Sultan Vahideddin'e sadece *Royal Majesty Sultan* diyor, yani padişahı imparatorluktan kral seviyesine indiriyor ve halife unvanının bahsi geçmiyordu.

Vahideddin, Hüseyin'e cevabını ancak ikinci davet mektubunu alınca verdi. Kalacağı yerin bir İslam toprağı olması gerektiğinden bahsediyor ama nereye gideceği konusunda henüz bir karar vermemiş olduğu için davete sadece teşekkürle yetiniyordu. Mektubun altına unvan koymamış, *Mehmed Vahideddin bin Sultan Abdülmecid,* yani *Sultan Abdülmecid'in oğlu Mehmed Vahideddin* diye imzalamıştı.[5]

Şahbaba kararsızdı. Malta gibi bir Hristiyan toprağında daha fazla kalmasının *mümkün ve uygun olamayacağını* biliyordu ve yerleşecek bir yer aramakla meşguldü. 12 Aralık günü Istanbul'a, kızı Sabiha Sultan'a gönderdiği mektupta bütün bunları anlatıyor, *kalbinin ve zihninin kudretinin kalmadığından* söz ediyordu:

> *"Benim melek huylu Sabiha'm,*
>
> *2 Aralık tarihli mektubunu aldım. On iki tarihine kadar diğer mektuplar hâlâ ulaşamadı. Allah'a şükür ben ve Ertuğrul sıhhatteyiz. Bu ecnebi memlekette ve Hristiyan aleminde ikametim, hattâ fazla kalmam esasen ne mümkün, ne de uygun olamayacağından biran evvel buradan ayrılmak için İslâm ülkelerinden uygun olan birini seçmek teşebbüsündeyim. Sonra aileyi oraya getirmekle meşgul olacağım. Gideceğim yer henüz belirlenmedi; kararlaştırıldığı zaman derhal bildireceğim. Validene ayrıca mektup yazamadım, kusuruma bakmasın. Fedakârlığına ve hamiyetine teşekkürler, selam ve dualar eylerim. Hazinedarlar için sual etmişsin. Tabii hepsini birden aldırmak şimdilik kabil olamadığı gibi ileride de mümkün değildir. Düşüncem, kalacak bir yer bulduktan sonra ailenin bir kısmını, diğerlerini de ileride aldırmaktır. Fikrime göre aile efradı ve mensupları şimdilik mümkün olduğu kadar toplu halde bulunmalıdırlar. Ama bunların içinde sabredemeyip çıkmak isteyenler olur ise hareketlerine kim*

mani olur, gidebilirler. İnşaallah kalacak bir yer bulunca ben arzu ettiğim kimselerin ve gelmek fedakârlığını gösterecek olanların isimlerini bildiririm. Güzelim, burada Istanbul ile mektuplaşmak pek zor, mektupların elinize emin bir şekilde ulaştığı da şüpheli. Hattâ bu defaki mektubunu açık olarak aldım. Bu sebeple mektubumu hemşiren vasıtasıyla alacaksın. Hangi vasıtayla alırsan ayni yola müracaatını tavsiye ederim nurum. Hissiyatıma dair bir-iki cümle karalamağa ne kalbimin ve ne de dimağımın kudreti var. Binaenaleyh mazeretimi beyân eder, büyük bir hasretle ve muhabbetle seni kucaklar, nurlu yüzünü koklar öperim ruhum. 12 Aralık 922.

Pederin
M.V." [6]

*

Şahbaba, Kral Hüseyin'in ve Mekke eşrafının gönderdiği öteki mektupları aldıktan sonra kararını verdi: Daveti kabul edip bir müddet için Hicaz'a gidecek, daimi şekilde kalmak için seçeceği bir *İslam toprağına* oradan geçecekti.

Sultan Vahideddin'in Malta'dan Hicaz'a gitme kararı en çok İngiltere'yi memnun etti. Zira Şahbaba'nın Istanbul'dan ayrılması konusu Londra'da dünya tarihinde eşi emsali belki de hiç görülmemiş bir hal almış, siyasi mesele olmaktan çıkıp bakanlıklar arasında yaşanan bir para kavgasına dönmüştü. *Tutumluluklarıyla* tanınan İngilizler bu özelliklerini tahtından ettikleri Şahbaba'nın yolculuğu sırasındaki benzin harcamalarına ve Malta'daki yeme-içme masrafları seviyesine indirmişler, tartışmalar büyüyünce İngiliz Dışişleri Bakanlığı çareyi hükümdar için artık para sarfetmemekte, dolayısıyla onu Malta'dan başka yere göndermekte bulmuştu.

Londra'da yaşanan para kavgasının ana hatları şöyleydi:[7]

"İşin malî yönünü, Weekly Dispatch adlı İngiliz dergisi ortaya attı: Vahideddin ile maiyeti dokuz kişiydiler. Bunların yatıp kalkma, yiyip içme masrafları İngiltere'ye haftada 100 İngiliz lirasına malolacaktı. Bu parayı İngiliz vergi mükellefleri mi ödeyeceklerdi?

Konu, çok geçmeden İngiliz parlamentosuna getirildi. 27 Kasım günü milletvekili Mr. Kelley, Dışileri Bakanı Lord Curzon'a yazılı bir soru sordu: Vahideddin'e ne kadar masraf yapılmıştı ve

bu masraflar nereden, nasıl karşılanmıştı? Mr. Sexton adındaki bir başka milletvekili de gene başbakana soru açtı: Vahideddin'in para yardımı alabilmesi için İngiliz kanunları gereğince "işsizler" sınıfından sayılması ve "yardım yapılan işsizler kütüğünü imzalaması" gerektiğini söyledi. Bir diğer milletvekili, Mr. Jones ise bu görüşü tamamladı, "işsizler kütüğünü" imzalarsa Vahideddin'e haftada 15 şilin, ayrıca her karısı için haftada bir şilin verilebileceğini bildirdi.

...Dışişleri Bakanlığı eski padişahın bir İngiliz bankasında 20 bin İngiliz lirası kadar bir serveti bulunduğunu tesbit etti. Bu meblâğ para değil mücevher cinsinden bir emanetti ve önce paraya çevrilmesi gerekiyordu. Bakanlık bu serveti kullanmayı düşünürken bir engel çıktı, banka direndi. Vahideddin hukuken Türk vatandaşı sayılıyordu, Türkiye ile İngiltere hukuken savaş halindeydi, barış henüz yapılmamıştı, dolayısıyla Vahideddin düşman bir memleketin vatandaşıydı. Düşman vatandaşlarının para ve servetleri dondurulmuştu. Şu halde Vahideddin'in masrafları bu meblâğdan karşılanamazdı ve düşük padişaha herhangi bir ödeme yapılamazdı.

...Öte yandan, İngiliz makamları kılı kırk yararcasına masraf cetvelleri çıkarmaya başladılar. Savaş, Koloniler ve Bahriye Bakanlıkları masrafları üstlenmeyi reddediyorlar, harcama cetvelleri Dışişleri'ne çevriliyordu.

Bu harcama listelerinde yazılı olanlar Vahideddin ve yanındakiler için on gün boyunca sadece Malta'da yapılmış olan masraflardı. Ama başka makamlardan da masraf listeleri geliyordu. Savaş Bakanlığı 484 sterling 7 shilling 4 penny tutan bir başka masraf cetveli çıkartıp Dışişleri'ne yolladı ve ödenmesini istedi. Bahriye'nin yaptığı masraflar ise bunun on katı kadardı. 4 bin 149 sterling 2 shilling 6 penny tutuyordu. Düşük sultan, Malta'ya Bahriye Bakanlığı'nın bir zırhlısıyla getirilmişti. Geminin bu yolculukta kullandığı yakıtın bedeli de masrafların içindeydi ve Bahriye bütün bu masrafların hemen ödenmesini istiyordu.

...İngiliz Dışişleri Bakanlığı işin içinden diplomatik bir formülle sıyrılmayı denedi: "Biz Halife'yi korumayı üzerimize aldık ama onun bakımını üstlenmedik" dedi. Bu cevap kimseleri tatmin etmedi. Masraf yapılmıştı ve ödenmesi gerekirdi. ...Dışişleri sonunda ödemeye meyletti, ödemeyi "Diplomatik ve konsolosluk ödenekleri" faslından yapmak istedi. Bu defa da Hazine taktı. Dı-

şişleriyle öteki bakanlıklar ve hazine arasındaki yazışmalar uzayıp gidiyordu. Milletvekilleri de işin peşini bırakmamışlardı. Mr. Cairns adlı bir milletvekili Dışişleri Bakanı'na "Eski Sultan'a haftada 100 sterlin masraf yapıldığının doğru olup olmadığını, doğruysa bunun sebebini sordu. Dışişleri bunu düpedüz inkâr etti, "Sorunun birinci kısmının aslı yoktur, dolayısıyla ikinci kısmı da kendiliğinden düşer" diye kestirme bir cevap verdi.

Sultan Vahideddin ve maiyeti için Malta'da sadece 20 ilâ 30 Kasım günleri arasında yapılan masraflarla ilgili olarak çıkartılan liste, şu şekildeydi:

	Sterling	Shilling	Penny
Sivil polis ve muhafızlar :	7	8	8
Yakıt :	18	5	4
Benzin :	6	14	9
Cep fenerleri :	5	11	0
Halı döşenmesi :		6	0
Aydınlatma :	9	3	4
Su :	1	8	4
Bakım :		4	11
Otomobil kirası :	11	0	0
W.D. Nakliye Şirketine Araba :	28	10	0
Kamyon :	1	7	0
Sıhhiye arabası :	1	2	6
Majeste ve maiyetinin iaşesi :	49	14	10
Öteberi :	5	19	4
Maltalı müstahdemin ücretleri :	21	9	0
Muhafızların kahve, süt, şekeri :		19	4
Sivil polislerin yemekleri :	1	14	3
Maiyetin şarap masrafı :	5	0	0
Kiralık araba ve şoför ücreti :	8	12	1
Banyo tadilâtı :	16	19	11
Möble kirası :	4	1	1
İkametgâhın kirası :	5	10	0
Ziyaretçiler için imza defteri :	1	3	0
TOPLAM:	212	4	9[8]

Kısacası Sultan Vahideddin İngiltere'ye yük olmuş, İngiliz Dışişleri Bakanlığı kendi başına iş açmıştı. Bu yükten en kısa zamanda sıyrılma yolunu tuttu, Majeste Sultan Malta'da daha fazla kalamazlar diye karar verildi. Her geçen gün yeni masraf kapısı demekti. Hicaz Kralı Hüseyin'in davetine cankurtaran simidi gibi yapışıldı, Vahideddin'i Cidde'ye biran önce yollamak için hazırlığa girişildi".

*

Seyahat hazırlıklarına başlandığı haberi Istanbul'a ulaşınca en fazla rahatsızlık hisseden yeni halife Abdülmecid Efendi oldu. Rahatsızlığını hükümdara gelini, yani Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan vasıtasıyla duyurdu.

Sabiha Sultan babasına 3 Ocak 1923'te gönderdiği mektupta Istanbul'da kalan aileyle saray mensuplarının neler yapıp ettiklerini anlatıyor, sarayı terkedip Fer'iye'deki bir daireye taşındıklarını yazıyor ve nihayet Halife'nin mesajını iletiyordu: Halife, Şahbaba'nın Hicaz'a veya Mısır'a gitmek üzere olduğunu işitmişti. Hüseyin'in ihanetinin unutulamayacağını hatırlatıyor, Vahideddin'in Istanbul'a yeniden dönebilmesi için elinden geleni yapmakta olduğunu söylüyor ve *"bu seyahatte kendisinden istifadeyi düşünecek olan bir takım insanların elinde kalacak olursa, mecburen en büyük düşmanı ben olurum"* diye tehdit de ediyordu:

"Ocak 3, 1923

Sevgili babacığım

12 Aralık tarihli ikinci mektubunuzu aldım. Bu, sizin hasretinizi çekenler için yegâne deva oluyor. Sıhhat haberleriniz birbiri arkasından geldikçe, en doğru tabirle, nefes alıyoruz.

Size en son havadisleri vermek için mektubumu geciktirdim. Ötekilerden sonra, çok geçmeden bunu alacaksınız. Geçen pazartesi günü annem kardeşimin evine çıktı. Diğerleri de müteakiben bizim aileye ayrılan Fer'iye sarayına çıktılar. Validem son günlerde şiddetli bir bronşit geçirmişti. Eşya ve toz arasında bırakmamak için şimdilik kardeşim aldı. İkinci kadın, diğer hanımlar ve bize mensup olanlar hamdolsun sıhhattedirler. Muntazaman kendilerini ziyaret ediyorum. Odun ve kömürleri evvelce Fer'iye'ye gönderilmişti. Yemeklerini de hazine-i hassa üstlendi. Üşümüyorlar, ihtiyaçları olabildiğince temin ediliyor, tamamen yerleştiler. Bulundukları daire Ortaköy Camii'ne yakın ve en son dairedir. Son zamanlarda tamir gördüğü için nisbeten temiz ve

yaşanabilecek bir haldedir. Annem de dairesinin düzenlenmesinden sonra yakında oraya geçecektir. Kendileri için üzülmeyin. Sizi bir kat daha müsterih etmek için daima meşgul olduğumu temin ederim. Onlara her şekilde faydalı olmaya gayret ediyorum.

Asıl size arzedeceğim mühim bir mesele var:

Dün beni kayınpederim çağırdılar. Aldığım emirlerini aynen yazıyorum:

"Pederinize derhal bir mektup yazın ve selamlarımı ilâve ettikten sonra söyleyeceklerimi büyük bir samimiyet ve ciddiyetle kabul etmelerini kendilerinden rica edin. Şimdiye kadar gazetelerde kendilerinin Hicaz'a veya Mısır'a gideceklerinden bahsediliyor. Kendileri iktidardayken Hüseyin'in şahıslarına ettiği isyan ve hıyanetin üzerinden henüz unutacak kadar bir zaman geçmedi. Dolayısıyla bunun davetine gitmek, hilâfet makamına ve saltanata geçmiş bir zat için mümkün ve doğru olamaz. Mısır ise aynı şekilde uygun değildir. Ben kendileri için çalışıyorum. İnşaallah barıştan sonra hayat ve istirahatlerini tamamiyle sağlayıp Istanbul'a dönüşlerini temin edeceğim. Şimdilik Malta'da kalmaya devam etsinler. Bu hususta büyük bir samimiyet ve gayretle çalışacağıma namusum üzerine söz veririm. Bana itimad buyursunlar ve kendilerine kat'iyyen lâyık olmayan bu seyahatten kaçınsınlar. Bu seyahatte şahsından istifadeyi düşünecek bir takım insanların elinde kalırlarsa, samimiyetimin ve muhabbetimin aksine, dinî ve siyasî durumum dolayısıyle aleyhlerine vaziyet alır ve mecburen en büyük düşmanları olurum. Çok istirham ederim, beni bu fena vaziyete düşürmesinler. Şahıslarından böyle birşeyi düşünmek bile istemem. Fakat kendilerinin İslâm ülkelerinde ikametleri birtakım dedikoduları getirebilir ve oradaki vaziyetleri onur kırıcı olur. Kendilerini her hususda korumak benim dinî ve ailevî vazifemdir. İnşaallah tasavvur ettiğim gibi girişimlerimde güzel bir şekilde muvaffak olurum. Bunu kesin olarak ümid de etmekteyim. Milletin âlîcenaplığı en büyük dayanakdır. Bu hususta herşeyi sağlamayı kendilerine vaad ediyorum. Dönüşleri, her hususda en iyi ve doğru bir hareket olacaktır".

Benim buna bir söz ilâveye kudretim yok. Evlâdınızım, belki hissiyatıma üstün gelemem fakat en sağlam ve iyi olan bu yoldur kanaatindeyim. Hissiyatıma bağlı kalmamaya azmederek düşündüm, onun için yazıyorum. Cevabınız bekleniyor.

Mısır hakkında kâfi derecede yazmadığımı, tekrar okuduktan

sonra anladım: "Mısır'a gitmeleri bazı siyasi olayların doğmasına sebep verebilir, bu bakımdan uygun değildir. Dolayısıyla orada tamamiyle münzevî bir hayat geçirmeyi taahhüd ederlerse, bu bir dereceye kadar kabildir".

Ben, aileyi aldırmadan önce dönüş ihtimalini düşünerek Malta'da kalışınızı uzatmanız herhalde doğrudur zannındayım.

Burada saraydan ayrılan hazinedar cariyeleriniz Mislieda, Nermin, Bedia, gittikleri evlerin başına kaldılar. Mislieda cariyenize -müsaadenize emin olduğum için yazıyorum- talip çıktıkça tabii olarak nesi var diye soruyorlar. Bir defa nasılsa çerağ olmuş bulunduğu aileye yük olduğundan azab içerisinde, ne yapacağını bilmiyor. Kendisini geçen gün gördüm, biçare bitkin bir halde. Bedia da yangından çıkmış ve bir şeye malik değil. Bunlara şimdilik para yardımına sizin için imkân olmadığını ben bildiğim gibi kendileri de biliyorlar. Yalnız sonradan yardım göreceklerinden emin olsalar söz vermek ve bu suretle bir çarelerine bakmak imkânı doğacak.

Bu gibi ricalarla sizi rahatsız ettiğim için affediniz. Herkes sanki herşeye gücüm yetiyormuş gibi benden imdad bekliyorlar.

Faruk arz-ı tazimat ediyor, Neslişah sevgili büyükbabasının kendisini hiç sormadığına mahzun oluyor. "Çok şeyler öğrendim, bir kerre kendilerini görsem neler yapıp eğlendireceğim" diyor.

Ertuğrulcuğum'a ayrı yazamadım. Güzel gözlerini en derin bir şefkat ve muhabbetle öperim. Sizin de hasretini çektiğim ellerinizi bin kerre öper, cevabınızı beklerim pek sevgili babacığım.

Kızınız
Sabiha

Cevabınızı ve kızkardeşimin istediği senedi kabil olan sür'atle bekliyorum babacığım" [9]

Şahbaba mektubu Malta'da değil, Mekke'de aldı. Sabiha Sultan'ın mektubu göndermesinden iki gün sonra yola çıkılmıştı ve zarf önce Malta'ya gitti, oradan Hicaz'a yollandı.

Sultan Vahideddin cevabını 31 Ocak'ta Mekke'den gönderdi. Hicaz'a asla siyasi düşüncelerle gelmediğini yazıyor, seyahatinin maksadının *vatandan uzak kalmanın ve uğradığı felâketin acılarıyla hüznünü kutsal makamların vereceği ilâhi feyizle hafifletmek olduğunu* söylüyordu. Sözü sonra Halife'nin üslûbuna getirdi, *"ifadesinin sonundaki huşûnet hazîn*

kalbimi hırpalamaktan başka bir işe yaramadı" dedi, *"hiçbir zaman menfaat, şer veya fesad aleti olamayacağını"* yazdı ve Istanbul'daki bu ezelî rakibine çok nazik bir şekilde *"Hiç zahmet etme, beni korumak elinden gelmez, senin boyunu aşar"* işaretini gönderdi:

"Benim melek Sabiha'm

3 Ocak tarihli mektubunu 29 Ocak'ta aldım. Biz ayın beşinde Mekke'ye doğru yola çıkmıştık. Mektup Malta'ya, sonra da Mekke'ye gönderildiğinden ancak Mekke'ye varışımızın haftasında yani 26 gün sonra elime ulaşabildi. Esasen Malta'da ikametim geçici idi. Zira: Bir Hristiyan memleketinde kalmaya devam etmek şahsî haysiyetimle ve sıfatımla uyuşamayacağı gibi, ailemi bir-iki ev ve aile bulunmayan bir yere getirtemezdim. Dolayısıyla bir Müslüman memlekete gidişim zaruriydi. Maamafih Mekke'ye kesinlikle kalmak niyetiyle gelmedim -ve Mısır'a gitmek ise hatırımdan geçmedi ve geçmez de-.

Şimdi, Mekke'ye ne gibi sebep ve maksatla geldiğimi sana biraz izah edeyim: Henüz Malta'ya ulaşmıştık, Hicaz Kralı'ndan biribirini takip eden üç ve halkın ileri gelenlerinden de bir telgraf aldım. Aileyle beraber beni memleketlerine büyük bir hürmetle davet ediyorlardı.

Benim ise bundan böyle siyasetle münasebetim kalmadığından, davetten istifade ederek bütün Müslümanlar'ın kıblesi olan Kâbe'yi bir Müslüman sıfatıyla gidip ziyaret etmek, bu suretle vatandan ayrılığın ve uğradığım felâket ve hicretin acısıyla hüzünlerini o kutsal makamın mânevî feyizleriyle zevklendirmek, elem ve kederlerimi mümkün mertebe hafifletmek düşüncesiyle daveti kabul ettim. Asla siyasi bir fikirle değil.

Yukarıda söylediğim gibi Malta'dan 5 Ocak'ta çıktık, Mekke'ye yirmi birinde ulaştık. Beytullah'ın ziyaretiyle şereflendik. Şimdi Mekke ve etrafındaki mübarek makamların ziyaretleriyle meşgulüz. Ziyaretlerimizi tamamlayıp dinlendikten sonra zorlayıcı bir sebep de çıkmadığı takdirde münzevî bir hayata mümkün mertebe uygun, siyaset dağdağasından uzak bir İslam memleketine gitmek azmindeyim. Benim için bundan başka çare yoktur ve hakikat de bundan ibarettir meleğim.

Şimdi gelelim kayınpeder hazretleri tarafından aldığım beyanatın cevabına:

Bu mektubum eline ulaşınca hemen gidip yüksek zâtlarını zi-

yaret edersin. Vasıtanla nail olduğum selâm ve büyük iltifatlarına karşılık muhabbetlerimi arzeder, hakkımda gösterdikleri temiz ve yüksek duygulara, gelecekle ilgili vaadlerine yüz binlerce teşekkürler eylersin. Maamafih "doluya tutulanın yağmurdan pervası olmaz" sözü uyarınca, söylediklerinin nihayetindeki sert sözlerin hazîn kalbimi hırpalamaktan başka bir işe yaramayacağını da ilâve edersin. Önceden de söylediğim gibi samimi duygularımdan Allah rızası içün emîn olsunlar; hasımlarım tarafından yayılan suçlamalara, geçmişe ve bugüne ait iftiralara itimad buyurmasınlar. Ben hiç bir zaman menfaat, şer ve fesad âleti olamam, sadece müşterek menfaatimiz olan hânedan hukukunun hizmetkârı ve savunucusu olabilirim. Barıştan sonra Istanbul'a avdetim hakkındaki teşebbüslerine ve yüksek niyetlerine teşekkürle karşılık verilsin. O mes'ud vaktin gelişine kadar bu yaşlılığımda gurbet ellerinde bir-iki uşak elinde ailesiz nasıl yaşayabilirim? Barış yakında imzalanacak olsa bile, düşmanlarım tarafından neşredilen öfkelerin ve iftiraların etkisi hâlâ vârolan bir muhite nasıl girerim? "Hak yücedir, ona yenilgi yoktur"; elbet ve elbet hak birgün kuvvete galebe edecek, temiz milletimiz hakikati öğrenecektir. O uygun zamana kadar ailemin bir kısmını getirmeye mecburum. Bu meşru isteğime ve teşebbüsüme arka çıkıp yardım etmelerini özellikle rica ederim. Arzettiğim gibi dönüş imkânının ortaya çıkmasına kadar vatan dışında bulunmak mecburiyetindeyim. Yüksek zâtları, bütün arzularına rağmen beni kesinlikle koruyamazlar. Belki kendilerine de büyük bir yük olurum. Arzettiğim bu konuları sükûnla ve soğukkanlılıkla değerlendirecek olurlarsa iddialarımı, memnunluklarımı ve ricalarımı haklı göreceklerinden eminim.

Aileden aldığım mektuplarda Istanbul'dan ayrılmamızdan beri yeme-içme vesair konularda nail oldukları lütuflarından büyük bir şükranla bahsediyorlar. Teşekkürlerimi arzederim. İşte kızım, sözlerim bundan ibarettir. Böylece arzeder, alacağın cevabı bana hemen bildirirsin.

Allah'a hamdolsun, Ertuğrul sıhhattedir. Selâmını okudum, pek sevindi ve pek çok göreceği geldiğini, güzel yanaklarından ve ellerinden öptüğünü, böylece yazmamı rica etti ve Neslişah'ın da gözlerinden öptüğünü ilâve etti.

Faruk'un selâmından dolayı memnunluğumu bildirir, mini mini melek Neslişah'ın o lâtif gözlerini ve yüzlerini öperim; seni

de büyük bir hasretle kucaklar, bâki ve kudret sahibi olan Allah'ın ezelî kuvvet ve kudretine emanet eylerim yavrum, meleğim, nurum.

Mekke-i Mükerreme'den
Hasret çeken baban
Hacı M.V." (10)

Zarfta, Şahbaba'nın 11 yaşındaki oğlu Ertuğrul Efendi'nin de bir mektubu vardı. Mektup, ablası Ulviye Sultan'a yazılmıştı:

"Sevgili ablacığım,

Mektubun pek çok makbule geçti ablacığım, çünki okur iken seni karşımda zannediyordum. Birkaç defalar memnun oldum, sevindim. Cenâb-ı hak seni de iki cihanda sevindirsin. Ablacığım, Malta'yı terkedip buraya geldik. Burası İslamlar'ın kıblegâhıdır. Buralarını ziyaret ediyorum. Bu yaşta buralarını görmeye beni muvaffak eden koca Allah, inşaallah buralarda büyük makamlarda sizler için etmiş olduğum duayı da kabul edecektir. Burada top oyunu yoktur. Vaktimi misafir olduğumuz hanede geçiriyorum. Hamdolsun afiyetim yerindedir. Sizleri düşünmekten başka bir endişem yoktur. İnşaalah yakın vakitte görüşürüz. Hümeyra'nın gözlerinden öperim, senin dahi ve ellerinden öperek cümlenizi mevlâya emanet eylerim efendim.

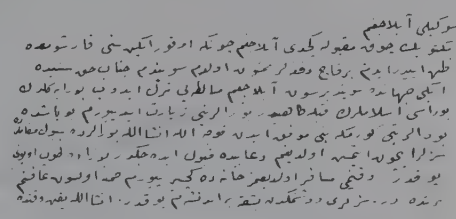

Ertuğrul Efendi'den ablası Ulviye Sultan'a: 2 Şubat 1923, Mekke.

2 Şubat 338
Mehmed Ertuğrul"

Sultan Vahideddin'in ailesiyle bu tarihten sonraki iki ay boyunca yaptığı yazışmalar bugün elimizde değil. Bir sonraki mektup Saiha Sultan'a ait ve 5 Nisan tarihini taşıyor. Sabiha Sultan, Halife Abdülmecid Efendi'den Hicaz seyahatiyle ilgili olarak gelen uyarılara ve tehditlere Sultan Vahideddin'in verdiği cevaptan sonra yaşanan yumuşamayı aktarıyor. Sultan Vahideddin'in Malta'dan ayrılarak Hicaz'a gitmesi halinde daha önce *"Eğer giderse, en büyük düşmanı ben olurum"* diyen Abdülmecid

Efendi şimdi *"Hareketinin bir aydınlatma vazifesinden ibaret olduğunu", "Sultan Vahideddin'in rahatını sağlamaktan başka bir düşüncesi bulunmadığını",* hattâ memlekete yeniden dönebilmesi için teşebbüste bulunduğunu bile söylemekteydi:

"Sevgili babacığım,

Mektubunuz beni nasıl sevindirdi tahmin buyuramazsınız. Kardeşime yazdığınız gibi biz de ödeştik. Onun mektubunda bana aid olan bir cümleye serzenişle dolu bir karşılıkta bulunmuştum. Şüphesiz şimdiye kadar elinize geçmiştir. Sizi biraz üzdüyse beni mazur görürsünüz ve insaf da bunu icab ettirir. Değil mi babacığım?

Mektuplar ne kadar güç gidip geliyor. Arada geçen zaman zarfında bitmez bir üzüntü ve merak içinde kalıyoruz. Bir gün gazetenin birinde sıhhatinize aid gördüğümüz bir haberle bütün aile halkı harab olduk. Nihayet hamdolsun telgrafınız müjde getirdi. Asıl efendimize nisbeten huzur ve rahat vereceği için hepimizi meşgul eden konuya gelelim: Mektubunuzu aldığım zaman hafif bir soğuk algınlığından muzdaribdim. Birkaç günlük mecburî bir gecikmeden sonra saraya gittim ve ferman buyurduğunuz şekilde arzettim. Mektup da yanımda idi. Şifâhen söyleyeceğimi tamamladıktan sonra -kâfi derecede tesir yapabilmeye belki heyecanım mani olur korkusuyla ve bilhassa son sözlerinin sizi ne derece üzüp kırdığını göstermek üzere o kısmı gösterdim. Kendileri de üzüldüler. "Pederinizin şahsı benim için pek muazzez ve muhteremdir. Kendileri hakkında hiç fena bir kanaatim yoktur. Memleketten uzak bulunuyorlar. Bir takım kimselerin menfaatleri için pederinizi hiçbir suretle düşünmeksizin fena bir vaziyette bırakmaları ihtimali vardı. Bunun için kendilerinin arzu ve kanaatlerini almaya lüzum görmezlerdi. Ben sırf bu endişe ile bir aydınlatma vazifesi yapmak istedim. Bilhassa şunu kendilerine yazın ki beni şimdiye kadar anlayamadıkları için kendilerine darılmaya hakkım olduğu halde bu bile elimden gelmiyor. Cenâb-ı hakk şâhidimdir ki böyle memleketlerinden, sevdiklerinden uzak geçen hayatları beni müdhiş ızdırab ve azâb içinde bırakır. Bunun içindir ki büyük bir iyi niyetle kendilerinin dönüşleri için teşebbüslerde bulunum. Cenâb-ı Allah inşaallah buna beni muvaffak edecektir. Kendileri için eger bir düşüncem varsa, o da râhat

ve memnuniyetlerini sağlamaya muvaffak olmaktır. Ailenin taraflarına igrâzı için hiçbir mânî yoktur. Ben kendileri Malta'dan hareket etmezden evvel böyle bir teklifte bulunmuştum. Şimdi tamamiyle haklıdırlar. Kendileri hareket gününü tayin etsinler, ben bu hususta elimden geldiği kadar kolaylığı sağlamaya uğraşırım" dediler. Yalnız "Ben kendileri muhafaza etmek arzu etseler de muvaffak olamazlar, belki kendilerine büyük bir yük olurum" cümlesi üzerinde fazla durdular ve "Yazık ki hâlâ beni öğrenemediler. Bana bu hususda muvaffak olamayacağım hakkında zerre kadar bir şüphe gelmiş olsa nasıl teklif ederim? Hem ben bugün için değil, her şekilde sağlamaya muvaffak olduktan sonrası için söyledim. Kendilerine hayatımı siper etmeden nasıl "Gel" diyebilirim? Bu benim için bir namus ve hatta bir hayat mes'elesidir" sözlerini ilâve ettiler.

Ben arada bir vasıta olduğum için aynen yazmak mecburiyetinde bulunuyorum. Sizden mahrum geçen günlerimizin ne türlü bir hasret azâbı verdiğini kendi hayatınızla mukayese buyurabilirsiniz babacığım. Bununla beraber ben de bugün dönüşünüz kabil olsa bile istemem. Zira bu esnâda burada öyle bir cinnet havası cinnet esiyor ki biz tahammül edemiyoruz.

Size daha çok yazmak istiyorum fakat bunu derhal postaya verdikten sonra bir başka mektup hazırlar ve biraz daha durumumuz hakkında bilgi veririm. Taif'in havasıyla inşaallah uyuşmuşsunuzdur. Hicaz'ın sıcağı bizi hayli düşündürüyordu.

Eger buradan arzu buyurduğunuz birşey varsa emir buyurun takdim edeyim. Neslişah artık herşeyi söylüyor. Şahbaba'ya senden ne yazayım diye sordum, kendi elini öperek böyle öperim dedi. Dayısını da hiç unutmuyor, zaten her zaman fotoğraflarınızı gösteriyorum.

Geçen gün bizimkilere, Fer'iye'ye götürmüştüm. Annemin odasında gördüğü büyük boy resminiz küçük dimağında mühim bir intiba' yaratmış olacak ki, dönüş esnasında birdenbire "Neneciğim, Şahbabam şimdi nerde?" diye öyle masum bir ayrılık ifadesiyle sordu ve beni o derece mütehassis etti ki, elimde olmadan gözlerimden aşağı yaşlar yuvarlandı. Size böyle şeyleri yazmak yazmak hiç doğru ama nasılsa yazmış bulundum.

İşte böyle babacığım, sizi bizden evvel görmek saadetine nâil olacak bahtiyarlar emrinizi bekliyorlar. Dolayısıyla, hareketlerine hiçbir mâni kalmamıştır. Bizim için de yalnızlığınızı düşün-

mek üzüntüsü ve endişesi inşaallah sona ermek üzeredir. Ellerinizi hasret, muhabbet, hürmetle öper sıhhat ve âfiyet ve imkân derecesinde huzur ve rahat temenni ederim sevgili, kıymetli babacığım.

Sevgili Ertuğrul'umun hasreti içerisinde olduğum güzel gözlerini, yumuk yanaklarını bir çok öperim. Kendisine ayrı yazamadım fakat kendisinden bekliyorum.

Kızınız Sabiha

Sizden iki ricam var. Biri çıraklar cariyeleriniz için ihsan buyuracağınız meblâğın hiç olmazsa yarısının verilmesi, diğeri geçen sene "Olimpiyad Oyunları Hazırlık Cem'iyyeti" adıyla kurulan cemiyetin çalışmaları hakkında malûmat veren kişinin efendimize takdim ettiği yazının zayi edilip edilmediğini lûtfen bildirmenizdir. Zira bîçare mabeynde bırakılan evrak arasında kendi yazısının bulunmasından pek ziyade korkuyor. Bugün vaziyete hâkim olanlara karşı en ufak imalı bir söz büyük bir ithâmı mucib olmaktadır. Ben anlayacağımı vaad ettim. Lûtuf buyurulursa pek memnun olacağım. Cariyelerinizin de kısmetleri çıkıyor. Elleri bomboş, yapacaklarını biliyorlar. Bedia'yı Rumelihisarı'nda komşulardan biri oğluna alıyor. Efendimizin ihsan buyuracakları meblâğ hakkında bizzat ben şehâdet ettim. Şimdi onu bekleyerek nikâhları oldu. Bu sırada canınızı sıktığım için af buyurun. Evvelden beri bana darılırdınız. İyi bir şey değil ama ben kendim için değil, her zaman başkaları için üzülür ve yaşarım.

Sabiha" (*)

*

Hicaz seyahatinin hazırlıkları 1922 Aralık'ının ikinci haftasında başlamıştı. 12 Aralık günü İngiliz Dışişleri'nden Amirallik'e gönderilen bir yazıda Sultan'ın Malta'dan Mekke'ye gitmeyi istediği, bu seyahatin Malta-Mısır arasındaki bölümünün bir İngiliz harp gemisiyle yapılabileceği ama Cidde'ye bir Mısır gemisiyle gitmesinin daha uygun olacağı söyleniyordu. [11] İngilizler halife unvanını taşımış olan kişiyi kutsal topraklara

(*) Mektubun orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın "Belgeler" bölümündeki 35 numaralı belgeye bakınız.

kendi gemileriyle *kendilerinin bir adamı* gibi götürmenin yanlış olacağını düşünüyorlar ve harp gemisinin kendi kontrolleri altındaki Mısır'a varmasından sonra İskenderiye'deki yahut Kahire'deki Müslüman halk arasında kıpırtılar olabileceğinden endişe duyuyorlardı. Yolculuk planı bu yüzden hükümdarı götürecek geminin Süveyş'e varışıyla Arabistan'a hareketi arasında sadece birkaç saat zaman bırakılması şeklinde yapıldı.

Sultan Vahideddin aynı gün Malta Genel Valisi Lord Plumer'le buluşuyor ve Lord'a Malta'daki fakirlere dağıtılmak üzere 100 İngiliz lirasıyla[12] Kral George'a yollaması için bir belge veriyordu. Belgeyi bizzat yazmış ama imzasını koymamıştı:

> *"...Şehzadeliğimden beri Türkiye'nin ittifak devletleri safında savaşa girmesine ve Osmanlı devletiyle İngiltere arasındaki geleneksel dostluğun bozulmasına karşıydım. Bu yüzden o günkü hükümetin -yani İttihadçıların- düşmanlığını kazandım. Hükümet beni tahta çıkışıma kadar devamlı kontrol altında tuttu. Savaştan sonra müttefiklerin, özellikle de Büyük Britanya'nın Türkiye'ye karşı tutumunun iyi niyetli ve verilecek kararın adil olacağına inancım devam ediyordu. Bu sebeple mütareke tekliflerini hemen kabul ederek onlara karşı sempatimi gösterdim. Ülkenin çıkarlarının bunu gerektirdiğine inanıyordum.*
>
> *Istanbul'dan ayrılışım: İnançlarıma sonuna kadar bağlı kaldım. Ama rakiplerim düşmanlıkları arttırmakla kalmayıp beni basında karaladılar, hatta hayatımı ve kutsal saydığım herşeyi tehdid ettiler. Istanbul'da kalarak iftiralarını çürütmeye imkân olmadığından dünyanın gözünde kendimi temize çıkarabilmek için Türk topraklarını terkettim.*
>
> *Hilâfet mes'elesi: Bu konu tamamen dinîdir ve bütün İslam aleminin ortak mes'elesidir. Mekke'ye varınca hilâfet müessesesi hakkındaki görüşlerimi İslam dünyasına bir bildiri ile duyuracağım.*
>
> *Daha evvel Istanbul'daki National Bank'ta olup bir müddet önce Londra'daki British Corporation'a nakledilen 20 bin sterlin tutarındaki şahsi servetim ile 10 yaşındaki oğlum Ertuğrul Efendi adına National Bank'a yatırılan birkaç bin sterlin bu bankalarda kalsın, İngiliz dışişlerine bildirdiğim zaman hizmetime sunulsun".*[13]

Hazırlıklar tamamlandı ve Şahbaba Malta'dan 1923'ün 5 Ocak sabahı

bir İngiliz savaş gemisiyle, Ajax'la ayrıldı. İstikamet, Port Said'di. Kral Hüseyin Sultan Vahideddin'in Cidde'ye kadar bir İngiliz savaş gemisiyle getirilmesini istemiş ama Londra reddetmişti.

Şahbaba 9 Ocak'ta Port Said'e vardı ve Hüseyin'in sonradan kral olan oğullarından biri, Şarkî Ürdün Emiri Abdullah tarafından karşılandı. Mısır Kralı Fuad'la Mısır hükümeti seyahati görmezlikten gelmiş, karşılamada Mısır adına resmen hiç kimsenin bulunmamasına itina göstermişlerdi.

Port Said'den ikinci sınıf bir yolcu gemisi olan Clemais'le Süveyş'e hareket edildi. Yolculuk bir gün sürdü ve Şahbaba'yla beraberindekiler 10 Ocak gecesini Süveyş'te geçirdiler. 11 Ocak'ta bir başka gemiye binildi: Mısır'ın Hidiviye Denizyolları'na ait üçüncü sınıf bir yolcu gemisine, Mansura'ya...

Şahbaba'nın bindirildiği gemilerin kalitesi gittikçe düşüyordu, hatta Kahire'deki İngiliz makamları Londra'ya sabık padişahın bu gemiyle gidemeyeceğini söylemişlerse de kabul ettirememişlerdi.

Mansura'ya Türk bayrağı çekilmişti, istikamet Cidde'ydi ve 15 Ocak'ta varıldı.

"Vapur sabahın erken saatlerinde Cidde'nin önüne gelip demirlediği zaman denizin üzeri birçok kotralarla birkaç romorkör ve motorla dolmuştu.

Kral Hüseyin bütün maiyetiyle beraber geceyi Cidde'de geçirmiş ve vapuru limanın fersahlarca uzaklarında karşılamıştı. Şahbaba'yı getiren vapur demirini atar atmaz gemiye ilk çıkan, bizzat Hüseyin olnuştu.

Sultan Vahideddin kıç taraftaki güverteye gelmiş, bir sis tabakası içinde bunalan Cidde'nin çıplak siluetini mahzun mahzun seyre dalmıştı.

Hicaz'ın mutlak ve müstebit hükümdarı olan Kral Hüseyin gayet sade giyinmiş, adeta gelişigüzel bir cami imamı kılığına girmişti. Yağız çehresiyle tezat teşkil eden bembeyaz ve uzun bir sakalı vardı. Başına hazret-i peygamber sülâlesinden olan şeriflere ve seyyidlere mahsus beyaz bir sarık sarmış, sırtına bir hoca cüppesi geçirmişti.

Vapura çıkar çıkmaz Sultan Vahideddin'in yanına gelerek eğildi ve iki eliyle elini yakalayıp yüzüne, gözüne sürerek öptü. Peygamber sülâlesine mensup ihtiyar hükümdarın bu fevkalâde tâzimi karşısında Sultan Vahideddin de elini kurtarmak ister gi-

bi Hüseyin'in ellerini yakalayarak omuzundan öper gibi yaptı.

Her iki taraf için samimiyeti pek şüpheli bulunan bu sarmaşdolaşı müteakip Sultan Vahideddin önde ve Kral Hüseyin solunda ve bir adım gerisinde olduğu halde ve yanpiri bir vaziyette geminin merdivenine doğru yürüdüler. Sultan Vahideddin, Esvapçıbaşı İbrahim Efendi'nin elinden tutarak ve kolunda ikinci musahib Mazhar Ağa bulunduğu halde merdivenlerden inip romorköre atlar atlamaz denizin yüzünü dolduran irili-ufaklı yüzlerce yelkenliden bir çığlıktır kopmuştu.

...Sultan Vahideddin müdhiş bir toz, toprak ve kara sinek yağmuru altında boğulan Cidde iskelesine ayak basınca Cidde'yi at nalı şeklinde kuşatan Osmanlı ordusunun mirası sahra topları birbirleriyle yarışırcasına ateşe başlamışlardı. Sultan Vahideddin gûya yeniden tahta çıkıyormuşcasına tam 101 pare top atılmıştı".[14]

Hüseyin, Sultan Vahideddin'i *Halife* olarak kabul etmediğini, sadece *seçkin bir misafir* muamelesi yapacağını karşılamanın daha ilk anında gösterdi. Halifenin katıldığı merasimlerde peygamberin sancağının açılması âdetten olmasına rağmen Hüseyin sancak açtırmamıştı.

İngiliz ve Fransız konsolosları da hükümdara *"Hoşgeldiniz"* demek için bekliyorlardı. Cidde'de kısa bir dinlenmeden sonra yaylı arabalarla Mekke'ye hareket edildi.

Şahbaba'yı Cidde'de karşılayanlar arasında sadece Hicaz Kralı ve maiyeti değil, Istanbul'dan aşina yüzler de vardı. Sevr Andlaşması'nı imzalayanlardan şair ve *filozof* Rıza Tevfik (Bölükbaşı), sabık şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi gibi vaktiyle Kuvâ-yı Milliye'ye muhalif olup Refet Paşa'nın Istanbul'a gelmesinden sonra Türkiye'den apar topar ayrılanlar da onu beklemedeydi.[15]

Rıza Tevfik, Cidde'den Mekke'ye deve sırtında yapılan yolculuğu Istanbul'daki bir dostuna yazdığı mektupta mizahî bir üslûpla anlatacak, Sabri Efendi'yle de ince bir şekilde alay edecekti:

"...Sana bu mektubumu devenin üstünde yazıyorum. Başta Vahideddin olduğu halde kafilemiz Mekke'ye doğru yola düzüldü. Talihimiz o kadar garip cilveler gösteriyor ki, sonumuzun ne olacağını keşfetmek mümkün değil.

Hani, Türkçe'de "Attan inip eşeğe binmek" diye bir tabir vardır. Benim için de öyle oldu. İnkılâbın ilk günlerinde at üstünde

Istanbul'da hükmederken mevkiim düştü. Attan indim fakat eşeğe binecekken talih beni deveye bindirdi.

...Hele softalar için işkencelerin en büyüğü deveye binmektir. Bizim Sabri Hoca günde en az sekiz defa deveden yuvarlanıyor. Bereket versin yerler yumuşak kumdan, birşey olmuyor. Yoksa çoktan ahıretin yolunu tutmuştu.

...Istanbul'da ikinci Teftâzânî geçinen Hoca Sabri burada Allah tarafından yobazlaştı, yongaları dışına vurdu. Yolda peşimi bırakmıyor.

Şimdi merakı ne şeyhülislâm, ne de sadrazam olmak. Meşhur şair olmak istiyor. Sözüm yabana, kendinde buna ehliyet ve istidat görüyor. Hergün bana naat, gazel, kaside kabilinden birçok hezeyanlarını okur, durur".[16]

*

Şahbaba Mekke'de Şubat sonuna kadar kaldı ama kuru sıcaktan perişan olmuştu. Kral Hüseyin'e Hicaz'ın iklimine dayanamayacağını, Kıbrıs'a veya Hayfa'ya gitmek istediğini söyledi.

Ama kararı Kral değil, Londra verecekti...

Hüseyin ev sahibi olarak misafirine hürmette kusur etmiyordu ama eski âdeti olan arkadan hançerleme huyundan vazgeçmemişti.

Hançerinin ucunu bu defa Vahideddin'e dokundurdu; Cidde'deki İngiliz temsilcisine durumu anlatan bir mektup gönderdi, *"Sultan Hayfa'ya yahut Kıbrıs'a gitmek istiyor"* dedi ve *"bu arzunun arkasında başka sebepler yattığından şüphelendiğini"* söyledi. Londra'dan talimat geldi: Vahideddin'in Hayfa veya Kıbrıs yerine Taif'te oturması daha uygundu. İngilizler artık alaycı bir dil kullanıyor, *"Taif'te iklim daha iyidir, hattâ meyve ağaçları bile vardır"* diyorlardı.[17]

Arabistan'daki İngiliz temsilciliğinden Londra'ya yollanmış olan rapor, Hicaz macerasını özetliyordu:

"Mekke'nin iklimini kendisi için fazla sert bulan Türkiye'nin eski sultanı, 26 Şubat'ta Taif'e hareket etti. Geldiğinden beri Kral Hüseyin ile zaman zaman görüşmesi ve onunla muntazaman cuma namazlarına gitmesi dışında sabık sultan evinden pek çıkmadı. Eski halife için yeni bir tecrübe de hutbelerde kendi ismini değil, Kral Hüseyin'in ismini duymasıydı. Hüseyin, İngiliz temsilciliğine eski sultanın Hayfa veya Kıbrıs'a gitmek istemesinin ardında kötü sağlığından veya ailesinden ayrı oluşundan daha

az masum nedenler olduğundan kuşkulandığını gizlice söyledi" [18]

*

Şahbaba, 26 Şubat'ta iklimi nisbeten mutedil olan Taif'teydi ve tek tesellisi musikiydi. Cidde'de, Mekke'de ve Taif'te peşpeşe şarkılar besteledi. Güftelerin hemen tamamı vatan hasretini, bu hasret yüzünden çekilen büyük hicranın ızdırabını ve geride bırakılanlardan haber alamamasının acılarını terennüm etmedeydi.[19]

Eserlerden biri Yegâh makamında ve Devr-i Hindî usulünde bir şarkıydı. 8 Mart 1923'te Taif'te yapılmıştı:

"Hayli demdir ben cüdâyım lâne-i vîrâneden
Düşmüşüm vahşet iline cümle-i cânâneden
Aks-i sadâ bile gelmez nâle-i figaneden
Kalmadı ümmîd ve kudret cism-i nâ-tuvâneden
Nakarat
Âh yeter Allahım yeter! Şuna insan dayanmaz!
Bunca mihen firkate hem ten ü cân dayanmaz! [20]

Pek uzadı nazlı yârin artık yevm-i vuslatı
Merkez-i kalbime dek hem geçdi tiyg-i hasreti
Yakdı kavurdu cismi nâr-ı hicr-i firkati
Çekdi kopardı sîneden felek mülk-i ... [21]
Nakarat
Âh meded Allahım yeter! Aç ebvâb-ı rahmetin!
Yoksa tükendi mi senin! Hazâin-i şefkatin?"

Bugün notası elimizde bulunmayan Dügâh makamında ve Sofyan usulündeki bir başka şarkı ise Cidde'de, 26 Nisan 1923'te bestelenmişti:

"Hem mehcûr-ı vuslatım hem makhûr bîmâr-ı hasretim
Gel yetiş imdâde sen! Kurtar dûçâr-ı mihnetim
Hem vatan-cudâyım da ben, mukîm-i dâr-ı nakmetim
Serâpâ âh tutuştum gel! Harîk-i nâr-ı firkatim
Nakarat
Aman ey melek hasletim, ... aşkım, ... [22]
Gel yetiş imdâde sen! Kurtar esîr-i mihnetim

Cânımın hem cânısın hem, sevgili cânânısın sen
Tahtgâh-ı kalbimin de müstakil sultânısın sen
Rabbimin ihsânısın sen, hibe-i sübhânısın sen
Nasıl âgâz etmeyim ben! ..... rahmânısın sen[23]
Nakarat
Aman ey melek hasletim, ... aşkım, ...
Gel yetiş imdâde sen! Kurtar esîr-i mihnetim"

Şahbaba'nın evrakı arasında çıkan ve Mekke'de yazılmış bir şiirin üzerinde 20 Mart 1923 tarihi var ama bestelenip bestelenmediği hakkında bir kayıt bulunmuyor:

"Ey sabâ! Vech-i kıblede bak tekbir nidâsı var
Kâbe civarında pek çok müşteki sadâsı var[24]
Allahımın burda gel gör kaç vatan-cudâsı var
Hem ben gibi inletdiği ne mikdâr gedâsı var
Nakarat
Mesmûun çıkmada âh mazlumân tâ semâya
Sen de îsâle himmet et bâr-gâh-ı Huda'ya"

Vaktiyle Çengelköy'ün, Dolmabahçe'nin ve Yıldız'ın âvîzeli salonlarında yükselen nağmeler şimdi Arabistan'ın sıcaktan buram buram tüten duvarlarının arasında yankı bulmaya çalışıyordu.

Şahbaba'nın bu ve bütün öteki eserleri Cem Sultan'ı, aynı hanedanın asırlar önce aynı şekilde gurbette can veren bu diğer san'atkâr mensubunun *"felek"* redifli manzumesinin bazı beyitlerini hatırlatmaktadır:

"İy vefâsuz hâin ü bî-emn ü bî-âmân felek
V'iy hatâ-perver belâ-bahş u kazâ-gerdân felek

Sensin âhir tahtını viren Süleymân'un yile
Mülk-i âbâdın mülûkun eyleyen vîrân felek

Mülk-i Yûnân'a ser-â-ser hükm iderken âh kim
Eyledün mesken bize şimdi Freng-istân felek

Salalıdan beni girdâb-ı Frengistân'a sen
Gözlerimden kanlu yaş deryâ gibi akar felek

Gözlerüm ş'ol denlü kan dökdi Frengistân'a kim
Bahr-i Magrib cûşa gelmişdür taşub çağlar felek

Cânumı yakdun u yıkdun ömrümün dîvârını
Bîd-i eyvânun yıkılsın aşağa geçsün felek"

Cem Sultan'a bu ve benzeri şiirleri yazdıran duygularla Sultan Vahideddin'e hasret şarkıları besteleten hisler arasında hiçbir fark olmasa gerektir.

*

İslam dünyası, şimdi Hicaz seyahatini tartışıyordu. Çoğunluk seyahatin aleyhindeydi ve hemen her yerde aynı yorum yapılıyordu: *"İngiltere'nin iki adamı biraraya geldiler"...*

Şam'da çıkan *El Berk* gazetesi *"Eğer ikisi de İngiliz gölgesi altında yaşayan insanlar olmasalardı buluşmazlardı. İngilizler, onları İslam dünyasındaki etkisini pekiştirmek için kullanıyor"* diye yazarken[25], Hicaz halkı arasında bile ziyaretin aleyhinde fısıltılar dolaşıyordu.

Ve en önemli işareti, basın verdi: Hüseyin'in gazeteleri Şahbaba hakkında *büyük misafirimiz, soylu efendi, sultan hazretleri* gibisinden bol tantanalı unvanları hiç esirgemediler ama gazetelerde onun için *halife* unvanı asla kullanılmadı. Kullanılmasına zaten imkân yoktu, zira Hicaz'da hutbe seneler öncesinden, 1916'dan beri Hüseyin adına okunuyordu.

Şahbaba'nın etrafındakilere Kral Hüseyin'i kastederek *"İkramın bu kadarı sıkıyor! Altından bari birşey çıkmasa"* diye sık sık yakınmasına rağmen Hicaz seyahatiyle ilgili yazdıklarında hilâfet konusunda tek söz etmemekte, sadece Mekke'nin sıcağına tahammül edemediğini söylemektedir.

Sultan Vahideddin 15 Mart'ta yeniden Mekke'ye döndü. Taif'te de yapamamıştı; sıcak, kendi ifadesiyle *hamam hararetinden de beterdi, şehir bir fırını andırıyordu ve dimağı hazırlop yumurta gibi pişmişti.*

Hicaz'da fazla kalamayacağını yahut kalmaması gerektiğini artık farketmişti. İklime zaten dayanamıyordu, belki birşeyler olacağı içine doğmuştu ve daimi yaşayabileceği bir yer aramaya başladı.

Malta Genel Valisi Lord Plumer'e bir telgraf yollayıp sağlığının Cide'de kalmaya daha fazla elvermeyeceğini söyledi. Filistin'e geçmek istediğini yazdı ve yolculuk masrafları için Londra'daki banka hesabından 2 bin sterlinin çekilip kendisine yollanmasını istedi. Bu arada maiyetinde-

kilerden birini, kimselere haber vermeden Hayfa'da uygun bir ev bulması için Filistin'e gönderdi.

İngiltere, sabık halifenin Londra'nın kontrolünde bulunan ve hilâfeti siyasi bir güç olarak kullanabileceği topraklarda yaşamasına izin veremezdi. Vahideddin'in kendilerinden yana olan bir hükümdarın, Hüseyin'in hüküm sürdüğü memlekette kalmasında bir mahzur görmemişlerdi. Ama varlığı Filistin yahut Mısır gibi İngiliz hakimiyetindeki memleketlerde her an bir başkaldırıya yahut bağımsızlık hareketine sebep olabilirdi ve bu riski göze alamazlardı.

Dolayısıyla, Şahbaba'nın Filistin'e gitmesine izin verilemedi. İngiliz Dışişleri *"Eski Sultan hâlâ Hayfa'ya gitmek için ısrar ettiğinden, daha fazla gecikmeden Majesteleri'nin Hükümeti'nin şimdiki şartlarda kendisini Filistin'e kabul edemeyeceğini bildirelim"* diyordu. Cidde Konsolosu Grafftey Smith'e 13 Nisan'da bir talimat yollandı: Vahideddin, Hayfa'ya kabul edilmeyecekti. *"Majesteleri İsviçre'ye yerleşmeyi acaba düşünürler miydi?"*

Ama yol masraflarını kendisinin karşılaması şartıyla![26]

> *"Sultan Vahideddin istenmeyen kişi olduğunu hâlâ anlamamış görünüyordu. Hayfa'ya değil, masraflarını kendisi karşılaması şartıyla İsviçre'ye gidebileceği kendisine bildirildiği halde bu defa Kıbrıs'a gitmek istedi ve bu amaçla 17 Nisan 1923 günü Mekke'den Cidde'ye geldi. Oradan Kıbrıs'a geçmek istiyordu. İngiltere, eski sultanın herhangi bir İngiliz toprağında kalamayacağını daha açık olarak ifade etti. Sömürgeler ve Dışişleri Bakanlıkları 28 Nisan'da "Eski Sultan'ın İngiliz toprağında ikameti arzu edilmemektedir" kararını verdiler. İngilizler onun hakkında "arzu edilmeyen-undesirable" sözünü artık açıkça kullanıyorlardı.*
>
> *Filistin, İngiliz himayesindeydi; Vahideddin oraya gidemezdi. Kıbrıs ve Mısır ise İngiliz kolonileriydi, eski halifenin oralarda oturması da imkânsızdı. Malta'ya geri dönmesi sözkonusu bile değildi. Hicaz'dan Mısır'a geçmesi ihtimaline karşı Kahire'de bulunan Lord Allenby'ye bu yolda talimat verildi"*[27]

*

Altı asırlık Osmanlı tarihinde, hiçbir padişah hacca gitmemişti ve haccetmek son padişaha da nasib olmadı. Vahideddin, Mekke'de sadece umre yapabildi, o kadar...

Şahbaba, Hicaz'dan 20 Nisan'da ayrıldı. Bindiği vapur dört gün sonra Süveyş'teydi. Oradan Mısır hükümetinin tahsis ettiği hususi bir trenle İskenderiye'ye geçti. Bir mektubunda her ne kadar *"İskenderiye'de üç gün ikametimiz müddetince gayet lâtif bir köşk tahsisiyle fevkalâde izâz ve ikram ettiler"* diye yazacaksa da, İngilizler Mısır Fatihi'nin torununa Mısır'da 72 saatten fazla kalma izni vermediler. Londra Kahire'yi, orada bulunan General Allenby'i çoktan uyarmış, sabık hükümdarın Mısır'da kalma ihtimaline karşı tedbir almasını istemişti. Sultan Vahideddin'e İskenderiye'de vali Mukbil Paşa ile Emniyet Müdürü Remanda Bey refakat etti. Üç gece Antoniadis Villası'nda ağırlandı, 28 Nisan sabahı Regina vapuruyla İtalya'ya doğru yola çıktı.

Seyahatin son durağının İsviçre olması planlanmıştı ve yolculuk Cenova üzerinden yapılacaktı. İngiliz Dışişleri, Roma ve Bern'deki İngiliz büyükelçiliklerine *"Sabık Sultan'ın İngiliz topraklarında ikameti arzu edilmediğinden İsviçre'ye seyahati için mümkün olan herşeyin yapılması"* talimatını göndermiş [28] ama çok önemli bir hususu unutmuştu: Lozan'da barış konferansı devam ediyordu, Sultan'ın orada bulunması hiç de hoş olmazdı ve İtalya'da kalmalıydı.

Şahbaba, 2 Mayıs'ta Cenova'daydı. 1275 günlük sürgününün son durağına varmıştı...

*

Sabiha Sultan, Hicaz'a sitemli bir mektup göndermişti. Şahbabasının, ablası Ulviye Sultan'a yazdıklarından alınmıştı ve 26 Ocak 1923 tarihli bu mektup, hükümdarın eline aylar sonra geçecekti:

> *"Babacığım,*
>
> *O kadar üzgün ve heyecanlıyım ki ne diyeceğimi, nereden başlayacağımı bilmiyorum. Geçen çarşamba günü kardeşim beni telefonla arayarak sizden mektup aldığını ve anneabama aid olan mektupta da tafsilât olduğunu müjdeleyerek Fer'iye'de buluşmamızı söyledi. Tabii derhal gittim. O kadar sevinç ve heyecanla okumaya hazırlandığım kâğıdı elime alıp telâşla göz gezdirince başımdan vurulmuşa döndüm. Acaba benim için o kadar haksız, o kadar acı olan satırları yazarken bir an tereddüd ve teemmül buyurmadınız mı? Acaba bu sözlerin üzerimdeki te'sirini tahmin ettirmeden size yazdıran sebep ne olabilir? İkinci mektubumu şimdiye kadar aldığınızı kuvvetle tahmin ediyorum. Bunun gecikmesini başka bir şeye bağlayamaz mıydınız? Acaba ben sizin itimad, muhabbet ve teveccühünüzden yüksek şimdiye kadar ne-*

yi tanıdım? Neden ve kimden korkacağım? Aman yarabbi, nasıl olur da benim için böyle bir fikre kapılabilirsiniz? Beni affedin, teessürümden yazacağımı şaşırdım. Yalnız şunu ilâve edeyim ki efendimiz, şimdi evlâdınız Sabiha'nın pederinin itimadına mazhar ve lâyık olamadığını gösteren bu cümleler bendenizde bir yara olarak kalacaktır.

...Esasen bu mektubum sitemle yazılmak üzere başlandı fakat ayrılık beni çabuk yumuşattı. Müsaade buyurun da yalnız artık sadece lâtife için olsun sizden böyle bir muameleye maruz kalmanın zaten neş'esi ve lezzeti kaçan hayatımda daha büyük rahneler açtığını ve buna artık tahammül kalmadığını ilâve edeyim. Ellerinizi hasret ve muhabbetle öper ve sizi cenâb-ı hakkın koruyuculuğuna havale ederim pek sevgili ve pek haksız babacığım.

Yazdıklarım pek samimi ve kalbî olduğundan fazla lâubali oldu. Yazış biçimimi çok incelen âsab ve duygularıma atfen af buyurun. 26 Kânunsani 923

Kızınız Sabiha" (*)

*

Sultan Vahideddin, 1923'ün 11 Haziran günü Istanbul'a, kızı Sabiha Sultan'a yazdığı mektubunda Hicaz macerasını bütün ayrıntılarıyla anlatıyordu:

"Benim melek huylu Sabiha'm,

Beş Nisan tarihli mektubun pekçok seyahatler yaparak nihayet Haziran'ın sekizinde elime ulaşabildi. Bu ana kadar dünyanın dışındaki bir gezegende ikamet ediyormuşum gibi mektuplaşmak mümkün olamıyor, aileye mektup yazıp cevabını almak en az bir-bir buçuk ay sabıra muhtaç bırakıyor ve bu zorluğa ilâve olarak benim bir yerde durmayıp yer değiştirişim haberleşmeyi büsbütün güçleştiriyordu. Bir türlü mektuplar beni bulamıyor, ben ise mektupları elde etmeye muvaffak olamıyordum. Hamdolsum şimdi eğer kaderin cilvesi bizi başka bir yere sevketmezse, dünya üzerindeki lâtif bir memlekette dinlenmekteyim. Mektuplaşmak on-on iki günde mümkün. Ailemi durumumdan haberdar etmek üzereyken senin Doktor Paşa'ya yazdığın kâğıt

(*) Mektubun orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *Belgeler* bölümündeki 34 numaralı belgeye bakınız.

geldi, okudum. O esnada başım bildiğin nevraljiden biraz muzdaribdi, aceleyle birşey yazamadım. Evvelki gün 63 günlük mektubunu alınca gayretimi toplayıp perişan bir fikirle ve titreyen ellerimin yardımıyla bu kâğıdı karalayıp postaya verdim. Bilmem ki mektubumun muhtevi olduğu kelimelerden bir mânâ çıkartabilecek misin? Esasen melekesizlik sebebiyle yazma gücünden ve düzgün cümle kurmaktan aciz kalemimle bu defa Mekke'nin -hamam hararetiyemem, zira hamam hararetinde rutubet vardır; ancak fırın hararetine benzer- kavurucu sıcağında hazırlop yumurta gibi pişmiş dimağın mahsulü ancak bu kadar olur. Mazur gör, özellikle rica ederim.

Meleğim, mektubumu dikkatle oku! Aman, geçen defaki gibi yine yanlış anlamalara kapılma! Bundan önce son derece üzüntüyle ve asabiyetle kız kardeşine yazdığım bir kâğıtta sana aid bir cümleye bambaşka bir mânâ vererek vâveylâ koparmıştın. Sakın yine öyle olmasın! Ben Sabiha'mın nasıl insan şeklinde bir melek olduğunu bilmez miyim? Değil yalnız benim için, herkes için iyilikler istediğini, gerektiğinde fedâkârlıklar yaptığını takdir etmez miyim? Böyle mi sanırsın nûrum? Sence de malûmdur ki, yaptıklarından ve sert sözlerinden dolayı kızkardeşine biraz kırgınım. Üzüntünün ve felâketin asabıma verdiği zayıflığın tesiriyle ortaya çıkan fena düşünceler ve sitemler ona âiddi. Her neyse, geçen geçti güzelim; ve hem de ödeştik. Artık bu bahis burada kalsın!.

Biraz da durumum hakkında kısaca malûmat vereyim. Gerçi vereceğim malûmat maalesef pek kısadır; içerisinde arzu ettiğim ve ettiğin gibi ayrıntılar ve gerekli açıklamalar yoktur. Sebebi ise, herşeyden önce yolculuğun zahmetlerinin dimağıma verdiği yorgunluk yüzünden çok yazı yazmaya tahammülümün olmaması. İkinci olarak, şimdi dinlendiğim yerde kalıp kalmayacağım belli değil, şüpheli! Bu, dolayısıyla yakın bir zamanda kesinlik kazanacak ve ben de dinlenmiş olacağım. İnşallah bundan sonraki mektubumda istediğin gibi tafsilât bulacaksın nûrum.

Gelelim şimdi hikâye edeceğim olaylara: Herşeyi koruyup gözeten Allah'a binlerce hamd ve şükran! Kötülüğümüzü isteyenlerin yaydığı bütün haberlere rağmen, gerçek mânâsıyla sıhhatte ve afiyetteyim. İhtiyar ve zayıf vücudum, mucize nev'inden olarak maddî ve manevî her türlü yorgunluğa ve elemlere mukavemet etti ve ediyor. Yalnız şiddetle istirahate ihtiyacım var, o kadar. Is-

tanbul'dan nasıl elîm bir mecburiyetle çıktığımı herkesden ziyade sen bilirsin. Ayrılmam sırasında nereye gideceğimi kararlaştırmamıştım, bilinmiyordu. İngilizler geçici bir süre için Malta'yı uygun gördüklerini bana yolda iken haber verdiler, mecburen kabul ettim. Daha Malta'ya varmadan önce aziz vatanıma dönüş ihtimalinin ortaya çıkmasına ve o mes'ûd ânın gelmesine kadar yabancı bir memlekette aileyle beraber kalmam haysiyetim ve sıfatım gereği uygun olmayacağından, sırf dinî duygularımın yönlendirmesiyle, Peygamber'in temiz mezarına iltica etmeyi ve uygun zamanın gelişine kadar orada kalmayı münasip buldum. Buna kalben ve vicdanen karar verdim.

Hazret-i peygambere sığınmak ve onun beldesinde yaşamak hiçbir zaman Kral Hüseyin'e iltica etmek manasına gelmeyeceği gibi, o kutsal yer Müslümanlar için ortak sığınma yeriydi ve hiç kimsenin oraya sahip ve hâkim olması diye birşey sözkonusu değildi. Her ne kadar bir Müslüman sıfatıyla gidebilir idi isem de, ihtiyat gereği Melik Hüseyin'e müracaat etmeyi uygun bularak Kral'a Medine'ye gitme düşüncesinde olduğumu bildirecek ve Mekke'ye uğramadan doğruca Medine'ye hareket edecektim. Ben kararımı bildirmeye vakit kalmadan, Kral Hüseyin'den aldığım birbirini takib eden telgraflarla Mekke'ye davet edildim. Esasen bu davet benim kararıma uygun olduğu gibi, bu vesileyle Kâbe'yi de ziyaret edip sonra Medine'ye gitmeyi münasip gördüm.

Bu teşebbüsüme asla siyasî bir düşüncenin ve dışarıdan bir teşvikin hâkim olmadığını Cenab-ı Hakk ve Resûlü bilir. Sırf vatandan ayrı düşmenin tesiri ve dinî duygularımın galeyanı etkili olmuştur. Mekke'ye ulaştığım zaman aşırı bir hürmet ve fevkalâde iyi kabule mazhar oldum. Bu derece iyi kabule ve misafirperverliğe karşılık hemen Medine'ye geçmek uygun düşmeyeceğinden, kalışımı birkaç gün uzatmaya mecbur kaldım. Bu müddet zarfında Medine'nin genel durumunu ve asayişini inceledim. Devamlı olarak kalmaya hiçbir şekilde uygun olmadığını, özellikle de aileyi getirmeye imkân bulunmadığını gördüm. Bir taraftan Hac mevsimi yaklaşıyor, diğer taraftan da Mekke'nin harareti günden güne dayanılmaz bir şekilde artıyordu. Biz sıcaktan ve dayanamadığımızdan yakındıkça, başta Kral Hüseyin olmak üzere, ileri gelenlerin çoğu Taif'in ikliminin güzelliğinden bahsedip arzu edilirse hac zamanına kadar Taif'te kalmayı ve beğenildiği takdirde ailenin oraya getirilmesini ısrarla tavsiye ediyor-

lardı. Artık bu kadar rica ve tavsiye üzerine orasının da asla ikamete uygun olamayacağına emin olduğum halde, sırf hatır için Taif'e kadar gitmek zahmetine katlandım. On iki gün kaldım ve fazla duramayıp Mekke'ye döndüm. Bu Taif seyahati, diğer zorlayıcı hususi sebepler ve benzeri şeyler kalış süremizi uzattıkça mevsim ilerliyor, iklimin kavurucu sıcağı tesirini gösteriyor; hava muhalefeti, sıcaklığın şiddeti, yaşamayı zorlaştıran durumlar gibi dayanılmaz haller yüzünden ekibimizdekiler hiç istisnasız günden güne ve hızla vücuttan düşüyor, eriyordu. Esas itibariyle -Medine-i Münevvere müstesna- gerek Hicaz'da ve gerek Mısır'da ikamet etmek siyasi görüşüme ve düşüncelerime aykırı bulunduğundan, daha önceden İslâm ülkeleri arasında aileyi getirebileceğim bir yere gitme teşebbüslerinde bulunmuştum. Ama bu aralık bütün İslam memleketlerinin genel barışın imzalanmak üzere olması dolayısıyla siyasi durumlarıyla iç güvenliklerinin şüpheli olması ve güvenilir bulunmaması beni hayli meşgul etti. Nihayet ondan da geçici olarak vazgeçerek şimdilik Avrupa'nın havası ılımlı, sağlığa uygun ve siyaset patırtısından uzak bir yerinde, İtalya'nın Fransa'nın güney hududuna bitişik, havasının lâtifliğiyle meşhur "Sanremo" kasabasında ikameti tercih ettim. Burada yedi aylık zor ve rahatsızlık veren bir seyahatin yorgunluğunu atmakta, bir hayli hırpalanmış vücudlarımızı tamir etmekteyiz meleğim!.

Seyahatimin diğer kısmına gelince: Kötülüğümüzü isteyen hasımlarımızın devamlı yaydıklarına ve Istanbul basınının tamamen gerçek dışı neşriyatına rağmen, Cenâb-ı Hakk'a çok şükür, her nereye gittimse hürmet ve kolaylık gördüm; haysiyete mugayir bir davranışla karşılaşmadım. Malta'ya vardığımda, İngiliz memurlarından hükümdarlarına edecekleri muameleyi gördüm. Malta'nın yerel hükümeti ve ahalisi ise, emin ol güzelim, o mutaassıp halk Papa'ya gösterecekleri hürmeti bana da gösterdiler. Oradan Hicaz'a varışımda, yukarıda yazdığım gibi büyük bir hürmete mazhar oldum. Bu defa Hicaz'dan Avrupa'ya gelişimde, Süveyş'ten İskenderiye'ye kadar olan mesafeyi almak için Mısır hükümeti hususi tren hazırlatarak hürmet gösterdi. İskenderiye'de üç gün ikametimiz boyunca gayet lâtif bir köşk tahsis edip fevkalâde ikramda bulundular. Ben kendimi tanıtmak istemeden seyahat ettiğim için, resmî tezahürattan kaçındılar ve bir hükümdara edilecek hürmeti yerine getirmekte kusur etmediler.

Eğer siyasi görüşlerime karşı olmasaydı ve Mısır'da kalmayı seçseydim, emin ol ki hiçbir engel yoktu ve Mısır kamuoyu çoğunluk itibariyle ve Istanbul halkının arzusunun tersine, lehimdeydi. Nihayet, Mısır'dan da İtalya'ya geldik. Cenova'ya varışımızda, oranın hükümetinden gayr-ı resmî olarak pek ciddî hürmet gördüm. Bir hafta ikametim esnasında her çeşit kolaylığa mazhar oldum. Son olarak, Cenova'ya bağlı olan ve hâlen yerleştiğim Sanremo'ya geldim geleli İtalyan yetkililer tarafından fevkalâde hürmet görmekteyim. İtalya hükümeti de kendi memleketlerinde kalmamı hoş gördüler ve yarı resmî olarak memnunluklarını bile gösterdiler.

Sözün kısası, bu satırları karalamaktan maksadım bilgiçlik taslamak değil sana toplu bir fikir vermektir. Benim gerçek hüviyetimi hakkıyla bilmeyenler bu kâğıdı okurlarsa eminim övünmeye veya ahmaklığıma atfederler. Lâkin bu mektup beyanname değil, bir pederin pek sevgili ve halden anlayan, babasının ruhunu ve hissini tamamiyle bilip takdir eden bir evlâdına yazdığı sohbet mektubu olması dolayısıyla özel bir kıymet taşıyabilir zannındayım. Öyle değil mi ruhum?

Her ne kadar konunun dışındaysa da, sorduğun için cevap veriyorum. Evvelâ geçen seneki oyunlar sebebiyle yazılan bir mektup sahibinin endişede bulunduğunu yazmışsın. Ben Istanbul'dan çıkmadan evvel bu gibi evrakı tamamiyle mahvettim. Merak etmeye asla gerek yoktur. İkinci olarak, az bir müddet için hiç kimseye para yardımında bulunmam mümkün değil. Kesinlikle olmayacak bir iştir, boş yere ..... etmeyin [29]*. İnşallah imkân hasıl olursa -ki çok sürmeyeceğini ümid ediyorum-, bir sonuca bağlanır. Üçüncü olarak; ailenin getirilmesinin bazı özel sebeplerden dolayı kısa bir müddet için ertelenmesi gerekiyor. Bundan sonraki mektubumda buna dair malûmat vereceğim güzelim. O güzel yüzünü ve gözlerini öper, hasretin şiddetiyle kucaklar ve Allah'ın kudretine emânet ederim benim sevgili Sabiha'cığım, meleğim!.*

Sanremo, Villa Noel
Hasret çeken pederin
M. V.

Neslişah'ın beni hatırladığını ve resmime bakıp mütehassis olduğunu yazmışsın. O mini mini meleğin hal-i ruhiyesi beni de

ağlattı. Amma tatlı sızlayış. Büyükbaba duygusu acı değil. Heman Allah bağışlasın, başka gûnâ ağlatmasın. Benim tarafımdan ve külliyen sev, okşa, öp, kokla ruhum.

Ertuğrul sevgili ablasına arz-ı ta'zim ve muhabbet, fotoğraflarını takdim, hüsn-i kabulünü rica, Neslişah'ın güzel gözlerini, yanaklarını öper güzelim.

Melekciğim,

Mektubumu zarflamış idim, o esnada bir de havadis duydum, pek de inanmadım ise de ihtimali bulunduğundan sormaya mecbur oldum. Zarfı tekrar açtım, bu satırları yazdım. Sanki Neslişah'a bir karındaş gelmiş veya gelmek üzere imiş. Bu doğru mu? Her halde fevkalâde merakdayım. Beni derhal sağlık durumundan haberdar et. Dört gözle beklemekteyim.

M. V.[30]

Hükümdarın sözünü ettiği *"karındaş"*, o senenin 19 Eylül'ünde geldi: Halife, gelinini doğum için Dolmabahçe Sarayı'na aldırmıştı ve Sabiha Sultan'ın sarayda bir kızı daha dünyaya getirdi. Bebeğe her iki dede ayrı ayrı isim verdiler; Şahbaba *"Zehra"*, Halife *"Hanzade"* adını koydu...

*

Şahbaba'nın mektubu İstanbul'a Haziran sonunda ulaşacak, Sabiha Sultan cevabını 1 Temmuz'da gönderecekti:

"Sevgili babacığım

11 Haziran tarihli mektubunuz beni endişe ve teessürden kurtardı. Sıhhat haberinizi öğrenmeye ailenin bilseniz ne kadar büyük bir ihtiyacı vardı. Önceleri aldığımız haberlere doğru olmadığını bildiğimiz halde inanıyor, üzüntü içinde kalıyorduk. Şimdi en büyük ve emîn teselli sizden geldi. Tamamen müsterîhiz.

...Sanremo'nun cennet gibi bir yer olduğunu işitiyorum. İnşaallah vücud ve dimağınız muhtac olduğu sükûn ve istirahati bulur, iyice istifade buyurursunuz.

...Zavallı ikinci kadın, son haberinizle müdhiş surette üzüldü, ellerinde ve vücûdunun diğer yerlerinde bir egzama çıktı. Fakat hamdolsun sağlığına kavuşmak üzeredir. Kendisini İrfan Bey tedavi ediyor. Tamamiyle geçmek üzeredir. Neslişah'a iltifatınızı söyledim. Büyük bir insan gibi dinledi ve sevindi. İnşaallah bir daha takdîm edeceğim mektupta yeni fotoğraflarını

efendimize göndereceğim.

Kardeşim Ulviye hakkında ilâve buyurulan cümleye müteessir oldum. Zavallı, bilseniz nasıl müşkil bir vaziyettedir. Eğer aşırı bir teessürle efendimizi gücendirmişse de emîn olunuz ki cidden affa muhtâc olduğu kadar tesellîye ve korunmaya lâyıktır.

...Ellerinizi kıymetli iltifatlarınızdan pek ziyâde mütehassis olan kalbimin en büyük ve derin şükrâniyle öper, ebedî bağlılığımı hürmet ve ta'zimlerimin ardından takdîm ederim sevgili ve kıymetli babacığım.

Rumelihisarı, 1 Temmuz 1923

Mütehassir kızınız
Sabiha

Bir risalede sakallı resminizi gördüm. Acaba aslından bir küçük kopya rica etsem kabul buyurulur mu? Her halde bununla kızınızı fevkalâde sevindireceksiniz." (*)

*

Sultan Vahideddin'in Hicaz seyahatinden geriye çok önemli bir de belge kaldı: Mekke'de İslam alemine hitaben hazırlayıp bastırttığı ama dağıtamadığı bir beyanname...

Vahideddin belgede mutlak otoriteye sahip bir hükümdarın üslûbuyla konuşmaktaydı. Metin iki dilde, Türkçe ve Arapça hazırlanmıştı ama Hicaz'da yayınlanamadı. *Halife* unvanını elde edebilmek için yanıp tutuşan Hüseyin, Sultan Vahideddin'in hilâfetin kendisine ait bulunduğunu ısrarla vurguladığı bildirisinin kendi topraklarında yayınlanmasını kabul etmemiş olmalıydı. O günlerde Cidde'de bulunan Avrupalı diplomatlar da bildirinin yayınına bizzat Kral Hüseyin'in mani olduğunu yazdılar [31]

Aşağıda tam metni yeralan belge Sultan Vahideddin'in imzasını taşıyan en önemli siyasi vesika, bir yerde hükümdarın siyasi icmalidir. Şahbaba, hakkındaki suçlamalara cevap vermekte, tahta geçmesinden hilâfetin kaldırılmasına ve memleketten ayrılmasına kadar geçen dönemdeki uygulamalarını savunmaktadır. Ağdalı bir üslûpla yazılmış olan metni günümüzün Türkçesi'ne aktarırken *"emperyal"* ifadesini bozmamak maksadıyla uzun cümlelerini kısaltmadan kaçındım ve olabildiğinde aynen vermeye çalıştım:[32]

(*) Mektubun orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *Belgeler* bölümündeki 37 numaralı belgeye bakınız.

"ŞEVKETLÛ SULTAN MEHMED VAHİDEDDİN EFENDİMİZ HAZRETLERİ'NİN BEYANNAME-İ HUMÂYUNLARIDIR

Alevlenmesinin başlangıcında devletimizin katılmasına kesinlikle razı olmadığım ve devam ettiği müddet boyunca elimde bulunan bütün vasıtalarla tahrip ve zararlarını sınırlamaya çalıştığım dünya savaşının fecî sonuçları kendisini göstermeye başladığı bir zamanda, kardeşimin esef verici ölümü vukua gelmiş, Osmanlı Anayasası'nın verdiği hakka dayanarak ve devletin ileri gelenlerinin umumi bey'atiyle hilâfet ve saltanat makamına oturmuştum. O günler gözönüne getirilirse, hükümdarlık makamını kabul ettiğim zaman beni karşılayan zorlukların önem derecesi ve büyüklüğü takdîr olunur. Sonraları cephelerimizin birbirini izleyerek düşmesiyle de sabit olduğu gibi, hiçbir galibiyet ümidine yakın olmayan korkunç savaşın devamı ve meşrutiyet usullerini ilân ettirip uygulama örtüsü altında 324-1908'den beri yönetimin başına yerleşmiş bulunan İttihad ve Terakki erkânının aşırı ve nüfuzlu kısmının savaştan yararlanarak memleket içerisinde geçerli kıldığı yağma, ihtikâr ve anlaşılmaz maksadlarla yer yer çıkardıkları türlü türlü yangınlar sebebiyle başkentten sınırların ucuna kadar memleketin her noktasında milletin varlığı erimekte ve hayatının özü korkunç bir surette heder olup gitmekteydi. Bu belâlar karşısında çalışmaların yöneltileceği hedef ve gaye, tabii olarak barış ve uzlaşmanın geri gelmesinden başka birşey olamazdı. Bu maksadın temini için hiçbir gecikmeye izin verilmemiş ve mümkün olan her çareye başvurulmuştur. Fakat savaşın devamından faydalanmakla beraber, memleketimizde hukuku ve yetkisini daima tecavüze alışmış olan o zamanın hükûmetiyle, yine o zorba hükûmetin kendi etrafında kurduğu ihanet şebekesi, çalışmalarımın semere vermesine engel oldu; barış görüşmelerine tek başına girişmekle elde edilecek yararlara, uygun şartlara ve muhterem milletin günahsız kanını sebepsiz yere heder olmaktan korumaya ulaşma imkânı bırakmadı. Ve savaş, tahrip edici bütün dehşetiyle uğursuz Mondoros mütarekesinin yazdırılması zorunluluğu ortaya çıkıncaya kadar devam etti. Bu mütarekenin imzalanmasıyla görevli delegelerin, şimdi Ankara'daki Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'in başkanlığı ve memleketin o zamanki en önemli askerî kuvvetlerinin de şimdiki

Ankara Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in kumandası altında bulunduğu, herkesin hatırındadır.

Asayiş mes'elesi bahane edilerek gerek görülen herhangi bir yerin işgali hak ve yetkisini İtilâf Devletleri'ne veren özel maddesiyle Adana, Musul, Antalya, Istanbul, İzmir işgalleri gibi sonraki bütün felâketlerin kaynak ve dayanağı olan sözü geçen mütarekenin imzalanması yenilginin ve mecburiyetin zorlamasıyla meydana gelmiş olduğu halde, sonraları İzmir'in işgali dolayısıyla beni ithama cür'et edenlerin görüşüne göre, sözü geçen işgallere dayanak olan Mondoros Mütarekesini imzalamaya bilfiil katılan Rauf, Fethi ve askerî durumuyla devleti böyle acı bir zorunluluğa düşürmekte cidden katkısı bulunan Mustafa Kemal gibi bugünkü millî liderlerin sorumlu ve suçlu olması gerekir. Zira gerek bu mütarekenin imzasından ve ondan sonraki bütün meselelerde, Anayasa gereğince sorumsuz olan hükümdarlık makamı için, sorumlu hükümetin sunduklarını onaylama gereği gibi itiraz edilemeyecek bir sebeb bulunduğu halde, ne yazıp imza ettiği mütarekenin uygulaması demek olan felâketlere karşı sonraları muhalefette önayak olmak küstahlığını gösteren Rauf Bey için, ne de devletin varolan belli-başlı kuvvetlerinden çoğunu esir vererek zilletle Toros eteklerine iltica etmesi yüzünden mütarekenin imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getiren Mustafa Kemal için, kabul edilebilecek hiçbir mâzeret yoktur. İşte, Osmanlı tahtına geçmemden sonra önemli ilk siyasi adımı oluşturan mütarekeye kadar cereyan eden olaylar karşısında benim durumum budur.

Mütarekeden sonra tuttuğum yol ise, geri alınması mümkün olmayacak bir adım atmaktan çekinmekle beraber bir taraftan içeride mâkul ve ılımlı reformlarla icraata hız vermek, bir taraftan da dışarıda siyasi girişimlere devam etmek suretiyle aleyhimizdeki genel öfkenin ortadan kalkacağı uygun zamanları bekleyebilmek için vakit kazanmaktan ibaretti. İzmir'in işgali karşısında uygulayıp takip ettiğim yol ve gaye de bundan başka birşey değildi. Çünki Yunan askeri tarafından derhal yerine getirileceği bildirilen bu işgal, üç büyük devletin kesin ve anî kararına dayandığı gibi, olayın bize bildirilmesi de doğrudan doğruya sözü edilen üç devlet tarafından vuku bulduğu cihetle, mes'ele, büyük devletler mes'elesi şeklinde belirmişti. Olayın Yunan mes'elesi haline gelmesi, Yunanistan'daki siyasal vaziyetin değişmesiyle

üç büyük devletin ittifâkı bozulduktan sonra ortaya çıktı. Ondan önce bu mes'ele büyük ve galip devletlerce ittifakla alınmış kesin bir kararın tebliği mahiyetinde ve hakkımızdaki genel hiddetin ortadan kalkmasını bekleyerek siyasî girişimlerle yetinmeyi tercih ettirmekte olduğu gibi, işgalin geçici kimlik taşıması da, bu yolu kuvvetlendirmiş görünüyordu. Mes'ele Yunan mes'elesi halini aldıktan sonra, savaşta yenilmemek şartiyle mukavemete ben de taraftardım ve nitekim bu duyguyla Kuvây-ı Millîye'ye meyilli birtakım hükûmetleri de iktidara getirdim. Şu kadar ki, o dönemlerde Mustafa Kemal bağlı olduğu devletine itâat etmekten çıkmış ve Anadolu'da birçok aksakallı müftilere varıncaya kadar asıp-kesmek gibi zulümleriyle millî görev sınırını aşarak, milletin başına dayanılmaz bir belâ kesilmişti.

Tıpkı İzmir'in işgali olayı gibi Sevr Andlaşması'na ait uluslararası teklifler de, Yunanistan'da siyasal durumun değişmesinden ve devletlerin aleyhimizdeki şiddetli ittifakı bozulmadan önce ve hiçbir noktasında değiştirme teklifine izin verilmeyerek, yirmi dört saat zarfında tamamen kabul veya reddine ilişkin baskıları ve sınırlamaları içerdiği cihetle, gayet nazik ve tehlikeli bir şekilde meydana gelmişti. Bununla beraber, ben Sevr Andlaşması'nı kesinlik kazanmış sayılacak şekilde onaylamadım. Mes'elenin kesinleşmesinin Meclis-i Mebûsan'ın kabûlünden sonraki onayımı beklediğini, hak ve adaletle bağdaşamayacak şekilde olağandışı olan böyle bir anlaşmanın devam edemeyeceğini ve uygulamaya konulamayacağını bildiğimden, hakkımızın anlaşılmasına uygun zamanın gelişine kadar vakit kazanmaya devam ederek, anlaşmanın hükümet tarafından kabûlüne taraftar göründüm.

Mondoros Mütarekesi, İzmir olayı, Sevr Andlaşması gibi müstesna bir açıdan kabul ettiğim olayları izleyen mes'elelerde, daima meşrutiyet gereklerine uygun hareket ettim. Bu sebeple, çeşitli hükümetlerin değişik ve birbirine uymayan görüşlerine uydum. Mustafa Kemal'i Anadolu'ya yollayan ve bağlı olduğu hükümetini sonradan tanımadığından dolayı cezalandırılması için askerî kuvvet gönderilmesine lüzûm gösteren hükümetlere göz yummamda, sorumlu hükümet ile hükümdarlık makamının karşılıklı ilişkilerine aid meşrutiyet gereklerinden ayrılmamak arzusu ve bazı siyasi zaruretler sebep olmuştur. Bundan başka gerek hükümet değişikliklerinde, gerek diğer icraatta, hareketime şahsî fikir

ve düşüncelerimden ziyade, daima kamuoyu veyahud karşı koyma imkânı olmayan diğer tesirler yön vermiştir. Bunun en açık delili, son Tevfik Paşa hükûmetini, sırf aleyhinde kamuoyu tepkisi görülmediği için, şahsım ve makamım hakkındaki kötü niyetleri görünürde olan Kemalciler'in Istanbul'da nüfuz kurmalarına uygun bulunmasına rağmen, iki seneden fazla iktidarda tutmamda görülebilir.

Ankara'yla Istanbul arasındaki ikiliğin giderilmesi konusunda bu gibi fedâkârlıklardan geri durmamakla beraber, Hilâfet'in saltanattan ayrılması ve başkentin Istanbul'dan Ankara'ya taşınması konusundaki karar ve düşüncelerini kabul etmek, elimden gelmemiştir. Bunlardan birincisi, İslâm âlimlerinin bildikleri gibi, İslâm şeriatına kesinlikle aykırı ve müvekkilim bulunan Fahru'l-Murselîn Efendimiz Hazretleri'nin hukukundan ferâgatı gerektirmekle benim için yetki ve imkân haricinde birşey olduğu gibi, Istanbul'un mânen Ruslar'a teslîmiyle Bolşevikler'e yaranmak anlamına gelen ikinci tasavvurları da Hilâfet'i Istanbul gibi siyasî ve tarihî bir dayanaktan mahrum etmek demek olduğu için, kesinlikle kabul edilemezdi. Bu gibi aşırı ve delice arzularına uymadığım için, bana vatan hainliği yakıştıranlarla beraber her akıl ve anlayış sahibinin bilmesi lâzım gelir ki, dünyânın en büyük mevkii olan hilâfet ve saltanat makamına fiilen, soydan gelerek ve hakkıyla sahip olan bir hükümdârı vatana ihanet gibi utanılacak bir suça sevkedecek hiçbir emel ve ihtiras yoktur. Ben, o makamların ve aynı şekilde Hilâfet makamının şeref ve haysiyetini korumak için geçici olarak tahtımdan, vatanımdan ve huzur ve rahatımdan ayrı düşmeyi bile gözüme aldım. Bu ayrılışım bilhassa Dünya Savaşı'ndan sonra kendi yaptıklarının hesabını vermek mevkîinde bulunanlara karşı yaptıklarımın hesabını vermekten korkmak şeklinde olmayıp, belki hiçbir kanuna bağlı olmayan insanlar elinde müdafaa ve söz hakkı yasaklanmış bir halde hayatımı göz göre göre tehlikeye teslim etmek gibi Allah'ın emirlerinin ve sağduyunun kabul etmeyeceği birşeyden sakınmak ve hem de "Dayanma sınırını aşanlardan kaçmak, peygamberlerin sünnetindendir" [33] şeklindeki şerefli söz gereğince, müvekkîli olduğum yüce peygamberin hicretine âid olan sünnete uymaktan ibârettir.

Vatanın savunulması gibi güzel gayelerle hiçbir ilişkisi olmadığı halde, Ankara Meclisi'nin kabul ettiği son kararlar üzerine,

karşıtlarımla aramızda doğan ve memleketimiz için ortaya çıkan son durumu özetleyerek derim ki: Ceddim Osman Gazi'den Birinci Selîm'e kadar Osmanlı Devleti adı altında, Türk saltanatı vardı. Birinci Selîm'den sonra ise bu saltanat, Hilâfet'in de ilâvesiyle, Muhammed Saltanatı hâline gelmişti.

Şimdi bana haksız yere vatan hainliği isnad edenler, Hilâfet'i hukuk ve nüfuzundan ayırarak, Muhammed Saltanatı'nı yıkmışlar ve yalnız vatanlarına değil, bütün İslâm âlemine ihanet etmişlerdir. Ben, devleti tehlikeden korumak için özellikle Dünya Savaşı'na katılmamız sırasındaki aşırılıkların acısını tattıktan sonra, dış politikada karşıtlarımın tabir ettiği şekilde "korkak", yani itidal ve ihtiyatla hareket ettim. Daha doğrusu, vakit kazanmak için, gerekirse kendimi feda etmeye karar verdim. Bu ılımlı ve ihtiyatlı davranış karşısında, karşıtlarımın aşırı ve ne olursa olsuncu metodu isabetli ve başarılı sonuç verecek olursa şahsen ben kaybedecektim, fakat devlet kazanacaktı. Halbuki onlar, devlete İslâmî saltanatını kaybettirdiler.

Eğer benim bir hatam var ise, din ve devletin bu derece tahribine ve bozulmasına bazı seçkin kişilerin dışında bütün vekiller, bilginler, akıllı kişiler ve memleketin ileri gelenleri tarafından ses çıkarılmayacağına ve bazı hasis menfaatler karşılığında gizli ve açık şekillerle yardım edileceğine ihtimal vermemiş olmamdadır. Ben devletin hayat ve memâtıyla herkesten fazla ilgili olan milletin aydınlarının vatanî ve vicdanî görevlerini bu derece suistimâl etmeyecekleri hakkında beslediğim iyi niyetlerime aid olan hatamı itiraf ediyorum.

Sözün kısası, şunu açıkça söylerim ki, Hilâfet mes'elesinin çözümü dini, kavmiyeti, vatanı şüpheli; askeriyeden ve diğer sınıflardan oluşan az sayıda bir kötü kişiler topluluğuyla kısmen zorlanmış, kısmen de durumun içyüzünden habersiz ve kandırılmış bulunan beş-altı milyonluk masum Türk kavminin yetkisi içinde olmayıp, üçyüz milyonluk İslâm âleminin tamamını ilgilendirecek çok büyük bir mes'eledir. Bundan dolayı şimdi ben, Hilâfet hakkında Ankara'da ve Istanbul'da verilen gereksiz ve zorlayıcı hükmü kesinlikle kabul etmeyerek ve hakkımda reva görülen iftiraları bunları ortaya atanlara son derece nefretle redd ve iade ederek, memlekette cins ve mezhep farkı gözetmeden, bütün halkın saadet ve refahından başka bir emeli olmayan, adaletle itidâlin hâkim olmasını isteyen rahata ermiş bir kalb ve vicdanla ve

hakla gerçeğin yenilemeyeceğine dair kuvvetli bir imanla sevgili vatanıma dönünceye kadar, güzel kokulu toprağını ezelden beri özlediğim Haremeyn-i Şerîfeyn'de ve şimdilik Kâbe'nin civarında vakit geçiriyorum.

Beni Allah'ın beldesine ulaştıran iftihar ettirici şu hicretimle Hilâfet'in saltanattan ayrılması teklifine karşı sebât ve savaşım, varlığımın dikili bir taşını ve ahırette desteğimi teşkil edecektir.

Misafir olduğum mukaddes Arap topraklarının asil hükümdârı ile temiz halkı tarafından gerek benim ve gerek vatanından ayrı düşmüş diğer hemşehrilerim hakkında gösterilen ağırlamayı şükür ve övüşle yâdettiğim gibi, hâiz oldukları seçkin ve temiz asâlete uygun bir şekilde hareket eden kral hazretleriyle muhterem âile üyelerinin şan ve şereflerinin yükselmesini ve bu sâyede kutsal Arap beldelerinin ve temiz sakinlerinin tarihi süsleyen geçmişleriyle lâyık oldukları mutlu gelişmeye mazhar olmalarını da temennî ederim.

Istanbul'dan ayrılışımdan sonra, bu ilk beyânımdır. Selâm, Allah'a tabi olanların üzerine olsun.[34]

Sultan Abdülmecid Han oğlu
Mehmed Vahideddin"

19.
Tahtsızların villası

İtalyan hükümeti, Şahbaba'yı Cenova'da resmî olmayan bir merasimle karşıladı. Heyetin başında Kral Vittorio-Emanuelle'nin yaveri General Laderci vardı. General mutad sözlerden sonra kralın samimî selâmlarını ve bir mesajını iletti: Vittorio-Emanuelle'in İtalya'nın değişik yerlerinde beş adet şatosu vardı ve kıymetli misafirin bu şatolardan birini kendisine ikametgâh olarak seçmesi halinde kral memnuniyet duyacak, hükümdarın bütün masraflarını kendisi ödeyecekti.

Şahbaba'yla Kral, birbirlerini seneler öncesinden tanırlardı. Vittorio-

Emanuelle henüz veliahdken, 1887'de Mısır'ı ziyaret etmiş, 1890'da ve 1900'de Istanbul'a gelip zamanın hükümdarı Abdülhamid tarafından kabul edilmiş, veliahda refakat vazifesi de Şehzade Vahideddin Efendi'ye verilmişti.

Ama Istanbul'a bu son gelişi Vittorio-Emanuelle için ızdırab dolu olmuştu. Tam o sırada babası Kral Umberto'nun öldüğü duyulmuş, Vittorio-Emanuelle'e *artık veliahd değil kral olduğu* haberini vermek Vahideddin Efendi'ye düşmüş ve bu işi zarif bir şekilde yapmıştı: Beraberce gidecekleri bir toplantıda misafirin şerefine için çekilmiş olan İtalyan bayrağını önceden yarıya indirtmiş, İtalyan veliahdı babasının artık hayatta olmadığını bu yarıya indirilmiş bayrak vasıtasıyla öğrenmiş ve Vittorio-Emanuelle'in vaziyeti farkettiğini gören Vahideddin Efendi hemen taziyette bulunmuştu.

Kral'la Şahbaba arasında işte 23 sene önce yaşanan bu acı hadisenin hatırası vasıtasıyla bir yakınlık olduğu söylenirdi.

*

Şahbaba, General Laderci'ye kralın alâkasından mütehassis olduğunu söyledi, teklifine sadece teşekkür etti ve maksadının uygun bir yer temin edip kendi geliriyle geçinmek olduğunu anlattı. General'in sözlerini dinlerken aynı topraklarda yıllarını geçiren bir başkasının hazin akıbetini, ceddi Fatih'in küçük oğlu Cem Sultan'ın sergüzeştini hatırlamıştı herhalde.

Cenova'daki karşılayıcılar arasında Şahbaba'ya oldukça aşina bir başka sima daha vardı: Damad Ferid Paşa...

Sultan Vahideddin'le Paşa birbirlerini son defa burada gördüler. İktidar senelerinde talihini ve herşeyini büyük bir teslimiyetle ellerine terkettiği eski sadrazamının Istanbul'dan sessiz-sadasız ayrıldığını işitince *"Çapkın!.. Hem devleti bu hale koydu, hem gitti"* demiş olan Şahbaba, Paşa'nın Cenova'da pişkinlikle eteğini öpüp mutad hoşgeldiniz sözleri sarfetmesi sırasında kimbilir neler düşünmüş, neler hissetmişti...

Sabık hükümdarla sabık sadrazamı bir daha hiç karşılaşmadılar. Ferid Paşa Fransa'nın İtalya sınırındaki Manton kasabasındaki villasına döndü, Şahbaba'yla yanındakiler Cenova'daki Miramar Oteli'ne indiler.

Sanremo'ya yerleşme fikri bu otelde ortaya atıldı. Konuyu o sırada Sanremo'da yaşayan ve Sultan Vahideddin'i karşılamak için Cenova'ya gelenler arasında bulunan bir Mısır Prensi, Prens Aziz Hasan[1] gündeme getirdi. Kasabanın sakinliğinden ve mutedil havasından söz etti. Cenova gibi büyük bir liman şehri, sürgündeki bir hükümdarın kalması için zaten

pek müsaid değildi. Sanremo'ya Şahbaba da sıcak bakınca, Prens Aziz Hasan maiyettekilerden biriyle hemen yola çıktı: Sanremo'da hükümdarın kalabileceği bir yer bulacaklardı.

Ve, buldular... Cavallotti Bulvarı'nda İsveçli mucid Alfred Nobel tarafından 1890'la 1896 arasında inşa ettirilen ve bu ilk sahibinin adını taşıyan; tahtını 1918'de kaybetmiş olan bir başka hükümdara, Karadağ Kralı Nikola'ya da ev sahipliği etmiş dört katlı binayı, Villa Nobel'i...

Bina Sanremo'daki İngiliz Konsolosu Turton'un tavsiyesiyle bulunmuştu ve iki yanına palmiyelerin dizildiği bir caddedeydi. Parodi isminde dul bir kadına aitti, cephesi caddeye bir hayli yakındı ve arka tarafı ormanı andıran, ortasından tren yolunun geçtiği çok geniş bir bahçeye bakıyordu. Bahçede müştemilat olarak inşa edilmiş iki ufak bina daha vardı.

Villa, Madam Parodi'yle saatler süren uzun pazarlıklardan sonra aylığı 5 bin lirete tutuldu. Madam Parodi oğulları Julio, Emilio, Enrico ve kiracıların adını bir türlü öğrenemeyip *"deli kız"* dedikleri hasta kızı binayı hemen boşaltıp başka yere taşındılar.

*

Şık giyinmiş bir grup İtalyan, Sanremo'nun palmiyeler altındaki küçük istasyonunda 8 Mayıs günü Cenova'dan gelecek treni bekliyordu... Yolculardan birine, gayrı resmî bir karşılama yapılacaktı...

Dört kişiydiler: Vali yardımcısı Baratono, belediye başkanı avukat Bensa, mahkeme başkanı Kont Nanni ve kraliyet savcısı şovalye Martini...

İtalyanların biraz ilerisinde, aynı treni bekleyen iki kişi daha vardı: İngiltere'nin Sanremo başkonsolosu Turton ve Mısır hanedanından Prens Aziz Hasan... Prens istasyona saatler önce gelmiş, banklardan birine oturmuş, hiç kalkmadan öyle beklemişti...

Tren geldi ve beklenen önemli yolcu, yani Sultan Vahideddin perona indi... Yanında oğlu Şehzade Ertuğrul Efendi, doktoru Reşad Paşa, yaveri Zeki Bey ve iki mabeyinci vardı...[2]

İtalyanlarla İngiliz konsolosu Şahbaba'ya elini sıkarak, Prens Aziz Hasan da eteğini öperek hoşgeldiniz dediler. Altı gün boyunca Cenova'da, Miramar Oteli'nde kalmış olan Şahbaba, Sanremo istasyonundan doğruca Villa Nobel'e gitti ve villanın kapısına hemen iki İtalyan jandarması, *carabinieri* yerleştirildi.

*

Sanremo'ya Şahbaba'yla beraber gelen bendegân arka bahçedeki iki

ayrı binaya yerleşmişti. Ziyaretçiler için villanın az ilerisindeki Victoria et Rome Oteli'nde oda kiralanıyordu ve bu otel sonradan hükümdarı ziyarete gelen Ankara muhalifleriyle ve 150'liklerle[3] dolup taşacaktı.

Sanremo'dan Istanbul'a yazdıkları, meselâ kızı Ulviye Sultan'a yazdığı bir mektup, içerisinde bulunduğu ruh sıkıntısı nı net bir şekilde aksettirmektedir. Aileyle ilgili haberlerin gecikmesinden canı sıkkındır, en ufak hadiselere bile sinirlenip tepki göstermektedir ve yaptığı her işin ters anlaşılmasından şikâyetçidir:

Dahiliye Vekâleti'nin Türk konsolosluklarına gönderdiği 150'likler listesinin ilk sayfası. (1) numarada yaver Kiraz Hamdi'yle başlıyor.

"2 Temmuz 923

Hümeyra'nın o çapkın gözlerinden öperim.
Tarafımdan kucakla, okşa, sev. Olmaz mı ruhum?

Ulviyeciğim,

Şimdiki ikâmetgâhım olan Sanremo'ya varışımdan sonra sana ve aile mensuplarına 11 Haziran tarihli izahatlı, ayrıntılı mektuplar yazmıştım. Yine her zamanki gibi General Harrington vasıtasıyle gönderecekken generalin Istanbul'da bulunmadığını haber aldım. Elinize ulaşması gecikir düşüncesiyle mektuplarımı İngiliz Safareti Maslahatgüzarı -Mister Handerson- vasıtasıyla göndermiştim -inşaallah kaybolmadan ulaşmıştır- ve karşılıklarını beklemekteydim. Zira o mektupların karşılıklarını aldıktan sonra içinde yazılanlara göre cevap vermek, mektuplaşma ve haberleşme yolunu da durumun gereğine göre düzenlemek fikrindeydim.

Halbuki ben böyle beklemede ve karşılıkların biraz gecikmesi sebebiyle endişedeyken 14 Haziran tarihli mektuplarınızı aldım. Fakat validen ve hemşirenin mektuplarını zarfın içinde bulamayınca hiçbir şekilde mânâ veremedim. Sonra nazdânem, mektubundaki "Sabiha ile validesinin mektupları ayrı zarf içindedir, merak etmeyin" diyen mühim ihtar büsbütün merakımı celbetti.

Zira, elime senin mührünle aldığım bir zarftan ve Fehime'nin gönderdiği diğer zarftan başka birşey geçmememişti. Tabii meraktayım. Acaba yollarda mı kayboldu yoksa sağlık durumu gibi bir sebep mi mani oldu diye hayretteyim, haberini şiddetle bekliyorum.

Meleğim! Bu mektubumla genel durumum hakkında sana fazla tafsilat vermeyeceğim. Yukarıda kaydettiğim gibi 11 Haziran tarihli mektuplarımın karşılıklarını bekliyorum. Onlar gelince yahut sizin başka mektuplarınızı alırım, o zaman cevaplarını ayrıntılı olarak yazacağım. Çünki bu kâğıdım sizin 14 tarihli mektuplarınıza cevaptır. Dolayısıyla mazeretimi beyân ederim.

Yalnız bir yanlış anlamanın ortadan kalkması için birkaç satır yazmak mecburiyetindeyim. Mektubunda büyük bir hayretle görüyorum ki, "Doktorun hanımından duyduğumuza göre aile mektuplarından müteessirmişsiniz. Biz de sizi taciz etmemek için mektup yazmıyorduk. Ama şimdi aldığımız malûmattan cesaret alarak ancak şimdi yazabildik" diye bahsetmişsin. Fesübhanallah. Ne acaip yanlış anlama ve anlatma. En doğru bir tabirle ne zevzeklik. Hep evham, yanlış düşünce ürünü bir takım fikirler, hükümlerden ibaret şeyler.

Gözümün nuru! Böyle uzaktan, ailenin mahrem konuları hakkında asla danışmadığım, bigâne ve habersiz bir şahsın ağzından asla salâhiyeti olmayan diğer bir kimsenin yalan-yanlış telâkkisinden, o kişinin rivayetinden emin olarak üzülüp haberleşmeyi kesmek lâyık mıdır? Bilmem ki uygun mudur? Birinci olarak: Bir aralık aileye mektup yazamamış olmamın sebebi bundan evvelki mektubumda ayrıntılarıyla vardır. Özetle; haberleşmenin o zaman emniyetle, suhûletle ve hızla devamının imkânı kalmamıştı. Dolayısıyla emniyet ve itimad hasıl oluncaya kadar telgrafla yetinmek zorunluydu. İkinci olarak; pek tabiidir ki hasret kaldığım ailemden mektup aldığım zaman mütehassis, müteesir olacağım. Olmamak kabil mi? Evet! Ayrılık ateşinin ve hicret hararetinin azâbına ilâve olarak kimsesiz kalmış ailemin zaruretini ve ihtiyaçlarını düşünerek "Kendi muhtac bir dede, nerde kalmış gayriye himmet ede" vaziyetinde bulunan bir aile reisiyim! Me'yus ve ümidsiz olmamak mümkün müdür? Yahu! Biraz insaf! -Amma bu hitab sana değil, etrafadır-. Allah için ben taş, ağaç cinsinden bir mahlûk muyum? Yoksa madenden veya odundan yapılmış bir eşya mıyım? Herkesin zannına rağmen

bir insanım, duygum olmaz mı? Düşüncem bulunmaz mı? Demek bu gibi tabiî hallerim de yine talihimin gereği olarak her şeyde olduğu gibi yanlış anlaşılmış, tâ size kadar aksedip bu kadar üzüntüye sebep olmuştur. Halbuki hakikat bundan ibarettir.

Meleğim!

Mektubunda "Beni bir gün karşınızda görürseniz şaşırmayın" diye yazmışsın! Aman Allah aşkına biraz sabreyle, sakın acele etme, vaziyetim asla uygun değil, Sanremo'da ikametim de şimdiki halde pek de sabit değil. Hele biraz zaman böyle geçsin, her husta Allah kerimdir nurum.

Cenab-ı Hakk'a çok şükür ben ve Ertuğrul afiyetteyiz. Ertuğrul ellerini hürmetle öper ve sevgilerini arzeder, Hümeyra'ya da pek çok selâmlar yollayıp gözlerinden öper. Güzel gözlerini hasretle öper, seni sever, okşar, ulu tanrıma emanet eylerim.

Sanremo, Villa Noel
Hasret çeken pederin
M.V.

Aldığım bazı havadislerden dolayı Sabiha'nın sağlık durumu hakkında endişedeyim. Bu defa da kendinden, validesinden mektup alamadım. Sizlerden de bu havadise dair açıklama yok. Pek meraktayım, valide ve hemşireye bol bol selamlar, dualar göndererek mektuplarını beklemedeyim" [4]

Bu mektuptan sonra kızı Ulviye'yle arasına soğukluk girmiştir. Kızından cevap alamayan Şahbaba *"Kalbim her şekilde kırılmıştır, bir de sen kırma"* demektedir:

"20 Temmuz 923
Sanremo

A Ulviyeciğim,

Sen daim niçin! Babana gelince kayıtsız kalıyorsun? Her bakımdan kalbi kırık ve teselliye muhtac olduğunu unutuyorsun? 27 Haziran tarihiyle aile efradından -şüphesiz senin vasıtanla- mektuplar geldi, içinde iki satırlık bir kâğıdın bile yok. Sebep nedir! Ben uzak bir mahaldeyim, merak etmez miyim! Yine ne oldu? Bilmiyorum, yine bir fena düşünceye mı kapıldın! Yoksa başka türlü bir engel mi çıktı? Hülâsa; mektubunu alamadım, me-

rak içinde kaldım, hattâ Ertuğrul bile merak ederek "Acaba büyük ablama resim ve mektubum gitmedi mi, bana başkaları mektup yazdılar hani ya ondan! Gelmedi mi?" diye durmadan sual ediyor, ben de yalan söylemeye mecbur oluyorum.

Aile efradına mektuplarım var, yine senin adına gönderiyorum, yerlerine ulaştır, cevaplarını da senden beklerim. Her ne kadar bu postacılık sana zahmet ise de birçok dua almaklığa ve sevab da kazanmağa vesile olur. Valide ve hemşirenin ve diğer acizlerin gönüllerini de almış olursun! Benimki zarar yok! Esasen her cihetten kırıktır, hırpalanmağa da her suretle alışkındır.

Ben evvelki mektubumda tafsilat verdiğimden fazla yazmağa lüzum görmüyorum. Yalnız şunu anlatmak istiyorum ki bu kötü anlama ortadan kalksın ve aile mektupları arasında hiç olmazsa daim iki satırlık yazın bulunsun. İşte, talebim bundan ibarettir.

Bu gurbette sizlerden gelecek mektuplardan başka medar-ı tesellim yok. Serde hem pederlik, hem ihtiyarlık var! Vücudun gücüne yaşlılık zâfiyeti çöktü, herşeyden çabuk müteessir oluyorum. Fazla olarak bir de vatandan ayrılık var, her bir ters durum için hemen sinirleniyorum.

Bu yazdıklarımı okuyunca yanlış anlayıp da güzelim sakın bana küsüp somurtma. Bir me'yus kalbin sabırsızlanıp sızlanmasıdır! Her ne kadar bıkmış isen de yine gücenip darılma ha!

Baki, her hususta seni cenab-ı hakka emanet eder, güzel gözlerinden öperim.

Derdli pederin
M.V." (5)

Sanremo'da babasıyla beraber olan küçük şehzade Ertuğrul ise ablası Sabiha Sultan'a yazdıklarında bütün bu olup bitenlerden habersizdir:

"Benim sevgili, pek güzel ablacığım!

Kendin gibi sevimli, güzel yazılı mektubun geldi. Senin güzel yanaklarının yerine kâğıdını öptüm. Teşekkür

بنم سوکیلی پک کوزل ابلاجیم!

کندیک کبی سویملی کوزل یازیلی مکتوبک کلدی سنک کوزل
یناقلرینک یرینه کاغدینی اوپدم تشکر ایدرم «صاقین آبلاکی

Ertuğrul Efendi'den Sabiha Sultan'a.

ederim. "Sakın ablanı unutma" diye yazmışsınız. Senin gibi bir abla hiç unutulur mu? Daha Sanremo'da resim aldırmadım, aldırırsam inşaallah takdim ederim. Neslişah'ın güzel gözlerini öperim, kucaklarım. İstediği resmi gönderdim. Beni hatırladığına sevindim. Emriniz üzerine Sanremo'nun birkaç tane resmini takdim eyliyorum. Daha ister iseniz yine bildirirsiniz. Sonra seni seve seve öper, kucaklarım benim melek ablacığım. 20 Temmuz 923.

Kardeşin Ertuğrul"

Şahbaba o sırada kızı Sabiha'nın hamile olduğunu ve Halife Abdülmecid Efendi'nin doğumun Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmasını istediğini işitmiştir. Sabiha Sultan'a yazdığı bir mektupta hem memnuniyetini anlatır, hem gelmek üzere olan bayramın üzerine çökerttiği hüzünden, hem de Istanbul basınında hakkında çıkan yazılardan bahseder:

"19 Ağustos 1923

Benim melek Sabiha'm

22 Temmuz tarihli ve Zilhicce 11 tarihli iki adet mektubunu 17 Ağustos'ta aldı. Mukabele-i hissiyatımı şerh ve beyana bende takat yok. Dolayısıyla, bu konuda birşey yazamayacağım, yalnız bu hazin bayramı rahman ve rahim olan Allah'ın bizler hakkında müteyemmin ve üçüncü bayramımızı aileyle beraber idrakimizi mes'uden nasib ve müyesser buyursun duasını Allah'ın huzuruna arzla yetineceğim. Sıhhatin hakkındaki müjdenden gönlüm pek ziyade açıldı ve müsterih oldum, cenâb-ı hak daim buyursun meleğim.

Doğumu sarayda yapacağını bildirmişsin, memnun oldum. Pek uygundur ve zaruridir. Validenin buna muvafakatini doğrusu tahmin ettim. İnşaallah vaad ettiğin telgrafını dört gözle bekliyorum. Mini mini Neslişah'ımızın yanaklarını benim tarafımdan öp, öp, selâmımı ve dualarımı kendine bildir. Eğer münasib görürsen, kayınvalidene benden selâm söyle. Seni saraya aldıracak olmasından ve gösterdiği şefkatten dolayı memnunluk duyduğumu ve hakkında hayırlı dualarda bulunduğumu tebliğ eyle.

Ailenin perişan durumu hakkında yazdıklarını okudum. Zaten malûm şeyler. Allah-u teâlâ cümlemizin yardımcısı olsun. Ben de gece gündüz onları getirtmenin yollarını hazırlamakla

meşgulüm. İnşaallah yakında bu konuda sana birçok şeyler yazacağım. Müsterih ol güzelim.

Istanbul matbuatı hakkında yazdıklarını büyük bir ikrahla okudum. Merak etme nurum, gazeteler her hafta bana da geliyor. Bu gibi yaygaralar hep köpeklerin havlamasından ibarettir. Değil mukabele etmek ve cevab vermek, onları ele almak bile tenezzül olur. Varsınlar bağırsınlar, çağırsınlar, kendi yaratılışları ve sıfatları icabıdır. Dediğin gibi büyük bir ihtimalle beni söyletmek maksadıyla da olabilir. Her halde ehemmiyetten ârîdir. Ben bir yalnızlık köşesine çekilmiş, ailemi getirmenin yollarını hazırlamakla ve hanedanımın, vatanımın selâmet ve saadeti duasıyla meşgulüm. Fesübhanallah, onlar ise hâlâ benimle uğraşmakta. Ne diyeyim, cümlesini birden Allah'a verdim. "Hasbin Allah ve ni'mel-vekîl".

Hamdolsun ben ve Ertuğrul sıhhat ve afiyetteyiz. Bizim için merak etme nurum.

Geçen seferki mektubunda Ertuğrul'dan Sanremo manzaralarına aid resimler istemişsin. O zaman nasılsa yanlışlık yapıp göndereememiştik. Şimdi birkaç adet kartpostalı zarfa ilâve ettik. Ertuğrul ellerini öper, selâmına teşekkürler eder ve muhabbetlerini arzeder. Baki seni, sıhhat ve afiyetini, emniyetini ve selâmetini cenâb-ı kadir-i kayyûma emanet eylerim, gözümün nuru, meleğim.

(Sanremo)
Pederin
M.V.[6]

Bütün alttan almalarına ve hoş görmelerine rağmen büyük kızı Ulviye'den hâlâ mektup yoktur. Vahideddin için kızına hitaben artık *"Bundan sonra tenezzül edip de birşey yazacak olursan, baban olduğum için cevap veririm"* demekten başka çare kalmamıştır:

"19 Ağustos 923

A Ulviye'm!

Yine ne oldu? İki defadır aileden mektup geliyor, seninki yok! Bu mektuplar şüphesiz senin vasıtanla geldiği halde bir satırlık olsun kâğıdın neden bulunmuyor? Sebep nedir! Fazla birşey yazmayacağım, merak etme, serzeniş de etmeyeceğim. Yalnız felekzede bir peder olduğumu ihtar edeceğim, Allah hidayet ihsan bu-

yursun diye dua edeceğim, o kadar.

Aile efradının bayram tebriklerini aldım, karşılıklarını gönderdim. Mahallerine ulaştıracağını ümid ederim. Eğer lûtfen ve tenezzülen birşey yazar isen, ne çare babalık, okur ve mukabelede bulunurum vesselâm.

M. V. [7]

*

Şahbaba bütün bu sıkıntılar arasında nadir de olsa kapandığı villadan dışarı çıkmakta, bazı önemli spor müsabakalarını seyre gitmekte ve spor klüpleriyle hayır kuruluşlarına mütevazi bağışlar yapmaktadır.

1926'nın 12 Kasım günü İtalya Kralı Vittorio-Emmanul'le biraraya gelir. Kral, savaşta hayatını kaybetmiş İtalyan askerleri için dikilen bir anıtı açmak için başbakanı Mussolini'yle beraber Sanremo'dadır ve Şahbaba'yla büyük meydandaki gazinoda buluşurlar. Siyasetin dışında, karşılıklı nezaket ifadeleriyle dolu bir saatlik bir sohbet yaparlar, o kadar...

Sultan Vahideddin için asıl teselli ise gene bestelerindedir... *"Münâcât hem hasbıhal"* başlıklı güftesinin üzerinde 10 Temmuz 1926 tarihi vardır:

"Niçün ulu tanrım niçün, beni zâr-zâr edersin sen
Yakıp yıkar, sonra savar, salar icbâr edersin sen
Türlü türlü belâlara böyle dûçâr edersin sen
A'dâmı da rağmen bana şöyle ikdâr edersin sen
Nakarat
Bilirim bu hitâba sen "Lâ yus'el" diyeceksin
Yine tekrâr edersem ger "Amma yef'âl" diyeceksin[8]

Arz-ı hâl-i pür melâl çün hazretine mecbûr iken
Ceyş-i a'dâ, belâ ile, şaşıb kalmış mahsur iken
Dermânde-i bîkes nâçâr atılmış bir makhûr iken
Nice şekvâ etmeyim ben vatandan âh mehcûr iken
Nakarat
Aceb yine feryâdıma "Lâ yus'el" mi diyeceksin
Devâm-ı niyâz eylersem ben ..... mi diyeceksin[9]

Niçün ger kapandıysa ebvâb-ı afv u rahmetin
Şunu bilmek isterim ki sırrı nedir bu hikmetin
Hatâyâta kefâretse kâfi artık şu şiddetin
Dâhilim ben melceine ancak zıll-ı fütüvvetin

Nakarat
Umuyorum bundan geri redd-i maksûr edeceksin
Şimdi rûhum hissediyor beni mes'ûd edeceksin"

15 Temmuz 1923'te *Mâhur'dan Terennümlü Hasbıhal*'i besteler:

"Ben bilmez idim ey gönül kim mecbur imişsin
Evvelce âna dem-beste meshur imişsin
Sıdk u sebât ahde vefâda meşhûr imişsin
Hep hayret ile görmekdeyim, mağrûr imişsin
Nakarat
Hakdan ola imdâd, kerem pek makhûr imişsin

Halkdan bütün ikrâha hele ma'zûr iken sen!
Her vechile ma'sûm .....[10] *meksûr iken sen!*
Cennet gibi bir vatandan mehcûr iken sen![11]
"Lâ taknatu" emrin unutma! meftûr iken sen![12]
Nakarat
Elbet yağacak rahmet-i ilâh me'cûr iken sen

*

Şahbaba Sanremo'da daimî değil geçici, meselâ birkaç aylığına kalmayı düşünüyor; daha sonra bir Müslüman toprağına yerleşmeyi hayal ediyordu... Buna rağmen kirayla da olsa kalabileceği müstakil bir yer bulmuştu ve sıra Istanbul'daki aile mensuplarının getirilmesindeydi...

Bu konudaki ilk teşebbüsünü İtalya'ya gelişinden hemen sonra, oradaki İngiltere konsolosluğu vasıtasıyla yaptı ve İngiliz makamlarının yardımını istedi. Talebi Londra'ya 18 Haziran 1923 günü Cenova'daki İngiliz konsolosluğu iletti. Bakan adına Hariciye Müsteşarı Lancelot Oliphant'tan gelen cevabi yazıda ise, böyle bir girişimin Ankara nezdinde tepki görebileceği, dolayısıyla ancak uygun bir fırsatta yerine getirilebileceği yazılıydı.[13]

Bu cevap, İngiltere'nin Sultan Vahideddin'i bir kenara koymaya karar verdiğinin ilk işaretiydi. Londra, Şahbaba'ya *"Seninle artık işim kalmadı"* mesajını, sonraki günlerde açık bir biçimde verdi.

Vahideddin, 20 Ağustos'ta İngiliz Kralı Beşinci George'a bir mektup yazdı. Ailesiyle beraber Kıbrıs'a yerleşmek istediğini söylüyor ve hem bu konuda, hem de Türkiye'deki mallarını geri alabilmesi hususunda Kralın tavassutunu rica ediyordu.

Beşinci George'un cevabı bir ay sonra, 20 Eylül'de geldi. Kral her zamanki İngiliz nezaketi içerisinde bir ifade kullanıyor ve Şahbaba'nın isteğini tabii ki reddediyordu. Diplomatik bir lisanla isteğin yerine getirilemeyeceğini ifade ederken, topu hükümetine atıyor gibi görünüyordu:

"Majesteleri,

Ailenizle birlikte Kıbrıs adasında oturmanız ve hükümetimin Türkiye'deki mallarınızın geri alınması konusunda yardımcı olması arzusuyla bana 20 Ağustos'ta yazdığınız mektubu dikkatle okudum. Şahsî âfiyetiniz konusunda derin bir ilgi duyduğuma sizi temin ederken, dileklerinizin siyasal sakıncaları gözönünde bulundurulduğunda kendimi engellenmiş buldum. Bu yüzden, taleplerinizle ilgili sorunlarınızın değerlendirilmesini, görüşlerini size bir mektupla bildirecek olan hükümetime bıraktım.

Majestelerinin en yüksek saygı ve ilgimden emin olmalarını rica ederim.

George".

Kralın cevabına, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un aynı tarihli bir mektubu ilâve edilmişti. Lord, şöyle yazıyordu:

"İngiliz hükümeti, adanın coğrafi konumu ve Türkiye ile eski ilişkisi gözönünde bulundurulduğunda, majestelerinizin adaya yerleşmesinin yanlış anlamaya yol açacağı ve İngiliz İmparatorluğu ile Türkiye arasındaki ilişkilere olumsuz yansıyacağı kanaatindedir.

Majestelerinizin Türkiye'deki aile mensupları konusunda, İngiliz hükümeti, Türkiye'nin şimdiki hükümeti ile Istanbul'daki yüksek komiserlik kanalıyla temas kurmuş ve ailenin majesteleri ne katılması için ülkeden ayrılmasında bir engel çıkarılmayacağını anlamıştır. Ancak, majestelerinin mallarını geri almak, daha güç bir meseledir. İngiliz hükümeti, bu konuda gayrıresmî bile olsa, Türkiye'nin iç işlerine karışma biçiminde bir girişimden kaçınma kararındadır." (14)

Şahbaba, 1923 Eylül'ünde bir başka teşebbüste daha bulundu: İngiltere'den seyahat belgesi istedi. Londra'nın gözünde ne konumda olduğunu ya farketmemişti, yahut sadece emin olmak istiyordu.

Ve, gene aynı cevabı aldı: İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan 2 Ekim

1923'te Roma'daki İngiliz büyükelçisi Sir R. Graham'a gönderilen talimatta, *"Türkiye'nin eski sultanına, seyahat etmek için talep ettiği İngiliz seyahat belgelerinin verilemeyeceğinin, çünki bunların sadece Britanya uyruklularına ve Britanya himayesindeki şahıslara verildiğinin bildirilmesi"* isteniyordu.[15]

Londra, sıktığı limonu artık bir yana atmıştı...

*

Sultan Vahidedin'in ablası Mediha Sultan da birkaç ay sonra Sanremo'daydı. Memleketi sürgünden bir buçuk sene önce, kocası Damad Ferid Paşa'nın hemen arkasından, 1922 Eylül'ünün sonunda terketmiş; ailece Nice'e yerleşmişler ve Ferid Paşa Kuvâ-yı Milliye'nin Istanbul'a girdiği gün, 6 Ekim 1923'te dünyadan ayrılmıştı. Paşa'nın vaziyetinin ağırlaştığını duyan Şahbaba ikinci musahibi Mazhar Ağa'yı hemen onun yanına göndermiş ve Paşa'nın son sözleri başında bekleyen zenci ağaya hitaben *"Mazhar, bana Yasin oku!"* dedikten hemen sonra gözlerini faltaşı gibi açarak bir hayale hitab edercesine *"Hayır, hayır, namazdan sonra!.."* diye haykırmak olmuştu. Büyük bir aşkla bağlı olduğu kocasını kaybeden Mediha Sultan oğlu Sami Bey'le, torunlarıyla ve Istanbul'dan yanında getirdiği kalfalarıyla Sanremo'ya nakletmişti ve orada kiraladığı villada yaşıyordu.

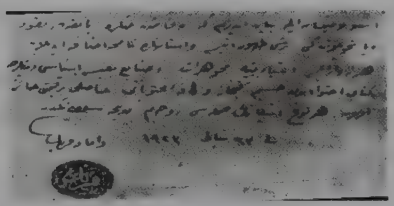

Damad Ferid Paşa'nın 23 Şubat 1926 tarihli vasiyetnamesi: Paşa, herşeyini zevcesi Mediha Sultan'a bırakıyor (İbnülemin'den).

Şahbaba'yla ablası sık sık biraraya geliyor, abla-kardeş villanın bahçesinde uzun yürüyüşler yapıyor, geçmiş günlerden bahsediyorlardı. Mediha Sultan'ın torunları da hemen her gün Villa Nobel'deydiler, zira orada oynayabilecekleri bir arkadaş bulmuşlardı: Hükümdarın 11 yaşındaki oğlu Ertuğrul Efendi'yi...

*

Şahbaba, Sanremo'da 16 ay boyunca tek başına yaşadı. Ailesiyle ancak 1924 Mart'ında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mart 1924 günü 431 sayılı kanunu kabul edip Osmanoğulları'nı sürgüne göndermesiyle biraraya gelebildi.

Mart ortalarında Villa Nobel'in dış kapısına dört otomobil ve romörklü iki eşya kamyonu yanaştı. Otomobillerde Başkadınefendi Emine Nazikeda'yla ikinci kadın Meveddet Hanım vardı. Haremağaları da onlarla be-

raberdiler ve kamyonlar hanımların eşyalarıyla doluydu.[16]

Villanın bir sakini daha vardı: Sultan Abdülmecid'in kızı, Şahbaba'nın ablası Seniha Sultan.[17] Yaşlı kadın iki oğlundan, Sabahaddin ve Lütfullah Beylerden hayır gelmediğini görmüş, kardeşinin yanına sığınmıştı.

Sultan Vahideddin'in gözünde villanın en önemli sakini henüz orada değildi ve en sonra o geldi: Nevzat Hanım...

Hükümdar, Istanbul'da bıraktığı bu en son ve en genç hanımını yanına getirebilmek için bir hayli uğraşmış ve muvaffak olmuştu. Şahbaba'nın bu çabasını, Nevzat Hanım'ın eski hocasının, Safiye Ünüvar'ın hatıralarından görelim:

> *"...Haydarpaşa Köşkü'nde ikametim esnasında bir gün, Nevzat hanımefendi halasıyla geldiler. ...Bir aralık hanımefendi odadan çıkmıştı. Hanımefendinin halası bana:*
>
> *- Aman rica ederim. Sizi çok seviyor ve itimadı da çok. Sultan Vahideddin İtalya'ya, Sanremo'ya çağırıyor. Henüz taht-ı nikâhındadır. Gitmek istiyor, şuna mani olun, burada kalsın. Ben onu bir kaptana vereceğim, vaadettim dedi. Tabii birşey söylemedim, sadece dinledim. O arada hanımefendi içeriye girdiler, lâkırdı da kesiliverdi.*
>
> *...Hanımefendi bir müddet sonra işaret etti ve dışarıya çıktı. Ben de onu takib ettim. Koridorun nihayetine kadar gitti. Bana, koynundan bir deste mektup çıkardı. Aman okuyunuz dedi. Mektuplar İtalya'dan, Sultan Vahideddin'den geliyordu. Kendisini istiyordu. Mektupta neler yazmıyordu: "Sen benim zevcemsin, indallah mesulsün" diyor ve bu hususta hadis-i şerifleri de ilâve ediyordu.*
>
> *Ne yazık ki, bu tarihi mektubu evlendikten sonra yakmış.[18] Hanımefendi, fikrimi sordu. Allah'ın ve Peygamber'in emirlerini okuyan ben, bilâ fütur, "Gitmelisiniz. İndallah mes'ulsünüz, çünki nikâhındasınız" diye icab eden nasihatları söyledim. Artık hala hanımın ricası gözümden çoktan silinmişti"[19]*

Villa Nobel'de, Şahbaba'nın dairesinin hemen bitişiğindeki oda Nevzat Hanım için hazırlanmıştı.

Sanremo günlerini hatırlayanlar, o âna kadar gayet üzgün olan Sultan Vahideddin'in, birdenbire canlandığını ve ızdırablarından sıyrıldığını anlatırlar. Sürgünün en başından itibaren Türkiye'de olup bitenleri gayet yakından takip eder gibi görünen Şahbaba, Nevzat Hanım'ın gelişinden

sonra bütün bunları bir yana bırakmış, sanki yepyeni bir hayata başlamıştır. Genç zevcesiyle beraber bahçede dolaşmakta, ablası Mediha Sultan'ın torunlarının tenis müsabakalarını seyretmektedir ve geçmişten eli-ni eteğini çekmiş gibidir. Öyle ki, ailesiyle beraber Villa Nobel'in bahçesindeki müştemilâtta kalan yeğeni Sami Bey'in bütün ricalarına ve yalvarmalarına kulaklarını tıkayacak, Istanbul'dan beraberinde getirdiği evrakın mühim bir kısmını, ardarda üç gece boyunca Sami Bey'in şöminesinin alevlerine atacaktır.

Yapışkan bir sabık akraba

Şahbaba'nın sürgün günlerinde bir başkasının, eski kayınbiraderi Zeki Bey'in önemli bir yeri vardır.[20]

Zeki Bey hukümdarın şehzadeliğinde, 1905'te evlenip dört sene sonra boşadığı kadınlarından birinin, İnşirah Hanım'ın ağabeyiydi. Boşanmadan sonra sabık eniştesi Vahideddin Efendi'nin yanında kalmış; Vahideddin'in tahta çıkmasından sonra fahrî yaveri olmuş, sürgün senelerinde de peşinden ayrılmamıştı.

Sabık kayınbirader, hükümdarın Istanbul'daki son günlerinde hususi işlerinde kullandığı birkaç kişiden biriydi. Bu *hususi* işlerin en önemlisi, padişahın Istanbul'dan ayrılmasıyla ilgili olarak İngilizlerle yapılan temaslardı ve temasları iki kişi götürüyordu: Sertabib Reşad Paşa ve Zeki Bey. Şahbaba'nın Istanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harrington'a yazdığı ve *"İngiltere'ye iltica ettiğini"* söylediği meşhur mektubu muhatabına teslim etme işi de, Zeki Bey'e düşmüştü.

Sanremo'daki sürgün kafilesinin mensupları, Sultan Vahideddin'e Istanbul'da bu kadar yakın olan Zeki Bey'in sürgün günlerini pek hayırla yâdetmezler. Onun hükümdarın zaten az olan parasını kumarhanelerde ve başka sefahat mekânlarında har vurup harman savurduğu anlatılır, sebep olmadığı rezalet kalmadığı, işi Şahbaba'ya hakaret derecesine kadar vardırdığı söylenir.

Zeki Bey, Sanremo'da, her çeşit pisliğe bulaşmıştır. Meselâ hükümdarın kızı Sabiha Sultan'ın emaneten bıraktığı mücevherleri satıp parasını Monte Carlo'da kumar masasında yer, bitirir.[21] Villadaki İtalyan hizmetçilerden birini hamile bırakır, hükümdarın hadiseyi örtbas edebilmek için kıza küçük bir servet ödemesine sebep olur. Sultan Vahideddin'in ikinci musahibi Mazhar Ağa'nın burnunu tabancasının dipçiğiyle kırar ve işi hükümdarın bizzat kendisine telefonda *"Ulan ne rezalet bu be! Çarşıya çıkamıyorum. Ayıptır, rezil rüsvây olacaksınız. Biraz utanmak lâzım"* demeye kadar götürür.[22]

Sabık kayınbiraderin şerrine Sultan Vahideddin'in ve etrafındakilerin tek bir söz bile edememelerinin sebebi şerrinden çekinmeleri ve söz söyleyecek cesareti bulamamalarıdır:

> *"...Yiyip içmekten ve yan gelip keyiflerine bakmaktan başka vazifeleri olmayan bu bir sürü emekdarı beslemeye kendini mecbur sayan Sultan Vahideddin, arkası gelmeyen mahdut bir para ile bu masrafları uzun müddet karşılayabilmek için kendu boğazından kesiyor, nefsinden tasarruf ediyor fakat hiç kimseye renk vermiyordu.*
>
> *Hattâ çok düşkün olduğu ve günde dört-beş paketi geçen sigara masrafının fazla bir yekûn tuttuğunu gördüğü zaman iyi ve pahalı sigara içmekten vazgeçerek İtalya'nın en ucuz ve saman gibi sigaraları olan asker paketlerinden kullanmaya başlamıştı.*
>
> *Beri tarafta Zeki Bey Amerikalı milyarderlerin, Avrupalı kontların ve mirasyedilerin karşısında görülmemiş bir cesaretle pokerde rest çekiyor ve bakarada bin sterline banko diyordu.*
>
> *Sultan Vahideddin'in en yakın akrabası ve belki bir tek mahrem-i esrarı bulunan Prens Sami Bey bu korkunç gidişten son derece üzülüyor, Seryaver Avni Paşa ile esvapçıbaşı İbrahim Bey gibi ağırbaşlı ve dürüst ahlâklı mabeyn erkânı son derece hayıflanıyorlardı. Fakat çok gariptir ki, Zeki'ye karşı Sultan Vahideddin başta olduğu halde gözünün üstünde kaşın var diyecek cesareti hiç kimse kendinde bulamıyordu".*[23]
>
> *"...Zeki'ye karşı gösterilen bu derece geniş müsamahanın sebebi ipin ucunu, hatta kendi idaresini elinden kaçıran bu müsrif ve sefih adama karşı bir emniyet beslemesinden ileri gelmeyip, doğrudan doğruya şerrinden çekiniliyordu.*
>
> *Hattâ, Zeki Bey'den yaka silken Sultan Vahideddin, "Cânım efendim, öküz öldü, ortaklık bitti. Bu adam neden hâlâ peşimizi bırakmıyor?" diye derd yanar, dururdu".*[24]

Öküz, hükümdarın da söylediği gibi ölmesine ölmüştür ama ortaklığın bittiğini Zeki Bey gibi hâlâ kabullenmemiş olan bir başkası daha vardır: Sultan Vahideddin'in boşadığı karısı, Zeki Bey'in kızkardeşi İnşirah Hanım. Sabık zevce günün birinde Sanremo'ya, Villa Nobel'in kapısına dayanır ama Zeki Bey ne yapar, eder ve Sultan Vahideddin'in eski karısıyla temasına mani olur. İnşirah Hanım'ın gelişi gibi gidişi de anî olur, Sanremo'da sadece bir gün kalabilir ve seneler önce boşadığı karısının kapısın-

dan geri çevrildiğini hiçbir zaman öğrenemez Sultan Vahideddin.

*

Dr. Rıza Nur'a göre Zeki Bey *velinimetine,* yani Sultan Vahideddin'e hıyanet etmiştir ve Rıza Nur'un haklı olduğu seneler sonra anlaşılacak, Zeki Bey'in bir ara Ankara'ya muhbirlik yaptığı ortaya çıkacaktır.

Önce, Dr. Rıza Nur'un Zeki Bey hakkında yazdıklarını okuyalım:

> *"...Zeki, Sanremo'dan da bana mektup yazdı. Diyor ki: "Size söyleyeceğim pek mühim esrar var. Oraya geleyim. Fakat bana yazacağınız mektubu şu adrese yazınız. İşi pek mahrem tutmalıyım. Vahideddin haber almasın". Bu adam casus da. Hem velinimetine hıyanet ediyor. Eder, çok ahlâksız bir çirkeftir. Zaten kız kardeşi de Zeki'ye lânet oluyor. Diyor ki: "Beni sokağa atan Vahideddin gibi bir adama gitti de yaver oldu, ona hizmet ediyor. Benim kardeşim alçaktır". Bu kadın, Vahideddin'in müstefreşesi idi. Sinoplu ve Çerkesdi. ...Sonra karısıyım diye Mısır'a gelmiş, kendisine evkafdan aylık bağlatmış, kendisini Nil'e atmış, kurtarmışlar. Sonra Kahire'de evlenmiş, boşanmış, ...nihayet Zengibar'a gitmiş.*
>
> *...Zeki'ye mektup yazıp "Gel" dedim. Nihayet "Gelemeyeceğim, sen gel!" dedi. Bunda şüphe uyandırdı. İhtimal, beni oraya getirip tuzağa düşürecek. Sonra bir mektup yazdım! "Verecek haberin varsa buraya gel, yoksa dırlanıp durma!". Sustu.*
>
> *Müdhiş kumarcı idi. İçer, çocuk ile meşgul olurdu. Ama illâ kumarı müdhişti. Vahideddin'den çok para almış. Bir defa iki bin İngiliz altını almış. Sanremo Gazinosu'nda bir gece hepsini kumara vermiş. Adam olsa, bu ona iyi bir para idi. On yıl mükemmel yaşardı. Istanbul'da Abdülhamid zamanında kumar oynar, yenerse iyi, yenilirse tabancasını çıkarıp paraları geri alırdı. Serasker'in yaveri idi, kimse sesini çıkaramazdı. Yani, küçük mikyasda bir Fehim Paşa idi. Serasker'in oğlu Süreyya ile maaş kırdırır, masraf nazırından paraları alırlardı. Avrupa'da bunları yapamaz. Sonra bir müddet, Mecid'in oğlu Faruk, Zeki'yi Nice'de beslemiş. Yine kumardan baş alamamış, nihayet aç kalmış. Odasına kömür yakıp, intihar ettiğine dair bir mektup da yazıp yatmış ölmüştür. Bir pislik ortadan kalkmış demektir"* [25]

Ve Zeki Bey'in *efendisi* Sultan Vahideddin'e *hıyaneti* konusu...

Ankara, sürgünde bile yaşasa devletin eski hâkimine karşı ilgisiz kalamazdı ve kalmadı. Genç cumhuriyet, Sultan Vahideddin'i gerek diplomatik gerekse hususi yollarla takip edebilmek ve neler yaptığını, kimlerle görüştüğünü öğrenebilmek için elinden gelen çabayı gösterdi; hattâ Sanremo'ya en yakın şehir olan Cenova'da bir konsolosluk bile açtı.

"...O tarihte Roma mümessilliğinin başında Celâlettin Arif Bey vardı ve Vahdettin'i izletme işini önce o başlattı. Celâlettin Arif Bey ilk iş olarak mümessilliğin İtalyan tercümanını hemen Sanremo'ya gönderdi ve Vahdettin'in oraya kimlerle gelmiş, orada kimlerle görüşmüş olduğunu saptadı. 30 Mayıs 1923 günü de Lozan'da bulunan Hariciye Vekili İsmet Paşa'ya şunları yazdı:

"Vahidettin'in Sanremo'daki ahval ve harekâtını yakından takip için bazı teşebbüsatta bulundum. İtalya hükümeti de kendisini polis nezareti altında bulunduruyor. Muhaberesinin polis vasıtasıyla tetkik edilmesini ve neticesinin bildirilmesini Montagna'dan talep buyurabilmek mümkün ise büyük istifade temin olunacağı maruzdur (TC Roma Büyükelçiliği Arşivi (RBA), K.148/3: Celâlettin Arif Bey'den İsmet Paşa'ya yazı, Roma, 30.5.1923, No: 1452/292)".

Celâlettin Arif Bey, 7 Haziran 1923 günü Hariciye Vekâleti'ne şunları bildirdi:

"Vahdettin, vaktiyle İngilizler tarafından İran Şahı için Sanremo'da isticar ve ikametine tahsis edilmiş olan Nobel Villası'na 20 Mayıs (1923) tarihinde yerleşmiş ve elyevm orada ikâmet etmekte bulunmuştur. Muvasalatını müteakip 26, 28 ve 31 Mayıs tarihinde İngiltere konsolosunun ziyaretini kabul ve kendisiyle uzun müddet müdâvele-i efkârda bulunmuştur. Dairesi müdürü Ali Tahir sık sık İngiltere konsoloshanesine azimetle konsolosa mülâki olmaktadır.

Damat Ferit Paşa ile Fransa'dan azimet etmiş bulunan Emin Paşa'nın Vahdettin'in muvasalatından az bir zaman sonra iltihak etmiş oldukları peyderpey iblâğ kılınacağını evvelce arzetmiş olduğum istihbaratım cümlesinden bulunduğu maruzdur efendim (RBA, K.148/3: Celâlettin Arif Bey'den Hariciye'ye yazı. 7.6.1923, No: 1485/303)".

Celâlettin Arif Bey Roma'dan ayrılmasından sonra, Vahdettin'i izletme işini Suat Bey devraldı.[26] *Bu defa iş daha sıkı tutuldu ve geçici İtalyan hafiye kullanmak gibi yöntemlerle yetinilme-*

yerek, 1923 sonunda, Cenova'da bir muavin konsolosluk açıldı ve buraya Fuat İzzet (Kerman) atandı. Suat Bey'in direktifi altında çalışan ve Temmuz 1926 tarihine kadar Cenova'da kalan konsolos Fuat İzzet Bey'in en önemli görevi, devrik padişah Vahdettin'in faaliyetleri hakkında istihbarat toplamaktı. Gerek bu kanallarla, gerek büyükelçilik kanalıyla veya başka kaynaklardan epeyce bilgi toplanmıştı.

Sanremo'da oturan Vahdettin, genç Türkiye Cumhuriyeti için gerçekten bir tehlike oluşturuyor muydu? Başka ülkeler Vahdettin'i Türkiye aleyhine kullanmaya kalkışıyorlar mıydı? Vahdettin Türkiye'deki saltanatçıları ve hilâfetçileri kışkırtıp genç cumhuriyet rejimine zarar verebilir miydi? Vahdettin'in Türkiye içindeki taraftarlarıyla ilişkileri neydi? Cumhuriyet ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa aleyhinde komplolar hazırlanıyor muydu ve hazırlanıyorsa bu entrikaların içinde kimler vardı? Vs. vs. gibi sorular cumhuriyet yöneticilerinin zihinlerini kurcalamış durmuştu. Suat Bey, 23 Kasım 1923 tarihinde şunları rapor ediyordu:

"Hariciye Nezareti'ne mensup bir zatın mahrem ve mevsuk (belgeli) ifadesine nazaran, İtalyanlar bu haini ellerinde Şeyh Sünusi'ye mukabil olmak üzere bize karşı kullanmak ve bu suretle bizi gûya tehdit etmek istiyorlar. Bu mes'elede İngilizler'in İtalyanlar'a karşı yardımı bulunduğunu evvelce söylemiştim (Aynı kaynak, Suat Bey'den Hariciye Vekâleti'ne şifre tel. 23.11.1923. No: 55/41)"[27]

Ankara, Zeki Bey'i işte bu günlerde kullandı. Sabık kayınbirader para karşılığında Ankara hesabına çalışıyor, Cenova Konsolosluğumuz vasıtasıyla Roma Büyükelçiliğimize Sultan Vahideddin'le alâkalı raporlar gönderiyordu.[28]

*

İtalyan polisi, sabık kayınbiraderi Sultan Vahideddin'in vefatından hemen sonra gözaltına aldı, hükümdarın hususi doktoru Reşad Paşa'yı öldürmekle suçladı ama 24 gün sonra delil yetersizliğinden dolayı serbest bıraktı. Hakkında aynı iddiayla bu defa Istanbul'da dava açıldı, Istanbul Ağırceza Mahkemesi'nde gıyaben muhakeme edildi ve 1 Mayıs 1927'de gıyabında idama mahkûm oldu.[29]

Zeki Bey, bu hadiselerden sonra Avrupa'da kaldı ve 1930'lu senelerde,

Sultan Vahideddin'in damadı Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin Nice'deki evinde intihar etti. Son günlerinde, Faruk Efendi'ye kapılanmıştı. Şehzade, Nice'in Cimiez semtinde, Palais Prince de Galle isimli apartmanda geniş bir daire kiralamıştı, ailesiyle beraber orada yaşıyordu ve gidecek bir başka yeri olmayan Zeki Bey bir müddet onlarla kaldı.

Sabık yaver hakkında söylenenlere rağmen onun Reşad Paşa'nın katili olmadığını Ömer Faruk Efendi mutlaka biliyordu ki, evine almakta bir sakınca görmemişti.

Zeki Bey, Faruk Efendi'den bir gün tabancasını istedi ama alamadı, alamayınca da evde kimselerin olmadığı bir sırada havagazını açıp yatağına uzandı. Hadiseyi soruşturan Fransız polis müdürü, *"Sizin silâhınızla intihar etmediği için şansınız varmış Prens. Yoksa sizi tevkif etmek mecburiyetinde kalırdık"* dedi.[30]

20.
700 senenin zoraki yolculuğu

Hanedan ve saray çevresi, Ankara'dan 1924 Şubat'ında gelen haberler yüzünden bir hayli heyecanlıydı. Gazeteler hilâfetin kaldırılacağını, hanedanın erkek mensuplarının Türkiye'den çıkartılacağını yazıyordu.

Sultanlar, şehzadeler ve hanımsultanlar dedikoduların yoğunlaştırdığı havayı ürkek bir halde teneffüs etmede; Meclis'ten hanedanla ilgili bir karar çıkıp çıkmayacağını, çıkacak olursa memleketten kimlerin ayrılacağını, kalanların ne yapacağını düşünmedeydiler.

Osmanlı ailesinin Türkiye'den damadlara varıncaya kadar çıkartılacağına daha hiç kimse ihtimal veremiyordu.

Ama günler geçtikçe sürgün söylentileri daha da yoğunlaştı ve Halife Abdülmecid Efendi, 1 Mart günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir telgraf gönderdi. Ailenin geleceğinden değil, sadece Hilâfet makamından sözediyordu: Hilâfetin ilgasının, Türkiye'nin İslâm âlemiyle bağlantının kesilmesi demek olacağını söylüyor, bunun İslâm vicdanında

bırakacağı fena tesirlerden bahsediyor ve böyle bir kararın nasıl *elîm ve hazîn* bir hadise olacağını yazıyordu.[1]

Ailenin o günlerdeki endişeleri, Sabiha Sultan'ın Sanremo'ya, babasına gönderdiği mektupta bir melodram gibi akıp gitmekteydi:

"28 Şubat 924

Efendimiz,

Şimdiye kadar takdim ettiğimiz mektuplar cevapsız kaldı. Ben bizzat hastalıktan kalktıktan sonra telgraf çektim, mektup yazdım, yine muvaffak olamayınca sükûtu seçtim. Ailemizin vaziyetini tesbit ve tayin için müteaddid defalar istirhamda bulunmuştum. Korktuğumuza nihayet maruz kaldık. Halifeyi ve bütün aileyi Istanbul'dan çıkartacaklarını söylediler. Bizim aile herkesten büyük zorluklar içinde bulunuyor. Ben tabii çocuklarımla beraber Faruk'u takib edeceğim. Kardeşim evini kiraya verip onunla geçimini sağlamaya uğraşıyor. Annem eğer hanedan kadınlarını bırakırlarsa kardeşimin yanına gidecek. Olamazsa ben başka bir çaresine bakacağım. Fakat diğerleri ne olacak efendimiz? Allah için artık ikinci kadını aldırın. Diğerlerini yani hanımları -hakkım ve haddim değil fakat buradaki hal anlatılacak gibi değildir- serbest bırakın, gidenler yine evlerine gitsinler. Hazinedar usta, anne abam ve diğerleri için ne düşünüyorsanız açıkca emir buyurun, başlarının çaresine baksınlar. Düşünülecek vakit kalmadı.

Farzımuhal olarak kadınları bırakırlarsa da Feriye'den çıkaracaklar. Çengelköyü'nden başka gidecek yerleri yok. Orada bilûmum bendeniz, uşak, bendegân, iki kat olmayınca oturulamaz. Hangi para ile geçimlerini devam ettirebilecekler? Zaten bir senedir maaş almaksızın bilâ-ınkıta' bendegân maaşı verdiler. Durumun ne şekil alacağı bilinmediği için hanedanın erkeklerine aid emlâk da biraz şüpheli. Burada vaziyeti açık ve etraflı olarak yazmaya mecburum. Ne olacağını, ne yapacaklarını, ne olacağımızı bilmiyoruz. Şimdi Feriye'deyim. Onlarla görüştüm. Annem kendisine elzem olan eşyasının dışında mobilya filan ne varsa satıyor. Diğerleri aileye sizden gelecek haberi bekliyorlar. Sizin mobilyaya aid olan ve diğer eşyanızı ne yapalım? Çengelköyü'ne o kadar şeyi nakil için çok para harcanması lâzım. Bunların hepsine mümkin olan kat'i cevabı sür'atle bildirmenizi yanarak istir-

ham ediyoruz. Ben daha nereye gideceğimi bilmiyorum. Faruk pederini takip edecek. Ben de eğer işlerimizi yoluna koymak için bir geçici bir müddet için bırakırlarsa Istanbul'da kalıp sonra onlara katılacağım. Adresimi tabii takdim ederim. Ellerinizi öperim pederim.

Sabiha"

Sabiha Sultan'ın korkusu 3 Mart günü hakikat oldu; Büyük Millet Meclisi o gün 431 sayılı meşhur kanunu, *"Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Haricine Çıkartılmasına Dair Kanun"*u kabul etti.

Ankara hilâfeti kaldırmaya gerçi çok önceden kararlıydı ve bu kararın daha ileride alınması bekleniyordu ama bazı hadiseler hilâfetin tahminlerden de önce ilga edilmesi neticesini doğurdu... Bunlar, Abdülmecid Efendi'nin Ankara'nın talimatlarının aksine saltanat günlerini andıran cuma selâmlıklarına çıkması, tahsisatının arttırılmasını talep etmesi, askerî kesimin ve Meclis'in içinde Halife yanlısı bir grubun doğması, daha da önemlisi Hilâfetin mi yoksa Meclis'in mi daha yüksek konumda olduğunun tartışılmaya başlanması gibi hadiselerdi... Basında ve kamuoyunda Hilâfetin geleceğiyle ilgili bir tartışma çıktı ve Hind Müslümanları'nın lideri olduklarını iddia eden iki ismin, Ağa Han'la Emir Ali'nin 1923 Aralığının başında Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdikleri bir mektubun daha başvekilin eline geçmeden İstanbul basınında, 5 Aralık'ta Tanin ve İkdam, ertesi gün de Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanması işin tuzubiberi oldu. Mektupta hilâfetin kaldırılmasının İslâm âleminde nifak yaratabileceği ve Halife'nin gücünün Papa'nın gücünden az olmaması gerektiği söyleniyor; kaldırılması yerine güçlendirilmesi tavsiye ediliyordu.[2]

Ankara'ya göre bu mektup Türkiye'nin iç işlerine müdahale ve daha yazıldığı kişinin, yani İsmet Paşa'nın eline geçmeden gazetelerde çıkması ise provakasyondu. İngiliz desteğiyle müreffeh bir hayat süren Ağa Han'ın Sünnî olan Hilâfet müessesesiyle bir alâkası yoktu, zira Sünnî değil İsmailî idi. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Sultan Reşad'ın çıkarttığı meşhur cihad fetvasına en sert tepkiyi o göstermiş, fetvanın gayrı meşru olduğunu iddia etmiş, hakaret dolu beyanlarda bulunmuş, "Hindliler'in Osmanlı'ya değil İngiltere'ye bağlı kalması gerektiğini" söylemiş ve bunu sağlamıştı. Mektubu yayınlayan gazeteciler İstiklâl Mahkemesi'ne verildiler ve hem basında hem siyasi çevrelerde eskisinden yoğun bir hilâfet tartışması başladı.

Akıbeti Abdülmecid Efendi de farketmişti. Başmabeyincisi Hikmet

Bey gazetecilere Halife'nin gelişmeleri serinkanlılıkla beklediğini ama böyle bir kararın çıkması halinde Avrupa'ya değil İslam memleketlerinden birine ve özellikle Mısır'a gitmek istediğini, Sultan Vahideddin'in bulunduğu yere gitmeyi ise hiç düşünmediğini söylüyordu.

Ve hilâfet, bütün bunlardan sonra, 3 Mart günü ilga edildi.[3] Çıkartılan 431 sayılı kanunla padişah mallarına el konuyor, hanedan mensupları Türkiye'de yaşamaktan ebediyen mahrum bırakılıyorlardı.

Memleketi terketmeleri için şehzadelere 24 saat, sultanlara 10 gün verildi.

Ankara, Halife Abdülmecid Efendi'nin derhal, hemen o gece sınırdışı edilmesini talimatını verdi. Dolmabahçe Sarayı'nda kalan Halife'ye kararı İstanbul Valisi Haydar Bey ve Polis Müdürü Sadeddin Bey tebliğ ettiler. Sarayın etrafı sarılmış, bütün telefonları kesilmiş, dışarıyla bağlantı kurulmasına imkân bırakılmamıştı.

Halife o sırada bir misafiriyle, kızkardeşlerinden birinin kocası olan bir damad paşayla sohbet etmedeydi. Kararı öğrenince ilk tepkisi *"Ben vatan haini değilim. Buradan ölsem de gitmem. Ceddim Fatih'in zaptettiği bu topraklardan beni zorla nasıl çıkartabilirler?"* oldu ve salondaki enişte paşaya dönerek *"Paşa, birşeyler yapalım!"* dedi... *"Sen de birşeyler yap!"*...

Ve, damad paşadan hiç beklemediği, hayatı boyunca unutamayacağı bir cevap aldı:

- *"Vapurum kalkıyor efendimiz!.."*

Sonra olup bitenleri hiç görmemiş, Abdülmecid Efendi'nin söylediklerini duymamış gibi bir temenna etti ve salondan ayrıldı damad paşa...

Vali Haydar Bey'le Polis Müdürü Sadeddin Bey, Abdülmecid Efendi'ye *"millî iradeye itaat etmediği takdirde saraydan gerekirse zorla çıkartılacağını"* söylediler. Halife, kararın herşeye rağmen mutlaka uygulanacağını ancak bundan sonra farketti. Haremdeki hazırlıklar 1,5 saat sürdü ve Halife'yle beraber üç kadını, Şehsuvar, Hayrünisa ve Mehistî hanımlar, oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi, on yaşındaki kızı Dürrüşehvar Sultan hemen o gece, Dolmabahçe'den alınıp Çatalca'ya götürüldü, istasyonun dışında bekletilen Simplon Ekspresi'ne eklenmiş yataklı altı adet vagona bindirilip Türkiye'den çıkartıldı.[4] Halife'nin mabe-

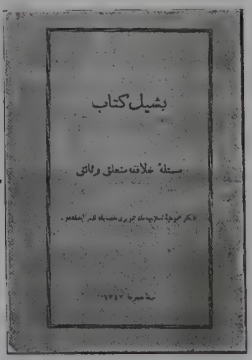

Halife Abdülmecid Efendi, hilafetle ilgili tamim ve beyannamelerini Avrupa'da yayınladığı "Yeşil Kitap"ta topladı.

yincisi Hüseyin Nakib, doktoru Selâhaddin ve kâtibi Salih Keramet Beyler de aileyle beraberdiler.[5] Abdülmecid Efendi sarayın önünde otomobile binerken vali Haydar Bey'e *"Madem ki milletin ve memleketin selâmeti için çalışıyorsunuz, Allah muvaffak etsin"*; emniyet müdürü Sadeddin Bey'e de *"Ben yine bu millete dua edeceğim. Ölsem dahi yine mezarımda kemiklerim bu milletin refah ve saadetine devam edecektir"* demişti.

Halife'nin ve ailesinin gidişinden sonra Dolmabahçe Sarayı'nda Sultan Abdülâziz zamanından beri yaşayan 50 kadar yaşlı kadın, Darülaceze'ye yerleştirildi.

141 kişilik Osmanlı Hanedanı'ndan iki hafta sonra Türkiye'de hiç kimse kalmadı. Bir kısmı yine Simplon Ekspresi'yle, bir kısmı Sirkeci'de demirleyip bekleyen bir gemiyle ayrıldılar. Türkiye Cumhuriyeti, mirasını devraldığı altı asırlık bir devletin kurucu ailesini işte bu şekilde, tiz bir tren düdüğüyle ve pest perdeden bir gemi istimiyle tarihe naklediyordu.

Hanedan mensuplarının memlekete tekrar dönebilmeleri için senelerce beklemeleri gerekecekti: Kadınların 28, erkeklerin ise tam 50 sene...[6]

*

Abdülmecid Efendi ve ailesi için sürgünün ilk durağı İsviçre'ydi ama İtalya-İsviçre hududundaki Domodossola sınır kapısında pasaportlarla ve öteki evrakla ilgili bir mesele çıktı. Halife'nin, seyahat belgelerinin Istanbul'daki İsviçre Konsolosluğu tarafından verildiğini ve eksiksiz olduklarını ısrarla söylemesine rağmen[7] bir ara İsviçre'ye alınmaması bile sözkonusu oldu ve münakaşalar Federal Konsey'in kararıyla nihayete erdi: Halife, İsviçre'de ancak kısa bir müddet için kalabilecekti.[8] Montreaux'nün banliyösü Territet'ye geçen aile Grand Hotel'e yerleşti. Otel idaresi göndere Türk bayrağı çekti.

Halife Abdülmecid Efendi'nin o sırada on yaşında olan kızı Dürrüşehvar Sultan, seneler sonra bu mecburî seyahati kâğıda dökerken ailenin İsviçre'ye girebilmek için zorlukla izin alabildiğini yazacaktı:

> *"...Artık seyahatimizin sonuna yaklaşmış ve İsviçre'ye vasıl olacağımız gün gelmişti. Akşam, mu'tadımızdan evvel yemeğe oturduk. Bu telâşlı yemek esnasında bile fena bir*

طوغان

درشهوار

Dürrüşehvar Sultan'ın kitabı: "Doğan". Haydarabad, 1947 baskısı

haber bizi buldu. Hududuna geldiğimiz zaman İsviçreliler pederimi geçirmeyeceklerini ve yalnız ailesine müsaade ettiklerini söylediler. Tabii bu münasebetsiz hadise üzerine pek telâşa düştük. O vakit 'chef de train' hükümete telefon edip bir karar verilinceye kadar treni bekleteceğini söyledi. Uzun bir münakaşadan sonra, hududdan içeri girmemize müsaade ettiler. Hareket ettik ve takriben bir saat sonra Montreaux'ye vasıl olduk. Tren yavaş yavaş durdu ve biz de mahzun yüzlerimizi aydınlatan kuvvetli elektrik lambalarının arasında istasyona indik. Diğer yolcular hep konuşuyorlar ve gülüyorlardı fakat biz onların yanında birer karaltı gibi kalıyor ve daima me'yûs duruyorduk. Pek ziyade hareket gösteren 'chef de train' veda edeceği vakit, pederim bu gayretli memura bir saat hediye etti. Yadigârı alırken gözlerinin dolduğunu ve teşekkür ederken başını çevirdiğine dikkat ettim. Bir yabancının bu takdirkâr hissi beni pek müteessir etti".[9]

Abdülmecid Efendi ilk defa 11 Mart'ta konuştu ve Reuters Ajansı vasıtasıyla bir bildiri yayınladı. Ankara'dan *"lâdinî Türk Cumhuriyeti"* diye bahsediyor, hilâfetin kalkmasını *"şeriatı inkâr"* olarak yorumluyor, hilâfete İslam dünyasının bey'atiyle geldiğini, dolayısıyla kararın Meclis'e değil İslam dünyasına ait bulunduğunu söylüyor ve İslam âleminin ileri gelenlerinden gayret beklediğini anlatırken bir de konferans daveti yapıyordu.[10]

*

Şahbaba sürgün felâketine uğrayan ailenin reisiydi. Artık vatansız kalan aile mensuplarını himayesi altına alacak bir memleket bulma çabasına girdi.

Fransa Cumhurbaşkanı Alexander Millerand'a 13 Mart'ta bir mektup gönderdi. Hilâfeti kaldıran Ankara'yı suçluyor, hilâfetten ve saltanattan hiçbir şekilde feragat etmediğini tekrarlıyor ve sürgündeki aileye himaye istiyordu. Fransızca ve bir başkasının elyazısıyla olan mektubunu *Osmanlı İmparatoru* unvanıyla imzalamıştı:

"Ekselans Mösyö Millerand
Fransa Cumhurbaşkanı
Paris

Bay Başkan,
Dünya üzerinde cereyan eden olayların gerçek anlamı ve kap-

samı hakkında bilgi sahibi olan ekselansları, başkentimi geçici olarak terketmeme yol açan âmilleri ve sebepleri de herhalde bilmektedirler.

Bu ayrılış, altı asırdan beri hanedanımın uhdesinde bulunan ve cedlerimin tahtının mirascısı sıfatıyla kutsal bir hak olarak bana intikal eden hilâfet ve saltanattan feragat etmemi hiçbir zaman gerektirmez. Âsî teb'amadan teşekkül eden Ankara Meclisi'nin kararlarının hükümsüz olduğu ve etkisiz kalmaya mahkûm bulunduğu apaçık ortadadır.

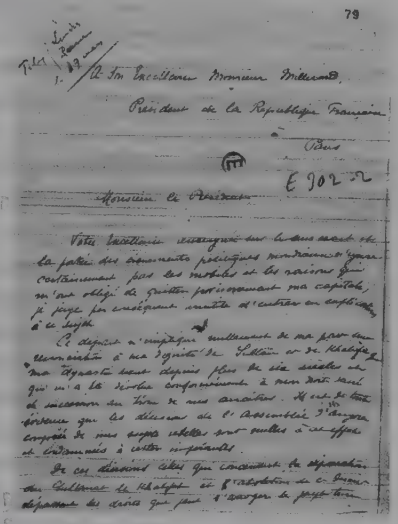

Sultan Vahideddin'den Fransa Cumhurbaşkanı Millerand'a. Mektup, hükümdarın yeğeni Sami Bey'in elyazısıyladır.

Bu kararlar arasında hilâfetle saltanatı birbirinden ayırıp hilâfeti ilga etmiş olanı, öncelikle altı milyon Müslüman'dan oluşan Türk halkının yetkilerini aşmaktadır. Kaldı ki, Türk halkı, halen cebir ve şiddet yoluyla kendisini âlet eden ve masumiyetiyle temiz kalpliliğinden yararlanarak onu aldatan, çoğunun kökü ve inançları belirsiz, etkili bir azınlığın yönetimi ve güdümü altında bulunmaktadır. Hilâfet ve saltanat konusu dünya çapında bir mesele olup 300 milyon Müslüman'ı çok yakından ilgilendiren ve ancak dünya Müslümanları'nın ezici çoğunluğunun iradesiyle ve en yüksek fetva makamlarının kararlarıyle çözüme kavuşturulabilecek meselelerdendir.

Şeriat hükümlerine aykırı kararların hükümsüz ve keenlemyekûn kalmaya mahkûm olduğu keyfiyeti, şer'î hukukçuların nezdinde yerleşmiş bir kanaattir. Diğer yandan, şimdiki olaylardan tahmin edilebileceği üzere, böylesi kararlar Müslümanlar arasında büyük huzursuzluk ve infial yaratabilecek nitelikte olduğundan, dünyadaki siyasi durum üzerinde de vahim tepkilere yol açabilir.

Sadık teb'aları arasında sayısız Müslüman'ın bulunduğu

Fransa Cumhuriyeti'nin en yüksek şahsiyeti olan ekselanslarına bu açıklamayı faideden hâlî bulmadığım için yapıyorum.

Diğer taraftan Ankara meclisi, hanedanımın mensuplarına ait bütün şahsî malları müsadere etmiş ve aile mensuplarını sürgüne göndermiştir. Bu keyfî karar onları en tabiî ve kutsal haklarından mahrum bırakmaktadır. Böylesine güç bir durum karşısında ekselansları veya Fransa Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından imkân dahilinde kendilerine gösterilecek himaye ve yapılacak yardım, hiç kuşkusuz büyük bir destek oluşturacaktır.

Bu vesileyle ekselanslarınıza ve ailenize sağlıklar temenni ederim.

Mehmed Vahideddin
Osmanlı İmparatoru"

Millerand, Şahbaba'ya cevabını Sanremo'ya birkaç kilometre mesafede bulunan sınır kasabası Ventimille'deki Fransız Konsolosu Robert Armez vasıtasıyla gönderdi. Sadece protokol ifadeleri kullanıyor, *"Yazdıklarınızı okudum"* demekle iktifa ediyor ve diplomatik bir üslûpla *"Türkiye'de olup bitenler Fransa'yı alâkadar etmez"* diyordu:

"Haşmetmeab,

13 Mart tarihli mektuplarında, majesteleri, başkentlerinden geçici olarak ayrıldıklarını ve bu geçici ayrılışlarının hiçbir zaman hilâfet ve saltanat makamından feragat anlamına gelmeyeceğini bana lûtfen bildirmişlerdir. Saltanatla hilâfetin birbirinden ayrılması ve hilâfetin lâğvıyla ilgili Ankara Büyük Millet Meclisi kararlarının Kur'an'ın âmir hükümlerine aykırı düştüğü ve bu meclisin yetkilerini aştığı da ayrıca ifade edilmiştir.

Aile fertlerinizin şahsî mallarının müsaderesi ve yurtdışına çıkarılmalarıyla ilgili olarak mezkûr meclis tarafından alınan kararlardan bahseden majesteleriniz ailenizin güç durumda olduğunu, Fransa Cumhuriyeti Hükûmeti'nce imkân dahilinde gösterilecek himaye ve yapılacak yardımın bu kişilere gerçekten de büyük bir destek olacağını belirtmişlerdir.

Verilen bu habere muttali olduğumu bildirirken, evvelâ majestelerinin uğradığı haksız felâketler vesilesiyle en derin sempati duygularımı ifade etmekten şeref duyarım.

Hilâfet ve saltanat konularında Fransa hükümetinin müdahale edecek durumda bulunmamasından dolayı büyük bir üzün-

tü duyduğuma emin olmanızı isterim. Fransa, saltanat konusunda başka ülkelerin içişlerine müdahale etmemeyi bir kural olarak kabul etmiştir. Bütün dinlere saygı duyan Fransa, Hilâfet meselesinde de her zaman için bu konunun sadece Müslümanlar'ın vicdanî kanaatlerine ait bir iş olduğuna inanmıştır. Fransa, Müslüman vatandaşlarını kendi dinî ihtiyaçlarıyla ilgili kararlarda her yerde ve her zaman daima serbest bırakmış ve onları etkilemekten sakınmıştır.

Zaten Fransa gibi Müslüman olmayan bir ülkenin bu konuda müdahalede bulunması, müdafaası istenen davayı tehlikeye sokabilir.

Şahsımın ve Bayan Millerand'ın sağlığıyla ilgili iyi dileklerinden dolayı majestelerine teşekkürlerimi bildirir, şahsınız ve aileniz için en halisane temennilerimin kabulünü rica ederim" [11]

Şahbaba İngiltere'ye, Kral Beşinci George'a da aynı mealde bir mektup yazacak ve gene aynı mealde bir cevap alacaktı.[12]

Fransa Cumhurbaşkanı, Sultan Vahideddin'in talebini kabul edip Türkiye nezdinde teşebbüste bulunmadı ama bir jest yaptı: Sanremo'da hükümdarla beraber yaşayan aile mensuplarına diplomatik, bendegâna da mülteci pasaportları gönderdi. Ventimille'deki Fransız konsolosu Robert Armez Sanremo'ya gitti ve pasaportları bizzat dağıttı...

Talih burada da bir cilve yapacaktı: Millerand sonraki senelerde cumhurbaşkanlığından istifa edip senatoya girecek, bu arada asıl mesleği olan avukatlığı da yapacak, Osmanlı hanedanının bir başka mensubunun, Sultan Abdülhamid'in büyük oğlu Şehzade Selim Efendi'nin vekili olacak ve ailenin el konulan mallarının geri alınabilmesi için çalışacaktı.

*

Ulviye ve Sabiha sultanlar, Istanbul'dan trenle çıktılar. Tren Edirne'de bir gece kaldı ve sultanlar ancak 28 sene sonra dönebilecekleri memleketlerindeki bu son gecelerini Edirne'deki bir otelde geçirdiler.

Sabiha Sultan'ın üç yaşında olan büyük kızı Neslişah lobideki bir perdenin arkasına saklandı ve *"Eve dönmek istiyorum"* diye doyasıya ağladı...

*

Ulviye Sultan Fransa'ya gitti ve bir sene Paris'te kaldı. Yeni evlendiği kocası Ali Haydar Bey, kızı Hümeyra, onlarla beraber gelen sütnine Besi-

me ve dadı Nazife büyücek bir apartman dairesinde yaşıyorlardı. Paris'in o sırada yedi yaşında olan Hümeyra'yı en çok şaşırtan tarafları Fransız kadınların erkeklerle sokaklarda serbestçe öpüşmeleri ve seyyar satıcılardan aldıkları haşlanmış salyangozları saçlarından çıkarttıkları firketeleri çatal niyetine kullanarak afiyetle yemeleriydi...

Bir sene sonra hep beraber Sanremo'ya geçildi. Şahbaba'nın villasında kalabilecekleri yer yoktu ve villanın hemen ilerisindeki Victoria et Rome Oteli'ne yerleştiler. Sabahları Şahbaba'nın villasına geliyor, akşam olunca otele dönüyorlardı. Hattâ küçük Hümeyra bu gelişlerden birinde az daha ölüyordu: Villa Nobel'in arkasındaki geniş bahçenin ucundan tren geçerdi ama rayların etrafı açıktı... Kalfalardan biri bir sabah çocuğun raylarda dolaştığını tren bahçeye girmek üzereyken farketti ve Hümeyra'yı kucakladığı gibi raylardan dışarıya fırlattı...

*

Şahbaba'nın küçük kızı Sabiha Sultan sürgüne iki kızı, bir Rus asili olan damme d'honneuru yani refakatçisi Madam Burdukoff ve kızlarının İsviçreli dadısı Madmazel Brunner'le gitti; sürgün katarından İsviçre'de indi, Territet'ye, oradaki Grand Hotel'de kalan kayınpederi Abdülmecid Efendi'nin yanına geçti. Türkiye'den birkaç gün önce ayrılmış olan kocası Ömer Faruk Efendi onu beklemedeydi. Sultan, o sırada Sanremo'da olan babasına hemen bir mektup gönderdi. İsviçre'ye sağ-salim vasıl olduğunu ve yakında kendisini görmek için Sanremo'ya geleceğini söylüyordu.

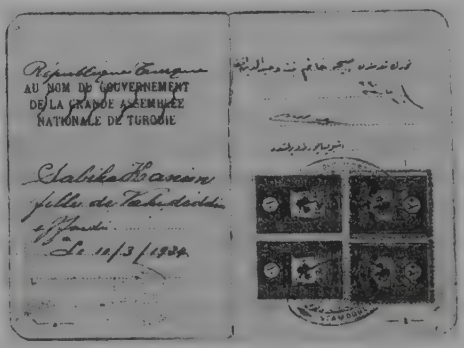

Sabiha Sultan'ın sürgün pasaportunun ilk sayfası. Sultanın adı *Sabiha Hanım*, babasının ismi de *Vahideddin Efendi* olmuş. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti* sözlerinin Fransızcasının üzeri karalanmış ve el yazısıyla yine Fransızca *Türkiye Cumhuriyeti* yazılmış. Pasaportta, Sultan Vahideddin tuğralı Osmanlı damga pulları var.

Sultan Vahidedin'in 25 Mart tarihli mektubu, kızını nasıl bir hasretle beklediğini anlatmadaydı:

"Gözümün nuru Sabihacığım,

Mart 22 tarihli mektubun hasret çeken elime ulaştı. Büyük bir hasretle gelmeni bekliyorum. Ağlayan gözlerim hayli zamandan

beri uzun birşey yazmağa ve okumağa müsaid değil. Bu sebeple böylece muhtasar yazabildim, teşrifinde enine boyuna görüşür, söyleşir, anlaşırız ruhum! Her ahvalde seni ulu tanrıma emanet eylerim nurum, pek sevgili yavrucuğum, meleğim.

(Sanremo)
Hasret çeken pederin
M.V."

Şahbabayla kızının bir buçuk senelik hasreti ancak altı ay sonra, Halife ailesiyle beraber İsviçre'den Fransa'ya, Nice'e naklettiği zaman nihayete erebilecektir. Birkaç aylık hamile Sabiha Sultan Nice'e iki saat mesafede olan Sanremo'ya geçecek, baba-kız burada biraraya gelecek; hasret gözyaşlarından ve rutin konuşmalardan sonra söz siyasi meselelere intikal edecek, Şahbaba pek birşey söylemeyecek ama sadece *"Kızım, ona nasıl inandığımı ama beni nasıl aldattığını bir bilsen"* diyecektir sadece. Ama Sultan Vahideddin, Sabiha Sultan'ın *"Kimden söz ediyorsunuz efendimiz?"* diye ısrarla sormasına rağmen cevap vermeyecek, kızının sadece saçlarını okşayacak ve *"Şimdi olmaz yavrum..."* diyecektir. *"Zamanı gelince anlatırım... Hem bir hayli yorgunsun... İyice bir dinlen, sonra yavrunu hayırlısıyla bir dünyaya getir de ondan sonra... Sana anlatacağım daha çok şey var zaten..."*

Ama Sanremo'daki bu buluşma babayla kızının son defa biraraya gelişleri olacak, Sabiha Sultan Nice'e dönecek, Sultan Vahideddin kim tarafından nasıl *aldatıldığını* asla anlatamayacak ve sırrını kendisiyle beraber götürecektir.

*

Sultan Vahideddin, 1924'ün 2 Ağustos'unda Londra'yla yeniden temas kurdu. Bu defa Lord Curzon'a müracaat ediyor, üstelik sadece mektup değil bir de temsilci gönderiyor; bankeri ve vekili olan Mösyö Biddulph vasıtasıyla Lord'dan *"bundan sonra ne yapması gerektiği konusunda"* fikir istiyordu...

Mektup Osmanlıcaydı ve *"Pek muhterem ve muazzez Lord Hazretleri"* ifadesiyle başlıyordu.

Şahbaba *"Takriben iki sene evvel Ankara'daki ihtilâl hükümetinin hilâfet ve saltanata karşı taarruz ve ihanetleri sebebiyle çâresiz kalarak haklarımı ve reisi bulunduğum hanedanımın hukukunu korumak için memleket dışına çıkmıştım. Birçok çareye başvurmama rağmen talihimin yâr olmaması yüzünden müsbet bir netice alamadım. Olayların gelişmesini*

beklerken Ankara'daki zalim hükümet hanedanımın mensuplarını bütün meşru haklarından mahrum etti ve mallarının geleceği konusunda pek kısa bir süre tanıyarak memleket haricine sürdü. Gerek ben ve gerek hânedanım bugün kalacak bir yere ve servete sahip bulunmadan ümidsiz bir şekilde kısmen Avrupa'da ve kısmen de Suriye'de perişan bir halde yaşamaktayız. Verilen süre Mart ayında nihayet bulacak ve hânedanımın elinde-avucunda kalan herşey mâlûm hükûmet tarafından gasbedilecek" diyordu.

Sultan Vahideddin *"Birçok hükümete resmen müracaatta bulunmama rağmen müracaatlarımı Türkiye'nin içişlerine müdahale edemeyecekleri gerekçesiyle insaf nazarına almadılar"* diye devam ediyordu. Yazdıklarının siyasî bir yardım talebi değil sadece insanî ve manevî bir muavenet isteği olduğunu söyleyip *"Benim için pek kıymetli olan asîl nasihatlerinizden istifade etmek istiyorum"* demekteydi... Malî işleriyle alâkadar olan vekili ve hususi bankeri Biddulph'u Lord'a takdim ediyor ve mektup *"Mazîde hakkımda göstermiş olduğu insânî ve hürmet dolu asil davranışlara ilâve olarak yardımlarınızı bu defa da esirgemeyeceğinden emin olarak sonsuz hürmet ve takdîr hislerimi gönderiyorum"* sözleriyle nihayete eriyordu.[13]

Lord'un bu mektuba nasıl bir cevap verdiğini yahut Şahbaba'ya bir çıkış yolu gösterip göstermediğini bilmiyoruz. Ama açık şekilde görünen, Sultan Vahideddin'in Londra'nın kendisini artık defterden silip bir kenara bıraktığının farkına bir türlü varamamış olduğu ve babasıyla ağabeyinden miras kalan *"İngiliz dostluğu, Fransız yakınlığı"* politikasından yaşadığı bütün hayal kırıklıklarına rağmen hâlâ vazgeçemediğidir.

*

Bütün bu hadiseler arasında, aileyi bekleyen bir derd daha vardır: Istanbul'da bırakılan malların geleceği.

Hanedanı memleketten çıkartan kanunun 7. maddesi, aileye Türkiye'deki şahsî gayrımenkullerini bir sene içerisinde tasfiye etmeleri mecburiyetini getirmiştir. Aile bu tasfiyeyi kendisi yapmazsa iş hükümet tarafından tamamlanacak ve satılacak gayrımenkullerin bedelleri sahiplerine ödenecektir.

Osmanlı Hanedanı'na mensup birçok kişinin sürgün senelerini sıkıntı içerisinde geçirmesinin en başta gelen sebebi, işte bu tasfiye meselesidir. Mallar hanedan mensuplarının ya Türkiye'de bıraktıkları vekilleri tarafından yahut bizzat hükümet tarafından tasfiye edilmiş ama bedeller genellikle sahiplerinin değil, vekillerinin cebine girmiş; arada devletin *padi-*

şah mülkü diyerek şahıs malı olan mallara yani şehzade ve sultanlara ait gayrımenkullere keyfî şekilde el koyduğu da olmuştur.[14]

Ailenin bütün mensupları gibi Sabiha Sultan da tasfiyenin endişesindedir. Çengelköy *sürgün dönüşü geri alınmak üzere* sadık kalfalardan birinin üzerine yapılmış ve *kurtulmuştur* ama Nişantaşı'ndaki konakla Rumelihisarı'ndaki yalı tasfiye kapsamındadır.

Sultan İsviçre'den bir dostuna, kocası Faruk Efendi'nin Istanbul'da kalan yaveri Faik Bey'e yazdığı mektupta konuya temas etmektedir ve bu mektup, Territet'deki Grand Hotel'de kalan Halife'yle ailesinin vaziyetini her bakımdan göstermesi bakımından enteresandır:

"Faik Bey,

Diğer mektubuma ayrıca bu kâğıdı ilâve etmek üzere karalıyorum. Benim vaziyetim gün geçtikçe kesb-i müşkilât ediyor (zorlaşıyor). Tamamiyle mahrem olarak yazıyorum. Ketumiyetinize emînim. Muhafazasını vicdanınıza havale ediyorum. Şimdiye kadar bu hususta hiçbirşey yazamadım. Posta ile göndermek pek sağlam değildi.

Buradakiler her zamanki gibi çok büyük ümidlerle yaşıyorlar. Yaptıkları hiçbirşey yok. Esasen öyle zayıf ve tesirsiz teşebbüsatla bu kadar mühim ve büyük bir işin içinden çıkmak ihtimali yok. Rusya ne oldu? Bizim gibi harice atılan biçareler de hâlâ bugün ümid ediyorlar. Fakat o kördüğüm çabuk açılıyor. Rusya ihtilâlinden beri beş-altı sene geçti. Ne değişti?

Şimdiye kadar otelde yapılan israfat hadd-ü gayeyi geçti. İsrafatdan eğlence yahut lüzumsuz yere sarfolundu fikrine sahip olmayın ancak yatıldı ve yemek yendi. İsviçre bugün dünyanın en pahalı yerlerinden biri olduğu gibi, Grand Hotel de mükemmel bir soygun mahalli. Vakıa lüks ve monden hayat geçirenler için fevkalâde fakat bizim gibi odadan çıkmayanlara ne lüzumu var?

Şimdi yine burada, yani İsviçre'de olmak şartiyle bir villa kiralamak üzere bulunuyorlar. Eğer bu ev büyük olursa, beraber oturacağız. Benim getirdiğim eşyaları Lozan'da bir şirkete muayyen bir şehrî (aylık) bedel mukabilinde bıraktım ve sigorta etdim. Ev tutulursa beraber al diyecekler. Haydi getireyim, kendi ellerindeki para bittikten sonra ne ile yaşayacaklar. Çocuklarım olmasa şimdiye kadar olan manevi fedakârlığıma bir de maddîsini ilâve edeyim fakat bu bugün benim için adîmü'l-imkândır (imkânsızdır).

Pederim eğer Sanremo'da kalmağa muvafakat edersek bir küçük ev kiralayacağını ve şehrî (aylık) yardımda bulunacağını vaad etti. Bu, benim için venî'me'l-matlûb. Fakat Faruk'un bu esnada kabil değil bırakması olamaz. Biçare adamcağız o kadar me'yus ki, ben tahammül edemiyorum.

Faruk ise, hep bildiğiniz gibi. Şimdi gayet sakin bir hayat geçiriyor fakat eline fırsat geçse, yapacağı malûm. Ben de ne yapacağımı bilmez bir haldeyim. .....[15] için geçdikçe madamla görüşüyorduk. Geldi, öyle olmaz ve yapılamaz, tehlikeli birtakım suret-i tesviye gösterdiğini anlıyorum. Cidden menfaat-ı hakikiyye (gerçek menfaat) ne taraftadır, bunu görmüyor.

Bugün ben zengin olsam, sevdiğim bir evi elden çıkarmamak için gayrı kabil-i istifade (kullanılmayacak) bir vaziyette koyar, belki bir zaman tekrar elde edebileceğimi düşünürüm. Fakat böyle ümidleri yegâne servetim olan iki eve bağladığım bir zamanda bu kabil mi?

Mısır'da ailemiz için toplanan ianenin mikdarını biliyorsunuz. Muhtacîne tevzî' edildikten (muhtac olanlara dağıtıldıktan) sonra kendi ellerinde kalacak mikdar ne kadar devam edecek?

Faruk'un ev ve aile hakkındaki nokta-i nazarını tamamiyle bildiğiniz için fazla birşey ilâve etmeyeceğim. Fakat istikbalden korkmuyor değilim. Sizden pek çok rica ederim, bu ev hususunu Cavid Bey'den bir daha sorunuz. Ne düşündüklerini öğrenmek istiyorum. Satılmak tarafdarı mı, değil mi? Başka bir suret-i tesviye var mı? Acele etmek arzusunda değilim, yalnız bir fikir edinmek için bilmek istiyorum.

Mümkün olduğu kadar şimdi birşey tedarik ile hayatımı bir dereceye kadar tanzim edersem âlâ. Bu defa da ipin ucu kaçarsa, cenâb-ı hak bana acısın.

Büyük ev tutulup da beraber otururşak, hiçbirşey yapmak benim için kabil olamayacak. Hasılı ne yapacağım, şaşırdım Faik Bey. Zavallı amcama çok acıyorum. Eğer o olmasa, bir dakika bu hayata tahammül benim için imkânsızdır. Bakalım vicdanımla ne kadar zaman daha mücadele edebileceğim? Ne düşünüp söyledimse, rûy-i kabul görmedi. Herşeyi ya çok fazla iyi yahud lüzumundan fazla siyah görüyorlar. Bilmem ki, ben düşündüklerimi, hissiyatımı size açık yazıp göndermek için fırsat buldum, cevabını almaya muvaffak olabilecek miyim? Her halde posta ile hiç doğru değil!

Siz de bir vasıta bulursanız, bu hususdaki mülâhazâtınızı (düşüncelerinizi) yazınız. Böyle bir zamanda kendisini daha üzmek korkusu olmasa, hayatımı tanzim edebileceğim. Bazen düşünüyorum, böyle yapmakla kendisine yalnız şahsî fedakârlıkta bulunmuş oluyorum. Bunun içinde masum çocuklarımın da menâfii (çıkarları) var. Dost nasihatlerinize cidden muhtac bir haldeyim.

Sabiha"

21.
Hilâfetçi Rum'un idamı

Hanedanın Türkiye'den sürgün edilmesi faciasının üzerinden henüz on gün kadar geçmişti ki, Villa Nobel'de patlayan bir silâh sadece villanın sakinlerini değil, bütün Sanremo'yu şaşkına çevirdi: Sultan Vahideddin'in doktoru Reşad Paşa, 1924'ün 15 Mart günü, bahçenin arka tarafındaki müştemilâtta kafasından tek kurşunla vurulmuş bulundu...

Patlayan silâh sonraki günlerde Sanremo'da, Ankara'da ve Istanbul'da bir hayli karışıklıklara, garipliklere yol açtı; hattâ 11 kişinin darağacında can vermesine bile sebep oldu.

Hadise Türkiye'de de adliyeye aksetti, Paşa'nın damadı Salih Fuad Bey doğrudan doğruya Sultan Vahideddin'i suçladı, kayınpederinin cinayete kurban gittiğini söyledi, katilleri Sultan Vahideddin'in azmettirdiğini iddia etti. Reşad Paşa'nın ölümü, bütün bunlardan sonra İstiklal Mahkemesi'nde dava konusu yapıldı.

Sanremo'daki esrarlı ölüm, sonraki günlerde daha da garip şekle büründü: Reşad Paşa'nın cinayete kurban gittiği, cinayeti *Tarikat-ı Salâhiye* adını taşıyan ve Türkiye'ye hilâfeti geri getirmek için faaliyet gösteren gizli bir cemiyetin işlediği, bu gizli cemiyetin doğrudan doğruya Sanremo'dan, Sultan Vahideddin'den emir aldığı, hattâ Vahideddin'in bu örgüt vasıtasıyla Şeyh Said isyanında kışkırtıcılık yaptığı bile iddia edildi. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde *Tarikat-ı Salâhiye* mensubu olduğu söylenen 68 kişi yargılandı, 11'i idama mahkûm oldu ve 1925'in 16 Ağustos gü-

nü Ankara'da asıldılar.

İtalyan polisi Şahbaba'nın ölümünden sonra, 1926 Haziran'ında onun maiyetinden bir kişiyi, hükümdarın sabık kayınbiraderi Zeki Bey'i gözaltına aldı ama delil bulamayınca 24 gün sonra serbest bırakmak zorunda kaldı. Zeki Bey hakkında, bu defa da Istanbul'da dava açıldı: Reşad Paşa'yı öldürmekle itham edildi, muhakemesi Istanbul Ağırceza Mahkemesi'nde gıyaben yapıldı ve 1 Mayıs 1927'de gıyabında idama mahkûm oldu.[1]

*

Ankara'da asılan 11 kişi arasında, Zambo oğlu Hristaki adında bir Rum da vardı. Suçu Vahideddin'in emri altına girmek ve hanedanla hilâfeti geri getirmeye çalışmaktı!

Türkiye'de örgüt kurmakla suçlanan Sultan Vahideddin ise o günlerde Sanremo esnafına borçlanmaya başlamış, ablası Mediha Sultan kardeşine birkaç kuruş verebilmek için bir zümrüt yüzüğünü Londra'ya satışa yollamıştı...

*

Ölümü böyle büyük hadiseler yaratan Reşad Paşa kimdi?

Ayvalık'tan Midilli'ye göçetmiş ve 19. asırdaki bir mübadelede Istanbul'a gelmiş bir aileden, *Kulaksızlar*'dandı. Tıbbiye-i Şahane'den dahiliye mütehassısı çıkmıştı. Sultan Vahideddin'le onun Çengelköy'deki şehzadelik günlerinde tanışmış, hususi doktoru olmuş ve tahta geçmesinden sonra *"Sertabîb-i Hazret-i Şehriyârî"* unvanıyla sarayda kalmış, hattâ Sultan Vahideddin, Paşa'nın dört kızından biri olan Fatine'yi bizzat kendisi evlendirmiş ve nikâhı Yıldız Sarayı'nda kıydırmıştı.[2]

Hükümdarın sadece doktoru değil, bir yerde sırdaşı gibiydi. İngilizler'e de yakındı, onlarla sıkça görüşüyor, Nişantaşı'ndaki evinde verdiği yemekli toplantılara veya çaylara İngiliz subaylarını da davet ediyordu. Hattâ bir aralık kızlarından birinin Herbert M. Vickers adındaki genç bir İngiliz subayıyla evlenmesi bile sözkonusu oldu ama iş sadece teşebbüste kaldı.

Padişaha olan yakınlığı İngiliz tarafının da işine geliyordu. Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, Sultan Vahideddin'e bazı mesajlarla fikirlerin gayrı resmî olarak gönderilmesinin gerektiği durumlarda Reşad Paşa'dan istifade ettiler; padişah da hususi yahut gizli işlerinde yeğeni Sami Bey'le Hazine-i Hassa Müdürü Refik Bey'in yanısıra doktor paşayı vazifelendirdi. Hattâ, Istanbul'dan ayrılmasından önce gidişiyle ilgili

olarak İngiliz ve Türk taraflarının nabızlarını yoklama vazifesini de Reşad Paşa'ya vermişti.

Paşa'nın torunlarına göre, Sultan Vahideddin Istanbul'dan ayrılırken doktorundan refakatini istememişti. Paşa, hükümdarın gurbet yolculuğuna kendi isteğiyle katıldı. Bir gece karısı Hacer hanımla kızlarını topladı, *"Zat-ı Şahane kardeş kanı akmasın diye gitmeye karar verdi. Benim de beraber gitmem şart. Kendisini tek başına bırakmam sadakatimle bağdaşmaz. Bir yere emniyetle yerleştiğini gördüğüm zaman geri döneceğim"* dedi. Sonra *"İngilizler götürüp getirmeyecekler galiba..."* gibisinden birşey fısıldadığı işitildi.

Reşad Paşa, İngiliz harp gemisi Malaya'ya Şahbaba'dan bir gün önce, 16 Kasım akşamı çıktı ve gemide hükümdar için yapılan hazırlıklara nezaret etti. Istanbul'daki son gecesini ailesiyle değil, Yıldız'da sabahlara kadar Sultan Vahideddin'le beraber şöminede kâğıt yakmakla geçirmişti.

*

Reşad Paşa'nın hükümdarın üzerindeki etkisi ve Paşa hakkında ortaya atılan iddiaların ne derece gerçek olduğu konusu, bugüne kadar her yönüyle aydınlığa çıkmadı ve bundan sonra çıkacağa da pek benzemiyor.

İddiaların başında, Paşa'nın Istanbul'dayken İngilizler; hükümdarla beraber sürgündeyken de Ankara için çalıştığı gelir. Sultan Vahideddin'i memleketini terketmeye ikna edenin o olduğu ve sürgün senelerinde padişahın hemen her hareketini Ankara'ya bildirdiği ileri sürülür. Hattâ Sanremo'daki ölümünün intihar değil cinayet olduğu ve Ankara'yla temas içerisinde bulunması yüzünden *karşı taraf* tarafından canından edildiği söylenir.

Paşa'nın ailesi ise onun öldürüldüğüne inanmakta ama hadisenin yaşandığı 15 Mart 1924 günü Villa Nobel'de olup bugün hayatta bulunanlar şahitler *"Paşa intihar etti"* demektedirler.

Ailenin iddiaları, Şahbaba'nın sürgündeki maiyeti arasında varolan çekişmeler temeline dayanmaktadır: Onlara göre, *cinayeti* Sultan Vahideddin'in *Kiraz* lâkabıyla bilinen yaveri Hamdi Paşa hazırlamış, infazı Zeki Bey yapmıştır. Paşa'nın damadı Salih Fuad Bey bu iddiaya sonradan resmiyet kazandıracak ve hadise onun açıklamaları üzerine İstiklâl Mahkemesi'ne gidecektir.

Şimdi Sanremo'ya, 1924'ün 15 Mart'ının öncesine uzanalım...

*

Reşad Paşa'nın bugüne ulaşan şahsî belgeleri, sürgünden ailesine yaz-

dığı birkaç mektuptan ibarettir. Bu mektuplarda yazdıkları ve satırlarında ortaya koyduğu endişe dolu ruh hali intihar mı ettiği yoksa cinayete mi kurban gittiği hususunun ortaya çıkmasına bir yerde yardım edebilecek mahiyettedir.

Istanbul'dan ayrılmasından tam bir ay sonra, Malta'dan kızlarına gönderdiği ilk mektubu *"Medâr-ı saadet ve iftihârım, sevgili kızlarım Fatine, Fazıla ve Beyza'ya"* diye başlamaktadır.

Aşağıya, Paşa'nın bu mektubundan bazı paragraflar veriyorum:

"Çoktan beri intizarında bulunduğum (beklediğim) sıhhat ve afiyetlerinizi müş'ir (bildiren) mektubunuzu bugün 6 Kânunevvel 338 tarihli olmak üzere ahzeyledim (aldım). Hakikat ne memnun olduğumu tarif edemem.

...Sevgili kızlarım, mufareketimizden beri heman bir mâh (ay) kadar oldu. Bu bir mâh zannedersem uzun senelerden daha uzun geldi. Çünki henüz iki mektubunuzu aldım. Artık bundan merakımın derecesini tefekkür edersiniz. Her ne ise, cenâb-ı hak böyle bilâ-sebeb bir iftirâk murad eyledi (sebepsiz bir ayrılık istedi). Sevgili kızlarım merak etmeyiniz, cenâb-ı vâcibu'l-vücûd hazretleri herşeyi kadirdir. İnşaallah ân-ı karîb (çok yakında) gözlerinizden öpmeyi nasîb eder. Yalnız sıhhat ve âfiyetlerinizi muhafaza ediniz. Havalar kıştır, fena havalarda kendinizi muhafaza ediniz. Hastalıktan dolayı dahi o fedakâr ve muhterem vâlidenizi daha büyük bir meraka duçar etmeyin..."

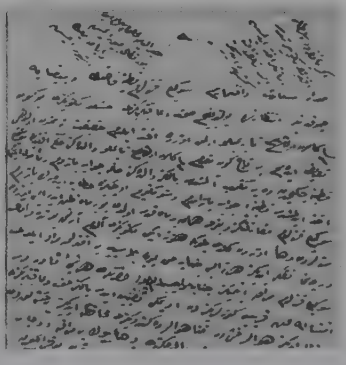

SertabibReşad Paşa'dan kızları Fatine, Fazıla ve Beyza'ya...

Ailesi hakkındaki endişeleri gün geçtikçe artmaktadır. Kızlarından Beyza'ya Sanremo'dan 3 Aralık 1923'te yazdığı mektubunda *"Sizin için yirmibeş lira bankaya tevdi' eyledim. Üç gün sonra buradan gönderilecektir. Kânunsani (Ocak'ın) ikisinde vâsıl olur. Müracaat edersiniz"* demekte ve Istanbul'dan haber alamadığı için endişede olduğunu yazmaktadır:

"Hakikatli kızım Beyza'cığım,
Bugün 18 Kânunevvel 338 (1922) tarihli bir kıt'a mektubunu-

zu aldım. Bundan mukaddem (önce) dahi irsal edilmiş (gönderilmiş) olan mektuplarınızın hangisinin ahzedilmiş (alınmış) olduğunu bilemiyorum. Yalnız valideniz hanımdan mektup ahzedemiyorum (alamıyorum) ve ne gibi bir hal karşısında bulunduğunu dahi bilmiyorum. Bunun için merak etmemek gayr-ı kabildir.

Cümleten sıhhatte olduğunuzu iş'ar ediyorsunuz (bildiriyorsunuz). Ve fakat mektubunuzdan, suret-i tahrir (yazılış biçiminden) ve ifadelerinizden her halde bir kederin mevcud olduğu anlaşılıyor.

...Şimdi hakiki olarak iş'ar ediyorum (bildiriyorum). Çok mektup göndermeyiniz. Her hafta bir mektup kifayet eder. ...Yalnız postresan olarak yazınız. Yani burada postahanede kalır, ben gider ahzederim (alırım). Zira dairede ve müvezzi elinde mektuplar zayi oluyor. Ve herhalde mektuplarınızı ya bu suretle gönderiniz veyahud şu aralık göndermeyiniz. Gerçi mektuplarınız sıhhat ve afiyetlerinizi iş'ardan (bildirmekten) ibaret ise de, yine şu aralık mucib-i merak olur (merakta bırakır). Bunun için iş'arım veçhile irsal edersiniz (söylediğim şekilde gönderirsiniz).

...Orada cümleten beraberce sıhhat ve afiyetle imrâr-ı hayat ediniz (hayatınızı geçiriniz). Cenâb-ı hakk sizleri hep muhafaza ve sıyanet eder (korur). Buraları bir ecnebî memleketidir ve ahvâl ise her suretle bizler için muvafık değildir. Pek ziyade bir ızdırab içindeyim. Cenâb-ı vâcibu'ul-vücûd hazretleri sabır ve teenniyât (düşünceli davranışlar) ihsan buyursun. Hamdolsun, âfiyetteyim. Vücudca bir ızdırabım yokdur. Beyzacığım, fazlaca kimseyi düşünmeyiniz diye iş'ar ediyorsunuz (bildiriyorsunuz). Kızım, sizleri düşünmek benim için bir borçtur, başka bir düşüncem yoktur ve bu ise kifayet eder. Valideniz hakkında ufak endîşe benim için büyük bir felâket ve musibet olur.

...Kızım, bu kadar yazabildim. Cümlenizin şefkatle gözlerinizden öperim ve sizleri cenâb-ı hâfızu'l-hakîkîye emânet eylerim efendim.

Pederiniz
Reşad

Mektuplarınızı postaya siz açık olarak veriniz, badehu (sonra) taahhüd ettiriniz. Enîştenize her daim rahatsızlık vermeyiniz. Kızlarım, cümlesine selâm dualar ederim.

Postahanede mektubunuzu mutaleâ ederler, badehu (sonra)

kaparlar zannederim.

Ve kızlarım, sizlere nasihat ederim. Kendinizi güzelce muhafaza edip eniştelerinizin yanında, büyük eniştelerinizin himayeleri, teyzelerinizin nezaret ve nasihatleri dairesinde imrâr-ı hayat edersiniz. Evvelâ cenâb vâcibu'l-vücûd hazretlerine ve saniyen (ondan sonra da) sizleri cümlesine emanet eylerim.

....."

Paşa'nın sonraki günlerde ailesinden gelecek mektuplar dışında düşündüğü başka bir şey olmayacaktır. 1923 Ocak'ında kızlarına *elem ve ızdırab içerisinde olduğunu* yazacak ve satırlarının neredeyse tamamını Istanbul'dan gelecek mektuplar konusuna ayıracaktır:

"Şefkatli, hakikatli kızlarım,

Bundan mukaddem (önce), 18 Kânunevvel 339 tarihli mektuplarınızı aldım idim. İş'ar buyurulan sıhhat ve âfiyetlerinizden memnun oldum. Ve cevabları yazılmış idi. 28 Kânunevvel 339 tarihli valideniz hanımın mektubunu dahi aldım. Ve heman cevabları dahi yazılmış ise de, işbu tarihlerden beri hayli müddettir mektublarınızı ahzedemediğim içün, derecesiz merak ve endişe içindeyim. Ve bundan çend (birkaç) gün mukaddem (önce) sıhhat ve afiyette olduklarınıza dair, valideniz hanımın imzasıyle bir telgraf aldım. Cevabı dahi keşide edilmiştir (çekilmiştir). Tabii, ahz olduğu (alındığı) şüphesizdir ve mektublarınızı dahi. Bundan üç gün mukaddem (önce) yine bir mektup gönderdim. Muhterem kızlarım, her halde kemâl-i endîşe ile cevablarına intizar eylerim (büyük bir endişeyle cevaplarını beklerim). Oraca hâneniz ahvâlinden tafsilâtiyle malûmat vermenizi rica ederim. Ve bundan akdem (daha önce) mektublarınızı postresan olarak yazınız. Bura postahanesinde kalır, ben ahzederim (alırım). Ve bir mikdar akçe göndermiş idim, banka vasıtasiyle. Müracaat edilmemiş ise, her daim (her zaman) olduğu gibi müracaat edersiniz. Ve sizlere dahi ihbariye göndermişlerdir. Belki mektubunuz vüsul bulmamıştır (ulaşmamıştır), zayi olmuştur. Bunun için göndermiş olduğunuz her tarihleri iş'ar ediniz (bildiriniz). Uzunca ahvâlinizden malûmata intizar eylerim (beklerim). Oralarca soğuklar devam etmekte olduğu cihetle, kendinizi muhafaza etmeye gayret ediniz kızım. Benim buraca ahvâlim ise, mukaddem iş'ar edilmiş olduğu (önceden de söylendiği) gibi devam

ediyor. Hamdolsun, vücudum afiyettedir. Yalnız sizler için ne derece elem ve ızdırab içerisinde olduğumu tabii takdir edersiniz. Bunun için mektuplarınızı her perşembe günü postaya veriniz, muntazam bir surette buradan ahzedilmiş (alınmış) olur. Ve postresan olarak yazınız. Umum ailemiz efradı inşaallah iyidirler. Cümlesine selâm ve dualar ederim. Uzunca mektup yazamıyorum ve mukaddem (önceden) yazdıklarıma cevap intizar ediyorum (bekliyorum). Cümlenizin gözlerinden öperim ve sizleri cenâb-ı hakka emanet eylerim efendim.

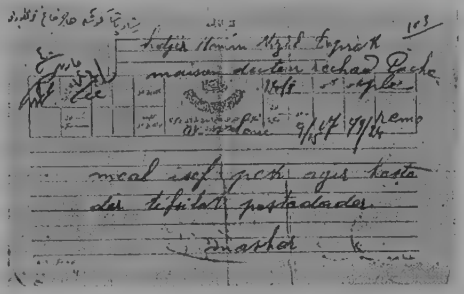

Sanremo'dan İstanbul'a, Reşad Paşa'nın eşi Hacer hanıma telgraf: "Maalesef pek ağır hastadır, tafsilat postadadır".

Pederiniz
Reşad"

Aynı günlerde, Istanbul'la Sanremo arasında garip bir telgraf teatisi yaşanır: Paşa'nın ailesine, hükümdarın maiyetindekilerden olan Mazhar Ağa'nın imzasıyla *"Maalesef pek ağır hastadır, tafsilât postadadır"* diyen bir telgraf gelir. Telâşa düşen aile Paşa'ya telgraf çekip sıhhatte olduğunu bildirmesini ister. Paşa *"Mükemmelen sıhhatteyim"* diyen Fransızca bir telgraf yollar ve hemen arkasından 20 Ocak tarihini taşıyan mektubunu yazar. Hüzün dolu bu mektup, Paşa'nın bugün elimizde bulunan son hitabı olacaktır:

"Şefkatli, hakikatli, muhterem kızlarım"

...Ve şimdi işbu mektubumu yazar iken, valideniz hanımın imzasıyla bir telgraf aldım. Sıhhatte olduğumun iş'ârını (bildirilmesini) arzu ediyor. Şu halde, göndermiş olduğum mektuplar ahzedilmemiş (alınmamış) olduğu anlaşılıyor. Bugün pazar olmak hasebiyle, hemen yarın cevab keşide edilecektir (çekilecektir).

...Böyle mektuplarımın adem-i mevsûlü (ulaşmaması) ve sizlerden hemen yirmi gündür mektup ahzedemediğimden (alamadığımdan) ve bu gayr-ı tabii ahvâli ve sizlere olan arzu ve iştiyak

(özlem), hakikat beni derecesiz üzüyor ise de ne çare, mukadderâta tabi olmak muktezayât-ı beşeriyedendir (insan olmanın gerektirdiği işlerdendir). Her halde sabır ve tevekkül icab eder.

...Refikacığım, mektubunuzu aldım, pek memnun oldum, tabii cevap yazamadım. İşte şimdi müşterek bir cevap yazdım. Çünki mektup yazamıyorum. Siz de eğer üzülür iseniz yazmayınız diye yazmış idiniz. Kızım, cümlenize nasihat ederim: Kendinizi güzelce muhafaza ediniz, çünki sizlere yardım edemiyorum. Bunun için pek büyük merak ve endişe içindeyim. Ve oraca olan ahvâlinizi bile sual etmeye cesaret edemiyorum. Eniştelerinizi Cevad ve Salih Beyler'in gözlerinden öperim ve selâm dualar ederim ve cümlenizi kadir-i mutlak olan cenâb-ı vâcibu'l-vücûd hazretlerine emanet ederim muhterem kızlarım efendim.

Pederiniz Reşad"

*

Bu mektuplar, Paşa'nın içerisinde bulunduğu ruh halini açık şekilde gösteriyor.

Sanremo günlerini hatırlayanlar, Reşad Paşa'nın her bakımdan sıkıntı içerisinde olduğunu anlatıyorlar. Paşa, yemeklerini genellikle Şahbaba'nın yeğeni Sami Bey'in evinde onun ailesiyle beraber yemekte, devamlı olarak *büyük ızdırab çektiğini* söylemektedir. Istanbul'da kalan çocuklarının, karısının, geride bıraktığı herşeyin merakındadır ve her yemek, Sami Bey'le ailesi için Paşa'yı teselli seansına dönmektedir.

Ve, işte bütün bunlardan sonra, Villa Nobel'in arka bahçesindeki müştemilâttaki odada tek bir el silâh sesi işitilir.

Sultan Vahideddin'in ablası Mediha Sultan'ın torunu ve hadisenin bugün hayatta bulunan tek şahidi olan Fethi Sami Baltalimanlı, *"Aşağı salonda, Ertuğrul Efendi'yle -yani hükümdarın o sırada 12 yaşında olan oğluyla- bilardo oynuyorduk"* diyor. *"Yukarıdan bir silâh sesi geldi. Merdivenlere fırladık. Paşa'nın oda kapısının altından ışık sızıyordu. Hemen içeriye girdik. Paşa yerde yatıyordu. Elinde tabancası vardı, kafasından kan akıyordu, kolu daha hâlâ titriyordu. Öbür elinde iki mektup tutuyordu. Sonra, Berberbaşı İbrahim'le yaver Zeki Bey geldiler. Mektupların birini padişaha, ötekini ailesine yazmıştı. Sultan Vahideddin'den af diliyordu, "Seni kandırdım, buraya getirdim. Onları namuslu adam zannettim, iki aylığına dediler, inandım. Yoksa memleketten çıkartır mıydım?" falan filan diye şeyler. Ailesine yazdığının içinden 120 İngiliz lirası çıktı. Açtıkları vakit gördüler.*

Padişaha yazdığı mektup, kayboldu. Ailesine yazdığını Tütüncübaşı Şükrü almış, Istanbul'a götürmüş. Şükrü'nün Türk konsolosuyla arası çok iyiydi, ona hafiyelik ettiği söylenirdi. Istanbul'a zaten herkesten önce o döndü.

Sonra, Paşa'yı Zeki'nin öldürdüğü söylendi. Cenova'daki Türk konsolosu İtalyanlar'a baskı yaptı, "Vahideddin vurdurttu, Zeki Bey vurdu" dedi. Ama tamamen iftiraydı; Sultan Vahideddin'i kirletmek için uydurdular, o öldürttü dediler".

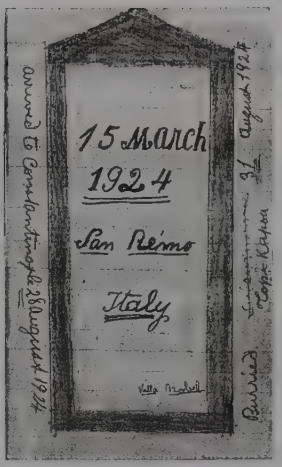

Hatice hanımın, kocası Reşad Paşa için elyazısıyla hazırladığı mezartaşı eskizi... Bu taş dikilemedi.

Damad davacı oluyor

Paşa'nın cenazesini, damadı Salih Fuad Bey aldı. Salih Fuad Bey imparatorluğun eski ailelerinden birinden, Keçecizadeler'den geliyordu, Reşad Paşa'nın kızlarından Fazile hanımla evliydi. Sanremo'ya gitti, Sultan Vahideddin'le görüştü ve cenazeyi Istanbul'a getirdi. Cenazenin nakil parasını Şahbaba ödedi.

Ama cenaze bir eksikle geldi: Tabutta Paşa'nın başı yoktu. İtalyanlar cesede otopsi yapmış, başı kesip ayırmış, damada başsız gövdeyi vermişlerdi.

Cenaze 28 Ağustos 1924'te Istanbul'daydı ve üç gün sonra, 31 Ağustos'ta Merkezefendi mezarlığına defnedildi. İtalyanlar, kesik başı aileye ancak 18 sene sonra iade ettiler; baş Istanbul'a getirildi, Merkezefendi'deki mezar yeniden açıldı ve gövdeden kalan kemiklerin yanına gömüldü.

*

Reşad Paşa hadisesi bir sene boyunca unutuldu ve bir sonraki senenin Mayıs'ında, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde hilâfeti ve saltanatı geri getirmek için çalıştığı iddia edilen bir örgütün, Tarikat-ı Salâhiye'nin yargılanması başladığı zaman yeniden gündeme geldi. Paşa'nın damadı Salih Fuad Bey Ankara'ya gitti, kayınpederinin evrakı arasında bulduğunu ve Tarikat-ı Salâhiye tarafından yazılmış olduğunu söylediği iki tehdit mektubunu mahkeme heyetine verdi ve Sultan Vahideddin'den şikâyetçi oldu. Sürgündeki hükümdarı, kayınpederinin ölümünü emretmekle suçluyordu.

Damadın müdahalesiyle muhakemenin seyri değişti ve cinayetle karışık gizli bir örgüt davası şeklini aldı.

*

Aradan bunca sene geçmiş olmasına rağmen, Tarikat-ı Salâhiye'yle ilgili birçok konu hâlâ karanlıktadır.

Şimdi 1925'ten de önceki senelere gidelim ve Tarikat-ı Salâhiye hakkında bilinenleri kısaca aktaralım...

Cemiyetin temeli, Istanbul'da yerden mantar biter gibi siyasi partilerin ve derneklerin bittiği mütareke günlerine, 19 Kasım 1919'da kurulan bir başka cemiyete, *İlâ-yi Vatan,* yani *Vatanı Yüceltme* Cemiyeti'ne dayanmaktaydı ve onun uzantısıydı.

İlâ-yi Vatan'ın reisi olarak Mekke'nin eski emirlerinden Şerif Abdülmuttalib Paşa'nın torunu Yahya Adnan Paşa görünmekteyse de, asıl lider, Sultan Vahideddin'in fahrî yaverlerinden Kiraz Hamdi Paşa'ydı. Cemiyet resmî şekilde kurulmuştu ve genel merkezi Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nın üst katıydı. Nizamnamesine göre, *"Halife'nin kutsal kişiliği etrafında toplanacak bir hükümet için"* faaliyet göstermedeydi. [3]

Kiraz Hamdi Paşa'nın İlâ-yi Vatan'ı niçin ve nasıl kurduğunun öyküsünü, şimdi hadisenin canlı şahitlerinden birinden okuyalım: Damad Ferid Paşa'nın yaverlerinden olan, 150'likler listesine alındığı için sürgüne giden ve Vahideddin'in Sanremo'daki son günlerinde yanında bulunan Tarık Mümtaz Göztepe, İlâ-yi Vatan'ın bilinmeyen *bir başka tarafını* şöyle yazıyor:

> *"...Hükümetin tutunacak tek bir dalı kalmadığı bu sırada, dumanlı havayı seven bir takım politika kurtları derhal faaliyete geçerek Hürriyet ve İtilâf'ın yerini almaya kalkışmışlar ve esrarengiz bir programla padişaha ve sadrazama sokulmaya muvaffak olmuşlardı...*
>
> *Başlarında, Şerif Yahya Adnan Paşa diye Mekkeli ve sarıklı bir adam bulunan bu yeni siyasi fırkada koyu bir tarikat çeşnisi ile beraber mason teşkilâtını andıran bir takım mertebeler görülüyor ve kulağa pek garip gelen bir takım tabirler ve ıstılahlar işitiliyordu.*
>
> *Kelime kalabalığı ve elkab tantanası arasında boğulan bu fırkanın unvanı, "İlâ-yi Vatan"dı.*
>
> *Sultan Vahideddin, bu fırkayı desteklemek ve yaşatmak için hazine-i hassaya aid bulunan Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apart-*

manı'nın üst katını olduğu gibi fırka merkezi olarak vermiş, fırka reisiyle ileri gelenlerine de kendi kendisinden yüzer, yüz ellişer lira maaş bağlamıştı.

Letafet Apartmanı'na yerleşip de resmen faaliyete başlar başlamaz, bu fırkanın ismi var cismi yok bir politika fırıldağı olduğu derhal anlaşıldı. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın yoksul köşelerinde bir lokma ve bir hırka ile yaşayan muhalefet fırkası yarı aç yarı tok hayatlarına razı oluyorlar ve bu yeni fırkaya bunların içlerinden bir tanesi bile iltifat etmiyordu.

"İlâ-yi Vatan" gibi büyük ve iddialı bir ismin arkasında gizlenen bu fırkanın hakiki yapıcısı kendini göstermiyor ve Şerif Yahya Adnan Paşa'yı bir maske gibi suratına takarak hüviyetini saklıyordu.

Bu aynı adam, bir de gizli tarikat vücuda getirerek buna bir ihtilâl cemiyeti mahiyeti vermeye çalışıyordu. Hedefi, Sultan Vahideddin'in nazarında nüfuz sahibi olmak ve iktidar mevkiini avlamaktan ibaret olan bütün bu politika entrikalarını icad eden zat, fahrî hünkâr yaverlerinden emekli erkân-ı harbiye mirlivası (tuğgenerali) Kiraz Hamdi Paşa idi. Zeki, müteaddid lisanlar bilir ve güzel yazar ve konuşur bir adam olan Hamdi Paşa'nın ciddiyetinden, padişahtan en genç vatandaşlara kadar herkes şüpheliydi. Alabildiğine lâubali ve safahata meyyal olan bu zata Sultan Vahideddin para yetiştirmekten usanmış, yalnız kızlarını evlendirmek bahanesiyle kaç kereler kendisinden para istemiş olmasından açıkça şikâyete başlamıştı.

Kiraz Hamdi Paşa, padişahın kendisinden yüz çevirdiğini ve kesenin ağzını kapadığını görünce işte böyle bir sihirbaz kılığına girmiş, bir taraftan başına Şerif Adnan Yahya Paşa'yı geçirdiği "İlâ-yi Vatan" fırkasıyla sarayı avlamaya muvaffak olduğu gibi, bir taraftan da eline koskoca bir defter alarak uzaktan-yakından tanıdığı ne kadar kalburüstü ahbapları varsa bu deftere isimlerini yazmaya ve sahiplerinin haberi olmadan bütün bu adamları "Tarikat-ı Salâhiyye" isimli gizli ihtilâl ve din komitesine âzâ yazmaya başlamıştı.

Sultan Vahideddin ve Damad Ferid, bu uydurma teşkillerle madden bir daha kafese girmişlerse de, işin içindeki şeytan parmağını ve Kiraz Hamdi Paşa fırıldağını sezip keşfetmekte gecikmemişlerdi.

Kiraz Hamdi Paşa, kendisinin bir sözüne bile inanmayan ve

emriyle değil ricasiyle bile bir adım atmalarına imkân bulunmayan ve beraber cennete dahi girmeye razı olmayacak yüzlerce ve be belki binlerce insanın ismini üşenmeden ve yorulmadan yazıp durduğu defterlerle Sultan Vahideddin'i, büyük bir kalabalığı başına topladığına inandıracak ve gözünü korkutup ağız tadıyla para vuracaktı. Hattâ ilk ağızda, çaresizlik içinde bulunan ve gökte adam arayan padişahtan bir miktar para da vurmuştu bile.

Sırf para tuzağı olarak doldurulan bu defterler ve kâğıtlar üzerinde kurulan bu fırkalar ve tarikatler, siyasi bir komedya ve soytarılık halinde kalmamış ve günün birinde birçok vatandaşın hayatını ve vatanî sadakat ve iffetini şüpheye ve tehlikeye maruz bırakmıştı".(4)

Saray, o günlerde İttihad ve Terakki'ye karşı olan hemen her partiyi ve cemiyeti desteklemekteydi ve İlâ-yi Vatan bunların sadece biriydi. Ama Sultan Vahideddin cemiyetin Tarık Mümtaz'ın sözünü ettiği şekilde bir *politika fırıldağı* olduğunu zamanla farketmiş olacak ki, kesenin ağzını kapadı, Hamdi Paşa da kopartabildikleriyle yetinmek zorunda kaldı.

Cemiyetin ismi 1925 ilkbaharında, Şeyh Said isyanının hemen sonrasında, Anadolu'da *"Distol"* adında hayvan ilâcı satan bir grubun yakalanmasıyla yeniden gündeme geldi. Konya'da, Mayıs başında tevkif edilen Osman Daver adında bir ilâç satıcısının üzerinden gizli bir örgütle bağlantısı olduğunu gösteren bazı belgeler çıktı. Olaya Ankara İstiklâl Mahkemesi elkoydu, yeni tevfikler yapıldı, *"Distolcüler"* de denilen *Tarikat-ı Salâhiye*'nin İlâ-yı Vatan'ın devamı gibi olduğu anlaşıldı ve Osman Daver'in yargılanmasına 27 Mayıs'ta Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde başlandı.(5)

Reşad Paşa'nın damadı Salih Fuad Bey, devreye işte bu günlerde girdi. İstiklâl Mahkemesi'ne önce bir dilekçe gönderdi ve 4 Haziran 1925'te Ankara'daki duruşmaya çıkarak kayınpederinin Sultan Vahideddin'in emriyle öldürüldüğünü ileri sürdü. İki gün sonrasının Cumhuriyet Gazetesi, Salih Fuad Bey'in sözlerini *"Vahideddin'in aleyhindeki muhakemeye başlandı", "Reşad Paşa intihar mı etti, tabib-i hususisini (hususi doktorunu) Vahideddin mi öldürttü?", "Vahideddin'in lisan-ı mel'anetinden: Zatınızla Istanbul'da görüşemedik, burada görüşmek mukaddermiş!"* başlıklarıyla verecekti:

"ANKARA 4 (Muhabir-i hususimizden) - İstiklal Mahkemesi'nde birinci celsede, Vahideddin tarafından Sanremo'da öldür-

tülen Sertabib Reşad Paşa'nın damadı Salih Fuad Bey'in mahkemeye verdiği istida üzerine, Vahideddin'den davacı sıfatıyla ifadesi alındı.

Salih Fuad Bey dedi ki:

"Istanbul'un idare-i milliyeye intikalinde (millî yönetime geçişinde), Ankara'da Paşa'nın aleyhinde bir cereyan olduğunu işittik. Paşa ahbaplarına mektupla sordu, onlar da bunu teyid ettiler (doğruladılar). Avrupa'ya gitmesini yazdılar. Paşa, bu fikri kabul etmedi. Sonra nasıl oldu bilmiyorum, bir gün bir otomobille gitti. Ertesi gün ailesine gönderdiği mektupta, Malaya Zırhlısı'nda olduğunu, orada tarihin şimdiye kadar kaydetmediği bir vak'a karşısında kaldığını, Vahideddin'in İngilizler tarafından kaçırılmak üzere Malaya zırhlısına getirileceğini işittiğini yazıyordu. Üç gün sonra, gazetelerde Vahideddin'in firarını okuduk. Paşa Vahideddin'le Malta'ya, Hicaz'a, Mısır'a ve bilâhare Sanremo'ya gittiler. Paşa, Sanremo'da yazdığı mektuplardan gayrı tabiî ahvalin cereyan ettiğini, kendisini itham ettiklerini yazıyordu."

İki mektup okundu. Bunlardan biri, cinayetten iki gün evvelki tarihlidir. Salih Bey devamla:

- "Vak'adan üç ay sonra, ailenin arzusu üzerine cesedi nakil için Sanremo'ya gittim. Cenova Konsolosluğu, merhumun evrakını muhafaza etmiş, evrakı aldım. Sanremo'ya gider gitmez, Vahideddin'in oturduğu villaya haber gönderdim. Paşa'nın vefatı üzerine, bize ikinci musahib Mazhar Ağa mektup yazmıştı. "Paşa intihar etti. Cenâb-ı Allah, şahiddir. Cenazeyi tahnid ettirerek istediğiniz zaman Istanbul'a göndeririz" diyordu. Onun için, ona haber gönderdim. Mazhar Ağa geldi. Vak'a hakkında bana birşey söylemedi. Vahidedin'e keyfiyeti haber vereceğini söyledi. Bilâhare, Mahir Bey isminde birisi geldi. Başmabeyinci imiş"

Reis:

- "Ne dedi ise, aynı tabirlerle söyleyin. Millet mahiyetlerini anlasın"

Salih Bey devamla:

- "Mahir Bey dedi ki: "Taraf-ı Şahaneden memuren (padişahtan görevli olarak) geldim. Zat-ı Şahane ne gibi arzuları var diye soruyorlar". Ben de "Cenazeyi almaya, vak'anın intihar mı, cinayet mi olduğunu tahkike geldim. Aynı zamanda Paşa'nın üzerinde bulunan kıymetdar (kıymetli) yüzüğün ne olduğunu da öğ-

renmek isterim" dedim. Mahir, Paşa'nın intihar ettiğine dair uzun izahat verdi. Beni iknaya çalıştı ve gitti. Ben, müstantike (sorgu hâkimine) müracaat ettim. "Silâh kendisinindir. Fakat kurşun başının arkasından olduğu için vak'a cinayettir" diye tabib ısrar etmiş. Vak'anın cereyan ettiği villayı da gördüm. Vak'adan sonra Vahideddin orasını terketmiş. Akşam üzeri haber geldi. Vahideddin beni huzuruna kabul edecekmiş. Kendi aleyhlerinde tahkikat yaptığım için, korktum. Fakat istediğim malûmatı ancak oradan alabileceğim için gitmeye karar verdim. Gideceğimi de İtalyan zabıtasına haber verdim. Bendenizi villada Mahir Bey karşıladı. Vahideddin'in yazı odası gibi bir yere götürdü. Oradan bir kapıdan daha geçtik. Karşımıza beyaz sakallı bir zat çıktı. Ben Vahideddin'in resmini görmüştüm fakat sakallı olduğunu bilmezdim. Arkasında krem renginde bir ceket, ayağında kurşuni bir pantalon vardı. Kendi sandalyesine yakın yer gösterdi. Oturduk. On dakika kadar sükût etti. Ben de birşey söylemedim. Sonra dedi ki:

- Zatınızla Istanbul'da görüşemedim. Kader, burada görüşmek imiş.

Sonra, kayınpederin suret-i vefatını anlatarak:

- "Vefatına son derece müteessirim. Son zamanlarda kendisi hastalanmıştı. Ne söylesek aleyhinde telâkki ediyordu. Hastalığı gittikçe arttı. "Beni Ankara'ya götürecekler, öldürecekler" diye evhama düştü. Hattâ, muhafazamıza memur İtalyan jandarmalardan bile korkmaya başladı. Fakat intiharı hanedanımın Türkiye'den ihracına tesadüf ettiği için kendisiyle meşgul olamadım. Vak'a üzerine derhal aşağı koştum. Zabıtaya haber verdik, kendisini hastahaneye naklettirdik. Ertesi gün vefat etti. Cesedin tahniti için emir verdim" dedi.

Ben dedim ki:

- "Cesedi gördüm. Tahnit edilse, tefessüh etmezdi (çürümezdi). Halbuki tefessüh etmiş (çürümüş)"

Bunun üzerine, "Çağırın Zeki'yi" dedi. Zeki, arkamda imiş. Ona dedi ki:

- "Tahnit evrakını beyefendiye verin". Bana da "İçeride istirahat buyurun, yine görüşürüz" diyerek ayağa kalktı.İçeride, cenazenin nakli için 12 bin liret verdiler. O akşam Cenova'ya avdet ettim"

Reis:

- "Vak'a hakkında seyahatiniz neticesinde hasıl ettiğiniz kanaat nedir?"

Salih Bey:

- "Paşa, bir cinayete kurban olmuştur kanaatindeyim"

Reis:

- "Sebebi ne olabilir?"

Salih Bey:

- "Efendim gazeteler de yazdı. Vahideddin bir beyanname neşredecekmiş, Paşa buna muhalifmiş. Bundan maada (başka), Paşa ile aralarında muhalefet-i efkâr (fikir ayrılığı) varmış, bundan dolayı kendisini tehdid ettikleri anlaşılıyor. Tarikat-ı Salâhiye'nin son muhakemesi üzerine nazar-ı dikkati celbeden iki vesikayı Paşa'nın evrakı arasından alarak polis müdüriyetine verdim. O vakte kadar, altındaki mührün manasını anlamamıştım. Bilâhare gazeteler yazınca, belki hükümet istifade eder diye verdim"

Reis:

- "Vesikalarda 330 rakamı var. Bu hususta makam-ı iddianın (savcılığın) malûmatı var mı?"

Müddeiumumi:

- "Bu rakkam, İsmail Hakkı ismine tevafuk ediyor (uygun geliyor).

Reis:

- "Tedkik ettik. Tehditnâmelerin biri, Kiraz Hamdi'nin yazısıdır. Diğeri, Gümülcineli İsmail'indir. 330 rakamı da onun imzasıdır. Bir sual soracağım. Paşa, Vahideddin'in mukarrebininden (yakınlarından) olduğuna göre sizin şüphe ettiğiniz Zeki onu nasıl öldürebilir ve Zeki'den ne diye şüphe ediyorsunuz?"

Salih Bey:

- "Tabii Vahideddin emretmiştir, o öldürmüştür. Şüphemize gelince: Vahideddin "Vak'ada, Zeki, Paşa'nın yanında idi" dedi. Halbuki diğerleri "Zeki'yi aradık, yoktu" dediler. Bundan maada (başka), Zeki beni görünce benden çekindi, korktu"

Reşid Galib Bey:

- "Tahkikatları niçin ta'mik etmediniz (derinleştirmediniz)?"

Salih Bey:

- "İmkân bulamadım. Müstantik (sorgu hâkimi), intihardır dedi. İfademi, şikâyetimi nazar-ı itibara almadı.

Müteakiben müddeiumumi (savcı), Tarikat-ı Salâhiye'nin siyasetle iştigaline dair elde diğer vesikalar olmakla beraber, bunlardan da tarikatın siyasi olduğunun anlaşıldığını, fazla olarak tarikatın bir cinayet de irtikab ettiğinin (işlediğinin) ortaya çıktığını, Vahideddin'in firari olmakla beraber Türk tabiiyetini kaybetmediğinden müddeinin (savcının) şikâyetini nazar-ı itibara alarak Vahidddin'in dahil-i dava edilmesini (davaya dahil edilmesini) ve maktulün ailesine diyet verilmesini taleb etti. Mahkeme, Vahideddin başta olmak üzere, bütün tarikat erkânının gıyaben dahil-i dava edilmelerine (davaya dahil edilmelerine) karar verdi".

Salih Fuad Bey İstiklâl Mahkemesi'nde böyle konuşacak ama tarih 26 sene sonra garip bir cilve yaparak Vahideddin'i bir konuda temize çıkartmak vazifesini ona verecekti. Reşad Paşa'nın damadı 27 Mayıs 1951 günü *"Istanbul Milletvekili ve Millet Meclisi Hesapları İnceleme Komisyonu Başkanı Fuad Keçeli"* olarak gazetecilere mücevherli bir çekmece gösterecek ve *"Bu çekmece, son padişah Vahideddin'in firarından evvel hazine kâhyası Refik Bey marifetiyle hazine-i humayuna iade ettiği çekmecedir"* diyecekti.[6]

Reşad Paşa'nın damadının bu sözlerinden sonra, Paşa'nın ölümü de davaya dahil edildi. Mahkeme başkanı Ali Bey, 15 Temmuz'da geniş bir açıklama yaptı ve Sultan Vahideddin'le Sultan Abdülhamid'in o sırada Lübnan'ın Cünye kasabasında yaşayan oğlu Şehzade Selim Efendi'nin *"Tarikat-ı Salâhiye vasıtasıyla yıkıcı çalışmalara devam etmek istediklerini"* iddia etti. Ali Bey'e göre herşey Sultan Vahideddin'in onayıyla yapılıyordu ve maksat onu yeniden tahta geçirmekti.[7]

7 Ağustos'a gelindiğinde, yargılanan Tarikat-ı Salâhiyeciler'in sayısı 68'i bulmuştu. Savcı Necib Ali Bey, ertesi gün iddianamesini okudu ve sanıkların Hıyânet-i Vataniye Kanunu'na göre cezalandırılmalarını, yani idamlarını istedi.

Cumhuriyet Gazetesi'nde aynı gün *"Vahideddin Yok, Mustafa Kemal Var!"* başlıklı bir yazı çıktı. Bu yazı, geleceğin Türkiyesi'nin hangi çizgide olacağını net biçimde göstermedeydi:

"Cumhuriyet ricaline hazırlanan suikasdler karşısında, fazla müteessir olanlar var. Güzide bir arkadaşımız bile, "Çerkez Edhem ve Reşid'in bütün besledikleri hulyalar hakikate tebeddül etseydi (dönüşseydi) cumhuriyeti kurmuş olan Mustafa Kemal ve

arkadaşları ortadan kalksaydı, sonra ne olacaktı?" diye izhâr-ı endişe ettikten (endişesini gösterdikten) sonra diyor ki:

- İşte ey Türk evlâdı! İki şık arasındasın: Ya Mustafa Kemal, cumhuriyet, istiklâl ve saadet yahut Vahideddin, ecnebi tahakkümü ve zillet! Hükmünü ver, intihâb et!

Hayır, Türk oğlu için iki şık yoktur. Yalnız bir tek şık vardır. Yalnız Mustafa Kemal vardır. Türk oğluna "Mustafa Kemal ile Vahideddin'den birini intihab et (seç)" sualini sormak günahtır. O intihabını (seçimini) bugün değil, Vahideddin tahtında otururken yapmış, sarayın ve saltanatın cebbar (zorba) ve katil zebanisine değil, Mustafa Kemal'in ve cumhuriyetin nurlu ve rehâkâr (kurtarıcı) güneşine teveccüh etmiştir (yönelmiştir).

Altı seneden beri Vahideddin yok, saltanat yok, yalnız Mustafa Kemal, yalnız cumhuriyet var!..

Türk oğlunun bu intihabı (seçimi) kat'i ve ebedîdir. Artık ona "Ya Vahideddin, ya Mustafa Kemal?" suali sorulamaz"

Reşad Paşa'ya gönderildiği söylenen tehdit mektupları, 9 Ağustos tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlandı. Gazetenin birinci sayfasında *"Hem vatan haini, hem insan katili"* başlığının altında *"Vahideddin'in ve avanesinin cinayetlerine aid iki vesika: Vahideddin'in ve Tarikat-ı Salâhiye mensuplarının yalnız birer hain-i vatan değil, aynı zamanda katil ve cani olduklarını isbat eden tehditnameler"* deniyor ve İstiklâl Mahkemesi'nin Reşad Paşa'yı Vahideddin'in kayınbiraderi Zeki Bey'in öldürdüğünü ortaya çıkardığı söyleniyordu.

İlk mektup, şöyleydi:

"Festekim kemâ umirte[8]

Sertabib Reşad Paşa Hazretleri'ne:

Ankara ve Istanbul ile olan muharebatınıza kesb-i vukuf eyledik (haberleşmenizi öğrendik). Bu tarz-ı hareketiniz (hareket biçiminiz), makasıd ve menâfi-i âliye-i İslâmiye'ye mugayirdir (İslâm'ın yüksek maksatlarına ve menfaatlerine aykırıdır). Hakkınızda muamele-i şedide (şiddetli muamele) tatbikini mucib olacağını (gerektireceğini) tebliğe memuruz.

11 Ağustos 39 (1923)

Gavsu'l-enam fi'n-nasr. 330"

İkinci mektup, 20 gün sonrasının tarihini taşıyordu:

"Festekim kemâ umirte

Paşa:

Senin hain-i din olanlarla muhabere ve münasebetini anladık. Vaktine hazır ol. İslâm'ın elinden kurtulamazsın, vesselam.

1 Eylül 1339 (1923)

Gavsu'l-enam fi'n-nasr. 330"

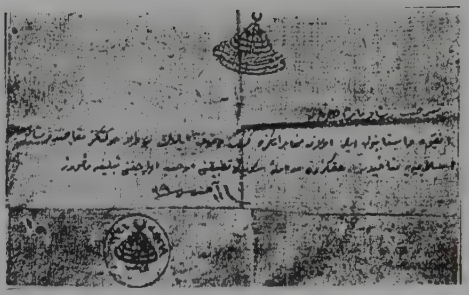

Reşad Paşa'ya giden tehdit mektuplarından biri: *"...Ankara ve Istanbul ile olan muhaberatınıza kesb-i vukuf eyledik..."*

Sanıklar, savunmalarını 11 Ağustos'ta verdiler. General Halilof Türkçe yazamadığı için savunmasını sözlü olarak yaptı ve *"Türk Milleti'ne ihanet etmediğini, Istanbul'da bulunduğu sırada birçok kişiyi Anadolu'ya geçmeye teşvik ettiğini ve Kiraz Hamdi Paşa ile Vahideddin'in, Mustafa Kemal Paşa ile müştereken hareket ettikleri yolunda kendisini kandırdıklarını, İngilizler tarafından göz hapsine alındığını, Amerikalılar'ın yardımıyla Avrupa'ya kaçtığını ve mahkemede sadece şahid sıfatıyla bulunması gerektiğini"* söyledi.

Mahkeme, 15 Ağustos'ta neticelendi. Sanıklar duruşma salonuna kararın okunmasından iki saat önce getirilmişler ama idama mahkûm edilecek olanlar hapishanede bırakılmıştı.

Aşağıda, mahkeme reisi Ali Bey tarafından okunan kararın bazı bölümleri yeralıyor:

"...Millî Mücadele'nin devam ettiği sırada Vahideddin ve ihanet içerisindeki adamları, milletin vatanperver hislerinin tamamiyle aleyhlerinde olduğunu idrak ederek, dinî hislerden istifade edebilmek ve dini bir defa daha meş'um siyasî emellerine alet edebilmek maksadıyla "Tarikat-ı Salâhiye" adı altında bir gizli bir cemiyet tesis ve teşkil eylemişlerdir.

...Gizli bir cemiyet şeklini daima muhafaza eden Tarikat-ı Salâhiye'nin yine meş'um mütareke senelerinde Vahideddin'in sevk ve idaresiyle Şerif Yahya Adanan tarafından kurulan ve İngiltere Devleti'nin himayesini taleb etmiş bulunan "İlây-ı Vatan" isimli siyasi partiyle faal bir ortaklık mertebesine kadar varan devamlı ilişkileri de üzerinde dikkatle durulmaya değer bulun-

muştur.

Rum milletinden ve Ortodoks mezhebinden olan Misailidis Efendi'nin kendi ikrar ve itirafları, çok sayıda şâhidin ifâdeleriyle ve şâhitlikleriyle güçlenen yemin olayları ve tarikata girme merasimleri bu hususta kesin ve meydanda olan apaçık delillerdir. Tarikat-ı Salâhiye'nin sıradan cinayetler ve suikasdlar da işleyebilecek bir cinayet örgütü olduğu, Sanremo'da Vahideddin'in yanında kalan ve Ankara ile temasta olduğunu zannettikleri tabib Reşad Paşa'nın öldürülmesine kadar varmış olup, bu iş asılları dosyada saklanan iki tehditnâmeyle ve Paşa'nın vefatından evvel Istanbul'a gönderdiği hususi mektupların içinde yazılı olanlarla ve yerinde araştırma yapan Salih Fuad Bey'in ifâdeleriyle ortaya çıkmaktadır.

Millî zaferi takib eden senede, Sanremo'da, firari Vahideddin'in başkanlığında yapılan toplantıda alınan kararlar neticesinde, Tarikat-ı Salâhiye'nin daha hararetli bir faaliyete geçtiği, Cumhuriyet'in tahribi ve anayasanın imhası suretiyle hanedanla ihânetlerinin hatıraları yüz ellilik listede belirlenmiş kişilerin[9] memlekete yeniden girerek milletin kaderine el koyabilmelerini sağlamaya çalıştığı anlaşılmıştır.

Bu hain maksadın sağlanması için ecnebi memleketlerde Sanremo'dan başka başlıca Köstence, Atina, Selânik, İskeçe, İskenderiye, Halep ve daha sonra da Bağdad'da merkezler kurmuş olduğu, memleketimiz dahilinde ise önceden örgüt alanı olan Istanbul'dan başka İzmir ve Antalya bölgeleriyle doğu illerinin faaliyet sahası seçildiği anlaşılmıştır. Doğu isyanının kazırlanmasına da katılan Tarikat-ı Salâhiye'nin Istanbul zaviyelerinde ve Anadolu'da tahrikler yapılması için tertipler aldığı, ecnebî kuruluşlar vasıtasıyla elde edilen memuriyetlerden yararlanarak veya "Distol" ilâcı vesile edilerek geniş bölgelerde köyden köye seyahatlerle halkı yönetimin değişmesine, kamuoyunu da padişahın dönüşüne alıştırma propagandalarına giriştiği belirlenmiştir".

Kararda Sultan Vahideddin'e de temas ediliyor ve *"Reşad Paşa'nın katli suretiyle Tarikat-ı Salâhiye adına işlenen cinayetten dolayı Vahideddin ile ortağı Hamdi hakkındaki davanın derinliğine araştırılması için ayrılmasına ayrıca takibat yapılmasına."* dendikten sonra, 11 kişiye idam veriliyordu.[10]

Cezalar hemen ertesi günü, 16 Ağustos'ta infaz edildi ve bu 11 kişi Millet Meclisi'nin önünde kurulmuş olan darağaçlarına çekildi. İdamların ayrıntısı, bir gün sonrasının gazetelerinde yazılıydı:

"Ankara (16) - İstiklâl Mahkemesi'nde dün idama mahkûm edilen Yüzbaşı Nihad, Distolcü Nuri, Yeniköy Belediye'sin eski müdürü Kemal, Arap Asım, sabık yaver Darendeli İsmet, Distolcü Osman Davud, Zamba oğlu Hristaki, Ertuğrul Şakir, Tevfik Hamdi, Romanyalı Halil ile Hacı Ali Nakil, bu sabah eski meclis binasının karşısında asılarak idam edilmişlerdir.

İstiklâl Mahkemesi'nde dün beraat edenlerden bir kısmı, bu sabah hareket etmişlerdir. Müverrih Ahmed Refik Bey'le Lütfi Fikri Bey hâlen buradadırlar. Lütfi Fikri Bey, sabahleyin mahkeme reisi Ali Bey'i bağında ziyaret ederek şükranlarını arzetmiştir. Sabık baro reisi Gazi Paşa'ya ve İsmet Paşa'ya şükranlarını ifade etmek için, mahkeme reisinin aracılığını istirham eylemiştir.

Mahkûmlarının idamlarının ayrıntısı şudur: Mahkûmlar bir buçukta Cebeci'deki mahpushaneden otobüslerle polis müdüriyetine getirildiler. Müteferrika dairesinde, yarım saat bekletildiler. En metanetlileri ve kayıtsız olanlar İsmet, Burunsuz Tevfik ve Ertuğrul Şakir idi. Arap Asım, Zambo oğlu Hristaki telâş ve korku içindeydiler. Arap Asım bir aralık baygınlık geçirmişse de su verilmek, masaj yapılmak suretiyle kendine gelmiştir. Bir hoca, mahkûmlara tevbe ve istiğfar ettirmiştir. Bu dini merasim, mahkûmlara derin bir sükûnet vermiştir. Kendilerine bir de ne diyecekleri sorulmuş, bazıları ailelerine vasiyetlerde bulunmuşlardır.

Sonra, hepsine beyaz gömlekler giydirilerek hükmün tebliği için müdüriyet binasının önüne çıkarılmışlar ve mahkeme heyetinden Kılıç Ali ve savcı Necib Ali Beyler huzurunda polis müdürü Dilâver Bey hükmü okumuştur. Hükmün kıraatinden sonra Ertuğrul Şakir ve diğer birkaçı, "Yaşasın Cumhuriyet" diye bağırmışlardır.

Müteakiben mahkûmlar Taşhan'ın arka kapısına getirilmişler ve oradan meclis önündeki meydanda parkın etrafındaki sehpalara ikişer ikişer getirilmek suretiyle idam edilmişlerdir.

Mahkeme heyetinden Kılıç Ali ile savcı hazırdılar. Evvelâ İsmet, en sonra Ertuğrul Şakir asılmıştır. İçlerinde Osman Davud sandalyeye "hu hu" çekerek çıkmış, boynuna ip geçirildiği zaman

"Ya Hüseyin" diye bağırmıştır. Ertuğrul Şakir, yine "Yaşasın Cumhuriyet" demiştir. Asılanlar, on bire kadar teşhir edilmişlerdir".[11]

Tarikat-ı Salâhiye konusu, bu idamlarla da noktalanmadı. Cemiyetin gerisinde Sultan Vahideddin'in bulunduğuna inanan Türkiye, diplomatik sahada da teşebbüste bulundu ve Roma Büyükelçiliği'ne İtalyan Dışişleri Bakanlığı nezdinde teşebbüs talimatı verdi. Bakanlık'tan Büyükelçi Suad Bey'e (Davaz) 28 Ağustos'ta giden talimatta, şöyle deniyordu:

"Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde cereyan eden muhakemenin neticesine nazaran, Sanremo'da bulunan firarî Vahideddin'in etrafında suikastler icra eden ve icrasına hazırlanan Tarikat-ı Salâhiye namı ile siyasî bir cemiyet bulunduğunun tahakkuk eylediği ve Türkiye aleyhinde İtalyan toprağında ictima ve icrâ-yı faaliyet eden mevzuubahs cemiyetin faaliyetine İtalya hükümetince bir nihayet verilmek üzere teşebbüsât-ı muktaziyede bulunulması, Dahiliye Vekâleti'ni iş'ârını atfen (bildirmesine dayanarak) Başvekâlet-i Celîle'den bildirilmiştir.

İtalya hükümeti nezdinde müsta'celen teşebbüsât-ı siyasiyede bulunularak neticesinin iş'ârı (bildirilmesi) rica olunur efendim".[12]

Büyükelçi Suad Bey, bu konuyla ilgili olarak İtalyan Dışişleri Bakanlığı'na üç ayrı nota verdi ve Tarikat-ı Salâhiye'nin İtalya'da Türkiye aleyhine çalışmasına izin verilmemesini istedi.[13]

*

Sultan Vahideddin'in kurduğu ve güç kazanıp eyleme geçmesi için bir servet harcadığı iddia edilen gizli teşkilât Ankara'da *ezildiği* günlerde; Sanremo'da, Villa Nobel'in bulunduğu mahallenin bakkalı Steiner ile manavı Morini, beş parası kalmamış olan Sultan Vahideddin için veresiye defterleri açalı aylar olmuştu...

22.
Vekâletin altındaki imza

İstanbul'dan 11 kişiyle ayrılan Şahbaba'nın etrafı kalabalıklaşmıştı... Kadınefendileri, kızı Ulviye Sultan'la ailesi, birkaç kalfa ve yaverle beraber sayısı 30'a yaklaşan bir grupla yaşıyordu ve Villa Nobel artık küçük gelmedeydi...

Küçük gelmekten de öte, pahalıydı. Bir yerlerden, meselâ Türkiye dışında kalan imparatorluk emlâkinden gelir elde edebilme ümidleri yavaş yavaş kaybolmuş, bankalardaki para erimeye yüz tutmuştu. Gelecek pek iyi görünmüyor, çekilecek sıkıntıların ilk işaretleri artık ortaya çıkıyordu.

1925 Haziran'ında daha ucuz ama daha büyük bir başka binaya, Villa Manolya'ya nakledildi. Şahbaba, burada sadece 11 ay yaşayabilecekti.

Nobel villası gibi bu villa da daha önce memleketinden sürülmüş bir başka asile, Kaçar Hanedanı'ndan Prenses Agabiker'e evsahipliği etmişti.[1] Dört katlıydı. Giriş katında büyük odalar ve bir de balo salonu vardı. Sultan Vahideddin'in yanına sığınmış olan ablası Seniha Sultan balo salonunda yatar, öteki odaları Şahbaba misafir kabulünde kullanırdı.

Hükümdarın yatak odası ikinci kattaydı ve Nevzat Hanım'ın odasıyla bitişikti. Başkadın Emine Nazikeda da aynı katta kalır, Şahbaba her sabah ilk iş olarak bu kadınefendisini ziyaret eder, sabah kahvesini onunla beraber içerdi. Üçüncü kat, ikinci kadınefendisi Meveddet Hanım'la oğlu Ertuğrul Efendi'ye tahsis edilmişti. Kalfalar ve emekdarlar da burada kalırlardı. En üst katta Ulviye Sultan'la sultanın küçük kızı Hümeyra'nın odaları vardı. Katın diğer tarafı misafirhane yapılmıştı; dışarıdan gelip de gece yatıya kalanlar bu odalarda ağırlanırlardı.

*

Sanremo'da minyatür bir Istanbul kurulmuştu. Padişah zaten oradaydı, villalar Dolmabahçe'yle Yıldız'ın yerini almıştı; etraftaki otellere yerleşen sürgündeki paşalar ve nazırlar da devlet erkânıydı... Kasaba, Güney Fransa'daki Istanbul sürgünlerinin de uğrak yeriydi. Ziyaretçilerin eksik olmadığı villalarda eski saray protokolü aynen uygulanmadaydı

ve değişen sadece Şahbaba'ydı. Gün geçtikçe daha da çökmüş, beli biraz daha bükülmüş, birkaç dakikalık yolu tek başına katedemez, merdivenleri kolunda birisi olmadan çıkamaz olmuştu. Hicaz'a giderken bıraktığı sakalını bir daha kesmemişti.

Sultan Vahideddin'i önceden tanıyanlar, onu Sanremo'da yeniden gördükleri zaman ak sakallı bir pîr-i fânîyle karşılaşıyorlardı.

Birgün yaveri Avni Paşa'nın karısıyla kızı Fıtnat Hanım'ı kabul etti. *"Herşey benim yüzümden oldu"* diye gönüllerini aldı, *"tevekkül siyasetinin kurbanı olduğunu"* söyledi ve Avni Paşa'ya *"Hayatımdan fedakârlığa hazırdım ama vazifemden ve namusumdan fedâkârlık edemezdim"* dedi.[2]

Yabancı ziyaretçileri de vardı Şahbaba'nın. İstanbul'dan çıkışını sağlayan zamanın İngiliz işgal birlikleri kumandanı General Haringtон, karısıyla beraber bir akşamüstü çayına geldi. Sonra, Malta yolculuğunu beraberce yaptığı gene o zamanın Karadeniz'deki İngiliz filosu kumandanı Amiral Sir Osmond de Beauvoir'ı misafir etti. Derken, Irak Kralı Faysal'ı ağırladı. Günün birinde Ağa Han çıkageldi ve İngiliz destekli bu İsmailî liderin ziyareti, hilâfet tartışmalarının yaşandığı günlerden itibaren ona karşı bir hayli antipati duyan Ankara'yı epey telâşlandırdı.

Sanremo'da Şahbaba gibi tahtından olmuş bir başka Müslüman hükümdar daha vardı: İran'ın eski Şah'ı ve Sultan Vahideddin'in küçük kızı Sabiha Sultan'ın taliplerinden Ahmed Kaçar'ın babası Muhammed Ali Şah... 1909'da devrilince yerini oğlu Ahmed'e bırakıp sürgüne giden Şah son senelerini Sanremo'da geçirmedeydi. Kader gene bir cilve yapmış, vaktiyle kızı Sabiha Sultan'ı Tahran'a gelin götürmek istedikleri zaman *"Sünnî bir Halife kızını Şiî bir Şah'a nasıl verir?"* diye reddeden Şahbaba dünürü olmasına rıza göstermediği bu eski hükümdarla şimdi sık sık biraraya gelir, sürgün yoldaşlığı eder olmuştu.

Muhammed Ali Şah hayata Sanremo'da, 1925 Mart'ında veda etti. Cenazesinde Sultan Vahideddin de vardı ve Şahbaba'nın ağabeyi Sultan Reşad'ın cenazesinden sonra iştirak ettiği ilk ve son cenaze merasimi, bu oldu.

Kaderleri, onlar için son yolculuklarında da bir benzerlik yarattı: Şah'ın tabutu bir vapurla Suriye'ye yollandı, Şam üzerinden Bağdat'ta gönderilip Kâzımiye'ye defnedildi. Ertesi sene bu defa Sultan Vahideddin'in tabutu bir vapurla Beyrut üzerinden Şam'a gidecek ve orada toprağa verilecekti.

*

Hükümdarın başka ziyaretçileri de vardı: Teşkilâtçılar:

"...Zeki Bey'in en müsrif bir mirasyediye parmak ısırtacak o müdhiş israfı yetmiyormuş gibi bir de teşkilâtçı maskesi altında her taraftan Sanremo'ya hücum eden politika vurgunculannın faaliyeti Sultan Vahideddin'i perişan ediyordu" (3)

Şahbaba'nın Sanremo'daki ilk günlerinde villalar bu *teşkilâtçılarla* dolup taşıyordu ve hemen her ziyaretçinin maksadı aynıydı: Padişahtan para kopartabilmek. Hükümdara geride bıraktığı tahtını güç kullanarak iade edeceğini vaadedenlerden tutun, çıkartacağı gazeteyle Ankara'yı fikrî bakımdan çökerteceğini anlatanlara kadar çeşit çeşit maceracılardı bunlar... Sultan Vahideddin söylenenlere inandığından değil ama bir hükümdarın sürgünde bile olsa ziyaretine gelen teb'asından ihsanını esirgememesi gerektiğini bildiğinden, ziyaretçilere ilk başlarda zarf içerisinde İngiliz liraları dağıtıyordu.

Teşkilât senaryoları gün geçtikçe dayanılmaz hâl aldı. Sultan Vahideddin *"Bizimkilerin teşkilât hikâyelerinden o kadar gına geldi ki, '...herhangi bir dostumuz geldi' demiyorlar mı adeta yüreğim hopluyor, 'Eyvah! Yine mi teşkilât' diye telâşa düşüyorum"* deyip yakınacak; hele çıkartacağını söylediği *İntâk-ı Hakk* gazetesi için aldığı paraları batakhanelerde har vurup harman savuran Mevlânzade Rif'at'ı hatırladığı zaman *"...Hiç olmazsa "İntâk-ı Hakk gazetesi budur" diye şu kadarcık bir kâğıt parçası bastırıp getirselerdi, o kadar gücüme gitmeyecekti. Aldatmak onlar için ne kadar çirkin oluyorsa, aldanmak da benim nefsime o kadar ağır geliyor"* diyecekti.(4)

*

Sanremo'daki Türk kolonisinde bir silâh merakı vardı. Siyasi mülteciydiler ve belki de bu yüzden *her an birşeyler olabilir* endişesiyle silâhlanmışlardı. Şahbaba'nın ablası Mediha Sultan'ın oğlu Sami Bey'in henüz çok genç olan çocukları bile silâhla dolaşıyordu ve eller her zaman tetikteydi. Bir hadise, haklı olduklarını gösterdi: Sami Bey'in kızı Hatice bir gün evin duvarına çıkan bir adam gördü. Ailece silâhlarını çekip adamı duvardan indirdiler. Eski bir Türk subayıydı ve üzerinde iki tabanca vardı. Tabancaları aldılar, sonra polisle, soruşturmayla uğraşmamak için adamı bıraktılar.

Hemen herkes, en başta da Şahbaba silâhlıydı.. Gençliğinden beri tabancalı dolaşma âdetinden o yaşta bile vazgeçmemişti. 45'lik iki Colt'u vardı: Birini mutlaka ceketinin altında taşır, öbürünü yatak odasında tutardı.

Mediha Sultanzade Sami Bey 1930'larda Avrupa'da sürgündeyken hanımı ve çocuklarıyla: (Arkada soldan) Mustafa Saib Sami. Mehmed Bahaeddin Sami, Mediha Sultanzade Abdurrahman Sami Necib, Ahmed Rükneddin Sami, Ömer Fethi Sami Baltalimanlı, (oturanlar soldan) Gülistu Hadice Sami, Peyveste Devlethan Sami (Sami Bey'in eşi), Fatma Kâmran Sami ve önde Mahmud Ekrem Sami.

Harbiye Nazırı
Şakir Paşa.

Sultan
Vahideddin'in
başyaveri ve
Bahriye Nazırı
Avni Paşa.

Sertabib Reşad Paşa, eşi Hacer Hanım ve kızlarıyla.

Kürt Şerif Paşa.

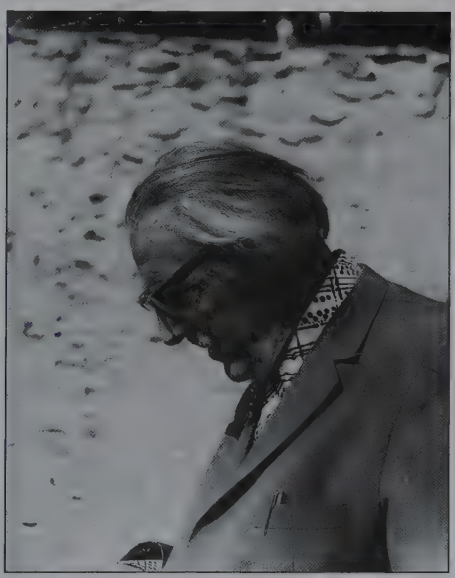

John Godolphin Bennett, 1972'de İstanbul'da.

Sultan Vahideddin'in başkadını Emine Nazikeda Kadınefendi, 1925'te Sanremo'da.

Emine Nazikeda Kadınefendi, torunu Neslişah Sultan ve Şehzade Ertuğrul Efendi'yle 1940'ların başında İskenderiye'de.

Güney Fransa'dan, 1926 sonrasından bir piknik hatırası: (soldan) Hazine-i Hassa Müdürü Refik Bey, Emine Nazikeda Kadınefendi, aile yakını bir genç kız, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan, Refik Bey'in kızı Mediha hanım (Baştımar), Sabiha Sultan, Zeki Bey ve önde Ömer Faruk Efendi.

Sultan Vahidedddin'in ikinci kadını ve Şehzade Ertuğrul Efendi'nin annesi Şadiye Meveddet Kadınefendi, Avrupaî kıyafetle.

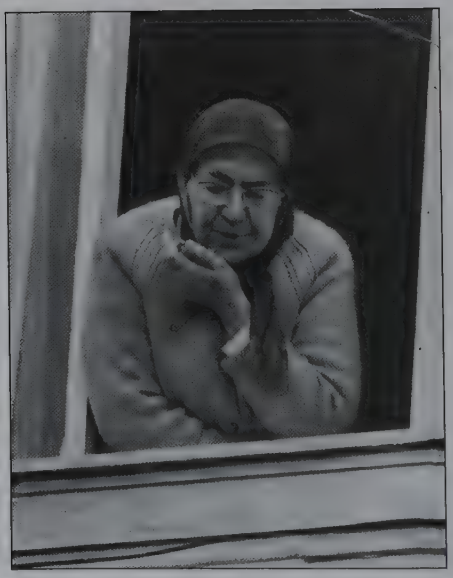

Sultan Vahideddin'in son eşi Nevzad Hanım (Nimet Seferoğlu) 1974'te Anadoluhisarı'ndaki evinin penceresinde.

Sultan Vahideddin'in oğlu Şehzade Mehmed Ertuğrul Efendi (Temmuz 1922).

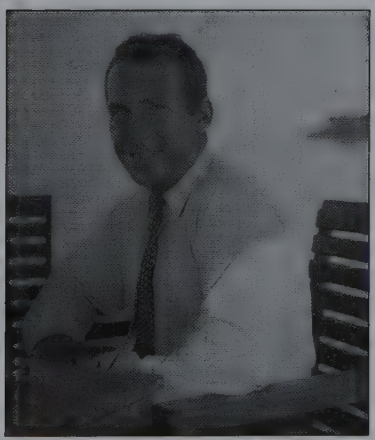

Mehmed Ertuğrul Efendi, ölümünden birkaç ay önce Kahire'de (1944 ilkbaharı).

Ulviye ve Sabiha Sultanlar yüzyılın başında ve 1960'larda.

Sabiha Sultan, 1939'da.

Sabiha Sultan ve Şehzade Ömer Faruk Efendi,
nikâhlandıkları sıralarda (1920 yazı).

Ulviye Sultan'ın ilk kocası Damad İsmail Hakkı Bey (Okday) padişah yaveri üniformasıyla.

Ulviye Sultan ve eşi Ali Haydar Bey, 28 yıl aradan sonra 1952'de Türkiye'ye dönüşlerinde, İzmir'de.

Ulviye Sultan'ın ikinci eşi Damad Ali Haydar Bey (Germiyanoğlu).

Şehzade Abdülmecid Efendi ilk dünya savaşı yıllarında.

Halife Abdülmecid Efendi'nin Topkapı Sarayı'nda yapılan biat merasimi: 24 Kasım 1922.

Halife Abdülmecid Efendi son yıllarında, Fransa'da.

Şehzade Ömer Faruk Efendi 1900'lerin başında.

Şehzade Ömer Faruk Efendi, ilk dünya savaşı yıllarında.

Şehzade Ömer Faruk Efendi 1952 ihtilâlinden önceki aylarda, İskenderiye'de.

Halife Abdülmecid Efendi'nin kızı Dürrüşehvar Sultan 1923'te, dokuz yaşındayken. Halife'nin bu fotoğraftan yaptığı yağlıboya toblo şimdi Dolmabahçe Sarayı'ndadır.

Hümeyra Hanımsultan (New York, 1939).

Sami Bey'in oğlu Bahaeddin atış yarışmalarına giriyordu. Şahbaba bir gün maiyetiyle beraber poligona, yeğenini seyretmeye gitti. Müsabaka, seneler önce Çengelköy tepelerinde attığını vuran eski nişancıyı heveslendirdi ve Sultan Vahideddin peşpeşe uçurulan yedi adet güvercini 45'lik Colt'uyla 25 metre mesafeden yedi kurşunla vurdu.

*

Villa Manolya'da bir sabah, Şahbaba'nın Mustafa Kemal'e bakışını ve kanaatini tam olarak gösteren bir *marş* hadisesi yaşandı... Hadisenin kahramanı Hümeyra hanımsultan, o sabah yaşananları seneler sonra şöyle anlatacaktı:

"...Biz daha memleketten çıkmadan önce, Refet Paşa Istanbul'a gelmişti. Her tarafta bayram yapılıyordu. Bu günlerde "Yaşa Mustafa Kemal Paşa" diye bir marş söyleniyordu. Ben de dayımla beraber (Sultan Vahideddin'in oğlu Şehzade Ertuğrul Efendi'yle) bu marşı ezberlemiştim. Dışarı gitmemize kadar hep söylerdik. Birgün Villa Manolya'da Şahbabamın penceresi altında dayımla oynarken yine bu marşı söylüyorduk. Kalfalardan biri geldi, "Aman cicim, Şahbabanızı kızdırmak mı istiyorsunuz? Sakın böyle 'yaşa' demeyin. Hiç 'Yaşa Mustafa Kemal Paşa' olur mu? 'Kahrolsun' diye söyleyin. Yoksa Şahbabanız kızar" dedi. Çocukluk işte... İnandık, öyle söylemeye başladık. Birden, Şahbabamın üst kattaki dairesinin penceresi açıldı. Dışarıya sarkarak "Çabuk buraya gelin!" diye bağırdı. Çok kızgındı. Onu ilk defa böyle görüyordum. Bizi her zaman çağırıp konuşan, şeker falan veren Şahbabamızın yerinde sanki bir başkası vardı. Dayımla beraber korka korka yukarı çıktık.

Şahbabamın ciğerlerinden biri yoktu. Ama üst üste sigara içer, birini söndürmeden ötekini yakardı. Kehribar bir ağızlığı vardı. Masasının üzerinde hep büyük bir "Regie Turc" sigarası paketi durur, içtiği sigaraların küllerini Bergama işi, su dolu bir kâseye atardı. Odasına girdiğimizde rengi kıpkırmızıydı. Hiç kimseye yüksek sesle söz söylemeyen Şahbabamı ilk defa böyle hiddetli görüyordum. İzmariti su dolu kaba attı. "Cızzz" diye çıkan sesi aradan 60 seneden fazla geçmesine rağmen hâlâ unutamam.

Bize "Bu marşın sözlerini kim değiştirdi?" diye sordu. Dayımla titreye titreye olanları anlattık. "Cahil Kalfa!" dedi. Elleriyle

göstererek "Bana bakın! Bir daha böyle bir şey söylediğini işitirsem ağzınızı tutar, kulaklarınıza kadar ayırırım. Mustafa Kemal bir Türk askeridir. Türk Paşasıdır. Benim paşamdır. Hiçbir Türk askerine hakaret edilmesine izin vermem".[5]

*

Şahbaba son günlerinde iki meseleyle meşguldü: Ailenin Lozan Andlaşması'ndan sonra Türkiye sınırları dışında kalan hanedan mallarını geri alabilmesi maksadıyla başlatılacak olan hukukî mücadelede kullanılacak vekâletlerin temini konusuyla ve Mısır'da toplanacağı açıklanan *Hilâfet Kongresi*'yle... İlk meselede amcazadesi Abdülmecid Efendi'yle, diğerinde ise Kahire'deki El Ezher Medresesi'yle karşı karşıyaydı.

*

Osmanlı ailesinin mirasla ilgili olarak 1920'li senelerde başlattığı ve hâlâ devam eden hukukî mücadelesini anlayabilmek için aile malları ve özellikle *"hazine-i hassa"* kavramının üzerinde durmak gerekiyor.

Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden maliye sisteminin kurulmasına kadar geçen devrede hazine iki ana kısımdan meydana gelirdi: İç *(enderun)* ve dış *(bîrun)* hazineler. İç hazine sarayda, bizzat padişahın elinin altındaydı. Bir çeşit ihtiyat hazinesi olarak kullanılır, savaş veya malî buhran gibi olağanüstü durumlarda buradan destek sağlanırdı. Dış hazine ise devletin hazinesi gibiydi ve bir çeşit maliye idaresiydi.

Enderun hazinesine para, kıymetli maden ve mücevher gibi menkullerle beraber gayrımenkuller de dahildi. Bunlar *"tâcın malı"*, yani hükümdarın mülkü olan *"emlâk-ı hakanî"*; hanedanın kullanımına ayrılmış olan *"emlâk-ı şahane"* ve gelirleri padişaha ödenen *"has"*lardı. İç hazine Tanzimat'tan sonra muhasebe sistemlerinin uygulandığı bir kurum haline getirildi; 1855'te *"Hazine-i Hassa"* halini aldı ve Abdülhamid'in tahta geçtiği 1876'ya kadar Darphane'den idare edildi.

İşte, Osmanoğulları'nın günümüze kadar devam eden miras mücadelesi, Abdülhamid'in Osmanlı tahtına oturmasından hemen sonra başlattığı bazı uygulamalarına dayanır.

Bu uygulamalar, ana hatlarıyla şöyleydi:

Abdülmecid'in maliye hazinesine devrettiği ve sadece hükümdara değil bütün aileye ait olan emlâk-ı şahanenin tamamı ve padişah haslarının bir bölümü geri alınıp Abdülhamid adına tapulandı. Ama bu iş yapılırken Abdülmecid'in malların devri karşılığında aileye bağlattığı tahsisattan vazgeçilmedi. Çırağan Sarayı'nda hapis tutulan eski hükümdar Beşinci

Murad'ın emlâkine de hazine-i hassa adına el kondu, borçları tesviye edildikten sonra menkulleriyle mücevherleri bu hazineye nakledildi.

Mülk mikdarında bu değişiklikler neticesinde meydana gelen büyük artış, malların idare edilebilmesi için hazine-i hassanın yeniden örgütlenmesini gerektirdi. Teşkilât 1876'da Darphane'den ayrılarak müstakil bir kuruluşa dönüştürüldü ve başına *müdür* unvanıyla Agop Kazaz Efendi getirildi. Müdürlük sonraları nazırlığa, Agop da paşalığa yükseltildi. Agop Paşa'nın yönetimi sırasında uzun seneler devam edecek olan sınırsız bir gayrımenkul edinme faaliyeti başladı. Emlâk-ı şahâne'nin geri alınmasıyla yetinilmedi, imparatorluğun hemen her köşesindeki sahipsiz araziler yayınlanan iradelerle ya hazine-i hassanın mülkiyetine geçirildi, yahut Abdülhamid adına tapulandı.

Hazine-i hassa, zamanla devlet içinde devlet halini aldı. Gelirleri vergiden muaftı. Mahkeme ve posta masrafı ödemiyordu. Sahip olunan arazilerde çalışanlar askere alınamıyor ve bu arazilere herhangi bir vukuat halinde güvenlik güçleri bile sevkedilemiyordu.

Hiç evlenmeyen, annesiyle ve kızkardeşleriyle beraber yaşayan Agop Paşa'nın ikbali uzun sürmedi. Yükselmesi gibi ölümü de ani oldu. Büyükada'daki köşkünün bahçesinde padişahın hediye ettiği bir ata binerken düştü, oracıkta öldü. Abdülhamid, Paşa'nın köşküne gönderdiği bir mabeyinciyle başsağlığı diledi, mabeyincinin ağzından padişahın taziyelerini işiten Agop Paşa'nın annesi üzüntüsünü unutup hükümdarı kastederek mabeyinciye *"Bir Agop'um gitti ama öteki Agop'um hayatta"* deyiverdi.

Agop Paşa'nın ardından hazine-i hassanın başına Mikael Portakal ve Sakızlı Ohannes Efendiler getirildi. Mülk edinmeler ve yatırımlar onların idaresinde de devam etti.

Böylesine bir teşkilât oluşturan Abdülhamid için, *"Türk iktisat tarihinde rastlanan en büyük girişimciydi"* demek, yanlış olmaz. Hazine-i hassa onun zamanında dev bir yatırım kuruluşu haline geldi; gemi işletmeciliğinden mağazalar zincirine, madencilikten petrol imtiyazlarına ve altın spekülasyonlarına kadar hemen her alanda faaliyet gösterdi.

Hazine-i hassanın bu dokunulmazlığı, Abdülhamid iktidarının son günlerine kadar devam etti. Hükümdar, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra, 13 Eylül 1908 günü *"400 bin liralık iradı bulunan emlâk-ı şahanenin maliye hazinesine devri ve hazine-i hassanın borçlarının ödenmesi için bir istikraz anlaşması hakkında"* başlıklı iradesiyle bazı malları maliye hazinesine vermeye mecbur oldu. Bunu aynı yılın 5 Aralığında çıkan bir başka iradeyle yine bazı madenlerin ve işletme haklarının devredilmesi takip etti. Borçları ödemek ise yine maliyeye düşüyordu.

Abdülhamid'den sonra tahta geçen kardeşi Sultan Reşad daha ileri adım attı ve 26 Nisan 1909'da çıkarttığı iradeyle, eski hükümdar döneminde tesis edilmiş olan hazine-i hassada kalan ne kadar mülk varsa hepsini maliye hazinesine nakletti. 20 Ağustos 1909'da çıkartılan bir kanunla da hazine-i hassanın borçlarını maliyenin ödemesi kararlaştırıldı.

Hazine-i hassayla ilgili son gelişme 1921'de yaşandı ve Sultan Vahideddin 20 Ocak 1921 tarihli iradesiyle daha önce maliye hazinesine devredilen herşeyi, imtiyazlar da dahil olmak üzere yeniden hazine-i hassaya verdi. Ama bu iradenin geçerli olabilmesi için Meclis-i Mebusan tarafından tasdiki lâzımdı. Şahbaba karardan birkaç ay sonra Meclisi feshettiği için irade hiçbir zaman tasdik edilemedi ve irade kesinleşmemiş bir karar olarak kaldı.

Bu karşılıklı devirler sırasında önce Sevres'den sonra da Lozan'dan kaynaklanan hukukî durumlar ortaya çıktı.

Sevres Andlaşması'nın 240. maddesine göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletler kendi topraklarında kalan ve geçmişte hazine-i hassa adına kaydedilmiş olan gayrımenkullere hiçbir ödeme yapmaksızın sahip olabileceklerdi. Bu, Abdülhamid adına tapulanmış malların da o devletlerin mülkü olması anlamına geliyordu.

Konu, Lozan görüşmelerinde de gündeme geldi. Tasarının hazine-i hassayı sözkonusu eden maddeleri Sevres'in benzeriydi. Türk heyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak alacak ülkelerin hazine-i hassa mallarına sahip olamayacaklarını, bu malların bir tür özel mülkiyet sayıldığını iddia etti. Müttefik tarafı ise, Abdülhamid mallarını devlete iade eden iradeleri dayanak gösterdi. Neticede, 60. maddeyle andlaşmaya taraf olan devletlerin sınırları içerisinde kalan Osmanlı topraklarıyla birlikte hazine-i hassa malları da o devletlerin mülkü kabul edildi.

Ancak, iki istisna yapıldı:

1. Hazine-i hassa malları konusunda Türkiye'yle Yunanistan arasında çıkan anlaşmazlık La Haye'deki bir hakemlik mahkemesine götürülecek,

2. Hak sahiplerinin gayrımenkullerin şahsî mülkleri olduğunu ispat etmeleri halinde bu mülkler sahiplerine derhal iade edilecekti.

Hazine-i hassa ve Abdülhamid mallarının 1924'te başlayıp bugün de hâlâ devam eden macerasının hukukî dayanağı, işte bu istisnalardı. Osmanlı ailesinin Abdülhamid kolu hazine-i hassa mallarını ailenin değil büyükbabalarının şahsî mülkü saydığı için bu mallar konusunda daima yalnız çalıştılar ve ailenin diğer kollarıyla işbirliği yapmadılar.[6]

Malları geri alabilme konusundaki ilk teşebbüs hanedan daha Türkiye'den çıkartılmadan önce, Abdülhamid'in varislerinden geldi: Istan-

bul'da 25 Nisan 1922'de iki İngiliz vatandaşıyla, işgal döneminin İngiliz istihbaray subayı John Godolphin Bennett ve Yarbay George Maitland Edwards'la bir anlaşma imzaladılar. Dışarıdan sermaye temin edilerek bir şirket veya şirketler kurulacak, hisse senetleri çıkartılacak ve malların geri alınmasına çalışılacaktı.[7]

Ailenin Türkiye'den çıkartılmasından sonra, bu defa Halife Abdülmecid Efendi başta Bağdad, Basra ve Suriye olmak üzere eskiden imparatorluk toprakları içerisinde bulunan memleketlerdeki hazine-i hassa mallarını geri alabilmek için temaslara girişti. Bir konsorsiyumla anlaştı, bütün teşebbüsler yapıldı ve Sultan Vahideddin'in fikri herşey tamamlandıktan sonra, 1924 nihayetinde soruldu.

Hükümdarın malî işlerine bakan İngiliz avukat Lewis Biddulph, bir İngiliz yetkilisine 1924'un son günlerinde gönderdiği mektupta Sultan Vahideddin'in konudan Hazine-i Hassa'nın eski müdürü Refik Bey vasıtasıyla haberdar edildiğini yazıyordu:

> *"...Refik Bey geçen hafta eski sultanı ziyaret ederek şu açıklamayı yaptı: 'Efendimizin de bildiği gibi hanedan mensupları birkaç istisna dışında çok zor durumdadırlar ve ailenin reisi olarak sizden hem malî, hem moral destek beklemektedirler. Lozan Andlaşması'nın Mezopotamya'nın Basra'dan Bağdad'a uzanan büyük hurma bölgesini resmen ailenin mülkü olarak tanıdığı Zat-ı Şahane'nin malûmlarıdır. Aile, resmî ve an'anevî reisleri olarak sizin bu mülke sahip çıkmanızı bekliyor. Önde gelen milletlerarası Fransız avukatların desteği ve tavsiyesiyle İngiliz olmayan yabancılardan meydana gelen güçlü bir konsorsiyum şimdiden kurulmuştur. Bu konsorsiyum, Abdülmecid Efendi'nin başkanlığında gerekirse İngiliz hükümeti aleyhinde harekete geçecek ve sözkonusu emlâkı elde edip işletecek, Zat-ı Şahanenin bulamadığı aileye bakmak imkânını elde edecektir. Bu konuda liderlik mi edeceğinizi yoksa kenara çekilip meseleyi ailenin diğer mensuplarının ele almalarına mı izin vereceğinizi öğrenmek istiyorlar' dedi. Sultan ise, teklif edilen tarzın aile için iyi bir siyaset olmayacağını, çünki İngiliz himayesi altındaki bir bölgeye İngiliz olmayan imtiyaz sahiplerini getirmenin hanedan açısından dostça değerlendirilmeyeceğini, bunun Büyük Britanya'nın aileye duyduğu sempatiyi yok edeceğini söyledi".*[8]

Halife Abdülmecid Efendi işe *aile reisi* sıfatını üstlenir gibi yaklaşır-

ken Sultan Vahideddin her zamanki siyasî çizgisinin dışına çıkmamaya itina gösteriyor ve *"Böyle bir teşebbüse İngiltere hoş bakmaz"* diyordu. Ama meseleyi bir misafirine, kendisini ziyarete gelen Irak Kralı Faysal'a açmayı da ihmal etmedi. Hicaz seyahatinin ev sahibi Şerif Hüseyin'in oğlu olan krala Irak sınırları içerisinde kalan hazine-i hassa mallarının aileye ait bölümüne sahip olup olamayacaklarını sordu, Türkçe ve aynen *"Bu işi sütüme havale edin"* cevabını aldı.[9]

Faysal sözünü tabii ki tutmayacak ve sütünün cinsini gösterecekti.

Şahbaba, sonra işin hukukî tarafını inceletti. İki İsviçreli hukukçudan, Ernest Rougin ve Georges Pellis'ten mütalâa, daha doğrusu tek bir soruya cevap istedi: *"Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak alarak ayrılmış olan devletlere Lozan Andlaşması'nın 60. maddesiyle devredilen hazine-i hassa malları üzerinde aile adına hak talebinde bulunabilir miydi?"*

Hukukçuların yorumu *"Sultan Vahideddin, anlaşmadaki hükmün aksine, bu mallar üzerinde hak talep edebilir"* oldu.[10]

Müsbet görüş alınmıştı ama asıl mesele şimdi ortaya çıkıyordu: Aile adına hukukî teşebbüsü kim başlatacaktı?

Karar vermesi zordu, zira aile 1922 Kasım'ından itibaren iki başlı gibiydi: Bir yanda saltanattan ve hilâfetten feragat etmediğini Istanbul'dan ayrıldığı andan itibaren her vesileyle ve ısrarla tekrarlayan Sultan Vahideddin vardı; diğer yanda amcazadesi Vahideddin'in hal' edildiğini, dolayısıyla ailenin reisinin artık kendisi olduğunu söyleyen Halife Abdülmecid Efendi.

Sultan Vahideddin işe başlayabilmek için şehzade ve sultanların vekâletini istedi. Artık Nice'e yerleşmiş olan Abdülmecid Efendi'ye özellikle haber göndermiş ve vekâlete koyacağı imzanın üzerine karışıklığa sebep vermemesi için hiçbir unvan yazmaması gerektiğini hatırlatmıştı.

Abdülmecid Efendi'yi unvan konusundan da önce, Sultan Vahideddin'e vekâlet vermeye ikna etmek gerekti. Halife önceleri *"Bu iş artık bitmiştir... Beni olmayacak işlerle meşgul etmeyin"* dediyse de,[11] istenen belgeyi hükümdara ve kendisine yakın olanları Sanremo ile Nice arasında defalarca koşuşturduktan sonra, 1 Mart 1926'da imzaladı. Vekâlette onunla beraber altı şehzadeyle beş sultanın da imzası vardı. Ama Abdülmecid Efendi amcasının oğlu ve dünürü Sultan Vahideddin'in isteğine kulaklarını tıkamış, imzasını üzerine *"Halife-i Resûl-i Rabbu'l-âlemîn"* unvanını kondurmuştu![12]

Şahbaba, Nice'den gelen vekâleti geri gönderdi. Böyle bir belgeyi kullanması amcazadesinin hilâfetini, dolayısıyla Ankara'nın hilâfeti kendisinden alıp Abdülmecid Efendi'ye verdiğini kabul etmesi demekti ve bunu

yapamazdı. Vekâleti aralarında kızı Sabiha Sultan'ın, damadı Ömer Faruk Efendi'nin ve Sultan Beşinci Murad'ın torunlarından Osman Fuad Efendi'nin de bulunduğu bir gruba *"Abdülmecid Efendi'ye geri götürmeleri için"* teslim ederken niçin kabul etmediğini de anlattı:

> *"...Evvelce de söylemiş olduğum gibi imzayı sade olarak talebden maksadım hiçbir siyasi sebebe mebni (dayalı) değildir. Benim kendilerine karşı hiçbir garaz-ı şahsîm (şahsî garazım) yoktur. Kendileri benim amcazademdirler. Bugün ben kendilerinin bu işin müteşebbisi ve ailenin reisi sıfatiyle esasa taallûk eden bu unvanlarını tasdik edersem, ailemizin felâketinin müsebbibi (felâketine sebep olan) ve âsî olduğunu kabul ve ilân ettiğim "Kemâlî" hükümetini ve bu hükümetin icraatını ve bilhassa ailemize yapmış olduğu ihaneti kabul ve tasdik etmiş olurum. Biz mazuriyyetimizi ve hakkımızı davaya kıyam ederken (kalkarken) "Kemal'in" mensubu bir halife olarak kendileri vaz'-ı imza eder (imza koyar) ve bunu ben de tasdik edersem neyi dava edeceğiz? Hak taleb ederken haksızlığı tasdik nasıl olur? Bunda ısrar etmeleri kendilerine menfaat değil, bilâkis mazarrat tevlîd eder (zararlara sebep olur). Ben bu noktayı nazar-ı itibare alarak kendilerinden bu şekilde istedim. Eğer kendileri benden sonra hilâfetle beraber saltanatı kabul etmiş olsa idiler, ben de haklarını teslim ve tasdik ederdim. Halbuki böyle yapmadılar. Binaenaleyh yine de tekrar ediyorum. Ben bu şekli kabul edemem. Şunu da ilâve edeyim ki, benim bu işle meşgul olmam sırf hanedanımın saadet ve selâmeti içindir, başka hiçbir emel ve maksadım yoktur. Buna muvaffak olur isem, benim için hayatta en büyük bir saadet olacaktır"* [13]

Abdülmecid Efendi, Sultan Vahideddin'in isteğini gene kabul etmedi ve vekâleti unvansız, sade bir şekilde imzalamaya karşı çıktı. Amcazadeler arasındaki imza krizi bir hafta sonra, bir başka formül bulunarak aşıldı: İşe taraflardan hiçbiri doğrudan girişmeyecek, aile dışından iki kişiye ortak vekâlet verecekler, Abdülmecid Efendi imzasının üzerine unvan koymayacak ama Sultan Vahideddin de aynısını yapacaktı.

Aile dışından vekil olarak seçilen iki kişi, milletlerarası hukuka vakıf isimlerdi: Osmanlı Devleti'nin bir zamanlar Bern'deki sefiri olan ve Sevres Andlaşması'nı imzalayanlardan Reşad Halis Bey'le Sultan Aziz'in damadı Şerif Paşa. Sultan Vahideddin'le Abdülmecid Efendi bu yeni vekâle-

ti 10 Mayıs'ta unvan kullanmadan ve isimlerini padişahlık etmiş olan babalarının adıyla beraber yazarak, yani *"Mehmed Vahideddin bin Sultan Abdülmecid Han"* ve *"Abdülmecid bin Sultan Abdülaziz Han"* diyerek imzaladılar.[14]

Reşad Halis Bey ile Şerif Paşa bu vekâleti hiçbir zaman kullanamadılar, zira Sultan Vahideddin vekâleti vermesinden sadece altı gün sonra bu dünyadan ayrıldı ve belge hükümsüz oldu. Padişahın vefatı üzerine *hanedan reisi* olan Abdülmecid Efendi aynı vekâleti bu defa tek başına ve *"âlemlerin rabbinin resûlünün halifesi, âl-i Osman'ın reisi, Abdülâziz oğlu Abdülmecid"* unvanını kullanarak yeniledi.[15]

Ailenin hazine-i hassa mallarını geri alabilmek için başlatttığı bu mücadele yarım asırdan fazla devam edecek ama bütün beklentiler boşa çıkacaktır...

23.
Halife adaylarının resmigeçidi

Ankara'nın hilâfeti ilga etmesinden sonra etrafı Mısır'ın bir Hilâfet Kongresi toplayacağı söylentileri kapladı. O sırada Sanremo'da olan Sultan Vahideddin bu söylentilerin ilk duyulduğu günlerde, 11 Mart 1924'te, Mısır Ulema Birliği Başkanı Şeyh Muhammed Farrac el Minyevî'ye bir mektup gönderdi. Abdülmecid'i hesap dışı tutuyor, Istanbul'dan ayrılışını *"şeriatı savunabileceği bir yer aramak"* olarak izah ediyor ve Kemalistler'e yükleniyordu:

> *"Mustafa Kemal ve hempaları Müslümanlar'ın sevgisi, Osmanlılar'ın şehameti ve Allah'ın inayetiyle Yunanlılar'a galip geldi (...ama) bunun kaynağı olan şeriata hemen karşı çıktılar. Sonuç ortada: Peçe kalktı, kadın barda, kahvede. Müslüman ile Hristiyan'ın evlenmesine izin verdiler. Çok evlilik kaldırıldı.*

Ezanı, Kur'an'ı, tekkeleri, camileri koruyan yasağı kaldırıp haccı yasakladılar. Din eğitimi kalktı. Hilâfeti, hayalet haline getirdi. Hanedan-ı Âl-i Osman'ı aşağıladı".

Şeyh el Minyevî, cevabını 25 Mart 1924 tarihli Mokattam Gazetesi'nde bu mektupla beraber yayınladı. Yazdıkları Şahbaba'nın bütün hayallerini yıkacak nitelikteydi, zira Vahideddin'e destek vermektense Mustafa Kemal'le anlaşma yolunun arandığını saklamıyordu:

"...Mektubunuzu bütün Mısır basınına dağıtarak görevimizi yaptık ...Uğradığımız felâket bütün gerçekleri ortaya çıkarmış oldu. Hilâfete son saldırıdan sonra Müslümanlar neye sarılacaklarını ve nasıl birleşeceklerini bilemiyorlar. Müslümanlar hilâfetin kaderini belirlemek ve hatayı düzeltmek için Kemalistler'le anlaşmak üzere Mısır'ın en büyük emirlerinden birinin başkanlığında bir kongre düzenlemeye karar verdiler. Cesur, gayretli, sabırlı ve istikrarlı olmamız gerek". [5]

*

Artık hemen her Müslüman lider halife olmak hayalindeydi fakat önemli bir husus gözardı ediliyordu: Halife'nin bağımsız bir ülkenin reisi olması şarttı ama o tarihte İslam dünyasında Türkiye dışında bağımsız olan bir başka memleket yoktu, hiçbiri hür değildi. Hristiyan memleketlerden birine ya doğrudan bağlıydılar yahut manda veya vesayetle idare ediliyorlardı. İngiltere için kullanılan *"Dünyanın en fazla Müslüman nüfusa sahip devleti"* unvanı da bu vaziyeti açık şekilde göstermedeydi.

Hilâfet hayali kuranlar arasında bir de kral vardı: Memleketinin İngiliz işgalinde bulunduğunu hatırına getirmeyen ve tahtının sadece bir sembolden ibaret olduğunu unutan Mısır Kralı Fuad. Kralın hayalini gerçekleştirme işi Mısır'ın bin küsur yaşındaki meşhur medresesine, El Ezher'e düştü. Ezher, 13 Mayıs 1926'da Kahire'de bir *"Hilâfet Kongresi"* toplanacağını duyurarak bütün İslâm dünyasını kongreye davet etti.

Bazı İslâm ülkeleri ise Mısır'ın bağımsız olmadığını ve böyle bir toplantı tertip edemeyeceğini söyleyerek Kahire Kongresi'ne daha başlangıçta karşı çıktılar. Ezher Şeyhi Muhammed Ebu'l-Fazl bunun üzerine geri adım attı, daha önceden Kongre'nin yeni bir halife seçmek için toplanacağını açıklamışken bu defa *"hilâfetin gerekli olup olmadığını incelemek için düzenlendiğini"* açıkladı. Ama bu açıklama İslâm dünyasında daha büyük tepki yarattı: Önceleri hilâfetin *"farz"* olduğunu söyleyip inkâr edenleri

"kâfir" diye niteleyen Ezher Şeyhi şimdi hilâfet hakkında fikir sahibi olmadığını gösteriyordu, dolayısıyla inançları sağlam değildi ve böyle bir insanın samimiyetinden şüphe edilirdi.

Mısır'ın uleması ve aydınları ise Kemalist iktidarın ilk günlerinden itibaren Ankara'ya destek verir görünüyordu. Şairler bile aynı çizgideydiler. Meselâ Mısır'ın *Şairler Sultanı* diye bilinen Şevki Bey, son hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın İstanbul'da yaşayan annesinin Kahire'ye dönmesi münasebetiyle kaleme alıp El Ahram Gazetesi'nde yayınladığı kasidesinde durup dururken Şahbaba'dan bahis açıyor ve *"kötülerin imamı"* ifadesini kullanıyordu.[1]

Ulemanın saldırıları daha da sertti. Sultan Vahideddin'in İstanbul'dan ayrılması sırasında Ezher şeyhi vekili ve milletvekili olan, Mustafa Kemal'i *"400 milyon Müslüman'ın örnek alacağı kişi"* ilân eden[2] Muhammed Şakir'in Mokattam Gazetesi'nde yazısı gibi:

> *"İngilizler'den sığınma hakkı isteyen Vahideddin'i hilâfetten uzaklaştıran Türkiye Büyük Millet Meclisi, Allah yardım ederse çok daha büyük hizmetler edecektir ve prestiji eskisinden yüksektir. Sultan Mehmed Reşad savaşta Mısır'ı kurtarmak için beyannameler yayınlatmış, bir milyonluk ordu yollamış ve Halife olarak İngilizler'le savaşmıştır. Öyle ki Lloyd George, savaşı kazanan Maraşal Allenby'yi Haçlı kumandanı ilân etti. Vahideddin ise peygamberin halifesi sıfatıyla milliyetçi savaşçıları şeriata aykırı davranmakla, fitne ile suçladı ve Haricî ilân etti, sonra da gitti İngilizler'e sığındı. Allah'tan, Peygamber'den, halkından utanması yok mu? Peygamber'in halifesi olarak nasıl konuşabilir? Bu eski rejimi yıkmak Müslümanlar'a görev değil midir? İslam'ı ve Müslümanlar'ı felâketten kurtarmak için Saray'ın ve Babıali'nin durdurulması şarttı. Müslümanlar'ı Halife'den uzaklaştırıp düşman cephesine onlar sevketti. Müslümanlar kaybettikleri başkentlerini ele geçirmek için hainlere karşı arslanlar gibi savaştılar. Ankara'nın kahramanları, İslam'ın koruyucuları Kemalistler, bütün Müslüman milletlere özgür yaşamak için örnek olacaklardır. Müslüman dünyası artık himaye ve manda altında kalamaz. Hilafet İstanbul'da, Osmanlı ailesinde kalacaktır. Artık Müslümanlar tek bir kişinin sözüyle hareket etmeyecektir".*[3]

Bir başka örnek: Hind Müslümanlarından Mevlana Ebul Kelam, Sul-

tan Vahideddin'in Hicaz seyahati sırasında El Menar Gazetesi'ndeki yazısında *"Sultan'ın fitnesinin İslâm'a zarar verdiğini"* söylüyor, *"Hicaz kralıyla birleşmesi halinde ümmet ve millet düşmanı olacağını"* yazıyordu:

> *"Bu neticeyi getiren olaylar, Halife'nin Şeyhülislam aracılığıyla Anadolu'daki Kemalist kahramanları idama mahkûm etirmesi, onlarla savaşacak olanları şehid ve gazi ilan etmesidir. Kemalistler, buna karşı Milli Misak'ı ilân ettiler. ...İslam'a zarar vermiş olan, Vahideddin'in fitnesiydi. Osmanlı Devleti İslam'ın zafer kılıcıydı. Kemalistler zaferi İngiliz düşmanlığıyla kazanarak devleti ve ümmeti takviye ettiler. Vahideddin ümmetin içine fitne sokmakta kullanıldı. Şimdi kutsal topraklarda Hicaz Meliki ile ittihad ederse ümmetin ve milletin düşmanı olduğu bilinmeli".*[4]

*

Sultan Vahideddin tartışmalar devam ederken, 1926 Mart'ının sonlarında devreye yeniden girdi ve Ezher Şeyhi Muhammed Ebu'l-Fazl'a bir mektup gönderdi. Hilâfet Kongresi konusundan gazeteler vasıtasıyla haberdar olduğunu söylüyor, *"Ben hayattayım, hilâfetten feragat etmedim, dolayısıyla bu kongrede halife falan seçemezsiniz. Bunun aksine hareket etmek İslâm dünyasını bölmektir ve manevî vebâli vardır. Halife aramakla vakit geçireceğinize İslâm dünyasını hedef alan saldırılara mani olacak tedbirleri alın ve varolan halifeye, yani bana Müslüman memleketlerden birinde kalabileceğim bir yer bulun"* diyordu.

Şahbaba'nın mektubu, şöyleydi:

> *"Kahire'de Camiu'l-Ezher Şeyhi ve Hilâfet Kongresi Başkanı, meşhur âlimlerden Muhammed Ebu'l-Fazl Efendi'ye,*
>
> *26 Receb 344 (20 Şubat 1926) tarihli El Mukattam ve El Ahram gazetelerinde, Kahire'de Zilkade ayının ilk günlerinde halife seçimi hakkında karar almak üzere faziletli başkanlığınızda bir İslâm Kongresi'nin toplanacağı haberini gördüm.*
>
> *Dört sene önce İstanbul'u terkedip Beytullah'a yüz sürdüğüm sırada İslâm alemine hitaben yayınladığım ilişikteki beyannamede ayrıntılarıyla ve delilleriyle zikredildiği gibi, hilâfet merkezinden ayrılışım sadece şanlı müvekkilimin (Hazreti Muhammed'in) hicretlerini gerektiren zorlayıcı sebeplere ve peygamberin eserine uyma zaruretinden ileri gelmişti.*
>
> *Vaktiyle Ankara'da ilân edilen Teşkilât-ı Esasiye kanunuyla*

bir dereceye kadar açığa çıkan ve şimdi Türkiye'de cereyan etmekte olan üzücü hadiselerle de gözler önünde beliren şahsî ve gizli maksadları doğrultusunda, bakış açımızın ne derece isabetli ve hicretimizin nasıl gerekli olduğu daha da belirginleşti.

Dolayısıyla, Allah'ın asırlardan beri Osmanlı Hanedanı'na emaneti olan hilâfeti korumuş ve asla terk ve feragat etmemiş olduğum halde, hilâfet makamını boş veya halifeyi hal' edilmiş sayarak İslâm âleminde dağılmayı teşvike ve bölünmeyi güçlendirmeye sebep olacak girişimlerin sahiplerini büyük manevî vebalden men ediyorum.

Şimdi: Bu İslâm Kongresi'nin meşgalesi yeniden halife seçimi gibi bir netice elde etmek olmamalıdır.

Bu İslâmî hey'etin çalışmasının semeresi, olsa olsa geçmişten bana kalan mütarekenin zorluklarında büyük bir samimiyetle Anadolu'ya ve saldırganları defetmeye memur eylediğimiz yaverlerimizden Mustafa Kemal ile sınırlı sayıdaki arkadaşlarından oluşan bir üstün azınlığın azîz vatanımızda mukaddesâta uyan bitkin çoğunluğa galip gelip tahakküm etmesine, İslâm dini aleyhinde gözle görülen taarruzlara ve Müslümanlar'ın vicdanına karşı devamlı şekilde vuku bulan tecavüzlere mani olacak etkili tedbirler alınmasına ve benim gibi bir halife için İslâm diyârında bir ikamet merkezinin belirlenip sağlanmasına yönelik olmalıdır.

Özellikle de bir vakitler Bağdad'da Abbasî hilâfetini imha ve halifesini şehid eden Hulâgû'dan canını kurtarmaya muvaffak olan bir halife çocuğuna -hem de bilfiil halife olmadığı halde- Mısır diyarının ulemasıyla önde gelenlerinin hürmet ve muhafaza kucaklarını açarak onu hilâfet kürsüsüne yükseltmek gibi âlîcenâb ve Allah'ın takdir edeceği hareketlerini cihan tarihi yazıp yüceltirken bugün mağdur, ma'zur ve hak sahibi bir İslam halifesi hakkında aynı hak ve adaletin yerine getirilmeyeceğini asla kabul edemiyorum.

İşte, İslâm Kongresi'nin dindar mesaisinin Allah'ın indinde ancak ve ancak böyle bir emel ve niyet ile toplanmış olması halinde kabul edilip beğenileceğini söylemekle yetiniyorum.

Hasbi'n-Allah-u ve ni'me'l-vekil ve ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'l-nasîr.

22 Mart 926

Sultan Abdülmecid Han oğlu Mehmed Vahideddin".[6]

Şahbaba bu mektubu Ezher Şeyhi'ne gönderdikten sonra 29 Nisan'da Ankara'ya muhalif bir gazetede, Halep'te Türkçe çıkan Vakit Gazetesi'nde yayınlattı. Mektuba birinci sayfasında *"Nâme-i Humayûn"* başlığıyla yer veren gazetenin aynı sayfasında Kongre'yle ilgili *"Hilâfet-i İslâmiye"* başlıklı bir de yorum vardı:

"İslâm Halifesi Sultan Altıncı Mehmed Vahideddin Hazretleri'nin bütün okuyucularımızca bilinen mecburi sebepler yüzünden hilâfet merkezinden uzaklaşması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hilâfeti ilga edip hilâfet hanedânını Türkiye dışına çıkartması üzerine ortaya çıkan hilâfet mes'elesi, Müslümanlar arasında müzakereye ve incelemeye muhtac bir halde duruyordu.

Gelecek Zilkade ayının birinci günü Kahire'de yapılacak toplantıya davetle ilgili olarak Ezher Şeyhi Muhammed Ebu'l-Fazl Hazretleri tarafından İslâm âlemine hitâben yayınlanıp gönderilen dâvetname üzerine geçenlerde yine bu sütunlarda yayınladığımız bir makalede, İslâm hilâfetinin maruz kaldığı elîm vaziyetin düzeltilmesi için bir kongre toplanması lüzumunu kabul etmiştik. Bununla beraber, toplantı yeri olarak Mekke veya Kahire'nin seçilmesi konusunda doğan anlaşmazlıkların önceden bir sonuca ulaştırılmasını ve İslâm hilâfeti gibi önemli bir konuda Müslümanlar arasında bir anlaşmazlığın ortaya çıkmasına meydan verilmemesini rica etmiş, bu konuya pek yakında döneceğimizi söylemiştik.

Bugünkü Türkiye Cumhuriyetçileri'nin tarihin bir efsanesinden ibaret olduğunu zannettikleri İslâm Hilâfeti bin üç yüz küsur seneden beri mevcuddur ve o manevî kudretin binlerce övüncüne İslâm Tarihi'nin yiğitlikle dolu sahifelerinde şahid olunmaktadır. Şimdiye kadar hiçbir sosyal teşkilât, dünyanın dört bir yanındaki bütün Müslümanlar için bir irtibat noktası ve dayanak teşkil eden bu ulvî camianın üstünlüğüne ulaşamamıştır.

Mütevekkil-i Al'allah tarafından istek ve rızayla Sultan Birinci Selim'e terk ve teslim edilen hilâfet makamı, beş asırdan beri âl-i Osman'ın temiz uhdesinde sarsıntıdan uzak kaldı. Osmanlı Hanedanı'nın hilâfetine bugüne kadar İslâm aleminden bir itiraz sesi yükselmemiş olduğundan, bu hilâfet icmâ-i ümmetle de güçlenmiş oluyor.

Halife-Sultan Altıncı Mehmed Vahideddin Hazretleri ise veliahd iken ağabeyi Sultan Beşinci Mehmed Reşad Han Hazretle-

ri'nin vefatı üzerine biat edilerek Hilâfet makamına oturmuş ve hilâfetten şer'i bir şekilde ayrılmasını gerektirecek olan aklını ve dinini kaybetmesi gibi bir durum da görülmemiş olduğundan hilâfeti hâlâ mevcud ve meşrudur.

Gerçi Hakan'ın hilâfet merkezinden bilinen zorlayıcı sebeplerden dolayı ayrılması üzerine veliahd Abdülmecid Efendi Hazretleri'nin bugün hilâfetin varlığını bile inkâr eden Ankara'daki idareciler tarafından hilâfet makamına oturtulması hadisesi yaşanmışsa da, şer'î bir hükme dayanmayan bu değişikliğin bir siyasi desîseden ve hilâfet hanedanını geçici olarak koruma konusunda bir muvazaadan ibaret olduğundan artık kimsenin şüphesi kalmamıştır.

Sonradan birbirini izleyen hadiseler, İslâm Halifesi Sultan Altıncı Mehmed Vahideddin Hazretleri'nin hareketlerindeki meşruluğu açık şekilde göstermiş olmakla beraber, halifenin hâlâ mevcud ve hayatta bulunması ve hanedanına Allah'ın bir emaneti olan hilâfetini koruyup asla terk ve feragat etmemesi dolayısıyla hilâfeti boş veya hal' edilmiş sayarak İslâm memleketlerinin idarecilerinin ihtirasıyla yeni bir halife seçimini sözkonusu etmek İslâm aleminde yeni bir dağılma ve bölünme yaratmak demektir ki, bundaki manevî vebâl hiçbir Müslüman'ın tahammül edemeyeceği kadar büyüktür.

Zilkade'nin birinci günü Kahire'de toplanacak olan Hilâfet Kongresi'nin vazifesi hilâfeti inkâr edenlere ve İslâm'a saldırıda bulunanlara karşı engelleyici tedbirler alınmasına ve vârolan halife hazretlerinin İslâm diyârında yaşayabileceği bir merkezin belirlenip sağlanmasına yönelik olmalıdır.

Sultan Altıncı Mehmed Vahideddin Han Hazretleri tarafından Ezher Şeyhi Hazretleri'ne gönderilen ve özel bölümümüzde aynen yayınlanan nâme-i humâyunları da, bu hususu talebden ibaret ve ibrete şâyân tarihî bir belgedir.

Ümid ederiz ki, Mısır'da toplanacak olan seçkin ulemâ bu önemli belgedeki bütün nazik noktaları nazar-ı teemmüle alıp İslâm birliğini koruyarak Sultan Vahideddin'in hilâfetinin meşruluğunu bir defa daha kabul ve tasdikle o mukaddes unvânın kudretini yüceltecek yüksek kararları almak suretiyle bütün Müslümanlar'ın hürmet ve şükranını kazanmış olur. Allah-u veliyyu't-tevfiyk".[7]

Şahbaba'nın, 1926 Mayıs'ının ilk günlerinde hiç beklemediği, Sanremo'da bulunmalarını tahmin bile edemeyeceği ziyaretçileri vardı. Bir grup Türk üniversite talebesi Kahire Kongresi'ne müdahale etmesini istemeye gelmişlerdi ve *"Hilâfet hâlâ sizde... Kongrenin hilâfet konusunda bir karar almasına mâni olun, birşeyler yapın"* diyorlardı.[8]

Gelenlerin kaç kişi olduklarını ve kimliklerini bilmiyoruz ama ziyaretleri ve söyledikleri Şahbaba'ya ümit vermiş olmalı ki, toplanmak üzere olan Hilâfet Kongresi'ne bir bildiri gönderdi. Yapılan hazırlıkları açıkça olmasa bile imalı bir şekilde protesto ediyor, hilâfetin kendisinde olduğunu söylüyor ve *"...Hiçbir vakit büyük ecdâdımdan miras kalmış olan saltanat ve hilâfet haklarından feragat etmedim ve etmeyeceğim"* diye yazıyordu.

Muhteviyatını hükümdarın evrakı arasında çıkan müsvedde halindeki orijinali vasıtasıyla öğrendiğimiz ama Kahire'de okunup okunmadığını bilemediğimiz metinde Sultan Vahideddin şöyle diyordu:

> *"Aralarında evvelce de kesin olarak karar verilmiş olduğu halde ancak Ankara'nın ilân ettiği Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla açığa çıkan ve Allah'ın takdir ettiği zaferden sonra saltanat makamının kaldırılıp ilga edilmesiyle büsbütün beliren elîm vaziyet, esasen birbirinden ayrılmaz olan hilâfeti devletin cisminden kaldırıp hükûmetin hikmetinden de ayırarak İslâm âleminin dayanağını mânâsız bir söz halinde bırakmış olduğu gibi, hilâfet merkezini tehlikeli bir sahaya terketmişti. Böylelikle güçlerinden mahrum edilmiş uryan bir hilâfeti reddetmek veya kabul eylemek durumunda ve Anadolu'ya saldırıları defetmeye memur eylediğim yaverlerimden Mustafa Kemal'in (.....)[9] karşısında kaldım. Her tarafı istilâ eden inkılâb ve ihtiras içinde böyle bir hilâfet şekline ne mukavemet ve ne de başeğmek imkânını görmeyerek kamuoyunda sükûn ve durumda açıklık belirinceye kadar, geçici olarak, tehlikeli bölgeden uzaklaşmayı; işgal ve itilâf kuvvetleri başkumandanı sıfatını taşıdığı için İngiliz generalinin aracılığını ve kutsal topraklara gitmek için bir istasyon demek olan Malta'nın seçilmesini ehven-i şer olarak kabul ettim. Bu hareketimle şanı yüce müvekkilim hazret-i peygamberin peygamberlik alâmetinin yolundan giderek hicret eyledim ise de hiçbir vakit büyük ecdâdımdan miras kalmış olan saltanat ve hilâfet haklarından feragat etmedim ve etmeyeceğim.*
>
> *Zamanın ve hadiselerin gerçeklerin ortaya çıkmasına hizmet*

edeceğini bilerek ve her zaman Allah'a başeğmiş, yüzünü peygamberin ruhaniyetine çevirmiş ve inanmış olarak bekledim ve bekleyeceğim.

Bu vesileyle dinine, devletine, vatanına ve milletine hıyanet edenler var ise, intikam sahibi azîz Allah'ın kahreden kudretli gücüne hedef olmalarını niyâz eylediğimi tekrar ederim".[10]

Kahire'de kongre hazırlıklarına başlandığı sırada Mısır uleması Abdülmecid Efendi'ye vaktiyle etmiş olduğu biatı 24 Mart'ta geri almıştı. Kongre 20 gün sonra, 13 Mayıs 1926'da toplandı. Mısır başta olmak üzere sadece Güney Afrika, Hindistan, Filistin, Berkâ, Irak, Suriye, Trablusgarb, Yemen, Doğu Hind Adaları, Tihame, Tunus, Marakeş ve Polonya Müslümanları temsilci göndermişlerdi. Hicaz'dan kimse yoktu, zira 1924'te Amman'da hilâfetini ilân eden ama bu hilâfeti kendi hakimiyeti altındaki topraklarda bile daha tam olarak tanıtamayan Hicaz Kralı Şerif Hüseyin aynı senenin Haziran'ında Hicaz'da bir başka kongre düzenleyeceğini duyurmuştu, ona hazırlanıyordu.

Oturumlar gizli yapıldı ve kongre dişe dokunur hiçbir karar alamadan dağıldı. Müstakbel bir halifenin haiz olacağı şartları belirlemek gibisinden garip bir açıklama yapılmasıyla ve Kahire toplantısının benzerinin her yıl bir İslâm memleketinde düzenlenmesinin temennisiyle yetinildi, o kadar.

Sultan Vahideddin, kongrenin başlamasından haberdar olamadı. Bir haberin Kahire'den San Remo'ya ulaşması en az bir hafta alırdı ve kongre üçüncü gününe geldiğinde Şahbaba artık hayatta değildi...

Ama bildiriyi kaleme alıp Kahire'ye yollamasından birkaç gün sonra vefatı bazı şüpheler yaratacak ve *"Bir tesadüfün altını çizmek lâzım: Hükümdarın bu bildiriyi göndermesinden hemen sonraki günlerde vefat etmesi zihinlerde bir "ilân edilmiş ölüm" fikrini uyandırıyor"* denecekti...[11]

Dördüncü bölüm:

HACİZLİ TABUTUN DEVRİÂLEMİ

24.
Devlet-i Âliyye'ye İtalyan haciz mührü

Manolya Villası'nın sakinleri 1926 Mayıs'ında sınırın öteki tarafından, Sanremo'ya iki saat mesafedeki Fransız sahil şehri Nice'den gelecek hayırlı bir haberi beklemedeydiler.

Şahbaba'nın kızı Sabiha Sultan üçüncü çocuğuna hamileydi ve doğum haberini her an alabilirlerdi.

Heyecan içinde bekleyen sadece Sultan Vahideddin değildi, bir başka müstakbel büyükbaba daha haber gözlemedeydi: Sabiha Sultan'ın gene Nice'de ama ayrı bir evde, Villa Carabacel'de yaşayan kayınpederi Halife Abdülmecid Efendi... Heyecanı, gelinine 11 Mayıs'ta gönderdiği mektuptan da belliydi:

"Nur-ı aynım, güzel, sevgili kızım;

Bu sabah mektubunu aldım, güzel nasâyihini (öğütlerini) okudum, sevindim. Fakat afiyetine dair hiçbirşey söylemediğine merak ettim. Kızım, hakkında pek telâş gösterdiğimi işitmişsin. Evet bizler biraz evlâd budalasıyız. Böyle vakitlerde tevekkül lâzımsa da ne yapayım, işte .....[1] ber-acz (acz üzere olan) insanlar daima böyle acizlerle malûldürler. Doktor apandisit olmak ihtimali vardır deyince benim merakım tezayüd etti (arttı). Sonradan da oldukça sabır gösteren kızım feryada başlayınca, cidden pek fazla telâş gösterdim.

İnşaallah sen iyisindir kızım değil mi? Artık senin için .....[2] telâş edecek hiçbirşey yoktur. Güzel güzel olup bitecek, yine güzel bir bahar gülü, bülbülü gelecek. Hâfız-ı hakikî (gerçek koruyucu) olan cenâb-ı rabbü'l-zü'l-celâlin hıfz-ı samedanisine seni ve geleceği, evlâd ve aileni emanet eder ve iki göz ve pek zeki gözlerini

öperim benim sevimli kızım. Aman müsterih[3] hiç telâşla asabını yorultup zayıf düşürme. Kızım pek iyidir, hemân (hemen) tamamen geçirdi. 11 Mayıs 1926.

Abdülmecid"

Beklenen haber Sanremo'ya 16 Mayıs günü öğleye doğru telgrafla ulaştı: Sabiha Sultan'la Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin o sabah bir kızları olmuş, aileye bir torun daha katılmıştı.

Şahbaba, Nice'e hemen cevabî bir telgraf gönderdi. Malûm hayırlı temennilerden ve dualardan sonra *"Bebeğin ismi Necla olsun"* diyordu.

İki büyükbaba arasındaki davranış farkı kendisini bu doğumda yeniden belli etti: Sadelikten yana olan Sultan Vahideddin önceki torunlarına *"Fatma"* ve *"Zehra"* isimlerini vermiş, tumturaklı ad meraklısı olan Abdülmecid Efendi bu isimlerin yanına *"Neslişah"*ı ve *"Hanzade"*yi ilâve etmişti. İsim koyma ifratı üçüncü torunda da yaşandı. Şahbaba *"Adı Neclâ olsun"* dedi; Abdülmecid Efendi Necla'nın yanına *"Hibetullah"*ı ilâve etti ve bebeğin adı *"Necla Hibetullah"* kaldı.

*

Villa Manolya'ya 16 Mayıs günü neş'e hâkimdi... Bebeğin Nice'de sağlıklı bir şekilde dünyaya geliş haberi uzun zamandır kasvetle kavrulan villanın hüzünlü sakinlerinin yüzlerini güldürmüş, etrafa aylardır hâkim olan tasanın yerini ferahlık almıştı. Başta Şahbaba olmak üzere Manolya'nın hemen bütün sakinleri, kadınefendiler, kalfalar ve diğer bendegân Sabiha Sultan'ın kazasız-belâsız yaptığı doğum için şükran secdesine kapanmış, akşama kadar buruk da olsa bir neş'e yaşamışlardı...

Ama hüznün en büyüğünü de aynı gün yaşadılar:

"...Sultan Vahideddin, o gece akşam yemeğinden sonra bütün kadınlarını, hazinedarlarını odasına toplamış ve geç vakitlere kadar pek tatlı ve neş'eli sohbetlere dalmışlardı.

Bahisler dönüp dolaşıp İstanbul'a ve Çengelköyü'ndeki köşke geliyor, herkes bu geçmiş refaha ve gençlik hatıralarına ait tatlı bir hikâye anlatıyordu.

Sultan Vahideddin, bu tatlı sohbetleri en hararetli yerinde keserek:

- "Haydi, yatsı namazınızı kılınız da geliniz. Sohbetimize yine devam ederiz"demiş ve kadınlar kalkıp namazlarını kılmak üzere dışarı çıkmışlar.

Bu esnada Sultan Vahideddin daima yanında bulunan ve hizmetlerine bakan son zevcesi Nevzad Hanım'a seslenerek:

- "Biraz safram kabarıyor, bana bir tas getir" demiş. Derhal getirilen tasa pek az miktarda ve sarı bir safradan ibaret istifrağ ettikten sonra:

- "Aman şu leğeni dök de şurada pis pis kokmasın" demesi üzerine Nevzad Hanım derhal leğeni döküp musluğa dökmüş ve acele ile odaya döndüğü zaman Sultan Vahideddin'i uzandığı şezlongun üzerinde cansız bulmuştu"[4]

Hükümdarın hayatını noktaladığı o gece Villa Manolya'da olanları villanın yine aynı sakininden, hadisenin şahitlerinden olan Tarık Mümtaz'dan okuyalım:

"...Bardaktan boşanırcasına çılgın ve usandırıcı bir yağmur başlamış ve bir lâhza göz açtırmadan günlerce devam eden bu yağmur Sanremo'ya bir felâket havası sindirmişti.

Manolya ve portakal bahçelerinden seller gidiyor ve her ağacın dibinde ayrı ayrı gölcükler kaynıyordu.

Zeki Bey kimsenin başını dışarı çıkaramadığı bu tufan ve kıyamette yine mutadını bozmamış ve kumarhanesine gitmişti.

Ben henüz uykuya dalmıştım. Başucumdaki dahili telefon dışarıdaki kuduran fırtınaya tempo tutan çılgın ve sürekli çığlıklarla çırpınmaya başladı.

Çoktan beri sesini kaybeden bu makinenin o akşam birdenbire telâşla dile gelmesine hiçbir mânâ veremiyordum. Uyku sersemliğiyle mikrofona sarıldığım zaman korkunç bir vâveylâ ile karşılaştım. Telefonda:

- "Yetişin! Efendimize bir hâl oldu!.." diye acıklı kadın sesleri haykırıyordu.

Askerlikten kalma bir sür'atle derhal giyinip kendimi yağmur deryasının ortasına attım ve bata çıka karşıki binaya koştum.

Sultan Vahideddin'in harem dairesi üst katta bulunuyordu.

Saçlarını başlarını yolan ve kendilerini yerden yere atan perişan kadınların arasından geçerek, doğru Sultan Vahideddin'in bulunduğu odaya girdim.

Tam bu esnada hâdiseden haberdar edilen Prens Sami Bey de büyük bir telâş içinde oraya yetişmiş bulunuyordu.

Sultan Vahideddin bir şezlongun üzerine uzanmış, cansız bir

halde yatıyordu. Sırtında koyu sarı tüylü bir samur kürk vardı. Kır ve hafif kıvırcık saçı, sakalı dikilmiş gibi görünüyordu. Rengini henüz muhafaza eden ve bir ölü çehresini hatıra getirmeyen yüzünün ortasında küçük fakat kemerli bir burun dikkati çekiyordu.

Ağzı küçük bir daire şeklinde, derin derin nefes alıyormuş gibi açık bulunuyordu. Gözleri sakin bir uyku halinde bulunduğu hissini veriyor ve kapalı duruyordu. Vücudu buz kesilmişti.

Prens Sami Bey'in bu anî felâket karşısında uykusu başına sıçramış, kimin yakasına yapışacağını bilemiyordu.

Villanın her köşesinde Sultan Vahideddin'e ait kadınlardan biri katıla katıla ağlıyor, emekdar mabeyn adamları şaşkınlıktan ne taraflarına dokunulsa o tarafa koşuşuyorlar, gözyaşlarını yenlerine silerek bön bön efendilerinin cesedine bakıyorlardı.

Prens Sami Bey, o meşhur nezaketine rağmen çıldırmış gibi sağa-sola saldırıyor, vakit vakit o vakur ve ağırbaşlı efendilerin ve Sultan Vahideddin'in son zevcesi Nevzad Hanım'ın üzerine yürüyerek:

- "Dayıma ne yaptınız?" diye garip sualler soruyordu..." (5)

*

Şahbaba son nefesini işte böyle verdi; 1861'in 4 Ocak'ında Dolmabahçe Sarayı'nda atmaya başlayan ve 65 sene boyunca yapayalnız kalan, hiçbir dosta sahip olmadan çarpan kalbi Sanremo'daki villanın küçük salonunda tekledi, birdenbire durdu ve hemen ertesi gün de bir neşterle yarıldı...

İtalyanlar çıkabilecek her türlü söylentiyi peşinen önlemek için Şahbaba'nın otopsi masasına yatırılmasına karar verdiler. Operasyonu Sultan Vahideddin'i son aylarda birkaç defa muayene etmiş olan kalp cerrahı Prof. Fava yaptı.

"...Ameliyat, Sultan Vahideddin'in yattığı odanın yanıbaşındaki salonda yapılacaktı. Vücudu ve mafsalları kaskatı kesildiği için soymak, kürkünü ve çamaşırlarını çıkarmak pek zor oluyordu. Ölüye işkence edilmesine razı olmayan Sami Bey o kıymetli kürke ve çamaşırlara bir makas atarak baştan aşağıya parçalayıp kolayca çıkardı. Yüzünden gayet zayıf ve ihtiyar görünen Sultan Vahideddin'in vücudu gayet genç, adaleli ve mütenasipti. Sol boş böğründe iri iri mor lekeler peyda olmuştu. Ölüyü beyaz bir

patiskaya sardıktan sonra Sami Bey'le Seryaver Avni Paşa, ikinci musahib Mazhar Ağa ve ben usulca tutup omuzlarımıza kaldırdık.

Ellerimiz ve yüzümüz cesede temas ettikçe vücudumuzu buz gibi bir hava kaplıyordu.

Sultan Vahideddin'in cesedini doktorun önündeki masaya boylu boyunca yatırarak dışarı çıkıp bekledik..." [6]

Sami Bey ise salondan ayrılmadı, içeride kaldı. Dayısının göğsünün yarılmasına, kalbe giden damarların bir bir ortaya çıkartılmasına gözünü kırpmadan ama hüzünlerin en büyüğünü hissederek sonuna kadar şahit oldu. Profesör Fava işini nihayet tamamladı ve Sami Bey'e elindeki kanlı ama kemikleştiği hemen farkedilen bir damarı, Şahbaba'nın aortunu gösterdi... Bu nikotinden tıkanmış, neredeyse kemikleşmiş bir aorttu...[7]

*

Sanremo, üç küsur seneden beri ev sahipliği ettiği hükümdarın vefatını ertesi sabah öğrendi.

Bir şark hükümdarının, yani Sultan Vahideddin'in kadınlarıyla ve zenci harem ağalarıyla beraber yüksek duvarların gerisinde sürdüğü kapalı hayatın ayrıntıları Sanremolular için zaten hep merak konusu olmuştu... Manolya Villası'ndaki ölüm haberi kasabaya bir anda yayıldı ve villanın önü ana-baba gününe döndü.

Gelenlerin çoğu tecessüs içerisindeki Sanremo sakinleriydi ama içlerinde haberi işitince hemen villaya koşmuş olan başkaları da vardı: Alacaklılar.

Zeki Bey'le *teşkilâtçıların* Şahbaba'nın zaten az miktardaki nakdini har vurup harman savurmalarından sonra Manolya Villası'nın geçimini sağlamak Sultan Vahideddin'in ablası Mediha Sultan'a düşmüştü. Sultan elinde kalan son kıymetli mücevherini, iri bir zümrütü Londra'da sattırıp bir kuruşuna bile el sürmeden kardeşine vermiş ama Şahbaba vefat ettiği sırada zümrütten gelen para biteli haftalar olmuştu.

Villadaki herkes artık ansızın imdada yetişecek bir başka paranın ümidindeydi. Kimin, nereden, niçin ve ne miktar göndereceği bilinmiyordu ama herşeyin düzeleceği, dertlerin biteceği, halin-vaktin eskisi gibi olacağı ümidi hakimdi ve bu ümid içinde veresiyeye dayanılmıştı...

Borçlanmaya Şahbaba'dan sonra da devam edildi... Meselâ hükümdara otopsiyi İtalyanlar yaptırtmış, masrafını ödemek ise Şahbaba'nın ailesine düşmüştü... Ama operasyonu yapan Prof. Fava'nın ücretine yetecek

para kimsede yoktu ve ona da borçlanıldı. 2 bin 200 liretlik borcu günler sonra Şahbaba'nın kızı Sabiha Sultan küpelerini satıp ödeyecekti...

Şahbaba'nın vefatını işitince kapıya üşüşen alacaklıların başında villaya gönderdikleri malların parasını aylardan beri alamamış olan bakkal Steiner ile manav Morini vardı. Steiner'le Morini'nin alacakları da dahil olmak üzere bütün esnafa olan borç 60 bin liretti.[8]

Onların hemen arkasından icra memurları göründü... Yerlerdeki İstanbul'dan getirilmiş halılardan bütün öteki eşyalara ve ev halkının şahsî mallarına kadar Manolya villasında ne varsa herşeye haciz kondu ve odalar mühürlendi...[9] Hatta tarihte eşine-emsâline belki de hiç rastlanmamış ve rastlanmayacak bir hadise daha yaşandı: Şahbaba'nın cenazesi villanın giriş katındaki büyük salona indirildi ve eşyalarla beraber cenaze de haczedildi...

Altı asırlık Devlet-i Âliyye'nin nihayete erip tarihe intikalinin mührü böyle bir zillet içerisinde basıldı; mühürdarlık etmek de İtalyan haciz memurlarına düştü...

*

Tabutu Sami Bey temin etti: Sanremo'daki *Bertrand ve Oğulları Milletlerarası Cenaze Levazımatı Şirketi*'ne cevizden, birinci sınıf bir tabut yaptırttı. Üzerindeki plakada *"Türkler'in Hakanı ve İslamlar'ın Halifesi Cennetmekân Sultan Mehmed Vahideddin-i Sâdis bin Sultan Mecid Han Hazretleri. 1926"* yazılıydı. Otopsi görmüş olan cenaze önce kurşundan bir tabuta yerleştirilip lehimlendi, sonra Bertrand ve Oğulları'nın yaptığı ceviz tabuta kundu ve tam bir ay boyunca villanın giriş katındaki salonda kaldı. İtalyanlar, borçların tamamının ödenmesine kadar cenazenin defnine izin vermiyorlardı...

Manolya Villası'ndaki tabut Sanremo'da garip bir de moda başlattı: İtalyanlar her gün villaya gelip cenazeyi ziyaret ediyorlardı:

> *"...Sanremo'nun yüksek sosyetesine mensup aileler tarafından her sabah ziyaret edilen bu tabutun önünde en çok tesadüf edilen ziyaretçiler arasında ak sakallı bir pîr-i fanî, Sultan Abdülhamid'in meşhur ressamı Zonaro ile iki tarafında diz çöküp dua eden siyahlara bürünmüş genç ve güzel kızları ve bir de Lübnanlı bir Arap ailesi -sultan Hamid'in Orman ve Maden Nazırı Necip Melheme Paşa- bilhassa dikkati celbediyordu..."*[10]

Asıl mesele borçların ödenmesi ve tabutun hacizden kurtarılmasıydı...

Alacaklılara verilecek paranın temini tam bir ay sürdü... İlk parti para Nice'den geldi: Halife Abdülmecid Efendi maiyetindekilerden biriyle, Sakallı Reşid Bey'le ufak bir meblâğ gönderdi...

Hayatını Sultan Vahideddin'le rekabete vakfetmiş olan Abdülmecid Efendi ezelî düşman kabul ettiği amcazadesinin vefatından sonra onun etrafa birikmiş borçlarını öderken kimbilir neler düşünmüş, neler hissetmişti...

Halife'nin gönderdiği para esnafın alacaklarına gitti, Şahbaba'nın vefatından sonra yapılmış olan harcamalara yetmedi, yetmeyince de tabutun üzerindeki haciz kalkmadı. Cenazenin kurtarılması Sultan Vahideddin'in lohusa yatağındaki kızı Sabiha Sultan'ın elinde kalan son mücevherlerinden birini, bir çift küpesini satmasıyla mümkün olabildi. İtalyanlar cenazenin üzerindeki haczi küpelerin bedelinin Sanremo'ya gönderilip villanın bütün borçlarının ödenmesinden sonra kaldırdılar...

Sabiha Sultan'ın evrakı arasında bulunan bir belge küpeden gelen paranın nerelere harcandığını gösteriyor:

"Sabiha Sultan hazretleri tarafından vuku' bulan tediyat:

	İtalyan lireti
Mesarif-i techiziyye ve tekfiniyye (cenazenin yıkanması ve kefenlenmesi) için	*5200*
Bu hususta hizmet edenlere verilen	*150*
Feth-i meyyit (otopsi) ameliyatını yapan doktorun ücreti	*2200*
Emilya'ya [11] *verilen*	*1000*
YEKÛN	*8550"*

*

Şahbaba'nın ölüm belgesi vefatından iki gün sonra, 17 Mayıs sabahı saat 10'da çıkartıldı. Belgenin altında vilâyet 1. bölgesinin vali muavini [12] Şovalye Alfredo Lombardo'un imzası vardı:

"25 yaşındaki Enrico Bertrand ile 72 yaşındaki Pietro Bertrand, Majesteleri İmparator Abdülmecid Han ile Fatma Gülistan Sultan'ı [13] *oğlu, Istanbul doğumlu* [14]*, Gambetta Caddesi 15 nu-*

marada bulunan Manolya Villası'nda ikâmet eden 65 yaşındaki eski sultan Majesteleri İmparator VI. Mehmed Vahideddin Han'ın[15] 16 Mayıs günü saat 22.30'da vefat ettiğini bildirdiler. İfadenin doğruluğuna 23 yaşındaki Giovanni Bertrand ile 34 yaşındaki komisyoncu Amedeo Mangossi şahadet etti. Bu ölüm belgesi belediyede, 17 Mayıs günü saat 10'da, önümde imzalanmıştır"

Belgeyi beş kişi imzalamıştı: Enrico, Pietro ve Giovanni Bertrand'la Mangossi ve tasdik eden Şovalye Alfredo Lombardo...

Aynı soyadını taşıyan Enrico, Pietro ve Giovanni, Şahbaba'nın tabutunu yapan cenaze levazımatı şirketinin, *"Bertrand ve Oğulları"*nın sahibiydiler. Diğer şahidin, Amedeo Mangossi'nin kim olduğunu ve Manolya villasıyla münasebetini bilmiyoruz...

Eskiden bir padişahın son nefesini verip yerini halefinin alması bir devrin kapanıp diğerinin açılması demekti... Yazılan mersiyeler, düşürülen tarihler ve zamanın vak'anüvislerinin kayıtları gelecek için birinci dereceden şahit ve delil sayılırdı...

Son Osmanlı padişahının ölümünün şahidi ise, İtalya'nın bir sahil kasabasında cenaze levazımatçılığı yapan bir ailenin üç mensubuyla kim olduğu meçhul bir başka İtalyan oldu...

*

Şahbaba'nın Sanremo'daki sürgün kafilesinden bugün hayatta kalan birkaç kişiden biri olan torunu Hümeyra Özbaş Hanımsultan, Şahbaba'sının vefatıyla ilgili hatırladıklarını anlatırken *"Benim hatıram sadece çığlıklar, bilâhare orada duran bir tabut ve günlerce duran bir tabut..."* diyor:

"...Saati bilemeyeceğim ama gece daha yatmamıştım ki hanımların çığlıklarını duydum. Sesler aşağıdan geliyordu. Hemen aşağıya koştum. "Efendimiz, efendimiz, ah gitti efendimiz, gittiii!" diye çığlıklar... Tabii beni odaya sokmadılar. O sabah sevinçli bir haber almıştık... Sabiha Sultan'ın en küçük kızının, Necla'nın doğum haberi gelmişti ve Şahbabam ismini koymuştu...

O çığlıklardan sonra tabii beni aldılar, yukarıya götürdüler... Çocuklar eskiden böyle şeyleri görmez, iştirak etmezdi... Sonra ertesi günü otopsi yapılmış. Anlattılar ki bir ciğerinin yok olduğu, daha evvel veremden kuruduğu ve de kalp damarının tıkanarak

büyük bir enfarktüsten gittiği tesbit edilmiş.

Sonra en zemin katta, taşlıkta duran tabutunu hatırlarım. Ve o tabut böyle günlerce, günlerce, orada durdu. Tabii ben çocuktum o zaman, pek anlamıyordum neden orda durduğunu. Bilâhare tabii hikâyesi duyuldu: Borçlular tarafından haciz konmuş. O arada teyzemin (Sabiha Sultan'ın) mücevherleri satıldı, ondan sonra galiba Halife bir kaynak buldu, cenaze nakledildi... Hazin bir hikâye... Ama benim hatıram sadece çığlıklar, bilâhare orada duran bir tabut ve günlerce duran bir tabut..."

*

Sultan Vahideddin'in tabutunun haciz evrakını bulabilmek için Sanremo'daki arşivleri bir hayli aramama rağmen tek bir vesikaya bile rastlayamadım. Belediyede başlayıp adliye arşivine ve şehir kütüphanesine uzanan koşuşturmalarım neticesiz kaldı. Arşivlerden, Şahbaba'nın ölüm belgesi dışında haciz konusunda tek bir belge bile çıkmadı.

Sanremolular buna pek şaşırmadılar. Memlekette siyasi mülteci sıfatıyla kalan ve bir yerde misafir sayılan bir hükümdarın tabutuna karşı böyle bir muamelede bulunulmasının İtalyan hükümeti açısından hoş birşey sayılmayacağını, hadisenin tarihe bu şekilde aksinden endişe hisseden hükümetin haciz evrakını sonradan imha ettirmiş olabileceğini söylediler. Roma'da o senelerde iktidarda bulunan Mussolini hükümetiyle Ankara arasında dostane ilişkiler bulunduğunu da hatırlattılar ve imhayı aynı endişeyi taşıyan Ankara'nın istemiş olabileceğini söylediler.

*

Ankara, sabık hükümdarın vefatından ertesi gün haberdar oldu... Roma Büyükelçisi Suad Bey'den (Davaz) 17 Mayıs'ta gelen telgrafta, *"Vahideddin'in füc'eten vefat ettiği şimdi haber alınmıştır"* yazılıydı.[16]

Aynı gün, sabık hükümdarın sabık kayınbiraderi Zeki Bey ile temasa geçmeye çalışıldı... Büyükelçi Suad Bey'in Cenova Konsolosu Fuad Bey'e şifreli telgrafla gönderdiği gizli talimatta *"Zeki ile derhal temasa gelerek müteveffanın bilcümle evrakının behemahal elde edilmesine himmetlerini ve neticenin iş'ârını (bildirilmesini) rica ederim"* deniyordu.[17]

Ama Ankara'ya daha önceleri efendisi hakkında bilgi satıp raporlar veren Zeki Bey bu defa her nedense bir işe yaramadı, neticede Sultan Vahideddin'in bizzat yaptığı imhalardan sonra zaten çok azalmış olan şahsî evrakı ailesinde kaldı...

25.
Bir avuç kemiğin sürgünü

Şahbaba'nın ailesi ve maiyeti Manolya Villası'ndaki hacizli tabutun başında 600 yıllık imparatorluk tarihinin en zillet dolu anını yaşayıp haczi kaldırmaya uğraşırlarken bir yandan da cenazenin defnedileceği bir Müslüman memleket bulmak zorundaydılar.

Türkiye hiçbir şekilde düşünülemezdi ve bir başka ülke seçilmeliydi. İşin zor tarafı da burasıydı, zira o tarihte Türkiye dışında bağımsız olan tek bir Müslüman memleket yoktu; Hristiyan dünyasının ya esareti yahut himayesi altındaydılar.

Seçim yapıldı ve Suriye üzerinde karar kılındı.

Cenaze Beyrut üzerinden Şam'a götürülecek, Yavuz Sultan Selim'in orada yaptırmış olduğu camiye defnedilecekti. Hanedanın eski bir damadı, Abdülhamid'in kızlarından Ayşe Sultan'la 1911'de evlenip on yıl sonra ayrılmış olan Ahmed Nami Bey o sırada Suriye'nin hükümet reisiydi ve defin için bütün kolaylıkları sağlayabilirdi.

Cenazeyle ilgili yazışmalarda Şam'a defnedilme konusunun her ne kadar Sultan Vahideddin'in vasiyeti olduğu söyleniyorsa da karar aile içinde alınmış ve resmî belgelere Şahbaba'nın arzusuymuş gibi yansıtılmış olmalıdır.

Lübnan ve Suriye'de o günlerde devlet başkanları ve müstakil hükümetler de vardı ama her iki memleket de Fransız himayesindeydi ve tabutun nakli için Paris'in izin vermesi lâzımdı. Dolayısıyla bütün temaslar Paris'le yapıldı.

Sultan Vahideddin'in cenazesi konusunda bugün Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinde çok sayıda belge bulunuyor. İlk defa bu kitapta yayınlanan bu belgelerin en önemlilerine göre tabutun nakil macerası şöyle seyretti:

Mediha Sultan'ın oğlu Sami Bey, Şahbaba'nın vefatından hemen sonra birkaç kilometre ötedeki sınır kasabası Ventimille'i, oradaki Fransız konsolosu Robert Armez'i aradı ve acilen Sanremo'ya gelmesini istedi.

Armez'le Sami Bey iki sene öncesinden tanışıyorlardı. Sultan Vahided-

din hanedanın 1924 Mart'ının ilk haftasında Türkiye'den sınırdışı edilmesinden hemen sonra, 13 Mart günü Fransa Cumhurbaşkanı Millerand'a aile mensupları için Ankara nezdinde tavassutta bulunmasını rica eden bir mektup göndermiş, cumhurbaşkanının cevabî mektubunu Sanremo'ya Ventimille konsolosu Armez götürmüştü. Millerand gerçi Ankara nezdinde diplomatik teşebbüs yapmamıştı ama konsolosunu gene de eli boş yollamamış, hükümdarın Sanremo'daki aile mensuplarıyla bendegânına Armez vasıtasıyla Fransız diplomatik ve mülteci pasaportları verdirmişti.[1]

Fransız Dışişleri Bakanlığı, Sultan Vahideddin'in vefatından Vintimille konsolosu Robert Armez'in 17 Mayıs sabahı Paris'e çektiği telgraf vasıtasiyle haberdar oldu. Armez *"Türkiye'nin eski sultanı dün akşam Sanremo'da vefat etti. Suriye'ye defnedilmeyi arzu ettiğini zannediyoruz. Şahsen münasebette olduğum yeğeni Prens Sami acil olarak Sanremo'ya gelmemi istedi. Yarın resmî değil, şahsi sıfatla gideceğim"* diyor; sonra Fransız hariciyesinde bir ay boyunca tartışılacak bir konuyu gündeme getiriyordu: Sultan Vahideddin'e Sanremo'da bir cenaze merasimi tertip edilmesi halinde nasıl hareket edecekti? Merasime Fransız hükümetini temsilen katılması veya resmî saygı davranışları [2] içerisinde bulunması gerekir miydi? Hükümdarla samimi münasebetleri olduğu bilinen İtalyan Kraliyet Ailesi'nin cenaze töreninde temsil edileceğini duymuştu ve nasıl davranması gerektiği konusunda Paris'ten talimat istiyordu [3]

Armez'e cevabı ertesi gün bizzat Dışişleri Bakanı Barthelot gönderdi: Bakan, Fransız konsolosunun *"cenaze merasimine Fransız hükümeti adına resmen katılmasını veya resmî saygı muamelesi yapmasını gerektiren bir sebep göremediğini"* söylüyordu. Armez'e tek bir konuda yetki veriliyordu: Diğer konsolosların herhangi bir teşebbüste bulunmaları halinde, onlara katılma yetkisi...[4]

Konsolos aynı gün Vintimille'den Sanremo'ya geçip Manolya Villası'na gitmiş, Sultan Vahideddin'in yeğeni Sami Bey'le görüşmüş, hattâ otopsiden hemen önce hükümdarın cenazesini bile görmüştü. Dışişleri Bakanı Barthelot'ya bir gün sonra, 19 Mayıs'ta bir başka mesaj göndererek Sanremo'daki temasları konusunda bilgi verdi. Karşılıklı yazışmalarda bundan böyle Şam ve Beyrut hep birbirine karıştırılacaktı:

> *"Türkiye'nin eski sultanı VI. Mehmed'in vefatıyla ilgili olarak ekselanslarına daha önce gönderdiğim telgrafta sultanın Beyrut'taki bir camiye defnedilmeyi arzu ettiğini yazmıştım.*
>
> *Pazartesi günü Sanremo'ya gittim. Sultanın yeğeni Prens Sami Necip bu isteği teyid etti. Prens, aramızdaki dostluğu ve sul-*

tanın bana olan sempatisini hatırlatarak cenaze konusunda siz ekselanslarına yazacaklarımda sultanın ailesinin ve iki kızının da aynı arzuda olduklarını kuvvetle ifade etmemi istedi. Aileyle Fransa arasındaki ilişkilerin eskiden beri düzgün bir şekilde devam ettiğini ve veliahda[5] *Beyrut'ta oturma izni vermiş olan Fransız hükümetinin cenazeyle ilgili olarak herhangi bir engel çıkartmayacağı ümidini taşıdığını söyledi.*

Prens Sami Necib'le görüşmemizde sadece şahsım adına konuştum. Siz ekselansları adına herhangi bir fikir beyanında bulunmadım ve Osmanlı İmparatorluk ailesinin isteklerini size ileteceğimi ifade ettim.

Sanremo'da herhangi bir tören yapılmayacak. Fransız hükümetinin kararına kadar cenazenin villada bekletilmesi hususunda İtalyanlarla anlaşmaya varıldı. Kararın müspet olması halinde cenaze gayet basit bir şekilde Marsilya'ya gönderilecek ve denizyollarının bir gemisine konacak. Aileden refakatçi olarak hiç kimse katılmayacak ve tabut Beyrut'ta merasim yapılmadan defnedilecek.

Eski sultan ani şekilde vefat ettiği için otopsi yapılmasına mecbur kalındı ama otopsiden herhangi birşey çıkmadı. Ailesi, VI. Mehmed'in kalbinde bir rahatsızlık bulunmadığını ve ölüm sebebinin kalp krizi olamayacağını söylüyor. Bu hususun üzerine eğildim. Aile mensubu ve Müslüman olmamama rağmen otopsiden az önce cenazeyi görebildim. Kalp rahatsızlığından ölenlerin vücutlarında derhal bozulmalar meydana gelir. Ancak ölümden bu yana 40 saatten fazla geçmiş olmasına rağmen, imparatorun cesedinde herhangi bir bozulma göremedim.

Sabık sultan, tahtına dönme konusunda gayet ümitli olduğunu bana açıkça söylemişti. Onun kanaatine göre, modernleşme adına gelenekleri çok çabuk değiştiren Mustafa Kemal'in yıldızı yavaş yavaş sönüyordu.

Mezopotamya'daki hazine-i hassa mallarının geri alınması konusuyla çok yakından ilgileniyordu, bu işte ailenin tek yetkili temsilcisi kabul edilmek için çaba göstermişti ve olmuştu. Zorluk çıkartan, Nice'de yaşayan eski halifeydi. Abdülmecid vekâlet vermeyi önce kabul etti, hatta vekâletini gönderdi ama "Halife" unvanıyla imzaladığı için VI. Mehmed bu vekâleti geri yolladı. İki taraf arasındaki görüşmeler dört ay boyunca sıkı bir şekilde devam etti ve Abdülmecid'in "Halife" unvanından vazgeçerek imza-

ladığı yeni vekâlet hükümdarın ölümünden çok kısa bir zaman önce geldi. Ben bu vesikayı da gördüm.

Sabık sultan Kahire'de toplanacak olan Hilâfet Kongresi'yle konusunda ise hilâfet makamının boş olmadığını ve yeni bir halife seçilmesine lüzum bulunmadığını düşünüyordu" [6]

Armez, telgrafın sonundaki notunda aileyle eskiden kurulmuş özel bir münasebetinin bulunduğunu ve Sanremo'daki temaslarının resmî değil bu temele dayalı şahsî görüşmeler olduğunu yazıyor, Paris'ten yetki almadan resmen teşebbüs yapmayacağını söylüyordu.

Paris'le Vintimille arasındaki bu şekildeki yazışmalar gidip gelirken aile Fransız hükümetine cenazenin Şam'a nakli konusundaki resmî müracaatını yaptı: Sultan Vahideddin'den sonra artık *Osmanlı Hanedanı'nın Reisi* olan Abdülmecid Efendi 18 Mayıs günü Nice'den Paris'e, Fransa Başbakanı Briand'a *Halife İkinci Abdülmecid* imzalı bir telgraf gönderdi ve *"Vefat etmiş olan kuzenim Majeste VI. Mehmed'in son arzusuna uyularak cenazesinin Şam'a gönderilmesi için gerekli müsaadenin verilmesini rica ediyorum"* dedi.[7] Abdülmecid Efendi Paris'te yaşayan Sultan Abdülhamid zamanının Stockholm Sefiri *Kürt* Şerif Paşa'ya da aynı gün bir telgraf yolladı, Fransa Hükümeti'ne gereken müracaatı yaptığını söyledi ve Paşa'dan işlemlerin hızlandırılması için Fransız Dışişleri Bakanlığı nezdinde gerekli temaslarda bulunmasını istedi.[8]

Abdülmecid Efendi bu arada Sultan Vahideddin'in yakın çevresinde bulunanları geleceğin konuşulacağı bir toplantı için Nice'e çağırdı.

20 ve 21 Mayıs günlerinde Halife'nin Nice'deki villasında yapılan bu toplantının ayrıntılarını yine Vintimille'deki Fransız konsolosu Robert Armez'in Paris'e, Dışişleri Bakanı Barthelot'ya gönderdiği dikkat çekici bir rapordan öğreniyoruz. Armez raporda yeralan bilgileri *"Toplantıya katılanlardan birinden aileye yakınlığı sayesinde öğrendiğini"* söylüyor ve özetle şöyle yazıyordu:[9]

"Abdülmecid'in başkanlık ettiği aile konseyine oğlu, Sultan 6. Mehmed'in yeğeni Prens Sami Necib, onun oğlu Bahaeddin, Avni Paşa,[10] *Reşad Halis Bey* [11] *ve iki-üç kişi daha iştirak etti.*

Bu toplantı güçlükle yapılabildi. Nice'e daha önceleri arada bir ve istemeyerek giden Prens Sami bu defa mecburen oradaydı, zira her ne kadar hoşlanmıyorsa da Abdülmecid Efendi Vahideddin'in ölümünden sonra artık sultan ve meşru halife olmuştu.

Abdülmecid, Vahideddin'in etrafındakileri sevmezdi. İlk top-

lantı bu yüzden zor oldu. Abdülmecid artık bir hükümdar, kırgın bir hükümdar olduğunu hemen gösterdi. O gece herkese tepeden baktı ve soğuk muamele etti. Vahideddin'in güvendiği adamı ve vekili olan Reşad Halis'in ise suratına bile bakmadı. Hemen "Herşey hazır mı, Paris'le resmen bir temas kuruldu mu?" diye sordu. Sami Bey "yeni hükümdara" danışmadan bir iş yapmış görünmek istemediği veyahut hakikaten bilgisi olmadığı için "Hayır" cevabını verdi. Abdülmecid ise "Ben gerekenleri yaptım, doğrudan doğruya Briand'a yazdım" dedi.

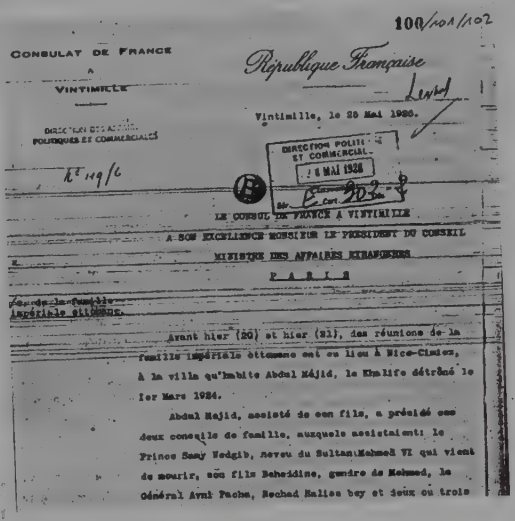

CONSULAT DE FRANCE
A
VINTIMILLE

République Française

Vintimille, le 28 Mai 1926.

DIRECTION POLITIQUE ET COMMERCIALE
28 MAI 1926

LE CONSUL DE FRANCE A VINTIMILLE

A SON EXCELLENCE MONSIEUR LE PRESIDENT DU CONSEIL
MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES
P A R I S

Avant hier (26) et hier (27), des réunions de la famille impériale ottomane ont eu lieu à Nice-Cimiez, à la villa qu'habite Abdul Méjid, le Khalife détrôné le 1er Mars 1924.

Abdul Méjid, assisté de ses fils, a présidé ces deux conseils de famille, auxquels assistaient: le Prince Sany Nedgib, neveu du Sultan Mahmed VI qui vient de mourir, ses fils Behediine, gendre de Mehmed, le Général Avni Pacha, Rechad Halios bey et deux ou trois

Konsolos Robert Armez'den Dışişleri Bakanı Bartelot'ya: "Halife, ailenin Türkiye'ye dönüş şansının yüksek olduğunu söylüyor..."

Bu nokta halledildikten sonra sıra Osmanlı ailesinin birliği konusuna geldi: Prens Sami'nin ve eski hükümdarın yakın çevresindekilerin orada bulunuşları Abdülmecid'in ailenin tartışmasız reisliğini kabul ettikleri mânâsına geliyordu. Vahideddin'in yakın çevresindekiler eski efendilerine gösterdikleri sadakati yeni hükümdara da göstereceklerini ifade ettiler.[12]

Ertesi gün de devam eden toplantıda Abdülmecid tamamen başka bir tavırdaydı: Resmiyeti bir yana bırakmıştı; açık, samimi ve sevecendi. Reşad Halis'e Irak ve Mezopotamya'daki hazine-i hassa mallarının geri alınabilmesi için gösterdiği çabalardan dolayı teşekkür etti. Derken, bir gün önceki toplantıda yarım kalmış olan mesele, ailenin malî durumu ele alındı: Abdülmecid'in her ay 300-400 liralık[13] *bir geliri olduğu, bu meblâğın üçte birini Afganistan Emiri'nin, geri kalanını da ismini öğrenemediğim bir Hind mihracesinin gönderdiği biliniyordu. Prens Sami ise malî vaziyeti çok kötü olan Vahideddin'in yaşayabilmesi için annesinin mücevherlerini satıyordu. Aile derin bir mali sıkıntı içe-*

risindeydi.

Abdülmecid, Reşad Halis'e eskiden vermiş olduğu vekâleti teyid etmekle kalmadı, her türlü hareket serbestliğini sağlayacak ve bütün yetkileri içine alacak olan yeni bir vekâletname vereceğini söyledi; açık bir kart uzattı.

Daha sonra başka bir konuya geçildi ve Abdülmecid Türkiye'deki siyasi durumu anlattı. "Ankara'yla Londra, Musul konusunda anlaşmışlar" dedi. İtalya'nın Anadolu'da askerî bir teşebbüse girişmeyeceğini, bu konuda endişeye gerek olmadığını, zira Ankara'yla İtalya arasında yapılan bir anlaşmayla İtalya'ya Anadolu'da önemli ekonomik avantajlar konusunda garanti verilmiş olduğunu ve İngiltere'yle Fransa'nın da İtalya'ya Afrika'da toprak vaadettiklerini söyledi.

Abdülmecid, imparatorluğun ihyası konusunda Türkiye'de yapılan organizasyondan da söz etti. Bu organizasyon çok iyi çalışıyordu ve hanedanın dönüş şansı hem yüksek hem yakındı. Mustafa Kemal mali bakımdan fena vaziyetteydi, Bolşevikler'in desteğiyle iktidarda kalıyordu. Sonra çok sayıda belge gösterdi ve Türkiye'den gelen destek mektuplarını okudu".

Fransız Dışişleri Bakanı Barthelot 19 Mayıs'ta Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiseri Jouvenel'e gönderdiği telgrafta *"Sanremo'da vefat eden Türkiye'nin eski Sultanı 6. Mehmed, Şam'a defnedilmek istemişti"* diyor; bu isteği reddetmenin zor olduğunu söylüyor ve yüksek komiserden cenazenin Şam'a nakledilmesine bir itirazı olup olmadığını soruyordu.[14] Jouvenel'den cevabî telgraf ertesi gün, 20 Mayıs'ta geldi: Cenazenin Şam'a getirilmesinde bir mahzur yoktu...[15]

Bakanlık, 21 Mayıs'ta Abdülmecid Efendi'nin yaşadığı Nice şehrinin bağlı olduğu Alpes-Maritimes bölgesinin valiliğini konudan haberdar etti ve Sanremo'da vefat eden hükümdarın cenazesinin Şam'a nakledilmesi hususunda Abdülmecid Efendi'ye izin verilmiş olduğunu bildirdi. Telgrafta Abdülmecid Efendi'den *Türkiye'nin eski Sultanı II. Abdülmecid* diye bahsediliyordu.[16]

Fransızlardan izin alınmıştı ama borçların tamamı henüz ödenmediği için İtalyanlar'ın tabuta koydukları haciz hâlâ kalkmamıştı. Abdülmecid Efendi ise bu vaziyeti ya unuttu, yahut görmezlikten geldi ve neticesi peşinen belli bir işe kalkıştı: İtalyan Kralı'na bir mektup yazdı, Sultan Vahideddin'in cenazesinin Beyrut'a İtalyan donanmasına ait bir harp gemisiyle götürülmesini istedi ve Roma'dan tabii ki hiçbir cevap alamadı.[17]

Borçların temizlenmesi bir ay sürdü... 1926 Haziran'ının ikinci haftasına girildiğinde bakkal, manav ve diğer esnaf alacaklarını almış, cenazenin Şam'a nakli için yapılan hazırlıklar tamamlanmıştı.

Sultan Vahideddin'in cenazesi vefatından tam bir ay sonra, 15 Haziran 1926 günü villadan tren istasyonuna götürüldü. Trieste'ye taşınacak, oradan Beyrut'a giden bir gemiye konacaktı...

Cenazenin Manolya Villası'ndan istasyona gidişiyle ilgili olarak bugüne kadar birçok hayalî hikâyeler anlatıldı; hükümdarın nâşının alacaklılardan kaçırılması için halıya sarılıp bahçenin arka kapısından götürülmesine yahut bir sandığa yerleştirilip villadan gizlice çıkartılmasına kadar türlü türlü senaryolar yazıldı.[18]

Ama Sanremo'dan ayrılışta bu senaryoların hiç biri yaşanmamıştı. Borçlar ödenmişti, tabutun üzerine konmuş olan haciz kaldırılmıştı ve cenaze istasyona gizli değil, açık bir şekilde götürüldü. Açık, apaçık ama yolculuğa şahit olanların da söyledikleri gibi, hiç de hükümdarlara lâyık olmayacak bir şekilde...

Tabut, Sanremo *Yeşil Haç*'ına ait bir at arabasıyla taşındı. Arabanın üzerindeki haçı silmeye çalışmışlardı ama tam beceremeyişlerdi ve izler hâlâ görülmedeydi. Tabutun üzerinde çiçek veya herhangi bir işaret yoktu.

Cenaze, istasyona dikkat çekmemesi için arka sokaklardan geçirilerek getirildi. At arabasını birkaç otomobil takip ediyordu. İlkinde hükümdarın iki damadı, Şehzade Ömer Faruk Efendi'yle Ali Haydar Bey vardı. Diğerlerinde de üç kadını ve Manolya Villası'nın kapısında senelerden beri bekleyen iki carabinieri...

Gar müdürü tabut için istasyonda küçük bir vagon hazırlatmış, vagonun kapısına cenaze ve yas işareti olan küçük bir siyah çelenk koydurmuştu. Aile müdüre gösterdiği yardım için teşekkür etti ama İslâmî geleneklerle uyuşmadığı için çelengi kaldırttı.

Sonra vali muavini Marki In-

LA SALMA DI MAOMETTO VI HA LASCIATO SANREMO.

Nel pomeriggio di martedì la salma del Sultano Maometto VI lasciò Sanremo per seguire, a pochi mesi di distanza lungo lo stesso itinerario quella dello Scià di Persia alla quale il Califfo aveva reso, nella Villa San Michele a Sanremo, gli onori funebri. Poco prima delle 14 il ricco feretro, fornito dalla Agenzia Internazionale Pompe Funebri Bertrand, venne tolto dalla Villa Magnolie, dopo che le tre mogli piangenti si avevano orato dinnanzi dando segni di indescrivibile dolore, deposto su di una vecchia lettiga trainata da un cavallo offerta dalla P. A. Croce Verde e senza fiori, senza alcun emblema, senza alcun seguito s'avviò alla stazione ferroviaria, percorrendo le vie più solitarie forse per evitare la curiosità del pubblico. Precedeva una vettura nella

Cenaze haberi İtalyan basınında: "Padişahın tabutu at arabasıyla getirildi..."

cisa, carabinieri komutanı Şovalye Borla, Şovalye Lotti, trafik başkomiseri, komiser muavini Baretta geldiler. Hizmetkârlarla beraber birkaç meraklı da orada beklemedeydi.

Derken Trieste treni perona girdi, küçük vagon katara bağlandı, Şahbaba'nın damadı Şehzade Ömer Faruk Efendi'yle Halife'nin maiyetinden Sakallı Reşid Bey trene bindiler ve tam 14.20'de hareket edildi... Ertesi gün Trieste'ye varılacak ve cenaze birkaç gün sonra Trieste'den Beyrut'a gidecek olan Carniolo isimli gemiye yüklenecekti...[19]

Sanremo'da çıkan gazeteler *"Hükümdarın Sanremo'ya gelişi tantanalı olmuştu. Tabutunu ise şimdi sadece ağlayan üç karısı ve villayı senelerden beri koruyan iki carabinieri takip ediyordu"* diye yazıyor; asıl cenaze merasiminin Şam'daki Selâhaddin Camii'nde yapılacağını ve Asya'daki Müslüman krallarla Müslüman ülkelerin temsilcilerinin merasimde hazır bulunacaklarını söylüyorlardı.[20] Bazıları ise Manolya Villası'ndaki halılara, mücevherlere ve şahsi eşyalara haciz konmasına, bütün odaların mühürlenmesine rağmen cenazenin gitmesinden sonra villadaki herşeyin bir anda yokolmasının hayretindeydiler...[21]

Sultan Vahideddin'in cenazesinin nakline şahit olan bir İtalyan, istasyonda gördüklerini daha sonra şöyle anlatacaktı:

> *"...O gün tesadüfen bulunduğum cenaze hiç de krallara lâyık değildi. İstasyonun karşısındaki küçük bir arabada ucuz bir beze sarılmış bir tabut vardı ve başında bir zenciyle üç hamal bekliyordu. Arabanın yan taraflarındaki yeşil haçların silinmesine çalışılmıştı ama hâlâ görünüyorlardı. Tren gelince tabutu bir zencinin de yardımıyla vagona bir bavul gibi yerleştirdiler. Cenazenin Vahideddin'e ait olduğunu sonradan hayretler içinde öğrendim..."*[22]

*

Trenin hareketiyle beraber Vintimille, Paris, Beyrut ve Şam arasında yoğun bir telgraflaşma yaşandı.

Vintimille'deki Fransız konsolosu Armez cenazenin Trieste'ye doğru yola çıktığını Paris'e bir telgrafla bildirdi: *"Cenaze 15 Haziran'da Sanremo'dan Trieste'ye hareket etti. 24 Haziran'da Carniolo gemisine konacak. Geminin 2 Temmmuz günü saat 6'da Beyrut'ta olması bekleniyor"*[23]

Ama bakanlık Beyrut'taki yüksek komiserliği gelişmelerden henüz haberdar etmemişti. Yüksek komiser Reffye 16 Haziran'da Paris'e yolladığı

telgrafta cenazenin gönderildiğini işittiklerini söylüyor ve önemli bir konuyu gündeme getiriyordu: Beyrut'taki Fransız makamlarının cenazeye karşı nasıl davranacakları konusunu...

> *"Bazı özel kaynaklardan cenazenin bir İtalyan gemisiyle geleceğini ve Suriye Müslümanları'nın saygı hazırlığında olduklarını öğrendim. Cenaze merasimi dinî bir havaya ve Ankara'ya karşı bir protesto gösterisine dönüşebilir. Bunların yaşanmaması için elimden geleni yapacağım. Ekselanslarından aksine bir talimat gelmediği takdirde, VI. Mehmed'in cenazesine hükümdarlara lâyık saygıyı göstereceğiz. Reffye".*[24]

Sultan Vahideddin'in cenazesine vefatından hemen sonra bile resmî saygı gösterilmesinden kaçınmış olan Paris defin merasimine katılmayı tabii ki hatırından bile geçirmemişti. Cenaze halen Trieste'de beklemedeydi ve tabutu Beyrut'a götürcek olan vapurun hareketine daha birkaç gün vardı. Fransız Dışişleri Bakanı Barthelot, Beyrut'a talimat göndermeden önce İtalyan tarafının ne yapacağını öğrenmek istedi. 18 Haziran'da Roma'daki büyükelçiliğine bir telgraf yolladı ve *"Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserliği'nin cenazenin gelişi sırasındaki hareket tarzını belirlemek için İtalyan hükümetinin cenazenin İtalya'dan ayrılması sırasında tören yapıp yapmayacağının öğrenilip bildirilmesini"* istedi.[25] Roma'nın cevabı 21 Haziran'da geldi: Büyükelçi Rene Bernard, İtalyanlar'ın sabık hükümdarın cenazesine herhangi bir merasim yapmayı düşünmediklerini yazıyordu.[26]

İstediği talimatı hâlâ alamamış olan Beyrut ise acele etmedeydi. Yüksek komiser Reffye, Roma'nın cevabının Paris'e ulaştığı gün Dışişleri'ne yeni bir telgraf çekti: *"Ajanslar cenazenin yola çıkartıldığını haber veriyorlar. Talimatlarınızı bekliyorum"*[27]

Dışişleri Bakanı Barthelot, Beyrut'un günlerdir beklediği talimatı ertesi gün, yani 22 Haziran'da gönderdi. *"Sultan VI. Mehmed'in cenazesi 24 Haziran günü Trieste'de Carniolo isimli gemiye yüklenecek ve gemi 2 Temmuz'da Beyrut'ta olacak. Sabık hükümdarın cenazesinin gösterilere fırsat teşkil etmemesi konusundaki görüşünüze iştirak ediyorum. Herhangi bir merasim düzenlememiz için ortada bir sebep göremiyorum. İtalyanlar merasim yapmayacaklar, biz de yapmayacağız"* [28]

Ama bu talimat yüksek komiser Reffye'i tatmin edici mahiyette değildi. Ertesi gün dışişlerine çektiği telgrafta talimatın gözden geçirilmesini ve biraz esnek davranılmasını istiyordu:

"Kararın, Beyrut ve Şam'ın Müslüman halkını incitmesinden endişe ediyorum. Lübnan ve Suriye hükümetleri cenazeyi jandarma şeref kıt'alarıyla karşılayacaklar. Benim teklifim, cenazenin vapurdan indirilişinde ve tabutu taşıyan trenin Şam'a varışında bir Fransız ihtiram mangasının hazır bulunmasıdır. Ama bu hareketin Ankara'da nasıl yorumlanacağını bilemediğim için ekselanslarından nihai bir talimat rica ediyorum".[29]

Dışişleri Bakanı'nın biraz esneklik ve biraz da nezaket isteyen yüksek komisere 24 Haziran'daki cevabı bir hayli sert oldu:

"Talimatlarımı yerine getirin: Sultanın bize karşı davranışları cenazesinde Fransız askerlerinin saygı duruşunda bulunmasını gerektirmeyecek mahiyettedir"[30]

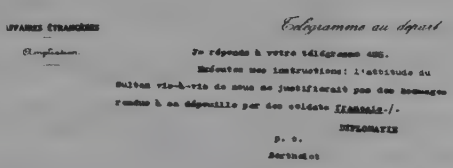

Paris'ten Sultan Vahideddin'e son mesaj: "Saygıya gerek yok!"

Siyasetinin temelini *İngiliz dostluğu, Fransız yakınlığı* politikasına bağlamış olan Şahbaba, İngiltere tarafından bir kenara itildiğini sağlığında görmüştü... Fransızların aynı şekildeki davranışına ise tabutu şahit oldu... *Fransız yakınlığı* politikasının mükâfatı, bir telgraf metnindeki *cenazesinde Fransız askerlerinin bulunması gereksizdir* cümlesiydi...

*

Başkentler arasındaki telgraflaşmalarda cenazeyi götürecek olan vapurun 24 Haziran'da yola çıkacağı söyleniyor ve herşey bu tarih üzerine inşa ediliyordu ama Paris'le Roma işin en önemli yanını atlamışlardı: Trieste'ye birini gönderip ilk elden haber almayı düşünememişler, *"Ajanslar cenazenin yola çıkartıldığını haber veriyorlar"* diye telâş eden Beyrut'taki Fransız Yüksek komiseri Reffye'nin istihbaratı doğru çıkmış, Şahbaba'nın tabutunu taşıyan Carniolo gemisi beklenen tarihten bir hafta önce, 17 Haziran günü öğleden sonra saat altıda demir almış ve Beyrut'a doğru dümen kırmıştı. Önce Yafa'ya uğrayacak, oradan Beyrut'a geçecekti...

Cenazenin bu son macerasının yani Lübnan ve Suriye yolculuğunun ayrıntılarını Ömer Faruk Efendi'nin mektuplarından öğreniyoruz. Kayınpederinin tabutunu Suriye'ye götüren Faruk Efendi yolculuk sırasında Nice'e, karısı Sabiha Sultan'a gönderdiği mektuplarda bir türlü bitmek

bilmeyen aksilikleri anlatıyor, Beyrut'taki karşılamadan söz ediyor ve Şam'da cenaze merasimi öncesindeki hazırlıkların detaylarını veriyordu...

Faruk Efendi vapurun demir almasından hemen önce, 17 Haziran günü öğle saatlerinde Trieste'deki Savoia Excelsior Palace Oteli'nden yazarken cenazenin Beyrut'a çıkartılabilmesi için lâzım olan evrakın hâlâ tamamlanmamış olduğunu söylüyordu:

"Sabihacığım,

Dün bir mektup gönderdim, bilmem eline vasıl oldu mu? Nasılsın, seni çok merak ediyorum. Dün akşam iki defa telefon etmeye uğraştım, muvaffak olamadım. Allah için sıhhatini gözet. Evdekiler ne halde? Dün akşam kaybolan sandığım geldi, çok memnun oldum.

Sami, Tarık Bey'i[31] *Suriye'ye gönderiyormuş. Bizim vapura yetişmek üzere hareket etmiş. Bunlar ne demek? Anlamı ve sebepleri nedir acaba?*

Dün öğleden sonra valiye gittim. Lâzım gelen bütün işler şimdilik yolunda gibi. Yalnız cenazenin Suriye'ye çıkabileceğine dair elimizde bir vesika olmadığından, orada bir zorluk karşısında kalmayalım diye korkuyorum. Beyrut Suriye hükümetinin dahilinde olmayıp yeni kurulan Lübnan Cumhuriyetinin dahilinde olduğundan bizim Nami orada bir iş göremez zannediyorum. O itibarla oranın mahallî hükümetine de ayrıca müracaat edip kolaylık sağlanmasını rica etmeli. Bu yazdıklarımı Hüseyin'e[32] *söyle ve mümkünse teşebbüs edin. Gerçi pederim, Selim Efendi'ye lâzım gelen girişimlerin icrası için yazmıştı. Fakat bu gibi şahısların kendiliklerinden birşey yapabileceklerine itimadım yok. Eger Beyrut'a kadar gidilir ve karaya çıkartmazlarsa, tamam bir rezalet olur. Bu yazdığımı hemen kendisine bildir, pederimle görüşsün ve telgrafla hattâ Jouvenel'e*[33] *telgrafla "Lâzım gelen kolaylığın sağlanmasını tarafınızdan beklerim" diye pederim bir telgraf çekerse hem uygun ve hem iyi olur. Bu yazdıklarımı mümkünse hattâ kendisine oku.*

Şimdi saat iki. Dörtte vapura bineceğiz ve saat altıda hareket olunacak. Bundan sonra mektup yazmamın imkânı yok. Belki bizim gittiğimiz vapur dönerse bir mektup gönderebilirim. Binaberin gözlerinizden öperim Sabihacığım. 17 Haziran 1926.[34]

Ömer Faruk" [35]

Şehzadenin vapurda yazıp Beyrut'a varmadan önce Yafa'dan postaya verdiği 21 Haziran tarihli bir diğer mektubu ise hüzün doluydu... Satırlarda geçmiş asırları sorguluyor, cedlerinin hatalarını tartışıyordu:

"21 Haziran 1926[36]

Pek sevgili Sabihacığım,

Evden ayrılırken ne azab ile ayrıldığımı tahmin edemezsin. Hele o kopan vaveylâyı işittikce bittim, eridim. Selâmi'yi[37] *gönderdim, bilmem geldi mi? Hiçbirinize orada veda edemeden çıkmağa ne çare mecbur idim. Son günlerde epey sarsılmış olan asabımı gemide dinlendirmek istedim, bilmem muvaffak olabilecek miyim? Bir taraftan düşünceler, bir taraftan vaziyetimizin vehameti bir türlü beni rahat bırakmıyor. Bu günlerde nasib ve mukadder olan birçok acıları cenab-ı hakk bizlere çektirmek istiyor, öyle olacak.*

Hava oldukça iyi, köpüren mavi denizi seyredip bir miktar rahat ederken, küçük bir vak'a yeniden asabımı oynattı. Vapurumuzun arka kısmında üçüncü mevki yolcuları içinde Filistin'e hicret eden birçok Musevi aileleri var. Bunlardan birinin kızı sefaletten ve zaafdan dün sabah öldü. Bu sabah da onun cenaze merasimini icra eyledik. Cesed bir tahta kutu içine konuldu ve bütün gemi efradı bulunduğu halde tahta kutu bir sepetle denize indirildi ve onun koynuna terkolundu. Mezarı deniz, yeri mâlûm olmayan ve denizin dibine inen bedbahtın ailesini gözönüne getirebilirsin. Fazla tarife hacet yok.

Girid açığındayız. Sahil uzaktan gözüküyor. Saatlerden beridir vapur sahili uzaktan takiben seyrediyor ve galiba daha da saatlerce devam edecek. Ne güzel ve büyük bir ada. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Girid Vilâyeti. Baktıkça ve gördükçe nasıl bir üzüntü hissediyorum Allah bilir. Ah o bizim ne memleketini, ne milletini, ne milletinin ruhunu, hâsılı hiçbir şeysini tanımamış bedbaht hükümdarlarımız. Hem milletlerine, hem memlekete ve hem de kendilerine edeceklerini etmişler. Bedbaht, öksüz topraklar!

Vapurumuz pek büyük değil fakat izam olunacak kadar da küçük değil. Yemekleri pek iyi, yalnız yalnızlık fena. Birinci sınıf yolcularından bizden başka yalnız bir tek İngiliz var, o kadar. Genellikle kaptanla ve zabitlerle görüşüyoruz. Çoğu eski Avusturya zabitleri ve Avusturya'da tahsil etmişler.

Haziran 22/23

Bugün hava cidden güzel fakat çok sıcaktı. Yarın sabah yedide Yafa'ya vasıl oluyoruz. Bu mektubumu oradan göndereceğim. Ümid ediyorum, biran evvel eline vasıl olur. Beyrut'a vardığımda bir afiyet haberini alamazsam çok canım sıkılacak. Ümid ederim bunu akıl etmiş, yapmışsındır. Gözlerinden, yanaklarından ve her her tarafından birçok öperim sevgili Sabihacığım.

Ömer Faruk" [38]

Sultan Vahideddin'in cenazesi Haziran'ın son haftasında Beyrut'taydı.

*

Bu kitabın yazılmaya başlanması sırasında, Şahbaba'yı Beyrut'ta karşılayanlardan tek bir kişi hayatta kalmıştı: Osmanlı Hanedanı'nın reisi Mehmed Orhan Osmanoğlu (vefatı: Mart 1994)... Orhan Efendi, Cenazenin gelişini kendine mahsus üslûbuyla banda şöyle anlatıyordu:

"...Beyrut'a gittik. Vapur geldi. Zavallı cenaze yukarıda ama koku taaa aşağıya kadar geliyordu. Ambome etmemişler, hiçbirşey yapmamışlar, geliyor.

Ondan sonra biz, Selim Efendi, ben, Abdülkerim Efendi[39]*, sonra en sonunda da Ömer Bey Nami*[40]*, o da orada tabii. Bindirdiler, vagona koydular, kapattık...*

Sonra belki üç-dört yüz kişi geçti önümüzden. Hamal, çamal, dükkâncı, hepsi gelmişler. Yani bütün Beyrut ahalisi gelmişler. Gazeteci yok, bir gazeteci gelip bize birşey sormadı. Bunlar hepsi çalışan adamlar. Yani Sultan Vahideddin geliyor, Sultan Selim oraya gidiyor. Sultan Selim derlerdi Selim Efendi'ye ve çok hürmet ederlerdi bütün Beyrutlular. Bütün bu Beyrut halkı evvelâ Selim Efendi'nin elini sıkarak, öperek, sıkarak, öperek geçti. Hepsi sırayla geçti. Belki bir saat orada durduk. Ahali hürmetle el öptü.

Selim Efendi gayet titiz adam. Elini bıraktı artık, başını da çevirdi, "Ne olursa olsun" dedi, "Vefat ettim" dedi. Zavallı adam. Çünki gayet titiz adam. Hamal geçiyor, elini alıyor sıkıyor, öteki geliyor, eli simsiyah, elini alıyor öpüyor. Artık bıraktı, başını çevirdi.

Neyse, tren hareket etti, Ömer Bey götürdü Şam'a ve Şam'da gömüldü. Biz tabii döndük... O zaman, ben amcam Selim Efen-

di'nin evinde oturuyorum... İşittim. "Aman" demiş. "Dürriyekta[41]*, alınız şu elimi, yıkayınız, ne kadar kolonya varsa koyunuz, bu elim berbad oldu"... Hiç unutmam... Yıkadılar falan, şey ettiler... Adamcağızın fesinin yarısına kadar ter çıkmıştı...*

Ama vallahi sonra kalfalardan biri dedi ki, "Adamcağız o eline baktıkça başını çevirirdi" dedi. Hiç unutmam.."

*

Beyrut'tan trenle Şam'a nakledilen cenazeyi Şam istasyonunda hanedanın eski damadı ve Suriye'nin o zamanki hükümet reisi Ahmed Nami Bey askerî törenle karşıladı. Hükümet erkânı da istasyondaydı. Peronun iki yanına Suriye askeriyle jandarması dizilmişti. Tabut bir arabaya yerleştirilip hükümet erkânının, askerlerin ve halkın refakatinde şehrin merkezindeki Sultan Selim Camii'ne getirildi.

Suriye'deki tekkelerin bütün mensupları cenazedeydiler. Sikkeli Mevlevi dervişleriyle Kadiri ve Rufai dergâhlarının mensupları kortejle beraber, ilâhiler okuyarak ilerliyorlardı.

Şahbaba'nın defnedileceği yer henüz tayin edilmemişti ve edilene kadar tabut camide kalacaktı. Kıymetli şallara sarıldı, üzerine kâbe örtüsü konuldu ve başında Suriye askerleri ihtiram nöbeti tuttular.

Esas duruşta bekleyenler sadece Suriyeliler değildi; Osmanlı subay üniforması giymiş kişiler de nöbetteydi... İmparatorluğun dağılmasıyla beraber bütün vilâyetlerde olduğu gibi Şam'da da kalabalık bir Türk kolonisi kalmıştı, aralarında askerler de vardı ve sandıktan çıkarttıkları eski üniformalarını sırtlarına geçiren subaylar tabutun başındaydılar...

Şehzade Faruk Efendi, Şam'dan 3 Temmuz'da gönderdiği mektubunda cenazenin Beyrut'tan itibaren bütün safahatını anlatıyordu... Gerçi sıcak bir şekilde karşılanmışlardı ama Suriye bir iç harbe sahne oluyor gibiydi, cenazenin defnedileceği yeri seçmek için bir hayli uğraşmışlardı ve Şam'da şanssızlıklar birbirini takip ediyordu:

"Pek sevgili Sabihacığım,

Ancak bugün sana buradan yazmaya muvaffak oluyorum. Birbirini takip eden yorgunluklardan ancak henüz kurtulabildim. Seyahat, gördüklerim ve olanları ayrıntılı bir şekilde mektupla anlatabilmenin imkânı yok, muhtasar olarak anlatayım.

Beyrut'a vardığımızda heman bütün aile efradı ve Beyrut'un bütün eşrafı, mahallî hükümet ve heyetler tarafından karşılandık. Karaya çıktığımızda ilk ziyaretim Selim Efendi'ye oldu. Pek

iltifatlı bir şekilde kabul ettiler. Bilâhare, Cebel-i Lübnan Cumhuriyeti reisicumhurunu ve başvekilini ziyaret ettikten sonra Fransız mümessil vekilini ziyaret eyledik. Onu müteakib bazı eşrafın ziyaretlerinde bulundum.

Bunları müteakib öğleye doğru bizim Mecid'in[42] *evine gittim. Hazret-i Mecid-i bîçare meger ameliyat olmuş, entari ile ancak odasında dolaşabiliyor. Yemek orada yedik ve bir miktar dertleştik. Bedrirû*[43] *orada idi. Sultan*[44] *bir çok seni sordu. Mecid de tabii keza. Öğleden sonra dörtte, merasim için liman dairesinde bulunduk. Orada cenaze merasimlerle camiye götürüldü ve cenaze namazı kılındıktan sonra istasyona naklolundu. Kalabalık tasavur edilemeyecek kadar fazlaydı. Bu merasimi müteakib geç vakit Nazime Sultan*[45] *halama gittim ve ziyaretinde bulundum. Oturdukları yer Beyrut'tan otomobille üç çeyrek mesafede olduğundan davetlerine icabet edemeyerek Beyrut'a döndüm ve gece Şerefeddin'de*[46] *kaldım. Ertesi sabah saat dört buçukta özel bir trenle Şam'a hareket olundu. Beyrut'taki merasimde aile efradından herkes hazır bulunduğu halde Şam'a Ziyaeddin*[47] *ve Şerefeddin Efendi'den başka kimse beraber gelmedi. Katılmamalarının sebebini ancak buraya geldikten sonra anladım. On saatten fazla bir tren seyahatini müteakib Şam'a vardık. İstasyonda hükümet reisi Nami Bey, hükümet erkânı ve ahali tarafından karşılandık. Bütün bu merasimler esnasında her nedense yabancı bir toprakta olmadığımı ve kendi memleketimde bulunuyormuşum gibi bir yakınlık hissediyordum. Hasılı kendimi kendi memleketimde zannediyorum. Yegâne bahtiyarlığımız! Cenaze keza merasimlerle istasyondan Sultan Selim-i Evvel Camii'ne naklolundu ve merasim bu suretle sona erdi.*

Ertesi gün Nami Bey'e hükümet dairesinde resmî bir ziyaret yaptıktan sonra, burada büyük bir nüfuzu olan Yüksek Komiser'in muavini Mösyö Piyer'i ziyaret ettik. Bizi pek nazikâne bir surette kabul etti ve daha şimdiye kadar Fransızlardan işitmediğim bir tarzda sitayişle ailemizden ve Fransızlarla Osmanlı Hanedanı'nın arasında daim olmuş olan sevgiden bahseyledi. Öğleden sonra da iade-i ziyaretimize geldi.

Cenazenin defnedilmesi mes'elesine gelince: Onda dahi yine bir mikdar zorluk karşısında kaldık. Önceden seçilen yer bilâhare bazı sebepler dolayısiyle muvafık görülmedi. Önce Selâhaddin-i Eyyubî'nin türbesine nakil ve defni kararlaştırıldı ve niha-

yet orada da defin için yer bulunamaması dolayısiyle yine vazgeçildi. Bilâhare Sultan Selim Camii'nin içinde odalardan birinde defne karar verildi fakat toprağın kazılması esnasında su çıkması üzerine ondan da vazgeçilerek avluda defne karar verildi. Mevki itibariyle bu son yer hepsinden uygun ise de, belki üstüne bir türbe yapılamaz korkusuyla bunu pek arzu etmedim fakat çaresizlikle bu kararı vermeye mecbur kaldım. Hükümet bilâhare bir türbe inşa ettirteceğini vaad ediyor. İnşaallah.

Biraz da buranın yani Şam şehrinin vaziyetine gelelim. Buraya vasıl olduğumuz akşam hava kararır kararmaz bizler yemekteyken burada epey zamandan beri adet olmuş olan sokak muharebeleri başladı. Bizim haberimiz yok, meğer burası bir harp cephesiymiş. Şehir içinde epey bir gürültüyü müteakib, birkaç saat sonra yine sükûnet hasıl oldu. Hemen her gece muntazaman asiler şehre saldırıyor ve rahatsız ediyorlar. Bunları tenkil için şehir dahilinde ve yakında bulunan kıt'alarla çatışmalar oluyor. Bu şehrin içinde yerleştirilmiş olan makineli tüfeklerin, yedi buçukluk sahra toplarının devamlı gürültüsü geceleri insanı rahat uyutmuyor. Toplar şehrin bir kısmından şehrin diğer kısımlarına ateş ediyor ve asilerin şehre girmesine mani olmak için devamlı ateş ediyorlar. Tayyareler dahi bombalar atmak suretiyle gürültüyü bir mikdar daha fazlalaştırıyorlar. Bütün manasiyle bir harp cephesi. Ancak gündüzleri sükûnet oluyor ve geceleri yeniden başlıyor. Halk artık bu hale alışmış, herkese tabii geliyor. Düşünülmesi bile mümkün olmayan gayritabii bir vaziyet. Biraz da bu vesile ile gülünç kısmından bahsedeyim. Biçare Ziyaeddin Efendi bu gibi seslere alışık olmadığından tüfek ve top sesleri başlayınca kendisinde de bir korku başlıyor. Biçareyi kaç defa gece yatağından fırlattık. Dün gece haline epey güldük. Nihayet fazla bir tahammül gösteremeyerek bu sabah Beyrut'a kaçtı.

Defin merasimi tamamlanıncaya kadar burada kalacağım. Bizim Reşid Bey[48] *de biraz rahatsız oldu. Dün epey harareti vardı. Zannediyorum, alışık olmadığı sıcakların tesiri oldu. Birkaç gündür sıcaklar dayanılmaz bir şekilde devam ediyor. Zannederim güneşte altmış olacak, belki de daha fazla. Sizleri ne kadar göreceğim geldiğini Allah bilir. Fakat sana doğrusu kızmadım dersem yalan olacak. Bir mektup gönderemez miydin? Ne kadar merak içinde kıvrandığımı düşünmen icab etmez miydi? Bu kadar kayıtsızlık olur mu? Bütün sizler ne haldesiniz, herhalde bir*

vasıtayla derhal bildirmeni rica ederim. Buradan dönüşümde Beyrut'ta da bir mikdar kalıp, ondan sonra hareket eyleyeceğim.

Hepinizi Allah'a emanet ediyorum. Çocukların gözlerinden ve yanaklarından ve senin de her tarafından bir çok, bir çok, bir çok öperim. 3 Temmuz 1926.

Ömer Faruk

Pederimin ve validemin ellerinden, Dürrüşehvar'ın gözlerinden öper ve evdekilere birçok selâm ederim. Nami Bey her ne kadar kendilerini tanımıyor isem de arz-ı tazimat eylerim diyor. Şerefeddin de ellerinden öpüyor" [49]

*

Şahbaba'nın cenazesi Faruk Efendi'nin sözünü ettiği yere, Sultan Selim Camii'nin avlusuna defnedildi.

Faruk Efendi son mektubunda mezarın yerinden bahsederken *"...belki üstüne bir türbe yapılamaz korkusuyla bunu pek arzu etmedim fakat çaresizlikle bu kararı vermeye mecbur kaldım. Hükümet bilâhare bir türbe inşa ettirteceğini vaad ediyor. İnşaallah"* diye yazıyordu...

Şahbaba'nın damadı korkusunda haklı çıktı, Sultan Vahidedin'in kabrinin üzerine bir türbe inşa edilemedi. Uzun zaman toprak yığını halinde kaldı ve üzerine seneler sonra ucuz bir işçilik eseri olan mermerden bir lâhid yerleştirildi. Lâhdin alın kısmına tâlik hatla *"Huve'l-hayyu'l-baki. Es-Sultan ibnu's-Sultan es-Sultan Muhammed Vahideddin Hân-ı Sâdis rûhuna fâtiha. Velâdeti 21 Şubat 1861 (20 Receb 1277) - Vefatı 16 Mayıs 1926 (18 Zilhicce 1345)"* ibaresi yazıldı, etrafına da âyete'l-kürsi işlendi.

Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan, 1945'te babasına bir türbe yaptırtmaya teşebbüs etti. İnşaatın masraflarını Sultan'ın üçü de Mısır hanedanından olan damadları Prens Abdülmün'im, Prens Amr ve Prens Mehmed Ali İbrahim vereceklerdi. Projeyi Muhammed Salâhaddin Albanî ismindeki Türkçe bilen Suriyeli bir mimar çizdi. Yerin darlığı sebebiyle klasik padişah türbeleri modelinin dışına çıkmış, üç metre yüksekliğinde daha mütevazi bir proje hazırlamıştı. Ama araya Suriye bürokrasisi, savaşlar ve Mısır'da 1952'de yaşanan ihtilâl girince inşaat başlayamadı.

Sonraki senelerde Lübnan'da ve Suriye'de sürgündeyken can veren hanedan mensuplarıyla bendegândan bazılarının cenazeleri Şam'a getirildi, Sultan Selim Camii'nin avlusuna defnedildi ve avlu zamanla bir aile mezarlığı halini aldı. Mezarlığın son sakini, Sultan Abdülhamid'in Paris'te kapı kapı dolaşıp sabun satarak geçinen ve 1972'de Beyrut'ta vefat eden

küçük oğlu Abid Efendi'ydi...

Bugün Türkiye'deki selâtin türbelerinden sonra gelen en geniş padişah mezarlığı Şam'daki Sultan Selim Camii'nin avlusudur. Şahbaba ailenin reisi olarak en ileride, avluyu camiden ayıran duvarın hemen önünde yatmakta; mezarların bakımıyla Suriye Vakıflar Bakanlığı'ndan aylık alan bir aile meşgul olmakta ve türbedarlık babadan oğula geçmektedir.

*

Istanbul gazeteleri Sultan Vahideddin'in ölüm haberini birinci sayfalarından ama fazla büyütmeden verdiler. Hakkındaki yorumlar sonraki günlerde yapıldı ve onunla ilgili pek çok şeyler yazıldı.

Bu yazıların en dikkat çekicilerinden biri, Damad Ferid Paşa iktidarının Posta ve Telgraf Umum Müdürü ve Türk Edebiyatı'nın en kıvrak kalemlerinden olan Refik Halid'e (KARAY) aitti... Başlığı *Bir Fatiha Yerine*'ydi, 150'liklerden Hasan Sadık'ın Halep'te çıkarttığı *Doğruyol* gazetesinde yayınlanmıştı. Makale bir yerde Refik Halid'in geçmişteki siyasi hayatının da muhakemesiydi ve kendisiyle beraber bütün kader arkadaşlarına hâkim olan meçhul bir akıbet endişesiyle nihayete eriyordu:

> *"...Bana öyle geliyor ki, bu Türk hakanı âvizelerinin binbir türlü ışık saçtığı ve mermer salonlarının denizler gibi ufuklara uzandığı aydınlık ve geniş salonlara bedel bir ufak köşkün Frengâne döşenmiş dar, loş odasında can verirken; mahrum kaldığı saltanatına rağmen milletinin bugünkü istiklâlini düşünerek siyasetin zorlamasıyla yaptığı bazı hataları unutmuş, müsterîh can vermiş ve şahsına yapılan tecavüzleri de zafere hürmeten affetmiştir.*
>
> *Yarın biz de şayet gurbetlerde ölürsek böyle yapacağız, öyle can vereceğiz!".* (50)

*

Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suat Bey'in *"Vahideddin'in füc'eten vefat ettiği şimdi haber alınmıştır"* yazan telgrafı Ankara'ya geldiği sırada Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal, Adana'daydı...

Telgraf hemen Adana'ya ulaştırıldı...

Reisicumhur dostlarıyla yemeğe oturmuştu... Haberi işitince *"Çok namuslu bir adam öldü"* dedi... *"İsteseydi Topkapı'nın bütün cevâhirini götürür ve öyle bir ordu kurup geri dönerdi ki..."* (51)

BELGELER

مطالعه‌لرنده مثبتان بویله جعلی اوزره ایام متارکه‌ده حرب عمومی نتایجندن مسئول
اولان مجرملرك تواری ایلدیکلری مصائب متوالیه‌یی قارشی منحصراً شخصی سیر اتخاذ ایلدم .
فی الحقیقه بر طرفده منطقهٔ محتله‌ده قالان مقر خلافتده دول ائتلافیه و غالبه‌نك
محاسبه و مواجهه‌سی و دیکر طرفده مستولی یونانلیلره مقابله ایچون وسائط ممکنه و محرمانه ایله
آناطولی‌یه مأمور ایلدیکلری یاورانمزدن مصطفی کمالك
قارشوسنده قالمشدم .

بو مقدار وطن عزیزم منافعی ایچون قوای ملیه‌نك بالآخره تبدیل شکل و ماهیت ایده‌جکی
حقنده حاصل اولان فکر و قناعتلرمه رغماً ینه فداکارانه مسلکی اختیار و تعقیب ایلدم .
و حرف بو سبب و حکمت ایله آمال ملیه‌یی مطاوعتکار قابینه‌لری موقع اقتداره کتوردم . و
سنه‌لرجه قوای ملیه‌یی تقویه و تنمیه ایلدم .

آناطولی ظفرینك نه کبی خطرناك شرائط آلتنده طرفمزدن تهیه و احضار اولندیغنی مشعر
قرائن ایله بر موجب قانون اساسی مقام خلافتپناهینك مصونیتی مصور اولان اوراق مهمه سائره‌یی
جمع و تثبیت ایدلمسه اولدیغندن آنلرك وحی وقت مرهوننده افکار عمومیه‌یی وضع اولنه‌رق خادم
و یاخود هادم اسلامیت اولدقلرك تشهیر و تعیینه قله جعلی تأمین ایلرم .

Belge: 1

SULTAN VAHİDEDDİN'İN HATIRALARI (1925)

Sultan Vahideddin, hatıralarını başyaver Avni Paşa'ya Sanremo'da dikte ettirmiş, ancak tamamlamamıştır. Metin, okunduğunda da anlaşılacağı gibi, ayrıntılı bir hatırat olmaktan ziyade, hadiselerin ana noktalarına temas eden ve hükümdarın bu hadiselerle ilgili kendi yorumlarına yer verdiği bir belgedir. İlk dört paragraf Sultan Vahideddin'in, gerisi Avni Paşa'nın el yazısıyladır.

Metni yayınlarken bazı ifadeleri ve cümleleri çıkartmak zorunda kaldık.

Mütalâalarından müsteban buyurulacağı üzere, eyyâm-ı mütarekede harb-i umumi netayicinden mes'ul olan mücrimlerden tevarüs eylediğim mesaib-i mütevaliyeye karşı münhasıran şahsımı siper ittihaz eyledim.

Filhakika bir taraftan mıntıka-i mühlikede kalan makarr-ı hilâfette düvel-i itilâfiyye ve galibenin muhasebe ve muvacehesi ve diğer taraftan müstevli Yunanlılar'a mukabele için vesait-i mümkine ve mahremane ile Anadolu'ya memur eylediğimiz yaverânımızdan Mustafa Kemal'in .....[1] karşısında kalmıştım.

Bununla beraber vatan-ı azîzim menâfii içün kuvay-i milliyenin bilâhare tebdîl-i şekl ve mahiyet edeceği hakkında hasıl olan fikir ve kanaatlerime rağmen yine fedâkârâne mesleği ihtiyar ve takib eyledim. Ve sırf bu sebep ve hikmet ile âmâl-i milliyeye mutavâatkâr kabineleri mevki-i iktidara getirdim. Ve senelerce kuvay-ı milliyeyi takviye ve tenmiye eyledim.

Anadolu zaferinin ne gibi hatarnâk şerait altında tarafımızdan tehiyye ve ıhzâr olunduğunu müş'ir vesâik ile bermûceb-i kanun-ı esasi makam-ı hükümdarînin masuniyyetini musavver olan evrak-ı mühimme-i sairede cem' ve tesbit edilmiş olduğundan onların dahi vakt-i merhunun-

[1] Buradaki bazı ifadeler metinden çıkartılmıştır.

da enzâr-ı umumiyeye vaz' olunarak hâdim veyahut hâdim-i İslâmiyet[2] olanların teşhir ve tayin kılınacağını temin eylerim.

Malûm olduğu üzere zaferi müteakib Refet kemâl-i haşmetle Istanbul'a geldi. Koca Tevfik Paşa hükûmeti de bilâtereddüd o küçük adama terk-i mevkî' ederek ifây-ı taahhüd eyledi!

Meydanı serbest bulan Refet de sesi kısılıncaya kadar söyledi, söylendi. Söylediklerini belki siz de bizzat işittiniz. Gazeteler yazdı. Duymayan yahud duyamayan kalmadı. Tâbir-i mârufu ile, sağır sultan da duydu.

Bu muvaffakiyetler, bu nutuklar neyi istihdaf ediyordu? Malûm, Kanun-ı Esasî yerine Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tatbiki, -Meşrutiyet yerine Cumhuriyet'in tesisi-.

Bu sırada Tevfik Paşa hükümetinin muallâkta bıraktığı makam-ı hilâfet ve saltanat da akıbete intizar mevkiindeydi. Derken birgün Refet; saraya müracaatla bizden mülâkat istedi. Vakit ve zaman tayin ettik. Geldi. Fikrini söyledi. Dinledim. Bu ufak-tefek adam büyük emeller arkasında saklanarak ve hakiki maksadını da setr ve ihfa ederek bana cümlemizin muhafazasına yemin ettiğimiz Kanun-ı Esasi ile muayyen meşrutî hükümdarlık yerine maksur ve mahdûd ve adeta mevhum ve malûl bir hilâfeti kabul edersem, şahsımı ve vaziyetimi kurtaracağımı ve bir telgraf ile de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu ve Ankara Hükümeti'ni tanıyacak olursam Mustafa Kemal'i, ...[3] ikna edebileceğini söyledi.

Cevaben, o gün için muhtâc-ı mütalâa ve münakaşa bir teklif olduğunu söylemekle iktifa ettim. Ertesi günü Mustafa Kemal'in şahsımız ve hanedanımız aleyhinde tefevvühâtını gazetelerde görünce, benim de karar verecek zamanım geldi.[4]

---

[2] Hadim sözü, eski harflerle iki ayrı h ile yazılır. Hı ile yazılanı hizmet eden, he ile olanı da yıkan demektir. Sultan Vahideddin, burada her iki yazılışı da kullanarak kelime oyunu yapıyor.

[3] Burada yeralan bazı ifadeler metinden çıkartılmıştır.

[4] Buradan itibaren gelen dört paragrafı, Vahideddin, Kahire'de 1926'da toplanan Hilâfet Kongresi'ne göndermek için kaleme aldığı bildirisinin başına koymuştur. Bildirinin elimizde bulunan ve elyazısıyla olan nüshası, müsvedde halindedir ve belge suretlerinden oluşmaktadır. Metnin, Kongre'de okunup okunmadığını bilmiyoruz.

Bildiri, şu şekilde başlamaktadır:

"Aralarında evvelce de mukarrer ve musammem olduğu halde ancak Ankara'nın ilân eylediği Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile tavazzuh ve hudapesendâne zafer-i vâkıayı müteakib makam-ı saltanatın ref' ve ilgasiyle de büsbütün tahassul ve tahakkuk eden vaziyet-i elime esasen gayr-ı kabil-i teczî' ve iftirâk olan hilâfeti cism-i devletten nez' ve

2 Teşrinsanî karariyle makam-ı saltanatın ref' ve ilgasını müteakib tahassul eden vaziyet-i elîme, artık tecessüm ve tahakkuk etti. Bu hainane karar esasen gayr-ı kabil-i teczî' ve iftirâk olan saltanat ve hilâfeti cism-i devletten ve hikmet-i hükumetten tecrid etti. Ve âlem-i İslam'ın mesnedini de lâfz-ı bî-mânâ ve cism-i anka haline koyarak, makarr-ı hilâfeti de tehlikeli bir sahaya ilka eyledi.

Şu suretle kuvay-ı teeyüdiyyesinden tecrîd edilmiş olan uryan bir hilâfeti reddetmek veyahud kabul etmek muvacehesinde bulundum. Ve Anadolu'ya def'-i haile memur eylediğimiz Mustafa Kemal'in ihtirası ve muvazaası karşısında kaldım.

Her tarafı istila eden kör ve nankörler arasında inkılab ve ihtiras içinde bunaldım. Böyle bir şekl-i hilâfete kendimde ne mukavemet ve ne de mutavaat imkanını göremeyerek efkârda sükûn ve ahvalde vuzuh hasıl oluncaya kadar muvakkaten mıntıka-i mühlikeden tebâüde karar verdim.

Mücerred kuvay-ı işgaliyye ve itilafiyye başkumandanı sıfatını haiz olduğu için dahi İngiliz generali Harrington'un vesâtetini tercih eyledim. Ve hıtta-i mukaddeseye azimet için bir istasyon demek olan Malta'nın intihabını da ehven-i şer olarak kabul eyledim. Ve şu hareketim ile müvekkil-i zîşânım hazret-i peygamberin isr-i nebevîlerine itbaen diyanet ve saltanat-ı İslâmiye aleyhinde hareket etmekte olan Kemâlîlerden-Celâlîlerden ayrıldım ise de, hiçbir vakit ecdad-ı azamımdan mevrus olan hukuk-

---

hikmet-i hükumetten tecrid ederek alem-i İslam'ın mesnedini lâfz-ı bî-mânâ bir halde bırakmış olduğu gibi, makarr-ı hilâfeti de tehlikeli bir sahaya ilka eylemişti. Şu suretle kuvay-ı teeyüdiyyesinden mahrum edilmiş olan uryan bir hilâfeti reddetmek veyahud kabul eylemek muvacehesinde ve Anadolu'ya ve def'-i haile memur eylediğim yaveran-ı şehriyaranemden Mustafa Kemal'in .....(*) karşısında kaldım. Her tarafı istila eden inkılab ve ihtiras içinde böyle bir şekl-i hilâfete ne mukavemet ve ne de mutavaat imkanını görmeyerek efkârda sükûn ve ahvalde vuzuh hasıl oluncaya kadar muvakkaten mıntıka-i mühlikeden tebâüdü ve mücerred kuvay-ı işgaliyye ve itilafiyye başkumandanı sıfatını haiz bulunduğu için İngiliz generalinin vesâtetini ve hıtta-i mukaddeseye azimet için bir istasyon demek olan Malta'nın intihabını ehven-i şer olarak kabul eyledim. Ve şu hareketim ile müvekkil-i zîşânım hazret-i peygamberin isr-i nebevîlerine ittibaen ihtiyar-ı hicret eyledim ise de, hiçbir vakit ecdad-ı azamımdan mevrus olan hukuk-ı saltanat ve hilâfetten feragat eylemedim ve eylemekteyim.

Zamanın ve hadisatın tecelli-i hakayıka hizmet edeceğini bilerek ve daima hakka mütevekkil ve ruhaniyet-i peygamberiye müteveccih ve mütevessil bulunarak intizar eyledim ve eyleyeceğim.

Bu vesile ile din ve devletine ve vatan ve milletine hıyanet edenler varsa, cenâb-ı azîz-i zü'l-intikamın yed-i kahhar-ı kudretine hedef olmasını tazarru eylediğimi tekrar eylerim."

(*) Burada yeralan bazı ifadeler ve cümleler metinden çıkartılmıştır.

ı saltanat ve hilâfetten feragat eylemedim. Ve eylemeyeceğim.

Tali' ve kader bizi vatanımızdan baîd etti ve nihayet buralara kadar gurbetlere attı. Ne deyelim, *Zalike'l-takdiru'l-azîzu'l-alîm.* Kısmetimiz ve levh-i mahfuzumuz böyle imiş. Filhakika, insanlar kaderlerinin kâsibi olabilirlerse de, hâliki olamazlar ve hadisata takaddüm edemezler. En basit felsefe-i İslâmiye, böyledir. Elhamdülillah, ben Müslümanım. Mu'tekîdim. Dinimi, diyanetimi bilirim. Hâlikıma, mâbûduma âşk ve imanım kavîdir. Gerçi ahvâl-i mâlûme sebebiyle dinime, vatanıma, milletime arzu ettiğim kadar hizmet etmeye vakit ve imkân bulamadım ise de, asla ihanet etmedim. Vakıa sizin mütalâat-ı sâiyenizi kabul edip Anadolu'ya gidemedim. Siz memleketi, rüfekanızı ve onların makasıdını daha iyi biliyor imişsiniz. Zaman size hak verdi. Şimdi burada zelîlâne ve sefilâne kalmaktan ise, Anadolu'da at sırtında olmalıydık. Zaten ecdâdımızın taşıdıkları sarıklar, kendi kefenleriydi. Haklıydınız, haklı. Fakat ne yapalım. Bu fikri, Anadolu'ya gidip ordunun başına geçmem lüzumunu dünürüm bulunan Sadrazam Tevfik Paşa'ya açdığım zaman, büyük bir muhalefete uğramıştım. *"Böyle bir avantüre giremezsiniz"* dedi. Hatta her kalbe göre şekil alan Sadr-ı Esbak İzzet Paşa ile Ali Rıza Paşa bîçaresini üzerime sevketti. Muhtar Paşa'nın sadarete davetinden sarf-ı nazar edilmesini ve sizin saraydan uzaklaşmanızı musirrane taleb ettiler. Hayli mücadele ettim. Nihayet mağlûb oldum. Çünki bana dediler ki, *"Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ve mukabele ettik. Ba'de'z-zafer zât-ı humayunlarına her halde bey'at edecektir. Onun istemediği, yalnız Damad Ferid Paşa'dır. Galip gelirse galebe nâm-ı humayunlarına, hudâ ne-kerde mağlûb olursa kendi hesabınadır. Vaktiyle Enver, Tal'at mağlûb oldular. Hatalarını tashih için zât-ı humayunları düvel-i gâlibe ile şimdi mücahede ediyorsunuz. Allah göstermesin, Anadolu'da zât-ı şâhaneleri mağlûb olursalar vaziyeti kim kurtarır?"*

Mütareke senelerinde tahaddus eden bütün fecayie, vekayie karşı gerçi kalkan olamadım ise de, siper-i saika vazifesini gördüm. Ve öyle zannediyorum ki, bütün musaibi üzerime celb ve cezbettim. Kendimi feda ederek vatanı kurtarmaya çalıştım. Ben de insanım, lâyuhtîlik iddia edemem. Başlıca üç hatamı itiraf ederim:

Birincisi: Rahmet olsun, biraderim Sultan Reşad'ı müteakib makam-ı saltanatı kabul etmekle hata ettim.

İkincisi: Mütareke kabinelerine, başta Ferid Paşa olduğu halde Tevfik Paşalar, İzzet Paşalar, Ali Rıza ve Salih Paşalar gibi milletin, devletin kalbur üstünde görülen ricaline rabt-ı talî' ederek aldandım. Doğrusu, bunların memlekete hizmet edemeyeceklerine ve bana ihanette buluna-

caklarına ihtimal veremedim.

Üçüncüsü: Müessis-i devlet ve halis muhlis Türk olan Osmanoğulları'nı memleketten tehcîr ettikten sonra hilâfeti ve bütün mukaddesatı yıkan .....[5] milletin bey'at edeceğine asla inanmak istemedim.

Makama gelmek bahsine gelince: Harbin evâhirinde hasta ve halet-i nez'de bulunan biraderim Sultan Reşad'ın vefatı saatinde, Tal'at bana, Çengelköyü'ne saraydan telefon etti: Ziyaretime geleceklerinden, ne vakit kabul eyleyebileceğimi soruyordu. Bununla, bana kara haberi iblâğ etmiş oluyordu. Tabii anladım ve müteessir oldum. Cevap veremedim. Kim ne derse desin, Sultan Reşad hakikaten melek-haslet bir zât idi. Ziyamdan dilhûn oldum. Esasen ben saltanat âşıkı da değildim. Çengelköyü'nün saf havasına ve köy hayatına alışmıştım.

Talât Paşa benden müsta'celen cevap alamayınca biraz sonra telefonla tekrar etti ve gece geleceklerini bildirdi. İskeleye araba gönderdik. Talât, Enver Paşalarla Hayri Efendi geldiler. Taziyeden, tesliyeden sonra resm-i bey'atin ne vakit ve ne yolda olacağını sordular. Ben de cevaben *"Hele bir kerre birader merhuma karşı lâzime-i hürmet ve hizmeti ifa edelim. Merasim-i diniyyesini yerine getirelim. Sonra konuşuruz"* dedim. Böyle müstagnîyâne ve müteessirane ifadelerimden ve kara haberi bir beşaret gibi telâkki edeceğimden dolayı leb-beste-i hayret kalan hey'et-i mebuse-i resmiyye bir devre-i tevakkuf ve tereddüd geçirdi. Nihayet Talât, *"Efendimiz, âdetullah cereyan eder. Emr-i hakk vaki' oldu. Teessür ve ihtiram tabiî olmakla beraber bermuceb-i Kanun-ı Esasî hanedanın ekber evlâdı bulunmak, veliahd-ı saltanat olmak itibariyle evvelâ bey'at etmekliğimize müsaade buyurunuz"* diyerek, kalkıp elimi tutmak istedi. Ben de *"Acele etmeyiniz. Bu babda benim de bazı mütalâalarım, endîşelerim vardır. Bana yarına kadar mühlet veriniz. Bu gece bir kerre daha salim fikir ile düşüneyim. Hal ve vaziyeti tedkik edeyim. Biraderin son hizmetinde bulunayım. Ben de kat'î kararımı vereyim"*.

Bu gibi muallel cevaplarımdan, tereddüdlerimden büsbütün beht-ü hayrette kalan hey'et beni yalnız bırakarak dönüp gitti. O gece ibadet ve tâatle meşgul oldum ve abdestli olarak yattım ve adeta istihareye daldım. Nefsimle murakabe ve mücadele ettim. Nihayet bi'l-irs ve'l-istihkak tevecüh eden mes'uliyet-i saltanatı kabul etmeyerek istiğna veya istifa edecek olursam vazife-i vataniyeden kaçmış, şahsımı düşünmüş olacağım dedim. Alelhusus bana halef olacak zatın benden daha ziyade makul ve makbul bir surette hareket edeceğine ümidli değildim. Mücerred bir hiss-i fedâkâ-

---

[5] Burada yeralan bazı ifadeler metinden çıkartılmıştır.

rî ile, makam-ı saltanatı kabule temayül ettim.

Eyüb'den, merasim-i tedfiniyeden avdetimi müteakib yanıma gelen Talât Paşa ve rüfekasına karşı şu sözleri söyledim: *"Şimdi ben iki cihetten muhtâc-ı taziyet ve tesliyet bulunuyorum. Biri elimizde biraderimi ve hakikaten meşrutiyet-perver bir padişahı kaybettiğimden, diğeri de inhilâl eden makamı devletin ve belki cihanın en nazik ve mühlik bir anında işgale mecburiyetimden ilh. Fakat ariz-amik düşündüm. Sizlerin deruhte etmekte olduğunuz mes'uliyetlere ve ifası vacib hizmetlere kıyasen ben de bir hizmet-i vataniyede bulunabilmek ümidiyle ve cenâb-ı hakkın yardımı ve müvekkil-i zîşânın meded-i ruhaniyetiyle teşrik-i mesaiye karar verdim. Tevfik Allah'dan..."*

Bu sözlerim üzerine evvelâ Talât mesruren bey'at etti. Merasim-i mu'tade ile resm-i bey'at ikmal olundu. Tebeddül-ü saltanat üzerine usulen kabine istifa ederek terk-i mevki eyledi. Kim ne derse desin, ben Talât Paşa'yı vatanperver bilirim. Onun için kabine teşkili vazifesini tekrar Talât Paşa'ya tevdi eyledim. Başka türlü de yapamazdım. Çünki başlamış oldukları emr-i azîm-i cihadı yine kendileri başarabilirlerdi. Bir de benim ile İttihad ve Terakki arasında tabir-i âmiyanesiyle karakedi geçmişti. Bu vadide ratb u yâbîs mütalâalara, dedikodulara tesadüf olunuyordu. Belki de siz de muttali olmuşsunuzdur. Bu defa hazır sırası gelmişken onu da Talât ile hallettim.

Talât'a dedim ki: *"Ben az söyleyeyim, siz çok anlayınız. Bugün benim hiçbir kanaat-i siyasiyyem olamaz. Girdiği bu bâdire-i uzmâda milletimin muzaffer olmasını temennîden gayrı bir endişem de bulunamaz. Esasen umum-ı millet bir kütle-i vahide halinde bir fırka farzolunursa, onun reis-i tabîisi ben olacağım. Fakat hey'et-i mes'ule sizlersiniz. Sizi takviyeden başka bir fikir ve emelim ve hususi mesleğim yoktur. Benden emin ve müsterih olarak ifay-ı vazifeye devam edersiniz. Cenâb-ı Hakk, muininiz olsun. Kanun-ı Esasî'ye ve ahkâm-ı meşrutiyete ve meşruiyete sadıkım"*. Bu ifadelerimden Talât Paşa cidden müteessir ve müteheyyic oldu.

Gelelim hilâfet ve saltanat bahsine:

Hilâfet ile saltanatı muhtelif suret ve şekillerde tasavvur ve tasvir edenlere tesadüf olunuyor. Benim şehzadeliğimden beri ulûm-ı şarkiyye ve felsefe-i İslâmiye ile tavaggulüm vardı. Mutasavvıf ulemadan ve mütebahhirînden birçok zevat ile de mecâlise-i ilmiyyede bulunurdum. Size de telhis edeyim:

Hilâfet, haddizatında saltanat demektir. Hilâfet, kuvve-i icraiyye ve teşriiyye riyâseti demektir. Esasen hilâfette saltanat mündemicdir. Fakat saltanatta hilâfet olmayabilir. Netekim, her sultan halife değildir. Pey-

gamber efendimiz, nübüvvet ile saltanatı şahs-ı mübareklerinde cem' etmişti. Müvekkil-i zişânım kuvve-i icraiyye riyasetini ve adeta başkumandanlığı ifa ederdi. Ona halef olan Hulefây-ı Raşidîn ise, ancak vekil manasına olan *Halife* namı altında icrây-ı kaza ve saltanat ederlerdi. Her biri birer sultandı. Risâletpenâh efendimiz hâtemü'l-nebiyyîn oldukları ve vazife-i risaleti hitama erdirdikleri cihetle -bu cihet Kur'ân-ı Kerîm'de mestûrdur- sıfat-ı nübüvveti ukbâya götürmüşler ve yalnız saltanat-ı Muhammediyye'yi halifelerine terk buyurmuşlardır. Daima musahabe-i nübüvvet ile müşerref olan sahabelerin hilâfetleri umur-ı diniyye ve siyasiyye üzerineydi, neşrine memur değillerdi. Ceddim Yavuz Mısır'a fatihane girdiği zaman, Abbasîler'in son halifesi, hil'at-ı fâhire-i hilâfeti bi't-tav'-ve'r-rıza sahib-i re'y ve kudret olan Sultan Selim'e terk ve tevdî' eyledi. Ondan sonra da hilâfet ve saltanat tev'em ve lâzım-ı melzûm kabilinden oldu.

Bu şekil, asırlardan beri devam edip gidiyordu. Âl-i Osman'a müdevver olan hilâfet, saltanat-ı İslâm-ı Osmânî ile adeta et ile deri gibi imtizac ederek, ikisi birbirine alem olmuştur. İşte bunun içindir ki bir an'ane-i kadîme ve diniyye olarak, Türk'ün hakanını âlem-i İslâm halife tanımış ve hemen bey'at ve takib edegelmiştir.

Kaziyye böyle olunca: Saltanatsız hilâfet bizatihi malûl ve mevhumdur. Zira hazret-i peygamber resulullah olmakla beraber, nübüvveti nübüvvet-i sultaniyedir. Diğer bazı peygamberân gibi yalnız kendi kavmi için bâ's olunmuş değildi. Belki neşr-i dîn noktasında beynelmileldi. Resulullah, Halifetullah gibi sıfatı varken, sadece sultan ıtlak olunamazdı. Halbuki diger Hulefây-ı Râşidîn, Hazret-i Muhammed'in halifesi ve halkın sultanıydı.

Kaldı ki saltanatsız hilâfet ma'dûm demek olduğu gibi, Papalık vaziyetinde kalması da gayrımeşru olur. Zira din-i İslâm'da ruhaniyet yoktur. Kemalîler'in hilâfete son vermek istedikleri şekil ise, Vatikan'da hükümran olan Papalık mertebesinde bile değildir. Böyle bir hal ve şekle ben asla muvafakat ve mutavaat edemezdim. Muvafakat etseydim, müvekkil-i zîşânıma ve hanedanıma ihanet etmiş olurdum.

Veliahd-ı Saltanat Mecid Efendi'ye gelince: Kendisi böyle malûl bir şekilde Kemalîler tarafından hilâfete nasbını tasvib etmekle bilâhare yine Kemalîler'in azlini de kabul mevkiinde kalmıştır. Kendisi Kemalîler'in mansûb ve ma'zulü olduğundan, onlar nezdinde resmî bir sıfatı mevzubahs olamaz. Âlem-i İslâm'ın kendilerini halife tanıdıkları veya el'an tanımakta oldukları iddiası da bâtıldır. Çünki âlem-i İslâm, Türk'ün hakanını halife olarak tanır. Kendileri hakan olmadılar. Bugün ben berhaya-

tım ve Türk'ün hakanıyım. Bu makama bi'l-ırs ve'l-istihkak icmây-i ümmetle ve umumi bey'atle geldim. İlâ-el'an fârig olmadığım hilâfet ile saltanatım hakiki ve samimi Türkler'in ve umum âlem-i İslâm'ın tasdiki ile bir kaziyye-i muhkeme halindedir. Beni elyevm tanımayanları (Kemalîler'i) zaten ben daha evvel asi telâkki ederek tanımamıştım. Benim nazarımda ve meşruiyet muvacehesinde hükümet-i Kemaliye veya Cumhuriyet yoktur. Belki halife ve hakanına, din ve mukaddesatına karşı .....[6] vardır. Emin olunuz ki, kâffesi nakş-ı ber-âbdır. Kemal'in .....[7] mevcuddur. Zira evvelce gaflet veya samimiyetle Anadolu'ya memur edilen Mustafa Kemal'in .....[8].

Dört sene devam eden harb-i umuminin toplayıp getirdiği mesâib ve hatîanın topuna birden mütarekeyi müteakib göğüs vermek mevkiinde kaldık. Bir aralık devletin mevcudiyeti tehlikede ve Istanbul muallâktaydı. Ancak mütarekeden sonra Istanbul'un Türkiye'de kalmasına düvel-i galibe rıza gösterdiler. Mütareke esnâsında dahi hatalar olmadı denilemez. Ne çare ki kabineler ve rüesası çâre-sâz olamadılar. Meşrutiyet padişahı sıfatıyla biz de onların hata ve sevablarına iştirak ediyorduk. Şahsen münferid ve müstakil bir siyasetimiz de yoktu. Yalnız harb-i umumiden evvel mevrus-ı peder olarak düvel-i itilâfiyye siyasetini umde-i necat telâkki edenlerdendim. Ber muktezâ-yı kader mağlubiyetimizi müteakib neş'e-i zaferle mağrur ve muhasib-i müntakim mevkiinde bulunan İngilizler'in zıddına hareket etmemek, Fransız ve İngilizler'i gücendirmemek suretiyle mümâşâtkâr bir siyaset-i itilâf-perveranemiz vardı.

Mümkün olursa onlarla yeniden itilâf etmek, Kırım Seferi silâh arkadaşlığını, kadîm siyaset-i âliyeyi ihya eylemek ehass emelimizdi. Düvel-i itilâfiyye ile temdîd-i muhâlâsat ve itilâf mümkün olmazsa, hiç olmazsa husumetlerini, gayz ve şiddetlerini tahfif ve izaleye çalışıyorduk. Her üçü ile de hurûf-ı hecâ tertibi ile görüşüyorduk. Maahaza, İngilizler mütarekede siyadet-i siyasiyye mevkiinde bulunuyorlardı.

Mesâib-i harbiyye-i mütevaliyenin devre-i muhasebesi olan mütarekenin bütün hatalarını yalnız bir-iki şahsiyete tahmil etmek de doğru değildir. Hatâyây-ı ma'lûmeyi umum kabinelere, hadisât-ı siyasiyeye ve ba'de'z-zafer düvel-i itilâfiyyenin ihtilâfatına, dahil-i memleketdeki muhasede ve muarazalara taksim ve tevzi' edecek olursak, benim hisseme pek az mikdarı isabet eder. Ben, esasen üç hatamı itiraf ettim. Yine onla-

---

[6] Burada yeralan bazı ifadeler ve cümleler metinden çıkartılmıştır.

[7] Burada yeralan bazı ifadeler metinden çıkartılmıştır.

[8] Burada yeralan bazı ifadeler ve cümleler metinden çıkartılmıştır.

rı tekrar ederim: Makam-ı saltanatı kabul etmemeliydim. Hıyanetleri tahakkuk eden mütareke kabinelerine rabt-ı talih etmemeliydim. Milletin, Kemal'e bey'at edemeyeceğine hükmetmemeliydim.

Muzafferiyet gibi mağlûbiyet de her millete mukadderdir. Mağlûbiyetden asla nevmîd olmadım. Bir zafer-i ilâhiye muntazırdım. Ancak hanedanımızın, ...[9] tarafından ecdadımızın kaniyle yoğrulmuş olan topraklarımızdan tehcir edilmesi, teessür ve hayretimi mucib olmuştur.

Osmanoğulları, Türk ilinde en kadim bir ailedir ve halis Türk'dür. Hatta Osmanoğulları mı Türk'den yoksa Türkler mi Osmanoğulları'ndan gelmiştir, tefrik edilemez. Bizim Osmanlı Hanedanı kurulmuş müesses bir devlet için Avrupa'dan veya diyar-ı âhıreden celb ve nasbedilmiş ısmarlama bir hanedan değildir. Bizatihi müessesdir, müvelliddir.

Cenâb-ı Hakk'ın bir ismi de, *"Azîz-i zü'l-intikam"*dır. Ne diyelim. *"Din ve devletine, vatan ve milletine hıyanet eden her kim ise, Allah yed-i kudretiyle kahreylesin"* derim.

Mustafa Kemal'in âmâl ve makasıd-ı şahsiyyesi henüz nokta-i kemâline vâsıl olmadı. Şimdiye kadar yaptığı, *"hurûc ale's-sultan"*dı. Bu günlerde .....[10]. Milletin bu şekli de kabul edip etmeyeceğine gelince; size bunu bir misâl-i tarihî ile teşrih edeyim:

Muaviye zamanında Hazret-i Hüseyin'e karşı Bağdad'da bir sefer tertibi arzu olunmuş. Fakat Hüseyin aleyhine asker celb ve davet olunursa icabet ederler mi diye tereddüd ve iştibah edilmiş. O sırada mütefekkirîn-i huzzârdan birisi, *"Şimdi tecrübe eder, cevap veririm"* demiş. Hemen dışarı çıkıp bu hafta cuma namazının salı günü eda edileceğini halka ilân etmiş. Ahali bu teklifi reddetmeyerek cuma yerine salı günü cuma namazını kılmayı kabul etmiş. Bunun üzerine o zat hemen Muaviye'nin nezdine koşup asker celb ve Hazret-i Hüseyin aleyhine sevkine tereddüd edilmemesini arzetmiş. *"Cuma yerine salıyı kabul edenlere herşeyin kabul ettirilmesi mümkündür"* demiş.

Şapka bahsine gelince: .....[11] bir iş açacaktır. Halkın başıyla, vicdaniyla uğraşılmaz. Vakıa şapka giyilmesi yahut mutlaka fes giyilmesi hakkında ne ayet, ne de hadis vardır. Ancak fes millî ve belki dinî bir serpuş olmuştu. Fes, Türklüğün ve Müslümanlığın şiarı olmuştu. Bütün cihan da Türk'ü fesle görmeye ve tefrik etmeye alışmıştı. Hülâsa fes zahiren Türk'ün ve belki de Müslümanlığın bir alâmet-i farikasıydı. Garbın mede-

---

[9] Burada yeralan bazı ifadeler metinden çıkartılmıştır.

[10] Burada yeralan bir paragraf metinden çıkartılmıştır.

[11] Burada yeralan bazı ifadeler ve cümleler metinden çıkartılmıştır.

niyetini, ilim ve irfanını almaya me'zun, hatta ilmi Çin'de bile bulsak tahsile memuruz. Fakat ne Avrupalı ve ne de Çinli olmaya mecbur değiliz.

Size bu fes hakkında bir fıkra nakledeyim:

Vaktin gençlerinden ve teceddüd-perverlerinden biri, fes yerine şapka giymek caiz olup olmadığını ulemadan birine sormuş. O da bermu'tad *"küfürdür"* demekle beraber, *"Daha doğrusunu anlamak isterseniz ulemay-ı maneviyyeden filan zata gidip sorunuz"* diye başından savmış. Bu genç, başında şapka olduğu halde o zata müracaat etmiş. Âlim-i manevî, bu suale cevap vermek için evvelâ bazı tekâlifinin kabulünü şart kılmış. Genç itaat-i kâmile göstermiş ve bunun üzerine kendisine tebdîl-i câme ettirerek dergâhının bir odasında kırk gün hâl-i i'tikâfta kalmasını, ibadet ve tâatle meşgul olmasını emretmiş. Kırk günün hitâmında, şapkasını giyerek huzuruna gelmesini istemiş. Fakat bu teceddüd-perver genç şapkayı giymekten imtina etmiş. *"Niçün giymiyorsun?"* diye sual edilince, *"Tiksiniyorum. Vicdanıma, hissiyatıma uymuyor. Bilmem neden?"* demiş. O vakit âlim-i ma'nevî olan zat kendisine *"Fetvayı siz kendiniz verdiniz"* demiş.

Müslümanlar eskiden sakallarıyla da diger halktan tefrik olunurdu. Serpuş da böyle bir alâmet-i farikaydı. Bir fark gözedilmez ve bununla diger bir kavme benzemek murad olunmazsa, şapka da giyilebilir.

Mustafa Kemal'e taşkın tabasbuskârlıkta bulunanlardan bazısının ona *"Sen bizim peygamberimizsin"* dediklerini de gazetelerde gördük. Malûmdur ki, peygamberlik menkıyle'r-rahman tasdik olunur bir memuriyet-i mukaddesedir. Bir kavim kendi içinden bir peygamber ihtiyar ve tayin edemez. Onun için, o söz mahz-ı hezeyandır. Zaten... [12]

---

[12] Burada yeralan bir cümle metinden çıkartılmıştır.

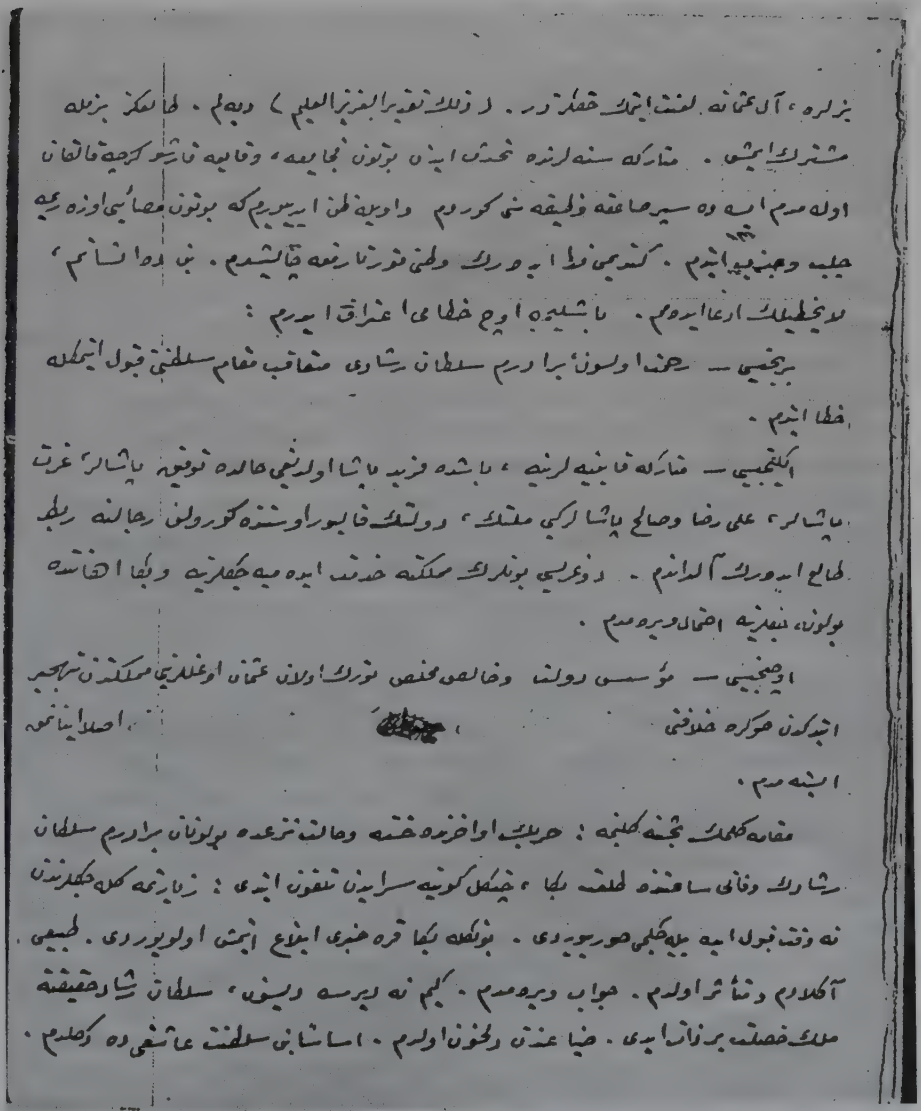

Hatırattan bir sahife

LES AUDIENCES PRIVEES DU GENERAL CHERIF PACHA AVEC LE SULTAN VAHADEDDINE A SAN REMO

J'ai eu l'insigne honneur à différentes reprises d'etre admis en audience privée par le Sultan Mohamed V Vahadeddine dans sa villa Nobel, à San Remo. Plein de joie et de gratitude, je conservarai à jamais le souvenir doux et impérissable du cordial et bienveillant accueil dont je fus l'objet de sa part. En me recevant en intimité, Sa Majesté imperiale n'a pu contenir plus longtemps les sentiments qu'elle avait jusqu'ici retenus, comprimés dans son sein meurtri; il se laissa aller à des confidences. Depuis, bien des jours ont passé, mais j'ai voulu jusqu'à présent garder le silence que je m'étais volontairement imposé, d'autant qu'aucun motif impérieux ne me forçait à m'en départir.

Et maintenant, voici les "novissima verba" que le dernier empereur des Ottomans a bien voulu me confier. Je me décide à reproduire ici le compte rendu in extenso pour l'histoire.

...Sa Majesté imperiale revenait du Hedjaz où il était allé accomplir un pèlerinage au tombeau du Prophéte, dont il était le mandataire le dernier investi du pouvoir temporel et spirituel. Les chaleurs accablantes de l'Arabie, son dur climat, ses sables brûlants l'avaient quelque peu déprimé. Courbé par l'âge et meurtri par les événements il avqit l'air soucieux et préoccupé. La douleur était peinte sur son visage ridé, on le devinait absorbé par les souvenirs du passé comme par ses inquiétudes pour l'avenir de son pays. Emu, impressionné, il garda le silence durant trés long temps.

Puis, se reprenant, il alla directement au but, et s'exprimant dans une langue trés pure il prononça d'une voix grave:

Belge: 2

ŞERİF PAŞA'NIN SULTAN VAHİDEDDİN'DEN TUTTUĞU ŞAHSÎ NOTLAR (1924-1925)

Istanbul'da 1865'te doğan Şerif Paşa, Irak Süleymaniyesi'nin önde gelen bir Kürt ailesine mensuptu. Mekteb-i Sultanî'den sonra Fransa'da, Saint Cyr Askerî Akademisi'ni bitirdi. Brüksel ve Paris'te askerî ataşeliklerden sonra 1893'te Stockholm elçiliğine tayin edildi. Mısır hanedanından Prenses Emine Halim'le evlenerek büyük bir serveti idaresi altına aldı. Bir ara İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne girdi ama sonraları muhalefet saflarına geçti. Gıyabında iki defa idama mahkûm oldu. Paris'e yerleşti, siyasi bir parti kurup bol bol muhalif yayın yaptı. Avrupalılar'ın yakışıklılığını kastederek hakkında kullandıkları Beau Cherif-Güzel Şerif sözü muhaliflerinin dilinde Boş Herif'e döndü. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsız bir Kürdistan krallığı kurmak için çaba gösterdi. İleriki yıllarda Fransa, İtalya ve Mısır'da yaşayan Şerif Paşa, Mısır'daki 1952 devriminden sonra yeniden İtalya'ya gitti ve 1950'lerde orada öldü.

Aşağıdaki metin, Paşa'nın Fransızca olarak kaleme aldığı belgenin bazı bölümlerinin tercümesidir ve metinden çıkartılan kısımların yerine noktalar konmuştur.

ŞERİF PAŞA'NIN SULTAN VAHİDEDDİN'LE SAN REMO'DAKİ ÖZEL GÖRÜŞMELERİ

Sultan Vahideddin ile Sanremo'daki Villa Nobel'de, farklı zamanlarda hususi görüşmeler yapmak şerefine nail oldum. Tarafıma gösterilen bu içten ve teveccüh dolu kabulün sıcak ve ebedî hatırasını mutluluk ve minnetle muhafaza edeceğim. Zat-ı Şahane beni hususi olarak kabul ettiğinde, bugüne kadar içine sakladığı ızdırab dolu duygularını daha fazla gizleyemedi ve sırlarını açtı. Bu görüşmelerin üzerinden günler geçmesine rağmen, bugüne kadar sessiz kalmayı tercih ettim. Üstelik bunu isteyerek yaptım ve Zat-ı Şahanenin bu konuda herhangi bir baskısı söz konu-

su olmadı.

Ve işte şimdi, Osmanlıların son hükümdarının bana itiraf ettiği yeni sözler.[1] Bu görüşmelerin tam metin[2] halindeki muhteviyatını tarih için yeniden kaleme almaya karar verdim.

Zat-ı şahane, dünyevi ve ruhani iktidarın son vekili olarak, Peygamber'in kabrini ziyaret etmek için gittiği Hicaz'dan yeni dönmüştü. Arabistan'ın bunaltıcı sıcakları, sert iklimi ve yakıcı kumları onu biraz yıpratmıştı. Yaşının yorgunluğu ve şahidi olduğu hadiselerin verdiği elemle endişeli ve kaygılı bir hali vardı. Çektiği ızdırab, yüzünde ifade buluyordu. Mazinin hatıralarının ve memleketinin istikbaline ilişkin endişelerin içine gömülmüştü. Susmanın verdiği duyguların tesiri altındaydı. Uzun bir müddet sessizliğini korudu. Sonra, doğrudan doğruya mevzuya girdi. Gayet açık bir şekilde ama ciddi bir ses tonuyla konuşmaya başladı.

Üslubunu aynen muhafaza ediyorum:

"...Paşa, biz sizinle ailece tanışırız. Babanızın, babamın ve ağabeyim Sultan Abdülhamid'in saltanatı zamanında hizmet ettiğini, vatanına ve sultanına lâyık olduğunu biliyorum. Osmanlı Hanedanı'na olan sadakatınız bizim için bir sır değildir ve hanedanı desteklemek için verdiğiniz bütün mücadeleleri biliyoruz.

Sizi kollarımı ardına kadar açarak kabul ettiğime inanmanızı isterim. Hadiseler sebebiyle yıpranan acıyla dolu yüreğim, varlığınızdan yavaş yavaş bir neş'e kazanıyor.

Size herşeyi anlatabilirim. Karşınızda köklerinden koparılmış, bir girdapla sahile fırlatılıp atılmış bir kazazede var. Bu kargaşa içerisinde bana koşabilmem için ne kadar yol kaldığından habersizim ve bu işin neticesini de sadece Allah biliyor. Ne yapabiliriz ki! Kader, bu konuda bizim düşündüğümüzden farklı bir yol çizdi.

Paşa, anlamasını bilene az söz kafidir derler. Dolayısıyla az konuşacağım ve siz beni anlayacaksınız.

Ben hem şahsen, hem de müminlerin emîri olarak iki taraftan dindarım. Bu sebeple vazifemi çok karmaşık bir dönemde, bir insanın yapabileceği en iyi biçimde tamamladığıma bütün yüreğimle ve kat'iyyetle inanıyorum.

Benim dışımda, şüphesiz insanın zaafları söz konusu... *Beşer şaşar*[3]

---

[1] Metinde latince: *novissima verba.*

[2] Metinde latince: *in extenso.*

[3] Metinde latince: *errare humanum est.*

ifadesinin doğru olduğunu çok iyi biliyorum ama, aşılması zaten imkânsız olan savaş zamanının engellerini ve daha sonra mütareke ile ortaya çıkan güçlükleri yenemediysem de, memleketimin iyiliği için yapmam gereken herşeyi yaptığımı iddia ediyorum. Ben paratoner hizmeti görmek için yaratılmadım. Er veya geç memleketimin üzerine çökecek olan musibetleri kendimin ve tahtımın üzerine isteyerek çektiğim için, kendimi feda ederek memleketimi kurtardım. Ama gelin görün ki bugün yaşayan kurban benim, daha doğrusu fedakârlığımın kurbanıyım...

Paşa, böyle bir tecrübeden sonra insanın vicdanının nasıl temizlendiğini, inancının ve tevekkülünün nasıl yeniden doğduğunu bilemezsiniz.

Bugün içinde bulunduğum ve hak etmediğim düşmanlıktan rahatlık ve mutluluk duyuyorum... Bu, zamanla bana maddi huzur da veriyor. Eğer yaşarsam ve bu mücadeleden muzaffer çıkarsam, *bir kötülüğe batıp çıkmıştım* biçiminde teselli bulacağım. Düşmanlığa karşı mücadelenin yoğun, acı verici ama dayanılmaz olmadığına inandığım için kendimi feda ederek çok sevdiğim memleketimi kurtarmış olmaktan mutluluk duyacağım.

Bu memleket sevgim, bana, İstanbul düşman süngüleri altındayken Mustafa Kemal Paşa'yı Yunanlıların üzerine göndermek gibi ağır bir kararı aldırarak ilâhî bir mutluluğun zevkini tattırdı.

Bugün ise, meşru bir iktidarla zorbalık arasında bir mücadele söz konusu. Şahsen beni tiksindiren bu mücadelede geri adım atmam mümkün değil, atalarım mezarlarında azap çekerler.

.....

Paşa, sana samimi itiraflarda bulunacağıma söz verdim; öyleyse üç hata yaptığımı da itiraf etmek zorundayım:

Herşeyden önce, ağabeyim Sultan Reşad'ın ölümünden sonra tahtı kabul etmemeli, tam tersine reddetmeliydim.

Daha sonra, mütarekeyi takib eden senelerde hükümetin idaresini bana ve memlekete ihanet eden Ferid, Tevfik, İzzet ve Rıza Paşalara vermemeliydim. Ama altın nişanlarla taltif edilmiş, yaşlılığın, bilgeliğin ve tecrübenin ağırlığıyla iki büklüm olmuş bu şahısların popülaritesi çok yüksekti...

Ruhsuz ve egoist olan bu kişiler, memlekete acımadıkları gibi, imparatorluğun içinde bulunduğu felâketin üstesinden gelme kapasiteleri olmadığını itiraf etmeyerek hükümdarlarına da, kendilerine de acımadılar.

Son hatam ise, ...hükümdar hanedanını o hanedanın kurduğu imparatorluğun içinden söküp atabileceğine inanamayışım oldu. Bunu kabul etmeyişime izin veriniz. Bu halk, varlık sebebi olan hilâfetin yani dininin,

inançlarının, alışkanlıklarının, bakış açılarının, düşünce ve hareket biçimlerinin, -bunu söylerken yüzüm kızarıyor ama-, bir kalem darbesiyle silinip atılmasına nasıl böyle kayıtsız kaldı, hâlâ affedemiyorum. İşte inanılmaz olan, işte anlaşılmaz olan bu...

Paşa, olayları daha iyi anlayabilmek için tarihte biraz geriye gitmek gerekiyor.

Benim tahta geçişimle başlayalım...

Büyük harbin sonuna doğru, ağabeyim Sultan Reşad'ın hasta olduğu zamanlardı. Sadrazam Talât Paşa birgün telefon etti ve benimle acilen görüşmek istediğini söyledi. Bu telefonla beraber kaçınılmaz kaderin başıma geldiğini anladım ve büyük bir elem hissettim. Cevap veremeyeceğim için telefonu kapattım. Biraz sonra, Talât Paşa ricasını tekrar etti ve o gece saat 10 sularında beni görmek zorunda olduğunu söyledi.

Kararlaştırılan saatte Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Şeyhüslam Hayri Efendi'yle beraber geldi.

Alışılmış merasimlerden ve başsağlığı temennilerinden sonra, benden tahta çıkma tarihimi tespit etmemi rica ettiler. Bunun üzerine önce, vefat eden efendimize yani ağabeyime karşı olan vazifelerimizi yerine getirmemiz gerektiğini ve tahta geçme konusunu daha sonra konuşmamızın münasip olacağını söyledim.

Benim bu beklenmedik cevabım karşısında biraz şaşıran Talât Paşa, bir an için tereddütte kaldı ama kendisini çabucak toparlayarak söze girdi: *"Sadık bendeleri olduğumuz efendimizi kaybetmenin bizi garkettiği derin acıya rağmen, siz zat-ı şahanelerini veliahd tanıyan vatandaşlar ve nâzırlar olarak bizler, sadakat yemini ettiğimiz Kanun-ı Esasî gereğince tahta çıkış tarihinizi tespit etmenizi istemekten kendimizi alakoyamıyoruz. Zat-ı şahanelerinin, biat etme şerefini ilk önce biz sadık kullarına ve hizmetkârlarına lûtfetmelerini rica ediyoruz"* dedi.

Ertesi gün ağabeyimin defnedilmesinden sonra, Talât Paşa tekrar bana geldi. Ona *"Paşa, şu anda çok büyük acılar içindeyim... En sevdiğim kardeşimin yasını tutuyorum. Ayrıca hepimiz Kanun-ı Esasî'ye hakikaten inanmış bir hükümdarı kaybettik. Şimdi, memleketimin ve bütün dünyanın büyük bir karmaşa içinde bulunduğu şu günlerde hiç kimsenin almamış olduğu mes'uliyetleri yüklenmek mecburiyetindeyim. Ne yapalım! Bundan sonrası kadere kalmış.*[4] *Bir mes'uliyet yüklenmek zorundayım... Bunu reddedecek zaman değil"* cevabını verdim.

Cülûs töreninden sonra, Talât Paşa meşrutî rejimin icabı olarak hükû-

---

[4] Metinde latince: *Alea jacta es.*

metinin istifasını sundu. Onu yeni kabineyi kurmakla görevlendirdim. Kim ne derse desin, Paşa bir vatanseverdi. Zaten başka türlü davranmama da imkân yoktu. O ve partisi iktidardaydılar, memlekete hâkimdiler ve başladıkları işi bitirmek onların vazifesiydi.

Diğer taraftan, sizin de bildiğiniz gibi İttihat ve Terakki Komitesi ile münasebetlerim uzun zamandan beri karmakarışık bir vaziyetteydi ve yavaş yavaş düşmanlığa dönüşmüştü. Münasebetlerimizde o tarihten itibaren daima belli bir güvensizlik hakimdi.

Aynı gün, Talât Paşa'ya ilk fırsatta şunları söyledim: *"Bugün hiçbir siyasi görüş taşımıyorum ve böyle bir görüş meydana getirmem de mümkün değil... İçine düştüğümüz bu acımasız bataktan herhangi bir şekilde, galip olarak veya olmayarak, ama mutlaka memleketi büyük yaralar almadan çıkartmaktan başka şey istemiyorum. Bütün gücümüzü bu hedefe çevirmek zorundayız. Hepimiz bir an önce çalışmaya koyulalım. Hükümdarlığım boyunca, mevcut Kanun-ı Esasî'yi koruyacağımdan emin olabilirsiniz".*

Mağlûbiyet!

Tahta çıkışımdan kısa bir müddet sonraydı... Mağlûbiyet geldi... Harbin bütün mes'uliyetini sırtlanmak zorundaydım. İttihat ve Terakki Komitesi'nin liderleri ve hakiki sorumlular kaçtıkları için çelimsiz omuzlarımda çok ağır felaketlerin yüküyle tek başıma kalmıştım.

Mütareke sırasında İmparatorluğun kaderiyle ilgili çok kritik günler geçirdim. Bütün memleketin ve hatta İstanbul'un büyük tehlikelerle karşı karşıya kaldığı anlar oldu. İstanbul'u elde tutmak için olağanüstü çabalar gerekiyordu!

Paşa, talih sizi bir defa terkettiği takdirde en küçük hadiseler bile insanı yıkıma götürüyor ve nasıl götürdüğünü de sadece Allah biliyor.

Savaş çok çetindi, acılar içindeki İstanbul'un göbeğinde süngülerini çatmış ordulara ve zaferin şımarttığı galiplere direnmek gerekiyordu.

Dünyada herşey geciktirilebilir ama hiçbirşey unutulmaz; en yüksek hâkim olan tarih, hükmünü bir gün verir.

Paşa, atalarımın kurduğu ve kanlarının henüz kurumadığı bu vatandan sürgün edilmemizin beni ne kadar yıktığına inanmanızı isterim. .....insanı öylesine incitiyor ki, mantığım buna inanmayı reddediyor.

Ben, Türkiye'nin bağrından çıkıp imparatorluk kurmuş olan bir aileye mensup bulunmanın şerefini taşıyorum. Türkiye bizi, biz de Türkiye'yi yarattık. Ailem, Türkiye'yle bir bütündür. Altı asır devam eden imparatorluğun kurucusu olan bu ailenin mensupları, geçmişte bugünkü gibi bi-

rer süs değildiler.

Mustafa Kemal Paşa, gücünün en üst noktasında olduğu halde artık zevâlinin başladığının farkında değil. Bilirsiniz ki, her insanın bir yükselişi ve zevâli vardır. Kaderin bu gücüne karşı gelinemez.

.....

Sultan Vahideddin biraz nefes aldı ve daha sonra diğer hatıralarını anlatmaya başladı:

"Mes'ul nazırların ortadan kaybolmasından, daha doğrusu kaçmalarından sonra hükümeti Müşir İzzet Paşa'ya emanet ettim. O da, bize zorla kabul etirilmek istenen ateşkesi imzaladı. Vaziyet öylesine kritikti ki, başka türlü hareket edemezdi. Ne var ki, kabinesinin teşkiline meşru olmayan yollardan müdahale ettiğim biçimindeki bir bahanenin arkasına sığınarak hiçbir açıklama yapmadan istifa etti. İzzet Paşa, kabinesini daha önceki kabinelerde de vazife almış meşhur İttihatçı arkadaşlarıyla doldurma temayülü içindeydi ama bu gayet beceriksizce bir teşebbüstü. Böyle bir durum memleketin çıkarlarına aykırıydı ve gerek içerde, gerek dışarda önemli zorluklar yaratabilirdi.

Bu gayrıtabii duruma hoşgörüyle daha fazla bakamazdım. İzzet Paşa'ya, Cavit Bey'i ve Hayri Efendi'yi kabinesinden çıkartmasını söyledim. İzzet Paşa ise Ahmed Rıza Bey'in ve Abdurrahman Şeref Efendi'nin tesirleriyle bu isteğimi dikkate almadı; daha da sertleşti ve talebimi istifa sebebi olarak gösterdi; müdahalemin Kanun-ı Esâsî'ye karşı bir davranış olduğunu öne sürdü.

Bildiğiniz gibi savaş sırasında Almanya seyahatine çıktığımda Mustafa Kemal Paşa ve Miralay Naci Bey benim yaverlerimdi. Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa o zaman tanımıştım. Çok büyük bir zekâya sahipti. Nitekim daha sonra onun bu zekâsını değerlendirmeye çalıştım. .....asıl alâkamı çeken tarafı daha yükseklere çıkma tutkusu ve Enver Paşa'ya karşı duyduğu sınırsız nefretti...

Mustafa Kemal Paşa yolculuk boyunca Enver Paşa aleyhine konuştu, onun hareketlerini ve büyüklük kompleksini eleştirdi, hatta Osmanlı Hanedanı'nı yıkmaya çalıştığını bile ileri sürdü.

Almanya'dan dönüşümden kısa bir müddet sonra, tahta çıkar çıkmaz, eğer kabul ederse onu kendime yaver yapmaya karar verdim. Her fırsatta şahsıma bağlılığını ve sadakatını ispat ediyor, Almanlara karşı duyduğu nefreti saklamıyordu.

Tevfik Paşa'nın, hükümeti savaş suçlularını cezalandırmak için kurduğunu herhalde biliyorsunuz. İlk önce İttihatçıların tanınmış isimlerini

ve Ermeni hadiselerinin mes'ullerini tevkif ettirdi. Sıkıyönetim mahkemesi kurulmuş ve çalışmaya başlamıştı. İngilizlerle Fransızlar hükümete bazı kişilerin tevkifi ve mahkûmiyetlerinin hızlandırılması hususunda baskı yapıyorlardı. Tevfik Paşa bu maksadla geçici bir kanun hazırlattı. Meclis feshedilmiş olduğu için benim rızamı almak istiyordu.

Yeni bir ceza kanununun çıkartılmasının lüzumsuz olduğunu, mevcut kanunların işletilebileceğini söyledim. Benim bu reddim karşısında tavır takınan Tevfik Paşa, itimadıma tam olarak sahip değilse istifa etmeyi düşündüğünü söyledi.

Savaş sırasında vatanseverlerimizin memleketin gerek içinde ve gerek dışında nasıl acılar çektiklerini ve harbi idare edenlere karşı daha sonra nasıl bir kin açlığıyla saldırıldığını biliyor musunuz? İşte tam bu sırada Damad Ferid Paşa benden hususi bir mülâkat talebinde bulundu. Kabul ettim ve uzun uzun konuştuk. Tevfik Paşa'nın, Kanun-ı Esâsî açısından hiçbir mes'uliyetim olmadığı halde benim iştirakimi de mecburi kılarak yeni bir kanun çıkarmak istemekle ne kadar büyük bir hata yaptığına beni inandırdı. Mevcut kanunlarla hükümet etmenin ve suçluları cezalandırmanın mümkün olduğunu da aynı şekilde ilâve etti.

Bu konuşma hoşuma gitmişti. Şahsî intikam peşinde koşulmadığını ve hakkaniyet içinde davranıldığını gösterebilecektik.

Samimiyetle ifade etmem gerekirse, Ferid Paşa'yı o kadar iyi tanıdığımı söyleyemem. Bu size biraz garip gelecektir ama, Kanun-ı Esâsî'den önce bizlerin Baltalimanı'na gitme hakkımız olmadığını herhalde bilirsiniz. Bu sebeple kızkardeşimi ziyaret edip Damad Ferid Paşa ile uzun fikir teatilerinde bulunacak zamanım olmadı. Ağabeyim Sultan Abdülhamid de Damad Ferid Paşa'nın karakterinden hoşlanmaz ve onu sevmezdi.

Fransızlarla İngilizler arasındaki mücadele nihayet İngilizler'in üstünlüğüyle neticelendi. İstanbul artık İngiliz generalinin kumandası altındaydı ve Salih Paşa Kabinesi ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki iyi münasebetlerden rahatsız olan kumandan Meclis-i Meb'usan'ı kuşattı, bazı liderleri tevkif etti ve korkunç şartlar altında Malta'ya sürgüne gönderdi.

Başkentin işgali ve tatbik edilen baskılar bütün Türkler'in yüreğinde derin yaralar açtı. Onca acıdan yorgun düşen halk, ümidsizliğe sürükleniyordu.

İstanbul'daki hükümet ile Anadolu arasında yaşanan hadiselerden sonra, İngilizler Anadolu ile İstanbul'un âhenk içinde olduğuna kanaat getirdiler. Başkentteki hükümet ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki münasebetlerin gerçek çehresi hakkında açıklama istemeye başladılar ve Sa-

lih Paşa'yı istifaya zorlayarak Damad Ferid Paşa'nın iktidara gelmesini kolaylaştırdılar.

Vaziyetimiz işte bu haldeydi: Bir tarafta, Anadolu'da bütün vatanseverlerin hürmet beslediği, meşru müdafaa hakkını kullanan bir güç vardı; öbür tarafta kendi irademiz ve kendi ellerimizle kurduğumuz bu gücün başına vazifeyle geçmiş .....Mustafa Kemal Paşa.

Damad Ferid Paşa'nın sahneye çıkışı

Salih Paşa kabinesinin mecburî düşüşünden sonra, yeni hükümetin reisi Damad Ferid Paşa İngilizler'in şüphesini arttırmamak için mes'uliyeti üstlenme cesaretini gösterdi. Ama daha ilk seferinde siyasî hedeflerde İngilizlerin gözünde başarısızlığa uğradı ve kendisine tanınmış olan bütün itimadı bir anda kaybetti.

Bu sırada Anadolu'daki Yunan istilâsı ve mezalimi ciddi bir mahiyet kazanıyordu. Biz ise hem İngilizler'in hem de Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında kritik bir vaziyette bulunuyorduk.

Anadolu millî harekete bütün samimiyetiyle sarılmış, millî müdafaa grupları ve diğer teşkilâtlar ortaya çıkmıştı. Saltanata bağlılık Erzurum ve Sıvas Kongreleri'nde bile devam ediyordu. Hareketlerinde içten olmayan tek kişi, Mustafa Kemal Paşa'ydı. Hislerini saklamaya muvaffak oluyor ve halkın önünde şahsımdan istifade etmeyi de ihmal etmiyordu.

Paşa, çok iyi biliyorsunuz ki Erzurum'a veya İzmir'e karşı askerî bir harekâta geçmeyi düşünen tek bir kişi bile yoktu. İstanbul Hükümeti'ne güçlük çıkartan sadece Mustafa Kemal Paşa'ydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın kafasının gerisinde ne fikirler olduğunu anlayabilmek imkânsızdı ve bütün herşey büyük bir belirsizlik içindeydi.

Vaziyet bizim için her geçen gün daha da ciddi bir hal alırken, müttefikler ve bilhassa Lloyd Georges'la Clemenceau mağlupları ağır bir şekilde cezalandırmayı düşünüyorlardı.

Her ikisi de savaşın galibi ama ateşkesin mağlubu olan bu devlet adamlarının isteği, Sevr Andlaşması'nı kabul ettirmekti. O Sevr Andlaşması ki, elime ilk aldığımda keskin bir acı ve korkulu bir ürperti hissettim. Buna rağmen bu iş için kurulan Saltanat Şurası'nda andlaşmayı uzun uzun tedkik edip tartıştık. Avrupa'ya vazifeli gönderilen İçişleri Bakanı Reşid Bey'in telgrafını da okuduk.

Reşid Bey, Barış Konferansı'ndaki İtalyan delegesinin tavsiyelerine dayanarak andlaşmayı imzalamamız fikrindeydi ve İzmir'de yaşanan felâketin bir benzerinin yeniden yaşanmaması için İtalyanlar'ın Yunan Ordusu'yla beraber İstanbul'u işgal etmeye kararlı olduklarını söylüyordu.

İzmir'in savaş sırasında kendilerine söz verilmiş olmasına rağmen anî ve habersiz bir şekile Yunan Ordusu tarafından işgali İtalyanlar'ı bir hayli şaşırtmıştı. Yunanlılar'ın Anadolu'da mağlûb olmalarını bu yüzden arzu ediyorlardı.

Sevres Andlaşması bana göre ne bir andlaşmaydı ne de bir pakttı; kötülüğün baştan aşağı ta kendisiydi.

Müttefikler'in baskısı neticesinde andlaşmayı uzun bir toplantıdan sonra kabul eden Saltanat Şurası'nı ve metni imzalayanları bu hareketlerinden dolayı mes'ul tutamayız. Bana gelince; mecburi ve geçici imza taktiğiyle biraz zaman kazanmaya çalıştım. Saltanat Şurası'nı da zaten her türlü mes'uliyeti üzerime alarak galipleri ve zaferlerinden sonra Türkiye'ye karşı aşırı düşmanca bir tavır içine giren bu memleketlerin kamuoyunu biraz sakinleştirmek için teşkil etmiştim. Gelişmeleri bu şekilde beklerken biraz zaman kazanmaya çalıştım, zira olayların gidişatını normale sadece zaman çevirebilirdi.

Bu oyalama kararımı Sevr Andlaşması'nı kabul etmememi söylemek için delege gönderen Hindistan Hilâfet Komitesi'ne de bildirdim. Hadiselerin gelişmesini beklemeyi tercih etmiştim. Eğer işler kötü gider ve oyalamakta muvaffak olamazsam, andlaşmayı imzalamaktansa tahttan feragat etmeye kararlıydım.

Mustafa Kemal Paşa'ya söz dinletebilmek gibi ağır ve nazik bir görevin sorumluluğunu üzerine almış olan Damad Ferid Paşa'nın bu defa Reşid Bey'le işbirliğine girdiğini gözardı etmeyelim. Ama her ikisi de yanıldılar. Şunu hemen itiraf edeyim ki, Damad Ferid Paşa iç meselelerde çok cahildi. İngilizlerle Mustafa Kemal Paşa'nın kurnazlığının kurbanı oldu ve bizi tam bir başarısızlığa götürdü. Zavallı Ferid Paşa, dünyaya İngilizlerin gözlüğüyle bakıyordu. Allah taksiratını affetsin.

İngiliz Kralına bir mektup yollayarak adil ve eşit bir barış teklifinde bulundum. Kral, bu konuyla Lloyd Georges'un resmen alâkadar olacağı cevabını gönderdi.

Umutsuzluğa kapılan ve cesaretini kaybeden Damad Ferid Paşa ciddi şekilde hastalandı. Midesindeki kanser onu öylesine tüketmişti ki, hükümetin idaresini bırakmak istiyordu. Bir gün, Müttefik Yüksek Komiserleri gelip benimle görüştüler ve Damad Ferid Paşa'nın görevinin adamı olmadığını, onun tarafından bir heyetin Ankara'ya gönderilmesini ve ortak bir noktada anlaşılması gerektiğini söylediler. Ecnebilerin gözünde değerini kaybetmiş olan Damad Ferid Paşa dış politika yüzünden istifa etmek zorunda kaldı. Ben de oldukça yaşlı olmasına rağmen, Tevfik Paşa'yı yeni hükümeti kurmakla ve Anadolu'yla arabuluculuk yapmakla görevlen-

dirdim. Tevfik Paşa bu ikinci vazife için kendisini zaten hazırlamıştı. İçte ve dışta belli bir uzlaşma sağladı. Teklifimi kabul etti ve hükümetini zorlukla karşılaşmadan kurdu.

Bu kabinenin ilk işi, Damad Ferid Paşa'nın çıkarttığı bütün kanunları ve aldığı bütün kararları iptal etmek oldu. Hükümet, İsmet Paşa'nın eski dostu olan ve itimadına sahip bulunan Müşir İzzet Paşa başkanlığındaki bir heyeti de Ankara'ya gönderdi. Bu heyetin üyeleri Ankara'da tutuldular ve hürriyetleri ellerinden aylarca alındıktan sonra serbest bırakıldılar. Bu komedinin sebebini hiç kimse anlayamadı.

Mustafa Kemal Paşa her zaman farklı roller oynuyordu:

1) Memleketin müdafaası ve kurtuluşu gibi iki asil ve kutsal sebebin arkasına sığınıp merkezî hükümeti her an kötüleyerek millî hareketin hep başında kalmak istiyordu.

2) Halkın içinde bize karşı her türlü propagandayı yaparak İstanbul'daki hükümeti bütün müdafaa unsurlarından ve vasıtalarından tecrid etmeye çalışıyordu. Hatta, işi bizim yabancılardan para aldığımıza kadar vardırmıştı.

Bunlar, sözünü bile etmeye değmeyecek yalanlardı. Ama biliyorsunuz ki memleketimizde bilhassa da Ankara'da çıkan gazeteler öyle inanılmaz ve öyle küstah bir dil kullandılar ki, vatanseverlerin yüreklerini ve inançlarını derin şekilde yaraladılar.

*

Damad Ferid Paşa, Müttefikler Yüksek Konseyi'ne bir yolunu bulup kendisini davet ettirmişti.

Osmanlı heyetinin reisine gönderilmiş olan bu davet, Mösyö Clemenceau'nun imzasını taşıyan iki mesajın mahsulüydü. Mösyö Clemenceau mektubunda Türk Hükümeti'nin mülâhazalarının her zaman titiz bir incelemeyi hakettiğini ve edeceğini, ancak şu anda Türkiye'nin çıkarlarından farklı çıkarların söz konusu olması dolayısiyle bu mülâhazaların şimdi ne yazık ki çözümü âcilen imkansız olan milletlerarası meseleler yaratabileceğini söylüyordu.

Bu diplomatik formül, her ne kadar milletlerarası menfaatleri birbirleriyle karşılıklı olarak çatışsa bile Avrupa'nın Türkiye'ye duyduğu kinin ve Türkiye'yi paylaşmaya kararlı olduğunun kat'î deliliydi.

Memleketimiz için böylesine büyük felâketle neticelenmiş olan bir savaştan sonra, Damad Ferid Paşa'nın konferansta Mısır, Tunus, Cezayir ve Kıbrıs gibi eski meseleleri masaya nasıl getirdiğine ve müttefiklerden bu vilayetlerin yeniden bize verilmesini nasıl isteyebildiğine aklım hâlâ

ermiş değil. Bunu sadrazama refakat edenlerden de sorup tahkik ettim. Ama hiç kimse bu delice fikirleri onun kafasına kimin soktuğunu bilmiyordu. Böyle bir taleple karşılaşan müttefikler Damad Ferid Paşa'dan geldiği yere dönmesini rica ettiler; yani hakettiği gibi onu kapının önüne koydular."

Konuşmaya yeniden başlayan zat-ı şahane şunları söyledi:

"İlk mektup ve daha sonra Sadrazam'ın müdafaasına verilen cevap Türkiye'ye karşı nefret doluydu. Mösyö Clemenceau, Montesquieu'nün *her halk hakettiği hükümetle yönetilir* doktrinini hatırlatıyor ve Türkiye'ye de bu doktrine göre davranılacağını söylüyordu.

Müttefikler, İttihat ve Terakki'nin bir avuç idarecisi yerine Türk halkını sert bir biçimde cezalandırmak istiyorlardı. Paris seyahatinden müsbet bir netice elde edemeden dönen Damad Ferid Paşa'yı, gazetelerimiz ağır şekilde tenkid ettiler. Dönüşünün üzerinden üç ay[5] geçmesine rağmen kat'î bir barış hâlâ yapılamamıştı. Ayrıca, burada bir noktanın altını çizmek gerekiyor: Müttefiklerin İstanbul'daki Yüksek Komiserliği bir posta kutusu olmaktan öteye gitmemişti.

Bu dayanılmaz vaziyet, zorlukları da arttırıyordu.

Barışı geciktiren Avrupa sonunda masaya oturmaya karar verdi. İstanbul hükümeti Londra'ya davet edildi, ama Ankara'daki idarecilerle beraber... Vaziyet oldukça garipti fakat memleketin iyiliği için kabul edilmişti.

Londra'da, Mustafa Kemal Paşa'nın mümessiliyle anlaşmanın imkânsız olduğunu gören Tevfik Paşa, söz hakkını Bekir Sami Bey'e vermeyi tercih etti. Bu hareketi İstanbul'daki muhalefet çevrelerinde çok sayıda tartışma ve polemik yarattı. Vaziyeti ben de tenkid etmiştim ama ne yapalım ki Tevfik Paşa çok yaşlıydı. Bütün desteğimi verdiğim bu yaşlı zat, benimle aynı kaderi paylaşacaktı.

Paşa, bildiğiniz gibi Tevfik Paşa'nın iktidarı halk tarafından memnuniyetle karşılanmış ve sempati toplamıştı. Millî mührü elinde tuttuğunu iddia eden Mustafa Kemal Paşa ise İstanbul'a umumi arzu[6] şeklinde dikte ettirdiği şahsî istekleriyle bütün ihtirasını ortaya döküyordu. Tevfik Paşa da Mustafa Kemal Paşa'nın formüle ettiği bütün bu talepleri her zaman yerine getiriyor ve İstanbul böylelikle devre dışı bırakılıyordu.

Böylelikle, tahtın prestiji gittikçe azalıyordu. Diğer taraftan talihin cil-

---

[5] Metinde sehven *trois annees* yani *üç sene* yazılmış.

[6] Metinde latince: *desiderate unanime.*

vesi beni acımasız bir şekilde yıldızı her geçen gün benim aleyhime yükselen kişiyi desteklemek gibi ilâhi bir görevle karşı karşıya bırakmadaydı.

İstanbul müttefikler tarafından işgal edilmiş olmasına rağmen Anadolu'yu beslemeye devam ediyordu. Bütün maddi ve moral gücünü (subaylar, cephane, para, vs.) kullanıyordu. Bu işler önceleri gizliydi ama daha sonraları İstanbul Hükümeti'nin izniyle açık bir biçimde yapılmaya başlandı.

Başkent bu şekilde bütün kanını Anadolu'ya akıttı.

Ama bütün bu fedakârlıklar kimin için yapılıyordu? Bunun muhatabı kimdi ve bütün bu imkânlar kime gidiyordu? Fırsatını bulur bulmaz bir asi halini alan benim adamıma. Evet, kendi irademle tayin ettiğim benim adamıma. Hazinenin tamamının müttefiklerin kontrolu altında bulunduğu ve tek bir kuruş bile alınamadığı bir sırada ona maddi yardım yaptım; kendi cebimden 30 bin lira verdim.

.....

Mustafa Kemal Paşa isyanının neticesinde kumandanlıktan alındığı zaman, bütün Anadolu'ya talimatlar göndererek hadiseyi yalanladı ve daima benim saltanat otoritemden bahsederek, daha doğrusu benim adıma hareket ettiğini söyleyerek en sadık hizmetkârlarımdan biri olduğunu, müttefik işgal güçlerinin elindeki İstanbul'da esir bulunan Halife Sultan'ı kurtarmak için mücadele ettiğini anlattı.

Hakikatleri bu şekilde gizleyerek bütün sempatiyi ve bütün halk güçlerini kendi etrafından toplayıp birleştirmeyi başardı. Sonra millî gücün yerine kendi otoritesini koymaya ve memleketi kendi fikirleri doğrultusunda idare etmeye başladı.

Hükümetimin, halkımın ve bizzat kendimin maksadına ulaşması için bu zâta yardımcı olduğumuzu söylemeliyim. Gözlerimizi boyayan sözlerine ve yeminlerine inanıp hataya düştük. Tevfik, İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşaların hükümetleri gücümüzün bitişini haber veren çanların çalındığı hakikatin bir gün öncesine kadar hadiselerin peşinden sürüklendi gitti. Son âna kadar aldatıldım.

.....

Üç sene boyunca sadrazamlık yapan ama hakikatte Mustafa Kemal Paşa'nın sadık bir hizmetkârı olan Tevfik Paşa, tabii ki sonunda bana ihanet etti. İsteyerek oynadığı rolün neticeleri olan ikiyüzlülüğü .....onu zaten çoktan mahkûm etmişti. Ama vazifesinin başında kalması gereken zamanda istifasını vererek beni en çetin zorlukların karşısında yalnız bıraktı. Çünki istifa ettiği günlerde tahtın bir mümessili Avrupa'ya davet edil-

mişti. Ama durum tam bir felaketti; Tevfik Paşa yerinde yoktu ve tabii olarak hükümet de yoktu...

Yunan ordularının mağlûbiyetinden sonra, Lloyd Georges'un da entrikalarının neticesinde Avrupa Anadolu ile barış yapmak zorunda kaldı. İstanbul hükümetini de konferansın yapılacağı Lausanne'a davet ettiler. Ama orada İstanbul'un mümessilinin olmaması sebebiyle, Kemalistler Avrupalılarla teke tek kaldılar. Bu da saltanatın düşüşünün ilk alâmetiydi.

*

Paşa, biliyorsunuz ki ben herşeyden önce bir insanım; kendisini İslam felsefesine vakfetmiş bir Müslümanım. İnsanların bütün hareketlerinde hem Allah'ın hem de şahsın hissesinin olduğuna inanılır. Ama hakikatte insanın rolü yoktur, çünkü insan büyük iradeyi değiştirecek güce sahip değildir. Herşey alnımıza yazılmıştır ve Allah tarafından hazırlanmış bir plan gibi kendi yolumuzu takip ederiz. Bizler iyiyi veya kötüyü oynayan oyuncularız. Ben de bunun hüzünlü ama açık bir örneğiyim.

Bildiğiniz gibi Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya biz gönderdik ve o açık bir şekilde bize isyan etti. Damad Ferid Paşa günün birinde onu görevden almak ve aklını başına getirtmek istedi ama başaramadı. Mustafa Kemal Paşa ile bir uzlaşma sağlaması için Tevfik Paşa'yı vazifeye çağırdım ama o da aynı şekilde başarısız oldu. Üçüncü bir çözüm olarak başyaverim Avni Paşa'nın fikrini almayı münasip gördüm. Avni Paşa bana Anadolu'ya bizzat gidip parçalanan memleketimizde Kral Konstantin'e karşı kafa tutarak Helen ordusunun istilasını önlemek için başkumandanlığı ele almam gerektiği cevabını verdi. Bu teklif bana önceleri yapılması zor bir iş gibi göründü, çünki düşman işgali altında bulunan payitahtımı terketmemi icap ettiriyordu. Avni Paşa ise bunun gayet kolay olacağını söylüyordu: Önce saltanat yatıyla Boğaziçi'nden Adalar'a doğru bir geziye çıkılacaktı. İki gün sonra tekneye misafir olarak veliahd da alınacak ve Anadolu'ya ulaşmak için Karadeniz'e açılacaktık.

Millî gücü kullanmam ve bu gücün mutlaka başında olmam gerektiğini söylüyordu. Karaya rahatça çıkacaktık, halk ve ordu da işgalci düşmana karşı savaşmak için Zat-ı Şahanelerinin yanında yer alacaktı. Mustafa Kemal Paşa ya basit bir yaver olarak bağlılığını arzedip Zat-ı Şahanenin emirlerine uyacaktı yahut denizlerin ve karaların hükümdarı olan Sultan- Halife'ye bağlılığını arzetmek zorunda kalmadan vazifesinden azledilecekti. Başyaverim Avni Paşa'nın teklifinin ciddiyetini kavramıştım. Şahsî olarak ve gizlice Samsun, Trabzon, Ordu ve İzmit ile buraların çev-

resindeki hatırı sayılır kişilere danışıp Anadolu'ya gitmeye karar verdim. Ama ağabeyim Sultan Abdülhamit'in eski nazırlarından ve akrabam olan Tevfik Paşa'nın da fikrini sormakla tamiri mümkün olmayan bir hata işledim. Beni bu maceradan vazgeçmeye ikna etti. Bir hafta sonra yakın mesai arkadaşı Müşir İzzet Paşa ile dört eski sadrazam ortak hareket ederek Avni Paşa'nın istifaya zorlanıp uzaklaştırılmasını ısrarla istediler. Bilhassa Müşir İzzet Paşa, Müşir Ali Rıza Paşa'yı araya koyarak Avni Paşa'nın bir an önce gönderilmesi hususunda ısrar ediyordu.

Onlara iki ay direnebildim ve nihayet en sadık yaverimi saraydan uzaklaştırmak zorunda kaldım. Yine aldanmıştım, daha doğrusu savaştan muzaffer çıkması durumunda bile Mustafa Kemal Paşa'nın sadakatı konusunda garanti veren İzzet Paşa tarafından aldatılmıştım. Tevfik ve İzzet paşaların yaptıkları açıklamalara ve verdikleri garantilere göre Mustafa Kemal Paşa sadece Damad Ferid Paşa'nın başını istiyordu. Her zaman sadık ve âdil bir hizmetkârı olduğunu söylediği hükümdarıyla kat'iyyen bir alıp veremediği yoktu. Tam bir buçuk sene bekledim, ama boşa beklemişim...

*

Istanbul'daki işgal orduları başkumandanı sıfatını taşıyan İngiliz generalinin yardımını talep ettim ve daha önceleri ziyareti arzuladığım ve yerleşebileceğim yakın bir istasyon olan Malta'ya gittim. Kâfirlerden uzaklaşmak için Mekke'den Medine'ye hicret eden peygamberimizi taklit etmek demek olan bu ani ayrılışımla İslamiyet'e saldıran Kemalistlerden uzaklaşmak istedim. Bu davranışım kat'iyyetle saltanat ve hilâfet üzerindeki haklarımdan ve atalarımın mirasından feragat etiğim mânâsına gelmiyordu.

Tahttan kat'iyyen feragat etmeyeceğim. Avrupalılar da zaten bu şekilde düşünüyorlar. Onlardan bu durumu tasdik ettikleri mesajını aldım. Muhatap olarak sadece beni tanıyorlar.

Birkaç hafta kaldığım Malta'da İngiliz maraşali tarafından sempatik bir şekilde ağırlandım.

Paşa, benim için yapılacak küçük bir harcamayla ilgili olarak İngiliz parlamentosunda çıkan sert tartışmaları tenkid eden yazıları İngiliz gazetelerinde belki görmüşsünüzdür. Bu yazılar, Kemalist gazetelerin İngilizler'in beni maddî bakımdan geniş bir biçimde desteklediklerini propagandasını yaptıkları günlere tesadüf ediyordu.

Ne büyük iftira! Ne haysiyet kırıcı bir saldırı!

Hicaz Kralı Hüseyin ile yazışmalardan sonra, hazırlanmış bir progra-

ma uyarak Malta'dan ayrılıp Cidde'ye gittim. Önde gelen herkes oradaydı: Mü'minler, aşiret reisleri, şeyhler ve peygamberimizin soyundan gelenler... Mekke'ye bu asil kortejin refakatinde, büyük bir merasimle girdim.

Harem-i Şerif'te, memleketim için iyi hayır dualar edip namazımı kıldıktan sonra bir Hilâfet beyannamesi neşrettim. Beyannamede, Türkiye'de yaşanan bütün herşeyi anlattım. .....kötü niyetlerinin altını çizdim. Etrafındaki hür düşünceliler bile bu davranışları hoş görmüyorlardı. Kur'an'a ve yüce peygamberimize dil uzatılması Müslümanlar'ın, müminlerin kalbini incitiyordu.

Hicaz'da sıcağa daha fazla tahammül edemeyerek hasta düştüm. Hava değişimini tecrübe etmek için Taif'e gittim. Ama oranın sıcak ikliminde tehlikeli bir ateşe yakalandım ve doktorların tavsiyesiyle Mısır'a gitmek zorunda kaldım. Mısır hükümeti ikâmetime siyasî sebeplerle izin vermeyince kısa zamanda orayı da terketmek zorunda kaldım.

Yolculuğuma devam ettim ve sonunda İtalya'ya vardım. Cenevre'ye ulaştığımda, doktorların tavsiyesi ve İtalyan hükümetinin müsaadesiyle iklimi daha mutedil olan Sanremo'ya yerleştim.[7],

Burada hoş bir vazifeyi yerine getirmek istiyorum... Bana bu misafirperverliği gösteren İtalyan hükümetine ve San Remo'daki samimi görüşmemizin hatırasını hâlâ muhafaza ettiğim majesteleri Kral Victor Emmanuel'e en sıcak ve en açık teşekkürlerimi arzediyorum.

*

Şimdi, yeniden saltanat ve hilâfet meselesine dönelim. Ne yazık ki, bilhassa hilâfet konusunda çok sayıda kişi çok farklı görüşler ortaya atıyor.

Genç bir şehzade iken dünyevi ve ruhani iktidarlarla ilgili bütün dinî meselelere ve aynı zamanda İslam felsefesine biraz çalışmış, tasavvufçularla ve İslam âlimleriyle sık sık beraber olmuştum.

Bizi meşgul eden mesele şu: Hilâfet aslında dünyevî iktidar demektir ve saltanatın yerini tutar. Yani halife hem yürütme hem yasama iktidarının başıdır. Kısaca söylemek gerekirse hilâfet saltanatın gücüne sahiptir ama saltanatta hilâfetin gücü yoktur. Şüphesiz ki her kral ve her sultan halife değildir. Sadece hem peygamber hem de sultan olan peygamberimiz Hazret-i Muhammed bu iki gücü kendisinde toplamıştır. Yalnızca o kişiliğinde bütün güce, bütün ayrıcalıklara ve bütün yetkiye sahipti. Ye-

---

[7] Şerif Paşa metni yazarken hata yapmış. Sultan Vahideddin İsviçre'ye ve Cenevre'ye hiç gitmedi. İsviçre *İtalya,* Cenevre de *Cenova* olacak.

rini alan dört halifenin idaresi yine onun adınaydı ve herbiri halife unvanını taşıyan birer sultan gibiydi.

Kur'an'da da yazılı olduğu gibi peygamberlerin sonuncusu olan yüce peygamberimiz hem peygamberlik vazifesini hem de ahlâkî ve ruhanî iktidarını beraberinde getirmişti. Kendisinden sonrakilere sadece İslâmî saltanatı bıraktı. Peygamberimizin temsilcileri ruhani ve dünyevi haklara sahiptiler ama dini tebliğ etme vazifeleri yoktu.

Bilindiği gibi ceddim Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiği zaman hilâfet makamı son Abbasi halifesi tarafından ona takdim edilmişti. Sultan Selim zaten bütün İslam alemini elinde tutuyordu ve maddi ve manevi bütün iktidarlara sahipti.

O tarihten itibaren saltanatla hilâfet birbirinden ayrılmaz bir hale geldi. Bu iki temel asırlar boyunca devam etti. Hilâfet Osmanlı Hanedanı'na geçmişti, zira hanedan saltanatı temsil ediyordu ve biri diğerinin sembolü olmuştu.

İşte bu sebeple, Türkiye'nin sultanı tahta çıkar çıkmaz aynı zamanda İslam dünyasının da Halifesi oluyordu. Ve yine bu sebepten dolayı bütün müminler, şimdi saltanattan koparıldığı için noksan kalmış olan bu hilâfeti sultanın tahta çıkmasıyla birlikte kabul ediyorlar ve hürmet gösteriyorlardı.

Peygamberimiz Allah tarafından dini yaymak için gönderilmişti, ama aynı zamanda saltanat iktidarlarıyla da donatılmıştı. Diğer peygamberler, İsa ve Musa aleyhisselâmlar gibi dini sadece kendi milletine değil, aksine bütün milletlere tebliğ etmekle vazifelendirilmişti. Bu yüzden onu sadece *zamanının sultanı* ve *Allah'ın o zamandaki temsilcisi* olarak vasıflandıramayız. Hazret-i Muhammed'in dört halifesi de hem peygamberin mümessili, hem de halkın sultanıydılar. Dolayısıyla saltanatsız bir hilâfet hakiki hayatta varolamayacaktır.

.....

Ah! Vatanım ve teb'am için nasıl ızdırab çekiyorum...

.....

İstanbul'u terkederken Âl-i Osman'a ait bulunan ve benim için çok büyük kıymet taşıyan eşyaları yanıma almayı düşünmedim. Bu sebeple, yabancı bir memlekette şimdi beş parasız, yüzüstü ve ızdırap içinde kaldık...

"La première entreprise de ce cabinet fut d'annuller toutes les lois ainsi que toutes les décisions prises par Damad Férid pacha. Le cabinet envoya aussi une délégation à Angora sous la présidence du maréchal Izzet pacha qui avait la confiance de son ancien ami Ismet pacha. Cette délégation fut arrêtée à Angora et remise en liberté après avoir été gardeé à vue quelques mois. Personne n'a jamais rien compris à cette comédie.

"Moustafa Kémal pacha jouait toujours divers rôles:

"1°) Il voulait rester seul à la tête du mouvement national sous le prétexte apparent de la défence et du salut du pays, deux raisons nobles et sacrées, tout en cherchant à disqualifier le gouvernement central.

"2°) Il voulait dépouiller le gouvernement de Constantinople de tous les éléments et de tous les moyens de défense, si bien que le peuple en arrivait à faire de la propagande contre nous. Il allait même jusqu'à dire que nous étions payé pas les étrangers.

"Ce sont là des calomnies dont il vaut mieux ne pas parler mais vous savez pourtant que dans notre pays les journaux - surtout ceux qui paraissaient à Angora - avaient employé un langage si inconvenant et si insolent, qu'ils avaient blessé le coeur et la conscience des bons patriotes.

"Damad Férid pacha avait trouvé le moyen de se faire inviter à la haute commission de la paix (Conseil Supérieur des Alliés).

"Cette invitation adressée au président de la Délégation Ottomane, était le résultat de deux communications portant la signature de M. Clémenceau. Celui-ci disait dans une lettre particuliére que les observations du gouvernement turc faisaient et feraient

Şerif Paşa'nın notlarından bir bölüm

شوكتلو سلطان محمد وحيد الدين
افندیمزحضرتلرینك بیاننامهٔ
همایونلریدر
[للطابع]

Belge: 3

SULTAN VAHİDEDDİN'İN MEKKE BEYANNAMESİ (1923)

ŞEVKETLU SULTAN MEHMED VAHİDEDDİN EFENDİMİZ HAZRETLERİ'NİN BEYANNAME-İ HUMAYUNLARIDIR

Li't-Tabii

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Bidâyet-i iştiâlinde devletimizin iştirâkine kat'iyyen rıza göstermediğim ve bütün müddet-i devamınca elimde bulunan bilcümle vesâitle tahribat ve mazarrâtını tahdîde çalıştığım harb-i umumînin avâkıb-ı vahîmesi tamamiyle kendini göstermeye başladığı bir zamanda biraderimin vefât-ı müessîfi vukûa gelerek Kanun-ı Esâsî-i Osmanî'nin bahşeylediği hakka istinaden ve ehl-i hâl ve akd'in bey'at-ı umûmiyesi ile Makam-ı Hilâfet ve Saltanat'a câlis olmuştum. O günler gözönüne getirilirse, makam-ı hükümdârîyi kabul eylediğim zaman beni karşılayan müşkilâtın derece-i ehemmiyet ve azameti takdîr olunur. Bilâhare cephelerimizin birbirini müteakib sukut etmesiyle sabit olduğu üzere, hiçbir ümmîd-i galebeye makrûn olmayan harb-i hâilin temâdîsi ve usûl-i meşrutiyeti ilân ve tatbîk ettirmek nikabı altında 324-1908'den beri re's-i idâremize yerleşmiş bulunan İttihad ve Terakki erkânından müfrid ve müteneffiz kısmının harbden bi'l-istifade dâhil-i memlekette revaç verdiği yağma, ihtikâr ve anlaşılmaz maksadlarla yer yer îka ettikleri günâgûn yangınlar sebebiyle pâyitahttan müntehây-i hudûda kadar memleketin her noktasında milletin varlığı erimekde ve usâre-i hayatiyesi hevlengîz bir surette heder olup gitmekde idi. Bu fecâyî' karşısında tevcîh-i mesâi edilecek hedef ve gaye bittabiî sulh ve müsâlemetin iâdesinden başka birşey olamazdı. Bu maksadın temini için de hiçbir terâhî tecvîz edilmemiş ve mümkin olan

her çareye tevessül olunmuştur. Fakat harbin devamından müteneffi' olmakla beraber, memleketimizde daima daire-i hukuk ve salâhiyetini tecavüze alışmış olan o zamanın hükûmeti ile, yine o hükûmet-i mütehakkîmenin etrafında tesis eylediği şebeke-i ihanet, mesâimin semer-dâr olmasına hâil olarak münferiden müzakerât-ı sulhiyeye girişmekle elde edilecek menâfi' ve şerâit-i müsâideye ve muhterem milletin hûn-i mazlûmunu bilâ-sebep heder olmakdan vikayeye imkân-ı vusûl bırakmadı. Ve harb bütün dehşet-i tahripkârânesiyle meş'um Mondoros mütârekenâmesini imlâ mecburiyeti hâsıl oluncaya kadar devam eyledi. Bu mütârekenin akdine memur murahhasların, elyevm Ankara'daki Hey'et-i Vekîle Reisi Rauf Bey'in taht-ı riyâsetinde ve o zaman memleketin en mühim kuvve-i askeriyesinin de şimdiki Ankara Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in kumandası altında bulunduğu, herkesin hâtır-nişânıdır.

Âsâyiş mes'elesi vesile ittihâz olunarak lüzum görülen herhangi bir mahallin işgali hak ve salâhiyetini Düvel-i İtilâfîye'ye bahşeden madde-i mahsusasıyla Adana, Musul, Antalya, Istanbul, İzmir işgalleri gibi sonraki bütün felâketlerin menşe' ve masdarı bulunan mezkûr mütarekenamenin akd ve imzası mağlubiyet ve mecburiyet ilcâsiyle vuku' bulmuş olduğu halde, bilâhare İzmir işgali dolayısıyla beni ithâma cür'et edenlerin nokta-i nazarına göre, mezkûr işgallere istinâdgâh olan Mondoros Mütarekenâmesi'ni akde bilfiil iştirâk eden Rauf, Fethi ve vaziyet-i askerîyesi ile devleti böyle bir mecburiyet-i elîmeye düşürmekde cidden zîmedhâl bulunan Mustafa Kemal gibi bugünki rüesây-i millîyenin mes'ul ve müttehem olması lâzım gelir. Zira gerek bu mütarekenin imzasından ve gerek ondan sonraki bütün mesâilde Kanûn-ı Esâsî mucibince mes'uliyetten müstesnâ olan Makam-ı Hükümdârî için hükümet-i mes'ûlenin mâruzâtını tasdîk lüzumu gibi gayr-i kabil-i itiraz bir sebeb bulunduğu halde, ne kendi imlâ ve imza ettiği mütarekenin tatbiki demek olan felâketlere karşı bilâhare muhalefette önayak olmak küstahlığını gösteren Rauf Bey için, ne de devletin belli-başlı kuvây-i mevcûdesinin kısm-ı küllîsini esir vererek zilletle Toros eteklerine iltica etmesi yüzünden mütareke akdini gayr-ı kabil-i ictinâb bir hâle getiren Mustafa Kemal için, şâyân-ı kabûl hiçbir mâzeret mevcud değildir. İşte, Taht-ı Osmanî'ye cülûsumdan sonra ilk mühim hatve-i siyâsîyeyi teşkîl eyleyen mütarekeye kadar cereyan eden hâdisat karşısında benim vaziyetim budur.

Mütarekeden sonra ittihâz eylediğim meslek ise, geri alınması mümkin olmayacak bir hatve atmaktan ihtiraz ile beraber bir taraftan dâhilde mâkul ve mutedil ıslahat ve icraata germi vermek, bir taraftan da hâriçte teşebbüsât-ı siyâsiyeye devam eylemek suretiyle aleyhimizdeki gayz-

ı umuminin bertaraf olacağı müsaid zamanlara intizar edebilmek için vakit kazanmaktan ibaret idi. İzmir işgali hadisesinin karşısında ittihaz ve takip eylediğim meslek ve gaye de bundan başka birşey değildi. Çünki Yunan askeri tarafından derhal icra olunacağı bildirilen bu işgal, düvel-i selâse-i muazzamanın kat'î ve nagehânî kararına istinâd etmekte olduğu gibi, vakıanın bize tebliği de doğrudan doğruya düvel-i selâse-i müşarülileyhâ tarafından vuku bulduğu cihetle, mes'ele düvel-i muazzama mes'elesi şeklinde tecelli etmiş idi. Hadisenin Yunan mes'elesi haline tahvili, Yunanistan'daki vaziyet-i siyasiyenin tebdîli ile düvel-i muazzama-i müşarünileyhanın ittifâkına halel târi olduktan sonra husûle geldi. Ondan evvel bu mes'ele büyük ve galip devletlerce müttefikan ittihaz olunmuş bir kararı kat'înin tebliği mahiyetinde bulunduğu cihetle, hakkımızdaki gayz-ı umumînin zevâline intizâren teşebbüsât-ı siyasiye ile iktifa mesleğini tercih ettirmekte olduğu gibi, işgalin muvakkat mahiyeti hâiz olması da, meslek-i mezkûru müeyyed görünüyordu. Mes'ele Yunan mes'elesi halini aldıktan sonra, harbde mağlûb olmamak şartiyle mukavemete ben de tarafdar idim. Ve netekim bu hiss ile Kuvây-ı Millîye'ye mütemayil birtakım kabineleri de mevkî'-i iktidara getirdim. Şu kadar var ki, o devrelerde Mustafa Kemal devlet-i metbûasına itâat dairesinden hurûc etmiş ve Anadolu'da birçok aksakallı müftilere varıncaya kadar asıp-kesmek gibi mezâlimiyle vazîfe-i millîyye hududunu tecâvüz ederek, milletin başına tahammül olunmaz bir belâ kesilmiş idi.

Tıpkı İzmir hadisesi gibi Sevr Muahedesi'ne aid teklif-i düvelî de, Yunanistan'da vaziyet-i siyasiyyenin tebeddülünden ve devletlerin aleyhimizdeki ittifak-ı şedîdine halel târî olmadan mukaddem olarak ve hiçbir noktasında tâdil teklifine müsaade edilmeyerek, yirmi dört saat zarfında tamamen kabul veya reddine mütedâir tazyîkat ve tahdîdâtı ihtivâ ettiği cihetle, gayet nazik ve tehlikeli bir şekilde vuku bulmuş idi. Bununla beraber, ben Sevr Muahedesi'ni kesb-i kat'iyyet etmiş addolunacak sûrette tasdîk etmedim. Mes'elenin kat'iyet kesbetmesi, Meclis-i Mebûsan'ın kabûlünden sonraki tasdîkime mütevakkıf olduğunu ve hakk ve adaletle te'lif olunamayacak sûrette gayr-ı tabiî olan böyle bir muâhedenin devam ve takarrur edemeyeceğini bildiğimden, hakkımızın anlaşılmasına müsâid zamanın hulûlüne kadar vakit kazanmak tarîkinde devam ile, muahedenin hükümetce kabûlüne tarafdar göründüm.

Mondoros Mütarekesi, İzmir Hadisesi, Sevr Muahedesi gibi müstesnâ bir nokta-i nazarla telâkkî eylediğim vekayiden sonra gelen mesâilde, daima icâbât-ı meşrutiyete tevfîk-i hareket eyledim. Bu sebeple muhtelif kabinelerin muhtelif ve belki mütehâlif ictihadlarına riayet ettim. Mustafa

Kemal'i Anadolu'ya gönderen ve bilâhare devlet-i metbûasını tanımadığı cihetle tenkîli için kuvve-i askeriye sevkine lüzum gösteren kabinelere mümâşâtımda hükûmet-i mes'ûle ile Makam-ı Hükümdârînin münasebet-i mütekabilesine âid icâbât-ı meşrutiyetten ayrılmamak arzusu ve bazı esbâb-ı zarûrîye-i siyâsiye âmil olmuştur. Bundan maada gerek kabine tebeddülâtında, gerek icraat-ı sâirede nâzım-ı harekâtım, efkâr ve hissiyât-ı şahsiyyemden ziyade daima efkâr-ı umumiye veyahud gayr-ı kabil-i mukavemet, diğer müessirat olmuştur. Bunun en bâriz delîli, son Tevfik Paşa kabinesini sırf aleyhinde efkâr-ı umumiye tezâhürâtı meşhûd olmadığı için, şahsım ve makamım hakkında sûiniyetleri zâhir olan Kemalciler'in Istanbul'da te'sîs-i nüfûz etmelerine müsâid bulunmasına rağmen, iki seneyi mütecâviz mevkî-i iktidarda tutmaklığımda görülebilir.

Ankara ile Istanbul arasındaki ikiliğin izâlesi emrinde bu gibi fedâkârlıklardan geri durmamakla beraber, Hilâfet'in saltanattan tefrîki ve Pâyitaht'ın Istanbul'dan Anadolu'ya nakli hakkındaki karar ve tasavvurlarına muvafakat eylemek elimden gelmemiştir. Bunlardan birincisi, ulemây İslâm'ın mâlûmu olduğu vechile şer'-i şerîfe kat'iyyen mugayir ve müvekkilim bulunan Fahru'l-Murselîn Efendimiz Hazretleri'nin hukukundan ferâgatı mutazammın olmakla, benim için salâhiyet ve imkân haricinde birşey olduğu gibi, Istanbul'un mânen Ruslar'a teslîmi ile Bolşeviker'e cemîle ibrâzı mahiyetinde bulunan ikinci tasavvurları da, hilâfeti Istanbul gibi siyasî ve tarihî bir istinâdgâhdan mahrum eylemek demek olduğu cihetle, kat'iyyen gayr-ı kabil-i kabûl idi. Bu gibi müfrid ve mecnûnâne arzularına tebâiyet etmediğim için, bana hıyânet-i vataniyye azv-u isnâd edenlerle beraber her akıl ve iz'an sahibinin bilmesi lâzım gelir ki, dünyânın en büyük câh ve mansıbı olan Hilâfet ve Saltanat Makamı'nı fiilen ve bi'l-irs ve'l-istihkak hâiz bir hükümdârı hıyânet-i vataniyye gibi bir cürm-ü şen'îye sevkedecek hiçbir emel ve ihtiras mevcud değildir. Ben o makamların ve simmâ Hilâfet makamının şeref ve haysiyyetini muhafaza için muvakkaten tahtımdan, vatanımdan ve huzur ve rahatımdan cüdâ düşmeyi bile gözüme aldırdım. Bu mufârakatim bilhassa Harb-i Umûmîden sonra kendi ef'âlinin hesâbını vermek mevkîinde bulunanlara karşı ef'âlimin hesabını vermekten korkmak kabilinden olmayıp, belki hiçbir kanuna tabi olmayan insanlar elinde müdafaa ve hakk-ı kelâmdan memnû' bir halde hayatımı göz göre göre tehlikeye teslim etmek gibi emr-i ilâhînin ve akl-ı selîmin kabul etmeyeceği birşeyden ictinâb eylemek ve hem de "Elfiraru mimmâ lâyütak min süneni'l-murselîn" fehvây-ı şerîfi üzre, müvekkîl-i zîşânımın hicret-i nebeviyelerine âid olan sünnet-i seniyyeye ittibâ etmekden ibârettir.

Müdâfây-i vatan gibi müstahsen gayelerle hiçbir münasebeti olmadığı halde, Ankara Meclisi'nin ittihaz ettiği mukarrerât-ı âhıre üzerine, muarızlarımla aramızda tehaddüs eden ve memleketimiz için hâsıl olan vaziyet-i âhıreyi telhîs ederek derim ki: Ceddim Osman Gazi'den Selîm-i evvele kadar Devlet-i Osmaniye nâmiyle Türk saltanatı var idi. Selîm-i Evvel'den sonra ise bu saltanat, Hilâfet'in inzimâmiyle Saltanat-ı Muhammediyye hâline gelmişti.

Şimdi bana bîgayr-ı hakkın ihanet-i vataniyye isnad edenler, Hilâfet'i hukuk ve nüfuzundan tecrîd ve tatil ederek bu Saltanat-ı Muhammediyye'yi yıkmışlar ve yalnız vatanlarına değil, bütün âlem-i İslâm'a ihanet etmişlerdir. Ben, devleti tehlikeden vikaye için bilhassa harb-i umumiyeye iştirakimizdeki ifratların acısını tattıktan sonra, siyaset-i hariciyede muarızlarımın tâbiri vechile korkak, yani itidal ve ihtiyat ile hareket ettim. Daha doğrusu, vakit kazanmak için icab eder ise, kendimi feda etmeye karar verdim. Bu mutedil ve ihtiyatlı meslek karşısında muarızlarımın müfrit ve herçibâdâbâd mesleğini müntic-i isâbet ve muvaffakiyet olur ise şahsen ben kaybedecektim, fakat devlet kazanacaktı. Halbuki onlar, devlete Saltanat-ı İslâmiye'sini kaybettirdiler.

Eğer benim bir hatam var ise, din ve devletin bu derece tahrib ve tagyîrine, bazı müstesna şahsiyetlerden maada bütün vükelâ ve ulema ve ukelâ ve ricâl-i memleket taraf'ndan ses çıkarılmayacağını ve bazı hasis menfaatler mukabilinde gizli ve aşikâr suretlerle yardım edileceğine ihtimal vermemekliğimdedir. Ben devletin hayat ve memâtıyla herkesten ziyade alâkadar olan münevverân-ı milletimin vazifey-i vataniye ve vicdaniyelerini bu derece suistimâl etmeyecekleri hakkındaki hüsn-i zannıma aid olan hatamı itiraf ediyorum.

Netîce-i kelâm olarak şurasını beyân ederim ki, Hilâfet mes'elesinin halli dini, kavmiyeti, vatanı meşkûk ve mahlût, askeriyeden ve sunûf-ı sâireden mürekkeb bir şerzemme-i kalîle ile kısmen mükreh ve mücber, ve kısmen ahvâlin ledünniyâtından bîhaber olarak muğfel hâlinde bulunan beş-altı milyonluk masum Türk kavminin salâhiyeti dâhilinde olmayıp, bu üçyüz milyonluk âlem-i İslâm'ın tamamına taallûk edecek bir mes'ele-i uzmâdır. Binâenaleyh şimdi ben, Hilâfet hakkında Ankara'da ve Istanbul'da verilen fuzulî ve cebrî hükmü kat'iyyen kabul etmeyerek ve hakkımda reva görülen müfteriyâtı isnâd edenlere kemâl-i nefretle redd ve iade ederek, memleketin bilâ-tefrîk-i cins ve mezhep bütün ahâlinin saadet ve refahından başka bir emeli olmayan ve adl ve itidâlin hâkim olmasını isteyen müsterîh bir kalb ve vicdan ve hakk ve hakikatin mağlûb edilemeyeceğine dair kavî bir iman ile sevgili vatanıma avdet edinceye ka-

dar, hâk-i ıtırnâkinin ezelden müştâkı olduğum Haremeyn-i Şerîfeyn'de ve şimdilik civâr-ı Beytullah'da imrâr-ı evkat ediyorum.

Beni Beldetullah'a isâl eden şu muhâceret-i mûcib-i mefharet ile Hilâfet'in saltanattan tecrîdi teklîfine karşı sebât ve mücâhedem, nasîbe-i hestîmi ve zahr-ı ahretimi teşkîl edecektir.

Misafir olduğum bilâd-ı mukaddese-i Arabiyye'nin hükümdâr-ı âlî-tebârı ile ahâlîy-i necîbesi taraflarından gerek benim hakkımda ve gerek vatancudâ diğer hemşehrilerim haklarında gösterilen âsâr-ı mihman-nüvâzîyi şükür ve mahmidetle yâdettiğim gibi, hâiz oldukları asâlet-i mümtâze ve mutahharaya muvâfık bir suretle hareket eden müşârünileyh Celâletu'l-Melik hazretleriyle âiley-i muhteremeleri erkânının teâliy-i şân ve şereflerini ve bu sâyede bilâd-ı mukaddesey-i Arabiyye'nin ve sekene-i necîbesinin târihe ziynet veren mâzîleriyle lâyık oldukları inkişâf-ı mes'ûde mazhar olmalarını da cidden temennî ederim.

Istanbul'dan müfarekatimden sonra, bu ilk beyanımdır. Vesselâmu alâ meni't-tebeâl Hudâ.

Mehmed Vahideddin
bin es-Sultan Abdülmecid Han

Belge: 4

ŞEHZADE VAHİDEDDİN EFENDİ'DEN SULTAN ABDÜLHAMİD'E (21 Aralık 1899)

Bu mektup, İbnülemin'in "Son Sadrazamlar"ının 4. cildinde, Sultan Vahideddin'den bahseden faslın sonundaki kuşeye basılı fotoğrafların arkasındadır ve bugüne kadar pek dikkat çekmemiştir:

Cenâb-ı hâfız-ı hakîkî, habîb-i şefî'i hürmetine zât-ı akdes-i hilâfetpenâhîleri hâsidîn ve hâinîn ümmüne rağmen bâkemâl-i şevket ve muvaffakiyet-i şân-u şeref-le bi'l-emn-i ve'l-âfiye makam-ı muallây-ı zıllullahlarında pâydâr buyursun

Vicdân-ı pâk ve akdes-i hilâfetpenâhîlerince dahi musaddak olması me'mul-i kavi-i bendegânem olan fart-ı sadakat ve ubudiyet-i âcizânem muktezası bir takım mâlâyâ'nî şeyler içün ve sırf cerr-i menfaat maksadiyle ihtiyâc-ı kat'i olmayarak ser-efser-i velînimet-i âzamîlerini tasdia cür'et gibi .....[1] ictisâr kullarınca gayrımümkin fakat zaruret-i kat'iyye halinde bile pek müşkil bir keyfiyyet ise de, birkaç defa mubarek ve mukaddes lisan-ı şerifleriyle kullarına hitaben "Bir arzu ve ihtiyacınız olduğu zaman bildiriniz, tereddüd etmeyiniz" mealinde şerefsudûr buyurulan irade-i seniyye-i mün'imâlerine ne istinâden bu varakpâre-i nâçizânemle arz-ı hâle cesaret eyledim.

Velinimet-i bî-minnet efendimiz mâ'lûm-ı dekaayık-lüzûm-ı şâhânele-

---

[1] Buradaki bir kelime okunamadı.

ridir ki,[2] bâirâde-i seniyye-i hükümdârîleri maliye hazinesinden kullarına tahsis buyurulan maaş-ı kemterânem hazinenin hâl-i hâzırası muktezâsı her zaman iki ve iki buçuk ayda ancak yed-i âcizâneme geçmekte, kalan tedâhülât hemân hiçbir şeye yaramayıp çürümektedir. taayyüşüm ve her ihtiyâc-ı şahsiyyem yalnız velinimet efendimizden aldığım ihsan ve atiyye-i şâhânelerine vâbestedir. Hazine-i maliyedeki maaşıma efendimiz iki-üç misli zam buyursalar, abd-i âbidânemde selâm ve selâmet encâm-ı hilâfetpenâhîlerine terdîfen nail olacağım atiyye-i velînimete nisbet hiçbir kıymet ve ehemmiyeti olmadığı ma'alkasem arzeylerim.

Benim hayatım ve âkıbetim servet ü saadetim velînimet efendimin teveccühü ve ihsanından ibarettir. Sâye-i zıllullahîlerinden gayri hiçbir mercî' ve mesnedim yoktur. Bu kadar .....[3] ve tafsilâttan maksad-ı âcizânem, iki buçuk mâhdır sıkça sıkça vusûlüne alışdığım iltifât ve atıyye-i seniyyeye adem-i nâiliyetim ve bu adem-i nâiliyet fikrimde şübehât uyandırdı. Tahayyülü bile tasavvur edemeyeceğim bir kusurda mı bulundum? Aceb ervâh-ı habîseden birinin şerrine mi temas ettim? Yoksa maaş-ı çâkerâneme zam vukuundan mıdır? Veyahud sırf efendimizin hâtır-ı şâhânelerinden mi dûr oldum gibi bir alay müz'ic havâtırât-ı elîme ile me'yus olmakda iken, bu hâl-i ye'sime zamîmeten şu aralık giriftâr olduğum zarûret-i kat'iyye-i kemteranem artık tahammül-fersâ bir hâle girince bâb-ı merhamet-i velînîmet-i azîmelerine dehâlete mecbur kaldım. Ma'lûm-ı .....[4] cenâb-ı hilâfetpenâhîleri buyuruldukta, hergûnâ kusur ve hatayâmın affıyla iltifât ve ihsân-ı şâhânelerinin kemâ-kân bezliyle kalb-i me'yûsânemi dilşâd buyurmalarını temennî ve istirhâm eylerim. Bâkî emr-u fermân şevketlû, merhametlû velînîmet-i bî-minnet efendimiz hazretlerinindir. 19 Şa'ban 317.

Kulları
Mehmed Vahideddin

---

[2] Bu terkibe daha önce rastlamadım. Yanlış okumuş olabilirim ama, başka bir mânâ veremedim.

[3] Bu kelime de okunamadı.

[4] Bu kelime de okunamadı.

Belge: 5

ŞEHZADE VAHİDEDDİN EFENDİ'DEN KIZLARI ULVİYE VE SABİHA SULTANLAR'A (30 Ekim 1910)

Valide-i muhteremenize mektubu okuyunuz. Selâm-ı mahsusamı tebliğ ediniz. Ayrıca mektup yazamadım, kusuruma bakmasınlar. Zira vaktim yok. Birçok gezmek, misafir kabul etmek üç gündür sersem oldum. Hamdolsun taliimize, cuma sabahından beri havalar fevkalâde müsaid gidiyor.

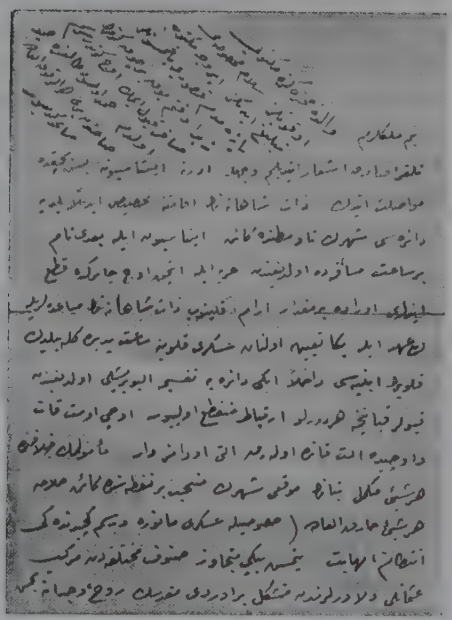

Benim meleklerim,

Telgrafnamede iş'ar eylediğim vechile, Edirne istasyonuna beş buçukta muvasalat ettik. Zat-ı şahanenin ikametine tahsis edilen Belediye dairesi, şehrin tâ vasatında kâin istasyon ile berrî tam bir saat mesafede olduğundan, araba ile ancak üç çeyrekte kat' edildi. Orada bir mikdar ârâm kılınıp zât-ı şâhânenin müsaadeleriyle veliahd ile bana tayin olunan askerî klübüne saat yedide gelebildik. Klübün ebniyesi dahilen iki daireye taksime elverişli olduğundan, kapılar kapanınca her türlü irtibat münkatî' oluyor. Üçü üst kat ve üçü de alt katta olarak altı odamız var. Me'mûlümün hilâfında herşeyi mükemmel, binanın mevkîi şehrin müntehab bir noktasında kâin, hülâsa herşey harikûlâde. (Hususiyle askerî manevra, Dersim

geçidindeki intizam, mehâbet, yetmiş bini mütecaviz sunûf-ı muhtelifeden mürekkeb Osmanlı dilâverlerinden müteşekkil bir orduy-ı mukaddesin ruh ve vicdâna bahşettiği hiss-i mefhareti ve ibtihâcı ne lisan ve ne kalem tasvir edebilir. Hele sekene-i vilâyetin padişahlarına ve hanedân-ı Osmaniye'ye gösterdikleri ihtiram, bâhusus tâ efrâddan kumandanlara kadar askerin gerek lisân-ı hâl ve gerek etvâr-ı güftârları ve samîm-i rûh ile ibrâz ettikleri meveddet, muhabbet, hürmet her türlü tefekkür ve tasavvurun fevkinde bulunduğundan, tarif ve tavsifi kabil değildir der isem, belki bir fikr-i icmâl verebilirim. Cidden Sultan Mehmed-i Hâmis bahtiyardır. Keza, Hânedân-ı Osmânî de "Hamden summe hamden kesiren kesiren". Cuma günü cümlemiz büyük formalarımızı lâbisen, Sultan Selîm-i Sânî'nin camii-i kebîrinde salât-ı cumayı eda eyledik. Eyyâb-ı zehâbımızda sanki askerin ve ahalinin âguş veya dest-i sıyânetlerinde seyr ü tahrik olunuyor idik. Cenâb-ı muhsîn-i feyyaz, bu millet-i necîbe-i Osmanîye'ye lâyık ve müstehak olduğu vicdânımın temenniyât-ı tazarrukânesi mertebesinde dünyevî ve uhrevî tekemmülât ve feyz-i ihsan, vatan-ı mukaddesimizi dahilî ve haricî ihanetten, tecâvüz-i a'dâ-yi din-ü devletten masun ve mahfuz buyursun. Amin, sümme amin.

Güzellerim, avdet için şimdiki karar perşembe günü sabahı saat birde Edirne'den hareket olunacaktır. Akşam on buçuk-on birde, inşaallahu'r-rahman Istanbul'dayız. Şayed karar değişecek olursa, telgrafla bildiririm. Hafız Kâmil'e istinbot tenbih olunsun. Perşembe günü siz saray-ı humâyunda bulunursanız, sonra birlikte köşke gideriz. Bâki kemâl-i iştiyâkla her ikinizi derâgûş eder, gözlerinizden öperim benim gözbebeklerim. 17 Teşrinevvel 326.

Pederiniz
Mehmed Vahideddin

Evdekilerin cümlesine, hassaten Nâzrâz'a selâmlarımı tebliğe sizleri tevkil ediyorum. Bizim gevezeye, yani Nisârşevk'e söyleyin ki, Edirne'nin hevâsından mıdır nedendir, mideler mebzulen gaz yapıyor. Bu vesile ile de .....[1] olarak suret-i hususiyede yola çıkarılmıştır.

Güzellerim, mektubumun karşılığını isterim. Her ikinizinki ayrı olmalıdır. İhmal etmeyin, çabuk postaya teslim ediniz. Gözüm yoldadır.

---

[1] Mektup kurşun kalemle yazılmış ve buradaki bazı kelimeler okunamayacak derecede silinmiş.

Belge: 6

SULTAN VAHİDEDDİN'DEN KIZI SABİHA SULTAN'A (Kasım 1922)

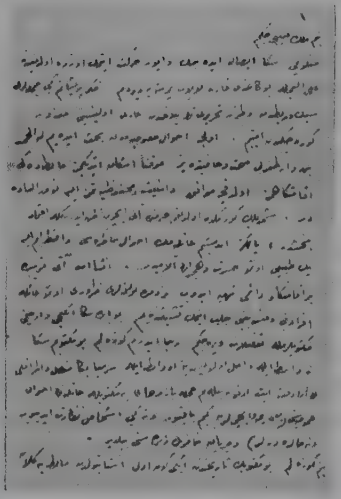

Sultan Vahideddin'in Malta'dan Istanbul'a gönderdiği ilk mektup budur ve sadece ilk sahifesi elimizdedir.

Benim melek Sabihacığım,

Mektubumu sana is'al edecek vapur hareket etmek üzere olduğundan, alelacele bu kâğıdı karalayıp postaya verdim. Fikr-i perişanım gibi cümlelerin sebk ü rabtdan ve tarz-ı tahrîrinin belâgattan ârî oluşunu mazur göreceğinden eminim. Evvelce, ahvâl-i hususiyemden bahsedeyim. Lehülhamd ben ve Ertuğrul sıhhat ve afiyetteyiz. Muvakkaten iskân ettiğimiz Malta'daki ikametgâhımız oldukça muvafik ve emniyet ve mahzuziyetimiz ise fevkalâdedir. Şimdilik görmekte olduğumuz hürmet de, âtî için zannederim ki itimad-bahşdır. Yalnız endişem ailenin ahval-i hazırası ve ızdırabım ise, pek tabii olan hasret ve hicranın âlâmıdır. İnşaallah, âtî-i karîbde bir ikametgâh-ı daimi tehiyye edip nezdimde bulunmaları zaruri olan aile efradını ve mensubînini celbetmek teşebbüsündeyim. Bu babda sana ikinci ve üçüncü mektuplarımda tafsilat vereceğim. Rica ederim güzelim, bu mektubum sana ne vasıta ile vasıl olursa yine o vasıtayla seriyyen bana mufassal ve etraflı "ama dikkat et, okuyabileyim, acele yazma ha" bir mektupla ailenin ahval-i umumiyesini -yani yeme ve içmelerine kim bakıyor ve ne gibi eşhas nezaret ediyor ve ne haldedirler- ve cereyân-ı hâzırın da zübdesini bildir.

Benim güzelim, Bu mektubun tarihinden iki gün evvel Istanbul'dan Malta'ya gelen.....

Belge: 7

SULTAN VAHİDEDDİN'DEN KIZI SABİHA SULTAN'A (12 Aralık 1922)

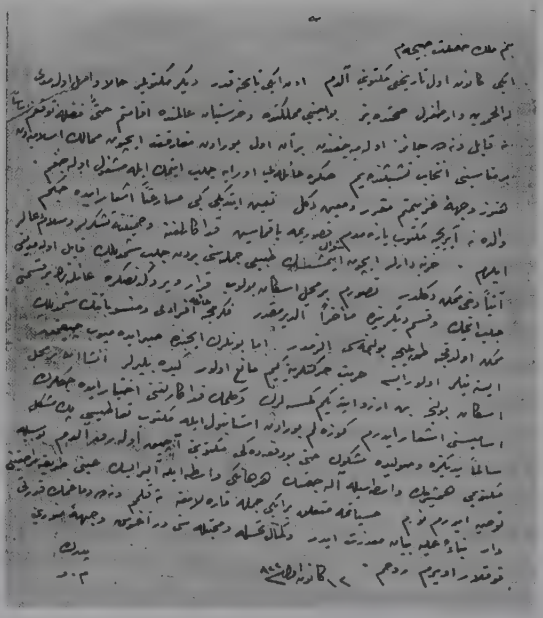

Benim melek-haslet Sabiha'm,

İki Kânunevvel tarihli mektubunu aldım. On iki tarihine kadar diğer mektuplar hâlâ vasıl olamadı. Lehülhamd ben ve Ertuğrul sıhhatteyiz. Bu ecnebi memlekette ve Hristiyan aleminde ikametim, hatta fazla tevakkufum esasen ne kabil ve ne de câiz olamayacağından biran evvel buradan mufarekat için memâlik-i İslamiye'den bir münasibini intihab teşebbüsündeyim. Sonra aileyi oraya celbetmek ile meşgul olacağım. Henüz veche-i azimetim mukarrer ve muayyen değil. Taayyün ettiği gibi müsaraaten iş'âr edeceğim. Validene ayrıca mektup yazamadım, kusuruma bakmasın. Fedakârlığına ve hamiyyetine teşekkürler ve selâm dualar eylerim. Hazinedarlar için sual etmişsin. Tabii cümlesini birden celb şimdilik kabil olamadığı, âtiyen dahi mümkün değildir. Tasavvurum, bir mahall-i iskân bulup karar verdikten sonra ailenin bir kısmını celbetmek ve kısm-ı digerini de muahharen aldırmaktır. Fikrimce aile efrâdı ve mensubâtının şimdilik mümkün oldukca topluca bulunması elzemdir. Amma bunların içinde sabredemeyip çıkmak isteyenler olur ise hürriyet-i hareketlerine kim mani olur, gidebilirler. İnşaallah bir mahall-i iskân bulunca ben arzu ettiğim kimsele-

rin ve gelmek fedakârlığını ihtiyar edeceklerin esâmisini iş'âr ederim. Güzelim, buradan Istanbul ile mektup teatisi pek müşkil. Sâlimen yedinize vusûlü de meşkûk. Hatta bu def'adaki mektubunu açık olarak aldım. Bu sebeple mektubumu hemşiren vasıtasıyla alacaksın. Herhangi vasıta ile alır isen, ayni tarîke müracaatını tavsiye ederim nurum. Hissiyâtıma müteallik bir-iki cümle karalamağa ne kalbim ve ne de dimağımın kudreti var. Binaenaleyh beyân-ı mazeret eder ve kemâl-i tehassürle ve muhabbetle seni deragûş, veche-i münevverini koklar öperim ruhum... 12 Kânunevvel 922.

Pederin
M.V.

Belge: 8

SABİHA SULTAN'DAN SULTAN VAHİDEDDİN'E (3 Ocak 1923)

Kânunsani 3, 1923

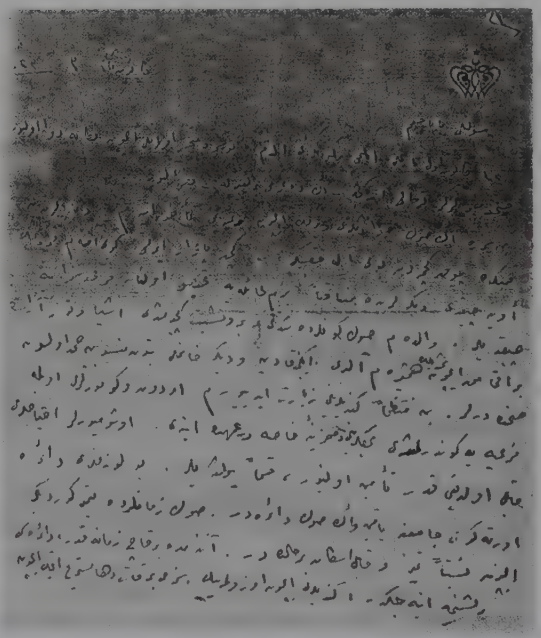

Sevgili babacığım,

12 Kanunevvel tarihli ikinci mektubunuzu aldım. Bu, size mütehassir olanlar için yegâne deva oluyor. Sıhhat haberleriniz tevâlî ettikçe -en doğru bir tabirle- nefes alıyoruz.

Ben size en son havadisleri vermek için mektubumu tehir ettim. Diğerlerinden sonra, çok geçmeden bunu alacaksınız. Geçen pazartesi günü annem kardeşimin evine çıktı. Diğerleri de müteakiben bizim aileye tahsis olunan Fer'iye sarayına çıktılar. Validem son günlerde şiddetli bir bronşit geçirmişti. Eşya ve toz arasında bırakmamak için şimdilik hemşirem aldı. İkinci kadın ve diğer hanımlar, bütün mensûbîn hamdolsun sıhhattedirler. Ben muntazaman kendilerini ziyaret ediyorum. Odun ve kömürleri evvelce Fer'iye'ye gönderilmişti. Yemeklerini de hazine-i hassa deruhte etti. Üşümüyorlar, ihtiyaçları kabil olduğu kadar temin olunuyor, tamamen yerleştiler. Bulundukları daire Ortaköy Camii'ne yakın ve en son dairedir. Son zamanlarda tamir gördüğü için nisbeten temiz ve kabil-i iskân bir haldedir. Annem de birkaç za-

mana kadar dairesi yerleşince inecektir. Kendileri için üzülmeyin, sizi bir kat daha müsterih etmek için daima kendileriyle meşgul olduğumu temin ederim. Her suretle onlara müfid olmaya gayret ediyorum.

Asıl size arzedeceğim mühim bir mesele var:

Dün, beni kayınpederim çağırdılar. Telakki eylediğim emirlerini aynen yazıyorum:

"Pederinize derhal bir mektup yazın ve selamlarımı ilâve ettikten sonra söyleyeceklerimi kemal-i samimiyet ve ciddiyetle kabul etmelerini kendilerinden rica edin. Şimdiye kadar gazetelerde kendilerinin Hicaz'a veya Mısır'a azimet buyuracakları bahsolunuyor. Hüseyin'in daha kendileri mevki-i iktidarda iken şahıslarına isyan ve hıyanet ettiği unutulacak kadar bir zaman geçmedi. Binaenaleyh bunun davetine icabet, mevki-i hilâfet ve saltanata geçmiş bir zat için kabil ve doğru olamaz. Mısır ise keza gayricaizdir. Ben kendileri için çalışıyorum. İnşaallah sulhden sonra hayat ve istirahatlerini tamamiyle taht-ı te'mine aldıktan sonra Istanbul'a avdetlerini temin edeceğim. Şimdilik Malta'da temdid-i ikamet buyursunlar. Bu hususta kemâl-i saffet ve gayretle çalışacağıma namusum üzerine söz veririm. Bana itimad buyursunlar ve kendilerine kat'iyyen lâyık olmayan bu seyahatten sarf-ı nazar etsinler. Kendilerinin şahsından istifadeyi düşünecek bir takım insanların bu seferde elinde kalırlarsa, kendilerine karşı olan samimiyet ve muhabbetim hilâfına, vaziyet-i diniyye ve siyasiyyem dolayısıyle aleyhlerine vaziyet alır ve bizzarure aduvv-u ekberleri ben olurum. Çok istirham ederim, beni bu fena vaziyete düşürmesinler. Şahıslarından böyle birşey me'mul etmek bile istemem. Fakat kendilerinin memalik-i İslamiye'de ikametleri birtakım dedikoduları mucib olabilir ve oradaki vaziyetleri haysiyet-şiken olur. Kendilerini her hususda müdafaa, benim vazife-i diniyemdir, ailevî vazifemdir. İnşaallah tasavvur ettiğim gibi teşebbüsâtımda hüsn suretle muvaffak olurum. Bunu suret-i kat'iyede ümid de etmekteyim. Milletin ulûvv-ı cenâbı en büyük istinadgâhdır. Bu hususta her ciheti te'mini kendilerine vaad ediyorum. Avdetleri her hususda en iyi ve doğru bir hareket olacaktır".

Benim buna bir söz ilâveye kudretim yok. Evlâdınızım, belki hissiyatıma galebe edemem fakat en sağlam ve iyi olan bu yoldur kanaatindeyim. Hissiyatıma tâbî olmamaya azmederek düşündüm, onun için yazıyorum. Cevabınıza intizar olunuyor.

Mısır hakkında kâfi derecede yazmadığımı tekrar okuduktan sonra anladım. "Mısır'a azimetleri bazı vakayî-i siyasiyye ihdâsına sebep verebilir. Bu nokta-i nazardan, gayricaizdir. Binaenaleyh orada temamiyle münzevî bir hayat geçirmeyi taahhüd ederlerse, bu bir dereceye kadar ka-

bildir".

Ben, herhalde aileyi aldırmadan evvel avdet ihtimalini düşünerek Malta'da temdîd-i ikametiniz doğrudur zannındayım.

Burada çerağ olan hazinedar cariyeleriniz Mislieda, Nermin, Bedia, gittikleri evlerin başına kaldılar. Mislieda cariyenize -müsaadenize emin olduğum için yazıyorum- talip çıktıkça, tabii olarak nesi var diye soruyorlar. Bir kerre nasılsa çerağ olmuş bulunduğu aileye bâr olduğundan muazzeb, ne yapacağını bilmiyor. Kendisini geçen gün gördüm, biçare bitkin bir halde. Bedia da yangından çıkmış ve bir şeye malik değil. Bunlara şimdilik nakden muavenet sizin için imkân olmadığını ben bildiğim gibi kendileri de biliyorlar. Yalnız bilâhare muavenet göreceklerinden emin olsalar söz vermek ve bu suretle bir çarelerine bakmak imkânı olacak.

Bu gibi tazarruâtla sizi rahatsız ettiğim için affediniz. Hepsi sanki ben herşeye muktedirmişim gibi benden imdad bekliyorlar.

Faruk arz-ı tazimat ediyor, Neslişah sevgili büyükbabasının kendisini hiç sormadığına mahzun oluyor. "Çok şeyler öğrendim, bir kerre kendilerini görsem neler yapıp eğlendireceğim" diyor.

Ertuğrulcuğum'a ayrı yazamadım. Güzel gözlerini en derin bir şefkat ve muhabbetle öperim. Sizin de mütehassiri olduğum ellerinizi bin kerre öper, cevabınıza intizar ederim pek sevgili babacığım.

Kızınız
Sabiha

Cevabınızı ve hemşiremin istediği senedi kabil olan sür'atle bekliyorum babacığım.

Belge: 9

SULTAN VAHİDEDDİN'DEN KIZI SABİHA SULTAN'A (11 Haziran 1923)

11 Haziran 923

Benim melek-haslet Sabiha'm,

Nisan beş tarihli mektubun pekçok seyahatler yaparak nihayet Haziran'ın sekizinde yedime vasıl olabildi. Bu ana kadar kürre-i arzdan hariç bir seyyarede ikamet ediyormuşum gibi mükâtebe mümkün olamıyor, aileye mektup yazıp cevabını almak ekall bir-birbuçuk ay sabra muhtaç kalıyor ve bu müşkilâta ilâveten benim de bir yerde durmayıp tebdil-i mahal ve mekân edişim büsbütün muhabereyi işkal ediyordu. Bir türlü mektuplar beni bulamıyor, ben ise mektupları elde etmeye muvaffak olamıyor idim. Hamdolsun şimdi eğer cilve-i kader bizi başka bir muhite sevketmezse, kürre-i arz dahilinde lâtif bir memlekette ârâm etmekteyim. Mükâtebe on ve on iki gün zarfında mümkin. Heman ailemi ahvalimden haberdar kılmak üzereyken senin Doktor Paşa'ya yazdığın kâğıt geldi, okudum. O esnada biraz başım mahud nevraljiden muzdaribdi, müsaraaten birşey yazamadım. Evvelsi gün aldığım 63 günlük mektubunu alınca gayretimi toplayıp perişan bir fikir ve raşedar ellerim yardımıyla bu kâğıdı karalayıp postaya verdim. Bilmem ki, mektubumun muhtevi olduğu kelimelerin mecmuundan bir meal istihrac edebilecek misin? Esasen melekesizlik sebebiyle kudret-i tahrir ve inşadan aciz kalemimle bu defa Mekke'nin -hamam hararet di-

yemem, zira hamam hararetinde rutubet vardır; ancak fırın hararetine şibih- kavurucu sıcağında hazırlop yumurta gibi pişmiş dimağın mahsulü ancak bu kadar olur. Mazur gör, hassaten rica ederim.

Meleğim, mektubumu dikkatle oku! Aman, geçen defaki gibi yine su-i tefehhüme kapılma! Bundan akdem, son derece yeis ve asabiyetle hemşirene yazdığım bir kâğıtta sana aid bir cümleye bambaşka bir mana vererek vâveylâ koparmıştın. Sakın yine öyle olmasın! Ben Sabiha'mı nasıl insan şeklinde bir melek olduğunu bilmez miyim? Değil yalnız benim için, herkes için hayırhahlığını, icabında fedâkârlığını takdir etmez miyim? Böyle mi sanırsın nurum? Sence de malûmdur ki, hemşirenin gayret-i ahlâkiyye ve huşunet-i kelâmiyyesinden dolayı biraz kendisine muğberim. Yeis ve felâketin asabıma verdiği zaaf tesiriyle hasıl olan su-i zan ve serzeniş ona aiddi. Her neyse, geçen geçti güzelim; ve hem de ödeştik. Artık bu bahis burada kalsın!. Biraz da ahvâl-i umumiye ve hususiyem hakkında muhtasaran malûmat vereyim. Gerçi vereceğim malûmat maalesef pek muhtasardır. Arzu ettiğim ve ettiğin gibi tafsilât ve izahat-ı lâzimeyi muhtevi değildir. Sebeb-i mücbir ise, evvel beevvel mezâhim-i seferiyenin dimağıma verdiği taab sebebiyle çok yazı yazmaya tahammülüm yok. Saniyen, şimdiki ârâmgâhımda kalıp kalmayacağım sâbit değil, meşkûk! Binaenaleyh yakın bir zamanda bu tahakkuk edecek ve ben de dinlenmiş olacağım. İnşallah bundan sonraki mektubumda istediğin gibi tafsilâtı bulacaksın nurum.

Gelelim, şimdilik edeceğim hikâye-i hal ve maziye: Cenab-ı Hâfız-ı Mutlak'a hezârân hamd-ü şükran! Bedhahlarımızın her türlü işâalarına rağmen, mânây-i hakikisiyle sıhhat ve afiyetteyim. Mucize nevinden olarak ihtiyar ve nahif vücudum maddî ve manevî her türlü ve her günâ taab ve âlâma mukavemet etti ve ediyor. Yalnız şiddetle istirahate muhtacım o kadar. Herkesten ziyade sana malumdur ki, Istanbul'dan nasıl bir mecburiyet-i elîme ve mücbire ile çıktım. Mufarakatim esnasında nereye gideceğim bence mukarrer değil, mechuldü. İngilizler bir zaman-ı muvakkat için Malta'yı münasip gördüklerini bana yolda iken haber verdiler, zaruri muvafakat ettim. Daha Malta'ya muvasalat etmemiştik, vatan-ı azîzime avdet ihtimalinin husulüne ve o ân-ı mes'udun hululüne kadar haysiyet ve sıfat-ı hususiyem icabı memalik-i ecnebiyede, bâhusus mâaile ikamet münasip olamayacağından , Ravza-i Mutahhara-i Cenab-ı Risaletpenahî'ye ilticayı ve vakt-i müsaide kadar mücâvereti sırf hissiyat-ı diniyemin sevkiyle münasip ve muvafık buldum. Kalben ve vicdanen karar verdim. Hazret-i peygambere dehalet ve beldesinde ihtiyâr-ı mücaveret hiçbir zaman Melik Hüseyin'e iltica manasını tazammun edemeyeceği gi-

bi, o belde-i mübareke ise beynelmüslümîn müşterek bir dârü'l-emân olup kimsenin orada hakk-ı temellük ve tahakkümü münferiden cari olamayacağından her ne kadar bir ferd-i müslim sıfatıyla gidebilir isem de, beray-i ihtiyat Melik Hüseyin'e müracaatı münasip bularak Medine'ye azimet fikrinde olduğumu Melik-i müşarünileyhe iş'ar ederek Mekke'ye uğramadan doğruca Medine'ye müteveccihen hareket edecektim. Ben kararımı iş'ar etmeye vakit kalmadan, Melik Hüseyin'den birbirini müteakip aldığım telgraflarla Mekke'ye davet olundum. Esasen bu davet benim kararıma muvafık olduğu gibi, bu vesile ile Beytullah'ı da ziyaret edip badehu Medine'ye gitmeyi münasip gördüm.

Cenab-ı Hak ve Resûlüne malumdur ki, bu teşebbüsüme asla bir siyasî mütalâa ve teşvikat-ı hariciye hakim değil. Sırf vatancudâlığın tesiri ve hissiyat-ı diniyemin galeyanı âmil olmuştur. Vaktâ ki Mekke'ye muvasalat ettim, fart-ı hürmet ve tazim ve fevkalâde hüsn-i kabul ve tekrime mazhar oldum. Bu kadar hüsn-i kabul ve misafirperverliğe mukabil hemen Medine'ye azimet münasip olamayacağından, birkaç gün temdid-i ikamete mecbur kaldım. Bu müddet zarfında Medine'nin ahvâl-i umumiyesi ve asayiş-i mahalliyesini tedkik ve tahkik eyledim. Hiçbir vechile temdid-i ikamete halen salih olamayacağına, hususiyle aile celbine imkân bulunmadığına kani oldum. Bir taraftan Hac mevsimi takarrüb ediyor, diğer taraftan da Mekke'nin harareti gün-be-gün tahammülfersa bir suretle artıyordu. Biz sıcaktan ve adem-i tahammülden bahis ve şikayet ettikçe, Melik Hüseyin başta ekser-i ümera ve eşraf memleket-i Taif'in letafet-i hevasından bahisle arzu edilirse zaman-ı hacca kadar Taif'te ikameti ve hoşnud kalındığı takdirde ailenin oraya celbedilmesini musirren tavsiye ediyorlardı. Artık bu kadar rica ve tavsiye üzerine asla orasının ikamete salih olamayacağına kani olduğum halde, sırf berây-i hatır Taif'e kadar gitmek zahmetini ihtiyar eyledim. On iki gün kaldım ve fazla duramayıp Mekke'ye avdet ettim. Bu Taif seyahati ve diğer esbâb-ı zaruriye-i hususiye ve emsali gibi şeyler ikametimiz müddetini uzattıkça mevsim ilerliyor, iklimin kavurucu sıcağı tesirini gösteriyor, muhalefet-i heva ve şiddet-i hararet, mugayeret-i maişet gibi takatfersâ ahvâl hasebiyle heyet-i seferiyemiz azası bilâistisna günden güne ve kemâl-i sür'atle vücuttan düşüyor ve eriyordu. Esas itibariyle -Medine-i Münevvere müstesna- gerek Hicaz ve gerek Mısır'da ikamet etmek meslek-i siyasiye ve ictihadıma muhalif bulunduğundan, daha evvelce aile celbine muvafık memalik-i İslamiye'den bir münasip mahâle azimet teşebbüsatında bulunmuştum. Lâkin bu aralık bütün memalik-i İslamiye'nin sulh-u umumi akdolunmak üzere bulunması münasebetiyle vaziyet-i siyasiyeleri ve asayiş-i dahiliye-

leri şüpheli ve şâyân-ı emniyet olmaması beni hayli meşgul etti. Nihayet ondan da muvakkaten sarf-ı nazar ederek şimdilik Avrupa'nın havası mutedil ve sıhhate muvafık ve dağdağa-i siyasetten hâlî İtalya'nın Fransa hudud-i cenubiyesine muttasıl letâfet-i hevasıyle müştehir "San Remo" kasabasında ikameti ihtiyar ve tercih eyledim. Burada yedi aylık müşkil ve müz'iç bir seyahatin yorgunluğunu atmakda ve haylice hırpalanmış vücudlarımızı tamir etmekteyiz meleğim!.

Seyahatimin kısm-ı ahirine gelince: Husemây-i bedhâhlarımızın her gûnâ işaa ve Istanbul matbuatının külliyen hilâf-ı hakikat neşriyatlarına rağmen, Cenâb-ı hakka çok şükür, her nereye gittimse hürmet ve teshilât gördüm ve mugayir-i haysiyet bir muameleye maruz kalmadım. İbtida Malta'ya vürudumda İngiliz memurîni tarafından hükümdarlarına edecekleri muameleye ve Malta hükümet-i mahalliyesi ve ahalisi tarafından ise, emin ol güzelim o mutaassıp halk, Papa'ya gösterecekleri hürmeti bana da ibraz eylediler. Oradan Hicaz'a muvasalatımda, bâlâda kaydettiğim vechile, fart-ı hürmet ve taâzîme mazhar oldum. Bu defa Hicaz'dan Avrupa'ya azimetimde, Süveyş'ten İskenderiye'ye kadar mesafeyi kat' için Mısır hükümet-i mahalliyesi tarafından hususi tren ihzar ederek hürmet gösterdiler. İskenderiye'de üç gün ikametimiz müddetince gayet lâtif bir köşk tahsisiyle fevkalâde izâz ve ikram ettiler. Ben mütenekkiren seyahat etmekte olduğumdan resmî tezahürattan sarf-ı nazar, bir hükümdara edilecek hürmeti icrada kusur etmediler. Eğer meslek-i siyasiyeme muhalif olmayıp da Mısır'da kalmayı ihtiyar etmiş olsaydım, emin ol hiçbir mani yok ve ekseriyet itibariyle Mısır efkâr-ı umumiyesi Istanbul halkının arzusu hilâfı olarak lehimde idi. Nihayet, oradan da İtalya'ya geldik. Cenova'ya muvasalatımızda, gayr-ı resmî hükümet-i mahalliyeden pek ciddî hürmet gördüm. Bir hafta ikametim esnasında her günâ teshilâta mazhar oldum. Akıbet Cenova mülhakatından olup hâlen ârâm ettiğim San Remo'ya geldim geleli İtalya memurîni tarafından fevkalâde hürmet görmekteyim. İtalya hükümet-i merkeziyesi de kendi memleketlerinde ikametimi hoş gördüler ve nîm-resmî olarak beyan-ı memnuniyet bile ettiler.

Hulâsa-i kelâm, hulâsaten bu satırları karalamaktan maksadım sana bir fikir icmâli vermektir, yoksa malûmatfuruşluk değil. Benim hüviyet-i hakikiyemi hakkıyla bilmeyenler bu kâğıdı okurlarsa eminim tefâhura veya hamâkatime atfederler. Lâkin bu mektup beyanname olmayıp bir pederin pek sevgili ve halşinas ve babasının ruhunu ve hissini tamamiyle bilip takdir eden bir evlâdına yazdığı hasbıhalnâmesi bulunması itibariyle bir kıymet-i mahsusası olabilir zannındayım. Öyle değil mi ruhum?

Her ne kadar saded harici ise de sual ettiğin için cevap veriyorum. Ev-

velâ geçen seneki oyunlar sebebiyle yazılan bir mektup sahibinin endişede bulunduğunu yazmışsın. Ben Istanbul'dan çıkmadan evvel, bu gibi evrakı tamamiyle mahvettim. Asla meraka mahal yoktur. Saniyen, biraz müddet için hiçbir kimseye muavenet-i nakdiyede bulunmaklığım mümkin değil. Kat'iyyen muhaldir, beyhude .....[1] etmeyin. İnşallah imkân hasıl olursa -ki ümmîd ediyorum, çok sürmez- tesviye olunur. Salisen ailenin celbi, bazı esbâb-ı hususiyeden dolayı bir müddet-i kalîle tehiri lâzım geliyor. Bundan sonraki mektubumda buna dair beyân-ı malûmat edeceğim güzelim. Bâki o güzel yüzünü ve gözlerini takbil ve şiddet-i tehassürle derâgûş eyler ve kâffe-i ahvâlde yed-i kudret-i kibriyâya emânet ve tevdi ederim benim sevgili Sabiha'cığım, meleğim!...

San Remo, Villa Nobel
Peder-i hasretkeşin
M. V.

Neslişah'ın beni tahattur ettiğini ve resmime bakıp mütehassis olduğunu yazmışsın. O mini mini meleğin hal-i ruhiyesi beni de ağlattı. Amma tatlı sızlayış. Büyükbaba duygusu acı değil. Heman Allah bağışlasın, başka güna ağlatmasın. Benim tarafımdan ve külliyen sev, okşa, öp, kokla nûrum.

Ertuğrul sevgili ablasına arz-ı ta'zim ve muhabbet, fotoğraflarını takdim, hüsn-i kabulünü rica, Neslişah'ın güzel gözlerini, yanaklarını öper güzelim.

Melekciğim,

Mektubumu zarflamış idim, o esnada bir havadis duydum, pek de inanmadım ise de, ihtimali olduğundan istizaha mecbur oldum. Def'aten zarfı açdım, bu satırları yazdım. Sanki Neslişah'a bir karındaş gelmiş veya gelmek üzere imiş. Bu sahih mi? Her halde fevkalâde merakdayım. Müsaraaten beni ahval-i sıhhiyenden haberdar et. Cehar-çeşmle muntazırım.

M. V.

---

[1] Bu kelime okunamadı.

Belge: 10

SULTAN VAHİDEDDİN'DEN KIZI ULVİYE SULTAN'A (2 Temmuz 1923)

2 Temmuz 923

Hümeyra'nın o çapkın gözlerinden öperim.
Tarafımdan kucakla, sev, okşa. Olmaz mı ruhum?

Ulviyeciğim,

Şimdiki ikâmetgâhım olan "Sanremo"ya muvasalatımın akabinde, sana ve aile efrâdına 11 Haziran tarihli, izahlı, istizahlı esbâb-ı mucibeli mufassal mektuplar yazmış idim. Yine bermûtad General Harington vasıtasıyle gönderecek iken, generalin Istanbul'da bulunmadığını haber aldım. Şayed yedinize vüsûlü teehhür eder mütalâasiyle mektuplarımı İngiliz Sefareti Maslahatgüzarı -Mister Handerson- vasıtasıyla irsâl eylemiş -inşaallah zayi olmadan vasıl olmuştur- karşılıklarına intizar etmekte idim. Zira: o mektupların karşılıklarını aldıktan sonra, münderecatlarına göre cevap yazmak, icab-ı hale göre de tarik-i mürasele ve muhabereyi tanzim, tertib etmek fikrinde idim.

Halbuki ben böyle intizarda, karşılıkların biraz teehhürü sebebiyle endişede iken, 14 Haziran tarihli mektuplarınızı aldım. Fakat validen ve hemşirenin mektuplarını zarfın içinde bulamayınca birgûnâ manasını anlayamadım. Sonra nazdânem, mektubunda "Sabiha ile validesinin mektupları ayrı zarf içindedir, merak etmeyin" diye mühim suretle ihtarı büsbütün merakımı celb etti. Zira: Senin mührün ile aldığım bir zarftan Fehime'nin gönderdiği diğer zarftan maada yedime birşey geçememiş idi. Tabii merakdayım. Acaba yollarda mı zayi oldu, yoksa ahvâl-i sıhhiye gibi bir sebep mi mani oldu diye hayretteyim, iş'ârına şiddetle intizardayım!

Meleğim! Bu mektubumla ahvâl-i umumiyem hakkında sana fazla tafsilat veremeyeceğim. Bâlâda kaydettiğim vechile, 11 Haziran tarihli mektuplarımın karşılıklarına muntazırım. Onlar gelince, yahud sizin başka

mektuplarınızı alırım, o zaman cevaplarını mufassal olarak yazacağım. Çünki bu kâğıdım sizin 14 tarihli mektuplarınıza cevaptır. Binaenaleyh, beyan-ı mazeret eylerim.

Yalnız bir su-i tefehhümün izalesi için birkaç satır yazmak mecburiyetindeyim. Mektubunda kemâl-i hayretle görüyorum ki, "Doktorun hareminden mesmuumuz olduğuna nazaran aile mektuplarından müteessir imişsiniz. Biz de sizi taciz etmemek için mektup yazmıyor idik. Amma şimdi aldığımız malumattan cesaret alarak ancak şimdi yazabildik" diye bahsetmişsin. Fesübhanallah. Ne acîb suitefhim, ne garib suitefehhüm. En doğru bir tabir ile ne zevzeklik. Hep evham, suizan mahsulü bir takım fikirler, hükümlerden ibaret şeyler.

Ayn-ı nurum! böyle uzaktan, ailenin mahrem olan hususatı hakkında asla istişare etmediğim bigâne bihaber bir şahsın ağzından, kat'a salahiyetdar olmayan diğer kimsenin yalan-yanlış telâkkisinden, rivayetine kani olarak müteessîren kat'-ı mürasele lâyık mıdır? Bilmem ki münasib midir? Evvelen: Bir aralık aileye mektub yazamadığımın esbabı bundan evvelki mektubumda ber-tafsil mündemicdir. Hülâsası o zaman mürâselenin emniyetle, suhûletle, sür'atle devamının imkânı kalmamış idi. Binaenaleyh emniyet, itimad hasıl oluncaya kadar telgrafla kanaat zaruri idi. Saniyen: Pek tabiidir ki hasret kaldığım ailemden mektup aldığım zaman mütehassis, müteesir olacağım. Olmamak kabil midir? Evet! Âteş-i firkat, merâret-i hicret azabına zamîme olarak bîkes kalmış ailemin zaruret, ihtiyâcâtını tefekkürle *"Kendi muhtac bir dede, nerde kalmış gayriye himmet ede"* vaziyetinde bulunan bir reis-i aileyim! Me'yus, meftûr olmamak mümkün müdür? Yahu! Biraz insaf! -Amma bu hitab sana değil, etrafadır-. Allah için ben hacer, şecer makulesi bir mahlûk muyum? Yoksa maden ya odundan mâmul bir eşya mıyım? Herkesin zannına rağmen oldukça bir insanım, duygum olmaz mı? Düşüncem bulunmaz mı? Demek bu gibi tabiî ahvâlimde yine tecellîm icabı, taliim muktezası her şeyde olduğu gibi yanlış telâkkiye uğrayıp tâ size kadar aksedip bu kadar üzüntüye bais olmuştur. Halbuki hakikat bundan ibarettir.

Meleğim!

Mektubunda "Beni bir gün karşınızda görürseniz taaccüb etmeyin" diye yazmışsın! Aman Allah aşkına biraz sabreyle, sakın acele etme, vaziyetim asla müsaid değil, Sanremo'da ikametim de şimdiki halde pek de sabit değildir. Hele biraz zaman böyle geçsin, her hususda Allah kerimdir nurum.

Cenab-ı Hakk'a çok şükür, ben ve Ertuğrul afiyetteyiz. Ertuğrul ellerini hürmetle öper ve arz-ı ta'zîm-i muhabbet eyler, Hümeyra'ya da pek çok

selâmlarla gözlerinden takbil eder. Bâki güzel gözlerini tehassürle öper, seni sever, okşar, ulu tanrıma emanet eylerim.

Sanremo, Villa Noel
Peder-i hasretkeşin
M.V.

(Zeyl)

Aldığım bazı havadislerden dolayı, Sabiha'nın ahvâl-i sıhhiyesi hakkında endişedeyim. Bu defa da kendinden, validesinden mektup alamadım. Sizlerden de bu havadise dair iş'ar yok. Pek merakdayım, valide ve hemşireye bol bol selamlar, dualar tebliğ ile mektuplarına intizardayım.

Belge: 11

SULTAN VAHİDEDDİN'DEN KIZI ULVİYE SULTAN'A (20 Temmuz 1923)

Sanremo,
20 Temmuz 923

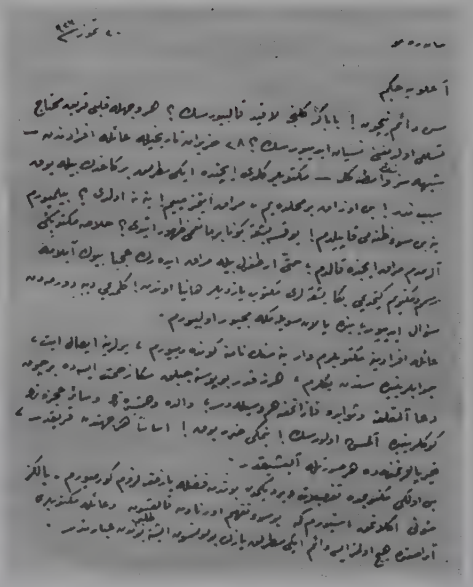

A Ulviyeciğim,

Sen daim niçün! Babana gelince lâkayıd kalıyorsun? Her vechile kalbi kırık ve muhtâc-ı teselli olduğunu nisyan ediyorsun? 27 Haziran tarihiyle aile efradından -şüphesiz senin vasıtanla- mektuplar geldi, içinde iki satırlık bir kâğıdın bile yok. Sebep nedir! Ben uzak bir mahaldeyim, merak etmez miyim! Yine ne oldu? Bilmiyorum, yine bir sûizanna mı kapıldın! Yoksa başka günâ bir mani mi zuhur etti? Hülâsa mektubunu alamadım, merak içinde kaldım, hatta Ertuğrul bile merak ederek "Acaba büyük ablama resim ve mektubum gitmedi mi, bana başkaları mektup yazdılar haniya ondan! Gelmedi mi?" diye durmadan sual ediyor, ben de yalan söylemeye mecbur oluyorum.

Aile efrâdına mektuplarım var, yine senin namına gönderiyorum, yerlerine îsâl et, cevaplarını da senden beklerim. Her ne kadar bu postacılık sana zahmet ise de, birçok dua almaklığa ve sevab da kazanmağa hem-vesiledir. Valide ve hemşirenin vesâir âcizenin gönüllerini de almış olursun!

Benimki zarar yok! Esasen her cihetten kırıkdır, hırpalanmağa da her suretle alışkındır.

Ben evvelki mektubumda tafsilat verdiğimden fazla yazmağa lüzum görmüyorum. Yalnız şunu anlatmak istiyorum ki, bu suitefehhüm ortadan kalksın ve aile mektupları arasında hiç olmazsa daim iki satırlık yazın bulunsun. İşte, talebim bundan ibarettir.

Bu gurbette sizlerden gelecek mektuplardan başka medâr-ı tesellim yok. Serde hem pederlik, hem ihtiyarlık var! Kuvây-ı umumiyeye zâfiyet-i pîrî çöktü, herşeyden çabuk müteessir oluyorum. Fazla olarak bir de vatancudâlık da var, her bir hâl-i mâkûs için hemen sinirleniyorum.

Bu yazdıklarımı okuyunca yanlış anlayıp güzelim sakın bana küsüp somurtma. Bir kalb-i me'yusun sabırsızlanıp sızlanmasıdır! Her ne kadar bıkmış isen de yine gücenip darılma ha!

Baki, her hususta seni cenab-ı hakka emanet eder, güzel gözlerinden takbil eylerim.

Peder-i derd-mendin
M.V.

١٩ آغستوس ٩٢٢

بنم ملك صبيحه م

٢٢ تموز تاريخلى و ذى الحجه ١١ تاريخلى ايكى عدد مكتوبكزى ١٧ آغستوسده آلدم.

مقابلةً حياتمى شرح و بيانه بنم طاقتم يوقدر بناءً عليه بو بابده برشى يازه ميه جغم.

يالكز بو خبرى بيرامى جناب ارحم الراحمينك بزه حقنده منتى و ادجيكى برامرى

مع عائله ادراكه مسعوداً نصيب و ميسر بيورسونلر دعاسنى بارگاه كبريايه عرضيله

ابلاغيله اكتفا ايليه جكم. صحتك حقنده كى تبشيراتكزدن پك زياده ممنون و مسرور

اولدم جناب حق دائم بيورسون ملكم.

وضع حمل اثناسنده سرايده بوله جغنى بيلديرمشسك ممنون اولدم پك مناسبدر.

وظيفه‌دره. والده نك بوكا موافقتى دخى بوسنى تجربه ايتدم. انشاالله

دعوت مرحمتى نلرانه جاى جشنده منتظرم. منى منى نسلسانكزك اكتشافك ايله

ابتدكى وجهله بابالرى بنم طرفمدن ادب ادب سلاملى دعالرمى كندينه تفهيم ايت.

اگر مناسب گوريرسك قائم والده مزه بنم سلاملرمى سوله سنى سرايده آلديره جغنده

و اظهار ايلديكى شفقتدن طولايى بيان ممنونيت و تشكر ايتديكمى و حقنده ادعيه خيريه ده بولنديغمى

تبليغ ايله.

عائله نك احوال پريشانيسى حقنده يازدقلرينى اوقودم. ذاتاً معلوم‌ شيدر انشاالله

تعالى جمله مزك محنتى اوليور. منم كبى بوندن آنلرى جلب اسبابنى استحصال ايله

مشغولم. انشاالله يقينده بو بابده سكا برجوق شيلر يازه جغم. مستريح اول گوزه لم.

Belge: 12

SULTAN VAHİDEDDİN'DEN KIZI SABİHA SULTAN'A (19 Ağustos 1923)

19 Ağustos 1923

Benim melek Sabiha'm,

22 Temmuz tarihli ve Zilhicce 11 tarihli iki adet mektubunu 17 Ağustos'ta aldım. Mukabele-i hissiyâtımı şerh ve beyâna bende tâkat yok. Binaenaleyh bu babda birşey yazamayacağım, yalnız bu hazin bayramı cenabu'r-rahmanu'r-rahîmin bizler hakkında müteyemmin ve üçüncü bayramımızı ma'aile idrâkimizi mes'uden nasib ve müyesser buyursun duasını bârgâh-ı kibriyaya arz u iblâğ ile iktifa eyleyeceğim. Sıhhatin hakkındaki tebşirâtından pek ziyade münşerih ve müsterih oldum, Cenâb-ı hak daim buyursun meleğim.

Vaz'ı-haml esnasında sarayda bulunacağını bildirmişsin, memnun oldum, pek münasibdir ve zaruridir. Validenin buna muvafakatimi doğrusu tahmin ettim. İnşaallah vaadin mucibince telgrafına çehâr-çeşm ile muntazırım. Mini mini Neslişah'ımızın kendinin erae ettiği vechile yanaklarını benim tarafımdan öp, öp, selâmımı ve dualarımı kendine tefhim et. Eğer münasib görürsen, kayınvalidene benden selâm söyle. Seni saraya aldıracağından ve ızhar eylediği şefkatten dolayı beyân-ı memnuniyet ettiğimi ve hakkında ed'iye-i hayriyede bulunduğumu tebliğ eyle.

Ailenin ahvâl-i perîşânîsi hakkında yazdıklarını okudum. Zaten malûm şeyler. Allah-u teâlâ cümlemizin muini olsun. Ben de gece gündüz onları celb esbabını ıhzar ile meşgulüm. İnşaallah yakında bu babda sana birçok şeyler yazacağım. Müsterih ol güzelim.

Istanbul matbuatı hakkında yazdıklarını kemâl-i ikrahla okudum. Merak etme nurum, gazeteler her hafta bana da geliyor. Bu gibi yaygaralar hep av'ave-i kelâbdan ibarettir. Değil mukabele etmek ve cevab vermek, onları ele almak bile tenezzül olur. Varsınlar bağırsınlar, çağırsınlar, kendi hilkatleri ve sıfatları icabıdır. Dediğin gibi ağleb-i ihtimal beni söylet-

mek maksadıyla da olabilir. Her halde ehemmiyetten ârîdir. Ben bir kûşe-i uzlete çekilmiş, ailemin celbi esbabını ihzar ile ve hanedanımın, vatanımın selâmet ve saadeti duasıyla meşgulüm. Fesübhanallah, onlar ise hâlâ benimle uğraşmakta. Ne diyeyim, cümlesini birden Allah'a verdim. "Hasbin Allah ve ni'mel-vekîl".

Hamdolsun ben ve Ertuğrul sıhhat ve afiyetteyiz. Bizim için merak etme nurum.

Geçenki mektubunda Ertuğrul'dan San Remo menâzırına aid resimler taleb etmişsin. O zaman nasılsa bir sehv ile göndererememiş idik. Şimdi birkaç adet kartpostalı zarfa leffettik. Ertuğrul ellerini öper, selâmına teşekkürler eder ve arz-ı muhabbet eyler. Bâki seni, sıhhat ve âfiyetini ve emn ü selâmetini Cenâb-ı kadir-i kayyûma emanet eylerim, nur-ı aynım, meleğim.

(Sanremo)
Pederin
M.V.

Belge: 13

SULTAN VAHİDEDDİN'DEN KIZI ULVİYE SULTAN'A (19 Ağustos 1923)

19 Ağustos 923

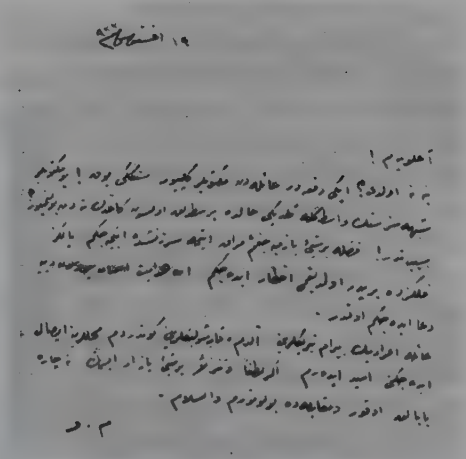

A Ulviye'm!

Yine ne oldu? İki defadır aileden mektup geliyor, seninki yok! Bu mektuplar şüphesiz senin vasıtanla geldiği halde bir satırlık olsun kâğıdın neden bulunmuyor? Sebep nedir! Fazla birşey yazmayacağım, merak etme, serzeniş de etmeyeceğim. Yalnız felekzede bir peder olduğumu ihtar edeceğim, Allah hidayet ihsan buyursun diye dua edeceğim, o kadar.

Aile efradının bayram tebriklerini aldım, karşılıklarını gönderdim. Mahallerine isal edeceğini ümid ederim. Eğer lûtfen ve tenezzülen birşey yazar isen, ne çare babalık, okur ve mukabelede bulunurum vesselâm.

M. V.

Belge: 14

SULTAN VAHİDEDDİN'DEN KIZI SABİHA SULTAN'A: (31 Ocak 1923)

31 Kânunsani 339

Benim melek Sabiha'm

3 Kânunsani tarihli mektubunu 29 Kânunsani'de aldım. Biz ayın beşinde Mekke'ye müteveccihen yola çıkmış idik. Mektup Malta'ya, sonra da Mekke'ye sevkolunduğundan, ancak Mekke'ye muvasalatımızın haftasında yani 26 gün sonra yedime vasıl olabildi. Esasen Malta'da ikametim muvakkat idi. Zira: Bir Hristiyan memleketinde temdîd-i ikamet haysiyet-i şahsiyye ve sıfat-ı mahsusumla kabil-i te'lif olamayacağı gibi, bir-iki hane ve aile bulunmayan bir mahale ailemi de celbedemez idim. Binaenaleyh bir Müslüman memlekete azimetim bir emr-i zarurî idi. Maamafih Mekke'ye kat'iyyen ikamet niyetiyle gelmedim -ve Mısır'a gitmek ise hatırımdan geçmedi ve geçmez de-. Şimdi, Mekke'ye ne gibi sebep ve maksatla geldiğimi sana biraz izah edeyim: Henüz Malta'ya muvasalat etmiş idik, Hicaz Meliki'nden biribirini müteakip üç ve eşrâf-ı ahaliden de bir telgraf aldım. Maaile beni memleketlerine kemâl-i hürmetle davet ediyorlardı. Benim

ise bundan böyle siyasetle münasebetim kalmadığından davet-i vakıadan bilistifade bütün ehl-i İslâm'ın kıblesi olan Kâbe'yi .....[1] müslim sıfatıyla gidip ziyaret etmek ve bu suretle vatancudalığın ve duçar olduğum felâket ve hicretin merâret ve ahzânını o makam-ı kudsînin füyûz-ı mânevîsiyle helâvetlendirerek ve mümkün mertebe tahfîf-i âlâm ve ekdâr etmek mütalaasıyla davete icabet ettim. Asla bir fikr-i siyasiyle değil. Bâlâda zikrettiğim vechile Malta'dan 5 Kânunsani'de çıktık. Mekke'ye yirmi birinde vasıl olduk. Beytullah'ın ziyaretiyle teşerrüf ettik. Şimdi Mekke ve etrafında kâin makamat-ı mübârekenin ziyaretleriyle meşgulüz. Ziyaretlerimizi badü'l-ikmal ancak istirahatden sonra bir mani-i mücbir de zuhur etmediği takdirde, heman hayat-ı münzeviyâne ve muvafık ve mümkün mertebe müsaid ve dağdağa-i siyasetden hâlî bir İslam memleketine gitmek azmindeyim. Benim için bundan başka çare mevkuddur ve hakikat-ı hal de bundan ibarettir meleğim.

Şimdi gelelim, kayınpeder hazretleri tarafından telâkki ettiğim beyanatın cevabına: Bu mektubum yedine vasıl olunca heman gidip zat-ı seniyyelerini ziyaret edersin. Vasıtanla nail olduğum selâm ve iltifat-ı ulyâlarına mukabil arz-ı muhabbet ve hakkımda ibraz buyurdukları niyât-ı hissiyat-ı ulviyye-i necibanelerine ve mevâid-i müstakbele-i kerimanelerine sad hezar teşekkürler eylersin. Maamafih doluya tutulan yağmurdan pervası olmaz fehvasınca beyanat-ı seniyyelerinin nihayetlerindeki huşunet-i kelâm, kalb-i hazînimi hırpalamaktan başka bir faideyi temin edemeyeceğini de ilâve edersin. Evvelki kaydettiğim vechile hissiyat-ı samimaneme Allah rızası içün emîn olsunlar husemâm tarafından .....[2] edilen ve istinadat-ı müfteriyât ve isnâdât-ı maziye ve hâliyeye itimad buyurmasınlar. Ben hiç bir vakit âlet-i menfaat ve şerr ü fesad olamam. Ancak müşterekü'l-menfaa olan hukuk-ı hanedanın hâdimi ve müdafii olabilirim. Ba'dessulh Istanbul'a avdetim hakkında teşebbüsat ve niyât-ı seniyyelerine arz-ı teşekkürle ittisaf buyurulsun. O vakt-i mes'udun hulûlüne kadar bu sinn-i şeyhûhetimde gurbet ellerinde bir-iki uşak elinde ailesiz nasıl yaşayabilirim. Velev sulh an-ı karîbde akdolunsun, düşmanlarım tarafından neşrolunan gazûbât ve müfteriyâtın hâlâ tesiri baki olan bir muhite nasıl dahil olurum. Elbet ve elbet birgün el hakku ya'lû velâ yu'lâ aleyhi[3] hak kuvvete galebe edecek, millet-i necîbimiz de hakikate mutta-

---

[1] Buradaki bir kelime okunamadı.

[2] Buradaki bir kelime okunamadı.

[3] "Hak yücedir, O'na yenilgi yoktur" meâlinde bir hadis.

li olacaktır. O zaman-ı müsâide kadar ailemin bir cüz'ünü celbetmeye mecburum. Bu arzu-i meşruama ve teşebbüsüme müzaharet ve muavenet buyurmalarını hassaten rica eylerim. Arzettiğim vechile avdet imkânının husulüne kadar vatan haricinde bulunmak mecburiyetindeyim. Zat-ı seniyyeleri her arzularına rağmen kat'iyyen beni muhafaza buyuramazlar. Belki kendilerine de bâr-ı azîm olurum. Bu maruzatımı sükûn ve itidal ile mülâhaza buyuracaklar olur ise müddeiyâtımı, mesrûrâtımı ve istirhamatımı muhikk göreceklerinden eminim.

Bu defa aileden aldığım mektuplarda müfarekatimizden beri emr-i iaşe vesair günâ nail oldukları eltâf-ı seniyyelerinden kemâl-i şükran bahsediyorlar. Arz-ı teşekkür ederim. İşte kızım, sözlerim bundan ibarettir. Böylece arzeder, tebellüğ edeceğin beyanat-ı seniyyelerini serian bana iblâğ edersin.

Lehülhamd Ertuğrul sıhhattedir. Selâmını okudum, pek mesrur oldu ve pek ziyade göreceği geldiğini, güzel yanaklarından ve ellerinden öpdüğünü, böylece yazmamı rica etti ve Neslişah'ın da gözlerinden öpdüğünü ilâve eyledi.

Faruk'un selâmından dolayı beyan-ı mahzuziyet eyler, mini mini melek Neslişah'ın o lâtif gözlerini ve yüzlerini öperim ve seni de kemal-i tehassür ve iştiyakla derâgûş eder ve kâffe-i ahvâlde Cenâb-ı kaadir-i kayyûmun hıfz-ı samedânîsine tevdi ve emanet eylerim yavrum, meleğim, nurum.

'An Mekke-i Mükerreme
Peder-i mütehassîrin
Hacı M.V.

Belge: 15

SABİHA SULTAN'DAN SULTAN VAHİDEDDİN'E (28 Şubat 1924)

28 Şubat 324[1]

Efendimiz,

Şimdiye kadar takdîm ettiğimiz mektuplar cevapsız kaldı. Ben bizzat hastalıktan kalktıktan sonra telgraf çektim, mektup yazdım, yine muvaffak olamayınca sükûtu ihtiyâr ettim. Ailemizin vaziyetini tesbit ve tayin için müteaddid defalar istirhamda bulunmuştum. Korktuğumuza nihayet maruz kaldık. Halifeyi ve bütün aileyi Istanbul'dan çıkartacaklarını söylediler. Bizim aile herkesden büyük müşkilât içinde bulunuyor. Ben tabii çocuklarımla beraber Faruk'u takib edeceğim. Kardeşim evini kiraya verip onunla maişetini temine uğraşıyor. Annem eğer hanedanın kadınlarını bırakırlarsa kardeşimin yanına gidecek. Olamazsa ben başka bir çaresine bakacağım. Fakat diğerleri ne olacak efendimiz. Allah için artık ikinci kadını aldırın. Diğerlerini yani hanımları hakkım ve haddim değil fakat buradaki hal gayri kabil-i tasvirdir. Serbest bırakın, gidenler yine evlerine gitsinler. Eğer

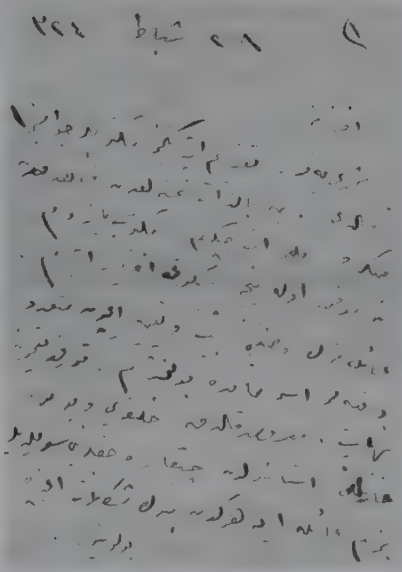

[1] 1324 tarihi sehven yazılmış. 924 olacak.

hazinedar usta, anne abam ve diğerleri için ne düşünüyorsanız açıkca emir buyurun, başlarının çaresine baksınlar. Düşünülecek vakit kalmadı.

Farzımuhal olarak kadınları bırakırlarsa da Feriye'den çıkaracaklar. Çengelköyü'nden başka gidecek yerleri yok. Orada bilûmum bendeniz, uşak, bendegân, iki kat olmayınca oturulamaz. Hangi para ile maişetlerini idame edebilecekler? Zaten bir senedir maaş almaksızın bilâ-ınkıta' bendegân maaşı verdiler. Ahvâlin ne şekil alacağı malûm olmadığı için, hanedanın erkeklerine aid emlâk dahi biraz şüpheli. Burada vaziyeti açık ve etraflı olarak yazmaya mecburum. Ne olacağını, ne yapacaklarını, ne olacağımızı bilmiyoruz. Şimdi Feriye'deyim. Onlarla görüştüm. Annem kendisine elzem olan eşyasından maada mobilya filan ne varsa satıyor. Diğerleri aileye sizden gelecek habere muntazıran bekleşiyorlar. Sizin mobilyaya aid olan ve diğer eşyanızı ne yapalım? Çengelköyü'ne o kadar şeyi nakl için çok para sarfı lâzım. Bunların hepsine mümkin olan kat'i cevabı sür'atle bildirmenizi kemâl-i sûzişle istirham ediyoruz. Ben daha nereye gideceğimi bilmiyorum. Faruk pederini takip edecek. Ben de eger işlerimizi yoluna koymak için bir müddet-i muvakkate için bırakırlarsa Istanbul'da kalıp sonra onlara iltihak edeceğim. Adresimi tabii takdim ederim. Ellerinizi öperim pederim.

Sabiha

Belge: 16

SULTAN VAHİDEDDİN'DEN KIZI SABİHA SULTAN'A (25 Mart 1924)

25 Mart 924

Nur-ı aynım Sabihacığım

Mart 22 tarihli mektubun dest-i tehassürüme vasıl oldu. Kemal-i iştiyak ile vürûduna muntazırım. Hayli zemandan beri çeşmân-ı giryanım uzun birşey yazmağa ve okumağa müsaid değil. Bu sebeple böylece muhtasar yazabildim, teşrifinde ariz ve amik görüşür, söyleşir, anlaşırız ruhum! Her ahvalde seni ulu tanrıma emanet eylerim nurum, pek sevgili yavrucuğum, meleğim.

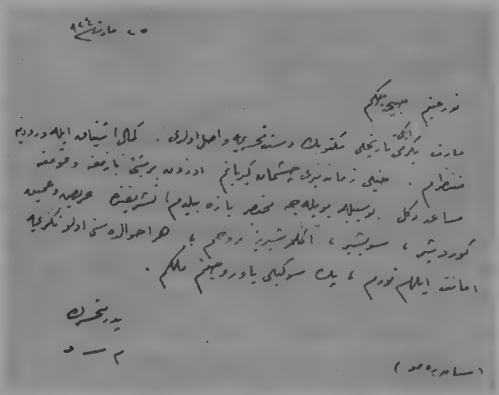

(Sanremo)
Peder-i mütehassîrin
M.V.

Belge: 17

SULTAN VAHİDEDDİN'DEN EZHER ŞEYHİ MUHAMMED EBU'L-FAZL'A (22 Mart 1926)

Kahire'de, 1926'da, Ezher Medresesi öncülüğünde bir Hilâfet Kongresi toplanacağının açıklanmasından sonra, Sultan Vahideddin tarafından Ezher Şeyhi'ne hitaben yazılan bu mektup, Halep'te çıkan Vakit gazetesinin 29 Nisan 1926 tarihli nüshasında yayınlanmıştır:

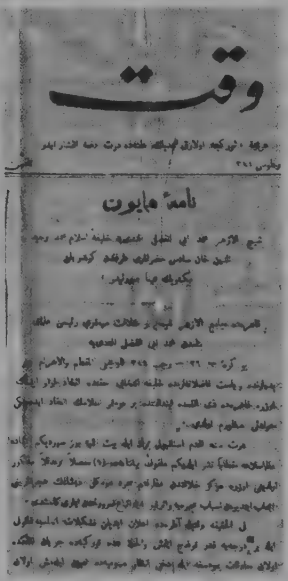
وقت

نامهٔ همایون

Kahire'de Camiu'l-Ezher Şeyhi ve Hilâfet Mu'temeri Reisi Ulemây-ı benâmdan Muhammed Ebu'l-Fazl Efendi'ye:

Bu kerre 26 Receb 344 tarihli El Mukattam ve El Ahram ceridelerinde, riyaset-i fâzilânelerinde halife intihabı hakkında ittihâz-ı karar eylemek üzere Kahire'de Zilkade ibtidasında bir mu'temer-i İslâm'ın in'ikad edeceği havadisi manzurum oldu.

Dört sene akdem İstanbul'u terk ile Beytullah'a yüz sürdüğüm esnada âlem-i İslâm'a hitaben neşreylediğim melfuf beyannamede mufassalan ve müdellelen mezkûr olduğu üzre, merkez-i hilâfetden mufarekatım mücerred müvekkil-i zîşânımın hicretlerini icab ettiren esbâb-ı mücbîreye ve isr-i nebeviyyeye ittiba' zaruretinden ileri gelmişti.

Filhakika vaktiyle Ankara'da ilân edilen Teşkilât-ı Esasiye kanunu ile bir dereceye kadar tavazzuh etmiş ve'l-hâletu'l-hâzihî (şimdiki halde) Türkiye'de cereyan etmekte olan hadisat-ı müessife ile dahi enzar-ı umumiyede taayyün eylemiş olan makasıd-ı şahsiyye ve hafiyyelerine nazaran

nokta-i nazarımızın isabeti ve lüzum-ı muhaceretimiz tahakkuk ve teeyyüd etmiş oldu.

Binaenaleyh asırlardan beri Hanedân-ı Âl-i Osman'a vediatullah olan hilâfeti muhafaza edip asla terk ve feragat etmemiş bulunduğum halde, hilâfeti münhall veya mahlûl add ve telâkki ederek âlem-i İslâm'da yeniden teştîti teşvika ve tefrikayı teşdîde bâis olacak müteşebbislerini vebâli azîm-i manevîden tahzîr ederim.

İmdi, işbu mu'temer-i İslâm'ın meşgalesi yeniden halife intihabı gibi hâsılı tahsil olmamalıdır.

Olsa olsa işbu hey'et-i İslâmiyye'nin muhassala-ı mesaisi, maziden tevarüs eylediğim mesâib-i mütarekede kemâl-i samimiyetle Anadolu'ya ve def'-i sâile memur eylediğimiz yaveranımızdan Mustafa Kemal ile rüfekay-ı mahdudesinden mürekkeb bir ekaliyyet-i kahirenin vatan-ı azîzimizde mukaddesâta riayetkâr bir ekseriyyet-i makhûreye tegalüb ve tahakküm etmesine ve din-i mübîn-i Muhammedî aleyhinde meşhûd taarruzata ve vicdan-ı Müslimîn'e karşı mütevaliyen vuku bulmakda olan tecavüzata mani olacak tedabir-i müessire ittihazına matuf ve benim gibi bir halife için diyâr-ı İslâm'da bir merkez-i ikamet tayin ve te'minine masruf olmalıdır.

A'le'l-husus, bir vakitler Bağdad'da Hilâfet-i Abbasiye'yi imha ve halifesini şehid eden Hulâgû'dan tahlîs-i nefse muvaffak olan bir halife-zadeye -hem de bilfiil halife olmadığı halde bile- hıtta-i Mısriyye'nin ulema ve ricâlinin aguş-ı sıyanet ve ihtiramlarını açarak hilâfet kürsüsüne is'âd etmek gibi âlîcenâbâne ve hudapesendâne bir hareketlerini tarih-i cihan kayd ve i'lâ ederken bugün mağdur ve mazur ve sahib-i hakk bir halife-i İslam hakkında aynı hak ve adli iltizam etmeyeceğini asla kabul edemiyorum.

İşte ancak ve ancak böyle bir emel ve niyet ile ictima edecek olan mu'temer-i İslâm'ın mesai-i dindaranesi ind-i bârîde makbul ve müstahsen olacağını beyân ile iktifâ eylerim.

Hasbi'n-Allah-u ve ni'me'l-vekil ve ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'l-nasîr. 22 Mart 926

Mehmed Vahideddin
ibnu's-Sultan Abdülmecid Han

Belge: 18

MEKKE ŞERİFİ HÜSEYİN'DEN SULTAN VAHİDEDDİN'E (21 Kasım 1922)

From: Mecca
To: HIS ROYAL MAJESTY SULTAN WAHIDELDIN, MALTA,
Through Governor, Malta.

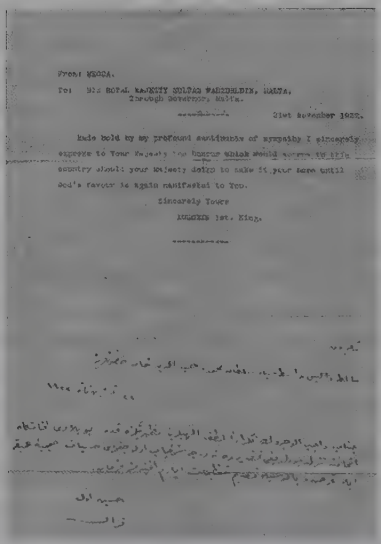

21 Kasım 1922

Made bold by my profound sentiments of sympathy I sincerely express to Your Majesty the honour which would accrue to this country should your Majesty deign to make it your home until God's favour is again manifested to You.

Sincerely yours
HUSSEIN 1st King

*

Mekkeden,
Malta Valisi vasıtasiyle Sultan Mehmed Vahideddin Han Hazretleri'ne: 21 Teşrinsâni 1922

Cenâbu-l vâcibu'l-vücûdun tekraren lûtf-ı ilâhîlerine mazhariyetinize kadar bu bilâdı ikametgâh ittihâzına tenezzül buyurulduğu takdirde, ne derece şerefyâb olacağımızı hissiyât-ı samîme-i amîka ile arz ve bi'l-vesîle takdîm-i ta'zîmât eylerim efendimiz, fermân.

Hüseyn-i Evvel
Kral

Belge: 19

VELİAHD ABDÜLMECİD EFENDİ'DEN SULTAN VAHİDEDDİN'E (16 Eylül 1920)

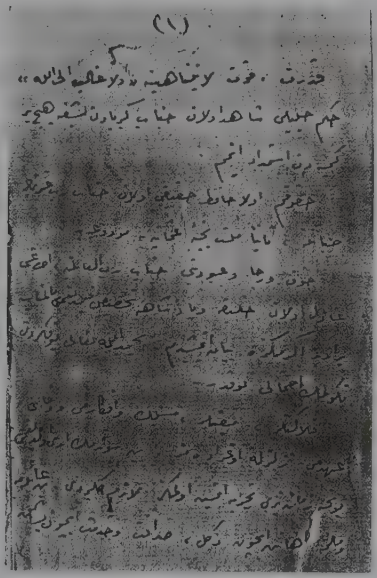

Kudret, kuvvet-i lâyetenâhîye *velâ galibe illâllah* hükm-i celîli şâhid olan cenâb-ı kibriyâdan başka hiçbir kimseden istimdâd etmem.

Hukukum, evvelâ hâfız-ı hakîki olan cenâb-ı rabbu'l-izzetin sıyânetine; saniyen millet-i necîbe-i Osmaniye'ye mevdû'dur.

Havf u rica ve ubûdiyeti cenâb-ı rabbu'l-âlemîne itâati âdil olan halife ve padişaha tahsis kıldığımı bi'l-münasebe birader-i ekreminize beyân etmişdim. Bihamdilillâh-ı teâlâ bu fikirden nükûlümün ihtimali yokdur.

Felâketler, musibetler, meslek ve efkarımı ve vefâ-i ahdimi tezelzüle uğratamaz. Ben sözümün eri olduğumu bunca zamandan beri tecrübe etmiş olmanız lâzım gelirdi. Ben, aileme ve milletime ihanet için değil, sadakat ve hizmet için yaşamak istediğime umk-ı kalbimi gören Allah-ı zü'l-celâli işhâd ederim. İslâmiyet'in böyle feci bir zamanında ayrılmak değil birleşmek, nifak değil vifak elzem olduğuna en sahîfü'l-fikir olanlar bile kaanidir.

Altı asırlık tarih bize bakıyor. Ve İslâmiyet kan ağlıyor. Beni benden sual etmeyip şahs-ı humâyununuzu elinde bâzîçe-i ihtiras yapan Ferîd'in tezviratına nasıl inanıyor ve aile-i necîbimize karşı tahkîrata nasıl tahammül buyuruyorsunuz?

Ferid beni bilemez ve anlamakta da âcizdir.

"Âsafın mikdarını bilmez Süleyman olmayan
Bilmez insan kadrini âlemde insan olmayan"

Nasıl oluyor da siz bu zekânızla en adi hud'a ve desâyise firifte oluyor ve bütün âlem-i İslâm ve Avrupa'ya karşı hânedanımızın şeref ve haysiyyetini rahnedâr edecek vicdansız bir muamelenin bilâ-pervâ icrasına cevaz veriyorsunuz? Makam-ı hükümdârîye geldiğiniz zaman tutulacak meslek hakkındaki sualime cevaben "Benim mesleğim serdengeçtiliktir" buyurmuş idiniz. Nasıl oluyor da, bugün yüz milyonlarca ehl-i İslâm'ın ve bütün millet-i Osmaniye'nin vifak ve meveddet temennisiyle yükselen âvâze-i istimdâdına bîgâne kalarak o Ferîd-i bî-iz'ânı fedâ edemiyorsunuz? Vazîfe-i mukaddese-i hilâfetpenâhî ve hükümdârîlerinin nâil-i muvaffakiyet ve hakk-ı hükümdârîlerine sahip ve hayât-ı humâyunlarından emin bulunmalarına ne kadar fedâkârâne çalıştığımı bugün der-hâtır edeceğinizi ümîd etmek isterim.

Bugün hiçbir sebeb-i hakiki bulunmadığı halde sırf Ferid'in agrâz-ı şahsiyesi saikasıyla İngilizler'i ortaya atarak envâî kizb ü dürûğ ile hiçbir milletin tarihinde vuku' bulmamış bu muameleyi hakkımda revâ görerek beni dairemde hapsetmek için fermân-ı şahânelerini istihsâle muvaffak oluyor! İngilizler Babıâlî'ye gelip bu işde zerrece alâkadar olmadıklarını, resmen bildirdiler. Hattâ yapılan muameleyi dahi hoş görmediklerini ima edince, hükümet tarafından *"Biz veliahdı serbest bırakırız fakat Anadolu'ya geçerse, mes'uliyeti deruhte etmeyiz"* cevabına karşı *"Biz, prens hazretlerinin farzımuhal olarak Anadolu'ya geçse bile kemâl-i şân ile muhasımlarımızın başında görmekliği, burada hakk-ı âlîlerinde pek nâ-lâyık bir surette tatbik edilen muamele-i nâ-revâya tercih ederiz"* dediklerine muhakkak surette kesb-i ıttıla ettim. Binaenaleyh, bu desâis-i denâatkârane aleniyete çıkarak, hakikat tamamen tezâhür etti.

Zât-ı şahâneleri hîn-i cülüslarında meşrutiyete ve kanuna sadık kalacaklarına bütün Müslimîn'in halifesi olduğunuz halde yemin ettiğiniz bu halde, icra olunan şu nâ-hak muamele evâmîr-i ilâhiyeye ve kanuna muvafık olduğuna vicdân-ı humâyunları kail midir?

Dahilde, haricde umûmun emniyetini ve itibarını zâyi etmiş ve bütün muamelâtında adem-i muvaffakiyetle güm-gerde-i râh-ı siyaset olmuş olan Ferid Paşa'ya itimad etmekte ısrar buyurmanız, hem hânedanımızı ve hem milletimizi tehlikeden tehlikeye ilka ediyor.

Mahmud Şevket'in size karşı gösterdiği unf u şiddete karşı biraderiniz Mehmed Hân-ı Hâmis ve biraderim Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi merhumlar hazerâtı nezdinde her türlü mehâlike rağmen hukukunuzu müda-

faa etmiş ve onları iknaa ve vâkî olan muamele-i bî-edebâneyi bertaraf etmeye muvaffak olmuştum. Bugün maruz olduğum muamele-i menfûre bunun mükâfatı mıdır?

Şevketmeâb! Mevkiime karşı revâ görülen bu tecâvüz-i mecnunâne, emîn olunuz ki sizin namus-ı saltanatınıza, haysiyet-i hanedanınıza urulan bir darbe-i ihanettir. Cenâb-ı hallâk-ı lem-yezel namına yemin ederim ki, gördüğüm adi haksızlıklar üzerimde büyük bir tesir icra etmiyor. Bu suretle nazar-ı millette her türlü şaibe ve mes'uliyetten müberra olarak teâlî ettiğimi hissetmekle mes'ud ve mübâhîyim.

Yalnız beni ta'zîb eden ve hayatımdan bıktıran bir sebeb ve âmil varsa, o da Osman'ın, Mehmed-i evvelin, Fatih'in, Selîm'in hafîdi bulunan zât-ı şahânelerinin böyle bir dereke-i âcze düşmeleri, devlet ve milletin şu günki felâket ve musibetleridir.

Padişahım! Lûtf u inayetle fermân-ı idamımı ısdar et! Artık bu tahammül-fersâ ahvâli ve netâyic-i elîmesini görmemekle mes'ûd öleyim.

Bi-hasebü's-sıdk sonuncu olarak hâkipây-i şâhânenize arzederim ki, bütün mehâm-ı umûr-ı devleti agrâz-ı şahsiyesine ibtina ettiren Ferid'in hıyanetkâr idaresine hâtime veriniz

İnnallahu biemrikum ente 'uddu ve'l-emânât emr-i celîline ittibâen ecdâd-ı izâmınızdan yed-i müeyyed-i hilâfet ve saltanatınıza mevdû' olan ibadullahı sıyanet ediniz.

Ve minallahu't-tevfiyk.

2 Muharrem 1339
16 Eylül 336

جرحمدکم عدوه‌نك نوظلرنده !

— بابامه عائد انطباع و خاطره‌لرم — معادی ١٩٤١ حزیران ٢٥

وفاتندن اون‌بش سنه صکره کندیسنه عائد انطباع و خاطره‌لرمی یازمغه قرار
ویرمش و بولوندیغم اعتبارا بوندن قبل باشلامش بولونیورم !
بابامی طانیمغه باشلادیغم زمان آلتمش درت یاشنده اولدیغنی تخمین ایدیورم ،
بابام سلطان عبدالمجید اوللك اك کوچك اوغلیدر . باباسنی آلتی آیلقن
و آنه‌سنی درت یاشنده غائب ایتمش اوکی آناسی النده دادی ، ده‌ده
و ده‌ده آغالری بیوله آراسنده بیومش ؟ ضعیف اوزون بویلی ،
اینجه اوزون یوزلی بیضی و یاشندن دها زیاده کوسترن اوتوزنده
باشنده بر ذات ایدی . اوزون قالدی ال بویونه قارداشی بشنجی سلطان مراد
مخلوع ، سلطان عبدالحمید سلطنتده ، شهزاده رشاد افندی ، کمال الدین
افندی ، محمود زاده یوسف عزالدین افندی ، کندیلرینه برقاچ آی بیوك
اولان برادری سلیمان افندی حیاتده و کندیسی عثمانلی قسمنك آلتنجیسی
واری اولدیغی بو لحظه‌ده ایدی .

(دفتری تام برسنه درت آی صکره تکرار آچیورم)
معادی ١٩٤٢ - ٢٢ تشرین ثانی

بابام عائله‌سیله برلکده قیشین موسمنی اورته‌کویده‌کی فریه سرایلری رسیله
سلطان عبدالعزیزك برادرزاده‌لری ایدن اوچ ابنیه‌دکی اوچ قسمدن
موکب طمی بوبال عسکر قیشله‌سنه مشابه بنالرك اورته قسمنك بر
بولوکنده اقامت ایدردی یاز موسمنی ایسه بوغازایچنده آناطولی
ساحلنده‌کی چنکلکویده سلطان عبدالحمید ثانی طرفندن کندیسنه
(باباسندن قالان) ویرلمش اولان کوشکده کچیریردی .
حیاتی پك ساده ایدی . قیشین فریه سراینده‌کی اوچ اوطه‌دن مرکب ،
اورته قاتده ، برآپارتمانده اوطوررردی . طلوعدن وقتلرك نورلك

Belge: 20

SABİHA SULTAN'IN HATIRALARI (1941)

BABAMA AİD İNTİBA VE HATIRALARIM

Maadi, 25 Haziran 1941

Kızkardeşim Ulviye'nin notlarından: [1]

Vefatından 15 yıl sonra kendisine aid intiba ve hatıralarımı yazmaya karar vermiş ve bu günden itibaren bunları kayda başlamış bulunuyorum.

Babamı tanımaya başladığım zaman ancak dört yaşında olduğumu tahmin ediyorum. Babam, Sultan Abdülmecid-i evvelin en küçük oğludur. Babasını altı aylık ve annesini dört yaşında kaybetmiş, üvey ana elinde dadı, daye ve bir de Anadolulu bir lala arasında büyümüş, zayıf uzunca boylu, ince uzun kara bıyıklı ve yaşından daha ziyade gösteren 35 yaşlarında bir zat idi. O zamanlar en büyük kardeşi Beşinci Sultan Murad mahlû, Sultan Abdülhamid saltanatında, Şehzade Reşad Efendi, Kemaleddin Efendi, amcazadesi Yusuf İzzeddin Efendi, kendisinden birkaç ay büyük olan biraderi Süleyman Efendi hayatta ve kendisi Osmanlı tahtının ancak yedinci varisi olarak bulunmakta idi.

(Defterimi tam bir sene dört ay sonra tekrar açıyorum)

Maadi, 23 Teşrinsani 1942

Babam ailesiyle birlikte kış mevsimini Ortaköy'deki Fer'iye sarayları denilen, Sultan Abdülaziz'in biraderzadeleri için inşa ettirdiği üç kısımdan mürekkep, tahta boyalı, asker kışlalarına müşabih binaların orta kısmının bir bölüğünde ikamet ederdi. Yaz mevsimini ise, Boğaziçi'nin Ana-

[1] Metnin girişinde yeralan "Kızkardeşim Ulviye'nin notlarından" ifadesinin ne anlama geldiğini bilmiyoruz. Sabiha Sultan, hatıralarını yazarken, ablası Ulviye Sultan'ın önceden tuttuğu notlardan faydalandığını kasdetmiş olabilir.

dolu sahilindeki Çengelköy tepesinde Sultan Abdülhamid-i Sani tarafından kendisine bâ-sened-i hakanî verilmiş olan köşkte geçirir idi.

Hayatı pek sade idi. Kışın, Fer'iye sarayındaki üç odadan mürekkep, orta katında, bir apartmanda otururdu. Tavan ve kapıları Türk tarz-ı mimarisiyle tezyin edilmiş -o zamanın tabiriyle- bir sofayı yazıhane ve ayni zamanda salon şeklinde tefriş ettirmişti. Burada ailesi efradından en ziyade temasda bulunduğu amcazadesi şehzade Abdülmecid Efendi ile bazen kendi riyasetinde talim edilmiş kalfalardan müteşekkil musiki takımıyla, bazen de ilmî ve fennî musahabelerle gecelerini geçirirdi. Gündüzleri, selâmlıkta kalır ve bazen Abdülmecid Efendi ile ava giderlerdi.

Babam, alaturka musikiye çok meraklı idi. Kendisi hiçbir saz çalmamakla beraber musikinin bütün gavamızına vakıf ve ayni zamanda iyi denilecek derecede bir bestekârdı. Sarayımıza Levon Usta ve Melekset Efendi namında diğer bir usta haftada iki defa gelirler ve saraydaki sazende kalfalara keman, ud, kanun ve santur, hanendelere de nota ve usul talim ederlerdi.

Sonraları Ağa Kemanî namiyle maruf Aleksan Efendi ve Asdik Usta da gelmeye başlamıştı. Aleksan Efendi bir müddet bize de keman dersi vermişti. Asdik Usta bestelediği şarkıları babama dinletip fikrini sorar, bazen babam da kendi eserlerini ona gösterince kendi eserleri ile kıyasa kalkar ve üzüntü ile karışık hayret ve hayranlığını gizlemezdi.

Babam bizi ben dört buçuk, kardeşim üç yaşında iken eski usul üzre bir merasimle okutmağa başlattı. Bu merasim mevlûdu'n-nebî kandilinde yapıldı. Babamın kendisine mahsus bir sistemiyle ayni senenin ramazanı şerîfinde Kadir gecesi hatim duası yine usulü veçhile merasimle icra olundu. Bu yalnız benimki idi. Zira kardeşim çok küçük olduğundan, bir sene sonra Kur'an-ı Kerim'i hatmetti. Tedrisatın diğer kısmı için babamın kendi yetiştirmesi ve Almanya'da ikmal-i tahsil etmiş olan -bilâhare Gazi Müşir Edhem Paşa'nın kızıyla evlenmiştir- Sultan Abdülhamid'in ikinci haznedarı Mihrifelek Hanım'ın mahdumu Refik Bey'i tayin etti. Bir de Mekteb-i Sultanî Farsî muallimi İranlı Nevâ Efendi Kur'an-ı Kerîm ve Farsî muallimi olarak gelmeye başladı. Böyle olmakla beraber kendisi bizimle meşgul olmaktan derslerimizi kontrol etmekten bir an bile fariğ olmazdı. Birgün, Neva Efendi merhumun artık ders verebilecek bir halde olmadığını görerek Kur'an-ı Kerîm'i ona bırakıp bize bizzat Arabî, Farisî ve akaid-i dîniyeyi yalnız amelî kısmını değil, İslam felsefesini yine kendine mahsus bir tarzla tedris etmeye başlamıştı.

Babam kendi arzu ve hevesiyle ilmin her noktasına imkân derecesinde çalışmış hattâ Fatih Medresesi'nde gizli olarak ilm-i kelâm, fıkıh, tef-

sir-i Kur'an ve hadis-i nebevîyi bilhassa tahsil etmiştir. Babam Arapçayı bütün kavaidiyle bilir, anlar fakat konuşamazdı. Farisîyi heman ona yakın bilirdi. Ecdadından birçoğu gibi iyi denecek derecede bir hattattı. Bilhassa rık'a hattı mükemmeldi. Sonraları yalnız kurşun kalemle yazdığından hüsn-ü hattı oldukça kaybetti .

Edebiyata vakıftı. Vezin ve kafiye usullerini tamamiyle bilirdi. Hattâ gençliğinde yazdığı şiirleri de varmış. Bunları maalesef elde etmek kabil olmadıysa da, vefatında evrakı arasında bulduğum, yurdundan uzakta, yazdığı hazin parçaları muhafaza etmekteyim.

Mimariden de anlardı. Hattâ Çengelköyü'nde, valideliği Şayeste Kadın için inşa ettirdiği köşkün planını bizzat çizmişti. Bunu da bilâhare metrûk evrakı arasında buldum. Bu köşkü birkaç ay içerisinde Süleyman Usta denilen bir kalfanın nezareti altında inşa ettirmişti. Bu köşk, bugüne kıyasen adeta modern denilecek bir şekilde idi. Kendi ikamet ettiği ve Sultan Abdülhamid'in hediyesi olan köşkü, mimar Vallaury'ye resmettirmiş, fakat taksimatını bizzat kendisi yapmıştı. Her piyesini bu stil üzerine hazırlatmış ve tavandan kartonpiyer tertibatını bu suretle yapdırmıştı. İkmaline vaziyet-i maliyesi müsaid olmadığından, son zamanlara kadar na-tamam ve sıva ile kalmıştır.

Evvelce de yazdığım gibi, hayatı çok sade idi. Debdebe ve âlâyişten nefret eder, kullandığı herşeyin sade olmasını severdi. Ailemiz içinde hatta memleketin en iyi giyinenlerinden idi. Redingot ve at elbiselerini Beyker'e, kostüm ve paltolarını Mir ve Kotero'ya yaptırırdı. Diger giyim eşyasını ise yine bu ayar Istanbul'un en iyi mağazalarından alırdı. Meselâ Pigmalion ençok alışveriş ettiği bir mağaza idi. Bizlere de bu hususda çok dikkat ederdi. Bilhassa bayramlarda Yıldız Sarayı'na gittiğimizde daima iki elbise yaptırır, birini saraya gidip dönerken, diğerini de huzura çıkıldığı zaman giyerdik. O devirde hatta kendi kızlarının bile[2] bizler kadar moda ve mevkie muvafık giyinmediklerini hatırlarım. Sultan Abdülhamid müteaddid defalar bizzat ve bizlerle bilvasıta, anneme takdir ve iltifatlarını göndermişti. Annem bizler için her şeyde olduğu gibi giyinmemize de çok ihtimam ederdi. Kendisi, emsalinin mevcudiyetinden bile haberdar olmadıkları giyinme usullerini bilir ve her fırsatta tatbik ederdi. Halam Mediha Sultan, bazen zevci Ferid Paşa'nın Avrupa seyahatine çıktığı zamanlar bize, Çengelköyü'ne gelir, onbeş-yirmi gün kadar kalırdı. Paşa İngiliz usullerine çok riayetkâr olduğundan, halam akşam yemeklerine dekolte elbise ile oturur ve annem de kendisine bu kıyafetde refakat ederdi. Ba-

[2] Sultan Abdülhamid'in kızlarını kastediyor.

bam o zaman smokin giymek Türklerde adet olmadığından siyah ceket ve yollu pantalon giyerdi. Babam her zaman kendisinden büyük kimselerin karşısına kostüm komple ile çıkar ve misafirlerini de bu kıyafetle kabul ederdi.

*

Babam Sultan Vahideddin, 2 Şubat 1861 senesinde, Dolmabahçe Sarayı'nda doğmuştur. Babası Sultan Abdülmecid'in vefatında altı aylık idi. Amcasının cülûsunda[3] validesi Gülüstu Kadınefendi ve ablası Mediha Sultan'la birlikte, Eyüp'teki eski bir sultan sarayı olan bir yalıya gönderilmiş, dört yaşına geldiği vakit, validesi o esnada zuhur eden kolera salgınından vefat etmiştir. Bu vaziyet üzerine ablası Mediha Sultan, büyük biraderi Mehmed Kemaleddin Efendi'nin validesine, babam ise Sultan Abdülmecid'in haremlerinden ve Naile Sultan'ın validesi Şayeste Kadın'ın himaye ve terbiyesine verilmiştir.

Her iki kardeş, ayrı iki üvey anne elinde büyümüşlerdir. Babam hemşiresi Naile Sultan'ı pek çok sevmekle beraber, validesinin takip ettiği tarz ve hareketi beğenmediğinden, pek genç bir yaşta, Ortaköy'deki Fer'iye Sarayları'ndan bir bölüğe yerleşmiş, annesinin zamanında kendisine bakan Râhıdil Kalfa ve sütninesiyle beraber Sultan Abdülmecid'in ikinci haznedarı Mihrifelek Hanım'ı yanına alarak yaşamaya başlamıştır.

Mihrifelek hanım, babamın saltanatı esnasında hazine-i hassa müdiri olan Refik Bey'in validesidir. Rahıdil Kalfa'nın sarayda iken pek sevdiği bir arkadaşı olmak itibariyle zevci vefat edip bir kız ve bir erkek çocuğuyla yalnız kalınca, babamın himayesine iltica etmiştir. Bilâhare Refik Bey'in Darüşşafaka'da başlayan tahsilini Almanya'da ikmal etmek şartiyle babam temin etmiştir.

Babam pek genç yaşında kendi kendine müstakil bir hayat geçirdiğinden, saray entrikalarının tamamen te'siri haricinde kalmıştır. Ailenin şeref ve haysiyyetine taallûk eden mesâilde pek titiz olması itibariyle, bu hususta beğenmediği ve aile efradı için lâyıksız bulduğu ahvâli Sultan Abdülhamid'e arzdan çekinmezdi. Bittabi, bundan hoşlanmayanlar tarafından aleyhinde bir takım isnâdatda bulunulmuştur ki, kendisini yakinen tanıyanlar içinde maalesef buna inananlar da olmuştur.

Sultan Vahideddin, tahsil ve terbiyesi için hiç kimse meşgul olmadığı halde, kendi kendini yetiştirmiş, her türlü ilme merak etmiş, kabil olduğu derecede de muvaffak olmuştur. Kendisi iyi ata biner, iyi silâh atar ve

---

[3] Sultan Abdülaziz'in tahta geçişi: 25 Haziran 1861.

iyi bir avcı idi.

*

Mustafa Kemal Paşa'yı Sultan Vahideddin veliahdlığında, Sultan Mehmed Reşad'ın mümessili olarak Almanya'ya birlikte yaptıkları seyahatte tanımış, her ikisi de yekdiğeriyle pek iyi anlaşmış ve harbin Almanya tarafından kazanılması ihtimalinin artık kabil olmadığı kanaatine varmışlardı. Memlekete döndüğü zaman Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'nın çok uzağı gören, zeki, muktedir, cesur bir zat olduğunu ve istikbal için kendisinden pekçok şeyler beklenebileceğini söylemiş, *"Bu seyahatimden yalnız böyle bir kumandana malik olduğumuzu öğrenmek memnuniyetiyle dönüyorum"* demiştir.

Hükümdarlığında ise, kendisinden bu pekçok şeyler beklediği kumandanın Anadolu'ya gitmesine her suretle yardım ve teşvik etmiş olduğu, hepimizce malûm olan bir hakikattir.

Düşmanların Istanbul'u işgal etmeleri noktasına gelince: Malûm zevat tarafından imzalanan Mondoros muahedesi mucibince hükümdar ve hükümetin Anadolu'daki harekâta ne gibi bir müzaharetde bulunması kabil olup olmayacağına, en basit bir düşünce ile varmak kabildir.

Cülûs gününe aid

Sultan Reşad'ın hastalığını saraydan bildirdikleri vakit Çengelköyü'nde bulunuyorduk. Babam kendisini son ziyaretinde çok yorgun bulduğunu zaten bize söylemişti. Hemen üç çifte kayıkla karşıya geçti ve akşam geç vakit döndü. Çok üzgündü. Ertesi gün tekrar gidip avdetinde doktorlarla uzun uzadıya görüştüğünü, maalesef vaziyetin ağırlaştığını söyledi.

İki gün sonra, korktuğumuza uğramıştık. Memleket iyi yürekli, müşfik padişahını; babam da hayatta tek kalan kardeşini kaybetmişti. Hepimiz ye's içinde kalmış, şaşkına dönmüştük. Hiçbirimiz başka birşeyi düşünemiyorduk. O esnada Enver Paşa'nın geleceği söylendi. Ben ancak o anda kendime gelerek, mühim bir vaziyet karşısında bulunan babamı düşündüm ve yanına gittim. Rengi atmış, çok kederli ve düşünceli görünüyordu. Beni görünce yüzüme baktı, adeta lisân-ı hâlile *"Başıma gelenleri görüyor musun kızım?"* buyurdu. Kendisine beyân-ı tâziyet ettim ve bir emri olup olmadığını sordum. *"Hemşirene telefonla haber ver"* dedi. Köşkte büyük bir hareket başlamıştı. Bir müddet sonra Enver Paşa gelip gitti. Babam biraderinin cenaze merasiminde bulunmak arzusunu izhar ettiği için, ona göre tertibat alınıyordu. Ertesi gün Topkapı Sarayı'nda Altıncı Sultan Mehmed'in biat ve cülûs merasimi icra edilecek ve Beşinci Sultan

Mehmed'in cenazesi kaldırılacaktı. Çengelköyü'nü terkederken, babamın teessürü son haddini bulmuştu. Arkasında sakin ve sade bir aile hayatını bırakıp güçlük ve mes'uliyetle dolu nâmalûm bir yola çıkıyordu. Hepimiz ayni tehassüsle susmuş ve adeta donmuştuk. Anneme dönerek, *"Siz öğleden sonra kızlarımla birlikte Dolmabahçe Sarayı'na gitmek üzere hazırlanın. Yanınıza hemen lâzım olan hususi eşyalarınızı alırsınız. Ben şimdi karşıya geçmeniz için lâzım gelen emirleri veririm"* dedi.

Kendisi, köşkten yanına yaveri Asaf Bey'i alarak faytonla hareket etti. Diğer yaveri Hulusi Bey at üzerinde, bütün bendegân da yaya olarak takip ettiler. Vak'ayı haber alan Çengelköylüler de sevinç tezahürleri göstererek bu kafileye katılmışlardı.

Dolmabahçe Sarayı'na yeni hükümdar ailesinin gidişi pek hazin olmuştu. Kapıda bizi sarayın eski kalfaları ve haremağaları karşıladılar. Annem de, hemşirem de, ben de, üçümüz de göz yaşlarımızı tutamayacak kadar müteessirdik. Sultan Abdülaziz zamanını yaşamış olan baş kâtibenin -haremde teşrifatçıların lâkabı- bize: *"Aman, ne yapıyorsunuz efendim? Cülûs günü ağlamak uğursuzluk getirir. Allah şevketmeâb efendimizin kadem-i şahanelerini mübarek ve hayırlı etsin. Ömr-ü şahanelerini müzdad buyursun. Gülünüz. Sarayınıza gülerek giriniz"* demesiyle kendimizi topladık. Bu sözdeki isabeti sonradan bir çok defalar hatırlamışımdır.

Babamın hususi hayatına aid

Kendisi pek küçük yaşta öksüz ve yetim kaldığı için, kimsesizlere karşı büyük bir merhamet duyardı. Fakirlerle alâkadar olur, çocuklarının mektep paralarını, ölenlerin cenaze masraflarını temin eder, hastalarına ve cenaze masraflarına yardımda bulunurdu. Çengelköy halkı arasında o zamanı yaşayanların babamın hayırseverliğini hatırlayacaklarını zan ve ümid ediyorum.

Hizmetkârlarına karşı her zaman himayekârdı, nazik ve insaflı davranırdı. Bir gün kalfalardan biri babama yanlışlıkla maden suyu yerine ev işlerinde kullanılmak üzere boş bir şişeye boşaltılmış neft yağından vermiş, o da farkına varmadan ilk yudumu yutunca hayli rahatsızlanmıştı. Hiçbir teselliye kulak asmayan bu zavallı kızcağızı çektiği azap ve endişeden kurtarmak ve ayni zamanda kendisine olan emniyetini göstermek için derhal hususi kilerciliğine tayin ettiğini pek iyi hatırlarım.

Bir varmış bir yokmuş!

Hayatım, bir masalı andırır. Baş döndürücü iniş çıkışlar, taşkın fırtınalar atlattıktan sonra ayakta kalabilmek, pek de o kadar kolay değil?!

Hümeyra Hanımsultan, evliliğinin 50. yıldönümünde ailesiyle: (arka sıra soldan) Torunu Mesude Evliyazade, Sadrazam Tevfik Paşa'nın torunu olan damadı Tevfik Moran, kızı Hanzade Moran, oğlu Halim Özbaş, gelini Evin Özbaş, torunları Halil ve Nadya Özbaş, (ön sıra) diğer torunu Neslişah Evliyazade, Hümeyra Hanımsultan ve eşi Halil Özbaş (Kuşadası, 1994).

Hümeyra Hanımsultan (Özbaş), 1994'te Kuşadası'nda.

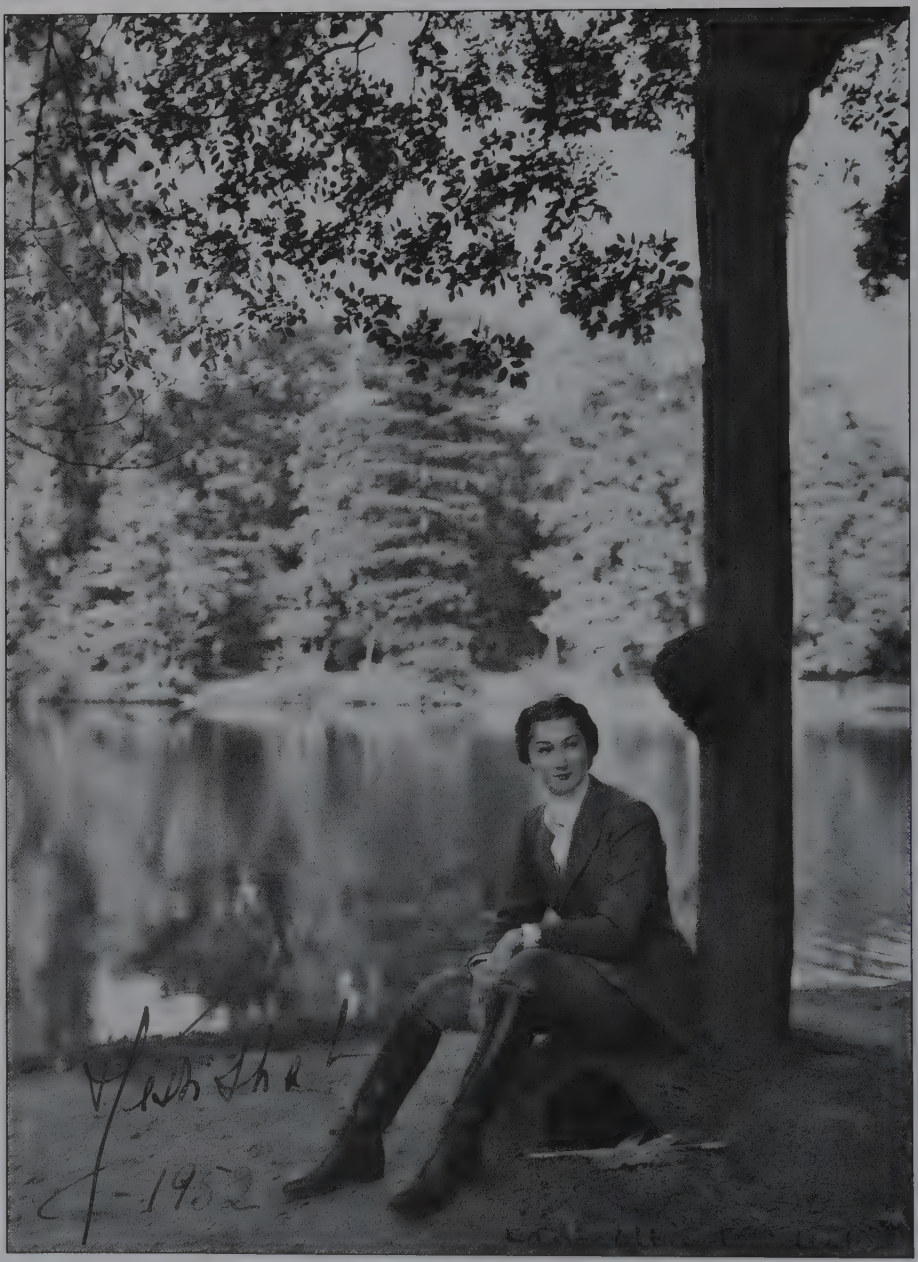

Neslişah Sultan (İsviçre, 1952).

Neslişah Sultan (Osmanoğlu) 1990'da, Istanbul'da.

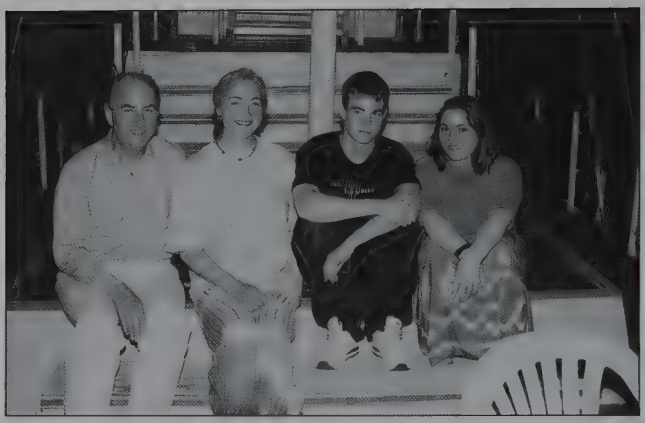

Neslişah Sultan'ın oğlu ve torunları: (soldan) Prens Abbas Hilmi, eşi Prenses Mediha Hilmi, çocukları Muhammed Davud ve Fatma Sabiha (1990'lar)

Neslişah Sultan'ın kızı Prenses İkbal Abdulmun'im (1990'lar).

Neslişah Sultan'in eşi Prens Muhammed Abdulmun'im (ortada) 1952 darbesinden sonra Mısır kral naibiyken Bereket Paşa (solda) ve Albay Reşad Mahanna ile.

(Soldan) Hanzade, Neslişah ve Necla Sultanlar 1930'larda, Nice'te

Sabiha Sultan, kızlarıyla birarada: (Soldan) Neslişah, Hanzade ve Necla Sultanlar (Istanbul, 1966).

Hanzade Sultan (Paris, 1940'ların sonu).

Hanzade Sultan torunları Ali Suad (solda) ve
Selim Ürgüplü'yle (Oxford, 1980'lerin sonu).

Hanzade Sultan'ın kızı Prenses Fazile'nin Irak Kralı İkinci Faysal'la nişanlılık günlerinden: (Arka sıra soldan) Sultan'ın eşi Prens Muhammed Ali İbrahim, oğlu Prens Ahmed Rif'at İbrahim, Prens Raad (Halikernas Balıkçısı Cevad Şakir Kabaağaçlı'nın kardeşi Prenses Fahrünisa Zeyd'in oğlu), Irak kral naibi Prens Abdülilâh, (ön sıra) Prenses Fazile İbrahim, Irak Kralı İkinci Faysal ve Hanzade Sultan (Bağdad, 1957).

Hanzade Sultan ve oğlu Prens Ahmed Rif'at İbrahim (Paris, 1990'lar).

Neslişah ve Hanzade Sultanlar (Istanbul, 1996).

Halife Abdülmecid Efendi, kızı Dürrüşehvar Sultan (solda), torunları Necla (kucağında), Neslişah ve önde Hanzade Sultan'lar (Nice, 1928).

Necla Sultan (Kahire, 1949).

Necla Sultan (Necla Hibetullah İbrahim Osmanoğlu) Lozan'da, 1990'ların başında.

Necla Sultan (İsviçre, 1990'lar).

Necla Sultan'ın oğlu Prens Osman Rif'at İbrahim (Lozan, 1990'lar)

Necla Sultan'ın eşi Prens Amr İbrahim (Kahire, 1928).

Hanzade Sultan'ın eşi Prens Muhammed Ali İbrahim (Paris, 1950'ler).

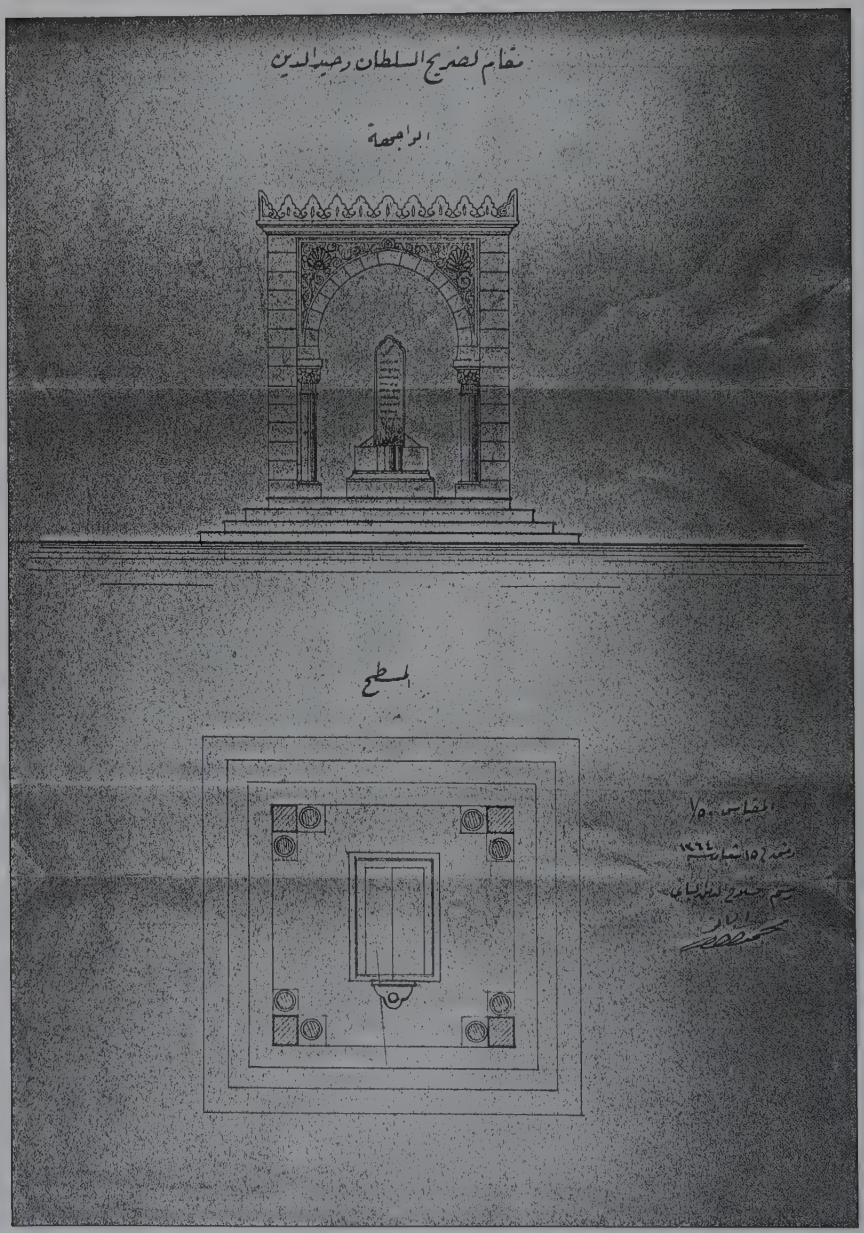

Sultan Vahideddin için yapılması planlanan ama inşasına başlanamayan türbenin planı.

سبحان الحي الذي لا يموت

يوم الجمعة في ١٤ ذي الحجة سنة ١٣٤٤ الموافق ٢٥ حزيران سنة ١٩٢٦ يصل الى الشغر جثمان ساكن الجنان

محمد وحيد الدين خان

وفي الساعة الخامسة من بعد ظهر اليوم المذكور يشيع من ادارة الصحة « المرفأ » الى الجامع العمري الكبير ومنه الى محطة السكة الحديدية « المرفأ » لنقلها الى دمشق بقطار خاص فندعوكم لاشار كتنا بهذا الواجب راجين لكم طول البقاء

مفتي بيروت
مصطفى نجا

بيروت في ١٣ ذي الحجة سنة ١٣٤٤

Beyrut müftüsü Mustafa Neca tarafından yayınlanan ve Beyrutlular'ı Sultan Vahideddin'in cenazesini Şam'a götürecek özel treni uğurlama merasimine katılmaya çağıran ilân.

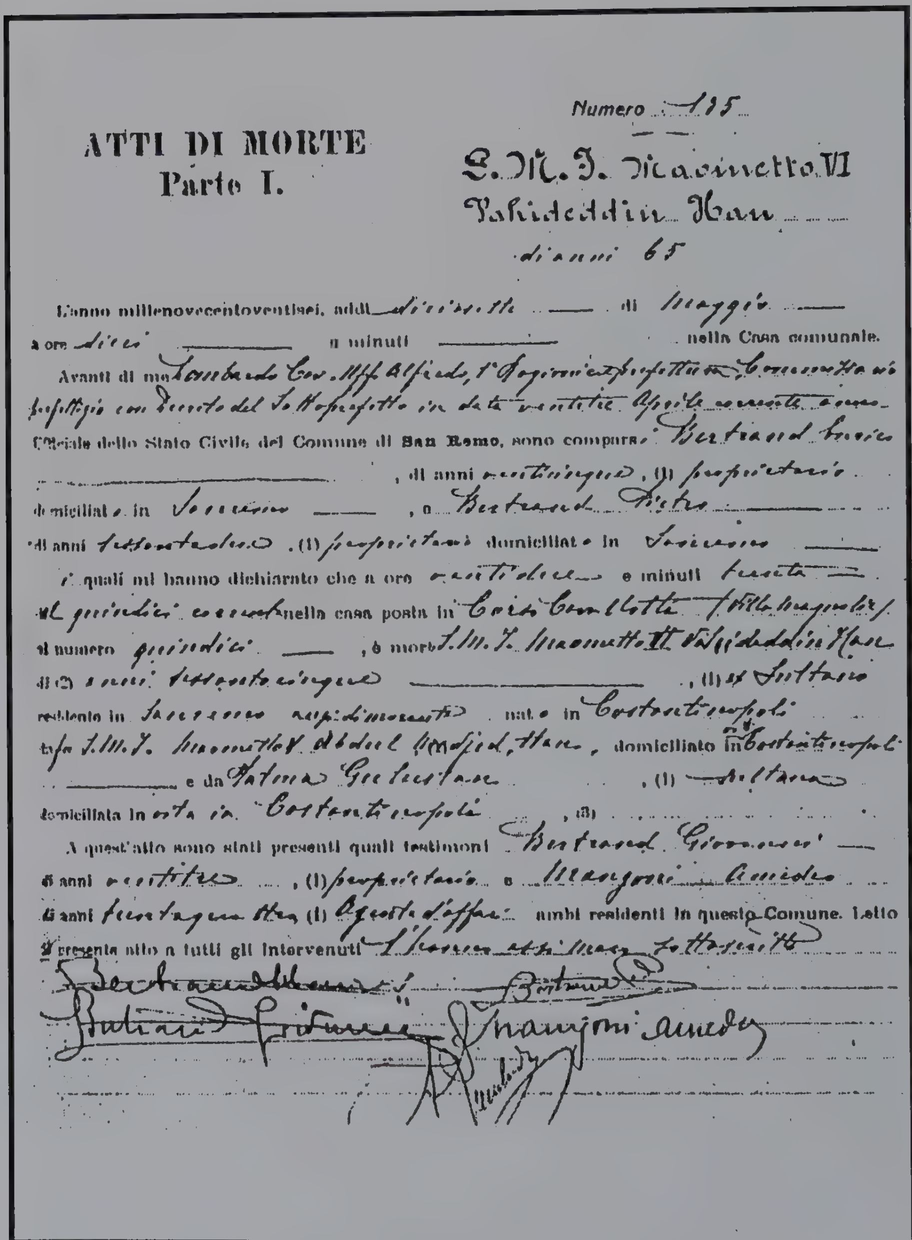

Numero 115

ATTI DI MORTE
Parte I.

S.M.I. Maometto VI
Vahideddin Han
di anni 65

L'anno millenovecentoventisei, addì diciassette di Maggio a ore dieci e minuti nella Casa comunale.

Avanti di me Lombardo Cav. Uff. Alfredo, 1° Segretario prefettizio, Commissario prefettizio con decreto del Sottoprefetto in data ventitre Aprile corrente anno, Ufficiale dello Stato Civile del Comune di San Remo, sono comparsi Bertrand Enrico, di anni venticinque, (1) proprietario domiciliato in Sanremo, e Bertrand Pietro di anni settantadue (1) proprietario domiciliato in Sanremo i quali mi hanno dichiarato che a ore ventidue e minuti trenta del quindici corrente nella casa posta in Corso Cavallotti (Villa Magnolia) al numero quindici, è morto S.M.I. Maometto VI Vahideddin Han di (2) anni sessantacinque, (1) ex Sultano residente in Sanremo [illegible] nato in Costantinopoli da fu S.M.I. Maometto Abdul Medjid Han, domiciliato in vita in Costantinopoli e da Fatma Gulistan, (1) Sultana domiciliata in vita in Costantinopoli, (3)

A quest'atto sono stati presenti quali testimoni Bertrand Giovanni di anni ventitre, (1) proprietario e Manzoni Amedeo di anni trentaquattro (1) Agente d'affari ambi residenti in questo Comune. Letto il presente atto a tutti gli intervenuti l'hanno essi meco sottoscritto.

Bertrand Enrico; Bertrand; Bertrand Giovanni; Manzoni Amedeo; [illegible]

Sultan Vahideddin'in ölüm raporu.

Belge: 21

SULTAN VAHİDEDDİN'İN DAMADI İSMAİL HAKKI OKDAY'IN NOTLARI (1960'lar)

Aşağıdaki metin, İsmail Hakkı Okday'ın Fransızca kaleme aldığı notlarının Türkçe'ye tercümesidir.

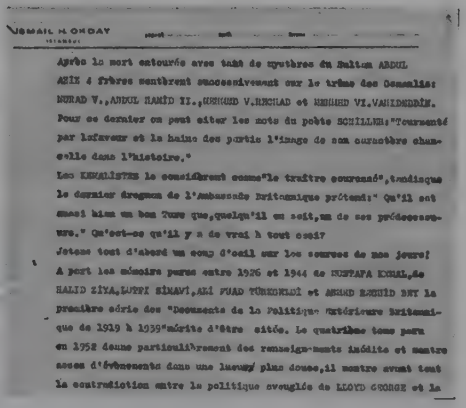

İSMAIL H OKDAY

Après la mort entourée avec tact de mystères du Sultan ABDUL AZIZ 4 frères montèrent successivement sur le trône des Osmanlis: MURAD V., ABDUL HAMID II., MOHAMMED V. RECHAD et MEHMED VI. VAHIDEDDIN. Pour ce dernier on peut citer les mots du poète SCHILLER: "Tourmenté par la faveur et la haine des partis l'image de son caractère change-elle dans l'histoire."

Les KEMALISTES le considèrent comme "le traître couronné", tandisque le dernier drogman de l'ambassade Britannique prétend: " Qu'il soit aussi bien un bon Turc que, quelqu'il en soit, un de ses prédécesseurs." Qu'est-ce qu'il y a de vrai à tout cela?

Jetons tout d'abord un coup d'oeil sur les sources de nos jours!

A part les mémoires parus entre 1926 et 1944 de MUSTAFA KEMAL, de HALID ZIYA, LUTFI SIMAVI, ALI FUAD TÜRKGELDI et AHMAD RESHID BEY la première série des "Documents de la Politique Extérieure Britannique de 1919 à 1939" mérite d'être citée. Le quatrième tome paru en 1952 donne particulièrement des renseignements inédits et montre assez d'événements dans une lumière plus douce, il montre avant tout la contradiction entre la politique aveugle de LLOYD GEORGE et la

Sultan Abdülaziz'in sırlarla dolu ölümünden sonra, Osmanlı tahtına birbirini takiben dört kardeş çıktı: Beşinci Murad, İkinci Abdülhamid, Beşinci (Mehmed) Reşad ve Altıncı (Mehmed) Vahideddin. Şair Schiller'in *"Tarafların lûtuf ve nefretiyle altüst olan karakterinin görüntüsü tarih içinde bir yerden bir yere gidip geliyor"* sözü, bu kardeşlerin sonuncusu için çok uygundur.

Kemalistler onun için *taçlı hain* diyorlar. İngiliz Elçiliği'nin son tercümanının söylediği ise *"Herşeye rağmen, kendisinden öncekilerden hiç de aşağı kalmayacak derecede iyi bir Türk olduğu"*.

Bunların hangisinde gerçek payı var?.

Mustafa Kemal'in, Halid Ziya'nın, Lütfi Simavi'nin, Ali Fuad Türkgeldi'nin ve Ahmed Reşid Bey'in 1926 ile 1944 arasında yayınladıkları hatıraları bir kenara bıraktığımız taktirde, 1919'la 1939 arasındaki *İngiliz Dış Politika Belgeleri*'nin birinci serisini örnek göstermemiz gerekir. 1952'de çıkan dördüncü cilt, bilhassa bugüne kadar gizli kalmış bilgiler veriyor ve hadiseleri daha esnek bir çerçevede sunuyor; herşeyden önce doğru ve akıllı tavır hususunda Lloyd George'un gözü kara politikasıyla Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği arasındaki çelişkiyi gösteriyor.

Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi hayattayken, Şehzade Vahideddin *tah-*

tın ikinci varisi olarak kalmayı sağlamlaştırmaya büyük önem veriyordu. 1876 Kanun-ı Esâsîsi'nin *"Saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye, hilâfet-i kübrayı İslâmiyye'yi hâiz olarak sülâle-i Al-i Osman'dan usûl-i kadîmesi vechile ekber evlâda aittir"* diyen maddesi gözönüne alınırsa, bu oldukça garip bir durumdu.[1]

Friedrich Giese, I. Mustafa'nın ölümünden sonra kardeşi Sultan I. Ahmed'in tahta çıktığı 1617 yılından bu yana Osmanlı ileri gelenlerinin bu âdetin kanunî geçerliliğini bir defa olsun tartışmadığını hatırlatıyor.

Vahideddin'in, Yusuf İzzeddin'in bu veraset hakkını oğlu Mehmed Nizameddin lehine değiştirebileceği endişesi, Yusuf İzzeddin'in 1 Şubat 1916 tarihinde intiharıyla ortadan kalkmıştı.

Vahideddin'in tahtın varisi olduğu iki buçuk yıl içerisinde, 1917-1918 senelerinde Almanya'ya yaptığı seyahate özel bir dikkat gösterilmesi gerekir. Lütfi Simavi ve Mustafa Kemal bu yolculuk konusunda ayrıntılı bilgiler vermişlerdir.

Veliahda Enver Paşa'nın emriyle seyahat boyunca refakat eden Mustafa Kemal, Şehzade Vahideddin'in sarsılmaz ve dürüst itimadını kazanmış; bu itimad 1919 Mayıs'ında Anadolu'ya hareket edişine kadar devam etmişti.

VI. Mehmed, 4 Temmuz 1918'de tahta çıktığı zaman Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'ye *"Ben, bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücudca rahatsız olduğumdan lâyikiyle tahsil edemedim. Yaşım kemale erdi, dünyada bir emelim kalmadı. Biraderle hangimizin evvel gideceğimiz mâlûm olmadığından bu makamı intizarda değildim. Fakat takdîr-i ilâhi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi deruhde eyledim. Şaşmış bir haldeyim, bana dua ediniz"* demişti.

Sir Henry Luke, bir selâmlık töreninde Sultan'ın her türlü heybetten uzak ve sade görünüşünü şöyle anlatıyor: *"Sultan'ın yorgun ve hasta bir hali vardı. Camie girişinde kalabalığın eski bir âdete uyarak "Mağrur olma Padişahım, senden büyük Allah var..." diye haykırışlarına kat'iyyen ihtiyacı olmayan tek bir kişi varsa, o da Sultan'ın ta kendisiydi"*

Sultan'ın başyaveri Ali Fuad Bey'e söyledikleri ise hakikaten dikkat çekici: *"Bizim hanedanımıza her türlüsü gelmiştir; serhoşu gelmiştir, zalimi gelmiştir, delisi gelmiştir, aptalı gelmiştir, fakat dinsizi gelmemiştir. İçimizde en mübâlâğasızı olan Sultan Abdülâziz bile son nefesinde Kur'an'a sarılarak öyle teslîm-i ruh etmiştir. Kanı ile mülemmâ olan Mus-*

---

[1] 1876 Kanun-ı Esâsî'sinin 2. maddesi.

hâf-ı şerîfi Yıldız kütüphanesinde siz gözlerinizle gördünüz" [2]

Nitekim, VI. Mehmed'in Istanbul'u terketmek mecburiyetinde kalmasından sonraki ilk arzusu ziyareti her Müslüman için dinî bir vazife olan Mekke'ye hacca gitmek oldu. Onun İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı beslediği sınırsız nefreti bilenler, iktidarının ilk aylarında Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya tahammül ederken nasıl acı çektiğini görmüşlerdir. Öyle ki, Mustafa Kemal'in teşebbüsüyle kendisinden beklenenin fevkinde bir enerji sarfetmiş ve başkumandanlığı üzerine almaya çalışmıştı. Ama yine de Azerbaycan'dan ve Kafkasya Cumhuriyetleri'nden gelen heyetleri kabul ederek kendisini Turan'ın güçlü dalgasına kaptırmaktan kurtaramamıştı. Filistin ve Makedonya cephelerindeki mağlûbiyetler, nefretle dolu olduğu Jön Türkler'in ağırlığını üzerinden kaldırmıştı. Şimdi duygularını istediği gibi serbest bırakabilirdi. İnce politikasının temelinde İngiltere'ye sınırsız bir itimad yatıyordu. Mütareke şartlarını öğrendiği zaman Sadrazam İzzet Paşa'ya *"Bu şartları çok ağır olmalarına rağmen kabul edelim. Öyle tahmin ederim ki İngilizler'in doğuda asırlarca devam eden dostluğu ve lûtufkâr siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde ederiz"* demişti.

Morning Post gazetesinin muhabirine de şunları söylemişti: *"Babam Fransızların ve İngilizlerin müttefikiydi. İngiltere'ye ben de her zaman dost oldum. İnsanî adalet duygularıyla dolu olan asil İngiliz milleti ve İngiliz Hükümeti, haklarımızı kazanmamız için bize yardımcı olacaktır"*

Sultan'ın İngiliz yanlısı politikasının zirvesini, 1919 tarihinde imzalandığı ileri sürülen ve daha sonra Amerikan gazetelerinde yayınlanan manda anlaşması teşkil etti. İngiliz Dışişleri Bakanlığı böyle bir anlaşmanın tamamiyle hayal mahsulü olduğunu açıkladı ve varolmadığını ispatladı. Ancak şimdi İngiliz belgelerinde bu hayali anlaşmaya çok benzeyen bir başka projeyle karşılaşıyoruz. Damad Ferid Paşa projeyi İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a bizzat veriyor ve Sultan'ın yardımıyla kendisi tarafından hazırlandığına dikkat çekiyor. Bu projeye göre İngiltere, Türkiye'nin düşman memleketler karşısında bağımsızlığını koruyup içeride düzeni ve huzuru sağlaması için 15 yıl boyunca Asya ve Avrupa'daki bütün topraklarını işgali altına alacak, her Osmanlı nazırına dostluk çerçevesinde bir müsteşar ve her vilayete de bir vali tayin edecekti. Ermenistan bağımsız yahut muhtar bir devlet olacaktı. Beş aylık bir bekleyişten sonra Amiral Webb'in Damad Ferid'e böyle gizli bir anlaşma-

---

[2] Türkgeldi, 296

nın mümkün olamayacağını söylemesi üzerine Sultan büyük üzüntü duymuştu. Sultan, bu defa 1919 Aralık'ında Yüksek Komiser de Robeck'le görüşme talebinde bulunmuş ama bu isteği de reddedilmişti.

Ryan, İngiltere'nin mağlup Türkiye'ye önemli sayılabilecek bazı ayrıcalıklar verebileceğini ümid etmekle Sultan'ın çok büyük bir yanılgı içinde bulunduğunu söylüyor.

Buna karşılık Luke, olayı daha doğru yorumluyor: *"Sultan ve Damad Ferid, müttefiklerle dürüst bir işbirliği çerçevesinde Türkiye'nin çıkarlarını korumanın peşindeydiler. Şanssızlıkları, müttefiklerin dürüst olmamasıydı".*

Hakikaten, İngiliz Hükümeti'nin Sultan'a dostluğunu göstermek gibi bir niyeti yoktu. Buna rağmen Sultan, onların dostluğunu kazanmak için elinden gelen herşeyi yaptı. Ermeni tehcirinin mes'ullerini kanuni yollarla takip ettirmeye başladı, hattâ iki kişiyi de astırdı, vicdan azabını azaltmak için de asılanlardan biri için Şeyhüslam'dan fetva alındı. Jön Türkler'e karşı yapılan muameleler ise tamamiyle Sultan'ın kendi tasarrufuydu ve İzzet Paşa Kabinesi kurulurken yakından tanıdığı, vatansever hislerine şahit olduğu Talat Paşa'yı diğerlerinden ayrı tutuyordu.

Sultan bir vatansever miydi?

İngiltere'ye sundukları bunun tersini gösteriyor. Ancak, Müttefikler arasında Türkiye'nin paylaşılmasıyla ilgili olarak yapılan gizli anlaşmalar gözönüne alınır ve bu anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'ye bırakılan Orta ve Kuzey Anadolu'daki bir avuç toprak parçasının da Lloyd George'la Başkan Wilson'un planları dahilinde bir gün ortadan kalkacağı düşünülürse, İngiliz mandası en uygun çözüm görünüyor.

Damad Ferid Paşa'nın Paris Konferansı'nda ileri sürdüğü *Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş öncesi sınırlarının korunması* tezi sadece bir hayaldi ve büyük ihtimalle hanedan endişeleriyle dikte edilmişti. Yunan propagandası ise Sultan'da ve bütün Türklerde sert tepkilere sebep oluyordu. Nitekim Sultan, müttefiklerin muhtemel bir müdahalesini önlemek için Merkez Kumandanı Ahmed Fevzi Paşa'yla Erkân-ı Harbiye Reisi Cevad Paşa'yı uyarmış ve mütarekenin imzalanmasını takip eden günlerdeki gibi *çirkin gösterilerin* benzerlerine izin verilmemesini istemişti.

Yunanlıların İzmir'e çıkması, Sultan ve Damad Ferid Paşa için büyük darbe olmuştu. Ferid Paşa, 19 Mayıs 1919'da yayınladığı bildirisinde yerinde bir ifadeyle *"Padişah'ın yüreği titriyor"* diyordu.

Sultan, Yüksek Komiser Calthorpe'a 8 Temmuz'da yazdığı hususi mektubunda Ermeniler'in Erzurum Vilayeti'ne saldırdığını ve Aydın Vilayeti'nin mezbahaya döndüğünü söylüyordu. Aynı gün Sultan adına bir te-

şebbüste bulunan Sadrazam Damad Ferid, Mustafa Sabri Efendi vasıtasıyla İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Yunan birliklerine İngiliz subaylarının refakat etmesi ve Yunanlıların hareketlerinin bu şekilde kontrol altına alınması ricasında bulunuyordu. Sadrazam, bir hafta sonra Yunan vahşetinin ve savaş suçlularının tespit edilmesi için İzmir'de bir komisyon kurulmasını istedi. Bu komisyonun 1919 Ekim'inde tamamladığı rapor daha sonra Avrupa ve Amerikan kamuoyunun Türkiye lehine dönmesinde önemli bir rol oynadı.

Sultan, Fransız kumandanı Franchet d'Esperey'e, şehrin her köşesinde yabancı askerlere tesadüf edildiği için artık saraydan çıkmaya utandığını bizzat söylemişti.

Saltanat Şurası 22 Temmuz 1920'de barış şartlarını *"zayıf olarak varolmak, tamamen yokolmaktan iyidir"* şeklinde yorumlayıp kabulünü tavsiye etmiş ama Sultan Vahideddin aynı senenin Ekim'inde müttefiklerin bütün baskılarına ve Damad Ferid Paşa'nın Kanun-ı Esasi'nin yüklediği bir mecburiyet olduğunu hatırlatmasına rağmen Sevr Anlaşması'nı *geçici* olarak imzalamayı bile reddetmişti.

Mustafa Kemal ile Sultan Vahideddin arasındaki münasebetlerin ayrıntılı araştırmalarla aydınlığa kavuşturulması lâzımdır. Mustafa Kemal hatıralarında Sultan'a yaptığı veda ziyareti sırasında Vahideddin'in kendisine *"Paşa, paşa, devleti kurtarabilirsin"* dediğini naklediyor ve Sultan'ın bu görüşmede *"Hiçbir gücümüz yok. Tek kurtuluşumuz, kendimizi İstanbul'u işgal eden güçlerin politikasına bırakmak"* düşüncesini hissettirmeye çalıştığını da yazıyor.

Böyle bir durumda, bu politikaya karşı çıkan Türkler'i cezalandırmak uygun bir hareket oluyordu.

Sultan iki hafta sonra Mustafa Kemal'in kişiliğinde aldandığını hissettiği an, onun hareketlerinde Jön Türk politikasının devamının yattığına inanmış ve Paşa'nın hareketlerini uzun zaman bir blöf olarak mütalâa etmişti.

Anadolu'daki milliyetçilerin başarısı arttıkça, Sultan yakın çevresindekilere *"Mustafa Kemal'e hayranlık duyduğunu"* söylemeye başlamıştı. Ama onu açıkça kabul etmeye ve bu kabulün neticelerine katlanmaya cesareti yoktu. Hatta 1921 Ocak'ında İngilizler'in Yunanlılar'dan desteklerini iyice çektikleri günlerde Ankara Hükümeti'ni ve Büyük Millet Meclisi'ni tanıması için Mustafa Kemal'in uzattığı zeytin dalını tutma gücünü bile gösteremedi. Bunu yaptığı takdirde daha sonra Abdülmecid'in içine düştüğü *gölge halifeliği* kabul etmek zorunda kalacaktı. Nitekim, Mustafa Kemal'i idama mahkûm eden ve Sultan'ın da tasdik etmiş olduğu ka-

rarname iptal edilmemişti ve geçerliliğini hâlâ koruyordu.

Yeri gelmişken, tarihi kaynaklar mes'elesine yeniden temas etmek istiyorum. Hilâfet Ordusu ve Ankara Hükümeti'ne karşı teşebbüs edilen isyanlar konusundaki mes'uliyetlerin dağılımı bugüne kadar hâlâ açıklığa kavuşmuş değil. Damad Ferid Paşa bu iş için İngilizler'in baskısıyla Şeyhüslam Dürrîzade Abdullah Efendi'den fetva alındığını ileri sürüyor; Ahmed Reşid Bey ise fetvanın sadece Damad Ferid Paşa'nın aptallığının bir eseri olduğunu yazıyor. Ama Sultan'ın bizzat kendisi de Ferid Paşa'dan birkaç defa *aptal* ve *rezil* diye bahsetmiş olmasına rağmen ona hükümeti kurması için beş defa görev vermekten geri kalmamıştı.

1920 ilkbaharında yaşanan bu hadiseler ancak İngiliz belgelerinin neşrine devam edilmesiyle ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın aynı konudaki belgeleri yayınlamasıyla açıklığa kavuşacak. Bu dönemin aydınlatılması Türk Tarih Kurumu için de övgüyle karşılanacak bir vazifedir.

1920 senesine ait belgelerin yayınlanması bugün oldukça güçlü temellere dayandığına inandığım Türk-İngiliz dostluğuna en ufak bir zarar vermeyecek, aynı şekilde 1918'deki Kafkasya meselesiyle ilgili dışişleri belgelerinin yayınlanması da Türk-Alman dostluğuna gölge düşürmeyecektir.

Sultan, 1922 Kasım'ında Türkiye'den ayrılışından önce maiyetinin maaşını kendi cebinden ödediği için San Remo'daki sürgün günlerinde maddî sıkıntı çekiyordu. Mısır'da yaşayan ve Sultan'ı ziyaret eden bir paşa daha sonra Mustafa Kemal'in sekreteri Hasan Rıza'ya bir mektup yazarak Vahideddin'in Mustafa Kemal için takdirkâr sözler ettiğini ve yardıma muhtaç olduğunu haber vermişti. Hasan Rıza mektubu gösterdiği zaman Mustafa Kemal derinden bir iç çekmiş ve gözleri nemlenmişti. Birkaç dakikalık sükûttan sonra Hasan Rıza'ya "Şu dünyanın halini görüyor musun?" demişti. "O saltanattan ve zât-ı şahânelerinden geriye ne kaldı? Hepsi kaybolup gidiyor. Saltanatla mağrur olmamak lâzım. İnsan ayağını yere sağlam basmalı ve ölçüyü kaçırmamalı. Ona nasıl yardım edebilirim ki? Benim de beş kuruşum yok. Bir zamanlar zengin olan devlet bugün yoksul. Herşeyen önce binlerce savaş kurbanının yardımına koşmamız gerekir!.."

Ömrünün son aylarındayken torununun Mustafa Kemal'e karşı hakaretlerle dolu bir şarkı mırıldandığını duyan Sultan'ın ondan hemen şarkıyı kesmesini istediği ve şöyle dediği anlatılır: *"Bu şarkıyı söyleme! O, herşeye rağmen büyük bir askerdi!"*

Belge: 22

SULTAN VAHİDEDDİN'İN DAMADI İSMAİL HAKKI OKDAY'IN TARİHÇİ JAESCHKE'NİN BİR BİLDİRİSİYLE İLGİLİ NOTLARI (1960'lar)

Alman tarih profesörü Gotthard Jaeschke, "Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri", "Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi", "Yeni Türkiye'de İslamlık" gibi son dönem Osmanlı ve ilk dönem Türkiye Cumhuriyeti'yle ilgili çok sayıda eserin sahibiydi. Prof. Jaeschke'nin büyük ihtimalle Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenmiş olan bir kurultaya sunduğu bildiriyi maddeler halinde eleştiren İsmail Hakkı Bey, metni Fransızca kaleme almıştır.

PROFESÖR G. JAESCHKE'NİN BİLDİRİSİYLE İLGİLİ ELEŞTİRİLERİM

(1) 1876 Kanun-ı Esâsî'sine göre ikinci veliahdlık makamı Şehzade Vahideddin için garanti altındaydı. İttihat ve Terakki Komitesi'nin kendisine beslediği açık düşmanlık sebebiyle şehzadenin bu şekilde davranışında bir gariplik olduğunu söylemek doğru olmaz. Şehzade Vahideddin söz konusu komite tarafından tahtan uzaklaştırılacağına inanıyor ve etrafındakilere itimad etmiyordu.

(2) Veliahd Şehzade Vahideddin Efendi'nin Mustafa Kemal'e

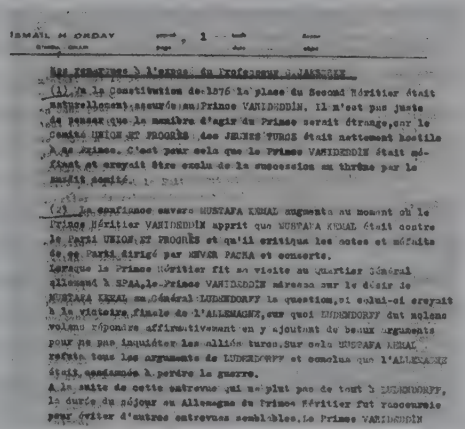

İSMAİL H. OKDAY — 1

Mes remarques à l'exposé du Professeur G. JAESCHKE

(1) Vu la Constitution de 1876 la place du Second Héritier était naturellement assurée au Prince VAHIDEDDIN. Il n'est pas juste de penser que la manière d'agir du Prince serait étrange, car le Comité UNION ET PROGRÈS des JEUNES TURCS était nettement hostile à ce Prince. C'est pour cela que le Prince VAHIDEDDIN était méfiant et croyait être exclu de la succession au thrône par le susdit comité.

(2) La confiance envers MUSTAFA KEMAL augmenta au moment où le Prince Héritier VAHIDEDDIN apprit que MUSTAFA KEMAL était contre le Parti UNION ET PROGRÈS et qu'il critiqua les actes et méfaits de ce Parti dirigé par ENVER PACHA et consorte.
Lorsque le Prince Héritier fit sa visite au Quartier Général allemand à SPAA, le Prince VAHIDEDDIN adressa sur le désir de MUSTAFA KEMAL au Général LUDENDORFF la question, si celui-ci croyait à la victoire finale de l'ALLEMAGNE, sur quoi LUDENDORFF dut malgré volens répondre affirmativement en y ajoutant de beaux arguments pour ne pas inquiéter les alliés turcs. Sur cela MUSTAFA KEMAL refuta tous les arguments de LUDENDORFF et conclua que l'ALLEMAGNE était condamnée à perdre la guerre.
A la suite de cette entrevue qui ne plut pas de tout à LUDENDORFF, la durée du séjour en Allemagne du Prince Héritier fut raccourcie pour éviter d'autres entrevues semblables. Le Prince VAHIDEDDIN

duyduğu itimad, onun İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı olduğunu, Enver Paşa ve hempaları tarafından idare edilen partinin faaliyetleriyle fenalıklarını eleştirdiğini öğrenmesiyle başladı.

Veliahd Spaa'daki Alman Genelkurmayı'nı ziyaret ettiği sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine General Ludendorff'a Almanya'nın nihai zaferine inanıp inanmadığını sormuştu. General Ludendorff Türk müttefiklerini endişelendirmemek için bu soruya cebren müsbet cevap vermiş, bunun üzerine Mustafa Kemal Ludendorff'un bütün delillerini çürüterek Almanya'nın savaşı kaybetmeye mahkum olduğunu söylemişti.

Ludendorff'u hiç de memnun etmeyen bu görüşmeden sonra benzer durumlara mani olmak için veliahdın Almanya seyahati kısaltılmıştı. Şehzade Vahideddin memlekete Mustafa Kemal'in önceden söylediği gibi Almanya'nın ve bunun neticesinde de Türkiye'nin mağlûp olacağı hususunda iç karartıcı hislerle dönmüştü. Görüşmenin ayrıntılarını bana da anlatmış, Mustafa Kemal'in bilgi ve cesaretine Maraşal Hindenburg'un bile hayran kaldığını nakletmişti. Almanya'nın mağlup olması üzerine, bu mağlûbiyeti önceden haber veren Mustafa Kemal'e olan itimadı daha da artmıştı.

(3) Tahta çıktığı sırada başkumandanlık Sultan'ın zaten elindeydi, Enver Paşa ise başkumandan vekiliydi. Mustafa Kemal, kendisine karşı iyi hisler beslemeyen Enver Paşa'nın devre dışı kalması için başkumandan vekilliğine mani olması hususunda Sultan'a muhtemelen cesaret vermişti. Mustafa Kemal'in Sultan'a yaptığı tekliften haberdar olan Enver Paşa ise hemen sarayda *Maiyet-i Seniyye Erkanı Harbiyesi* adı altında askerî bir büro kurdu ve büronun başına beni getirdi. Sultan bu büro vasıtasıyla Harbiye Nezareti'ndeki kumanda merkeziyle doğrudan temasa geçmiş oluyor, Enver Paşa ise Mustafa Kemal'in başkumandan vekilliği makamını iptal ettirme planını engellemiş ve o güne kadar başarısız kaldığı sarayla doğrudan münasebet kurma şansını yakalamış bulunuyordu.

(4) Sultan'ın Müslüman hey'etleri halife sıfatıyla kabul etmesi tabiiydi. Savaşın Türkiye için acı veren gelişmeleri, diğer İslam hey'etlerinin de Sultan-Halife'ye bağlılıklarını bildirmek için gelmelerine engel olmuştu. Serbestçe gidip gelme şansına sahip olanlar sadece Kafkasya hey'etleriydi ve Istanbul'a gelerek bağlılıklarını ifade etmişlerdi. Hey'etlerin kabulünün Jön Türkler'in ütopyası olan Turancılık düşüncesiyle uzaktan-yakından bir alâkası yoktu. Sultan kabullerini *Sultan* değil, *Halife* sıfatıyla yapıyordu.

(5) Sözü edilen manda andlaşması, Damad Ferid'in yakın dostu olan İngiliz Elçiliği'nde vazifeli rahip Frew'un telkinleriyle ve sadece Damad Ferid tarafından hazırlanmış, Sultan bu anlaşmadan daha sonra haberdar olmuştu. Muhtar veya bağımsız bir Ermenistan kurulması fikrine her zaman karşıydı. Amiral Webb'in anlaşmanın reddedildiğini bildirmesinden sonra hüsrana uğrayan Sultan değil, Damad Ferid'di.

(6) İdamlar Damad Ferid tarafından tasdik edilmiş ve kendisini Damad Ferid'e vakfetmiş olan Şeyhüslâm'ın fetvalarıyla meşrulaştırılmıştı. Sultan siyasî idam kararlarını iktidarı boyunca kaide olarak tasvib etmemişti.[1]

...Sultan, daha sonra Sevr Anlaşmasını imzalamayı reddederek barış şartlarını kabul etmediğini açık bir şekilde göstermişti. Sultan'ın kendisi de Saltanat Şurası gibi Damad Ferid tarafından aldatılmıştı.

(8) Sultan, Mustafa Kemal'ın idam hükmünü hiçbir zaman tasdik etmedi. Bu hüküm, Damad Ferid'in kuklası olan zavallı Şeyhüslam tarafından verilmiş bir fetvaya dayanmaktaydı.

(9) Mustafa Kemal'in millî ordusuna karşı çarpışmak için kurulan Hilafet Ordusu'nun teşkilindeki mes'uliyet, kat'iyyetle ve sadece Damad Ferid'e aitti. Damad Ferid'in bir Hilafet Ordusu kurma niyetinde olduğunu Sultan'a bildirdiğim zaman, bana bu hususta hiçbir malûmatı bulunmadığını ve Türk'ü Türk'e kırdırmanın zalimce bir iş olacağını söylemişti. Görüşmemizden 24 saat sonra Sultan beni kabul odasına çağırdı ve Hilafet Ordusu hakkında söylediklerimi Sadrazam Damad Ferid'in yanında da tekrar etmemi söyledi. Damad Ferid şiddetle haykırdı ve *"Efendimiz, bu büyük bir yalan ve palavradır. Damadınıza bu bilgileri verenler yalancılar ve hainlerdir... Bu mânâsız dedikodular derhal tekzib edilecektir"* dedi.

Hilafet Ordusu bu tekzibe rağmen bir hafta sonra kuruldu. Sultan, eniştesi Damad Ferid'in orduyu kurmasına engel olamayacak derecede güçsüz bir karaktere sahipti, paşa ise padişahın Türk'ü Türk'e kırdırtmama arzusuna rağmen faaliyetleri hakkında ona en ufak bir malûmat ver-

---

[1] Notlarda buradan sonra gelen sahife kayıptır ve Sevres Andlaşması'ndan sözeden bir sonraki paragraf, kayıp sahifenin devamıdır.

miyordu. Zaten, Hilafet Ordusu'nun önemli bir kısmı silah ve cephaneleriyle beraber hemen millî kuvvetlere katılmıştı. Asker ve subayların yüksek meblağlar tutan maaşları da sadece bir ay ödenebildi. Sayıları zaten giderek artan asker kaçakları yüzünden gün geçtikçe zayıflayan Hilafet Ordusu bir müddet sonra lâğvedildi; muazzam harcamaları yüzünden de hükümet olağanüstü bir mali krize girdi.

(10) Sultan, vefatından kısa bir müddet önce kızı Rukiye Sabiha Sultan'a şöyle demişti: *"Tarih, babanızın asla bir hain olmadığını yazacaktır"*.

Belge: 23

ŞEHZADE ÖMER FARUK EFENDİ'NİN ANADOLU'YA GEÇERKEN SULTAN VAHİDEDDİN'E GÖNDERDİĞİ MEKTUP (Nisan 1921)

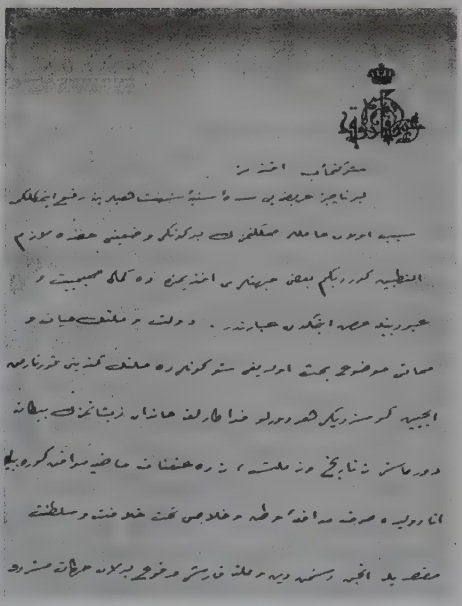

Şevketmeâb efendimiz,

Bu nâçiz ârizayı südde-i seniyye-i şehinşâhîlerine ref' etmekliğime sebep olan âmiller, memleketimizin bugünkü vaziyeti hakkında lâzimu't-tatbik gördüğüm bazı cihetleri efendimize de kemâl-i samimiyet ve ubûdiyetle arzetmekden ibarettir. Devlet ve milletin hayat ve memâtı mevzubahis olduğu şu günlerde, milletin kendini kurtarmak için gösterdiği her türlü fedakârlığa, hanedân-ı zîşânımızın bigâne durmasını ne tarih ve ne millet ne de an'anât-ı maziyye muvafık görebilir. Anadolu'da sırf müdafaa-i vatan ve halâs-ı taht-ı hilâfet ve saltanat maksadıyla ve ancak düşmen-i din-i millete karşı vuku' bulan harekât-ı meşrua, gerek zahiren ve gerek alttan alta çalışan türlü tezvîrâta rağmen bilhassa şu son zamanlarda muvaffakiyetle tetevvüc etmek üzeredir. Cenâb-ı hakkın bir inâyet-i mahsâsası doğuyor. Türk milletinin nihâyetsiz sebâtı neticesinde, memleketimizin yakın zamanda her türlü âfetten kurtulması me'muldur. Hiç şüphe yok ki padişahımız efendimiz hazretlerinin emel-i ehassları da bu merkezdedir. Ancak gerek oradan gelen bazı yolculardan, gerek bizzat bendenize vaki' olan mâruzatdan yakînen öğrendim ve kanaat hâsıl ettim ki, millet böyle mühim anlarda kendisini hanedanının muâvenetinden uzak görmekle cidden ve bihakkın müteellimdir. Binaenaleyh, tesisi anından son dakikaya kadar her türlü muzafferiyat ve mehâlike daima birlikte yürümüş olduğu hanedânının böyle en tarihî bir zaman-

da kendisini yalnız başına terketmesini pek hoş görmüyor. Nadir de olsa birkaç bedhâhın bu fırsattan istifade ederek ötede beride hanedân-ı zîşânımız aleyhinde propaganda yapması, Anadolu'da bir takım yeni vaziyetler de ihdas edebilmek tehlikesini gösteriyor. Bunun önüne geçebilmek, ancak millete tarîk-i sevabı bizzat millet içine kemâl-i safvet ve samimiyetle giderek göstermekle kabil olabileceği kanaatindeyim.

İşte bu gibi avâmil neticesindedir ki bulunduğum vaziyetin millete taht ve tac arasında maazallah tahaddüs etmesi muhtemel olan her türlü suitefehhümü izâle edebileceğine kanaat ettim ve şahsımı her türlü mehâlike karşı fedakâr askerimize iltihak etmek üzere vazife-i vataniyemin başına gitmek ve hanedânımın hiçbir zaman milletinden ayrı düşünemeyeceğini, kendi hayatını milletinin hayatiyle kaim ve tev'em bildiğini yâr-ü ağyare isbat etmek istedim. Oraya hareketimi, birçok nokta-i nazardan elzem addediyorum. Bir şehzadenin askeri başında bulunması, bilhassa bizim memleketimizde kuvve-i mâneviyeyi son derecede yükselteceği gibi, hanedanının milletini hiçbir zaman ihmal edemeyeceğini de isbat ederek gerek Türk milletinin kalbine ve gerek halife tarafından en küçük bir iltifatı bile büyük bir saadet addeden üçyüz milyon Müslüman'ın kalbine büyük bir inşirah bahşedecektir.

Bendeniz gibi henüz taht ve tacdan nisbeten uzak bulunan fakat şeref-i sıhriyyeti dolayısiyle gerek padişahın ve veliahdinin pek yakınında bulunan bir şehzadenin bulunması ile elde olunacak faide, tâ'dâd edilemeyecek kadar çoktur ve bu fevâidi istikbal gösterecektir. Adem-i muvaffakiyet takdirindeyse hânedân-ı âlî tebârınızdan yalnız bir uzvun bu türlü fikir ve kanaatle feda olması, zannederim ki maâliyât ile dolu olan tarihimize bir leke teşkil etmeyecektir. Fakat öyle düşünüyorum ki, muvaffakiyet takdirinde bu şehzade, bütün âile-i hükümdariye unutulmaz bir hizmet görecektir.

İşte bu emel-i hass iledir ki, saadet-i mahzım olan sevgili zevcem ve evlâdımı da bir an için yalnız bırakarak sine-i millete şitâban oluyorum. Hareketimin mazhar-ı aff-ı âlî buyurulacağından ümidvar olarak cenab-ı hakkın inayetinden, peygamber-i zîşânım efendimin kudsiyyetinden ve ecdâd-ı i'zâmımın takdir ve takviyet-i ruhaniyesinden emin bulunarak millet yoluna koşuyor ve hâlife-i rûy-i zemîn efendimiz hazretlerinden bu millet-i necibe-i Osmaniye'nin istiklâli uğrunda girişmiş olduğu bu son mücadele-i hayatiyesinde muvaffakiyet-i rabbanîyyeye mazhariyeti hakkındaki dua-i şehinşâhîlerinin üzerimizden daima eksik olmayacağı kanaat-i kavîsini bilerek hakipây-i şevket-ihtivây-i şehinşâhînize kemâl-i hürmet ve sadakatle yüz sürüyorum.

Ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr-ü fermân, efendimizindir.

Bendeleri Şehzade
Ömer Faruk

Belge: 24

ŞEHZADE ÖMER FARUK EFENDİ'NİN, ANADOLU'YA GEÇERKEN KAYINVALİDESİ EMİNE NAZİKEDA KADINEFENDİ'YE GÖNDERDİĞİ MEKTUP
(Nisan 1921)

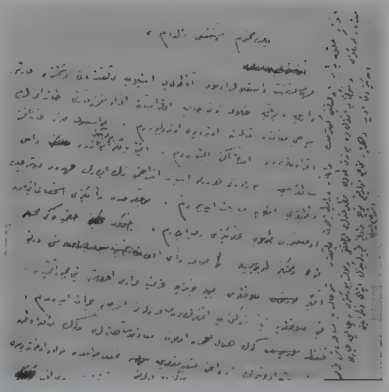

Pek muhterem ve şefkatli validem,

Mehd-i saltanat ve istiklâlimiz olan Anadolu'yu istilâya kalkışan düşmanlara karşı variyle, yoğuyle, hülâsa bütün caniyle uğraşan efrâd-ı milletimize karşı hanedanımızın seyirci makamında kalmasına öteden beri üzülüyordum. Bu istiklâl harbine hanedanımız efradının da iştirakini istiyordum. İşte yalnız ve yalnız bu arzu ve emel sâikasiyle buradaki her türlü esbâb-ı istirahatimi terkederek, uhdeme düşecek vazifeyi îfâya müsarâat ediyorum. Bu hususta reyinizi istihsâl etmiş olmadığımdan dolayı affınızı rica ederim. Çünki hakkımdaki teveccüh ve muhabbetiniz dolayısiyle müsâid rey îtâsını diriyg etmeniz mülâhazası böyle habersizce azimet kararı îtâsına beni mecbur etmiştir. Ayni mülâhazaya binâen şevketmeâb efendimizin de müsaadelerini istirhâma cür'et edemedim. Fakat gerek Hilâl-i Ahmer'e olan muâvenet-i şahâneleri ve gerek müdâfa-i vatan uğrunda şehid olanların ervâhını tes'îd maksadiyle muhtelif cevâmide mevlid okutturmaları kalb ve fikr-i şâhânelerinin de bu merkezde olduğu kanâatini bende hâsıl etmiştir. Binaenaleyh başka bir emel peşinde koşmadığıma emin olunuz. Emelim, hânedânımızın her hâlükârda efrâd-ı milletle beraber olduğunu göstermek ve o gaye ve râbıta için çalışmaktır. Şu halde müsaâdesiz azîmetimden dolayı mâ'zur görmenizi ve şevketmeâb efendimizin de bundan dolayı mazhar-ı afivleri olmaklığıma delâlet buyurmanızı rica ile mübarek ellerinizden öper ve her bâr muhtâcı olduğum teveccüh ve dua-yı hayriyyelerinizin ibzâl ve tekrârını istirhâm ederim.

Sabiha (Sultan) Osmanoğlu
ile mühim konuşmam.

Perşembe 3/Ekim 1968
Yeşilyurt/İstanbul

Bugün Sabiha (Sultan) Osmanoğlu, gelinim Fazile H. Ürgüplü ile bize geldi. Öğle yemeğini ve akşam üzeri oğlum Hayri da gelince, nisanız üzerine akşam yemeğini bizde yediler, gece saat 20 de gittiler. Tarihe ışık tutacak önemli anılarını, çok samimî duygularla ve içlenerek anlattılar.. Eşimde benaberdi, Fazile de dikkatle dinleyip takip etti. Kendi kendime çok dikkatle dinlediğim bu anıları, Kendimden yalnız konuşmamız esnasındaki suallî - cevaplı bilgileri, derpiştirerek Tarihe emanet

Belge: 25

T.C. BAŞBAKANI SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ'NÜN SULTAN VAHİDEDDİN'İN KIZI SABİHA SULTAN'DAN TUTTUĞU NOTLAR (1968-1969)

SABİHA (SULTAN) OSMANOĞLU İLE MÜHİM KONUŞMAM

Perşembe, 3 Ekim 1968
Yeşilyurt / Istanbul

Bugün Sabiha (Sultan) Osmanoğlu, gelinim Fazile H. Ürgüplü ile bize geldi. Öğle yemeğini ve akşam üzeri oğlum Hayri de gelince, ricamız üzerine akşam yemeğini bizde yediler, gece saat 20'de gittiler. Tarihe ışık tutacak önemli anılarını, çok samimi duygularla ve içlenerek anlattılar. Eşim de beraberdi, Fazile de dikkatle dinleyip takip etti. Kendi kendime çok dikkatle dinlediğim bu anıları, kendisi ile yalnız konuşmamız sırasındaki sualli-cevaplı bilgileri serpiştirerek tarihe emanet ediyorum.

Cuma, 4 Ekim 1968

Sabiha (Sultan) Osmanoğlu, 1313 doğumludur. Sultan Abdülmecid'in torunu, Sultan Vahideddin'in kızı, Halife Abdülmecid Efendi'nin gelini, veliahd Prens (Şehzade) Ömer Faruk Efendi'den boşanmış dul bir hanımefendidir.

Amcaları, sırasiyle; Sultan Murad, Sultan Abdülhamid, Sultan Mehmed Reşad'dır.

Halası Mediha Sultan ise babasının ablası olup, son sadrazam Damad Ferid Paşa'nın eşidir.[1]

Sabiha (Sultan) Osmanoğlu'nun Ömer Faruk Efendi'den üç kızı olup bunlar Prenses Neslişah, Prenses Hanzade ve Prenses Necla'dır.

Prenses Neslişah'ın eşi, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın oğlu ve yıl-

[1] Rahmetli Ürgüplü, Ferid Paşa'yı zühul neticesi son sadrazam olarak göstermiş.

larca Kral Faruk'a naiblik yapmış olan Prens Abdülmünim'dir.

Prenses Hanzade'nin eşi, Mısırlı -aslen Arapkir'den Kavala'ya göçen- Türk Prens Mehmed Ali'dir.[2] İki çocukları vardır: Prenses Fazile, Prens Ahmed. Anneleri ve çocuklar Türk teb'asındadırlar ve Türklükleri ile övünen insanlardır. Prenses Neclâ, Prens Mehmed Ali'nin kardeşi, aslen Türk Prens Amr, Hanzade Sultan'ın kardeşi Neclâ Sultan ile evlidir.

Prenses Fazile, çok erken yaşında, Irak Kralı Faysal'la nişanlanmış ve birkaç ay sonra meşhur Irak isyanında Kral Faysal, amcası Prens Abdülillah ve başvezir Nuri Said Paşa ve daha birçokları, ihtilal kuvvetleri tarafından öldürülünce, Fazile'nin nişanı da kendiliğinden ortadan kalkmıştır.

Bu tafsilâtı, şunun için veriyorum:

Oğlum Hayri, Istanbul'da bazı topluluklarda tanıştığı Fazile ile uzunca süren bir devre sonunda anlaşıp nişanlandılar ve evlendiler. Bu suretle 965 yılı sonunda, bu aile ile yakınlığımız ve o günden bu tarihe kadar da yakın temas, ciddî ve samimî münasebetimiz oldu, devam ediyor!

Fazile-Hayri birliği ve canımız kadar sevdiğimiz torunumuz Ali Suad ve hayırlısıyla dünyaya gelecek ay göz açmasını dilediğimiz ikinci torunumuz hakkında birkaç şey ileride belki yazarım. Bugün bu, maksadımın dışında kalıyor.

İşte, Sabiha (Sultan) Osmanoğlu'nu 965'te bu vesile ile tanıdım. Her geçen zaman içinde bu Türk-Osmanlı kadını, bana derin bir saygı ve muhabbet telkin etti. Açık fikirli, doğru sözlü, derin duygulu, evlâdlarını sonsuz bir sevgi ile bağrına basan, memleketini "Benim aziz vatanım!" diye gönlümü dolduran hislerle anan bir kadın olarak gördüm. Birçok konuşmalarımız, anılarımız, karşılıklı anlatışlarımız oldu.

Ben kendisine bazı hatıra ve bildiklerimi anlattıkça, o da bana aynı içtenlikle anılar döktü. Bunlar, önemli olaylardı.

Peşinde birçok kimseler, aracılar koyarak kendisiyle temas etmek istiyorlar ve muhakkak babası Sultan Vahideddin ve Atatürk, Ömer Faruk Efendi hakkında konuşturmak istiyorlardı. Buna yıllarca karşı koyuyordu. Para tekliflerini de şiddetle reddetmiştir.

Bana iki yıldır, büyük bir samimiyetle:

-*"Birgün oturalım, size içimi dökeyim, en temiz duygularla bildiklerimi anlatayım. Güvendiğim bir insana açılmak, boşalmak ihtiyacı içinde kıvranıyorum. Çünki, herkes bilmeden, kendine göre yazıyor, anlatıyor ve ne*

---

[2]Ürgüplü'nün burada sözünü ettiği Arapkir'den Kavala'ya göç konusu, Prens Mehmed Ali'yle değil, onun büyük büyük dedesi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yla ilgilidir.

acıdır ki, olayların içinde yaşamış bir insan olduğum halde ben susmaya mecbur kalıyorum. Buna tahammül edemiyorum!" diyordu.

Kendisine damad ve kızlarının, sevdiklerinin tavsiyesine uygun olarak ben de bilinmeyen kimselere bilgi vermemesini, dedikodu ve üzücü gelişmelere fırsat vermemesini tavsiye etmişimdir.

Fakat babası hakkında haklı-haksız yayınlar devam ediyordu ve hayatta babası hakkında doğruyu söyleyecek tek insan kendisi kalmıştı ve ne acıdır ki, susmaya mecburdu. Neden mecburdu? Zira kendi ifadesi ile, *"Artık sembol olmuş, putlaşmış bir insan hakkında bugün bazı şeyler anlatmak, vatanım için zararlı olabilir!"* diyordu.

28 Eylül 968! Torunum Ali Suad'ın birinci doğum yıldönümü. Gelinimin Yeniköy'deki (Köybaşı Caddesi, no:19) yalısında bütün aile toplandık, mutlu anlar geçirdik. Pastasını eşim yaptırdı, mumu Fazile söndürdü. Teyzeleri, annesi, nenesi, enişteleri, dayısı hediyeler verdiler, kucaklayıp sevdiler.

Ayrılırken nene Sabiha (Sultan) Osmanoğlu, ayni konuya dokunarak: *"Birgün size geleyim, içimi boşaltayım. Buna herzamandan daha fazla muhtacım!"* dedi.

O sabah eski tanıdıkları Celâledin Paşa, hiç haberleri olmadan yanına öğretmen-yazar Samih Nafiz Tansu'yu alarak yalılarına gelmiş ve emrivaki -fait accompli- yaparak konuşturmak ve Samih Nafiz'e bir seri makaleler yazdırmaya iknaa uğraşmış. Hem kendisi, hem kızı Prenses Hanzade sinirlenerek Paşa'yı terslemişler ve zavallı Samih Nafiz'i içeriye dahi almayarak bahçe kapısından özür beyan ederek geri yollamışlar. Bu üzüntü ile çok içli ve dolu olduğunu, gözlerinin dolu dolu olduğunu da görerek karar verdik ve:

-"Size perşembe günü şoförü yollayalım, lutfen teşrif edin, beraber yemek yeriz, hasbıhal ederiz, açılırsınız!" dedik. Kabul etti ve işte Fazile ile birlikte geldi.

Kapalı, serin bir sonbahar. Kaç gündür soğuk, yağmurlu. Yeşilyurt, o canlı yaz mevsimini tamamen kaybetti. İnsan kalabalığı çok azalmış, mektepler açılınca neş'eli, hareketli, bazan çılgın gençlik ortadan kaybolmuş.

Sabiha (Sultan) Osmanoğlu, üzerinde güzel bir tweed gri-bej bir manto ile, her zamanki zarif, cana yakın haliyle girdi. Bahçeden aldık. Fazile daima sade, üzerinde bir empermeable bizleri kucakladı.

Yemekten evvel havadan, çocuklardan, kızlarının Anadolu gezisinden, Boğaz yalılarından, güzel, eşsiz Istanbul'un her yıl daha da çirkinleştiğinden, birçok couleur local -mahallî rengi- olan yerlerimizin beton-taş yığın-

larıyla nasıl kaybolduklarından üzülerek hasbıhal ettik. Meselâ Çanakkale sahil boyu kahvelerinin arkasındaki eski evlerin güzelliğinden, bunların yavaş-yavaş göçüp gittiğinden konuştuk.

Bu vatan sevgisi, artistik arzular dolu konuşma yemekte de devam etti. Eşim, bir tecrübe olsun diye onlara heryerde yapılmayan Ürgüp hamuru -kesme hamur, üzeri kıyma ve yoğurtlu salçalı tatar böreği- ikram etti.

İnce, içli dostluk havası daha yakınlık yaratıyordu.

Esas hasbıhal, kahvelerimizi ve sigaralarımızı içerken başladı.

Sabiha (Sultan) Osmanoğlu heyecanı artarak, sesi bazan enerjik, çok defa titreyerek, ama tam kendi ruhunu, duygularını, muazzam bir geçmişin olaylarıyla yoğurarak anlatıyordu:

*

-"Babam kardeşlerinin en küçüğü olup, babasının ölümünden birkaç ay sonra doğmuş ve kendinden biraz büyük olan kardeşleri gibi o da bir kadınefendinin terbiye ve bakımına emanet edilmiş.

Diğer kardeşlerine bakan kadınlar çok anlayışlı, şefkatli oldukları halde babama bakan hanım sert, otoriter imiş ve yıllarca bu kadının idaresi altında büyümüş!

Babam yaradılış itibariyle çekingen, çok mütevazi, muhiti çok dar, dostu, arkadaşı yok denecek kadar az bir insandı. Âlâyişten, süsten, gezip tozmaktan hoşlanmaz, paraya hiç düşkün olmayan bir insandı. Yalnız bir sarsılmaz vasfı, vatanını çok sevmesi idi. Başına ne geldiyse, bu yurd sevgisinin o günlerin gidiş ve olaylarına uygun düşmemesinden gelmiştir.

Meselâ, İttihadçılar'ı beğenmezdi. Onlar da, onu Kanlıca'da[3] gözaltında oturmaya mecbur etmişlerdir. Bu anlaşmazlık neden ileri geliyordu? Babam, 40 yıl imparatorluğu idare eden ağabeyi Sultan Abdülhamid'in *"İngiliz dostluğu, Fransız yakınlığı"* politikasını benimsemişti. Esasen çözülmüş, zayıflamış olan imparatorluğu toparlamak, dağılmaktan kurtarmak için amcam Abdülhamid, kendi tabiri ile, *"Ali'nin külâhını Veli'ye, Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmekle otuz yıldır canım çıktı. Öyle kurtardık. Adamlar -yani İttihadçılar-, kimseye danışmadan, hatta kendi aralarında bile istişare etmeden sanki yağma varmış da geç kalınacakmış gibi Balkan Harbi ve arkasından Birinci Cihan Harbi'ne ve ilk defa Alman dostluğuna kapılarak maceralara atıldılar ve bu hale getirdiler! Yazık değil mi?"* derdi. Bunu ben dahi kendisinin ölümünden evvel duymuşumdur. Selânik'den alınıp -Alâtini Köşkü'nden- Beylerbeyi Sarayı'nda ikamete

---

[3] Çengelköy kastediliyor.

mecbur edildiği zaman olayları öğrenmiş, takib etmiş ve bu kanaatini temas ettiği herkese açıkça söylemiştir. İşte, babam da bu siyasetin devamı tarafdarı idi. Ve yazık ki, tahta çıktığı zaman iş işten geçmişdi. Sultan Reşad ise, İttihadçılar'ın tesiri altında zavallı bir insandı.

Abdülhamid, tasvir edildiği gibi zalim, merhametsiz bir insan değildi. Aksine çok ince, kibar, nazik, yalnız vehimli, herkese güvenmeyen, çok dikkatli, okuyan-çalışan bir insandı. Kendisine bakan kadın da çok seçme, birçok üstün vasıfları olan bir kadınefendi idi. Ona, hayatının sonuna kadar minnetdar kalmıştır.[4] Biz ziyaretine iki kızkardeş olarak gittiğimiz zaman birer kucağına oturtur, okşar ve eteklerimizi biraz kaldırarak dantelli gömleklerimizi ve üst-başımızı temiz, şık görünce: *"Ne güzel giydirmiş anneniz sizi. Selâmlarımı, teşekkürlerimi söyleyiniz!"* diye iltifat ederdi.

İşte babam, ağabeylerinden hasta olup kısa birkaç ay içinde hal' edilen ve ölen ne Sultan Murad'a, ne de gayet basit ve kapalı yetişmiş, hiçbir dünya fikri olmayan diger ağabeyi Sultan Reşad'a hiç benzemezdi.

Zannederim, iç siyasette harp sonrası huzur, en çok düşündüğü husustu. Dış politikada ise ancak İngilizler'le iyi münasebet kurarak harbin ağır kayıplarını telâfi edebileceğini düşünüyordu! Bunların çok kısa zamanda olamayacağını da çok iyi biliyordu.

Ben gerçi küçüktüm ama gerek yaradılışım, gerek yetişme tarzım çok değişik olduğundan beni çok sever, şımartır ve yanına her girişimde *"Gel bakalım Sabiha... Ne haberler var, anlat bakalım!"* der, fikrimi, bildiklerimi söylemeye teşvik ederdi.

Biz sarayda kaç-göç bilmezdik. Normal, Avrupalı kıyafetle, açık başla dolaşırdık, dışarı çıkarken örtünürdük. Medenî hayat yanında okur; lisan, müzik, resim, ata binmek öğretilirdi.

Babam padişah olmadan evvel ve veliahd iken en çok tanıdığı ve takdir ettiği Mustafa Kemal Paşa idi. Yaveri idi ve onunla Almanya seyahatini de yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa da ona çok bağlı ve hürmetkârdı. Memleketin en feci durumunda başa geçen babam, mücadelenin ancak Anadolu'da devam edebileceğine inanmış ve Mustafa Kemal Paşa'yı -bu işi tek başarabilecek insan saydığından- Anadolu'ya kaçmaya teşvik etmiştir. Bunu bize söylediği gibi, bu kararlaşınca yanından çıkıp yaverler

---

[4] Abdülhamid, annesi Tîrimüjgân Kadınefendi'yi küçük yaşta kaybettiğinden, babası Abdülmecid'in eşlerinden Perestû Kadınefendi tarafından büyütülmüş, tahta geçtiğinde üvey annesini valide sultanlığa getirmiştir. Sabiha Sultan'ın kasdettiği hanım, budur.

odasına giren başyaver Naci Paşa -Naci Eldeniz olacak-, diğer yaverlere bunu gizlice tebşîr etmiş ve *"Hele şükür, efendimiz Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya geçmeye ikna etmişler!"* demiştir. Rahmetli Yümni Paşa da bunu gayet iyi bilirdi.

Aralarında konuşup mutabık kaldıkları hususlar vardı:

Evvelâ birbirlerini tanımıyor, mutabık kalmamışlar, ayrı ayrı iş göreceklermiş gibi hareket edilecek, iş hangi yönden selâmete götürülürse sonra birleşecekler. Yegâne gaye vatanın selâmeti, kurtulması ve istiklâli olacaktı.

Babam, sonradan Mustafa Kemal Paşa'nın sözünü tutmadığından, kendisini ve imparatorluğu hain insanlar gibi göstermesinden çok, ama çok müteessir olmuş ve bunu asla hazmedememiştir.

-*"Biz herşey olabiliriz. Cahil, tecrübesiz, hatalı bir siyasete kapılmış olabilir ve zararlar da verebiliriz amma Osmanoğlu olarak nasıl vatan haini olabiliriz? Bizi en iyi tanıyan Mustafa Kemal Paşa bunu nasıl söyler!"* der, derin bir keder içinde kavrulurdu. Nitekim bu keder o kadar devamlı olmuştur ki, bir gece beyninde bir damar kopması hayattan kendisini ayırmıştır. Ben kızı olarak ve ölümüne kadar başucunda olan en sevdiği bir insan olarak şunu bütün şerefimle temin ederek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün şan-şeref dolu varlığını ortaya koyarak söylemek isterim ki: Babam asla hain değildir. En koyu, sağlam bir vatanseverdi, öyle yaşamış, öyle ölmüştür.

Güç günlerde insanın dostu-düşmanı belli oluyor. Babam da İttihadçıların göz hapsi altında iken yalnız iki dostu kendisini çekinmeden aradılar. Bunlardan biri Mahmud Muhtar Paşa idi. Eniştesi Ferid Paşa hiç, amma hiç aramamıştır. Sonunda da bütün felâketler onun yüzünden, hem İmparatorluğun, hem de kendisinin başına gelmiştir. Halam Mediha Sultan ikinci evliliği ile Ferid Paşa ile evlenmiş ve tam tesiri altına girmiştir. O kadar ki, Baltalimanı'ndaki yalı -ki Ferid Paşa'nın hiçbir ilişiği yoktur ve Hazine-i Hassa'ya aiddir- hayatı tamamen değişti. Çok azametli ve haris bir zat olan Ferid Paşa yalıyı bir saray teşrifatına sokmuş, suvareler, yemekler, sefirli toplantılar tertiplemiş ve yemeklere bile kendisi smoking, halam açık dekolte tuvaletle inmeye başlamışlardır.

Hiç unutmam, bir gün halamı ziyarete gittiğimde salona aldıkları zaman halam bir koltukta oturuyor ve Ferid Paşa da ona org-piyanoda Haydn çalıyordu. Bunun bir gösteriş, tesir yapmak için bir mizansen olduğuna eminim! İlk ve son görüşüm bu olmuşdur.

Babam, Ferid Paşa'yı sevmezdi. Karakterleri bu kadar zıt iki insan bulunamaz. Sonuna kadar da sevmedi. Ferid Paşa Avrupa'da, bilhassa İn-

giltere'de bulunmuş, kimseyi ve muhitini beğenmeyen, küçük gören bir adamdı.

Birgün babamın yanına girdim.

-*"Ooo Sabiha, gel bakalım, ne haberler getirdin, ne var, ne yok?"* deyince evvelâ sustum, sonra:

-*" Darılmazsanız bir haber duydum"* diyerek, Ferid Paşa'nın sadrazam olacağını duyduğumu söyledim. Babam *"Buna inandın mı?"* dedi. İnanmadığımı, amma söylendiğini tekrarladım.

O zaman, *"Benim onun hakkkındaki kanaatimi bilirsin. Olmaz böyle şey, inanma!"* deyince ben de sevindim ve çıktım.

Aradan kısa bir müddet geçti ve Ferid Paşa sadrazam oldu. Çok üzülmüştüm ve babama bunu açıklamaktan kendimi men' edemedim.

-*"Oldu, mecbur oldum, bir gün bunları sana anlatırım"* deyince;

-*"Ne olur, şimdi anlatın... Neye mecbur oldunuz?"* dedim.

Söylemedi, saç perçemlerimi eliyle kaldırıp okşadı, öptü, ben de onu öptüm.

Babam o kadar itimad etmedi ki, Ferid Paşa Sevres'e giderken sırf kontrol etmek ve yanlışlardan korumak için tecrübeli Tevfik Paşa'yı da arkasından yolladı.

Babam ne Sevres'i, ne de Dürrizade fetvalarını imza etmemiştir, bunlara daima muhalif kalmıştır."

NOT:

Burada kesin bir ifade olduğu için, esasen çok heyecanlanan Sabiha (Sultan) Osmanoğlu'nu üzmemek için fazla tafsilât istemedim. Amma, içimde şu istihfamlar durmaktadır:

1. Bir muahede aktedilir ve Türk hey'eti imza eder de, Padişah'ın ya evvel ya sonra muvafakatı nasıl alınmaz? Kaldı ki, hey'ete peşin imza yetkisi verilmiş ise, iş ayni yola çıkar.

Amma *"O zaman daha iyi şartlı anlaşma yapılamazdı"* tezi savunulabilir, o başka!

2. Birçok vatanperver idama mahkûm ediliyor ve *"Bunlar hilâfet ve salatanat aleyhine ayaklanmışlardır"* diye idama mahkûm ediliyor. Bundan Sultan'ın haberi olmaması bana uygun gelmiyor.

Amma denirse ki, *"Neticesi belli olmayan bir Anadolu isyanı vardı, bu bizim anlaşma çabalarımızı bozduğu için bunları asi olarak ilân ettik ve ceza gösterdik. Maksadımız ecnebilere karşı iki taraflı görünmekti"*, o zaman inceleme ona göre yapılır!

3. İttihatçılar'ın İngilizler'e teslim ve Malta'ya sürülmelerini sorma-

dım. Evvelâ babacığım da sürülmüş ve oradaki sürgün, eziyetler hayat ve sağlığını perişan etmiş, kalp krizlerine uğramış, barsak, karaciğer hastalıklarıyla perişan olmuş, kaç defalar başucunda ölümü beklenmiş, Istanbul gazetelerinden saraya ve hükümete yakın olanlar uydurma haberler vererek:

-*"İttihatçılar'ın elebaşılarından Şeyhülislâm Hayri, Malta'da geberdi!"* diye müthiş yazılar yazmışlar ve bizi, ailesini perişan etmişlerdi.

Bütün bunlara rağmen, ben İttihad ve Terakki'ye, mensuplarına, devlet adamlarına hem Abdülhamid'in -çünki, onu tahttan indirmişlerdir, hem de onun kardeşi ve siyasetinin devamını daha doğru bulan ve veliahd iken göz hapsinde tutulan Vahideddin'in düşmanlığını ve onun etrafını saran koyu İttihadcı düşmanı devlet adamlarının intikam alma hareketlerini -şark politikası karakteri itibariyle- anlıyorum ve bu sürgün hareketine ve kararına dahi, kaybedilen en aziz hayata rağmen ve asla insanî olmayan şekline ve tatbikatına rağmen *"Haydi unutalım ve millî bir hata saymayalım"* diyebiliyorum. Amma, bundan haberdar olmamasını kabul edemiyorum.

Gerçi İttihadçılar kuvvet ellerine geçince İtilâfçılar'ı sürmüş, hapsetmiş, memuriyetten, işten atmış ve 10-15 yıl tam bir didişme, sövüşme, kavga, bayağı münasebetler halinde heder edilmiştir.

Maalesef CHP ile DP'nin siyasi hareket ve karakterleri de evvelkilerden pek farklı olmamıştır. Bundan uğradığımız millî zarar, ölçülmez derecededir.

Bu noktayı zarif hanımefendinin anlattığı ve benim işaret ettiğim hususlarla tamamladıktan sonra, sorum üzerine anlattığı çok mühim olan İngilizler'e iltica ve yurdu terk hususunu da yazmak gerekiyor.

Bu suali sorunca Sabiha (Sultan) Osmanoğlu, çok heyecanlandı ve adeta bütün kötü günleri tekrar yaşıyormuş gibi içlendi ve:

-*"Anlatayım!"* dedi.

-"İngiliz kumandanına mektubu, kendi yazmıştır. Bir kısa süre evvel, Ali Kemal İzmit'e kaçırılarak linç edilmişti. Bursa kumandanı Nuri Paşa'nın, babamı kaçırarak aynı akıbete uğratacağı haber alındı. Dr. Rıza Nur Bey'in "Onu kaçırıp linç etmek doğru olmaz, fakat kaçırıp Anadolu'ya götürmek ve bir askerî mahkemede muhakeme ettikten sonra en ağır cezaya çarptırmak muhakkak lâzım ve en doğru yoldur!" dediğini öğrenen babam, yakınlarının da tavsiyesiyle bir Müslüman toprağa sığınmak ve hayatını kurtarmak istemiş ve bu mektubu yazmıştır.

Evvelâ Malta'ya götürülmüş, oradan Mısır'a ve Mısır'dan da Hicaz'a geçmiştir. Gördüğü hürmeti çekemeyen ve kuşkulanan Şerif Hüseyin'in

hareketleri üzerine orayı da terkederek San Remo'ya gelip yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.

Biz, ne halde olduğunu ölünce ve tabutu dahi haczedilince öğrendik. Cenazesini kaldırmak ve gömmek için ben borç alarak en feci günler ve şartlar içinde, son evlâdlık vazifesini yapmaya mecbur olmuşumdur.

Vatan toprağında hain olarak tanıtılan, bu şekilde ilân edilen babam o kadar keder ve yeise kendisini kaptırmıştı ki, bana:

-*"Sana birgün herşeyi anlatacağım!"* demiş,

-*"Ne olur babacığım, şimdi anlatın"* diye yalvardığım zaman, yine uzun uzun izahat vermek istememiş ve daima vatanını ve onun selâmet ve mutluluğunu dileyerek ve kimi kasdettiğini açıklamayarak:

-*"Hepsi, o hainin işi!"* demekle yetinmişti.

Sabiha (Sultan) Osmanoğlu, bunları samimiyetle anlattıktan sonra:

-*"Kuzum beyefendi, bunları nasıl yazabilirim, nasıl anlatabilirim? Sembol olmuş bir insan hakkında çok ağır olmaz mı? Amma babam asla hain değildir ve olmamıştır. Yazılıyor, kitaplarda nesillere yanlış tanıtılıyor, o zaman boğuluyorum, isyan ediyorum. Amma tarih geç de olsa hakikatleri çıkartıyor. Size boşaldım, içimi olduğu gibi, hiçbirşey saklamadan, değiştirmeden döktüm, şimdi rahatım"* dedi.

O kadar heyecanlanmış ve yorulmuşdu ki, uzunca bir ara verdik, başka konulara girdik, akşam yemeğine de kalmalarını rica ettik ve çay faslından sonra son halife olan kayınpederi Abdülmecid Efendi ile kocası olan Şehzade Ömer Faruk Efendi hakkında da kısaca bilgi rica ettim, lûtfettiler ve anlattılar:

-"Ben, Faruk'la evlenmeden nişanlıydım. Nişanlım da hariciyeden, o zamanlar galiba Londra'da kâtip olan Şevki Paşa idi (Not: Bu zat, bir ara 1944'te Ottawa elçisi olan Mehmed Ali Şevki Alhan olacak. Paşalığı askerî rütbe değildi her halde). Adam yurda dönmek üzere idi ve düğün yapılacaktı.

Bu arada Şehzade Ömer Faruk, Almanya'dan dönmüş. Bizler sarayda birbirimizi tanır, görüşürdük. Babası, babama gelerek beni Faruk için istemiş. Babam şaşırmış, *"Nasıl olur? O nişanlı, adam yakında gelecek, evlenecekler!"* demiş. Devamlı ısrar karşısında ise, *"Vallahi, kendi bilir, kararı kendi versin"* demiş. Bana da söylediler.

Ben, nişanlımı beklemek tarafdarı idim. Fakat arada yakın bir dostumuz bir haber getirdi. Şevki Paşa memlekette durumu iyi görmediğinden ve kendisini tehlikeye karşı bırakmak istemediğinden filan bahsetmiş.

Bunu duyar duymaz, babama gidip Faruk'la evleneceğimi söyledim. Şaşırdı ve anlayınca kabul etti. Evlendik. Neslişah ve Hanzade Istanbul'da dünyaya geldiler. Birisi 1,5 yaşında, diğeri kucağımda vatanı terkettik".

Osmanoğlu'na bu noktada, duyduğum fakat kimseden tahkikine imkân kalmayan, aklımda takılı duran bir soru sordum:

-*"Affedersiniz, çok özel bir soru fakat öyle bir olay ki, belki Türk tarihinin akışını bile değiştirirdi, çok kötü veya çok iyi de olabilirdi. Bu iki yönlü olayı sizin ağzınızdan öğrenmeme müsaade ediniz?"*

-*"Lûtfen sorunuz"* dedi.

-*"Çok duyduğuma göre, Mustafa Kemal Paşa sizi istemiş, pederiniz razı olmamış. Doğru mudur?"*

-*"Evet, istemiş. Benimle konuşmuş değildir amma ben çekindim ve istemedim. Zira, önümde hiç de iyi örnek olmayan Enver Paşa ve Naciye Sultan'ın hayatı vardı. Sonra tanınmış, haris bir kumandanla aile hayatı kurabileceğime inancım yoktu!"* dedi. Fazla konuşmak istemediğini sezer sezmez, eski konumuza döndük. Sorularım üzerine, şöyle devam etti:

-"Çok üzücü, kahredici bir hayat yaşıyorduk. Evde hep vatanın durumu konuşulurdu. Faruk çok vatansever, gözüpek, atılgan bir insandı. Birşeyler yapmak istiyordu. Hiç unutmam, birgün yaver Yümni Paşa -sonra milletvekili ve Ulaştırma Bakanı olan Korgeneral Yümni Güresin rahmetli- gelip, kayınpederime Anadolu'ya geçmesi için Mustafa Kemal Paşa'dan davet getirdi. Kayınpederim kabul ediyor fakat kararda tereddüd gösteriyordu. Çok gizli temaslar oluyordu. Babamın yakınlarıyla Faruk'un yakınları uğraşıyor ve işin olmasına çalışıyorlardı. Bunların arasında Hakkı Bey, diğer yaverler, Gül Asım Beyler (Orgeneral, "Kel" lâkabıyla meşhur Asım Gündüz), Cevat Paşa vardı. Ruşen Eşref de biliyordu. Onu Faruk zorla ikna etti ve kitap ve eşyalarını eve naklettirip Anadolu'ya yolladı. Çok sevdiği dostu idi.

Kayınpeder kararsızlık gösterdikçe Faruk sinirlendi ve "O halde ben gideceğim ve bir nefer gibi Mustafa Kemal'in emrinde çarpışacağım" dedi.

Hepimiz şaşırdık. Ben, Neslişah'a hamile idim. Hazırlıklar yapıldı ve o gece evimizde bir davet yaptık. Herkesin dikkati dağıtılmış oldu ve herkes gittikten sonra araba, iki neferle geldi. Eşyalarını ben tarif edilmez bir heyecanla hazırladım. Sabaha hayli varken, vedalaştık. Bana, "Oraya gidince ve bir müddet geçince seni de aldırırım. Çocuğumuzu kucağına alır, gelirsin!" dedi. Bana biri babama, diğeri hükûmete iki mektup bırakıtı. Bunları, iki gün sonra verecektim.

Öylece hareket ettim, ikisini de saraya, babama yolladım.

Bir müddet sonra saraydan haber ve araba geldi, beni çağırıyordu. Çok korkarak gittim, yanına titreyerek girdiğimde babamı sakin bulunca hayret ettim. elini öptüm, beni öptü ve:

-"Demek gitti. Bakalım, bekleyelim. Ama göreceksin, beş gün sonra buradadır" der demez sarsıldım ve "Nasıl olur bu, olamaz!" diye bağırdım.

-*"Sonra anlarsın"* dedi ve *"Şimdi, gelince nasıl kurtaracağız, onu düşünelim"* dedi. Derin bir kederle ayrıldım.

Faruk vapurun burnunda, demirler arasında, havasız, kapalı bir bölmede İnebolu'ya kadar yolculuk etmiş, elinde tabancası, vapuru arayanlar bulurlarsa intihar etmeye karar vermiş. İnebolu'ya selâmetle çıkmış ve haberleri olduğu için muhteşem bir karşılama olmuş, o da üniformasını giyip nişanlarını takmış, doğru vilâyete gidip geldiğini, emre hazır olduğunu bildirmiş.

Biliyorsunuz: *"İcab edince biz çağırırız, şimdi işimizi güçleştirirsiniz, hemen dönün!"* demişler.

Faruk döndü, gizlice eve geldi ve bir çocuk gibi hüngür hüngür ağlayarak masasına kapandı. Bütün hayatımız boyunca ve bu kadar elim olaylar karşısında bile, onu bu derece bitkin, meyus görmedim.Pederim doğru görmüştü ve ona dokunmamalarını güçlükle temin ettiler.

Ondan sonra dostlarımız, yakınlarımız, Anadolu'ya gittiler. Bunlar Ankara'da, ilk mecliste gizli toplantılarda Fevzi Paşa'nın -rahmetli Fevzi Çakmak- gerek babam, gerek diger mensuplarımızın vatansever davranışları hakkında konuştuğunu söylediler bize! Ama sordum, bunlar basılıp neşredilmemiş hâlâ![5]

Babam, gitmişti. Kalmaya cesaret ve emniyeti yoktu.

Netekim sonra Halife çıkartıldı ve biz çıkartıldıktan sonra, ertesi gün haber aldık. Birkaç gün sonra hanedanın erkek azası, onlardan dört-beş gün sonra da kadın azalar, çocuklar, şehzade, sultan ve damadlar çıkacaktı. Şahsî eşyamızı, kıymetli özel varlıklarımızı almamıza izin verdiler. Bütün diğer götürülemeyecek eşyalar ya saraylarda, ya da ötekinin-berikinin, sözde dostların, haremağalarının, kalfaların ve hademelerin elinde kaldı, kayıplara karıştı. Birçoklarımızın gayrımenkulleri de, bir-iki günde yapılan muvazaalı şatışlarla kaybedildi".

Sabiha (Sultan) Osmanoğlu çok yorulmuş ve heyecanlanmıştı. Kendisini gazetelerle başbaşa bıraktım. Sigarasını derin nefeslerle içiyor ve ma-

[5]Notların kaleme alındığı tarihten seneler sonra yayınlanan TBMM Gizli Celse Zabıtları kastediliyor.

ziyi asil bir sükûnetle yaşıyordu.

Başka bir fırsatta saray hayatı ve yetişme tarzları, aile münasebetleri üzerinde bilgi almayı tasarlayarak ayrılırken, sonsuz şükranlarımla kendisini, Hayri ve Fazile'yi uğurladık.

Eylül 1970

Son defa okuduğum Tarık Mümtaz Bey'in Vahdeddin hakkındaki eseri hakkında fikrini sordum. Okuduğunu söyledi ve *"Yazılanların hemen hepsi doğrudur, mübalâğalı tasvirler vardır"* dedi. Yaver ve kayınbirader Zeki'nin çok kötülük ettiğini, pederinin zaafından çok istifade ettiğini ve herkesin gelip para kopardığını, teşvik ettiğini fakat kendisinin bu teşviklere kapılmadığını söyledi. Nişandaki taşların sahte çıktığının doğru olduğunu ve hanedana ait başka memleketlerdeki emlâki kurtarmakta yine iki büyüğünün (Vahideddin-Abdülmecid'in) Faruk'un tavassutuna rağmen kitapta yazıldığı gibi anlaşamadıklarını ve ölümlerine kadar düşman kaldıklarını te'yid etti.

Cumhuriyet'te çıkan Ekrem Baydur'un hatıralarını değerlendirirken, bu hususların bilinmesinde fayda vardır.

*

[Suad Hayri Ürgüplü, bu notları kaleme almasından sekiz ay sonra, Sabiha Sultan'la aynı konuları yeniden konuşmuş ve bu son konuşmasını da kâğıda dökmüştür. Bu metin de aşağıda aynen yeralmaktadır. Metinden, Ürgüplü'yle Sabiha Sultan'ın beraberce bir hatırat yazma kararına vardıkları anlaşılıyor. Bu hatırat, maalesef yazılamamıştır.]

12 Haziran 969

Sayın Sabiha Sultan, bugün bana rahmetli pederleri hakkında incelemelerde bulunan ve yazılar yazan, Hattâ *"Sultan Vahdettin"* adında bir de kitap çıkarmış olan Necip Fazıl Kısakürek ve diğer bazı yazarların müracaat edip hatıralarını tesbit etmek istediklerini ve hattâ bunun için de telif hakkı teklif ettiklerini söyleyerek fikrimi sordu.

Kendisine engin saygılar beslediğim ve tanıdığım günden beri sağduyusuna ve şaşmaz doğrulukta gördüğüm bu asîl ve mümtaz kadına, çok müphem özel münasebetler bakımından bu tekliflere kapılmamasını ve sonra, çeşitli neşriyat ve hatta tahrifatla, çok üzücü hadiselerin doğmasına sebebiyet vereceklerini, bunların ve yakinen tanıdığım Necib Fazıl'ın sırf maddî menfaat sağlamak için neşriyat yapacağını, tarihe yardımcı olmak gibi bir fikir taşımadığını, halbuki bu mühim konularda Osmanlı Ta-

rihi'ne doğru bir hizmette bulunmak için, bizzat kendisinin oturup, hatırladıklarını ve bildiklerini yazmasını ve bunların belki yıllar geçtikten sonra neşredilmek kaydiyle hıfz edilmesini tavsiye ettim.

Pek muvafık buldu. *"Beni daima rahatsız ediyorlar. Keseyim artık. Yalnız birçok yazılar çıkıyor, okuyorum, çoğu tamamen yanlış. İstiyorum ki sevdiğim, güvendiğim birine hatırladıklarımı anlatayım, o tesbit etsin ve en uygun zamanda Osmanlı İmparatorluğu'na ve bugünkü cumhuriyete aid en doğru bir kısım olarak yazsın, bunları bir gün size anlatsam olur mu?"* dedi. Çok düşündüm, hattâ Hayri'yi tavsiye etmek de aklıma geldi, amma Hayri'nin o yılların hadiselerini yaşamamış olması, doğru-eğri kaynaklardan olan bilgisi ile değerlendiremeyeceğini düşünüm. Kendisi ise, o tarihlerde genç bir anne olarak, büyük siyasi olayların içinde olmayıp ancak seyircisi ve bazan da dinleyicisi olduğundan, söylediklerini katkısız değerlendirmek bana düşüyordu. Babamın da hatıraları olduğundan ve hafızam da kuvvetli olduğu için, bu tarihî vazifeyi ben üzerime alayım dedim ve kabul ettim.

Şöyle bir karara vardık: Bir gün eve şeref verecekler, öğle yemeğini kabul edecekler, hem öğleden evvel, hem sonra rahat rahat konuşacağız.

Bazı kitaplardan bahsettim ve okuyup okumadıklarını sordum, okumuştu ve bazı yanlışlar olmasına rağmen doğru olduğunu söyledi.

Dikkat ettim, Sabiha Sultan konuşurken çok heyecanlanıyor ve sık sık sigara içiyordu, bunda çok haklı idi. Onun esas konuda çok üzüleceğini de evvelden düşünmem ve tedbirli olmam gerektiğini anladım. Başka konulara, çocuklara ve çok sevdiği torunu Ali Suad'a sözü getirdim, ferahladı.

15.9.1969, Pazartesi

Sabiha Sultan öğleden evvel teşrif ettiler, yalnız ve başbaşa oturduk, Nigâr bizi serbest bıraktı. Yemekten evvel ve sonra saatlerce konuştu, ben heyecanlanmaması için arasıra mevzu dışına çıkarıyor, o zamanki hayatına, mahallî yaşayışlarına sözü getirerek, dinlenmesini, sükûnet bulmasını sağlıyordum.

Beyanlarına ve hatırladıklarına benim verdiğim istikametle şu noktaları çerçeveledik:

A. Pederleri, ağabeyisi Sultan Hamid'e olan hayranlık ve saygısı, onun İngiliz siyasetine dayanarak yarım asra yakın saltanatında İmparatorluğu harp ve parçalanma badirelerinden kurtardığı, bu bakımdan esasen İngiliz politikasından ziyade Alman siyasetine yatkın İttihat ve Terakki'yi ağabeyisi gibi sevmediğini ve ana düşüncesi bu olunca da istemeye

istemeye, hattâ zorla enîştesi Ferid Paşa'nın siyasetine kapıldığının hatırası:

"Ferid Paşa sadrazam oluyormuş" dediğinde, *"Nereden duydun, olacak şey değil!"* dediğini, olduğu zaman bunu hatırlatınca da:

"Sabiha, ben istemezdim, zorla yaptırdılar -İngilizler'i kastederek-" dediğini söyledi.

B. Sultan Reşad'la iki ayrı kol olarak esasen sevişmediklerini, fakat Sultan Reşad'ın bir şahsiyet ve enerjisi olmadığı için, kendisini tamamen İttihadçılara kaptırdığını, hiçbir şeyden haberi olmadığı gibi, olsa da bir fikri olamayacağı inancında bulunduğunu söyledi.

C. Şehzade Faruk Efendi ile evlenmesini, iki kol üzerindeki yakınlaştırma tesirlerinin izam edilecek ölçüde gerçekleşmediğini, bunun sonradan Mecid Efendi ile olan münasebetlerde açıkça meydana çıktığı, Mecid Efendi'nin halifeliği zamanında ve Nice-San Remo'daki hayatlarında meydana çıktığını (Hatıra: Şahsî servetlerini kurtarılma imkânları için vekâletname verilmesindeki ihtilâfda da görüldüğünü, -imzayı Sultan ve Halife'nin imzasında Mecid Efendi'nin *"Es-sultan ibnü's-sultan ve halife-yi hân-Osman vesaire..."* olarak imza edip Faruk Efendi ile San Remo'ya gönderdiğini ve reddedildiğini) söyledi.

D. Hastalık, borçlar, yanındaki insanlar ve murassa nişanın taşlarının sahteliği, veliahd iken çok takdir ettiği ve Enver Paşa'ya karşı olduğunu bildiği ve daima memleket davaları üzerinde samimi olarak dertleştiği, Harbiye Nazırlığı'na getirmeyi düşündüğü, sonraki durumda bu ümidinin de kırıldığını ve çok üzüldüğünü söyledi.[6]

E. Faruk Efendi'nin babasından da habersiz Anadolu'ya kaçışı ve nefer olarak cepheye gitmek arzusunun İnebolu'da kırılıp geri dönmesi, Nişantaşı'na gelerek kendisini kucakladığı.

F. Araya giren çeşitli insan ve ajanların, bilhassa Damad Ferid Paşa'nın mütemadi telkin ve hayatının tehlikede olduğu hakkındaki resmî ihbarlarıyla, huzur ve sükûna kavuşulduktan sonra tekrar dönmek için ayrılma zorunluğunu duyduğunu, İngilizler'in de bunu tavsiye ettiklerini ve Anadolu'dan evvelâ çok vaadli ve samimî haber ve yazılar gelirken, zamanla bunların da kesilmesine, şekil değiştirilmesine çok çok üzüldüğü-

---

[6]Bir önceki metinde geçen benzer bahis gözönüne alındığında, Ürgüplü'nün ismini yazmayı unuttuğu kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğu anlaşılıyor.

nü, kanaat olarak İngilizler'e yakınlık siyaseti güderek İmparatorluğu ve Rumeli'yi Rus, Fransız, Yunan emellerinden kurtarmaya inandığını, Anadolu'nun da Millî Mücadele'den zaferle çıkmasını daima dilediğini (bu konudaki muhaberelerin ortada olmadığını, fakat yazışmaların olduğunu Sabiha Sultan söyledi) bildirdi.

Diğer ek notlar, hatıralarım arasındadır. Sonradan hepsi toplanacak, sıraya konacak, resimler ilâve edilecektir.

Belge: 26

İNGİLİZ İŞGAL KUVVETLERİ'NİN İSTİHBARAT SUBAYI YÜZBAŞI J.G. BENNETT'LE MÜLÂKAT: (1972)

John Godolphin Bennett (1897-1974) Istanbul'un işgali sırasında İngiliz işgal ordusunun önce irtibat, sonra istihbarat subaylığı vazifelerinde bulundu. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Samsun vizeleri onun tarafından hazırlandı.

Türkçe'yi mükemmel konuşan Bennett'le bu mülâkat, gazeteci Nezih Uzel tarafından Üsküdar Sultantepe'deki Özbekler Dergâhı'nda 2 Eylül 1972 günü yapıldı. Aşağıda, bugüne kadar yayınlanmamış olan bu çok uzun mülâkatın bazı bölümleri yer alıyor:

"...Erkân-ı harbin iki şubesi vardı. Biri siyasi, öbürü millî. Ben siyasi takımında riyaset ettim. Selânik'ten ilk geldiğim zaman Beyazıt'ta, Harbiye Nezareti'nde, Miralay Millingen'in irtibat zabiti muavini idim. Millingen baş irtibat zabitiydi, ben onun muaviniydim. Orada üç ay kadar kaldım sonra General Milne'nin yanında tercümanlık yapmak için İzmir'e gittim. Istanbul'a döndüğüm vakit, Eylül'de, beni erkân-ı harbin ikinci kısmına yani siyasi kısmına tayin ettiler.

O zamana kadar bu vazifeyi yapanlar hep levanten ailelerdi. Bizim hariciye bunları ordudan çekti ve Türkçe bilen hiç kimse kalmadı. Genç bir mülâzım olduğum halde bana kolonel vazifesi verdiler.

Dairemiz Beyoğlu'nda, Agopyan Hanı'ndaydı. Yanımda dört-beş İngiliz zabiti daha vardı. 1921'e kadar bu işi yaptım. Sonra, Bekir Sami Bey'in temaslarında tercümanlık yapmak için Londra'ya gittim.

...Londra'da, Türk heyetiyle beraber altı hafta kadar kaldım. Sonra, Istanbul'a geldim. İkinci daire reisi oldum, yani istihbarat dairesinin reisi. 1919 Eylül'üyle 1921 Mart'ı arasında bu işi yaptım.

...Bizim Harbiye Nezareti'yle Foreign Office iyi geçinemiyordu. Foreign Office kendi adamlarını ordudan çekmek istedi. Ordu, Türkçe bilenlerden mahrum kalsın diye.

Ordular birbirini severler. İngiliz ordusuyla Türk ordusu arasında her

vakit bir dostluk vardı. Harp zamanında bile böyleydi zira birbirimizi takdir ederdik. Çanakkale'de, Irak'ta. Fakat Foreign Office Türk hükümetine düşmandı. Çünki biz Musul'u zaptetmek isterdik. Bunun için çok uğraştık. Petroller dahil olsun diye Kürdistan'a Musul'u da dahil etmek istedik.

BALKAN POLİTİKASI: ...Asıl Yunanistan, Dedeağaç'tan sonra başlıyordu. Dedeağaç'ın ve Bulgaristan'ın bir kısmının Türkler'de kalması lâzımdı. 1919'da bir İngiliz generali Türkiye'ye gelmişti. Ben onun yanında tercümanlık ediyordum. O tarafları görüp dolaşmak istedi, beraber gittik. İngiliz ordusuna göre, Balkanlar'ı Ruslar'a karşı korumak için Türkler'i orada bırakmak istedik. Fakat Lloyd George, Venizelos'un nüfuzu altındaydı, onu dinlerdi ve Boğazlar'a yanaşmak isterdi.

...Foreign Office ile ordunun arası harbin içinde açılmıştı. Foreign Office daha ziyade Fransa ile münasebeti muhafaza etmek isterdi. Ama bizim orduyla Fransız ordusunun Selânik cephesindeki münasebeti hiçbir zaman iyi olmadı. General Milne ile General Franchet d'Esperey o zaman Selânik'te kumandandı. d'Esperey gûya başkumandandı ama, İngiliz ordusu onu hiç dinlemezdi. İşte, Foreign Office bunu düzeltmek istedi... Ama biz ordu olarak, kuvvetli bir Türkiye'nin lüzumuna inanıyorduk. Çünki, Ruslar'a karşı müdafaa stratejisi bakımından, Türkiye'nin kuvvetli olması lâzımdı. Fakat Balkan politikası yüzünden Türkiye'yi zayıflatmak istediler. Biz ise, ordu olarak, tehlikeyi Ruslar'dan görüyorduk. Sadece bu tarafta değil, Hindistan'da da aynı tehlikeyi hissediyorduk. Bunun için İran'la bir ittifak yapmak istedik ve Şah'la anlaştık. Şah sonra bunu kabul etmedi.

Ruslar ve Balkanlar meselesi İngiltere için Kırım muharebesinden önce de vardı. Hindistan taraflarında Panislamizm hüküm sürüyordu... Ağa Han İngiliz dostuydu ve bu dostluğunu her zaman söylerdi. *"İngilizler'i tutarım, ama bir şartla: Hilâfet'e dokunmayacaklar"* derdi...

KÜRTLER VE ERMENİLER: ...Bize göre Boğazlar'ı Ermeniler ve Kürtler değil, sadece Türkler muhafaza edebilirdi.

...Bir Kürdistan mes'elesi vardı tabii. Kürtler dört hükümet altında idi. Kısmen Irak, kısmen Türkiye, kısmen de Rusya'dan ayırmak lâzımdı fakat biz hiçbir vakit buna tarafdar değildik. Neden bilmiyorum ama Kürtler'e itimat etmiyorduk. Ne Ermenistan'a, ne de Kürdistan'a güveniyorduk. Ermeniler pek İngiliz tarafdarı değildi, çünki inkilâpçı idiler. Taşnaksutyun isminde bir inkilâp cemiyetleri vardı. Ben bunlarla temasta idim. Reislerinden biri benim adamımdı... Biz bunların sükûnetini temin

etmek istedik. Ermeniler ise bir Ermenistan teşkil etmek için bizden muavenet istemişlerdi fakat bu bizim kuvvetimizin fevkindeydi. Çünki oraya bir ordu, hiç olmazsa birkaç bin asker göndermek lâzım gelecekti. Bizim ise yalnız petrolu, yani Batum-Tiflis petrol hattını muhafaza etmek için o tarafta 3 bin kişilik bir alayımız vardı ve bu alayı pipeline'dan ayırmak istemiyorduk. İstemiyorduk, zira petrol bizim için mühimdi. O zaman başka yerden, meselâ Musul'dan petrol gelmiyordu.

Kürtler ise birleşemediler. Gruplara bölünmüşlerdi ve birleşmeleri kabil olmuyordu. İçlerinde hiçbir vakit bir lider bulamadık ve bir liderin çıkamayacağını da anladık.

SULTAN VAHİDEDDİN: ...Vahideddin'i Istanbul'un işgalinden sonra, yani 1920 Mart'ından sonra tanıdım. Başkumandan Milne onu görmek istedi. Milne'yle beraber Yıldız'a, tercümanlık için gittim.

Vahideddin'in şahsiyeti vardı, yani sıfır değildi. Ama biraderi kadar büyük adam değildi... Görüşmeden sonra Milne bana *"Boş, boş! Onunla hiçbirşey yapılamaz"* dedi.

Milne, mütereddid görünüyordu. Vahideddin'den bir karar vermesini istemişti... Görüşmede, *"İşgali devam ettirmek istemiyoruz, fakat sizinle mutabık kalmalıyız. Milliyetçiler konusundaki mevkiiniz, yaklaşımınız nedir?"* diye sordu ama Vahideddin cevap vermek istemedi. Zannederim ki Milne hiçbir cevap alamadığı için kızmıştı. Padişah belki de haklıydı ve fikrini söylemek istememişti. Milne, *"Biz karışıklık değil, sulh istiyoruz... Buradaki Meclis'le Erzurum'dakini birleştirebilecek bir zat var mı?"* diye açıkça sordu ve sultan cevap veremedi. Bunun için kızdı Milne.

FETVALAR KONUSU: ...O fetvayı Ferid Paşa'nın vasıtasıyla Rambolt aldı. Ferid Paşa'yı Meclis-i Mebusan da istemiyordu, biz de istemiyorduk. Meclis'le padişahın arası da zaten o kadar iyi değildi. Padişah kendisi ve Meclis için makbul olacak bir başka sadrazam bulsaydı daha iyi olacaktı ama Ferid Paşa'nın nüfuzu altında fazla kalmıştı.

...Biz, Vahideddin'e *"Meclis'i dağıtmayacağız, bizce daha makbul bir sadrazam tayin edin, buna razıyız"* diye açıkça söyleyemedik. ...Sonra, İzzet Paşa geldi. Bizim için İzzet Paşa, Ferid Paşa'dan daha iyiydi.

MUSTAFA KEMAL: ...Mustafa Kemal'i ilk defa Harbiye Nezareti'nde tanıdım. O zaman henüz istihbarat şubesinde çalışmıyordum. 1919'un 30 Nisan'ı veya ertesi günüydü. Erkân-ı Harp Reisi'nin odasında gördüm. Kuvvetli bir adam olduğunu ve Almanlar'dan ziyade İngilizler'e meyilli bulunduğunu hissettim.

O sırada bana bir teklif geldi. Türk zabitleri Almanca biliyordu fakat İngilizceleri yoktu. Zaten birçoğunun işi de yoktu ve İngilizce dersi vermemi istediler. Derslere başladık. Önce 20-30 zabit geldi ama birkaç gün zarfında derse gelenlerin adedi 150'ye yükseldi. Fransızlar tabii çok kızdılar, dersleri zabitleri nüfuzumuz altına almak için verdiğimizi söylediler. Gerçi biz genç Fransız zabitleriyle iyi anlaşıyorduk. Anlaşmazlık, generaller arasındaydı.

SAMSUN VİZELERİ: ...Mustafa Kemal'in vize müracaatı sırasında irtibat zabitiydim. Bir müfettişlik heyeti yapmıştı ve Mayıs'ın onunda yahut on ikisinde bizden ruhsatname istediler... Ruhsatname, yani permission. O zaman, bir Türk zabitinin Boğaz'dan geçebilmesi için vize alması lâzımdı. Vize talebi yapıldığı zaman Mustafa Kemal'i tanıyordum. Sultan'a yakınlığını da biliyordum. Padişah'ın emin bir adamı olduğunu anlamıştık. Vahideddin ona çok güveniyordu. Gitmeden önce padişahla görüşmüştü.

Yalnız, teşkil ettiği heyet çok kalabalıktı. Üç-dört kişi yerine 35 kişi... Büyük zabitler, miralay, mirliva falan. Erkân-ı harbin en mühim isimleri gidiyordu. Bunun bir müfettişlik için çok olduğunu hissettim ve benim mes'uliyetimin üzerinde olduğunu gördüm. Zaten bana *"Üç-dört kişi gidecek, vize vereceksiniz"* gibi bir emir gelmişti. Levazım, mülazım olmayan, yüksek rütbeli 35 kişinin ismini görünce dosyayı aldım, bizim Şişli'deki kumandanlığa gittim. Onlara *"Üç-dört kişi yerine, 35 kişi gitmek istiyor. Vizeyi vereyim mi?"* diye sordum...

İngiliz başkomiserliğine, Rumbolt'a telefon ettiler. O zaman sefir yoktu tabii. *"Mustafa Kemal gitsin, ne lâzımsa yapsın.. Padişah onlara itimad ediyor. Vizeyi verin"* dediler. Ofisime döndüm, vizelerini imza edip teslim ettim. Bizimkilerin anlamadığı birşey vardı. Ben vize isteyenlerin heyecanlı olduklarını farketmiştim, zira onları tanımaya başlamıştım. En ileri gelen, en zeki zabitler seçilmişti. Bu, sadece bir müfettişlik için çok fazlaydı. Ama mes'uliyet bana ait olmadığı için rahattım. O sırada hiç kimse milliyetçilerin bir ordu kurabileceğine inanmıyordu. İzmir de daha işgal edilmemişti.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da pek acelesi yoktu. Harbiye Nezareti'ndeki hazırlıklar tamam değildi. Ama Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettiği haberi gelince hemen gitmeye karar verdiler. Bunun için, biz 35 kişi için vize verdiğimiz halde, 19'u gitti, çünki hepsi hazır değildi.

...İsmet Paşa da isteseydi giderdi. Gitmemesi için hiçbir mani yoktu, vizesi vardı ama biraz geç kaldı. Birkaç hafta sonra gitti zannedersem..."

Belge: 27

HALİFE ABDÜLMECİD'İN "YEŞİL KİTAB"I (1924)

YEŞİL KİTAB
Mes'ele-i Hilâfete Müteallik Vesâik.
Efkâr-ı Umumiye-i İslâmiye'nin Tenvîri
Maksadıyla Neşredilmişdir
Sene-i Hicriyye
1342

Makam-ı muallây-ı hilâfete bi'l-intihab is'âdlarını müteakib âlem-i İslâm'a hitaben neşr buyurulan ilk beyanname-i hilâfetpenâhî:

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

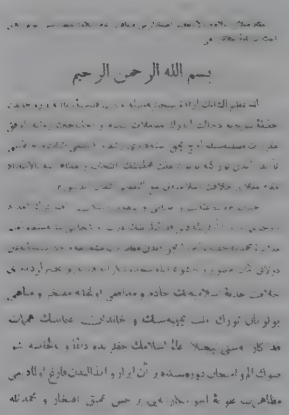
بسم الله الرحمن الرحيم

Allah-ı azîmü'ş-şânın irade-i sübhaniyesiyle inayet-i kudsiyye-i rabbâniyye ve ruhaniyet-i celîle-i nebevîyeye dehâlet ederek muamelât-ı nâsa ve ihtiyâcât-ı zamana evfâk mukarrerât musîbesiyle üç buçuk seneden beri rüşd ve kiyâsetini isbat ve hakimiyetini te'yid eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin intihâb ve muzâharetine bi'l-istinâd makam-ı muallây-ı hilâfet--i İslâmiye'yi ma'et-tâ'zîm işgal ediyorum.

Cenab-ı hakkın inâyet ve sıyâneti ve peygamber-i zişân efendimizin imdâd-ı ruhaniyeti ve gazâ erleriyle din fedâilerinin gayret ve şecaati sayesinde ümmet-i mübeşşire-i Muhammediyye hakkında âhıren tecellî eden muzafferiyât-ı müşa'şa'a ve hudâpesendâneden dolayı kemâl-i huzû' ve huşû' ile secde-i şükrâne kapanarak asırlar-

dan beri hilâfet-i celîle-i İslâmiye'nin hâdim ve müdâfii olmakla müftehir ve mübâhî bulunan Türk millet-i necîbesinin ve hânedân-ı Osmanî'nin hidemât-ı fedâkârânesini tebcîlen âlem-i İslâm'ın haklarında daima ve bilhassa şu son elem ve imtihan devresinde bir an ibrâz ve ibzâlinden fâriğ olmadığı müzâharet-i ulviyye-i uhuvvetkârâneyi bir hiss-i amîk-i iftihar ve mahmedetle yâd ve tizkâr ve ulûvv-u kadr ve cenâbiyle mütenâsiben ve her bâr mütezâyîden nâil-i rif'at ve saadet olmasını eltâf-ı celîle-i samedânîden tazarru' ve niyâz eylerim.

Ümmet-i muazzama-i İslâmiye'nin gaye-i âmâli kelâm-ı kudsiyyet-i ittisâm-ı ilâhînin ve şeriat-ı garra-i Ahmediyye'nin ebnây-i beşerde vaad ve tebşîr buyurdukları tekemmülât-ı dünyeviyye ve füyûzât-ı ma'neviyyenin esbâb-ı tecellîsine müttehiden bezl-i makderetden ibaretdir. Bu itibarla makam-ı muallây-i hilâfetin mahzen vedîatullah olan vazîfe-i ulviyye-i imâmet ve delâletini hakkiyle ifâ edebilmek ve uğruna bütün ömrümün muhassala-i istihzârât ve mesaisini vakfettiğim hizmet-i celîle-i İslâmiye'de alâ-kadri'l-istitaâ' muvaffak olabilmek için cümhûr-ı Müslimîn ve ulemây-ı dîn-i mübînin irşâd-ı meşveret ve inzimâm-ı muavenetine hassaten arz-ı iftikar ve müracaat ederim.

Hemân cenâb-ı kadiru'l-mutlak cümlemizi tevfikat-ı rabbânîsine mazhar ve sulh ve müsâlemet-i cihânın ve refâhiyet ve saadet-i umûmiyenin idrâkiyle kâmyâb ve mübeşşir buyursun. Âmin bihurmeti seyyide'l-murselîn.

Darü'l-hilâfet-i Âliyye, 4 Rebi'ul-âhır 1341,
20 Teşrinsânî 1338-1922.
Halîfe-i Resûl-i Rabbu'l-Â'lemîn
Abdülmecid ibn Abdülâziz Han

*

Makam-ı hilâfet aleyhindeki tasavvur-ı resmiyyenin şuyûu üzerine halife hazretlerinin Türkiye Millet Meclisi Riyaseti'ne hitaben mürsel telgrafnameleridir:

Türkiye Millet Meclisi Riyaset-i Celîlesi'ne,

Bu günki gazetelerde makam-ı hilâfetin ilgası sadrında kat'iyyete yakın bazı neşriyat görülmüşdür. Dört küsur asırdan beri bu devlet ve millete vedîatullah olan hilâfetin ilgası âlem-i İslâm ile olan rabıtanın kat'ı demek olub böyle bir vak'a vicdân-ı İslâm üzerinde sûitesirât tevlîd ve âlem-i nasrânîce de dîn-i mübîn-i Ahmedî'nin mani-i terakkî olduğu hakkındaki istinâdâtı te'yîd ederek tarih-i hayat-ı milletde pek elîm ve hazîn

bir hadise olacağının bu bâbda bir karar ittihazından evvel beyanını fariza addeylerim.

Dolmabağçe 1 Mart 1340 - 1924.
Abdülmecid ibn Abdülâziz Han

*

Darü'l-hilâfet-i Âliyye'den İsviçre'ye tagrîblerini müteakib âlem-i İslâm'a hitaben neşr buyurulan ikinci beyanname-i hilâfetpenâhî:

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Hilâfet müessese-i mukaddesesini hazf ve ilga etmiş olmak iddiasında bulunan lâdinî Türk Cumhuriyeti karariyle azîz vatanımdan nefy ve iclâ' eylediğim cihetle bu mihmân-nüvâz diyar-ı gurbetde âlem-i İslâm'a iltihâk-ı sadakatkârâne davet-i pederânesini mübelliğ bu beyannamemle tevcih-i selâm ve hitâb ediyorum.

Türkiye Millet Meclisi'nin ekseriyet-i hâzırasınca hilâfet-i mukaddese aleyhinde müttehiz karar-ı gayrıdinî esâsât ve menâfî'-i âliye-i İslâmiye ile gayrı kabil-i te'lif olduğu gibi pür-şeref-i an'anât-ı İslâmiyye ve kavmiyemiz icabâtına tebaan meclis-i hâzır-ı millîyi hilâfet-i mukaddeseye istinadgâh hizmetini ifa ile tavzîf eden necîb ve kahraman Türk Milletinin şart-ı esâsî-i vekâlet ve intihabına da külliyen mugayir bulunduğundan şeriat-ı garrây-i Ahmediyye'yi münkir böyle bir karar-ı bâtılı keenlemyekûn addeylediğimin âlem-i İslâm'a iblâğını uhdeme müteredd îb en kat'î bir vazife addeylerim.

Birçok sene evvel makam-ı muallây-ı hilâfete intihâbımı bey'at-i umumiyesiyle tasvib ve tasdik eden âlem-i İslâm uhdeme müfevvez vazîfe-i mübecceleyi bu suretle te'yid, lâdinî Türk Cumhuriyeti ise hakimiyet-i hakikiye-i millîyeye tecavüzle hakk-ı itiraz ve müdahalesini külliyen ıskat eylediği cihetle fimâbâ'd bu mes'ele-i hayatiye hususunda kemâl-i salâhiyet ve istiklâl ile ittihâz-ı mukarrerât hakkı münhasıran âlem-i İslâm'a aiddir.

Vaziyyet-i hâzıranın istilzâm etdiği bu mukarrerâtı birlikde ittihaz maksadiyle zaman ve mekân münâsibinde beynelmüslimîn akdini tasavvur etdiğim mu'temer-i kebîr-i dinînin ictimaı esbâbına müteallik teklifât ve muzâherât-ı fi'liyyelerini alâ-kadru'l-imkân serîan bana isal suretiyle bilcümle cemaat-i İslâmiye'nin en salâhiyetdâr rüesâ ve mümessillerini bu gaye-i mübeccele uğrunda teşrîk-i faaliyet ve gayrete davet ediyorum.

Sarf-ı tezâhürât-ı ulviyyesi ruhumu iftihar ve meserretle tehyîc eden tesânüd-i azîm-i İslâmiye'nin hakkımda ibzâl etdiği pek müşfik ve kıy-

metdâr dalâil-i mahabbet ve merbutiyete istinâd ve mukaddes dâvây-ı dînimizin muvaffakiyet-i nihâiyeye ıktırânını cenâb-ı kadir-i mutlak hazretlerinin inâyet-i celîle-i rahmaniyesinden niyâz ederim.

Territet, 5 Şa'bân-ı Muazzam 1342
(11 Mart sene 1340).
Halîfe-i Resûl-i Rabbu'l-Â'lemîn
Abdülmecid ibn Abdülâziz Han

*

Halife hazretlerinin Türkiye Millet Meclisi ekseriyeti ve hükümeti karariyle vatanlarından tagrîblerini müteakib âlem-i İslâm'a hitaben İsviçre'de neşr buyurdukları beyanname üzerine mahâfil-i resmiyyeden akseden ittihâmâtı redd içün Türkiye Millet Meclisi Riyaseti'ne mürsel tahrîratları:

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celîlesi'ne

Âlem-i İslâm'a hitaben neşrettiğim beyannamenin hükümet ve meclis-i millî muhitiyle matbuat-ı yevmiye sahâifinde sûitefsîre maruz kaldığı ve siyasî mahiyetde telâkki olunduğu neşriyat-ı vâkıadan anlaşılıyor.

Tebeyyün-i hakikat ve tashîh-i zihniyet içün şurasının malûm olması icab eder ki, hilâfet-i İslâmiye aleyhinde müttehiz kararın netâyic-i vahîmesinden âlem-i İslâm'ı sıyâneten ve bey'at-i sahiha-i şer'iyyelerine tebaan burada delâlet ve kanaatime suver-i muhtelifede müracaat eden Müslimîn'in mes'ûlünü is'âfen vaziyet-i muhdese hakkındaki telâkkîmi ve hall-i müşkîl içün şâyân-ı tavsiye gördüğüm tedâbîri Müslîmîn'e resmen ilân ve iblâğ lüzum-ı mübremi tezahür etmişdir.

Matbuat-ı mahalliyeden maktu' bir suret-i sahîhasını leffetdiğim bu beyannamede Türkiye Cumhuriyeti'nin mevzu-ı bahs olması ancak mâveka'-ı tarihîyi ve mahiyet-i kararı nazar-ı İslâm'da resmen tesbît ve buna karşı ittihazı elzem tedbîr-i âcili tayin ve tebliğ zaruretinden münbaisdir.

Bey'at-i a'mmeyi haiz bulunduğum müddetce camia-i mubâreke-i İslâmiye'nin hukuk ve menâfî'-i âliyesini halelden vikaye vazife-i âmiresiyle kat'iyyen mükellef bulunmasaydım karar-ı müttehîz yüzünden şahsen dûçâr olduğum fecî haksızlığı muhabbet-i şedîde-i vataniyyem saikasiyle unutmaya çalışırdım. Fakat ibâdullahın üzerimdeki hakk-ı azîm-i bey'ati müessese-i mukaddese-i hilâfetin ilgası teşebbüsüne karşı her ne mülâhaza ile olursa olsun ihtiyâr-ı tahammül ve sükûnet etmeme kat'iyyen ma-

ni ve bu ictihad-ı lâ-yetegayyerimi Istanbul'daki eyyâm-ı âhıre-i ikametimde Millet Meclisi Riyaseti'ne gönderdiğim vesika-i müdellele-i i'tirâziyye tarîhen müsebbetdir.

İşte bu sebeblerle âlem-i İslâm'a karşı vazîfe-i hitâb ve irşâdımı elhamdülillâh ifaya muvaffak oldum. Bundan sonra mes'ele-i hilâfetin hükûmet-i cümhûriye-i lâdinîye ile artık bir alâkası kalmamışdır. Binaenaleyh aslen makam-ı hilâfet-i İslâmiye'ye ve elyevm necîb ve dindar milletimize mevdû' ve başlıca hırka-i saadet daire-i fâhiresinde mahfûz bulunan emânât-ı mubârekenin, fer'an da hukuk-ı aileviye ve şahsiyemin metâlibe ve müdafaasından başka husûsât-ı sâirede hükûmet-i cumhuriye ile meşgul olmamaklığım tabiidir. Fakat millet ve memleketime karşı bütün hayat ve mesleğimle zâhir ve sâbit olan merbutiyet-i kalbiyye-i[1] fedâkârânem elbet son nefesime kadar devam edecek ruhum da âşiyân-ı vatanı tavâfdan bir an hâlî kalmayacakdır. Cenâb-ı kadir-i mutlakdan kemâl-i tazarru'la niyâz ederim ki, halife sıfatıyla memleketimde vatandaşlarıma karşı ibraz etmeme müsaade edilmeyen hidmet-i mübeccele-i diniyye ve irşâdiyemi velev ki vatancudâ olarak inşaallah-u teâlâ ifaya muvaffak olabileyim.

Uğrunda fedây-i cânı kendime minnet bildiğim çok sevgili vatan ve milletimi sıyânet-i samedâniyeye emanet ve dalâletde kalanlarımızın 'ankarîb mazhar-ı hidayet olmasına a'mâk-ı rûhumdan dualar eylerim.

Amin bihurmeti seyyide'l-murselîn ve'l-hamdulillâhi rabbu'l-â'lemîn.

'An İsviçre, Territet, 18 Şa'bâni'l-muazzam 1342,
(25 Mart sene) 1340 - 1924.
Halîfe-i Resûlullah
Abdülmecid ibn Abdülâziz Han

*

Darü'l-hilâfet-i Âliyye'den infikâk esnasında Türkiye Millet Meclisi Riyaseti'ne irsali mutasavverken hasbe'l-manî' mümkin olamayan itiraznâme-i hilâfetpenâhînin sureti:

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Türkiye Millet Meclisi Riyaset-i Celîlesi'ne,
Hilâfet-i mukaddese-i İslâmiye'nin saltanat-ı temsîliye-i ferdiyeden

---

[1] Metinde, *kaf* yerine *fe* yazılı.

tefrîkiyle kemâkân Hânedân-ı Osmânî'de ibkası ve âzây-i hânedandan erşed ve eslâhının bi'l-intihâb makam-ı muallây-i hilâfete is'âdiyle Türkiye Millet Meclisi'nin de bu makam-ı muallâya istinadgâh olması hakkında mukaddemâ şurây-ı millîmizce verilen karâr-ı tarihî mucibince ve vükelây-i milletin ekseriyyet-i ârâsiyle bi'l-intihâb makam-ı muallây-i hilâfete is'âdım üzerine bu vazîfe-i mübeccelenin alâ-kadri'l-istitaâ' ifasını deruhde etdiğimi muazzez vatandaşlarımla beraber sâir bi'l-cümle ıhvân-ı dinimize hitâb eden ve Darü'l-hilâfet-i Âliyye evrâk-ı havâdisinde o zaman intişar eyleyen beyannâmemle bildirmişdim.

Salâhiyet-i icrâiyeden tecrîdi kararıyle sıfat-ı siyasiyesinden mahrum bırakılan ve artık münhasıran vezâif-i dinîyye ve medeniyyesine ta'liki iktiza eden faaliyet-i feyyâze-i hilâfetin suver-i vesâit-i tatbikiyesine müteallik ihtârât ve ikazât-ı mükerrere-i şifâhiyeme muhatab olan me'mûrîn-i mümessile-i hükûmetin mukabeleten sükût-ı âcizî ihtiyâr etmesi ve meclis-i millîmizin bu sükût-ı mâ'nîdârla hem-âheng bir .....-i[2] musirra ibrâz eylemesi gavâil-i hâriciyye tamamen bertaraf olmadan bu mes'ele-i müştereke-i İslâmiye ile iştigalinden bi'l-iltizam ictinâb edildiği kanaatini takviye etdiği cihetle meclis-i millîmize bu bâbda resmen ve tahrîren müracaat tasavvurunun tatbikini bi'z-zarure muahede-i sulhiyyemizin her tarafca tasdîk-i kat'îsi ferdâsına ta'like mecbur oldum.

Bu medîd ve fevku'l-had müz'îc devre-i intizâr esnâsında sâhib ve âmirleri vükelây-i milletden mâ'dûd bazı evrâk-ı matbua makam-ı muallây-i hilâfet aleyhinde şiddet-i müteaddiyânesini daima tezyîd şartiyle havadis-i müheyyîce-i hayalîye tasnî ve neşriyât-ı sâire-i mütecâvizâneye tevessül etdiği halde, bu makam-ı muallânın istinâdgâhı olduğunu resmen ilân eden meclis-i milletimizin şâyân-ı hayret müsamaha-i lâkaydânesine mazhar olması, bu meslek-i garîbin menâfî'-i müştereke-i milliyye ve İslâmiyye'ye derece-i muvafakatini cây-i sual etdirse gerekdir.

Müessese-i mukaddese-i hilâfete karşı ihtiyâr edilen bu pek müessif hatt-ı hareketin esbâb-ı mucibe-i ledüniyyesi mukarrerât-ı âhıre ile vâkıa tavazzuh etmiş oldu ve bu emr-i vâkî şu bir buçuk senenin silsile-i beyânât ve icraât-ı resmiyesindeki mütevâli tenakuz ve tenâfürü büsbütün meydana çıkardı.

Bu suretle saltanat-ı meşrua-i temsiliye gibi hilâfet-i mukaddese-i İslâmiye'nin de hazf ve ilgasına muvaffak olmak için her vasıtaya müracaatının aleyhdarlarca mübah görüldüğü umumen anlaşıldı.

Halbuki tefrîk-i din ve dünya nazariye-i gayrı İslâmiyesini cumhur-ı

---

[2] Dizgi hatası var; buradaki bir kelime okunamıyor.

İslâm'a tatbik sayesinde medeniyet-i garbiyyeyi taklîd ve temsil edebilmek zu'muyla bu aleyhdarlarca lüzum-ı ilgasına hükm yani mani-i terakkî addolunan hilâfet-i İslâmiyye bil'akis esasen rûh-ı İslâmda münderic nâmahdûd isti'dâd-ı inkişâf ve tekemmülü ihtiyâcât-ı dehre göre saha-i hayata nakl ve tatbik etmekle mükellefdir. Şeriat-ı garra-yi İslâmiyyenin sulta-i medeniyyesi hassaten tekâmülât-ı dünyevîyeyi müstahdef ve bu itibarla nazar-ı İslâm'da din ve dünya nâkabil-i tefrikdir. Binaenaleyh teshîl-i terakkî bahanesiyle müessese-i mukaddese-i hilâfeti hazfa teşebbüs aklen kabil-i müdafaa olmadığı gibi dinî, tarihî, an'anevî esâsât-ı muhkemesiyle cumhur-ı İslâm'ın kalbinde yer tutan böyle rasîn bir müessese-i ma'nevîyenin hilâf-ı şer' ve salâhiyet verilen bir karar-ı keyfî ile ilga edilebilmesi de fiilen gayrı mümkündür. Usûl-i sahîha-i şer'iyyesi mucibince ısdâr olunmuş fetavây-ı şerîfe taallûk etmeden halîfe-i resûlullah olan zâtın hal'i bile câiz değilken sıyanet-i hilâfet-i İslâmîye .....-ı[3] intihabiyesinden yani şerâit-i asliyye-i vekâlet ve salâhiyetinden ma'dûd olan bir hey'et-i teşrîiyyenin hilâfet-i mukaddese-i İslâmiyyeyi ilgaya karar vermesi bittabî sıfat-ı meşruiyetini külliyen selb ve inkâr demekdir ki bi'l-netice karar-ı müttehiz de batıl ve gayrımuteber olmak lâzım gelir.

Ârây-ı umumiyemizin istifsâr-ı hâlisi takdirinde kat'iyyen reddedeceğinde şüphe caiz olmayan ve bu sebeble de hakimiyet-i hakikiye-i milliyenin ruhuna mugayir bulunan bu karar-ı sakîm, cedd-i muazzamım cennetmekân Sultan Selim Han'ın himmet-i hudapesendânesiyle zamanın en kaviyyü'ş-şekîme, dindar ve kadirşinas devlet-i İslâmiyesine şerefbahş bulunan Osman hanedanına bi'l-rıza ve'l-istihkak intikal edip fedâkârâne hizmet ve sıyaneti eslâfımca daima en yüksek vazife bilinen ve tezebzübât-ı asriyye ve teâdiyât-ı mütevaliyeye rağmen tarihimizin en buhranlı devrelerinde en müessir vasıta-i tahaffuz ve halâsımızı teşkil, son gazayi milletimizde de kıymet-i harikasını yeniden ızhar ve ısbat eden bu müessese-i mukaddese-i diniyyemizin salâhiyet-i mübareke-i temsiliyesinden muazzez vatanımızın mahrumiyetine yol açıyor.

İnşaallahu'r-rahman nûr-ı hidâyetin zulmet-i dalâlete an-karîb tekrar galebesiyle izale ve tashihini inayet-i mübeşşere-i rabbaniyeden kemâl-i tazarru'la niyâz etdiğim bu karâr-ı elîmin temâdî-i hükmü ise maazallah hilâfet-i mukaddese-i İslâmiye'nin istinâdgâh-ı hakîki-i istiklâlinden, kavm-i necîbimizin de muzâharet-i uhuvvet-i İslâmiye'den mahrumiyet-i daimesini mucib olabilir.

Hazret-i Selîm'in kemâl-i ta'zîm ile tesellüm ve her türlü inkılâbât-ı

---

[2] Buradaki bir kelime de okunamadı.

dehre rağmen silsile-i eslâfımın hırz-i can edercesine hüsn-i muhafazasını temin edip makam-ı muallây-ı hilâfete is'âdımı müteakib âlem-i İslâm'ın taraf taraf bey'ati ve tasvîb-i umumiyesiyle ve meslis-i milletimizin hey'et-i meb'ûsesi vasıtasiyle ve tahrîrât-ı resmîyesiyle eydî- i ta'zîmime tevdî' etdiği ve başlıca hırka-i saadet daire-i fâhiresinde mahfûz emânât-ı mubârekenin hıdmet ve muhafaza-i mübeccelesinden bilâ-ihtiyâr ve ancak icbâr ve ikrâhe tebaiyyetle bizzarure ayrıldığımı beyân ve Osman Hanedanı muazzez vatanımızdan nefy ve tagrîb edilirken tarihî, ailevî ve şahsî kâffe-i hukukumuzun muhafazasını necîb milletimizin uhde-i adâlet ve ulûv-vu cenâbına tevdî' ederim.

Sıyânet-i mübeşşire-i samedâniyenin bu vahim devre-i buhranda dahi millet-i ma'sûme-i İslâmiye'nin imdâdına yetişib cümlemizi hak ve hakikat yolunun daimî salâh ve selâmetine erişdirmesini cenâb-ı kadir-i mutlak hazretlerinin eltâf-ı celîle-i rahmaniyesinden tazarrû' ve niyâz ederim. Amin bihurmeti seyyide'l-murselîn ve'l-hamdulillâhi rabbu'l-â'lemîn.

Dolmabağçe, 26 Recebu'l-ferd Sene 1342,
2 Mart sene 1340 - 1924
Halîfe-i Resûlullah
Abdülmecid ibn Abdülâziz Han

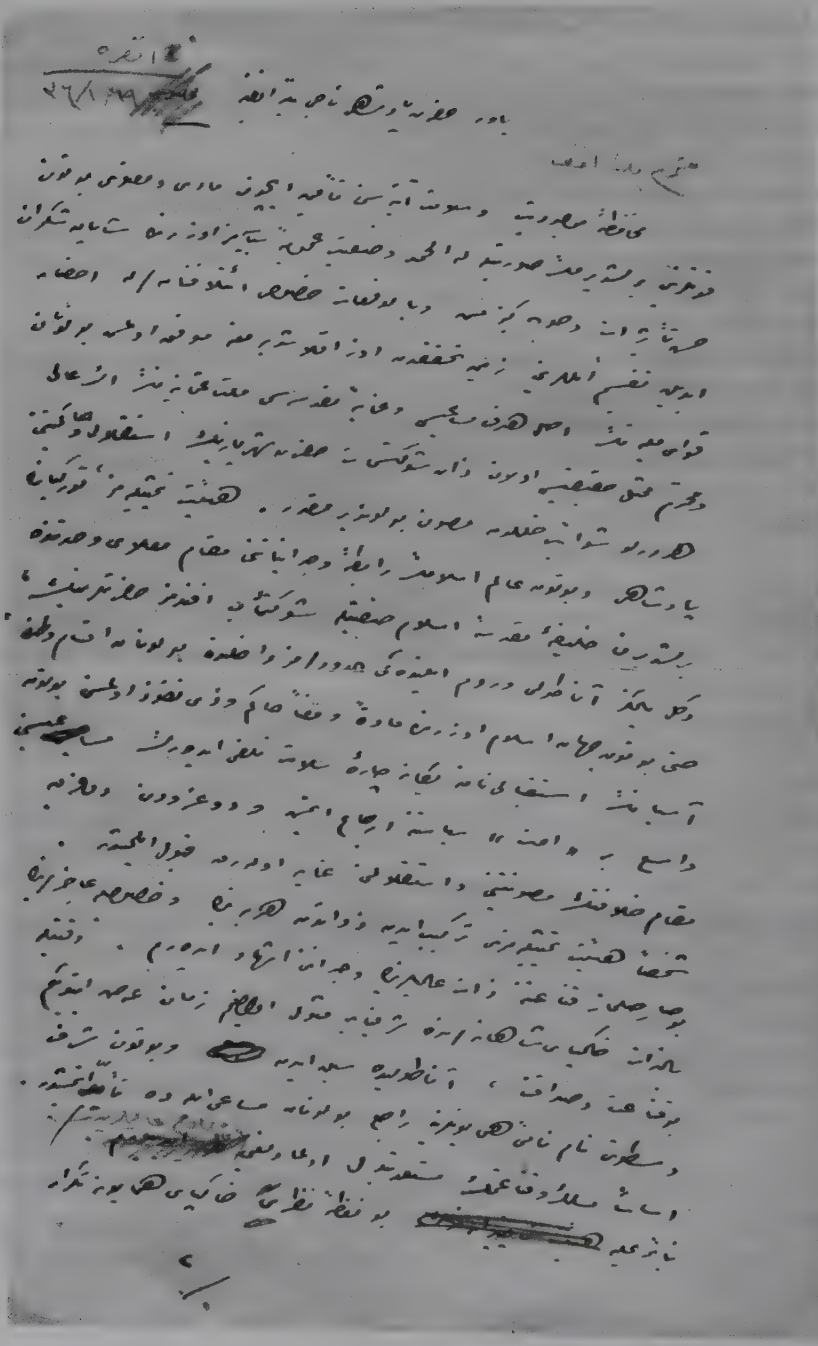

Belge: 28

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SULTAN VAHİDEDDİN'E İLETİLMEK ÜZERE BAŞYAVER NACİ BEY'E ANKARA'DAN GÖNDERDİĞİ MEKTUP (19 Ocak 1920)

Ankara, 19.1.20

Yaver-i Hazret-i Şehriyârî Naci Beyefendi'ye:

Muhterem Beyefendi,

Muhafaza-i mevcudiyet ve selâmet-i âtiyyesini temin için maddî ve manevî bütün kuvvetlerini birleştirmek suretiyle lehu'l-hamd vaziyet-i umumiye-i siyasetimiz üzerinde şâyân-ı şükran hüsn-i te'sirât vücuda getirmiş ve bi'd-defaat hususi itilâfnamelerle ıhzâr edilen taksim emellerini gerçekleşme zemîn-i tahakkukdan uzaklaştırmaya muvaffak olmuş bulunan Kuvâ-yı Milliye'nin asıl hedef-i mesâisi ve gaye-i mukaddesesi millet-i Osmaniye'nin en âlî ve muhterem mümessil-i hakikisi olan zât-ı şevketsimât-ı hazret-i şehriyârînin istiklâl ve hakimiyetini her türlü şevâib-i halelden masun bulundurmaktır. Temsil hey'etimiz Türkiye'nin padişahı ve bütün âlem-i İslâm'ın rabıta-ı vicdâniyâtını makam-ı muallâ-yı vahdetinde birleştiren halife-i mukaddese-i İslâm sıfatıyla şevketmeâb efendimiz hazretlerinin değil yalnız Anadolu ve Rumeli'ndeki, hududlarımız dahilinde bulunan aksam-ı vatanda, hatta bütün cihan-ı İslâm üzerinde madden ve ma'nen hâkim ve zi-nüfuz olmasını, bütün Asya'nın istikbali nâmına yegâne çare-i selâmet telâkki ederek mesaisini vâsi' bir "ümmet" siyasetine irca etmiş ve doğrudan doğruya makam-ı hilâfetin masuniyetini ve istiklâlini gaye olarak kabul eylemiştir.

Şahsen hey'et-i temsiliyemizi terkîb eden zevâttan her birinin ve hususiyle âcizlerinin bu sarsılmaz kanaatine zât-ı âlîlerinin vicdânını işhâd ederim. Vaktiyle bizzat hâkipâ-yı şâhânelerinde şerefyâb-ı kabul olduğum zaman arzettiğim bu kanaat ve sadakat, Anadolu'da sebkeden ve bütün şeref ve satveti nâm-ı nâmî-i humâyunlarına râci' bulunan mesai ile de te-

eyyüd etmiştir. Esasen meslek ve kanaatimin müstaid-i tebeddül olmadığı mâlûm-ı âlîleridir. Binâenaleyh bu nokta-i nazarı hâkipây-i humâyuna tekrar arz ve iblâ etmenizi faideli addediyorum.

Anadolu'da kemâl-i itimad ve itminân ile arzettiğim gaye-i mukaddese etrafında teşkilâtını tensîk ve teksîf eden Kuvây-ı Milliye'nin artık kâmilen denecek bir tarzda ve bütün köyleri de muhatt olarak taazzuv ettiğini ve binâenaleyh zât-ı şâhânelerinin masuniyet ve hâkimiyeti uğrunda fedâ-yı câna bilâ-istisna bütün milletin bi'l-kuvve ve bi'l-idrak ıhzâr edilmiş bulunduğunu arz ve tebşîr ederim. Başlarında vicdanlarına dînen ve cisimlerine nihâyetsiz bir hiss-i ubûdiyet ve sadakatle hâkim padişahları olduğu halde umûm-ı milletin bugün ıhzâr ettiği vahdet ve mücâneset karîb olan sulhün şerâiti hakkında ümidler bahşetmekte olduğu gibi, bilhassa âtî için büyük terakkiyât ve inkişâfât vaad etmektedir. Bir haftadan beri hâl-i ictimâda bulunan Meclis-i Meb'ûsân'da aynı gaye ve emeller etrafında pek kuvvetli ekseriyet-i müttehide hâsıl olduğu gibi bütün teşkilât-ı milliyenin bu ekseriyete kuvvetle merbutiyeti de zât-ı şevketsimât-ı hazret-i hilâfetpenâhînin âmâl-i mülûkânelerini, teb'a-i humâyunlarının mevcudiyetini ve memâlik-i mahruse-i şâhânelerinin temâmiyetini her zamandan ziyade taht-ı emniyette bulundurmaktadır. Teşkilât-ı millîyemizin müteveccih olduğu gayelerle vaziyet-i umumiye-i milliye ve siyasiyyemize ve âmâl-i humâyûna merbût olan nokta-i nazarlarımıza dair tafsilât ve izahatı hâkipâ-yi şâhânelerine yakından arzetmek üzere Bahriye Nazır-ı esbâkı Rauf Beyefendi ile vülât-ı şâhânelerinden Bekir Sami Beyefendi Dersaadet'e azîmet ettiler. Şeref-i kabule nâiliyetleri esbâbının istikmâline bezl-i himmet buyurulmasını istirhâm ederim.

Âcizleri de bizzat atebe-i felek-mertebe-i hilâfet-penâhîlerine yüz sürmek şerefinden mahrumiyetimin daha fazla imtidâd etmeyeceğinden ümid-vâr ve her zaman te'yid ettiğimiz hiss-i sadakat ve merbutiyetin lâyezâl olduğunu huzûr-ı humâyunlarına bir def'a daha tekrara muvaffakiyet fikriyle bahtiyâr olarak ta'zîmât ve tevkîrât-ı müeyyedemi takdime tavassut buyurmanızı rica eylerim efendim.

M. Kemal

Belge: 29

YARBAY MUSTAFA KEMAL'İN CEMAL PAŞA'YA MEKTUPLARI: (1914-1915)

Sofya, 4 Kânunsani 329
(17 Ocak 1914)

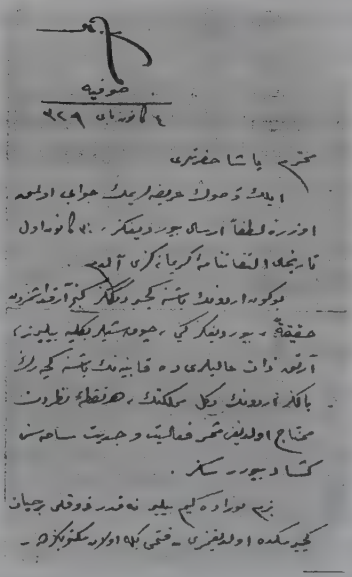

Muhterem Paşa hazretleri,

İlk ve son arizalarımın cevabı olmak üzere lûtfen irsal buyurduğunuz 20 Kanunevvel tarihli iltifatname-i kerimânenizi aldım.

Bugün ordunun başına geçirdiğiniz genç arkadaşımızdan hakikaten, buyurduğunuz gibi, çok şeyler bekleyebiliriz; artık zat-ı âlîleri de kabinenin başına geçerek yalnız ordunun değil memleketin, her nokta-i nazardan muhtac olduğu müsmir faaliyet ve ciddiyet sahasını küşad buyurursunuz.

Bizim burada kimbilir ne kadar zevkli bir hayat geçirmekte olduğumuzu -Fethi Bey'le olan mektubunuzda- tahmin buyuruyorsunuz. Hakkınız var. Zaten böyle bir hayatı yaşayabileceğimizi tahmin ederek değil mi idi ki buraya gelmemizi tensib buyurmuştunuz. Filvaki, buraya geleli iki ay olduğu halde henüz Teşrinsani muhassasât-ı askeriyemden başka beş para alamamış olmaktan ve ilk günü kapandığımız İsplandid Oteli'nin dördüncü kat odasında, her onbeş günde bir takdim olunan hesab pusulalarını birbiri üzerine yığmaktan az zevk mi olur? Hükümât-ı saire ateşemiliterlerinin ve sairenin vuku bulan davetlerine mukabele sırası gelince ortadan kaybolmak, hasbelicab dâhil olunan kulüplere usulen te'diyesi iktiza eden paraların tesvi-

yesi hakkındaki tezkireleri cevapsız bırakmak, cidden, bir Türk ateşemiliterinden intizar olunan hususattandır!

Memleketin bin türlü zaruret ve felâket içinde pûyân bulunduğu bu devirde, mesainizin matuf olabileceği cihâtı düşünemeyerek, -Istanbul'da iken aileme yegâne melce teşkil edebileceği maruzatiyle- eniştem Lütfi Efendi hakkında, sonra da Sofya'ya ilk muvassalatımda içine düştüğümün fâriki olduğum maddi, manevi ızdırâbâtın tahfifine medâr olmanıza dair istirhamatda bulunduğumdan hakikaten hicab etmiştim ve bu son iltifatnamenize mazhar olmasaydım ve bu iltifatnamenizde "Senin müteferrika mes'elesi için iştigal etmek isterim" vaadinde bulunmamış olsaydınız, artık sizi kat'iyyen rahatsız etmemeye karar vermiştim.

Bendeniz şimdilik hakiki bir Osmanlı ateşemiliterine lâyık olabilecek vaziyeti almak için ihtiyaç bulunan hususatı değil, burada aç ve sefil kalmamanın çaresini düşünmek mecburiyetinde olduğum için vaad buyurduğunuz iştigali Teşrinsani ve Kânunevvel muhassasatlarımın biran evvel göndertilmesine ve bundan sonra da muntazaman tesviyesini te'mine hasr buyurursanız pek ziyade minnetdarımız olurum; çünki şimdiye kadar karnımızı doyuran Fethi Bey gidiyor, ...[1] alacağını talebde bî-aman bulunuyor, Selanik'de valide ve hemşire çırpınıyor, Istanbul'da enişte sefil sürünüyor.

İltifatnamenizin zarfında "Comm...." yazacak yerde "Colonel" yazmışsınız. Bunun dalgınlık eseri olduğunu tahmin etmek güç olmadığı halde bilmem ne gibi zunûn-u bâtıla bendenizi şu suretle düşündürdü: Berne'deki hizmetimden naşi Enver'in vaktiyle takdim eylediği defterde ismimin hizasında "Terfi ve nişan ile taltife müstehaktır" denmişti. Son zamanlarda Bahr-ı Sefid Kumandanlığı'ndan da resmen verilen defterde de "mutlaka terfie şâyandır" kaydı bulunmuştu. Bu kuyudâtı bittabi ricâl-i sabıka göremezdi. Fakat bugün orduyu gençleştirmek üzere mevki-i iktidarı alan rüfeka için bu vesâik-i kuyûdiyye aranılıp bulunamayacak fırsatlardan değil midir? Her ne hal ise adam olanlar maddeten küçük kalarak da vatana medyun oldukları büyük fedakârlıkları yapmanın yolunu bulurlar! Hürmetle ellerinizden öperim efendim.

M.Kemal

---

[2] *Buter* gibi bir kelime yazılı. O devir İstanbul'unun meşhur terzisi *Boter* olabilir.

Sofya, 27 Teşrinevvel 330
(9 Kasım 1914)

Bahriye Nazırı Cemal Paşa hazretlerine

Muhterem paşa hazretleri,

Son günlerde kabine erkânından birkaçının istifası, Tal'at, Şükrü beylerin olduğu gibi zat-ı alinizin de diğer bir nezaretin mehamm-ı umûrunun tedvirine hasr-ı iştigal eylemeleri ve bu takat-i beşeriye fevkindeki mesainin -asıl bundan sonra nazarlarımıza inkişaf edecek ve cidden sizin zekâ ve iktidarlarınızın iştigalini istilzam eyleyecek olan safahat ve hadisât için pek lüzumlu ve kıymetli olan- fikrî ve maddî kuvvetlerinizi yormakta olması size cidden muavin olabilecek bir zâtdan istifade cihetinin hatırlattırılmasına vesile olmuştur. Bu zatın kim olabileceği tahmin buyurulmuştur.

Mukadderat-ı milleti gaye-i saadete isal maksadına matuf olan mesai âhıreniz, hadisat-ı âlem içinde bugünkü vaziyyetimizi tevlid etmiştir.

Rusya, Fransa, İngiltere ve bunlara tabi birkaç peykin izmihlâliyle, İtalya ve tedarike çalıştığı yardımcıların atalete mahkûmiyetleriyle şevketini gösterecek olan Alman, Avusturya tâliine tamamen muallâk bulunan tali'-i milletimizin tecellî-i mes'udiyetini idrak anına kadar geçecek olan zaman, devlet ve milletimizin hayat ve memat mes'elesinin hallolunacağı günler olacaktır. Her halde, hâdisât-ı umumiye-i âlem, Devlet-i Osmaniyemize pek mühim ve tarihî dakikalar yaşatmaktadır.

Bu avân-ı müşkîlede, selâmet-i vatana aid hususatı ve bu hususatın mes'uliyet-i tarihiye ve vicdaniyesini dûş-ı hamiyyet ve iktidarına yüklenmiş bulunan zât-ı âlîleri gibi zevâtın teshîl-i icraâtına, herhangi nokta-i nazardan olursa olsun, hasr-ı fikr ve mevcudiyet eylemeyi bir vecîbe addeylediğim ve Fethi Bey'in doğrudan doğruya refakatinizde ibraz edeceği gayretin size muavenet ve vatana hizmet nokta-i nazarından ne derece müsmir olacağını takdir eylemekte bulunduğum cihetle -kendisine malûmat vermeye lüzum görmeden- şu arizamı takdim ediyorum.

Bendenizce, her ferd-i milletin azamî iktidarî âsârından vatanı müstefîd eylemek farz olduğu böyle bir günde, Fethi Bey'i Sofya Sefareti'nde bîfiil ve bîfâide ihmâl eylemek ve diger taraftan erkânından bir çokları noksan bir kabinede, rûh-ı milleti, menâfî-i devleti büyük bir hassasiyet-i fikriye ile takib eylemleri sayesinde, tahkîm-i ihtimal-i muvaffakiyâta medâr olan zât-ı âlîleri ve Tal'at Bey'in müteaddid nezâretlerin tedvîr-i umûruna mecbur bulunmaları şâyân-ı ihtirazdır.

Bu hakikati zât-ı âlînize hatırlatmakla vatanî bir vazife ifâ eylemiş olduğumu zanneder ve bu vesile ile kemâl-i hürmet ve mahabbetle ellerinizden ve gözlerinizden öperim paşa hazretleri.

M. Kemal

*

6. 10. 331
(19 Aralık 1915)

Muhterem paşam,

Konya istasyonundan keşîde buyurulan telgrafnameyi aldım. Arz-ı tebrikat için otele geldiğimde misafirinizin sesini işitmiş olduğumdan, kabulde mazur olduğunuzu derkederek, terfi-i âlînizden dolayı tahassül eden sürûrumu bir karta kısaca yazarak fazla tasdi'den ictinabı muvafık bulmuştum. Adem-i intizârım zat-ı alinizce mucib-i teessüf olduğundan ziyade bendenizce mucib-i keder olmuştur, çünki şeref-i mülâkatınızdan pek çok müstefîd olacaktım. Her halde muhabbet ve teveccühâtınız baki kaldıkça, zat-ı âlinizden feyziyâb olmak fırsatları daima tekevvün edecektir. Rahatsızlığım iyiliğe yüz tutmuştur.

Burada ara sıra ihvân-ı kirâm ile musahabet daha ziyade te'mîn-i asudegî-i kalbe medâr oluyor. Vazifemin başına avdet içün daha epeyce zaman olduğundan münasib fırsatlarda ihtiramlarımı takdim ile mübâhî olacağım.

Zât-ı sâmîlerini -ziyaret keyfiyetinde- dûçâr-ı teessür eylediğimden dolayı af buyurmanızı hassaten istirham eder ve kemâl-i hürmet ve tâ'zim ile ellerinizden ve gözlerinizden öperim büyük kardeşim.

Beşiktaş Akaretler'de 76 numaralı hane
Anafartalar Grubu Kumandanı
Miralay M. Kemal

*

18. 10. 331
(31 Aralık 1915)

Muhterem Paşa hazretleri

Tavsiyeniz vechile hareket olunmaktadır. Efkâr-ı umumiyede mütehassil pek büyük isti'dada rağmen zevât-ı mahdûde ve malûmenin nokta-i nazarlarını biraz garib buluyorum.

Herşeyi ferdâya, harbden sonraya terketmek nazariyesinin bütün dimağlara hâkim olduğu anlaşılıyor. Biraz fazla gayret ve faaliyetle bu na-

zariyenin butlanı isbat olunabilir ümidindeyim. Fakat zannediyorum ki benim burada mâlik olabileceğim imkân buna na-müsaiddir. Her halde kendiliğinden hazırlanmış pek güzel bir zemin mevcuddur.

Vasıf Bey'le görüştüm. Bî-dirîg buyurduğunuz müsaadeden dolayı tekrar arz-ı teşekkürat eylerim. İcâbında istifade edeceğim, bendenize ait emirlerinizi o vasıtayla bilmem almak caiz midir?

Ellerinizden öper, ihtirâmât-ı mahsûsamın kabulünü rica ederim muhterem paşa hazretleri.

M. Kemal

* Karargâhınıza memur erkân-ı harbiye yüzbaşısı Neş'et Bey, Anafartalar muharebâtında refakatimde bulundu. Kendisinden çok istifade ettim. Suret-i mahsusada takdim etmeğe müsaade buyurmanızı istirham ederim.

Belge: 30

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MİNBER GAZETESİ'NE DAMAD FERİD PAŞA HAKKINDA YAZDIĞI AMA SANSÜRÜN YAYINLATMADIĞI MAKALESİ (1918)

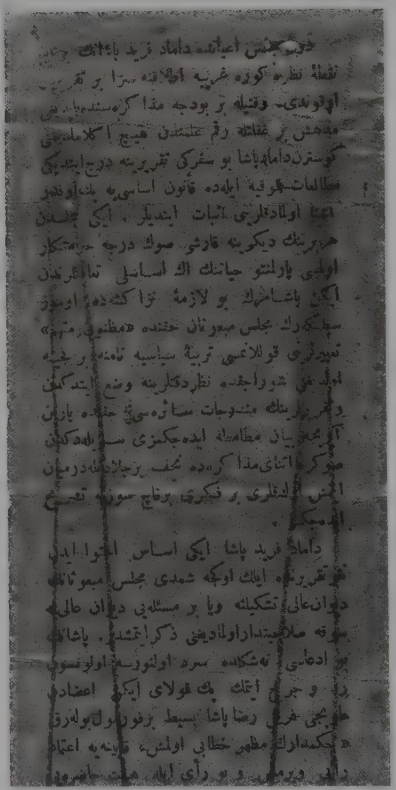

Dün, Meclis-i Âyânda Damad Ferid Paşa'nın birkaç nokta-i nazara göre garîbe ıtlakına seza bir takrizi okundu. Vaktiyle bir bütçe müzakeresinde yaptığı müthiş bir gafletle rakam ilminden hiç anlamadığını gösteren Damad Paşa, bu seferki takririne derc ettiği mütalâat-ı hukukiye ile de, Kanun-ı Esasi'ye pek o kadar aşina olmadıklarını isbat ettiler. İki meclisten her birinin diğerine karşı son derece hürmetkâr olması parlamento hayatının en esaslı teamüllerinden iken, paşamızın bu lâzime-i nezakete de omuz silkerek Meclis-i Mebusan hakkında "maznun ve müttehim" tabirlerini kullanması, terbiye-i siyasiye namına bir fecia olduğunu şuracıkta nazar-ı dikkatlerine vaz' ettikten ve takrirlerinin münderecât-ı sairesi hakkında yarın ayrıca beyân-ı mütalâa edeceğimizi söyledikten sonra, esnây-ı müzâkeratda tuhaf bir celâdetle dermeyan etmiş oldukları bir fikri birkaç sözle teşrih edeceğiz.

Damad Ferid Paşa, iki esas ihtiva eden takririnde ilk önce, şimdi Meclis-i Mebusan'ın Divan-ı Ali teşkiline veya bir mes'eleyi Divan-ı Ali'ye sevke salâhiyetdâr olmadığını zikretmiştir. Paşa'nın bu iddiası ne şekilde

serdolunursa olunsun, redd ve cerh etmek pek kolay iken, âzâdan Topçu Ferik Rıza Paşa basit bir formül bularak "Hükümdarın mazhar-ı hitabı olmuş, kabineye itimad reyi vermiş ve bu rey ile hey'et-i hazırayı mevkiinde ibka ve ikdar etmiş olan bir Meclis-i Mebusan nasıl olur da Divan-ı Ali'ye müteallik mesâili tedkik edemez ve nasıl olur da bu tedkikat neticesinde bir nazırı divana sevkedemez?" demişti. Kanun-ı Esasi'yi iki-üç defa yüzünden okumuş olanlar bile, bu müdafaanın isabetini teslim ederler. Halbuki Damad Ferid Paşa bunu kabul etmedi ve o mahud vaz'-ı istihfâfkârıyla hani başkalarını hiçbir şey bilmez ve kendisini çok derin gören o yüksek bakışıyla hey'eti süzerek cevap verdi: "Hayır, aldanıyorsunuz. Kabine, Meclis-i Mebusan'ın itimad reyine dayanarak değil, hakkaniyete istinad ederek muhafaza-i mevki ediyor".

Böyle bir istinadgâha malik olan kabineye Meclis adem-i itimad reyi verirse, buna karşı yapılacak muamele kolaydır: Meclisi dağıtmak .....[1]. O vakit Meclis'i dağıtırlar". İki adım .....[2] hep teşriiyenin bir rükn-i meşruu sıfatıyla çalışan mebusları maznun ve müttehim sıfatlarıyla yâdetmek vakıa bir hürmetsizlik idi. Ancak Paşa'mızın takdiri de, tatbiki de münhasıran şevketmeâb efendimizin yed-i humâyunlarında olan bir hakkı adeta ihtisas edercesine kendi namına ortaya atmakla yalnız hürmetsizlik değil, aynı zamanda küstahlık etmiş oldu. Teşekkür olunur ki rüfekasından hiç biri bu fikre iştirak etmediği gibi, ...[3] hazırlanan hareket-i tenbihiyye, sonra âyân Reisi Ahmed Rıza Bey'in acı ve müessir ihtarı, Paşa'nın gaflet-i .....[4] bir sille gibi patladı. Bir müddetden beri kendisine hasbî sıfat ve salâhiyetler izafe eden ve son zamanların hadisatını sivrilme arzularını ihsâs edecek asabî hareketlerle hayli telâşlı görünen Ferid Paşa, eğer bildiğimiz şekil ve kırattan fazla bir mahiyette olsaydı, Meclis-i Mebusan'ın mukadderât-ı atiyyesinde, evvelden hazırlanmış bir kararı, icab eden bir söz ile öyle fena bir vaziyet ihdâs etmiş olurdu ki, hâtıra-ı elîmesi hafıza-i meşrutiyetten henüz silinmemiş olan son hâdise-i istifa bu vaziyetle büsbütün tazelenir, meşruiyet ve salâhiyeti hâiz olmayan gayrımes'ul vasıtaların müdahalât-ı âhıresinden tahassul eden nâhiş tesirat önünde millet yeniden bi vakfe-i teemmül ve endişe geçirmek mecburiyetini duyardı. Ancak biz biliyoruz ki, Paşa'ya bu sözü söyleten cür'etin vukufsuzluktan, takdirsizlikten başka menbaı yoktur. Paşa da bir nazırımızı taklid etmek hevesine düştüler. Doktor Rıza Tevfik Bey'in şu aralık muhibb-i siyasisi oluveren Paşa hazretleri de feylesofumuz gibi

---

(1) (2) (3) (4) Buralardaki bazı kelimeler kâğıdın yıpranması ve sansür memurunun çizgisinin altında kalmış olmaları yüzünden okunmuyor.

Meclis'i tezyif ve tehzil etmek celâdetinde bulunmak istediler. Lâkin Feylesof'un kurnazlığı kendilerinde olmadığı için, bu defa meydana atılınca adımlarını toplayamadılar ve bir noktada tutunamayınca daha yüksek bir noktaya el uzattılar, burada büsbütün gülünç fakat gaafilâne gülünç oldular, yuvarlanıp gittiler.

Anlaşılıyor ki, Paşa hazretleri parlamanter olmak için daha pek çok kitap okumaya muhtaçdırlar. Ancak biz bunları öğrenmeden evvel siyasi nezaket, hürmet, rüfekaperverane ve nihayet hodşinaslık denilen ve maateessüf hukuk-ı esasiye kitaplarında bulunmayan bazı esasları talim buyurmalarını Paşa hazretlerine ihtar edeceğiz. Filozof Rıza Tevfik Bey, Paşa dostunu bundan faka bastırmak istemezse, bunları bir gecede kendilerine öğretmelidir.

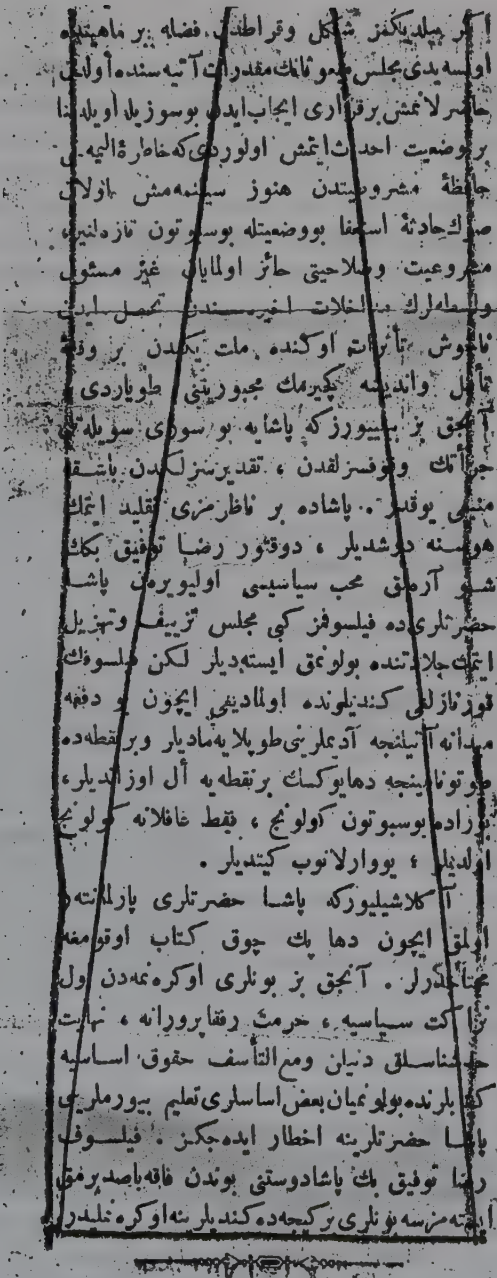

Yayınlanmayan makalenin son kısmı

Belge: 31

ŞEHZADE ÖMER FARUK EFENDİ'NİN SULTAN VAHİDEDDİN'İN CENAZESİNİN SURİYE'YE NAKLİ SIRASINDA SABİHA SULTAN'A YAZDIĞI MEKTUPLAR (Haziran-Temmuz 1926)

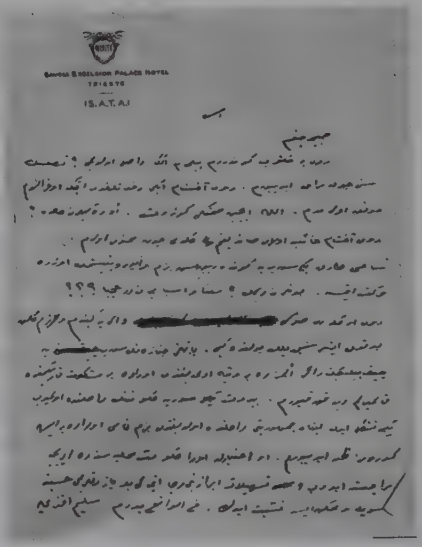

Sabihacığım,

Dün bir mektup gönderdim, bilmem eline vasıl oldu mu? Nasılsın, seni çok merak ediyorum. Dün akşam iki defa telefon etmeye uğraştım, muvaffak olamadım. Allah için sıhhatini gözet. Evdekiler ne halde? Dün akşam kaybolan sandığım geldi, çok memnun oldum.

Sami, Tarık Bey'i Suriye'ye gönderiyormuş. Bizim vapura yetişmek üzere hareket etmiş. Bunlar ne demek? Mana ve esbabı nedir acaba?

Dün öğleden sonra valiye gittim. Lâzım gelen bütün işler şimdilik yolunda gibi. Yalnız cenazenin Suriye'ye çıkabileceğine dair elimizde bir vesika olmadığından, orada bir müşkilat karşısında kalmayalım diye korkuyorum. Beyrut Suriye hükümetinin dahilinde olmayıp yeni teşekkül eden Lübnan Cumhuriyeti dahilinde olduğundan bizim Nami orada bir iş göremez zannediyorum. O itibarla ora hükümet-i mahalliyesine de ayrıca müracaat edip teshilât ibrazını rica etmeli. Bu yazdıklarımı Hüseyin'e söyle ve mümkün ise teşebbüs edin. Filvaki pederim Selim Efendi'ye lazım gelen teşebbüsatın icrası için yazmış idi. Fakat bu gibi eşhasın kendiliklerinden birşey yapabileceklerine itimadım yok. Eger Beyrut'a kadar gidilir ve karaya çıkartmazlar ise, tamam bir rezalet olur. Bu

yazdığımı derakab kendisine bildir, pederimle görüşsün ve telgrafla hatta Juvenel'e telgrafla lâzım gelen teshilâtın ibrazını tarafınızdan beklerim diye pederim bir telgraf çeker ise hem münasib ve hem iyi olur. Bu yazdıklarımı mümkün ise hattâ kendisine oku.

Şimdi saat iki. Dörtte vapura bineceğiz ve saat altıda hareket olunacak. Bundan sonra mektup yazmamın imkânı yok. Belki bizim gittiğimiz vapur avdet ederse bir mektup gönderebilirim. Binâberîn gözlerinizden öperim Sabihacığım.

17 Haziran 1926[1]
Ömer Faruk

*

21 Haziran 1926[2]

Pek sevgili Sabihacığım,

Evden ayrılırken ne azab ile ayrıldığımı tahmin edemezsin. Hele o kopan vaveylâyı işittikce bittim, eridim. Selâmi'yi gönderdim, bilmem geldi mi? Hiç birinize orada veda edemeden çıkmağa ne çare mecbur idim. Son günlerde epey sarsılmış olan âsâbımı gemide dinlendirmek istedim, bilmem muvaffak olabilecek miyim? Bir taraftan düşünceler, bir taraftan vaziyetimizin vehameti bir türlü beni rahat bırakmıyor. Bu günlerde nasib ve mukadder olan birçok acıları cenab-ı hakk bizlere çektirmek istiyor, öyle olacak.

Hava oldukça iyi, köpüren mavi denizi seyredip bir miktar rahat ederken, küçük bir vak'a yeniden asabımı oynattı. Vapurumuzun arka kısmında üçüncü mevki yolcuları içinde Filistin'e hicret eden birçok Musevi aileleri var. Bunlardan birinin kızı sefalet ve zaafdan dün sabah öldü. Bu sabah da onun cenaze merasimini icra eyledik. Cesed bir tahta kutu içine konuldu ve bütün gemi efradı bulunduğu halde tahta kutu bir sepetle denize indirildi ve onun agûşuna terkolundu. Mezarı deniz, mevkîi nâmâlum ve denizin dibine inen bedbahtın ailesini göz önüne getirebilirsin. Fazla tarife hacet yok. Girid açığındayız. Sahil uzaktan gözüküyor. Saatlerden beridir vapur sahili uzaktan takiben seyrediyor ve galiba daha da saatlerce devam edecek. Ne güzel ve cesim bir ada. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Girid Vilâyeti. Baktıkça ve gördükçe nasıl bir ye's hissediyorum, Allah bilir. Ah o bizim ne memleketini, ne milletini, ne milletinin ruhunu, ve hâsıl hiçbir şeysini tanımamış bedbaht hükümdarlarımız. Hem

---

[1] Metinde sehven *17 Temmuz 1926* yazılmış.

[2] 1926 yerine yanlışlıkla *1326* yazılmış.

milletlerine, hem memlekete ve hem de kendilerine edeceklerini etmişler. Bedbaht, öksüz topraklar!

Vapurumuz pek büyük değil fakat izam olunacak kadar da küçük değil. Yemekleri pek iyi, yalnız yalnızlık fena. Birinci sınıf yolcularından bizden başka yalnız birkaç İngiliz var, o kadar. Umumiyetle kaptan ve zabitlerle görüşüyoruz. Çoğu eski Avusturya zabitanı ve Avusturya'da tahsil etmiş zabitler.

Haziran 22/23

Bugün hava cidden güzel fakat çok sıcak idi. Yarın sabah yedide Yafa'ya vasıl oluyoruz. Bu mektubumu oradan göndereceğim. Ümid ediyorum, biran evvel eline vasıl olur. Beyrut'a vürûdumda bir âfiyet haberini alamazsam çok canım sıkılacak. Ümid ederim bunu akıl etmiş, yapmışsındır. Gözlerinden, yanaklarından ve her her tarafından birçok öperim sevgili Sabihacığım.

Ömer Faruk

*

Pek sevgili Sabihacığım,

Ancak bugün sana buradan yazmaya muvaffak oluyorum. Birbirini takip eden yorgunluklardan ancak henüz kurtulabildim. Seyahat, gördüklerim ve olanları bertafsil mektupla anlatabilmenin imkânı yok, muhtasaran anlatayım. Beyrut'a muvasalatımızda heman bütün efrad-ı aile ve Beyrut'un bütün eşrâfı, hükümet-i mahalliye ve heyetler tarafından istikbal olunduk. Karaya çıktığımızda ilk ziyaretim Selim Efendi'ye oldu. Pek mültefitane kabul ettiler. Bilâhare, Cebel-i Lübnan Cumhuriyeti reisicumhurunu ve başvekilini ziyaret ettikten sonra Fransız mümessil vekilini ziyaret eyledik. Onu müteakib bazı eşrafın ziyaretlerinde bulundum. Bunları müteakib öğleye doğru bizim Mecid'in evine gittim. Hazret-i Mecid-i bîçare meger ameliyat olmuş, entari ile anca odasında dolaşabiliyor. Yemek orada yedik ve bir miktar dertleştik. Bedrirû orada idi. Sultan bir çok seni sordu. Mecid de tabii keza. Öğleden sonra dörtte, merasim için liman dairesinde bulunduk. Orada cenaze ihtifalât ve merasim-i mahsusa ile camie nakl ve orada cenaze namazı kılındıktan sonra istasyona naklolundu. Kalabalık nâkaabil-i tasavvur idi. Bu merasimi müteakib geç vakit Nazime Sultan halama gittim ve ziyaretinde bulundum. Oturdukları yer Beyrut'tan otomobil ile üç çeyrek mesafede olduğundan davetlerine icabet edemeyerek Beyrut'a avdet ettim ve gece Şerefeddin'de kaldım. Ertesi sabah saat dört buçukta tren-i mahsus ile Şam'a hareket olundu. Bey-

rut'taki merasimde efrâd-ı aile bilâ-istisna hepsi bulundukları halde Şam'a Ziyaeddin ve Şerefeddin Efendi'den maada kimse beraber gelmedi. Bu adem-i iştirakin esbâbını ancak buraya geldikten sonra esbâbını anladım. On saati mütecaviz bir tren seyahatini müteakib Şam'a muvasalat eyledik. İstasyonda reis-i hükümet Nami Bey, erkân-ı hükümet ve ahali tarafından istikbal olunduk. Bütün bu merasimler esnasında her nedense yabancı bir toprakta olmadığımı ve kendi memleketimde bulunuyormuşum gibi bir yakınlık hissediyordum. Hasılı kendimi kendi memleketimde zannediyorum. Yegâne bahtiyarlığımız! Cenaze keza ihtifalât ve merasim-i mahsusa ile istasyondan Sultan Selim-i Evvel Camii'ne naklolundu ve merasim bu suretle hitama erdi. Ertesi gün Nami Bey'i hükümet dairesinde resmî bir ziyaretini müteakib, burada büyük bir nüfuzu olan Hout Komiser'in muavini Mösyö Piyer'i ziyaret ettik. Bizi pek nazikâne bir surette kabul etti ve daha şimdiye kadar Fransızlardan işitmediğim bir tarzda sitayişle ailemizden ve Fransızlarla Osmanlı Hanedanı'nın arasında daim olmuş olan mevedetten bahseyledi. Öğleden sonra da iade-i ziyaretimize geldi.

Cenazenin defin edilmesi mes'elesine gelince: Onda dahi yine bir mikdar müşkilât karşısında kaldık. Bidâyeten intihâb olunan yer bilâhare bazı esbâb dolayısiyle muvafık görülmedi, bilâhare Selâhaddin-i Eyyubî'nin türbesine nakl ve defni kararlaştırıldı ve nihayet orada dahi defin için yer bulunamaması dolayısiyle yine ondan da sarf-ı nazar edildi. Bilâhare Sultan Selim Camii'nin içinde odalardan birinde defne karar verildi fakat hafriyat esnasında su çıkması üzerine ondan da sarf-ı nazar edilerek avluda defne karar verildi. Mevki itibariyle bu son yer hepsinden muvafık ise de, belki üstüne bir türbe yapılamaz korkusuyla bunu pek arzu etmedim ise de, çaresizlikle bu kararı vermeye mecbur kaldım. Hükümet bilâhare bir türbe inşa ettirteceğini vaad ediyor. İnşaallah.

Biraz da buranın yani Şam şehrinin vaziyetine gelelim. Buraya vâsıl olduğumuz akşam hava kararır kararmaz bizler yemekte iken burada epey zamandan beri âdet olmuş olan sokak muharebâtı başladı. Bizim haberimiz yok, meğer burası bir cephe-i harb imiş. Şehir içinde epey bir gürültüyü müteakib birkaç saat sonra yine sükûnet hasıl oldu. Hemen her gece muntazaman âsiler şehre hücum ediyor ve iz'ac ediyorlar. Bunları tenkil için şehir dahilinde ve yakında bulunan kıtaat ile müsademeler oluyor. Bu şehrin içinde yerleştirilmiş olan makineli tüfek yedi buçukluk sahra toplarının mütemadi gürültüsü, geceleri insanı rahat uyutmuyor. Toplar şehrin bir kısmından şehrin diğer kısımlarına ateş ediyor ve usâtın şehre girmesine mani olmak için mütemadi ateş ediyorlar. Tayyareler

dahi bombalar atmak suretiyle gürültüyü bir mikdar daha fazlalaştırıyorlar. Bütün manasiyle bir cephe-i harb. Ancak gündüzleri sükûnet oluyor ve geceleri yeniden başlıyor. Halk artık bu hale alışmış, herkese tabii geliyor. Tasavvur nâ-kabil, gayritabiî bir vaziyet. Biraz da bu vesile ile gülünç kısmından bahsedeyim. Biçare Ziyaeddin Efendi bu gibi seslere alışık olmadığından tüfek ve top sesleri başlayınca kendisinde de bir korku başlıyor. Bîçâreyi kaç defa gece yatağından fırlattık. Dün gece haline epey güldük. Nihayet fazla bir tahammül gösteremeyerek bu sabah Beyrut'a kaçtı.

Merasim-i tedfiniye ikmal oluncaya kadar burada kalacağım. Bizim Reşid Bey de biraz rahatsız oldu. Dün epey harareti var idi. Zannediyorum, alışık olmadığı sıcakların tesiri oldu. Birkaç gündür sıcaklar nâ-kabil-i tahammül bir şekilde devam ediyor. Zannederim güneşte altmış olacak, belki de daha fazla. Sizleri ne kadar göreceğim geldiğini Allah bilir. Fakat sana doğrusu kızmadım dersem yalan olacak. Bir mektup gönderemez miydin? Ne kadar merak içinde kıvrandığımı düşünmen icab etmez miydi? Bu kadar lâkaydî olur mu? Bütün sizler ne haldesiniz, herhalde bir vasıta ile derâkab bildirmeni rica ederim. Buradan avdetimde Beyrut'ta da bir mikdar kalıp, ondan sonra hareket eyleyeceğim.

Hepinizi Allah'a emanet ediyorum. Çocukların gözlerinden ve yanaklarından ve senin de her tarafından bir çok, bir çok, bir çok öperim.

3 Temmuz 1926
Ömer Faruk

Pederimin ve validemin ellerinden, Dürrüşehvar'ın gözlerinden öper ve evdekilere birçok selâm ederim.

Nami Bey her ne kadar kendilerini tanımıyor isem de, arz-ı ta'zimât eylerim diyor. Şerefeddin de ellerinden öpüyor.

Belge: 32

REFİK HALİD'İN, HALEP'TE ÇIKAN "DOĞRU YOL" GAZETESİ'NDE SULTAN VAHİDEDDİN'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA YAYINLANAN MAKALESİ (1926)

BİR "FATİHA" YERİNE[1]

بر «فاتحه» يرينه

Türk padişah ve halifesi Vahideddin Han, İtalya'nın bir bucağında, uzun bir silsile-i mezaibden sonra rahmet-i rahmana kavuştu. Bu felâketzede hakanın muharebenin misilsiz bir facia olan son senesiyle mütareke devrinin korkunç bir ruyaya benzeyen tükenmez günlerinde memleketinin selâmeti ve felâketlerden tahlisi için nasıl candan çalıştığını yakînen bildiğim, gerek gazeteci, gerek politikacı, gerek de resmî ve mühim bir makamın âmiri olarak vesaiki, delâili ile pek mükemmel tanıdığım cihetle kendimi -bugünkü Türk matbuatının sırf yaranmak ve cumhuriyet idareyi korumak, halk nazarında yükseltmek için yazacakları haksız ve kıymetsiz makalelerin

---

[1] Refik Halid bu makaleyi 1926'da, sürgünde yazmıştı. Aradan seneler geçti, 150'likler affedildi ve Refik Halid de Türkiye'ye döndü, hatıralarını kaleme aldı. Ölümünden seneler sonra yayınlanan bu hatıralarda Sultan Vahideddin'den başka türlü bahseden bir Refik Halid vardı:

"...Tarih zaten bir taraflı olmakta devam edemez. Uzun zaman yaptığımız hep öyle idi; tek taraftan bırakıyorduk, bakmakla da kalmıyor, tek taraflı tutuyorduk, öte tarafa sadece atıp tutuyorduk. Bugün de tarafsız görmemize ve dü-

zıddına- onu hayırla yad etmek ve mubarek naaşı karşısında teessürümü bildirmek mecburiyetinde görüyorum.

Mağfur Vahideddin Han bir sille-i siyasete uğrayıp altıyüz senelik âbâ ve ecdad tahtını, altı asırlık yurdunu ve bu yurdda sakin teb'asını bıraktıktan sonra tahvîl-i idarenin icabı, gazeteci makulesi bir takım adi ruhlu kesânın şeni' tecavüzlerine uğradı. Bu meyanda Celal Nuri denilen bir politika piçiyle Süleyman Nazif ismini almış bir müdâhane fahişesi, dünya kuruldu kurulalı hiçbir adamın uğramadığı sefil hücumlarla bu bedbaht sultanı itham için müsabakaya giriştiler ve Vahideddin Han'ı her türlü şen'iyelerin faili gibi göstermeye uğraştılar. İnananlar oldu mu, olmadı mı, bilemem. Benim bildiğim bugün gurbet ve ecnebi toprağında can veren padişahın vatanına iyilik yapmaktan başka bir gaye gözetmemesi ve memleketini kurtarmak endişesinden başka bir emel gütmemiş olmasıdır.

Fakat ne elîm bir talihsizliktir ki, tac ve tahtını hâmil olan Türkiye'yi tahlis için çalıştığı yol onu âmâlinin tahakkukuna değil, mekhur ve müzmahil menfâsına, medfenine sürükledi. Zavallı padişah Avrupa'ya kafa tutmak, silah çekmek, meydan okumakla böyle bir gayenin husûlüne inanmıyordu; ona ben de inanmıyordum; benim gibi binlerce mantık ashabı vatandaş da, yapanlardan çoğu da inanmıyordu. Bu, siyasetde bir nokta-i nazar farkı idi. İşte bu fark, düşünüş, duyuş ve iş görüşteki bu ayrılık, meselâ hilâfetin lüzumuna inanış, İngiltere ile hoş geçinmekten bir keramet bekleyiş, Yunan ordusunu ta Ankara önüne gitmiş görerek harbden bir faide beklemeyiş, bütün bunlar hulûs niyetine rağmen, onu hain-i vatan şeklinde teceli ettirdi; memleketinin istiklâliyle bir cür'etkâr kumarbaz gibi oynayamaması, bu vatanperver padişahı nihayet vatancudâ, vatanzede etti.

Siyaset nedir? Muvaffak olunca ve olduğun müddet medh, tekrim, tazim... Olmazsan ve olamadığın müddet zemm, tezlîl ve tezvîr! Bugünün memduhları yarın makdûh, dünki menfurlar bugün merfû! Politikada bedbaht ona derler ki, ikbalde sevilmez, idbârda can verir. İdbârda göçen için fatiha yerine bir sure-i zemm, uzkuru'l-mevtâ bi'l-hayr yerine uzku-

---

şünmemize elverişli bir devreye eriştiğimiz, yıllar aştığımız, ciddî mânâsıyla tarihe girmek çağında bulunduğumuz için her noktayı aydınlatacak vesikaları ortaya koyabiliriz.

Vahideddin de birşeyler düşünmüş ve yapmış; söylüyor, dinleriz. Bizi kandırması artık bahis konusu değil; zamanı geçmiştir... Ama bunların tarihe geçmesini de yine tarih namına isteriz." (Karay, *"Bir Ömür Boyunca"*, 272.)

ru'l-mevtâ bi'ş-şer! Fakat bütün bu zevâhirin altında bir hakikat vardır, bütün bu medihlerin ve zemlerin tahtında bir nüve gizlidir ki onu zaman meydana çıkarır. Zaman, Vahideddin Han'ın hayat-ı siyasiyesini ihtirastan ârî bir alim gözüyle tedkik edecek olursa birçok hatalarını bulabilecektir; fakat ona atfedilmek istenen namerdliği, yani sarayının bir köşesinde yaşayabilmek için memleketini ecnebi istilası altında kıvrandırmak emeliyle çalıştığı tezvirini külliyen reddedecektir. Henüz bir adam çıkıp da "Vatanını sevenlerden bir kısmının başında o çalıştı, hem fart-ı hamiyyetinden ne zilletlere katlanarak... Bir kısmının başında da bu çalıştı, hem fart-ı muhabbetinden ne zahmetlere göğüs gererek..." diyemiyor. Fakat yarın bu, asıl hürriyet ve asıl cumhuriyet teessüs edince hakikat olarak Türk tarihinin granit kitabesine hâkk olunacaktır.

*

Bedbaht Türk padişahı siyasetinde muvaffak olamadı; fakat Türk milletini izmihlâl ve bâdire zannettiğimiz kanlı sergüzeşte atan bir asker o millete, ne bahasına olursa olsun, dünyada herşeyden kıymetdâr olan istiklâlini kazandırdı, düşmanı misli görülmemiş bir şanlı darbe ile yurdun canevinden koparıp attı ve tam mânâsiyle muzaffer oldu. Padişaha düşen bu vazifeyi padişahın yapamaması onun bunu istememesinden değil; muktedir olamamasındandır. Yoksa Vahideddin Han Afyonkarahisar zaferini bizzat kazanmak istemez miydi? O kadar acı yaşlar döktüğü ve kara yaslar tuttuğu İzmir'e halâskâr olarak girmekten zevk duymaz mıydı? Fakat ne yapsın ki muhit, an'ane, mantık, ihtiyat, yaş ve daha yüzlerce sebeb onu çıkmaz farzedilen böyle bir yola atılmaktan men etti; kahrolası siyasetin bir türlü muzır dalgaları üstünde çırpındıra çırpındıra götürdü, küçük, kuytu köyün kenarına bir enkaz parçası gibi bırakıverdi. O, emin ve memleketine müfid zannetdiği yumuşak siyasetinin neticesinde tahtını, tacını kaybederken, tehlikeli ve muzır kıyas olunan bir siyaset-i dürüştâne, millete memleketini kazandırmıştı.

Şark politikasında yalnız galiplerin hakkı, hakk-ı kelâmı, müdafaası vardır. Bedbaht padişaha hain, zalim, katil diye bağırdılar. Halbuki onun kadar hıyanete, zulme, katle aleyhdar kim vardı? O, böyle addedilmemek için; "kan döktü, harb etti, milleti muhataralı sergüzeştlere soktu" dedirtmemek için Istanbul'da boynunu büküyor, bir tevekkül ve ihtiyat politikasının bütün zilletini çekiyordu.

*

Bugün artık taht, tac, hanedan, hilâfet mefhumları ardında koşmanın

devri geçti. Bilhassa ben ne vak'anüvis-i hazret-i şehriyârîyim, ne de fedâî-i tâcdârî... Padişahım olduğu için değil, tanımak şerefine nâil olduğum bir büyük vatandaşım olduğundan dolayı haksızlığa uğrayan Vahideddin Han'ın hakkını vermek istedim. Bana öyle geliyor ki, bu Türk hakanı avizelerinin binbir türlü ışık saçtığı ve mermer salonlarının denizler gibi ufuklara uzandığı aydınlık ve geniş salonlara bedel bir ufak köşkün Frengâne döşenmiş dar, loş odasında can verirken, mahrum kaldığı saltanatına rağmen milletinin bugünkü istiklâlini düşünerek ilcây-i siyasetle yaptığı bazı hataları unutmuş, müsterih can vermiş ve şahsına yapılan tecavüzleri de zafere hürmeten affetmiştir.

Yarın biz de şayet gurbetlerde ölürsek böyle yapacağız, öyle can vereceğiz!

Refik HALİD

Belge: 33

SULTAN VAHİDEDDİN'İN VE HALİFE ABDÜLMECİD EFENDİ'NİN HAZİNE-İ HASSA MALLARIYLA İLGİLİ OLARAK VERDİKLERİ VEKÂLETLER (1926)

Hazine-i hassa-i şâhâne namına tevârih-i muhtelifede Bağdad, Basra, Suriye vesair memâlikde iştirâ edilip Hânedân-ı Âl-i Osman'ın hukuk-ı müşterekesinden olan emlâk ve araziye müteallik bilcümle hukukun âid olduğu makam ve mehâkim nezdinde takib ve müdafaası hususunda hânedânın reis-i ekberi bulunan Sultan Mehmed Vahideddin Hân-ı Sâdis Hazretleri'ni vekâlet-i devriye-i sahiha-i şer'iyye ile tevkîl eyledik.

1 Mart 1926.

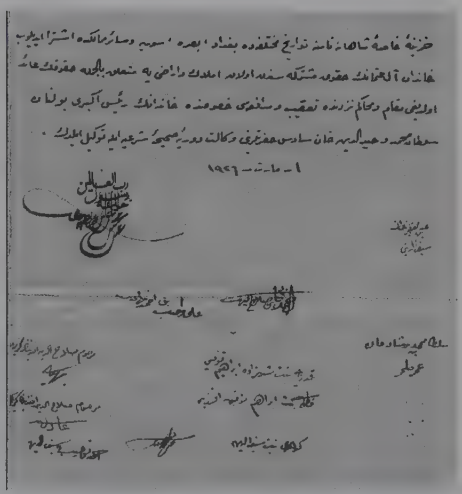

Halife-i Resûl-i Rabbu'l-Âlemîn Abdülmecid bin Abdülâziz, Seyfeddin bin Abdülâziz Han, Ömer Hilmi bin Sultan Reşad Han, Ahmed Nihad bin Salâhaddin, Ali Vasıb bin Ahmed Nihad, Kadriye binti Şehzade İbrahim Tevfik, Merhum Salâhaddin Efendi'nin kerimesi Behiye, Fatma binti İbrahim Tevfik Efendi, Merhum Salâhaddin Efendi'nin kerimesi Âdile, Gevherî binti Seyfeddin, Ahmed Tevhid bin Seyfeddin, Ömer Faruk.

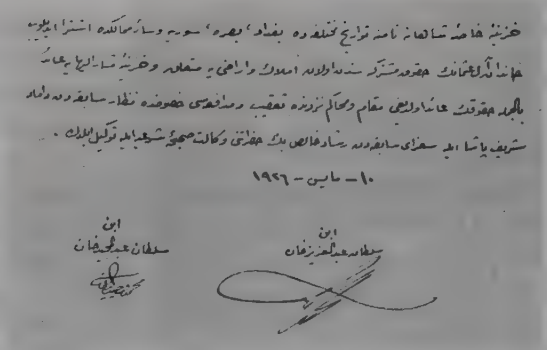

Hazine-i hassa-i şâhâne namına tevârih-i muhtelifede Bağdad, Basra, Suriye vesair memâlikde iştirâ edilip Hânedân-ı Âl-i Osman'ın hukuk-ı müşterekesinden olan emlâk ve araziye müteallik ve hazine-i müşarünileyhâya aid bilcümle hukukun âid olduğu makam ve mehâkim nezdinde takib ve müdafaası hususunda nuzzâr-ı sâbıkadan Damad Şerif Paşa ile süferây-ı sâbıkadan Reşad Hâlis Bey hazerâtını vekâlet-i sahiha-ı şer'iyye ile tevkîl eyledik. 10 Mayıs 1926.

Mehmed Vahideddin
bin
Sultan Abdülmecid Han

Abdülmecid
bin
Sultan Abdülâziz Han.

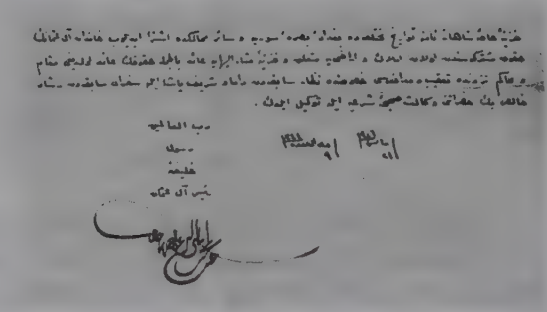

Hazine-i hassa-i şâhâne namına tevârih-i muhtelifede Bağdad, Basra, Suriye vesair memâlikde iştirâ edilip Hânedân-ı Âl-i Osman'ın hukuk-ı müşterekesinden olan emlâk ve araziye müteallik ve hazine-i müşarünileyhâya aid bilcümle hukukun âid olduğu makam ve mehâkim nezdinde takib ve müdafaası hususunda nuzzâr-ı sâbıkadan Damad Şerif Paşa ile süferâ-yı sâbıkadan Reşad Hâlis Bey hazerâtını vekâlet-i sahiha-ı şer'iyye ile tevkîl eyledik. 21 Mayıs 1926-9 Z'ilkaade 1344.

Halife-i Resûl-i Rabbu'l-âlemîn, Reis-i Âl-i Osman, Abdülmecid bin Abdülâziz.

Belge: 34

SABİHA SULTAN'DAN SULTAN VAHİDEDDİN'E (2 Ocak 1922)

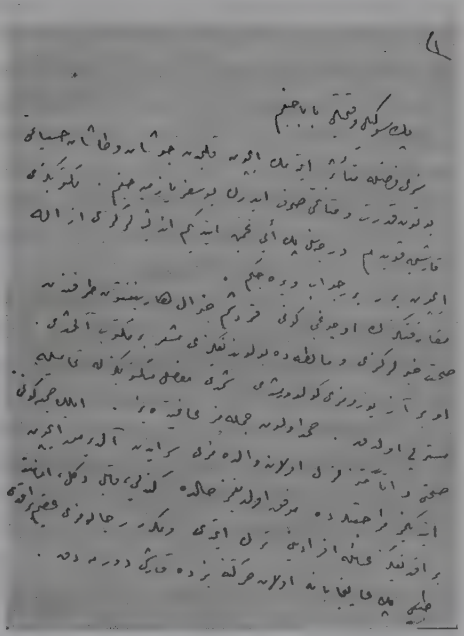

Pek sevgili ve kıymetli babacığım

Sizi fazla müteessir etmemek için kalbimden çoşan ve taşan hissiyâtımı bütün kudret ve metanetimi sarfederek bu sefer yazmayacağım. Mektubunuzu karşıma koydum. Derecesini pek iyi tahmin ettiğim endişelerinizi izâle için birer birer cevap vereceğim.

Mufaraketinizin üçüncü günü kardeşim General Harington tarafından sıhhat haberlerinizi ve Malta'da bulunduğunuzu müş'ir bir mektup almıştı. O biraz yüzümüzü güldürmüştü. Şimdi mufassal mektubunuzla tamamiyle müsterih olduk. Hamdolsun cümlemiz afiyetteyiz. İlk cuma günü sıhhatı zaten mütezelzil olan validemizi saraydan aldırmak için ettiğimiz müracaatlarda muvaffak olduğumuz halde kendisi kabil değil, emanet bırakdığınız aile efrâdını terketmedi ve mükerrer ricalarımızı akîm bıraktı. Tabii pek âlicenâbâne olan hareketine biz de karşı durmadık.

Yıldız'dakilerin vaziyeti için kat'iyyen üzülmeyiniz. Şimdiye kadar herşey me'mûl ve tasavvur hâricinde muntazam bir sûrette cereyan etti. Saray ilk günden itibaren Merkez Kumandanlığı ve Polis Müdüriyeti ta-

rafından taht-ı muhafazaya alındı. Mabeyn dairesiyle ikâmetgâh-ı dâimîniz bulunan kısım ve bazı hâriçdeki devâir mühürlendi. Hususi daireler, yani harem, tamamiyle eski halini muhafaza ediyorlar. Vak'anın bidâyetinden beri herşey sarayda evvelki hâlini muhafaza ediyor. İaşeleri hükûmet tarafından idare olunuyor. Doktorlara kadar herkes vazifeleri başından ayrılmadı. Hemşiremle beraber geçen cumartesi günü Yıldız'a gidip validemizi ziyaret etmek istediğimizi, bunun kabil olup olamayacağını Merkez Kumandanlığı'ndan sorduk. "Hiçbir mâni yoktur" cevabını alınca gittik. O zaman daha mektuplarınızı almamıştık. Yalnız General vasıtasıyla öğrendiğimiz sıhhat haberlerinizi tebşîr ettik. Hamdolsun, cümlesi âfiyettedirler. Geçen çarşamba günü yine Harington'un yaveri hemşirem ve benim nâmımıza iki zarf getirdi. Onunkinde anneme ve ikinci hazinedara mahsus bir zarf ile doktor paşanın ailesine aid bir mektup vardı. Ben de ye's ve memnuniyet arasında beni saatlerce ağlatan mektubunuzu alınca ertesi günü olunca doğru Dolmabahçe Sarayı'na gittim. Telâkki ettiğim emirlerinizi kayınpederime arzettim. Bu ânı müddet-i hayatımda unutmayacağım. Kendine âid olan kısmı görmek arzusunu ızhâr edince "erâenin daha muvafık olacağını" teemmülle takdîm ettim. Nasıl ciddî ve büyük bir teessürle okuduğunu ve ağladığını gözlerimle gördüm. İnsan böyle anlarda daha hassas oluyor, kabiliyet-i teessürü artıyor. Bu kadar nazik ve me'yus bir zamanda karşımda elemimle alâkadar bir insan, ağlayan göz görmek beni bu esnada mümkün olduğu derecede müteselli etti. Arzularınızın tahakkukuna imkân derecesinde gayret edeceklerini vaad buyurdular. Yalnız her türlü idare hükûmete ait bulunduğu için bu hususta yapabileceklerinin gayret ve ısdârdan ibaret olduğunu ilâve ettiler.

Sonra, oradan doğru Yıldız'a çıktım. Hemşiremin nâmına gelen zarfın içindeki annemin ve ikinci hazinedarın mektuplarıyla benim zarfımdan çıkan yine ikinci hazinedara âit olanı kendi elimle verdim. Annemin cevâbını şimdi bununla beraber General Harington'a göndereceğim. İkinci hazinedar da yazıp hazırlayacak, bir-iki gün sonra tekrar Yıldız'a gittiğim zaman alıp ayrıca takdîm edeceğim.

Hemşirem elyevm Nişantaşı'ndadır. Saraydakileri görmeye ilk defa beraber gittik. Ellerinizi kemâl-i muhabbetle, tehassürle öpüyor. Mektuplarınıza sabırsızlıkla muntazırdır.

Hülâsa-i kelâm şimdiki halde Yıldız'dakiler orada ikâmet ediyorlar. Ötedenberi hünkâr cariyeleri namiyle ayrı olan kısım saraya alınacakmış. Ben arzularınızın husûlü için yani bizimkilerin Yıldız'da kalmaları için mümkün olduğu kadar uğraşıyorum. Diğer mektuplarımda mufassalan havadis veririm babacığım.

Şimdilik ıstabl-ı âmire ile hazine-i hassanın Halife'ye aid kalacağı söyleniyor. Fakat saltanatı hükümet istihlâf ettiğinden dolayı galiba emlâk da onlarda kalacakmış. Binâenaleyh takarrur etmiş, ailemiz için hiçbir şey yoktur. Geçen gün sarayda iken kayınvalidem efendimizden ve kendisine karşı gösterdiğiniz teveccüh ve müstesna muameleden kemâl-i minnet ve teessürle bahsetti ve yazdığım kadar hürmet ve ta'zîmlerini tarafından takdîm etmemi rica etti.

Babacığım, bir daha bana yazarsanız Malta'ya kimleri aldırmak arzu buyuruyorsanız bir listesini rica ediyorum. Zira hiç kimse ne olacağını, ne yapacağını bilmiyor. Yalnız hazinedarlar 35 kişiyi buluyor. Hepsini aldırmak kabil olacak mı? Bu hususta tenvîr buyurmanızı çok rica ederiz.

Yazdıkça huzurunuzda bulunuyorum hissi geliyor. Bir türlü kalemi bırakamıyorum.

Birkaç gün sonra tekrar yazmak üzere müsaadenizle burada bırakacağım. Dünyada herkesten çok sevdiği babasını daima mütezayid bir muhabbetle derâguş eden kızınız ihtiram ve ta'zîmâtını tehassürleriyle beraber takdim eder.

2 Kânunsani 922

Kızınız
Sabiha

Hâmiş: Gelen mektupları getirmek için Harington'un yaveri kapılarımıza kadar General'in bayrağını taşıyan otomobile binip geliyor. Ahvâl pek tabiî olmadığından nazar-ı dikkati celbetmek doğru değil. Kendilerine muvafık bir surette, aldıkları mektupları diğer bir zarfa koyup adreslerimize postaya vermelerini ihtar buyurmanızı ayrıca rica ederiz.

Belge: 35

SABİHA SULTAN'DAN SULTAN VAHİDEDDİN'E (26 Ocak 1923)

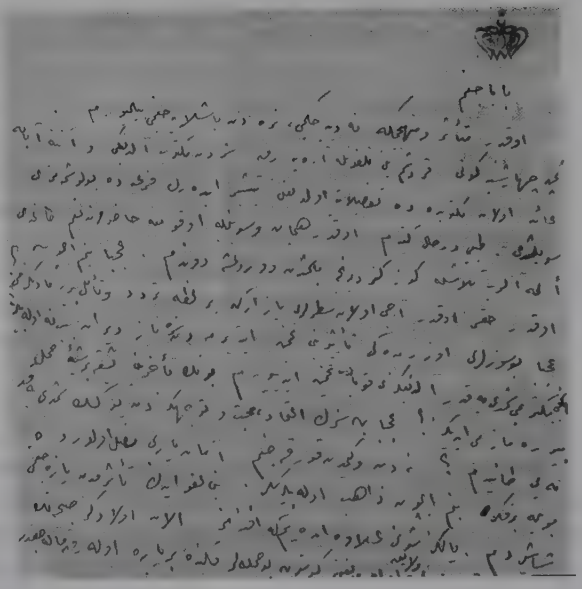

Babacığım,

O kadar müteessir ve müteheyyicim ki ne diyeceğimi, nereden başlayacağımı bilmiyorum. Geçen çarşamba günü kardeşim beni telefonla arayarak sizden mektup aldığını ve anneabama aid olan mektupta da tafsilât olduğunu tebşîr ederek Fer'iye'de buluşmamızı söyledi. Tabii derhal gittim. O kadar sevinç ve heyecanla okumaya hazırlandığım kâğıdı elime alıp telâşla göz gezdirince başımdan vurulmuşa döndüm. Acaba benim için o kadar haksız, o kadar acı olan satırları yazarken bir lâhza tereddüd ve teemmül buyurmadınız mı? Acaba bu sözlerin üzerimdeki te'sirini tahmin ettirmeden size yazdıran sebep ne olabilir? İkinci mektubumu şimdiye kadar aldığınızı kaviyyen tahmin ediyorum. Bunun tehirini başka bir şeye haml buyuramaz mıydınız? Acaba ben sizin itimad, muhabbet ve teveccühünüzden yüksek şimdiye kadar neyi tanıdım? Neden ve kimden korkacağım? Aman yarabbi, nasıl olur da böyle bir fikre benim için zâhib olabilirsiniz. Beni affedin, teessürümden yazacağımı şaşırdım. Yalnız şunu ilâve edeyim ki efendimiz, el'an evlâdınız Sabiha'nın pederinin itimadına mazhar ve lâyık olamadığını gösteren bu cümleler bendenizde bir yara olarak kalacaktır. Fer'iye'de benimle beraber okuyanlar beni teselliye uğraştılar ve

nihayet bu satırları yazmaya kendimde kuvvet buldum.

Bundan evvelki mektubumda bir takım mesâil hakkında yazmıştım. Tabiidir ki o Malta'dan hareketinizden evveline aitti. Bura havadisleri tabii size kadar güçlükle gelir. Anneabamla size yazıp göndereceklerim var. Siz benim için "Bana yazmaya korktuğu anlaşılıyor" buyurduğunuz halde benim yaptığım kulağım çekilecek kadar yüzsüzlük ama buna ihtiyaç gördüğüm için cesaretimi bırakmıyorum. Şahsınıza aid her bir şey için icab edeni bildirmek dünyada tanıdığım en büyük vazifelerden biridir. Posta ile her ne kadar emin olsa da kabil değil. Onların azimetine bırakıyorum. İlk mektubumun açık gittiğini General'e söylettim. Esasen kendisi kardeşime haber göndererek beyân-ı itiraz etmiş. Koyduğum zarf sizin zarfla aynı çantada idi. Üstüne kendimin ismini yazdığım için açarken diğeri birlikte açılmış. Pek ziyade affını rica etti. Esasen diğerlerinin salimen gidip te bunun böyle bir hataya uğraması bir kaza neticesi olduğunu gösteriyor.

Seyahatinizin sıhhat ve âfiyetle devamı hepimizi sevindirdi. İnşaallah orada istirahatinizin temini kabil olur. Yalnız olduğunuzu düşünmek bize dâğ-ı derûn oluyor. Gitmek üzere hazırlananlar can atıyorlar. Artık bilmem daha devam etmek istemiyorum, sizi de müteessir edeceğim.

Esasen bu mektubum sitemle imlâ edilmek üzere başlandı fakat tehassür beni çabuk yumuşattı. Müsaade buyurun da yalnız artık velev lâtife için olsun sizden böyle bir muameleye maruz kalmaklığımın zaten neş'esi ve lezzeti kaçan hayatımda daha büyük rahneler açtığını ve buna artık tahammül kalmadığını ilâve edeyim. Ellerinizi iştiyak ve muhabbetle öper ve sizi cenâb-ı hakkın hıfz-ı samedânîsine havale ederim pek sevgili ve pek haksız babacığım.

Yazdıklarım pek samimi ve kalbî olduğundan
fazla lâubali oldu. Tarz-ı tahrîrimi çok incelen
âsab ve hissiyâtıma atfen af buyurun.

26 Kânunsani 923

Kızınız
Sabiha

Belge: 36

SABİHA SULTAN'DAN SULTAN VAHİDEDDİN'E (5 Nisan 1923)

5 Nisan 923

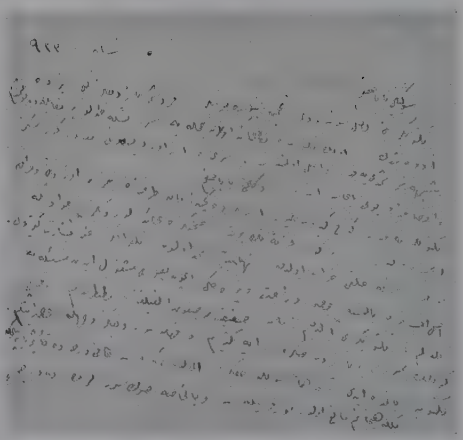

Sevgili babacığım,

Mektubunuz beni nasıl sevindirdi tahmin buyuramazsınız. Kardeşime yazdığınız gibi biz de ödeştik. Onun mektubunda bana aid olan bir cümleye serzenişle dolu bir mukabelede bulunmuştum. Şüphesiz şimdiye kadar vâsıl olmuştur. Sizi biraz üzdüyse beni mazur görürsünüz ve insaf da bunu icab ettirir. Değil mi babacığım?

Mektuplar ne kadar güç gidip geliyor. Arada geçen zaman zarfında bitmez bir üzüntü ve merak içinde kalıyoruz. Bir gün gazetenin birinde sıhhatinize aid gördüğümüz bir havadisle bütün aile halkı harab olduk. Nihayet hamdolsun telgrafınız haber-i beşâret getirdi. Asıl efendimize bi'l-nisbe huzur ve rahat vereceği için hepimizi meşgul eden mes'eleye gelelim: Mektubunuzu aldığım zaman hafif bir soğuk algınlığından muzdaribdim. Birkaç günlük mecburî bir teehürden sonra saraya gittim ve ferman buyurduğunuz vechile arzettim. Mektup da yanımda idi. Şifâhen söyleyeceğimi ikmâlden sonra - kâfi derecede tesir yapabilmeye belki heyecanım mani olur korkusuyla ve bilhassa son sözlerinin ne derece bâis-i teessür ve iğbirârınız olduğunu göstermek üzere o kısmı erâe ettim. Kendileri de müteessir oldular. "Pederinizin şahsı benim için pek muazzez ve muhteremdir. Kendileri hak-

kında hiç fena bir kanaatim yoktur. Memleketten uzak bulunuyorlar. Bir takım kimselerin menfaatleri için pederinizi hiçbir suretle düşünmeksizin fena bir vaziyette bırakmaları muhtemeldi. Bunun için kendilerinin arzu ve kanaatlerinin inzimâmına lüzum görmezlerdi. Ben sırf bu endişe ile hubbü'l-mevki' bir irşâd vazifesi yapmak istedim. Bilhassa şunu kendilerine yazın ki beni şimdiye kadar anlayamadıkları için kendilerine darılmaya hakkım olduğu halde bu bile elimden gelmiyor. Cenâb-ı hakk şâhidimdir ki böyle memleketlerinden, sevdiklerinden uzak geçen hayatları beni müdhiş ızdırab ve azâb içinde bırakır. Bunun içindir ki kemâl-i hüsniniyetle kendilerinin avdetleri için teşebbüsâtta bulunum. Cenâb-ı Allah inşaallah buna beni muvaffak edecektir. Kendileri için eger bir düşüncem varsa, o da râhat ve memnuniyetlerini te'min edebilmeye muvaffak olmaktır. Ailenin taraflarına i'zâmı için hiçbir mânî yoktur. Ben kendileri Malta'dan hareket etmezden evvel böyle bir teklifte bulunmuştum. Şimdi tamamiyle haklıdırlar. Kendileri yevm-i hareketi tayin etsinler, ben bu hususta elimden geldiği kadar suhûleti te'mine uğraşırım" dediler. Yalnız "Ben kendileri muhafaza etmek arzu etseler de muvaffak olamazlar, belki kendilerine bâr-ı azîm olurum" cümlesi üzerinde fazla tevakkuf ettiler ve "Yazık ki hâlâ beni öğrenemediler. Bana bu hususda muvaffak olamayacağım hakkında zerre kadar bir şüphe gelmiş olsa nasıl teklif ederim? Hem ben bugün için değil, her suretle temine muvaffak olduktan sonrası için söyledim. Kendilerine hayatımı siper etmeden nasıl "Gel" diyebilirim? Bu benim için bir namus ve hatta bir hayat mes'elesidir" sözlerini ilâve ettiler.

Ben arada bir vasıta olduğum için aynen yazmak ıztırârında bulunuyorum. Sizden mahrum geçen günlerimizin ne türlü azâb-ı hasret tevlîd ettiğini kendi hayatınızla mukayese buyurabilirsiniz babacığım. Bununla beraber ben de bugün avdetiniz kabil olsa istemem. Zira bu esnâda burada öyle bir hevâ-yı cinnet esiyor ki biz tahammül edemiyoruz.

Size daha çok yazmak istiyorum fakat bunu derhal postaya verdikten sonra bir başka mektup hazırlar ve biraz daha ahvâlimiz hakkında malûmat veririm. Taif'in hevâsıyla inşaallah imtizâc hâsıl olmuştur. Hicaz'ın sıcağı bizi hayli düşündürüyordu.

Eger buradan arzu buyurduğunuz birşey varsa emir buyurun takdim edeyim. Neslişah artık herşeyi söylüyor. Şahbaba'ya senden ne yazayım diye sordum, kendi elini öperek böyle öperim dedi. Dayısını da hiç unutmuyor, zaten her zaman fotoğraflarınızı gösteriyorum.

Geçen gün bizimkilere, Fer'iye'ye götürmüştüm. Annemin odasında gördüğü büyük kıt'adaki resminiz küçük dimağında mühim bir intiba' ha-

sıl etmiş olacak ki, avdet esnasında birdenbire "Neneciğim, Şahbabam şimdi nerde?" diye öyle masum bir ma'nâ-yı tehassürle sordu ve beni o derece mütehassis etti ki, bilâ ihtiyar gözlerimden aşağı yaşlar yuvarlandı. Size böyle şeyleri yazmak yazmak hiç doğru ama nasılsa yazmış bulundum.

İşte böyle babacığım, sizi bizden evvel görmek saadetine nâil olacak bahtiyarlar emrinizi bekliyorlar. Binâenaleyh hareketlerine hiçbir mâni kalmamıştır. Bizim için de yalnızlığınızı düşünmek üzüntüsü ve endişesi inşaallah zâil olmak üzeredir. Ellerinizi tehassür, muhabbet, hürmetle öper sıhhat ve âfiyet ve imkân derecesinde huzur ve rahat temenni ederim sevgili, kıymetli babacığım.

Sevgili Ertuğrul'umun pek mütehassir olduğum güzel gözlerini, yumuk yanaklarını birçok öperim. Kendisine ayrı yazamadım fakat kendisinden bekliyorum.

Kızınız
Sabiha

Sizden iki ricam var. Biri çıraklar cariyeleriniz için ihsan buyuracağınız meblâğın hiç olmazsa nısfının ihsanı, diğeri geçen sene "Olimpiyad Oyunları Hazırlık Cem'iyyeti" namiyle teşekkül eden cemiyetin mesâisi hakkında malûmat veren âdemin efendimize takdim ettiği arizanın zayi edilip edilmediğini lûtfen bildirmenizdir. Zira bîçare mabeynde bırakılan evrak arasında kendi arîzasının bulunmasından pek ziyade korkuyor. Bugün vaziyete hâkim olanlara karşı en ufak imalı bir söz büyük bir ithâmı mucib olmaktadır. Ben anlayacağımı vaad ettim. Lûtuf buyurulursa pek memnun olacağım. Cariyelerinizin de kısmetleri çıkıyor. Elleri bomboş, yapacaklarını biliyorlar. Bedia'yı Rumelihisarı'nda komşulardan biri oğluna alıyor. Efendimizin ihsan buyuracakları meblâğ hakkında bizzat ben şehâdet ettim. Şimdi ona intizâren nikâhları oldu. Bu esnada tasdi' ettiğim için af buyurun. Evvelden beri bana darılırdınız. İyi bir şey değil ama ben kendim için değil, her zaman başkaları için üzülür ve yaşarım.

Sabiha

Belge: 37

SABİHA SULTAN'DAN SULTAN VAHİDEDDİN'E (1 Temmuz 1923)

Sevgili babacığım

11 Haziran tarihli mektubunuz beni endişe ve teessürden kurtardı. Sıhhat haberinizi öğrenmeye ailenin bilseniz ne kadar büyük bir ihtiyacı vardı. Bidayette aldığımız havadislere doğru olmadığını bildiğimiz halde inanıyor, ye's içinde kalıyorduk. Şimdi en büyük ve emîn teselli sizden geldi. Tamamen müsterîhiz.

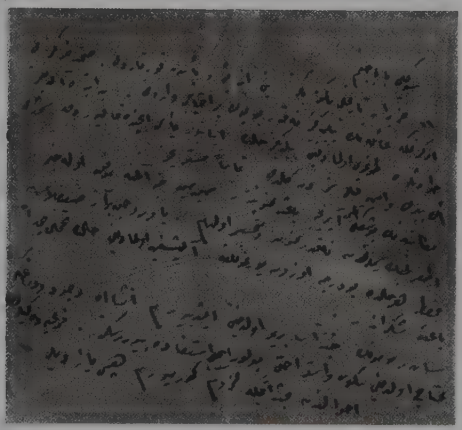

Mükâtebenin bu şekli alması ayrıca bâis-i memnuniyettir. Sık sık haber almaya muvaffak olacağız. Ertuğrulcuğumun resimlerinden ne kadar memnun ve mütehassis oldum. Yavrucuk biraz zayıflamış fakat her halde bu derece uzun yorgunluğa alışkın olmadığı halde tahammülü cidden bâis-i şükrandır.

Sanremo'nun cennet-âsâ bir yer olduğunu işitiyorum. İnşaallah vücud ve dimağınız muhtac olduğu sükûn ve istirahati bulur, iyice istifade buyurursunuz. Fer'iye'dekilerin ahvâlinden bahsetmeye lüzum görmüyorum. Hepsi yazdılar.

Zavallı ikinci kadın, son havadisinizle müdhiş surette üzüldü, el ve vücûdunun aksam-ı sâiresinde bir egzama hâsıl oldu. Fakat hamdolsun iade-i âfiyet etmek üzeredir.Kendisini İrfan Bey tedavi ediyor. Tamamiyle zâil olmak üzeredir. Neslişah'a iltifatınızı söyledim. Büyük bir insan gibi dinledi ve sevindi. İnşaallah bir daha takdîm edeceğim mektupta yeni fotoğraflarını efendimize göndereceğim.

Kardeşim Ulviye hakkında ilâve buyurulan cümleye müteessir oldum. Zavallı, bilseniz nasıl müşkil bir vaziyettedir. Eğer fart-ı teessürle efendimizi gücendirmişse de emîn olunuz ki cidden muhtâc-ı afv olduğu derecede lâyık-ı tesellî ve sıyânettir.

Sıhhatim hakkında ne söyleyeyim babacığım, bilmem. İşittiğiniz havadis maalesef doğru. Maalesef diyorum, zira buna kat'iyyen muarızım. Daha iki buçuk ay kadar bekleyeceğim. Ben size geldikten sonra ihbar edeceğim. Maamafih merak buyurmayınız. Ahvâl-i umumiyye-i sıhhiyem pek yolundadır.

Sizden fazla mufassal mektuplar isteyip yormayı arzu etmem fakat sıkca efrâd-ı âileden hangimize olsa birkaç satır lütuf buyurursanız o bize kâfi gelebilir velînimetim.

Ellerinizi kıymetdâr iltifatlarınızdan pek ziyâde mütehassis olan kalbimin en büyük ve derin şükrâniyle öper, merbûtiyet-i ebediyyemi hürmet ve ta'zimlerimle terdîfen takdîm ederim sevgili ve kıymetli babacığım.

Rumelihisarı, 1 Temmuz 1923

Mütehassir kızınız
Sabiha

Bir risalede sakallı resminizi gördüm. Acaba aslından bir küçük kopya rica etsem kabul buyurulur mu? Her halde bununla kızınızı fevkalâde sevindireceksiniz.

SAMSUN BELGELERİ

Bu bölümde yeralan belgeler Kurtuluş Savaşı'nın meşhur bir kumandanı ve onun vefatından sonra da yakınları tarafından bugüne kadar özenle muhafaza edildi. *Samsun Belgeleri*'ni yayınlama ricamı isimlerinden bahsetmemem şartıyla kabul eden bu kişilere bir defa daha teşekkür ediyorum.

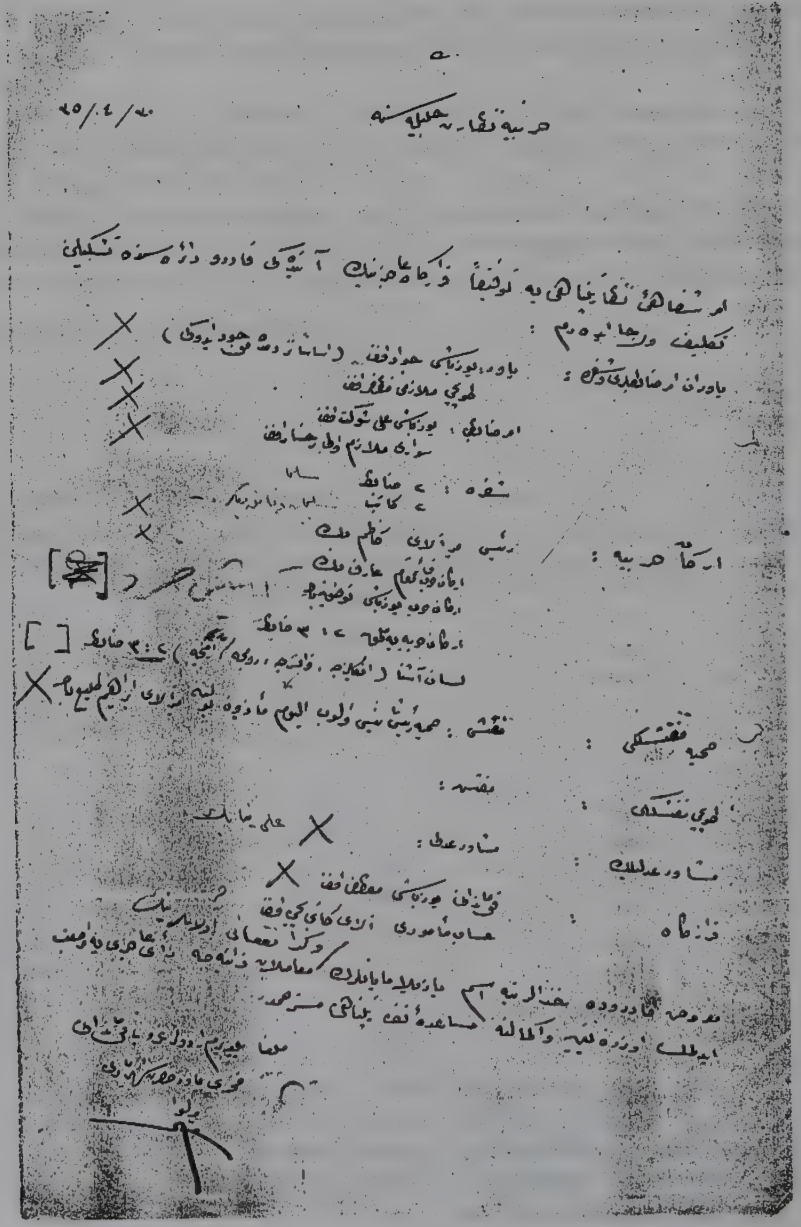

Belge: 1*

30.4.35

Harbiye Nezaret-i Celîlesi'ne

Emr-i şifâhî-i nezâretpenâhîye tevfikan karargâh-ı âcizânemin âtîdeki kadro dairesinde teşkîlini teklîf ve rica ederim:

Yâverân, emir zâbitleri ve şifre	:	Yaver: Yüzbaşı Cevad Efendi (Esasen nezdimde mevcud idügü) Topçu mülazımı Muzaffer Efendi Emir Zabiti: - Yüzbaşı Ali Şevket Efendi Süvari Mülâzım-ı Evveli Ruhsar Efendi Şifre : - 2 zabit S ü l e y m a n - 2 kâtib S ü l e y m a n v e N a m ı k B e y l e r
Erkân-ı Harbiye	:	Reis - Miralay Kâzım Bey - Erkân-ı Harb Kaymakamı Arif Bey - Erkân-ı Harb Yüzbaşı Tevfik Bey - Erkân-ı Harbe mülhak 2-3 zabit - Lisana âşina (İngilizce, Fransızca, Rumca, Ermenice) 2-3 zabit
Sıhhiye müfettişliği	:	Müfettiş: - Sıhhiye reis-i sânîsi olup elyevm me'zun bulunan Miralay İbrahim Tali Bey
Topçu Müfettişliği	:	Müfettiş: -
Müşavir-i Adlîlik	:	Müşavir-i adlî : - A l i R ı z a B e y
Karargâh	:	Kumandanı : - Yüzbaşı Mustafa Efendi Hesap memuru: - Alay kâtibi Yahya Efendi

Maruz kadroda hizalarına isim yazılamayanların ve keza noksanı olanların muamelât-ı zatiyece re'y-i âcizîye müracaat edilmek üzere tayin ve ikmaline müsaade-i nezâretpenâhî müsterhamdır.

Mülga Yıldırım Orduları Başkumandanı
Fahrî Yaver-i Hazret-i şehriyârî
Mirliva
Mustafa Kemal

*Espaslı dizilen isimler belgede kurşun kalemledir.

٦ / ٥ / ٣٥ ه

ارکان حربیهٔ عمومیه دائره‌سی
شعبه
۱
نومروسی
۲۶۹۰

طقوزنجی اردو قطعاتی مفتشی مصطفی کمال پاشا حضرتلرینه

طقوزنجی اردو قطعاتی مفتشلکنه تعیینکز حقنده‌کی ارادهٔ پادشاهانه‌نک شرفصدوری اوزرینه وظائف عالیه‌لری حقنده مجلس وکلاجه لدی التذکر قبول اولنان بر قطعه تعلیماتنامه صورتلری مربوطلریدر. عزیمتکزه التزام استعجال بیورلمسی مرجودر.

حربیه ناظری
[signature]

Belge: 2

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi
şube : 1
Numara : 2690

6.5.35

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayininiz hakkındaki irâde-i padişâhînin şerefsudûru üzerine vezâif-i âlîleri hakkında Meclis-i Vükelâ'ca ledet'-tezkir kaleme alınan bir kıt'a talimatname sureti merbutdur. Azimetce iltizam-ı isti'cal buyurulması mercudur.

Harbiye Nazırı
Şakir

ارکان حربیهٔ عمومیه دائرهسی
شعبه
۱

طقوزنجی اردو قطعاتی مفتشلکنه عائد وظائفی یالکز عسکری اولوب مفتشلکک احتوا ایتدیکی منطقه داخلنده عینی زمانده هم ملکی و .

۱ — اشبو مفتشلک وظائفی شونلردر :

آ — منطقه‌ده آسایش داخلیه‌نک اعاده و استقراری و بو آسایشسزلکک اسباب حدوثنک تتبعی .

ب — منطقه‌ده اوته‌ده بریده متفرق بر حالده موجود قطعاتدن بحث ایدیله‌جک اسلحه و جبخانه‌نک برآراده طوپلانوب مناسب محللرده محافظه آلتنه آلنمسی .

ج — مختلف محللرده برطاقم شورشلر موجود اولدیغی و بونلرک عسکر طوپلامقده بولندیغی و خبر آلنان بر صورتده اردونک بونلری حمایه ایتدیکی اشعار اولنیور بو قبیل مشکل شورشلر بویله شورشلر موجود اولوبده عسکر طوپلیورلر ، سلاح توزیع ایدیورلر و اردولرده شاهد بولنیورلرسه قطعیاً منع ایله لغوی .

۲ — بونلر ایچون : اشبو قول اردولر حرکات و آسایشه ... ایکی قوللی اولورسه ایچی و درت قوللی اولورسه ایکیشر قول اردولر مفتشلک امرینه ویریلشدر .

آ — ... خصوصاتده طوغریدن طوغری‌یه مفتشلکه و معاملات جاریه یعنی معاملات ذاتیه قوماندانلره عائد کبی خصوصاتده کمافی السابق حربیه نظارتیله مخابره ایده‌جکلردر . فرقه و یاخود منطقه قوماندانلقی و یا بر وظیفهٔ خصوصیه‌یه تعیینلری ضابطانک تعیینه و یا تبدیللری مفتشلکک انضمام موافقتی و یا طلبیله اوله‌جقدر . مع هذا سائر خصوصاته لزوم و منفعت کورورسه مفتشلک ویردیکی تعلیماتی قول اردو قوماندانلری عیناً تطبیق ایده‌جکلردر . بالخاصه احوال صحیه یلک ... بوزیشده‌کی ترفیقاته و اجرا آتی اهالی یه‌ده تشبیل لازمدر .

ب — مفتشلک منطقه‌سی طرزنده ارضروم سیواس وان ولایتلری ارزنجانده و جانبک مستقل لوالرینی احتوا ایتدیکنده مفتشلک یوقاریده تعداد ایدیلن وظائفی تدویر ایچون ویره‌جکی بالجمله تعلیماتی اشبو ولایتلر متصرفلقلر طوغریدن طوغری‌یه ایفا ایده‌جکلردر . ولایتلری ایله قول اردو

۳ — مفتشلک حدودینه مجاور ولایات و الویهٔ مستقله [دیاربکر ، بتلیس ، معمورة العزیز ، انقره ، قسطمونی] ... قوماندانلقلریده مفتشلک ایفای وظیفه حدودینی ذاتاً واقع اوله‌جق مراجعتلرینی نظر دقته آله‌جقلردر .

۴ — مفتشلک خصوصات عسکریه‌یه عائد رجعی حربیه نظارتی اولمقله برابر خصوصات سائره ایچون مقاماته عائدنه ... مخابره ایده‌جک و اشبو مخابره‌دن حربیه نظارتنه‌ده خبر ویره‌جکدر .

حربیه ناظری

[seal]

Belge: 3

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi
şube : 1
Numara :

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne aid vezâif yalnız askerî olmayıp, müfettişliğin ihtiva eylediği mıntıka dahilinde aynı zamanda da mülkîdir.

1 - İşbu müşterek vezâif şunlardır:

a. Mıntıkada asayîş-i dahilînin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbâbı hudûsunun tesbiti.

b. Mıntıkada ötede-beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin biran evvel toplattırılarak münasip depolara iddiharı ve muhafaza altına alınması.

c. Muhtelif mahallerde birtakım şûralar mevcud olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayrıresmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûralar mevcud olup da asker topluyor, silâh tevzî ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa kat'iyyen men'i ile bu kabîl müteşekkil şûraların da lâğvı.

2 - Bunun için:

a.İki fırkalı olan Üçüncü ve dört fırkalı olan Onbeşinci kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu kolordular harekât ve asayiş hususatında doğrudan doğruya müfettişlikle ve muamelât-ı cariye yani muamelât-ı zatiyye, kuvve-i umumiye vesaire gibi hususatda kemafi's-sabık Harbiye Nezareti ile muhabere edeceklerdir. Fırka veyahut mıntıka kumandanlığı veya bir vazife-i hususiyeye tayin edilecek zabıtanın tayin veya tebdilleri, müfettişliğin talebiyle olacaktır. Maahaza sair hususatca lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahval-i sıhhiye pek mühimdir. Bu zemindeki tedkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lâzımdır.

b. Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden, müfettişliğin yukarıda tâdâd eden vezâifi tedvîr için vereceği bil'cümle talimatı işbu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3 - Müfettişlik hududuna mücavir vilâyât ve elviye-i müstakille (Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamoni vilâyetleri) ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifâ-yı vazife sırasında re'sen vâki olacak müracaatlarını nazar-ı dikkate alacaklardır.

4 - Müfettişliğin husûsât-ı askeriyeye ait mercîi Harbiye Nezareti olmakla beraber, husûsat-ı sâire için makamat-ı âliye-i âidiyesiyle muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezareti'ne de haber verecektir.

Harbiye Nazırı
(mühür)
Mehmed Şakir bin
Numan Tahir

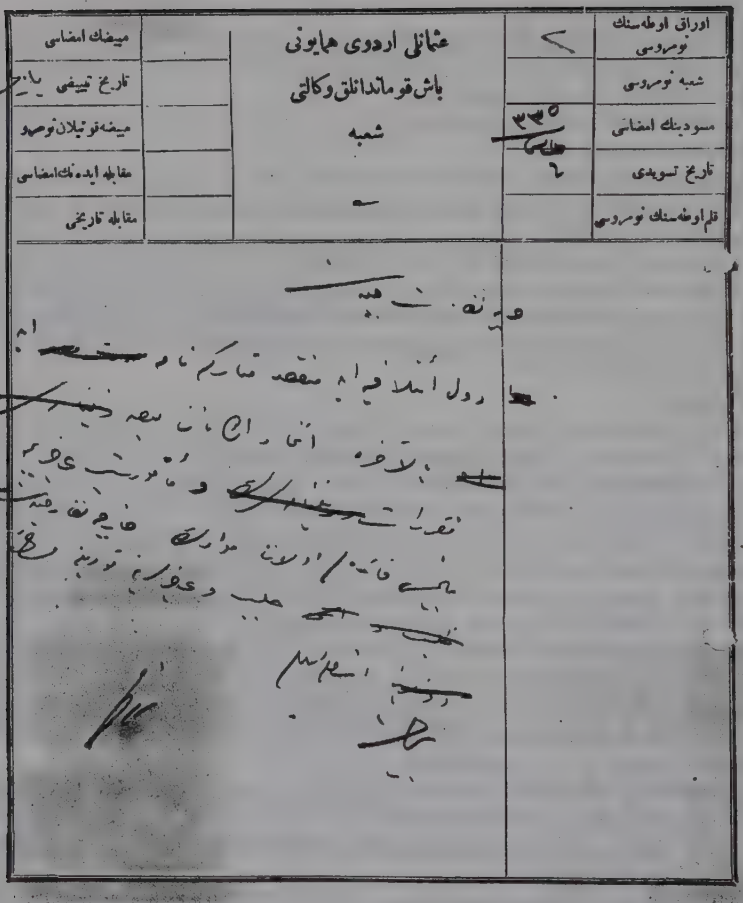

اوراق اوطه‌سنك نومروسی	٧	عثمانلی اردوی همایونی	
شعبه نومروسی		باش قوماندانلق وكالتی	
مسوده‌نك امضاسی	٣٢٥	شعبه	
تاريخ تسويدی	٦		
قلم اوطه‌سنك نومروسی			

میضك امضاسی	
تاريخ تبييضی	
میضه‌قوتيلان نومروسو	
مقابله ايده‌نك امضاسی	
مقابله تاريخی	

Belge: 4

Osmanlı Ordu-yı Humâyun
Başkumandanlığı Vekâleti

Evrak odasının
numarası: 2

6 Mayıs 335

Harbiye Nezaret-i Celîlesi'ne

Düvel-i İtilâfiyye ile mün'akid mütarekename ile bilâhare ittihaz olunan bazı mukarrerât ve memuriyet-i âcizîce bilinmesi faideli olan mevâddın Hariciye Nezâret-i Celîlesi'nden celb ve âcizlerine tevdiine müsaade buyurulmasını istirham eylerim.

*Kâzım**

*Nezarete gönderilen yazı Mirliva Mustafa Kemal'in imzasını taşımaktadır (HTVD, vesika: 9).

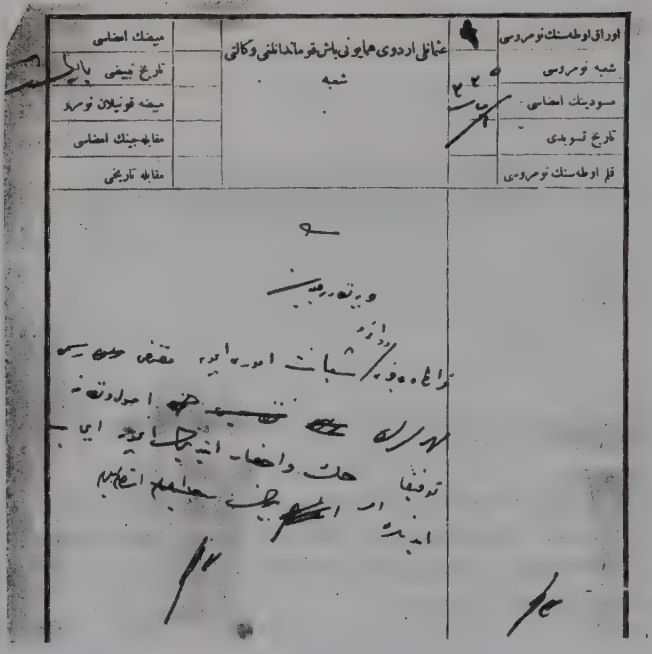

اوراق اوطه‌سنك نومروسی		عثمانلی اردوی همایونی باش قوماندانلغی وکالتی		مبیضك امضاسی
شعبه نومروسی		شعبه		تاریخ تبییضی
مسودینك امضاسی	۲۲۵			مبیضه قونیلان نومرو
تاریخ تسویدی				مقابله‌جینك امضاسی
قلم اوطه‌سنك نومروسی				مقابله تاریخی

[illegible]

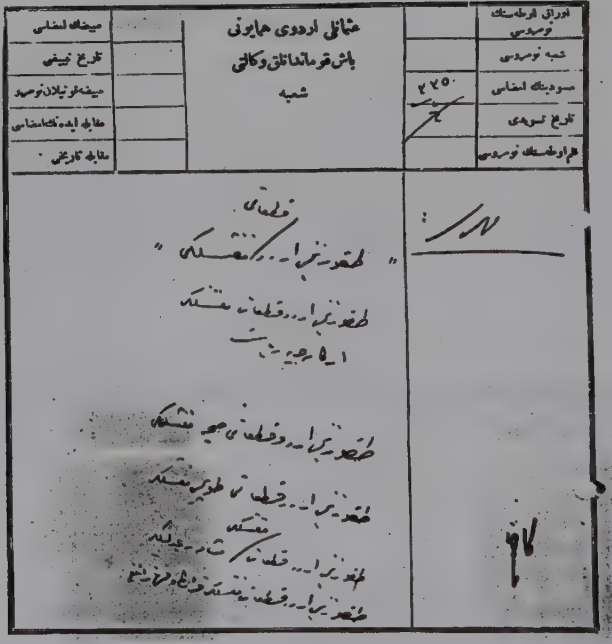

اوراق اوطه‌سنك نومروسی		عثمانلی اردوی همایونی باش قوماندانلق وکالتی		مبیضك امضاسی
شعبه نومروسی		شعبه		تاریخ تبییضی
مسودینك امضاسی	۲۲۵			مبیضه قونیلان نومرو
تاریخ تسویدی				مقابله ایده‌نك امضاسی
قلم اوطه‌سنك نومروسی				مقابله تاریخی

[illegible]

Belge: 5

Osmanlı Ordu-yı Humâyun
Başkumandanlığı Vekâleti

Evrak odasının
numarası: 2

6 Mayıs 335

Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne

Karargâh-ı âcizî ve devâir ve şuabât umûru için muktezî resmî mühürlerin usûl ve nizâmına tevfikan hakk ve ıhzar ettirilmesi için icab edenlere emir buyurulmasını istirham eylerim.

Kâzım

Mühürler:

"Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Müfettişliği"
Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Riyâseti
Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Sıhhiye Müfettişliği
Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Topçu Müfettişliği
Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Müfettişliği Müşavir-i Adlîliği
Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Müfettişliği Karargâh Kumandanlığı

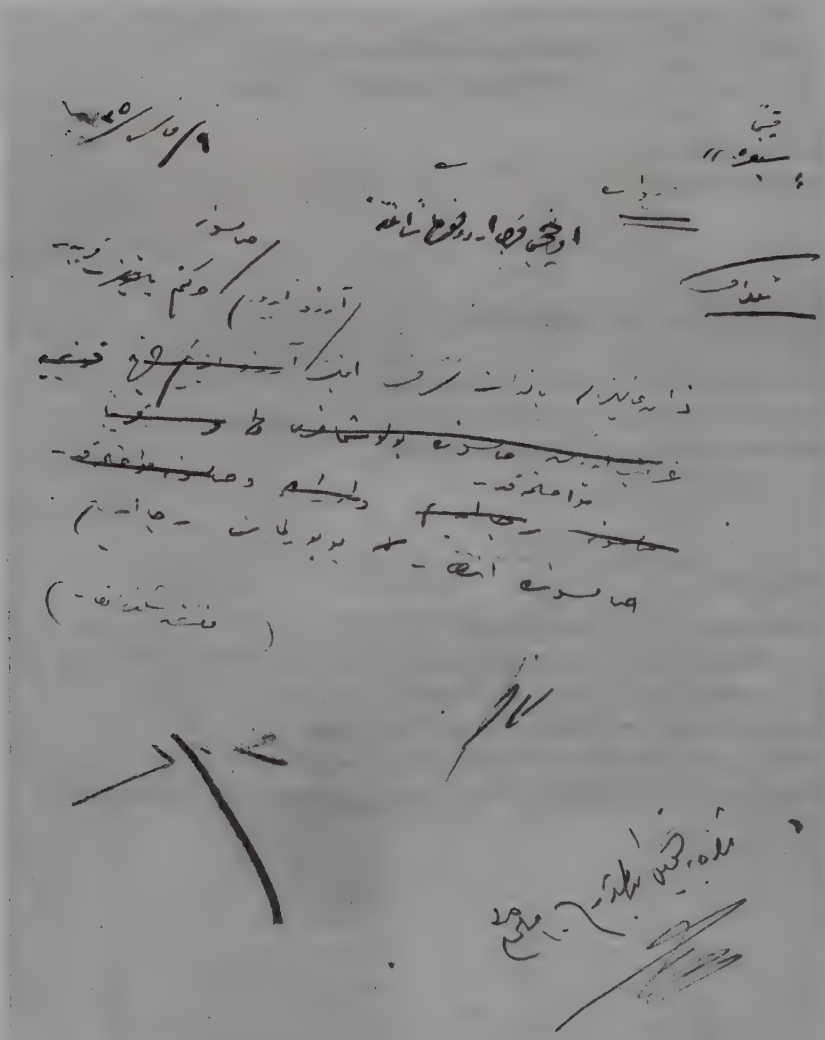

Belge: 6

Sivas'a şifre

9 Mayıs 35

Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na

Zât-ı âlînizle bizzat teşerrüf etmek arzu ediyorum. Samsun'a hareketim karîbdir. Muvasalatıma kadar Samsun'da intizar buyurulmasını rica ederim.

M. Kemal *Kâzım*

şifreye tahvil edilmiştir.
10 Mayıs 35

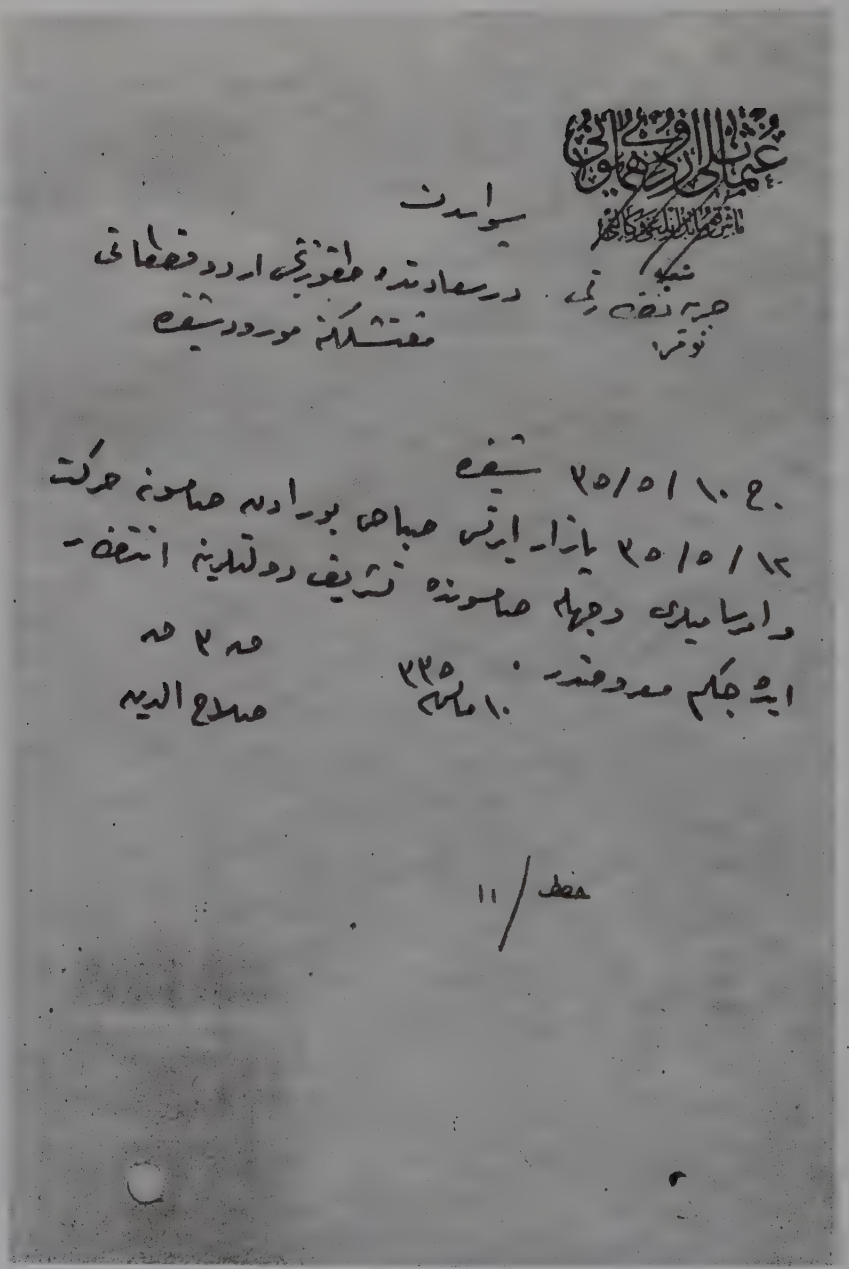

Belge: 7

HARBİYE NEZARETİ

Sivas'dan

Dersaadet'de Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı
Müfettişliği'ne mevrud şifre

C. 10/5/35 şifre

12/5/35 pazartesi sabahı buradan Samsun'a hareket ve emr-i sâmîleri vechile Samsun'da teşrîf-i devletlerine intizar edeceğim mâ'ruzdur. 10 Mayıs 335

Salâhaddin

تاریخ دقیقه : ساعت	تاریخ	محل :	نمره رابور	کوندرن :
			کوندرلمشدر	
			واصل اولمشدر	

آدره‌س ....

مطبوعات مدیریت عمومیه سنه

م/م (١٤/٥/٢٥) «جمهوریتی ایدوقلری اعتقادنده مسیونلر یازیسی [illegible] موجب اولدیغندن»

اوکله دن اول اقامت عمومیه دائرهٔ مخصوصه سنده [illegible]

اشبو جمعیتک [illegible] جرائد یومیه ایله نشری استانبولک

[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible] اولنور افندم

[illegible]

Belge: 8

Matbuat Müdiriyet-i Umûmîsi'ne

"Dokuzuncu Ordu Kıtâatı Müfettişliği karargâh mensubîninin yarın (14.5.35) öğleden evvel Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'de daire-i mahsusasına .....[1] müracaat etmeleri".

İşbu hususun cerâid-i yevmiye ile neşri esbâbının istikmâli istirham olunur efendim.

Kâzım

[1] Buradaki bir kelime okunamadı.

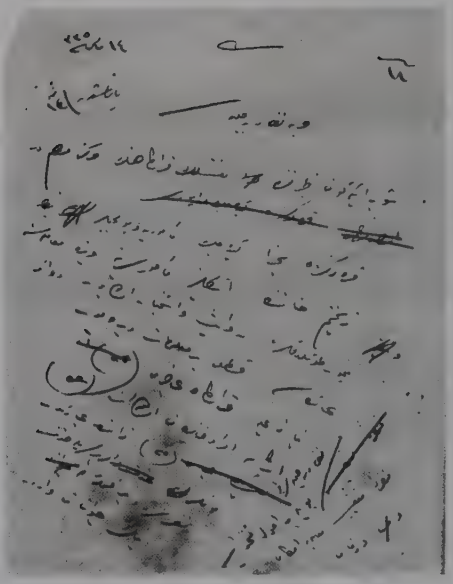

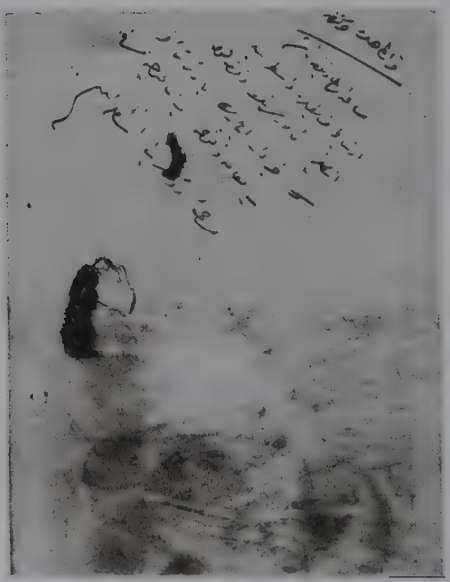

Belge: 9*

Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne

Şu bir-iki gün zarfında müfettişlik karargâhının hareketi musammemdir. Karadeniz'e bahren gidecek memurine verilecek ..... Rıhtım Hanı'nda İngiliz memurlarına vize muamelesine mecbur tutuldukları rivayet ve istihbar oluyor.

.....kat'i bir malumat veremiyor. Binaenaleyh karargah-ı acizi erkân, ümera ve zabitan olmak üzere 25 zatdan ibarettir. Bunların emirberleriyle hizmet neferleri ve bir fırka binek hayvanâtı da vardır.

Nezaret-i celilenizde böyle bir usul ..... ise münferiden takib-i muameleye imkan ve zaman .....

Karargahın hareketine müsaid olmadığından nâşî irtibat zabitleri vasıtasiyle İngiliz memurlarının ..... haberdar edilerek ..... istirham ederim.

* Kurşun kalemle ve sarı kâğıda yazılmış olan belgede kâğıdın tahrip olması yüzünden bazı kelimeler okunamamaktadır. Böyle kelimeler noktalarla gösterilmiştir.

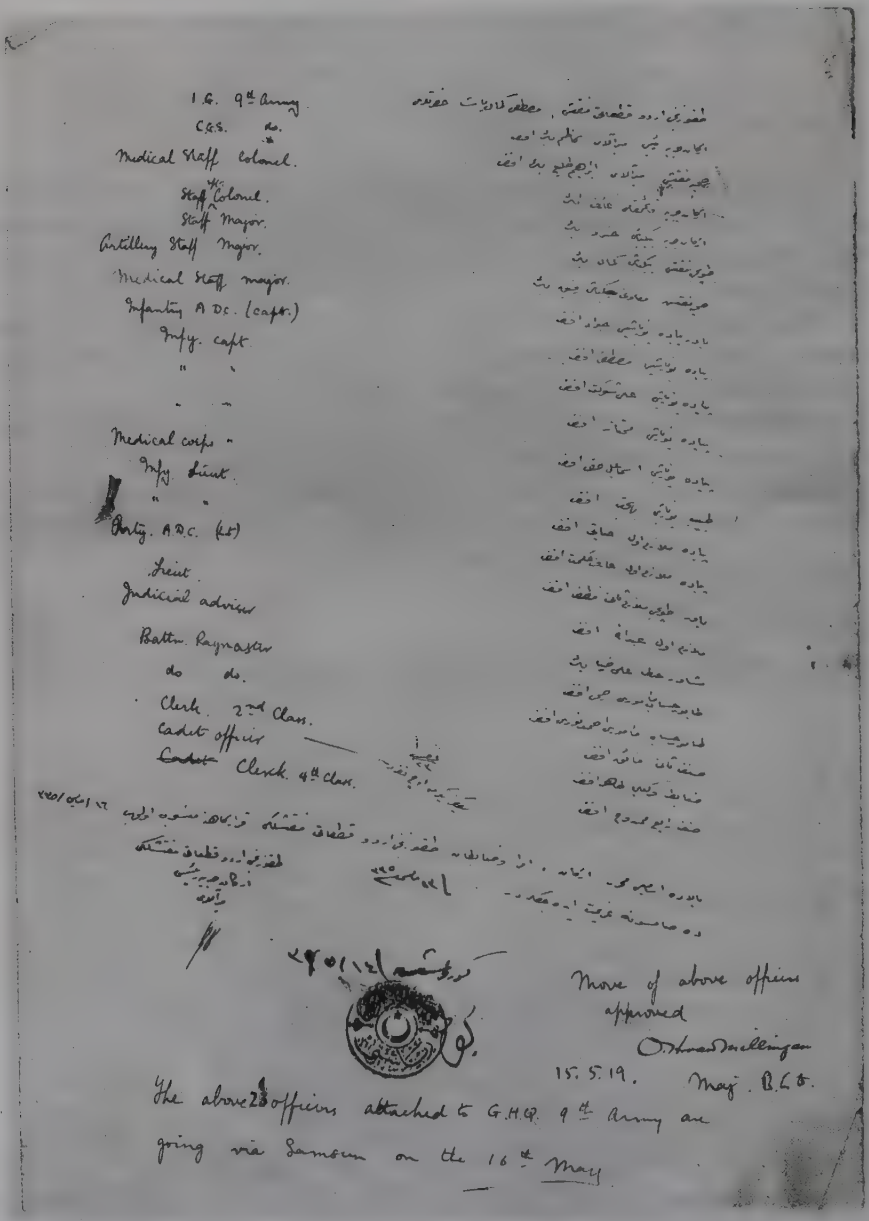

I.G. 9th Army
C.G.S. do.
Medical Staff Colonel.
Staff Colonel.
Staff Major.
Artillery Staff Major.
Medical Staff major.
Infantry A.D.C. (capt.)
Infy. capt.
" "
" "
Medical corps "
Infy. Lieut.
" "
Arty. A.D.C. (Lt)
Lieut.
Judicial adviser
Battn. Raymaster
do do.
Clerk. 2nd Class.
Cadet officer
~~Cadet~~ Clerk. 4th Class.

طقوزنجی اردو قطعاتی مفتشی، مصطفی کمالیات حضرتلری
ایکانجی جیبی میرآلای ناظم بک افندی
چوجه مفتشی میرآلای ابراهیم طلیع بک افندی
ایکانجی جیبی فاتحه عاطف بک
ایکانجی جیبی بیکباشی خسرو بک
طوپجی مفتشی بیکباشی کمال بک
چوجه مفتشی معاونی بیکباشی فیض بک
پیاده پیاده یوزباشی جواد افندی
پیاده یوزباشی مصطفی افندی
پیاده یوزباشی علی شوکت افندی
پیاده یوزباشی ممتاز افندی
پیاده یوزباشی اسماعیل حقی افندی
طبیب یوزباشی رفعت افندی
پیاده ملازم اول صادق افندی
پیاده ملازم اول عارف حکمت افندی
پیاده طوپجی ملازم ثانی مظفر افندی
ملازم اول عبدالله افندی
مشاور حقوق علی ضیا بک
طابور حسابی مأموری حسن افندی
طابور حسابی مأموری احمد نوری افندی
صنف ثانی مأمور افندی
ضابط کتبی طاهر افندی
صنف رابع ممدوح افندی

بالاده اسمی محرر ایکان، امرا و ضابطان طقوزنجی اردو قطعاتی مفتشلکی قرارگاهنه منسوب اولوب ١٦ مایس ٢٢٥
ده صامسونه عزیمت ایده جکلر.
١٤ مایس ٢٢٥

طقوزنجی اردو قطعاتی مفتشلکی
ارکان حربیه رئیسی
بیرآلای

٢٢٥/١٤

Move of above officers
approved
O. Thomas Millingen
15.5.19. Maj. B.C.O.

The above 23 officers attached to G.H.Q. 9th Army are going via Samsun on the 16th May

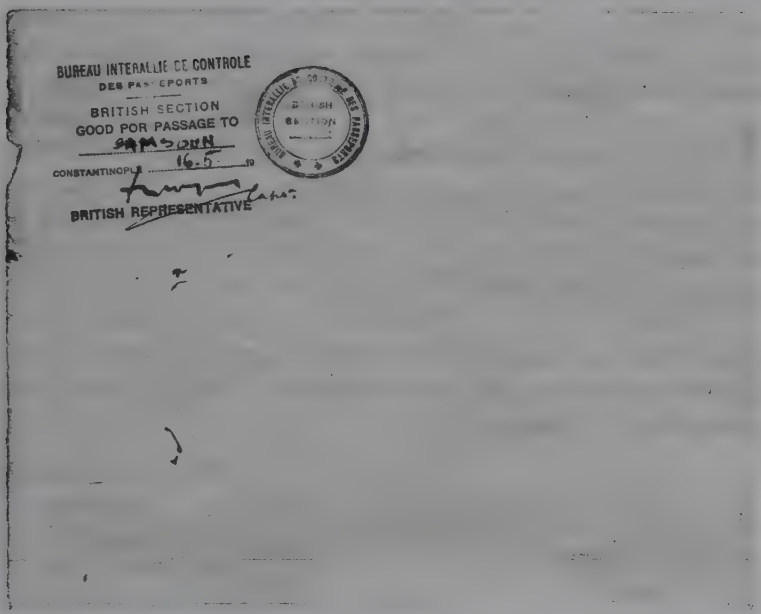

Belge: 10

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri
Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Kâzım Beyefendi (1)
Sıhhiye Müfettişi Miralay İbrahim Tali Beyefendi (2)
Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Arif Bey 3)
Erkân-ı Harbiye Binbaşı Hüsrev Bey (4)
Topçu Müfettişi Binbaşı Kemal Bey (5)
Sıhhiye Müfettiş Muavini Binbaşı Refik Bey (6)

Yaver Piyade Yüzbaşısı Cevad Bey [7]
Piyade Yüzbaşısı Mustafa Efendi [8]
Piyade Yüzbaşı Ali Şevket Efendi [9]
Piyade Yüzbaşı Mümtaz Efendi [10]
Piyade Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi [11]
Tabib Yüzbaşı Behcet Efendi
Piyade Mülâzım-ı Evvel Hayati Efendi [12]
Piyade Mülâzım-ı Evvel Arif Hikmet Efendi [13]
Yaver Topçu Mülâzım-ı Sani Muzaffer Efendi [14]
Mülâzım-ı Evvel Abdullah Efendi
Müşavir-i Adlî Ali Rıza Bey
Tabur Hesap Memuru Rahmi Efendi
Tabur Hesap Memuru Ahmed Nuri Efendi
Sınıf-ı Sani Faik Efendi [15]
Zabit Vekili Tahir Efendi
Sınıf-ı Rabî' Memduh Efendi [16]

Bâlâda esâmîi muharrer erkân, ümerâ ve zâbitân, Dokuzuncu Ordu Kıt'aâtı Müfettişliği Karargâhı'na mensub olub 16 Mayıs 335'de Samsun'a azîmet edeceklerdir. 13 Mayıs 335

Move of above officiers
approved.
O. van Millingen
15. 5. 19 Maj. B.L.O.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği
Erkân-ı Harbiye Reisi
Miralay
Kâzım

Görülmüştür
14 Mayıs 335

The above 23 officiers attached to G.H.Q. 9.th Army
are going via Samsun on the 16.th May.

(Arka sayfada: Vize ve damga)

(1) General Kâzım DİRİK (1880-1941)
(2) Dr. İbrahim Tali ÖNGÖREN (1875-1952)
(3) İzmir suikasti davasında idam edilen *Ayıcı* Arif Bey (1882-1926)
(4) Asker ve büyükelçi Hüsrev GEREDE (1886-1962)
(5) Korgeneral Kemal DOĞAN (1879-1951)
(6) Başbakan Dr. Refik SAYDAM (1881-1942)
(7) Cevad Abbas GÜRER (1887-1943)
(8) Tokat milletvekili Mustafa Sabri SÜSOY (1876-1934)
(9) Gümüşhane milletvekili Ali Şevket ÖNDERSEV (1884-1940)
(10) Yüzbaşı Ali Mümtaz TÜNAY (1886-1946)
(11) Başbakanlık özel kalem müdürü İsmail Hakkı EDE (1886-1943)
(12) (1892-1926)
(13) Tümgeneral Arif Hikmet GERÇEKÇİ (1894-1970)
(14) Giresun milletvekili Muzaffer KILIÇ (1897-1959)
(15) Sağlık Bakanlığı memuru Faik AYBARS (1880-1945)
(16) Cumhurbaşkanlığı memurlarından Memduh ATASEV (1895-1939?)

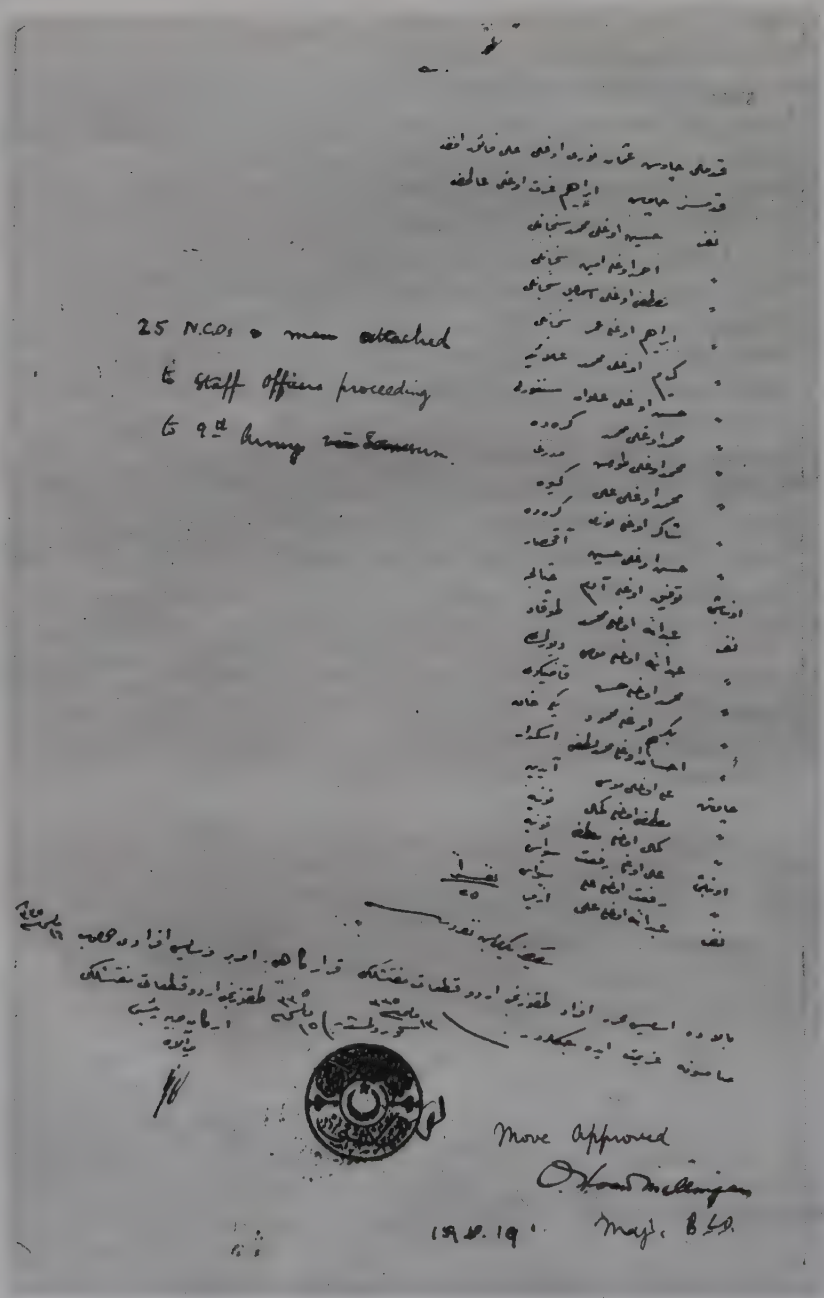

25 N.C.Os & men attached
to staff officers proceeding
to 9th Army ~~via~~ Samsun.

Move Approved
O. Hoad Millingen
19.8.19 Maj. B.C.

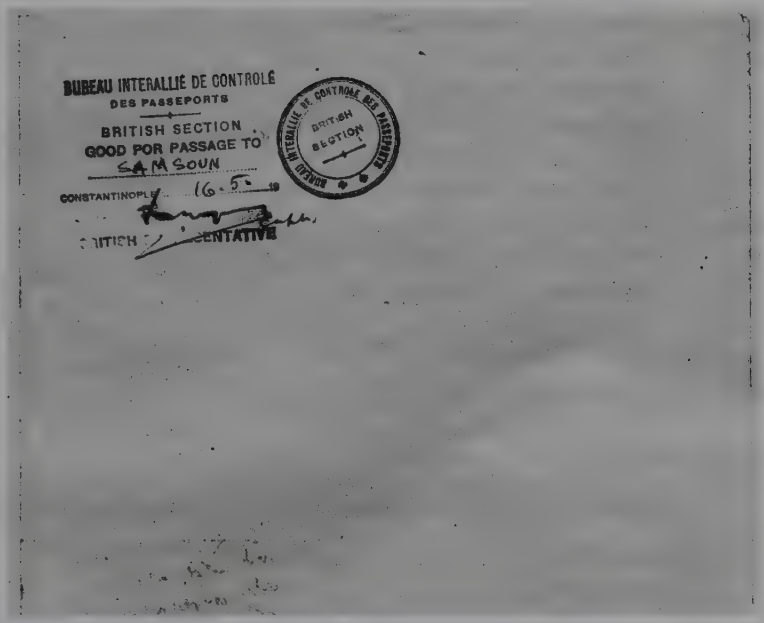

Belge: 11

Kıdemli çavuş Osman Nuri oğlu Ali Faik Efendi
Kıdemsiz çavuş İbrahim İzzet oğlu Atıf

Nefer	Hüseyin oğlu Mehmed. Sincanlı	
"	Ahmed oğlu Emin. Sincanlı	
"	Mustafa oğlu İsmail. Sincanlı	
"	İbrahim oğlu Ömer. Sincanlı	*25 N.C.O men attached to staff officers proceeding to 9th Army via Samsun*
"	Kerim oğlu Mehmed. Alâiye	
"	Hasan oğlu Elvah.Sungurlu	
"	Mehmed oğlu Mehmed. Gerede	
"	Mehmed oğlu Durmuş. Mudurnu	
"	Mehmed oğlu Ali. Geyve.	
"	Şakir oğlu Nuri. Gerede	
"	Hasan oğlu Hüseyin. Akhisar	
Onbaşı	Tevfik oğlu Adem. Çatalca	
Nefer	Abdullah oğlu Mehmed. Tokad	
"	Abdullah oğlu Musa. Divrik	
"	Mehmed oğlu Hasan. Kadıköy	
"	Bekir oğlu Mahmud. Yenihan	
"	İhsan oğlu Mehmed Lütfi. Üsküdar	
Çavuş	Ali oğlu Musa. Aydın	
"	Mustafa oğlu Kemal. Konya	
"	Kemal oğlu Mustafa. Konya	
Onbaşı	Ali oğlu Rıfat. Sivas	
"	Rıfat oğlu Ali. Sivas	
Nefer	Abdullah oğlu Ali. İzmir	

Yalnız yirmi beş neferdir.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği
Erkân-ı Harbiye Reisi
Miralay
Kâzım

Görülmüştür
15 Mayıs 335

Bâlâda esâmîsi muharrer efrad, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği karargâhı emirber ve seyis efrâdı olup 16 Mayıs 335'de Samsun'a azimet edeceklerdir. 13 Mayıs 335

Move approved.
O. van Millingen
15. 5. 19 Maj. B.L.O.

(Arka sayfada: Vize ve damga)

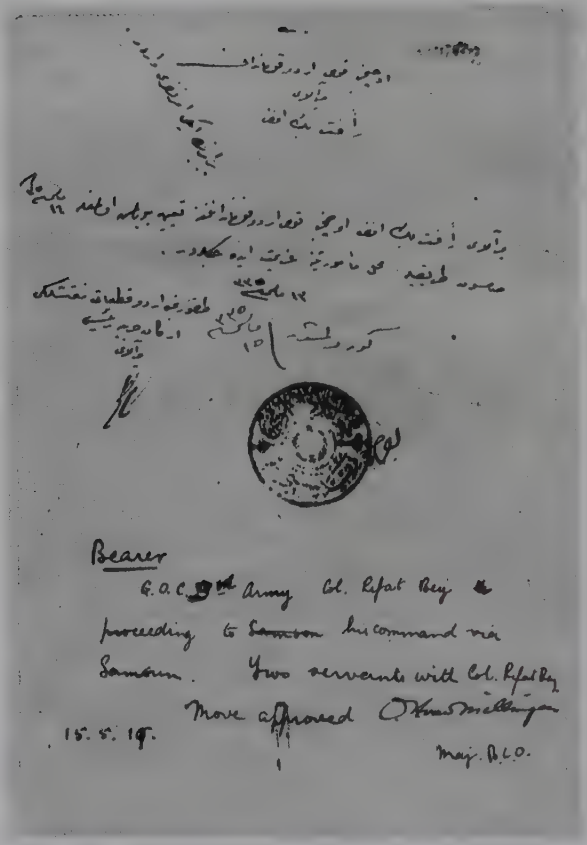

Bearer

G.O.C. 3rd Army Col. Rifat Bey proceeding to ~~Samsun~~ his command via Samsun. Two servants with Col. Rifat Bey

Move approved [signature]

15. 5. 19.

Maj. B.L.O.

BUREAU INTERALLIÉ DE CONTROLE
DES PASSEPORTS
BRITISH SECTION
GOOD FOR PASSAGE TO
SAMSOUN
CONSTANTINOPLE 16-5 1919
[signature]
BRITISH REPRESENTATIVE

SANS RETOUR

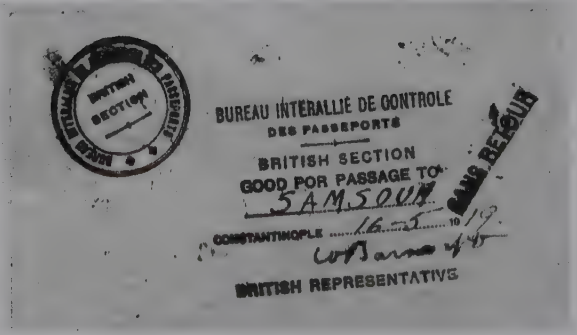

Belge: 12

Üçüncü Kolordu Kumandanı
Miralay
Refet Beyefendi

Beraberinde iki emir neferi vardır.

Miralay Refet Beyefendi Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na tayin buyurulmuş olmakla, 16 Mayıs 35'de Samsun tarikiyle mahall-i me'muriyetine azimet edeceklerdir. 13 Mayıs 335

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği
Erkân-ı Harbiye Reisi
Miralay
Kâzım

Görülmüştür 15 Mayıs 335
(mühür)

Bearer
G.O.C. 9.th army Col. Rıfat(*) Bey
proceeding to his command via
Samsun. Two servants with Col. Rıfat Bey.

Move approved. *O. van Millingen*
15.5.19 Maj. B.L.O

(Arka sayfada: Vize ve damga)

(*) *Refet* kelimesi sehven *Rıfat* yazılmış.

بنك حيوان

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

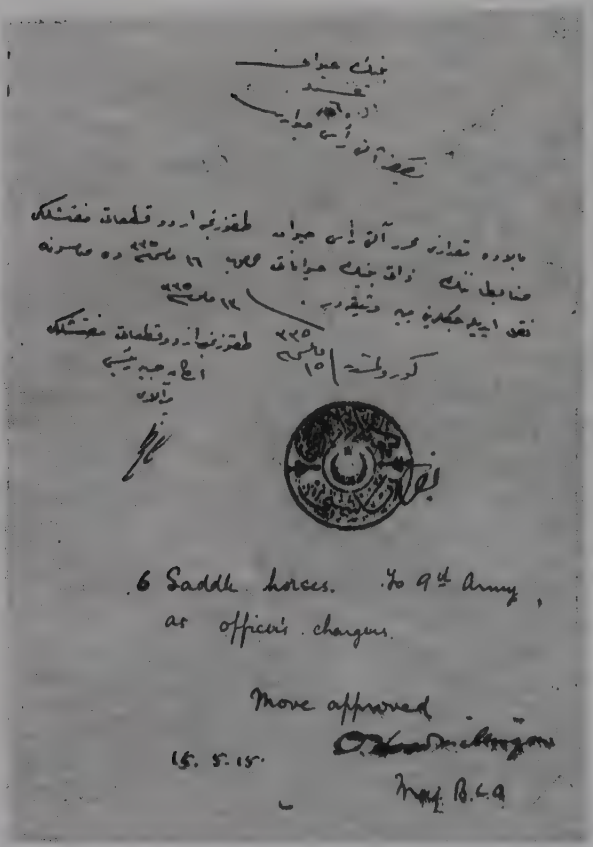

6 Saddle horses. To 9th Army, as officer's chargers.

Move approved

15. 5. 15.

Maj. B.C.A

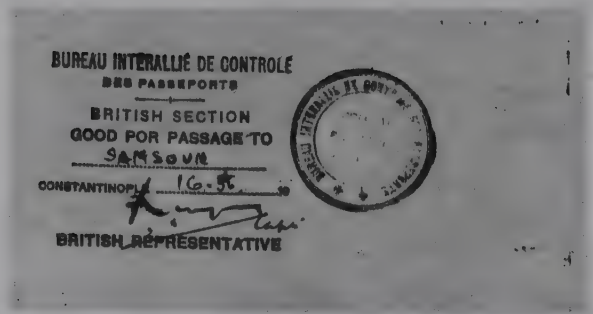

BUREAU INTERALLIÉ DE CONTROLE
DES PASSEPORTS

BRITISH SECTION
GOOD FOR PASSAGE TO
SAMSOUN

CONSTANTINOPLE 16.5.15

BRITISH REPRESENTATIVE

Belge: 13

Binek hayvanı
Aded
6
Yalnız altı re's hayvandır

Bâlâda mikdarı muharrer altı re's hayvan, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği zâbitanının zâtî binek hayvanı olup 16 Mayıs 335'te Samsun'a nakledileceklerini mübeyyin vesikadır. 13 Mayıs 335.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği
Erkân-ı Harbiye Reisi
Miralay
Kâzım

Görülmüştür
15 Mayıs 335

6 saddle horses to 9.th Army as officier's chargers

Move approved
O. van Millingen
15.5.19
Maj. B.L.O.

(Arka sayfa: Vize ve damga)

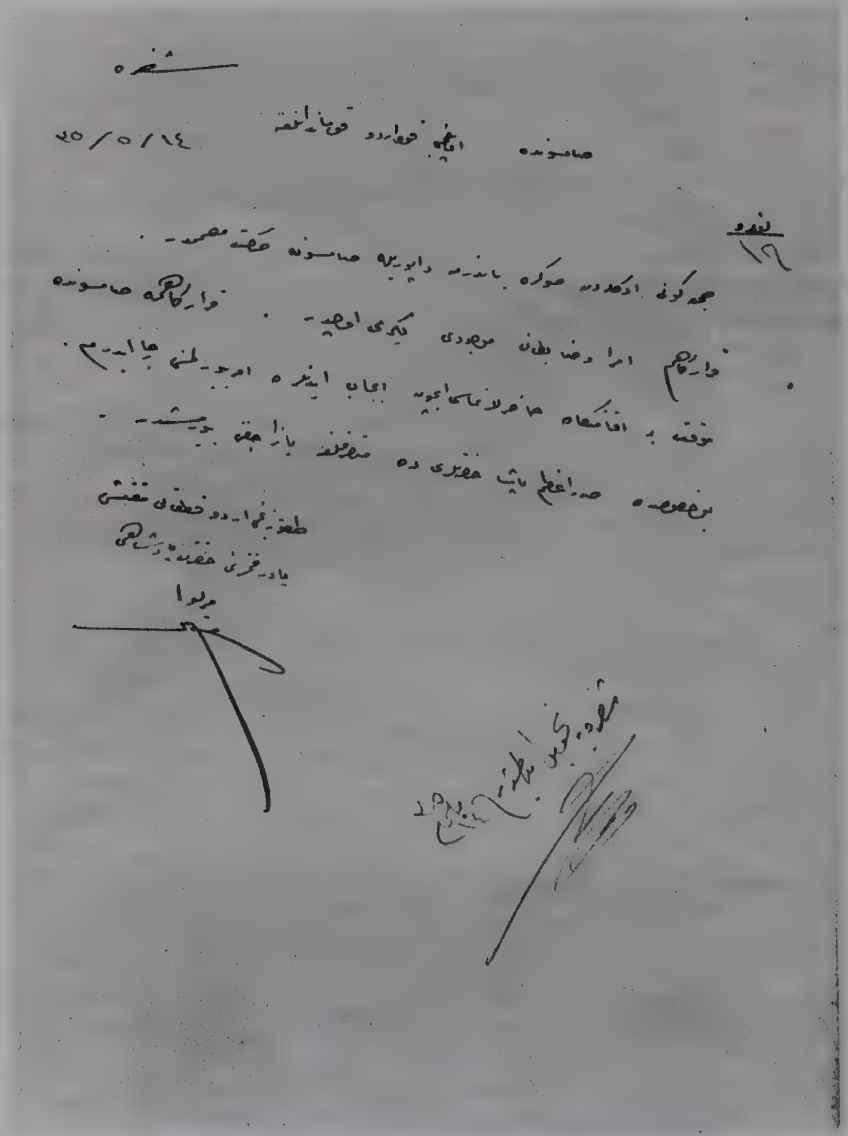

Belge: 14

Şifre

14/5/35

Numara
16

Samsun'da Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na

Cuma günü öğleden sonra, Bandırma Vapuru'yla Samsun'a hareket musammemdir. Karargâhım ümera ve zabitan mevcudu yirmiüçdür. Karargâhıma Samsun'da muvakkat bir ikametgâh hazırlanması için icab edenlere emir buyurulmasını rica ederim. Bu hususda Sadrazam Paşa Hazretleri de mutasarrıflığa yazacağını buyurmuştur.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Yaver-i Fahrî-i Hazret-i Şehriyârî
Mirliva
Mustafa Kemal

(Şifreye tahvil edilmiştir)
14 Mayıs 35

دقيقه : ساعت	تاريخ	محل :	نمره رابور	كوندرن :
			كوندرلمشدر	[illegible]
			واصل اولمشدر	

آدره‌س تفتيشسك

مذكره

٢٥/٥/١٨ صبح تصف جمعه

وارگاه عاجزی نزده موجوداتمز ياتيلكی جمعه كونی الكدره

صنده حركت مصمم اولدينندن واپورنك صامسونه حركت ايده‌جكی

رأی معلومات معروضدر.

اركان ١

امرا ٦

ضابطان ١٦

افراد ٢٥

نبك جزائلی ٢

اطوموبيل ١

[illegible]

Belge: 15

Müfettişlikden 15/5/35

Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne

Karargâh-ı âcizî zîrdeki mevcud ile yarınki Cuma günü öğleden sonra hareketi musammem Bandırma vapuru ile Samsun'a hareket edeceği, berâyı mâlûmat mâ'ruzdur.

Kâzım

Erkân	1
Ümerâ	6
Zâbitan	16
Efrâd	25
Binek hayvanâtı	3
Otomobil	1

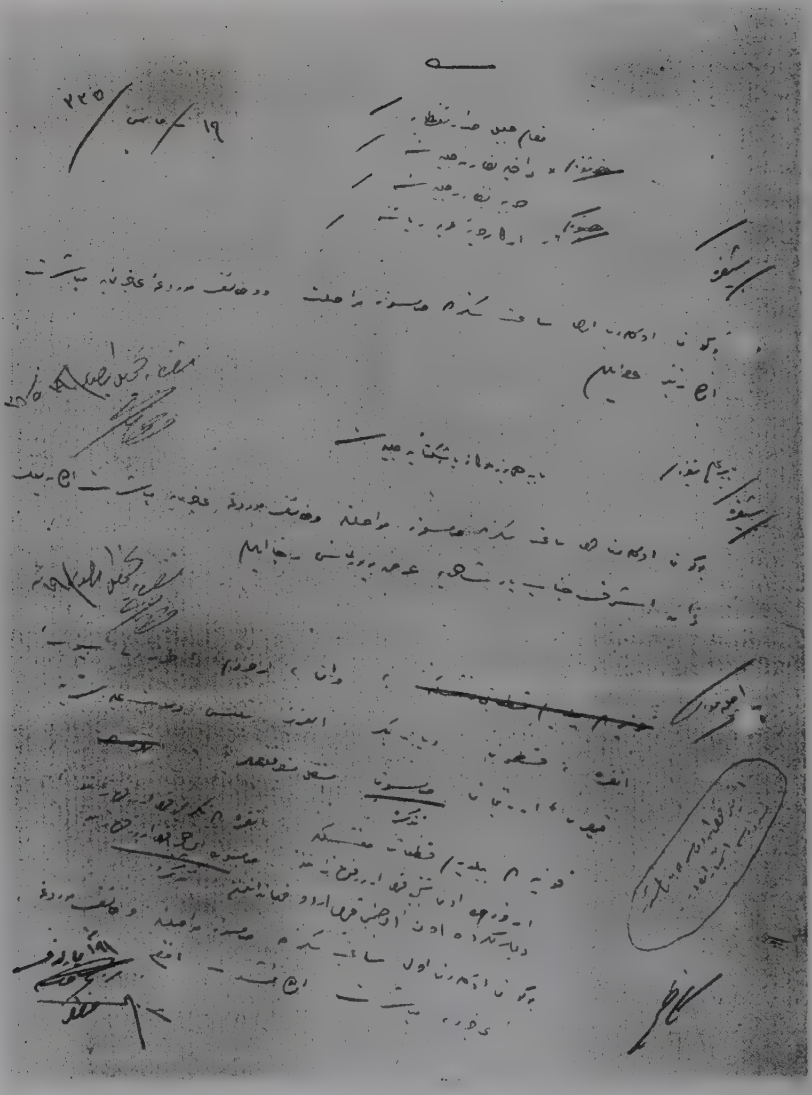

Belge: 16

19 Mayıs 335

Makam-ı Celil-i Sadaretpenâhî'ye
Dahiliye Nezaret-i Celîlesi'ne
Harbiye Nezaret-i Celîlesi'ne
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne

Şifre

Bugün öğleden evvel saat sekizde Samsun'a muvasalat ve vezâif-i mevdua-i âcizîye mübâşeret olunduğunu arzederim.

Şifreye tahvil edildi
19.5.35

Mabeyn-i Humâyun-ı Mülûkâne Başkitabet-i Celîlesi'ne

Bugün öğleden evvel saat sekizde Samsun'a muvasalat ve vezâif-i mevdua-i âcizîye mübâşeret olunduğunu zât-ı eşref-i cenâb-ı pâdişâhîye arz buyurulmasını rica ederim.

Şifreye tahvil edildi
19.5.35

NOTLAR

Yataktaki hasta adam

(1) Bu bölümde anlatılan olaylar, aşağıdaki eserlerin çeşitli yerlerinden derlenmiştir: Cevdet Paşa: *"Tezakir"* (I-IV), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960; Ahmed Cevdet Paşa: *"Ma'rûzât"*, Çağrı Yayınları, Istanbul 1980; Mahmud Celâleddin Paşa: *"Mir'ât-ı Hakîkat"* (I-III), Istanbul 1326 (1910); Mustafa Nuri Paşa: *"Netayicu'l-Vukuat"* (I-IV), Istanbul 1327 (1911); Mehmed Memduh Paşa: *"Mir'ât-ı Şuânât"*, İzmir 1328 (1912); İsmail Hami DANİŞMEND: *"İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi"* (IV), Türkiye Yayınevi, Istanbul 1972.

(2) Huysuzluğuyla ve çıkardığı rezaletlerle ünlü ikinci ikbal Serfiraz Hanım, Abdülmecid'den Bedia Sultan'la Osman Safiyuddin ve Süleyman Efendiler'i dünyaya getirdi. İlk iki çocuğu, bebekken öldü. Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan (1898-1957), 1914'te Enver Paşa'yla evlendi.

(3) Vahideddin'in hayatı boyunca muhafaza ettiği bu kâğıt şimdi torunlarındadır. Ben, bu belgeye itibar ettim. 21 Cemaziyelahır 1277, 1861'in 4 Ocak'ına tesadüf eder. Hanedanla ilgili kaynaklarda, meselâ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki *Hanedan Defteri*'nde ise doğum günü olarak 20 Receb 1277 (1 Şubat 1861) yazılıdır (İkinci cild, 78) ve İbnülemin'de de böyle geçmektedir (IV/2095). Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan ise 21 Receb tarihini vermektedir.

1.
Bir dadı, bir lala ve bir Şehzade

(1) Hanedanla ilgili kaynaklarda Gülistû'nun 1861'de öldüğü yazılıysa da, Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan hatıralarında babasının dört yaşındayken öksüz kaldığını söylüyor. Ben, Sabiha Sultan'ın yazdığına itibar ettim.

Gülistû hanımın Abdülmecid'den dört çocuğu oldu. 1855'te doğan ve henüz bebekken peşpeşe ölen ikiz Zekiye ve Fehime sultanlarla ileride Damad Ferid Paşa ile evlenecek olan Mediha Sultan (1856-1928) ve Vahideddin Efendi.

(2) Bugün *evlâd katli* olarak bilinen bu husus aslında *kardeş katli* iznidir ve Fatih Kanunnamesi'nin 37. maddesinde *"...her kimseye evlâdımdan saltanat müyesser ola, kardeşlerin nizâm-ı âlem için katletmek münasiptir, ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir, anınla âmil olalar..."* şeklinde geçer (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası ilâvesi *"Kanunname-i Âl-i Osman"*, 27).

(3) İkinci Mahmud'dan itibaren bütün padişahlar -ağabeyi Beşinci Murad'ın tahttan indirilmesi üzerine hükümdar olan Abdülhamid hariç-, zaten ailenin en yaşlı şehzadeleridir. Osmanlı ailesi bu *ekber ve erşed şehzade* kuralına 1924'te Türkiye sı-

nırları dışına çıkartılmasından sonra da uymuş ve ailenin yaş bakımından en ilerideki şehzadesini *hanedan reisi* kabul etmiştir.

Vahideddin'in 1926'daki ölümünden sonra *hanedan reisi* olan şehzadeler ve reislik süreleri, şöyledir:

Abdülmecid Efendi (*"Halife"*, Sultan Abdülaziz'in oğlu, 1926-1944), Ahmed Nihad Efendi (5. Murad'ın oğlu Selâhaddin Efendi'nin çocuğu, 1944-1954), Osman Fuad Efendi (bir önceki reisin küçük kardeşi, 1954-1973), Mehmed Abdülâziz Efendi (Sultan Abdülâziz'in oğlu Seyfeddin Efendi'nin çocuğu, 1973-1977), Ali Vâsıb Efendi (Sultan Murad'ın oğlu Selâhaddin Efendi'nin oğlu Ahmed Nihad Efendi'nin çocuğu, 1977-1984), Mehmed Orhan (OSMANOĞLU) Efendi (Abdülhamid'in oğlu Abdülkadir Efendi'nin çocuğu, 1984-1994), Osman Ertuğrul Efendi (Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi'nin çocuğu, 1994-).

(4) Vahideddin'in çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili bu bölüm, kızı Sabiha Sultan'ın yayınlanmamış hatıratına dayanılarak kaleme alındı. (Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (20) numaralı belgeye bakınız).

(5) Feriye Sarayı, daha doğrusu *ikinci derece, tamamlayıcı, yan, şube* demek olan *fer'* kelimesinden gelen *Fer'iye Sarayları* yani *ek saray,* eski Beşiktaş Sarayı'nın müştemilâtı olarak bugün bazısı varolan, bazısı çoktan ortadan kalkmış bir binalar zinciri halinde inşa edilmişti. Saraylar Beşiktaş'tan Ortaköy istikametine doğru şu binalardan meydana geliyordu:

Bugün devlet konukevi olarak kullanılması için restorasyonu devam eden bina, harem dairesi olan şimdiki lise, Çırağan Sarayı'nın mabeyn binası, yaverlere ayrılan bugünün denizcilik okulu, Galatasaray Üniversitesi'nin faaliyet gösterdiği bina ve çocuklara tahsis edilmiş iki bina daha.

(6) Mihrifelek hanım yıllar sonra evlendirilip çerağ edilir ama kocasının erken ölümü üzerine yeniden Vahideddin Efendi'nin yanına döner. Bu defa yanında bir de erkek çocuk vardır: Oğlu Refik...

Vahideddin Efendi küçük Refik'i Darüşşafaka'ya verir, sonra Almanya'da okutur, dönüşünde kızlarının hocası yapar ve padişahlığında sırasıyla hazine kethüdalığına, hazine-i hassa müdürlüğüne ve defter-i hakanî umum müdürlüğüne getirir. Refik Bey *Dömeke Kahramanı* olarak bilinen Müşir Gazi Edhem Paşa'nın kızlarından Bedriye hanımla evlenir, bir oğluyla bir kızı olur. Sonra 150'likler listesine alınır, listenin (8) numaralısı olur, Güney Fransa'ya sürgüne gider, Türkiye'ye 1938 affıyla döner.

Refik Bey'in oğlu Ferhad Bey hayatını Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan'ın torunlarından Naime hanımla (1911) birleştirir. Naime hanım, kocasının ölümünden sonra Tanburî Cemil Bey'in oğlu Mesud Cemil Tel'le (1902-1963) evlenir. Refik Bey'in öteki çocuğu, kızı Meliha hanım ise Hacıyakupoğulları'ndan Saffet Baştımar'la evlenecektir. Uzun seneler Türkiye Komünist Partisi'nin liderlerinden olan Zeki Baştımar, Refik Bey'in damadı Saffet Bey'in kuzenidir.

Refik Bey, hükümdarın mahremine girebilmiş birkaç kişiden biridir. Sultan Vahideddin siyasi temaslarında ve özellikle gizli kalmasını istediği işlerde daima Refik Bey'i görevlendirmiş, bir çeşit *sır kâtibi* olarak kullanmıştır. Vahideddin'in iktidar yıllarında, özellikle de mütareke senelerinde yaşanan ve asıl mahiyetini kimselerin bilmediği birçok hadisenin içinde olan Refik Bey 1951'de Istanbul'da ölür ve bildiği herşeyi kendisiyle beraber götürür.

(7) Sultan Vahideddin'in bugün elimizde 42 adet bestesi bulunmaktadır ve bir *na't-ı şerif* dışında hepsi şarkıdır. Benim *Sultanî Besteler*'e bakınız: Pan Yayıncılık, İstanbul 1997.

(8) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (20) numaralı belgeye bakınız).

(9) İbnülemin, IV/2101. Muallim İsmail Hakkı Bey (1866-1927), *"Fikrimin ince gülü / Gönlümün şen bülbülü", "Derdli kaval, derdim gibi inle dur"* gibi meşhur şarkıların bestecisi ve çok sayıda müzisyenin hocasıdır.

(10) Sultan Vahideddin'in San Remo'da seryaver Avni Paşa'ya dikte ettirdiği tamamlanmamış hatıralarından. Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (1) numaralı belgeye bakınız.

(11) 31 Mart olayı sonrasında *mürtecilerden olduğu* gerekçesiyle Medine'ye sürülen Dağıstanlı Ömer Ziyaeddin Efendi (1851-1921)'nin hayatı hakkında bak: Sadık Albayrak, *"Son Devir Osmanlı Ulemâsı"*, Istanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No: 40, Istanbul 1996, IV/242.

(12) Sultan Reşad'ın ve Vahideddin'in yıllarca mabeyn başkâtipliğinde bulunan Ali Fuad Bey hatıralarında bu silâh konusundan sözederken, *"...Cülûs-ı humayun ramazan nihayetlerinde vuku bulmuş olduğundan bayrama kadar ma'ruzâta geceleri bakarlardı. İlk defa olarak yazı odasında ma'ruzata bakarken zat-ı şahâne masasının üzerine doğru eğilmiş olduğu halde ayağımın önüne "çat" diye birşey düştü. Bir de bakayım ki büyük kıt'ada (boyda) dolu bir rövolvermiş, ateş almasına ramak kalmış. Hünkâr hemen rövolveri yerden alıp ve tozunu üfleyip cebine koydu. Ben de böyle bir kaza geçirdiğimden dolayı hissettirmedim ama epeyce telâşa düştüm."* diye yazar (Ali Fuad Türkgeldi, *"Görüp İşittiklerim"*, 155).

(13) Sultan Vahidedin'in ablası Mediha Sultan'ın San Remo'da Sultan Vahideddin'le beraber yaşamış olan torunu Ömer Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen.

(14) Vahideddin'in Çengelköy'deki köşkü ve köşkün etrafındaki arazi 1970'li yıllara kadar hükümdarın varislerinin mülküydü. Hanedan 1924'te Türkiye'den çıkartılırken, malikâne kalfalardan birinin üzerine geçirildi ve haksızca müsaderesi önlendi. Vahideddin'in ölümünden sonra Türkiye'ye dönen bendegânla bazı kadınlar burada yaşadılar. Padişah çocuklarının 1952'de Türkiye'ye geri dönmelerine izin verilmesi üzerine hükümdarın Istanbul'a gelen kızları, mülkü senelerce muhafaza etmiş olan kalfayla ailesine araziden hisse vererek geri aldılar ve babalarının diğer kadınlarının varislerine de kanuni hisselerini ödediler. Arazi daha sonra kısım kısım satıldı ve birhayli el değiştirdi. 1980'lerin sonunda bir ara cumhurbaşkanlığına tahsis edileceği söylendi ve restorasyonuna girişildi. 1990'larda Diyanet Vakfı'nca satın alındıysa da hemen orada bulunan askeriye tarafından istimlâk edildi. 1997 başında iktidarda olan Refahyol Hükümeti araziyi *elden çıkartılacak hazine malları* listesine koydu, *birkaç trilyon lira* da değer biçti ama teşebbüsten bir netice çıkmadı. Arazi, şimdi askerî saha içerisindedir.

(15) Sultan Vahideddin, Nazikeda Kadınefendi'den sonra dört defa daha evlendi:
1. İnşirah Hanım: Dört sene evli kaldılar. Vahideddin geçimsiz bulduğu bu

hanımı 1909'da boşadı. İnşirah'ın erkek kardeşi Zeki Bey'i yaverleri arasına almıştı ve boşanmadan sonra da görevinde tuttu, hatta Türkiye'den ayrılırken yanında götürdü. Zeki Bey padişahın kalan son birkaç kuruşunu Monte Carlo batakhanelerinde har vurup harman savurdu.

2. Şadiye Meveddet Hanım: Vahideddin'in ölümünden sonra Istanbul'a döndü. İkinci evliliğini Emin Paşa'nın torunu Şakir Bey'le yaptı. Oğlu Ertuğrul Efendi o sırada Mısır'da sürgündeydi.

3. Nevvare Hanım: Vahideddin'le veliahdlığında evlendi ve hükümdarın Türkiye'den ayrılmasından hemen önce boşandı.

4. Nevzad Hanım: Vahideddin'in hakkında en fazla söylentilere konu olan, *bahçıvanın kızı* olduğu söylenen karısıydı ve hükümdardan 41 yaş küçüktü. Vahideddin Türkiye'den ayrılırken Nevzad Hanım Istanbul'da kaldı ama kocasının ısrarlı davetleriyle Sanremo'ya gitti, hükümdar onun kucağında can verdi. Nevzad Hanım sonra yeniden Istanbul'a döndü, bir kaptanla evlendi, ismi *Nimet Seferoğlu* oldu ve birkaç defa haccetti. En uzun yaşayan padişah eşi olan Nimet Seferoğlu, 1990'larda Istanbul'da vefat etti.

(16) Levon (HANCIYAN) Efendi (185?-1947): Bestekâr, nota kolleksiyoncusu ve hoca. Ders verdiği birçok öğrencisi, sonraları Türk Müziği'nin en meşhur isimleri oldu. Melekset Efendi (1857-1937): Bestekâr ve nota kolleksiyoncusu. Aleksan (185?-190?): 19. asır sonu Istanbul'unun en iyi kemanîlerinden. Asdik Ağa (1846-1912): Bestekâr, hanende ve nota kolleksiyoncusu.

(17) Bir sonraki bölümün *"Hep parasız bir saray"* arabaşlıklı faslına ve (17) numaralı dipnota bakınız.

(18) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (1) numaralı belgeye bakınız.

(19) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (25) numaralı belgeye bakınız.

2.
Dolmabahçe Noteri'nin korkusu

(1) Operatör Dr. Cemil (Topuzlu) Paşa, *"İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet..."*, 176.

(2) Bu ifadeleri, Elif Efendi'nin oğlu Zahir Hasırcıoğlu'ndan Sultan Vahideddin'in damadı İsmail Hakkı Bey (OKDAY) naklediyor: *"Yanya'dan Ankara'ya"*, 353.

(3) *Mahmud "Şevket Paşa'nın Günlüğü"*nden naklen: Tarık Zafer Tunaya, *"Türkiye'de Siyasi Partiler"*, III/155.

(4) Şekli Enver Paşa tarafından çizilen, askerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında giydiği yeni tip serpuşlar kastediliyor.

(5) Refik Halid Karay: *"Bir Ömür Boyunca"*, 13.

(6) Falih Rıfkı ATAY: *"Kurtuluş"*, 63.

(7) Şevket Süreyya Aydemir, *"Makedonya'dan Ortaasya'ya"...*, III/387-388.

(8) İttihad ve Terakki'nin maliye nazırı Cavit Bey (1875-1926), İzmir suikasti davasında idama mahkûm oldu ve karar 1926'nın 26 Ağustos günü Ankara'da infaz edildi. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi'nin boşandığı eşi Aliye Nazlıyar Hanım'la evlenmiş ve bu evlilikten yazar Şiar Yalçın dünyaya gelmişti.

(9) Hadice Sultan (1870-1938), Beşinci Murad'ın kızıydı. Babasının tahttan indirilmesinden sonra onunla beraber uzun yıllar Çırağan ve Fer'iye Sarayları'nda kapalı kaldı. Evlenmesinden sonra, ismi Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın oğullarından ve Abdülhamid'in damadı olan Kemaleddin Paşa'yla bir aşk skandalına karıştı. 1924 sürgününden sonra Lübnan'a yerleşti ve burada yokluk içinde öldü.

(10) Hadice Sultan'ın mektubunun tam metni şöyledir:

"Muhterem beyefendi hazretleri,

Peder merhumun zevcelerinden Nevder, Gevherrîz, Remzşinas hanımlara zaman-ı istibdadda pederin irtihalinden sonra, binbeşeryüz kuruş maaş tahsis edilmişti. Hürriyetten sonra, kalfalarla müsavi maaşları beşyüze tenzil edildi. Bu muamelede kimsenin kabahati yok. Abdülhamid'in hıyanetidir. Pederi tahkir için bunları kalfa diye tanıttırdı, hanım olduklarını söyleyemedi. Onun bize ettikleri çok, Allah belâsını versin.

Ne ise, sadede gelelim. Bu hanımlar(a) pederin cülusunda baş, ikinci ve üçüncü ikbal unvanı verilmiş, daireler tahsis edilmiş idi. Peder bunlara "hanım" der, bizler de "valide" derdik. Bunların sinni altmışı mütecaviz alîle, mazlum kadınlara beşyüz kuruş çok görülmez değil mi efendim? Çünki birader merhum Salâhaddin ve amucam merhum Süleyman efendilerin birkaç genç çocuksuz kadınları vardır ki beşer, onar bin kuruş verildiğini görüyoruz. Bu arzettiğim bizim ihtiyar valideler genç olsa idiler, maaşların(ın) zammı için rica etmezdim, onları teehhül etmeye teşvik ederdim. Maateessüf, teehhül edecek sînde değildirler. Fikri-i acizanemce bir şehzade vefat ettiği zaman, kalan kadınlara maaş tahsisi için müracaat edildiği vakit, kadınların sînlerini sormalı, genç iseler maaş tahsis edilmeyip teehhül etmelerini söylemeli ve maaş tahsis etmemeli. O vakit tabii teehhül ederler, hazine-i devlete böyle bâr olmazlar. Maaş verildiğini, verileceğini bildikleri için kimse teehhül etmek istemiyor.

Bu arzettiğim bizim valideler ise, öyle değil. Bunlar teehhül edemezler. Sultan Hamid'in kurbanı mağdur, mazlum Sultan Murad'ın bedbaht refikalarıdır. Rica ederim beyefendi, zammolunan üçyüz kuruşun kat' edilmesine müsaade buyurulmasın. Bu hanımlara peder merhuma hürmeten kalfalardan istisna edilerek sekizeryüz kuruş tekrar verilmesine müsaade buyurulsun. Bu vesile ile takdîm-i ihtirâmat eylerim.

Hadice binti Murad-ı Hamis"

Hadice Sultan'ın çektiği malî sıkıntı ve babasının mirasından hisse alabilme çabası için Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki DUİT, Dosya 3, Gömlek 3'teki evrakına bakınız.

(11) Şadiye Sultan (1886-1977), Abdülhamid'in kızlarındandı. İlk evliliğini Fahir Bey

isminde bir diplomatla yaptı, sonra İmparatorluğun Bern Büyükelçisi olan ve Sevr Anlaşması'nı imzalayanlardan Reşad Halis Bey'le evlendi. Sürgünden 1952 affıyla dönen Şadiye Sultan *"Osmanoğlu"* soyadını aldı ve son yıllarını şekerci Hacıbekir'in kendisine tahsis ettiği Cihangir'deki bir bodrum katında sefalete yakın bir yokluk içinde geçirdi. Padişah çocukları içerisinde en son ölen kişi, Şadiye Sultan'dır.

(12) Şadiye Sultan'ın mektubunun tam metni şöyledir:

"Beyefendi,

Selânik'den avdetimiz Şubat ayında idi. Bu zamandan beri idareten çekmekte olduğumuz müşkilât, tahammülü gayrıkabil bir hale varmıştır. Sadrazam Paşa'ya birkaç defalar müracaatımızda, muhassasatımız bu dereceye dahil olduğunu, Nisan ibtidasında maaş verileceğini haber göndermiş idi. Müracaat ettik, "malûmatımız yoktur" cevabı verildi. "Mayıs ibtidasında kat'iyyen verilecektir" diye tekrar haber gönderildi. Bu defa da müracaatımızda evvelki söz tekrar edildi.

Beyefendi, bizim nafakalarımızı, hanedan olmaklığımız hasebiyle emînen ita etmekte olan bilcümle esnafa deynimiz büyük bir yekûn teşkil etti. Ekserisi Hristiyan olan bu insanlara karşı namusumuz, haysiyyetimiz pâymâl olur. Bugün-yarın dillere destan olacağız. Bunlar artık "Bütçe çıkmadı" sözünden birşey anlamıyorlar. İnsaf ile mülâhaza buyurunuz. Bu esnaflara olan deynimize mukabil cüz'i olsun tediyatta bulunamazsam, bunlar nasıl erzak itasına devam ederler? "Mahkemelere müracaat edeceğiz, hakkımızı veriniz" diye hergün türlü hezeyanlarla bizi tehdid ediyorlar. Biz de efrâd-ı hanedandanız. Biz de maaşları her mâh tesviye kılınmakta olan sair selâtin gibi sultanız. Günahtır ve hem bu muamele muvafık-ı adl değildir. Biz ne yapalım, nereye müracaat edelim, nasıl temin-i maişet edelim? Namusumuzun mahv-u perişan olmasını vicdanınız kabul eder mi? Bu bütçe çıkması yüzünden bu kadar tahkirata hedef olan bizden başka kimse yoktur. Siz, bugün bir meşrutiyet nazırısınız. Bir sultanın duçar olduğu müzayakayı okuyunuz, müteessir olunuz. Bu sözleri gözyaşı akıtarak yazıyorum. Yüz kuruş bulacak bir halde değilim. Meclis-i Meb'usan'da, hanedana sıhriyeti olan damadların maaşatı için müdafaatınız kabul olunmadığı cihetle, istifaya kıyam ettiniz. Bir kerrecik olsun biz asıl efrâd-ı hanedan iken bizim idaremiz, müzayakamız için bir söz bile sarfetmediniz. Bu, sizin vicdanınıza yakışmaz. Tahammülü gayrıkabil bir haldeyim. Bütçe ne vakit olsa çıkar. Namusu mahvolmakta olan bir hanedanın iade-i namusu müşkildir. Enzâr-ı ammeye karşı mevkiimizi ve duçar olduğum hâli esef-iştimâli düşününüz de, bizi heman bugün-yarın bu hacaletten kurtarınız. Zaruret, insanı herşeye sevkeder. Cevabınıza şiddetle muntazırım efendim. 2 Mayıs 1326.

Şadiye Sultan"

(13) Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki (1) numaralı *Hanedan Defteri*'nin 43. sahifesindeki 116 numaralı kayıt. Tam metin, şöyledir:

"Selâtînden bazıları lüzâm-ı sıhhî dolayısiyle etibbâdan aldıkları raporlara istinâden liecli't-tedâvi Avrupa'ya azimet içün müsaade talebinde bulunmakda iseler de, hilâfet-i İslâmiye ve saltanat-ı Osmaniye'yi câmî bulunan hanedan-ı celîlu'l-unvân-ı mülâkânelerine mensub muhadderâtın velev ki arıza-i vücudiyeye müstenid ve mahdud bir zamana münhasır olsa bile Avrupa şehirlerinde dolaş-

maları vücâh-ı âdîde ile ve bâhusus âlem-i İslâm indinde hâsıl edeceği te'sirât ve bed-hâhân tarafından vaki olacak tefsîrât itibariyle muvafık olamayacağı derkâr ve kendilerince bir ihtiyâc-ı tıbbî husûlü takdirinde memâlik-i şâhânenin cihât-ı muhtelifesinde müteaddid ve mütenevvî kaplıcalar bulunduğu gibi, fenn-i tıbbın şu'bât-ı muhtelifesinde yetişmiş birçok etibbây-ı hâzika-i Osmaniye de mevcud olmasına nazaran, bâ'd ezîn âzây-ı hânedân-ı saltanatdan olan muhadderâtdan hiçbirinin her ne sebeb ve vesile ile olursa olsun memâlik-i Osmaniye hâricine azimetlerine müsaade olunmayıb bir hastalık vukuunda behemahal buraca tedavileri çâresine bakılmasının bilâistisna usul ittihâzı hânedân-ı saltanat umârunun rüyetine mahsus meclis kararıyle şerefmüteallik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî iktizây-ı âliyesinden bulunmuş olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyu'l-emrindir. 6 Z'ilka'de 1334, 22 Ağustos 1332. Serkâtib-ı Hazret-i Şehriyârî Ali Fuad"

(14) Ahmed Nami Bey (1872-1973), İkinci Abdülhamid'in kızlarından Ayşe Sultan'ın ilk eşiydi. 1911'de evlendiği sultandan 10 yıl sonra ayrıldı ve memleketi olan Lübnan'a yerleşti. Suriye'nin önce hükûmet, sonra devlet başkanlığına seçildi. Sultan Vahideddin'in Şam'daki Sultan Selim Camii'nin avlusuna defnedilmesini, Ahmed Nami Bey sağladı.

(15) Damad Ahmed Nami Bey'in mektubunun tam metni, şöyledir:

"Muhterem Beyefendi hazretleri,

Zât-ı âlîlerini yine birkaç söz ile ile tasdî' edeceğim. Mâaile İstanbul'a avdetimizi emreden irade-i seniyyeyi bu kerre Bern Sefaret-i seniyyesi vasıtasiyle tebellüğ eyledik. Halbuki bu aralık İsviçre'de bulunmaklığımızın esbâb-ı sıhhıyemizden münbais olduğunu tekrara lüzum görmüyorum. Leisen'de bir müddet tedaviye muhtac ve bunun da zamanını beklemekte oluşum ve hâlâ muharrefu'l-mizac oğlumun mürtefî dağlarda bulundurulması hakkındaki etibbanın vesayâsına binaen Cenevre'de ihtiyâr-ı ikamete mecbur olan sultan hazretlerinin dahi bir taraftan geçirmiş oldukları rahatsızlığın bakiyye-i âsârını tedavi ettirmekte bulunmaları cihetiyle, tamamen iade-i afiyet edilmeksizin avdetin ne kadar faidesiz olacak olan bir seyahati icradan gayrı bir faidesi olamayacağını itiraf etmek pek doğru olur. Binaenaleyh bu bâbda taraf-ı âlîlerinden de suret-i mahsusada hâkipây-ı şahâneye arz-ı malûmat olunmasını ve inayet-i seniyye ve müsaade-i humayunlarına müracaat eylediğimizin beyanını ve salifu'z-zikr mazeret-i meşruamızın lâzım gelenlere ifhâmını, sultan hazretleri hassaten zât-ı âlîlerinden rica ediyorlar. Tabib-i müdavîmizden alınan rapor, bugün Bern sefaret-i seniyyesi vasıtasiyle İstanbul'a isrâ' ve resmen dahi icab eden cevab ita olundu. Lûtuf ve cevâb-ı âlîlerine intizar ve bu vesile ile de tehiyyât ve dâ'vât-ı mahsusamın takdimine ibtidar eylerim efendim hazretleri. 10 Nisan 1917.

Ahmed Nami"

(16) Mektubun tam metni için, bu kitanım *"Belgeler"* bölümünde yeralan (4) numaralı belgeye bakınız.

(17) Mahmud Muhtar Paşa (KATIRCIOĞLU) (1866-1935), birçok nazırlıklarda ve sadrazamlıkta bulunan Ahmed Muhtar Paşa'nın oğluydu. Çeşitli muharebelere katıldı, babasının kurduğu hükümetlerde bahriye nazırlığı yaptı, bir ara Berlin Büyü-

kelçisi oldu. Mısır hanedanından Prenses Nimetullah'la evlendi, son yıllarını Avrupa'da ve Mısır'da geçirdi. 1912'de Bahriye Nazırı olduğu sırada Times Iron Works adında bir İngiliz şirketine verilen gemi siparişlerinin ilk taksidi olan 20 bin altının teminat mektubu alınmadan ödenmesi ve şirketin batması üzerine Deniz Yollarını zarara uğrattığı gerekçesiyle, hakkında yıllar sonra, 1929'da, o zamanki adı Dîvân-ı Âlî olan Yüce Divan'da dava açıldı. Paşa'nın Yüce Divan'a sevkedilmesi kararını veren Meclis'in Anayasa ve Adalet Komisyonları'na, Muğla Milletvekili Yunus Nadi başkanlık ediyordu. Yüce Divan Eskişehir'de toplandı ve kararını 1929'un 3 Kasım'ında verdi: Paşa, 20 bin altın ödeyecekti. Ceza, Paşa'nın Istanbul'daki mallarına haciz konarak dört yıl boyunca bu mallardan elde edilen kira gelirleriyle tahsil edildi.

Paşa, bu hadiseden sonra Türkiye'ye bir daha dönmedi. Kızı Emine Hanım (Tugay), Deli Fuad Paşa'nın oğlu, büyükelçi Fuad Tugay'la evliydi. Emine Tugay'ın Oxford Üniversitesi yayını olarak 1963'te çıkan *"Three Centuries Family Chronicles of Turkey and Egypt"* isimli kitabı, Mısır hanedanı hakkında yapılmış en etraflı yayın kabul edilir (Dîvân-ı Âlî'deki yargılamayla alâkalı belgeler, şu anda Paşa'nın avukatı ve dostu Alâaddin Nasuhioğlu'nun oğlu Orhan Nasuhioğlu'nda bulunmaktadır).

(18) Ahmed Reşid Rey, *"Gördüklerim..."*, 263.

(19) Bu kitabın 487. sahifesine ve *"Belgeler"* bölümündeki (19) numaralı belgeye bakınız.

(20) Azmi Bey'in Ali Bey (Çetinkaya) başkanlığındaki İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ve 7 Ağustos 1926 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayınlanan ifadesinin Vahideddin'le alâkalı bölümünden:

"Reis: - Tamam. Mütareke esnasında bir defa firara teşebbüs ettiniz. Niçin?
Azmi Bey: - Vahideddin'den ürküyordum.
- Niçin?
- Çünki polis müdir-i umumiliğim zamanında, kendisini tevkif etmiştim. Bundan husumeti vardı ve beni takib ettirdi.
- Siz şahsen mi tevkif ettiniz?
- Dahiliye Nazırı'nın reyini aldım.
- Kaç gün mevkuf kaldı?
- 10-15 gün kadar.
- Şu halde mütareke ile beraber Vahideddin'in hakim olacağını...
- Hayır efendim, daha evvel zannetmiştim. O zaman padişah olmamıştı...
.....
- Vahidedin'den korkuyorsan ne için Anadolu'ya geçmiyor da harice kaçıyorsun? Memlekette bir hareket vücuda geldiğine göre o hareketi vücuda getiren sizin gibi memleketin evlâdları değil mi idi? Sizin gibi bu memleketin memuriyetlerinde, vazifelerinde bulunmuş insanlar değiller mi idi?
- Evet ama onların Vahideddin'le, böyle bir şekilde vaziyetleri yoktu.
- Memleketi yalnız siz mi idare ediyordunuz? Niçin gidiyorsun ve niçin gelmek istiyorsun?
- Esbâbını arzedeyim efendim. Ben giderken Vahidedin daha Anadolu'ya hakim idi, sonra olamadı".

(21) Vahideddin'in, notun yazıldığı sırada 3-4 yaşlarında olması gereken şehzadesi Ertuğrul Efendi (1912-1944).

(22) Mektup kurşun kalemle yazılmış ve buradaki bazı kelimeler okunamayacak derecede silinmiş.

(23) Mektubun orijinal metni için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (5) numaralı belgeye bakınız.

(24) Nikâh muamelesinin evrakı, Ulviye Sultan'ın Başbakanlık Osmanlı Arşiv'indeki dosyasındadır: DUİT, Dosya 3, Gömlek 3/23. Evlilikle ilgili hatıralar için, İsmail Hakkı Bey'in kendi kitabına bakınız: *"Yanya'dan Ankara'ya"*, 187 ve sonrası.

(25) Boşanma konusunda, bu kitabın 210. sahifesindeki *"Şehzadeye değil, damada vize"* başlıklı bölüme bakınız.

(26) Yusuf İzzeddin Efendi'ye gönderilen bu gibi yazılar için, Ord.Prof.İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın makalesine bakınız: *"Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'nin İntiharı"*, *"Resimli Tarih Mecmuası"*, Sayı:54, Haziran 1954.

(27) Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin akıbeti de, babası Abdülaziz'in ölümü gibi tartışmalıdır. İntihar mı etti, yoksa öldürüldü mü hâlâ bilinmemektedir.

Tarihçilerin çoğu, veliahdın intihar ettiğini söyleyip bunu içerisinde bulunduğu ruhî bunalıma bağlarlar. Ancak, hadisenin Osmanoğlu ailesi içinde konuşulan bir versiyonu vardır ve veliahdın intihar etmediği, cinayete kurban gittiği şeklindedir. Kaynağı, veliahdın kanlı cesedini ilk bulanlardan biri, Abdülaziz'in torunlarından Tevhid Efendi'dir. 1966'da ölen Tevhid Efendi, o gece şahit olduklarını Yusuf İzzeddin Efendi'nin kızı Mihrişah Sultan'a teferruatıyla nakletmiştir.

Tevfik Efendi'nin anlattıkları şöyledir:

"...Zincirlikuyu'daki köşkte, her gece dört doktor kalırdı. Harem ağalarından biri, "Bu gece hanımların eğlencesi var, oyuncularla sazendeler gelecek. Efendi hazretleri de zaten erkenden odalarına çekilecekler, dolayısıyla sizin kalmanıza lüzum yok" diye doktorları evlerine göndermiş. Akşam çengilerle saz heyeti geldi, geç vakte kadar musiki yapıldı. Gece, efendinin odasında bir garip sessizlik olduğunu farkettik ve içeri girdik. Efendi, bilekleri kesilmiş, kanlar içerisinde yatıyordu. İşin garibi, duvarlar da kan içindeydi. Odada sanki bir mücadele olmuştu. Üstelik aylardan şubattı, hava buz gibi soğuktu ama pencere ardına kadar açıktı ve bahçedeki ağaçlardan biri, pencerenin önüne kadar yükseliyordu. Odaya ağaca tırmanarak girdikleri, efendiyle uzun bir mücadeleden sonra bileklerini kestikleri aşikârdı. Doktorları köşkten gönderen harem ağasının Enver Paşa'ya yakınlığı zaten bilinirdi. Efendi, "Babam Sultan Aziz gibi beni de öldürecekler. Beni Enver öldürecek" derdi ve dediği çıktı".

(28) Raporun tam metni için, Lütfi Simavi Bey'in kitabına bakınız: *"Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında..."*, ikinci kısım, 111-117.

(29) Aynı eser, 117.

3.
Yıldızın parladığı an

(1) Sultan Abdülmecid'in torunu Münire Sultan'la İttihad ve Terakki tarafından Mahmud Şevket Paşa suikastine karıştığı gerekçesiyle idam edilen Damad Tunuslu Salih Paşa'nın oğlu Kemaleddin Keredin'den (1908-1987) naklen.

(2) Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından nakledilen bu ve bundan sonraki bölümler, onun *Milliyet* Gazetesi'nde 1926'da yayınlanan hatıralarından alındı. Gazetenin 18 Mart 1926 tarihli nüshasına bakınız.

(3) Vahideddin'in damadı İsmail Hakkı Okday'a göre, Enver Paşa Mustafa Kemal'in Almanya'ya gitmesine karşı çıkmış ama veliahd ağırlığını koyarak heyete alınmasını sağlamıştır (İsmail Hakkı Okday, *"Yanya'dan Ankara'ya"*, 350).

(4) *Milliyet,* 23-31 Mart 1926.

(5) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (2) numaralı belgeye bakınız.

(6) *Milliyet,* 21-22 Mart 1926.

(7) Mustafa Kemal'in Cemal Paşa'ya gönderdiği mektuplardan bazıları bugün hususi arşivimdedir ve bu satırların yeraldığı mektup bunlardan biridir. Metnin tamamı için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (29) numaralı belgeye bakınız.

(8) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (29) numaralı belgeye bakınız.

(9) *Milliyet,* 7 Nisan 1926.

(10) Lütfi Simavi Bey'in raporu için kitabına bakınız: *"Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin...",* 120-129.

4.
"Tahta değil, kubura oturdum!"

(1) İbnülemin, Vahideddin'in tahta çıkarken kararsızlıktan da öte bir korku içinde olduğunu, hatta etrafındakilere yakındığını anlatıyor:

Vahideddin, İttihadçılar'ın şeyhülislâmı Musa Kâzım Efendi'ye *"Ben, bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücudca rahatsız olduğumdan lâyikiyle tahsil edemedim. Sinnim kemale erdi, dünyada bir emelim kalmadı. Biraderle hangimizin evvel gideceğimiz mâlûm olmadığından bu makama intizarda değildim. Fakat takdîr-i ilâhi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi deruhde eyledim. Şaşmış bir haldeyim, bana dua ediniz"* diye yakınmış, Musa Kâzım Efendi *"Efendimizin iktidarlarına, bu sözler en büyük delildir. Umum ehl-i İslâm, bâhusus ule-*

ma dâileriniz efendimize dua etmekle dinen mükellefdir" cevabını vermiş; Sahib Molla'nın oğlu eski Adliye Nazırı İbrahim Bey'e de *"Nebâtâtın rahmet-i ilâhiyeye ihtiyacı olduğu gibi insanlar da merhamet-i ilâhiyeye muhtacdır. Aczim var, korkuyorum. Maddeden hiçbir şeyden korkmam. Fakat pek ağır bir vazife deruhde ettim. Allah'tan korkarım. ...Bu saray bizim peder ocağıdır, siz böyle şeyleri anlarsınız. Odaların birinde doğmuşum, birinde büyümüşüm, birinde pederim vefat etmiş, birinde amcam veyahud birader birşey olmuş. Elhasıl biri feci, biri ruh-perver. Bunları gördükçe mütehayyic oluyorum"* demiş (İbnülemin, IV/2095 ve 2096). Aile mensupları, hükümdarın cülûsu tebriğe gelen yakınlarına *"Tahta değil, kubura oturdum"* dediğini de naklediyor.

(2) Vahideddin'in yazdıklarının orijinal dille olan tam metni için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (1) numaralı belgeye bakınız.

(3) Halid Ziya UŞAKLIGİL, *"Saray ve Ötesi"*, 234.

(4) Tarık Zafer TUNAYA, *"Türkiye'de Siyasal Partiler"*, II/438.

(5) Marş-ı Sultanîler konusunda, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki şu evraka bakınız: HRMTV, Dosya: 525.

(6) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (20) numaralı belgeye bakınız.

(7) Halid Ziya UŞAKLIGİL: *"Saray ve Ötesi"*, 420.

(8) Bu söylentilerin en aşırısının, uzun yıllar önce bir dergide yer aldığını görüyoruz: *"Talât Paşa, Vahideddin'i Nasıl Hal' Edecekti?"*, *"Resimli Tarih Mecmuası"*, Cild: 3, No: 27, Mart 1952. Şükrü Sazlıdere tarafından kaleme alınan bu yazıda iddia edilenler, özetle şöyle:

Vahideddin'i devamlı takip altında bulundurmuş olan İttihad ve Terakki, bu muhalif şehzadenin yeni hükümdar olarak yemin töreni sırasında sıkı tedbirler alır. Doğu'daki vazifesini tamamlayarak Istanbul'a dönmüş bulunan Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in idaresindeki Teşkilât-ı Mahsusa'nın karargâhı lağvedilmeyerek, Vahideddin'in girişeceği muhtemel bir hareketi önlemekle vazifelendirilir.

Fındıklı'daki Meclis-i Mebusan binasında yapılacak yemin töreninde Vahideddin yanlılarının herhangi bir teşebbüsüne karşı Teşkilât-ı Mahsusa'dan Cafer Bey'le on arkadaşı, silah ve bombalarla Meclis'in dinleyici localarına yerleştirilir. Darüleytamcı İsmail Hakkı Bey gene silâhlı arkadaşlarıyla beraber Meclis'e dağıtılırken Yenibahçeli Şükrü Bey'in kumandasındaki hücum taburu da, Taşkışla'da hazır bulundurulur. Vahideddin'e bağlı mızraklı bir alay ise Meclis binasını çevirmiştir.

Yeni hükümdar yemin merasiminden önce Meclis'te kendisine ayrılmış yerde otururken tarihçi Abdurrahman Şeref Bey Sadrazam Talât Paşa'ya yaklaşır ve *"Hâlâ niçin istifa etmediğini"* sorar. Paşa tören sırasında hadise çıkmaması için *"Sırası gelince elbette çekileceğiz"* gibisinden bir-iki söz ederse de konuşmaya kulak misafiri olan Enver Paşa, Abdurrahman Şeref Bey'e hitaben *"Yanıma gel!.. Sen necisin? Ne sıfatla böyle konuşuyorsun? Çekil karşımdan be herif!.."* sözleriyle çıkışır ve kovar.

Tören başka bir hadise çıkmadan tamamlanır.

Sonraki günlerde parti, Vahideddin'in kendilerine karşı bazı girişimler içerisinde bulunduğunu haber alır. İstihbarata göre padişah, kayınbiraderi Zeki Bey'le eniştesi Damad Ferid Paşa'nın kışkırtması neticesinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na bir hayli yanaşmış ve İttihadçılar'a karşı Çerkesler'den oluşan bir kuvvet hazırlamaya başlamıştır.

İttihad ve Terakki, yeni hükümdara karşı artık ciddî tedbirler almak zamanının geldiğini hisseder ve bu tedbirleri uygulama vazifesi Talât Paşa'ya verilir.

Paşa, Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Dr. Bahaeddin Şakir ile teşkilâtın önde gelen mensuplarından Erzurumlu Cafer Bey'i Sultanahmet'teki evine davet eder. Genel durumun vehametini anlattıktan sonra *"Bütün bunlar yetmiyormuş gibi başımıza bir de Vahideddin belâsı çıktı!"* der. Sonra, Vahideddin'in tahtından indirilip yerine veliahd Abdülmecid Efendi'nin getirilmesinden başka bir çare kalmadığını söyler.

Bu iş için vatansever fedailerden oluşan bir güce ihtiyaç vardır. Cafer Bey 20 adamı bulunduğunu söyler ve Paşa sayıyı kâfi bulur. Sonra diğer misafirinin fikrini sorar. Bahaeddin Şakir Bey, daha radikaldir ve ona göre Abdülmecid Efendi'nin tahta geçirilebilmesi için Vahideddin'in öldürülmesinden başka yol yoktur.

Talât Paşa, *"Hayır!"* der... *"Vahideddin'i öldürmek doğru değildir. Tarih bize ölüm yoluyla saraydan bir hayır beklenemeyeceğini öğretmiştir. Dolayısıyla onu öldürmeden tahtından uzaklaştırmanın yolunu bulmalıyız. Bunun için İsmail Canbulat, ajans müdürü Hüseyin Tosun ve merkez kumandanı Cevat Beylerle de konuşup işin teferruatını tesbit ediniz. Ben de Enver Paşa'yı meseleden haberdar edeyim..."*

Sonraki günlerde gerekli temaslar yapılır, hükümdarı tahtından indirmek için tertibat hazırlanır, bu iş için Beyoğlu'nda gizli bir silâhlı kuvvet kurulması kararlaştırılır ve aynı grup Talât Paşa'nın evinde yeniden biraraya gelir. Bu defa İsmail Canbulat ile başmabeynci Lütfi Simavi Bey de davet edilmiştir. Başmabeynci, Vahideddin'in saraydaki temasları hakkında bilgi verdikten sonra Bahaeddin Şakir'le Talât Paşa bir başka odaya geçip bir müddet konuşurlar, Bahaeddin Şakir sonra Lütfi Simavi'yle beraber evden ayrılır.

Talât Paşa, Cafer ve İsmail Canbulat Beylerle yalnız kalınca Bahaeddin Şakir'in Vahideddin'in öldürülmesinde ısrar ettiğini ama kendisinin kan dökülmesine taraftar olmadığını, taht değişiminin kansız yapılacağını söyler. Başyaver Ömer ve Merkez Kumandanı Cevat Bey'in kendi taraflarını tuttuğunu, İsmail Canbulat'ın ayrıntıları halledeceğini anlatır ve saraya giderek *"Vahideddin'i alıp Mecid Efendi'yi onun yerine oturtmalarını"* söyler.

Bu defa Cafer Bey bir başka konuyu gündeme getirir: Mecid Efendi'yi önceden haberdar ederek muvafakatını almak lüzumunu. Bu işi veliahdın eniştesi Ahmed Zülküfl Paşa vasıtasiyle halledebilecektir.

Talât Paşa fikri uygun bulur, ertesi gün Mecid Efendi'ye haber gönderilir ve cevap aynı gün gelir: Veliahd, *"Hayır"* demiştir. Ahmed Zülküfl Paşa Abdülmecid'in *"Bu zamanda Vahideddin'i güç kullanarak atıp yerine benim geçmem doğru değildir. Ben sıramı bekler ve ancak sıram gelince tahta çıkarım"* şeklindeki cevabını getirir.

Talât Paşa bunun üzerine *"Vahideddin'den korkuyor. Bunlar hep böyledir işte. Vahideddin de ondan korktuğu için gece-gündüz tarassut altında bulunduruyor"* diyecek; müttefik Bulgar orduları aynı günlerde bozguna uğrayacak, savaşın

gidişatı daha da vahim bir hal alacak ve partinin Vahideddin'le uğraşmasına imkân bırakmayacaktır.

Şükrü Sazlıdere'nin yazdıklarının gerçekliği hakkında fikir verebilecek olanların hiçbiri, bugün maalesef hayatta değil. Dolayısıyla, yazdıklarını sadece aktarmakla yetindim.

Vahideddin'in, İttihatçılardan yana olan Teşkilât-ı Mahsusa'yı sonradan lâğvetmesinde, belki teşkilâtın bu şekildeki teşebbüsleri de etkili olmuşur.

(9) Lordlar Kamarası Evrak Ofisi, Beaverbrook Kolleksiyonu, Lloyd George araştırmaları, F-6-1, 1-16 arasındaki dokümanlardan naklen: Fromkin, 266.

(10) Peter Hopkirk: *"On Secret Service East of Constantinople"*, 129-130); Raif S. Karadağ, *"Ruslar Cemal Paşa'yı Sultan Yapmak İstemişlerdi!"*, Yakın Tarihimiz, I/391 ve M.Z.; *"Cemal Paşa'nın Sultanlığı Meselesi"*, Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 1, Ocak 1950, sah: 12.

5.
Harbiye Nazırlığı mı?

(1) Mustafa Kemal'in hatıralarından. Milliyet, 31 Mart 1926.

(2) Sonraki yılların generali Naci İLDENİZ. Demokrat Parti milletvekili Perihan Arıburun'un babasıdır.

(3) Mustafa Kemal'in hatıralarından. Milliyet, 1 Nisan 1926.

(4) Mustafa Kemal'in hatıralarından. Milliyet, 2 Nisan 1926.

(5) İsmail Hakkı Okday, *"Yanya'dan Ankara'ya"*, 373.

(6) *İleri* Gazetesi, 4 Teşrinsani 1340: Subhi Nuri imzalı *"Harb-i Umumî'de Gördüklerim"* başlıklı yazıdan.

(7) Org. A. Fuat Erden, Dünya, 1965'den naklen: Yakın Tarihimiz, I/154.

(8) Birçok kaynakta yeralan bu mektubun metni, İzzet Paşa'nın hatıralarında da geçmektedir (*"Feryadım"*, II/278). Paşa, telgrafın metnini vermeden önce şöyle yazar:

"...Benim ittihatçılar tarafından sadrazamlığa getirildiğim, kabineyi onlarla istişare ederek kurduğum, nihayet kendim sadarete ulaşmak için Tevfik Paşa'nın kabine kurmasına bazı adayları kabul etmemek suretiyle engel olduğum yolundaki dedikodu kesinlikle asılsız, maksatlı ve hayal ürünüdür. İttihatçıları yani o zaman iktidar makamında bulunan sadrazamla kabine üyelerinden padişah yanın-

da söz hakkına sahip olan kimselerin ne söylediklerini bilemem. Mustafa Kemal Paşa'nın ekli telgrafı gibi yazılı ve sözlü maruzat meydana gelmişse, onlarla da kesinlikle ilişkim ve bu telgraftan başka hiçbir şeyden haberim yoktur. Hatta bu telgraf kabinenin kurulmasından birkaç gün sonra elime geçmiştir" (*"Feryadım"*, II/14)

İzzet Paşa, Mondoros Mütarekesi'nin imzalanması sırasında sadrazamdır. Hatıralarını kaleme aldığı 1930'lu senelerde 1918'de imzalanmış olan mütarekeye hiç de gerek olmadığı, askerî bakımdan harbe devam edebilecek güce sahip bulunduğumuz iddiasını ortaya atanların mevcudiyetinden bahsederken *"...Suriye ve Irak ordularımız yenilmiş ve hezimete uğramış olarak geri çekilmekte ve kumandanları biran önce ateşkes imzalamanın şiddetli ihtiyaç olduğunu bildirmekteydiler. ...Dolayısıyla elimizde kalan bütün kuvvet, zaten hiç menzilesine inmiş olan Arabistan orduları istisna edilince Istanbul'da üç, Trakya sınırında üç ve Karadeniz Boğazı'nda oniki tabur, yani toplam olarak yedi-sekiz bin tüfekten ve bir miktar topçudan ibaret bulunmaktaydı. ...Bu duruma göre galip gelmek için bir savunma umudunda bulunmak Enver'e nazîre yapmaktan da fazla birşey olurdu"* diye yazar ve şöyle der:

"Yunus Nadi Bey'in Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınladığı hatıratta Mustafa Kemal Paşa'nın ateşkes imzalanmasına taraftar olmadığı ve arzusu üzerine kabinemize alınmış olsa bir çare bulup Istanbul'un işgaline meydan vermeyecek faydalı şartlar elde edeceği veya savaşa devama çalışacağı açıklanıyor. Önce, ateşkes hükümlerine göre Istanbul işgal edilmeyecekti ve ben sadaretteyken edilmemişti. İşgal, fiilen ve resmen haleflerimiz zamanında olmuştur. Sonra da, Mustafa Kemal Paşa'nın ekli telgrafından pek de tarafdarlarının düşüncesinde olmadığı anlaşılır. Bundan başka Paşa'nın Halep düşmezden önce ateşkes imzalanmasına girişilmesi hakkında bir telgrafı daha vardır" (*"Feryadım"*, II/19 ve II/20'deki dipnot).

Paşa'nın sözünü ettiği bu telgraf büyük ihtimalle yukarıda metnini verdiğim 7 Ekim tarihli telgraftır.

İzzet Paşa, bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nezareti için düşündüğünü de yazmaktadır:

"...Ben sadaretle birlikte Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığı'nı da üstlenmiştim. Harbiye Nezareti için zihnimde aday olarak Mustafa Fevzi ve Mustafa Kemal Paşalar vardı; fakat birincisi hastaydı ve ikincisini de ateşkes gerçekleşmeden ordudan ayırmak istemiyordum.

.....

Mustafa Kemal Paşa Maraşal Von Sanders Paşa'ya verdiği bir lâyihada, ordusunun Filistin'den Haleb'e kadar geri çekilmesini ve bu esnada gösterilen fedakârlık ve kahramanlığı Xenophon'un "Onbinlerin Dönüşü"ne benzeterek övüp yüceltmiş ve birçok kumandan ve subayın terfiini inha etmiş, Maraşal da bunu telgrafla aynen bana nakletderek lâyiha sahibinin de terfiini teklif etmişti. Bu inhaların büyük bir yenilginin arkasından ödüllendirme yönüne gidilemez cevabı verilerek tarafımdan reddedilmesi hayal kırıklığına sebep olsa gerek ki, Mustafa Kemal Paşa Cevad Paşa'nın tayinini vesile ederek öfke göstermiş ve bununla da kalmayarak Cevad Paşa'ya hakaret edici bir telgraf gönderdiği için, artık kumandanlıktan alınmış, Nezareti de ertelenmişti" (*"Feryadım"*, II/27-28).

(9) Yusuf Hikmet BAYUR, *"Atatürk, Hayatı ve Eseri"*, 165.

(10) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (3) numaralı belgeye bakınız.

6.
Ya Istanbul giderse!?

(1) Türkgeldi, *"Görüp İşittiklerim"*, 299.

(2) Vahideddin bu *hukuki sorumsuzluk* ifadesiyle 1876 Kanun-ı Esasi'sinin 5. maddesine atıf yapmaktadır: Madde, şöyledir: *"Zât-ı Hazret-i Padişâhî'nin nefs-i humâyunu mukaddes ve gayrı mes'uldür"*.

(3) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (20) numaralı belgeye bakınız).

(4) İfadelerin orijinal diliyle yazılmış şekli için: Simavi II/194. Tam metin için bak: Tansel I/76.

(5) Nakleden: Saruhan, I/382.

(6) G. Jaeschke, *"Mondoros'tan Mudanya'ya Giden Yol"*, Belleten, no: 109, c.2., Ocak 1964, sah:151'den Sonyel, 1/11:

(7) Babıali'yle Dahiliye Nezareti'nin o günlerde Anadolu'da işgal ihtimali bulunan yerlere benzer telgraflar gönderdiğine dair Başbakanlık Arşivleri'nden birkaç örnek: *"İtalyanlar'ın işgaline maddî olarak mukavemet imkânı olmadığından yalnızca protesto edilmesine ve sert karşılık verilmemesine dair Kalem-i Mahsus'tan Menteşe Mutasarrıflığı'na çekilen telgraf"* (Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH-ŞFR) Dosya:99, Belge: 223, 16 Ş. 1337), *"Vürudları bildirilen İngilizler'in hüsn-i suretle kabulüne dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Canik Mutasarrıflığı'na çekilen cevabi telgraf"* (DH-ŞFR Dosya:99, Belge: 302, 21 Ş. 1337), *"İngilizler'in Bursa'yı işgalleri durumunda engel olunmayarak protesto edilmesi ve Konya'da halkın asayişi bozmayacak şekilde mümessillere müracaatlarına engel olunmamasına dair Bursa ve Konya vilâyetlerine çekilen iki cevabi telgraf"* (DH-ŞFR Dosya: 99, Belge: 219, 16 Ş. 1337).

(8) *Minber* Gazetesi, 17 Kânunsani 1918. Bu ifade bir yoruma göre hükümette yer almak isteyen Paşa'nın İngilizler'in, padişahın ve siyasi çevrelerin ilgisini çekmeye çabasının işaretidir (Akşin, 88).

Dikkatleri genç Paşa üzerine yoğunlaştırma faaliyeti gazetenin iki gün sonraki nüshasında da görülecek ve Ahmet Hulki imzasıyla çıkan bir yazıda *"Yurdun geleceği, Mustafa Kemal'den büyük hizmetler beklemekte haklıdır"* denilecektir.

İlk nüshası 1 Kasım 1918 Cuma günü yayınlanan Minber Gazetesi'nin birinci sayfasında *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*'nın programı vardır. Minber ayni zamanda bu partinin yayın organıdır, sorumlu müdürü Dr. Rasim Ferid görünmekteyse de arkasındaki asıl gücün Mustafa Kemal Paşa olduğu ve Paşa'nın

gazeteyi Suriye ve Filistin taraflarında bulunduğu sırada diğer arkadaşlarıyla beraber yaptığı at ticaretinden kazandığı parayla finanse ettiği, siyasi arenada Mustafa Kemal'in de sesini duyurmak için çıkartıldığı bilinmektedir (Sadi Borak, *"Ata ve Istanbul"*, 83). Mustafa Kemal Paşa gazeteye daha sonra resmen ortak olacaktır (Mustafa Kemal Paşa'nın aralarında Cemal Paşa'nın da bulunduğu bir grup subayla birlikte yaptığı at ticareti konusundaki kendi ifadeleri için, Hakimiyet-i Milliye ve Milliyet Gazeteleri'nde yayınlanan hatıratına bakınız).

(9) İsmail Hakkı Okday, *"Yanya'dan Ankara'ya"*, 374.

(10) Mazhar Müfit Kansu; *"Erzurum'dan Ölümüne Kadar..."*, I/539.

(11) Mediha Sultan'ın konuşmaya şahit olan torunu Ömer Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen.

(12) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, I/185.

(13) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, I/300.

(14) Avam Kamarası'ndaki konuşmalar için bak: Galip Kemali Söylemezoğlu, *"Yok Edilmek İstenen Millet"*, 20

(15) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde Atatürk..."*, II/33.

(16) Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden birkaç örnek: *"Osmanlı ve Yunan tabiiyetinde bulunan bazı Hristiyanlardan evlerine İtilâf ve Yunan bayrakları çekenlerin 15'er gün hapsedildiği haber alındığında mes'elenin mahiyeti hakkında bilgi verilmesine dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Bolu Mutasarrıfı'na çekilen telgraf"* (DH-ŞFR Dosya:99, Belge: 198, 13 Ş. 1337), *"İngiliz neferini yaralayan şahsın derdestine dair Kalem-i Mahsus'tan İzmir Mutasarrıflığı'na çekilen cevabi telgraf"* (DH-ŞFR Dosya:99, Belge: 212, 14 Ş. 1337), *"Samsun'da askerlerin Hristiyan ahaliye eziyet ve bir Rum köyünü basarak kadın ve kızlara hakaret ettikleri şeklinde Varçinlor Gazetesi'nde çıkan haberin tahkikine dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Canik Mutasarrıflığı'na çekilen telgraf"* (DH-ŞFR Dosya:99, Belge: 203, 13 Ş. 1337).

(17) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, ikinci in'ikad, 24 Nisan 1336 (1920), II/8-9. Yukarıdaki metin, bugünün diline uyarlandı.

7.
Sultan, sadrazamına feda olur mu?

(1) Sarayın Mediha Sultan'a tahsisi için BOA'deki DUIT-3 numaralı klasördeki dosyaya bakınız. Saray bugün ayaktadır ve bir bölümü Kemik Hastahanesi, bir bölümü de Istanbul Üniversitesi'nin profesörler lokalidir.

(2) Belgenin orijinal diliyle olan tam metni ve fotoğrafı, daha önce yayınlanmıştır:

Ord.Prof.İsmail Hakkı Uzunçarşılı (kolleksiyonundan): *"Damat Ferit Nasıl Damat Oldu?"*; Tarih Dünyası, Cild:2, Sayı:18, 31 Aralık 1950. Belgenin yorumu, evlilik konusu ve Ferid Paşa hakkında daha fazla bilgi için, İbnülemin'in *Son Sadrazamlar*'ının 4. cildine bakınız: 2029-2094. İbnülemin'e göre Ferid Bey'in seçimi önceden yapılmıştır ve rapor sadece bir formaliteden ibarettir.

(3) İbnülemin'in 4. cildinin sonundaki fotoğraflar arasında bulunan belge.

(4) Paşa'nın 1919'da, İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Hohler'le yaptığı görüşmeden. Hohler, görüşmeyle ilgili raporunda Ferid Paşa'nın kendisine *"...He repeated his old statement that now more than even before he had no hope save in God and Great Britain"* (Eski açıklamalarını tekrar etti ve kurtuluş ümidinin bugün her zamankinden ziyade Allahta ve Büyük Britanya'da olduğunu söyledi) dediğini yazar (Bilal N. Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, I/68).

(5) Paşa'nın üvey torunu Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen.

(6) Vahideddin'in Avni Paşa'ya yazdırdığı hatıralarından. Tam metni için bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (1) numaları belgeye bakınız.

(7) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (25) numaralı belgeye bakınız.

(8) Simavi, 202.

(9) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (30) numaralı belgenin girişindeki açıklamaya bakınız.

(10) Sadarete İzzet Paşa'nın gelmesini arzulayan ve hatta Tevfik Paşa'ya bile karşı çıkan Mustafa Kemal'in, Ferid Paşa'nın bu makama getirilmesi üzerine hissettiklerini yazmaya lüzum yoktur.

Kaldı ki Mustafa Kemal'in Damad Ferid'e bakışı, daha doğrusu nefreti, Paşa'nın sadrazamlığından çok öncedir. Minber Gazetesi'ne başmakale olarak hazırlanmış ama sansüre takılmış bir metin, bunu açıkça gösteriyor.

Yazının, Mustafa Kemal'in kaleminden çıktığı ilk okunuşunda anlaşılmaktadır; hatta dizgisi bile yapılmış ama son anda sansürün makasına uğramıştır.

Mustafa Kemal Paşa, dizgi provaları şimdi bende bulunan bu başmakalesinde Ferid Paşa için *"Anlaşılıyor ki Paşa hazretleri parlamanter olmak için daha pek çok kitap okumaya muhtaçdırlar"* demekte, *"Bunları öğrenmeden evvel siyasi nezaket, hürmet, dostlarını gözetme ve nihayet kendini tanıma denilen ve maateessüf temel hukuk kitaplarında bulunmayan bazı esasları talim buyurmalarını Paşa hazretlerine ihtar edeceğiz"* gibi ifadeler kullanmaktadır (Yayınlanmayan makalenin tam metni için bu kitabın *Belgeler* bölümünde yer alan (31) numaralı belgeye bakınız).

8.
Maymun ısırığı

(1) Paşa'nın, sahneye şahit olan üvey torunu Ömer Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen.

(2) Karay, *"Minelbab..."*, 113 ve sonrası. Hadisenin belgesi için bak: *"Posta ve Telgraf Başmüdüriyeti'ne ve Memurin-i Maliye'ye Yunanlılar'ın şehri işgal edeceği yolunda haber yayan ve halkı yersiz heyecana düşüren Maliye Müfettişi Muvaffak Bey hakkında tahkikat icrasına dair kalem-i mahsustan Aydın Vilayeti'ne çekilen telgraf"*; BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH-ŞFR) Dosya:99, Belge:208, 13 Ş. 1337.

(3) Karay, *"Minelbab..."*, 118.

(4) Karay, *"Minelbab..."*, 117.

(5) Karay, *"Minelbab..."*, 140.

(6) Rauf Orbay'ın Hatıraları'ndan: *"Yakın Tarihimiz"*, Türkpetrol yayını, Istanbul 1963, I/368.

(7) Rıza Nur, *"Hayat ve Hatıratım"*, III/962.

(8) Rauf Orbay'ın Hatıraları'ndan: *"Yakın Tarihimiz"*, II/241)

(9) Vahideddin"in Mekke Beyannamesi'nden. Beyannamenin orijinal diliyle olan tam metni için, bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (3) numaralı belgeye bakınız.

(10) Sevr öncesinin ayrıntıları için, aşağıda verilen kaynakların çeşitli yerlerinde bol bilgi vardır: bak: Osman Olcay, *"Sevres Andlaşması'na Doğru"*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1981; Paul Helmreich, *"From Paris to Sevres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920"*, Ohio State University Press, 1974; David Fromkin, *"A Peace to End All Peace"*, Avon Books, New York, 1989.

(11) Bu kitabın 100. sahifesindeki *"Heyulâ gibi çöken korku"* arabaşlıklı bahse bakınız.

(12) Anlaşmanın tam metni için bak: Osman OLCAY, *"Sevres Andlaşması'na Doğru"*, LXIII-LXVI.

(13) Fromkin, 392.

9.
Vizeli 48 yolcu ve eğerli atlar

(1) Bu bölümde yeralan ve belgeye dayandırılmayan hadiselerin kaynağı başta Sultan Vahideddin'le Ferid Paşa'nın aileleri olmak üzere, sözü edilen olaylarda rol oynamış kişilerin yakınlarıyla yapılan çok sayıda görüşmede anlatılanlardır.

(2) Erenköy'deki bu köşk Vahideddin'in ablası Mediha Sultan'ın oğlu Sami Bey'in malikânesi olabilir. Ferid Paşa Sevr sonrasında Sami Bey'i binayı satmaya ikna etmiş, parayı almış ve tek başına gittiği Karlsbad'da harcamıştır (Sami Bey'in oğlu Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen).

(3) Bu Nuri Paşa'nın hangi Nuri Paşa olduğunu bilmiyorum. Hadiseyi, Sultan Vahideddin'in kayınbiraderi ve yaveri olan Kaymakam Zeki Bey'in yeğeni rahmetli Sadun Atığ'ın ismini yazmamı istemeyen bir dostuna anlattıklarından naklettim.

(4) Önceki haftalarda başka tayinler de yapılmıştı. Meselâ Kâzım Karabekir Paşa 1918 Aralık'ında Tekirdağ'daki 14. Kolordu'ya tayin edilmiş, bu tayini bir hayli uğraşarak Erzurum'daki 15. Kolordu'ya çevirtmiş ve 12 Nisan 1919'da İstanbul'dan ayrılmıştı. Karabekir Paşa, Tekirdağ'a tayin edilişinin öncesinde padişahla yaptığı bir görüşmeyi seneler sonra şöyle yazacaktı:

"6 Aralık'ta selamlığı usulen davet ve huzura kabul olundum. Aynen şu konuşma oldu: Ayakta elimi sıktıktan sonra padişah Vahdettin, "Sizi şâyân-ı itimad muhtelif yerlerden sordum. Pek mert ve her vechile şâyân-ı itimad bir kumandanım olduğunuzu anladım. Mevcudiyetinle iftihar ederim. Cenâb-ı hak millete bağışlasın". Ben de cevap verdim: "İltifât-ı şâhâneleri ebedî bir hiss-i minnetle medâr-ı fahrimdir. Bulunduğum cephelerde kumanda ettiğim kıt'alarla Türklüğün nâmını düşürmedim. Fakat vatanımızın bu son darbeden kurtulmasına çalışabilecek bir mevkide bulunamadığımdan me'yusum". Sözümü keserek "Mânen müsterîh olunuz; çünki pek uzaklarda idiniz ve vazîfenizi lâzımı gibi gördünüz". Ben devamla: "Şevketmeâbım. Milletimiz, başlarında sevgili hâkanı ile inşaallah kurtulacaktır. Türklük ölmeyecek ve öldürülemeyecektir. Tarihimizde bugünkü gibi tehlikeler çoktur. Azimkâr padişahlarımızın namuskâr evlâdları ile yekvücûd olması ile hepsi bertaraf olmuştur". Cevap verdi: "Sizin gibi genç, mert ve şâyân-ı itimad kumandanlara malik olan bir millet, elbette zevâl bulmaz. Berhudar ol. Sizin gibi genç bir kumandana malik olmakla ben ve milletim iftihar eder".

Elimi samimi bir tavır ile kuvvetlice ve uzunca sıktı. Dışarıda yâver-i fahrî Mustafa Kemal Paşa ile hasbıhâl ettik; görüştüklerimizi ve düşündüklerimi söyledim..." (*"İstiklâl Harbimiz"*, 8).

(5) *Hanedan-hanendegân* sözleriyle kelime oyunu yapılıyor. *"Hanendegân", "okuyucular, şarkıcılar"* demektir.

(6) Şevket Süreyya Aydemir, o sırada Türkiye'den çoktan ayrılmış olan Enver Pa-

şa'nın Sultan Vahideddin'e *"Mustafa Kemal'i Anadolu'ya kat'iyyen göndermemesini tavsiye"* maksadıyla yazdığı bir mektubun son zamanlarda bulunduğunu ve İstanbul Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nce satın alınmış olabileceğini; gene Enver Paşa'nın kardeşlerinden birine gönderdiği bir başka mektupta da *"Memleketi kurtaracak bir adam varsa, o da Mustafa Kemal'dir. Ama bu kurtuluştan sonra memlekette artık saltanat hanedanına yer kalmayacaktır"* dediğini söylüyor (*"Tek Adam"*, I/296). Ben, Enver Paşa'dan Sultan Vahideddin'e yazıldığı söylenen bu mektubu uzun aramalarıma rağmen temin edemedim.

Ama burada bir başka yazarın Enver Paşa'nın Sultan Vahideddin'e gönderdiğini iddia edip yayınladığı (Kadir Mısıroğlu, *"Osmanoğulları'nın Dramı"*, 92) bir başka mektup konusuna temas etmem gerekiyor. Sözkonusu mektup, şöyledir:

"Velinimetimiz, sebeb-i hayatımız, babamız, padişahımız, efendimiz Hazretlerine,

Yapmış olduğum tahkikat neticesi evvelce de arzetmiş olduğum vechile Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesi bâdî-i felâketimiz olacaktır. İstanbul'da Kavaklı Sadık, Kadıköylü Kemal ve Karaağaç Fişenk Fabrikası Müdürü Kürt Bilâl vesaireden müteşekkil bir hey'et kurmuşlar. Fransız nakliye şirketlerinin ve bazı eşhâsın maddî yardımlariyle aleyhimize isyan hazırlamaktadırlar. Bendenizin hemen Rusya'ya hareketim farz olmuştur. Mustafa Kemal'i vaki davete icabet ettiremedim. Enver benim için Yusuf İzzeddin'e yaptığını bana da yapacak" demiş. Emrinize intizardayım efendim hazretleri.

Enver

Tarih. Şifre 21.14.25."

Eski resmî yazışma üslûbuna az da olsa âşina bulunanlar, Harbiye Nezareti antetli bir kâğıda yazılı bu mektubun son derece beceriksizce hazırlanmış düzmece bir vesika olduğunu daha ilk bakışta anlayacaklardır.

Bir padişaha *"Velinimetimiz, sebeb-i hayatımız, babamız, padişahımız, efendimiz"* sözleriyle mektupla bile olsa hitap edilemeyeceği bir yana, Sultan Vahideddin'den nefreti herkesçe bilinen Enver Paşa'nın ona karşı bu sıfatları kullanmasına zaten imkân yoktur. Kaldı ki böylesine bir mahalle dedikodusu üslûbuna o devrin gayrıresmî mektuplarında bile rastlanamaz. Bu düzmece belgeyi hazırlayan her kimse, hızını alamadığından olacak, metnin altına mektubun şifreyle gönderildiği havasını verebilmek için *şifre* kelimesini yazmış, hemen yanına Enver Paşa'nın imzasını takliden birşeyler çiziktirmiş, şifreli mektubun şifre kaleminde çözüldükten sonra muhatabına ulaştırılacağını, dolayısıyla bir başkasının el yazısıyla olacağını ve yazanın imzasını taşımasına imkân bulunmadığını hatırına getirmemiştir.

O sıralarda Türkiye dışında olan ve izini kaybettirmeye çalışan Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti vasıtasıyla böyle bir mektup göndermesine imkân bulunup bulunmadığını, üslûptaki komikliği ve diğer şeklî şartlardaki meselâ tarih ve şifre sistemindeki acemiliklerin tesbitini bir yana bırakıyorum...

Tarih yazdıklarını iddia edenler böylesine beceriksizce hazırlanmış düzmece bir belgeyi tantanalı iddialarına dayanak yapıyorlar... İşin komik ve acı olana tarafı, işte burada...

(7) Avni Paşa, bir ara Sultan Vahideddin'in başyaveri oldu ama Anadolu hareketini desteklediği için Damad Ferid Paşa'nın baskısıyla saraydan uzaklaştırıldı. Gaze-

teci Ali Kemal'in 30 Ağustos zaferinin ertesinde Istanbul'dan kaçırılıp İzmit'te linç edilmesi üzerine ailesiyle beraber Romanya'ya gitti, 150'likler listesine alındı, iki sene kadar Köstence'de kaldı. Sanremo'da bulunan Sultan Vahideddin'den davet alınca İtalya'ya geçti ve Sanremo'nun ana caddesindeki Hotel Vittoria et Rome'a yerleşti. Hemen her gün hükümdarla beraber olan Avni Paşa padişahın vefatından sonra İtalya'dan ayrılıp Lübnan'a yerleşti, 1930'lu senelerde Lübnan'ın sahil kasabası Cünye'de öldü.

Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in akıbeti konusunda ise bir bilgi edinemedim.

(8) *"Biraz da Ben Konuşayım"*, 63.

(9) HTV (*"Harp Tarihi Vesikaları Dergisi"*), Yıl:1, Sayı: 1, Eylül 1952, belge: 1.

(10) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (1) numaralı belgeye bakınız.

(11) Metni ve tıpkıbasımları bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümünde (2) ve (3) numaralarda yeralan bu belgeler, HTV'nda geçen (3) ve (4) numaralı belge müsveddelerinin tebliğ edilmiş orijinalleridir.

(12) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (4) numaralı belgeye bakınız.

(13) HTV'de, 9 numaralı belgeye bakınız.

(14) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (5) numaralı belgeye bakınız.

(15) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (6) numaralı belgeye bakınız.

(16) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (7) numaralı belgeye bakınız.

(17) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (8) numaralı belgeye bakınız.

(18) HTV'de 11 numaralı belgeye bakınız.

(19) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (9) numaralı belgeye bakınız.

(20) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (10) ve (11) numaralı belgelere bakınız.

(21) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (12) numaralı belgeye bakınız.

(22) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (13) numaralı belgeye bakınız.

(23) Bennett, burada bir tarih hatası yapmış, vizenin istendiği 15 Mayıs'la doğum günü olan 8 Haziran'ı karıştırarak vize talebinin Haziran'da geldiğini söylemiş.

(24) John Godolphin BENNETT: *"Withness"*, 14.

(25) Bennett'le mülâkat 2 Eylül 1972'de Üsküdar Sultantepe'deki Özbekler Tekke-

si'nde gazeteci Nezih Uzel tarafından yapılmıştır. Oldukça uzun olan ve tamamı yayınlanmamış olan bu mülâkatın konuyla ilgili bölümleri için bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki 26 numaralı belgeye bakınız.

(26) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (14) numaralı belgeye bakınız.

(27) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (15) numaralı belgeye bakınız.

(28) Mustafa Kemal, hatıralarında padişahla biraraya geldiği odadan sözederken *"Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine muvazi (paralel) hatlar üzerinde düşman zırhlıları! Bordalarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa-sola çevirmek kâfi idi"* diyor.

Konuyla ilgili kaynaklarda, görüşmenin Vahideddin'in Küçük Mabeyn'deki çalışma odasında yapıldığı yazılıdır. Bu kitabı hazırlamaya başladığım sırada sözü edilen odaya gittim ama Mustafa Kemal'in yazdığının ve hatta sonradan krokisini çizdiğinin aksine, odadan deniz görünmüyordu.

Daha sonra rahmetli Haluk Şehsuvaroğlu'nun gazete sayfalarında kaybolmuş bir yazısından haberdar edildim: Oda meselesi onun da dikkatini çekmişti. Sahaflar Çarşısı'nda bulduğu ve Sultan Vahideddin'in yaverleri tarafından tutulmuş bir günlüğe dayanarak görüşmenin çalışma odasında değil, daha ilerideki kütüphanede yapıldığını yazıyordu (Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *"Millî Saraylar"*, Cumhuriyet, 9 Ekim 1963).

Şehsuvaroğlu'nun sözünü ettiği ruzname şimdi kimbilir, nerede.

(29) Mustafa Kemal'in hatıralarından. Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki 30 numaralı belgenin girişindeki açıklamaya bakınız.

(30) Yemin merasiminde bulunan Avni Paşa'nın yayınlanmamış hatıralarından.

(31) Sultan Vahideddin'le Mustafa Kemal Paşa, ilk defa Vahideddin'in veliahdlığında, 15 Aralık 1917 ile 4 Ocak 1918 arasında yaptıkları Almanya seyahatinde biraraya geldiler. Hükümdarla Paşa'nın daha sonraki *kayıtlı* görüşmeleri şunlardır:

5 Ağustos 1918'de Dolmabahçe Camii mahfilinde, 9 Ağustos 1918'de Dolmabahçe'de Valide Camii mahfilinde, 16 Ağustos 1918'de yine aynı mahfilde, 15 Kasım 1918'de, 22 Kasım 1918'de, 29 Kasım 1918'de ve 20 Aralık 1918'de Yıldız Camii mahfilinde, 15 Mayıs 1919'da Yıldız Sarayı'nda ve 16 Mayıs 1919'da Yıldız Camii mahfilinde.

(32) Yemin merasiminde bulunan Avni Paşa'nın yayınlanmamış hatıralarından.

(33) Erol Mütercimler: *"Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek..."*, 69. Geminin 1919 Mayıs'ındaki mürettebatı 22 kişiydi ve Samsun seferi sırasında kaptanlığını İsmail Hakkı Bey (Durusu) yapıyordu. 1871'de Kayseri'de doğmuş, Bahriye Mektebi'ni bitirdikten sonra çeşitli gemilerde çalışmış, 1 Mayıs 1919'da Bandırma'nın kaptanlığına getirilmişti. 1922'de yaş haddinden emekli olan İsmail Hakkı Durusu, 22 Aralık 1940'ta vefat etti.

(34) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (16) numaralı belgeye bakınız. Va-

hideddin'e yollanan telgraf ikincisidir.

(35) Telgraf Avni Paşa'nın ailesindedir; Paşa'nın yayınlanmamış hatıratında da yer almaktadır ve metni orijinal diliyle şöyledir:

"Bahriye Nazırı Avni Paşa Hazretleri'ne,
Teveccühât-ı sâmîleriyle, sâlîmen ve müreffehen Samsun'a muvassalat ve îfây-i vazîfeye mübâşeret olunmuşdur. Kayınpeder-i âlîleri Şâkir Paşa Hazretleri'nden âfiyetlerini istisfâr eyler, ahvâl ve vaziyet-i siyâsîyeden ara sıra tenvîr ve irşâd buyurmalarını istirhâm eylerim. 20 Mayıs 1919, Mustafa Kemal".

(36) Bu kitabın *"Samsun Belgeleri"* bölümündeki (17) numaralı belgeye bakınız.

(37) Konu, İzzet Paşa'nın hatıralarına *"...Paşa fermanını, yetki mektubunu taşıyarak hareket etmiş bulunuyordu"* cümlesiyle geçer. *"Feryadım"*, II/214.

(38) Ahmed Reşid Rey: *"Gördüklerim..."*, 17.

(39) Vahideddin'e atfedilen ferman, orijinal diliyle şöyledir:

"Yâverân-ı şehriyârânemden erkânıharbiye mirlivası Mustafa Kemal Paşa'ya
Harb-i umuminin müttefikîn hesabına ziyaı üzerine tahassul eden vaziyet-i siyasiyye, ecdad-ı izamım mülkünü ve makam-ı hilâfet ve saltanatı müşkül ve tehlikeli bir sahaya sürüklediğinden, hükümet-i seniyyemin kararı veçhile tayin olunduğunuz mıntıkada asayişi temin ve marzî-i şahaneme mugayir ahvâlin hudusunu men' ile cümleten deff-i saile bezl-i cehd-i gayret ederek milletimin masuniyetini te'yid ve mülkümün eyâdî-i mütearrızîynden tahlîsi içün yekvücud olarak hareket edilmesini, selâm-ı şahanemle asker ve memurîn ve ahaliye tebliğini irade etdim. 14 Mayıs 335. Mehmed Vahideddin.".

(40) Sami Bey'in oğlu Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen.

(41) Bu parayla ilgili olarak Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan makbuzda *"Asayiş-i dahiliyede görülecek lüzum üzerine sarfedilmek ve badehu teferruatla hesab ile tebdîl olunmak üzere bâlâda muharrer bin lira-i Osmani Dahiliye Nezaret-i (Harbiye Nezaret-i) celîlesinden alındığını mübeyyin makbuzdur. 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal"* yazılıdır.

(42) Meselâ, Mazhar Müfit Kansu: *"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber"* (I-II); Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988. Kitabın birçok yerinde yer ve tarih verilerek bu para sıkıntısından sözedilmektedir.

(43) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (2) numaralı belgeye bakınız.

(44) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (1) numaralı belgeye bakınız.

(45) *"Feryadım"*, II/213. Üslûp, Paşa'nın orijinal metnini bugünün Türkçesi'ne çeviren yayıncısına aittir.

(46) *"Biraz da Ben Konuşayım"*, 57.

(47) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (21) numaralı belgeye bakınız.

10.
Cicim ayları ve sonrası

(1) *"Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri..."*, 52. Belgenin orijinal diliyle olan nüshası için: Aynı kitap, 160.

(2) *"Atatürk'le İlgili..."*, sah:73, 74 numaralı belge.

(3) *"Atatürk'le İlgili..."*, sah:74, 75 numaralı belge.

(4) *"Atatürk'le İlgili..."*, sah:75, 76 numaralı belge.

(5) *"Atatürk'le İlgili..."*, sah:75, 77 numaralı belge.

(6) *"Atatürk'le İlgili..."*, sah:79. 81 numaralı belge.

(7) Aynı kitap, 79 ve 80 numaralı belgeler...

(8) Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongre'sini açış nutkunu padişah ve halifeye duayla tamamlar, *"En son olarak niyazım şudur ki, cenâb-ı vâcibu'l-âmâl hazretleri Habîb-i Ekrem'i hürmetine bu mubarek vatanın sâhip ve müdâfi ve diyânet-i celîle-i Ahmediyye'nin ilâ-yevmi'l-kıyâme hâris-i asdakı olan millet-i necîbemizi ve makam-ı saltanat ve hilâfet-i kübrâyı masun ve mukaddesâtımızı düşünmekle mükellef olan hey'etimizi muvaffak buyursun"* der.

Maiyetindekilerden Mazhar Müfit Bey (Kansu), kongre akşamı Paşa'ya *"Nutkunuzun sonunu müftü efendinin duası gibi bitirdiniz"* deyince Paşa bu cevabı vermiştir (Mazhar Müfit KANSU; *"Erzurum'dan Ölümüne Kadar..."*, I/85).

(9) Aynı eser, 130.

(10) *"Tevhid-i Efkâr"*, 2 Mayıs 340 (1924)'dan nakleden Başyaver Avni Paşa'nın yayınlanmamış hatıralarından alındı.

Avni Paşa bu iktibastan sonra *"Refet Paşa'nın düşüncelerimizi teyid eden, ortada ne kuvay-ı inzibatiye ve ne de fetvalar var iken makam-ı saltanat ve hilâfetin ilgası çokdan ve hiç yokdan takarrur etmiş olduğunu tasdik eyleyen işbu ifâdâtına birşey ilâve etmeye lüzum yokdur. Yalnız karanlık oda kararına muttali olmadığımız halde "Kuvay-ı milliyeden değil bilâhare tebdil-i şekl ve hedef ve mahiyet edeceğinden korkuyoruz" demekde dahi bizlerin haklı olduğumuzun kabulünü erbab-ı insaf ve mürüvvete terkederiz"* diye yazmaktadır.

(11) İngiliz belgelerinden nakleden: Akşin, I/144.

(12) Akşin, I/144. Metinde adı geçen kişi Sultan Vahideddin'in ablası Mediha Sultan'ın oğlu Sami Bey olmalıdır.

(13) Jaeschke, *"İngiliz..."*, 4.

(14) Akşin, I/145.

(15) Jaeschke, *"İngiliz..."*, 4.

(16) Sonyel I/49, Akşin I/233; Jacke *"İngiliz..."*, 4.

(17) Akşin 1/571; Sonyel, *"İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Anlaşması"*, Belleten, cild: XXXIV, Temmuz 1970; Koloğlu, *"Gazi'nin Çağında..."*, 65.

(18) Telgrafın orijinal metni için bak: Kâzım Karabekir, *"İstiklal Harbimizin Esasları"*, 373.

(19) Istanbul'daki İngiliz Elçiliği'nin baştercümanı ve son *dragoman*, yani *diloğlanı* Sir Andrew Ryan kastediliyor. Ryan, hatıralarını *"The Last of the Dragomans"* (Londra, 1951) isimli kitabında topladı.

(20) *"The Making of Modern Turkey"* (Londra 1936), *"The Old Turkey and the New"* (Londra 1955) ve *"Cities and Man"* (Londra, 1953) kitaplarının yazarı Sir Harry Luke kastediliyor.

(21) İsmail Hakkı Okday'ın notlarından. Bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (21) numaralı belgeye bakınız.

(22) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde Atatürk..."*, I/463.

(23) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde Atatürk..."*, I/464.

(24) İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerinden (FO/5166/E3253) naklen Sonyel, *"Türk Kurtuluş Savaşı..."*, I/207:

(25) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde Atatürk..."*, II/21.

(26) Bildirinin orijinal diliyle olan metni için bak: *"Nutuk"*, I/297 ve Fransızca metni için Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde Atatürk..."*, I/462.

(27) Fevzi Paşa'nın konuşmasından bazı bölümler:

> *"...Gerek padişahımız efendimiz hazretleri, gerek bendeniz, beş yüz senelik bakir payitahtımızın ilk defa düşman tarafından işgali facialarını görmek bedbahtlığına uğramış felâketzedelerdeniz. Üç gün evvel Istanbul'un işgali haber alındı. Bunda özellikle İslam kanı dökmek ve dökülen İslam kanlarıyla yine İslamlar'ı mahkûm etmek gibi hain bir cihet, düşmanlarımızca arzulanmıştı. Bunun için gerekli emirler ve tebliğler ifa edildi.*

Ben, Harbiye Nezareti'nde gece-gündüz mevcut bulundum. O gece İngilizler otomobillerle Istanbul, Üsküdar, Beyoğlu muhitine denizcileri çıkartarak gereken noktaları tuttular ve sırf fesad başlangıcı olarak Şehzadebaşı'ndaki 10. Kafkas Fırkası Karargâhında bulunan karargâh askerleri üzerine hücum ederek muzikacı erleri şehid ettiler ve muzikacı erleri meydana çıkararak birer birer öldürdüler. Bir kısmı pencereden aşağıya atladı, bir kısmı yataklarında öldü. Fransızlar bunların resimlerini çıkartarak Avrupa'ya gönderdiler.

Ancak evvelce verilen talimat ve sonra yapılan tebligat sayesinde askerler sokaklarda silâhlı olarak bulunmadı, kışlalarına çekildi. Hiçbir tarafta kimsenin burnu kanamaksızın İngilizler'in bizim için fesad olan düzeni ve girişimleri Allah'a hamdolsun yalnız beş-on erimizin hain bir şekilde şehid olmasıyla neticelendi.

O sırada İngilizler Harbiye Nezareti'ni işgal ederek benim nezaret odasına kadar süngülü erlerini soktular ve gereken emirleri vermemi tebliğ ettiler. Zaten evvelce emirler verildiği için ben kendilerini tam bir sükûnetle karşıladım. Ancak göğsüne düşman süngüleri dayanmış bir Harbiye Nazırı Istanbul'un artık hür ve hilâfet makamı olmak meziyetini görmüş bir Harbiye Nazırı sıfatıyla pek meyus bulunuyordum.

Hemen Sadrazam'a bilgi verdim. Hükümetin toplanmasını emretti. O sırada iki sıra dizilmiş dört yüzden fazla süngülü İngiliz askeri arasından geçerek kapılara birikmiş birtakım Ermeni, Rum ahalinin tahkir edici bakışları arasından geçerek sükûnetle Babıali'ye gittim.

...Cuma selâmlığına gittiğim sırada Zat-ı Şahane'nin selâmlığa çıkıp çıkmamasını İngilizler'den sormaya mecbur olduk. Çünki silâhlı askerlerin dışarıya çıkmasına izin vermiyorlardı. Halbuki Hilâfet makamında bulunan Zat-ı Şahanenin şimdiye kadar cismani gücü gösteren silâhlı askerler arasından adet gereğu camiye teşrif buyurmaları gerektiğinden, biz buna şüphesiz cesaret edemedik. Böyle bir durumda İngilizler'in gelip silâhları toplaması suretiyle Hilâfet makamının büsbütün hakaret mevkiine düşmesini istemedik, tecviz etmedik. Asker göndermeye mecbur olduk. Askerler gidemedi, yalnız Bahriye'den elli kişilik bir müfreze gitti, sonra İngilizler müsaade ettiler. Sadece padişahın maiyetinde bulunan biraz asker geldi. Zat-ı Şahane onların arasından büyük bir üzüntüyle geçerek camiye teşrif buyurdular.

...Namazdan evvel bendenizi kabul ettiler, fevkalâde müteheyyiç bulunuyorlardı. Buyurdular ki "Ben, bugün böyle bir büyük azab içinde camiye gelmek istemiyordum. Fakat bu bir dini vazifedir ve geri bırakmayı uygun bulmadım. Cenabı hakka karşı bir ibadettir ancak elli senelik mesavinin gerek benim ve gerekse sizin kabinenin üzerine yıkıldığını görmekle fevkalâde dilhunum, enkazın altında ezildik" diyerek teessüf buyurdular. Ayağa kalktılar, birkaç defa büyük bir hüzünle bendenize hitab ettiler. Teselli verecek hiçbir şey yoktu. Birkaç defa İngilizler dritnotlarının toplarını Saray'a çevirmişler, gûya uzaktan atılmazmış gibi dritnotların bir kısmını köprüye kadar sokarak her türlü tehdidi yapmakta kusur etmemişlerdir.

...Zat-ı Şahane ertesi selâmlıkta bendenizi tekrar kabul ile buyurdular ki, "Aman Anadolu ile irtibatı temin ediniz". Bendeniz dedim ki, "İrtibat müheyyadır, ancak İngilizler mani oluyorlar, her bir telgrafımızı kontrole tabi bulunduruyorlar. Fransızca yazmak lâzım geliyor ve onları da imzalattırıyorlar. Şüphesiz biz her bir suhuleti gösteriyoruz. Ancak İngilizler tarafından uğratıldığımız güçlükler

bizi büyük bir tazyik içinde bulunduruyor".

Bu maruzatım üzerine "Aman zinhar siz çekilmeyin ve Anadolu ile irtibat tesis ediniz" buyurdular. Bendeniz bu ferman üzerine yaverimi göndermek hususuna teşebbüs ettiğim gibi, Kabine de bazı kişilerin gönderilmesine teşebbüs etti. İngilizler muvafakat ettiler. Gereken kişilerin gönderildiğini ve bir taraftan da bazı kolordularla irtibatımızı arzettiğim vakit fevkalâde memnun oldular. Bu suretle meselenin iyi bir şekilde hallolunacağı ve Istanbul'un işgalinden İngilizler'in beklediği gayenin artık kaybolmak üzere bulunduğu hissolunuyordu.

Biz de memnun idik. Bu sırada benim üzerimdeki baskılar kalktı. Çünki İngilizler'e samimiyetle diyordum ki, "Tehditle birşey yapamazsınız, tatmin ediniz. Siz bizi tatmin ederseniz, hayat hakkı verirseniz, biz herşeyi yapmaya hazırız. Bu tatmin benimle olmaz, kabineyi tatmin ediniz".

Bu ricamız aksi tesir icra ederek kabineye hergün nota bombardımanı oldu. Gece-gündüz "şu şöyle olmuş, bu böyle olmuş" en ufak şeylerle kabineyi taciz ederek çekilmeye zorladılar. Gerçi kabine bir-iki hafta boyunca baskılara dayandı.

Bu baskıların esasını Kuvay-ı Milliye'nin red ve takbihi teşkil ediyordu. "Kuvay-ı Milliye'yi reddediniz" diyorlardı. Bizce Kuvay-ı Milliye'nin haksız işgallerden zuhur ettiğini, İzmir'in işgalinde Yunanlılar'ın birçok mezalimi Avrupa'nın tarafsız devletlerince tasdik olunduğu malûm ve müberhen iken bizim Kuvay-ı Milliye'yi ve bu baskıdan doğmuş olan cepheyi reddetmemiz doğrudan doğruya milletimize karşı bir ihanet olurdu. Biz bunu yapamayız. İzmir'in ve bununla beraber doğu vilâyetlerinin tecavüze uğrayacağına dair sık sık rivayetlerin çıkması ve bir Pontus Hükûmeti'nin Trabzon ve Samsun havalisinde, Karadeniz sahilinde zuhur etmek üzere bulunduğuna dair pek sıkı havadislerin dolaşması milleti büsbütün heyecana getirdi ve bu suretle Kuvay-ı Milliye teşekkül etmiştir.

...İngilizler'in maksadı bizim dahilimizi nifakla birbirimize düşürmek. Maateesssüf bir heyet de bulmuşlar, harb istiyorlar. Fakat öyle bir harb ki, kendilerinin burnu kanamaksızın birbirimize düşürmek ve harbetmek istiyorlar. Maateessüf Zat-ı şahane tazyik içinde bulunduğu için biz durduk, tahammülün üzerinde baskıya uğradık. Sonunda bize dediler ki, "Gayet ağır muameleye uğrayacaksınız". Yani bizi Babıali'den süngü ile atacaklar, bunu hissettirdiler. Biz buna da tahammül edecektik, ancak o zaman payitaht Istanbul'da kalmazdı. Biz çekildik, bizden sonraki kabine bir-iki gün kurulamadı. Ancak tabii bilginiz var, bu kabinenin kuruluşuyla beraber benim temas ettiğim gerek o kabinenin üyesi olanlardan, gerekse Harbiye Nezareti'nde bulunan bazı arkadaşlardan aldığım malûmata göre kabineye baskı yaptılar, "Fetvayı veriniz" diye. Nihayet o fetvayı aldılar. Bildiğiniz gibi o fetva İngiliz süngüsüyle alınmış, İslâm'ı sinesinde birbirine düşürmek için ilk defa yazılmış acı bir vesikadır.

...Bunların en büyük arzuları, içimizde bazı hainleri teşvik ve tergib ederek millet arasına kan düşürmektir ve bu kan ne kadar tevessül ederse, o kadar kendi işleri suhulet bulacaktır. Ve bunu söylemekten de çekinmiyorlardı. Diyorlardı ki, "Siz madem ki bize arzu ettiğimiz imzayı vermiyorsunuz, yani en ağır, ne olursa olsun sizi mahvedecek barışı imza etmeye rıza göstermiyorsunuz, biz bunu kabul edecek bir heyet bulacağız. Fakat bu heyet millet namına olsun.

Buraya dikkat isterim. Yani diyorlar ki, barışı milletle yapacağız, bunun için siz milleti elinize alınız ve "Millet elimizdedir" deyiniz, ondan sonra biz barış yaparız. Bu ne demektir efendiler! "Birbirinizle boğazlaşınız, kuvvetsiz kalınız, zebun kalınız, biz bir İngiliz'in burnu kanamadan Anadolu'yu istilâ edelim, sizi esir edelim" demektir". Konuşmanın tam metni için, Tutanak Dergisi'ne bakınız: Dev-

re: 1, cild: 1, İctima senesi: 1, Beşinci ictima, 27 Nisan 1336, Salı.

Konuşmanın özeti daha sonra Meclis Reisi Mustafa Kemal'in imzasıyla tamim olarak dağıtılacaktır (*"Harb Tarihi Vesikaları Dergisi"*, cild:3, yıl: 1955-1956, sah: 13-18).

(28) Faruk Bilici; *"Büyük Bir Şeyhülislam Ailesinin..."*, 314. Dürrizade Abdullah ve ailesi hakkında etraflı malumat için, aynı kaynağın 307-318 sayfalarına bakınız.

Fetvayı veren Şeyhülislam Dürrizade Abdullah, mensupları 18. asırdan itibaren Osmanlı İlmiye Teşkilatı'nın yüksek mevkilerinde bulunan bir aileden gelir. Babası, vezir rütbesine sahip Istanbul Kadısı Mehmed Dürri Efendi'ydi. 1869'da Istanbul'da doğdu, ilmiye rütbelerinde hızla yükseldi. İttihad ve Terakki'ye karşı olarak bilindi. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi tarafından meşihat yani şeyhülislamlık müsteşarlığına getirildi. 5 Nisan 1920'de Damad Ferid'in dördüncü hükümetine şeyhülislam olarak girdi, Paşa 30 Temmuz'da istifa edince, o da ayrıldı. Millî mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra önce Rodos'a ve İtalya'ya geçti; oradan Mısır'a, Şerif Hüseyin'in yanına gitti, 23 Mart 1923'te Mekke'de öldü ve orada defnedildi.

(29) Bu kitabın *Belgeler* bölümünde (26) numarada yeralan *"Yüzbaşı Bennett'le Mülâkat"* bahsine bakınız.

(30) Bilal Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde Atatürk..."*, II/26.

(31) *"TBMM Gizli Celse Zabıtları"*, ikinci in'ikad, 24 Nisan 1336 (1920), I/8-9. Bu kitabın 95. sayfasındaki *"Ya Istanbul giderse!?.."* başlıklı fasıla da bakınız.

(32) Açılışın ayrıntıları ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki tamimi için Bak: Mazhar Müfit Kansu; *"Erzurum'dan Ölümüne Kadar..."*, 569.

(33) Saruhan, III/13. Bu bölümün 5 numaralı dipnotuna da bakınız.

(34) Metin, belgenin resmî transkripsiyonundan alındı: *"Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri..."*, 83.

(35) Aynı kitabın 197. sahifesinde yeralan orijinal belgenin fotokopisine bakınız.

(36) Mahmud-Nedim, *"Usûl-i Muhâkemât ve Cezaiyye Kanunu Şerhi"*, Tab'-ı sânî, Dersaaddet, 1324. Kanun metnini veren Cüneyd Kut'a teşekkür ederim.

11.
Sevres: "Keskin bir acı ve korkulu bir ürperti"

(1) Burada, bizde sık sık yapılan bir yanlışı, Sevres'i Damad Ferid Paşa'nın imzaladığı konusunda özellikle ders kitaplarında verilen hatalı bilgiyi düzeltmem gerekiyor: Andlaşmayı imzalayan üç Osmanlı murahhası âyân Meclisi üyeleri Rıza

Tevfik Bey (Bölükbaşı) ve Hâdi Paşa'yla ve Bern'deki olağanüstü temsilci ve tam yetkili ortaelçi Reşad Halis Bey'dir. O dönemde Sadrazam olan Ferid Paşa'nın, andlaşmada imzası yoktur.

(2) Meray ve Olcay, *"...Çöküş Belgeleri"*, ix.

(3) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, II/120.

(4) Ahmed İzzet Paşa, *"Feryadım"*, II/161.

(5) Meray ve Olcay, *"...Çöküş Belgeleri"*, 31-33.

(6) İkinci Saltanat Şurası zabıtlarından naklen: T.Z.Tunaya, *"Türkiye'de Siyasal Partiler"*, II/20.

(7) Sultan Vahidedin'in, Şerif Paşa tarafından Fransızca'ya tercüme edilen hatıralarından. Bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (2) numaralı belgeye bakınız.

(8) Meray, *"Devletler Hukukuna..."*, II/99.

(9) Meray, *"Devletler Hukukuna..."*, II/101.

(10) Meray-Olcay, *"...Çöküş Belgeleri..."*, 184.

(11) 1876 Kanun-ı Esasi'sine göre, yabancı devletlerle andlaşma yapma, savaş ve barış ilân etme yetkisi sadece padişaha aittir ve konu Kanun-ı Esasi metninin 7. maddesinde *"...düvel-i ecnebiye ile muahedat akdi ve harp ve sulh ilânı ...hukuk-ı mukaddese-i padişâhî cümlesindendir"* şeklinde geçer.

Kanun-ı Esasi'de 1909'un 22 Ağustos'unda yapılan tadilât sırasında bu madde de değiştirildi ve *"...harp ilânı, musalâha akdi, ...alelumum muâhedat akdi, hukuk-ı mukaddese-i padişahîdendir. Ancak sulhe ve ticarete ve terk ve ilhâk-ı araziye ve teb'a-i Osmanî'nin hukuk-ı asliye ve şahsiyesine taallûk eden ve devletce masarifi mucib olan muâhedâtın akdinde, Meclis-i Umumi'nin tasdîki şarttır"* haline getirildi. Andlaşma yapma yetkisi yine hükümdara ait bulunuyor ama andlaşmanın Meclis tarafından tasdik edilmesi şartı getiriliyordu. Uygulama, padişahın imzalamasından sonra onaylanması için Meclis'e göndermesi şeklinde olacaktı.

(12) Vahideddin'in ifadelerinin orijinal diliyle olan tam metni için, bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (2) numaralı belgeye bakınız.

(13) İfadelerin orijinal diliyle olan tam metni için, bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (3) numaralı belgeye bakınız.

(14) Vahideddin'in damadı İsmail Hakkı Bey'in (OKDAY) notlarından. Bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (21) numaralı belgeye bakınız.

(15) Seryaver Avni Paşa'nın yayınlanmamış notlarından.

(16) Koloğlu, 226.

(17) İdam kararının metni, şöyledir:

"Ahvâl-i hâzıra dolayısıyla kendilerine tebligat ve merasim-i saire-i kanuniye icrası adimü'l-imkân bulunmuş olan Istanbul Hükümeti sadrazamı Ferid, âyandan Hâdi, Rıza Tevfik, Bern Sefiri Reşad Halis haklarındaki muhakemenin gıyaben icrasına müttefikan karar verildikten sonra icâb-ı keyfiyet müzakere olundukta:

Tafsilâtı ol bâbdaki zabıtnamede muharrer olduğu üzere bunların istiklâl-ı vatan ve hilâfet maksadıyla müteşekkil umum milletin mukadderatına vazü'l-yed' bulunan Büyük Millet Meclisi'nin gaye ve âmâline menâfi ve izin ve ruhsatına gayrı mukarrer bir surette Sevr Sulh Muahedesi'nin düşmanlarla bi'l-müzakere imza ettikleri ve bu yüzden birçok mahallin düşmanlar eline geçerek memleketlerimizin tahribine ve efrâd-ı Osmaniye'nin katil ve imha ve ırzlarının pâymâl ve mallarının yağmasını teshîl ve küll-i yevm Müslimîn ve teb'a-i Osmaniye'de kıtâl tertib eyledikleri derece-i subûta varmış olduğundan, merkumân haklarında kanun-ı cezanın 49, 50 ve 54. madde zeyli fırka-ı ûlâsına ve Hıyânet-i Vataniye Kanunu'nun 1, 2. maddelerine tevfikan idamlarına gıyaben ve müttefikan karar verildi. 7 Teşrinievvel 1336".

(18) Şimdi özel arşivimizde bulunan ve bugüne kadar yayınlanmamış olan bu mektup, Rauf ve Bekir Sami Beyler'in Meclis-i Mebusan'a iştirak etmek için Istanbul'a gidişleriyle ilgili olarak saraya malûmat vermek maksadıyla kaleme alınmıştır. Ankara'nın 1920 başındaki politikasını her yönüyle göstermekte olan mektubun orijinal diliyle olan tam metni için, bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (29) numaralı belgeye bakınız.

(19) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, I/380.

(20) *"TBMM Gizli Celse Zabıtları"*, I/133.

(21) *"TBMM Gizli Celse Zabıtları"*, I/139.

(22) *"TBMM Gizli Celse Zabıtları"*, I/412.

(23) Sultan Vahidedin'in, Şerif Paşa tarafından Fransızca'ya tercüme edilen hatıralarından. Bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (2) numaralı belgeye bakınız.

(24) Göztepe, *"Mütareke Gayyasında..."*, 268.

(25) Göztepe, *"Mütareke Gayyasında..."*, 269.

(26) Göztepe, *"Mütareke Gayyasında..."*, 271.

(27) Göztepe, *"Mütareke Gayyasında..."*, 272.

(28) Göztepe, *"Mütareke Gayyasında..."*, 276.

(29) *"Biraz da Ben Konuşayım"*, 108.

(30) 22.9.1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunu nakleden: Sonyel, *"İngiliz İstihbaratı..."*, 98.

(31) Sultan Vahideddin'in damadı İsmail Hakkı Okday'ın notlarından. Bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (21) numaralı belgeye bakınız.

(32) *"Biraz da Ben Konuşayım"*, 109.

12.
Sarayda fırtına ve iki nikâh

(1) Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yolladığı rapordan. Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, III/636.

(2) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, III/304.

(3) The Morning Post'tan naklen: Jaeschke, *"İngiliz Belgeleri..."*, 12.

(4) *"Tarih Dünyası"*, sayı: 19, 15 Ocak 1951, 822.

(5) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, III/8.

(6) Dumesnil, 85.

(7) Türkgeldi, 219.

(8) *"Tarih Dünyası"*, sayı 20, 1 Şubat 1951, sah: 867.

(10) Türkgeldi, 241.

(11) 10 Haziran 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporundan: Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, II/141.

(12) Kaynaklar muhtıra konusunda Temmuz'un 14'üyle 16'sı arasında değişen tarihler veriyor. Ben, Karabekir'in verdiği tarihi yazdım (*"İstiklâl Harbimiz"*, 270). Paşa lâyihanın Memleket Gazetesi'nin fevkalâde nüshasında yayınlandığını yazıyor ama sözünü ettiği nüshada muhtırayı bulamadım. Tam metin için Karabekir'e bakınız.

13.
Haremağası kapıları dinliyor

(1) Bu kitabın 366. sayfasındaki *"Vekâletin altındaki imza"* başlıklı bölüme bakınız.

(2) Bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (25) numaralı belgeye bakınız.

(3) Refik Bey için bu kitabın 611. sahifesindeki (6) numaralı dipnota bakınız.

(4) Nikâh öncesi ve sonrasındaki yazışmalar için bak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DUİT, Dosya 3, Gömlek 3/24 ve Hanedan Defteri'nin 44 sayfasındaki 243 numaralı karar.

(5) Sonradan *Dinçsoy* soyadını alan Kuleli askerî mektebi mezunu öğretmen Mim Cemal Bey'in Neslişah Sultan'ın doğumuna yazdığı tebrik:

"Bak şu Hakk'ın lûtfuna pâyân olur mu bir düşün
Gamdan âzâd oldu tebşîrât ile âlem bugün
Bil'umum efrâd-ı millet câbecâ eyler düğün
Gelmesin yârâb kulûb-ı ümmete artık hüzün
Neslişah Sultan'la dünya nûra müstagrak bugün

Âşık enzâr-ı melâik bu kudûm-ı rif'ate
Arz-ı şükrân eylemek lâzım bu eşref sâate
.....-ı cihân kalkdı bizi hep dâvete
Çünki bir sulh-ı salâh sultanı doğdu millete
Bir selâm olsun Cemâl senden bu müjde ümmete"

Cemal Dinçsoy'un kızı Meleksima hanımın hafızasında bulunan bu şiiri Meleksima hanımın kızı Zeynep Özgün'den temin ettim. Şiirin sondan 3. mısraının ilk kelimesi kayıptır. Yeni doğmuş bir bebeğin *sulh ve salâh sultanı* ve *müjde* kabul edilmesi senelerdir devam eden savaşların getirdiği sıkıntıların halkta nasıl bir barış hasreti yarattığını, ümidlerin artık nerelere uzandığını gösteriyor.

(6) Yümni Üresin'den naklen: Kandemir; *"Abdülmecid Efendi Anadolu'ya Nasıl Geçti"*, Yakın Tarihimiz, II/289.

(7) Koloğlu, *"Gazi'nin Çağında..."*, 266.

(8) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, I/70.

(9) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, 1/73.

(10) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, 1/75. Abdülmecid'in yukarıda aktarılan sözleri

ifadelerinin bir bölümüdür.

(11) FO 371/5170'den nakleden: Ergil, *"Osmanlı Ocağı'nın..."*, 30 Kasım 1989.

(12) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, II/248.

(13) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, II/33.

(14) Sonyel, *"İngiliz İstihbaratı..."*, 96-98; Şimşir "İngiliz Belgelerinde...", II/306.

(15) Nakleden: Ergil, *"Osmanlı Ocağı'nın..."*, 30 Kasım 1989.

(16) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, II/351.

(17) Mektup yarım yazılmış bir ayetle başlamaktadır. Metni bugünün Türkçesi'ne bu ayetin yer aldığı cümleden itibaren aktardık.

(18) Nisâ Suresi'nin 58. âyeti olan bu ifade metinde *"İnnallahe ya'murukum en tuaddu'l-emânâti ilâ ehlihâ ve izâ hakemtum beyne'n-nâsi en tahkumu bi'l-adl"* şeklinde, Arapça yazılıdır.

(19) Bu mektup, Vahideddin'in damadı İsmail Hakkı Okday'ın bir kısım evrakıyla beraber Orhan Koloğlu'na intikal etmişti. Yayınlamama izin veren Koloğlu'na teşekkür ediyorum. Mektubun orijinal diliyle olan asıl metni için bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (19) numaralı belgeye bakınız.

(20) Ahmet Reşit Rey, *"Gördüklerim..."*, 269.

(21) Belgenin orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (23) numaralı belgeye bakınız. Faruk Efendi'nin bu mektubu ve Anadolu'ya geçmeden önce gidişiyle alâkalı olarak diğer kişilere yazdıkları, şehzadeyi Vahideddin'in göndermiş olduğunu ileri süren çalakalem yazılmış kitaplardaki iddiaları yalanlamaktadır (Bu şekildeki kitaplardan biri için bak: Kadir Mısıroğlu, *"Osmanoğulları'nın Dramı"*, 101).

(22) Mektubun orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (24) numaralı belgeye bakınız.

(23) Şefik Okday, *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Padişah Yaveri..."*, 112.

(24) Yukarıda, telgrafın bugünkü dile çevrilmiş şeklini verdik. Belgenin orijinal metni şöyledir:

"İnebolu'da Şehzâde-i necâbet-penâh Ömer Faruk Efendi Hazretleri'ne:

Telgrafnâme-i necâbetpenâhîlerini kemâl-i memnuniyetle aldık. Zât-ı fehimânelerinin Anadolu'yu teşrif buyurmaları, emsâl-i müessife-i tarihiye delâletiyle sâbit olduğu üzere, erkân-ı saltanat arasında bazı sûitelâkkiyâta mahal verebileceği ve vahdet-i tamme hâlinde bulunan efkâr-ı umumiye-i milliyeyi yeniden teşevvüşe düşürmek suretiyle de fevkalâde dâî'-i mahâzir olduğundan, vatan ve milletin bü-

tün hânedân-ı saltanat erkânının hizmetlerinden istifade edecekleri zamanın hulûlüne intizaren şimdilik Istanbul'da temdîd-i ikâmetiniz meftûr oldukları hamiyyet-i vataniye iktizâsından görüldüğü maalihtirâm arzolunur efendim. 27 Nisan 1337 (1921). Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"

(25) Mehmet Ataker; *"Millî Mücadelede Şehzade Faruk Efendi Anadolu'ya Nasıl Gitmiş ve Dönmüştü?"*, Resimli Tarih Mecmuası, cild: 3, sayı: 29, Mayıs 1952 ve müteakip sayı.

(26) *"...Bir eski resmi yaptırmak icab etti. Bu meyanda Mustafa Kemal'in bana çekmiş olduğu telgrafın resmini aldırttım, bitmiş idi. Daha evvelce size gönderip göndermediğimi hatırlayamadığımdan tekraren de olsa sizde her halde bulunması için tekrar göndermek istedim. Odanızın göze çarpacak bir yerine asacak olursanız size her gelen bir mühim vesika görmüş ve öğrenmiş olur. Benim için kıymeti pek büyük olduğundan sizin için de öyle olacağını tahmin ediyorum..."* (Ömer Faruk Efendi'nin sürgünde bulunduğu İskenderiye'den 22 Şubat 1966'da Istanbul'a, tarihçi İsmail Hami Danişmend'e gönderdiği mektuptan).

(27) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (25) numaralı belgeye bakınız.

(28) *"Current History"*, Temmuz 1921, sah: 705'den naklen: Koloğlu, 265.

(29) *Ankaralı* sözüyle tekzibe konu olan makalenin *Millîci* mahlâslı yazarı kastediliyor.

(30) Burada yeralan bazı ifadeler yürürlükteki yasalar karşısında suç oluşturabileceği için metinden çıkartılmıştır.

(31) *"YARIN"*, broşür numarası: 6, 1933. Yukarıdaki metin mektubun günümüz Türkçesi'ne uyarlanmış şekildedir...

(32) İsmail Hakkı Okday, *"Yanya'dan Ankara'ya"*, 449.

(33) Ulviye Sultan'ın boşanma evrakı için bak: BOA; DUIT, Dosya 3, Gömlek 3/223-5 ve Hanedan Defteri II/72.

Ulviye Sultan'ın Hanedan Defteri'nde yazılı olan boşanma vesikası şöyledir:

"Kerîme-i muhtereme-i hazret-i hilâfetpenâhî devletlû ismetlû Fatma Ulviye Sultan hazretleri Nişantaşı'nda kâin devlethânelerinde Hanedan-ı âl-i Osman kararnamesinin 19. maddesine tevfikan muvacehemizde takrir-i kelâm ile "23 Zilhicce 1332 ve 30 Teşrinievvel 1330 tarihinde ben nefsimi emr-i talâk yedimde olmak şartiyle ve icab (*) benim vekilim canibinden olarak erkânıharbiye binbaşılarından İsmail Hakkı Bey'e 1000 kese mihr-i muaccel ve 1001 kese mihr-i müeccel mukabilinde tezvîc ve müşarünileyhin vekili dahi bu şartla kabul edip beynimizde hüsn-i muaşeretin devamı mümkin olmadığı nezd-i humâyun-ı mülûkânede tahakkuk eylediği takdirde vekâleten ika-yı talâk buyurmak üzere amm-i ...ım (*) cennetmekân Sultan Mehmed Han-ı Hâmis Hazretleri'ni tevkil etmiş idim. Zevc-i müşarünileyh ile aramızda hâsıl olan adem-i imtizacdan nâşi hüsn-i muaşeretin devamı mümkin olamayacağı tahakkuk eylemesine mebni şâyân buyurulan müsa-

ade-i seniyye-i hazret-i padişahî üzerine bu kerre ben bi'l-îsâle talâkı ihtiyar ve nefsimi bâyînen tatlîk ve müşarünileyhin zimmetini taleb-i mihren ibrâ eylerim" dediğini musaddak işbu vesika tanzim ve tarafımızdan imza kılındı. 25 Şevval 1340, 22 Haziran 1338.

İmam-ı evvel-i cenâb-ı hilâfetpenahî	*Baş musahib*	*İkinci musahib*
Hafız Osman Besim	*Anber*	*Mazhar Sadullah*

İşbu vesika huzurumda imza olunmuştur.
Şeyhülislâm Nuri"

(*) Buradaki kelimeler okunamadı.

(34) Mabeyn Başkâtibi Rifat Bey, bu konuda şöyle yazmaktadır:

"...Bir gün Sultan beni çağırttı. Yanında küçük İbrahim Bey denilen zat bir çanta üzerine oturmuş ve yanında diğer bir çantanın da hazırlanmış olduğunu gördüm. Padişahın dalgın ve telâşlı olduğu hissediliyordu. İbrahim Bey dalgın ve ıstırap içinde bana bakıyordu; bu hal ve hazırlanmış çantalar ne oluyor diye ben de hayretler içinde kaldım. Odaya girdiğim sırada Vahideddin bana muhterisce bir nazar atfetti. Büyük kızı, zevci Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu ve İstiklâl Savaşı'na iştirak etmiş olan yarbay İsmail Hakkı Bey'den ayrılacakmış.. Defterde kayıtlı ayrılma kâğıdının bir suretini istiyormuş, "Biliyorsun ki defter Murteza Beydedir, söyle hemen bir suretini yazsın, bugün zarf içinde gönder" emrini verdi. Bu yolda bir irade telâkkisi daha ziyade nazarı dikkatimi celbetti. Ben "Bilirsiniz ki bu boşanma kâğıtları iki türlüdür. Birbirinden hikmetçe farklıdır. Hangisi ferman buyuruluyor?" dedim. "Hangisini istiyorlarsa kendisinden sor, bir suretini yazdır, gönderiver" demesi bütün bütün dikkat ve hayretimi çekti.

Geldiğim yoldan geçerken kapı tarafındaki odalardan birinin kapısı hemen hemen yarıya kadar açıktı; içerideki masanın yanında bir hanım dirseklerini masaya dayamış ve elleriyle başını tutmuş gayet dalgın düşünüyordu. Bu hanım hangi hanımefendi idi, kim idi, ne için böyle derin derin düşünce halinde idi, bu garip haller neden icabediyordu, bir mânâ veremedim ve daha ziyade şaştım. Acaba ne oluyor diyerek odama döndüm. Boşanma kâğıdını çıkarttırıp gönderdim. Bu garip olaylar perşembe günü ikindiden sonra cereyan ediyordu.. Ertesi cuma günü sabahleyin şiddetli bir yağmur yağmakta idi. Selamlık resmi yaklaştığı sırada dahi yağmur yine şiddetle devam ediyordu. Evden çıkıp caddede beklemekte olan arabaya atladım. Dolmabahçe meydanına geldiğimiz zaman Gazhane yolundan Tevfik Paşa'nın oğlu yaver Ali Nuri Bey'in, gelmekte olduğunu gördüm ve fazlaca ıslanmış olduğundan kendisini arabaya davet ettim. Birlikte giderken Ali Nuri Bey, bana "Vak'adan haberiniz var mı?" demesiyle "Hayrola, ne vak'ası beyefendi?" sualime, "Bu sabah Hünkâr kaçmış" demesiyle "Aman beyefendi, sahi mi, böyle şey olur mu?" dedim. "Evet biraz önce haber verdiler, babam ve cümlemiz şaştık" cevabını verdi.

Kendi kendime "Dünkü garip ahvalin sebebi şimdi anlaşıldı" dedikten sonra "Nuri Beyefendi, bu hal hiç haritada yazılı değildi. Vakıa hanedan arasında böyle iki firar vak'ası vardır, biri Sultan Cem, diğeri Sultan Mustafa'dır; fakat bunlar henüz şehzade iken firar ettiler ve akibetleri ne kadar elim oldu. Hükümdar olmuş olanlar kaçmamıştır. Aman Beyefendi bu ne kötü şey, bir hükümdar, bâhu-

sus Halife, bu mileti nasıl irtikap eyler, hayret hayret. İngiliz dostlarımız buna da muvaffak oldular" dedim ve bu yolda konuşa konuşa Yıldız'a geldik.

Nuri Bey yaverler dairesine gitmek üzere ayrıldı. Ben de hele bir kere yukarı çıkıp icap edenlerle görüşüp söyleşelim niyeti ile iç merdivenin önüne geldiğim sırada Salim ve İhsan Beyler karşıma çıktılar, kaçışı onlar da hikâye ettikten sonra Salim Bey "Sabahleyin işi duyar duymaz Polis Müdüriyeti'ne ve Beyoğlu Mutasarraflığı'na telefon ile haber verdim ve hemen buraya gelmelerini söyledim. Bunlar geldiler. İcabeden bütün kapıları ve hattâ sizin, bizim odalarımızın kapılarını da mühürlettik" dedi. "Aferin, isabet buyurdunuz, o halde nafile yukarı boylamıyalım" dedim. "Polis müdürüyle Mutasarrıf Bey yaverler dairesinde oturuyorlar, biz de sizi bekliyorduk, haydi oraya gidelim" dediler. Üçümüz birden yaverler dairesine indik" (Rifat Bey'in hatıralarından nakleden: Uluğ, 78).

(35) Arı İnan, *"Tarihe Tanıklık Edenler"*, 38.

14.
Fırsatlar demir alıyor

(1) Rumbold'un Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 23 Mart 1921'de gönderdiği ve Sultan Vahideddin'le yaptığı iki buçuk saatlik özel görüşmeyi naklettiği yazıdan. Yürürlükteki yasalar karşısında suç oluşturabilecek bazı ifadeler metinden çıkartıldı ve parantez içerisinde noktalarla gösterildi. Vahideddin'in sözlerinin buraya alamadığımız tam metnini Türk Tarih Kurumu yayınlamıştır: Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, III/262.

(2) *Bo Şerif* veya *Boş Herif* diye bilinen Stockholm'un eski sefiri Şerif Paşa'nın Sultan Vahideddin'den tuttuğu notlardan. Bu ifadelerin orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (2) numaralı belgeye bakınız.

(3) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, III/591.

(4) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, III/304.

(5) *"Nutuk"*, II/90.

(6) Sultan Vahideddin'in hatıralarından. Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (1) numaralı belgeye bakınız.

(7) Şerif Paşa'nın Sultan Vahideddin'den tuttuğu notlardan. Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (2) numaralı belgeye bakınız.

(8) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, III/610.

(9) İngiltere'nin Şam Konsolosu Palmer'den Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 23 Ağustos 1921 tarihli yazı. Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, III/615.

(10) Ferid Paşa'nın üvey torunu Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen.

(11) Süleyman Beyoğlu, *"Osmanlı Hükûmeti'nin Kuva-yı Milliye'ye Yardımlarına Dair"*, Toplumsal Tarih, Mart 1995.

(12) Dr. Metin Ayışığı, *"Son Osmanlı Hükûmeti İle Ankara Hükûmeti Arasındaki Münasebetler (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)"*, Toplumsal Tarih, Haziran-Temmuz 1994.

(13) BOA Meclis-i Vükelâ Mazbataları no: 538'den nakleden: Ayışığı, *"Son Osmanlı Hükûmeti..."*.

(14) BOA Meclis-i Vükelâ Mazbataları no: 128'den nakleden: Ayışığı, *"Son Osmanlı Hükûmeti ..."*.

(15) Metin Ayışığı, *"30 Ağustos Zaferi ve Istanbul'daki Yankıları"*, Tarih ve Toplum, Eylül 1992.

(16) Sultan Vahideddin'in torunu Hanzade Sultan'dan (Osmanoğlu) naklen. Hanzade Sultan'a bu hadiseyi annesi Sabiha Sultan anlatmış.

(17) Sultan Vahideddin'in ablası Mediha Sultan'ın torunu Ömer Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen.

(18) Rifat Bey'in hatıralarından nakleden: Uluğ, 74.

(19) Bu kitabın *"Belgeler"* bölümünde yer alan (2) numaralı belgeye bakınız.

(20) Şerif Paşa'nın Sultan Vahideddin'den tuttuğu notlardan. Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (2) numaralı belgeye bakınız.

15.
Gurbet hazırlıkları

(1) Belgenin metni bugünün Türkçesine çevrildi. Aslı için BOA DH.KMS 5037'ye bakınız.

(2) *"Biraz da Ben Konuşayım"*, 189.

(3) *"Son Sadrazamlar"*, 2067.

(4) *"Feryadım"*, 190.

(5) Orijinal metin için bak: *"Feryadım"*, 2/454, 78 numaralı belge.

(6) Orijinal metin için bak: *"Feryadım"*, 2/455, 79 numaralı belge.

(7) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, "IV/424.

(8) Burada yer alan bazı ifadeler yürürlükteki yasalar karşısında suç oluşturabileceği için metinden çıkartılmıştır.

(9) Sultan Vahideddin'in hatıralarından. İfadelerin orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (1) numaralı belgeye bakınız.

(10) *"Son Sadrazamlar"*, 2097

(11) 6 Kasım 1922 tarihli *Times* gazetesinden nakleden: Koloğlu, *"Gazi'nin Çağında..."*, 286.

(12) Ayaşlı, *"İşittiklerim..."*, 8. Paşa'nın hatıralarını niçin yazmadığı sorusuna cevabı ise *"Bu milletin herşeyi yıkılmış, bir İstiklal Harbi ayakta, hatıralarımı yazayım da onu da ben mi yıkayım?"* olmuştur (Aynı kitap, 9).

(13) *"Hayat ve Hatıratım"*, III/966.

(14) Göztepe, *"...Gurbet Cehenneminde"*, 14. Bu görüşmenin kaydına Tarık Mümtaz'ın kitabının dışında bir başka yerde rastlamadım...

(15) Tevfik Paşa hayata 1936'da, 91 yaşındayken veda etti. Mühr-i humâyûnu vefatından birkaç hafta önce büyük oğlu İsmail Hakkı Bey'e (Okday) emanet ederken *"Ben bu mührü verecek padişah bulamadım" dedi. "Günün birinde Türkiye'ye yeniden bir padişah gelecek olursa götürür ona verirsin. Ama gelmezse çok iyi koru ve çok dikkat et: Sakın ola ki antikacıların eline geçmesin!"*. İsmail Hakkı Bey 1977'deki vefatından kısa bir müddet önce mührü aynı sözlerle kendi kızına yani Sultan Vahideddin'in kızı Ulviye Sultan'dan olan çocuğu Hümeyra Özbaş'a verdi.. Mühr-i humâyûnu hâlen Hümeyra Özbaş muhafaza ediyor.

(16) Şerif Paşa'nın Sultan Vahideddin'den tuttuğu notlardan. Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (2) numaralı belgeye bakınız.

(17) Sultan Vahideddin'in hatıralarından. Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (1) numaralı belgeye bakınız.

(18) Le Temps'ten nakleden: Koloğlu, *"Gazi'nin Çağında..."*, 286.

(19) Safiye Ünüvar, *"Saray Hatıraları"*, 119.

(20) Safiye Ünüvar, *"Saray Hatıraları"*, 124.

(21) Ali Hayder, *"A Prince of Arabia"*, 242.

(22) Nevzad Hanım Sultan Vahideddin'in vefatından sonra Türkiye'ye döndü, ileriki senelerde armatörlük yapacak olan bir kaptanla evlendi. Birkaç defa hacca giden ve 1990'ların başına kadar hayatta olan Nevzad Hanım hep suskun kaldı, hiç konuşmadı.

16.
"Kaçmadım, hicret ettim!"

(1) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, 1/66.

(2) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, II/337.

(3) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, II/338.

(4) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, IV/397.

(5) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, IV/398.

(6) Şimşir, *"İngiliz Belgelerinde..."*, IV/398.

(7) Sonyel, *"Türk Kurtuluş Savaşı..."*, cild:2, kitabın sonundaki 29 numaralı belge. Tanca'nın uygun olmadığı konusunda aynı kitaptaki bir sonraki belgeye (no: 29.a) bakınız.

(8) Zeki Bey hükümdarın şehzadeliğinde, 1905'te evlenip dört sene sonra boşadığı kadınlarından birinin, İnşirah Hanım'ın ağabeyiydi. Boşanmadan sonra şehzadenin yanında kalmış, tahta çıkmasından sonra da ayrılmamış, fahrî yaveri olmuş hatta sürgün senelerinde de Vahideddin'in maiyetinde bulunmuştu. Hükümdarın son günlerinde önemli bir yeri olan sabık kayınbiraderin sürgün maceralarını sonraki sayfalarda etraflıca göreceğiz.

(9) Henderson'un Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazdığı F.O. 371/7692/E.13254'deki gizli raporundan nakleden: Bilâl Şimşir, *"Vahdettin'in..."* Cumhuriyet, 27 Kasım 1973.

(10) Mektubun orijinal ifadesi şöyledir:

"MABEYN-İ HUMÂYÛN-I MÜLÛKÂNE
SERKURNALIK DAİRESİ

Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı
General Harington Cenapları'na,

Istanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fehîmânesine ilticâ ve bir an evvel Istanbul'dan mahall-i âhere naklimi taleb ederim efendim. 16 Teşrinsâni 922.

Halîfe-i Müslimîn
Mehmed Vahideddin"

(11) Burada yer alan bazı ifadeler metinden çıkartılmıştır.

(12) Hatıratın orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (1) numaralı belgeye bakınız.

(13) Sultan Vahideddin'in torunu Hümeyra Özbaş'la Kuşadası'nda, 28 Eylül 1993 günü yaptığım çok uzun mülâkattan.

(14) Şerif Paşa'nın Sultan Vahideddin'den tuttuğu notlardan. Bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (2) numaralı belgeye bakınız.

17.
Patlak tekerli ambulansın yolcusu

(1) Sultan Vahideddin'in gidişinin ayrıntıları için General Haringtonun hatıralarına bakınız: *"Tim Harrington Looks Back"*, 129-131.

(2) Bilâl Şimşir, *"Vahdettin'in Kaçışı ve Sonu"*, Cumhuriyet, 27 Kasım 1973.

(3) İngiliz belgelerinden nakleden: Prof. Dr. Doğu Ergil, *"Osmanlı Ocağı'nın Sönüşü"*, Milliyet, 1 Aralık 1989.

(4) Hadisenin bu versiyonunu Refet Paşa'nın eşi Perihan Bele'nin Paşa'dan dinleyip çok sonraları bana anlattıklarından naklettim. Amiral Fahri Engin ise hadiseyle ilgili olarak tam 40 sene sonra, 1962'de yazdığı hatıralarında İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harrington'un 13 Kasım günü kendisini çağırdığını ve Vahideddin'e *"Arzu ettiği takdirde, kendisini Istanbul'dan nakledebiliriz"* mesajını gönderdiğini yazıyor. Engin, Harrington'un mesajını Vahideddin'e aktarmasından sonra Refet Paşa'yı ve o zaman Ankara'da başvekil olan Rauf Bey'i haber ettiğini de söylüyor (*"Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz. Birinci Meşrutiyet'ten Zamanımıza Kadar"*, cild: 3, sayı: 39, 22 Kasım 1962).

Yüzbaşı Fahri Bey, Mondoros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) tarafından Hamidiye kruvazörüne ikinci kaptan tayin edilmiş, sonra Vahideddin'e yaver yapılmıştır. Refet Paşa Yüzbaşı Fahri Bey'e *"Padişahın her hareketini takip edeceksin. Eğer bir yere kaçacak olursa, seni ellerimle öldürürüm, bilmiş ol"* talimatını Fahri Bey'in kendisini Harrington'un teklifinden haberdar etmesinden sonra vermiş olmalıdır ve sarayın nasıl bir kontrol altında tutulduğunu göstermektedir.

Paşa'nın o sabah yaşadıklarının bir başka yazılı versiyonu da şöyle:

Ankara'nın tayin ettirdiği bir deniz yaveri, 16 Kasım gecesi geç vakit Paşa'ya gider, telâş içinde ve ağlarcasına *"Padişahı İngilizler yarın sabah kaçırıyorlar"* der.

Paşa'nın cevabı ise *"Budala, ne üzülüyor, ve ağlıyorsun?. Padişahı İngilizler kaçırırsa, Türk milleti hiçbir gün Vahideddin'in bu hareketini affetmeyecektir. Biz tutar ve yakalarsak bu sefer millet bizi affetmeyecektir. Bırak, gitsin. Vahideddin işimizi kolaylaştırıyor"* olur (Münevver Ayaşlı, *"İşittiklerim, Gördüklerim, ..."*, 8).

(5) Uluğ, 82.

(6) Uluğ, 83.

(7) Sir Andrew RYAN: *"The Last of the Dragomans"*, 170.

(8) Bacque-Grammont ve Mammeri, *"Sur le Pelerinage..."*, 230.

(9) *Tanin,* 20 Teşrinsani 1338.

(10) *Renin,* 19 Teşrinsani 1338.

(11) Cevahirlerin satış teşebbüsüyle ilgili olan Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki şu belgelere bakınız: Serie E, Levant, Turquie, E349-9/166, 171, 176, 181.

(12) Bu kitabın 345. sahifesindeki *"Hilâfetçi Rum'um idamı"* başlıklı bahse bakınız.

(13) Salih Keçeci, *Abdülmecid* yerine sehven *Abdülhamid* diyor.

(14) Tevfik Paşa'nın torunu Şefik Okday'dan naklen.

(15) Mektubun orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *Belgeler* bölümündeki (6) numaralı belgeye bakınız.

(16) Metnin tamamı için, bu kitabın *Belgeler* bölümünde (27) numarada yeralan *"Halife Abdülmecid'in Yeşil Kitabı"* başlıklı belgeye bakınız.

(17) Kemanî Eyüplü Mustafa Bey, bestekâr Mustafa Sunar'dır (1881-1961). En meşhur eseri Sultaniyegâh'tan bestelediği *"Aşkın karanlık yolunda kaç yıldır yalnız kaldım"* parçası olan Mustafa Sunar, Türk Müziği çevrelerinde *"Kemanî ve Rebabî Eyyubî Mustafa Bey"* adıyla tanındı. Sonraki senelerde bir İstiklâl Marşı'yla Mustafa Kemal ve cumhuriyet için de bir hayli marş besteledi. Sarayburnu'nda 9 Ağustos 1928 gecesi dinleyicileri arasında bulunan Atatürk'ün *"...bu basit musiki Türk'ün çok münkeşif ruh ve hissini tatmine kâfi gelmez"* diye ifade ettiği ve müzik inkılâbının başlamasının kıvılcımı olan konserde Türk Müziği topluluğunu o yönetiyordu.

(18) Marşın notası, o zaman Şamlı İskender tarafından yayınlanmıştır: *Müntehâbât* serisi, no: 435.

(19) Mustafa Kemal Paşa'nın Halife'nin taziye telgrafına 10 Ocak 1923 tarihli cevabı:

> *"Halife-i Müslimim Abdülmecid Hazretleri'ne*
> *Validemin vefatının kalb-i hilâfetpenâhîlerinde uyandırdığı teessürât-ı mahsusanın bir mâkes-i hakikisi olan taziyetnameleri, bendenizce azim teselliyi mucip oldu. Şu suretle izhar buyurulan âsâr-ı şefkate hassaten teşekkür ve aziz millet ve memleketimizin mazhar-ı refah ve saadet ve zât-ı hilâfetpenâhîlerinin dahi sıhhatta daim olmaları temenniyatını ref'-i bargâh-ı ubûdiyyet eylerim. Gazi Mustafa Kemal".* (*"Atatürk'ün Tamim, Telgraf..."*, 481)

(20) Nikâhını tebrik eden Halife'ye, Mustafa Kemal'in cevabî telgrafı:

"Halife-i Müslimim Abdülmecid Hazretleri'ne
Akdimin icrası vesilesiyle lûtfen bezl buyurulan tebrikat ve temenniyât-ı hilâfetpenahileri mucib-i fahr ve meserret oldu. Bu iltifât-ı âlîden mütevellid teşekkürât-ı mahsusama terdîfen muazzez vatanımızın nail-i saadet ve selâmet olması ve zât-ı hilâfetpenâhîlerinin ezdiyâd-ı ömür ve afiyetleri duasını dergâh-ı ilâhiye ref' eylerim efendim. Gazi Mustafa Kemal" (*"Atatürk'ün Tamim, Telgraf..."*, 483)

(21) Mustafa Kemal Paşa'nın, cumhuriyetin ilânını tebrik eden Halife'ye cevabî telgrafı:

"Istanbul'da Halife-i Müslimim Abdülmecid Hazretleri'ne
Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki hayırhâhâne temenniyât-ı hilâfetpenâhîlerine takdîm-i teşekkürât eylerim. Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal" (*"Atatürk'ün Tamim, Telgraf..."*, 545)

(22) Mustafa Sabri Efendi'nin *"Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye"*sinden nakleden: Albayrak, 172.

(23) Yeni halifenin seçimi sırasında yaşananlarla ilgili olarak bugüne kadar çok sayıda yayın yapılmış olması dolayısıyla konuya ayrıntılarıyla girmekten kaçındık. Seçimle ilgili temel bilgiler, Meclis'in gizli ve açık celse zabıtlarıyla Nutuk'tan alınabilir.

Unutulmaması gereken husus, Abdülmecid'in hilâfete *şartlı* olarak getirildiğidir. Ankara şehzadeyle seçilmesinden önce temas kurmuş ve onu şartlarının kabul edileceği garantisini aldıktan sonra aday göstermiştir. Bu şartlardan bazıları Abdülmecid Efendi'nin Meclis'e hitaben bir teşekkür mesajı yayınlaması, Vahideddin'i açıkça kınaması, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinden de bahsederek Ankara'daki Meclis'in İslam alemi için ne derece faydalı olduğunu açıklaması, Anakara'nın geçmişteki çalışmalarından takdirkâr bir şekilde söz etmesi ve siyasi fikir dermeyan etmemesi şeklindedir.

(24) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 34.

(25) Tanin, 20 Teşrinsani 1338.

(26) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 37.

18.
Kâbe'ye yüz sürmek

(1) Osman Öndeş, *"Vahideddin Malta'da"*, Hayat Tarih Mecmuası, Mart 1971.

(2) Bizde kısaca *Şerif Hüseyin* diye bilinen Hüseyin bin Ali, 1856'da Mekke'de doğdu. Abdülhamid zamanında Istanbul'da ikamete mecbur tutuldu ve Mekke'ye gitme-

si yasaklandı ama İttihadçılar tarafından 1908'de Mekke Emîri yapıldı... Arap isyanıyla beraber 1916'da Hicaz Emîri, 1918'de Arabistan Meliki ilân edildi ve 11 Mart 1924'te Amman'da hilâfetini de ilân etti. Bu hilâfeti Hicaz'ın bazı bölgeleri dışında hiçbir İslam memleketi tanımadı. Tahtını, 1924'te Suudi Arabistan'ın şimdiki hâkimi olan Suudi hanedanının kurucusu İbn-i Suud'a terkedip kaçmak zorunda kaldı. İbni Suud 1926'da Hicaz Kralı ilân edildiği zaman ilk kutlama mesajı gönderen memleket Türkiye'ydi.

Hüseyin, Hicaz'dan ayrılınca önce Kıbrıs'a, oradan Amman'a gitti. 1931'de Amman'da can verirken *"Osmanlı'ya kılıç çekmemeliydim"* dediği ve liderliğini yaptığı isyanın ailesinin üzerine bir lânet getirmesi endişesi içinde öldüğü söylenir...

Soyundan gelen çok kişinin yataklarında can verememiş olması, endişesinin haklılığını düşündürecek mahiyettedir.

Irak Kralı olan oğlu Faysal, 1933'te İsviçre'de basit bir apandisit ameliyatı için yattığı ameliyat masasından kalkamadı... Irak tahtına Faysal'ın oğlu Gazi geçti ama o da sadece altı sene hüküm sürebildi ve 1939'da bir otomobil kazasında can verdi... Gazi'nin oğlu olan İkinci Faysal ise, 1958'deki Irak ihtilâlinde akrabalarıyla beraber öldürüldüğünde daha 23 yaşındaydı...

Şerif Hüseyin'in bir diğer oğlu, Abdullah, Ürdün tahtına geçti ve 1951'de Kudüs'te bir suikaste kurban gitti... Abdullah'ın oğlu Tallâl babasının tahtında bir sene oturabildi, aklî dengesini kaybettiği iddiasıyla hal' edildi, yerini Ürdün'ün şimdiki kralı olan Hüseyin aldı ve Tallâl bir sene sonra Istanbul'a sürgüne yollandı. Ortaköy Şifa Yurdu'na kapatıldı, 1972'deki ölümüne kadar tam 19 sene burada yaşadı. Sabık kralın şifa yurdunun balkonunda vakitli vakitsiz ezan okuması Ortaköylüler'in hâlâ hatırlarındadır...

(3) Koloğlu, 118.

(4) 20 Kasım 1922 tarihli Le Temps'dan nakleden: Koloğlu, 319.

(5) Kral Hüseyin'in ve Sultan Vahideddin'in yazışmaları için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümünde yer alan (18) numaralı belgeye bakınız.

(6) Mektunun orijinal metni için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümünde yer alan (7) numaralı belgeye bakınız.

(7) Londra'da Sultan Vahideddin'in Malta'ya nakli konusunda çıkan tartışmalarla ilgili bu bölümü Bilâl Şimşir'in İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgeleri F.O.371/7962/E.13344, F.O.371/9118/E.172, Colonial Office'den F.O.'a yazı: 3.1.1923, No: 63362/1922 eki, F.O.371/9118/E.2562, F.O.371/9118/E.1917, F.O.371/9118/E.1903 ile Weekly Dispatch'ın 19.11.1922 ve Le Temps 20.11.1922 tarihli nüshalarına dayanarak yaptığı yayından aktardım: *"Vahdettin'in..."*, Cumhuriyet, 28 Kasım 1973.

(8) Listede yeralan birimler, İngiltere'de 15 Şubat 1971'e kadar kullanılan eski para sistemidir. Bu sistemde 12 penny 1 shilling, 20 shilling 1 sterling (pound), 21 shilling 1 Guinea olarak hesaplanır. 5 shilling *crown*, 2,5 shilling *half a crown*, yarım *half penny*, çeyrek penny de *farthing* ismini alır. Bugünkü İngiliz para sisteminde 1 pound 100 pennydir.

(9) Mektubun orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümünde yer alan (8) numaralı belgeye bakınız.

(10) Mektubun orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümünde yer alan (14) numaralı belgeye bakınız.

(11) İngiliz belgelerinden nakleden: Prof. Dr. Doğu Ergil, *"Osmanlı Ocağı'nın Sönüşü"*, Milliyet, 2 Aralık 1989.

(12) Osman Öndeş, *"Vahideddin Malta'da"*, Hayat Tarih Mecmuası, Mart 1971.

(13) Ergil, 2 Aralık 1989.

(14) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 79.

(15) Sultan Vahideddin'in bir ara yakın çevresinde bulunması ve halifeliğin kaldırılmasından sonra *Türklük'ten istifa ettiğini açıklamak* gibi bir saçmalık eden tek kişi olması sebebiyle, burada Mustafa Sabri Efendi'den bahsetmem gerekiyor.

Tokat'ta, 1869'da doğdu. Kayseri'de Hoca Emir ve İstanbul'da Ahmed Asım Efendiler'den icazet aldı. Ruus imtihanını verip müderris oldu. 1889'dan itibaren Fatih Camii'nde ders vermeye başladı, bir ara Abdülhamid'in kitapçılığını yaptı. 1898'le 1913 arasında huzur derslerine, yani her ramazanda sarayda hükümdarın huzurunda yapılan derslere muhatap olarak girdi. 1918'de Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin Tokat milletvekili oldu. Partinin önde gelen, sözünü en sakınmayan üyelerindendi. Cemiyet-i İlmiyye'nin yayınladığı Beyanü'l-Hak dergisinin başyazarlığını yaptı. Dârü'l-Hikmetü'l-İslâmiye üyeliğine getirildi. 1919-1920 arasında Ferid Paşa hükümetlerinde dört defa şeyhülislâmlık yaptı; sadrazam Paris Konferansı'na gidince ona vekâlet etti. Zaferden sonra İstanbul'dan çarşafa bürünerek kaçtı ve Türkiye'yi terketti. 150'lik listeye alındı. Yunanistan'da *"Yarın"* isimli bir gazete çıkardı, Sultan Vahideddin'le beraber Hicaz'a gitti ama Hicaz Kralı Hüseyin'le anlaşamadı. Halifelik hulyâsı içinde olan Hüseyin, Mustafa Sabri Efendi'nin Osmanlı hilâfetinin lehinde yazılar yazmasını engelleyince sabık şeyhülislâm kendi ifadesiyle "...Şerif Hüseyin Hazretleri'nin basında yazarlığa dönmesini uygun görmemeleri gibi fikrî istiklâlini ilgilendiren bir sebeple kendilerinden izin alarak Hicaz'ı terketti" ("Yarın", 20.7.1928'den: Albayrak, 254). Kahire'ye yerleşti, El Ezher'de hocalık etti, 150'likler için çıkartılan aftan sonra da Türkiye'ye dönmedi ve Kahire'de, 1954'te öldü. İttihad ve Terakki'ye duyduğu büyük düşmanlık bu partinin devamı olduğuna inandığı Millî Mücadele'ye de ters tavır almasına; müfrit hilâfetçiliği ise *"Türklük'ten istifa ediyorum"* deme şanssızlığına düşmesine sebep oldu... Dini ve siyasi çok sayıda eser yazan Mustafa Sabri Efendi kalemine hakimdi ve üslûbu bir hayli sertti... Polemiklerinde *ahmak, mel'un, hayvan, köpek* gibisinden sözleri rahatça kullanırdı...

Sabri Efendi'nin suçlamadığı, karalamadığı hemen hiç kimse yoktu. Meselâ Halife Abdülmecid Efendi Ankara'nın verdiği hilâfeti kabul ettiği, Sultan Vahideddin Mustafa Kemal'e karşı yumuşak davrandığı ve bazı hanedan mensuplarıyla devlet adamları da Ankara'nın yanında oldukları için suçluydular:

"...Bazıları benim Mehmed Vahideddin'in olumlu yönlerini savunmamdan dolayı Vahideddin hayranlığı ve Abdülmecid düşmanlığı ile suçlamaktalar. Oysa

ben bir gerçeği dile getirmekteyim. Sultan Vahideddin, hayatı tehlikeye girip yurdundan ve tahtından ayrılmak zorunda kalıncaya kadar hilâfetin yetkilerini korumuş ve kullanmıştır. Abdülmecid ise Mustafa Kemal'le anlaşarak, hilâfetin yetki ve otoritesinden tecrid edilmesi suçuna ortak olmuştur. Hilâfet onurunun yitirilmesinde Abdülmecid'in büyük sorumluluğu vardır. Böylece kötü bir geleneğin başlamasına vesile olduğu için, kıyamete kadar bu kötü geleneğe uyanların günahlarına ortak olmuştur.

Vahideddin'in Kemalistler'in hilâfet ve devleti birbirinden ayırma politikalarına karşı çıkması ve bu konuda verdiği mücadele takdire şayandır. Ancak onun İttihadçı ve Kemalistler'e yumuşak davranması bir hataydı. Sultan'ın bu tutumu yüzünden ülkeyi ve halkı onların hesap ve planlarından kurtarma fırsatı yitirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda bu fırsat doğmuş ancak ne yazık ki değerlendirilememiştir.

"...Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal'e gösterdiği müsamaha hata ve günahı, onun zulmüne uğrayanlar affetmeyeceklerdir. Onlar affetseler bile, hıyanet ettikleri İslâm ruhu affetmeyecektir. İşte, Vahideddin bu yüzden suçludur.

...Sözün özeti: Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal ile İngilizler'e oyun oynamak istedi lâkin İngilizler aynı şahısla Sultan'ı oyuna getirdiler" (*"Hilâfetin..."*, 124).

"...Halife Vahideddin'i kötülemek ve düşürmek için Abdülmecid Efendi gibi Mustafa Kemal'e gizliden ve açıktan yardım edenler bile oldu. Bu suretle hanedana ihanet edenler yine kendileri arasında bulundu. Hepimiz İstanbul'da iken Sultan Vahideddin'in damadları Şehzade Ömer Faruk Efendi ile sabık Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu, Mustafa Kemal'in gözüne girmek için kayınpederleri aleyhinde birbirleri ile yarışıyorlardı..." (Yarın, 3.8.1928'den: Albayrak, 262).

Sabri Efendi, Sadrazam Tevfik Paşa'nın *"Padişahı iğfal ederek Mustafa Kemal hükümetini şekavet eline teslim etmek üzere mesaide bulunduğunu"* (*"Yarın"*, 9 K.Sani 1928'den: Albayrak, 204) söylüyor ve en ağır hücumlardan birini Tevfik Paşa'ya yapıyordu:

"...Kendi atadığı veziri Tevfik Paşa, Sultan aleyhine Mustafa Kemal'e yardım ederek küfrân-ı nimet örneği sergilemişti.

...Sultan Vahideddin'in Kemalistler'e gösterdiği müsamahanın en açık kanıtı, Tevfik Paşa gibi bir adamı iki yıl boyunca hükümetin başında bulundurmasıdır. Bu adam Allah ve halifenin üzerindeki hükümet emanetini tereyağından kıl çeker gibi merhale merhale Allah ve hilâfet düşmanlığına teslim etmiştir. Ayrıca, Sultan'ın Emniyet Genel Müdürü olarak tayin ettiği Miralay Esad Bey de Sultan'a ihanet etmiş, Kemalistler'in İstanbul'u ele geçirmeleri üzerine, himmetlerinden dolayı buraya vali tayin edilmiştir" (*"Hilâfetin..."*, 125).

Mustafa Sabri Efendi, hilâfet konusunda Türkiye dışında kalem münakaşasına giren birkaç kişiden biriydi. Mısır uleması sürgün senelerinde Sultan Vahideddin aleyhinde ağır ithamlarda bulunurken onlara kendi gazetelerinde ve kendi dilleriyle cevap veren tek kişiydi. Mokattam gazetesinde 3 Aralık 1922'de yayınlanan demecinde şöyle yazıyordu:

"..Mısır topraklarına ayak bastığımdan beri pek çok gazeteci benden dünyevi gücünden ayrılan hilâfet konusunda konuşmamı istedi. Türkiye'deki inkilâplar,

susamış bir adamın uzaktan dolu sandığı ama yaklaşınca boş olduğunu gördüğü bir sürahiye benziyor. Saltanatsız hilâfet olmaz. Böylesi, İslâmî devlet olmaz. Bu, Müslüman'ı dininden çıkarmak gibidir. Bunu yapmakla Türk hükümeti de İslam'dan çıkmış oluyor. İttihadçılar ve onları izleyenler İslâm'ı lâiklikle içinden yıkıyorlar. Hükümdarları halife olmayan Müslüman devletler yok değil ama, bu defa elindekini kendisi bırakıyor. Kemalistler'in davranışlarında bir şura tercihi yoktu. İşin garibi Abdülmecid'in bu âtıl ve bâtıl hilâfeti kabul etmiş ve lâik hükümete uymuş olmasıdır. Bu iş zorla ve ikrah ile yapılmış olduğuna göre şeriate uygun sayılabilir mi? Ben samimi bir Anadolu Türk'ü, Kanun-ı Esâsî'den sonra Osmanlı Meclisi'nde milletvekili olarak halkın kendi oyuyla seçtiği bir temsilci sıfatıyla, hilâfete yapılan bu saldırıya karşı çıkıyorum. Başlarının üzerinde kılıç olmasa, Anadolu halkı buna ayaklanacaktır. Kemalistler hilâfetin yarattığı meselelerden kurtulmak istiyor ama başkalarının ona sahip çıkmasına da razı değil. İslâm'da ilk kırılan testi bu değildir. Sözlerimi nakzedecek Mısırlı ve Hindliler çıkabilir. Bunu umursamıyorum. Sabotajı tasdik edenler olabilir. Ben onlara doğru yolu göstermeye çalışıyorum" (Bu demeci Dr. Orhan Koloğlu'ndan sağladım).

Sabri Efendi, Mustafa Kemal ve Millî Mücadeleciler hakkında idam fetvası vermiş olan Ferid Paşa'nın bir diğer şeyhülislâmına, Dürrizâde Abdullah Efendi'ye hayrandı ve Dürrizâde'yi kıskanıyordu:

"...Mustafa Kemal aleyhinde bâgî (âsî) fetvasını vermek şerefi merhuma nasıl nasib olmuşsa, öldükten sonra Cenâb-ı Hadice'ye komşu bulunmak gibi fetvasının mükâfatı olduğuna şüphe etmediğim en yüksek bir paye de yine bu talihli zâta nisbet olmuştur. Vefatında ben de Mekke-i Mükerreme'de idim. Cenazesinde hazır bulundum. Ve dünyadaki fetvası gibi ahıretteki me'vasını (evini) da kıskandım" (Albayrak, 42).

Millî Mücadele'ye karşı bu düşmanlığı, Mustafa Sabri Efendi'yi *"İstifa Ediyorum"* başlıklı şiiri yazmasıyla Türk tarihinin en şanssız simalarından biri yaptı. Şiirin son dört mısraı şöyleydi:

"Ben de aynıyla reddedip Türk'ü,
Attım üstümden en elîm yükü..
Tevbe yarabbi tevbe Türklüğüme!..
Beni Türk milletinden addetme!.." (*"Yarın"*, 29.7.1927'den nakleden: Albayrak,187).

(16) Rıza Tevfik'in Istanbul'daki Celâl Nuri'ye yazdığı 16 Nisan 1923 tarihli Akbaba'da yayınlanan mektubundan nakleden: Albayrak, 10.

(17) F.O.371/9118/E.2479'dan nakleden: Şimşir, *"Vahdettin'in..."*, 29 Kasım 1973.

(18) Ergil, 3 Aralık 1989.

(19) Ben, Sultan Vahideddin'e ait 63 adet eser tesbit edebildim. Bunların arasında elimizde notaları bulunanların sayısı ise, 41. Hükümdarın bestekârlığı ve eserlerinin notaları için benim *Sultanî Besteler*'e bakınız: Pan Yayıncılık, Istanbul 1997. Güftelerin bir kısmında vezin bozuktur.

(20) *Mihen* ve *firkat,* edebiyatta genellikle beraber geçer. Ancak bu mısrada mânâ çıkmadığı gibi, vezin bozuk.

(21) Mısra tamamlanmamış, eksik bırakılan yerlere noktalar konmuş.

(22) Bu şiirde de bazı mısralar tamamlanmamış, eksik yerlere noktalar konmuş.

(23) Noktalı kısım orijinal metinde de aynen böyle.

(24) *Pekçok* kelimesinin üzerinde *nasıl* yazılı.

(25) Koloğlu, 300.

(26) F.O.371/9118/E.3622'den nakleden: Şimşir, *"Vahdettin'in..."*, 29 Kasım 1973.

(27) Şimşir, *"Vahdettin'in..."*, 29 Kasım 1973.

(28) F.O.371/9118/E.4748'den nakleden: Şimşir, *"Vahdettin'in..."*, 29 Kasım 1973.

(29) Buradaki bir kelime okunamadı.

(30) Mektubun orijinal diliyle olan tam metni için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümünde yer alan (9) numaralı belgeye bakınız.

(31) Bacque-Grammont ve Mammeri, 235; Koloğlu, 305.

(32) Sultan Vahideddin'in bildirisi, o günlerde sadece bir Mısır gazetesinde, Kahire'de çıkan El Ahram'ın 16 Nisan 1923 tarihli nüshasında ama özet halinde çıktı. Belgenin tam metin olarak yayınlanması ise, kaleme alınmasından 59 sene sonra gerçekleşti ama bu yayın da Türkçe değil, Fransızca'ydı: Jean-Louis BACQUE-GRAMMONT ve Hasseine MAMMERİ: *"Sur le Pelerinage et Quelques Proclamations de Mehmed VI en Exil"*; TURCICA XIV, 226-247, Paris 1982. Sözkonusu makale, daha sonra Türkçe'ye çevrildi (*"Altıncı Mehmet'in Sürgündeki Hac Yolculuğu ve Birkaç Bildirisi"*, Tarih ve Toplum, III/16, Nisan 1985, s. 52-61). Bir ara okuma yanlışlarıyla dolu olarak yayınlanan (Kadir Mısıroğlu, *"Lozan Zafer mi, Hezimet mi?"*, Sebil Yayınevi, Istanbul 1992, sah: 125-144) bildirinin günümüz Türkçesi'ne uyarlanmış tam metniyle orijinali, ilk defa bu kitapta yer alıyor.

(33) Metinde: *"El firaru mimmâ lâ yutak min süneni'l-murselîn"*.

(34) Bildiri, *"Selâm, Allah'a tabi olanların üzerine olsun"* mânâsına gelen *"Vesselamu 'ala men itteba'l-Huda"* ifadesiyle sona ermektedir ve Sultan Vahideddin'in bu ifadeyi kullanmış olması düşündürücüdür.

Bu söz, rivayete göre Hazreti Muhammed'e aittir. Peygamber mü'minlerle müşriklerin toplu halde bulundukları bir yere girdiği zaman içeridekileri selâmlarken *"Selâm, Allah'a tabi olanların üzerine olsun"* demiş ve böylelikle sadece mü'minleri selâmlamıştır. Ben, Sultan Vahideddin'in bu ifadeyi aynı düşünceyle kullanmış olduğunu zannediyorum.

19.
Tahtsızların villası

(1) Mısır hanedanından olan Prens Aziz Hasan, Hidiv İsmail Paşa'nın oğlu Prens Hasan Paşa'nın çocuğuydu. 1873'te Kahire'de doğdu, 1925'te yine orada vefat etti. Profesyonel asker olan Prens Aziz Hasan, Balkan Savaşı'na *ferik* yani korgeneral olarak katılmıştı.

(2) Pippione, 5.

(3) Lozan Andlaşması'na ilişik olarak imzalanan (8) numaralı protokol Türkiye'yle Yunanistan'ın karşılıklı olarak genel af ilân etmesini ve 1 Ağustos 1914'le 20 Kasım 1922 tarihleri arasındaki siyasi veya askerî faaaliyetlerinden dolayı hiç kimsenin cezalandırılmamasını öngörüyordu. Bu protokole ek olarak imzalanan bir başka protokol ise Türkiye'ye 150 kişiyi sınırdışı etme ve mallarına el koyma hakkı veriyordu.

Meclis'te uzun tartışmalardan sonra hazırlanan ve aralarında Refik Halid Karay, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ref'i Cevad Ulunay, Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Çerkes Edhem, Kuşçubaşı Eşref gibi tanınmış isimlerin de bulunduğu 150 kişilik liste 1 Haziran 1924'te hükümet kararnamesi olarak yayınlandı. Listeye alınanların birçoğu zaten çok daha önceden Türkiye'yi terketmişlerdi.

Yüzellilikler listesi on bölümdü: 1. Vahideddin'in maiyeti, 2. Kuvve-i İnzibatiye'ye dahil kabine azaları, 3. Sevr Anlaşması'nı imzalayan murahhas heyeti, 4. Kuvve-i İnzibatiye'ye dahil olanlar, 5. Mülkiye ve askeriyeden olanlar, 6. Çerkez Edhem ve avanesi, 7.Çerkez Kongresi'ne murahhas olarak iştirak edenler, 8. Polisler, 9. Gazeteciler, 10. Diğer şahıslar. Listenin *"Vahideddin'in maiyeti"* bölümünde ise sekiz isim vardı: 1. Yaver-i Has Kiraz Hamdi, 2. Hademe-i Hassa kumandanı Zeki, 3. Hazine-i Hassa müfettişlerinden Kayserili Şaban Ağa, 4. Tütüncübaşı Şükrü, 5. Serkârin Yaver, 6. Yaverlerden Erkân-ı Harb Miralayı Tahir, 7. Seryaver Avni, 8. Sabık Hazine-i Hassa Müdürü ve Defter-i Hakanî Emîni Refik.

Yüzellilikler 1938'de, Atatürk'ün sağlığında çıkartılan bir kanunla affedildiler ve o sırada hayatta olanlardan memlekete dönenler yeniden Türk vatandaşlığına alındılar.

(4) Mektubun orijinal metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (10) numaralı belgeye bakınız.

(5) Mektubun orijinal metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (11) numaralı belgeye bakınız.

(6) Mektubun orijinal metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (12) numaralı belgeye bakınız.

(7) Mektubun orijinal metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (13) numaralı belgeye bakınız.

(8) Beyitteki *"Lâ yus'el"* ve *"Amma yef'âl"* sözleriyle Kur'ân'ın 21. suresi olan Enbiyâ Suresi'nin 23. âyetine atıf var. Ayette *"Lâ yus'alû ammâ yef'alû ve hum yus'elûn"* denmektedir; meâli *"Yaptığından sorulmaz ona, fakat onlardır sorumlu olanlar, sorguya çekilenler"* biçimindedir.

(9) Mısrada yerini boş bıraktığım kelime kâğıdın kıvrımına geldiği için bozulmuş, okunmuyor.

(10) Buradaki bir kelime okunamadı.

(11) *"Cennet gibi bir vatandan"* sözünün geçtiği yer mısrada boş. Bu dört kelime sayfanın altında yazılı.

(12) Vahideddin, *"Lâ taknatu"* sözüyle Kur'ân'ın 39. suresi olan *"Zumer"* Suresi'nin *"...lâ taknatu min rahmetillâhi"* şeklindeki 53. âyetine atıf yapıyor. Meâli *"Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin"*dir...

(13) Ergil, 5 Aralık 1989.

(14) Ergil, 4 Aralık 1989.

(15) Ergil, 4 Aralık 1989.

(16) Pippione, 5.

(17) Son dönem hanedan mensuplarının en şanssızlarından olan Seniha Sultan 1851'de doğdu. Ailenin en rahat ve en açık fikirli sultanı olarak tanınırdı. 1877'de evlendiği kocası Damad Mahmud Celâleddin Paşa'dan Sabahaddin ve Lutfullah isimlerinde iki oğlu oldu. Paşa, devrin hükümdarı Abdülhamid'le arası açılıp oğullarını da yanına alarak Avrupa'ya gidince Seniha Sultan Istanbul'da tek başına kaldı. 1924'te sürgüne gönderilen Osmanlı ailesinin en yaşlı kadını, o sırada 73 yaşında olan Seniha Sultan'dı. Sultan, Türkiye'yi terketmesinden sonra önce Paris'te olan oğlu Sabahaddin Bey'in yanına gitti, oradan Sanremo'ya geçip kardeşi Sultan Vahideddin'e sığındı, onun vefatından sonra Nice'e gitti ve son günlerini Halife Abdülmecid Efendi'nin Nice'in Cimiez semtindeki evinde geçirdi. Sabiha Sultan bu kitabın ikinci cildinde yer alacak olan notlarında Seniha Sultan'ın Nice'deki son günlerinden bahseder ve *"Seniha Sultan, Cimiez'deki bahçede dolaşırken vaziyetinden ve halinden dilenci yahud fakir bir kadın olduğunu zanneden bir yolcunun verdiği sadakayı gülerek kabul edip almıştı"* diye yazar. Sultan'ın büyük oğlu Sabahaddin Bey Avrupa'da *"Prens Sabahaddin"* olarak bilinir ve Türkiye'nin ilk sosyologlarından kabul edilir.

(18) Safiye Ünüvar, Nevzat Hanım'ın Sultan Vahideddin'in vefatından sonra yaptığı ikinci evliliği kastediyor.

(19) Ünüvar, 138-139.

(20) Zeki Bey hükümdarın şehzadeliğinde, 1905'te evlenip dört sene sonra boşadığı kadınlarından birinin, İnşirah Hanım'ın ağabeyiydi. Boşanmadan sonra şehzadenin

yanında kalmış, tahta çıkmasından sonra da ayrılmamış, *fahrî yaveri* olmuş ve sürgün senelerinde Vahideddin'in maiyetinde bulunmuştu. Zeki Bey'in Sultan Vahideddin'in Türkiye'den ayrılması sırasındaki faaliyetleri konusunda bu kitabın bir önceki bölümünde yeralan *"Kaçmadım, hicret ettim!"* arabaşlıklı 16. faslına bakınız.

(21) Sultan Vahideddin'in torunu Neslişah Sultan'dan (Osmanoğlu) naklen.

(22) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 179.

(23) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 142.

(24) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 157.

(25) Rıza Nur, *"Hayat ve Hatıratım"*, III/980. Nur, intihar biçiminde hata yapmış. Zeki Bey ayrıntısı aşağıda da açıklanacağı gibi mangal yakarak değil, havagazıyla intihar etti.

(26) Yakın çevresinde *"Kara Suat"* diye bilinen, Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk Hariciye Müsteşarı Suat Davaz. Senelerce Roma ve Paris Büyükelçiliklerinde bulunduktan sonra 1941'de Tahran Büyükelçisiyken görevi başında vefat etti.

(27) Bilâl Şimşir, *"Bizim Diplomatlar"*, 204.

(28) Bilâl Şimşir, *"Bizim Diplomatlar"*, 207.

(29) Reşad Paşa hadisesinin ayrıntıları için bu kitabın 345. sahifesindeki *"Hilâfetçi Rum'un idamı"* başlıklı bir sonraki bölümüne bakınız.

(30) Sultan Vahideddin'in torunu Neslişah Sultan'dan (Osmanoğlu) naklen.

20.
700 senenin zoraki yolculuğu

(1) Telgrafın tam metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümünde (27) numarada yeralan *"Halife Abdülmecid'in Yeşil Kitabı"* başlıklı belgeye bakınız.

(2) Mektubun tam metni için bak: *"Tanin"*, 5 Aralık 1923.

(3) Hilâfetin kaldırılmasının öncesindeki gelişmeler için bak: Seçil Akgün, *"Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik"*, Turhan Kitabevi, Ankara, tarihsiz.

(4) Razi Yalkın, *"Son Halife Abdülmecid ve Hânedân-ı âl-i Osman Istanbul'dan nasıl çıkarıldı?"*, *"Tarih Dünyası"*, 1-8, 15 Nisan 1950-1 Ağustos 1950.

(5) Kararın Halife'ye tebliğ gecesi Dolmabahçe Sarayı'nda yaşananların ayrıntıları için bak: Salih Keramet Nigâr, *"Son Halife..."*; Seçil Akgün, *"Halifeliğin Kaldırılması..."*, 195-201.

(6) Hilafetin kaldırılması sırasında yaşananlara burada kısa bir şekilde yer verdim. Hanedanın sürgün öyküsü için benim *"Son Osmanlılar"*a bakınız (Pan Yayıncılık, Istanbul 1991).

(7) *The Yorkshire Post,* 10 Mart 1924.

(8) *The Yorkshire Post,* 10 Mart 1924.

(9) Halife Abdülmecid Efendi'nin kızı Dürrüşehvar Sultan'ın Türkiye'de ilk defa burada yayınlanan bu ifadelerini, Sultan'ın Haydarabad'da çıkarttığı ve nüshası çok nadir olan kitabından aldım: *"Doğan"*, Haydarabad, Matbaa-i âmire, 1947, sah: 94. Kitabın 79-99. sayfaları arasında *"Hatıratım"* başlığıyla yer alan bölümde Sultan, ağdalı bir üslûpla ailesinin Türkiye'den çıkartılışı sırasında yaşadıklarını ve hissettiklerini yazmaktadır. *"Doğan"*ı sayesinde temin ettiğim Mehmed Şevket Eygi'ye teşekkür ediyorum.

(10) Beyanatın tam metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümünde (27) numarada yeralan *"Halife Abdülmecid'in Yeşil Kitabı"*na bakınız. İngilizce metin, *The Yorkshire Post*'un 13 Mart 1924 tarihli nüshasındadır.

(11) Bu mektuplaşma ilk kez Jean-Louis Bacque-Grammont ve Hasseine Mammeri tarafından, *"TURCICA"*da yayınlandı: *"Sur le Pelerinage et Quelques Proclamations de Mehmed VI en Exil"; TURCICA* XIV, 226-247, Paris, 1982 (Mektubun metni 245. sayfadadır). Metinlerin Türkçeleri daha sonra yine Bacque-Grammont tarafından *"Tarih ve Toplum"*da neşredildi (Sayı 16, Nisan 1985, sah: 274). Yukarıdaki mektuplar Tarih ve Toplum'daki tercümenin Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde (Serie E, Levant, Turquie 303.2.79-80) bulunan orijinaleriyle karşılaştırılmasından sonra üzerlerinde ufak bazı değişiklikler yapılmış şeklidir:

(12) Jean-Louis Bacque-Grammont ve Hasseine Mammeri, *"Sur le Pelerinage..."*, 246; 58. dipnot.

(13) Mektubun Osmanlıca orijinalinin fotoğrafı için bak: Ergil, 10 Aralık 1989. Belgenin filmini Londra'dan getirtmeye gerek görmedim ve yukarıda yeralan bugünün Türkçesine uyarlanmış metnini gazetedeki fotoğrafı okuyarak vermeye çalıştım. Mektup Milliyet'te etrafı kesilmiş olarak yayınlandığı için bazı kelimelerin okunması mümkün değilse de, mânâda bir kopukluk olmadı.

(14) Bu keyfî el koymalardan biri Sabiha Sultan'ın da başına geldi ve tapusu onun üzerine olan Nişantaşı'ndaki konağı *padişah mülkü olduğu* gerekçesiyle 1935'in 29 Temmuz'unda müsadere edildi.

(15) Buradaki bir kelime okunamadı.

21.
Hilâfetçi Rum'un İdamı

(1) Zeki Bey'in Istanbul'da yargılanması konusundaki bilgiyi, Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan'ın notlarından naklediyorum. Istanbul adliyesinin o zamanki arşivi 1933 yangınında tamamen yokolduğu için davanın ayrıntılarını öğrenmek imkânı bulunmuyor. Istanbul gazetelerinde de karar celsesi hakkında bir habere rastlayamadım.

(2) Sözkonusu nikâhın davetiyesinden: *"Sertabîb-i Hazret-i Şehriyârî Reşad Paşa kerîmesi Fatine Hanım-Ressam Zekâi Paşazade Doktor Cevad Nüzhet. Nişanlılar. Yıldız, 19 Nisan 1920".*

(3) Cemiyet ve Talimat-ı Esasiyesi hakkında ayrıntılı bilgi için, Tarık Zafer Tunaya'nın *"Türkiye'de Siyasal Partiler"*ine bakınız: Cild: 2, sah: 518-523. Tunaya, M.M. Grubu'nun raporlarına dayanarak cemiyetin İngilizci olduğunu, Yunanlılarla, Arnavutlarla, Azerilerle ve Hicaz Kralı Hüseyin'le temas kurduğunu yazıyor.

(4) Tarık Mümtaz Göztepe, *"Mütareke Gayyasında..."*, 362.

(5) Mahkeme kayıtlarından, Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti'nin gizli bir ayini andıran garip ve yer yer komik bir iç yapısı olduğu anlaşılıyor. Üyeler *"Salâh-ı hal"*, *"Salâh-ı Nefs"* ve *"Salâh-ı Tam"* adıyla üç sınıfa ayrılıyor, üst yöneticiler *"üçler, yediler ve kırklar"* adıyla derecelendiriliyor; halifeye *"Kutbü'l-âzâm"*, öteki İslâm ülkelerinin liderlerine de *"Rüknü'd-dîn"* unvanları veriliyor. Cemiyetin ortaya çıkışı, mahkemenin safahatı ve bazı belgeleri için bak: Tunaya, *"Türkiye'de Siyasal Partiler..."*, II/576-593.

(6) Bu kitabın 258. sahifesindeki *"Mücevherli bir muamma"* arabaşlığıyla başlayan bahse bakınız.

(7) Ali Bey'in açıklamasından bölümler:

"...Vahdettin, Türkiye'den kaçıp Sanremo'ya yerleştikten sonra, Cemiyet'in başkanlığını fiilen ele aldı. Ancak suikastler ve kışkırtıcılık olayları düzenleyen Cemiyet Vahdettin'in doktoru Reşad Paşa'nın öldürülmesi ve Türkiye'deki gizli çalışmaları, İstiklal Mahkemesi'ne yansımasıyla ortaya çıktı" (Aybars, *"İstiklâl Mahkemeleri..."*, 378)

"...Bu çalışmaların en son aşaması ise, Sanremo'da bulunan Vahdettin ve Şehzade Selim'in, ülke içinde çıkan gerici olaylardan ve muhalefet ortamından yararlanarak Kör Sait, Askerî Hoca gibi birçok kimsenin de bulunduğu Tarikat-ı Salâhiye aracılığı ile yıkıcı çalışmalarını sürdürmek istediler. Vahdettin ve Selim'in Istanbul ilişkilerini, Romanya'dan gelen vapurlarla Kiraz Hamdi Paşa ve eski İçişleri Bakanı Mehmet Ali, Gümülcineli İsmail'in sağladığı anlaşıldı. Cemiyetin

amacı, dini politikaya alet ederek yıkıcı propaganda ile halkı aldatmak, içte ve dışta Cumhuriyet'in nüfuzunu yıkmak, Vahdettin'i yeniden tahta geçirmek idi. Bu çalışmalarını Vahdettin'in ve Kiraz Hamdi Paşa'nın onayı ile yapıyordu" (Aybars, 379. Bu iki paragrafın günümüz Türkçesi'ne uyarlanış biçimi Prof. Dr. Ergün Aybars'a aittir).

(8) Bu ifade, Kur'an'ın 11 suresinin (Sûre-i Hûd) *"O halde, seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol"* meâlindeki 112. âyetinin başlangıcıdır. Mektubun üzerindeki istif şeklindeki âyet yanlış okunduğundan olacak, gazetede *"Festekim rabbikum"* diye yazılı. Mektupların altındaki *"Gavsu'l-enam..."* sözü, *"Allah'ın bütün mahlûkların imdadına yetişen velîleri"* mânasına gelen tasavvufî terimlerdendir. Mahkeme, *"330"* rakkamının kod olduğunu iddia ediyor.

(9) 150'likler kastediliyor. Bu kitabın 657. sahifesindeki (3) numaralı dipnota bakınız.

(10) Kararın bu paragraflarını bugünün diliyle aktardım. Tam metin için 16 Ağustos 1925 tarihli Cumhuriyet'e bakınız.

(11) Cumhuriyet, 17 Ağustos 1925.

(12) Bilâl Şimşir, *"Bizim Diplomatlar"*, 208.

(13) Bilâl Şimşir, *"Bizim Diplomatlar"*, 209.

22.
Vekâletin altındaki imza

(1) Prensesin kim olduğunu, adı bu bilgiyi veren İtalyanca kaynakta anlaşılmaz bir hale geldiği için tesbit edemedim. Yayında *"Aslında Oussumii prensesiydi. Sonra Cecilia'ya, oğlu Rıza'nın yanına geçti, 1923'te öldü"* deniyor (Scalabrini, 62).

(2) Avni Paşa'nın şimdi İstanbul'da yaşayan kızı Fıtnat Türkmenilli'den naklen.

(3) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 143.

(4) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 148.

(5) Bardakçı, *"Son Osmanlılar"*, 42.

(6) Hazine-i hassa malları konusunda benim *"Son Osmanlılar"*ın 128. sayfasından başlayan *"Efsanevî Miras"* başlıklı bölümüne bakınız.

(7) Sözleşmenin şimdi özel arşivimizde bulunan orijinal nüshasından.

(8) Ergil, *"Osmanlı Ocağı'nın..."*, Milliyet, 10 Aralık 1989.

(9) Sultan Vahideddin'in başyaveri Avni Paşa'nın yayınlanmamış hatıralarından.

(10) Sultan Vahideddin'in hukuki teşebbüsü ve hukukçuların mütalâası, sadece hanedan mensuplarına dağıtılmak üzere bastırılmış bir risalede toplanmıştır: *"Avis de Droit"*; Ateliers d'Impressions, Paris 1925.

(11) Sultan Vahideddin'in başyaveri Avni Paşa'nın yayınlanmamış hatıralarından.

(12) Bu vekâletname şimdi bendedir. Metni için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki 33. numaralı belgeye bakınız.

(13) Sabiha Sultan'ın Sultan Vahideddin'in bu konudaki sözlerini not ettiği belgeden. Sabiha Sultan'ın evrakı arasında çıkan belgenin sonunda *"Yemin ile te'yid buyurdular ve kâğıdı efendimize iade ettiler"* yazılı.

(14) Bu vekâletname de bendedir. Metni için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki 33. numaralı belgeye bakınız.

Sultan Vahideddin'le ilgili yayınlarda, hazine-i hassa malları konusunun Abdülmecid Efendi'nin *Halife* unvanından feragat etmemesi yüzünden neticesiz kaldığı, Osmanlı ailesinin bu yüzden büyük malî sıkıntı çektiği anlatılır. Söylentinin kaynağı Tarık Mümtaz Göztepe'dir. Göztepe eserinde, aileyle Barkley's Bank arasında imzalanacak bir mukaveleden bahsederek Halife'nin mukavelenin üzerine bir tuğra çektiğini, altını da *"Emiru'l-Mu'minîn, İmâmu'l-Muslimîn Halife-i Resûl-i Rabbu'l-a'lemîn"* unvanıyla imzaladığını yazar ki (*"Gurbet Cehenneminde..."*, 171) yanlıştır. Abdülmecid Efendi'nin Sultan Vahidedin'e şehzade ve sultanlarla müştereken verdiği ve bugün bende bulunan vekâletteki imzasının üzerine sadece *"Halife-i Resûl-i Rabbu'l-âlemîn"* ibaresi vardır; padişahla beraber imzaladığı ve gene bende bulunan vekâlette ise imzanın üzerinde sadece *"Abdülmecid bin Sultan Abdülaziz Han"* yazılıdır.

(15) Halife Abdülmecid Efendi'nin verdiği ve şimdi gene bende olan vekâletnamenin metni imza dışında bir öncekiyle aynıdır. Metni için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki 33. numaralı belgeye bakınız.

23.
Halife adaylarının resmigeçidi

(1) Mustafa Sabri Efendi'den naklen: Albayrak, 45.

(2) Koloğlu, 231

(3) *Mokattam,* 5 Aralık 1922. Makaleyi yayınlamam için veren Dr. Orhan Koloğlu'na teşekkür ederim.

(4) *El Menar,* 23. cild; 703, 713-714. Bu makaleyi de Dr. Orhan Koloğlu'ndan aldım.

(5) Bu yazışmaları da Dr. Orhan Koloğlu'ndan temin ettim.

(6) Halep'te yayınlanan *"Vakit"* gazetesinin 29 Nisan 1926 tarihli nüshasından. Mektubun orijinal diliyle olan metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (17) numaralı belgeye bakınız.

(7) *Vakit,* 29 Nisan 1926. Yukarıdaki metin belgenin günümüz Türkçesi'ne aktarılmış halidir. Orijinal metin için gazetenin sözü edilen nüshasına bakınız.

(8) Pippione, 9.

(9) Burada yeralan bazı ifadeler ve cümleler metinden çıkartılmıştır.

(10) Metnin başında, *"Kahire'de teşekkül edecek olan Hilâfet Hey'eti nezdinde protestoda bulunmak üzere murahhas-ı mes'ulümüz olan ..... verilen talimat-ı umumiye ve hususiyedir"* yazılı iki satırlık bir giriş var. İsmin üzeri her nedense kâğıt delinircesine karalanmış olduğu için okunması mümkün değil. Dolayısıyla, Sultan Vahideddin'i kongrede kimin temsil ettiğini ve toplantıyı onun namına kimin protesto ettiğini belgeden öğrenemiyoruz.

Tarık Mümtaz Göztepe ise halife-hükümdarı kongrede önceki senelerde muhaliflerle beraber İstanbul'dan kaçıp Kahire'ye yerleşmiş ve Mısır Kralı Fuad'ın kütüphanesinin düzenlenmesine memur edilmiş olan Hoca Zahid Efendi isminde bir kişinin temsil ettiğini yazıyor. Zahid Efendi, Göztepe'ye göre hiçbir irtibatta bulunmadığı hükümdarı kimsenin teşviki olmaksızın gönüllü olarak müdafaa etmiş, Sultan Vahideddin Mısır'a gideceğini söyleyen Mevlânzade Rif'at'a Zahid Efendi'ye teslim edilmek üzere bir teşekkür mektubuyla 100 İngiliz lirası vermiş ama Mevlânzade parayı Atina barlarında har vurup harman savurmuş (*"Gurbet Cehenneminde..."*, 164).

Belgede yeralan bazı cümleler ve ifadeler, Sultan Vahideddin'in Sanremo'da başyaver Avni Paşa'ya dikte ettirdiği hâtıralarında da aynen geçmektedir. Metnin orijinal diliyle olan tam metni için bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (1) numaralı belgenin (3) numaralı dipnotuna bakınız.

(11) Pippione, 9.

24.
Devlet-i Âliyye'ye İtalyan haciz mührü

(1) Buradaki bir kelime silinmiş, okunmuyor.

(2) Bir kelime okunamadı.

(3) Burada bir kelimenin yazılması unutulmuş. *"Ol"* yazılması gerekirdi.

(4) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 186.

(5) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 183.

(6) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 185.

(7) Sultan Vahidedin'in ablası Mediha Sultan'ın torunu olan ve otopsinin tamamlanmasından sonra operasyonun yapıldığı salona giren Ömer Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen.

(8) O sırada Sanremo'da bulunan Ömer Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen.

(9) Pippione, 9.

(10) Göztepe, *"Gurbet Cehenneminde..."*, 187.

(11) Sultan Vahideddin'in oda hizmetçiliğini yapan İtalyan genç kız.

(12) Lombardo'nun unvanı, metinde *"prefecture"* diye yazılı. Bugün Fransa'yla İtalya'da kaymakamın üzerinde, valinin altında bir mülkî amirlik olan bu titri, *"vali muavini"* şeklinde çevirdik. *"Prefecture"*ün karşılığı, hem bizde eskiden varolan *mutasarrıflık,* hem de eyalet valiliğidir.

(13) Fatma Gülistu Kadınefendi'nin ismi bu şekilde yazılmış.

(14) Istanbul, *"Costantinopoli"* diye geçiyor.

(15) İsim, metinde *"S.M.I. Maometto VI. Vahideddin Han"* diye yazılı.

(16) Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinden nakleden: Bilâl Şimşir, *"Bizim Diplomatlar"*, 208. Suat Davaz 1941'de Tahran büyükelçisiyken görevi başında vefat etti. "Ölüm nedeni, kalp yetmezliğiydi. Davaz, 1926 yılında *"Vahideddin füc'eten vefat etti"* demişti. 15 yıl sonra kendisi de *"füc'eten"*, yani aniden öldü" (*"Bizim Diplomatlar"*, 228). Davaz'ın cenazesi Tahran'dan Türkiye'ye nakledilmek üzereyken İngiliz ve Sovyet birlikleri İran'ı işgal ettiler ve tabutun Irak üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması kararlaştırıldı. Ancak buna da imkân bulunamadı ve Davaz'ın naaşı vefatından sekiz gün sonra, geçici olarak Tahran dışındaki bir türbeye defnedildi ve Türkiye'ye daha sonra getirildi (*"Bizim Diplomatlar"*, 228-231).

(17) Şimşir, *"Bizim Diplomatlar"*, 208.

25.
Bir avuç kemiğin sürgünü

(1) Bu kitabın 331. sahifesindeki *"700 senenin zoraki yolculuğu"* başlıklı fasıla bakınız.

(2) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.88.

(3) Metindeki *demarche de courtoisie* ifadesini *nezaket davranışları* veya *resmî saygı muamelesi* biçiminde çevirdim.

(4) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.93.

(5) *Veliahd* sözüyle, Sultan Abdülhamid'in Lübnan'da, Beyrut'la Trablus arasındaki Cünye kasabasında yaşayan büyük oğlu Selim Efendi (1870-1937) kastediliyor. Abdülmecid Efendi'nin Sultan Vahideddin'in vefatından sonra hanedan reisi ve tahtın varisi olmasıyla, yaş sıralamasında Halife'den sonra gelen Selim Efendi veliahd konumuna gelmişti.

(6) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.95/96.

(7) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.91.

(8) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.92

(9) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.100.

(10) Avni Paşa için, bu kitabın "Vizeli 48 Yolcu ve Eğerli Atlar" başlıklı 9. bölümünün 7. dipnotuna bakınız.

(11) Reşad Halis Bey: (1885-1944): İmparatorluğun Bern Sefiri ve Sevres Andlaşması'nı imzalayanlardan. Sultan Abdülhamid'in kızlarından Şadiye Sultan'la evliydi. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin Sevres'i imzalayanları idama mahkûm ettiği (1) numaralı kararıyla gıyaben ölüme mahkûm olanlar arasında o da vardı.

(12) Armez, Sultan Vahideddin'in yakın çevresindekilerin Abdülmecid Efendi'ye biat ettiklerini söylemek istiyor.

(13) Metinde *"Livres"* diye geçiyor. Büyük ihtimalle İngiliz poundu olacak.

(14) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.94.

(15) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.98.

(16) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.99.

(17) Armez'den Barthelot'a bilgi notu: Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.105.

(18) Bu senaryolardan biri Ref'i Cevad Ulunay'a (1890-1968) aittir. Hatıralarında Sultan Vahideddin'in vefatı sırasında kendisinin de Manolya Villası'nda olduğunu yazan Ulunay cenazenin kaçırıldığını söyleyip dramatik bir senaryo hazırlar, kaçırılma işine bizzat katıldığını söyler hatta o sırada Nice'de lohusa yatağında yatmakta olan Sabiha Sultan'ı bile Sanremo'ya getirir:

"...Faruk Efendi Nice ile telefonda konuştu:

- Pederim parayı Sakallı Reşid Bey'le gönderiyor. Cenazeyi Suriye'ye o götüre-

cek.

Dedi. İki-üç saat sonra da Sakallı Reşid Bey lâzım gelen parayı hâmilen Villa Manolya'ya geldi.

Tahir Bey, Ertuğrul Efendi'nin hocası Mahir Bey'le Sami Bey'in, Hayreddin Ağa'yı, seccadecibaşıyı, ibrikdarbaşıyı ağalar dairesinde toplanıp bağırmaya devam eden bakkal, çakkal güruhuna gönderdi.

- Bu adamları avutunuz, o müddet zarfında biz cenazeyi kaçıralım.

Berberbaşı istasyona koşturuldu. Tek atlı bir yük arabası bahçenin açılmaya açılmaya kol demiri paslanmış kapısının önüne getirildi.

Sandığın tabut olduğu belli değildi, içinde bir ölü yattığı da malûm olmuyordu.

Tahir Bey:

- Bir cenaze nakledildiğini belli etmeyin. İçinde öteberi olan bir tahta sandığı Cenova'ya gönderiyoruz. Onun için yalnız iki kişi tutup indireceğiz.

Adamlara yakalarını yırtarak yüksek sesle ağlamamaları emredildi. Sandığı başından Şehzade Faruk Efendi, ayak tarafından da Tahir Bey tuttu. Bahçe kapısından çıkarıldı, arabaya konuldu. Arabanın arkasında Sakallı Reşid Bey, bozuk kaldırımlar üzerinde haldır huldur, istasyona doğrulduk.

...İmparatorluğun bu inkırazı karşısında yüreğim burkuldu ve içimden bağırdım:

- Koca Kanuni! Gel bak, kurduğun imparatorluk ne oldu?" ("Bu Gözler Neler Gördü?", Tercüman, 22 Kasım 1969)

(19) l'Eco della Riviera, 19 Haziran 1926 ve Pippione, 9.

(20) l'Eco della Riviera, 19 Haziran 1926.

(21) Scalabrini, 66.

(22) Scalabrini, 66.

(23) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.108.

(24) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.107.

(25) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.109.

(26) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.111

(27) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.110.

(28) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.112.

(29) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.113.

(30) Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Serie E, Levant, Turquie 303.2.115.

(31) Damad Ferid Paşa'nın Sanremo'da Sultan Vahideddin'in maiyetinde bulunan eski yaveri Tarık Mümtaz Bey (Göztepe) kastediliyor.

(32) Halife Abdülmecid'in hususi sekreteri Hüseyin Nakib Bey (TURHAN).

(33) Faruk Efendi, o dönem Fransa'sının bir hayli etkili baba-oğul gazetecilerinden *baba* Jouvenel'i kastediyor..

(34) Metinde sehven *17 Temmuz 1926* yazılı.

(35) Mektubun orijinal diliyle olan metni için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (31) numaralı belgeye bakınız.

(36) *1926* yerine yanlışlıkla *1326* yazılmış.

(37) Sultan Abdülmecid'in oğlu Mehmed Burhanddin Efendi'nin oğlu İbrahim Tevfik Efendi'nin kızı Zehra Fatma Sultan'ın (1895-1965) kocası Damad Selâmi Bey (ölm: 1945).

(38) Mektubun orijinal diliyle olan metni için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (31) numaralı belgeye bakınız.

(39) Abdülkerim Efendi (1906-1935): Selim Efendi'nin oğlu, Abdülhamid'in torunu. İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Japonlar tarafından *Türkistan İmparatoru* ilân edilmek üzereyken tahttan vazgeçti, gizlice Amerika'ya gitti, New York'ta kaldığı otel odasında cesedi bulundu. İntihar mı ettiği, yoksa cinayete mi kurban gittiği anlaşılamadı.

(40) Ömer NAMİ (1911-1993): Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'ın (OSMANOĞLU) oğlu. Sultan Vahideddin'in cenazesinin nakli sırasında Suriye'nin hükümet reisi olan babası Ahmed Nami, 1926'da cumhurbaşkanı oldu.

(41) Dürrüyekta, Abdülhamid'in büyük oğlu Selim Efendi'nin kalfalarındandı. Şehzade tarafından sonra nikâhına alındı. Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan'ın torunlarından gazeteci Sara Korle'nin eşi olan ve Birleşmiş Milletler'in uzun seneler protokol şefliğinde bulunan Sinan Korle'nin (vefatı: 1996) büyük teyzesiydi.

(42) Beşinci Murad'ın oğlu Salâhaddin Efendi'nin kızı Rukiye Sultan'ın kocası Şerif Abdülmecid Bey (1889-1965).

(43) Bir kalfa.

(44) Beşinci Murad'ın torunu Rukiye Sultan kastediliyor.

(45) Nazime Sultan (1866-1947): Sultan Abdülâziz'in kızlarından. Halife Abdülmecid Efendi'nin iki yaş büyük ablasıydı. Damad Hâlid Paşa'yla evli olan Nazime Sultan, Lübnan'da sürgünde öldü.

(46) Şerefeddin Efendi(1904-1968): Sultan Abdülmecid'in oğlu Selim Süleyman Efendi'nin çocuğuydu. Beyrut'ta, sürgünde öldü. Ablası Naciye Sultan, Enver Paşa'yla

evliydi.

(47) Ziyaeddin Efendi (1873-1938): Sultan Reşad'ın büyük oğlu. İskenderiye'de, sürgünde öldü.

(48) Reşid Bey: Halife Abdülmecid Efendi'nin maiyetinde bulunan ve *Sakallı* diye bilinen eski bir saray memuru.

(49) Mektubun orijinal diliyle olan metni için, bu kitabın *"Belgeler"* bölümündeki (31) numaralı belgeye bakınız.

(50) Makalenin tamamı için bu kitabın *"Belgeler"* bölümünde yeralan (32) numaralı belgeye bakınız.

(51) Sultan Vahideddin'in ablası Mediha Sultan'ın torunu Fethi Sami Baltalimanlı'dan naklen. Fethi Sami Bey'e bu sözleri kuzeni olan ve o sırada Gazi'nin sofrasında bulunan Hamdullah Suphi Tanrıöver aktarmıştır.

Bibliyografya

Şahbaba'nın yazılışı sırasında çok sayıda eserden faydalanıldı. Bu bibliyografyada Sultan Vahideddin'den ve bu kitapta bahsi geçen olaylardan doğrudan sözeden yayınlara yer verilmiştir.

1. Belgeler:

SULTAN Vahideddin'in bugün torunları tarafından muhafaza edilen hususi evrakı.
SULTAN Vahideddin'in kızları Sabiha ve Ulviye Sultanlar'a yazdığı ve bugün torunları tarafından muhafaza edilen mektupları.
SULTAN Vahideddin'in damadı ve Halife Abdülmecid Efendi'nin oğlu olan Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin, ailesi tarafından muhafaza edilen mektupları.
HALİFE Abdülmecid Efendi'nin bizde bulunan hanedan mensuplarıyla yazışmaları.
SULTAN Beşinci Murad'ın torunu Şehzade Osman Fuad Efendi'nin bizde bulunan hususi evrakı.
BO ŞERİF yahut *Boş Herif* diye bilinen eski Stockholm sefiri Şerif Paşa'nın bizde bulunan bazı belge ve mektupları.
BAHRİYE Nazırı ve Seryaver Avni Paşa'nın ailesinde bulunan yayınlanmamış hatıratı.
ESKİ Başbakan Suad Hayri Ürgüplü'nün Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan'dan tuttuğu ve şimdi Ürgüplü ailesi tarafından muhafaza edilen notları.
SULTAN Vahideddin'in sertabibi Reşad Paşa'nın San Remo'dan ailesine gönderdiği ve şimdi torunları tarafından muhafaza edilen mektupları.
İSTİKLÂL Savaşı'nda önemli görevler almış bir kumandanın ailesi tarafından muhafaza edilen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gidiş evrakı.
HÜSEYİN KÂZIM KADRİ: *"Tercüme-i Hayat"* (yayınlanmamış elyazması hatırat); Atıf Efendi Küt., M.Z.Pakalın yazmaları 122.

2. Hanedan yayınları:

"A MEMORANDUM of Particulars"; The Board of Directors of the Ottoman Imperial Estates, Inc; New York 1925.
"DOCUMENTS Relating to the Contracts. Entired Into with the Heirs"; The Board of Directors of the Ottoman Imperial Estates, Inc; New York 1925.
"DOCUMENTS Relatifs a la Succesion de feu S.M. le Sultan Abdul Hamid Han II, de Turquie"; The Ottoman Imperial Estates Incorporated, Virginia 1929.
"AVIS de Droit"; Ateliers d'Impressions, Paris 1925.
ABDÜLMECİD, Halife: *"Yeşil Kitab";* 1920'lerde Avrupa'da basılmış, tarihsiz.
VAHİDEDDİN, Sultan Mehmed: *"Şevketlû Sultan Mehmed Vahideddin Hazretleri'nin Beyanname-i Humâyunlarıdır";* Cidde, tarihsiz (1923).

3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Yayınları:

HANEDAN Defterleri I-II (numarasız), Dosya 3, Gömlek 3/23 (Fatma Ulviye Sultan evrakı), Dosya 3, Gömlek 3/24 (Rukiye Sabiha Sultan evrakı), Dosya 527, Gömlek 68 (Marş-ı Sultanî evrakı), Dosya 62, Vesika 61 (Tahttan feragat söylentileri evrakı), Dosya 3, Gömlek 3/32 (Samiye Sultan evrakı), DUİT Dosya 3 Gömlek 3/38 (Mihrişah Sultan evrakı), DUİT Dosya 3 (Hanedan evrakı), ŞD Defter-i Hakanî 91/2 (Abdülhamid mirası evrakı), ŞD.ML/NF Dosya 31, Gömlek 2 (Zekiye Sultan'ın dava evrakı),

"ATATÜRK ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)"; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı (yayını), Ankara 1982.

4. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi:

SERIE E, Levant, Turquie 303.2: 39 (Faruk Efendi'yle Sabiha Sultan'ın nişanlanmalarıyla ilgili telgraf), 79, 81 (Sultan Vahideddin'in Fransa Cumhurbaşkanı Millerrand'a yazdığı mektup ve bununla ilgili öteki yazışmalar), 89/90 (Vintimille'deki Fransız Başkonsolosu'nun Sultan Vahideddin'le yaptığı görüşme raporu), 88, 91, 92, 93, 94, 95/96, 96, 97, 98, 99, 100/101/102, 103, 104, 105, 107,108, 109, 110, 111, 112, 113, 114 (Sultan Vahideddin'in vefatıyla ve cenazesinin nakliyle ilgili yazışmalar);

SERIE E, Levant, Turquie 349-9: 166/167, 171, 176/177, 181 (Topkapı Sarayı'ndaki mücevherlerin satışıyla ilgili yazışmalar).

5. Kitaplar ve makaleler:

AFETİNAN, Prof. Dr. *"M.Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları",* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.

AHMED CEVDET PAŞA: *"Ma'rûzât";* Yayına hazırlayan: Dr. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, Istanbul 1980;

-----: *"Tezakir"* (I-IV); Yayınlayan: Ord. Prof. Cavid Baysun, TTK Yayını, Ankara 1960.

AHMED İZZET PAŞA: *"Feryadım" (I-II);* Nehir Yayınları, Istanbul 1992-1993.

AKGÜN, Seçil: *"Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik";* Turhan Kitabevi, Ankara, tarihsiz.

ALBAYRAK, Sadık: *"Son Devir Osmanlı Uleması" (I-V);* Istanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Istanbul 1996.

AKŞİN, Sina: *"Istanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele"* (I-II); Cem Yayınevi, Istanbul 1992.

ALİ KEMAL: *"Ömrüm";* Yayıma Hazırlayan: Zeki Kuneralp, İsis Yayımcılık, Istanbul 1985.

ATATÜRK, Mustafa Kemal: *"Nutuk"* I-III, Devlet Matbaası, Istanbul 1934.

----- *"Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri",* I-III, Toplayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1959-1961.

-----*"Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri",* Toplayan: Nimet Arsan, Türk İn-

kılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1964.
ARDAKOÇ, Kâmuran: *"Hilâfet Meselesi"*, Istanbul 1955.
ATAY, Falih Rıfkı: *"Atatürk'ün Bana Anlattıkları"*; Sel Yayınları, Istanbul 1955.
-----: *"Zeytindağı"*; Remzi Kitabevi, Istanbul 1938.
-----: *"Kurtuluş"*; Bateş A.Ş., Istanbul 1981.
-----: *"Çankaya"*, Ankara, 1969.
AYAŞLI, Münevver: *"İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim"*; Boğaziçi Yayınları, Istanbul 1990.
AYBARS, Prof. Dr. Ergün: *"İstiklâl Mahkemeleri"*, İleri Kitabevi, İzmir 1995.
AYDEMİR, Şevket Süreyya: *"Tek Adam"* I-III, 12. baskı, Remzi Kitabevi, Istanbul 1991.
-----: *"İnkılâp ve Kadro"*, Remzi Kitabevi, Istanbul 1990.
-----: *"Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa"* I-III, Remzi Kitabevi, Istanbul 1970-1973.
BACQUE-GRAMMONT, Jean-Louis ve MAMMERİ, Hasseine: *"Sur le Pelerinage et Quelques Proclamations de Mehmed VI en Exil"*; TURCİCA XIV, 226-247, Paris 1982.
BARDAKÇI, Murat: *"Son Osmanlılar"*; Pan Yayıncılık, Istanbul 1991.
-----: *"Sultanî Besteler"*, Pan Yayıncılık, Istanbul 1997.
BAYKAL, İsmail: *"Son Osmanlı Veliahdi ve Halifesi Abdülmecid'in Sarayında Neler Gördüm?"*; "Tarih Dünyası", Sayı:17-23, 15 Aralık 1950-15 Nisan 1951.
-----: *"Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi Nasıl İntihar Etti?"*; *"Tarih Dünyası"*, Sayı:12-16, 1 Ekim 1950-1 Aralık 1950.
BAYUR, Yusuf Hikmet: *"Atatürk, Hayatı ve Eseri"*, Ankara 1971
BEYOĞLU, Süleyman: *"Osmanlı Hükûmeti'nin Kuvâ-yı Milliye'ye Yardımlarına Dair"*, "Toplumsal Tarih", Mart 1995.
BENNETT, John Godolphin: *"Withness"*; Turnstone Books, Londra 1974.
BİLİCİ, Faruk: *"Büyük Bir Şeyhülislam Ailesinin Son Halkası: Dürrîzade Abdullah Beyefendi"*; Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Istanbul 1991, sah: 307-318.
BİRİNCİ, Ali: *"Hürriyet ve İtilâf Fırkası"*; Dergâh Yayınları, Istanbul 1990.
BORAK, Sadi: *"Ata ve Istanbul"*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, Istanbul 1983.
CRISS, Bilge: *"İşgal Altında Istanbul"*; İletişim Yayınları, Istanbul 1993.
DANİŞMEND, İsmail Hami: *"İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi"* (IV); Türkiye Yayınevi, Istanbul 1972.
DUMESNIL, Vera: *"İşgal Istanbul'u"*; Istanbul Kitaplığı Yayınları, Istanbul 1993.
DÜRRÜŞEHVAR: *"Doğan"*; Haydarabad, Matbaa-i Amire, 1947.
ECO DELLA RIVIERA: San Remo'da yayınlanan günlük gazetenin Mayıs-Haziran 1926 tarihli nüshaları.
EL-FERS, MOHAMED: *"Mehmed VI, De Laatste Sultan"*; Uitgeverij Jan Mets/Passatempo, Amsterdam 1991.
ERGİL, Prof. Dr. Doğu: *"Osmanlı Ocağı'nın Sönüşü"*; Milliyet, 30.11-13.12.1989.
ERTÜRK, Hüsameddin (Yazan: Samih Nafiz Tansu): *"İki Devrin Perde Arkası"*; Hilmi Kitabevi, Istanbul 1957.
FALCHI, Rodolfo - SPIGNO, Ubaldo: *"Le Tre Stagioni Pittoriche di Fausto Zonaro"*, Torino, Umberto Allemandi, 1993
FRANKFORT, H. A.; WILSON, A. John; JAKOBSEN, Thorkild; IRWIN, A. William:

"The Intellectual Adventure of Ancient Men. An Essay of Speculative Thought in The Ancient Near East", The University of Chicago Press, 1997.
FROMKIN, David: *"A Peace to End All Peace"*, Penguin Books, New York 1989.
GÖRGÜLÜ, İsmet: *"On Yıllık Harbin Kadrosu"*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
GÖZTEPE, Tarık Mümtaz: *"Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde"*; Sebil Yayınevi, Istanbul 1978.
-----: *"Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında"*, Sebil Yayınevi, Istanbul 1978.
HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ: Yıl: 1, Sayı: 1, Eylül 1952, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1952.
HARINGTON, Sir Charles: *"Tim Harington Looks Back"*, John Murray, Londra 1940.
HELMREICH, Paul. C: *"From Paris to Sevres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920"*, Ohio State University Press, 1974.
HOPKİRK, Peter: *"On Secret Service East of Constantinople"*; John Murray (Publishers) Ltd., Londra 1994.
İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal: *"Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar"*, Maarif Matbaası, Istanbul 1940-1953.
İNAN, Arı: *"Tarihe Tanıklık Edenler"*, Çağdaş Yayınları, Istanbul 1997.
JAESCHKE, Gotthard: *"Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri"*; TTK Yayını, Ankara 1991.
-----: *"Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi. Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar"*; TTK Yayını, Ankara 1989.
-----: *"Yeni Türkiye'de İslâmlık"*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972.
KANSU, Mazhar Müfit: *"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber"* (I-II); Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.
KARABEKİR, Kâzım: *"İstiklâl Harbimiz"*; Merk Yayıncılık, Istanbul 1988.
KARACAN, Ali Naci: *"Lozan Konferansı ve İsmet Paşa"*; Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Istanbul 1943.
KARAY, Refik Halid: *"Bir Ömür Boyunca"*; İletişim Yayınları, 2. Baskı, Istanbul 1996.
-----: *"Minelbab İlelmihrab"*; İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Istanbul 1964.
KINROSS, Patrick: *"Atatürk, the Rebirth of a Nation"*, Weidenfeld & Nicolson, Londra 1993.
KOCATÜRK, Prof. Dr. Utkan: *"Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü"*; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci basım, Ankara 1992.
KOLOĞLU, Orhan: *"Gazi'nin Çağında İslam Dünyası"*; Boyut Kitapları, Istanbul 1994.
-----: *"Türk Çağdaşlaşması"*; Boyut Kitapları, Istanbul 1995.
KORLE, Sara Ertuğrul: *"Geçmiş Zaman Olur Ki. Prenses Mevhibe Celâlettin'in Anıları"*, Çağdaş Yayınları, Istanbul 1987.
LAWRENCE, T.E.: *"Seven Pillars of Wisdom"*; Penguin Books, Londra 1988.
L'ILLUSTRAZIONE ITALIANA: No: LIII.-N.21, 23 Mayıs 1926.
LÜTFİ SİMAVİ: *"Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim"*, Kanaat Kütübhanesi, Istanbul 1340 (1924).
MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA: *"Mir'ât-ı Hakîkat"* (I-III); Istanbul 1326-1327 (1908-1909).
MAHMUD-NEDİM: *"Usûl-i Muhâkemât ve Cezaiyye Kanunu Şerhi"*, Tab'-ı sânî, Dersaaddet 1324.
MANSEL, Philip: *"Constantinople, City of the World's Desire, 1453-1924"*, John Mur-

ray, Londra 1995.
-----: *"Sultans in Splendour"*, Andre Deutsch, Vincenza 1988.
MERAY, Seha: *"Devletler Hukukuna Giriş"*, Cild I-II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1968.
-----: *"Lozan Barış Andlaşması'nın Tutanakları ve Belgeleri"*, I-II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1969-1973.
MERAY, Seha - OLCAY, Osman: *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri"*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1977.
MEVLÂNZADE RİF'AT: *"Türkiye İnkılâbı'nın İçyüzü"*; El-Vakt Matbaası, Halep 1929.
MISIROĞLU, Kadir: *"Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahidler"*, Sebil Yayınevi, Istanbul 1992.
-----: *"Osmanoğulları'nın Dramı"*, Sebil Yayınevi, Istanbul 1990.
MORGENTHAU, Henry: *"Secrets of Bosphorus"*, New York, Page and Co., 1918.
MOURAD, Kenize: *"De la Part de la Princesse Mort"*; Editions Robert Laffont, Paris 1987.
MUSTAFA NURİ PAŞA: *"Netayicu'l-Vukuat"* (I-IV); Istanbul 1327 (1911).
MUSTAFA SABRİ EFENDİ (Şeyhülislâm): *"Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiye"* (Yayınlayan: Sadık Albayrak), Araştırma Yayınları, Istanbul 1992.
-----: *"Hilâfet'in İlgasının Arka Planı"*; İnsan Yayınları, Istanbul 1996.
MUZAFFER MUHİDDİN: *"Vahideddin'in İhanetleri ve Firarı"*, Millî İnkılâb Vekayii'nden: 1, Istanbul, Matbaa-i Amire, 1338.
MÜTERCİMLER, Erol: *"Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek. Sovyetler Birliği'nden Alınan Yardımlar. Kuvâ-yı Milliye Donanması"*, Yaprak Yayınları, Istanbul 1992.
NACİYE SULTAN: *"Acı Zamanlar"*, Burak Yayınevi, Istanbul 1990.
NİGÂR, Salih Keramet: *"Halife İkinci Abdülmecid Yurdundan Nasıl Sürüldü, Sonra Nerelerde Yaşadı, Ne Zaman Nerede Öldü ve Ne Zaman Nerede Gömüldü?"*; İnkılâp ve Aka Kitabevi, Istanbul 1964.
NUR, Dr. Rıza: *"Hayat ve Hatıratım"* (I-III); Altındağ Yayınevi, Istanbul 1967.
OKDAY, İsmail Hakkı: *"Yanya'dan Ankara'ya"*; Sebil Yayınları, Istanbul 1975.
OKDAY, Şefik: *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor"*; Istanbul 1988.
-----: *"Büyükbabam Son Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa"*; Istanbul 1986.
-----: *"Der Letzte Grosswesir und Seine Peubischen Söhne"*; Istanbul 1991.
OLCAY, Osman: *"Sevres Andlaşması'na Doğru"*; A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1981.
OSMANOĞLU, Ayşe: *"Babam Sultan Abdülhamid"*, Selçuk Yayınları, Istanbul 1984.
OSMANOĞLU, Şadiye: *"Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri"*; Bedir Yayınevi, Istanbul 1966.
ÖNDER, Mehmet: *"Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri"*; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993.
ÖZAKMAN, Turgut: *"Vahidedin, M.Kemal ve Milli Mücadele. Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar"*, Bilgi Yayınları, Ankara 1997.
PALLIS, Alexander Anastasius (Çev: Orhan Azizoğlu): *"Yunanlılar'ın Anadolu Macerası. 1915-1922"*; Yapı Kredi Yayınları, Istanbul 1995.
PALMER, Alan: *"Osmanlı İmparatorluğu. Son Üç Yüz Yıl. Bir Çöküşün Yeni Tarihi"*, Sabah Kitapları, Istanbul 1995.
PIPPIONE, Leone: *"L'Esilio di Sanremo di Moammeto VI, Ultimo Sultano Ottomano.*

Dal Trono Imperiale Al Drammatico Epilogo"; Civitas Sancti Romuli, MCMXC, San Remo 1990.
REY, Ahmet Reşit: *"Gördüklerim-Yaptıklarım";* Türkiye Yayınevi, Canlı Tarihler Serisi, Cild:3, Istanbul 1945.
RUŞEN EŞREF (ÜNAYDIN): *"İki Saltanat Arasında",* Istanbul 1334.
RYAN, Sir Andrew: *"The Last of the Dragomans";* Geoffrey Bles, Londra 1951.
RIZA TEVFİK (BÖLÜKBAŞI): *"Biraz da Ben Konuşayım",* İletişim Yayınları, Istanbul 1993.
S., Semih Mümtaz: *"Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler",* Hilmi Kitabevi, Istanbul 1948.
SARIHAN, Zeki: *"Kurtuluş Savaşı Günlüğü";* I-IV, TTK Yayınları, Ankara 1993-1996.
SCALABRINI, Fabiano: *"Sanremo Sanremo. I Favolosi Anni'30";* Ha Collaborato al Testo: Duilio Cossu, Edizione Casabianca, Sanremo (tarihsiz, 1990'lar).
SONYEL, Salâhi R.: *"Son Osmanlı Padişahı Vahideddin ve İngilizler",* TTK Belleteni, cild XXXIX, no:154, Nisan 1975.
-----: *"Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri",* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995.
-----: *"İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu",* TTK Belleteni, cild LVIII, no:221, Nisan 1994.
-----: *"Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I-II",* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991-1995.
SOYSAL, İlhami: *"150'likler",* Gür Yayınları, Istanbul 1985.
-----: *"Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler",* Gür Yayınları, Istanbul 1985.
STODDARD, Dr. Philip: *"Teşkilât-ı Mahsusa";* Arba Yayınları, Istanbul 1993.
ŞEHSUVAROĞLU, Halûk Y.: *"Padişah Mehmed Vahdettin'in Hayatı ve Firarı",* "Resimli Tarih Mecmuası", Sayı:11, Kasım 1950.
-----: *"Tarihî Odalar",* İnkılâb Kitabevi, Istanbul 1954.
ŞENSÖZEN, Vasfi: *"Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlâki";* TTK Yayını, Ankara 1982.
ŞEYH ABDÜLAZİZ ÇÂVUŞ: *"Hilâfet-i İslâmiyye";* Istanbul 1334 (1918).
ŞEYHÜLİSLÂM MUSTAFA SABRİ: *"Kur'an Tercümesi Meselesi",* Bedir Yayınları, Istanbul 1993.
ŞİMŞİR, Bilâl: *"Malta Sürgünleri";* Milliyet Yayınları Tarih Dizisi, Istanbul 1976.
-----: *"İngiliz Belgelerinde Atatürk. 1919-1938",* I-IV, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1973-1984
-----: *"Bizim Diplomatlar",* Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.
-----: *"Vahdettin'in Kaçışı ve Sonu",* Cumhuriyet, 26-30 Kasım 1973.
TAHSİN PAŞA: *"Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları",* Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, Istanbul 1931.
TANSEL, Dr. Selâhattin: *"Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar";* I-IV, M.E.B. Yayını, Ankara 1977-1978.
TEVETOĞLU, Dr. Fethi: *"Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar";* Ankara 1971.
TOPUZLU, Operatör Dr. Cemil (Topuzlu) Paşa: *"İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım",* Arma Yayınları, Istanbul 1994.
TUNAYA, Tarık Zafer: *"Türkiye'de Siyasal Partiler",* I-III, İkinci Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, Istanbul 1988-1989.
-----: *"Türkiye'de Siyasi Partiler",* Istanbul 1952.
TÜRKGELDİ, Ali Fuat: *"Görüp İşittiklerim",* TTK Yayını, Ankara 1949.

ULUĞ, Naşid Hakkı: *"Halifeliğin Sonu"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Istanbul 1975.

ULUNAY, Refi Cevad: *"Bu Gözler Neler Gördü"*, 1. Bölüm: Tercüman, 5-22 Kasım 1969.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya: *"Saray ve Ötesi"*; İnkılâp ve Aka Kitabevi, Istanbul 1981.

UZEL, Nezih: *"İngiliz İşgal Ordusu İstihbarat Şube Başkanı John Godolphin Bennett ile Mülâkat"* ("Yüzbaşı" Bennett ile, Üsküdar Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi'nde 2 Eylül 1972 günü yapılan 6 saatlik mülâkatın yayınlanmamış band çözümü).

UZUNÇARŞILI, Ord.Prof.İsmail Hakkı: *"Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'nin İntiharı"*; "Resimli Tarih Mecmuası", Sayı:54, Haziran 1954.

----- (kolleksiyonundan): "Damat Ferit Nasıl Damat Oldu?"; "Tarih Dünyası", Cild:2, Sayı:18, 31 Aralık 1950.

ÜNÜVAR, Safiye: *"Saray Hatıralarım"*; Cağaloğlu Yayınevi, Istanbul 1964.

WINSTONE, H.V.F: *"The Illicit Adventure. The Story of Political and Military Intelligence in the Middle East from 1898 to 1926"*; Jonathan Cape Ltd., Londra 1982.

YALKIN, Razi: *"Son Halife Abdülmecid ve Hânedân-ı Âl-i Osman Istanbul'dan nasıl çıkarıldı?"*, "Tarih Dünyası", 1-8, 15 Nisan 1950-1 Ağustos 1950.

YERASIMOS, Stephane (yayınlayan): *"Istanbul, 1914-1923. Capital d'un Monde Illusoire ou l'Agonie des Vieux Empires"*; Editions Autrement-Serie Memoires, 14, Paris 1992.

Alıntı yapılan diğer gazete, dergi ve süreli yayınlar metinde gösterilmiştir.

SULTAN MEHMED VAHİDEDDİN'İN AİLESİ

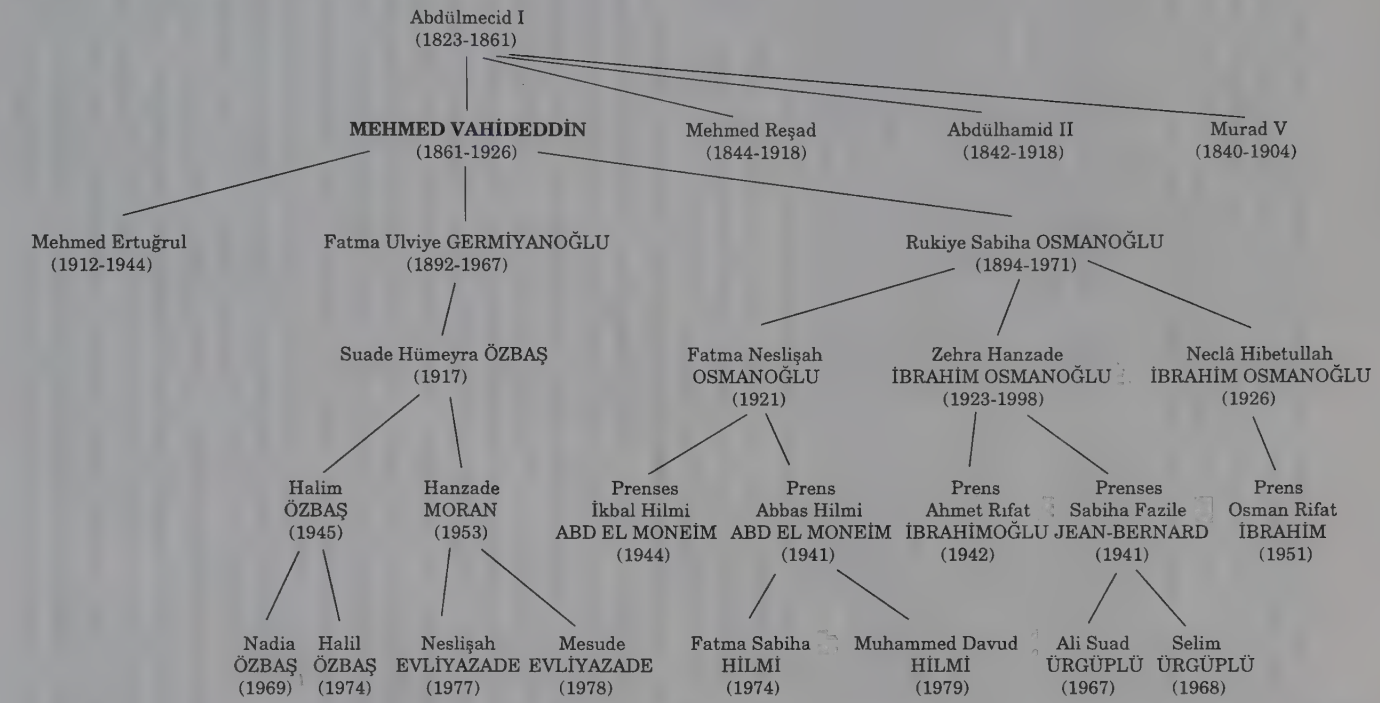

TEŞEKKÜR(*)

Yazar, kitabın hazırlanışı sırasında hatıralarını, bildiklerini ve varsa ellerindeki belgeleri aktaran, çeşitli konularda yardımda bulunan, önsözde isimleri geçenler dışında kalan aşağıdaki kişilere teşekkür eder:

Prof. Dr. Ali ALPARSLAN (Türk Edebiyatı Profesörü - ISTANBUL); Âbid Paşa (Muhtar ABİD - Sultan Abdülhamid'in ikinci kâtibi ve *Arap* lâkablı İzzet Paşa'nın torunu - CANNES/FRANSA - vefatı: Cannes, 1995); Tülin AYANLAR (ISTANBUL); Ömer Fethi Sami BALTALİMANLI (Sultan Abdülmecid'in kızı ve Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın zevcesi Mediha Sultan'ın torunu - LONDRA/İNGİLTERE); Meyzi BARAN (ISTANBUL); Perihan BELE (Refet Paşa'nın (Bele) eşi - ISTANBUL); Gülçin AKGÜN BRUNSON (Sertabib Reşad Paşa'nın torunu - NEW YORK/ABD); İclâl DANİŞMEND (Tarihçi İsmail Hami Danişmend'in eşi - ISTANBUL); Ragıp ERTEN (Reuter Haber Ajansı - ISTANBUL); Fahire FERSAN (Sultan İkinci Abdülhamid'in mabeyincisi Faik Bey'in kızı, kemençe san'atkârı - ISTANBUL - vefatı: 1997); Süheyl İzzet FURGAÇ (Sadrazam Ahmed İzzet Paşa'nın oğlu - ISTANBUL); Melike Hanımsultan (Melike OSMANGIRAUDY - Sultan Abdülmecid'in torunlarından - NICE/FRANSA); Bedri GÜMÜŞ (Gazeteci - Frankfurt/ALMANYA); Fezal HAS (Sultan Vahideddin'in başyaveri ve Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın torunu - ISTANBUL); Prens Ahmed Rif'at İBRAHİM (Sultan Vahideddin'in torunu Hanzade Sultan'la (Osmanoğlu) Mısır Prensi Mehmed Ali İbrahim'in oğlu - PARİS/FRANSA); *"Beyzade"* Celaleddin Refik İRİS (Sultan Beşinci Murad'ın torunlarından - ISTANBUL - vefatı: Istanbul, 1997); Cahid KAYRA (Maliyeci, siyaset adamı, yazar - ISTANBUL); Dr. Orhan KOLOĞLU (Gazeteci, tarihçi - ISTANBUL); Prof. Dr. Günay KUT (Türk Edebiyatı Profesörü - ISTANBUL); Dr. Loretta MARCHI (San Remo Kütüphanesi yöneticisi - SAN REMO/İTALYA); Prenses İkbal MONEİM (Sultan Vahideddin'in torunu Neslişah Sultan'la (Osmanoğlu) Mısır'ın son hıdivi II. Abbas Hilmi'nin oğlu Prens Muhammed Abdülmun'im'in kızları - ISTANBUL); *"Beyzade"* Ömer NAMİ (Sultan Abdülhamid'in torunlarından - LOZAN/İSVİÇRE - vefatı: 1993); Orhan NASUHİOĞLU (ISTANBUL); Şefik OKDAY (Sadrazam Tevfik Paşa'nın torunu - ISTANBUL); Şehzade Ertuğrul-Prenses Zeynep OSMAN (Sultan İkinci Abdülhamid'in torunların-

dan, 1994 Mart'ından itibaren Osmanlı hanedanı reisi ve eşi - NEW YORK/ABD); Şehzade Orhan Efendi (Mehmed Orhan OSMANOĞLU - Sultan İkinci Abdülhamid'in torunlarından, Osmanlı hanedanının eski reisi - NICE/FRANSA - vefatı: Nice, 1994); Mukbile Sultan (Emine Mukbile OSMANOĞLU - Sultan Mehmed Reşad'ın torunlarından - İSKENDERİYE/MISIR - vefatı: Istanbul, 1995); Necla Sultan (Necla Hibetullah OSMANOĞLU (Sultan Vahideddin'le Halife Abdülmecid'in torunu - LOZAN/İSVİÇRE); Ahmet PEKŞEN (Istanbul); Leone PIPPIONE (Sanremo Belediye Başkanı - SANREMO/ İTALYA); Dr. Massimo RICCI (Sanremo Müzesi Müdürü - SANREMO/İTALYA); Prof. Dr. Şinasi TEKİN (Harvard Üniversitesi Türk Dili Profesörü - BOSTON/ABD); Fitnat-Maral TÜRKMENİLLİ (Sultan Vahideddin'in başyaveri ve Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın kızı ve torunu - ISTANBUL); Nezih UZEL (Gazeteci - ISTANBUL); ÜRGÜPLÜ Ailesi (Şeyhülislâm Hayri Efendi ile eski başbakan Suad Hayri Ürgüplü'nün ailesi - ISTANBUL-BRÜKSEL); Gültekin YILDIZ (ISTANBUL).

(*) Liste alfabetiktir.

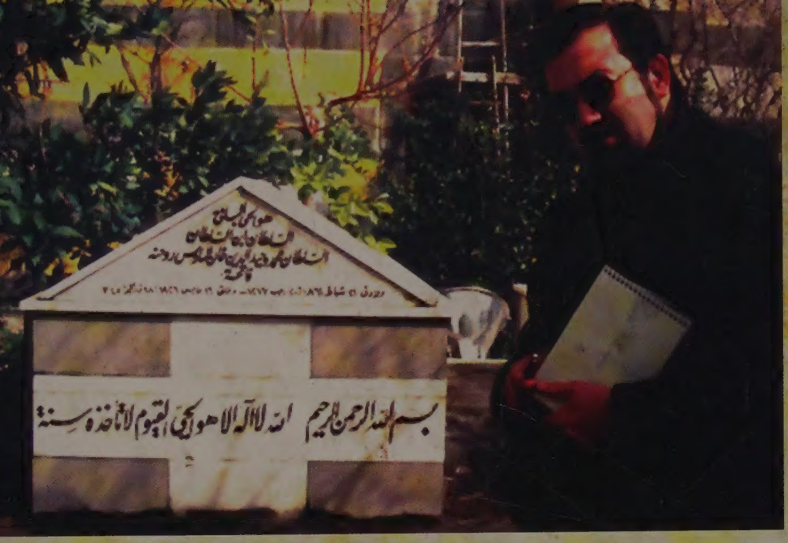

Kitabın yazarı Murat Bardakçı, Sultan Vahideddin'in Şam'daki mezarında.

Şahbaba

Sultan Vahideddin'in belgesel öyküsü, mektupları ve hatıraları.

VATAN HAİNİ MİYDİ?

"... Facialara kalkan olamadım ise de, siper-i sâika (paratoner) vazifesi gördüm. Bütün musibetleri üzerime çektim. Kendimi feda ederek vatanı kurtarmaya çalıştım. Dinine, devletine, vatanına ve milletine hıyanet edenlerin azîz Allah'ın kahreden kudretli gücüne hedef olması için yakarıyorum..."

MEMLEKETİNİ NİÇİN TERKETTİ?

"... Her tarafı istilâ eden inkılâb ve ihtiras içinde karşı koyma yahut başeğme imkânını bulamadım. Kamuoyunda sükûn ve durumda açıklık belirinceye kadar Istanbul'dan geçici olarak ayrılmaya karar verdim..."

GİDİŞİ 'KAÇIŞ' MIYDI?

"... Vekîli olduğum şânı yüce peygamberin yaptığını yaptım, hicret ettim..."

VE, GERÇEKLER:

"... Elbet birgün hak kuvvete üstün gelecek ve necîb milletimiz hakikatleri öğrenecektir..."

Torunları, Sultan Vahideddin'e *Şahbaba* derlerdi...
Şahbaba, yukarıdaki satırları, ölümünden sadece birkaç gün önce yazmıştı...
Son padişahın tarihteki rolü yıllarca tartışıldı ama,
o hiç katılmadı bu tartışmaya... Şimdi, ölümünün üzerinden geçen
70 küsur yıl boyunca ailesinin titizlikle sakladığı özel arşivi ilk kez bu kitapla
gün ışığına çıkıyor ve Sultan Vahideddin, hakkındaki tartışmalara belgeleriyle,
mektuplarıyla, yarım bıraktığı anılarıyla, yani *kendi kalemiyle* katılıyor...
Murat Bardakçı'nın titiz bir araştırmayla topladığı ve
bugüne kadar hiçbir yerde yayınlanmamış belgelere dayanarak
kaleme aldığı *Şahbaba* sadece Sultan Vahideddin'in değil, ailesinin
ve yakın çevresinin de hikâyesi... Hükümdarın kızı Sabiha Sultan'ın ifadesiyle,
*"Masalı andıran bir hayat yaşayıp başdöndürücü iniş-çıkışlar
ve taşkın fırtınalar atlattıktan sonra pek de kolay olmayan bir şekilde
ayakta kalabilen insanların"* öyküsü...

ISBN 975-7652-75-X
9 789757 652755